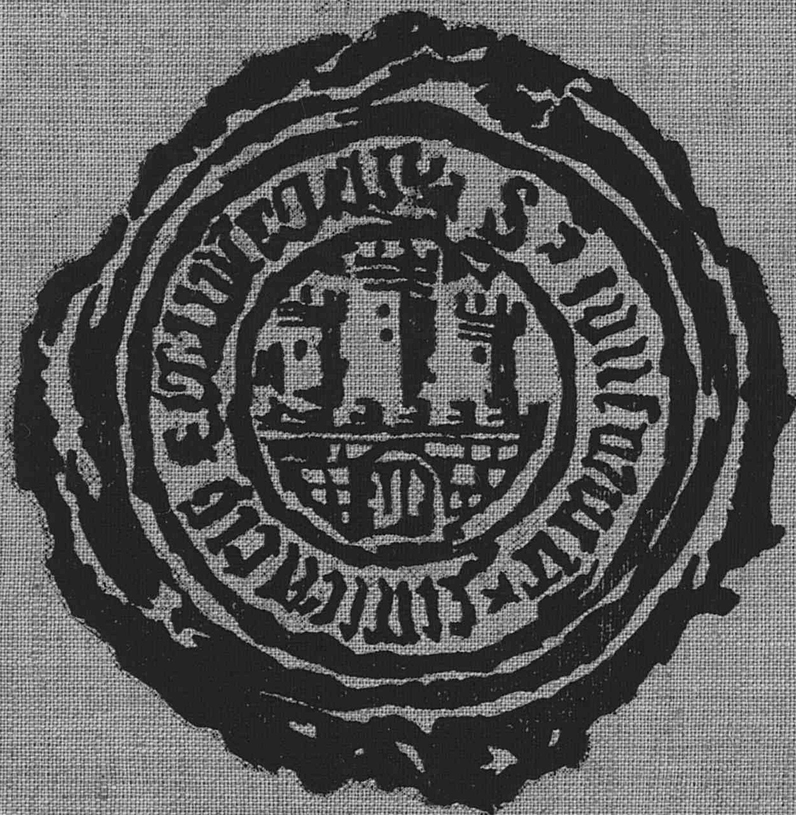

CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE
ŢĂRILE ROMÂNE
VOL. III

INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA"
AL ACADEMIEI DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE

La elaborarea întregii serii a lucrat un colectiv de la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice format din: Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu şi Ion Totoiu.

CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE

VOL. III

Volum îngrijit de:
MARIA HOLBAN
(redactor responsabil)

M. M. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU • *PAUL CERNOVODEANU*

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ, BUCUREȘTI, 1971

Îngrijitorul seriei din partea editurii:
ELENA CURTOV

Coperta şi supracoperta:
VAL MUNTEANU

INTRODUCERE

*

Perioada cuprinsă între urcarea în scaunul Țării Românești a lui Petru Cercel și acțiunea de eliberare de sub dominația otomană prin sabia lui Mihai Viteazul se caracterizează printr-un contact mai strîns al țărilor române cu lumea occidentală care se găsea confruntată în acest răstimp cu probleme deosebit de grave. Acestea erau provocate de înaintarea turcilor în Europa și de acțiunea Contra-Reformei.

Țările române ocupau o poziție-cheie pentru statele din centrul și apusul Europei datorită așezării lor geografice între Imperiul otoman sub a cărui suveranitate se aflau și între Ungaria habsburgică și Polonia. Țări occidentale ca Anglia și Franța, interesate în evoluția evenimentelor din Europa centrală și răsăriteană, vor încerca prin diferite mijloace, inclusiv intervenții la Poartă, să aducă la cîrma Țării Românești și Moldovei domni ce le erau favorabili și care le puteau ține la curent cu desfășurarea politicii turcilor.

Sub domnia lui Henric al III-lea (1574—1589), care nu renunţase la titlul său de rege al Poloniei, considerînd pe urmaşul său Ştefan Bathori (1575—1586) ca un uzurpator, Franţa a sprijinit candidatura lui Petru Cercel de la care aştepta servicii mari. Prin înscăunarea acestui domn introdus în felul de viaţă al apusului, începe o domnie influenţată de spiritul Renaşterii. Noul domn se înconjură de străini, ca genovezul Franco Sivori, cu a cărei relaţie de o reală valoare informativă se deschide volumul de faţă.

După sfîrşitul tragic al lui Petru Cercel (1583—1585), Franţa şi-a îndreptat atenţia asupra Moldovei încă mai importantă pentru ea prin vecinătatea cu Polonia. Dar după izbucnirea crizei interne (1587—1593), agravată prin stingerea dinastiei de Valois (31 iulie 1589), ce va fi urmată de criza externă determinată de războiul cu Spania (1595—1598), prestigiul Franţei la Constantinopol a scăzut în aşa măsură încît nu a mai putut interveni cu eficacitate în treburile româneşti.

În asemenea împrejurări numai doi călători francezi vin în ţările noastre şi aceştia doar din iniţiativă proprie. Foarte bun cunoscător al antichităţii clasice, învăţatul Jacques Bongars în trecerea sa prin Transilvania manifestă interes pentru inscripţiile latine. La întoarcerea sa din Palestina, François de Pavie, baron de Fourquevaux, străbate Moldova, călătorind de-a lungul Prutului spre Polonia ce căpătase o deosebită notorietate în Occident, după aventura polonă a lui Henric al III-lea.

În locul Franţei, care nu mai poate influenţa politica otomană şi, prin aceasta, soarta ţărilor noastre, creşte la Constantinopol rolul Angliei. Sub rodnica domnie a Elisabetei I (1558—1603), englezii pătrund în Levant, unde se instalează o companie de negustori — întemeiată la 11 septembrie 1581 — iar, pe de altă parte, întreţin legături strînse cu Polonia şi cu regiunile baltice, intrate în sfera Companiei Răsăritului cu sediul la Gdansk.

În această politică generală de pătrundere spre răsărit se încadrează în chip firesc primele contacte oficiale dintre Anglia Elisabetană şi Moldova lui Petru Şchiopul (1582—1591), care oferea negustorilor englezi posibilitatea de a asigura un trafic de mărfuri între Marea Neagră şi Marea Baltică.

După John Newberie (vezi *Călători*, vol. II), Moldova şi chiar Ţara Românească au fost străbătute în anii 1586—1594 de oameni de afaceri englezi, dintre care numai Henry Austell (1586), William Harborne (1588) şi Fox, însoţitorul lui Harrie Cavendish (1589), au lăsat scurte relaţii, unele nu lipsite de interes sub raportul informaţiilor de ordin economic.

Tot pe plan economic, Harborne, devenit din simplu agent al Companiei Levantului (1579—1581) un adevărat ambasador (1583—1588), recunoscut de sultan, a avut un rol important, izbutind să obţină de la Petru Şchiopul un privilegiu comercial (26 august 1588). Pe plan politic, strădaniile urmaşului său, Edward Barton, unite cu ale aceluiaşi domn, vor împiedica dezlănţuirea unui război între turcii marelui vizir Sinan paşa şi polonii cancelarului Ján

Zamoyski. Moldova ajunge astfel să joace un rol însemnat în politica europeană într-un moment de criză.

Un rol de o mai mare însemnătate avea să revină, la sfîrşitul veacului al XVI-lea, celor trei ţări române, unite într-o acţiune comună ce va prefigura unirea politică realizată de Mihai Viteazul. Cadrul general îl constituie în ultima decadă a veacului al XVI-lea problema luptei împotriva turcilor, problemă care ajunge să frămînte din nou cele două mari forţe ale lumii medievale: Papa şi Împăratul.

Pierderile materiale şi de influenţă suferite de papalitate de pe urma mişcării protestante şi calvine şi zădărnicia tuturor încercărilor de a readuce la catolicism ţinuturile contestatare a constrîns biserica romano-catolică să reia ofensiva în răsărit. În această acţiune Papa s-a folosit de noua miliţie catolică cu organizaţia de fier a iezuiţilor care îşi ascundeau fanatismul sub o foarte abilă acţiune diplomatică şi cultural-educativă. Preocupaţi de cîştigarea pentru catolicizare a ţărilor din răsăritul Europei, iezuiţii s-au bucurat în Transilvania de trecere în timpul minorităţii lui Sigismund Báthory, datorită autorităţii regelui Poloniei Ştefan Báthory (1575—1586) care conducea politica principatului ca tutore al nepotului său. Colegiul iezuit de la Cluj-Mănăştur îşi desfăşura acţiunea de propagandă la adăpostul activităţii sale didactice, sub cîrmuirea rectorului Ferrante Capeci. Propaganda catolică se întinde în oraşele ardelene, cuprinzînd chiar unele centre din Banatul ocupat de turci, după cum rezultă din informaţiile transmise de provincialul Poloniei G. P. Campani. În cursul vizitei sale canonice în Transilvania, provincialul constată că deşi catolicismul era atacat în ţară, totuşi numărul catolicilor sporea „tot mereu mai mult ca vinul după ce au fost călcaţi strugurii". Dar în urma morţii regelui Ştefan Báthory (12 decembrie 1586) s-a produs o reacţiune care a dus la promulgarea decretului pentru izgonirea iezuiţilor, dat de dieta de la Mediaş (decembrie 1588). Abia în 1591 a venit în Transilvania iezuitul de origine spaniolă, Alfonso Carrillo în calitate de teolog, devenind apoi duhovnicul tînărului principe Sigismund Báthory. Rolul acestui iscusit diplomat este relevat pe larg în nota biografică ce însoţeşte relaţia.

În Moldova, sub înrîurirea albanezului italianizat Bartolomeo Brutti, Petru Şchiopul cheamă pe iezuiţii izgoniţi din Transilvania pentru asistarea spirituală a catolicilor, de origine maghiară din jurul oraşelor Roman şi Bacău. Propaganda catolică, patronată de nunţiul apostolic din Polonia, Annibal de Capua, se folosea de misionari italieni şi de iezuiţi poloni, de cultură latină, din Casa Societăţii lui Isus, întemeiată la Liov pentru a limita influenţa protestanţilor susţinuţi în trecut de Iancul Sasul (1579—1582).

Cu concursul nunţiului apostolic din Polonia şi al arhiepiscopului de Liov Dimitrie Ján Solikowski, agenţi catolici conduşi de Stanislaw Warszewicki, rectorul colegiului iezuit din Liov, pătrund în Moldova. Între anii 1588—1591 ţara aceasta devine teatrul unei propagande iezuite, după cum rezultă din

cele două relaţii — una semnată de Warszewicki însuşi, cealaltă anonimă — amîndouă publicate în volumul de faţă.

În aceeaşi vreme, Ţara Românească era lăsată în grija ordinului franciscanilor care s-au bucurat de trecere şi după fuga lui Petru Cercel, fiind sprijiniţi de urmaşul acestuia, Mihnea Turcitul (1583—1591). Aici va activa misionarul Francesco Pastis, a cărui relaţie, inclusă în volumul de faţă, cuprinde date sumare asupra stării catolicismului în Moldova şi Ţara Românească ce corespund cu informaţiile transmise ulterior de Bernardino Quirini.

În Transilvania Sigismund Báthory, care numai de nevoie aprobase decretul dietei de la Mediaş (decembrie 1588) făcea demersuri secrete la Roma pentru a ieşi din criza pricinuită de alungarea iezuiţilor.

Perfect informat despre situaţia din răsărit, fostul nunţiu apostolic din Polonia, Hippolito Aldobrandini, devenit papa Clement al VIII-lea (1592—1605), s-a folosit de trecerea prin Roma a favoritului lui Sigismund Báthory, Ştefan Josica, spre a trimite în această ţară pe protonotarul apostolic Attilio Amalteo cu misiunea de a stărui pentru rechemarea iezuiţilor.

Cu venirea lui Attilio Amalteo, primit ca un adevărat nunţiu, începe seria trimişilor apostolici care ne-au lăsat ştiri preţioase asupra situaţiei din Transilvania. Dar pe cînd Amalteo avea misiunea tainică de a convinge pe principe să readucă pe iezuiţi, urmaşul său Alexandru Komulović (Comuleo) venit cu titlul de legat, urma să cîştige pentru marea ligă anti-otomană pe Sigismund Báthory şi pe rivalul lui Petru Şchiopul, Aron Vodă înscăunat pe tronul Moldovei cu sprijinul ambasadorului Angliei la Constantinopol, Edward Barton, ce urmărea pe această cale să obţină restituirea bisericilor protestante. Comuleo trebuia să obţină şi ajutorul efectiv al împăratului Rudolf al II-lea, căruia îi revenea misiunea de a apăra creştinătatea împotriva islamului.

Iniţiativa papală se desfăşoară tocmai în momentul cînd împăratul, a cărui autoritate fusese ştirbită prin Reformă în Germania, avea interes să-şi recîştige prestigiul în Imperiu. O acţiune antiotomană „pro universa respublica Christiana" era de natură să-i îngăduie să-şi întindă stăpînirea şi asupra Ungariei turceşti şi chiar asupra Peninsulei Balcanice, prin izgonirea turcilor din Europa. Pentru atingerea acestui dublu ţel, Rudolf al II-lea s-a hotărît să intensifice lupta împotriva Semilunei cu care Imperiul se găsea virtual în conflict încă de pe vremea lui Soliman cel Măreţ.

Succesul acestei cruciade atîrna însă de participarea ţărilor române ce constituiau, prin aşezarea lor şi prin potenţialul lor economic şi militar, o importantă bază strategică.

Paralel cu acţiunea întreprinsă de primii nunţi apostolici cu sprijinul influentului iezuit Alfonso Carrillo pentru a schimba orientarea politicii Transilvaniei prin înlăturarea partidului nobiliar pro-turc, s-au întreprins şi pe linie imperială, habsburgică, negocieri cu domnii români Aron Vodă şi Mihai Viteazul spre a-i atrage în alianţa anti-otomană. În acest scop, Rudolf al II-lea

s-a folosit de agenţi cu legături vechi în ţările române ca negustorii raguzani Giovanni şi Pascal dei Marini Poli, autori de scrisori ce aruncă o lumină vie asupra vieţii de la Curtea lui Mihnea Turcitul în anii 1587—1589, precum şi asupra relaţiilor diplomatice dintre Habsburgi pe de o parte, Sigismund Báthory, Mihai Viteazul şi Aron Vodă pe de alta.

Asistăm astfel, în ultima decadă a veacului al XVI-lea, la o adevărată invazie de italieni sau de scriitori de limbă italiană, raguzani şi croaţi. Toţi aceştia vin în calitate de trimişi apostolici ca Attilio Amalteo, de nunţi apostolici, ca Alfonso Visconti, de soli ca Davilata venit să felicite pe Sigismund Báthory pentru căsătoria lui, de însoţitori ai acestora ca Cesare Viadana, sau de simpli agenţi, ca aventurierul raguzan Paolo Giorgi, autor de planuri îndrăzneţe pentru răscularea bulgarilor din sudul Dunării împotriva stăpînirii Porţii.

La castelul de la Alba Iulia, transformat într-o curte a Renaşterii tîrzii, se întîlnesc şi alţi italieni cu rosturi statornice. Se continua astfel o veche tradiţie inaugurată în Transilvania de regina Isabella, de origine italiană prin mama ei Bona Sforza, şi urmată de principele Ioan Sigismund Zápolya ce se înconjurase de consilieri italieni (vezi relaţia lui Gromo în *Călători străini*, volumul II). În capitala sa, Sigismund Báthory, crescut de iezuiţi italieni şi unguri, formaţi în universităţile din Italia şi ca atare iubitor de tot ce era italian, strînsese numeroşi italieni. Printre aceştia erau cunoscutul arhitect şi inginer militar, Simon Genga, — al cărui raport cuprinzînd o descriere a Transilvaniei (vezi A. Veress, *Documente*, III, p. 268 ş.u.) de tipul relaţiei scurte alcătuite de Gromo (vezi vol. II) nu ne-a parvenit — şi istoricul Giorgio Tomaşi, care în lucrarea sa principală foloseşte atît observaţiile sale personale cît şi informaţii obţinute în calitatea sa de secretar al principelui. Alături de aceşti italieni de seamă întîlnim la curtea de la Alba Iulia şi slujitori mai mărunţi, ca muzicantul Pietro Busto, autor al unei aşa-zise „scrisori" cu scop de propagandă, cuprinzînd o descriere-prospect, geografică şi istorică a Transilvaniei.

Pe de altă parte, participarea ţărilor noastre la războiul „cel lung" dintre imperiali şi turci (1591—1606) a determinat trimiterea de către ducele Ferdinand I de Toscana, membru al Ligii Sfinte, a unui întreg contingent de ostaşi italieni sub conducerea renumitului căpitan din Siena, Silvio Piccolomini. Operaţiile militare la care au luat parte în cursul campaniei din 1595 au prilejuit o mai bună cunoaştere a acestor teritorii devenite teatru de război (Ţara Românească) sau ameninţate să fie invadate de turci (Transilvania). Rod al operaţiilor militare este complexul de relaţii (Descrierea expediţiei celor o sută de toscani), rapoarte şi scrisori (Silvio Piccolomini, Filippo Pigafetta) în care se cuprind informaţii asupra aspectului general al Transilvaniei şi Ţării Româneşti, asupra căilor de acces pe apă şi pe uscat, asupra configuraţiei terenului şi mai ales asupra potenţialului economic şi militar al ţărilor române, precum şi asupra orientării politice a factorilor lor de răspundere.

Din partea ardelenilor dispunem de „scrisoarea“ cu scop de propagandă a lui Peter Pellerdi care exagerează vădit rolul lui Sigismund Báthory în alungarea turcilor, aşezînd pe planul al doilea contribuţia lui Mihai Viteazul şi trecînd sub tăcere pe aceea a italienilor.

Din partea turcă, ne-a rămas mărturia spaniolului Diego Galán care, în situaţia sa de rob al lui Mami paşa, a asistat la campania marelui vizir Sinan paşa în Ţara Românească, redînd ambianţa luării sale de contact cu realităţile româneşti. În aceeaşi categorie a mărturiilor creştine din lagărul turc se cuvine a fi aşezată şi relaţia lui Nichifor Parasios, vărul soţiei creştine a lui Sinan paşa şi totodată vicar al patriarhului Ieremia al II-lea al Constantinopolului în cursul celei de a treia păstoriri (1587—1592) a acestuia, relaţie ce cuprinde unele date interesante asupra stăpînirii turceşti în Ţara Românească după lupta de la Călugăreni. Însuşi marele vizir, într-una din foarte puţinele sale scrisori, a descris expediţia sa din 1595 cu scopul de a se dezvinovăţi pentru înfrîngerea suferită, ce va avea mari repercusiuni asupra evoluţiei ulterioare a raporturilor dintre ţările române şi Imperiul otoman.

Am încercat să arătăm împrejurările care au prilejuit trecerea prin ţările noastre, într-un interval foarte scurt ce acoperă abia un deceniu şi jumătate, a unor autori de relaţii de călători veniţi în scopuri diferite din Europa occidentală şi meridională. Numărul acestora covîrşeşte pe acela al autorilor de asemenea relaţii veniţi din nord-est — reprezentaţi, în afară de iezuiţii poloni trimişi în Moldova în cadrul puternicei acţiuni a contra-Reformei, doar de solul Andrei Lubienecki. Faptul acesta se explică din punct de vedere istoric prin interesul acordat ţărilor noastre în legătură cu lupta anti-otomană.

Valoarea documentară a relaţiilor de călătorie.

Relaţiile de călătorie incluse în volumul de faţă diferă după natura, conţinutul şi valoarea lor documentară. Unele relaţii au un caracter obiectiv, autorii mulţumindu-se să înregistreze observaţiile lor sau informaţiile primite fără a le comenta, pe cînd altele îmbracă un caracter personal, autorii luînd poziţie faţă de situaţiile din ţările noastre pe care le judecă prin prisma condiţiei lor sociale şi formaţiei lor intelectuale, morale şi religioase.

Din prima categorie fac parte relaţiile cu caracter istorico-geografic, ca descrierea Moldovei din 1587 sau ca descrierile celor trei ţări române incluse de Giorgio Tomasi în cartea sa.

În a doua categorie a mărturiilor directe se înscriu:

a) rapoartele şi dările de seamă întocmite de soli (Andrei Lubienecki, Davilata, Matyas Kis), de nunţi apostolici (Alessandro Comuleo, Alfonso Visconti)

de misionari (Ferrante Capeci, Stanislaw Warszewicki, Francesco Pastis), de ostaşi (Mihail Horváth, Silvio Piccolomini, Pavel Piaskowski);

b) scrisori ca cele ieşite din pana fraţilor Giovanni şi Pascal dei Marini Poli;

c) jurnale de călătorie ca cel ţinut de Jacques Bongars, de Lestar Gyulafi, de Ioan Czimor Decsi;

d) relaţii întinse, uneori cu caracter de monografie ca memorialul lui Franco Sivori.

Este evident că valoarea acestor scrieri atîrnă atît de bogăţia şi noutatea informaţiilor cuprinse în ele cît şi de veracitatea lor, de spiritul de observaţie şi de simţul critic al autorilor, de efortul acestora de a pătrunde în complexitatea realităţilor româneşti, atît de diferite de cele din ţările lor de baştină precum şi de posibilitatea lor de a înţelege în mod just informaţiile culese de la alţii.

De aici a provenit necesitatea de a supune aceste scrieri atît de diferite unei analize critice prezentate fie în cadrul notelor biografice (vezi biografiile lui Alfonso Carrillo, Mihail Horváth, Cosimo Capponi, Giuseppe Pisculo), fie în observaţii critice separate (vezi anexele la textele lui Attilio Amalteo, Giovanni dei Marini Poli, Pietro Busto). S-a încercat astfel să se dezvăluie textele redactate în scopuri de propagandă („scrisorile" lui Petru Pellerdi şi Pietro Busto) şi să se detecteze împrumuturile nemărturisite sau influenţele exercitate de lucrări de largă circulaţie ca Chorographia lui Reicherstorffer sau operele geografilor italieni Magini şi Botero (vezi biografiile lui Comuleo, Capeci, Tomasi). S-a căutat de asemenea să se deosebească mărturiile directe obţinute „de visu" de către călători de informaţiile culese de la alţii, în cursul şederii lor în ţările noastre (vezi biografia lui Giuseppe Pisculo), să se releve spiritul lor de observaţie (vezi biografia lui Capeci) şi gradul lor de obiectivitate (vezi biografia şi observaţiile critice anexate la textul lui Giovanni dei Marini Poli). În măsura posibilităţilor, s-a încercat să se identifice autorii unor relaţii anonime (Descrierea primei misiuni iezuite în Moldova, Descrierea călătoriei celor o sută de toscani) şi să se stabilească etapele redactării unor texte.

Pe baza acestei analize complexe şi multilaterale s-a putut ajunge la stabilirea importanţei relaţiilor de călătorie cuprinse în volumul de faţă care, în majoritate, cuprind mărturii directe de un interes deosebit pentru istoria perioadei respective.

În fruntea acestora se situează memorialul lui Franco Sivori care poate fi considerat ca o adevărată monografie asupra Ţării Româneşti în penultimul deceniu al veacului al XVI-lea. Scris într-un stil viu şi colorat memorialul cuprinde ştiri noi despre viaţa şi activitatea lui Petru Cercel în timpul peregrinărilor acestuia ca pretendent şi apoi ca fugar şi captiv în Transilvania. În stadiul actual al cercetărilor, nu putem însă deosebi informaţiile culese

direct de Sivori în calitatea lui de secretar domnesc de ştirile pe care le-a putut reproduce din izvoare ce nu ne-au parvenit. Dacă surprindem unele omisiuni cu privire la cîrmuirea internă a lui Petru Cercel, unele inexactităţi în arătarea relaţiilor domnului cu boierii şi chiar unele nepotriviri între diferitele părţi ce par a fi alcătuit memorialul, în schimb însemnările lui Sivori cu privire la bogăţiile naturale ale ţării — printre care se semnalează pentru prima oară existenţa petrolului —, la producţia agricolă şi la veniturile domneşti ne oferă posibilitatea de a cunoaşte mai bine viaţa economică îmbelşugată a Ţării Româneşti. De asemenea descrierea locurilor pe unde a trecut Sivori ne ajută să reconstituim aspectul oraşelor Giurgiu, Bucureşti şi îndeosebi Tîrgovişte ce a cunoscut o dezvoltare deosebită din iniţiativa lui Petru Cercel, mare admirator al oraşelor italiene.

Pentru Transilvania nu dispunem de o relaţie atît de cuprinzătoare ca cea a lui Franco Sivori, care alături de unele date statistice include descrieri de ceremonii şi amănunte asupra felului de viaţă al românilor. Totuşi din informaţiile cuprinse în prima parte a „scrisorii" lui Pietro Busto şi în lucrarea lui Giorgio Tomasi se poate reconstitui aspectul geografic, economic, demografic, social şi religios al Transilvaniei în timpul domniei lui Sigismund Báthory. Astfel, „scrisoarea" lui Busto avînd un caracter de propagandă cuprinde o descriere-prospect în care se pune accentul pe aspectul ţării, pe bogăţiile ei naturale, pe înfăţişarea populaţiei.

Mai importantă este lucrarea lui Giorgio Tomasi, întemeiată pe informaţii de ordin economico-financiar obţinute de autor în calitatea lui de secretar al principelui precum şi pe observaţii directe dobîndite în timp ce întovărăşea pe Sigismund Báthory cu prilejul vizitei acestuia în oraşele ardelene.

Aspecte mai puţin cunoscute ale condiţiilor din Transilvania ne sînt dezvăluite de un grup de scrisori şi rapoarte datorite provincialului Poloniei G. P. Campani, rectorului Ferrante Capeci, misionarilor iezuiţi Valentin Ladó, Girolamo Fanfanio, Andreas Busau şi Massimo Milanesi.

S-a subliniat faptul că Ferrante Capeci, aşează în fruntea locuitorilor din Transilvania pe români pe care îi socoteşte ca cei mai vechi, atribuindu-le însă greşit o origine italiană şi . . . longobardă (!) în loc de latină.

Alături de informaţii privind cîrmuirea ţării în timpul minorităţii lui Sigismund Báthory şi de amănunte asupra psihologiei principelui care dau cheia incoerenţelor lui ulterioare, datele cele mai bogate cuprinse atît în rapoartele lui Capeci cît şi în scrisorile lui Campani şi ale altor iezuiţi privesc în special situaţia catolicilor, concentrîndu-se asupra activităţii colegiului din Cluj-Mănăştur, turburat de conflictul dintre poloni şi unguri şi grav dezorganizat de groaznica epidemie de ciumă (1585) descrisă de Andreas Busau şi de Massimo Milanesi.

În contrast cu aceste relaţii care — cu excepţia lui Milanesi — nu dau informaţii de ordin economic, este raportul baronului Felician de Herberstein

care luase în exploatare minele de la Capnic lîngă Baia Mare. Deşi redactat tendenţios pentru a obţine luarea în arendă a minelor principelului din centrul Transilvaniei, raportul acesta cuprinde amănunte preţioase asupra tehnicei extragerii minereului de aur din minele de la Zlatna, Abrud şi Brad, precum şi asupra prelucrării diferitelor minereuri, vădind o experienţă reală. Din acest punct de vedere raportul redactat în 1585 se dovedeşte a fi o completare preţioasă la raportul comisarilor imperiali din 1552 (vezi volumul II al colecţiei de faţă).

Cu relaţiile călătorilor francezi Jacques Bongars şi François de Pavie baron de Fourquevaux se continuă seria jurnalelor de călătorie ce cuprind descrierea localităţilor străbătute cu semnalarea aspectelor demne de a fi reţinute în special sub raport economic. Acest aspect interesează aproape tot atît de mult pe eruditul Bongars — preocupat însă şi de monumentele şi inscripţiile latine din Transilvania (vezi epistola dedicată lui Guillaume Lenormand) — cît şi pe baronul Fourquevaux care releva ieftinătatea unor produse alimentare. Amîndoi dau informaţii asupra sarcinilor financiare impuse ţărilor noastre de regimul dominaţiei otomane, relevînd starea de sărăcie a ţăranilor supuşi, asuprirea celor puternici.

Tabloul pitoresc trasat de Fourquevaux care se arată interesat de limba, portul şi moravurile moldovenilor îşi află o completare în descrierea anonimă a Moldovei din 1587, întocmită probabil de un iezuit pentru a informa pe papa Sixt al V-lea asupra posibilităţilor românilor de a porni împreună cu cazacii împotriva turcilor, slăbiţi de înfrîngerile din Persia. Astfel se explică accentul pus pe potenţialul economic, financiar şi militar al Moldovei precum şi indicarea cuantumului haraciului, peşcheşurilor şi contribuţiilor extraordinare plătite atît de Petru Şchiopul cît şi de Mihnea Turcitul.

Faţă de varietatea şi bogăţia de informaţii cuprinse în aceste relaţii, jurnalele întocmite de călătorii englezi Henri Austell şi William Harborne şi de solul maghiar Lestar Gyulafi se dovedesc sărace, avînd aspectul unor itinerarii seci.

În schimb, scriitorul maghiar Ioan Czimor Decsi povestind peripeţiile călătoriei sale prin Moldova se arată interesat de aspectul ţării, sărăcită de dubla exploatare a domnului şi a turcilor şi relevă traiul mizer al locuitorilor în care recunoaşte de asemenea — ca şi autorul textului de propagandă iezuit din 1588 — pe urmaşii coloniştilor aduşi de romani ce vorbesc o limbă latină stricată.

Informaţiile acestea se întregesc, sub raportul economic de amănuntele cuprinse în jurnalul lui Fox, însoţitorul lui Harrie Cavendish, preocupat în special de probleme legate de cultura pămîntului.

Chestiunea religioasă care ocupă un loc important în legătură cu acţiunea Contra Reformei este prezentată în scrisoarea rectorului colegiului din Lublin, Stanislaw Warszewicki, venit în Moldova la cererea lui Bartolomeo Brutti

pentru a începe o acţiune de propagandă catolică. Amănunte asupra demersurilor care au precedat venirea acestei misiuni şi asupra primirii ei de Petru Şchiopul precum şi asupra măsurilor luate de domn în sprijinul catolicilor, sînt cuprinse într-o relaţie cu caracter de propagandă alcătuită pe baza unor rapoarte mai amănunţite probabil tot de Warszewicki. Spre sfîrşitul veacului, ştiri despre catolicii din Ţara Românească şi din Moldova cu indicarea bisericilor de care dispuneau sînt cuprinse în relaţia sumară a „gardianului" franciscan al bărăţiei din Tîrgovişte, Francesco Pastis. Pe alt plan, dispunem de „cartea" patriarhului de Constantinopol, Ieremia al II-lea, care descrie împrejurările ridicării mănăstirii lui Mihai banul (Mihai Viteazul) la Bucureşti şi de jurnalul diacului moscovit Trifon Korobeinikov, însoţitorul negustorului Ivan Matveevici Misenin într-o călătorie spre Constantinopol şi Muntele Athos. Pe lîngă caracterul său de itinerar alcătuit pentru orientarea călătorilor ruşi în drum spre capitala Imperiului Otoman, această relaţie ieşită din pana unui rus cuprinde scurte observaţii asupra bisericilor din Iaşi precum şi amănunte de un interes real asupra audienţei la Aron vodă.

Urzeala ţesută în jurul acestui domn ce a dus la înlocuirea lui prin Ştefan Răzvan, este descrisă pe scurt în scrisorile lui Giovanni dei Marini Poli. Pe linia schimbării domnilor în acea epocă sîntem informaţi mai pe larg despre instalarea lui Ieremia Movilă la Iaşi prin jurnalul expediţiei lui Ján Zamoyski. Din confruntarea acestui text, necunoscut în istoriografia română cît şi în cea polonă, cu cronica atribuită lui Bielski, — cercetătorul I. Corfus a ajuns la identificarea autorului în persoana lui Pavel Piaskowski care a jucat un rol în evenimentele relatate. Aceasta conferă jurnalului o valoare documentară incontestabilă.

Partea cea mai importantă din volum este însă reprezentată de o întreagă literatură asupra Transilvaniei. În scrisorile misionarului iezuit Alfonso Carrillo, alcătuite prin prisma intereselor ordinului său religios, cît şi în corespondenţa trimisului papal Attilio Amalteo, se dau detalii asupra frămîntărilor de la curtea din Alba Iulia, marcate prin dezbinările dintre Sigismund Báthory şi verii lui, indicaţi de papa Clement al VIII-lea ca sprijinitori ai acţiunii de restituire a drepturilor catolicilor (vezi relaţia lui Amalteo). După împăcarea principelui cu fraţii Báthoreşti prin mijlocirea lui Amalteo (vezi observaţiile critice anexate la textul acestuia) s-a produs îndepărtarea de la curte şi apoi uciderea autorilor dezbinării. Aceştia erau consilierii Paul Gyulai şi Ioan Galfy, calvini, duşmani ai rechemării iezuiţilor pentru care activa Carrillo, mergînd chiar pînă la pregătirea acestui asasinat politic urmat mai apoi de sîngeroasa represiune de la Cluj (1594) a aşa-zisei „conspiraţii" a lui Balthasar Báthory.

Episodul acesta ce face parte din lupta lui Sigismund cu partida antihabsburgică, este prezentat în scrisoarea cu caracter de propagandă a lui Pietro Busto (vezi observaţii critice asupra acestui text) şi în rapoartele lui Carrillo şi Amalteo. Se integrează în politica de duplicitate, oscilări şi tergi-

versări a principelui, ce urmărea să scuture suzeranitatea sultanului cu sprijinul imperialilor. Asupra dilemei în care se afla Sigismund doritor să joace rolul unui erou al creştinătăţii, dar cuprins de panică în faţa consecinţelor unei rupturi pe faţă cu turcii, sîntem informaţi din scrisorile lui Carrillo, din rapoartele nunţiului Comuleo cît şi din relaţia agentului raguzan intrat în slujba Habsburgilor, Giovanni dei Marini Poli. Acesta avea legături adînci în ţările noastre şi ca atare a fost însărcinat cu misiuni pe lîngă Aron Vodă, Mihai Viteazul şi Sigismund Báthory.

Se impune însă o mare rezervă în folosirea scrisorilor şi rapoartelor, bogate în informaţii şi aprecieri adesea contradictorii, lăsate de acest agent inteligent, abil şi bine informat dar cu o comportare foarte dubioasă, fiind gata să joace un rol dublu (vezi nota biografică) şi să-şi schimbe atitudinea în funcţie de interesele sale de moment. E destul să menţionăm insinuările strecurate împotriva lui Mihai Viteazul şi învinuirile de trădare faţă de creştini aduse împotriva lui Aron Vodă, prezentat ulterior tot de el ca o victimă a credinţei faţă de Habsburgi. Aceeaşi lipsă de consecvenţă o vădeşte „Giva" cînd susţine o campanie de denigrare a domnilor care nu-l va împiedeca să denunţe ulterior abuzul săvîrşit împotriva drepturilor celor mai sfinte ale Ţării Româneşti prin tratatul de la Alba Iulia (20 mai 1595). Exemplele acestea şi altele, relevate în nota biografică a lui „Giva", arată că ştirile transmise de acest agent trebuiesc supuse unei analize critice pătrunzătoare înainte de a fi folosite.

Climatul de incertitudine de la curtea din Alba Iulia, propice intrigilor şi uneltirilor, este prins de nunţiul apostolic Alfonso Visconti, trimis în calitate de sfătuitor al lui Sigismund spre a frîna iniţiativele necugetate ale acestuia şi a-l menţine neclintit în hotărîrea de a lupta pentru cauza creştinătăţii.

Din caracterul acestei misiuni încredinţată de Curia papală ce urmărea cu înfrigurare evenimentele din Transilvania rezultă natura diferită a rapoartelor lui Visconti. Unele sînt publice, înregistrînd numai ştiri oficiale sau exprimînd punctul de vedere al principelui, astfel că constituie în ansamblu un fel de buletin informativ. Altele sînt particulare, secrete şi ca atare scrise cu mare prudenţă, urmînd a fi completate prin expuneri verbale. De aceea, se impune ca informaţiile, uneori deosebit de preţioase privind situaţia critică a Transilvaniei prinsă ca într-un cleşte între turci şi imperiali, să fie folosite de asemeni numai după o analiză atentă de tipul celei care a permis, de pildă, descoperirea adevăratei scrisori ce a provocat destituirea şi executarea atotputernicului cancelar ardelean Josica (vezi biografia lui Visconti).

Aceste rapoarte întocmite de nunţiul Visconti cu o deosebită abilitate diplomatică ne dezvăluie şi aspectele negative ale campaniei împotriva lui Sinan paşa (1595), rezultînd din nulitatea militară a lui Sigismund, din lipsa de organizare a taberei ardelene, din disensiunile ivite între italieni şi nobilii maghiari care refuză chiar să continue expediţia.

În contrast cu aceste deficienţe, relevate de un observator imparţial ca Visconti, sînt rapoartele şi dările de seamă întocmite în lagărul ardelean cu scopul de a lăuda pe principe şi de a pune în evidenţă importanţa numerică şi valoarea militară a armatei lui atît prin indicări de cifre exagerate şi prin aprecieri laudative ce întreceau cu mult realitatea, cît şi prin subaprecierea oştirei lui Mihai Viteazul. Un exemplu grăitor al acestor procedee ni-l înfăţişează corespondenţa lui Cosimo Capponi, curteanul lui Sigismund, şi scrisoarea cu caracter apologetic a lui Petru Pellerdi care exagerează vădit pretinsele însuşiri militare ale principelui, sub ochii căruia scria, micşorînd contribuţia lui Mihai Viteazul şi ignorînd rolul toscanilor din corpul expediţionar al lui Silvio Piccolomini.

Aportul italienilor este însă relevat de un grup de relaţii, rapoarte şi scrisori ieşite din pana unor ostaşi ca vestitul căpitan Silvio Piccolomini sau ca autorul relaţiei anonime din octombrie 1595, a unui arhitect militar şi istoric de talia lui Filippo Pigafetta căruia i se poate atribui cu multă probabilitate relaţia expediţiei celor o sută de toscani (vezi nota introductivă la relaţie) în care naraţiunea se împleteşte în chip firesc cu descrierea vie şi colorată a locurilor ce au străbătut.

Trebuie relevat de altfel că toate relaţiile italiene, deşi se referă la o campanie militară, nu descriu numai operaţiile propriu-zise, ci redau împrejurările şi întreaga ambianţă a luării de contact a autorilor lor cu realităţile româneşti. Este cazul rapoartelor, redactate într-un stil simplu şi concis, de acelaşi Pigafetta despre campania din 1595, cuprinzînd naraţiuni vii a unor stări de lucruri şi episoade puţin cunoscute, alături de descrierea ţinuturilor şi cetăţilor văzute de el (Tîrgovişte, Giurgiu) sau despre care obţinuse informaţii de la localnici (Timişoara). Amănuntele topografice observate în cursul campaniei sînt valorificate şi în „scrierea pentru apărarea Transilvaniei" în care Pigafetta descrie drumurile de pătrundere eventuală a turcilor în această ţară.

Mai obiectiv decît Pigafetta care atribuie succesul operaţiunilor militare numai ostaşilor italieni, subliniind lipsurile conducerii militare maghiare, Silvio Piccolomini aduce unele corective, recunoscînd de pildă lipsa de disciplină a corpului său expediţionar. De altfel scrisorile sale, mai sărace în ştiri şi mai bogate în laude la adresa principelui care exercita un fel de control al ştirilor transmise în străinătate — după cum se arată în volum —, nu stăruie atît asupra operaţiunilor militare cît asupra greutăţilor de aprovizionare care ar stînjeni continuarea campaniei şi mai ales asupra situaţiei italienilor, suspectaţi de nobilimea maghiară ostilă războiului (vezi şi relaţia lui Cesare Viadana).

Ştirile transmise de membrii corpului expediţionar îşi găsesc unele completări în datele cuprinse la textul de valoare inegală al franciscanului Giuseppe Pisculo care descrie lucrările de fortificaţie făcută de turci la Bucu-

rești și la Tîrgoviște asupra cărora ne-au fost lăsate date mult mai amănunțite de Nichifor Parasios.

Cu narațiunea acestui exarh patriarhal care a însoțit pe marele vizir în campania din Țara Românească se face trecerea spre un alt grup de relații, alcătuite în lagărul turc de oameni de naționalități, formații și situații atît de diferite ca albanezul turcizat, Sinan pașa, sau ca robul spaniol Diego Galán. Din pana acestora au ieșit relații de o valoare cu totul diferită. Astfel, scrisoarea lui Sinan, redactată sub zidurile cetății Giurgiu unde se retrăsese fugind dinaintea oștilor lui Mihai Viteazul și Sigismund Báthory, are caracterul unei pledoarii ce urmărea să arunce răspunderea înfrîngerii asupra întîrzierii tătarilor și lipsei de credință și disciplină a trupelor otomane care au părăsit, în cea mai mare parte, Tîrgoviștea și l-au silit să renunțe la apărarea orașului București spre a lua calea retragerii.

Memoriile — recent puse în circulație de Al. Ciorănescu — ale spaniolului Diego Galán, rob pe galerele turcești, dau informații noi asupra operațiunilor militare din 1595 ca acțiunea flotilei otomane pe Dunăre despre care nu există nici un alt izvor — și evocă rolul lui Mihai Viteazul la Călugăreni. Mai importante sînt însă datele asupra dezastrului economiei românești, provocat de distrugerea recoltei și de ridicarea oamenilor și vitelor de către turci. Deși cuprind și unele inexactități și exagerări de cifre — semnalate în nota biografică — și deși autorul vădește uneori o înclinare către descrierea literară în detrimentul veracității, totuși memoriile lui Galán rămîn un izvor ce nu va putea fi ignorat de istorici. De altfel, au un merit unic, anume de a reda mentalitatea unui creștin izolat printre turci care se simte legat prin comunitatea de origine, soartă și credință de români a căror victorie o dorea.

Figura eroului de la Călugăreni pe care Galán ni-l înfățișează în vîltoarea luptei, ne apare în relația solului polon Andrei Lubienecki în toată tragedia soartei sale de străjer al Dunării, amenințat din afară de invazia hoardelor turco-tătare iar în interior de trădarea boierilor săi.

Reproducerea convorbirii tainice în care domnul a dezvăluit solului polon toată amărăciunea poziției sale, fiind perfect informat asupra planurilor turcești de transformare a țărilor române în pașalîcuri, are o importanță deosebită pentru înțelegerea măreței figuri a lui Mihai Viteazul care fără a aștepta ajutor de la Împăratul creștin, nici de la principele Transilvaniei, nici de la domnul Moldovei, accepta totuși să se măsoare cu turcii lui Sinan. Căci Mihai era înainte de toate un mare conducător militar în cel mai deplin și mai înalt înțeles al cuvîntului, gata să apere pînă și cu prețul vieții sale dreptul la autonomie al Țării Românești.

Încheiem această prezentare a volumului de față cu constatarea că relațiile incluse aduc elemente noi și adeseori semnificative ce vor contribui la

cunoaşterea istoriei atît de frămîntate a ultimelor decenii ale veacului al XVI-lea.

Este de datoria noastră să amintim contribuţia preţioasă a regretaţilor profesori P. P. Panaitescu şi I. Totoiu care au lucrat, încă de la început, alături de noi. De asemenea, aducem mulţumiri colegilor noştri I. Corfus, Marina Vlasiu, Eugenia Chişcă-Tistu şi Alvina Lazea pentru bunăvoinţa cu care au răspuns solicitărilor noastre.

M. M. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU
doctor-docent în ştiinţele istorice

FRANCO SIVORI

(c. 1560? — după 1589)

*

Datele biografice care urmează sînt aproape toate extrase din reminiscențele vioaie și colorate ale vicisitudinilor întîmpinate de Sivori, de la plecarea sa din Genova la sfîrșitul lui februarie 1581 ca părtaș al aventurii lui Petru Cercel și pînă la despărțirea sa de el la Veneția în iulie 1589. O clipă îl mai aflăm și la persoana a treia menționat în scrisoarea lui Vincenti (redată în volumul de față). Apare și în cîteva scrisori ca purtător de cuvînt al domnului întemnițat. Dar aceste mențiuni trecătoare nu ne lămuresc asupra lui. Și nici elogiul său atît de convențional cuprins de Squarcialupi, medicul italian al principelui Transilvaniei, în epistola dedicatorie a lucrării sale *De fontium et fluviorum origine ac flexu* închinată lui Petru Cercel (tipărită la Cluj în 1585). Un pasaj este consacrat conaționalului Sivori lăudat pentru *iudicii dexteritate, morum elegantia, vitae integritate*... în sfîrșit pentru darul generos al vorbirii *(facundia)*. Abia dacă aflăm că el era tînăr *(iuvenis adhuc)* și de bune speranțe și că se mîndrea cu neamul său ales *(summam illius in liberam et inclyta urbe nobilitatem)* (Veress, *Bibliografia româno-ungară*, vol. I n. 112, p. 52). Așadar va trebui să folosim (dar cu prudență) datele

propriei sale versiuni. El era fiul unui negustor avut din Genova Benedetto Sivori. Trimis la Messina încă de mic pentru a se deprinde cu negoţul, el se afla din anul 1579 iarăşi înapoi în casa părintească rîvnind însă la alte orizonturi. Nu l-a putut cunoaşte atunci pe viitorul domn, cu care ajunsese să lege cunoştinţă părintele său prin intermediul lui Padre Parizola din mînăstirea Carmeliţilor din Genova mai înainte de plecarea lui Cercel de aici prin 1577 sau 1578. De fapt el nu se alătură aventurii acestuia decît în momentul cînd aceasta prinsese consistenţă. Pretendentul sprijinit de regele Franţei şi pornind la drum trimite din Turin un fel de invitaţie părintelui Parizola să-i facă rost de un împrumut. Totodată făgăduieşte cele mai mari onoruri şi bogăţii oricărui gentilom care ar vrea să intre în slujba sa. In aceste condiţii a pornit Franco spre Veneţia cu binecuvîntarea întregii sale familii şi cu o scrisoare de credit pentru suma de patru mii de *„scudi d'oro"*, destinată noului său stăpîn. Această sumă era destul de importantă pentru resursele de atunci ale negustorului genovez. Franco mai era însoţit şi de un călugăr carmelit trimis de acel P. Parizola pentru a primi darurile făgăduite, de cum s-ar înscăuna viitorul domn. De acum încolo se împletesc vădit două povestiri oarecum distincte, una, principală, avînd ca figură centrală persoana domnului şi alta punînd accentul pe caracterul aventuros sau dramatic al episoadelor descrise. La acestea trebuie să mai adăugăm un alt element împrumutat de aiurea pentru a aduce o notă de pitoresc în plus întregii povestiri, anume descrierile însuşite din lucrarea lui Ramberti despre Turcia.

La Constantinopol, Sivori ar fi ajutat cu sume mari (60 000 de ducaţi), garantate de el, finanţele nesigure ale lui Cercel. El şi-ar fi riscat şi propria siguranţă pentru a contribui la evadarea unui conaţional ţinut prizonier de aga ienicerilor. In sfîrşit, mai sînt amintite şi certurile pentru întîietate între tinerii şi neastîmpăraţii auxiliari ai pretendentului, şi arbitrajul cam ciudat al lui Germigny acordînd preeminenţă veneţienilor şi genovezilor pentru că oricare din ei poate să ajungă la demnitatea supremă de duce al republicii. Dar tot interesul povestirii se polarizează în jurul lui Petru Cercel viitorul domn. Nu ştim însă cît de adevărată este hotărîrea acestuia de a fugi din Constantinopol în Franţa fără a-l preveni pe ambasador, încrezîndu-se numai în Sivori pentru a-i pregăti plecarea clandestină, şi nici cît este de veridică întrecerea de amabilităţi între Petru Cercel numit în domnie şi Mihnea, fostul domn, cu care s-ar fi întîlnit la Constantinopol cînd s-ar fi schimbat între ei chiar daruri şi complimente, măcar că tot cam pe atunci agenţii lui Cercel stăruiau pentru deportarea cît mai departe a domnului mazilit. Şi tot astfel ne putem întreba care este realitatea cu privire la refuzul lui Sivori după înscăunarea lui Cercel de a fi numit mare postelnic, dregătorie ocupînd locul al patrulea în ierarhia Ţării Româneşti, după afirmaţia sa. Curînd după venirea sa în Ţara Românească domnul vrea să-l trimită pe Sivori în solie la regele Poloniei (noiembrie 1583) şi mai apoi în Franţa. Dar nici unul din aceste planuri nu s-a realizat. Din scrisoarea lui Vincenti s-ar crede că decepţia lui Sivori era atribuită de el ambasadorului francez Germigny. Sivori descrie cu lux de amănunte singura sa solie, purtată la curtea de la Alba Iulia, cu toate satisfacţiile ei. Deşi ulterior pomeneşte în alt loc de demersurile făcute atunci pe lîngă iezuiţi pentru a cere să fie trimişi doi părinţi ai ordinului în Ţara Românească în scop de propagandă, *această informaţie lipseşte din textul consacrat zilelor soliei.* Mai departe inter-

pretarea dată de el însărcinării sale de a conduce la iezuiţii de la Roma, la studii, pe cei doi nepoţi de soră ai domnului, pe lîngă alte patru vlăstare ale marii boierimi *în vederea aducerii Ţării Româneşti la credinţa catolică*, oferă unele ciudăţenii. Pasajul acesta din urmă pare adăugat îndată după cuvintele *apprendessero lettere et la lingua et costumi italiani*, avînd spre întărire fraza, amintită mai sus, despre cererea acelor doi propagandişti iezuiţi de către domn. Este destul de curios faptul că Sivori trebuia să meargă la Roma spre a-i conduce acolo, şi spre a trata *chestiuni secrete* cu papa, *după* (!) încheierea soliei sale la regele Franţei. Sivori mai adaugă la urmă că trimiţînd pe tinerii fii de boieri în Italia, domnul avea un fel de chezăşie a fidelităţii părinţilor lor, idee care seamănă foarte mult cu cea expusă de Possevino atît în *Transilvania*, cartea V, cap. 9, cît şi în corespondenţa sa.

Partea aceasta ţinînd de pregătirea soliei în Franţa şi la Roma face trecerea spre evenimentele legate de fuga lui Cercel. Memoriul acordă o foarte mare importanţă intrigii beglerbegului Greciei, socotind-o determinantă pentru hotărîrea domnului de a trece în Transilvania. Acesta ar fi avut dimpotrivă intenţia fermă de a se duce în Turcia pentru a recăpăta domnia. Unele amănunte ale comportării ceauşului par de asemenea destul de curioase. Dar cum se puteau împăca aceste presupuse prime intenţii ale lui Cercel cu tot bănetul pe care îl strînsese anume pentru a şi-l însuşi? Intriga beglerbegului a precipitat desigur lucrurile, dar pe o pantă existentă.

Capitolul despre exodul din Ţara Românească şi despre încercările întîmpinate de fugari la intrarea în Transilvania reuneşte firul celor două povestiri din Memorial. După despărţirea sa de domn, oarecum întîmplătoare, apar pe planul întîi tribulaţiile proprii ale lui Sivori. Amănuntele planurilor de evaziune pentru eliberarea lui Cercel, precum şi stratagema născocită pentru ocuparea militară (!) a cetăţii Chioar vădesc o fantezie care riscă să ascundă fondul unui devotament real, dovedit de corespondenţa purtată atunci de el cu papa, cu împăratul, cu regele Poloniei etc. în interesul stăpînului său. În povestirea sa, Sivori îşi arogă oarecum rolul principal în acţiunea pentru eliberarea lui Cercel. Toată această porţiune este destul de prolixă, în contrast cu tratarea călătoriei în Polonia. Sînt arătate drumurile sale la Cracovia şi la Varşovia şi apoi la Grodno unde se afla regele, demersurile pe lîngă nunţiul papal şi pe lîngă provincialul iezuit, audienţa la Ştefan Báthory, apoi, după moartea acestuia, intervenţia pe lîngă Ján Zamoyski, pe care l-ar fi cîştigat făgăduindu-i o mită însemnată etc. Observăm în această parte a Memorialului o mai mare precizie a datelor, care este prezentă şi în arătarea itinerarului urmat de domn după evaziunea sa de la Hust la 10 septembrie (Plecarea de la Caşovia în decembrie 1587 spre Viena unde ajunge în ianuarie 1588, apoi trecerea la Veneţia, sosirea la Roma în martie şi apoi din nou reîntoarcerea la Veneţia în ianuarie 1589, în sfîrşit plecarea lui Cercel spre Constantinopol în iulie 1589).

În general se constată o tratare inegală a diferitelor părţi ale Memorialului. Am crede că el este format din fragmente aparţinînd unor momente deosebite şi răspunzînd unor condiţii diferite.

Fragmentul privind solia din Transilvania a fost redactat probabil îndată după reîntoarcerea lui Sivori, în chip de raport către domn. Cel privind intrigile beglerbegului şi

contraofensiva domnului, insistînd asupra dorinţei domnului de a merge la Poartă avea probabil scopul să convingă curtea franceză de intenţiile curate ale domnului. Este posibil ca Sivori să fi folosit chiar conţinutul scrisorilor redactate în acel moment, despre care se aminteşte şi în Memorial. Fragmentul relativ la călătoria în Polonia a putut să aibă la bază un carnet de însemnări sau chiar o dare de seamă redactată pentru domn.

Partea principală a Memorialului adică cea privindu-l pe Cercel, se caracterizează de la un capăt la altul printr-un ton elogios. Avem portretul său fizic, sublinierea unor gesturi generoase, ba chiar spectaculoase, accentuarea unor realizări socotite superioare (înălţarea palatului, a bisericii, repararea mai multor locaşuri religioase etc.), dar despre guvernarea internă propriu-zisă nu se pomeneşte nimic, nici despre dispoziţia poporului supus la biruri atît de mari pentru a scoate sumele imense pierdute apoi în Transilvania. Boierii ar fi fost încîntaţi de noul domn, deşi din spusele lui Harborne se ştie că erau nemulţumiţi de sistemul introdus de el de a le stoarce bani cu nemiluita (vezi scrisoarea lui Harborne în volumul de faţă). Poporul de rînd ar fi aprobat tot ce făcea domnul! Dar în alt capitol este vorba de starea nenorocită a ţăranilor dependenţi de pe moşiile boierilor. Cu mare trudă ei abia pot să-şi agonisească hrana şi banii pentru plata birului... Şi în fraza următoare se arată că veniturile domnului se urcă la un milion de scuzi pe an. Rezultă deci că Sivori era conştient de unele lucruri pe care însă nu vrea să le spună. Moşiile domneşti sînt pomenite doar incidental. Despre ţăranii de pe ele nu se vorbeşte. Trebuie lămurit de altminteri că pasajul despre ţărani aparţine părţii descriptive care, deşi se integrează aparent în text, în realitate constituie un capitol aparte de circa şapte-opt pagini începînd cu fraza *La Valachia e provincia molto grande*... Am fi ispitiţi să credem că această scurtă privire asupra pămîntului cu bogăţiile şi veniturile sale, şi asupra locuitorilor cu obiceiurile, ocupaţiile, firea, limba şi credinţa lor, în sfîrşit cu regimul politic sub care se aflau — avea de scop să însoţească diferitele memorii prezentate în numele domnului unor ocrotitori posibili, în speţă papei şi poate şi împăratului, demonstrînd marile resurse ale ţării.

Aceste memorii trebuiau să cuprindă numai ce era susceptibil de a impresiona favorabil pe eventualii sprijinitori ai domnului pribeag. Memoriul iniţial a putut fi întocmit, în esenţă, prin 1588 cînd umbla Cercel pe la Roma. Atunci au fost introduse laudele iezuiţilor, intenţiile domnului de a catoliciza ţara etc. La acest memoriu s-a adăugat epilogul din 1590 cu sfîrşitul lui Cercel şi hotărîrea lui Sivori de a se întoarce la Genova. Cu uciderea lui Cercel, memoriul în forma amintită mai sus îşi pierdea orice raţiune. Dar putea fi adaptat unor noi cerinţe, transformat în aşa-zisul Memorial. Acum probabil a fost scrisă sau amplificată partea referitoare la aventurile lui Sivori. Tot acum, după toate probabilităţile, au fost incluse împrumuturile nemărturisite din cartea lui Ramberti, semnalate de V. Cîndea în 1968. Iată titlul cărţii *Libri tre delle cose dei Turchi*... Vinegia 1539, reeditată în 1541, 1543, 1545 (pentru amănunte bibliografice, vezi C. Göllner, *Turcica*... I, 1961).

Această sporire a textului era făcută poate în vederea publicării sale. El a rămas însă netipărit. Intitulat *Memoriale delle cose occorse a me Franco Sivori del signor Benedetto dopo la mia partenza di Genova l'anno 1581 per andar in Vallachia* se păstrează în ms,

în Biblioteca Vaticana (fondul Ferraiuoli, nr. 43). A fost publicată cu o introducere amănunţită de Ştefan Pascu în anexa la lucrarea sa: *Petru Cercel şi Ţara Românească la sfîrşitul sec. al. XVI-lea*, Cluj, 1944, pp. 135—277. Informaţiile cuprinse sînt de un interes cu totul excepţional, atît pentru împrejurările mazilirii şi fugii lui Cercel şi ale jefuirii şi întemniţării sale în Transilvania, cît pentru condiţiile economice şi financiare din Ţara Românească rezultînd din crunta apăsare a dominaţiei otomane. Vor trebui însă considerate critic, întrucît pot fi observate şi unele inexactităţi de amănunt. Ar trebui întreprinse şi unele cercetări în arhivele italiene, şi în primul rînd genoveze, pentru a reconstitui cadrul familial şi social al memorialistului, cuantumul averii părintelui său din care acesta putea împrumuta cu bani pe viitorul domn, legăturile cu negustorii din Pera, contactele cu lumea de la Constantinopol etc.

De Sivori s-au ocupat: Gr. Tocilescu, *Petru Cercel*, Bucureşti, 1874, p. 62; N. Iorga, *Breve storia dei Romeni con speciale considerazione delle relazioni coll'Italia*, Bucureşti, 1911, p. 94; R. Oritz, *Per la storia della Cultura italiana in Rumania*, Bucureşti, 1916, p. 164; A. Veress, *Bibliografia româno-ungară*, vol. I, Bucureşti, 1931, p. 52, nr. 112; Al. Ciorănescu, *Nou despre Petru Cercel*, în „Revista istorică", XXXI (1935), nr. 7—9, pp. 254, 264—270; N. Iorga, *La France dans le Sud-Est de l'Europe*, în „Revue historique du Sud-Est européen", vol. XIII (1936), fasc. 1—3, p. 65; Şt. Pascu, *Petru Cercel şi Ţara Românească la sfîrşitul secolului al XVI-lea*, pp. 9—11; Virgil Cîndea, *Le modèle vénitien de la relation de Franco Sivori sur son voyage à Constantinople en 1581*, în „Studia et Acta Orientalia", VII (1968), pp. 237—241.

[PLECAREA SPRE ȚARA ROMÂNEASCĂ[1]]

p. 166 [Plecarea din Constantinopol are loc în ziua
p. 167 de sînta Maria din august, 15 august după sosirea lui Pătrașcu, fratele mai mare al domnului, adus din Rodos cu mare cinste. Acesta cedează spontan drepturile sale la domnie lui Petru Cercel. Este un principe foarte liniștit, mai aplecat spre cele ale spiritului decît ale lumii. Este bun, blînd. El poftește la masă pe 5—6 dintre însoțitorii mai favorizați ai domnului și le împarte diferite daruri. Sivori primește o spadă împodobită cu aur, o haină de brocart de aur foarte bogată, cum se poartă în Țara Românească].

...Pornind la drum, alaiul urma în ordinea aceasta: în frunte pășeau vreo cinci sute de pedestrași români toți îmbrăcați la fel parte halebardieri

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Ștefan Pascu ca anexă la lucrarea *Petru Cercel și Țara Românească la sfîrșitul secolului al XVI-lea,* publicată în „Biblioteca Institutului de istoria națională de la Cluj", t. XII, 1944, p. 169, și urm. Au fost folosite și unele din notele lămuritoare însoțind textul.

şi parte archebuzieri cu steagurile lor şi cu tobe, veneau apoi trei sute de turci foarte bine <echipaţi> călare, cu armament uşor, cu steagurile lor, cu tobe, trîmbe şi alte instrumente obişnuite la turci, care făceau un mare vuiet, după aceea stindardul Sultanului, şi apoi cincizeci de călăreţi constînd din escorta şi camerierii domnului. Urmau apoi marele cancelar[2] (= logofăt) al ţării şi marele spătar care poartă spada domnului, după care, la o depărtare de 10—12 paşi, urma măria sa călare, înveşmîntat regeşte, alături de care era marele scutier al sultanului[3], personaj de mare vază şi cinste care trebuia să-l însoţească pe domn pînă în Ţara Românească pentru a-l pune în stăpînire şi a-l încorona. După domn la oarecare distanţă, erau purtaţi de căpăstru treizeci de cai arabi şi turceşti de foarte mare preţ, împodobiţi peste tot cu aur şi argint, şi apoi urmam noi ceilalţi italieni şi francezi împreună cu doi nepoţi ai măriei sale, şi mulţi boieri mari ai Ţării Româneşti, cu toţii foarte bine rînduiţi la locurile care le fuseseră hotărîte; şi după aceea veneau // mulţi gentilomi greci şi la urmă *(nella coda)* vreo 500—600 de călă- p. 168
reţi români şi greci, trupă nu prea grozavă *(gente mediocra)* şi în fiecare zi de drum se mai alătura lume venită din Ţara Românească în întîmpinare încît pe la jumătatea drumului puteam fi cam vreo 7 000 de persoane, apoi mai erau acolo multe trăsuri şi carete şi cai de povară care mergeau cu vreo două mile mai înainte cu bagajele tuturor, cu corturi *(pavaglioni da campagna)* şi cu bucătăria domnului şi toate într-o ordine ce nu poate îndeajuns fi lăudată ... etc. ... Cînd am ajuns la Dunăre era o zi minunat de frumoasă; în acea zi am fost poftiţi noi, italienii şi francezii, la masă de către marele scutier al sultanului care ne-a ospătat în chip strălucit.

În acel timp treceau fluviul toate persoanele de mai mică importanţă împreună cu bagajele şi trăsurile pe nişte luntre teşite, care slujesc la aceasta: şi s-au şi întins corturile de cealaltă parte a Dunării pentru a se face acolo popasul de noapte. Locul de trecere în acest punct al Dunării are o lărgime cam de o milă italiană şi se întîmplă uneori naufragii din cauza furiei vînturilor. Cînd am trecut eu fluviul, vremea era foarte liniştită, şi astfel au trecut mai toţi de partea cealaltă, şi nu mai rămăseseră în urmă decît măria sa împreună cu marele scutier al sultanului cînd s-a ridicat deodată o furtună dinspre nord-est *(greco et levante)* cu atîta apă pînă în cer, încît părea că lumea întreagă vrea să se scufunde. Dar cum spre seară s-au ivit semne că furtuna s-ar potoli şi nu era de partea aceastălaltă vreo posibilitate de a-l găzdui peste noapte pe domn, el a hotărît deci să se îmbarce împreună cu marele scutier pe o barcă şi suita sa *(li suoi paggi)* în alta ... Şi în sfîrşit au sosit teferi, uzi de tot, mulţumind lui Dumnezeu şi acolo am găsit pre-

---

[2] La 5 septembrie 1583 în această dregătorie este Petru (vezi *Doc. ist. Rom.* B., XVI, 5).

[3] *Gran Scudiere* (vezi mai jos n. 16).

gătite destule gustări cu peşte de Dunăre atît de bun şi tot atît de gustos ca cel de mare. Şi după cină s-a potolit vremea, şi s-a înseninat şi a fost atît de liniştită, cum nici nu am fi putut spera vreodată.

[Sosirea în Ţara Românească]

p. 169 Am pornit aşadar din Giurgiu[4], schelă a Ţării Româneşti pe Dunăre, pentru a merge spre Bucureşti[5], oraş unde îşi aveau principii reşedinţa în vremurile din urmă, pentru a fi mai aproape de hotarul turcesc[6]. A doua zi ne-am întîlnit cu marele ban[7], care e cum am spune în limba noastră locţiitorul la conducere în lipsa principelui, dar care atunci cînd e domnul de faţă rămîne doar ca guvernator al unei provincii numite Craiova[8]. Venise însoţit de mulţi oameni cu vază ai ţării călări, în cea mai bună rînduială şi care numărau cam vreo 400. În ziua următoare am ajuns în oraşul Bucureşti, căruia nu-i dau numele de cetate *(citta)*, deoarece nu are episcopie[9], aşezare bine înzestrată dar fără altceva vrednic de luat în seamă[10] decît o prea frumoasă mănăstire, aşezată pe o înălţime şi clădită de voievodul Alexandru[11], tatăl lui Mihnea[12]. De altfel în afara palatului principelui, de mărime potrivită, casele sînt în cea mai mare parte ridicate din lemn şi lut[13], mici dar bune de locuit. Există apoi multe prăvălii bine îndestulate cu tot felul de mărfuri, iar în mijlocul oraşului curge un mic rîu[14] plăcut ochilor.

Lîngă oraş, pe cînd voiam să ne facem intrarea <cu alai> — ceea ce s-a petrecut în ziua de 9 sau 10 septembrie 1583[15] — ne-a ieşit înainte tot

---

[4] *Giorgiu.*

[5] *La terra di Boccorest.*

[6] Mircea Ciobanul a strămutat capitala ţării la Bucureşti.

[7] *Bano Grande* (vezi *Doc. ist. Rom.* B., XVI, 5 primul document în care apar boierii lui Petru Cercel. Mare ban de Craiova este Mihalcea).

[8] De citit: Oltenia.

[9] Mitropolia se afla la Tîrgovişte, iar episcopiile la Rîmnic şi Buzău. *Civitas* înseamnă de obicei oraş reşedinţă episcopală.

[10] Sivori trece cu vederea Biserica Domnească, ridicată de Mircea Ciobanul dincolo de Dîmboviţa (N. Iorga, *Istoria Bisericii Româneşti*, I, pp. 145—146; N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din Bucureşti*, Bucureşti, 1961, p. 195).

[11] Alexandru II Mircea (1568—74, 1574—77) a zidit biserica cu hramul sf. Troiţă din jos de Bucureşti pe care a refăcut-o din temelie nepotul său Radu Mihnea, cunoscută apoi sub numele de mănăstirea Radu Vodă (N. Iorga, *Istoria Bucureştiului*, 1937, p. 40; N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 250—251).

[12] Mihnea Turcitul (1577—1583).

[13] *Legname e crate.*

[14] Rîul Dîmboviţa.

[15] La 8 septembrie 1583 după Germigny (*Hurmuzaki*, XI, p. 182).

poporul, bărbaţi şi femei, pe o cîmpie mare, în chip atît de sărbătoresc şi cu atîta bucurie, că se vedea limpede cît de dorită era înălţimea sa de poporul său.

[Încoronarea]

După ce înălţimea sa a fost întovărăşită pînă la palat, fiecare s-a dus la gazda sa să se odihnească. A doua zi, îndată // suindu-se principele pe tronul său sub un baldachin, avu loc ceremonia încoronării, care a fost cu mare fast, după cum este obiceiul în această ţară. După aceasta scutierul[16] sultanului[17], care-l întovărăşise, a ţinut o mică cuvîntare boierilor şi poporului care se adunase în piaţa din faţa palatului, poruncindu-le, dacă ţin la mila sultanului, să dea ascultare şi credinţă principelui lor legitim, căruia sultanul i-a restituit stăpînirea acelei ţări. După ce i s-a pus pe cap înălţimii sale un calpac[18] de brocart de aur, după obiceiul Ţării Româneşti, lucrat cu nestemate întocmai ca o coroană, veniră unul după altul prelaţii şi boierii cei mai de seamă, cu toţi ceilalţi nobili ce se găseau la curte, pentru a se închina[19] înălţimii sale în semn de ascultare. În vreme de 15 sau 20 de zile, s-au înfăţişat toţi ceilalţi nobili pentru a face aceeaşi supunere. p. 170

[Răsplătirea lui Sivori][20]

În acel timp, turcii plecaseră spre Constantinopol, lucru ce ne-a dat mai multă înlesnire în ce priveşte locuinţele şi găzduirea. Înălţimea sa se îngriji îndată să primim cu toţii cele trebuitoare traiului, care ne erau aduse din belşug acasă în fiecare zi. După ce s-a odihnit cîteva zile, înălţimea sa şi-a aşezat treburile ţării şi dregătoriile; m-a chemat apoi într-o zi în camera sa. Lăudînd cu vorbe frumoase slujbele şi credinţa mea şi arătîndu-mi gîndul ce avea de a mă folosi la treburi ce-i erau de mare folos, îmi spuse că nu va putea fi niciodată încredinţat de a fi făcut destul pentru mine, ca să răsplătească măcar o mică parte a meritelor mele după dorinţa sa. Dar cu timpul şi după împrejurări, se vor putea vedea lămurit bunele sale gînduri. De-

---

[16] *Scudiere*. Este desigur unul şi acelaşi cu marele scutier amintit mai sus (v.n. 2). E vorba de micul imbrohor care a însoţit pe Petru Cercel în Ţara Românească, fiind destituit la înapoierea sa la Constantinopol (*Hurmuzaki*, XI, *doc. cit.*).

[17] Murad al III-lea, sultan otoman (1574—1595).

[18] *Beretta*.

[19] *A baciar li piedi*.

[20] Titlu corespunzînd mai bine decît cel din volum: „Cele dintîi măsuri interne" cu conţinutul acestui capitol consacrat în întregime elogierii lui Sivori. L-am redat în toată prolixitatea sa pentru a se vedea mai clar spiritul „Memorialului" de faţă.

oarece acum trebuia să dea dregătoria de mare postelnic[21], care este una din cele 12 dregătorii de seamă ale ţării şi cea de a patra în ordinea întîietăţii, socotind că se cuvine să-mi facă această cinste şi judecîndu-mă potrivit pen-
p. 171 tru // o atare sarcină, voia să-mi dea mie acea slujbă. Eu am mulţumit, cît am putut mai supus înălţimii sale, rugîndu-mă să-mi lase cinci-şase zile de gîndire şi apoi îi voi dă răspunsul dacă mă socotesc potrivit. După multe discuţii plăcute mă înapoiai acasă, plin de gînduri felurite. Pe de o parte, demnitatea ce mi se oferea mă ispitea; pe de altă parte, mă reţinea gîndul la lucrurile ce se puteau întîmpla, ca de pildă de a ridica împotrivă-mi boierimea ţării, care nu m-ar fi putut răbda pe mine, străin, în acea demnitate, ca şi dorinţa ce o aveam de a nu mă amesteca în treburile statului, pentru a fi liber la orice hotărîre. Dar ceea ce mă făcea să stau cel mai mult la îndoială erau sfaturile tatălui meu şi ale domnului Niccolo, fratele meu, care prin scrisori repetate mă îndemnau să mă feresc de a stîrni invidia. Din cauza acestor considerente, stăpînindu-mă şi înfrîngîndu-mi dorinţele, m-am dus într-o dimineaţă la înălţimea sa şi i-am mulţumit mult pentru atîta dragoste şi bunăvoinţă ce mi-o arată cu orice prilej şi mai ales pentru faptul de a fi avut gîndul a mă ridica la acea demnitate. Amintindu-mi însă de sfaturile mai marilor mei şi avînd în vedere dorinţa de a nu stîrni invidia boierilor ţării prin dobîndirea atît de grabnică a unor demnităţi ce li se cuveneau lor, rugai pe înălţimea sa să încuviinţeze refuzul meu la o atare sarcină, deoarece cea mai mare cinste pentru mine ar fi întotdeauna faptul de a mă bucura de milostivirea sa fără a dori demnităţi mai mari decît acelea pe care mi le poate încredinţa la nevoie în afară, ca solii sau alte sarcini asemănătoare care ar fi de folos, iar eu nu doream altceva decît să-i slujesc mereu pe toţi şi să fiu cel mai mic dintre toţi. Înălţimea sa stînd puţin la gînduri asupra acestui fapt îmi răspunde în acest fel: „Eu te-am ştiut totdeauna un om înţelept, şi acum nespus de înţelept cînd îţi văd reţinerea, nevoind să te amesteci în treburile statului, ca unele ce aduc adesea ură şi invidie; eu n-am vrut să nu îţi fac acea propunere, pe care mi se pare că eram dator să ţi-o fac şi să te las să hotărăşti asupra-i. D-ta ai refuzat-o şi eu te laud pentru acest
p. 172 lucru şi rămîn foarte mulţumit pentru aceleaşi motive pe care // le-ai arătat, deoarece doresc să fii iubit de toţi şi nu pizmuit, cu toate că lîngă mine, invidiile nu-ţi vor putea face nici un rău; spui că vrei să fii cel mai mic la curte; cu această cumpătare şi smerenie vei fi cel mai mare şi vei vedea acest lucru cu timpul". Şi astfel mi-a dăruit două haine foarte bogate din brocart, doi cai cu harnaşamentele de argint aurit, un iatagan turcesc cu teaca lucrată cu plăci de aur, care sînt semne ce se folosesc pentru a arăta cea mai mare favoare în această ţară; mi-a dat apoi zece mii de scuzi din venitul aşezat

---

[21] *Gran Cameriere*, redat de Şt. Pascu ca mare cămăraş. Dar în text se specifică expres că ar fi a patra din cele 12 mari dregătorii din ţară.

asupra vămilor, ocnelor şi pescăriilor <lăsat> la libera <sa> dispoziţie şi mi-a hărăzit pe timp de 4 ani beneficiile din zeciuiala dărilor [22] unei provincii numite Buzău[23] care-mi putea aduce un venit de 12 000 de scuzi[24] pe an. Căci este obiceiul în Ţara Românească ca principii, pentru a răsplăti pe boieri şi pe alţi favoriţi, să le dea grija de a ridica şi de a duce la curte toate veniturile ţării, dînd unuia grija unei provincii şi altuia a alteia, după bunul plac al principelui. Acesta, după un vechi obicei, pentru osteneala de a strînge veniturile acordă zeciuiala din tot ce scoate aceluia căruia i s-a făcut favoarea de a-i încredinţa grija. Mai sus numita provincie a Buzăului ce-mi fusese dată era una din cele mai bune şi bogate ale ţării . . .

[Urmează descrierea pregătirilor pentru a trimite pe Sivori ca ambasador în Polonia. Dar din pricina încordării relaţiilor dintre turci şi poloni, Sivori este trimis în Transilvania.]

Obiceiurile de Crăciun şi de Paşti

Sosise Crăciunul, care în această ţară se sărbătoreşte în chip deosebit. p. 173
Oamenii îşi fac daruri unul altuia, iar toţi duşmanii se împacă. Şi toţi cei mai de seamă din ţară şi mulţi chiar dintre cei mai mici în rang vin la curtea principelui pentru a i se închina, aducînd daruri, care un lucru, care altul. La rîndul său, [principele] // dăruieşte veşminte tuturor curtenilor, dregătorilor, p. 174
slujbaşilor şi oştenilor, care se ridică la 1 500 de inşi, fiecăruia după treapta sa, unora ţesături de mătase, altora stofe de lînă[25]. Oamenii de acolo stau în ajunul Crăciunului în biserică la slujbe, ajutînd la cîntat preoţilor, care ţin ritul ortodox vechi. A doua zi principele dă veşminte şi de mîncare tuturor cerşetorilor din oraş. Apoi întreaga boierime şi poporul întîlnindu-se se sărută unul cu altul şi petrec toate aceste zile în ospeţe, sărbătorire şi cîntece, după obiceiul lor. Adeseori se îmbată, nesocotind acest lucru — după cît am văzut — drept păcat. Aceeaşi solemnitate are loc apoi de Paşti.

[Mutarea reşedinţei la Tîrgovişte]

Sosind luna februarie a anului 1584, înălţimea sa a hotărît să-şi schimbe reşedinţa sa şi să se retragă într-un oraş numit Tîrgovişte[26], la o depărtare de o zi şi jumătate de Bucureşti, fiind un loc mult mai ales şi mai îndemînă, unde îşi aveau pe vremuri reşedinţa principii; către acesta am plecat cu toată curtea. Şi într-adevăr am găsit locuinţe mult mai bune şi mai mîndre, o mai mare

---

[22] *Decime delli tributti.*
[23] *Busa.*
[24] *Dodeci millia scudi*... (Vezi şi ceva mai sus: *dieci millia scudi*).
[25] Vezi relaţia lui Vincente din volumul de faţă.
[26] *Tergovist.*

îmbelşugare de lucruri trebuitoare şi o aşezare mult mai frumoasă şi plăcută, bine şi bogat populată. Aici s-au strămutat de asemenea toţi negustorii şi meşteşugarii din Bucureşti, astfel că au ajuns atît de mulţi împreună cu cei localnici, că se găseau orişice fel de mărfuri, cu toate că veneau din ţări foarte îndepărtate. Oraşul era îmbelşugat cu toate cele, îndestulat cu apă bună, cu puţuri şi fîntîni, şi pe lîngă palatul principelui curgea un rîu încîntător[27]. Aerul este acolo nespus de bun şi curat; aşezarea prea frumoasă, încît ni se părea că am făcut un schimb deosebit de bun.

Palatul principelui, clădit de strămoşii săi, este de proporţii mari[28] şi de o arhitectură îngrijită; a fost de îndată mărit de către înălţimea sa care i-a adăugat camere frumoase şi mîndre. A pus să se facă // cu mare osteneală şi
p. 175 cheltuială, pe esplanadă[29], o fîntînă, aducînd apa de la un izvor depărtat de oraş cu nu mai puţin de patru mile, trecînd-o pe sub pămînt prin nişte jgheaburi groase din lemn de brad; principele a pus în acelaşi timp să se înalţe o biserică frumoasă[30] alături de palat, astfel că pe un pod acoperit, înălţimea sa putea intra în biserică din camerele sale, fără să fie văzut. A pus de a dres multe biserici[31] şi tuturor le-a dat întreţinerea pentru preoţi şi îndeosebi[32] a dat venituri bune pentru şase călugări din ordinul sf. Francisc, ce aveau o biserică frumoasă[33] în care se slujea după ritul roman, unde mergeam noi toţi italienii[34], francezii[35] şi mulţi ragusani care fac negoţ în Ţara Românească. A pus să se facă apoi cuşti nespus de mari şi frumoase pentru a ţine sălbăticiuni[36] şi mîndre grădini italieneşti, care erau aşezate chiar lîngă palatul său. Şi a făcut totul cu atîta grabă, că părea o minune. În mai puţin de şase luni totul era dus la desăvîrşire, lucrînd mai bine de 1 000 de oameni

---

[27] Ialomiţa.

[28] Bongars care a văzut palatul, puţin după fuga lui Petru Cercel, îl socoteşte mic, dar frumos.

[29] *Sopra la piazza.*

[30] Este Biserica Domnească mărită de Matei Basarab şi transformată din nou în epoca fanariotă.

[31] Petru Cercel a reparat mănăstirea lui Neagoe Basarab de la Curtea de Argeş, biserica din Şcheii Braşovului şi a ridicat mănăstirea Mislea şi biserica din Căpreşti-Argeş.

[32] Acest sfîrşit de frază pare introdus ulterior în text (vezi în notiţa noastră biobibliografică observaţiile privind unele interpolări semnificative întrevăzute de noi în textul lui Sivori. În nici un caz nu putea fi considerată acea biserică *una bella chiesa*).

[33] Bărăţia unde se slujea „alla romana".

[34] Printre aceştia era şi poetul Francesco Pugiella, secretarul domnului (vezi St. Guazzo, *Dialoghi piacevoli*, Veneţia, 1586, p. 15; I. C. Filitti, *Din Arhivele Vaticanului*, Bucureşti, 1919, pp. 34—35), Francesco Vincenti, negustorii Tommaso şi Giacomo Alberti şi alţii.

[35] Ca Berthier din Lyon, secretarul dat de curtea franceză lui Cercel şi pe care îl regăsim apoi la Constantinopol ca agent al regelui Franţei ţinînd locul lui Germigny plecat în Franţa, Mellier de la Constance, François Ponthus de la Planche, Dominique Perot.

[36] *Seragli de metter salvaticine.* Este vorba de o menajerie pentru animale sălbatice şi nu de sere cum se interpretează de editor (*op. cit.*, p. 43).

neîncetat. Toţi boierii cei mari s-au apucat apoi, urmînd pilda principelui, să ridice o clădire. Astfel că iute, iute, s-a mărit mult oraşul care este capitala întregii ţări. Şi aici îşi are reşedinţa arhiepiscopul lor pe care îl numesc în limba română vlădică[37]. Acesta are o minunată biserică lucrată în mozaic[38] şi un frumos palat cu grădină. Poate avea un venit de 10 000 de scuzi pe an.

După el vin doi episcopi, nefiind mai mulţi în Ţara Românească, adică episcopul de Buzău[39] şi episcopul de Rîmnic[40]. Fiecare dintre ei poate avea un venit de 4 000 de scuzi pe an.

[Situaţia geografică: pămîntul, întindere, producţie, împărţire administrativă, impozite, venituri domneşti, tributul. Bogăţia de vînat, vînători, subsolul, mine, ocne, bitum, metale, chihlimbar]

Ţara Românească este o provincie foarte mare, deoarece în lungime se străbate în 14 zile, iar în lărgime în unele locuri în patru şi în altele în şase zile. p. 176
E udată de-a lungul ei de // fluviul Dunărea, dincolo de care se găseşte Bulgaria. Către munţi se învecinează cu Transilvania şi cu Moldova. Ţara, în cea mai mare parte este şeasă, destul de friguroasă, dar foarte rodnică, astfel că fără mult meşteşug la semănatul grînelor şi fără a îngrăşa prea mult pămîntul, o măsură de sămînţă dă 25 şi 30 de măsuri cînd anul este bun. Are multe dealuri bogate în vii, care produc mari cantităţi de vinuri de mare preţ, albe şi roşii. Este adevărat că muntenii nu ştiu cum să le păstreze, astfel că după trecerea unui an ele se prefac în oţet; acest lucru se întîmplă din lipsa lor de grijă şi nu din vina vinului. Este atîta belşug de vin că o butie de patru vedre[41] se cumpără cu trei sau cel mult patru scuzi. Într-adevăr e atîta belşug de alimente de orice fel şi sînt atît de ieftine[42], încît cu puţina cheltuială cineva poate ţine o curte numeroasă. Această ieftinătate purcede şi din faptul că Ţara Românească este puţin populată faţă de mărimea ei, deoarece din cauza deselor schimbări de domnie, încetul cu încetul locuitorii pleacă mutîndu-se în alte ţări, astfel că începînd din Transilvania[43] şi mergînd pînă în

---

[37] Vladica. Era atunci mitropolit Varlaam.

[38] *Lavorata a mosaico*. E vorba, probabil, de faţadele în cărămidă aparentă ale vechii mitropolii din Tîrgovişte, începută de Neagoe Basarab şi terminată de Petru Cercel.

[39] Atanasie, episcop de Buzău (1553—7, c. 1587).

[40] Mihai, episcop de Rîmnic, apoi mitropolit (1586).

[41] *Una botte di quatro barili* „Barilul" de vin valora la Genova 79,50 litri.

[42] Această ieftinătate nu este un semn al belşugului, ci al mizeriei şi lipsei înfiorătoare de numerar.

[43] Explicare simplistă a constatării existenţei populaţiei româneşti din Transilvania, Sivori, asistînd la exodul boierilor lui Petru Cercel, trage de aici concluzii iluzorii.

apropiere de Austria, cutreierînd prin Ungaria superioară şi inferioară găseşti nenumărate sate locuite de oameni din acest neam.

Ţara Românească este împărţită în 16 judeţe întinse[44], în care se află 21 de tîrguri[45] mari negustoreşti. În fiecare din acestea se găseşte un pîrcălab[46]. Toate pricinile însemnate vin însă la judecată în faţa principelui şi a sfatului său, deoarece puterea acestor guvernatori este mărginită, neavînd nici unul dintre ei dreptul de a osîndi la moarte, în afară de marele ban[47], care, cum am spus, este dregătorul cel mai însemnat după domn. Acesta îşi are reşedinţa într-o provincie care e cît jumătate din ţară, numită Craiova[48].

Există apoi mii de sate, care îşi au toate stăpînul lor deosebit în afară de cele ce sînt ale domniei. Sînt boieri în Ţara Românească cari stăpînesc cîte 50 de sate şi au sub ei mai bine de o mie de ţărani dependenţi[49], care sînt foarte rău trataţi de stăpînii lor[50], din care cauză cu greu pot să agonisească prin munca lor cele de trebuinţă traiului şi să plătească birul obişnuit către principe care este de doi pînă la zece scuzi[51] pe an, pentru unii mai
p. 177 mult, iar pentru alţii mai // puţin. Vorbesc de capul de familie. Birul acesta se plăteşte în trei rate, cîte puţin de fiecare dată. Astfel că împreună cu aceste dări şi cu zeciuiala grînelor boierilor sau a altor oameni înstăriţi, şi cu ocnele, care dau un venit de 40 000 de „scuzi" pe an, cu vămile care dau un venit de 60 000 de „scuzi" şi cu arendarea multor pescării care dau un venit asemănător, veniturile domnului se ridică la peste un milion de scuzi pe an. Aceste pescării primesc peştele din Dunăre. Atunci cînd zăpezile se topesc, ea se umflă într-atîta, încît revărsîndu-se peste maluri inundă o mare întindere de pămînt, care rămîne ca o mare şi aici se prinde o mulţime nesfîrşită de moruni şi alţi peşti mari; şi este îndeosebi o mare bogăţie de crapi care sînt aşa de mari şi de groşi încît pot ajunge să cîntărească 80 de livre. Aceşti peşti, tăiaţi în lung în patru bucăţi, sînt săraţi şi puşi la afumat şi ies aşa de buni şi de gustoşi ca şi şunca; se trimit la Constantinopol, unde sînt foarte preţuiţi.

---

44 *Grossi contadi.*

45 *Terra grosa de mercatto.*

46 *Governatore.*

47 Informaţia este confirmată atît de del Chiaro (*Istoria delle moderne revoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga, Bucureşti, 1914. Tradus de Cris. Cristian, Iaşi, 1929, p. 32) cît şi de Dimitrie Cantemir (*Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, ed. Gr. Tocilescu, Bucureşti, 1901, p. 468).

48 De înţeles Oltenia.

49 *Vassalli.*

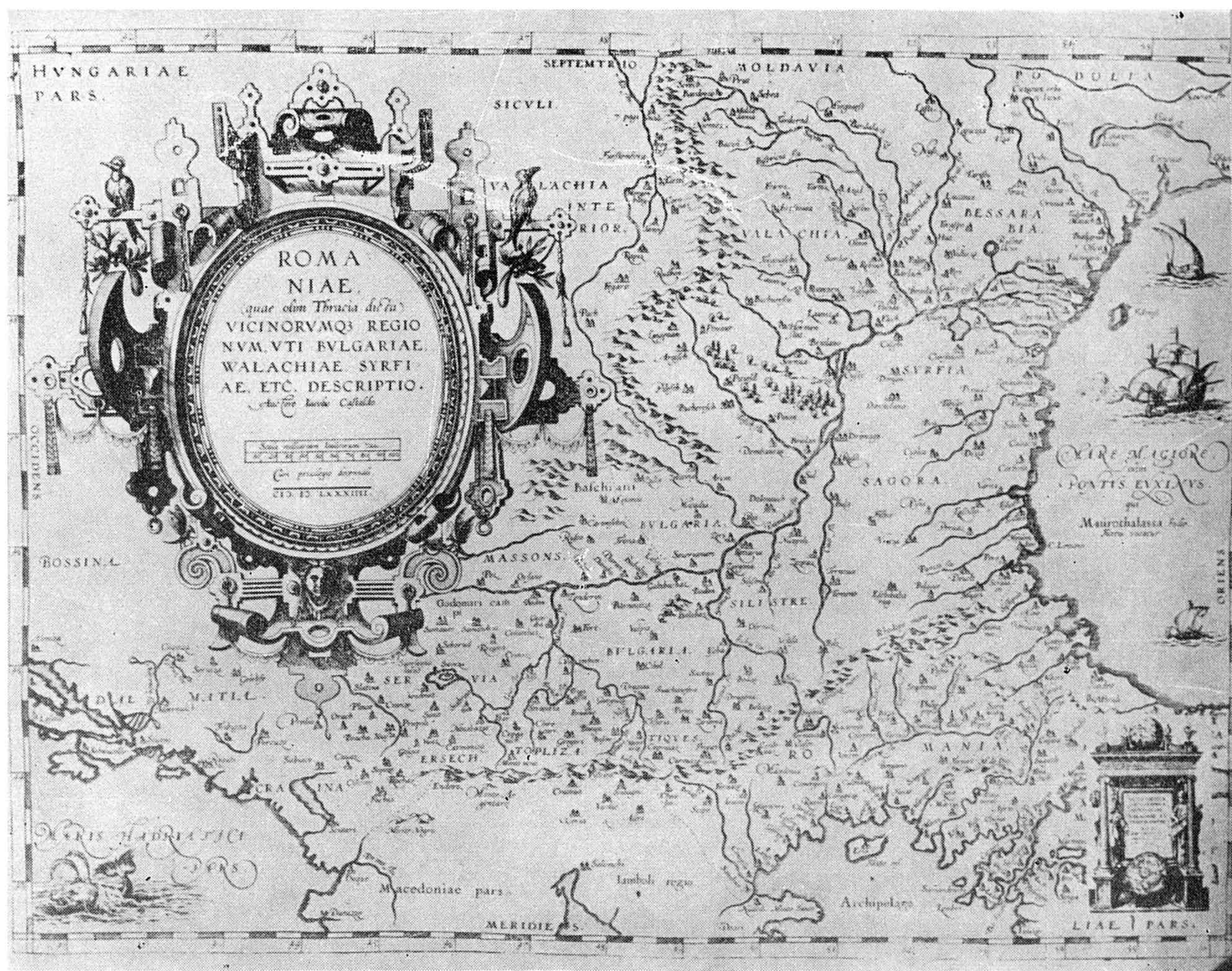
50 Vezi şi constatările lui Harborne despre mizeria creată de lipsa de numerar. Acesta desigur era pompat de biruri.

51 *Scudi.* Ar trebui urmărită valoarea acestei monede la Sivori. Vorbind de împrumutul dat de Benedetto Sivori lui Petru Cercel, el precizează că este de 4 000 de *scudi d'oro.* Aici ceva mai departe apreciază tributul sultanului la 150 000 de *scuti.* Dar Germigny menţionează 140 000 de *ducaţi.*

Petru Cercel (frescă de la mrea Căluiu) şi iscălitura sa (reprodusă din Hurmuzaki, *Documente* . . . vol. XI, p. 181)

quatordeci giornate, et per larghezza In alcun loco quattro et
In altri sei giornate, è bagnata per longo dal fiume Dannubio
oltre Il quale è la bulgaria, Verso li monti confina con la
Transiluania, è con la moldauia, Il paese per la maggior
parte è piano, assai freddo, ma fertillissimo, a tale che senza
troppo arte, seminando li grani con non Ingrassare molto
li campi, una misura per ordinario ne rende vinticinque
è trenta quando è conueniente annata, ha molte colline
piene di Vigne che producono abbondanza de preciosissimi
Vini: bianchi è rossi, è vero che li Valachi non li sanno
conseruare, di modo che passato l'anno vanno In aceto
è cio uiene per la loro poca dilligenza, è non da difetto del
Vino: è tanta l'abbondanza, che una botte di quatro barrili
si hauera per tre o al piu quatro scudi, et Inuero Il
vivere d'ogni cosa, è tanto abondante è bon mercato
che con poca spesa l'homo puo tener molta corte, procedendo
anche In parte tanta larghezza, da non esser la Valachia
attento la sua grandezza, molto populata, conciosie
che per ~~queste~~ le spesse mutacioni de Principi à poco à poco
quei populi vaddino prendendo habitacione In altri paesi,
à tale che cominciando dalla Transiluania, per andar
sino Vicino all' Austria, caminando per la Ongaria superiore
et Inferiore, se ne trouano di questa gente Infiniti Villaggi
habitati : = è Divisa la Valachia In sedeci grossi
contadi, In quali sono vintiuna terra grossa da mercato
In ogn'una di quale, li è un Gouernatore ma pero li
giudicij di tutte le cose Importanti uengono denanzi
al Principe è suo conseglio, perche essi Gouernatori
tengono le loro limitacioni, non hauendo nessuno di essi

Harta Peninsulei Balcanice și a țărilor române la 1584 de Iacob Castaldo (Cabinetul de hărți al bibliotecii Academiei R.S.R.).

← Fila din manuscrisul lui Franco Sivori 1583 (reprodusa din Șt. Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească* .

Sultanul Murad al III-lea
(reprodus din *Pannoniae Historia Chronologica* . . ., Frankfurt, 1596).

Principele plăteşte sultanului un tribut de 150 000 de „scuti"[52] pe care îi trimite pînă la Constantinopol în luna mai; el cheltuieşte apoi alţi 150 000 de „scuti" în daruri pe care le trimite paşalelor, sultanelor şi altor feţe de seamă, căci fără de acestea nu ar putea domni. Cheltuieşte apoi la curtea sa vreo 250 000 de „scuti" pe an, dînd tain la o mulţime nenumărată de persoane, care slujesc la curte, ţinînd 1 000 de oşteni, adică 300 de lăncieri şi 700 de archebuzieri pentru garda sa. Din restul banilor poate să-şi pună de o parte dacă nu are datorii de plătit, cum se întîmplă adeseori din cauza marilor datorii[53] cu uriaşe dobînzi pe care le fac la Constantinopol cînd sînt învestiţi ca domni: dar pot plăti aceste sume într-un an sau doi.

În această ţară se găsesc multe animale sălbatice, ca iepuri[54], cerbi, căprioare, mistreţi, vulpi, lupi şi urşi, se află potîrnichi (...)[55] fazani, găini, gîşte şi raţe sălbatice, turturele, prepeliţe şi sturzi şi alte păsări mici în mare număr, astfel că se pot face uşor minunate vînători. Între altele, am luat parte la o mare[56] vînătoare a principelui la care s-au prins vreo 270 iepuri, zece-doisprezece lupi şi 60 de vulpi înconjurîndu-se pentru acest scop cu gard o pădure cu un ocoliş de 2 sau 3 mile. p. 178

Există în această ţară mine de aur socotite foarte bogate, dar nu îndrăznesc să le pună în lucru de teamă că, o dată cheltuiala făcută şi lucrul pornit, turcii să nu le ia pentru ei; totuşi în anumite locuri sapă pămîntul cu mare uşurinţă şi găsesc acolo grăunţe de aur. De asemenea apa dintr-un rîu[57] ce curge pe la poalele munţilor cu minerale duce cu sine multe grăunţe de aur pe care le culeg cu un anumit meşteşug. Din partea care revine principelui se pot scoate pînă la 20 000 de ducaţi pe an.

Sînt acolo munţi ce conţin un bitum din care prin curăţire scot smoală, din alţii scot ceară neagră; aceasta totuşi arde foarte bine şi cu puţină pricepere s-ar putea albi; cum însă ei scot mare belşug de ceară din fagurii de miere, nu se îngrijesc de acest lucru.

Alţi munţi conţin chihlimbar din care se fac mînere de cuţite şi mătănii.

---

[52] *Scuti cento cinquanto millia*. De observat că aici peste tot este vorba de *scuti* nu *scudi*. Ambasadorul Franţei la Constantinopol de Germigny, aprecia în 1585 tributul Ţării Româneşti la 140 000 ducaţi (Hurmuzaki, *Supl.* I/1, p. 80). Vezi discuţia chestiunii la M. Berza, *Haraciul Moldovei şi Ţării Româneşti în sec. XV—XIX* în „Studii şi Materiale de Istorie Medie", II, pp. 31—32.

[53] Trimisul Spaniei la Constantinopol, Bartolomeo de Pusterla, arată că Petru Cercel făgăduise sultanului 200 000 de ducaţi şi demnitarilor otomani 300 000 de ducaţi (Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, Bucureşti, 1940, p. 89, doc. nr. CLXXXII, 1 iulie, 1583).

[54] *Conigli* şi *lepri*.

[55] *Nencallini* (?)

[56] *Generale*.

[57] Este vorba de rîul Lotru.

Am văzut mătănii minunat lucrate, de grosimea puţin mai mică decît a unei nuci şi care strălucesc ca nişte pietre scumpe.

Se mai găsesc mine de fier şi alte metale, totuşi în nici unele nu se lucrează; numai în cele de sare lucrează răufăcătorii osîndiţi pe viaţă, cum ar fi la noi condamnaţii la galere. Sarea este foarte albă şi foarte bună şi se scot bolovani aşa de mari, încît am văzut unul în greutate de 25—30 de cîntare[58]; seamănă cu marmura cea mai bună şi muntenii se distrează făcînd din ea farfurii, ceşti, lighene, sfeşnice şi alte lucruri asemănătoare ce reuşesc aşa de bine parcă ar fi din marmură. Trebuie însă păzite de umezeală. Se găsesc de asemenea cîmpuri pline de „recanizzi"[59] cărora nu le acordă nici o importanţă.

[Populaţia, caracterizarea ei. Îmbrăcămintea, produsele pe care le exportă, felul de trai, religia. Starea de dezarmare faţă de turci.]

Muntenii sînt prin firea lor oameni nestatornici, îndrăgind[60] norocul şi mai degrabă se lasă pe tînjală fără a se îngriji să deprindă un meşteşug sau
p. 179 să practice vreo artă. Populaţia mijlocie[61] şi ţăranii se îndeletnicesc cu munca cîmpului iar boierii cu slujba la curte, cu călăritul, cu întreceri ostăşeşti şi cu vînătoarea. Sînt mai curînd neinimoşi şi de aceea de mică ispravă la război[62]. Acest lucru se poate în parte pune pe seama marii străşnicii cu care sînt ţinuţi de principii lor ca şi a faptului că sultanul i-a oprit de o bucată de vreme încoace să se războiască, căci altminteri, fiind voinici şi zdraveni, ar trebui să fie viteji ca moldovenii, vecinii lor, cu care sînt aproape de acelaşi neam. Sînt oameni fără carte şi altă <învăţătură> şi de aceea foarte închipuiţi, crezînd că nu mai sînt alţii pe lume mai mari ca ei şi cînd pot se poartă destul de autoritar.

La început, boierii acestei ţări se arătau faţă de mine foarte invidioşi, văzîndu-mă atît de favorizat de înălţimea sa, şi erau foarte bănuitori. Totuşi

---

[58] *Cantara*, unitate de măsură.

[59] Neidentificat.

[60] *Gente volubile, amici di fortuna e piu presto otiosi, non curandosi de industriarsi ne di far alcuna arte.* În această caracterizare Sivori se referă mai întîi la nestatornicia politică a boierilor *amici di fortuna*, apoi la faptul că nu există meşteşugari şi artizani români, fapt pe care îl atribuie unei lipse de interes şi nu împrejurărilor vitrege existente.

[61] *La gente mediocra.* Aici în sensul mai degrabă de oameni mărunţi.

[62] Această apreciere generală cu totul vagă este infirmată de propriile mărturisiri privind devotamentul sau vitejia românilor în diferite împrejurări. De pildă cînd este urmărit în Transilvania şi se socoate în primejdie, el cere unuia din tinerii slujitori români ai domnului ca acesta să-i dea calul pentru a putea fugi. Acesta i-l dă de bunăvoie şi se oferă să-l şi însoţească cu toată credinţa (p. 215 a textului italian; vezi în versiunea noastră textul din dreptul notei 193). Tot astfel cînd este vorba de pregătirea evaziunii lui Cercel, el apelează la *„una dozene di bravi giovani, la maggior parte Valachi"* (p. 260 din textul italian).

încetul cu încetul, purtîndu-mă foarte îndatoritor, i-am îmblînzit şi mi-a ajutat mult la aceasta faptul de a fi învăţat limba lor. [Dar însuşi domnul l-a lăudat la un ospăţ povestind boierilor toate obligaţiile pe care le avea faţă de el, şi preamărind modestia lui care l-a făcut să refuze dregătoria de mare postelnic! După aceea boierii s-au împrietenit cu el *şi fiind ei oameni mai degrabă neîndrăzneţi (pusilanimi)* i se adresau lui cînd voiau să obţină o favoare de la domn! Acest pasaj destul de lung care întrerupe firul expunerii, a fost interpolat în textul iniţial mai coerent. Firul este reluat după aceea.]

Muntenii nu fac negoţ şi de aceea negustoria este purtată de ragusani, p. 180
greci şi evrei şi ceva turci, care aduc stofe de lînă, mătăsuri şi brocarturi, folosite pentru veşmintele bărbaţilor şi femeilor de seamă, care se îmbracă cu multă strălucire. Oamenii de stare mijlocie se îmbracă cu stofe de lînă şi de „carisca“[63] şi ceilalţi, care sînt cei mai mulţi, cu un fel de dimie[64] albă, dar aleasă.

Felul îmbrăcăminţii bărbaţilor este frumos şi impunător, cu haina lungă întocmai ca a polonilor, ungurilor şi turcilor, totuşi mai aleasă. Pe cap poartă nişte pălării *„alla schiavona“*, cum de altfel poartă şi polonii şi ungurii. Călăresc foarte bine pe cai foarte frumoşi, turceşti şi arăbeşti, căci cei din ţară sînt buni mai degrabă pentru război, pentru trăsură şi pentru căruţe, decît pentru a fi întrebuinţaţi în oraş. Bărbaţii sînt de statură falnică, mai curînd decît altfel şi poartă bărbi lungi. Femeile se îmbracă aproape <toate> după moda turcească, cu rochii lungi, fuste, iar pe cap poartă nişte năframe de bumbac foarte albe, încît par a fi turbane turceşti, care le stau foarte bine; sînt femei cu pielea albă, frumoasă şi fermecătoare la vorbă.

Din Ţara Românească se scot piei de bou în mare cantitate, ceară, miere, unt, brînzeturi, grîu şi orz, vite, peşti afumaţi şi sare. Pieile şi ceara se trimit la Ancona <fie> încărcate pe asini pînă la Ragusa, fie duse pe Dunăre cu bărcile pînă la porturile Varna şi Constanţa, care sînt la Marea Neagră, şi aici ele sînt încărcate pe corăbii care, străbătînd această mare, merg mai întîi la Constantinopol şi apoi <de aici> la Ragusa[65] sau Ancona. Alimentele şi sarea se trimit la fel pe Dunăre la sus-numitele porturi şi de aici pleacă spre Constantinopol.

Muntenii obişnuiesc mult să facă mese mari cu multă mîncare şi băutură şi la banchetele lor e multă muzică după obiceiul lor, mai curînd barbară
decît altminteri. Mîncările lor sînt alese şi // bine gătite; cu toate acestea prin- p. 181

---

[63] Neidentificat.

[64] *Arbasi*, adică cuvîntul turcesc de *abà* (dimie).

[65] Erau două drumuri de comerţ ce legau Ţara Românească de Ragusa: însemnatul drum pe uscat ce trece prin Vidin îndreptîndu-se spre sud-vest şi drumul pe apă, pe Dunăre şi Marea Neagră pînă la Constantinopol, şi de acolo pe Marea Egee şi Marea Adriatică.

cipele obişnuia să mănînce totdeauna feluri gătite italieneşte şi ţinea în acest scop servitori italieni şi francezi foarte iscusiţi.

Muntenii sînt oameni foarte atenţi la lucruri mărunte[66]; cred în visuri şi în prevestiri; nu se îngrijesc prea mult de conştiinţa lor, deoarece trăiesc mai curînd după legea firii decît după religie. Şi ca oameni lipsiţi de ştiinţă de carte şi care n-au cine să-i înveţe cum trebuie să trăiască creştineşte, ei nu socot drept păcat multe lucruri grave, sau se prefac şi consideră că nu le ştiu. În schimb, sînt foarte grijulii cu posturile mici şi mari, astfel că s-ar lăsa mai bine să moară decît să calce o zi de post, chiar dacă ar fi siliţi la acest lucru şi de foame, şi de boli necruţătoare.

Au multe mănăstiri foarte frumoase, de călugări din ordinul sf. Vasile, cu venituri din moşii şi mori. Între altele, este o mănăstire numită Argeş, împodobită cu marmură frumoasă şi de o mîndră arhitectură, care poate fi asemuită cu frumoasele mănăstiri din Italia. Au de asemenea multe biserici îngrijite de preoţii lor, oameni cu prea puţină carte, care îşi păstrează ritul lor[67] mai mult prin tradiţie decît prin carte.

Oamenii din Ţara Românească în <bună> parte sînt fără arme. Oraşele toate sînt fără ziduri şi nu există nici o cetate, toate fiind dărîmate de turci, care nu lasă să se mai clădească vreunele, pentru ca ţara să nu li se poată împotrivi, ceea ce nici nu poate face, căci deşi la nevoie s-ar putea ridica în acea ţară pînă la 40 000 de călăreţi, fiind însă înconjuraţi de turci şi de aliaţii lor, muntenii nu ar putea să le ţină piept singuri, fără de alte alianţe.

[Felul de judecată în Ţara Românească, principele, boierii, ţăranii, limba, sfetnicii]

Principele ţine judecăţi în toate zilele şi dă ascultare tuturor în cea mai bună rînduială şi astfel se isprăvesc repede procesele, atît cele civile cît şi cele penale, nefiind altă lege decît voinţa principelui; acesta se călăuzeşte după vechiul obicei al ţării, din care îşi ia îndeobşte exemplele de urmat, cît şi după sfatul celor 12 boieri de frunte care iau parte împreună cu înălţimea sa la judecată. Boierii nu au drept de vot, ci îşi spun doar părerea şi principele
p. 182 hotăreşte după // buna lui socotinţă[68] şi este ascultat şi cinstit de popor ca un dumnezeu şi tot ceea ce face este privit ca bine făcut: „*Quia Dominus fecit*"[69]. M-am minunat cu cîtă măiestrie şi cu cîtă rînduială îşi arată pricinile lor îna-

---

[66] *Gente scrupulosa,* aici cu sensul de superstiţioşi, atenţi la posturi etc. În acelaşi sens se exprimă şi geografii italieni contemporani.

[67] *Conservano il loro ritto più per traditione che per scritture.*

[68] *Beneplacito.* Aceasta era şi părerea lui Possevino care îşi închipuia că de aceea ar fi mai uşor de convertit la ritul (confesiunea) roman.

[69] Căci domnul <l>-a făcut.

intea principelui, atît cei mari cît şi cei mici, fără nici un pic de teamă sau încurcătură. Şi ţăranii au obiceiul, înainte a se înfăţişa la judecată, să se tragă deoparte într-un loc singuratic în faţa unui copac şi să-şi rostească de mai multe ori plîngerea ca şi cum ar fi în faţa principelui; şi astfel, bine pregătiţi şi după ce au cercetat în mintea lor ceea ce trebuie să spună, se înfăţişează şi-şi arată cu mult şir păsul lor. Şi cînd principele stă la judecată, cei ce îi vorbesc, fie mari fie mici, stau în genunchi; tot aşa în multe alte împrejurări, acesta fiind obiceiul în acea ţară.

Boierii ţin multă slujitorime, şi cînd merg undeva au după ei o întreagă droaie foarte bine îmbrăcată. De dormit ei dorm ca şi turcii, adică pe jumătate îmbrăcaţi, culcaţi pe covoare aşternute pe jos; deşi mulţi dintre boieri şi-au schimbat mult obiceiul, după pilda principelui şi a noastră a celorlalţi.

Limba lor este ca şi acea din Moldova, ţara vecină. Este un amestec în parte de latinească, în parte de italiană, în parte de greacă şi în parte de slavonă, totul împreună făcînd o limbă barbară. Ei scriu cu litere sîrbeşti, adică slavone, şi actele cele mai importante le scriu în limba sîrbească, aşa cum le scrim noi în limba latină. Sînt un neam care învaţă repede orice limbă şi se găsesc mulţi dintre ei care vorbesc patru sau cinci limbi. Şi fiind vorba de aceasta, nu voi lipsi de a arăta minunata inteligenţă a principelui, care vorbea minunat şi scria limba latină, italiană, franceză, greacă, turcă, sîrbă, polonă şi română.

Sfetnicii principelui sînt schimbaţi după bunul lui plac şi acei care au fost dregători rămîn totdeauna cu multă cinste şi vază. Am povestit aşa fără şir o parte a obiceiurilor acelei ţări, căci pentru a le povesti pe toate în şir ar fi nevoie de o mai mare pricepere ca a mea.

[Sivori nu uită să spună că domnul se sfătuia cu el în orice chestiune.]

[Relaţii cu Transilvania] **p. 183**

Socotind înălţimea sa că cu toată protecţia de care se bucura din partea regelui Franţei[70], puţin ajutor ar fi putut căpăta în caz de nevoie, fiind departe o ţară de alta, temîndu-se pe de altă parte de lipsa de credinţă a turcilor, care ar fi putut să-l scoată din domnie, deoarece începuseră să fie bănuitori din pricina măreţiei şi vitejiei sale, gîndi că este nevoie să lege o strînsă legătură cu Sigismund Báthory, principele Transilvaniei, ca fiind un vecin de hotar cu o armată puternică şi cetăţi întărite la care să poată afla ajutor în orice întîmplare nenorocită. Şi se gîndi că ar fi bine să încerce să ia în căsătorie pe sora lui[71] în care scop, în luna septembrie 1584, înălţimea sa

---

[70] Henric al III-lea, rege al Franţei (1574—1589).

[71] Griselda, căsătorită în 1585 cu Ján Zamoyski.

mă trimite cu o solie[72] la acel principe care era nepotul lui Ştefan Báthory, regele Poloniei.

Solia mea de ochii lumii era de a cere pe cîţiva boieri[73] fugiţi din Ţara Românescă şi care se aflau în Transilvania, dar în realitate trebuia să tratez într-ascuns despre acea căsătorie, după însărcinarea orală şi scrisă primită de la înălţimea sa. Îmi dădu şase nobili ca însoţitori, 12 oşteni călări şi altă slujitorime în afară de a mea; îmi dădu de asemenea bani cu dărnicie pentru a mă pregăti de drum şi a avea de cheltuială în călătoria care a ţinut opt zile. Plecînd de la Tîrgovişte spre Alba Iulia[74], reşedinţa principilor Transilvaniei, cu instrucţiunile înălţimii sale şi obişnuitele scrisori de încredinţare, am pornit cu două carete şi restul oamenilor călări, fiind însoţit pînă în afara oraşului de mulţi nobili şi boieri mari[75]. După două zile am ieşit din Ţara Românească trecînd munţii ce despart o ţară de cealaltă şi care sînt foarte abrupţi şi greu de urcat, astfel că în unele locuri drumul este atît de greu, încît
p. 184 a trebuit să fie trase caretele cu frînghii spre vîrful muntelui[76], trecînd peste // anumite schelării de lemn puse în aceste trecători în acest scop, drept scări. Ajuns la loc şes, am călătorit jumătate de zi şi am sosit la Braşov[77], oraş din Transilvania, mic dar foarte frumos şi cu clădiri frumoase, locuit de saşi care se cîrmuiesc ca republică, recunoscînd doar pe principele Transilvaniei ca mai-marele lor şi plătindu-i în fiecare an dările lor. Am fost primit de către jude şi juraţi cu multă cinste şi mi s-a dat o casă bună de locuit şi frumoasă, oferindu-mi-se multe trataţii[78] şi <fiind> ţinut pe cheltuiala lor timp de două zile cît am stat în oraş. După ce mi-au dat o călăuză am plecat spre Alba Iulia. Am trecut prin multe sate şi locuri întărite, frumoase şi prin oraşul Sibiu[79], mare şi frumos, care şi el este stăpînit în acelaşi chip de saşi, de la care am primit aceleaşi onoruri şi daruri. Am sosit puţin după aceea într-un alt oraş locuit de asemenea de saşi, numit Sas Sebeş[80], unde mi s-a povestit că un tînăr de 18 ani fusese osîndit să fie spînzurat a doua zi, deoarece fusese găsit amestecat în furtul unor cai. Făcîndu-mi-se mare milă de rudele sale, oameni cumsecade, care m-au rugat să le dau o mînă de ajutor pentru ca acest tînăr să nu moară,

---

[72] Ca răspuns la marea solie trimisă de Sigismund Báthory la sfîrşitul anului 1583.

[73] De fapt, Petru Cercel a cerut în repetate rînduri în cursul anului 1584 extrădarea boierilor Ivaşcu, Dumitru vornicul, Stanciul logofătul etc. (vezi Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti,* II, pp. 257, 262, 284, 299—302).

[74] *Alba Giulia.*

[75] *Gentil homini et baroni.*

[76] Muntele Piatra Craiului.

[77] *Brassovia.*

[78] *Rinfrescamenti.*

[79] *Cebinio.*

[80] *Sassebeş.* Sebeşul Săsesc.

am rugat cu multă stăruinţă pe judele[81] acestui oraş să binevoiască să contribuie ca să se amîne execuţia cu şase zile, pînă să pot ajunge la Alba Iulia, unde speram să obţin milostivirea principelui, pentru ca să i se dăruiască viaţa tînărului; mi s-a împlinit dorinţa cu multă bunăvoinţă. A doua zi am plecat la drum şi am ajuns la patru mile de Alba Iulia, şi dînd de ştire despre sosirea mea astfel cum este obiceiul solilor în acele părţi, m-am oprit la locuinţa ce-mi fusese dată. Îndată mi-au venit în întîmpinare patru nobili şi altă suită călare, din porunca prea ilustrului domn Alexandru Kendy[82], unul dintre preşedinţii ţării care mi-au făcut cunoscut că // principele lor era plecat la trei-patru leghe depărtare de oraş, la vînătoare, dar că i se va da de ştire de venirea mea şi că sperau că întoarcerea nu va zăbovi. p. 185

Am intrat în oraşul mic dar bine întărit, unde mi s-a dat mie şi nobililor mei o casă bună, care slujeşte de obicei solilor. Un secretar şi doi nobili ai principelui au fost trimişi ca să mă însoţească şi să se îngrijească de toate cele trebuitoare pentru întreţinerea mea.

Şi cum încă din Ţara Românească legasem prin scrisori o strînsă prietenie cu domnul Wolfgang Kovacsóczy[83], mare cancelar şi al treilea preşedinte al ţării, om de cea mai mare greutate şi înţelepciune, care petrecuse mult timp la învăţătură la Padova şi cunoştea foarte bine limba italiană, am fost vizitat de el şi poftit, a doua zi, la masă în casa sa între noi, pentru că principele neavînd să se întoarcă decît după două zile, noi să putem să tratăm pînă atunci despre multe lucruri ce aveam sarcina să i le aduc la cunoştinţă, ca unei persoane de mare sprijin pentru principele nostru, deoarece el împreună cu domnul Alexandru Kendy şi cu domnul Ladislau Szombory[84], erau cei trei regenţi ai ţării, din pricina nevîrstniciei principelui Sigismund,

---

[81] Judele de oraş era ales, spre deosebire de judele regesc numit de principe. Autoritatea asupra tuturor saşilor era exercitată de judele regesc de Sibiu, Albert Huet. Vezi Fr. Teutsch, *Der Sachsengraf Albert Huet*, Hermannstadt 1875.

[82] Magnat al Transilvaniei, cancelar sub Ioan Sigismund Zápolya, apoi consilier intim al lui Ştefan Báthory. În a doua fază a regenţei pentru tînărul Sigismund Báthory, exercitată printr-un triumvirat (1583—1585), el a fost preşedintele acestui guvern, ceilalţi doi fiind cancelarul Kovácsoczy şi vistierul Szombory. Foarte bogat dar zgîrcit, autoritar şi dîrz, a fost după aceea şeful partidului care se opunea unei politici antiturceşti. A fost executat în august 1594 acuzat de aşa-zisa conspiraţie de la Cluj. Curînd după aceea au fost ucişi în închisoare şi cei doi gineri ai săi: Baltazar Báthory şi cancelarul Kovacsóczy. Pentru aşa-zisa conspiraţie, vezi mai jos relaţia lui Busto din volumul de faţă. Pentru date biografice, vezi Kőváry, *Erdély nevezetesebb családai* (Familiile de seamă din Transilvania), Cluj 1854, pp. 154—156.

[83] Volfgango Chovachiochy (Kovácsóczy sau Kovachoczy) (1540—1594), cancelar al Transilvaniei, membru al consiliului de stat şi apoi al triumviratului: vezi nota precedentă. Vezi Szádeczky Lajos, *Kovácsóczy Farkas életrajza 1576—1594, Budapesta*, 1891.

[84] *Zombory*, Ladislau Sombory (sau Zsombory), descendent al unei vechi familii nobile din comitatul Cluj, a fost om de încredere al lui Şt. Báthory; mai tîrziu e consilier de stat şi din 1583 unul din triumviri (vezi L. Kőváry, *op. cit.*, p. 249).

care pe atunci nu depăşea vîrsta de 14 ani. M-am dus şi am fost primit cu toată curtenia şi prietenia şi servit în mod strălucit după moda italiană. După-masă am tratat despre mai multe lucruri şi i-am dat un pumnal cu lamă de Damasc şi teacă de aur împodobită cu rubine şi cu peruzele mărunte, în valoare de vreo 1 000 de scuzi, pe care mi-l încredinţase principele ca să i-l dăruiesc din partea sa.

Şi la întoarcerea mea acasă m-am sfătuit cu el ce trebuia să fac ca să pot scăpa de la moarte pe acel tînăr despre care am amintit mai sus. M-a lăudat mult pentru acest lucru, ca fiind o faptă bună şi m-a sfătuit să-l cer fără sfială ca o milostivire a pricipelui, aşa cum am şi făcut la întoarcerea sa. Şi înălţimea sa mi l-a dăruit cu toată dragostea, deoarece nu fusese con-
p. 186 damnat pentru // o vină prea mare; astfel scăpat de la moarte, l-am redat părinţilor spre nesfîrşita lor bucurie.

La întoarcerea principelui mi s-a sorocit audienţa pentru a doua zi şi mi s-a făcut cinstea ca în seara dinainte să defileze în ordine sub fereastra mea toţi ostaşii gărzii sale; deoarece veniseră de afară însoţind pe înălţimea sa. Era un lucru frumos de văzut căci merg 1 000 de archebuzieri toţi îmbrăcaţi în haine de aceeaşi culoare[85], şi au tras multe salve de archebuze şi <erau> şi 200 de călăreţi uşor înarmaţi.

A doua zi dimineaţa a trimis 4 nobili călare împreună cu 50 de archebuzieri pedeştri, care trebuiau să mă însoţească la audienţă. În timp ce mă pregăteam să încalec calul meu mi s-a adus un altul din partea principelui, foarte bine echipat; am încălecat pe acesta, lăsînd să fie dus de mînă calul meu, alături de un prea frumos cal arab, vînăt rotat, în valoare de 1 000 de scuzi pe care domnul nostru îl trimitea în dar înălţimii sale. Descălecînd în curtea palatului am intrat într-o sală foarte mare[86]. Am găsit aici lume multă, între care numeroşi nobili şi cîţiva din magnaţii ţării care se aflau în acea vreme la Alba Iulia[87], unde avusese loc puţin înainte o dietă pentru treburile ţării.

Am trecut prin mijlocul lor şi am intrat într-o încăpere largă unde se găsea principele, un tinerel şezînd sub un baldachin şi în jurul lui stăteau în picioare cu pălăriile în mînă domnul Alexandru Kendy, primul preşedinte, domnul Ladislau Szombory al doilea <preşedinte> şi marele cancelar[88],

---

[85] Trabanţii, oastea permanentă a ţării, aveau uniforma albastră, de aceea şi erau numiţi trabanţii albaştri.

[86] Vezi în volumul de faţă şi descrierea audienţei lui Amalteo la Sigismund în 1592.

[87] Dieta de la Alba Iulia s-a ţinut între 20—25 septembrie 1584. Vezi Szilágyi Sándor, *Monumente Comitialia Regni Transilvaniae*, III, Budapesta, 1977, pp. 208—210, doc. nr. XXIX.

[88] Adică W. Kovacsóczv.

al treilea. După ei era domnul Giorgio Blandrata[89], medic piemontez, om cu multă iscusinţă şi pricepere, care făcea parte din consiliul de stat al înălţimii sale şi domnu Ioan Gálfi[90], majordomul său, împreună cu alţi secretari şi slujbaşi şi în spatele meu, erau acei nobili şi magnaţi care se găseau în sală. Închinîndu-mă în faţa înălţimii sale, am fost îndată rugat să-mi pun pălăria şi să mă aşez în faţa sa; după cîteva cuvinte anume potrivite, pe care le pregătisem şi care au ieşit // bine, mi-am îndeplinit solia privind lucrurile ce p. 187
puteau fi tratate pe faţă şi am cerut pe o altă zi o audienţă secretă, pentru celelalte însărcinări ale mele. Am fost ascultat cu multă bunăvoinţă, eu vorbind în limba italiană şi tălmăcindu-i-se principelui în limba maghiară de către un tîlmaci al său. Înălţimea sa mi-a răspuns pintr-acelaşi <tîlmaci> cu multe vorbe afectuoase şi-mi spuse că a doua zi, în audienţa secretă, voi putea înfăţişa şi restul misiunii mele, după care mi se va da răspunsul cît se poate de repede. Şi după ce am înfăţişat calul, care stătea în curtea castelului, am plecat însoţit pînă acasă de mulţi nobili şi puţin după aceea am fost vizitat din partea principelui şi tratat cu multă curtenie cu felurite bunătăţi şi, la fel şi din partea domnilor preşedinţi.

M-am întors a doua zi în aceeaşi ordine cu aceeaşi suită la audienţa secretă, la care, alături de principe, nu erau decît cei trei preşedinţi. Şi am arătat ceea ce aveam de spus şi m-am întors aşteptînd să fiu chemat pentru a primi răspunsul. În tot acest timp am făcut vizite preşedinţilor, tratînd cînd cu unul, cînd cu altul în fiecare zi, timp de 15 zile cît am stat la acea curte.

Eram vizitat din partea principelui, care îmi trimitea felurite bunătăţi, şi salutat de magnaţi. Într-o sîmbătă seara, principele trimise doi nobili de la curtea sa ca să mă poftească să prînzesc cu dînsul a doua zi cînd mi se va da răspunsul, ca să mă pot întoarce cînd voi voi în Ţara Românească. Duminică dimineaţa m-am dus în alai frumos la biserică[91] unde oficiau părinţii iezuiţi; principele care sosise stătea pe o estradă, sub un baldachin. Făcîndu-mi semn, m-am apropiat de el şi am ascultat liturghia. Lîngă el, dar

---

[89] Giorgio Blandrata, născut în 1515 la Saluzzo, a fost în slujba reginei Poloniei Bona Sforza şi apoi a fiicei acesteia Isabella Zápolya, mama lui Ioan Sigismund (vezi relaţia lui Gromo în volumul II al colecţiei de faţă pp. 323, 324, precum şi cea a lui Possevino).

[90] Giamus Galfi. A fost *cubicularius supremus* în timpul minorităţii lui Sigismund Báthory. Este menţionat în mod favorabil de I. Leleszi şi Possevino, deşi era de religie calvină. Devotat principelui el este dizgraţiat în 1592 şi executat în 1593 la instigaţia lui Carrillo (vezi relaţia acestuia în volumul de faţă şi L. Köváry, *op. cit.*, p. 94, precum şi Elek Yakab, *Kocsárdi Gálfa János és a Báthoryak*, în „Szazadok", t. 29, Budapesta, 1895, pp. 785—817).

[91] Catedrala sf. Mihail ridicată la sfîrşitul secolului al XII-lea şi restaurată în anul 1287.

mai jos ca mine, stătea domnul Ştefan Báthory[92], fratele cardinalului Báthory[93], vărul principelui, sosit în ajun la curte şi cu care ne vizitasem mai înainte la locuinţele noastre, cu dovezi de multă dragoste şi curtenie. Terminîndu-se liturghia, principele a plecat la palat iar eu la casa mea aşteptînd să fiu chemat, lucru ce s-a întîmplat îndată, cînd a venit o suită numeroasă
p. 188 de călăreţi. Adus înaintea înălţimii sale, mi s-a dat răspunsul // în sensul dorinţei principelui meu, cerîndu-se doar răgaz pentru încheierea căsătoriei, pînă ce se va fi dat de ştire regelui Poloniei, căruia trebuia să i se anunţe acest fapt, fiind vorba de o nepoată a sa[94]; în rest a fost cu totul de acord. Apoi spre marea mea bucurie şi mulţumire, am fost însoţit <de nobili> pentru a merge la masă. Aceasta era aşezată într-o sală mare şi gătită după moda italiană; după socotinţa mea, marele cancelar care cunoştea obiceiurile italieneşti era cel care pregătise totul. După ce şi-a spălat mîinile, principele[95] s-a dus să se aşeze şi după obiceiul său a luat loc la mijlocul mesei. Am fost aşezat lîngă el, la dreapta lui, iar la stînga domnul Ştefan Báthory, vărul său, după care stătea medicul Blandrata, consilierul înălţimii sale, iar după mine stătea domnul Gabriel Báthory[96], fratele domnului Ştefan; în faţa principelui, la mijloc de cealaltă parte a mesei, şedea domnul Alexandru Kendy, în faţa domnului Ştefan Báthory — marele cancelar, iar în faţa mea — domnul Ladislau Szombory, preşedinte al ţării, cum am spus, apoi pe rînd cei 6 nobili munteni care erau cu mine şi alte 18 persoane, toţi domni iluştri ai ţării. La o mică depărtare de masă, de la un capăt la altul al sălii, stătea o ceată de nobili de curte înşiraţi toţi în picioare şi descoperiţi; într-un colţ se aflau mulţi muzicanţi cu instrumente după moda italiană cu un sunet nespus de suav, căci principele ţine totdeauna la dînsul un număr de astfel de muzicanţi[97], bine plătiţi. Au fost lăsaţi lîngă mine doi paji ai mei pentru a mă servi şi un ungur care vorbea italieneşte. Principele mi-a spus cu multă afecţiune în limba latină, pe care o posedă foarte bine, că să fiu vesel, deoa-

---

92 *Steffanno Battori.*

93 Andrei Báthory.

94 Regele şi-ar fi dat consimţămîntul tocmai la începutul anului 1585 (vezi mai jos, după n. 99 solia lui Francisc Kendy). Căsătoria trebuia să aibă loc în primăvară... Dar în aprilie fugea Petre Cercel. Tînăra Griseldis a fost dată de rege cancelarului Zamoyski.

95 Era în vîrstă de 11 ani.

96 Probabil o greşeală a lui Sivori. Este desigur vorba de Baltazar Báthory, frate cu Ştefan şi cu Andrei (fiii Margaretei Mailat, căsătorită cu Andrei Báthory) care va fi ucis de Sigismund pentru complot, în 1594. (Pentru amănunte vezi relaţia lui P. Busto). Un Gabriel nu există în familia Báthory decît în generaţia următoare: viitorul principe al Transilvaniei (născ. 1598), fiul lui Ştefan, cel amintit aici.

97 Printre aceştia se afla preţuitul compozitor padovan Baptista Mosto (vezi Eugenio Kastner, *Un compositore italiano alla corte transilvana nel secolo XVI*, Budapesta, 1921.

rece el mă vede cu mare bucurie şi doreşte să-mi arate atîta cinste ca şi cum aş fi solul regelui Poloniei, unchiul său, atît pentru că eram solul domnului Ţării Româneşti, pe care-l iubeşte ca pe un frate, cît şi pentru că eram italian, popor căruia îi păstrează o mare afecţiune, deoarece principele Cristofor[98], tatăl său, a fost tratat cu multă cinste în timpul cînd a stat ca particular în statele noastre. Apoi a adăugat că // transilvănenii la banchete închină mult în sănătatea altuia totuşi îmi îngăduie să mă port după obiceiul meu şi să beau numai cît îmi va fi voia, fapt pentru care am mulţumit înălţimii sale. În sunetul felur.itelor instrumente, am avut parte de un banchet regesc, după moda italiană. p. 189

Am stat la masă cu mare veselie şi de cîte ori principele sau eu duceam paharul la gură, în curtea palatului oştenii trăgeau o salvă de archebuze însoţită de sunete de trîmbiţă şi de tobe. Terminîndu-se banchetul care ţinea de peste patru ore, ne-am ridicat de la masă şi am intrat într-o încăpere mare, unde am fost poftit să mă aşez în faţa principelui; în jurul nostru stăteau în picioare, descoperiţi, cei trei preşedinţi şi prea ilustrul domn Ştefan Báthory. Am intrat în multe discuţii curtenitoare, vorbind despre toate lucrurile de pe lume, cu care prilej, mulţămită lui Dumnezeu, m-am înfăţişat în aşa fel că au rămas toţi foarte mulţumiţi de mine. Înoptîndu-se am fost însoţit pînă acasă de mulţi nobili de curte ai principelui, cărora le-am făcut ceva daruri, unuia un lucru, altuia altul; oştenilor le-am dat bani, deoarece dărnicia principelui meu mi-a dat putinţa să mă port cu cinste.

Puţin după aceea au sosit acasă din partea principelui, şambelanul său împreună cu prea ilustrul Marcello Squarcialupi[99] italian, medic al înălţimii sale, cu un dar constînd dintr-o cupă mare şi frumoasă de argint aurit, cu capacul lucrat în flori de aur după moda germană, în valoare de 200 de scuzi, un iatagan turcesc cu teaca în catifea roşie împodobită toată cu plăci[100] de aur, în valoare de alţi 150 de scuzi; damascuri şi mătăsuri violete pentru cîte o haină după moda de acolo pentru fiecare din cei şase nobili ai mei şi postavuri violete de Veneţia pentru cîte o haină pentru fiecare din ceilalţi oameni ai mei. Domnul Marcello a însoţit darul cu aceste cuvinte: „Principele meu vă spune să primiţi acum deodată acest mic dar ca semn al dragostei ce vă poartă şi că atunci cînd se va ivi prilejul vă va arăta dovezi ale bunăvoinţei sale“.

Am primit apoi în dar din partea celor trei preşedinţi nişte cupe obişnuite de argint aurit precum şi cîteva prea frumoase pistoale aurite. În lunea p. 190

---

[98] Christofor Báthory, principe al Transilvaniei (1576—1581).

[99] Marcello Squarcialupi, medic italian al principelui. A dedicat o carte lui Petru Cercel. Despre el vezi şi relaţiile lui Capeci, Campani şi Bongars din volumul de faţă. Este şi autorul unei cărţi *Despre Comete* publicată în 1571 (vezi **Lynn Thorndyke**, *A History of magic and experimental science*, vol. VI, p. 183).

[100] *Piastre.*

următoare, am fost poftit de domnul doctor Blandrata, consilierul înălţimii sale, în casa sa la o masă bogată, la care au mai fost poftiţi domnii Ştefan şi Gabriel Báthory[101], verii principelui, care vorbesc bine italiana. Luîndu-mi rămas bun de la toţi, am plecat către seară cu mare alai, întovărăşit toată ziua următoare de către domnul Gabriel Báthory cu alţi călăreţi. În drum ne-am petrecut tot timpul vînînd cu şoimi raţe sălbatice de care am găsit foarte multe în drumul <nostru> prin bălţi şi mici rîuri.

Luîndu-mi rămas bun de la aceşti domni, în şapte zile am fost înapoi în Ţara Românească unde am aflat de la cîţiva oameni de aproape ai mei, care au venit să mă întîmpine, că viaţa domnului nostru fusese în primejdie din pricina unei boli neaşteptate dar scurte, care i-a venit puţin timp după ce am plecat de la înălţimea sa.

Deşi auzisem la Alba Iulia oarecare zvonuri despre acest lucru, dar cum nu veneau de la oameni de vază nu le-am dat crezare; mi s-a spus însă că se însănătoşise. Cum îi expediasem de la Braşov un curier cu o relaţie pe scurt a succesului ambasadei mele, am mers pe îndelete spre Tîrgovişte, unde am fost întîmpinat de mulţi nobili veniţi din porunca înălţimii sale; am aflat că mersese de dimineaţă la nişte grădini, pentru a se odihni. Puţin după aceea au venit în întîmpinarea mea cîţiva boieri şi alţi oameni de curte ai înălţimii sale, cu porunca să mă duc să-l găsesc la acele grădini, unde sta nerăbdător să mă aştepte. Am făcut lucrul acesta şi am fost primit cu multă bucurie de către înălţimea sa şi sărbătorit de către toţi acei boieri care se găseau acolo.

Retrăgîndu-mă apoi cu înălţimea sa deoparte, i-am dat seama cu amănuntul despre negocierile mele, de care s-a arătat foarte bucuros. Înălţimea sa fiind încă după boală şi şezînd în pat, i-am ţinut tovărăşie aproape pînă la miezul nopţii, discutînd mereu despre lucrurile din Transilvania şi arătîndu-se a fi foarte mulţumit de serviciile ce i le-am adus. Mi-a // spus să
p. 191
încep să mă pregătesc, deoarece în primăvară se gîndea să mă trimită ca sol la regele Franţei, pentru a-l saluta, ceea ce nu făcuse încă.

După aceea m-am întors foarte mulţumit acasă, peste drum de palat, unde aveam şi acolo cvartirul meu. A doua zi dimineaţă pe cînd voiam să ies, au sosit doi camerieri ai înălţimii sale cu un dar din partea sa, anume un cal arab frumos, bine echipat, o haină de brocart de aur ţesut cu mătase roşie, de o minunată lucrătură, o haină de mătase roşie căptuşită cu samur şi una de damasc violet, pentru care am mers la curte ca să mulţumesc înălţimii sale. După aceea şi-a pus tot gîndul să mă trimită în Italia şi în Franţa, hotărîndu-se să trimită cu acest prilej o sumă de bani, dar numai să purced cît mai tainic cu putinţă, spre a nu da de bănuit <supuşilor> săi din ţară şi nici turcilor cum că scoate oficial bani din ţară.

---

[101] Vezi n. 92.

Noi eram în luna octombrie 1584 şi pînă în luna februarie 1585 nu s-a întîmplat nimic deosebit decît că eram necontenit folosit de alteţa sa la treburile mai grele[102] şi favorizat atît cît aş fi putut dori. Şi în acest timp a venit în Ţara Românească, prea strălucitul domn Francisc Kendy[103], comite de Cluj[104], solul principelui Transilvaniei, avînd a trece apoi la Constantinopol ca ambasador pe lîngă sultan. De cum am fost înştiinţat de venirea acestuia, principele fiind dornic să-i arate toată cinstea cu putinţă îmi dete mie şi domnului François Ponthus de la Planche[105], nobil francez, însărcinarea de a-l primi, de a-l escorta[106] şi de a-l îndestula cu tot ce se putea.

Am mers să-l vizităm cu un prea frumos alai, după ce i-am pregătit dinainte una din casele cele mai bune şi l-am însoţit pînă acolo. În <cele> opt zile pe care le-a petrecut aici, i s-a arătat toată cinstea şi curtenia cu putinţă. Şi într-adevăr era un nobil cu o fire atît de aleasă şi atît de // în- p. 192
datoritoare şi curtenitoare, încît eu îndeosebi nu mă puteam sătura de a-l trata cu toată cinstea cuvenită. I-am dat în casa mea, lui şi tuturor nobililor săi, un banchet bogat cu toate acele serbări felurite care se puteau face prin ţările acelea. Şi s-a legat între noi o prietenie aşa de mare şi de strînsă, că el, la rîndul său, m-a îndrăgit nespus de mult, încît a fost şi un mare noroc că l-am cunoscut, după cum se va vedea din urmarea povestirii, prin dovada de adevărată prietenie pe care mi-a arătat-o, în mersul vremii, în nevoile şi necazurile mele. I-am dăruit un frumos cal arab cu tot harnaşamentul său, pe care l-am găsit mai bun. Alteţa sa l-a ospătat regeşte şi l-a încărcat cu daruri de foarte mare preţ, oferindu-i ca distracţii vînători prea frumoase şi cinstindu-l cum nu se putea mai bine dimpreună cu toată curtea. Şi alteţa sa a fost încunoştiinţată de numitul ambasador din partea principelui său că se primise răspunsul regelui Poloniei, cu consimţămîntul său de a se săvîrşi căsătoria, tratată de mine, şi că maiestatea sa va trimite la primăvară un ambasador pentru a asista, în numele său, la nunta care se putea pregăti pentru luna viitoare.

Şi mi se pare nimerit să arăt că, prin sume mari de bani, se ajunsese cu sultana[107], soţia paşalei[108] şi cu mama acelei nobile Perote pe care sultana

---

[102] Este destul de curios că Sivori nu arată în ce constau aceste treburi grele. În afară de soliile sale pregătite dar netraduse în fapt, şi de cea solemnă în Transilvania din toamna anului 1584 nu pomeneşte de o însărcinare specială în afară de cea a perceperii birului şi a vămilor din districtul ce-i fusese încredinţat.

[103] Fratele lui Alexandru Kendy, preşedintele comisiei de regenţă, va fi executat o dată cu el la Cluj în august 1594.

[104] *Kolosvar*.

[105] *Della Plancia*.

[106] *Corteggiandolo*.

[107] Fatima, fiica lui Selim al II-lea.

[108] Siavuş paşa, croat de origine, a fost de trei ori mare vizir (decembrie 1582 — decembrie 1584, martie 1586—1588, aprilie 1592 — februarie 1593).

voia să o dea de soţie[109] alteţei sale, ca să nu se mai vorbească de acea <căsătorie>; dar nu s-a putut ajunge nici la căsătoria din Transilvania, din cauza întîmplărilor nenorocite care s-au ivit în luna lui aprilie, cum voi spune mai apoi.

A plecat apoi domnia sa prea strălucită în călătoria sa la Constantinopol şi pînă în luna februarie 1585 nu s-a mai întîmplat nimic de seamă în Ţara Românească. Se purcedea în acest timp la strîngerea birurilor din ţară şi eu, prin birarii mei, puneam să le strîngă pe acelea din judeţul Buzău care-mi fusese încredinţat, după cum am mai spus, de către alteţa sa, din dijmele căruia şi din alte venituri ca din vămi, pescării şi din ocne, ajunsesem în timp de aproape doi ani cam la 40 000 scuzi, din bunăvoinţa şi nespusa dărnicie a unui principe atît de mărinimos care începea în acel timp să fie din nou însufleţit de dorinţa de a mă trimite în Italia şi în Franţa. Şi pentru a nu stîrni gelozia turcilor, i s-a părut nimerit a face cunoscut sultanului[110] că dorea să se arate recunoscător faţă de regele Franţei pentru ocrotirea pe care i-o dăduse mereu şi pentru că dobîndise domnia sa mulţumită maiestăţii sale prea creştine, cerînd voie sultanului de a trimite o solie strălucită, cu daruri şi dovezi de recunoştinţă. Şi către sfîrşitul lunii februarie, alteţa sa a primit răspuns de la sultan cum că îi îngăduie să facă acest lucru; de aceea, chemîndu-mă şi împărtăşindu-mi această veste, mi-a spus că sosise clipa pe care o dorea ca să mă cinstească şi să-şi arate recunoştinţa şi faţă de domnul Benedetto, tatăl meu, pentru împrumutul[111] pe care i-l dăduse la timp; alteţa sa mi-a mai spus că m-a ales ca ambasador pe lîngă regele creştin, că deci urma să plec pe la jumătatea postului Paştilor şi că a hotărît să mă trimită cu foarte mare strălucire[112]. Şi mai mult chiar <mi-a spus>
.193 // că mă vor întovărăşi şase tineri, fii ai celor mai de seamă boieri ai ţării, printre care şi doi nepoţi ai săi[113] din partea surorii sale[114], pentru ca la întoarcerea mea din Franţa în Italia, după ce îmi voi fi îndeplinit toate însărcinările, să mă duc la Roma pentru a trata alte misiuni secrete cu sanctitatea sa papa Grigore al XIII-lea şi să las apoi, în acel oraş, pe cei şase tineri boieri în ocrotirea părinţilor iezuiţi care să se îngrijească de toate nevoile lor, ca ei să-şi însuşească atît limba şi cultura cît şi obiceiurile italieneşti şi să prindă dragoste de credinţa catolică, deoarece socotea că acesta

[109] Vezi menţiunea acestui proiect de căsătorie la Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria Românilor culese din arhivele din Simancas*, p. 90, doc. n. CLXXXII. 1 martie 1583.

[110] Murad al III-lea (1574—1595).

[111] *Comodi di danari.*

[112] *Molto alla grande.*

[113] Probabil Radu Bidiviu şi un frate al acestuia (vezi I. C. Filitti, *Mama şi soţia lui Mihai Viteazul*, Craiova, 1939, p. 4).

[114] Maria, soţia lui Radu sau Tudor din Drăgoeşti, *(ibidem)*.

ar fi un foarte bun mijloc pentru dorinţa fierbinte pe care o nutrea alteţa sa de a-şi readuce ţara la adevărata religie, căci acele popoare trăiau după ritul grecesc[115] după cum am mai spus. Şi încă de cînd am fost în Transilvania, m-am pus în legătură, din porunca alteţei sale, cu părinţii iezuiţi care urmau să trimită doi din ei în Ţara Românească pentru ca, încetul cu încetul, să ajungă să pună piciorul în ţară şi să îndeplinească pentru slujba domnului Dumnezeului nostru ceea ce îndepliniseră în alte ţări, cu mireasmă de mare sfinţenie; şi ei îmi împărtăşiseră hotărîrea lor de a-i trimite cît vor putea mai repede, căci aşteptam pe curînd de la Roma mai mulţi tovarăşi de ai lor.

Ţinerea tinerilor boieri la Roma // şi trimiterea şi a altora ar fi folo- p. 194
sit la păstrarea în credinţă şi în statornicie faţă de alteţa sa a părinţilor lor, căci ştiind ei că fiii lor sînt în mîna sa în Italia, aceste lucru ar fi fost o frînă la orice năzuinţă de schimbare; aceasta o spun din cauza firii nestatornice şi schimbătoare a românilor.

[Relaţiunile cu Franţa]

Ca să mă întorc acum la cele ce spuneam, alteţa sa se întreţinea în fiecare zi cu mine despre felul în care trebuia să mă port în această solie şi pregătea daruri bogate pentru maiestatea sa preacreştină, pentru regina mamă[116], pentru regina[117] domnitoare, pentru ducele de Nevers[118] şi pentru cîţiva alţi principi şi nobili, ca blănuri de samur de mare preţ, cai arabi din cei mai frumoşi, cu harnaşamente de aur, cai de caretă[119] şi săbii frumoase şi iatagane turceşti cu teaca lucrată în plăci de aur şi mai ales o sabie şi un pumnal pentru maiestatea sa regele, care aveau tecile bătute cu mulţime de rubine şi diamante legate în aur, preţuind zece mii de ducaţi ungureşti, făcute anume la Constantinopol în acest scop. Pregătise suma de o sută de mii de ducaţi de aur ungureşti pe care trebuia să-i primesc pentru a-i duce la Genova, în mîna domnului Benedetto, tatăl meu, ca să-i depună în contul alteţei sale la San Giorgio[120], pentru a începe, după cum îi era dorinţa, să strîngă un tezaur în Italia, temîndu-se de accidentele care obişnuiesc să se producă în acele provincii ale Ţării Româneşti, din cauza tiraniei turcilor. Avea de gînd să trimită şi pe mai departe <bani> în fiece an, cînd la Genova, cînd la Veneţia şi cînd la Roma; căci mai înainte nu avusese un bun prilej

---

[115] *Alla greca.*
[116] Caterina de Medici (1519—1589).
[117] Luiza de Lorena (1553—1601), fiica contelui de Vaudémont, soţia lui Henric al III-lea.
[118] Ludovic de Gonzaga duce de Nevers (1539—1595), fiul lui Frederic al II-lea, duce de Mantova, unul din organizatorii masacrului din noaptea sfîntului Bartolomeu.
[119] *Cavali de chochio.*
[120] Vestită bancă din Genova.

de a face începutul, fiind împovărat de datoriile cu care venise de la Constantinopol, care fuseseră supuse la dobînzi uriaşe, nefiind stinse cu totul nici acum, din cauza multelor cheltuieli pe care le avusese la venirea sa în domnie, măcar că poporul îi făcuse daruri foarte însemnate.

Mi-a dat douăzeci de mii de ducaţi ungureşti pe care trebuia să-i fac să ajungă tatălui meu din partea sa şi pe care îi trimitea în dar, ca răsplată pentru împrumutul pe care i-l dăduse prin mijlocirea mea la Veneţia, declarînd că prin aceasta nu voia să se socotească achitat şi că îl voi vizita în fie-
p. 194 care an; şi astfel cu // aceşti <bani> şi cu alţi patruzeci de mii pe care îi strînsesem, după cum am spus dn darurile şi miluirile pe care mi le făcuse alteţa sa, duceam la noi acasă şaizeci de mii de ducaţi de aur. Trimitea zece mii de ducaţi de aur reverendului părinte Fra Lorenzo Parizola[121] în semn de recunoştinţă pentru multele servicii şi pentru bunele îndemnuri pe care le căpătase, prin mijlocirea sa, la Genova. Trimitea două mii de ducaţi de aur lui Paolo Battista Connio care îi făcuse tot la Genova mari servicii. Trimitea să se plătească anumite datorii ale sale la Veneţia şi îmi dăduse douăsprezece mii de ducaţi pentru cheltuielile de drum şi tot atîţia pentru a fi lăsaţi la Roma pentru întreţinerea nepoţilor săi şi a celorlalţi patru boieri. Astfel că aveam un frumos transport de bani de dus împreună şi cu darurile <încărcate> pe două care cu cîte şase cai de fiecare.

Cu pregătirea tuturor acestor lucruri am ajuns pînă la începutul postului din acel an 1585 şi plecarea era hotărîtă pe la jumătatea acelui post. Fiece zi mi se părea cît o mie şi trăiam cu aşa mare teamă şi frică, încît mi se părea că dintr-o clipă mi s-ar putea nărui această izbîndă, astfel că nu-mi găseam linişte şi, pe deasupra, adeseori visam dezastre şi furtuni, făcîndu-mă întrucîtva prăpăstios. Şi în acest timp se apropia sorocul să plecăm, cînd — fiind vremea foarte friguroasă şi drumurile pline de gheaţă şi de zăpadă — au venit mamele tinerilor boieri care trebuiau să plece împreună cu mine, să vorbească cu alteţa sa, stăruind cu multe rugăminţi să binevoiască să-i lase să stea de Paşti la casele lor, spunînd că omul pleacă de la capătul lumii pentru a se duce să serbeze acasă sărbătorile şi că nu era nici un cuvînt ca noi, care eram atît de aproape de ele, să ne gîndim să plecăm, cu atît mai mult, cu cît timpul era încă atît de friguros. Spusele i se părură întemeiate alteţei sale, <socotind> că nu trag greu douăzeci de zile mai mult sau mai puţin, şi de aceea a vrut să facă voia acelor jupînese, măcar că, la toate acele bune temeiuri cu care mi-a înfăţişat dorinţa <lor>, eu am lăsat să se înţeleagă că era rău să amîni lucrurile o dată pregătite. Totuşi aşa a fost să fie[122] ca orice lucru să meargă foarte repede la prăbuşire, după cum s-a <şi> întîmplat.

[121] Care îl ocrotise la Genova şi aştepta împlinirea făgăduielilor (întîrziată de moartea la Constantinopol a călugărului trimis de el pentru a-i aduce darurile).

[122] *Sic erat in fatis.*

Bulă sigilară a lui Mihnea al II-lea Turcitul (Cabinetul de numismatică al Academiei R.S.R)

Bulă sigilară atribuită lui Petru Cercel (idem)

Ţeavă de tun turnată sub Petru Cercel (Muzeul Militar Central din Bucureşti)

Bulă sigilară a lui Petru Şchiopul (Cabinetul de numismatică al Acad. R.S.R.)

[Mazilirea lui Petru Cercel]
[Împrejurările în care a fost mazilit]

În duminica dinaintea Floriilor, au fost primite pe de o parte scrisori de la Constantinopol de la capuchehaiele alteţei sale care dădeau de ştire că toate lucrurile mergeau bine iar pe de altă parte s-a lăţit zvonul, prin ştiri din Moldova şi din Transilvania, că principele fusese mazilit şi că douăzeci de mii de turci erau pregătiţi la hotare pentru a intra în ţară, dacă alteţa sa ar face vreo împotrivire. Măcar că această ultimă ştire nu părea prea întemeiată, totuşi l-a tulburat mult pe domn, chemîndu-mă şi el în taină, m-a ţinut cu el toată ziua aceea, vorbindu-mi de fel de fel de lucruri şi printre altele mi-a dezvăluit o intrigă[123] pe care nu mi-o împărtăşise mai înainte şi care îl făcea să se teamă de vreo nenorocire, întrucît alteţa sa era cu mare bănuială faţă de beglerbegul Rumeliei[124], om foarte puternic la Constantinopol şi care datorită dibăciei şi isteţimii sale, se bucura de mare trecere pe lîngă sultan; căci, deşi grija cîrmuirii privea pe marele vizir, care fusese pînă atunci Siavus paşa[125], cumnatul însuşi al sultanului, deoarece ţinea de soţie pe o soră[126] a acestuia, — dar întrucît acesta fusese scos cu puţin înainte din cauza unei răscoale a ienicerilor care se iscase la Constantinopol <şi> pe care acel vizir nu o potolise prea iute, dar încă şi mai mult pentru că se înţelesese cu un principe al tătarilor să pună să-l ucidă pe drum pe Osman paşa[127] care se întorcea din Persia[128] — <urma că> şi din această cauză acest beglerbeg cîrmuia <singur> după bunul lui plac. Trebuie să se ştie că acel <beglerbeg> fusese mai înainte agă al ienicerilor şi că el fusese cel care ajutase foarte mult pe alteţa sa pentru ca sultanul să-i dea domnia, după cum am povestit, şi în afară de aceasta, împrumutase principelui înainte de plecarea acestuia de la // Constantinopol o sută de mii de scuzi, bani număraţi[129] şi alteţa sa îi făgăduise să-i plătească două sute de mii peste doi ani. p. 197
Şi deoarece acest beglerbeg avea de la sultan încredinţarea treburilor privitoare la cele <două> provincii — Ţara Românească şi Moldova — şi deci şi grija de a primi haraciul şi peşcheşurile şi de a pune să fie plătite datoriile

---

[123] *Una pratica.*

[124] *Beglierbei della Grecia.* Era Khadim Mesih paşa.

[125] *Ciaus bassa.*

[126] Fatima Sultan.

[127] Osman paşa, mare vizir otoman (decembrie 1584—dec. 1585).

[128] În timpul războiului turco-persan (1577—1590) operaţiile din Georgia (1577—1590) au provocat expediţia turcilor din Crimeea condusă de Osman paşa care a înlocuit pe hanul rebel Mehmed Ghirai cu Islam Ghirai (21 aprilie 1584). După jefuirea Baghciseraiului de către fostul han, Osman paşa a fost trimis din nou în Crimeea, la Sinope, unde a petrecut iarna (1584—1585).

[129] *De contati.*

acelor principi, ca şi de a da slobozenie de plecare[130] solilor sus-numitelor provincii, s-a întîmplat că mai înainte cu vreo trei luni aproape, trimiţînd alteţa sa două sute de mii de scuzi la Constantinopol pentru împlinirea unei sume asemănătoare pe care o datora încă sultanului din cei cinci sute de mii din peşcheşul făgăduit cînd îi dăduse domnia, şi ajungînd aceste două sute de mii ca de obicei în mîna numitului beglerbeg ca să-i depună în vistierie, el — ca unul care credea că poate i se îngăduie orice — şi i-a însuşit drept plată a ceea ce îi datora alteţa sa, şi i-a scris că pentru nevoile sale îi prindea bine să facă astfel şi ca să se îngrijească alteţa sa cît mai curînd de alţi <bani> pentru sultan. Alteţei sale i s-a părut acest fel de a purcede foarte nepotrivit, atît pentru că nu era încă sorocul datoriei sale cît şi pentru că i se părea prea mare îndrăzneala să-şi însuşească pentru sine ceea ce îi trimisese pentru stăpînul său. Totuşi, deoarece trebuia să-şi ascundă supărarea, i-a scris din nou cu multă cuviinţă, rugîndu-l să binevoiască să dea cele două sute de mii de scuzi sultanului, făgăduindu-i că îndată ce va fi strîns birul ţării, ceea ce urma să se facă în scurtă vreme, măcar că datoria sa mai mergea încă înainte vreo opt luni, el se va îngriji totuşi să-i fie plătită mai înainte de soroc dîndu-i chiar mai mult, dacă va fi nevoie. I-a scris şi iar i-a scris de mai multe ori în această privinţă, dar beglerbegul nu a voit de loc să înţeleagă — ci şi-a păstrat banii. De aici s-a născut o mare ură între ei. Din cauza neînţelegerilor care se iviseră şi în această împrejurare principele s-a lăsat mînat de patimă, firea sa mărinimoasă neputînd răbda o asemenea silnicie. Şi de aceea aflînd că sosise la Constantinopol, venind din Persia sus-numitul Osman paşa căruia sultanul îi dăduse demnitatea de mare vizir, încă vacantă,
p. 198 în locul cumnatului său Siavus paşa <şi> aflînd // alteţa sa că acel paşă privea cu ochi răi pe beglerbeg, ca fiind prea miluit de sultan, i se păru că sosise un bun prilej de a se răzbuna împotriva lui, dezvăluindu-i lui Osman necuviinţa aceluia <şi> îndrăzneala de a-şi însuşi cele trimise de alteţa sa sultanului. Şi astfel îi trimise un sol român cu scrisorile sale şi cu daruri; acesta, ajungînd la Constantinopol, află că numitul Osman fusese, puţin mai înainte, trimis din nou în Persia . . . Şi a mai aflat solul că beglerbegul avea din nou <în samă> toate treburile acestor provincii şi nu a ştiut cum să plece mai de grabă de la Constantinopol pentru ca beglerbegul care avea spioni să nu cadă la bănuiala că a venit să trateze cu Osman paşa; dar bănuind <aceasta> a poruncit să pună mîna pe el noaptea şi aflînd în urma caznelor <la care a fost supus> despre gîndul duşmănos al principelui, a început să ţeasă pînza trădării[131] pe care o voi povesti după aceea.

---

[130] *Dare espedicione.*
[131] Pentru alte motive, vezi şi Şt. Pascu, *Petru Cercel şi Ţara Românească*, p. 64, n. 240.

Aceste lucruri şi altele asemănătoare ce mi-au fost dezvăluite în acea zi de alteţa sa mi-au pătruns ca un cuţit în inimă, astfel că am intrat la mare bănuială să nu fie cumva adevărat zvonul care venea dinspre Moldova şi Transilvania că principele ar fi fost scos din domnie. Şi m-am străduit să înduplec pe alteţa sa ca fără să mai aşteptăm sărbătorile Paştilor să mă lase să plec şi să pun la adăpost aceşti <bani> şi încă o sumă şi mai mare pentru orice nenorocire care s-ar putea întîmpla. Deci mi-a spus că-mi va da voie peste două zile, şi că va spori suma de bani care trebuia dusă la Genova, şi că pînă atunci, în acea noapte de duminică, să ne îngrijim să scrim la Constantinopol cu privire la unele lucruri care se iviseră, şi să scriu pe italieneşte domnului de Germigny[132], ambasadorul Franţei, şi altor feţe însemnate care înţelegeau limba aceasta, şi el cu mîna lui va scrie altora pe greceşte şi pe turceşte pentru ca toţi să încerce, cu făgăduieli şi daruri, să împace pe beglerbeg şi să-l recîştige, căci alteţa sa începea să se teamă tare de cele puse la cale de acesta, de a cărei duşmănie fusese înştiinţat prin spionii săi. Dar nu a mai fost timp //, căci cu puţin timp mai înainte şi p. 199
fusese urzită trădarea.

[Pregătirea fugii lui Petru Cercel]

Am petrecut o bună parte din noapte scriind şi pregătind scrisorile care-mi fuseseră poruncite şi cînd s-a luminat de ziuă m-am dus la palat spre a le da la iscălit. Şi ajungînd în anticamera alteţei sale am înţeles de la postelnicul[133] său că dormea încă, deoarece scrisese toată noaptea.

Şi astfel stînd acolo lîngă foc, aşteptam să se trezească, cînd deodată auzii o larmă grozavă pe străzi, iar prăvăliile se închideau într-o goană nemaipomenită; am fugit iute în piaţă pentru a afla ce s-a întîmplat şi mi-a spus un ajutor al vistierului că a sosit un ceauş[134] în oraşul Bucureşti cu vestea că alteţa sa fusese scos din domnie, care fusese încredinţată de sultan lui Mihnea vodă[135]. Îndată m-am dus la alteţa sa care era în pat, spunîndu-i că deşi nu mă lăsa inima să-i dau eu o veste atît de tristă, totuşi el trebuia să o afle şi i-am povestit faptul. Şi puţin după aceea au venit în odaie alţi obişnuiţi ai curţii[136] care i l-au adeverit. La acestea, alteţa sa a răspuns foarte

[132] *Monsignor de Germigny* = Germigny de Germolles, ambasadorul Franţei la Poartă (1579—1584).

[133] *Maestro di Camera.* E probabil Aldulea care l-a însoţit în Transilvania (*Hurmuzaki*, XV, p. 699 doc. n. MCCLXXXVIII, 17 octombrie 1585) unde fusese în misiune în 1584 (*Hurmuzaki*, XI/2, p. 828). În dregătoria de mare postelnic sînt amintiţi Radul, Oprea, Staicu şi Udrişte din Mărgineni.

[134] Husein ceauş (V e r e s s, *Documente*, III, pp. 14, 16).

[135] Mihnea Turcitul.

[136] *Cortiggiani* (în sensul de nobili de la curte = *courtisans*).

liniştit: „Domnul a dat, Domnul a luat, fie numele Domnului bine cuvîntat[137]. Dar neavînd nici o îndoială că fusese la mijloc o trădare, şi socotind că trebuia să se îngrijească să îndrepte cele ce s-ar mai putea <îndrepta> ceru să i se dea hainele ca să se îmbrace şi trimise să-l cheme pe căpitanul gărzii sale căruia îi porunci să-şi adune toată trupa[138] în piaţa palatului. Îmbrăcîndu-se în acest timp, a ţinut apoi o mică cuvîntare soldaţilor spunîndu-le că auzise că ar fi fost scos din domnie şi că el voia să asculte de sultan; dar, deoarece el era sigur că fusese la mijloc o trădare, voia să vadă cum merge treaba şi de aceea avea nevoie mai mult ca oricînd de credinţa lor. Astfel cel care ar vrea să rămînă în slujba sa, să vină din nou să-i facă jurămînt şi cel care nu vrea să-l <mai> slujească, să o spună pe faţă, căci îi va da slobozire să plece. Şi poruncind el să fie adusă Evanghelia, au venit toţi soldaţii pe rînd unul cîte unul să-i jure credinţă şi nu a fost nici unul care să-i ceară slobozire de plecare, spunînd ei că erau cu toţii gata să-şi pună în cumpănă viaţa în slujba alteţei sale; şi erau soldaţi în parte greci,
p. 200 în parte sîrbi şi în parte transilvăneni. A poruncit să li se // dea tuturor solda, împreună cu un dar potrivit. După săvîrşirea acestora adunîndu-se toţi boierii la palat, arătau mare mîhnire şi teamă deoarece se auzise că pătrunseseră mulţi turci în ţară, prădînd şi săvîrşind mişelii, cum le e obiceiul, în timpul acestor schimbări <de domni>. Dar au fost luate de îndată de alteţa sa toate măsurile cu putinţă, cel puţin cu privire la oraşul unde se afla, căci punînd să fie prinşi mai mulţi inşi şi spînzuraţi[139] pe loc, s-a părut că se potoleşte întrucîtva zarva[140]. Dar văzînd alteţa sa că se apropie amiaza şi ciauşul care adusese porunca sultanului nu i se înfăţişa încă, fiind mai sigur ca oricînd că era o înşelăciune, a dat zvon că vrea să se ducă la Bucureşti pentru o potoli tulburarea din ţară şi pentru a pedepsi pe sus-numitul ceauş, care răscolea întreaga ţară cu aceste născociri mincinoase, susţinînd că dacă acela ar fi venit într-adevăr din porunca sultanului, s-ar fi înfăţişat pentru a-şi arăta împuternicirea.

Răspîndindu-se acest zvon <şi> ajungînd la auzul ceauşului prin spionii acestuia, deoarece el stătea într-un loc nu prea îndepărtat, luînd seama la ceea ce se făcea şi se spunea, a trimis îndată înştiinţare la curte că vine să-l găsească pe principe. De aceea alteţa sa, după ce a dat drumul tuturor, s-a retras în cămările sale tainice şi reţinîndu-mă numai pe mine cu cîţiva din sfetnicii săi de încredere, a poruncit să se pună o pază bună pentru ca ceauşul să nu vorbească cu nimeni mai înainte de a vorbi cu alteţa sa. Şi astfel, poruncind ca el să fie primit, am înţeles de la prima privire că era o înşelăciune,

---

[137] *Dominus dedit, dominus abstulit, sit nomen Domini benedictum.*
[138] *Militia.*
[139] *Impiccare.*
[140] *Il tumulto.*

deoarece acel ceauş s-a tulburat aşa de mult la faţă şi la glas, încît abia putea vorbi. Totuşi, fiind poftit de alteţa sa să dea glas misiunii <cu care venise> a spus că sultanul l-a scos <pe principe> din domnie dînd-o din nou lui Mihnea Vodă, şi că alteţa sa trebuie să trimită la Constantinopol tributul său obişnuit şi apoi să se ducă unde i-ar fi voia. Lucru de care s-a minunat alteţa sa deoarece în asemenea împrejurări sultanul nu lasă niciodată pe domni să se ducă acolo unde le e voia, ci îi chiamă la Constantinopol pentru ca să stea sub autoritatea sa şi să nu poată încerca vreo schimbare a lucrurilor. De aceea alteţa sa a spus ceauşului că acestea nu erau căile obişnuite, dar că, totuşi, să-i arate porunca sa în scris pentru a vedea voinţa sultanului; // şi ceauşul, p. 201
descheindu-şi haina ca să scoată scrisorile pe care le avea în sîn, din zăpăceală, în loc de una a scos două <scrisori> şi s-a descoperit că una era îndreptată către alteţa sa şi cealaltă către boierii şi dregătorii Ţării Româneşti. Şi după ce le-a citit <domnul> pe amîndouă, a trimis pe ceauş sub pază bună în nişte cămări anume ca să nu poată vorbi cu nimeni şi, întorcîndu-se către noi <cei> care eram de faţă, ne-a spus că a prins firul trădării. Astfel a dat poruncă să fie chemaţi boierii şi împlinindu-se porunca îndată, le-a zis tuturor: „Acest ceauş nu a adus nicidecum poruncă de la sultan, ci doar de la beglerbeg[141], care îmi porunceşte din partea sultanului să las domnia lui Mihnea voievod. Eu bănuiesc că i se strecoară sultanului ştiri răuvoitoare despre faptele mele; de aceea nu am de gînd să mă supun pînă ce nu voi trimite soli la Constantinopol pentru ca să afle de la sultan şi de la paşalele sale dacă i-a poruncit să las domnia. Dacă va fi aşa, o voi lăsa de îndată, dar nădăjduiesc că, după ce vor auzi îndreptăţirile sale, şi cu ajutorul prietenilor mei, nu voi fi scos din domnie, ci întărit în ea; de aceea să fie toţi cu inima uşoară şi să-şi vadă în linişte de treabă, căci eu voi veghea ca să nu fie nici o tulburare".

Atunci boierii nu i-au mai dat nici un alt răspuns, ci arătînd mare teamă, s-au dus la casele lor să prînzească şi principele s-a aşezat la masă şi a pus pe ceauş să prînzească cu el şi cu cîţiva din suita sa şi cu mine. După prînz a trimis pe ceauş sub pază şi m-a chemat sus într-un pridvor al palatului său spunîndu-mi că <din> cele două scrisori pe care le luase de la ceauş, una era îndreptată către el, beglerbegul poruncindu-i din partea sultanului să lase domnia, să plătească tributul şi să se ducă unde vrea; cealaltă era îndreptată către boierii şi dregătorii[142] ţării; prin aceasta beglerbegul le poruncea din partea sultanului, să ia armele fără nici o zăbavă şi să pună stăpînire pe comorile domnului, încredinţîndu-le ceauşului pentru a le duce la Constantinopol, şi neapărat să ucidă pe alteţa sa. Şi să mai ştie că dacă nu vor face astfel,

---

[141] Pentru manevrele beglerbegului Rumeliei, vezi *Hurmuzaki* (Supl. I/1, p 93, doc. CXLII, 9 aprilie 1585) raportul agentului francez Berthier de la Constantinopol.
[142] *Magistrati del Regno.*

p. 202 vor cădea sub urgia sultanului, iar ţara // toată va fi trecută prin foc şi pară. Şi apoi alteţa sa a adăugat: „Domnul Dumnezeul nostru ne-a ajutat ca această scrisoare să ajungă în mîna mea, şi ca ceauşul să fie pus sub pază, căci altfel am fi în cea mai mare primejdie; totuşi putem spera o îndreptare, deoarece toate sînt înşelăciuni ale beglerbegului dar le vom lămuri prin solii pe care îi voi trimite mîine dimineaţă la Constantinopol". Şi după multe şi felurite discuţii, coborînd noi jos, am aflat că sosise un curier de la Constantinopol trimis alteţei sale de către agenţii săi, care stăteau la acea curte şi îl înştiinţau că acolo era îndeobşte cunoscut că beglerbegul îi dăduse sultanului drept fapt sigur ştirea pe care ar fi primit-o cum că alteţa sa fugise încă de cîteva zile în Italia cu toate comorile din Ţara Românească şi fiind deci acea ţară fără nimeni la cîrmă, era nevoie să fie numit cît mai curînd un principe acolo. Beglerbegul a folosit acest şiretlic[143] pentru că ştia că sultanul nu l-ar fi mazilit pe principe pentru că ţinea la el, şi astfel pentru a avea autoritatea de a pune un altul după voinţa sa, trebuia să-i dea să înţeleagă că <acela> ar fi părăsit domnia. Nu era cuprins de nici o îndoială că s-ar putea descoperi[144] această înşelăciune, deoarece nimeni nu vorbeşte faţă în faţă cu sultanul şi nici sultanul, care era un om puţintel la minte[145], nu ar fi cercetat mai departe acest fapt din cauza încrederii nestrămutate pe care o avea în beglerbeg, după cum s-a şi întîmplat, deoarece după ce s-a arătat uimit de fuga principelui — după cît au povestit servitorii săi — a spus beglerbegului să facă rost de un succesor, dîndu-i împuternicirea de a face cum va găsi cu cale.

În urma acestora ne-a venit în gînd că de aceea beglerbegul n-a cerut sultanului să poruncească în scris alteţei sale ca să lase de domnie, deoarece i-ar fi putut răspunde: ce anume îl îndeamnă să ceară o asemenea poruncă o dată ce el arăta că principele a fugit. Pentru acest cuvînt a trimis beglerbegul însărcinările semnate de el, dînd poruncă în numele sultanului, iar pe de altă parte ordona boierilor să-l ucidă pe principe, pentru ca mu-
p. 203 rind el să nu se mai poată da pe faţă înşelăciunea, // mai socotind apoi acel beglerbeg că va avea grijă cu oştile sale turceşti ca să nu mai fie vorba nicidată <de aceasta>.

Aşadar, descoperind alteţa sa înşelăciunea pe deplin, a pus din nou să fie chemaţi boierii la sfat, făcîndu-le parte de trădarea pe care o urzise beglerbegul <arătînd> totuşi că se va dezvinovăţi la sultan trimiţînd soli care îl vor încunoştiinţa că el nu este fugit, aşa cum fusese lăsat să creadă, ci că se află în ţara sa pentru a o cîrmui cît timp va binevoi să i-o lase, cu acea credinţă şi supunerea pe care le datora. Rămînea încredinţat că în urma

---

[143] Vezi raportul lui Berthier citat mai sus, n. 136. Pentru alte plîngeri contra lui Cercel, *ibidem*, pp. 77 şi 92.

[144] În textul publicat: *apurare* cu semnul întrebării (?) De citit *aperire*.

[145] *Homo di poco stoffa*.

acestei solii nu i se va mai lua domnia, ci va fi întărit în ea, iar beglerbegul își va primi pedeapsa, așa cum se cuvenea. Apoi alteța sa s-a străduit în fel și chip să liniștească pe boieri, foarte tulburați și înspăimîntați, deoarece se auzea că unele locuri din preajma orașului și fuseseră jefuite de turcii care intrau în oraș în cete numeroase, ceas de ceas. Și chiar în clipa aceea auzindu-se mare gălăgie, a sosit vestea că a intrat o bandă mult mai numeroasă[146] de a acestora, dar au fost repede uciși de ai noștri și risipiți. Totuși această larmă a făcut ca boierii mari și mici să-și piardă cu totul respectul, și îngenunchind în fața principelui, îl rugară să nu-i mai țină cu vorba, ci să încerce să se salveze pe sine și să-i lase și pe ei să-și caute scăparea, căci dacă ar mai zăbovi mult ar fi prea tîrziu, deoarece turcii ar veni în număr mai mare și ar jefui totul, punîndu-le în primejdie nu numai averea, ci și cinstea soțiilor și fiicelor lor. Principele ar fi vrut să-i liniștească și să-și urmeze planul de a nu se mișca pînă ce nu s-ar întoarce solii din Constantinopol, ceea ce poate ar fi fost salvarea noastră, dar boierii stăruiau în rugămințile lor, și începînd să lase la o parte respectul, cereau ca să li se dea altfel de porunci. Temîndu-se alteța sa de mai mare înfruntare și prin urmare de vreo răzvrătire, le-a spus: „Voi dacă vreți să vă dați pierzării cu mine împreună, eu vă voi face voia; să meargă fiecare să se pregătească, iar eu cum nu pot rămîne aici singur fără mare primejdie, sînt gata să pornim cu toții la Constantinopol ca să putem arăta cu toții de față înșelăciunea beglerbegului și nevinovăția noastră".

Și astfel cum se făcuse ora trei din noapte, toți boierii s-au dus acasă să p. 204
se pregătească cu gîndul de a fugi în Transilvania, țară învecinată cu Țara Românească, lăsînd pe alteța sa să se ducă la Constantinopol pe seama lui[147].

Dar foarte curînd s-au înfățișat patru curieri din diferite părți[148] trimiși de comandanții raialelor[149] devotați alteței sale, dîndu-i de știre că beglerbegul pusese la trecătorile căilor ce duceau la Constantinopol un număr bun de spahii[150] care să-l omoare pe principe dacă ar fi vrut cumva să meargă la Constantinopol. Și după părerea noastră beglerbegul trebuia să fi făcut acest lucru de teamă ca uneltirea sa să nu fi fost urzită și astfel, prin vreo întîmplare, dregătorii țării să nu-l fi putut ucide pe principe, deoarece acesta ajungînd la Constantinopol, ar fi pricinuit pierzania beglerbegului. Și din această cauză încerca pe toate căile să-l ucidă, dar nu a izbutit, căci alteța sa, după ce a primit aceste știri, și chemîndu-mă din nou în taină ca să mi le împărtășească, a adăugat că greu s-ar putea apăra de acei spahii deoarece, înainte de a trece Dunărea, la intrarea pe pămîntul turcilor, el tre-

---

146 *Con nominato di molto maggiore* = con nomero di molto maggiore?
147 *A sua posta.*
148 *Bande.*
149 *Signori de confini.*
150 *Spacchi.*

buia să dea drumul oştirii sale, datina fiind ca principii străini să nu poată merge înarmaţi pe pămîntul turcilor fără primejdia de a cădea în vină <şi> de a mai fi şi măcelăriţi de mulţimea turcilor care s-ar ridica îndată, potrivit cu obiceiul din acele locuri. Dar neputînd, din această cauză, merge la Constantinopol[151], fără o primejdie vădită, el m-a întrebat ce l-aş sfătui în aceste împrejurări, deoarece noi vedeam acum că prea puţin s-ar putea el încrede în boierii lui, ştiind că fiecare vede mai mult de sine decît <se gîndeşte> a-şi arăta credinţa pe care totuşi el o aşteptase[152], cu toate acestea, de la ei, cu care se purtase întotdeauna foarte bine; eu i-am răspuns că din pricina tulburării în care mă aflam în urma atîtor întîmplări atît de stranii care au urmat în atît de puţine ceasuri, nu eram în stare să-i dau nici un sfat; totuşi cum nu se putea duce la Constantinopol fără primejdie vădită, nu vedeam
p. 205 altă scăpare decît să ia // drumul Transilvaniei pentru a intra în Ungaria, ţară a împăratului, unde ne-am fi putut socoti în siguranţă. La care alteţa sa a răspuns că acesta era şi gîndul său, deşi se îndoia mult de credinţa transilvănenilor, ca fiind aliaţi ai turcilor şi se temea că vor fi şi ei puşi în mişcare de beglerbeg, pentru nimicirea noastră, sub cuvînt de a-l sluji pe sultan[153]; şi stăteam la îndoială, dat fiind vîrsta fragedă a principelui Transilvaniei, datorită căreia cîrmuirea ţării se afla în mîinile preşedinţilor[154] şi consilierilor care nu ar fi cu toţii uniţi în părerea de a-i lăsa drumul <deschis> şi care nu ar mai ţine seamă, în urma schimbării norocului, de căsătoria pusă la cale mai înainte; totuşi în aşa mare zor, nu vedeam o altă cale mai potrivită, măcar că primejdioasă; trebuia să se aleagă cel mai mic dintre rele[155] şi avînd a duce cu noi multe bogăţii, am fi putut cîştiga bunăvoinţa celor care ne-ar fi fost potrivnici.

[Fuga lui Petru Cercel în Transilvania]

După ce s-a luat această hotărîre, ne-am înviorat puţin şi am petrecut toată noaptea strîngînd lucrurile cele mai de preţ şi punînd să fie încărcate în căruţe, şi mai ales banii, întrucît se strînsese cea mai mare parte din dările stăpînirii. Se urcau cam la şapte sute de mii de scuzi bani gheaţă, dar în mare parte fiind bani de argint turceşti şi nemţeşti, deoarece de alde aceştia umblau

[151] Pentru această intenţie, vezi raportul lui Berthier din 17 aprilie 1585 (*Hurmuzaki, Supl.* I/1, p. 95).
[152] *Separatte di loro* (=sperata di loro).
[153] La sfîrşitul lunii martie 1585, sultanul Murad al III-lea poruncea lui Sigismund Báthory să aresteze şi să trimită la Constantinopol pe Petru Cercel cu întreaga sa avere, vezi V e r e s s, *Documente*, III, pp. 8—9).
[154] = Regenţilor.
[155] *Conveniva del male alleger il manco.*

în Țara Românească, din această cauză cîntăreau foarte mult și ne pricinuiau foarte mari piedici, trebuind să fie cărați în care trase de cîte șase cai de fiecare car.

În sfîrșit, făcîndu-se ziuă, — era într-o marți[156] de dimineață — alteța
sa a trimis să cheme cincisprezece din boierii cei mai de seamă, printre care
se aflau doi nepoți de ai săi, și le-a dat de știre că din cauza veștilor rele ce-i
sosiseră <potrivit cărora> la trecerea Dunării i se pregătiseră niște capcane
din partea turcilor, din porunca beglerbegului, din care se învedera o primejdie
vădită de moarte, — el s-a hotărît pînă la urmă să plece chiar în seara aceea
spre Transilvania, cu toate averile sale, pentru a trece apoi în // țara împă- p. 206
ratului, în Ungaria, unde vom fi cu toții în siguranță. Toți i-au îmbrățișat
picioarele de bucurie, mulțumindu-i din toată inima că nu voia să-i părăsească,
avînd în vedere că ei și toți ceilalți boieri erau hotărîți încă mai dinainte să
nu meargă la Constantinopol pentru următoarele primejdii pe care le prevedeau și se și pregătiseră cu toate bunurile, soțiile și copiii lor ca să treacă în Transilvania, întrucît alteța sa nu avea trupe, nici forțe, nici sprijin pentru a se putea împotrivi puterii turcilor și că acuma cînd auzeau că alteța sa socotește și ea acea cale drept cea mai bună pentru mîntuirea tuturor, ei nu mai puneau în cumpănă nici ostenelile, nici primejdiile. Și trebuie să se știe că acei boieri nu se încredeau să rămînă în Țara Românească la venirea următorului domn, deoarece fiind ei slujitorii și părtinitorii principelui nostru, se temeau pentru averile și viața lor, după cele ce văzuseră mai înainte că se întîmplase cu prilejul altor schimbări de domnie cu alți boieri care se încredințaseră îndurării noului domn. Răspîndindu-se așadar zvonul ca alteța sa vroia să meargă în Transilvania, au început să creadă toți cu tărie că se vor salva și astfel alteța sa a pus să i se încarce toți banii și toate lucrurile mai de preț pe mai multe care[157], trase de cîte șase cai; și valoarea averii lui putea fi de peste un milion[158] cuprinzîndu-se aici și două care cu lucrurile mele în care pusesem, în patru cufere, cei patruzeci de mii de ducați ai mei și pe deasupra cei douăzeci de mii ce mi-i dăduse alteța sa pentru a-i duce tatălui meu, la care a mai adăugat încă alți patruzeci de mii, însoțindu-i de aceste cuvinte: „Dacă va voi Dumnezeu să scap împreună cu tezaurul meu care este foarte mare, familia ta se va bucura de acești bani, dar dacă îmi va merge rău <acești bani> vor fi și pentru mine și pentru voi". A dat apoi o sută cincizeci de mii de ducați de aur, împărțindu-i la zece boieri din cei mai credincioși, pentru a împărți între mai mulți riscul, astfel că orice s-ar întîmpla, ei să se

---

[156] Marți 16 aprilie 1585.

[157] Berthier raportează la 29 aprilie că Petru Cercel plecase cu 43 de care pline cu bani și lucruri de preț (*Hurmuzaki, Supl.* I/1, p. 96). Socotelile Brașovului menționează 48 de care.

[158] De scuzi.

îngrijească să-l salveze; a poruncit apoi ca toţi să fie gata de plecare în acea seară, deoarece mergînd toată noaptea, am fi înaintat atît încît să fie mai mică primejdia de a fi atacaţi de vreo ceată de turci, despre care veniseră
p. 207 veşti că tot intrau mereu, în mare număr în ţară. //

Mi-a spus apoi că voia să merg în fruntea tuturor, împreună cu bagajele mele — şi mi-a dat optzeci de archebuzieri din garda sa pentru a mă apăra — şi să vină împreună cu mine ceilalţi italieni şi francezi cu lucrurile lor şi că dacă nu întîlnim nici o piedică în drum, să mă duc să aştept la Satu Mare[159], cetate din Ungaria, supusă împăratului[160] şi aşezată la hotarele Transilvaniei; şi că în trecerea prin Transilvania, dacă aş afla semne de bună prietenie, să mă duc să-i păzesc calea cu ajutorul atîtor nobili cu care legasem prietenie pe vremea cînd fusesem în solie la acea curte, făgăduind în numele alteţei sale daruri unde mi s-ar părea că ar fi nevoie. Şi astfel după ce a dăruit alteţa sa, prin mîna mea, soldaţilor săi vreo zece mii de scuzi şi a pus într-un cufăr odoare şi giuvaieruri care puteau să preţuiască cam o sută de mii de scuzi, pentru a le avea mai la îndemînă la orice nevoie, a pornit la drum. Şi eu, după ce mi-am aşezat în patru cufere lucrurile mele, banii şi alte lucruri mai de preţ care puteau să valoreze cu totul cam cinci mii de scuzi — cu peste patru mii de taleri în bani număraţi pentru a-i avea de cheltuială, pînă ce voi fi trecut primejdia — le-am încărcat într-o trăsură sprintenă, trasă de patru cai şi mi-am pregătit o caretă bună cu alţi patru cai, pentru a o folosi la orice nevoie, mai punînd să fie mînaţi o dată cu mine şase cai, doi arabi şi patru turceşti, nespus de frumoşi şi de scumpi, cu doisprezece oameni, unsprezece români şi un italian din Lucca, m-am dus cel dintîi în piaţa palatului, pregătit de plecare, către orele 22 ale zilei. Nu a trecut mult că s-au şi adunat acolo boierii cei mai de seamă.

Vremea, la ora aceea, era senină şi foarte frumoasă iar după un ceas cînd s-a coborît alteţa sa din palat pentru a încăleca a venit deodată o boare cam ceţoasă cu belşug de zăpadă atît de mare, lată cît mîna, că parcă era un lucru nemaivăzut; toţi s-au înspăimîntat, luînd o atare schimbare drept un
p. 208 semn[161]. Dar alteţa sa fără a şovăi[162], a pus să se pregătească // toate cele de trebuinţă şi văzînd că din lipsă de cai, de care nu se putuse face rost în aşa mare zor, nu putea lua cu noi, pentru apărarea noastră pînă la hotarele Transilvaniei, artileria pe care o ţinea în piaţa palatului[163] său, pentru ca să nu rămînă ea în mîna turcilor, a poruncit îndată să fie ţintuită şi să li se

---

159 *Sachmar.*

160 Satu Mare făcea parte în acea vreme din comitatele exterioare „Partium" care erau supuse împăratului Rudolf al II-lea în calitatea acestuia de rege al Ungariei superioare.

161 *Prodigio.*

162 *Senza ponto invaglirsi.*

163 *Piazza* = porţiunea deschisă dinlăuntrul unei incinte fortificate, corespunzînd unei curţi interioare.

spargă afetele şi să se ardă toate muniţiile, ceea ce s-a făcut într-o clipă. Şi către orele 24, adică la miezul nopţii, ne-am pornit la drum. Şi eu în frunte cu cei din ceata mea, cu garda de optzeci de archebuzieri care-mi fusese dată de alteţa sa de care m-am despărţit cu cea mai mare duioşie şi din partea sa şi a mea; şi rînd pe rînd veneau în urmă ceilalţi boieri cu soţiile şi copiii lor şi cu lucrurile lor în care, trăsuri şi carete, şi după ei, principele cu oştirea sa de vreo opt sute de pedestraşi şi cinci sute de călăreţi şi cu totul puteam fi cam opt mii de persoane[164] cu cincizeci de care <încărcate> de lucruri şi tezaure şi cu trăsuri şi carete <încărcate> cu femei şi copii.

[Sosirea în Transilvania]

Am călătorit toată noaptea pe frigul cel mai cumplit şi cu cea mai mare vitregie. Dar am avut parte totuşi, cîteva ore, de lumina lunii; şi miercuri la orele două după-amiază, am ajuns cu ceata mea la poalele munţilor Braşovului, care despart Ţara Românească de Transilvania şi care deşi nu sînt prea înalţi, sînt totuşi anevoioşi şi prăpăstioşi şi foarte greu de trecut cu trăsurile, acestea trebuind să fie trase în sus, cu frînghii, prin forţa braţelor[165], cu ajutorul unor anumite lemne aşezate peste tot în formă de trepte[166], astfel că după ce am pus pe soldaţi la această treabă şi am trecut peste munte toate lucrurile mele, ne-a venit vestea că a început să se arate, <venind> dinspre Moldova spre Transilvania, cete de turci pentru a ne tăia calea şi am fost înştiinţaţi de spioni că li se îngăduise trecerea prin Moldova de către Petru voievod[167], principe al acelei ţări şi duşman al <principelui> nostru, căci era unchiul lui Mihnea voievod[168], urmaşul nostru, şi toate aceste măsuri fuseseră luate din porunca beglerbegului care, după ce pornise trădarea, veghea prin orice mijloc p. 209
ca să nu scăpăm. Cum mă aflam singur, numai cu optzeci de soldaţi, vestea despre această trupă m-a făcut să mă opresc pînă la ivirea alteţei sale care a sosit către seară; şi mergîndu-i eu în întîmpinare cu şase cai, el mi-a spus că avea cunoştinţă de toate şi că făcusem bine că nu trecusem mai departe şi că deoarece a văzut că toată lumea a trecut munţii <puteam> să-mi urmez drumul pe care-l apucasem pentru că nu ar mai avea de ce să se teamă şi m-a lăudat. De îndată ce voi fi ajuns la Cetatea Braşovului, să mă pun la adăpost

[164] Numărul acesta pare disproporţionat faţă de cifrele anterioare. Fr. Morosini aprecia, la 22 iunie 1585, că numărul însoţitorilor lui Petru Cercel depăşea o mie. (Vezi *Hurmuzaki*, IV/2, p. 127, şi V e r e s s, *Documente*, pp. 12—17).

[165] Vezi mai jos la Pigafetta, descrierea modului acesta de ridicare a carelor la punctul numit Piatra Craiului.

[166] *In forma de grandi* (= gradi?).

[167] Petru Şchiopul în a doua domnie (1582—91).

[168] Petru Şchiopul era fratele lui Alexandru II Mircea, tatăl lui Mihnea Turcitul.

cu lucrurile mele pentru ca să se poată simţi şi <alteţa sa> mai în siguranţă[169]. Şi astfel m-am întors îndată la trupa mea, dar <între timp> se făcuse noapte. Iar la trecerea muntelui[170], cum fiecare din boierii munteni voia să fie cel dintîi, s-a ajuns la cea mai mare zăpăceală şi cum femeile şi copiii coborîseră din trăsuri şi mergeau pe jos pentru ca să fie trase trăsurile şi caretele sus pe munţi şi unii fricoşi au răspîndit zvonul că soseau turcii — nu s-au mai auzit niciodată[171] asemenea gemete şi vaiete şi strigăte şi larmă <ca ale acestor> femei şi boieri care fugeau care aici, care colea pentru a se salva, în aşa mare vuiet şi învălmăşeală că nu s-a văzut cîndva un lucru mai nenorocit. A trebuit ca principele însuşi să se ducă de colo pînă colo, la lumina nenumăratelor făclii, să-i îmbărbăteze şi să spulbere zvonul răspîndit că ar veni turcii, dar cu toate acestea nu s-a putut aduce nici o rînduială. Dar în cele din urmă s-a ajuns totuşi ca să înceteze întru cîtva plînsetele femeilor şi învălmăşeala bărbaţilor, şi alteţa sa, poruncind să se suie <pe munte> două sute de soldaţi, a pus să tragă sus cu frînghiile toate carele, trăsurile şi caretele şi întorcîndu-se toată lumea la ordinea cuvenită, am pornit din nou la drum. La orele două înainte de ziuă aflîndu-mă lîngă nişte trecători primejdioase, în desişul pădurii, alteţa sa a poruncit să se oprească toţi şi să aşteptăm <acolo> să se lumineze de ziuă. Nu pot să arăt în cuvinte chinul pe care l-am îndurat în tot restul nopţii; nu îndrăzneam să facem foc pentru a nu ne trăda; nu mîncaserăm aproape nimic din cauza tulburării sufleteşti şi îndeosebi eu, de la plecarea din Ţara Românească pînă în clipa aceea, şi nici măcar caii nu mîncaseră decît foarte puţin fîn şi nici măcar
p. 210 nu dormiseră cîtuşi de puţin, nici nu se odihniseră // căci umblasem tot mereu pentru a ieşi cît mai iute din Ţara Românească şi din locurile primejdioase, sperînd să ne întremăm cînd vom fi ajuns în Transilvania, astfel că eram morţi de frig, de foame şi de oboseală[172] şi pe deasupra mai cădea şi o burniţă care îngheţa . . .

[Intîmplările principelui şi ale însoţitorilor săi în timpul cît am stat în Transilvania]
[Purtarea Braşovenilor]

Am ajuns la amiază într-un sat din Transilvania unde, părîndu-mi-se că mă aflam în afara atîtor primejdii, am luat împreună cu toţi ai mei puţină hrană şi, întremaţi, am mers spre oraşul Braşov unde, — întrucît legasem

[169] *Per potersi meglio veder a piedi.*
[170] Muntele „La Cruce" care forma hotarul dintre Ţara Românească şi Ţara Bîrsei. (Vezi *Chronicon Fuchsio-Lupino Oltardinum,* Braşov, 1847—48; p. 76).
[171] *Mi si senti* (= mai si senti).
[172] *Disaggio,* termen însumînd toate felurile de strîmtorări.

prietenii cu mai-marii <oraşului> pe vremea cînd treceam pe acolo ca sol — speram să mă opresc în acel loc şi să mă întremez pînă ce va crede alteţa sa că trebuie să merg mai departe. Dar ajungînd spre seară la porţile oraşului, iată o nouă nenorocire, căci le-am găsit închise din porunca judelui şi obţinînd după multe rugăminţi să vină vreunul din prietenii mei sus pe ziduri ca să-i pot vorbi, în sfîrşit a apărut un medic [173] care vorbea italieneşte [174], om de suflet şi care era foarte devotat principelui nostru şi prieten bun cu mine[175]. Acesta, cu lacrimi în ochi, a deplîns necazurile noastre, spunînd că judele[176] şi magistraţii oraşului erau nespus de mîhniţi că nu ne puteau da ajutor şi nici adăposti, deoarece aveau de cîteva zile un ceauş în oraş[177] care îi ameninţa cu mînia sultanului dacă ar face altfel; în afară că preşedinţii Transilvaniei[178] le porunciseră să asculte de ceauş pentru ca să nu fie ponegriţi la sultan cu care voiau să păstreze prietenia şi alianţa. Eu m-am rugat şi m-am legat cu tot felul de făgăduieli cît am putut mai stăruitor ca să fiu lăsat să intru, spunînd că deşi eram în slujba alteţei sale, eram totuşi italian şi că nu aveam nimic de împărţit cu turcii, dar nu a slujit la nimic şi tot ce am putut dobîndi a fost ca magistraţii să poruncească într-ascuns medicului să-mi facă
rost de găzduire // la o biserică[179] şi în casa unui pastor luteran [180], aflată p. 211
la o depărtare de 6 mile cel mult, unde fiind îndrumat am fost primit cu multă omenie, punîndu-mi-se la îndemînă toate cele de trebuinţă. Şi biserica aceasta era înconjurată de un zid ca un fel de mică cetate precum se obişnuieşte în aceste ţări. M-am îngrijit să-mi pun la adăpost [181] toate lucrurile şi cum am auzit că alteţa sa, văzînd că nu poate intra în Braşov, ocupase cu oamenii săi un sat[182] pentru a poposi acolo în noaptea aceea, am încălecat îndată şi m-am dus în grabă să-l regăsesc. Se pregătea tocmai să stea la masă şi astfel, după ce am cinat cu el, am început să vorbim despre întîmplările acestea din urmă, şi deoarece socotea că e o mare piedică pentru el faptul de a avea pe lîngă el pe acei boieri şi nobili munteni cu soţiile şi familiile lor,

---

[173] Probabil medicul Paul Kertz, pomenit tot în vremea aceasta de Bongars.

[174] Această precizare dovedeşte că nu era vorba de italian, ci de cineva care vorbea italieneşte.

[175] Din vremea trecerii sale prin Braşov cu prilejul soliei recente cînd a fost sărbătorit două zile în şir de către jude şi fruntaşii braşovenilor.

[176] Lucas Hirscher.

[177] La Braşov se afla în adevăr ceauşul Husein, acelaşi care îl chemase pe Petru la Poartă. (Vezi *Socotelile Braşovului*, în *Hurmuzaki* XI, p. 380 (4 aprilie 1585) şi Veress, *Documente*, III, p. 14).

[178] Vezi raportul lor către Ştefan Báthory în care este numit şi celălalt ceauş Mustafa îndreptat direct către principe cu porunca sultanului (Veress, *op. cit*).

[179] Biserica din Rîşnov.

[180] Parohul luteran din Rîşnov, Simon Massa.

[181] *Attesi a metter in ricatto* (mai probabil *ricetto*, căci nu poate fi vorba de nici o operaţie de zălogire ci de o depozitare în loc sigur a lucrurilor aduse).

[182] Codlea.

dădu fiecăruia slobozire să se ducă şi să-şi găsească vreun adăpost în acel oraş sau cetate, după voia lor, căci în Transilvania fiind multe sate de români şi ei avînd rude în ele, ar fi fost un lucru mai sigur pentru ei să se fi retras în acele părţi, unde ar fi avut mai multă încredinţare de a se putea salva împreună cu soţiile lor. Primind ei bucuros această propunere, au plecat de cum s-a făcut ziuă, care într-un loc, care în altul, şi unora din ei le-a mers bine iar altora rău, pentru că au fost jefuiţi[183].

Rămînînd alteţa sa fără bucluc cu oştirea sa şi cu curtenii italieni şi francezi, m-a convins să caut să încredinţez medicului prietenul meu, ceea ce aş crede „şi, pe scurt, să fac cum aş judeca mai nimerit cu toate bogăţiile mele", deoarece prevedea o nouă luptă, temîndu-se ca transilvănenii după ce au pus ochii pe atîta bogăţie să nu se lase robiţi de lăcomie şi ca urmare să nu se poarte cumva cu necredinţă faţă de el. De aceea va căuta din toate puterile să mulţumească prin daruri pe acei care erau le cîrmă pentru ca să-i dea libera trecere spre a se duce în Ungaria, ţară a împăratului. S-a luminat de ziuă şi era într-o joi şi am aflat prin diferite iscoade că transilvănenii se
p. 212 înarmau pentru a ne tăia calea spunînd că trebuiau // să asculte de poruncile date de beglerberg, în numele sultanului. De aceea părîndu-i-se alteţei sale lucru primejdios că eu să stau despărţit de el, s-a luat hotărîrea să ne retragem cu toţii în ordine într-o localitate[184] la mică depărtare de acolo iar mai apoi să trimită scrisori tainice preşedinţilor Transilvaniei, făgăduindu-le daruri mari ca să ne lase să trecem pe unde li s-ar părea lor mai uşor. M-am dus în locul unde se aflau carele mele şi mai întîi m-am gîndit să încredinţez o sumă oarecare de bani acelui medic, dar el nu a vrut să o primească, spunînd că nu ştie cum să mă servească, atît de mare era frica şi zăpăceala în care se aflau cu toţii în cetate. M-am dus deci în acea localitate unde tocmai ajunsese principele... care a scris îndată prin scrisori şi trimişi tainici[185] preşedinţilor Transilvaniei, deoarece principele lor nu cîrmuia încă din cauza vîrstei sale fragede, oferindu-le mari bogăţii ca să-i dea drumul să se ducă cu cincizeci sau şaizeci de călăreţi uşori încărcaţi cu o parte din comoara sa căci oricum dacă le-ar veni cumva vreo cerere de înapoiere[186] de la sultan, ei ar putea foarte bine să se scuze că au făcut tot ce era cu putinţă iar el le mai şi lăsa atîta avere încît cu o parte din ea l-ar fi potolit pe beglerbeg.

Stăteam în aşteptarea răspunsului de la Alba Iulia şi în fiecare zi vedeam semne foarte rele, căci astăzi venea o veste, a doua zi alta şi nu vedeam

---

[183] Printre aceştia erau: logofătul Miroslav, vornicul Danciu, Vasile vistierul, postelnicul Aldulea, armaşul Danciu, aga Pavel ş.a. (Vezi Veress, *Documente*, III, p. 75; *Hurmuzaki*, XV/1, p. 699 şi N. Iorga, *Istoria românilor*, V, p. 218).

[184] *Terra*. S-ar părea că e vorba de altă localitate decît Codlea unde se oprise mai înainte.

[185] *Personne secrete*.

[186] *Richiamo*.

decît neorînduiala cea mai mare, căci soldaţii transilvăneni, puţin cîte puţin, îl părăsiseră pe principe; acelaşi lucru se vedea că făceau şi grecii şi nu rămăseseră credincioşi decît două sute sau două sute cincizeci de ostaşi sîrbi[187] care totuşi şovăiau în parte şi aşteptau să le vină vreun prilej de a jefui ceva bani. Tot astfel cea mai mare parte din cei optzeci de archebuzieri care îmi fuseseră încredinţaţi m-au părăsit după pilda celor ai principelui, astfel că am rămas numai cu 15 oameni lîngă mine. Dar mi s-au alăturat opt sau zece francezi şi printre alţii domnul François Ponthus de la Planche[188], nobil de mare virtute care avea cu el o jumătate de duzină de oameni vrednici şi toţi stăteau într-un mare cantonament, aşteptînd ce va hotărî alteţa sa. Şi în // acele două zile de p. 213
vineri şi sîmbătă în care am stat acolo, au sosit dinspre oraşul Braşov cîţiva nobili devotaţi principelui şi prieteni cu mine care, venind să viziteze pe alteţa sa şi înţelegînd cît de puţină credinţă arătaseră ai noştri şi cît eram de neputincioşi şi în ce primejdie ne erau comorile, temîndu-se şi de vreo întîmplare năprasnică, l-au hotărît să pună undeva în păstrare acele comori, lucru pe care l-a făcut, dînd în taină o bună parte unor persoane de încredere. Şi eu de asemenea am căutat să dau în păstrare din ce era al meu toată partea de care mă puteam lipsi, împărţind-o la mai mulţi, şi de asemenea am pus pe servitorii mei, oameni a căror credinţă o pusesem la încercare, să îngroape noaptea o parte într-o grădină a gazdei[189] mele şi să o acopere pe deasupra cu paie pentru ca să rămîn cu mai puţin bucluc.

Dar nu a folosit la nimic căci totul s-a sfîrşit rău din cauza multelor cercetări pe care le-au făcut transilvănenii, după cum voi povesti mai apoi.

[Fuga principelui şi jefuirea comorilor]

Sîmbătă seara alteţa sa mi-a spus că i se trimisese vorbă din partea căpitanului[190] cetăţii Făgăraşului[191] ca să se ducă cît mai curînd în acel loc, deoarece acesta era gîndul guvernatorilor Transilvaniei şi că acolo se va chibzui asupra felului în care i s-ar putea da, cu mare băgare de seamă, libera trecere pentru a se duce în Ungaria. Alteţa sa a dat aşadar de ştire că cu două ore înainte de a se lumina de ziuă, la sunetul trîmbiţei, să fie fiecare gata de plecare şi fiecare din noi s-a dus la cvartirul său. Dar la miezul nopţii s-au dus la alteţa sa oamenii care îi erau prieteni, vestindu-l în mare taină din partea

---

187 *Rasciani.*
188 *Francesco Pontus della Planza.*
189 *Albergo* (în sensul mai degrabă de loc de găzduire decît de han).
190 Cosma Horvath.
191 *fortezze di Fogoras.* Menţiune şi la Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, p. 90, doc. nr. CLXXXIV, 29 aprilie 1585.

judelui[192] Braşovului că atît acest oraş cît şi toate locurile învecinate primiseră poruncă să se înarmeze a doua zi pentru a-l lua în prinsoare şi a pune stăpînire pe averile sale, sub cuvînt că trebuiau să dea socoteală sultanului, şi că de aceea îi dădeau de ştire, căci avînd el forţe slabe şi cum nu se putea apăra, să caute de îndată să ia hotărîrea care i s-ar părea cea mai nimerită în această împrejurare ca să nu fie apoi prea tîrziu. De aceea alteţa sa, vă-
p. 214 zîndu-se în această strîmtoare, de care se temuse mereu, // îmbrăcînd nişte straie ţărăneşti[193] şi luînd asupra sa cîteva giuvaieruri mai puţin împovărătoare şi aproape două mii de ducaţi de aur, fără să mă mai poată înştiinţa nici pe mine nici pe alţii ... a ieşit pe o fereastră din dosul locuinţei sale şi a umblat toată noaptea pînă ce s-a aflat într-un sat de români[194], în casa unui cioban[195], unde a stat fără a fi cunoscut zece sau douăsprezece zile, aşteptînd <să vadă> ce se va întîmpla cu noi şi cu lucrurile sale.

Nu am aflat nimic despre această întîmplare şi aşteptam sunetul trîmbiţei ca să fiu gata de plecare ... Părîndu-mi-se că întîrzie prea mult semnul de plecare, am trimis la cvartirul alteţei sale pentru a afla ce face. Dar văzînd că nu soseşte răspunsul şi că veneau pe rînd nişte cete mici de călăreţi pentru a vedea ce fac eu, am intrat la mare grijă, astfel că temîndu-ne cu toţii de vreo nenorocire, tovarăşii mei au început să încalece pentru a se duce spre cvartirul principelui; şi eu voind să fac la fel, iată că au venit cu strigăte şi cu mare larmă[196] — şi era un ceas înainte de <a se lumina de> ziuă — cam cincizeci şi mai bine de soldaţi sîrbi[197] ai alteţei sale călări, urmaţi de alţi oameni care au intrat năvalnic în curtea locuinţei mele şi au luat cu forţa de la slugi caii mei, luîndu-l şi pe acela de care voiam eu să mă folosesc şi au mînat înainte trăsurile, alungîndu-mă pe jos <şi> îndemnîndu-mă să merg, spunînd că principele era plecat şi că ei erau urmăriţi de transilvăneni care voiau să-i omoare. Dar de fapt lucrurile nu stăteau tocmai astfel, căci aceştia s-au pus să jefuiască tot ce le venea la mînă şi după ce au dus, precum am înţeles mai pe urmă, un car plin cu bani şi cu lucruri scumpe într-o pădure pentru a şi le împărţi, această-laltă bandă a venit pentru a mă jefui; şi au mers, conducîndu-mă în grabă, pînă ce am ajuns în pădure. Şi fiind înştiinţat de un român, sluga mea, care mă urma şi care înţelegea limba sîrbească, cum că auzise o şoaptă printre soldaţi că îndată ce voi fi sosit în pădure mă vor ucide şi-şi vor împărţi lucrurile mele, mi s-a strîns inima <de frică>.

---

[192] *Governatore di Brassovia* = Hirscher.

[193] „In straie săseşti" (vezi raportul preşedinţilor Transilvaniei citat la n. 173).

[194] La Hălchiu.

[195] După *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, p. 77, în casa unui *ţăran* din Hălchiu (Informaţia datorată probabil chiar lui Simon Massa).

[196] *Trepito*, corect: *strepito*.

[197] *Rasciani*.

M-am coborît încet, încet din caretă pentru a mă duce să mă ascund în p. 215
nişte tufişuri, dar trezindu-se soldatul de pază m-a întors iar la caretă, spunîndu-mi că nu va îngădui să mi se facă vreun rău; aşadar luminîndu-se de ziuă, a apărut dintr-o dată altă bandă care s-a năpustit asupra mea, care cu iataganul, care cu archebuza, ameninţîndu-mă cu moartea dacă nu le dădeam banii şi giuvaierurile mele, la care lucru nu ştiam ce să spun, decît ca să ia ei carele, trăsurile şi orice lucru care se afla în ele, lăsîndu-mi viaţa deoarece nu trebuiau să ucidă pe unul care cît timp a stat în Ţara Românească îi ajutase cu atîtea miluiri şi faceri de bine <stînd> pe lîngă principe, aşa cum şi făcusem într-adevăr. Şi deci după ce mă ameninţaseră, au dispărut fără să-mi facă vreun alt rău, ca unii care aveau ochii în atîtea părţi încît nu ştiau în ce loc să se oprească; şi a fost norocul meu că au apărut foarte curînd alţi tovarăşi de ai lor cu vestea că fuseseră duse într-o pădure două care de ale principelui cu peste şaizeci de mii de scuzi în bani şi multe lucruri de preţ şi că şi le împărţeau. De aceea cei care mă duceau, părăsindu-mă, au alergat la acel zvon. În acel răstimp, după ce mi-am revenit puţin în fire, au apărut vreo 30 de tineri români, servitori de ai palatului alteţei sale, care mi-au povestit fuga principelui fără să-i ştie cauza, nici măcar unde s-ar fi dus şi că o mulţime de transilvăneni înarmaţi umblau şi căutau în tot locul, cu sîrguinţă, comorile, ducîndu-le în cetatea Braşovului şi că fuseseră găsite în grădina cvartirului meu sub nişte paie, cîţiva saci de bani îngropaţi ca şi în alte locuri . . .

Aflîndu-mă acum în acest loc[198], am rugat pe unul din acei români să-mi dea calul său pentru ca să mă pot găti de fugă, şi bunul tînăr mi-a îndeplinit voia, oferindu-mi cu toţii să mă însoţească cu credinţă. Îmbrăcîndu-mă deci pentru a nu fi recunoscut cu o haină veche de stofă verde <căptuşită> cu blană de miel, am încălecat, punîndu-i pe vizitiii mei să apuce drumul care ducea spre Ungaria. Cînd, spre amiază, trecînd printr-o pădure, am văzut apărînd vreo cincizeci // din acei soldaţi sîrbi călare care veneau toţi spre mine p. 216
şi erau toţi încărcaţi cu lucrurile şi cu banii principelui pe care le jefuiseră din cele două care, şi, salutîndu-mă mi-au spus că nu voiau nimic de la mine, întrucît aveau destule lucruri[199]; dar că desigur m-ar întovărăşi pînă în Ungaria deoarece tovărăşia mea le-ar aduce mai multă siguranţă, căci trebuiau să treacă prin locurile de sub stăpînirea domnului Ştefan Báthory, şi ştiind cît de prieten îmi fusese acel domn, ei nădăjduiau că din consideraţie pentru mine nu li s-ar face nici o greutate la trecerea prin locurile de sub stăpînirea sa[200]. În urma acestora am fost cuprins de mare speranţă şi am început

[198] *Ritrovando mi hora a quel regno.*

[199] Sîrbii jefuiseră două care ale lui Petru Cercel, în care se aflau banii haraciului (V e r e s s, *Documente*, III, p. 27, doc. nr. 14, 19 mai 1585).

[200] Este vorba de vărul lui Sigismund cu care se împrietenise în timpul soliei la Alba Iulia.

să-i ameninţ ... astfel că unul cîte unul veneau să se dezvinovăţească, spunînd cu nu erau ei cei care se purtaseră rău cu mine. Am arătat că mă îmblînzesc şi văzînd că patru din caii mei de preţ erau duşi de cîţiva flăcăi care se aflau cu ei, mi-am arătat dorinţa de a-mi fi înapoiaţi, ceea ce s-a făcut în acea clipă şi ne-am îndreptat cu toţii spre Ungaria.

Ajunseserăm către orele 20 în apropiere de cetatea Făgăraşului unde aş fi avut de gînd să mă opresc în acea noapte dar, primind înştiinţarea că dădeau tîrcoale comisarii aleşi de regenţii Transilvaniei cu oşteni pentru a popri şi a ridica tot ce ar găsi din lucrurile principelui şi ale însoţitorilor săi, şi silit de soldaţii care mă însoţeau, m-am hotărît să-mi schimb drumul şi să<-mi> urmez călătoria spre Ungaria prin locuri neştiute. Pentru aceasta trebuia mai întîi să trecem un rîu[201] şi ajunşi chiar pe malul acestuia, să ne îngrijim mai întîi de a trece trăsurile pe o luntre <cu fundul> teşit care stătea acolo pentru aceasta, căci rîul era foarte adînc şi nu se putea trece prin vad fără primejdie. Pe cînd vedeam de îmbarcarea lor, a apărut o trupă de călăreţi alergînd înspre noi, în goana cailor, unii cu lăncile întinse (?)[202] şi alţii
p. 217 cu iataganele scoase din teacă. Deci, deşi soldaţii care mă întovărăşiseră pe drum erau mai numeroşi şi mult mai bine înarmaţi, astfel că puteau nu numai să li se împotrivească dar <chiar> să pună pe fugă pe duşmani, totuşi cu toţii au trecut rîul cu caii prin vad şi m-au lăsat singur cu două slugi; un <italian> din Lucca şi un român care au dat piept vitejeşte cu acei dintre ei care veneau asupra mea ... Îmbărbătîndu-mă, mi-am avîntat în rîu calul care m-a dus uşor şi sigur pe malul celălalt unde mă aşteptau trei sau patru dintre oamenii mei, căci restul oamenilor şi al soldaţilor fugiseră tot înainte în mare goană măcar că, după cîte am aflat mai apoi, au fost închişi de transilvăneni în nişte trecători unde i-au despoiat de tot ceea ce păstraseră. Ajuns pe malul celălalt, ud tot din cap pînă în picioare, am văzut că cei doi oameni ai mei vorbeau prieteneşte cu acei care ne urmăriseră. Aşadar am început să mă plîng de răul pe care voiseră să mi-l facă spunîndu-le că eram italian şi slugă credincioasă a principelui Transilvaniei şi prieten al multora dintre magnaţii de seamă ai ţării.

Căpetenia lor mi-a spus că mă cunoaşte, că ei nu au venit să-mi aducă vreo vătămare, ci dimpotrivă să îndeplinească poruncile preşedinţilor lor de a strînge[203] toate lucrurile pe care le-ar găsi că ieşiseră din Ţara Românească[204] pentru a le duce în cetatea Braşovului unde se va ţine seamă de dreptul fiecăruia[205] şi că n-ar fi vrut să-mi facă această neplăcere, dar că nu puteau

---

[201] Oltul.
[202] *In vesta.*
[203] *Ristallare.*
[204] Pentru socoteala banilor (vezi Şt. Pascu, *op. cit.*, pp. 68—69 n. 255). Pentru îmbunarea ceauşului Mustafa (*ibidem*, n. 256).
[205] *Sarabbe tenuti regione.*

face altfel. Şi întorcînd îndată trăsurile, au pornit spunîndu-mi că orice lucru va fi păstrat cu grijă.

Văzînd că nu pot face altfel am trimis cu ei pe un slujitor al meu ca să vadă ce va mai urma, pentru că rămăsesem din clipa aceasta lipsit de orice şi nu mai aveam decît trei cai turceşti cu harnaşamentele lor şi <nişte> iatagane împodobite, valorînd unul o sută de scuzi. Văzînd apoi acolo în apropiere un sat, măcar că foarte sărăcăcios, dar nemaiputînd răbda mai departe umezeala pe care o simţeam pe mine, m-am refugiat în casa unui biet om, unde nu se găsea altceva decît o vatră, şi am început încet, încet să mă usuc... aveam puţină pîine şi am mîncat. Şi pe cînd stăteam fără să ştiu ce hotărîre să iau, am auzit că un slujitor al domnului Cosma Horvat[206], căpitanul cetăţii Făgăraşului[207], ajunsese în satul acela; bucurîndu-mă //, p. 218
după atîtea nenorociri, de a vedea un om pe care îl cunoşteam, m-am dus să-l găsesc şi m-am încredinţat lui, dîndu-i unul din cele două iatagane şi el m-a mîngîiat, îndemnîndu-mă să-l însoţesc în cetatea Făgăraşului unde voi fi foarte bine primit şi ajutat de stăpînul său. Şi aşa am încălecat şi am ajuns acolo la miezul nopţii. Acolo, văzînd că vine înspre mine căpitanul, pe jos, cu trupa sa pentru a mă recunoaşte, de cum m-am apropiat de el am descălecat şi salutîndu-l, i-am spus că de acum înainte mi se părea că mă aflu în siguranţă, şi că, nerămînîndu-mi din atîtea lucruri pe care le adusesem decît doi, trei cai pe care i-am arătat, i-am dat unul în valoare de 200 de scuzi. M-a îmbărbătat, spunînd că deoarece căzusem într-o nenorocire atît de mare, mai degrabă se cădea ca el să-mi facă daruri, decît eu lui; totuşi l-a primit, urmînd ca să-mi dea la rîndul său un lucru mai de seamă.

M-a introdus apoi în cetate şi mi-a făcut rost de îmbrăcăminte, de o casă bună şi un pat şi mi-a făcut toate înlesnirile care se pot aştepta de la un bun prieten; mi-a dat să înţeleg totuşi că trebuie să scriu despre păţaniile mele principelui şi regenţilor pentru că altfel, fără voia lor, el nu ar putea să mă lase să plec în voie cînd aş vrea, dar că nu e nici un motiv de îndoială, deoarece el cunoştea buna înclinare a principelui care-mi va reda libertatea şi bunurile.

Am stat trei sau patru zile să mă odihnesc. Şi în acest răstimp se spuneau tot felul de lucruri despre principele nostru, dar nici unul sigur. Am aflat că domnul François Ponthus de la Planche şi ceilalţi nobili erau în viaţă, dar că trecuseră prin multe primejdii; că li se luaseră toate bunurile şi că se aflau la Braşov foarte mîhniţi din pricina mea, deoarece auziseră că fusesem ucis; le-am dat îndată de ştire printr-un curier despre salvarea mea şi, odată cu răspunsul, mi-au confirmat că acei saci de bani pe care îi îngropasem în grădina cvartirului meu fuseseră găsiţi şi că puneau sîrguinţă

---

206 *Horvat.* Vezi raportul său din 19 mai 1595 în V e r e s s, *Documente,* III, pp. 25—27.
207 *Fugoras.*

şi căutau cu atîta străşnicie comorile principelui şi totodată a noastră[208] că
p. 219 pînă şi acei saci pe care alteţa sa pusese să-i scufunde în puţuri şi în rîuri // lîngă nişte mori, fuseseră pescuiţi şi scoşi la iveală. Că ei puseseră de asemenea să fie închişi acei oameni din Braşov care fuseseră în legătură cu alteţa sa şi cu mine şi că aceştia, de teama caznelor, scoseseră la iveală banii ce le fuseseră daţi în păstrare şi că prin urmare li se luase totul; mi s-au scris şi alte amănunte din care am început să înţeleg că aş fi întîmpinat mari greutăţi pentru recăpătarea bunurilor mele. Totuşi m-am hotărît să scriu amănunţit despre toate <acestea> principelui Transilvaniei şi tot astfel şi marelui cancelar[209], prietenul meu, jeluindu-mă că fusesem atît de rău primit într-o ţară prietenă ... etc.

Cancelarul răspunse scuzîndu-se că nu poate face nimic din cauza prezenţei ceauşilor ... iar cît despre libertatea mea, principele său poruncea să-mi fie redată şi să fiu onorat şi ajutat pe cît se putea mai bine. Cît despre restituirea bunurilor, se va trimite neîntîrziat un comisar la Braşov cu mari împuterniciri pentru a cerceta totul şi nu mi se va face nici o pagubă; mă
p. 220 îndemna şi pe mine să mă duc la Braşov // cu căpitanul de Făgăraş ca să ne silim împreună cu acel comisar pentru a pune să fie regăsite şi adunate[210] lucrurile ce fuseseră jefuite de propriii noştri soldaţi. Spre a uşura lucrurile pentru acel comisar şi la stăruinţele căpitanului, mi s-a părut foarte potrivit să mă duc cu el la Braşov. Ajungînd acolo, am aflat din gura acelor nobili francezi pe care i-am găsit acolo că datorită silinţei şi străşniciei folosite se şi găsise cea mai mare parte din bogăţiile principelui şi încă şi bunurile mele şi că toate lucrurile fuseseră aduse la Braşov, afară de o parte care era socotită de asemenea destul de importantă (care se ridica de asemenea la destul de mare preţ[211] şi care fusese ridicată de la soldaţii jefuitori de către magnaţii din Transilvania cînd acei soldaţi voiseră să treacă prin domeniile[212] lor). Fuseseră de asemenea despuiaţi de nobili şi cîţiva boieri din Ţara Românească pe cînd vroiau să se retragă în locuri mai apărate. Căzuseră şi ei în acelaşi fel de nenorociri, fiind jefuiţi de toate, şi cum aceste bunuri ajunseseră în mîna unor atare nobili ar fi foarte greu să le poţi ţine socoteala. Căpitanul şi cu mine am luat unele măsuri, dar destul de repede a sosit domnul Ladislau Szombory[213], unul din preşedinţi, care fusese ales comisar <şi> cu care

---

[208] *Con nostro* (= del nostro?).
[209] Wolfgang Kovacsóczy.
[210] *Ristrengere.*
[211] *Che pur si giudicava di qualita.*
[212] *Stadi.*
[213] *Ladislau Zombori.* Vezi părerea lui Bongars cum că înlocuirea comisiei de trei (triumviratul) printr-un guvernator unic, I. Géczy, s-ar fi datorat purtării nesatisfăcătoare a lui Szombory în această chestiune.

nădăjduiam să mă înţeleg foarte bine şi să fiu părtinit, deoarece în vremea cînd venisem ca sol <al domnului> legasem mare prietenie cu el.

Totuşi lucrurile au mers altfel, întrucît în afară de dovezile de bunăvoinţă generală faţă de principe, <de fapt> mi-a fost potrivnic. Totuşi, după cîteva zile a poruncit să mi se înapoieze cele patru cufere cu argintărie şi cu veşminte în care, de asemenea, se găsea rămăşiţa celor 4 000 de taleri pe care îi pusesem ca să-mi slujească pentru cheltuielile călătoriei cînd am plecat din Ţara Românească. Aceste lucruri mi-au fost înapoiate, dar nu chiar toate, căci se umblase prin năuntru. De altminteri toate lucrurile din cele două care au fost puse laolaltă cu comorile principelui, sub cuvînt că trebuie să fie ale sale şi că trebuie să se dea socoteală sultanului. S-au mai înapoiat domnului François Ponthus de la Planche vreo două mii de taleri împreună cu lucrurile sale şi argintul său iar celorlalţi, unuia atît, altuia atît ... //. p. 221

[Sivori hotărăşte să plece împreună cu François de la Planche în căutarea lui Petru Cercel]

Şi planul nostru a fost înlesnit de dragostea pe care mi-o purta prea strălucitul domn, contele Francisc Kendy care fusese primit cu cea mai mare cinste de către mine şi de toţi <cînd fusese> în Ţara Românească. Acesta, fiind foarte mîhnit de nenorocirile principelui, pe care îl iubea peste măsură şi de nenorocirile noastre, şi fiind doritor să ne ajute pe viitor din toate puterile sale, mi-a trimis un om al său de încredere, îndemnîndu-mă să mă duc să mă întremez într-un castel al său ...

... Am înştiinţat despre această pofteală pe domnul de la Planche şi am primit-o foarte bucuros. În şase zile am ajuns cu lucrurile noastre recăpătate la Iernut[214] unde locuia acel domn, şi am fost găzduiţi de el şi de soţia sa, numita doamnă Judit Bebek cu cea mai mare dragoste ... timp de opt luni, cît am stat în casa lui ...

Acest domn era din sîngele principilor[215] Transilvaniei, foarte bogat în p. 222
domenii, în giuvaeruri şi în bani, darnic, mărinimos şi de fapt unul din oamenii cei mai măreţi şi cei mai desăvîrşiţi pe care i-am cunoscut vreodată ... El a fost foarte nemulţumit că nu mi s-a dat ajutor la timpul şi locul cuvenit de cei care cîrmuiau statul, susţinînd că s-ar fi putut foarte bine mulţumi şi sultanul şi ajuta şi pe principe fără a da loc vreunei bănuieli, dar că unii, dornici de a se înfrupta din lucrurile de preţ ale alteţei sale, încercaseră în fel şi chip să le încurce pe toate. Astfel, în atare învălmăşeală

---

[214] *Radnot.*

[215] Este aici poate o confuzie între voievozii Transilvaniei şi principii Transilvaniei. Sivori se referă la voievodul Transilvaniei Francisc Kendy care a jucat un rol important după moartea lui Ioan Zápolya şi a fost executat în 1558 din porunca Isabellei Zápolya. La rîndul său şi acest Francisc avea să fie executat la Cluj în august 1594, împreună cu fratele său Alexandru.

nu se putea şti unde au fost duse sau împărţite atîtea bogăţii, de vreme ce nu se predase ceauşilor sultanului, în bani şi lucruri, mai mult de 150 000 de scuti[216] sub cuvînt că nu se găsise o sumă mai mare de bani. Dar de fapt, se găsise cea mai mare parte din ei, şi era deci de presupus că mai-marii ţării îi împărţiseră <între ei>, ceea ce îl făcea să se teamă că nu-mi voi mai putea niciodată recăpăta vreunul din lucrurile mele şi că principele nostru, despre care aflase că fusese luat în prinsoare, nu va mai fi liberat vreodată, nici măcar n-o să mai iasă la iveală, pentru ca să nu ajungă vestea la sultan, care ar fi vrut să-l aibă în mîinile sale, şi atunci s-ar fi aflat de la el multele averi pe care le adusese în Transilvania şi ar fi fost prin urmare cerute de sultan. De aceea pentru a se ţine toate aceste lucruri, el se temea nu numai de o întemniţare veşnică a principelui, ci poate chiar <şi> de uciderea <sa> pentru a scăpa de el. Însă, ca <unul> nevinovat de tot acest
p. 223 rău, era gata să-i vină în ajutor, sfătuindu-[ne] mereu cum // s-ar putea redobîndi libertatea acelui principe şi era hotărît, cu prilejul altor treburi ale sale, să meargă pînă în Polonia la regele Ştefan Báthory, ruda sa şi să descopere maiestăţii sale tot ce se întîmplase . . .

[Întemniţarea lui Petru Cercel]
[La Mediaş]

Mi s-a dat ca veste sigură apoi că alteţa sa era ţinută sub pază în taină în cetatea Mediaş[217] pentru a fi trimis apoi în vre-un castel sigur şi că fusese trădat de un orăşean din Mediaş căruia i s-a dat pe faţă, avînd încredere în el. Acesta era un sas[218] care venind într-o anumită împrejurare în Ţara Românească mulţumită ocrotirii unui camerier german cu mare trecere la domnie, fusese bine primit de alteţa sa şi dăruit cu un cal frumos, după cum era obiceiul său de a cinsti pe orice străin care ar ajunge în Ţara Românească. Principele fugind s-a oprit cîteva zile neştiut de nimeni în casa unor ciobani. [Aici] a cules din zbor tot ce se vorbea despre el şi <crezînd> în sfîrşit că ceauşul plecase şi că prin urmare lucrurile se liniştiseră, s-a hotărît să treacă în Ungaria supusă împăratului, unde aflase că mi-aş fi găsit scăparea. Neîncrezîndu-se în nimeni, s-a dus singur[219]; cînd a ajuns

---

[216] *Scuti.* Prezidiul Transilvaniei în raportul său către regele Ştefan Báthory afirmă că s-au predat ceauşului Mustafa 105 000 ducaţi pe cînd Petru Cercel indica suma de 117 000 ducaţi (*Hurmuzaki*, III/1, p. 452). Francesco Morosini în raportul din 22 iunie 1585 menţionează predarea a 14 care încărcate cu stofe şi mobile şi suma de 130 000 taleri (*Hurmuzaki*, IV/2, pp. 127—128).

[217] *Megeş.*

[218] Toma Koch, fiul judelui din Mediaş.

[219] A trecut prin Hălchiu şi Măieruş (jud. Braşov) (*Chronicon Fuchsio-Lupino Oltardinum*, pp. 76—77).

aproape de Mediaş, soarta sa cea rea i-a scos înainte pe acel sas care era fiul judelui din Mediaş şi, părîndu-i-se alteţei sale că date fiind îndatoririle pe care i le făcuse în Ţara Românească putea să aibă încredere în el, i s-a destăinuit şi dăruindu-i un diamant, l-a rugat să-i găsească un car ca să // p. 224
poată merge în tihnă în chip de negustor prin Transilvania spre Ungaria. Sasul a făgăduit să-i îndeplinească cererea dar pe altă parte el a dezvăluit totul tatălui său care era, după cum am spus, judele cetăţii, şi deoarece veniseră porunci straşnice din partea regenţilor ca acel care ar găsi pe principe să-l prindă, acest judecător fără să mai spună altceva a trimis douăzeci de oşteni înaintea principelui care l-au prins, ţinîndu-l în acea cetate pînă ce vor lua o altă hotărîre.

În acest timp, regele Poloniei, tutorele principelui Transilvaniei, nepotul său, a schimbat felul de cîrmuire, scoţînd din slujbă pe cei trei preşedinţi şi aşezînd ca singur guvernator pe unul Ioan Géczy[220], bărbat grosolan, foarte aspru şi pornit şi cu o fire foarte primitivă. Acesta, deoarece trebuia să fi fost învăţat de acei care se înfruptaseră din bunurile principelui, se arăta mereu potrivnic eliberării sale şi a tuturor celor care o urmăreau. De aceea cînd am început să-mi cer lucrurile mele, s-a ridicat împotriva mea cu atîta furie încît am înţeles că n-aş fi ajuns la nici o izbîndă şi am socotit atunci că este bine să mă las păgubaş. Cu atît mai mult cu cît am primit în acea împrejurare o scrisoare de la alteţa sa prin mijlocirea domnului Francisc Kendy (care, cu cîteva daruri, atrăsese de <partea> noastră pe unul din paznici) în care îmi scria că, în afară de faptul că se temea că nu aş putea redobîndi nimic, aş putea să-i primejduiesc eliberarea pe care nu nădăjduia să o dobîndească prin ajutorul meu, şi că ar fi foarte îndatorat nu numai ca să nu cer eu restituirea dar încă să mă prefac, de ochii lumii, că sînt încredinţat că tezaurele din Ţara Românească fuseseră toate trimise sultanului, deoarece în acest fel, dacă ei nu s-ar teme că trebuie restituite, s-ar hotărî mai uşor să-l elibereze şi mi-a dat încă multe sfaturi asupra celor ce trebuia să fac în slujba sa[221]. [Sivori îi răspunde înştiinţîndu-l de viitoarea călătorie a lui Fr. Kendy în Polonia. Domnul aşteaptă rezultatul unei intervenţii la rege. Este asigurată o corespondenţă clandestină între prizonier şi cei de afară.] Trebuia să mă arăt că nu ştiu de loc că era închis în Transilvania, prefăcîndu-mă că aştept să aflu veşti în ce parte a fugit, pentru a nu supăra mai tare pe noul guvernator care adesea îi punea în vedere domnului Kendy

---

220 *Janus Ghici.* Era fostul căpitan al Oradiei pomenit şi de Ştefan Szanto, de Capeci şi Campani.

221 În textul publicat: *sua puitio* desigur citire greşită în loc de prescurtarea paleografică Suitio = s<er>vitio. Deci corect *in suo servitio* (vezi mai jos răspunsul lui Sivori „exponer la mia vita *in servitio* di Sua Altezza").

să mă trimită afară din Transilvania, deoarece prezența mea în acele părți ar <putea> pricinui într-o zi vreo tulburare[222].

Au trecut astfel aproape două luni și domnul Kendy [pleca] lăsîndu-ne pe noi ca pe niște stăpîni ai castelului său unde am fost întotdeauna tratați cu atîta curtenie. Peste alte două luni s-a înapoiat din Polonia și am înțeles că regele ar avea gînduri foarte bune cu privire la slobozirea principelui de ale căror nenorociri regele fusese foarte întristat; totuși veniseră la maiestatea sa atîtea rapoarte și atîtea opinii ale guvernatorului și ale consilierilor din Transilvania, arătîndu-i primejdia grozavă de a pune în libertate pe alteța sa din faptul că ar putea să ajungă vestea la sultan[223] sau la beglerbeg căruia îi spuseseră încă de două ori că nu ar fi adevărat că alteța sa ar fi fost închisă, — încît M.S. regele a hotărît să lase să treacă cîtva timp pînă ce această treabă s-ar mai potoli puțin și că apoi se va mai gîndi la chipul de a-l zlobozi.

[La Chioar]

În timpul acesta, cum ajunsese să fie cunoscută prezența principelui în
p. 226 acea localitate a Mediașului, guvernatorul Transilvaniei a hotărît // să se trimită în taină la Chioar[224], oraș mic dar întărit, la granița Ungariei. Totuși lucrul nu s-a putut face în așa mare taină ca să nu-l aflu de la început, de aceea cum avusesem înlesnirea de a-i scrie, m-am gîndit cum aș putea-o dobîndi din nou. Am aflat foarte curînd că domnul căpitan[225] al acestei cetăți era catolic, — știindu-se că cea mai mare parte din transilvăneni erau eretici — și că acel căpitan avea mare prietenie pentru părinții iezuiți care locuiau la Cluj, oraș de frunte al Transilvaniei aflat la o depărtare de o zi de acea cetate; de aceea cu încuviințarea domnului Kendy ne-am dus, domnul François de la Planche și cu mine, la Cluj sub cuvîntul de a cumpăra unele lucruri ce ne trebuiau spre a ne pregăti pentru plecarea <noastră> la primăvară în Italia. Ajunși <acolo>, am aflat că rectorul colegiului iezuiților era reverendul părinte Ferdinando Capeci[226], nobil napolitan, care ne-a primit cu multe vorbe bune și mîngîietoare. I-am povestit în șir toate pățaniile noastre și de asemenea <și pe> ale principelui, care au fost ascultate cu multă com-

---

[222] În textul publicat au fost intervertite două rînduri introduse în paragraful următor.

[223] Vezi răspunsul negativ al lui Ștefan Báthory dat lui Antonio Possevino în V e r e s s, *Documente*, III, p. 69, doc. nr. 31, 8 iunie 1586.

[224] *Keivar.*

[225] *Capitano.* Era Christofor Kereszturi. Pentru rolul său în frămîntările din 1594, vezi relația lui Busto.

[226] Ferrante Capeci, „Italus Napolitanus“, vezi biografia lui în volumul de față.

pătimire, arătîndu-ne că în parte le cunoştea şi îndeosebi ştia de asemenea că alteţa sa era ţinută sub pază, în mare taină, în acea cetate de la Chioar, al cărei căpitan venea adeseori să se spovedească în acel colegiu, ceea ce am aflat cu mare bucurie. Şi am zis că prin mijlocirea reverenţei sale noi nădăjduiam să putem scrie alteţei sale şi să primim şi răspunsuri, pentru care lucru a găsit un mijloc tainic şi foarte iscusit, fără vreun amestec al căpitanului şi fără a-i trezi vreo îndoială, dat fiind că era un om foarte bănuitor. Şi după ce timp de 40 de zile am stat la Cluj, am scris de mai multe ori alteţei sale şi am primit şi răspunsul, şi dîndu-mi-se putinţa de a scrie cît voiam, mi-am luat rămas bun de la părintele Ferdinand <şi> ne-am întors la Iernut, la castelul domnului conte Francisc Kendy căruia i-am arătat ceea ce făcusem; şi în timp ce aşteptam, zi de zi, să vină hotărîrea regelui // Poloniei, noul guvernator al p. 227
Transilvaniei a fost cuprins de aşa mare bănuială în privinţa noastră, încît a trimis să ni se pună în vedere, sub pedeapsă de moarte, să ieşim din acel stat pînă în 15 zile, poruncind şi domnului Kendy să ne trimită de la el. Şi astfel, după ce am stat aproape opt luni în casa amintitului domn Kendy ne-am luat rămas bun... şi am ajuns în trei zile într-un oraş numit Baia Mare[227], la hotarele Ungariei şi lîngă cetatea unde era închis principele.

Aici am stat o lună şi jumătate încheiate, sub protecţiunea prea strălucitului domn Felician baron de Herberstein[228], consilier al maiestăţii sale imperiale, care locuia cu familia sa în acele părţi, deoarece el exploata minele de argint şi de aur care fuseseră odinioară ale Fuggerilor[229]. Pe acestea le luase în arendă de la principele Transilvaniei căruia îi aparţinea acest loc, Baia Mare, fiindu-i dăruit acestuia de regele Poloniei, unchiul său, care îl dobîndise de la împărat prin nişte convenţii încheiate între ei cu privire la anumite neînţelegeri, fiind mediator părintele iezuit Possevino[230]. Am fost primiţi de acest nobil cu toate dovezile de curtenie şi deşi stăteam în altă parte cu locuinţa pentru toate celelalte nu a voit niciodată să consimtă să nu luăm mesele în casa sa, şi ne-a fost de mare ajutor cu bunele sfaturi[231] p. 228
<aduse> în folosul principelui pe care-l iubea mult din renume. Mi-a arătat de asemenea mare dragoste mulţumită recomandărilor stăruitoare făcute de domnul Francisc Kendy în scrisoarea sa de a ne veni în ajutor, pe lîngă faptul

---

[227] *Nagibagna.*

[228] *Erbestan*, care l-a primit în mai şi pe Bongars (vezi biografia lui în volumul de faţă).

[229] *Delli Fochori.* Este vorba de bancherii din vestita familie ajunsă la mare putere sub împăraţii Maximilian şi Carol Quintul şi care avusese un fel de monopol asupra extragerilor de metale preţioase şi asupra baterii monedelor din imperiu. Pentru serviciile sale aduse lui Ştefan Báthory şi favoarea sa la acesta, vezi tot acolo, precum şi în *Călători*, II, p. 529.

[230] Vezi *Transilvania* de Antonio Possevino, cartea IV, cap. 10 şi 11 (ed. de Veress, Budapesta, Cluj, 1913 şi Bascapé, Roma, 1935).

[231] *Boni raccordi e consegli.*

că el fusese foarte bine primit la Genova pe vremea cînd se ducea ca ambasador din Germania în Spania; de aceea arăta mare înclinare pentru naţia noastră şi vorbea cît se poate de bine italieneşte şi franţuzeşte.

[Încercările de evadare]

A venit apoi şi ziua în care m-am împrietenit atît de strîns cu domnia sa încît am putut să mă destăinuiesc lui şi să primesc de la el sfaturi asupra planului încă dinainte gîndit de a încerca, pe orice cale mi-ar fi fost cu putinţă, să-l pun pe principe să fugă, deoarece nu se mai vorbea de eliberarea sa. De aceea printr-o scrisoarea tainică am dat de ştire alteţei sale despre cele ce aveam de gînd, căci legasem strînsă prietenie cu un frate al celui care îl slujea în cetate şi acesta era cel ce-mi ducea scrisorile mele datorită unor daruri neîncetate şi le făcea să ajungă pînă la alteţa sa prin mîna fratelui său, făcîndu-ne rost şi de răspuns.

Am scris aşadar alteţei sale să se facă luntre şi punte, şi prin daruri şi făgăduieli să mi-l trimită într-o noapte pe omul care îl servea, pe nume Dumitru, punîndu-l să se prefacă faţă de căpitanul cetăţii că voia să se ducă la Alba Iulia.

Acest plan nu numai că a izbutit, căci după cîteva zile a venit Dumitru la mine, dar alteţa sa mi-a spus în scrisorile pe care mi le adusese acesta că mă puteam încrede în el, în toată voia, deoarece ei se şi înţeleseseră[232] cu privire la fuga sa, şi că Dumitru se arăta gata să-l servească; şi deci după ce vom fi pus la cale cu el treburile noastre cu mare băgare de seamă, să-i dau în scris făgăduiala de a-i plăti 5 000 de taleri dacă aş putea înfăptui, cu ajutorul său, eliberarea alteţei sale.

Ne-am sfătuit o bună parte din noapte şi la urmă ne-am învoit ca peste
o lună cînd trebuia să se ducă la Alba Iulia căpitanul cetăţii, îmi va stator-
p. 229 nici o zi pentru ca, în noaptea aceea, să mă aflu cu // o bună ceată de înso-
ţitori lîngă cetatea în care el se va sili să îmbete pe străjeri, avînd apoi să vină cu principele în locul unde l-am aştepta. Şi învoindu-mă asupra acestora, după ce i-am făcut cîteva daruri şi o făgăduială în scris pentru 5 000 de taleri ce trebuiau plătiţi după ce va fi săvîrşită treaba, m-am apucat să îndeplinesc cîteva porunci ce mi le dăduse alteţa sa prin scrisorile sale, şi printre altele cea de a trimite oameni în grabă în unele părţi din Transilvania cu scrisori de ale sale pe care le scria către doi nepoţi ai săi şi către alţi boieri de frunte din Ţara Românească, credincioşi de ai săi, prin care <scrisori> le poruncea să vină de îndată cu toţii, sau o parte <din ei> la Baia Mare să

---

[232] Pare să rezulte de aici că iniţiativa fusese a lui Cercel care l-a trimis pe Dumitru la Sivori pentru a-i da făgăduiala în scris cerută de el, şi nu invers cum afirmă Sivori.

mă întîlnească, deoarece pentru a-şi recăpăta el libertatea avea nevoie de ajutorul meu, ca de un om a cărui credinţă o încercase şi că ştiam bine cele ce ar fi de făcut; de aceea trebuia neapărat ca ei să fie gata să îndeplinească <tot> ce le-aş porunci eu, cum ar fi să-i trimit fie într-un loc, fie într-altul, ca şi de a mă îndestula cu bani de care aş avea nevoie şi, pe scurt, le poruncea să mă asculte întocmai ca pe sine însuşi, deoarece aşa trebuia să se facă pentru eliberarea sa şi că toţi acei bani cu care m-ar îndestula, i-ar scădea din socotelile banilor ce le dăduse în păstrare la plecarea din Ţara Românească şi pe care îi scăpaseră de prăpăd, după cum fusese înştiinţat de noi.

Nu au trecut nici cincisprezece zile şi s-au înfăţişat cu toţii, arătînd cea mai mare bucurie pentru ştirile privitoare la principele lor pe care pînă atunci îl crezuseră mort, deoarece de atîta timp nu putuseră afla neîndoios că ar fi în siguranţă. Apoi m-au lăudat foarte mult pe mine că înfruntasem aşa mare oboseală şi primejdii pentru a elibera pe alteţa sa; mi-au arătat scrisorile sale[233] şi mi-au spus într-un glas să preiau conducerea lor căci vor asculta de tot ce li se scrisese şi că pentru libertatea alteţei sale şi-ar pune în cumpănă averile şi viaţa.

Le-am mulţumit mult şi le-am spus că voi face tot ce îmi stă în putinţă, cu sfatul şi cu ajutorul lor, în acţiunea <hotărîtă> pentru slujba principelui // şi, deoarece cheltuisem mult cu multele daruri făcute ici şi colo p. 230
spre a cîştiga bunăvoinţa acelora, mă puteau ajuta şi de acum înainte, <căci> nu-mi mai rămînea din ce era al meu decît o mie de dinari de cheltuială, le-am spus că aveam nevoie de vreo 3 000 de taleri pentru cheltuielile trebuitoare, dînd fiecare din ei cîte o parte[234], mai ales că le arătasem că spezele începeau să fie serioase, cu oamenii pe care trebuia să-i ţin pe lîngă mine, atît pentru paza mea cît şi pentru cele ce le puneau la cale şi care se ridicau la 25 pînă la 30 şi cîteodată pînă la 50 de oameni şi mai bine. I-am îndemnat apoi să aibă întotdeauna la îndemînă banii gata pînă la cei 10 000 de taleri pentru orice nevoie care s-ar ivi, mai ales cînd ar reuşi fuga alteţei sale; şi am pregătit toate lucrurile în cîteva zile, cu atîta drag şi bună înţelegere, cum nici că puteam dori mai mult.

Dar cum am aflat că acel căpitan al cetăţii căzuse la bănuială din pricina vecinătăţii mele atît de strînse şi a însoţitorilor pe care îi ţineam, am socotit că pentru a-l scăpa de această teamă — şi m-a sfătuit şi prea strălucitul Felician — că ar fi bine să mă retrag în Ungaria într-un sat numit „Totfallu“[235] de sub stăpînirea prea strălucitului domn Ştefan Báthory —

---

[233] *Repartitamente.*
Dar dacă erau cele trimise de domn prin Sivori, de ce mai trebuiau ei să i le arate? Tot acest *pasaj* are de scop doar lauda lui Sivori.

[234] În realitate s-ar părea că acesta a fost scopul principal al chemării boierilor.

[235] Tăuţii de Jos (în com. Tăuţii Măgheruş) sau Tăuţii de Sus (azi înglobat în oraşul Baia Sprie, jud. Maramureş).

nu cel numit mai înainte din Transilvania, ci un alt magnat foarte puternic din Ungaria — dînd zvon că voiam să mă duc în Italia după ce vor trece zăpezile şi gheaţa care erau la culme. Acest sat era la o depărtare de mai puţin de o zi de drum de cetatea Chioar unde stătea închis principele. Prea strălucitul Felician şi scrisese prea nobilului Ştefan Báthory, bunul meu prieten, să binevoiască a porunci, pentru înlesnirea şi îndatorarea mea şi a însoţitorilor mei, ca judele acelui sat să ne primească şi să ne fie binevoitor. Porunca s-a dat cu bunăvoinţa îndatoritoare ba s-a mai adăugat ca să fim trataţi cu cinste şi ascultaţi ca <şi cum am fi> stăpînii acelui sat unde am fost primiţi şi ţinuţi cum nu se poate mai bine timp de 40 de zile cît am rămas acolo.

p. 231 Întîlnindu-ne cu judele satului care pusese de la început să ne pregătească lucrurile cele mai bune, stăteam acolo cu toate înlesnirile, şi cum aveam întotdeauna lîngă mine în ascuns pe fratele <ace>lui Dumitru care făcea slujba în cetate pe lîngă alteţa sa, am scris principelui şi i-am dat de ştire despre tot ce se întîmplase şi că eu mă trăsesem împreună cu boierii în acel sat şi că am dat zvon că voiam să mă duc în Italia de cum s-o face vremea bună pentru a risipi bănuielile căpitanului, dar că îl aşteptam pe Dumitru pentru a afla ziua cînd va fi pregătită fuga. La aceasta mi s-a răspuns că am făcut foarte bine că am purces astfel şi că în curînd căpitanul va pleca la Alba Iulia iar Dumitru, în care căpitanul se încredea mult, va rămîne ca supraveghetor[236] al cetăţii, în urma cărui fapt va avea toată înlesnirea de a ţine ceea ce făgăduise.

. . . Într-o joi am primit scrisori de la alteţa sa şi înştiinţarea că era plecat căpitanul la Alba Iulia şi că Dumitru îi făgăduia să-l ajute să fugă sîmbătă noapte. Şi că deci să-l aşteptăm cu 20 sau 30 de oameni călări, bine înarmaţi, în satul unde locuiam şi să-i trimitem un cal bun turcesc împreună cu trei sau patru oameni îmbrăcaţi ca ţărani care să-l aştepte toată noaptea la o anumită moară din apropiere, la o jumătate de milă de cetate, ca să-i slujească de călăuză, iar noi să pornim îndată bagajele noastre spre cetatea Satu Mare[237], posesiune a împăratului, ca să ne fie acolo ţinute în păstrare, ceea ce am şi făcut. Şi pentru a le păzi, am trimis pe un nobil florentin care stătea pe lîngă mine, numit Giovanni Masini[238], om chibzuit şi iscusit[239] şi

---

[236] *Proveditore de la fortezza.* Afirmaţie în dezacord cu cele spuse mai înainte că acel Dumitru *îl servea personal* pe Cercel... etc. Vezi şi mai departe încercarea lui Dumitru de a găsi un tovarăş de acţiune, precum şi rolul *căpitanului gărzii*, adevăratul supraveghetor în lipsa căpitanului cetăţii. Vezi şi mai departe calitatea celui pus pe lîngă Cercel după aceea.

[237] *Satmar.*

[238] Veress, *Documente*, III, pp. 89—91. Pentru restabilirea numelui corect, vezi Şt. Pascu, *op. cit.* pp. 72—73.

[239] *Di ricapito.*

apoi noi toţi ceilalţi am rămas acolo nestînjeniţi pentru a-l putea însoţi pe principe îndată ce ar fi ajuns în sat.

După ce am rînduit toate aceste lucruri şi am pregătit un cal bun pentru alteţa sa, înţelegîndu-mă cu boierii români ca să stea fiecare la locuinţa sa pentru a nu stîrni vreo tulburare, dar să fie în grajduri caii înşeuaţi // cu p. 232
tot echipamentul ca să poată porni de îndată la drum, şi după ce am trimis doi oameni la o depărtare de trei mile, la o anumită trecătoare pe unde trebuia negreşit să treacă alteţa sa pentru ca să vină îndată să dea de ştire despre el şi ca să încălecăm în acea clipă; şi după ce ne-am făcut socoteală că în totul am fi cam 60 de oameni călare, bine înarmaţi, m-am închis în locuinţa mea cu domnul François Ponthus de la Planche, <avînd> inima strînsă de <grija a> ceea ce trebuia să se întîmple.

Am ajuns cu această strîngere de inimă pînă la miezul nopţii şi apoi pînă către ziuă, în care timp, dacă s-ar fi înfăptuit fuga, am fi putut aştepta pe alteţa sa, <socotind> graba pe care ar fi pus-o, alergînd cu toată repeziciunea, pentru a putea trece prin teritoriul Transilvaniei noaptea. Văzînd aşadar că la acea oră nu se vedea venind nimeni, apoi făcîndu-se orele trei şi patru din zi fără de nici o veste, am început să ne temem cu toţii de vreo nenorocire. În acea zi s-au întors cei patru oameni trimişi cu calul pentru alteţa sa, raportîndu-mi că nu se arătase nimeni, decît că, auzind ei că s-a înapoiat căpitanul cetăţii, li s-a părut că ar fi primejdios să mai rămînă în acele părţi, din care cauză am intrat la mare teamă şi mai trecînd <încă> şase sau opt zile fără să ne vină nici o scrisoare de la alteţa sa <şi> nici un fel de veste, m-am hotărît să trimit la cetate pe un tînăr ce-mi era devotat sub cuvînt că ar vrea să vorbească cu nişte soldaţi, cunoscuţi de ai săi, pentru ca să afle ce se întîmplase. Mi-a făcut treabă foarte bună, căci s-a înapoiat în patru zile, spunînd că aflase că din cauza imprudenţei şi a temerii prea mari a lui Dumitru, se descoperise că el voise să-l ajute pe principe să fugă, căci el destăinuise acest lucru altuia pentru a-l avea de tovarăş, dar acela dezvăluise totul căpitanului gărzii care a trimis îndată după căpitanul cetăţii ce s-a întors din această cauză şi, după fuga lui Dumitru, a poruncit să se pună mai mare strajă ca <să fie> mai multă pază în jurul principelui, şi i-a dat pentru a-l servi pe un anume scrib cu numele de Miclos. Aşadar... i-am trimis pe fratele lui Dumitru pe care-l ţineam pe lîngă mine ca prin multe cuvinte ocolite şi cu multe făgăduieli să-l hotărască să vină la mine într-o noapte. Ceea ce s-a şi făcut şi dîndu-i cîţiva bani, l-am hotărît să ducă scrisorile mele alteţei sale şi să-<mi> trimită răspunsul într-un sat vecin de acolo la o persoană ce-mi era devotată, prin mijlocirea căreia voi mai scrie şi pe viitor, la nevoie. Şi este vrednic de ştiut că aceste naţiuni, adică cea transilvăneană şi cea maghiară pot fi cîştigate foarte uşor cu aur, după cum mi se pare că sînt astăzi <şi> toate celelalte <naţiuni> din lume.

Am scris pe această cale alteţei sale şi puţin după aceea am avut răspunsul cu povestirea piedicii <întîmplate> şi alte lucruri care se întîmplaseră în legătură cu fuga sa şi s-a arătat foarte mulţumit că am putut din nou să atrag de partea noastră pe paznicul său şi m-a înştiinţat că <acel> căpitan de Chioar, temîndu-se că am putea face în orice zi vreo tulburare[240] se pregătea, cu încuviinţarea guvernatorului Transilvaniei pe care-l încunoştiinţase <despre acestea>, să trimită într-o noapte mai mulţi soldaţi în satul unde locuiam ca să ne ridice pe neaşteptate şi să ne ucidă; de aceea să ne îngrijim să plecăm din acel sat şi să ne retragem într-un altul, mai depărtat.

[Sivori se laudă că aflase acest lucru încă de mai înainte prin spioni datorită dărniciei sale ... ştia tot ... îşi şi pregătise apărarea *(con bone guarde)* ... dar a socotit mai bine să se retragă.] Întîlnindu-mă iar cu toţi boierii români, am hotărît să ne retragem într-alt sat mai depărtat cu o zi de drum, numit Subcetate[241], iar patru din aceşti boieri urmau să se ducă în Transil-
p. 234 vania, acasă la ei, atît pentru mai marea // lor înlesnire şi din lipsă de bani, cît şi pentru a nu trezi bănuieli mai mari. Şi reţinînd din ei numai pe unul din cei mai de seamă, în vîrstă de 50 de ani, numit banul „Micali"[242] şi pe un altul numit Radul postelnicul[243], ceilalţi s-au retras acasă la ei în Transilvania, rămînînd ca să vină la orice semn al meu cu orice prilej i-aş chema. Acest ban „Micali" fusese omul cel mai însemnat din Ţara Românească după principe, bărbat de o prea frumoasă înfăţişare, de mult suflet şi de mare experienţă, şi de asemenea şi celălalt era un om foarte iscusit şi astfel am mers cu ei şi cu domnul de la Planche în satul celălalt numit Subcetate, cu gîndul de a-l lipsi pe căpitanul cetăţii de orice prilej de a ne ataca dar nu am fost scutit totuşi de a trece într-o noapte prin cea mai mare primejdie, <anume> de a fi ucis de soldaţi transilvăneni[244] care mi-au înconjurat casa astfel că abia am avut timpul de a mă scobori pe o fereastră în grădină; m-am ascuns pînă după ce se retrăseseră[245], cînd s-a făcut ziuă.

[Intervenţii la Praga şi la regele Poloniei pentru eliberarea lui Petru]

În acest sat am zăbovit două săptămîni şi mai bine, şi deoarece nu ştiam dacă voi putea avea mereu prilejul de a scrie alteţei sale, i-am făcut o scrisoare foarte lungă ... ca şi mai sus (vezi n. 232). [Sivori îşi atribuie

---

[240] I. Géczy.

[241] *Varaglia* sat, com. Valcău de Jos, jud. Sălaj.

[242] *Bano Micali.* Este Mihalcea Caragea, originar din Chios, înrudit cu Buzeştii şi chiar cu Mihai Viteazul. A pierit gîtuit de unguri după omorîrea domnului român.

[243] *Postelnico Radulo.*

[244] *De soldati pure di Transilvani.*

[245] Aventură, probabil imaginară.

inițiativa corespondenței pe care o încearcă acum Cercel prin instrucțiunile pe care i le trimite. Ar fi după Sivori o acțiune sugerată chiar de el, care i-ar fi indicat anume ca sprijinitori în Polonia pe părintele Campani și pe Possevino și chiar pe papa Sixt al V-lea, cunoscut de Cercel de pe vremea cînd mai era cardinal la Roma, pe lîngă alți cardinali, pe care va socoti el.]

Am avut, în puține zile, răspunsul alteței sale care-mi spuse că, dat fiind paza strictă în care era ținut după descoperirea fugii sale, nu avea nici înlesnirea, nici timpul de a putea scrie; totuși îmi trimise așa cum putuse el mai bine, cîteva scrisori foarte scurte, adică una pentru papă, alta pentru prea strălucitul cardinal Madrucci[246], alta pentru prea strălucitul cardinal de Como[247] și alta pentru strălucitul cardinal de Mondevi[248], cunoscuții și prietenii săi, cărora le scria că nedîndui-se putința de a povesti întîmplările și nevoile <sale>, dat fiind paza strictă sub care era ținut, de aceea tot șirul întîmplărilor le va fi scris pe larg de mine împreună cu tot ceea ce ar fi de trebuință pentru liberarea sa și că sanctitatea sa și domniile lor prea strălucite să binevoiască a-mi da o încredere deplină și netăgăduită ca fiind cel care cunoșteam adîncul sufletului său și care voi ști să le dau seama despre toate, potrivit dorinței sale. Pe deasupra mi-a mai trimis scrisori cu același conținut <adresate> către reverendul părinte Possevino care era pe lîngă regele Poloniei și mi-a poruncit să scriu deosebit sanctității sale și acelor străluciți cardinali, trimițîndu-le scurtele sale scrisori de încredințare și să rog pe sanctitatea sa să scrie maiestății sale regelui Poloniei ca, în calitate de principe creștin, să nu îngăduie să fie reținut pe nedrept de către transilvăneni un principe care îi fusese întotdeauna // prieten și vecin bun, făgăduind p. 236
că nu va mai căuta nici un lucru din comorile sale, prefăcîndu-se a crede că <ele> ajunseseră în mîinile turcilor și că, <fiind> liberat, va sta întotdeauna la porunca maiestății sale, stînd în atîrnarea sa, și pentru a o încredința despre aceasta, se va duce să locuiască în Polonia lîngă maiestatea sa și va da și ostatici pe cei doi fii[249] nevîrstnici ai săi, care deși <fii> naturali, fuseseră primiți la succesiunea domniei Țării Românești pe vremea cînd domnea alteța sa mulțumită unor daruri mari pe care le trimisese în acel scop sultanului și pașalelor. Am uitat să vă spun la locul cuvenit că acei fii fuseseră salvați atunci cînd am plecat din Țara Românească în Transilvania și că domnul Francisc Kendy poruncise să fie duși la o moșie a sa[250] împreună

---

[246] *Madrucci.* Ludovico Madruzzi (m. 2. IV, 1600), episcop de Trento, cardinal, legat apostolic în Germania.

[247] *Cardinale Como*, Giovanni Antonio Volpi, episcop de Como, cardinal.

[248] *Cardinale Mondevi.* Vincenzio Lauro (m. 20. XII. 1592), episcop cardinal de Mondovi.

[249] Marcu și Ionaș.

[250] *In suo pottere.*

cu dădacele[251] lor şi cu o rudă a alteţei sale care avea grijă de ei şi însuşi domnul Kendy îi luase sub ocrotirea sa şi îi creştea[252] cu toată măreţia şi grija datorită principilor, ca şi cînd ar fi fost fiii săi, într-o posesiune a sa numită Dătăşeni[253] în apropierea castelelor sale, în casa domnului Ioan Szabó Sîrbul[254], administrator al moşiilor sale. Pe fiul acestuia atunci un tînăr de 15 ani, numit Ioan Sîrbul[255] mi l-a încredinţat tatăl său, punîndu-l pe lîngă mine cu mari recomandări. Ne-a fost de asemenea mult recomandat de domnul Kendy ca şi cînd ar fi fost vorba de cineva din chiar sîngele său, încît am vrut să-i fac un serviciu folositor şi prietenos şi l-am luat cu mine în Italia, anume la Genova unde a făcut mari progrese atît la carte cît şi la deprinderi bune, potrivit dorinţei părinţilor săi.

Şi ca să mă întorc la povestirea mea, alteţa sa mi-a mai poruncit să însoţesc scurta sa scrisoare pe care o scrie părintelui Possevino în Polonia de o dare de seamă <a mea> despre toate cele ce i se întîmplaseră şi să-l rog, ca pe unul care putea să se facă auzit de rege, să caute să-l convingă şi să-l hotărască pe rege să-l libereze fiind gata de a primi condiţiile care
p. 237 i s-ar // oferi. Dar pentru a preda aceste scrisori, alteţa sa a poruncit ca cele îndreptate la Roma să fie duse de cei doi boieri români care se aflau lîngă mine, adică banul Micali şi Radul şi domnul de la Planche care avea însărcinarea de a spune din gură sanctităţii sale toate acele lucruri pe care nu le socotise cu cale de a fi aşternute pe hîrtie. Şi scrisorile îndreptate în Polonia către părintele Possevino au fost duse de domnul Giovanni Masini, florentin, şi de asemenea el trebuia să completeze prin viu grai cele ce nu fuseseră socotite potrivite pentru a fi scrise pe hîrtie. Şi despre mine scrisese alteţa sa că nu voia ca eu să plec din acele locuri, dar că pentru mai mare siguranţă să mă retrag în cetatea Satu Mare, de unde ar fi urmat să-i pornesc pe drum pe aceşti boieri; iar la întoarcerea lor de la Roma, îndată ce ar ajunge la Cracovia, oraş din Polonia, trebuiau să-mi trimită un curier pentru ca eu să trec în acele părţi şi de acolo să mă duc cu scrisorile obţinute, după cum se spera de la sanctitatea sa, să regăsesc pe rege, căruia îmi mai poruncea să-i fac, în numele său, făgăduielile pe care le voi arăta la timpul lor.

Iar în răstimpul în care acei boieri s-ar fi dus şi s-ar fi întors de la Roma, alteţa sa voia ca eu să mă opresc în cetatea Satu Mare, teritoriu al împăratului, unde aş putea sta în siguranţă şi chibzui mai departe dacă aş

---

[251] *Con le loro baile.*
[252] Pentru referinţe, vezi Şt. P a s c u, *op. cit.*, p. 90.
[253] *Datos* = Dătăşeni, com. Cuci, jud. Mureş.
[254] *Gianus Zabo Ratiano.*
[255] *Giovanni Ratiano.* Oare este unul şi acelaşi cu Ioan Racz, ajuns secretar al lui Mihai Viteazul pentru limba maghiară şi pentru corespondenţa latină, care trădîndu-l pe drum a fost executat în 1599 după victoria contra lui Andrei Báthory?

putea pune la cale cu izbîndă, în vreun alt chip, fuga sa. Şi în ultima din scrisorile sale încheia, spunînd că dacă nu voi fi putut dobîndi eliberarea sa nici prin protecţiile care se solicitau <nici> prin fugă, ultima sa voinţă era să trimit la Constantinopol pe domnul de la Planche care, ca francez, ar fi fost bine văzut de noul ambasador trimis în cele părţi, în numele regelui prea creştin, numit domnul de Lancosme[256] ca să-i dea de ştire despre întemniţarea sa în Transilvania, despre luarea averilor şi despre toate celelalte împrejurări, pentru ca în urma acestor ştiri, sultanul să trimită să-l ceară de la transilvăneni, zicînd că mai bine vrea să se încreadă în turci, deşi cu primejdia vieţii, decît să rămînă astfel // rău tratat pe nedrept în mîinile acelor tran- p. 238
silvăneni cărora nu le făcuse niciodată nici un rău şi că spera să găsească mai multă milă la turci decît la acei transilvăneni. Aceste lucruri a voit să mi le scrie cu de-amănuntul, temîndu-se că într-o zi să nu se pună capăt puterii <de a scrie> şi voia să-şi liniştească mintea, înştiinţîndu-mă de tot ce se afla în cugetul său.

După ce am luat cunoştinţă de cuprinsul acestor scrisori şi l-am împărtăşit boierilor, ei au spus că erau gata să facă tot ceea ce ar atîrna de ei, dar că înainte de plecarea lor ar fi bine să trimitem să cheme şi pe ceilalţi boieri ca să vină pînă la Satu Mare, să ne putem sfătui împreună asupra tuturor treburilor, lucru pe care l-am făcut bucuros, scriind îndată la şase dintre ei şi mai adăugînd ca, la venire, să aducă destui bani[257] pentru marile cheltuieli ce aveau să se ivească. Şi deocamdată, deoarece nu stăteam prea în largul nostru în localitatea Subcetate unde ne aflam, ne-am retras într-o alta numită Medişa[258], cale de o zi de Satu Mare, pentru a ne putea muta apoi în locul acela îndată ce am fi căpătat învoirea de la guvernatorul Ungariei[259] care era în acea vreme domnul Ferdinand, conte de Nogarola[260], italian, căruia i-am trimis o persoană potrivită cu un dar destul de însemnat — aşa cum se obişnuieşte a se face în acele ţări — pentru a dobîndi acea învoire, căci

---

[256] *Monsur de Lancosme.* Jacques Savary de Lancosme, nepotul unui favorit al lui Henric al III-lea, Villequiers, ambasador al Franţei la Poartă (1584—1589) după Germigny (cf. Charrière, *Négociations de la France dans le Levant*, IV, p. 267, n. 293).

[257] Amănunt care reapare de cîte ori este vorba de chemarea boierilor, deşi atunci cînd se retrage în localitatea Subcetate pomeneşte de plecarea înapoi în Transilvania a patru boieri *din lipsă de bani!*

[258] *Megyas.* Sat, com. Gerăuşa, jud. Satu Mare.

[259] Ungaria superioară, trecută în stăpînirea Habsburgilor după prăbuşirea regatului Ungariei (1526).

[260] Ferdinand de Nogarola era fiul unui nobil veronez, fost ambasador al lui Carol al V-lea la Moscova. În calitate de căpitan de Satu Mare (1582—83) adusese unele servicii însemnate pe care le relevă Possevino în scrisoarea sa din 19 decembrie 1583 publicată de G. Bascapé, în „L'Europe Orientale", XIV, 1934, p. 26, arătînd că se bucura de mare trecere pe lîngă împărat.

din nevoia ivită în vremea din urmă de a ţine pe lîngă mine mulţi însoţitori, nu aş fi fost primit în acea cetate — loc de mare bănuială — fără învoire <anume>. În aşteptarea ei, am fost vizitat în acea localitate Medişa de mulţi nobili italieni şi maghiari ce slujeau pe maiestatea[261] sa imperială în funcţii de cinste în acea cetate Satu Mare şi care ne-au oferit serviciile şi ajutorul lor în orice treabă; şi printre alţii m-am împrietenit foarte strîns cu domnul căpitan Ottavio Spinola Caneti, nobil de al nostru genovez care din funcţii neînsemnate, înaintase în funcţii mari, privite cu cinste, în slujba împăratului şi era acum vicecolonel al cetăţii şi comanda acolo, şi de asemenea m-am împrietenit cu domnul Frederic Pongratz, nobil maghiar care vor-
p. 239 bea limba noastră şi care era căpitan general al cavaleriei; // aceştia doi mi-au fost prieteni osebiţi şi de un mare folos în multe împrejurări.

Apoi peste cîteva zile s-a întors omul pe care îl trimisesem la Caşovia, la guvernator, care mi-a răspuns cu foarte multă bunăvoinţă că mă puteam duce în voie împreună cu însoţitorii mei în cetatea Satu Mare, deoarece poruncise să fim primiţi cu cinste şi ajutaţi la orice nevoie. Şi astfel m-am dus chiar la sărbătoarea Paştilor din anul 1586 în acel loc, unde am fost primiţi cu multe atenţii şi cu multe dovezi de cinste şi toţi acei nobili italieni, germani şi maghiari ne-au dat, care mai de care, banchete şi ospeţe.

În sfîrşit s-au arătat şi boierii munteni pe care îi chemasem[262] şi mi-au adus mai înainte de toate 3 000 de taleri de cheltuială. Sfătuindu-mă cu ei asupra mijlocului de folosit pentru a trimite <pe cineva> la Roma la sanctitatea sa, toţi se arătau doritori de a merge acolo, dar le-am arătat că dorinţa alteţei sale era ca să meargă acolo cei numiţi mai sus; după ce am stat împreună cîteva zile, am lăsat la hotărîrea lor să rămînă cu mine sau să se întoarcă la casele lor în Transilvania, pînă ce i-aş putea înştiinţa de eliberarea principelui. Au stat cu mine pînă la plecarea acelor nobili la Roma; pentru care lucru am pierdut o săptămînă atît pentru a scrie <scrisori> deosebite sanctităţii sale şi celor trei cardinali pomeniţi arătîndu-le toate cele întîmplate alteţei sale, cît şi pentru a lămuri prin viu grai pe domnul de la Planche şi pe boieri de felul în care să se poarte la Roma şi să se înfăţişeze înaintea sanctităţii sale. Şi pentru ca să fie primiţi la beatitudinea sa i-am recomandat prin scrisorile mele şi prin nişte scrisori ale părintelui Ferdinando Capeci, rector al iezuiţilor de la Cluj, către prea veneratul părinte Claudio Aquaviva, generalul iezuiţilor de la Roma. Şi astfel, porniţi cum nu se poate mai bine, au plecat cu trei servitori şi le-am dat de cheltuială şi pentru a se ajuta în orice nevoie a lor, o mie de ducaţi ungureşti. Am scris apoi în Polonia părintelui Possevino şi părintelui provincial Gio<vanni> Paolo Campani, tri-

[261] În textul publicat punctuaţia e greşită, fraza mergînd în continuare după *Maestà Cesarea*.

[262] Sivori continuă să-şi aroge şi aici rolul principal. Dar aceasta i se pare totuşi insuficient şi de aceea înfăţişează „stratagema" închipuită de el.

mițîndu-le // mica scrisoare de încredințare a alteței sale și rugîndu-i să bine- p. 240
voiască a ocroti o faptă atît de bună și să binevoiască să se îngrijească să înduplece pe maiestatea sa ca să nu se lase greu cu privire la această eliberare, pentru ca la sosirea mea în Polonia să găsesc lucrul pe jumătate făcut. Și l-am trimis pe domnul Giovanni Masini să ducă aceste scrisori împreună cu informații prin viu grai despre multe alte lucruri trebuitoare și i-am dat 250 de ducați pentru a-și acoperi cheltuielile, întrucît sus-numiții părinți se aflau atunci pe lîngă rege care stătea la Grodno, oraș din Lituania, la hotarele Rusiei moscovite. După ce s-a terminat cu aceste trimiteri, ceilalți boieri munteni și-au luat rămas bun spre a se înapoia acasă la ei, plecînd care încotro și a rămas cu mine doar unul din ei, om de mare iscusință, numit postelnicul Oprea[263]. Toate aceste trimiteri fuseseră făcute dîndu-se zvon despre alte lucruri decît despre cele pe care le încercam. Și am scris alteței sale ce se făcuse și că puțin timp după aceea voi vedea dacă îmi va putea reuși o stratagemă în care începusem să-mi pun nădejdea pentru eliberarea sa, fiind îndemnat de căpitanul Frederic Pongratz și de căpitanul Ottavio Spinola Caneti, cei pomeniți mai sus, dornici amîndoi să dobîndească favoarea alteței sale prin vreun serviciu deosebit. Și era <stratagema aceasta> că, așteptîndu-se prilejul ca acel căpitan al cetății Chioar unde era reținut principele să se ducă la Alba Iulia așa cum făcea uneori pentru treburi pe care le avea la curte, numiții căpitani să-mi dea cincizeci sau mai mulți soldați de ai lor, care să fie oameni aleși tot unul și unul, cărora eu aș pune să li se facă straie țărănești (!); căci purtîndu-se în acele ținuturi îndeosebi haine lungi, ei ar fi putut ascunde pe dedesubt fiecare cîte un pistol și, pe lîngă acesta, ar fi putut să-și mai poarte iataganul fățiș, după cum este obiceiul pentru oameni de orice fel. Acești soldați îmbrăcați ca țărani trebuiau să mîne niște care, arătînd a fi pline de grîu și de alte grîne pentru ca în ziua de marți cînd era obiceiul să se țină, în fiecare săptămînă, un bîlci în piața din fața cetății care era tîrgul acelui ținut, să se apropie meșteșugit de poartă și
pătrunzînd înăuntru o parte din ei sau <chiar> toți — după cum // vor pu- p. 241
tea izbuti mai bine — să o cuprindă, lucru care ni se părea nouă că s-ar putea face ușor, căci nu stăteau <acolo decît douăzeci <și> cinci sau treizeci de soldați care nu bănuiau faptul, astfel că> aceștia s-ar trezi luați pe neașteptate. Și îndată ce ar fi ocupată, noi cu trei sute de soldați călări sub conducerea căpitanului Frederic ne-am fi îndreptat într-acolo prin păduri pînă într-un sat locuit în cea mai mare parte de români, cam la o milă depărtare de cetate <de unde> la un semn al <oamenilor> noștri, am fi putut sosi într-o clipă și pune stăpînire pe <cetate> deoarece înăuntru nu era o garnizoană care ar fi putut opune vreo rezistență. Și după ce am fi eliberat pe

263 Oprea postelnicul, trimis de mai multe ori de Petru Cercel cu misiuni diplomatice în Transilvania în anii 1583—1585 (*Hurmuzaki*, XI, pp. 826—828).

principe, am fi lăsat apoi cetatea ca să fie> ţinută în numele împăratului, căruia îi aparţinea în temeiul drepturilor şi a reclamaţiilor împotriva transilvănenilor, întrucît pe vremea împăratului Maximilian[264], acesta o zălogise pe 30 000 taleri, pe care voind să-i înapoieze şi să reia cetatea, transilvănenii se codeau pe motive de tot felul; şi era multă vreme de cînd împăratul era tare supărat din această cauză şi domnea între ei neînţelegere.

[Încercări pe lîngă guvernatorul Ungariei pentru eliberarea lui Petru]

Împărtăşind printr-o scrisoare acest gînd alteţei sale care şi-a dat încuviinţarea şi însufleţindu-mă pentru acest plan, am poruncit să se facă în taină, în mai multe locuri, acele straie ţărăneşti şi aşteptam să plece la Alba Iulia căpitanul cetăţii. Dar pentru a fi mai siguri despre toate, discutam între noi, sus-numiţii căpitani şi cu mine, dacă ar fi bine să-l înştiinţăm <şi> pe domnul conte de Nogarola, guvernatorul Ungariei pentru împărat, cum am mai spus. Şi deşi nu lipseau acei care erau de altă părere, aducînd înainte motive temeinice, ne-am înţeles totuşi că trebuie neapărat să fie înştiinţat.

Astfel că luînd poşta, căpitanul Frederic Pongratz şi cu mine ne-am dus la Caşovia unde sta domnia sa prea strălucită; povestindu-i lucru şi acesta
p. 242 plăcîndu-i mult la prima vedere, ne-a amînat ca să mai discutăm altă dată, în altă zi, dar nu l-am mai găsit în prima sa dispoziţie; // ne-a arătat că se teme de a face un lucru care ar putea aduce tulburare între maiestatea sa imperială şi sultan cu care transilvănenii erau aliaţi şi maiestatea sa în armistiţiu; în încheiere, domnia sa prea strălucită a spus că dacă am fi săvîrşit <lucrul acela> fără ştirea sa, ar fi fost mai nimerit; însă că odată ce a aflat despre aceasta, era dator, ca slugă a maiestăţii sale imperiale să înştiinţeze mai întîi pe maiestatea sa pentru ca să ne dea consimţămîntul după cum spera că va şi face deoarece înţelesese cît de bine era ticluită stratagema şi cît de îndreptăţit eram să o încerc.

Căpitanul Frederic şi cu mine am fost foarte supăraţi de această piedică şi ne-am căit că ne-am sfătuit cu contele în această privinţă dar, după ce am arătat domniei sale prea strălucite neplăcerile care puteau să urmeze din cauza întîrzierii, neputînd căpăta un răspuns mai bun, am încheiat rugîndu-l în sfîrşit să ne facă favoarea de a trimite, pe cheltuiala mea, un curier expres către împărat, pentru ca să-i putem cunoaşte hotărîrea cît mai curînd. După ce a fost trimis curierul, căpitanul şi cu mine ne-am întors la Satu Mare unde aşteptau pregătite hainele şi carele alegîndu-se în taină oamenii care trebuiau

---

[264] Maximilian al II-lea (1564—1576).

să fie folosiţi; nu am dezvăluit lucrul decît numai la şase sau opt persoane mai de seamă, cărora le-am dat bani şi le-am făcut mari făgăduieli. Dar norocul care întotdeauna m-a părăsit în toiul unui lucru pornit — şi cum nu sosise încă vremea hotărîtă ... pentru eliberarea principelui — a făcut ca maiestatea sa să ridice chestiunea în consiliu; şi nu numai că nu a aprobat-o de teama să nu strice convenţiile pe care le avea cu sultanul, dar a poruncit domnului conte guvernatorul să mă facă să plec din Ungaria cu toţi însoţitorii mei, fiind determinat la aceasta, după cum îmi scrisese domnia sa prea strălucită, şi de o relaţie despre mine care fusese dată cu puţin mai înainte la curtea maiestăţii sale, cum că eu stăteam la Satu Mare cu o suită numeroasă şi că nu se ştia în ce scop, şi că eu eram un om fără astîmpăr şi pornit spre aventuri, că robisem sufletele tuturor acelor soldaţi cu dărnicia pe care o arătam, aşa că domnul conte mi-a scris şi mi-a adus la cunoştinţă porunca maiestăţii sale imperiale care îmi hotăra ca în opt zile, sub primejdia averii şi a vieţii, să ies din regatul Ungariei cu toţi cei din slujba mea.

[Sivori aleargă la Nogarola. Dar acesta îi spune că] tot ceea ce ar putea face pentru mine ar fi să închidă ochii pentru vreo douăzeci de zile ca să pot pleca din Ungaria cu mai puţină trudă şi zăpăceală.

M-am întors deci la Satu Mare foarte supărat şi am trimis îndată un om în Transilvania la domnul conte Francisc Kendy, cerîndu-i ajutor şi sfat asupra acestui fapt neaşteptat; am scris de asemenea la doi boieri români ca să vină pînă la Satu Mare şi să-mi aducă ceva bani. Şi în acest timp, pe cînd aşteptam răspunsul, a sosit înapoindu-se din Polonia, domnul Gio<vanni> Masini pe care îl trimisesem la părintele Antonio Possevino al cărui răspuns mi-l aducea, spunîndu-mi că încă de la zvonirea captivităţii principelui se hotărîse el de la sine să vorbească cu maiestatea sa regele Poloniei pentru eliberare, găsindu-l pe rege foarte bine dispus pentru aceasta, dar că aştepta un prilej bun pentru a înlătura bănuiala transilvănenilor că lucrul ar putea să ajungă la auzul sultanului; căci ei tăgăduiseră mereu că principele ar fi închis; şi acel părinte scria că urma să vadă în curînd pe maiestatea sa, dat fiind că pentru serviciul ei trebuia să plece la Roma şi cu prilejul pornirii
sale la drum va aduce vorba cu tot dinadinsul despre // chestiunea prin- p. 244
cipelui şi va face acea îndatorire la care se socotea legat ca creştin, încheindu-şi scrisoarea cu îndemnul să-mi păstrez voia bună şi să am încredere ...

Au venit apoi foarte curînd în Transilvania cei doi boieri români şi mi-au adus cam o mie de taleri. Arătîndu-le cauza plecării mele, i-am îmbărbătat, spunîndu-le că nădăjduiam ca datorită scrisorilor pe care le aşteptam de la Roma, alteţa sa va fi cu siguranţă eliberată şi i-am reţinut <pe lîngă mine> pînă la plecarea mea; apoi s-au întors la casele lor, aşteptînd ştirile

pe care urma să le trimit[265]. Am avut apoi răspunsul domnului Francisc Kendy care s-a arătat foarte supărat de porunca ce-mi fusese dată de a părăsi Ungaria şi îmi scria aşadar că dacă mi-ar veni la socoteală să rămîn acolo, îmi trimitea scrisori către domnul Gaspar Magoczi, magnat din Ungaria şi un foarte bun prieten al lui, căruia îi scria că de dragul său să mă primească cu oamenii mei în castelele sale şi mai cu seamă într-un castel numit Munkács, cetate bună şi puternică de unde nu era nici o teamă că m-ar putea captura cineva.

Aceste scrisori mi-au fost foarte plăcute şi m-am hotărît să mă duc fără întîrziere să-l găsesc pe acel nobil şi să mă opresc sub ocrotirea lui pînă cînd aş scrie şi aş putea căpăta răspuns de la alteţa sa, căreia nu avusesem încă putinţa să-i dau de ştire despre această întîmplare.

Ne-am dus deci, luîndu-ne rămas bun de la Satu Mare în acel loc <întărit> Munkács...

[La Munkács este bine primit de Gaspar Magoczi, om de 80 de ani, care îi spune să se considere stăpînul castelului... etc. Îi scrie lui Cercel. Acesta îi vesteşte viitoarea sa strămutare din Chioar, fără a cunoaşte noua sa destinaţie. Sivori mai invocă în Memorial ivirea unor cazuri de ciumă în chiar casa unde era găzduit pentru a-şi justifica plecarea. Fiind de asemenea sfătuit în acest sens şi de boierul care era cu el — al cărui nume îl dă ceva mai departe — un Radu deosebit de postelnicul Radu — el hotărăşte să meargă împreună cu acesta la Cracovia să aştepte acolo reîntoarcerea celor doi boieri trimişi o dată cu Ponthus de la Planche cu scrisorile lui Cercel la papă. Plecaţi cu două trăsuri şi escortaţi de 12 călăreţi, ei sosesc după patru zile la Cracovia unde are loc întîlnirea aşteptată. Sivori pleacă la 15 august la Grodno, oprindu-se la Varşovia la nunţiul din Polonia care îi recomandă cea mai mare discreţie. Lăsînd pe boieri la Varşovia se îndreaptă cu La Planche spre Grodno, amîndoi îmbrăcaţi în haine mai simple *(habiti positivi)*. Ei călătoresc cu o trăsură foarte uşoară *(una spedita careta)*, ajungînd la Grodno (Grotna) în zece zile. Se duc la un han mai puţin cercetat şi *noaptea* se strecoară la părintele Campani. A doua zi merg în audienţă tainică la rege cu oarecare teamă (!) pentru că acesta ar fi aflat de planul lui Sivori de a ocupa cetatea Chioar!. Urmează relatarea audienţei. Sivori înfăţişează scrisoarea papii însoţind-o de o cuvîntare în limba italiană, tradusă pe latineşte de Campani. Sînt concediaţi cu vorbe bune şi trimişi să aştepte răspunsul la Cracovia. Mai era aşteptată de rege doar reîntoarcerea lui Posse-

---

[265] Expunerea este destul de confuză. În ce direcţie avea să plece Sivori, întrucît nu primise răspunsul lui Fr. Kendy, pînă atunci? El spune totuşi că i-a reţinut pe boieri pînă la plecarea sa! Am crede că într-o primă fază era vorba de plecarea în Polonia, şi numai după primirea veştilor de la Fr. Kendy s-a îndreptat Sivori spre Munkács. Dar rămîne nedumerirea cu privire la reţinerea boierilor pînă la plecarea sa anterioară comunicării lui Kendy.

vino de la Roma. Dar regele moare de apoplexie şi Sivori află vestea aceasta la Crăciun. Boierii români descurajaţi anunţă că se retrag în Transilvania; vor fi întotdeauna gata să răspundă la apel, dar nu vor mai putea da bani! Sivori rămîne la Cracovia împreună cu La Planche şi cîţiva români „de mare credinţă şi nădejde" ... Este poate o întrebare ce anume mai putea spera de acolo o dată ce murise Ştefan Báthory care cîrmuia de departe Transilvania? Ce cuvînt ar fi putut avea în această chestiune Zamoyski, chiar dacă era cumnat cu tînărul Sigismund? Tranzacţia încheiată acum indirect prin rectorul iezuiţilor din Cracovia, cu făgăduiala de a-i plăti acestuia o mie de „scuti", iar marelui cancelar Zamoyski patruzeci de mii de „scuti" (garantaţi de o poliţă solidară a lui Sivori şi de la Planche, în cazul eliberării lui Cercel) pare un adevărat basm. Pentru mai multă credibilitate Sivori adaugă că se bizuie pentru plata acestor bani pe boierii români! Dar zăbava datorită frămîntărilor interregnului din Polonia şi lipsa tot mai accentuată de bani impun alte soluţii. Este trimis la Planche la Constantinopol pentru a acţiona de acolo. Dar Sivori rămîne în Polonia. De acolo înţelege să conducă operaţiile. Află de prezenţa lui Cercel la Hust dintr-o scrisoare a lui Kendy. Se convinge trimiţînd pe un servitor al său în împrejurimi. Iarăşi se stabilesc legături mulţumită unui soldat al cetăţii. Se porneşte o corespondenţă cu prizonierul. Sivori precizează că şi-a trimis servitorul cam la mijlocul lunii iulie 1587. Dar tot atunci află din Transilvania că cei mai mulţi boieri români trecuţi în Transilvania s-ar fi reîntors în Ţara Românească cu banii pe care îi primiseră de la Cercel! Dintre boieri nu mai rămăseseră credincioşi domnului decît banul „Micali" şi cei doi Radu şi încă vreo doi-trei. Anecdota reapare cu şiretlicul soldatului pentru a intra în contact cu domnul. Acesta îi scrie lui Sivori o foarte lungă scrisoare (!) ce se încheie cu cererea de a-i trimite vreo doisprezece oameni de nădejde şi cu un cal bun turcesc care să-l aştepte într-un sat unguresc la două leghe de cetate patru luni în şir. Sivori *organizează lucrul de la distanţă*, mai trimite şi o scurtă scrisoare stăpînului său, şi *rămîne mai departe la Cracovia!* Cînd află la 7 septembrie că domnul a fugit şi se află liber la Caşovia rămîne mut de fericire. Aleargă la domn care declară cu emoţie că lui îi datoreşte viaţa şi libertatea, şi nu s-ar putea plăti nici chiar dacă ar împărţi cu el domnia! Interesul anecdotic este menţinut de povestirea evadării ... Sivori joacă din nou un rol de prim plan în negocierile cu guvernanţii Transilvaniei dispuşi la anumite sacrificii pentru a obţine de la Cercel tăcerea asupra întemniţării sale şi a jefuirii comorilor transportate de el în Transilvania. Din partea Transilvaniei era însărcinat să trateze Fr. Kendy, iar din a lui Cercel însuşi Sivori. Suma oferită ar fi fost de 150 000 de ducaţi de aur, boierii români ar fi fost doritori să se ajungă la o înţelegere, dar contele de Nogarola l-ar fi îndemnat să ceară îndoitul acestei sume. Kendy ar fi propus să fie trimis Sivori la Alba Iulia pentru continua-

rea negocierilor. Dar Cercel a refuzat. În ultima fază Sivori îl însoţeşte pe Cercel în călătoriile sale pînă la plecarea spre Constantinopol. Pretextînd în Memorial vechea duşmănie a lui Hassan paşa, aga ienicerilor faţă de el pentru fapte petrecute după spusa sa cu şase ani în urmă, devotatul Sivori îl lasă pe Cercel să plece singur să-şi înfrunte soarta la Constantinopol. De altminteri într-un pasaj din Memorial el se arată nemîngîiat de faptul că nu apucase să plece în solia sa în Franţa cu cîteva zile mai înainte de fuga lui Cercel!]

FRANCESCO VINCENTI

(? — după dec. 1583)

*

Autorul scrisorii de faţă nu ne este cunoscut din alte izvoare. El era unul din însoţitorii lui Petru Cercel, fără ca să putem şti în ce moment i s-a alăturat. Expunerea situaţiei pe care o dă aici răspunde desigur la întrebările lui Germigny din scrisoarea acestuia din 9 decembrie. Din cuprinsul dării de seamă trimise acum se poate vedea că ea îmbrăţişează un interval mai lung în care ambasadorul a rămas fără asemenea informaţii, fiind nevoit a scrie el. Este sugestiv faptul că îi scrie lui, şi nu direct domnului instalat de el, sau lui Franco Sivori. Pentru acesta din urmă o explicaţie s-ar afla în faptul că misiunea pe care i-o încredinţase domnul către regele Ştefan Báthory al Poloniei fusese contramandată din îndemnul ambasadorului. În adevăr între Henric III al Franţei, plecat din Polonia fără a fi renunţat la coroana ei, şi regele ales în locul său, nu existau raporturi de nici un fel, şi nici un fel de bunăvoinţă. Se poate ca această contramandare să fi pricinuit o încetinire a corespondenţei domnului (prin Sivori) cu protectorul mai puţin actual din Constantinopol. Din rapoartele lui Harborne, ambasadorul englez la Poartă, se ştie că solul regelui preacreştin era de o mare şi scan-

daloasă zgîrcenie. Ca atare s-ar părea că există o conexiune între două fraze aparent nelegate între ele din scrisoarea de față: anume știrea că domnul i-a dat lui Giacomo Alberti arenda vămilor din Țara Românească și recomandarea lui Vincenti către beneficiar să nu uite „serviciul" cuvenit lui Germigny. Noi am traduce în termenii de azi acest „serviciu" printr-un comision asupra acestei tranzacții. Se vede limpede din alcătuirea frazei precedente că Germigny nu cunoștea pe Nevridi, și poate nici pe „Giannachi", ci doar pe frații Tomaso și Giacomo Alberti. Probabil că și *il mio pachete* trimis de Vincenti lui Germigny prin „Giannachi" și Marzocco, vărul lui Giacomo, era tot un plocon și nu o simplă scrisoare. Alături de aceste indicii care merită să fie urmărite și mai departe, textul lui Vincenti aduce informații interesante cu privire la darurile făcute de domn marilor boieri, probabil boierilor de divan, pe care îi ospătează deoparte dîndu-le și daruri însemnate, spre deosebire de ospățul al doilea pe care îl dă altor 40 de boieri, cărora nu știm ce daruri le face, deoarece informația relativă la suma la care se ridică darurile (70 000) pare să fie o sumă globală cuprinzînd totalitatea gratificărilor acordate, și deci și cele ale celor 12 boieri mari.

Nu știm cum se împacă acest gest al domnului cu informația transmisă de Harborne la 27 ianuarie 1584 despre sistemul introdus de Petru Cercel de a stoarce bani de la marii boieri. (Tappe, *Documents concerning rumanian history* (1427—1601)... p. 45).

CĂTRE AMBASADORUL GERMIGNY[1]

[Dare de seamă despre Petru Cercel]

1583 decembrie 22, Bucureşti

... Excelenţa sa este sănătoasă şi voioasă şi foarte atentă şi zeloasă pentru cultul divin. Face bună dreptate, nu stă niciodată în inacţiune, îşi împarte timpul cu sîrguincioasă măsură, păstrează un stil, o ordine demnă de el, îşi cîrmuieşte şi conduce statul cu atîta socotinţă şi modestie, încît se miră oricine. Nu cedează nici la frig, nici la căldură, nici la foame, nici la sete, nici la orice alt neajuns, ci ţine divan în fiece zi în mod obişnuit pînă la amiază şi adeseori şi după aceea[2], ascultînd cu bunătate şi pe săraci întocmai ca pe bogaţi, însă iubeşte şi ocroteşte mult sărăcimea, şi nu îngăduie să i se facă vreo împovărare sau orice fel de împilare. f. 29

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul redat de A. Ciorănescu în anexa articolului *Nou despre Petru Cercel*, publicat în „Revista istorică", XXI, 79, 1935.
[2] *Quindi*, editorul propune: pînă la chindie.

La 1 decembrie (după vechiul calendar, căci curtea se ţine de stilul vechi) excelenţa sa, stînd la masă cu vreo 12 din marii săi boieri[3], toţi au fost dăruiţi, ba cu o haină de ţesătură de fir căptuşită cu samur, ba cu o haină de brocard căptuşită şi ea cu samur, ba cu una de ţesătură de fir fără samur, şi altora le-a dat cîte o haină de damasc „cramesin"[4] şi de felurite alte culori, sau de postav fin, potrivit cu rangul persoanelor, astfel încît aceste daruri puteau costa cam două mii de ducaţi. În ziua de 6 a acestei luni, în ziua de sfîntul Nicolae, stînd de asemenea la masă cu vreo patruzeci de persoane, s-au închinat paharele cu diferite urări în sănătatea excelenţei sale, printre care trei urări au urmat una după alta: prima în sănătatea sultanului, a doua în sănătatea maiestăţii sale preacreştine[5], a treia şi ultima în sănătatea măriei voastre ilustrisime: şi a făcut daruri de mai bine de 70 000 de bani gata[6], astfel că acest domn nu numai că e iubit dar chiar adorat de popor, căci se vede clar că ei îl admiră şi îl privesc ca pe un zeu venit pe pămînt . . .

Zilele trecute a venit aici domnul Tomaso Alberti[7] cu multe blănuri frumoase de samur, dintre care a dat o cantitate pentru blănirea unei haine a domnului principe, iar celelalte i le-a vîndut, iar excelenţa sa i-a dat două haine de stofă fină şi de mătase şi doi cai de preţ. Şi pe deasupra a dat domnului Giacomo, fratele acestuia, toate dările din Ţara Românească, în tovărăşia unui Hiot, numit Nicolo Nevridi[8] venit de cîteva zile din Moldova şi se spune că va veni ca al treilea tovarăş Signor Giannachi[9]. Şi cît a fost domnul Tomaso aici, eu i-am amintit din nou domnului Giacomo despre serviciul cuvenit măriei voastre, care mi-a răspuns că va avea grijă. Altă dată, s-a spus că domnul Franco[10] era desemnat ca ambasador în Polonia, domnul Zuan de Polo[11] pentru treburile din Ragusa, iar Luca pentru a duce o scrisoare[12] în Franţa, însă această însărcinare a lui Luca a fost „*una cannabusa*". Despre domnul Zuan nu se mai vorbeşte, nu ştiu din ce cauză, apoi cît despre domnul Franco, cum va fi auzit măria voastră ilustrisimă, nu a mai mers în Polonia după cîte aud, pentru că d. principe şi-a schimbat părerea potrivit cu cele ce i le-aţi scris în contra acestei intenţii, şi desigur a rămas foarte încurcat[13] şi

---

[3] *XII de suoi primati* (adică boierii de divan).
[4] Culoarea roşie-cărămizie foarte preţuită.
[5] Regele Franţei Henric al III-lea de Valois.
[6] *Settanta millia di contanti.*
[7] Poate acelaşi care a călătorit prin Moldova în 1612 şi 1613 cu mărfuri spre Liov.
[8] Vezi N. Iorga, *Istoria Comerţului*, I, cartea a II-a. Nicolaie Nevridi, zis Domestico, grec din Constantinopol, era vameşul lui Aron pînă ce-l osîndi la moarte ca să-l despoaie. E numit şi Nicoriţă Nicoresi.
[9] Este desigur unul şi acelaşi cu Ienache Simota, zis şi Simion grecul, care va fi martor în procesul lui Petru Şchiopul cu Giovanni de'Marini Poli (vezi *Hurmuzaki*, XI, p. 318).
[10] Sivori.
[11] Giovanni de'Marini Poli.
[12] *Qualche pacheto.*
[13] *Invaghito.*

pentru că nu a dobîndit acea cinste şi totodată pentru multele cheltuieli pe care le-a şi făcut. Dar aşa e de mare respectul pe care îl poartă măriei voastre, încît acceptă totul cu voie bună fără a se văita, deşi sînt unii care zic că măria sa ilustrisimă[14] i-a împiedicat călătoria . . .

Dată în Bucureşti 22 decembrie din 1583.

FRANCESCO VINCENTI

P.S.: [A primit în casa domnului Franco scrisoarea lui Germigny din 9 decembrie. Aşteaptă cu nerăbdare să afle] că măria voastră a primit *il mio pacheto* trimis cu d. Giannachi, dar încredinţat lui Giorgio Marzocco, vărul domnului Giacomo Alberti, venit împreună cu zisul domn Giannachi . . .

---

[14] Adică Germigny care apare aici la persoana a treia.

G. P. CAMPANI

(? — după 1587)

*

Iezuitul italian G. P. Campani, numit provincial al Societăţii din Polonia după moartea lui Francesco Suniero (în ianuarie 1580), are unele trăsături comune cu Possevino. Găsim la el acelaşi amestec de diplomat şi de ecleziastic, de sentimentalism religios şi de atenţie îndreptată totodată spre realităţile materiale. Mai puţin sec ca Possevino, şi mai caustic, avînd şi o pătrundere psihologică reală şi un oarecare simţ al umorului care transpare în unele trăsături ale portretului noului rector Capeci, el pare mai degrabă interesat de oameni decît de probleme. În afară de propriile sale experienţe sau realizări, de care se mîndreşte, punîndu-le într-o paralelă avantajoasă cu cele ale lui Possevino — el mai notează o serie de observaţii şi informaţii care ne oferă un material preţios pentru surprinderea unor aspecte mai puţin cunoscute ale condiţiilor din Transilvania. Ca şi la Possevino observăm la el o tendinţă de a se opri la elemente de suprafaţă, necăutînd cauzele unor neajunsuri şi mulţumindu-se uneori cu soluţii mai mult aparente. De exemplu în privinţa îndepărtării din Cluj a acelui „Saxon“ care îi „tulbura“ pe magiştrii iezuiţi de la catedra colegiului arian rival, susţinut de orăşenii din Cluj. Se încrede foarte des în apa-

rențe înșelătoare. Nu descifrează dispozițiile reale ale viitorului guvernator Géczy, așa de plin de atenții la Oradea, dar pe care le va cunoaște apoi, fără mare bucurie, la a doua sa venire și ședere în Transilvania (noiembrie 1585 — ianuarie 1586). Nu-și dă seama că toată iubirea pe care o atribuie dregătorilor și nobililor pentru Leleszi este înșelătoare; nu e decît reflectarea ocrotirii categorice a catolicismului și a slujitorilor săi din partea regelui Ștefan Báthory. Moartea acestuia a însemnat și risipirea acelora în noiembrie—decembrie 1588. În sfîrșit își propune ca cea mai glorioasă realizare, convertirea celor doi medici ai curții Squarcialupi și Blandrata, care nu ar fi putut fi decît formală, dar care în cazul acestuia din urmă ar fi constituit un triumf al bisericii romane asupra unuia dintre foștii capi ai „ereziei" antitrinitariene.

Cele două călătorii ale lui Campani în 1585 au fost provocate în primul rînd de situația intolerabilă din sînul conducerii Colegiului, din cauza conflictului permanent dintre rectorul polon „Vangrovitius" Wuyek) și părintele ungur Ștefan „Arator" (Szántó) care denunța cu indignare regimul instituit acolo, iar apoi din nevoia de a frîna inițiativele prea generoase ale noului rector Capeci, pe care îl alesese și îl adusese la prima sa venire în Transilvania. Mai trebuiau împlinite și unele dorințe imperative ale regelui: adoptarea cît mai grabnică a noului calendar, punerea bazelor colegiului de la Alba Iulia, ba chiar întemeierea unui colegiu și la Oradea! Dar asupra acestui ultim punct Campani este ferm hotărît să nu-l urmeze pe rege, ci dimpotrivă, să obțină ca banii promiși în acest scop să fie afectați rezidenței din Oradea pentru nevoile sale. În ajunul plecării sale din Transilvania Campani nu reușise încă să rezolve problema destul de complicată a aflării unui succesor lui Leleszi. El sugerează corespondentului său, cardinalul Bolognetti, nunțiul apostolic de pe lîngă Ștefan Báthory (bineînțeles pentru ca acesta să comunice sugestia regelui), că rectorul Ferrante Capeci, ar fi persoana cea mai potrivită pentru a-l înlocui cu condiția să fie găsit un rector capabil pentru Colegiul de la Cluj. Totodată, sătul de oboselile unor călătorii atît de lungi și conștient de piedica reală constituită de imposibilitatea unor legături frecvente și statornice între puncte atît de depărtate, ca Alba Iulia și Cracovia, el propune în septembrie 1586 generalului iezuiților Aquaviva fie instituirea unei „provincii" iezuite separate cu sediul la Cașovia, fie crearea unei viceprovincii a Transilvaniei.

Cu alungarea iezuiților din Transilvania încetează și contactul lui Capeci cu problemele acestui principat.

CĂTRE UN ADRESANT ANONIM DIN POLONIA[1]

1584 februarie 7, Alba Iulia.

[... Aflînd de sosirea sa, vin de pretutindeni să-l asalteze trimişi ai oraşelor, satelor şi nobililor ca să ceară preoţi ... orăşenii din Tîrgu Mureş — nobilii din Turda].

Aici la Alba Iulia au venit vreo 30 de secui, nobili şi domni de seamnă, numiţi Lazar[2] şi în fiecare zi stăruie pentru preot. Azi au fost trimişi doi nobili români din Lugoj şi Caransebeş, provincie românească, spre a cere un preot pentru părţile acelea, adăugînd: „Dacă va veni cineva va avea de păstorit 60 de sate care nu vor să-şi dea copiii ereticilor să-i boteze". A venit azi din Timişoara un altul[3] în casa căruia şi-a dat duhul cu pietate, părintele Sfon-

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de V e r e s s, în *Epistola et Acta Iesuitarum* ..., II, p. 30.
[2] Lazár de Szárkegy.
[3] Un ragusan.

drata[4], în ziua de 10 noiembrie 1583 ... zicînd că dacă am merge acolo am putea să trecem în cea mai mare siguranţă în Bulgaria şi Rascia[5] spre marele folos şi mîngîiere a creştinilor ... Voiam cu tot dinadinsul să ajung acolo pînă la Timişoara împreună cu părintele Valentin ungurul[6] şi cu părintele Vangrovitius[6a] care înţelege orişicît acea limbă slavă, sub cuvîntul de a recupera ce a lăsat acolo defunctul părinte Sfondrata: dar ne opresc ai noştri, zicînd că nu e voie să se meargă fără o scrisoare a principelui: şi că „triumvirii"[7] nu ne vor da nicidecum scrisoare, şi după aceea, dacă s-ar afla acest lucru ne-ar dăuna în comiţiile viitoare şi ar duce la îngrădirea puterii noastre, îngrădită destul şi prea destul pînă acum de către articolele din Turda.

Am făcut un pas mai departe cu Squarcialupi[8] şi Blandrata[9]. Acela mi s-a mărturisit oral şi în scris. Celălalt mă tem este la pămînt şi de neîndreptat ... Ar vrea să i-l dau pe Maxim[10] pe lîngă sine, ca să îngrijească serios de el: oferă colegiului o pomană însemnată pentru acest lucru, şi ca acesta să fie stăpîn pe lucrurile sale căci nu are pe nimeni devotat care să vrea să stea cu el şi pe care să-l iubească ... şi cînd i se spune: „Dar Maxim este de altă religie, vreţi oare să-l trageţi la voi?" zice „Eu voi da legămînt în scris cu jurămînt că nu voi vorbi cu el despre religie" — „Dar Maxim se roagă mult —

---

[4] Iezuit care avusese grija catolicilor din regiunea Timişoara aflaţi sub jugul turcesc.

[5] Serbia.

[6] Valentin Ladó, iezuit plin de energie care a desfăşurat o activitate neobosită în ţara secuilor şi în Banatul creştin şi a secundat acţiunea lui Arator (Szántó) în regiunea Oradea.

[6a] Forma latinizată a numelui iezuitului polon Iacob Wuyek, rectorul Colegiului iezuit din Vilna, trimis în Transilvania în octombrie 1579 la cererea regelui Ştefan Báthory ca rector al Colegiului nou înfiinţat la Cluj, (Vezi în *Călători*, II, aspecte ale regimului instaurat de el în colegiu).

[7] Adică cei trei prezidenţi A. Kendy, L. Szombory şi W. Kovacsóczy însărcinaţi cu guvernarea Transilvaniei în intervalul 1583—1585. Este a doua formulă adoptată în cursul minorităţii lui Sigismund Báthory şi care constituie o etapă intermediară între guvernarea colectivă a senatului din intervalul 1581—1583 şi concentrarea puterii în mîinile unui singur guvernator (I. Géczy) din faza finală 1585—1588.

[8] Medic italian al lui Sigismund Báthory, moştenit de acesta de la părintele său Cristofor Báthory, mort în mai 1581. Aparţinea religiei reformate, şi deşi se arăta foarte îndatoritor faţă de iezuiţi, aceştia căutau cu tot dinadinsul să pună pe lîngă principe un medic catolic. Jacques Bongars l-a cunoscut la trecerea sa prin Transilvania în 1585.

[9] Medic foarte priceput, el este totuşi mai cunoscut ca adept şi propagandist al unitarismului, la care ajunsese să-l convertească şi pe Ioan Sigismund Zápolya (mort în 1571), predecesorul lui Ştefan Báthory, asupra căruia avea mare influenţă. A continuat să se menţină şi sub acesta din urmă dîndu-i chiar un ajutor preţios cu prilejul alegerii sale de rege al Poloniei. Pentru viaţa sa aventuroasă pot fi spicuite izvoarele contemporane. O schiţă sumară foarte bună e dată în *Enciclopedia italiană*.

[10] Iezuitul Massimo Milanesi din Florenţa cu oarecare cunoştinţe medicale era în momentul acesta în vîrstă de vreo 55 sau 56 de ani. A fost pe rînd felcer, grădinar, primind felurite însărcinări gospodăreşti şi administrative. Blandrata, bătrîn şi singur, ar fi dorit să-l poată avea pe lîngă sine spre a-i purta de grijă, oferind chiar să-l facă moştenitorul său. (Vezi în volumul de faţă darea sa de seamă despre ciuma de la Alba Iulia în 1586).

„Şi eu (zice el)“ m-aş ruga cu el, în bună învoială şi ziua şi noaptea, şi chiar de zece ori pe zi dacă trebuie . . .“.

p. 31 E uimitor cît de mult sînt atacaţi aici catolicii, şi totuşi sporesc mereu, mai mult ca vinul, după ce au fost călcaţi strugurii. Toată ziua vrea principele să fim cu el, şi la prînz şi la cină, dar nu mergem întotdeauna, sîntem însă siliţi să mergem adesea. Cu marele mareşal, domnul Galfi am ajuns de asemenea mai departe, ne iubeşte şi ne favorizează, nu se deosebeşte prea mult în păreri de noi, am redus pînă în cele din urmă diferenţa la un singur articol: i-am dat cărţi, imagini, concluzii: toate au fost bine primite . . . [Va merge la Oradea ducînd cu sine pe P. Ştefan (Szántó). Trimişi solemni anume împuterniciţi de acolo au venit să ceară un preot] . . . Toate aicea sînt sigure din partea turcilor şi se spune că nu au fost niciodată mai favorabile principelui. A poruncit ceauşului trimis (aici să se restituie tot ce au prădat jefuitorii[11] la Tuşnad[12] în vremea în care ar fi trebuit să venim <acolo> dacă nu ne-ar fi făcut Dumnezeu să zăbovim . . .

Se dau aici trei cauze pentru care nu a fost promulgat noul calendar. 1) Prima: // nu au exemplare ale *Noului calendar*; ce bine dacă ar fi fost trimisă aici vreo mie de la Tyrnavia sau Cracovia! 2) Apoi că nu l-a primit încă Ungaria cu care au toate legăturile, deşi eu cred că l-a primit <Ungaria> dar ei aşa zic. Ultima şi cea mai slabă — că e din cauza românilor, deoarece mai înainte se potriveau cu <calendarul> nostru în multe privinţe, acum nu vor să muncească, deoarece ar trebui să muncească după calendarul gregorian. În sfîrşit într-un cuvînt cauza e că ei nu o fac de voie şi totuşi ei văd că sînt datori să o facă şi Blandrata zice că hotărît vor fi siliţi să-l primească pentru considerente politice, dacă nu pentru altele. Azi am aflat ca lucru sigur că a fost primit la Timişoara şi în Bosnia, Rascia şi Bulgaria nu numai de creştini, dar şi de negustorii turci *propter communitatem orbis*. Nu ştiu dacă să-i cred?

Eu nu ştiu cînd voi putea să mă desprind din Transilvania: atît de multe îmi mai rămîn de făcut, şi nu aş vrea — pentru că vin atît de tîrziu — // să par că vin în goană, şi noul rector are mare nevoie de a fi călăuzit, deoarece în afară de cultura literelor şi de pietate unită cu prudenţă, în chestiunile de afaceri şi de obiceiuri septentrionale el este ca *tabula rasa*. Dar va fi luminat de Dumnezeu. [Mai are multe de făcut la Cluj, poate să-l trimită înainte pe Szántó şi să vină apoi să vadă ce-a făcut acesta.]

---

[11] *Excursores*, bande de pradă venite de pe teritoriul turcesc.
[12] În Sălaj.

CATRE NUNTIUL DIN POLONIA BOLOGNETTI

1584 februarie 10, Alba Iulia.

[E de trei săptămîni aici căutînd să scoată o hotărîre „contra unuia care ne tulbură"][13] // Duc discuţii pentru cumpărarea unei case pentru seminarul din Cluj, sau clădirea uneia p. 39
noi, ceea ce poate ar fi mai bine... Caut tineri ca să-i duc la p. 40
<seminarul din> Vilna: transilvani, români, secui, moldoveni[14] pînă acum am găsit doar doi: un secui şi un transilvan... I se cer preoţi la hotarul

---

[13] Ioannes sau Petrus Saxonus fost iezuit, „renegat" şi trecut în tabăra reformată, ajuns apoi în fruntea Colegiului arian din Cluj. In octombrie 1583 Possevino stăruie ca el să fie predat rectorului iezuiţilor sau alungat din principat. Il desemnează ca Ioannes Saxonus. Ulterior va fi numit Petrus Saxonus în reclamaţiile şi intervenţiile rectorului Capetius şi ale provincialului Campani din anii 1585 şi 1586.

[14] Vezi în *Călători*, II, planul lui Possevino de a dezrădăcina pe tinerii cîştigaţi pentru seminarul catolic, trimiţîndu-i pe cei din Transilvania în Lituania şi Polonia, şi pe cei de acolo la Cluj.

hotarul turcesc.] Eri a fost aici acela în casa căruia a murit părintele Sfondrata <în Timişoara>[15]. Îmi spune că e foarte uşor să merg acolo... Spune că s-ar putea face atîta bine, şi mai degrabă acolo decît aici. [Squarcialupi... Blandrata... se arată foarte îndatoritori[16].] Se spune că ar dori ca papa să-i îngăduie[17] să locuiască în Bologna, făgăduind să nu vorbească niciodată de religie şi să se manifeste ca un catolic şi să stea retras în casă numai pentru a nu muri în locurile acestea după ce le-a nenorocit...

[Principele este un *angioleto di Paradiso*... vioi, prudent, de mari speranţe. Îi cheamă mereu la masă etc....]

Către acelaşi

1584 februarie 26, Cluj.

p. 47 [A reuşit cu triumvirii — acum toată ziua discută cu „senatorii" Clujului. Aceştia au conciliabule între ei, vrînd poate să evite a da un loc anume pentru a se construi seminarul (ca anul trecut cînd au cumpărat o casă doar spre a o da cu chirie pe un an). La 25 II ei promit să amenajeze casa cumpărată (cu 300 de taleri) pentru 50 de elevi ca să slujească pe trei ani, în care timp se va clădi seminarul din alocaţiile[18] prevăzute — şi în sfîrşit au consimţit ca să îngăduie iezuiţilor să cumpere 4—5 case în jurul colegiului. Vor trebui să fie reclădite din nou sub ochii Colegiului în piaţa bisericii.] Slavă domnului am scăpat de „Saxon"[19] care se înfipsese în şcoala ariană şi aducea cel mai mare prejudiciu colegiului şi seminarului <nostru>. Curînd după ce i-am adresat o admoniţiune părintească şi am discutat de mai multe ori despre el cu prezidenţi am obţinut un decret pentru tot principatul, altminteri se însura aci şi rămînea în acel lectorat; dar fără a folosi <decretul> sau a-l scoate la iveală, a vrut Dumnezeu ca el să fugă cînd a auzit că mă întorc de la Alba Iulia, astfel că nu a fost nevoie să aducem vreo atingere la acea blîndeţe a spiritului atît de iubită de instituţia noastră. [Peste 7—8 zile va pleca prin Oradea ducînd cu sine vreo 7—8 unguri şi secui după dorinţa lui Possevino pentru seminarul din Vilna.]

---

15 Vezi scrisoarea din 7 februarie în care dă aceeaşi informaţie.

16 Nu a mai fost redat aici pasajul foarte asemănător cu cel din scrisoarea precedentă relativ la aceşti doi medici pe care ar fi vrut Campani să-i convertească.

17 Dacă într-adevăr nutrea această speranţă, arderea pe rug a lui Iacob Paleolog din anul următor avea să o spulbere.

18 *Delle pensioni*, sumele anuale făgăduite de papă şi de rege pentru acest scop.

19 Petru Saxonul. (Vezi scrisoarea din 1 februarie).

CĂTRE AQUAVIVA

/Dare de seamă recapitulativă/

1584 februarie 27, Cluj. p. 50

[A plecat din Iaroslaw, în Polonia, la 6 decembrie cu iezuiţii destinaţi Colegiului de la Cluj. Erau cu toţii împreună 14. Pe drum le-a distribuit sarcini corespunzînd misiunilor viitoare — rectorul colegiului este şi *rector itineris*, „minister" (administrator), e cel care e acum în această calitate la Cluj (Martin Undó) — cel însărcinat cu încartiruirea e p. Petru, foarte îndemînatic. L-a pus pe rector ca să le ţină exerciţii (spirituale) spre a-i încerca talentul „pe care l-am văzut a fi plin de memorie, dar confuză". Drumul greu a durat 17 în loc de 10 zile. p. 51
Succesul realizat pe lîngă tînărul Ştefan Báthory despre care era părerea unanimă că s-a făcut eretic, avînd soţia eretică. Ştefan Báthory a acceptat noul calendar, a sărbătorit naşterea domnului cu mare devoţiune etc., a rugat să i se trimită un preot la Şimleu, dar cînd a sosit acela el plecase de acolo şi preotul s-a reîntors. A sosit la Cluj la 31 decembrie. Toate merg bine, dar se relevă lipsa unor locuinţe calde precum şi vexaţia prici-

nuită iezuiţilor de către acel Saxon[20]] „căci atunci cînd l-am chemat la mine pe acel Saxon şi a venit, i-am amintit de datoria sa, dar nu am vrut să-l arestez (ceea ce ar fi dorit ceilalţi), ci l-am lăsat să plece liber, el nevrînd să rămînă, totuşi făgăduind că va merge cu mine cînd voi pleca în Polonia. [Campani a fost la Alba Iulia, la principe şi la prezidenţi[21]. A stat vreo patru săptămîni
p. 52 acolo cu bune rezultate //. În chestiunea Saxonului au trimis scrisori de proscripţie şi de exil, chiar mai straşnice decît fuseseră cerute.] Cînd ne-am înapoiat la Cluj şi am pus ca să fie chemat, fugise (la început prezidenţii se lăsau greu mai ales cu privire la localul pentru seminar). Dar au fost bătuţi de Dumnezeu, ca egiptenii odinioară. Căci, lucru uimitor de spus, toţi trei prezidenţii şi-au îngropat fiecare din ei cîte un fiu (prunci nevinovaţi) cît mai eram noi acolo, şi cel care ne ataca mai rău a suferit şi un al doilea doliu şi ceilalţi se aflau şi ei în aşteptarea lui. Cînd în mod neaşteptat am primit rezolvarea de la cancelar după toate dorinţele noastre, el avea atunci în casă pe fiul său mort şi neîngropat încă, iar celălalt, care a asistat la moartea a doi dintre ai săi, a fost silit să fugă de aceste morţi repetate plecînd din Alba Iulia, încît restul senatului fără de acesta şi-a dat hotărîrea în pricina noastră, ceea ce nu ar fi putut nicicînd face dacă ar fi fost de faţă... Am dobîndit tot ce cerusem iar în privinţa acelui Saxon, chiar mai mult decît cerusem.

[Tot astfel, întîmpină bunăvoinţă din partea „senatului" clujean. Acesta a dispus să se închidă o zi porţile oraşului pentru a-l căuta pe Saxon, spre a-l
p. 53 preda lui Campani... // Obţine facultatea de a cumpăra oricare casă din uliţa din faţa bisericii şi a locului bisericii iezuiţilor.] Acest loc conţine şapte case, care se cumpără ieftin, parte pentru <locuinţele> iezuiţilor, parte pentru clădirea seminarului şi facerea unui cimitir, căci... regele... temîndu-se că nu ar fi posibil să aibă cimitirul în oraş, a poruncit să se facă unul în faţa zidurilor... [Încercările sale de a converti pe medicii Squarcialupi şi Blan-
p. 54 drata] //. În colegiu merg toate bine, slavă Domnului. Noul rector este excelent, dar în materie de exercitare a autorităţii este *tabula rasa*[22]; este totuşi docil; cît era de necesar să nu fi venit singur cu firea şi înflăcărarea sa italică ce se vădeau la el, dar a avut pe lîngă el un bun sfătuitor[23] (de n-ar fi prea din cale afară de bun!) care nu a trecut sub tăcere nimic din cele ce erau utile, ci le-a semnalat. Cîştigă experienţă zi de zi, şi ar vrea să rămîn şi eu aici pînă la Paşte, dar se împlinesc două luni [de şedere în Transilvania], şi peste vreo săptămînă şi ceva mă gîndesc să plec de aici la Oradea...

---

[20] Transfug de la iezuiţi trecut la arieni şi conducînd colegiul acestora în acelaşi oraş unde îi sfida pe foştii săi superiori.

[21] *Praesides*, aşa-zişii triumviri Kendy, Szombory şi Kovacsóczy.

[22] *In gubernio tabula rasa*, adică inexistent.

[23] *Monitorem*. Este părintele Martin Undó, ocupînd locul de *minister* cu atribuţii de administrator, amintit mai sus.

[Zilnic vin delegaţii de prin ţară să-i ceară preoţi. Nu i-a putut satisface pe toţi. Au venit din Şimleu şi apoi din Tîrgu Mureş.] După aceea din Oradea. Acestora le-am satisfăcut cererea, apoi din Turda, apoi din Finiş, apoi secuii din Ciuc: Au venit la Alba Iulia nişte domni din fruntea lor numiţi Lazar, însoţiţi de 30 de nobili, venind la noi de trei şi de patru ori şi stăruind pînă le-am dat pe unul pentru păresimile acestea, anume pe părintele Valentin (Ladó) fără noviciat, dar este hotărît un bărbat plin de sfinţenie prin care Dumnezeu a săvîrşit minuni la Alba Iulia şi a alungat demonii. După aceea românii[24] au trimis la mine doi nobili, zicînd că au avut un preot (din?) în Moldova (?)[25] care a fost descoperit a fi un impostor, fără hirotonisire, şi mi-au cerut unul, invocînd motivul marii lor depărtări (fiind) chiar la hotarul dispre turci. Ce să mai spun? Chiar din Turcia a venit acel ragusan în a cărui casă a murit la Timişoara părintele Sfondrata ... etc. [ca în scrisorile precedente]. La Alba Iulia lucrurile merg bine, însă părintele Ioan (Leleszi) este foarte dur cu toţi membrii prezidiului, încît mă mir cum de rabdă ei autoritatea sa, căci părintele Lelesius este mai mult decît toţi guvernatorii şi el fără zgomot rînduieşte <totul> pe lîngă principe: iar aceia fără el nu pot <face> nimic ... dacă ar fi acolo cineva blînd şi paşnic ar fi călcat în picioare, şi acela, şi principele, de către ereticii în mijlocul cărora trăieşte.

[P.S. P. Lelesius cere să i se găsească un înlocuitor — el e foarte bolnav şi crede că nu va mai trăi mult. A scris regele Poloniei să i se recomande noului rector blîndeţe şi oarecare toleranţă, să nu pretindă dintr-o dată aici ceea ce vede în colegiile evoluate de unde a fost trimis.]

Către acelaşi

1584 martie 31, Iaroslav

[Prezidenţii se arată acum tot mai binevoitori pentru şcoala iezuiţilor p. 38
(scrie Leleszi). Trebuie căutat un succesor pentru Leleszi care pe lîngă doctrină şi pietate să mai aibă şi mîndrie *(magnanimitas)*. Cu smerenia eşti călcat în picioare.]

Am plecat din Cluj în miercurea de la miezii păresii. Am sosit la Oradea a treia zi, şi i-am găsit sărbătorind cîşlegiul[26], căci nu se schimbase încă acolo calendarul[27]. Aşadar la aceeaşi masă noi mîncam mîncăruri cu

---

[24] Din Banat.
[25] *In finibus Moldaviae*. De corectat: *ex* în loc de: *in*?
[26] *Bachanalia celebrantes.*
[27] *Nondum enim mutatus est annus ibi.*

ulei, iar ei carne fără nici o supărare. [Orădenii au trimes mai înainte la Cluj să-i ceară un alt preot în locul lui G. Törös — trimis în iulie trecut de către rege şi Possevino fără ştirea lui Campani — şi care zace din nou. Le-a trimis pentru începutul postului pe părintele Szántó cu un frate.] În duminica următoare (11 martie) care pentru noi (cei cu noul calendar) era duminica *Laetare*, iar pentru ceilalţi duminica Quinquagesimei, am văzut adunat atîta norod, încît biserica nefiind mai mare decît biserica Bunei Vestiri (Annunciata) de la Roma, predica a trebuit să se ţină în cimitir, ridicîndu-se acolo o treaptă din pietre şi pentru cei mai nobili existînd nişte adăposturi negreşit mai simple, alţii punîndu-şi sub cerul liber băncile lor care rămîn la nesfîrşit în ploaie şi zăpadă, aşa cum în alte locuri stau în biserică. Îmi evoca icoana scăldătoarei mîntuitoare[28], căci la extremităţile cimitirului era răspîndită o mare mulţime de oameni bolnavi care vin la băile orădene[29], desigur vestite, la o depărtare de o jumătate de milă, unde săracii sînt îngrijiţi fără plată, iar duminicile vin în oraş să cerşească şi să asculte cuvîntul lui Dumnezeu. Am fost primiţi cu toată dragostea şi cinstea de către ilustrul domn căpitan[30] care este a doua persoană în stat după principe [fusese în
p. 70 această funcţie // Cristofor Báthory cînd era regele principe]. El îşi are fratele la învăţătură la Cluj, şi cum îl lăsasem pe acesta rău bolnav, părintele rector îi dăduse în taină împărtăşania după ce îl spovedise. Ne-a primit la masă în mijlocul a vreo 20 de ofiţeri („centurioni") ai săi, toţi calvini, aşa cum e şi el, dar foarte liniştit[31], şi deşi era o zi de dulce pentru ei, totuşi ţinînd seama de noi, abia au apărut pe masă feluri gătite din carne, deşi spuneam că ei pot să le mănînce fără nici o vină. S-a vorbit destul de mult despre religie, a ascultat totul. El arată bunăvoinţă pentru ai noştri. Cînd a ştiut că voi pleca, după ce mi-am luat bun rămas de la el, fără să ne aşteptăm cîtuşi de puţin la aceasta, a fost prezent la ora plecării în piaţa[32] <oraşului> (?) împreună cu 60 de nobili ai săi şi nu a pornit pînă ce nu am pornit şi noi petrecîndu-ne vreo cinci mile italiene cu toţii în semn de respect[33]. Ne-a dat şi doi ofiţeri cu două care şi cu oameni de ai săi care să ne însoţească pînă acolo de unde am fi feriţi de primejdie din partea turcilor.

[Cei din Oradea i-au cerut de 4—5 ori să meargă cu ei să aleagă un loc pentru colegiu[34] dar faţă de Cluj perspectivele realizărilor sînt slabe. Aici vin

---

[28] *Probatica piscina.*

[29] *Thermas Varadinenses*, azi Episcopia Bihorului.

[30] Ioan Géczy cu începere din 1577, — *N. Ed.*

[31] *Placidus valde*, adică nu fanatic. (Vezi mai apoi p. 88).

[32] *Area.*

[33] Provincialul observă cu melancolie că acesta nu a trecut încă la catolicism (!). Acelaşi Géczy, ajuns în 1585 „guvernator" al statului, este, după toate mărturiile, autorul alungării iezuiţilor în decembrie 1588, la primul prilej după moartea regelui Ştefan Báthory.

[34] Pentru intenţia regelui de a întemeia un colegiu la Oradea, vezi V e r e s s, *op. cit.*, pp. 82 şi 84.

15—20 de mii de creştini din „Turcia" (adică din locurile ocupate de turci) pentru solemnităţi religioase şi săvîrşirea tainelor bisericeşti, dar ei nu rămîn, ci pleacă înapoi. S-ar putea admite o „rezidenţă" cu două şcoli pentru moment, dar în alt loc,] căci acesta (de acum) este cu totul în suburbie şi nu numai în suburbie, dar chiar şi la extrema limită a suburbiei, unde noaptea sînt puse străjile militare...

[A fost la Ecsed, la comitele Nicolae Báthory. Locotenentul acestuia a cumpărat de la creştinii săraci din „Turcia" nişte moaşte ale sfintei Caterina, dar nu ştie care sfîntă Caterina ... Merge apoi la Kisvard[35].] p. 71

În această călătorie am botezat trei copii, care fiind orfani, nu au avut pe nimeni care să se îngrijească de ei să fie botezaţi, iar ei erau fii de români şi aduceau mari mulţumiri lui Dumnezeu.

Către acelaşi

1585 decembrie 1, Cluj

[Se află aici de două luni dar nu a terminat încă nici măcar vizitaţia colegiului. Au fost multe de făcut pentru a aduce studiile la nivelul cerut unei academii după dorinţa regelui. Prezenţa principelui şi a curţii a adus şi ea oarecare piedică... acesta va pleca peste două zile... Leleszi a fost eliberat de grija conducerii fundaţiei de la Alba Iulia. I s-a dat un frate „coadjutor"[36] care să-l îngrijească. I s-a mai dat ca „magistru" al copiilor ce învaţă împreună cu principele p. Marcus... care îi va fi de ajutor // lui Leleszi la curte, însă singur nu ar fi bun pentru că e prea blînd din fire.] Este de mirare cît e de necesar ca părintele Leleszi să fie atît de sever cu guvernatorul şi cu prezidenţii şi cu toţi consilierii, încît toţi se tem de el şi nu îndrăznesc nici să iasă la cîmp cu principele dacă nu trimit în prealabil să-i ceară voie, căci dacă nu ar fi astfel ar fi doborît bunul principe. De aceea este atît de necesară principelui, măcar şi simpla lui prezenţă, chiar dacă ar zace de boală, numai să aibă pe cineva să-l ajute. [Au fost puşi în toate locurile fraţii cei mai potriviţi.] p. 143 p. 144

Mai rămîne doar Oradea unde munceşte părintele Arator (Szántó) singur, acolo bîntuie grozav ciuma... Se îngroapă 100 de oameni zilnic... şi ştim că ea e în toi nu departe de ai noştri, adică la vreo milă.

Seminarul s-ar umple de îndată dacă ar avea un local şi locuinţe, căci acum nobilimea doreşte nespus de mult să-şi aibă acolo copiii. Pînă acum a

---

35 În Ungaria.
36 Din personalul ajutător de fraţi, afectaţi muncilor manuale sau servile.

venit de două ori episcopul românilor[37] ca să-mi recomande pe nepotul său pe care l-am primit. Chiar şi consilierii se roagă pentru copiii lor. [Părerea regelui şi a lui este ca să cîştige în felul acesta nobilimea, şi atunci se va converti întreaga Transilvanie.] Voi recomanda rectorului să fie primiţi mai mulţi nobili. Pînă acuma sînt întreţinuţi peste 50 de adolescenţi distinşi.

Va afla aici un nou fel de bursieri[38] conform regulilor, adică hrănindu-se din masa gătită pentru noi, nu din resturi, ci din porţii egale de carne, „menestres“, pîine şi vin. Dar sînt vreo 80. Lucrul <în sine> este bun, dar modul <de aplicare> mai trebuie îndreptat, căci din bunătatea părintelui rector <seminarul> se umplea de oameni de orice fel, chiar de unii meseriaşi care
p. 145 veneau să înveţe să citească, şi cînd voia cineva să plece se retrăgea. Acuma voi reduce numărul la o cifră mai mică, să zicem // 50 de <elevi> aleşi[39]. Ei au în grija lor înmormîntările, cîntatul în biserică şi alte sarcini ale colegiului nostru, sînt buni toţi şi foarte curînd se fac catolici, după cum şi în şcoli abia de găseşti pe vreunul care să nu fie catolic. Chiar dacă vin ca eretici, curînd sînt aduşi la conversiune . . .

[Colegiul iezuit a reuşit să lipsească şcoala eretică de rectorul ei. Acesta s-a făcut nevăzut de trei zile, fiind căutat prin oraş pentru a fi predat provincialului. Celălalt, Franken, a fugit şi numirea noului guvernator[40] e desigur bună pentru cîrmuirea principatului în ce priveşte politica, dar cît se poate de rea pentru religie. Îşi plimbă cu el peste tot predicatorul calvin plin de hulă. Ni-l aduce (aici) pînă la principe, apoi plecînd cu ceata sa îl redă predicii sale otrăvitoare. Îşi rîde de toate cele sfinte cu duhul blîndeţii, ceea ce e poate mai vătămător decît cu dispreţ manifestat deschis. [Provincialul nu a putut obţine nimic de la el[41] în privinţa reclamaţiei contra Saxonului, dar s-a adresat senatului mic[42], şi în parte prin ameninţări, în parte făgăduind protecţia sa pe lîngă rege a ajuns să dicteze el însuşi în senat în auzul tuturor cele cuprinse în hotărîrea dată apoi de ei. Drumurile spre Oradea sînt oprite din cauza ciumei . . . Nu ştie cînd va putea pleca[43].]

---

[37] Vezi Possevino, *Transilvania*, ed. Veress, în „Fontes rerum transylvanicarum“, p. 64 despre cei trei episcopi ai românilor din Alba Iulia, Dej şi Şimleu. Primul avînd rang de mitropolit.

[38] *Convictum.*

[39] *Selectorum*, selecţionaţi după alte criterii decît ale rectorului.

[40] Acelaşi Ioan Géczy care îl primise cu atîta politeţe la Oradea.

[41] Şi în privinţa întemeierii unui colegiu la Alba Iulia, s-a opus nu provincialului care nu s-a amestecat direct în această chestiune, ci regelui, scriindu-i că principele nu va putea trăi la Alba Iulia dacă i se iau bunurile lui pentru colegiu (Veress, *op. cit.*, II, p. 158).

[42] *Minorem senatum*, adică „senatul“ oraşului Cluj.

[43] Vizitarea colegiului s-a terminat la 29 ianuarie.

Către acelaşi

1586 ianuarie 15, Bistriţa

[Este reţinut în această margine a Daciei de treburi şi de noroaiele drumurilor care împiedică mersul său la Oradea. L-a adus cu el pe Leleszi la principe de care vrea să-şi ia rămas bun — dar după drumul (atît de obositor pentru acela) de trei zile de la Cluj la Bistriţa, nu ştie cum îl va putea duce înapoi. Acela suferă mult, veşnic zăcînd în pat sau şchiopătînd. E nevoie de noi preoţi care să ştie limba.] 149—151

... Rectorul (Capeci) cum nu se îngrijeşte de sănătatea sa şi nu poate fi convins să se îngrijească, merge spre oftică. Ca bun muncitor (în via Domnului) şi pios, nu-i lipseşte nimic, dar ca rector bun, multe, unii socot chiar că totul; dar noi îl desăvîrşim[44] pe cît putem, şi aceasta este în bună parte una din cauzele şederii noastre prelungite aici; toate le face din zelul său, şi aproape nimic după un plan[45], pe care nici nu-l ştie şi nici nu pare să-şi dea oboseala să-l ştie: aşadar trebuie ca de la el să aşteptăm negreşit lucruri bune şi un zel bun; dar nu conform cu modul de a proceda al // societăţii. p. 152

Nu pot să-l aduc la o oarecare precizie în tratarea afacerilor[46], ci toate le face ca din întîmplare, nici nu scrie cînd are posibilitatea ca acum, ci se plimbă în sus şi jos adîncit în gînduri, abia dă atenţie vreunui lucru, iar dacă scrie, nu scrie cu precizie, nici cele ce sînt necesare, încît în mod fatal multe rămîn neştiute. Nu vor putea fi ţinute precis[47] socotelile colegiului, căci dacă nu l-ar fi făcut atent Maximus n-ar fi vrut niciodată să creadă că trebuie să se dea socoteală şi că au datorii ce depăşesc o mie de taleri. El foloseşte banii Seminarului liber şi cu libertate, şi sînt multe (trăsături) de acestea pe care nu le scriu bucuros, pentru că mi s-ar părea că îmi bat joc de un sfînt, dar totuşi sînt silit de regulă[48] să strecor cîte ceva sfinţiei voastre, şi nu mă căiesc de (alegerea) sa[49], căci ştiu că am la Cluj pe un sfînt care se sîrguieşte pentru slava lui Dumnezeu. O, de-ar dobîndi şi celelalte (însuşiri) necesare unui bun rector, întrucît, dintre cei din afară care vin în atingere cu el, nu este aproape nimeni care să nu observe caritatea şi sfinţenia sa, pînă chiar şi principele însuşi, şi guvernatorul şi consilierii îl venerează şi îl iubesc, şi doresc ca el să fie cît de des pe lîngă principe, ba chiar dacă ar îndrăzni l-ar dori întotdeauna în locul cel mai potrivit precum cred după (retragerea lui) Lelesius pentru a obţine roade bogate, dacă Clujul ar căpăta un rector

---

[44] *Excolimus* = îl prelucrăm.
[45] *Ex instituto.*
[46] *Rebus agendis.*
[47] *Relationes ... enumerari non poterunt.*
[48] Regula iezuită ridicase delaţiunea la rangul unui principiu superior.
[49] *Poenitet me illius.*

mai apt, deoarece în august trecut chiar pe el mi l-a numit serenisimul rege[50]. Despre p. Lelesius, pe lîngă faptul că simte o adîncă aversiune pentru această curte, dar acum înţeleg bine că el este atît de nenorocit pentru că nu poate într-adevăr colinda prin tot locul cu curtea care sub acest guvernator nu stă niciodată locului, ci cutreieră necontenit tot principatul, şi mai ales în vreme de iarnă[51]. Îţi făcea milă să-l vezi în zilele trecute pe jumătate mort, neputîndu-şi folosi braţele şi mîinile decît spre a fi chinuit de durerile cele mai sălbatice. În zilele de post nu mănîncă nimic, căci în afară de carne nu poate mînca nimic, şi el nu vrea să mănînce carne la curte ca să nu scandalizeze; aşadar dacă ar fi la rînd cinci zile de post, el nu mănîncă nimic (afară doar dacă este acasă). Şi mai se adaugă şi aceasta: cînd vede că acum domnesc amăgitorii principelui, el, care a văzut zelul părintelui mort al acestuia, se consumă de zel şi se chinuieşte în tot chipul în mod uimitor şi îi chinuieşte şi pe eretici de la cei mai mari pînă la cei mai mici, încît toţi se tem de el şi totuşi îl iubesc, încît nu ar suporta ca să fie luat de la ei, fie că îl iubesc cu adevărat, fie că văd că atunci cînd este prezent ţine în ordine toată curtea . . .

p. 153 // [Guvernatorul vrea să împiedice întemeierea Colegiului de la Alba Iulia, cu gîndul să-l poată atrage mai uşor pe Sigismund de partea reformaţilor, ca odinioară Ioan Sigismund Zápolya, dacă nu ar fi iezuiţii[52]. Ştiind acest lucru regele Ştefan Báthory ţine mult la întemeierea acelui colegiu.] Chiar a mai dat regele celor din Alba Iulia, pe lîngă o suburbie foarte bună, o mănăstire la o milă depărtare de Alba Iulia cu un sat[53] alăturat de iobagi români în număr de vreo 40 unde este atîta pădure şi lemn, încît nu ar putea lipsi vreodată, şi dă în fiecare an celor 8 fraţi ai noştri care stau acolo 800 de taleri şi încă 100 pentru o trăsură cu 6 cai. Se mai dau de la curte pîine şi vin şi încă de altele ca să poată trăi acolo bine.

[Guvernatorul îndeamnă pe provincial să nu meargă la Oradea pentru că mor 100—120 de oameni pe zi.]

---

[50] Cu prilejul căutării unui succesor pentru Leleszi la cererea acestuia.

[51] Poate pentru că drumurile erau mai practicabile la vremea îngheţului decît a noroaielor.

[52] Deocamdată nu îi îngrijorează sentimentele religioase ale lui Sigismund, *pubertatis annos praestolantur.*

[53] *Villa seu pago adiuncto.*

FERRANTE CAPECI

(1549—1587)

*

Ferrante Capeci apare în catalogul fraților iezuiți, întocmit la 1 ianuarie 1584 cu privire la iezuiții din Transilvania, cu următoarea fișă: P. Ferdinand Capeci, italian, în vîrstă de 35 de ani, sănătos, a intrat în Societatea (lui Isus) la Roma în anul 1571. A studiat filozofia și teologia. A predat la Roma matematicile și filozofia. *Est professus* (ceea ce înseamnă că a depus jurămîntul celor patru legăminte, adică pe lîngă cele trei, comune tuturor ordinelor religioase, încă un al patrulea angajament privind pregătirea și activitatea didactică). Dintre iezuiții din Transilvania numai numele lui Leleszi și Wuyek mai sînt urmate de o mențiune asemănătoare. Mai precis, el era sicilian, după cum declară el însuși, cînd se referă la măiestria ecvestră a sicilienilor, și după cum arată și numele său de Ferrante, variantă frecventă a lui Ferdinand în Sicilia și Neapole. Desemnarea sa ca rector al Colegiului din Cluj se datorește în parte și faptului că era italian. În conflictul dintre iezuiții poloni și unguri ilustrat de duelul necurmat dintre rectorul Wuyek și iezuitul Ștefan Szántó (vezi *Călători*, II) animozitățile

se accentuaseră într-atîta, încît regele Ştefan Báthory a trebuit să recurgă la soluţia numirii unui rector care să nu fie nici ungur, nici polon, ci italian. El nu vine din Italia, ci din Polonia unde a funcţionat poate un timp la colegiul din Iaroslav, de unde porneşte echipa de iezuiţi în frunte cu provincialul Campani la 6 decembrie. Capeci însă nu pornise o dată cu ei, ci se afla la Cracovia unde însoţise poate pe nunţiul Bolognetti şi de unde (Veress, *Epist. et Acta*, II, pp. 33—35) pleacă înaintînd foarte încet, aşteptîndu-i în drum pe ceilalţi plecaţi cu provincialul. La 18 decembrie poposeau cu toţii noaptea la mănăstirea Lelesz. Iezuiţii călătoreau cu trei care mari cu coviltir şi cu cai de rezervă. Voiau să fie de Crăciun la Cluj. În realitate au ajuns doar pînă la Şimleu. Încă din timpul călătoriei, provincialul îl studia pe viitorul rector pentru a-i cunoaşte „talentul". De la început el îl declară *plenum memoriae, sed indigestae*. Ca spirit de organizare şi de conducere, el este calificat drept *tabula rasa*, formulă care i se pare lui Campani atît de fericită încît o repetă de mai multe ori. Lipsa de metodă în administraţia şi gospodărirea bunurilor şi veniturilor şi modul de a ţine socotelile sînt înfăţişate într-o formă puţin caricaturală. Adevărul este că avea un optimism şi o încredere în providenţă care îl scuteau de grijile mărunte obişnuite. Ca crinii cîmpului şi păsările cerului, aştepta minuni. Seminarul era accesibil tuturor chiar şi meseriaşilor care voiau să înveţe să citească. Bursierii din aşa-zisa *Casă a săracilor* nu mai primeau la masă doar rămăşiţele lăsate de bunii părinţi, ci o masă asemenea cu a acelora. Se sporise şi numărul elevilor. Acum ajunsese la 80. Dar la a doua venire a provincialului se fac schimbări. Numărul elevilor e redus la 50. Ei nu mai sînt lăsaţi să vină cînd vor, ci supuşi unei reguli stricte. Şi mai ales sînt „selectaţi". Chiar de la pornirea sa rectorul fusese dat în grija iezuitului ungur, Martin Undó, care avea sarcina de „minister" (administrator) al colegiului şi de monitor al său. Acesta se achita atît de bine de îndatoririle sale, încît Campani se întreba dacă el nu este cumva un monitor prea perfect. Dar iată că în vara anului 1585 se produce un scandal care dă naştere la o adevărată criză în lumea iezuiţilor. Undó, cerut de Leleszi şi mutat temporar la Alba Iulia ca paroh şi predicator, dă prilej unor acuzaţii, poate exagerate, că ar compromite bunul nume al Societăţii, lăsîndu-se captat de una din penitentele sale. Duşmanii catolicilor fac mare vîlvă, dar aceasta nu e nimic pe lîngă vuietul stîrnit contra lui Undó la catolici. Leleszi, în prada unei adevărate crize de nervi determinată de suferinţele sale fizice şi de nemulţumirile acumulate în sufletul său împotriva sa şi a celorlalţi, strigă că vrea să plece, să fugă, blestemă ziua cînd a pus piciorul în Transilvania, îi acuză pe toţi că ar fi răspunzători de cele întîmplate şi trimite în Polonia provincialului Campani această revărsare clocotitoare (scrisoarea din 21 iulie 1585). În zadar încearcă rectorul să mai oprească cursul soartei lui Undó, căci, cerînd sfatul iezuiţilor săi, aceştia cu toţii sînt de părere că el trebuie îndepărtat din Transilvania, şi astfel în aceeaşi scrisoare el anunţă lui Campani trimiterea acestuia, şi totodată intervine pentru el socotind că hotărîrea în această chestiune nu-i mai aparţine lui, ci provincialului (scrisoarea din 9 august 1585). Ulterior îi scrie rugîndu-l să nu-l trimită pe Undó la Roma şi să nu-l alunge, ci să-l ţină mai departe în Polonia. În mai 1586 intervine din nou (şi cam tot atunci scrie şi

Leleszi în acelaşi sens în numele său şi al principelui). De astă dată foloseşte un argument nou. Dacă Undó ar fi împins la desperare va putea şi el să se ridice contra Societăţii ca Petru „Saxonul". De aceea nu trebuie procedat prea drastic.

În colegiu se accentua tot mai mult lipsa de părinţi calificaţi cunoscători ai limbii ungare, necesară pentru funcţiile duhovniceşti. Se ajunsese la ascultarea confesiunilor prin interpret! Dar predicile trebuiau totuşi făcute pe înţelesul tuturor. Greutăţile erau sporite de exigenţele lui Leleszi, care l-a cerut mai întîi pe Undó de la Cluj, apoi după naufragiul acestuia voia morţiş la Alba Iulia doi preoţi, unul ca să slujească şi celălalt ca să predice, şi stăruia foarte mult să-i fie trimis tocmai Valentin Ladó, care depunea o activitate uimitoare în Banat cu rezultate spectaculoase! Cu toate eforturile lui Capeci, Leleszi ajunge să nutrească pentru el o aversiune tot mai pronunţată. Şi în timpul acesta o bună parte din iezuiţi, suprasolicitaţi de un program prea ambiţios, dădeau în oftică. Tot atît de insolubilă era şi problema „coadjutorilor".

Caritatea puţin cam pasivă a lui Capeci se manifestă în mai multe rînduri — prin intercesiuni ba în favoarea fostului rector, Wuyek, ba în cea a doi „coadjutori": Simon Rasz şi Ioan Psarski, pe care îi reţine în slujbă, ba în a lui Undó. Cînd însă trebuiau luate hotărîri el nu se mai bizuia pe judecata proprie, ci o adopta pe a celorlalţi.

Neîncrederea aceasta în propria sa judecată şi lipsa de simţ practic au fost cauza pasivităţii manifestate de el la ivirea primelor cazuri de ciumă. În loc să închidă şcolile şi să dispună într-un fel oarecare de elevii seminarului sau ai colegiului şi de bursieri, a mers înainte cu programul normal, negînd oarecum realitatea şi aşteptînd de la cer o minune care n-a venit. Cînd au fost în sfîrşit închise şcolile era prea tîrziu. Boala se propagase. Lipsa unor măsuri de izolare a sporit primejdia. Despre o medicaţie reală nu putea fi vorba atunci. În această privinţă relaţia lui Massimo Milanesi este pe deplin edificatoare.

Printre victimele flagelului a căzut şi Capeci, murind de ciumă la 31 iulie 1586. În Transilvania a trăit doi ani şi 7 luni. Care este valoarea informaţiilor din scrisorile sale? Trebuie făcută o deosebire între informaţiile directe culese de el nemijlocit (şi care merită toată consideraţia şi cele culese din cărţi sau din spusa altora şi care sînt uneori greşit înţelese, de exemplu unele afirmaţii din Chorografia lui Reicherstörffer. Dovedind oarecare naivitate, el primeşte orice i se spune fără vreo cercetare critică. Credulitatea sa acceptă ca reale pseudominunile „produse" în favoarea noului calendar alături de o serie de manifestări concrete ale necuratului. Cît priveşte simţul de observaţie, el nu-i lipseşte, cum pare să rezulte din aprecierile lui Campani, căci uneori Capeci completează mai exact dările de seamă ale acestuia. De pildă, în vreme ce la Oradea Campani se transporta cu imaginaţia în vremurile biblice, evocînd, „scăldătoarea mîntuitoare", Capeci observa că în timpul slujbei a dat o ploaie. Despre Géczy, care îl fermecase pe provincial cu atenţiile sale, Capeci nu încearcă să-şi facă iluzii, ştiind că nu le e prieten, ci duşman. Analizînd dispoziţia populaţiei de diferite categorii faţă de catolici şi de iezuiţi, el deosebeşte foarte clar starea de spirit a nobilimii de cea a orăşenilor. Aceştia din urmă susţin colegiul lor din răsputeri, luînd măsuri pentru păstrarea şi sporirea auditorilor, cărora le asigurau întreţinerea în condiţii superioare. Nobilimea era mult mai puţin pătimaşă.

Față de români are o atitudine de simpatie, regretînd că nu se poate consacra unei acțiuni de prozelitism catolic la ei. A constatat marea asemănare de limbă dintre graiul românilor și cel italian, asemănare încă și mai evidentă pentru sicilieni. În sfîrșit, cu privire la tînărul Sigismund, găsim la Capeci — alături de clișeele popularizate încă de Possevino despre pietatea copilului minunat — unele amănunte, înregistrate aproape subconștient, care dau cheia incoerențelor ulterioare ale „principelui prodigios", de pildă complexul renunțării la principat.

CĂTRE NUNȚIUL DIN POLONIA BOLOGNETTI[1]

1584 februarie 10, Alba Iulia

[Plecat din Cracovia, a aşteptat pe drum pe p. 33
provincial, astfel că abia la 1 decembrie a intrat în Ungaria. Vede peste tot p. 34
bisericile în ruine transformate în grajduri . . . // Peste tot oamenii afirmă că p. 35
vor credinţa veche dar că sînt siliţi de stăpîni să o ţină pe cea nouă. Activitatea provincialului . . . val de conversiuni . . . Pînă la Şimleu nu a găsit decît două biserici avînd acoperiş, una catolică şi una eretică.] La Şimleu[2] am sosit cu două zile înainte de Crăciun şi împreună cu d. Ştefan[3] . . . am celebrat slujba naşterii domnului după calendarul nou. [Cei doi preoţi unguri ţin predici. Locuitorii cer să rămînă la ei unul din aceştia] iar soţia[4] dom-

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de V e r e s s, în *Epistolae et Acta iesuitarum* . . . vol. II, pp. 33—39.
[2] Somlyo, castelul nobiliar al Báthoreştilor „de Somlyo".
[3] Ştefan Báthory, frate cu cardinalul Andrei Báthory şi Baltazar.
[4] Susana Bebek de Pelsöcz era calvină.

nului Ştefan împreună cu sora ei, amîndouă eretice, au voit să asculte în casa lor o predică.

[Provincialul promite să trimită unul mai tîrziu, cînd va cunoaşte nevoile întregii ţări...] Ajunşi la Cluj, ne-am oprit puţine zile şi iute am plecat la Alba Iulia, şi aici am primit diverse delegaţii cerînd în numele lui Dumnezeu preoţi. Prima a fost din Ţara secuilor unde mai sînt vreo patruzeci de mii de catolici şi mai bine, dar nu au preoţi decît puţini, şi poate nu toţi buni. Cealaltă de la Oradea. Acest oraş are mulţi catolici şi vin aici mulţi din regiunile supuse turcului, pentru liturghie şi pentru sacramente. [Preotul trimis acolo, G. Töröss, s-a îmbolnăvit. Trimisul orădenilor aşteaptă de multe zile răspunsul şi stă cu o trăsură pentru a duce pe cel ce le va fi dat...]

Am primit o altă delegaţie oficială de la Lugoj şi Caransebeş. Au venit şi ei cu o trăsură ca să ia pe unul din ai noştri. Şi această regiune se află ca şi în mijlocul turcilor, şi dintr-altă parte aleargă aici mulţi creştini supuşi turcului, aşa cum am arătat la Oradea. Mai sînt şi nobili care cer să fie vizitaţi... [E mare lipsă de preoţi. Dar lucru mai de plîns... sînt şi unii — despre care s-ar crede cel mai puţin că ar fi în stare de aşa ceva — care caută să împiedice satisfacerea acestor cereri. Va arăta ulterior cine sînt aceştia şi cum ar putea fi reprimată acţiunea lor.]

Calendarul nou, cu toate că a scris regele de atîtea ori, nu a fost încă primit. Doar d. Ştefan l-a primit în castelele sale, şi în afară de el cîţiva catolici din Cluj şi Alba Iulia, şi cînd am făcut întrebare de ce nu au ascultat de rege, au răspuns că din lipsă de calendare, dar minciuna nu merge departe[5], puteau să pună să li se tipărească la Cracovia, ba mai mult! le-am oferit să le tipărim la Cluj, cu toate că tiparul e mult mai prost în acest oraş. Ne-au răspuns apoi că nu putea fi primit pentru două motive, unul că avînd Transilvania legături[6] cu Ungaria, s-ar crea o mare perturbare dacă s-ar primi (calendarul nou) aici, şi nu în Ungaria, celălalt motiv e că o mare parte a supuşilor din principat fiind români, şi potrivit ritului grecesc ţinînd calendarul vechi, aceştia nu s-ar potrivi la sărbători, şi că nu ar fi drept să fie obligaţi la muncă în zilele de sărbătoare şi cu atît mai puţin în zilele noastre de sărbătoare... Sînt motive aparente... etc.

[Împăratul a şi poruncit să fie adoptat în Ungaria calendarul gregorian... Se aude că la Timişoara şi turcii (!) ar fi redus zece zile din anul
p. 38 de faţă] etc. // [cît despre români] dacă nu ţin nici o altă sărbătoare decît duminica[7] aceasta e la fel în cele două calendare — şi pe deasupra în multe

[5] *La bugia ha i piedi corti.*

[6] *Havendo... commercio* (commercio poate însemna — şi pur şi simplu raporturi, legături — şi legături de negoţ).

[7] Presupunere sau propunere vădind necunoaşterea spiritului tradiţionalist al românilor. Se face aici poate o confuzie cu saşii care într-adevăr nu ţin decît duminica.

locuri sînt români care ne solicită, şi dacă nu am fi împiedicaţi s-ar uni curînd cu biserica romană ...[8] şi pînă acum cîţi preoţi am trimis cu garanţia noastră, toţi au fost primiţi. La Cluj, a venit un nobil catolic care nu a mai văzut de mult preot şi a zis că în sîmbăta spre duminică a auzit o voce care îl chema şi îl trezea zicînd că e ziua naşterii Domnului şi că în acea zi vrea Domnul să fie slăvit şi sărbătorit ... şi deci toată noaptea a petrecut-o în rugăciuni împreună cu familia sa ... [Şi era tocmai ziua de Crăciun după noul calendar!]

[Tînărul Ştefan Báthory a discutat mult cu el, şi a declarat că i s-au risipit toate îndoielile cu venirea provincialului. Fratele lui, Gabriel[9], a făgăduit să vină la Cluj să-l vadă ... Ei sînt tineri ... ar trebui observaţi de aproape.]

---

[8] Aceeaşi observaţie. Optimismul lui Capeci se hrănea cu zvonuri reconfortante, lipsite de orice precizie sau realitate.

[9] *Il magnifico Gabriel.* E vorba poate de Baltazar, întrucît nu sînt cunoscuţi decît cei trei fraţi Ştefan, Baltazar şi Andrei şi sora lor Elisabeta, sau de un văr, care la unguri este adesea numit frate (vezi verii aceştia trei ai lui Sigismund, numiţi adesea *fraţii* lui). Aflăm un Gabriel menţionat la înmormîntarea principelui Cristofor, în 1581.

CĂTRE CLAUDIO AQUAVIVA[10]

1584 februarie 27, Cluj

[A sosit la Cluj la 1 ianuarie 1584. Primele
f. 56 trei săptămîni a fost ocupat cu exercițiile spirituale și l-a lăsat pe rectorul
rechemat să-și exercite mai departe funcția.] După aceea a fost nevoie să
p. 57 merg cu p. provincial // la Alba Iulia unde am stat vreo patru săptămîni.
La întoarcere am preluat sarcina de rector. [Despre Transilvania]

p. 57 [Dezmembrarea regatului Ungariei în trei părți după dezastrul de la
Mohács.]

. . . Transilvania . . . este a treia din <aceste> porțiuni ale Ungariei. Cea dintîi care e cea mai mare și cea mai bogată în locuitori, orașe și sate, este aceea care se află în stăpînirea sultanului. A doua este aceea care ascultă de împărat. A treia este Transilvania, care e mai la miazănoapte[11] și este

---

[10] Text italian.
[11] Corect: la răsărit.

muntoasă; cu toate acestea i se zice „regnum"[12] şi poate aduna pînă la 40 de mii de călăreţi. Domnul ei nu se intitulează rege, ci principe sau voievod[13] — ceea ce înseamnă guvernator — titlu rămas din vechime, din vremea cînd era unită cu Ungaria, căci pe atunci era cîrmuită de un voievod.

Transilvania este locuită de trei feluri de oameni, care toţi vorbesc limbi deosebite: românii, care sînt locuitorii cei mai vechi şi se trag din italieni şi longobarzi[14]; de aceea limba lor se aseamănă aşa de mult cu italiana modernă, încît se poate învăţa bine în cîteva luni, după cum şi ei învaţă uşor limba italiană; ba chiar, ei îşi zic români[15] şi mulţi susţin că au fost trimişi aici cei care erau osîndiţi să scoată din pămînt metale[16], care se află din belşug în această ţară. Alţi locuitori sînt ungurii, coborîtori din huni şi sciţi[17]: de aceea o parte a Transilvaniei se cheamă „Scitulia", care astăzi e numită cu un cuvînt corupt, după cum susţin unii, „Siculia". Al treilea fel de locuitori sînt germanii saxoni, veniţi pe vremea lui Carol cel Mare[18]; aceştia păstrează încă limba saxonă deşi foarte stricată; mai vorbesc şi ungureşte.

Dintre aceştia românii n-au oraşe de seamă, şi printre ei nu se află multă nobilime, ci locuiesc mai mult prin munţi şi sînt păstori. Şi aceasta o spun despre românii din Transilvania, pentru că cei din Ţara Românească şi Moldova — ţări în care nu locuiesc decît români — au mulţi nobili şi boieri[19]

---

[12] *Regnum* s-ar traduce la prima vedere prin regat sau altă noţiune de ordinea aceasta. De aceea se şi lămureşte îndată că acest regnum are în frunte nu un rege, ci un principe sau voievod. Concesiva *cu toate acestea* se leagă în realitate de fraza următoare: cu toate că i se zice regnum domnul ei nu se intitulează rege.

[13] Principe sau voievod *(principe o vaivoda)* indică un fel de egalitate între cei doi termeni. Lucrul nu este adevărat decît pentru o foarte scurtă perioadă. Ştefan Báthory se intitula la început: *voievod al Transilvaniei şi comite al secuilor*, întocmai ca voievozii Transilvaniei din vremea regilor Ungariei. Tot astfel i se adresează şi papa (2 iulie 1571) după alegerea sa de către dieta Transilvaniei la 24 mai 1571: *Transilvaniae vayvodae*. După alegerea ca rege al Poloniei formula se modifică oarecum: *Waivoda regni Transylvaniae et siculorum comes* (17 ianuarie 1576) spre a se opri definitiv la titlul: ... *electus rex Poloniae, magnus dux Lituaniae Russiae, Prussiae* etc. etc. *ac Transylvaniae princeps* (17 februarie). Pentru turci însă el este tot voievod al Transilvaniei. Titlul vechi rămăsese, însă interpretarea dată de Şt. Báthory era mai ambiţioasă. Iar tînărul Sigismund nu va primi scrisorile adresate *voievodului*, ci doar *principelui Transilvaniei*. De aceea explicaţia titlului de voievod la Capeci cu trimiterea la voievozii guvernatori ai Transilvaniei de altă dată e cu totul greşită.

[14] Vezi şi la Possevino, *Transilvania*, cartea I, cap. 3 pasajul despre dominaţia goţilor şi a longobarzilor timp de 110 ani asupra Transilvaniei (!).

[15] *Essi si chiamano Romaneschi.*

[16] Amintiţi în treacăt şi de Possevino în „Comentariul" său despre Transilvania.

[17] Altă confuzie de astă dată între unguri şi secui. La aceştia din urmă se referă cuvintele despre o descendenţă din *huni şi sciţi*. Iar această informaţie e luată din Chorographia Transilvaniei ca şi prima frază despre români.

[18] Tradiţie fără bază istorică, răspîndită în evul mediu. Menţionată şi de Possevino.

[19] *Signori.* Avem aici o paranteză a lui Capeci intercalată în pasajul inspirat din Chorographie care continuă cu fraza despre deprinderile românilor.

şi oraşe bune. În privinţa credinţei, românii urmează pe ortodocşi şi pînă acum n-au putut niciodată fi molipsiţi de molima ereziei. Se înţeleg bine cu catolicii; şi de mă veţi întreba, dacă, mergînd să le propovăduim doctrina noastră, ne-ar primi bine, voi răspunde: da, mai mult chiar, moldovenii primesc ori-
p. 58 cîţi preoţi le trimitem, numai să garantăm că sînt preoţi. Cît despre // deprinderile <lor>, românii au aici nume rău, ca şi cînd toţi ar fi tîlhari[20]; încît cine trece printre ei şi nu este omorît sau jefuit agaţă o tăbliţă <de mulţumire> la biserică. Cu aceştia, o părinte al meu[21], s-ar putea face mult, şi aceasta este o însărcinare, pe care eu mi-aş asuma-o bucuros, dacă n-aş avea alte datorii.

Ungurii sînt stăpînii ţării şi cei mai preţuiţi, încît cine omoară un ungur plăteşte cu mult mai mult decît dacă ar omorî un român; dat fiind că pentru moartea unui român se plătesc 18 florini, iar pentru a unui ungur 30. Cu toate acestea, n-am auzit niciodată în ţările acestea despre omoruri şi înjunghieri, cu toate că se găseşte aici vin din belşug. Ungurii ardeleni sînt în cea mai mare parte oşteni, mai ales călăreţi; de cînd am plecat din Neapole, n-am văzut oameni care să călărească mai bine ca ei. Oameni prea ageri la minte n-am văzut încă, dar nici n-am avut de a face cu mulţi. Au puţină înclinare către artă, aşa încît dacă n-ar fi saşii şi alţi străini, s-ar trăi aici *secundum ius gentium primitivum*[22], cum spune biserica. Sînt oameni simpli şi la ei nu este mare nici ura, nici iubirea sau prietenia. În privinţa credinţei, cea mai mare parte sînt eretici şi puţina scînteie de credinţă ce se mai păstrează este foarte slabă; aceasta mă miră, deoarece tenacitatea lor dovedită în atîtea nenorociri de tot felul presupune o pecetie religioasă puternică şi vie. Se află totuşi aici o întreagă provincie în care trăiesc acum peste patruzeci de mii de catolici[23]: aceea este secuimea[24] care a primit în mare parte erezia acum sub ochii noştri, din vina cui s-ar cuveni mai puţin; şi n-are cine să-i înveţe pe bieţii catolici care au mai rămas; au cîţiva preoţi, pe care mai bine nu i-ar mai avea. Sînt fără conducător, fără călăuză, neştiutori şi

---

[20] *Ladri.* Venit de foarte curînd în Transilvania, noul rector se documentează din Chorographia Transilvaniei a lui Reicherstörffer de unde adoptă şi afirmaţia de mai sus, pe care o exprimă în felul său, închipuind bisericile pline de asemenea *ex voto-uri* (Vezi analiza textului Chorographiei din volumul *Călători.* I). Possevino în *Transylvania* adoptă şi el caracterizarea dată de Reicherstörffer. Surprindem o serie de elemente care dovedesc că lucrarea lui Possevino înjghebată în 1583 (şi rămasă inedită) a fost cunoscută în parte de Capeci, cel puţin porţiunea descriptiv geografică. Lucrul nu e de mirare, amîndoi fiind iezuiţi italieni şi aflîndu-se în acelaşi timp în Polonia.

[21] Generalul iezuiţilor Aquaviva. Este parcă un ecou al însufleţirii lui Possevino în scrisoarea sa către papă relatîndu-i despre misiunea sa în Transilvania şi atrăgîndu-i atenţia asupra însemnătăţii românilor (vezi Veress, *Epist. et Acta* I, pp. 280—281 din 12. IV. 1583 şi *Călători,* II, relaţia lui Possevino).

[22] După dreptul primitiv al neamurilor <neluminate>.

[23] Cifră dată şi de Possevino.

[24] *Sicilia,* de citit: Siculia.

fără o conştiinţă prea trează. Totuşi s-au adunat în lunile din urmă şi, neavînd episcop şi nici <altă> căpetenie <religioasă>, au ţinut singuri sfat, cu acel pic de voinţă de bine care le rămăsese, şi au hotărît în sinodul lor să asculte de părinţii Societăţii lui Isus[25] şi astfel au venit la părintele Leleszi[26] ca să-i facă jurămînt de supunere. Bunul părinte, ştiind că nu poate primi asemenea jurămînt şi pentru că totuşi era bine ca ei să aibă o căpetenie <religioasă>, le spuse în cîteva cuvinte, la adunare, că i-a susţinut totdeauna şi-i va ajuta şi în viitor, după puterea sa. Au plecat sărmanii, ca unii care şi-ar fi luat un legămînt[27] şi astfel dacă ei fac vreo greşeală, părintele Leleszi îi ameninţă numaidecît că-i părăseşte, şi ei îl ascultă. Lunile trecute a venit în aceste localităţi, cu sprijinul celor puternici, un predicator eretic, şi părintele Leleszi a făcut o faptă de om netemător şi a poruncit să-l înlăture de la amvon; urmarea a fost că nu s-a mai întors acolo niciodată.

Saşii au în ţara aceasta şapte oraşe, toate frumoase şi // închise cu ziduri, p. 59
şi cu clădiri de piatră. Ei au înclinare pentru meşteşugurile cerînd iscusinţă şi nu sînt atît de războinici ca ungurii. Sînt circumspecţi nu caută prietenia altora, dar nici nu se feresc de ea. Unul dintre aceste şapte oraşe este Clujul[28], ba este chiar oraşul de frunte al saşilor ca şi al principatului; dar astăzi este locuit în cea mai mare parte de unguri.

Cît despre domnia ţării, atît regele Poloniei[29] cît şi nepotul lui[30] se intitulează principe al Transilvaniei. Toate veniturile revin tînărului <principe>, dar totul se face după porunca regelui, care dacă vrea poate să dea, să facă şi să desfacă, ca şi cînd ar fi stăpînitorul absolut <al ţării>. Poate scoate de aici şi unele foloase, căci toată lumea spune că a fost mult ajutat de Transilvania, cu oameni şi bani, în războiul pe care l-a avut cu moscovitul[31]. Ţara aceasta era guvernată, după obicei, de principe sau voievod cu ajutorul unui consiliu de 12 senatori[31a], bărbaţi nobili aleşi din principat;

---

[25] Iezuiţi.

[26] *Lelesio*, educatorul lui Sigismund Báthory conform ultimei voinţe a principelui Cristofor (vezi *Călători*, II, p. 456 şi urm.).

[27] *Comme se fussero obbligati.*

[28] *Claudiopoli.* Informaţia despre originea săsească a oraşului e luată din Chorographie. Afirmaţia greşită că ar fi oraşul *principal* al saşilor, adică oarecum capitala lor, îi aparţine lui Capeci.

[29] Ştefan Báthory, cu privire la titlu său vezi mai sus p. 99, n. 13.

[30] Sigismund Báthory cît trăia încă părintele său, voievodul sau principele Cristofor, a fost ales de către comiţii (dietă) principe al Transilvaniei din porunca regelui (1581); aproape îndată după aceea a murit Cristofor (27 mai 1581).

[31] În anii 1579—1583. Consilierul Ioan Galfi, într-o scrisoare către cancelarul Poloniei, declară de asemenea, în legătură cu Ştefan Báthory, că demnitatea acestuia de rege al Poloniei a fost mai mult spre paguba decît spre norocul Ardealului, care ani de-a rîndul l-a ajutat cu bani şi oaste împotriva moscoviţilor, fără să aibă vreun folos din aceasta (vezi V e r e s s, *Documente*, III, p. 87 şi urm.).

[31a] Consilieri de stat — membri ai aşa-numitului „*consilium principis*".

acum regele a ales în locul acestora trei <bărbaţi> care se numesc preşedinţi[32] şi a înlăturat senatul[33], nu fără a trece peste popor şi nobilime; aceasta o ştiu foarte bine cei trei preşedinţi, astfel că nu se cred prea în siguranţă şi încearcă, după cum se spune, să se lase de această însărcinare — ceea ce nu-i prea uşor de crezut. Primul din ei[34] are rang de magnificus[35], mai presus de acel al nobilimii obişnuite; este eretic calvin şi nu prea este binevoitor faţă de noi, şi nu în ascuns, ci pe faţă; are darul vorbirii şi e cu mare greutate; este bogat, cumpătat, bun tată de familie şi se va abţine de a ne face rău[36], mai mult de teamă decît pentru alte socoteli. Al doilea este străin, anume dalmatin; acesta din doctor în medicină a ajuns cancelar al statului[37] şi apoi al doilea preşedinte. Este priceput, vorbeşte italieneşte ca un italian; a păstrat portul italian pînă la Crăciunul acesta. Se arată la vorbă foarte prietenos cu noi şi pînă acum nu s-a dovedit altfel, dar nimeni nu are prea multă încredere în el şi este urît de toată lumea. În privinţa religiei se arată calvin şi sileşte pe biata maică-sa, care este catolică, să urmeze aceeaşi religie; poate că în inima lui nu ţine la nici o religie, deoarece se spune că el crede că sufletul este muritor. Al treilea, cu toate că este eretic, este tolerant şi ne este prieten[38] şi-şi creşte cei doi copii ai săi după legea noastră, unul la Alba Iulia cu principele, celălalt la Cluj.

Vă veţi mira sfinţia voastră că unii fără a fi calvini sau eretici se prefac că ar fi. Părinte, se spune *ius regni late patet.* Cea mai mare parte din nobili
p 60 sînt eretici şi cred // că ar întîmpina piedici[39] la intrarea în slujbe dacă s-ar arăta <a fi> catolici. Ba mai mult chiar, ei sînt încredinţaţi că schimbarea religiei este un lucru foarte nevrednic, întra-atît încît mareşalul curţii[40], unul dintre cei ce poartă titlul de „magnificus" şi care este cel mai cu vază la Curte şi în ţară, avînd un frate catolic, îl îndeamnă mereu să rămînă statornic şi să nu se arate uşuratic, schimbîndu-şi religia. Şi deoarece în timpul lui Ioan al II-lea[41] nu mai rămăsese nici o licărire de credinţă <catolică> la nobilime, ei merg înainte pe drumul bătătorit şi socotesc că este o nevrednicie să dea înapoi.

---

[32] *Presidi,* tot una cu aşa-zişii „triumviri".

[33] Consiliul celor 12 consilieri.

[34] Alexandru Kendy. Va ajunge socrul lui Baltazar Báthory şi va fi executat la Cluj în august 1594 împreună cu aşa-numiţii „conspiratori".

[35] Ştefan Báthory acordase celor trei regenţi titlul de „magnificus".

[36] *Ci lasciera di far male.*

[37] Wolfgang Kovacsóczy.

[38] Ladislau Szombory (sau Zombory), consilier al principelui, arendaş al dijmelor Transilvaniei. În 1588 va protesta contra alungării iezuiţilor.

[39] *Haver un voto contrario.*

[40] (Ioan Gálfi) *marescalco del regno,* în alte locuri este numit *aulae praefectus.* Pentru uciderea lui în 1592, vezi biografia lui Carrillo, în volumul de faţă.

[41] Ioan al II-lea Sigismund Zápolya.

Principele[42] care este în vîrstă de 11 ani și foarte zelos în credința catolică, se luminează la față de bucurie cînd vede un catolic și tocmai dimpotrivă cînd vede eretici. Odată, stînd de vorbă cu mulți nobili, a spus că dorește să se vadă cît mai de grabă vîrstnic, și întrebat ce ar face dacă ar fi vîrstnic, a răspuns: „V-aș tăia capul la toți, dacă ați mai voi să rămînești în erezie". În privința studiilor, potrivit ordinului regelui, el atîrnă întru totul de ai noștri[43], astfel că nici președinții, nici consiliul[44] nu pot schimba cu nimic dispozițiile părintelui iezuit care are grija aceasta. Mai mult chiar, regele voia, ba chiar vrea, ca <și> în privința dormitului, a mesei, a plimbatului și, în sfîrșit, în toate privințele să atîrne <tot> de noi, ca și cînd ar fi un elev al seminarului sau al colegiului german[45]. Copilul ține la învățătorul său[46], încît nu știu care e mai mare: iubirea sau respectul pe care i le poartă. Și dacă n-ar trebui să termin, aș putea să povestesc sfinției voastre multe lucruri care v-ar face plăcere. Vă voi povesti unul: se pare că acest copil a ajuns să-și dea seama că este iubit cu adevărat de ai noștri și că, în afară de ei, sînt puțini aceia în care să se poată încrede și care să-i vrea binele. Pe cînd ne aflam în Alba Iulia, dacă nu ne vedea la masă, se lipsea de multe ori să mai mănînce, după cum ne spunea medicul lui, și văzînd pe părintele provincial Campani, da semne de bucurie și începea să mănînce cu multă poftă. Este un copil de mari speranțe. Are pe lîngă el vreo nouă copii de aceeași vîrstă cu el sau ceva mai mari, toți nobili, care, deși sînt din părinți eretici, sînt crescuți în credința catolică, întocmai ca și principele, și aceștia sînt speranța Transilvaniei, căci chiar atunci cînd principele va fi vîrstnic, el nu va putea face mare lucru dacă nu va avea cu el nobilimea. Despre aceasta noi avem nu numai o părere ci și experiența lucrului, deoarece răsposatul principe Cristofor, fratele regelui și tatăl acestui principe, era un bărbat cu minte ageră și știa multe și dacă ar fi vrut, ar fi putut poate să fie voievod înaintea regelui Ștefan. Pe lîngă acestea, era foarte statornic în credință, mai mult decît ar putea // crede unii „ca unul care niciodată nu și-a îndoit genunchii înaintea lui p. 61
Baal"[47], lucru cu care puțini s-ar putea lăuda. Cu toate acestea, nu putea face cît ar fi trebuit, deși a făcut mult, și mai repet iarăși: mult. Dar despre aceasta voi scrie poate altădată, cînd voi arăta cum s-a înființat colegiul.

Acești tineri sînt nouă la număr și eu aș dori să fie o sută, dacă ar fi cu putință, și nici nu lipsesc acum nobili care să ne dea copiii lor, căci nu știu

[42] Sigismund Báthory.
[43] Adică de iezuiți.
[44] *Senato.*
[45] Seminarul pentru preoții unguri, înființat la Roma și pus sub conducerea iezuiților, unit după scurtă vreme de la înființare cu colegiul german sub numirea de *Collegium Germanicum Hungaricum.*
[46] Ioan Leleszi.
[47] *Qui numquam curvavit genua ante Baal.* Aluzie poate la unele compromisuri ale lui Ștefan Báthory înainte de alegerea sa ca rege al Poloniei.

cine nu s-ar folosi de un asemenea prilej. E în puterea părintelui Leleszi să primească mai mulţi, <dar> pînă acum n-a primit mai mulţi, din cauză că a fost împiedicat de unele treburi din afară şi n-avea la îndemînă mai mulţi fraţi de ai noştri care să-i ţină în frîu: acum ne-am înţeles să primească <acolo> cît <de mulţi> va putea.

Deoarece am început să vorbesc despre copii, nu voi să trec sub tăcere ce s-a întîmplat cu puţine zile înainte de a ne duce noi la Alba Iulia. Jucîndu-se cu pajii săi, principele a început să le împartă dregătoriile statului; pe unul l-a făcut mare mareşal, pe altul cancelar etc. şi pe unul l-a făcut episcop, aşa, după cum i se păreau lui mai potriviţi. Iar episcopul ales îşi da aere de autoritate şi îşi cerea foarte serios episcopia. Trebuie să ştiţi, sfinţia voastră, că Alba Iulia, unde este reşedinţa principelui, este chiar reşedinţa episcopului şi se numea odinioară episcopia de Alba Iulia, şi veniturile sale, ca şi ale canonicilor, au fost toate confiscate în timpul lui Ioan al II-lea[48], astfel încît dacă ar fi să i se restituie bisericii astăzi averea sa ar fi mare încurcătură. La această întrebare, principele părea foarte stingherit — după cum mi s-a spus — şi se scuza că nu putea deocamdată să-i restituie episcopia pentru că este prea tînăr şi nu cîrmuieşte după capul său, dar să aştepte pînă va fi mare. Acestea mi-au fost povestite de părintele Leleszi, dar după aceea, stînd noi de vorbă cu principele, el a spus că n-a răspuns copilului, ci chestiunii în sine, şi că voise să spună mai mult decît se crede îndeobşte. Căci ne-a spus: „<Cinstiţi> părinţi, acum stau eu în scaunul episcopului, şi-mi pare un ceas lung cît o mie de ani pînă să ajung mare să-i las episcopului locul ce i se cuvine". L-am întrebat pe părintele Leleszi dacă i-a trezit el principelui vreun scrupul în această privinţă, şi mi-a spus că din gura lui n-a ieşit nici o vorbă care să-i fi dat principelui un asemenea gînd.

Ca să ne întoarcem la obiect, Societatea are trei locaşuri în această provincie: Cluj, Alba Iulia şi Oradea. În primul din aceste locuri se află colegiul, celelalte două sînt reşedinţe. Al patrulea locaş ar fi fost <la> Timişoara, dacă ar mai fi rămas în viaţă şi cu vioiciunea minţii părintele Bartolomeo Sfondrata[49]. Bunul părinte a murit la începutul lui noiembrie, după ce s-a împăr-
p. 62 tăşit // cu sfintele taine, ca un creştin; căci s-a bucurat de atîta har, încît şi-a păstrat cunoştinţa pînă la sfîrşit. Un catolic din Timişoara, în a cărui casă a murit, mi-a povestit despre aceasta; şi am făcut în această provincie o slujbă pentru odihna sufletului său împreună cu cele două liturghii.

Sîntem la Cluj din ziua de 26. Cît despre şcoli, avem vreo şase profesori: doi de retorică, de greacă şi dialectică, şi patru de umanistică şi gramatică, al şaptelea este cel care predă catehismul creştin, şi acestea constau numai din

[48] Precis în 1542, după moartea episcopului Statilius.

[49] Bartolomeo Sfondrata, iezuit, poate ruda cardinalului Niccolo Sfondrati, viitorul papă Grigorie al XIV-lea (1590—1591). Despre familia Sfondrati din Cremona, vezi Calvi, *Famiglie notabile milanese,* Milano, 1875.

dezbateri contradictorii. Şcolari avem între o sută cincizeci şi două sute; mulţi dintre ei sînt nobili şi talentaţi, mai ales cîţiva poloni, veniţi aici pentru <a învăţa> limba şi a fi sub supravegherea alor noştri, afară din patria lor.

În privinţa celor temporale, n-ar fi nici un rău dacă s-ar primi banii la timp. Anul acesta am obţinut un heleşteu[50], care ne-a fost dăruit de rege şi care este de mare însemnătate şi noi tragem nădejde ca, împreună cu acesta, să primim unul sau două sate, pe care dacă le-am avea — am putea întreţine mai mulţi fraţi. Regele a mai lăsat ca acei o mie de scuzi pe an, pe care-i dăduse principele, fratele său, pentru ridicarea şcolilor — o dată acoperită întreţinerea lor[51] — să fie folosiţi pentru ridicarea colegiului, pînă cînd vor fi bani şi pentru întreţinerea sa.

În privinţa celor spirituale [fraţii sînt adevăraţi îngeri plini de rîvne] etc.

Cît despre cultul exterior[52], predica se face în ungureşte şi în nemţeşte şi se predă învăţătura creştină[53]. La predica ungurească se adună pînă la cinci sute de oameni, aproape toţi catolici; la acea germană, foarte puţini, şi aceştia aproape toţi eretici, dintre care, afară de doi, nu s-a convertit nimeni pînă acum . . .

[Urmează consideraţii asupra activităţii iezuiţilor.]

Acest oraş Cluj nu ne iubeşte prea mult // şi nu pare vrednic de atîta p. 63
osteneală din partea noastră, dacă ne gîndim la altele care ne doresc.

În timpul cînd ne flam aici, au venit deputaţiuni publice de la Oradea, Lugoj, Caransebeş şi din mai multe locuri din secuime, etc. Unii cu căruţe, pentru a duce cu ei pe cîţiva din ai noştri şi unora li s-a împlinit voia, altora li s-a amînat <împlinirea>, făgăduindu-li-se însă pe viitor ceea ce cereau. Oradea şi Caransebeşul împreună cu Lugojul sînt două locuri de trecere pe unde se merge din Transilvania în Ungaria cea supusă turcilor şi în aceste localităţi s-ar aduna mare mulţime de creştini de sub stăpînirea turcească, dacă s-ar găsi acolo <fraţi> de ai noştri. Oradea este în Ungaria[54], Lugojul şi Caransebeşul sînt în „Valachia"[55].

Au mai fost aici şi alţi nobili particulari[56], care s-au rugat de ai noştri, măcar să-i viziteze puţin, şi la care n-a fost încă nimeni trimis. [Sînt menţionate diferite manifestări minunate în sprijinul noului calendar.]

---

[50] Lacul călugărilor (Barátoktava), menţionat încă în 1581. (Vezi Veress, *Epist. et acta* . . ., I, 180). Are 8—9 mile italice în lungime — şi o moară cu mai multe roţi, odinioară aparţinînd dominicanilor din Cluj. Actul de danie din 28 ianuarie 1583.

[51] A fraţilor.

[52] *Quanto all'esterno.*

[53] *La dottrina christiana.*

[54] Adică în comitatele exterioare numite „Părţile Ungariei anexate la Transilvania", pe scurt: *Partium.*

[55] Aşa se numea Banatul de Lugoj şi Severin. Gromo îl numeşte „Valachia cisalpina", spre deosebire de „Valachia transalpina" (Ţara Românească).

[56] *Nobili particulari*, în opoziţie cu delegaţiile publice de mai sus.

Ceea ce ne-a trezit mai mult compătimirea a fost că eram rugaţi să mergem nu numai pentru a predica şi a mîngîia, ci şi ca să botezăm pe mulţi, care, crescînd mari în chipul acesta, pier fără a fi botezaţi; acest rău s-a întins mult în această ţară, deoarece s-a încuibat erezia, care zice că botezul nu este de trebuinţă; printre aceşti [eretici] este şi respectatul[57] Blandrata, după cum se spune.

În seminar sînt doi <fraţi>: părintele Wolfgang[58] cu <încă> un frate. Pînă acum am avut puţini elevi pentru că nu aveam locuinţă. S-a poruncit să fie primiţi mulţi.

Celălalt locaş al nostru este reşedinţa din Alba Iulia, unde se află opt fraţi de ai noştri. P. Leleszi are grija principelui, un alt frate al nostru o are pe a tinerilor nobili ai principelui şi am mai trimis acum un alt profesor, care a deschis din nou şcoala, şi mi-a scris acuma că în prima zi a avut trei şcolari
p. 64 şi s-a bucurat mult că, în oraşul unde // este tăgăduită Sf. Treime, a avut de la început acel număr sfînt de auditori. A doua zi a avut zece şi, în sfîrşit, se înmulţesc într-atîta, încît cere ajutor făgăduind că, dacă va avea tovarăşi <de muncă>, nu va mai lăsa nici măcar unul în şcolile ereticilor.

În Alba Iulia avem o biserică unde se ţine predică şi la care vin trei pînă la patru sute de inşi. La sărbători vine şi principele, atît la liturghie cît şi la vecernie, la care ai noştri cîntă cu mare solemnitate muzica cea mai frumoasă, deşi se împotrivesc mulţi dintre nobili. Avem acum în Alba Iulia 300 de familii catolice şi vom avea cu mult mai multe, dar în ţara aceasta domneşte un mare rău: sînt atît de prinşi de păcate <cum e> schimbarea soţiilor, jefuirea bisericilor[59], încît după ce ai convertit pe unul la credinţa catolică, ajunge chiar mai rău decît fusese înainte, aşa că ai noştri nu ştiu ce să mai facă.

În Oradea a fost pînă acum părintele Gheorghe Törös[60] cu un tovarăş, dar el îmbolnăvindu-se, orădenii au trimis să ne roage să le dăm un alt preot şi astfel l-am trimis pe părintele Ştefan Szántó[61] cu un tovarăş.

[Urmează cuvîntarea — în limba latină — pe care a rostit-o delegatul către părintele provincial.]

Această cetate a Oradiei este de toată lauda, căci a păstrat mai mult ca oricare alta credinţa <catolică> şi dacă nobilii n-ar fi opus atîta rezistenţă, nu s-ar <mai> afla acolo nici un eretic . . .

---

57 R*do* (= reverendo) forma deferentă motivată de vîrsta înaintată a acestuia.

58 *Wolfgangus*, iezuit, originar din Germania. A fost conducător al seminarului ungaro-german din Roma, apoi, în 1584 profesor la colegiul iezuit din Cluj. Vezi A. Veress, *op. cit.*, II, p. 25).

59 Aluzie la divorţ şi secularizare ce nu erau admise de catolici.

60 Gheorghe Törös, iezuit, cu studii de filozofie şi teologie la Praga şi Viena. Fost profesor la Pultava, apoi pe la 1584, misionar la Oradea. (Vezi Veress, *op. cit.*).

61 *Arator*. (Vezi relaţia sa în *Călători*, II).

Despre fostul rector v-am scris într-altă scrisoare că e un om învăţat plin de sfinţenie etc. Azi mai zic încă cum că nu este om care să-l cunoască, dintre senatori şi alţii care să nu-l plîngă, şi să nu-l roage pe provincial să-l lase aici. [Generalul iezuiţilor i-a scris lui Wuyek să asculte de provincial ca şi cum ar fi fost în vină, dar provincialul s-a mirat pentru că n-a observat la el vreun act care să nu fie al unuia cu adevărat ascultător.] Vă spun acestea ca să-i scrieţi spre a-i mai îndulci puţin amarul. p. 65

CĂTRE IEZUITUL GIROLAMO PIATTI[62]

1585 martie 10.

p. 87 ... Sîntem împărţiţi în ţara aceasta în trei locuri: Cluj, unde e colegiul, Alba Iulia şi Oradea, unde sînt doar „rezidenţe". La Cluj ne războim cu arienii, în celelalte locuri cu calvinii. Credinţa arienilor e mai detestabilă, dar calvinii — în ce priveşte oamenii — sînt mai perfizi decît perfidia însăşi.

p. 88 Avem şcolile la Cluj, şi în ele 230 de şcolari, // crescînd în anul acesta cu încă 70 de şcolari, şi ce e mai mult, toţi sînt catolici, în afară de unii nou veniţi în care punem tot atîta nădejde cît şi în ceilalţi. În majoritate sînt străini şi nobili, căci orăşenii, cu osebire cei ce sînt în dregătorii[63], favorizează cît pot şcolile eretice şi au creat magiştri noi şi i-au îndestulat bine, dîndu-le leafă bună, iar şcolarilor locuinţă şi hrană. Orăşenii le gătesc lor mîncare în casă, că să nu vină la noi, totuşi avem şi cîţiva din oraş şi dintre cei mai înstăriţi,

---

[62] Text în limba italiană.
[63] *Che sono in magistrato* (este vorba probabil de dregătorii orăşeneşti).

plebea săracă mai preocupată de hrană decît de studiu se trage înapoi de la ei. Şcolarii noştri, precum am spus, sînt nobili şi foarte neînfricaţi, şi nu se tem să-şi mărturisească credinţa înaintea oricui ar fi. Şi aşa şi trebuie pentru a putea rezista insultelor şi discuţiilor pe care le provoacă în fiecare zi gazdele lor. Şi zilele acestea am văzut pe stradă patru tineri dintre nobili, alungaţi din casă pentru că nu au voit să mănînce carne într-o zi oprită de biserică . . . etc.

Destui eretici îşi dau copiii la învăţătură la iezuiţi.

. . . Deşi unii „miniştri" (preoţi) luterani . . . îşi dau fiii lor [64], ei împărtăşesc totuşi ura comună contra noastră şi se înţeleg mai degrabă cu ceilalţi eretici, deşi în articolele de credinţă diferă puţin de catolici, totuşi minciuna se acordă mai degrabă cu minciuna decît cu adevărul. Mai e apoi punctul acesta: că noi nu îngăduim ca preoţii să se însoare, şi cum asupra acestui lucru ei sînt cu toţii într-un gînd, li se pare că se înţeleg asupra ce este esenţial, şi că restul ar fi cu totul întîmplător. Şi tot mereu primul cuvînt pe care îl spun contra noastră este: De ce nu ne însurăm. p. 89

Orăşenii, mai ales cei care sînt în dregătorii, pînă acum în urmă ne-au fost foarte potrivnici: în clipa de faţă a rămas un anume lucru de care le e frică din partea noastră şi tot mereu se tem să nu aducem vreo atingere privilegiilor lor, întrucît cum nobilii au multe scutiri[65] şi alte privilegii pe care nici seniorii importanţi nu le pot avea în Italia, ei nu îngăduie [să se aşeze] în oraşul (lor) nici un nobil, iar noi avem privilegiile pe care le au nobilii şi sîntem înăuntrul oraşului, astfel că pe tot teritoriul supus autorităţii noastre[66] — care e destul de întins — dacă se comite vreun delict[67], ei nu îndrăznesc să facă judecată sau să aresteze pe cineva. De aceea dacă noi am vrea să fim rău intenţionaţi contra lor am putea să facem tulburări în oraş: dar treptat, treptat lucrurile se liniştesc . . . p. 91

. . . În Alba Iulia nu a fost altul decît doar părintele Leleszi care îl instruia pe principe cu cîţiva „coadjutori" şi un predictor. În anul acesta am deschis şcoala punînd acolo doi profesori (maestri) de ai noştri, şi lucrul a reuşit. Ereticii aveau în şcolile lor la vreo 80 de şcolari, din care noi le-am răpit 70 şi s-au mai adăugat şi alţii astfel că am întrecut suta: au luat măsuri dregătorii[68] (orăşeneşti), aducînd profesori din afară, dîndu-le lefuri mari şi dînd întreţinerea şcolarilor, şi toate acestea din bunurile[69] bietului principe. p. 94

---

[64] Ca să înveţe în şcolile iezuite.

[65] *Franchiggia.*

[66] *Nostro distretto.*

[67] *Qualche maleficio.*

[68] *I magistrati.*

[69] *Della robba.*

Cît priveşte poporul, avem mai bine de 400 de familii de catolici şi ar fi mult mai multe dacă li s-ar da voie să locuiască acolo tuturor celor care vor acest lucru.

p. 94 Dar ceea ce interesează cel mai mult este principele, crescut în religia catolică, şi care este de o mare însufleţire[70] şi dacă ar fi să povestesc cu de-a mănuntul tot ce face şi ce zice, ar fi lungă povestea. În dispute teologice este foarte aprig şi dintre aceşti domni eretici nu este nici unul pe care să nu-l înfunde, numai să vrea să răspundă cinstit, dar adesea ei refuzînd (discuţia) răspund pe dos şi scapă de copil.

Cînd m-am despărţit de el acum cîteva zile mi-a spus: „Părinte, o! dacă mi-ar fi cumva îngăduit să merg în Anglia[71], cît de bucuros m-aş duce". Şi apoi mi-a spus „Eu nu aş şti să predic, dar aş putea foarte bine să strig cu glas tare «Voi nu urmaţi credinţa cea adevărată» în aşa fel ca ei să mă ucidă".

Am primit în zilele acestea două scrisori: una despre minunile săvîrşite în Japonia, o alta despre moartea părintelui Ridolfo Aquaviva, şi el [Sigismund] a spus unui camerier al său că voia să povestească în auzul tuturor[72] totul afară de minuni, pentru că aceşti oameni ai noştri[73] ar rîde de noi. A vrut ca să(i) fie citită [scrisoarea] despre părintele Ridolfo) şi apoi cînd am venit eu m-a întrebat atîtea amănunte despre părintele Ridolfo — cum arăta la faţă, cum avea barba şi atîtea lucruri, încît eu nu ştiam cum să fac faţă la toate.

p. 95 Mi-a povestit şi un vis al său. „În noaptea aceasta, mi se părea, zicea // el, că parcă mă ducea mareşalul[74] şi toată ţara la biserică, şi eu, ajuns la uşă, refuzam să intru zicînd că acea biserică nu era catolică" şi îi răspundea mareşalul: „Trebuie sau să intri sau să renunţi la voievodat" şi scoţîndu-mi pălăria de pe cap o punea pe capul unui nobil al său zicînd «Fii tu principe» şi eu plecam rătăcitor să fiu om de curte în slujba regelui Poloniei[75], dar sosit acolo ei mă făceau rege" etc. Acestea îmi dezvăluie ce gîndeşte el ziua, de are asemenea vis noaptea.

I-a trimis acum cîteva zile pontificele o cruce de diamante, care a fost primită de el şi de toţi seniorii cu cea mai mare bucurie, şi în ziua de Crăciun înveşmîntat fastuos, cu crucea pontificelui purtată în chipul colanului Lînei de aur[76], a venit în biserica noastră din Cluj, şi a fost primul care s-a împărtăşit, după el a urmat o bună parte din nobilii de la curte şi apoi norodul catolic.

---

[70] *Di gran spirito.*

[71] Cel mai important şi mai dinamic stat protestant din acel moment, unde nu puteau pătrunde iezuiţii.

[72] In publico.

[73] *Questi nostri.*

[74] *dal Marescalco.* [I. Gálfy] *e tutto di Regno.*

[75] Unchiul lui Sigismund, Ştefan Báthory.

[76] *Tosone,* vestitul ordin al ducilor de Burgundia moştenit de Habsburgi.

Au venit să-i cînte şcolarii eretici nişte cîntece cum obişnuiesc ei şi au început unul, slăvind duhul sfînt. Le-a poruncit să tacă întrucît ei tăgăduiesc că duhul sfînt ar fi Dumnezeu. Au venit acolo şi şcolarii noştri şi le-a distribuit o pomană însemnată... [Generozitatea, pietatea sa... etc.]. Împreună cu el sînt crescuţi vreo zece tineri dintre cei mai nobili, toţi în spiritul catolic şi sper că în curînd vor fi mai mulţi...

[La Oradea credincioşii catolici ieşind de la biserică merg în procesiune prin oraş] şi cînd au fost în faţa bisericii eretice au început a striga cu glas tare *Jesu Maria* încît nu putea „ministrul" (eretic) cu sinagoga sa să-şi continue slujba... Aici vin la confesiune şi la botez locuitori de departe, de la marginea dinspre turci de la o depărtare de vreo 18 leghe... ar prefera să le moară copiii decît să fie botezaţi de eretici.

Au venit şi unii din părţile de sub turci[77] aducînd cu ei un tinerel şchiop în vîrstă fragedă, rugîndu-se de noi să-l sfinţim preot pe acel copil. El nu cunoştea literele, dar era de o mare neînfricare şi le ţinea piept ereticilor şi de aceea după părerea comună şi a noastră şi a ereticilor era socotit ca un nou Daniel. Şi nu mă îndoiesc de loc că fără a cunoaşte literele putea realiza mai mult decît mulţi literaţi fără însufleţire[78]. Şi au mai spus că paşa le-a poruncit sub pedeapsa pierderii nasului şi a urechilor să nu aducă decît un preot al religiei celei vechi şi că dacă îl vor aduce îi va da el întreţinerea. Un altul tot turc a refăcut biserica de la temelie. Acest lucru mi se părea că oferă un prilej potrivit de a lega prietenie cu paşa şi de a-i scrie, dar m-am abţinut, căci acestea sînt *cose di stato molto zelose* şi expuse la mare bănuială, dar lucrul ar fi fost de mare folos. Reverenţa voastră să-l întrebe pe părintele nostru[79] ce părere are în această privinţă. Am renunţat să-i scriu şi principelui din Ţara Românească[80] al cărui sol a venit zilele acestea la transilvan[81] şi de îndată, ca bun catolic, a venit în biserica noastră şi m-a salutat cu multă politeţe. Din gură i-am oferit tot ce aş putea face spre slujba principelui său, dar m-am abţinut de a-i scrie, deşi împotriva dorinţei mele. Principele este catolic şi vorbeşte limba italiană aşa bine ca unul dintre noi, are mulţi italieni în serviciul său, şi o ţară mult mai mare ca Transilvania. Sînt nepătaţi de erezie, însă unii eretici din Transilvania care s-au dus la ei[82] să predice s-au apucat odinioară să discute despre religie cu nişte fraţi de ai sfîntului Francisc[83] care, fiind simpli şi neputînd răspunde, au cerut de îndată ca să li se trimită unul din fraţii lor mai învăţaţi, şi a venit unul Francesco — a cărui

---

77 Din Banatul turcesc (Timişoara etc.).
78 *Senza spirito.*
79 Probabil Aquaviva.
80 Petru Cercel, care a trimis ca sol pe Sivori, (vezi relaţia sa în volumul de faţă).
81 Sigismund Báthory.
82 *Da loro.*
83 Franciscanii îşi aveau bărăţia lor la Tîrgovişte.

amintire e binecuvîntată[84] şi în faţa principelui i-a dovedit (de minciună) şi
p. 97 au fost imediat arşi[85] şi // din acea vreme încoace nu a mai îndrăznit să meargă acolo vreun eretic. Şi pentru că vorbim despre turci, să vă mai spun încă una. A venit un sol de al turcilor la principe, şi marele cancelar al statului[86] i-a spus să se reîntoarcă la vechea sa credinţă pe care o avusese, căci solul, bietul de el, fusese odinioară creştin. Acesta a răspuns: „Şi dacă aş vrea (să mă reîntorc) ce credinţă să adopt, cînd voi sînteţi împărţiţi în atîtea fracţiuni?“ Şi a zis cancelarul. „Părintele Leleszi (care era acolo) te va învăţa“. Dar a răspuns turcul: „Dacă părintele Leleszi ţine credinţa cea bună, de ce voi nu o urmaţi?“

---

[84] Formulă arătînd că e vorba de cineva care nu mai este în viaţă.

[85] Această pretinsă ardere a ereticilor nu se situează în trecutul apropiat, ci în vremuri lipsite de orice precizie, după cum rezultă şi din cuvintele imediat următoare: ***ne da quel tempo in qua***. E probabil că această informaţie i-a fost dată chiar de sol pentru a-i capta bunăvoinţa.

[86] Kovácsóczy.

ASPECTE DIN TRANSILVANIA

*

Fragmentele redate aici înfăţişează diferite aspecte ale vieţii din Transilvania din intervalul 1584—1587 filtrate prin mentalitatea iezuită şi centrate în jurul problemelor Societăţii lui Iisus. Deşi este vorba în primul rînd de *viaţa religioasă* (catolică) din Transilvania sau de împrejurări privindu-i direct pe ei, de exemplu înfăţişarea ravagiilor ciumei în *mediul iezuiţilor*, aceste fragmente constituie totuşi o mină bogată de informaţii relative la viaţa de toate zilele, la condiţiile de trai, la nivelul moral şi spiritual din aceşti ani, în ciuda interpretării mai înguste pe care o dau fenomenelor sociale atinse în treacăt. Pe lîngă unele prezentări anonime, întocmite pentru organul Societăţii: „Annuae litterae", şi care poartă pecetea impersonală a ordinului, toate celelalte reflectă în oarecare măsură şi personalitatea foarte variată a diferiţilor referenţi. Aceştia trec prin faţa noastră cu fizionomia lor particulară. Massimo Milanesi, italian mai în vîrstă, exercitînd toate meseriile de la infirmier pînă la subarhitect, este înzestrat cu o vervă ameţitoare şi cu un simţ savuros al comicului care răzbate din spusele sale, în care se amestecă superstiţia şi optimismul, un spirit de observaţie ascuţit şi o bunăvoinţă nesfîr-

şită. Valentin Ladó în puterea vîrstei, avînd în 1586 35 de ani, se evidenţiază prin energia şi eroismul său. Activează neobosit în secuime şi în Bihor. Porneşte apoi în Banat, unde *ţine predici pe româneşte* pentru a fi înţeles, silindu-se să înveţe limba poporului de dragul religiei. Rechemat din Banat, zace de ciumă, se însănătoşeşte, este alungat împreună cu ceilalţi iezuiţi în toiul iernii (1588) cînd trece în Moldova de unde se va reîntoarce în 1590. În 1595 va însoţi armata creştină în Ţara Românească. Intransigent şi fără ascunzişuri, este într-un contrast izbitor cu iezuiţii de tipul lui Carrillo.

Doi profesori ai colegiului, iezuitul italian Girolamo Fanfonio şi colegul său originar din Prusia polonă, Andreas Busau, descriu înaintarea flagelului în mijlocul lor. Cel dintîi, *praefectus studiorum* la colegiul din Cluj, avea să cadă jertfă epidemiei la vîrsta de 29 de ani. Celălalt, în vîrstă de 32 de ani, avea să se salveze, reuşind să se refugieze împreună cu un mic număr de confraţi în cetatea Chioar. Relatarea lor întregeşte prezentarea atît de vie şi bogată a lui Milanesi care nu este numai un martor, ci şi un participant activ la drama aceasta a luptei cu moartea. Ultimul din capitolul de faţă părintele Ştefan Szántó, zis şi Arator, reapare acum în altă ipostază decît cea oferită de corespondenţa sa din anii 1581—1583 (vezi *Călători*, II, pp. 486—503) atît de preţioasă pentru cunoaşterea dinăuntru a vieţii Colegiului iezuit de la Cluj. După terminarea duelului din 1583 prin rechemarea rectorului Wuyek în Polonia, Szántó a cerut să fie trimis la Oradea, avanpost al misiunii catolice iezuite, pentru recucerirea vechii cetăţi a catolicismului. Lupta dintre cele două tabere era extrem de îndîrjită. Puţin a lipsit ca să dobîndească cununa de martir. Dar mai erau şi alte primejdii. Auxiliarii săi mureau unul după altul de extenuare fizică şi de boală. La ivirea ciumei au fost mai toţi seceraţi. El însuşi s-a îmbolnăvit, dar a scăpat. Pasajul pe care îl redăm aici aparţine anului 1587, îndată după flagel. În el aflăm o dare de seamă a măsurilor luate de el pentru a închgheba nişte gospodării menite a asigura lupta contra foametei. Dar şi mai preţioase sînt informaţiile asupra condiţiilor create de starea excepţională a preţului scăzut al vitelor etc. După decimarea iezuiţilor de ciumă a fost readus Wuyek din Polonia şi a urmat un fel de coexistenţă cu el destul de chinuitoare pînă la alungarea misiunii din Transilvania, în iarna anului 1588. La rechemarea Societăţii de către Sigismund Báthory reapare Szántó pentru scurtă vreme, urmînd apoi al doilea exod al iezuiţilor în 1602.

Bucăţile din acest capitol au fost grupate după un criteriu sintetic, ţinîndu-se seama ori de cîte ori era cu putinţă şi de elementul cronologic. Întrucît toate se află în Veress *Epistolae et Acta iesuitarum*, vol. II, nu s-au mai făcut trimiteri de fiecare dată, indicîndu-se marginal doar pagina respectivă din volum.

[SUPERSTIŢII ÎN LEGĂTURĂ CU CALENDARUL NOU[1]]

RELAŢIE ANONIMĂ

p. 42

[...Pedeapsă divină pentru căsătoriile celebrate după calendarul vechi[2] şi care după cel nou cădeau în postul Crăciunului 1583. Două asemenea nunţi au avut loc în cursul aceleiaşi săptămîni în Feneşul săsesc în două case deosebite.]

— Într-una din ele în chiar noaptea aceea în care să făcea nunta, fiul cel mai iubit al bărbatului care îşi mărita fata s-a îmbolnăvit şi a doua zi a murit, şi scurtă vreme după aceea au ajuns la aşa mare neînţelegere între ei [mirii] încît mireasa a fugit de la mire şi nu mai vrea să trăiască cu el. Iar în cealaltă un altul, care se însurase, a fost atacat deodată de demon

---

[1] Dintr-o relaţie anonimă din 1584 publicată în Veress, *Epist. et Acta*... după originalul aflat în arhiva Vaticanului cu indicaţia pe verso: „cîteva semne date de Dumnezeu întru aprobarea îndreptărilor aduse calendarului".

[2] Calendarul iulian. Cel gregorian, introdus în 1582 din porunca papii Grigore al XIII-lea, nu era acceptat de reformaţi.

a doua zi şi prăbuşindu-se la pămînt a început să facă spume la gură şi să sufere rău de tot şi să vorbească lucruri îngrozitoare şi să vadă şi să declare lucruri care se întîmplau în lipsa lui, şi aceasta <a ţinut> trei zile
p. 43 în şir; după trei zile s-au adunat la el rudele celui muncit <de diavol> // şi mulţi bărbaţi şi femei, parte catolici, parte eretici. Însă demonul îl îndemna să nu-l primească pe Mihail Fazakas[3], sau Olarul şi nici să nu vorbească cu el, însă totuşi acela a venit şi el, în prezenţa căruia demonul nu a vrut să scoată nici un cuvînt. Atunci el <Fazakas> a îndemnat pe catolici care erau de faţă ca plecînd genunchii lui Dumnezeu să se roage pentru acela, iar el într-ascuns a făcut semnul crucii pe fruntea celui muncit <de diavol> şi atunci a început demonul să-l chinuiască mai rău ca înainte, încît toţi care erau de faţă au fost stăpîniţi de mare spaimă şi opt bărbaţi din cei mai puternici abia puteau să-l ţină. Şi noi nu am încetat să ne rugăm pînă ce nu ar vorbi... [Este pus să recite tatăl nostru şi abia poate rosti anumite părţi. La fel, pus să spună crezul, se opreşte la articolul despre duhul sfînt zicînd: „Nu mă lasă [demonul] să spun cele ce vreţi". În sfîrşit pus să se lepede de Satana, suferă mai crunt şi se face vînăt tot şi negru *(totus videretur lividus et niger)* dar în cele din urmă diavolul fuge ruşinat. Cel posedat care era eretic s-a făcut catolic după aceea!]

...O altă alungare a demonilor s-a întîmplat în mijlocul femeilor catolice din satul nostru care se numeşte Mănăştur la 23 ianuarie 1584. O femeie oarecare cînd s-a dus din grădină spre pădure, s-a întîlnit cu doi demoni, subţirei la trup, avînd înfăţişarea şi portul unor studenţi[4] care au îndemnat-o ca în acea noapte să-l excludă pe bărbat din casă pentru ca să poată mai bine discuta ceva cu ea singură. Femeia întorcîndu-se acasă spre seară a încuiat uşa în lipsa bărbatului, şi îndată au venit în casă cei doi demoni în chip de adolescenţi, aducînd o funie, pe care au dat-o femeii, îndemnînd-o să se spînzure, şi în vreme ce ea nu voia s-a întors bărbatul, a bătut în uşă, soţia sa vine în grabă, îi deschide, îi spune că au fost la ea doi adolescenţi care i-au adus funia şi au îndemnat-o să se spînzure. Bărbatul încremeneşte şi nu mai ştie ce să creadă, socoteşte că soţia lui aiurează sau a avut vreun vis grozav. Puţin după aceea demonii care mai întîi se manifestau <doar> ochilor[5] încep să persecute pe femeie în mod concret, îi iau minţile şi o chinuiesc în chipuri uimitoare, îndemnînd-o neîncetat să se spînzure. În ziua următoare se adună vecinii şi vecinele iar bărbatul aleargă la colegiu cerînd un preot care să asculte confesiunea soţiei bolnave. Este trimis un preot dar se întoarce fără a fi făcut nimica, punîndu-i totuşi

---

[3] Convertit de curînd la luteranism. Este vorba probabil de un sas în ciuda formei maghiare a numelui.

[4] *Studiosorum scholasticorum.*

[5] *Visibiliter,* în contrast mai apoi cu *corporaliter.*

pe piept un *agnus dei* de ceară. Erau împrejurul ei multe femei catolice care se rugau, îi puneau sub cap ramuri binecuvîntate, şi aprindeau lumînări sfinţite. Demonii o îndemnau să arunce acel *agnus dei*, inelul binecuvîntat... etc... Catolicii vin din nou la colegiu cerînd un preot care să o exorcizeze. Atunci demonul a exclamat: „Iată vine acum, se roagă pe drum, o dacă // azi măcar nu ar fi venit, mîine te-aş fi luat de aici, dar p. 45
este aproape şi nu mai putem zăbovi“, şi scuturînd-o aşa tare că abia mai puteau femeile să o reţină — au ieşit demonii din trupul ei şi au plecat pe fereastră, în timp ce ea spunea: *Laus Deo* (slavă lui Dumnezeu)!

Femeia a povestit toate acestea şi toţi, bărbaţi şi femei, spuneau că *au văzut funia pe care* o *aduseseră demonii şi au ars*-o. Şi atît bărbatul, cît şi femeia au afirmat în mod constant că niciodată mai înainte nu se văzuse în casă o asemenea funie.

În anul domnului 1584 la 11 ianuarie au venit la Cluj doi bărbaţi nobili din satul Petridul[6], dintre care unul a cerut un preot care să meargă cu el în satul său ca să-i boteze fiul şi să dea învăţătură poporului simplu de acolo care nu mai auzise cuvîntul lui Dumnezeu de vreo 15 ani. Mi-a spus, fiind de faţă r.p. provincial şi p. Ferdinand Capeci, rectorul, că tatăl său fusese „cubicular“ al regelui Mathias al Ungariei (!)[7] şi a avut 17 fii; el fiind ultimul dintre ei, că tatăl său a trăit 120 de ani... etc. (înainte de moarte a îndemnat copiii să-şi păstreze religia). Totuşi ultimul a început să se clatine, dar cum nu a găsit pacea sufletească în niciuna din sectele (eretice) s-a întors la biserica romano-catolică. El a povestit că în noaptea Crăciunului *după noul calendar* din acest an 1583 a avut această viziune. Pe cînd se odihnea în pat a auzit un glas zicîndu-i: *Scoală-te şi laudă-l pe Domnul, căci azi s-a născut Hristos care este adevăratul mîntuitor al lumii.* Şi sculîndu-se împreună cu soţia care avusese o viziune asemănătoare s-a aşezat la fereastra casei privind plin de mirare cerul şi lăudîndu-l pe Dumnezeu... Aşa cum le-am auzit din gura lui, în prezenţa amintiţilor părinţi <iezuiţi> aşa le-am povestit. [De altminteri şi doctorul Blandrata a spus că accesul de podagră care îl apucă în fiecare an de Crăciun şi pînă la Purificare (2 febr.), în anul acesta l-a apucat în ziua de Crăcium după noul calendar!]

---

[6] *Peterd,* azi Petreşti în jud. Cluj.
[7] Mort în 1490 (!).

VIAŢA RELIGIOASĂ[8]

MASSIMO MILANESI

Ieri <7 august> s-a întîmplat un lucru, care dacă ar mai urma şi altele asemenea ar duce la naufragiul acestor puţini catolici care sînt aici. I s-a refuzat îngroparea în biserică unuia Francesco Teremi, omul cel mai cinstit din tot oraşul, în vîrstă de mai bine de şaptezeci de ani, rămas nespus de statornic toată viaţa pînă la ultima suflare, în credinţa catolică, pentru care se spune că i-a fost ucis un fiu, şi el locuia la cinci case de colegiu, şi în timpul acestei din urmă boli s-a mărturisit şi împărtăşit în pat de trei sau patru ori... Simţind că moare a rugat pe p. Petru [să-l asiste. Acesta stă pînă noaptea... şi promite să se întoarcă. Muribundul îl roagă să aibă grijă de trupul său după moarte, apoi expiră după două ore] şi a fost îngropat de eretici cu cinste deosebită, bucurie
p. 110 şi fast „tra porci"[9], cu // atîta vaiet, suferinţă şi confuziune, plîns şi bocet

[8] Text italian adresat din Cluj provincialului Campani în august 1585.
[9] Printre eretici (!).

din partea soţiei, a rudelor şi a tuturor catolicilor, că se făcea milă pînă şi ereticilor înşişi ... etc ... [Comentarii aprinse, impresia în colegiu ... etc.] După ce a refuzat părintele rector[10], a plecat dis-de-dimineaţă la Mănăştur, fie pentru a nu mai fi plictisit, sau fiindcă era zi de recreaţie, sau pentru că voia să boteze acolo în taină pe nu ştiu ce tînăr nobil din şcoala eretică. Dacă ar fi rămas aici, se putea fără îndoială aduce o îndreptare, aşa precum ar fi vrut să facă [după aceea] cînd rudele jignite s-au dus la eretici care au şi început să sune clopotele ...

... Voi spune ceva despre botez ... Acel tînăr este fiul lui Wolfgang Cornis, secuiul, a cărui familie este foarte strălucită şi însemnată, căci se întinde pe o bună parte a ţării, poate chiar pe cea mai mare parte. Sînt cu toţii ereticii cei mai convinşi şi puternici şi cei mai înverşunaţi şi mai mari duşmani pe care îi au ai noştri, şi sînt în stare, dacă s-ar afla ceva [despre acel botez], să ne gonească din principat sub motivul unor inovaţii şi tulburări ale religiei.

---

[10] Capeci.

[ROMÂNII ŞI PROPAGANDA CATOLICĂ ÎN BANAT][11]

VALENTIN LADÓ

p. 168 ...Acum o lună cînd am venit la Caransebeş, am găsit acolo o mare mulţime de locuitori catolici, cam la trei mii, care erau siliţi să-l asculte şi să-l servească pe preotul *[ministrum]* eretic din cauza a opt nobili care sînt eretici. Dar după venirea mea l-au părăsit pe preotul eretic[12] şi doamna bănească care se lăsase aproape de credinţa catolică s-a convertit, şi s-a mărturisit şi împărtăşit împreună cu toată casa[13]. Iar domnul ban[14] este atît de binevoitor faţă de ai noştri, încît zi de zi nu a vrut să prînzească sau să cineze fără mine. Este un om foarte cum-

[11] Text latin adresat din Clujmănăştur provincialului Campani la 24 iunie 1586.

[12] *Domina Bana.*

[13] *Cum tota familia* (poate însemna şi familie în sensul de azi şi tot personalul casei).

[14] Gheorghe Palatics care va fi trimis la Mihai Viteazul în mai multe rînduri şi va participa şi la campania creştinilor în Ţara Românească în 1595. Era ban de Lugoş şi Caransebeş.

pătat şi foarte vigilent şi iubeşte mult de tot pe oamenii cumpătaţi şi sobri. M-a rugat stăruitor <ca să-l las> pe fiul său de zece ani să vină la locuinţa mea ziua şi să-l învăţ să citească. Şi la plecarea mea să-l las pe tînărul meu[15] pe care-l aveam cu mine să rămînă în urmă pentru a-l învăţa pe fiul său. Căci el nu vrea ca acela să fie iniţiat de eretici plini de răutate. Am ascultat mai bine de 28 de mărturisiri, am botezat 18 copii. Am fost silit să ţin predică pe româneşte, limba lor, din ziua de Rusalii tot mereu, căci puţini ştiu ungureşte. Dumnezeu m-a inspirat ca să pot învăţa limba lor şi să-i pot ajuta. Nenumăraţi ar veni să se mărturisească de la Dunăre pînă aici dacă cu ajutorul lui Dumnezeu pot să învăţ limba lor[16]. În ziua de duminică după sărbătoarea Sfintei Treimi am ţinut predică şi am făcut slujbă bisericească, după care toţi locuitorii oraşului împreună cu judele s-au dus la domnul ban, şi în faţa lui au declarat că nu mai vor să aibă un preot eretic, nici să plătească pentru el. Doar opt nobili vor un preot eretic. Domnul ban i-a trimis la principe. Iar acum judele oraşului şi tot „senatul[17]" au trimis doi nobili de seamă la principe ca să-l alunge pe eretic, pe care nu-l vor nicidecum. Şi preotul eretic a venit aici la Alba Iulia să se plîngă. Vom vedea ce va urma cu ajutorul harului divin[18].

Părintele Leleszi mi-a scris la Caransebeş să mă întorc la Cluj. Eu îndată am încălecat (?) <petrecut de> locuitorii oraşului[19], am lăsat acolo pe doamna bănească şi pe toţi catolicii în cea mai mare tristeţe. Rog pe reverenţa voastră dacă puteţi să trimiteţi pe cineva, măcar un învăţăcel, ca să-i înveţe pe fiii nobililor — căci acolo este o nobilime însemnată[20] şi pe fiul domnului ban — care pentru fiul său face orice acuma — şi ne ajută, măcar că este eretic, dar foarte potolit. O, de-ar putea să vadă reverenţa voastră acel popor catolic, cu cîtă cuvioşie ascultă slujba, în fiecare zi biserica este plină la liturghie, iar acuma <a rămas> fără liturghie. Dacă aţi putea trimite un părinte de orice <neam> ar fi, ar învăţa uşor limba lor. Sînt toţi români vorbind româneşte. Au sacristia plină de odăjdii pe care mi le-au predat în mîinile mele. Din biserică am şi alungat pe preotul eretic, dar s-a

---

[15] *Puerum* în sensul aici de tînăr auxiliar, corespunzînd oarecum sensului antic de slugă sau sclav.

[16] Acest *dacă* (lat. „si") pare în contradicţie cu fraza anterioară, afară dacă în fraza din urmă este vorba de o lărgire a cîmpului de activitate, înglobînd poate şi pe sîrbii şi bulgarii de la Dunăre, sau cumva acel „*si*" ar trebui tradus prin: odată ce.

[17] Consiliul orăşenesc.

[18] În original punctuaţia e greşită, punîndu-se punct după Albam şi obţinînd astfel propoziţia neinteligibilă: *Conquestum videbimus, quod succedit cum divina gratia* (?).

[19] *Ego nunc ascendi cum hominibus civitatis*, ar fi fost mai potrivit *tunc* decît *nunc*. S-ar părea că au fost omise cuvinte din frază. Poate de tradus cu: atunci am încălecat petrecut de orăşeni? Completarea după versiunea noastră e dedusă cu probabilitate din context.

[20] *Magna nobilitas.*

dus din nou. Dacă nu vom putea să-i ajutăm <nu vom reţine> pe nici unul. Niciodată nu va mai fi un prilej de a-i ajuta ca acum cînd şi judele este catolic, şi doamna băneasă s-a convertit şi tot oraşul este pornit împotriva ereticului. În numele lui Dumnezeu ajutaţi-i.

[Abia are timp să-şi iscălească scrisoarea spre a o trimite cu curierii din Legea. Nici nu a intrat încă în colegiu.] Vom mai cîştiga încă o mănăstire dacă vom alerga în grabă[21]. Dumnezeu să vă ţină şi să vă aducă iute iar la noi, şi să nu uitaţi de această chestiune a Caransebeşului. *P.S.* Întrebaţi-l pe acest om din Legea şi vă va povesti despre Caransebeş.

---

[21] *Luto*, probabil *cito*.

[FLAGELUL LUI DUMNEZEU ASUPRA POPORULUI BÎNTUIT DE CIUMĂ ȘI DE FOAMETE][22] p. 159

MASSIMO MILANESI

. . . S-a luptat acest nenorocit popor multe p. 161
luni cu ciuma şi cu foametea, care unindu-şi forţele, nu i-au mai dat nici o oră de răgaz . . . etc. Nu se pot exprima nici prin grai, nici prin condei crudele şi îngrozitoarele efecte ale foametei. Ciuma . . . a fost de astă dată ca un mieluşel, faţă de acea leoaică crudă căci . . . ea nu aleargă după fugari, ci îi lasă să-şi urmeze calea[23] . . . Dar nu făcea la fel această fiară [foametea care îi urmărea în tot locul . . . Cîţi români, retrăgîndu-se în munţii cei mai ameninţători, păduroşi şi aspri şi făcîndu-şi în arbori cuiburi ca păsările, au scăpat de ciumă dar au fost apoi găsiţi morţi în ele chinuiţi de foame? S-ar putea număra cu miile . . . Mulţi ajung să se hră-

---

[22] Text italian adresat din Cluj provincialului Campani la 29 aprilie 1586.
[23] Afirmaţie anterioară invaziei catastrofale a ciumei din iunie—iulie al aceluiaşi an.

nească din cadavre[23a] după cîte mi s-a spus şi înnebuneşte lumea asaltată de foamete, şi din cauza spaimei care îi stăpîneşte ei se omoară în mijlocul cîmpului, în case şi pe străzi cu săgeţi (?)[24] şi cu împuşcături de arche-
p. 162 buză..."

O cîblă[24a] de grîu, care în anul trecut şi potrivit cu obiceiul său valora de la 8 pînă la 10 sau 12 pui[25], acum că mai avem trei luni pînă la recoltă se cumpără cu 5 taleri, în Oradea cred cu 10, căci se transportă din locurile acestea; de la varză încolo nu folosesc oamenii aceştia alt fel de legume, cum se obişnuieşte prin alte locuri, iar dacă ar avea le-ar folosi azi, căci sînt siliţi ca în loc de napi, păstîrnaci, „markew" (?) şi altele asemenea ce ar putea avea din belşug dacă le-ar semăna, să mănînce şi să facă făină şi pîine din scoarţă de copac şi din rădăcini de stuf şi alte păcătoşenii care cresc în lacuri şi în bălţi, din care cauză se umflă şi mor adesea cu bucata
p. 162 în gură. [Massimo e însărcinat să supravegheze el construirea Colegiului de la Alba Iulia.]

[Urmare la scrisoare, după ziua de 18 mai]

[În ziua de duminică 18 mai Dumitru Arianul[26] predică dimineaţa împotriva treimii. La prînz un discipol explică noul catehism de curînd imprimat, şi afirmă că Sf. Treime este o închipuire, o născocire a papii, cînd deodată]... au venit din cer asupra turnului bisericii la mic interval trei săgeţi, cu aşa grozav zgomot şi vuiet, că tot acel norod a căzut la pămînt ca mort, şi în turn — nu numai că au fost răsturnaţi mai bine de cincizeci de oameni trimişi să stingă focul care se aprinsese de săgeţile întîia şi a doua, dar au rămas pe jumătate arşi de săgeata a treia — a cărei flacără înfricoşătoare ce putea fi văzută de tot oraşul era de formă triunghiulară — şi au fost rău loviţi şi lipsiţi de putinţa de a mişca unul braţele,
p. 164 altul picioarele, şi nu puţini din acea lume nenorocită //, dintre care un număr nesfîrşit de copii, purtaţi în braţe de părinţi, au fost scoşi ca morţi din biserică. Ce a mai urmat apoi, nu am auzit, pentru că am venit la Alba

[23a] *Molti şi fanno (come ne vien riferto) sepolcri di cadaveri.* Este aici o exagerare evidentă ca şi în pasajul precedent.

[24] *Con le freccie* (sensul obişnuit e cel de săgeată. Aici e valabil pentru orice armă ascuţită).

[24a] *Cubulus* = găleată sau vadră. Se împarte în 8 „modii". Cinci cîble alcătuiesc o urnă.

[25] *Polacchi* = pui de găină (vezi du Cange, *polaccius*).

[26] Superintendentul bisericii ariene, cu atribuţii similare celor episcopale. Era cunoscutul Demetrius Hunyadi (= din Huedin) despre care pomenesc adesea iezuiţii din Cluj.

Iulia. A mai căzut tot atunci şi a patra săgeată pe a doua biserică ariană a lor din suburbie intitulată în vechime, biserica sf. Petru, unde a aruncat la pămînt cîteva bucăţi din zid, dar pentru că era atunci închisă, nu a făcut altă pagubă însemnată.

[Predicatorul a fost primul care a fugit din biserică.][27]

---

[27] Scrisoarea a fost trimisă mai departe de provincial lui Possevino la Viena.

[IMIGRANŢI BALCANICI MÎNAŢI ÎN TRANSIVANIA DE FOAMETE][28]

MASSIMO MILANESI

p. 110 Pînă acuma s-au scurs în ţară mai bine de zece mii de familii de bulgari, sîrbi, rascieni şi croaţi, dintre care o parte va rămîne aici aflînd pămînt pe care să-l muncească, cealaltă cred se va îndrepta spre Boemia şi spre părţile voastre[29]. Se moare literalmente de foame în această regiune pînă la Constantinopol[30], şi de aceea e şi teama — după cum mi-au spus nişte negustori greci care vin de acolo — că va rămîne lipsit de oameni tot acel pămînt. Cred că ai noştri vor primi ceva croaţi. Cu ceilalţi nu se vor încurca, întrucît în majoritate sînt consideraţi a fi un soi rău de oameni.

---

[28] Text italian adresat din Cluj provincialului Campani la 8 august 1585.
[29] Polonia.
[30] În anul acela fusese o secetă cumplită şi în Ţara Românească, şi Moldova.

[MEDICINA LA CLUJ][31]

MASSIMO MILANESI

[Massimo Milanesi, infirmierul Colegiului iezuit de la Cluj, întreabă pe prepozitul general al iezuiţilor, Claudio Aquaviva, ce hotărîre a luat cu privire la asistenţa medicală care ar fi de dat, în afara colegiului, unor bolnavi externi, lucru cerut de către vizitatorul Societăţii, p. Carminata şi de noul provincial [Campani], precum şi de către cei doi rectori]. p. 98

. . . Copiii şi băieţii care au fost în îngrijirea mea de 16 luni încoace, cînd a început mulţimea de bolnavi să alerge la colegiu, au fost în aşa mare număr că nu li s-a putut ţine socoteala, cum s-a făcut pentru bărbaţi şi femei, al căror număr (dacă nu mă înşeală memoria) trece de 150, din care trei sferturi femei; văduve, măritate şi fecioare, suferind de friguri acute

[31] Text italian adresat din Cluj prepozitului general Aquaviva la 15 aprilie 1585. Această descriere destul de vehementă avea de scop nemărturisit determinarea unui refuz chiar de la Roma, care să pună capăt stăruinţelor vizitatorului şi ale noului provincial.

„terţane, cvartane[32], dropică, boala copiilor, de splină, de junghi de stomac, de ameţeli... paralizie, palpitaţii şi boală de inimă, gută, calcule, colică, hemoragii, catare, dureri de cap rebele, plăgi, abcese vechi şi noi... şi orice boală care se poate afla în spitale. Dintre aceşti (bolnavi) unii au murit, alţii s-au lecuit (sau) mai bolesc multă vreme în pat, după cum a vrut Dumnezeu, sau au meritat ei, sau va fi contribuit prostia mea[33]. Spun aşa pentru
p. 99 că dintr-o slujbă foarte de jos // şi umilă am fost făcut infirmier în primii ani ai primei mele probaţiuni, am fost apoi promovat de superiori pînă la doctorat fără a fi studiat vreodată, sau ştiut măcar ce este medicina, decît doar de cîtăva vreme încoace cînd nevoia unor cazuri grave care mi s-au dat m-a făcut să-mi fie ruşine de acest <fel de> doctor şi de leacurile nenorocite <recomandate> ba din gură ba cu condeiul, de care m-am folosit şi mă folosesc de azi pe mîine mai degrabă în felul unui magister Grillo care obişnuia să spună „*Dumnezeu să ţi-o dea bună*", decît după o practică potrivită medicinii.

După cum puteţi prea bine cunoaşte... pentru a putea însănătoşi pe bolnavi a fost nevoie, şi va fi întotdeauna nevoie, de a afla de la femei, şi mai ales de la fete multe lucruri care le umplu de mare ruşine ca să le spună, şi încă şi mai mult pe mine şi pe tălmacii noştri să le întrebăm, şi sînt chiar dintre părinţii noştri şi dintre studenţii *(studiosi)* externi (care mi se dau de cele mai multe ori ca tălmaci) care absolut nu vor să mai tălmăcească... Şi dacă trecem mai departe, adesea se iveşte nevoia de a le face să stea culcate în pat, pentru a palpa pîntecele întărit, regiunea splinei, a inimii, a deşertului[34], a apăsa şi observa cum se urcă hidropizia pe picioare în sus, a aplica ventuze pe pîntece pentru colici, sau plasturi şi ungeri măcar prima dată pînă se mai luminează aceşti oameni stîngaci... etc... iar femeile stau în pat înfăşurate într-o blană, cele mai multe fără cearşafuri, şi toate fără cămaşă (de care nu se folosesc nici chiar cînd sînt sănătoase)... aşa că la fiecare vizită a bolnavelor trebuie să socoteşti că vei avea în faţa ochilor... trupuri în bună parte dezgolite, lucru pentru noi preoţii[35] de oroare nespusă, şi pentru mine îndeosebi de mare tulburare a sufletului, pentru că nu pot să ajung să cred că acest lucru ar fi potrivit chiar pentru un preot oricît de puţin strict[36], cu atît mai puţin unuia din Compania noastră, decît dacă l-aş afla în gura sau scrisoarea superiorului meu cel mai mare. Şi dacă reverenţa voastră ar socoti că lucrul început trebuie să meargă înainte, atunci e nevoie de trei lucruri mai importante: să mi se dea un interpret care să mă întovărăşească asiduu, capabil să-i ajute

---

[32] Cu accese în ziua a treia sau a patra.
[33] *La mia pecoraggine* = simplicitatea mea, prostia mea...
[34] *Ipocondrii.*
[35] *Religioso* (preot sau călugăr).
[36] *Qualsivoglia piu libero religioso.*

pe bolnavi duhovniceşte pentru ca din atîtea oboseli, cheltuieli şi mizerii ale trupului să se tragă şi un folos pentru suflete. Să se dea o sumă hotărîtă, pentru moment de cel puţin treizeci — patruzeci de taleri pe an, pentru a mă putea aproviziona la timp cu doctorii din Cracovia // şi Viena, căci p. 100
ce ar costa azi acolo 30 nu s-ar putea avea aici pe 200, şi încă foarte învechite[37], iar a vedea de bolnavi fără a le face tratamentul[38] şi a le da în dar doctoriile, s-a dovedit că nu se poate face, fie ei săraci sau bogaţi sau de orice condiţie ai vrea. În sfîrşit să pună să se cerceteze atent cîte drumuri trebuie să fac toată ziua de la un bolnav la altul pe drumuri bune şi rele în tot oraşul, dintr-o extremitate de suburbie în alta, să le pregătesc în colegiu leacurile şi doctoriile, şi — dacă s-ar socoti că este o ocupaţie şi povară potrivite unui om de aproape şaizeci de ani — să mă elibereze de toate celelalte griji, chiar de cele privindu-i pe bolnavii noştri. Solicitudinea pentru aceştia, fără a avea timp ca să văd de ei cum ar trebui, şi murmurele care adesea se pornesc că sînt părăsiţi cei ai casei pentru cei de afară îmi aduc cea mai mare întristare pe care poate să o aibă viaţa mea...

---

[37] *Si cose avanzate alla vecchiaia.* Nu se arată moneda la care se referă în această frază.

[38] *Medicare senza fargli i rimedii.*

[CIUMA DIN TRANSILVANIA][39]

GIROLAMO FANFONIO

p. 170 [Fiind eliberat de conducerea şcolilor după venirea părintelui Andreas Busau, a rămas cu celelalte sarcini: lecţii de filo-
p. 171 zofie, grija // mesei comune[40], a congregaţiei şi a infirmeriei] sarcină care mi-a revenit după plecarea la Alba Iulia a scumpului Massimo de'Milanesi, şi care — din cauza marelui număr de bolnavi şi a lipsei de persoane ştiind să vadă de bolnavi — ar cere acum toată atenţia unui om[41] şi încă cu multă experienţă. De acum o lună a început aici la Cluj să se manifeste ciuma, şi ea merge crescînd, mor cam 25—30 de oameni pe zi. Dumnezeu ne-a ferit pînă acum, nici unul din ai noştri de aici nu s-a îmbolnăvit de ciumă, deşi avem mulţi bolnavi <de alte boli>. Cei doi părinţi unguri care stăteau în

---

[39] Textul italian adresat din Cluj lui Cl. Aquaviva la sfîrşitul lui iunie 1586.
[40] *Convitto* — pentru întreţinerea bursierilor.
[41] *Tutto un huomo,* adică un om care să nu mai aibă alte însărcinări.

Cluj nu mai sînt în stare de cîteva luni încoace să fie de ajutor sufletelor. [P. George (Törös)] e din nou paralizat, p. Petru scuipă sînge, a fost trimis la <cetatea> sf. Mihail, sat în vecinătatea Alba Iuliei dăruit anul trecut de către rege pentru viitorul colegiu Alba Iulia. Nu mai are mult de trăit. Confesiunile se ascultă prin interpret (!). Şcolile au fost menţinute de noi pînă acum, dar acum cînd cei mai mulţi dintre şcolari, mai ales nobilii, s-au împrăştiat de teama ciumei, cred că vom fi siliţi să le lăsăm de tot, şi dacă am putea salva pe vreunii din Seminar şi dintre cei de la masa comună[42], nu va fi puţin lucru. Este foarte necesar, pentru ca să se poată deschide şcolile, de cum va fi încetat ciuma. Îmi pare rău, pentru că în această risipire vom pierde mulţi <elevi> cu vocaţie pentru Companie [Societatea iezuiţilor]... Pînă acuma nu a murit nici un catolic; azi a murit de ciumă un şcolar de al nostru polon, foarte iubit de maiestatea sa, care ea însăşi l-a trimis aici la studii. Eu am ascultat confesiunea sa şi chiar acum l-am şi îngropat.

În Oradea, ciuma care părea potolită, începe din nou să sporească, şi i-a şi răpit părintelui Ştefan <Szántó> pe toţi tovarăşii: adică pe capelan... etc. pe un tînăr ungur lăsat acolo de rev. p. provincial într-un fel de stagiu de încercare *(probatione)* pentru a fi primit în Companie, cum cerea stăruitor... şi pe părintele nostru Petru Szydlowski, polon, preot nou; [care învăţase limba ungară pentru a putea ţine predici şi asculta confesiunile]. S-a molipsit de // ciumă într-un sat spovedindu-i şi botezîndu-i pe cei p. 172
ciumaţi. A murit la Oradea în ziua de 17 a lunii acesteia.

A intrat ciuma în Alba Iulia care era păzită cu cea mai mare vigilenţă de către guvernatorul principatului, şi a început cu ai noştri. În ajunul zilei sfîntului Ioan Botezătorul (23 iunie) a murit de ciumă iubitul nostru Stanislav Jawicki, polon şi el. Ceea ce îi mîhneşte mult pe părintele Leleszi, şi pe ceilalţi toţi, este imputarea făcută de nobili[43] în contra noastră că prin noi a intrat ciuma în Alba Iulia, şi chiar la curtea principelui, acolo unde stau ai noştri; căci acest lucru exasperează mai rău sufletele celor de la curte şi ale baronilor împotriva noastră... Chiar în această vreme, în momentul cel mai nepotrivit, orăşenii din Cluj au stîrnit contra noastră un litigiu şi o ceartă privind hotarele şi limitele dintre Cluj şi Mănăştur şi au intrat cu mîna armată pe teritoriul nostru. S-ar fi vărsat fără îndoială mult sînge, dacă ai noştri nu ar fi oprit pe supuşii lor de a rezista cu forţa la violenţă. Ei vor să stăpînească şi păzesc de multe zile cu soldaţi

---

[42] Bursierii.

[43] Nobili, aici e vorba de nobilimea de la curte, în majoritate calvină şi suportînd greu favoarea arătată catolicilor impuşi de autoritatea regelui Ştefan Báthory.

înarmaţi acest loc pe care îl pretind în chip mincinos de la noi. Ai noştri au protestat, dar cum între noi şi curtea principelui nu sînt acuma raporturi, decît cu cea mai mare greutate, nu s-ar putea rezolva această chestiune aşa de repede, şi chiar după ce s-ar rezolva, nu ar putea decît să înstrăineze de noi sufletele orăşenilor, dacă ar putea cumva să fie mai înstrăinate decît sînt <astăzi>; sînt cît se poate de aroganţi şi merită mai degrabă să fie umiliţi cu forţa decît îmbiaţi cu îmbunări, care ştim din experienţă că nu folosesc mai de loc...

[RAVAGIILE CIUMEI ÎN COLEGIUL DE LA CLUJ][44]

ANDREAS BUSAU[45]

De mirare, sau mai bine zis de plîns este starea lucrurilor de la noi. Colegiul aproape că a pierit cu excepţia puţinora, care am fugit destul de tîrziu. Dumnezeu ştie ce va mai fi cu noi. A început aici la Cluj să-şi croiască drum ciuma prin iunie, şi puţin cîte puţin tot crescînd mai mult şi mai mult a prins puteri. Iar părintele rector nu a prea vrut să închidă şcolile, aşteptînd tot mereu o stare mai bună. Totuşi, însă foarte tîrziu, cînd au şi început învăţăceii să se îmbolnăvească şi să moară, a închis şcolile. Iar dintre ai noştri[46] cea mai mare parte s-a mutat la Clujmănăştur; cinci sau şase au rămas în colegiu. Dar iată că în ziua a doua sau a treia unul, anume Georgius Hauman, sacristanul colegiu- p. 177

[44] Textul latin este adresat la 21 august 1586 din Chioar iezuitului Skarga, viceprovincialul din Polonia.

[45] Iezuit venit din Prusia polonă cu studii la Vilna. Intrat în Societatea iezuită la 1575, este în vîrstă de 32 ani în 1586.

[46] Dintre iezuiţi.

lui (care poate venise gata molipsit din colegiu), a început să zacă, şi în a treia sau a patra zi s-a stins de ciumă în Clujmănăştur. Al doilea apoi, M. Paulus Kiniski care rămăsese cu bursierii, molipsit de asemenea de ciumă, a murit în colegiu şi ai noştri au rămas totuşi în Clujmănăştur şi în colegiu deşi aceste locuri erau contaminate; şi în tot locul, fără nici o izolare sau pază, unii părinţi contaminaţi de ciumă vizitau atît pe ai noştri, cît şi pe cei de afară, ascultînd confesiuni şi <dînd> comuniunea, administrînd taina euharistiei, şi în ciuda acestui fapt stînd în raport cu ceilalţi; şi iată că deodată au adus cu ei atîta boală şi în Clujmănăştur ca şi în colegiu, încît unul după altul, la început cîte doi sau şi trei deodată, s-au îmbolnăvit de ciumă, şi abia cinci dintre noi care am fost găsiţi sănătoşi ne-am strămutat în cetatea Chioar, la domnul Cristofor Kereszturi (acesta este căpitanul unei cetăţi a principelui Transilvaniei, foarte bun catolic împreună cu soţia lui care a fost convertită de noi de la erezia calvină), adică părintele Georgius Törös, măcar că beteag de un braţ şi infirm, părintele Andreas Busau, Simon din Poltava, Olaus şi Gaspar din Transilvania, toţi trei „coadjutori“[47]. Iar dintre toţi ceilalţi mai erau sănătoşi Simon Rasz, Ioan Psarski, părintele administrator *(minister)*, adică Mateus Strus şi părintele Hieronim [Fanfonio]; dar iată că îndată a doua sau a treia zi după plecarea noastră Ioan Psarski a început să se simtă rău de asemenea şi părintele administrator, şi în sfîrşit părintele Hieronim... [Morţile s-au produs cam în această ordine dar nu s-au putut cunoaşte precis zilele <de boală> pentru fiecare în parte.] Căci unii s-au stins în ziua a treia, alţii a patra sau a cincea, cel mult a şasea în lunile iulie şi august. G. Hauman la 17 iulie, P. Kiniski la 19, Albert Vokitski la 20, Albert Brantmaier la 28, Ioan Burman la 29, Urban Schiffer la 29 (acesta era tînăr de tot abia trecut de anul al 22-lea[48], părea să fie o creaţie minunată[49] a naturii, absolut admirabil în orice fel de arte manuale, fie în lemn, fie în bronz sau fier în orice gen de lucrătură: cu strungul, cu ciocanul, cu briceagul, cu barda; era de neam din Prusia, executase şi un altar cu totul excepţional cu cea mai mare rîvnă şi picta cu artă proprie[50] ba cu culori, ba cu aur.

Părintele Ioan Ardolphus... a murit la 31 iulie, şi în aceeaşi zi şi reverendul părinte Ferdinand, rectorul, ale cărui virtuţi ar trebui slăvite de altul

---

[47] Făcînd parte din personalul ajutător. Simon Domaslawski, în vîrstă de 30 de ani, era ba sacristan şi bucătar, ba însărcinat cu cumpărăturile, Olaus (Olaf) Ioan, suedez de 20 de ani, slujea la bucătărie şi la refectoriu, Gaspar din Alba Iulia, de vreo 30 de ani, era de meserie fierar.

[48] În catalogul din 1584 (Veress, *Epist. et Acta*, II, p. 20) e trecut ca avînd 27 de ani, probabil dintr-o confuzie între cifrele 1 şi 7.

[49] *Monstrum*.

[50] Învăţase să picteze la colegiu.

mai vrednic ca mine. Era, hotărît, un om de un spirit admirabil. Nu pot
să arăt zelul său pentru cîştigarea sufletelor. Cîte treburi, cît de grele şi cît
de multe îmbrăţişa el singur întotdeauna cu sufletul gata, şi nu se tulbura
nici nu se încurca de mulţimea nevoilor ce se iveau în acelaşi timp... etc.
În august au murit Ioan Elbing, Michael Viller „Arcularius"[51] şi tovarăş
al lui Urban Schipper, Casimir care era deopotrivă şi ungur şi polon, Ioan
Psarski (şi acesta era un ungur bun; el era croitor, dar totuşi cît se poate
de prompt la toate serviciile casnice, înţelept, discret, cît se poate de vred-
nic a fi iubit, braţul <drept>[52] // al părintelui rector şi tălmaciul său p. 179
obişnuit. În nici unul din serviciile casnice la care a fost pus nu l-am găsit
o dată murmurînd sau mai puţin voios), Ioan Kredik, Matyas Zeleski, pă-
rintele Mihail, prefectul seminarului, părintele Hieronim Fanfoni la 17 august
(care îi întrecea pe părintele Ardulf şi pe părintele rector printr-un fel de
suavitate şi graţie angelică pe care le citeai întotdeauna pe <faţa sa>; pre-
fect al congregaţiei fericitei fecioare; prefect al şcolilor, prefect al casei săra-
cilor[53] şi lector... de filozofie, avînd sufletul mereu egal şi păstrînd ace-
laşi spirit suav, bucuros, netulburat. Au murit şi doi novici dintre cei 12
aduşi în Transilvania de către părintele provincial, anume Valentin (Dyon),
un tînăr de mari speranţe, şi Stanislau Czecinensis.

...Mai bolesc încă părintele Valentin Ungurul[54], după cum am auzit
în stare foarte gravă în colegiu, (şi) în Clujmănăştur părintele administrator,
tot astfel M. Nicolaus[55] (slav desigur, dar deopotrivă şi ungur), şi Lauren-
ţiu, coadjutorul; Stanislau Rodzinski care totuşi s-a însănătoşit. Pînă acuma
sănătoşi pot fi număraţi şase în totul; şi noi cei numiţi mai sus şi Simon
Rasz care a dus aproape pe toţi ceilalţi la groapă. La Alba Iulia au murit
Stanislau coadjutorul[56] Paul... croitorul, Urban Elbing, coadjutori; // pă- p. 180
rintele Petru din Transilvania. La Oradea de asemenea doi: părintele Petru
Szydlowski care putea să îndeplinească în Ungaria toate serviciile unui preot
afară de predici[57], şi Valentin (din Sard) aurar, ungur din Transilvania.

În Colegiul din Cluj nu mai e nimeni din ordinul nostru, totul este
pustiu. La Clujmănăştur singur Simon Rasz este sănătos. [Să fie trimisă
scrisoare provincialului[58] orişiunde ar fi.] S-au auzit zvonuri că fiind cole-
giul atît de părăsit Dumitru aţîţătorul arian[59] ar fi asmuţit plebea să ocupe

---

[51] Făcător de cutii sau casete de păstrat lucruri.
[52] *Brachia.*
[53] Căminul bursierilor.
[54] Valentin Ladó.
[55] Kurticz.
[56] Din Mazovia. Mai mare peste bucătăria de la Alba Iulia, mort în iunie.
[57] Neposedînd probabil suficient limba.
[58] Campani.
[59] Dumitru din Huedin (Hunyadi), superintendentul arienilor.

colegiul şi biserica, fereşte Doamne! Doi orăşeni stau să apere colegiul împreună cu libertinii[60] noştri, anume domnul Martin diacul[61], unul din „centumviri“, bărbat nobil şi de cea mai mare autoritate, şi al doilea Ştefan Kakas, tînăr reîntors acum dintîi din Italia, avînd totuşi mare influenţă asupra concetăţenilor săi. Şi mai sînt un număr de libertini care păzesc colegiul . . .

[60] Iobagi scutiţi de alte îndatoriri în schimbul unor servicii determinate.
[61] *Litteratus.*

[MODUL DE ÎNGRIJIRE AL CIUMEI ÎN LOCAŞURILE IEZUIŢILOR][62]

MASSIMO MILANESI

[Nu a răspuns pînă acuma, căci se putea mai degrabă număra printre cei morţi decît printre cei vii.] p. 182

...În ce priveşte starea de la Alba Iulia, întrucît în bună parte au trecut toate prin mîinile mele, voi putea, aşa slăbit cum sînt, să vă satisfac întrucîtva (dorinţa de a o cunoaşte). Dar despre cea de la Cluj, va trebui mai degrabă aflată de la superiori, căci deşi locuim împreună, totuşi atît de puţin am putut stoarce <de la ei ca ştiri> încît în afară de cele despre p. rector şi despre p. Mihail[63] toate în general rămîn încă să ne fie

[62] Text latin adresat din Alba Iulia provincialului Campani la începutul lui septembrie 1586.

[63] Rectorul Capeci a murit la 31 iulie, părintele Michael care era „prefectul" seminarului, la 14 august. Avînd în vedere proeminenţa lor, este de la sine înţeles că moartea lor nu putea fi tăinuită. Asupra celorlalte se păstra însă o mare discreţie la data scrisorii lui Massimo. Un catalog al morţilor (*ibidem*, p. 205) a fost întocmit la 2 februarie 1587 de către iezuitul Matheus Strus care e unul şi acelaşi cu p. *minister* (administrator) din relaţia de faţă.

dezvăluite[64]. Am aflat din scrisoarea părintelui administrator *(minister)* de la Alba Iulia, care spune că şi el a auzit de la un bursier care a rămas la Cluj în tot timpul ciumei, cele ce le-a scris, anume că pînă în vremea plecării sale, adică la sfîrşitul lui august, să fi murit 17 dintre ai noştri: p[65] rector, p. Ardolfus, p. Hieronymus <Fanfonio>, p. Michael „Ripinensis", m. Iona <Kredik> m. Wolucki, m. Burman, m. Zaleski, un învăţăcel *(studiosus)* dintre fraţii noştri auditor al <cursului de> filozofie (poate Brantmaier),
p. 183 m. Ioan Elbing, m. Paul Kinisko, Urban[66] <Schipper> şi Mihail <Viller>, amîndoi „arculari[67], Adam Tensier, Psarski, Casimir, Hauman sacristanul. Apoi a adăugat că p. Valentin şi părintele Matei s-au molipsit rău de ciumă, că acela (Valentin) a scăpat; iar de la alt bursier care este aici am auzit acelaşi lucru, punct cu punct şi încă pe deasupra că p. George, P. Andreás Busau, Simon din Poltava, Olaus şi Gaspar din Alba Iulia ar fi în viaţă şi s-ar afla la domnul Kereszturi în Chioar şi ar trăi în pădurile noastre şi m. <Ioan> Krakovinski cu 10 sau 20 de seminarişti şi că Simon Rasz cu p. administrator <ar fi> la Clujmănăştur — şi cum toţi aceştia, morţi şi vii, ajung în total la 20 de persoane, pentru a se completa numărul celor pe care i-am lăsat la Cluj, mi se pare că mai lipsesc patru, anume m. Nicolaie Kurtisz, curierul din Legea[68], Laurenţiu bucătarul, şi după cît mi se pare un student în retorică venit cu p. Busau şi cu Brantmaier, despre aceşti trei sau patru nu ştim ce s-a întîmplat cu ei. S-ar putea ca doi dintre aceştia să fie acei pe care, spune Leleszi, fără a le da numele, că i-a trimis la Oradea în scopul că dacă ar trece la domnul părintele Ştefan <Szántó> care suferă de friguri, să fie cineva dintre ai noştri acolo pentru a prelua grija <fraţilor> din acel loc în care se mai spune că ar bîntui din nou cu violenţă ciuma. Aceasta după ce a decimat poporul de rînd trage acuma după sine pe oamenii bogaţi. Acestea (au fost spuse) despre cei din Cluj[69].

Întrucît ne priveşte ... împreună cu p. Petru eram 13; cum am ajuns noi să fim reduşi la 9, va înţelege sfinţia voastră acum. În ziua de vineri 13 iunie, Stanislav Javicki a început să sufere rău noaptea de o fierbinţeală nespus de mare şi de dureri de cap, dimineaţa l-am cercetat şi negîndind că este contaminat de ciumă, l-am legat la cap, i-am pregătit patul(?)[70] şi acelaşi lucru face

[64] Frază evident greşită *nam licet fere simul vivamus, tamen ita parum extorquere potuimus, ut excepto P. Rectore et P. Michaele, omnia sint nobis divulgata.* Este limpede că trebuie corectat din *divulganda*, participiul *divulgata* fiind în contradicţie cu contextul.

[65] p. = părintele, m. = magistrul.

[66] Urmează numele coadjutorilor neprecedate de nici un indicativ al calităţii lor. Numele din paranteză ascuţită au fost completate de noi.

[67] Meşteri de cofrete sau casete de lemn sau metal.

[68] Jegenensis, satul Legea (Jegenye) făcea parte din posesiunile iezuiţilor de la Clujmănăştur.

[69] Urmează darea de seamă despre cei din Alba Iulia.

[70] *Lectisternium.* Poate însemna şi masă (= locul la masă).

Paul din poruncă superioară, şi pînă să mă pregătesc să-i prepar doctoriile[71]
şi să-i scot sînge, iată că descoperim, după prînz, p. superior şi cu mine, că
este atins de ciumă inguinală în partea dreaptă. După ce a fost întrebat pă-
rintele Leleszi, s-a hotărît ca să fie trimis de îndată la grădina[72] <de zarza-
vat> în baraca de lemn[73] şi să i se dea ca tovarăş pe Andrei croitorul pe
care sfinţia voastră l-aţi trimis din Şimleu la Cluj şi <o dată dus> acolo,
cum nu a vrut să primească nici unul din medicamentele ce i le pregătisem,
a murit delirînd luni înainte de prînz. În duminica precedentă fusese trimis
la „sfîntul Mihail“[74] părintele administrator (minister) împreună cu Paul şi
Urban (tovarăşii de dormitor ai acelui frate) ale căror feţe erau atît de palide.
încît chiar din acel moment păreau ca şi molipsiţi de ciumă. Acestora li s-au
adăugat, de sărbătoarea sfîntului Ioan, după ţinerea declamaţiei solemne la
şcoală, p. Marcus şi Iacob Mostowski şi puţin după aceea închizîndu-se şco-
lile am urmat după ei, p. superior şi cu mine, şi la 27 ale aceleaşi luni 5
dintre copiii <tovarăşi ai> ilustrisimului principe. Unul dintre ei, Wolfgang
Báthory a început în ziua de // 30 să bolească atît de rău, încît pierzîndu-se p. 184
nădejdea salvării sale, mai ales că era neînţelegere între mine şi hirurgul dom-
nului guvernator[75] dacă tînărul zace de ciumă sau de letargie, şi în vreme ce
Blandrata şi „Asupelonius“[76] confirmau diagnosticul meu, cum că ar fi letargie
şi mă trimiteau din nou acolo <făgăduind> să-mi trimită curînd leacurile
contra letargiei, iată că pînă să vin, cu cîteva ore mai înainte, fusese dus din
ordinul guvernatorului la Aiud, unde scurtă vreme după aceea a murit. Noi
am fost siliţi, nu fără strîmtoare şi mizerie, cum bine ştie reverenţa voastră,
ca în turnul[77] care este deasupra podului să primim toată acea mulţime în mă-
năstire. În timp ce aşteptam înfioraţi ce va face Dumnezeu cu noi . . . ciuma
cea mai intensă cuprinde tot satul nostru <văzînd> cu ochii[78], în-
cepînd cu casele învecinate cu mănăstirea; noi punem străji şi suportăm cu
răbdare pedeapsa de sus, cînd în ziua de joi trei iulie, pe la miezul nopţii ne
este trimis în căruţă de la Alba Iulia Paul contaminat rău de ciumă. Căci
acesta se întorsese cu părintele administrator la Alba Iulia pentru a strînge
la un loc şi a aduna obiectele casnice şi cele bisericeşti; şi l-am primit în turn,

[71] *Pharmacum.*
[72] Hortum.
[73] *Domunculam ligneam.*
[74] *Sanctum Michaelem,* vechea cetate episcopală din secolele XIII—XIV, ajunsă un fel de mănăstire ruinată, dăruită la 10 mai 1585 de regele Ştefan Báthory iezuiţilor.
[75] I. Géczy.
[76] Numele pare deformat. Să fie oare medicul Apolonius Medabene care a călătorit cu Bongars din Baia Mare spre Cluj în iunie 1585?
[77] *exturri . . . recipere totam turbam.* Sensul ar fi ca plecînd de la slabele posibilităţi oferite de acel turn, singurul loc care putea fi locuit — să facă din el loc de găzduire pentru atîta lume.
[78] *Quasi oculi.*

căci nu era alt loc de găzduire[79], iar dimineața dîndu-i-se medicamente (căci primise la Alba Iulia „tiriacă"[80] și alte leacuri împotriva ciumei) este dus la umbrarul[81] verde și destul de plăcut pe care îl ridicasem pentru el în grădină înaintea bisericii, și peste cărbunculul[82] pe care îl avea pe picior la o palmă mai sus de gleznă am legat o jumătate de ceapă unsă cu tiriacul cel mai bun, și dîndu-l în paza unuia din cei trei muncitori poloni care îi ajutau pe zidari m-am întors la frați. Seara s-a văzut că mulțumită leacului el merge destul de bine, iar dimineața mai bine, deoarece tiriacul din plasture deschisese carbunculul din mila lui Dumnezeu și trăsese foarte mult puroi infect, din care cauză aproape toate simptomele rele au dispărut, și în vreme ce nutrim oarecare speranță de a-l salva, în duminica următoare, înainte de ivirea zorilor, Urban, care îndeplinise slujba de bucătar și ne distribuise în locul lui Paul cămăși[83] și altele asemenea, vine schiopătînd în cămăruța mea și implora ajutor contra unei dureri violente care îi venise noaptea în genunchiul drept; mă aplec să văd ce este și descopăr un carbucul groaznic, ridicat în sus cam cît o jumătate de nucă italică[84] înconjurat de un cerc ca de foc. Îl trimit îndată în cămăruța sa, punîndu-i în vedere să se pregătească de spovedanie, pe care Paul o făcuse în ziua precedentă cu mare căință și lacrimi în fața părintelui administrator... Iar eu chemînd pe superiori îi rog și propun ca să se îndeplinească în cea mai mare grabă următoarele:

p. 185 — ca frații bolnavi și între timp spovediți să se și împărtășească de la distanță; punîndu-se prea sfîntul sacrament pe o lopată de lemn foarte curată cu un mîner destul de lung[85];

— ca să se facă pentru Urban un umbrar în aceeași grădină;

— ca să fie duși de acolo copiii <tovarăși ai> principelui cît de curînd de către domnul guvernator, ceea ce s-a și făcut a doua zi;

— ca p. Marcus să fie trimis împreună cu cei doi frați magistri în Țara secuilor, regiune socotită sigură și sănătoasă;

— ca eu, separat de ceilalți, să mă retrag într-o mică chiliuță (?) absolut infectă[86] de lîngă biserică, întrucît nu era altă locuință mai bună. Toate acestea au fost îndeplinite sau rînduite în spațiul a două ore, și bolnavii au fost prevăzuți cu leacurile cele mai puternice contra ciumei pe care le-am putut avea, adică folosind ca armă tiriaca și licoarea rezultînd din decocția rădăcinilor

---

[79] *In diversorio.*

[80] *Tiriacam,* medicament opiaceu moștenit de la antici și căruia i se atribuiau virtuți universale.

[81] *Campana.*

[82] Abces. E vorba de bubonul ciumei.

[83] *Indusia.*

[84] Nucă, spre deosebire de *nuca graeca* (migdala).

[85] *Cum manico salis (= satis) oblongo.*

[86] *In quodam sacello faetidissimo.* Nu poate fi vorba de o capelă într-o asemenea stare.

de frăsinel, de tormentilă şi de gentiană şi a boabelor de dafin şi de ienuper[87]. Şi ei, bine acoperiţi; — după ce am legat mai întîi un plasture cu tiriacă pe carbunculul lui Urban — au asudat bine şi s-au uşurat, măcar că Paul spre ora vecerniei a început să aiureze şi să se simtă mai rău, totuşi dimineaţa carbunculul lui Urban — aşa cum se întîmplase şi cu Paul — a spart şi a scos afară mult puroi şi se simţea foarte uşurat de dureri şi de fierbinţeală, însă Paul, întrucît peste noapte i-au survenit zgîrieturi ca de unghie, dese şi late[88], care cuprindeau toată acea parte dreaptă, încît nici nu ar fi putut să aibă loc între una şi cealaltă un grăunte de muştar, a murit după două ore, conştient şi pocăit, şi în acea noapte a fost îngropat în aceeaşi grădină într-un loc puţin povîrnit care este acolo. Iar peste carbunculul lui Urban, bine curăţat, a fost aplicat un plasture[89] şi aşa cum se întîmplase şi cu Paul, la început după deschiderea carbunculului său, materia abundentă extrasă seara ne-a dat oarecare indicii că ar fi salvat, însă iată că după prînz am început eu să fiu greu încercat, şi după ce am părăsit cina, pe cînd mă odihneam, înainte de miezul nopţii, mă trezesc cu o fierbinţeală grozavă cu dureri de cap, cu o pustulă inflamată mai sus de vîna mediană a braţului stîng, greaţă, frămîntare a stomacului şi <simptomele> care preced sau urmează molipsirea[90]. Şi fiindcă eram singur şi închis din orice parte, a trebuit să aştept ziua în chinul cel mai mare, şi chemînd la mine pe p. administrator, — cum nu era în mănăstire nici un altul dintre ai noştri în afară de p. Petru care era bolnav — şi dezvăluindu-i starea nenorocită în care mă aflam, l-am rugat să binevoiască să preia supravegherea de la distanţă a lui Urban pînă cînd s-ar vedea mai bine ce vrea să facă cu mine prea bunul Vizitator[91]; pînă atunci mă pregătesc de spovedanie, sînt ascultat de la distanţă şi mă împărtăşesc de la distanţă în acelaşi fel ca ceilalţi şi puţin după aceea luînd aceleaşi medicamente contra // p. 186
ciumei, nu am putut asuda aşa de bine, poate pentru că fiind singur nu m-am putut acoperi cum trebuie, totuşi spre prînz mi s-a părut că sînt mai uşurat. În acest timp s-a reîntors la mine p. administrator, spunînd în numele lui Urban că nu îi pasă de carbunculul aproape tămăduit, dar că se simte ca şi cum ar fi să moară din cauza unei dureri nespus de acute a unui al doilea abces care îi apăruse noaptea în vintrea din aceeaşi parte. Dîndu-mi seama de primejdia fratelui, chibzuiesc cît pot mai bine, şi după ce îi pregătesc un plasture destul de potrivit pentru a reduce[92] <abcesul>, cînd vin la el îl găsesc mort

---

[87] *Magno bello tiriacae et se ipso mensali decoctionis radicum diptami albi, tormentillae et gentianae baccis lauri et iuniperi.*
[88] *Densi et lati seiuli unguis pertersiones.*
[89] *Ceratum diacilonis.*
[90] *Infectionem.*
[91] Dumnezeu. *Visitatio* are sensul de încercare, pedeapsă.
[92] *Ad frangendum.*

şi nu departe de el cel care îl păzea, zăcînd ca mort, dar nu de boală, după cum s-a văzut pe urmă, ci de beţie. Este îngropat bunul frate aproape de Paul, şi eu a doua zi <fiind> a noua a lunii[93], luîndu-mi medicamentul, îi ofer părintelui administrator aceleaşi doctorii comune contra ciumei, căci el şi începuse să se clatine des, şi este uşurat. A doua zi îşi ia el însuşi doctoria şi curînd după aceea se reîntoarce p. superior fără a fi dus la capăt treaba pe care o plănuiserăm, de a trimite pe p. Marcu şi pe cei doi magiştri în secuime, căci schimbîndu-şi gîndul îl lăsase pe p. Marcu la Alba Iulia spre a avea el singur grija populaţiei şi a bisericii, şi pe cei doi fraţi îi aşezase în satul Ighiu, în partea dintre Alba Iulia şi „sfîntul Mihail", în casa tatălui unui învăţăcel al nostru. Terminîndu-se pregătirile, în ziua a 11-a a aceleiaşi luni (iulie), p. administrator şi cu mine ne grăbim spre Alba Iulia, el în partea dinapoi a căruţei, iar eu în cea dinainte, cu faţa întoarsă de la el, şi pentru că nu am fi fost primiţi în oraş, fiind chemat hirurgul[94] oraşului în mijlocul cîmpiilor „Albane" ne-a scos cîte o jumătate de livră[95] de sînge foarte stricat, după care ne-am întors acasă uimitor de uşuraţi. Acolo am aflat că ilustrisimul principe împreună cu curtea a plecat din Alba Iulia în ziua trecută, a noua a lunii, mergînd spre Sibiu. În duminica 13 discutîndu-se din nou chestiunile noastre şi văzîndu-se că p. Petru afirmă că el pătimeşte mult din cauza despărţirii şi absenţei mele, şi că sîntem atît de puţini şi că şi eu îndur multe în acea chiliuţă murdară, s-a hotărît ca să fiu din nou primit ca tovarăş a doi superiori care erau singuri. În aceeaşi zi vin la noi din Ighiu trecînd prin livadă[96] cei doi fraţi ai noştri care îndurau şi ei neajunsurile lor cu frecventările acelea rustice ale unor oameni străini şi cu cele două accese de friguri „terţiene"[97] care îl apucaseră pe <Ioan> „Ilzensis"[98], cerîndu-ne stăruitor <să fie lăsaţi> să trăiască şi să moară cu noi. În ziua de marţi au fost rechemaţi; în această zi „Ilzensis" a avut al treilea acces, însă în ziua următoare, luînd doctorii, cu ajutorul lui Dumnezeu s-a însănătoşit. Din momentul în care Urban începuse să se îmbolnăvească, gătea pentru noi în casa perso-
p. 187 nalului[99] şi ne spăla rufele o bucătăreasă //, văduva vechilului[100] nostru, care scurtă vreme după aceea s-a îmbolnăvit şi ea de ciumă, şi ea însăşi a murit spovedită prin interpret de către superior. Din această cauză au fost puşi la

[93] Iulie. După această dată, toate cele următoare sînt indicate greşit marginal de către editor, sărind la luna august în loc de a continua cu luna iulie.

[94] Termen desemnînd în acea vreme pe un fel de felcer.

[95] *Semialteram.*

[96] *Pomarium.*

[97] În text greşit: *tortianae* — adică cu accese în fiecare a treia zi.

[98] Era din Polonia, în vîrstă de 24 de ani *(ibidem)*, II, p. 214.

[99] *Domo familiae.*

[100] *Factoris.*

Annales Miss. Transylv.

an. 1592.

Fuerunt hoc anno quatuor a nostris sacerdotes, prioribus quidem mensibus, in duabus residentiis Transylvaniae, posterioribus vero tribus, non absque fructu distributi.

Albensis Residentia.

1 Albae Iuliae, ubi sedes est Serenissimi Principis Transylvaniae, Deus sua bonitate, duorum Patrum nostrorum opera effecit ut 64 haeresi relicta, catholicam fidem magna animi alacritate susceperint. et quidem ex illis duo, cum gravissimo morbo essent lecto affixi, videre quadam visione [illegible] alter [illegible], ut Patrem nostrum, qui illos inviseret, audirent. accessit mox illos Pater nihil minus cogitans, cuius monitis obtemperantes, non solum animabus, verum etiam corporibus sanitas fuit quamprimum restituta. Illi duo a multis annis officio fungebantur [illegible] et Ministri Calvinistae, unus illorum Albae Iuliae per quatuordecim annos, alter in oppido [illegible]. [illegible] admodum fuerunt ceteri Ministri Calvinistae. oppidi vero [illegible] intelligens Ministrum factum catholicum, eandem fidem ultro suscepit. quaesivit, [illegible] Ministrum, a quo prius Calvini errores avide audiebat, nunc fidei catholicae veritatem avidius multo audiat. Alii demum ex eodem conversorum numero nobilitate ac familiae claritate insignes fuerunt, et quidem unus ex prima totius Regni familia.

2. Duodecim inter se dissidentes reconciliati. anno [illegible] Daemonis inter Serenissimum Principem et Episcopos aliquot Regni Proceres, [illegible] catholicos non minus perniciosa discordia, quae gravis [illegible], aliaque brevi tempore crevit, ut universa religio catholica in interitum extremum adduceretur. Quod cum probe nostri advertissent, omni industria, ut sopiretur, adlaborarunt. neque irritus fuit labor. tempore vero, quo malum hoc maxime indigebat remedio, non absque singulari Dei providentia huc a Summo Pontifice ablegatus fuit Nuncius Reverendissimus Attilius Amaltheus, vir nostri amantissimus, nec non prudens et eruditus, [illegible] felicissime laboravit, unde [illegible] hinc Romam discessit, [illegible] pacem [illegible] inter hos dissidentes compositam reliquerit. Post ipsius vero in urbem abitum Deus indies magis ac magis pacem ita compositam confirmavit, effecitque cum omnium [illegible] admiratione, ut duo impostores animarum Proceres alienae religionis a catholica [illegible] fuerint auctores discordiarum, in suorum capita Dei arcano iudicio facta, quae ipsi in Proceres catholicos et nonnullos etiam [illegible] [illegible] iussa fuit, [illegible] statim extremo supplicio affectus. Alter vero qui [illegible]

Filă scrisă de Alfonso Carrillo.

Iscăliturile lui Amalteo, Comuleo, Visconti şi Carrillo; sigiliul lui Visconti şi acel al ordinului iezuit (reproduse din A. Veress, *Relationes nuntiorum apostolicorum in Transilvania . . .*)

Portretul lui Claudio Aquaviva, preposit general al iezuiţilor (reprodus din A. Veress, *Fontes...*, vol. V).

Biserica şi colegiul iezuit din Cluj (reproducere din A. Veress, *Fontes rerum Transylvanicarum*, vol. V).

Bongars

Negustori: raguzan, armean şi evreu (reproducere după Nicolas de Nicolay, *Voyages . . .*)

Portretul lui Jacques Bongars (reproducere după H. Hagen *Iacobus Bongarsius . . .*)

Portretul lui Henry Cavendish (reprodus după A. C. Wood, *Mr. Harrie Cavendish his journey to and from Constantinople 1589 . . .*, pl. I).

Portretul și iscălitura lui Petru Șchiopul
(reproducere din Hurmuzaki, *Documente . . .*, vol. III 2, pl. I).

Icoana Sf. Apostoli din tezaurul lui Petru Șchiopul de la Viena (reproducere din A. Veress, *Documente* . . ., vol. IV).

porţile castelului[101] păzitori mai grijulii şi noi am fost sechestraţi în mănăstire, primind drept bucătar pe al doilea muncitor polon. Aşteptam cu tărie ce ne va mai da Dumnezeu cînd, în ziua de vineri a 19-a a lunii, p. Petru care se îngrijise de o confesiune generală şi de toate sacramentele bisericii, şi-a dat sufletul cu suavitate, cu sfinţenie şi cu linişte printre imnuri şi psalmi şi în mijlocul nostru al tuturor care eram în jurul lui. A doua zi a fost înmormîntat în biserica noastră, într-un mormînt al călugărilor lîngă poarta pe care se intră lateral în cimitir. Dar suferinţele noastre nu încetează, ci la 24 bucătarul nostru molipsit de ciumă şi rău bolnav, depus în casa unui ţăran, a murit curînd după aceea, şi noi liberaţi de grija părintelui Petru, ca să nu nesocotim atîtea moniţiuni ale lui Dumnezeu, ţinînd împreună sfat şi fiind cu toţii de aceeaşi părere, am ajuns la această hotărîre ca p. Marcus şi p. administrator, rămînînd în casa acestei mănăstiri, să aibă grija poporului şi a bisericii, împreună cu acel Andrei din Şimleu[102] despre care am vorbit mai sus, şi care nu s-a molipsit niciodată nicidecum, iar p. superior cu cei doi magiştri şi cu mine să mergem spre Caransebeş pentru mîngîierea acelor oameni lăsaţi de către p. Valentin (Ladó) în bună speranţă, şi în răstimp să ocolim primejdia care ne urmărea pretutindeni. Dar aflînd fără îndoială că acolo era ciumă, în ziua de 28 am pornit spre Tîrgu Mureş[103] unde se spunea că oraşul şi ţinutul ar fi sănătoase, dar le-am găsit contaminate cu doi oameni morţi de ciumă şi cu fiul mai mic al judelui catolic, amicul nostru, zăcînd rău de ciumă. De aceea în acea noapte ne-am odihnit în casa tatălui lui Ştefan, novicele nostru, şi luînd unele doctorii pentru spatele meu *„quasi paraliticato"* de drum, ne-am pornit pe calea către această mănăstire prin munţi atît de aspri şi de ameninţători şi prin păduri cum nici nu s-ar putea crede. În sfîrşit, cu ajutorul lui Dumnezeu, în ziua de 4 august noaptea[104] am ajuns la mănăstire şi am fost bine primit de către cei doi (fraţi) converşi[105], căci[106] părintele gardian care este al treilea din acel ordin al bernardinilor este bătrîn. În ziua a zecea a aceleiaşi luni, cum a început spatele să mi se încovoaie, am fost încercat de o fierbinţeală grozavă cu dureri de cap şi nopţi mereu nedormite, de care am suferit nespus de mult 14 zile întregi, şi cînd gîndeam cu toţii că în acea noapte ar trebui să-mi dau sufletul, după ce îmi făcusem din nou o confesiune generală şi mă împărtăşisem, şi mi se făcuse ungerea din urmă, am petrecut după aceea restul nopţii într-un fel de lipsă aproape de cunoştinţă pînă aproape de prînz, cînd am început să mă simt mai bine, şi astfel între speranţă şi teamă am petrecut alte două săptămîni // pînă cînd p. 188

101 *Castri*, castelul princiar în incinta căruia era şi sediul obişnuit al iezuiţilor.
102 Croitorul Andrei dat ca să-l îngrijească pe Stanislav Jawicki.
103 *Vasarhelium*.
104 *4ª augusti 2ª noctis*.
105 Însărcinaţi cu munci manuale.
106 de corectat *quia* în loc de *qui* fără rost în frază.

am scăpat de violenţa febrei mari, care... mi-a lăsat drept tovarăşă o mică febră uscată şi pătrunzătoare cu veghe necurmată, şi care atîta m-a uscat şi m-a slăbit, încît nu pot să mă scol din pat. Se crede îndeobşte că am oftică şi de aceea au fost puse deoparte toate lucrurile de care mă folosesc, şi m. Iacob Kaliszki[107], care stă cu copiii <tovarăşi ai> ilustrisimului principe în castelul principelui din Beclean[108] şi trebuia să fie rechemat aici, nu a fost rechemat tocmai de aceea, pentru că se tem că el are o predispoziţie la oftică să nu fie pus pe fugă de prezenţa mea.

[Ar mai scrie despre lucrările de construcţie (supravegheată de el) şi despre alte lucruri, dar e obosit şi el ca şi cel ce scrie sub dictarea sa.][109].

---

[107] *Kalissiensis.*
[108] *Betlehem.*
[109] Scrisoarea a fost dictată după ziua de 4 septembrie cînd a primit scrisoarea provincialului Campani.

[SITUAŢIA DUPĂ CIUMĂ[110] ÎN REGIUNEA ORADIEI]

ŞTEFAN SZÁNTÓ

Încetînd foametea şi ciuma am început să organizez ferme prin sate şi într-un sat numit Geapiu[111] în Cîmpia Ungariei am adunat în puţine zile 300 de noi, 15 vaci cu lapte şi 40 de boi. Am îngrijit să se semene în acel sat de către ţărani şi argaţi plătiţi[112] 100 de iugăre de grîu, 12 de orz, tot atîta de ovăz, 6 de mei, 6 de linte şi apoi cîteva de mazăre, cînepă şi in. În alte sate am semănat cam tot atîta din toate felurile <de culturi>. p. 222

Şi nici nu ne-au costat mult acele vite. Parte ne-au fost dăruite, parte cumpărate pe nimic. Căci în timpul ciumei se vindea boul cel mai bun cu

[110] Din raportul general din 12 octombrie 1587 adresat din Alba Iulia prepozitului general Aquaviva, cu privire la activitatea sa din ultimii trei ani.
[111] *Gyapyu.* Sat în Cîmpia Tisei.
[112] *Famulos mercennarios.*

2 florini, vaca cu viţel cu un florin, 10 sau 12 oi cu un scud[113]. Şi de la acestea făceam atîta brînză şi unt că nu ştiam ce să mai fac cu ele. În alt sat am pus 50 de stupi de albine şi se adună mai mult ca două vase[114] de miere. În acelaşi sat este un deal cu vii din care <locuitorii> ne dau a cincea parte din must, şi se adună uneori 500 de *urne*, alteori 400, iar *urna* de Oradea este deopotrivă sau şi întrece „barilul" din Italia. S-au mai adăugat apoi, 4 vii foarte bune pe dealul Oradiei lăsate prin testament şi o grădină sădită cu vie lîngă oraş.

---

[113] În text *pro stuto* (= scuto).
[114] *Urnae*.

[MISIUNEA IEZUITĂ LA ORADEA]

ŞTEFAN SZÁNTÓ

Am venit la Oradea în ziua de 9 februarie 1584. [A fost primit cu bucurie de catolici. În timpul şederii sale a convertit vreo mie de eretici, şi a confirmat în credinţă mai bine de trei mii de catolici şovăitori.] Alergau oamenii la predici şi la spovedanie, nu numai din locurile vecine dar chiar de la o depărtare de 50—60 de mile italiene. Adesea ne aduceau chiar bolnavi munciţi de boala copiilor[115] şi furioşi[116] care erau amăgiţi în felurite chipuri şi chinuiţi de demon şi care spovedindu-se s-au întors la ei tămăduiţi . . . p. 220

În primul an am avut ca auxiliar un preot de mir dalmat . . . În anul următor, după ce l-am îngropat pe acest bătrîn capelan mi-a fost trimis în ajutor părintele Valentin ungurul[117]. Dar aşa de mari erau stăruinţele orăşenilor şi sătenilor, însît a fost lăsat să stea la mine abia o lună. [L-a lăsat să

[115] *Morbo caduco laborantes.*
[116] *Energumeni.*
[117] Valentin Ladó.

meargă să predice peste tot... Conversiunile operate de el... meritele sale extraordinare din timpul ciumei şi a foametei...] Pentru şcoală şi cor plăteam un magistru extern cu 60 de florini şi cu masa. Tot atîta plătesc şi pe Capelan.

p. 221 Părintele Capeci, temîndu-se să nu fiu doborît de atîta trudă, mi-a trimis în ajutor pe un polon şi pe un coadjutor. Dar abia mi-au dat concursul o lună şi amîndoi s-au îmbolnăvit de ciumă şi i-am îngropat şi pe ei. Şi aşa am rămas singur şi în tot timpul ciumei care a ţinut aproape doi ani. Aveam totuşi patru slugi care mă ajutau în treburile lumeşti. În sfîrşit, zdrobit de oboseli prea mari am căzut şi eu în grea boală [oftică] în martie 1587. [Părintele Valentin rechemat pentru a se ocupa de colegiu după moartea fraţilor şi părinţilor iezuiţi se îmbolnăveşte de ciumă. A trebuit deci ca Szántó să însărcineze pe un învăţăcel *(studiosus)* să boteze şi să predice în locul său...] Mulţi catolici credeau că aş fi fost otrăvit de eretici şi lucrul e destul de vrednic de crezare, căci niciodată nu am avut o febră ca aceasta.

[La Oradea a găsit casa împovărată de datorii... Le-a plătit şi a în-
p. 222 zestrat şi biserica. // A obţinut de la regele Ştefan Báthory moşiile lui Nicolae Telegdi de la Izvoarele calde (Thermae)... Din cît a dobîndit] s-ar putea clădi chilii şi întreţine 20—25 de părinţi, dacă sînt harnici şi ştiu să gospodărească bunurile... etc.

[Schimb de pamflete polemice cu ereticii din Oradea. Ei se plîng căpitanului cetăţii (I. Géczy) care nu se amestecă. Calvinii organizează un „sinod" de Rusalii, şi cheamă pe catolici la discuţii. Szántó, foarte obosit, merge totuşi şi discută furtunos tezele propuse, 30 la număr.]

În ziua aceea am strigat *(clamavimus)* şase ore continuu. În ziua următoare nouă ore continuu, în a treia iarăşi 6 sau 7, şi ar mai fi durat din partea noastră încă 40 de zile atîta ne încălziserăm, dacă // nu ar fi venit scri-
p. 225 soare principelui oprind prelungirea discuţiilor. [De atunci nu au mai îndrăznit să-l provoace la discuţii]... cît a trăit regele[118] nu au îndrăznit să încerce ceva[119] contra mea.

După moartea regelui au început în felurite chipuri să mă pîndească. [Este prevenit de cei de aproape şi chiar de unii reformaţi că se pregăteşte un atac contra sa... În vinerea mare calvinii au hotărît să atace pe catolici care se întorceau de la biserică în procesiune ducînd crucea înaintea lor, au fărîmat crucea şi i-au stîlcit pe cei ce o însoţeau. Szántó este rechemat la Alba Iulia. Îndatoririle pe care le are aici nu-i ajung. Se gîndeşte să se apuce de traducerea unor texte mistice în limba maghiară, sau poate chiar mai degrabă să treacă în Moldova şi Ţara Românească unde se anunţă un climat favorabil pentru propaganda catolică, sau cel puţin să meargă în Banat la Lugoş şi Caransebeş unde este nevoie de misionari.]

---

[118] Ştefan Báthory, regele Poloniei.
[119] Adică un atentat.

JACQUES BONGARS

(1554—1612)

*

Jacques Bongars, senior de Boudry şi La Chestaye, s-a născut în 1554 la Orléans şi a murit la 29 iulie 1612 la Paris.

La vîrsta de zece ani a fost trimis în Germania spre a învăţa limba şi a-şi face primele studii. A urmat apoi dreptul şi literatura greacă şi latină la Marburg, Iena şi Strasbourg. Înapoiat în ţară a fost elevul vestitului jurisconsult Cujas. După o pregătire serioasă la Orléans şi Bourges şi-a desăvîrşit iniţierea umanistă la Roma.

Intors în Franţa a tipărit la vîrsta de 27 ani o lucrare de mare erudiţie: *Iustinus Trogi Pompeii Historiarum Philippicarum epistome de manuscriptis codicibus emendatior et prologis auctior. In eadem not. excerptiones chronologicae et variarum lectionum libellus*, Paris 1581, însoţită de un bogat aparat critic.

În anul 1585 a pornit într-o călătorie de studiu, în tovărăşia prietenului său Guillaume Lenormand, străbătînd Ungaria, Transilvania şi Ţara Românească în drum spre Constantinopol. Acolo a aflat de tulburările interne din Franţa şi a hotărît să-şi grăbească înapoierea. În drum spre ţară a întîlnit pe unul din agenţii principali ai regelui Henric

de Navarra (moştenitorul prezumtiv al regelui Henric al III-lea, combătut de facţiunea extremistă a Ligii) care l-a invitat să intre în slujba acestuia. Afectat misiunilor diplomatice la curţile protestante şi pe lîngă uniunea principilor germani din tabăra reformată, viaţa sa devine o perpetuă rătăcire pe drumuri, cînd în Anglia, cînd în Danemarca, Olanda, Germania. Reformat convins, el a continuat să-l servească pe Henric de Navarra ajuns regele Henric al IV-lea şi după trecerea acestuia la catolicism. Existenţa sa itinerantă îi mina sănătatea. Tîrziu a fost numit ministru rezident în Germania. Dar cu toate obligaţiile sale de serviciu, el a găsit timpul ca să pregătească pentru tipar şi să publice un material imens, ca de pildă: *Collectio Hungaricarum rerum scriptorum*, Frankfurt, 1600, cuprinsă de J. G. Schwandtner în *Scriptores rerum Hungaricarum*, vol. I, Viena, 1746 şi *Gesta dei per Francos sive Orientalium expeditionum et regni Francorum Hierosolymitani Scriptores*, Hanau, 1611. Această culegere de cronici privitoare la cruciade îl aşază pe Bongars printre precursorii lui L. A. Muratori.

După moartea lui Bongars, s-a publicat o culegere a scrisorilor sale (*Epistolae*, Leiden 1647), traduse apoi în limba franceză (Paris, 1662—80). Au fost tipărite atunci şi extrase de poezii din secolul al XII-lea, al XIII-lea şi al XIV-lea culese din manuscrisele lui.

În biblioteca din Berna s-a păstrat şi jurnalul călătoriei lui Bongars (ms. no. 468, f 7a—13b), publicat pentru prima oară în anexă la lucrarea intitulată *Iacobus Bongarsius, Ein Beitrag zur Geschichte der gelehrten Studien des 16—17 Jahrhunderts* de Herman Hagen, 1874, 76 p. Partea referitoare la călătoria lui Bongars în Transilvania a fost redată la noi de W. Wattenbach în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde" (1874, pp. 354—380), sub titlul *Iakob Bongars Reise durch Siebenbürgen* însoţită de o traducere în limba germană, de note de Eugen von Friedenfels fără a cuprinde însă şi descrierea cetăţii Satu Mare al cărui text apare la noi acum pentru prima oară. Partea referitoare la Ţara Românească a fost publicată de N. Iorga direct după ms. 468 din Berna, în colecţia *Hurmuzaki*, XI, pp. 190—192.

N. Ionescu a publicat, în „Analele Academiei Române", seria a II-a, pp. 1—10 sub titlul *Tractatus italicus de Giorgio Basta et Wallachiae defectione*, o scrisoare a lui Bongars, în care, amintind de ultimele clipe ale lui Mihai Viteazul, căuta să-i justifice asasinarea.

Jurnalul lui Bongars are o reală însemnătate datorită atît personalităţii autorului cît şi momentului călătoriei, şi anume 14 zile după înlocuirea triumviratului Kovácsóczy, Kendy şi Szombory de la conducerea treburilor politice ale Transilvaniei printr-un guvernator unic, I. Géczy. Aducînd scrisori de recomandare de la Felician de Herberstein către consilierii principelui la Alba Iulia şi către conducătorii saşilor din Sibiu şi Braşov, Bongars venea hotărît să se informeze şi dispus să se lase informat. A înregistrat tot ce i s-a spus. S-a grăbit să însemne, uneori în stil telegrafic alteori încă şi mai eliptic, o impresie, un moment, o asemănare. A primit cu încredere, alături de rezultatele propriei sale căutări, colecţia de inscripţii romane din Transilvania comunicată de tovarăşul său de discuţii filologice şi istorice din Braşov, medicul P. Kertz. Dar aceste ultime inscripţii erau pur şi simplu cele cuprinse în 1550 de Reicherstörffer fără mult simţ critic în Chorografia

Transilvaniei. A publicat de asemenea textul cronicii murale din Biserica Neagră care i-a fost pus la îndemînă tot de el. Studiile sale în Germania şi o fire destul de ponderată îl apropiau de mentalitatea elitei săseşti cu care îşi descoperea preocupări comune. De altminteri un prim element de legătură era constituit de religia reformată. Şi aici, el se menţinea departe de orice extremism, pomenind doar concesiv de arieni. Poate că tot unei influenţe germane se datoreşte fondul atitudinii sale cvasireligioase în faţa minunilor tainice ale naturii; a rolului misterios al „spiritelor metalice", urmîndu-l aici desigur şi pe Werner *(Hypomnemation)*, al cărui text manuscris, publicat ulterior de el, i-a fost probabil înmînat la Baia Mare de către Felician de Herberstein. Ca şi în restul jurnalului privind regiunile străbătute de el pînă a ajunge la Satu Mare, el acceptă manifestările prodigioase, pomenind de osemintele de balauri şi de uriaşi păstrate la Aiud! În jurnal aflăm mai ales puncte de reper. Mărturisiri mai ample apar în scrisoarea datată din 1 martie 1597 şi servind de notiţă liminară la colecţia de inscripţii din Transilvania publicată de el în anexa volumului său de izvoare istorice ungare: *Collectio Hungaricarum rerum scriptorum* amintită mai sus. Scrisoarea este adresată tovarăşului său de învăţătură de la Strasbourg, Guillaume Lenormand (pomenit şi de contemporanul său Jean Godefroy) şi care i-a fost tovarăş de drum în trecerea prin ţările noastre spre Constantinopol, deci călător şi el pe la noi. Acestui „frate Guillaume" i se destăinuieşte şi împreună cu el vrea să-şi aducă aminte de clipele trăite cu vreo 12 ani în urmă. Dintre oamenii întîlniţi de el în Transilvania şi menţionaţi în jurnal (părintele Leleszi, educatorul principelui, eruditul Paul Gyulai, care avea să aibă un sfîrşit tragic în 1592 şi tot astfel cancelarul Kovácsóczy în 1594, vestitul G. Blandrata, I. Géczy, noul guvernator, judele regal de la Sibiu Albert Huet, şi judele de la Braşov Lucas Hirscher, alături de medicul Paul Kertz şi de Petru Bogner), el îşi va aminti cu emoţie de Paul Kertz şi Albert Huet şi de Kovácsóczy, asociindu-le şi pe Blandrata socotit o figură patetică, şi îl va pomeni cu toată căldura pe Herberstein, menţionat destul de sumar în jurnal.

Această scrisoare, preluată împreună cu colecţia de inscripţii de către Schwandtner în volumul său *(Scriptores...)*, a trezit unele nedumeriri cu privire la autorul ei, socotit a fi fratele adevărat a lui Guillaume Lenormand, nenumit de altminteri. Problema s-a pus în legătură cu transcrierea cronicii murale de la Braşov. Unii cercetători saşi au atribuit acest text misteriosului (nenumit) frate al lui Guillaume Lenormand, — eroare îndreptată în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó Chronicken und Tagebücher*, I, (1143—1867), vol. IV, Braşov, 1903, pp. VI—XV. Cronica murală era relativ recentă, datînd din vremea lui Honterus. (Alături de ea, Bongars a mai publicat una de la „Leutschau" (Lövce) fără legătură cu ţările noastre). Însă tot interesul lui Bongars se îndrepta spre antichitate. Repertoriul său de inscripţii din Transilvania cuprinde un prim lot pe care îl înfăţişează deosebit de cel furnizat de Paul Kertz. În această primă categorie intră exemplarele incastrate în zidurile palatelor şi caselor magnaţilor de la Alba Iulia şi ale diferitelor edificii din Transilvania. Pentru inscripţiile fanteziste oferite de Paul Kertz după Reicherstorffer, trimitem la notele noastre nr. 173 şi urm. însoţind textul lui Bongars. Dar o preocupare a sa încă şi mai constantă decît cea arheologică este cea

filologică manifestată și ea cu prisosință în rîndurile adresate fratelui său sufletesc și prezentă și în jurnal.

Încercarea sa de a explica numele de valah drept o formă echivalentă a numirii de gal, ca și părerea neașteptată că numirea Galiției din titlul regilor arpadieni ar desemna de fapt Valahia vădesc o înclinare asemănătoare cu aceea de a traduce numele orașelor desfăcute în părțile lor componente, cu rezultate ciudate, ca acel *château tenant* din traducerea lui Törcsvár (Bran), în credința greșită că prima silabă ar aparține unui cuvînt maghiar ce înseamnă „a ține". Aceeași explicație este dată și pentru numele de: Olt. Jurnalul este un itinerar prețios îmbogățit cu o seamă de informații culese sau primite la fața locului și cu o prezentare de ansamblu, marcînd terminarea călătoriei prin Transilvania ca și cea prin Țara Românească. Amintirile pe care le-a păstrat din această ultimă țară nu au fost prea strălucite sau cel puțin au întîmpinat o dispoziție mai critică. Aici el nu a purtat discuții savante cu filologi sau istorici improvizați. Domnul nu a știut să-l întrebe decît dacă vrea vreo slujbă sau dacă a adus daruri! Răspunsul negativ a îndreptățit probabil unele suspiciuni, provocînd stilul cercetării făcute de marele postelnic. Bongars folosește termenul de „*fouiller*". Așadar nu a mai putut obține nici o audiență de la domn și a fost expediat din țară cu cea mai mare grabă sub pretextul prinderii din urmă a acelor „care domnești" plecate cu haraciul. Bongars, îl califică de „pungaș" pe „portarul" căruia i-a fost dat în seamă. Acesta însă își arată zelul pentru el împărtășindu-i știrea, oricum puțin plăcută, că sosirea lui nu trezise prea mult entuziasm din partea dregătorilor care aveau în grijă conducerea „carelor domnești". Se crease astfel un climat moral mai puțin plăcut ca cel din Transilvania pomenit cu atîta căldură. Aprecierile și judecățile sale se resimt parcă de acest fapt. Pentru coborîtorii acelorași valahi — pe care îi considera cu interes ca element istoric și ca subiect de probleme erudite — el nu are cuvinte de prețuire. Influențat poate de prejudecățile și judecățile bunilor săi prieteni, el îi declară barbari și greoi. Dar ne putem întreba cîți români adevărați a întîlnit el pe drum sau la curtea lui Mihnea și cu cîți a putut sta de vorbă. Alături de asemenea judecăți absolute întîlnim și unele care se bizuie poate pe observații proprii. Este vorba de argumentul adus pentru justificarea calificativului de fricoși dat oamenilor de aici. Ei fug cînd întîlnesc mai mult de trei inși adunați împreună! O meditație mai puțin sumară l-ar fi lămurit că această reacție era rodul unor experiențe amare, care puteau explica și lipsa unor construcții impunătoare în aceste locuri bătute de furtună. Despre rolul diplomatic și activitatea lui Bongars, a scris pe larg Cinquez, *(Henri IV et l'Allemagne)*.

Hermann Hagen în lucrarea citată mai sus *Iacobus Bongarsius*... a urmărit cu atenția cuvenită lucrările de erudiție ale acestuia. Activitatea de editor al izvoarelor istorice maghiare a fost tratată de G. I. Hauer în *De scriptoribus rerum Hungaricarum et Transilvanicarum*, I, pp. 278—284, nr. CXL. Dăm mai jos o listă cronologică a autorilor (și a lucrărilor) privind călătoria lui Bongars prin țările noastre:

Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, pp. 42, 101—102; Al. Sadi Ionescu, *Bibliografia călătorilor străini*... pp. 70—73; N. Iorga, *Contribuțiuni la istoria Munteniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, București, 1896 (extras din „Anal.

Acad. Rom.", Mem. secţ. ist., s. II, t. XVIII, p. 63, n. 3, Idem, *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, Paris, 1918, pp. 47—50; Idem, *Istoria românilor prin călători*, ed. II-a, Bucureşti, 1928, I, pp. 209—210; Idem, *Les voyageurs français dans l'Orient européen*, Paris, 1928, p. 31; Idem, *La France dans le Sud-Est de l'Europe*, în „Revue historique du Sud-Est européen", 1936, pp. 114—115; Idem, *Istoria Bucureştilor*, Bucureşti, 1939, pp. 43—53; C. Moisil, *Bucureştii Vechi*, Bucureşti, 1932, p. 11; N. A. Constantinescu, *Voyageurs et écrivains français*, Bucureşti, 1933, pp. 15—16; Al. Pomescu, *Un învăţat francez la curtea lui Mihnea al II-lea* (1585), în „Gazeta municipală", VII (1938), nr. 313 (20 martie) pp. 1—2; vezi şi *Bucureşti. Rezultatul săpăturilor arheologice şi ale cercetărilor istorice din anul 1953*, I, Bucureşti, 1954, p. 198.

RELATAREA CĂLĂTORIEI PRIN TRANSILVANIA ŞI ŢARA ROMÂNEASCĂ[1]

1585

6 Mai. Am cinat la Satu Mare, 2 m <ile>, cetate mîndră — cu cinci bastioane, un frumos arsenal şi 35 de frumoase tunuri[2], — situată pe o insulă cu un înconjur de o leghe ce îl face Someşul care închide cetatea din două flancuri apărate totuşi de şanţurile lor pline de apă. Contele de Nogarola[3] îşi are aici cartierul[4]. Căpitanul Trechsel comandă în lipsa lui. Garnizoana se compune din două corpuri[5] de 700 de

[1] Traducerea s-a făcut după textul francez publicat de H. Hagen, *Jacobus Bongarsius, Ein Betrag zur Geschichte der gelehrten Studien des 16—17. Jahrhunderts*, Berna, 1874, p. 68 pentru primele trei paragrafe, apoi după textul publicat de W. Wattenbach în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", XII, Sibiu, 1874, p. 354 şi urm. Textul a fost colaţionat apoi după fotocopiile manuscrisului original.
[2] *Pieces* (piese de artilerie).
[3] *Nogarol* = Ferdinand de Nogarola, căpitan de Satu Mare, vezi şi Sivori n. 260.
[4] *Sa maison.*
[5] *Enseignes.*

oameni, în afară <de aceştia> mai sînt 300 de husari şi 50 de Blaweröckel[6], între care mulţi italieni şi haiduci liberi. A fost construită în 1565 de Schwendy[7], şi în anul 1562 a susţinut asediul a 24 000 de turci apărat doar de apa <din şanţuri> şi avînd înlăuntrul <zidurilor> 4 000 de oameni.

După ce a mai fost înălţată de la pămînt, a fost din nou asediată în 1566 cu mari forţe, care neputînd izbîndi cîtuşi de puţin s-au cantonat în faţa unui castel la o leghe depărtare, pe care în sfîrşit l-au cucerit cu mari pierderi pentru turci. Cei dinăuntru aşternuseră în şanţuri un strat de pulbere şi apoi unul de lemn foarte uscat şi i-au dat foc cînd a pornit duşmanul la asalt. Aceste trei cetăţi nu sînt decît de pămînt susţinut de pari.

7 mai, după cină am dormit la Seini[8], un sat în care se vorbeşte mai mult româneşte decît ungureşte — 3 mile.

8 mai, 3 mile, am ajuns la cină la Hungrisch Neustatt[9], zisă şi Baia[10] <Mare>, într-o miercuri.

La 1 iunie[11] am plecat din Baia Mare cu doctorul Apollonio Medabene şi cu domnii Paul la Motte; la o jumătate de leghe de acolo am trecut micul rîu Lăpuş[12], care izvorînd din munţii Maramureşului[13] desparte ţările împăratului de ale principelui Transilvaniei[14]. Am luat prînzul la <cetatea> Chioar[15], 2 m<ile>, ceea ce înseamnă cetatea de <pe> stîncă[16]. E aşezată între munţi înalţi şi sălbatici, clădită pe o stîncă, înconjurată de prăpăstii, neavînd decît o intrare săpată în stîncă.

Principele Transilvaniei ţine acolo un căpitan Christofor etc. şi o garnizoană. Iezuitul Ioan Leleszi[17], preceptorul principelui, se afla acolo, reîntors

---

[6] Adică „haină albastră" după culoarea uniformei.

[7] Lazarus Schwendy, general imperial cu un rol important în luptele cu turcii în Ungaria (vezi A. G i e r m a n n, *Lazarus von Schwendi*, 1904); R. K r o n e, o lucrare cu titlu similar, 1912.

[8] *Warola* (jud. Maramureş) la jumătatea drumului între Satu Mare şi Baia Mare.

[9] Adică Neustätte.

[10] *Bagno* apoi *Bania*.

[11] Observăm aici o lacună în însemnările acestui jurnal, lacună care corespunde probabil cu timpul petrecut la contele Felician de Herberstein pe care îl pomeneşte mai apoi în epistola dedicatorie către Lenormantius Trunianus. Cum menţiunea de la 1 iunie este la începutul foii, nu ar fi exclus să fi existat însemnări pentru intervalul 7 mai — 1 iunie cînd autorul, ca oaspete al lui Felician de Herberstein, a putut vizita amănunţit minele de la Baia Mare ţinute în arendă de acest nobil, care l-a găzduit şi pe Sivori cînd pregătea evaziunea lui Petru Cercel.

[12] *Joppisch*, rîul Lăpuş nu izvorăşte din munţii Maramureşului, ci din munţii Lăpuşului.

[13] *Marmarosch*.

[14] *Du Transylvain*. Principe al Transilvaniei era Sigismund Báthory.

[15] *Kuyvar*.

[16] *Château de roche*. Traducerea numelui unguresc Kövar.

[17] *Leliseus*. Apare şi în volumul de faţă (vezi şi *Călători*, II, p. 456 ş.u.).

din Lăpuşul domnului de Herberstein[18] unde folosise apele sulfuroase (acidi fontes) pentru vindecarea unui reumatism la cap.

2 iunie. A doua zi, duminică, după prînz, am plecat de acolo şi trecînd munţii şi pădurile, am intrat în Transilvania (căci pînă aici era Ungaria <cea> rămasă[19] prin tratat regelui Ioan[20]). Am dormit la două leghe de castel[21], într-un sat la poalele munţilor[22].

3 iunie. A doua zi, după ce am trecut de trei ori rîul Someş[23], am luat prînzul[24] la Dej[25], oraş[26] pe malul rîului, la 2 m <ile>. Am vizitat ocna piemonteză[27].

După prînz am trecut pe lîngă Wyvar[28], ceea ce înseamnă Cetatea nouă, cetate aşezată într-o vale înconjurată de Someş şi am dormit la 2 m <ile> într-un sat[29].

4 iunie. A doua zi am trecut din nou Someşul, am lăsat pe mîna dreaptă Clujul[30], în limba maghiară Colosvar, Claudiopolis şi am prînzit şi am petrecut noaptea la Turda[31] la trei m <ile> de acolo, oraş[32] vechiu care are multe ruine antice. Ocne de sare dintre care una s-a umplut cu apă. Am întîlnit pe Paul Gyulai[33] secretar al lui Báthory[34], despre care se crede că trebuie să ajungă cancelar al Transilvaniei. Turda este pe rîul Arieş[35].

---

[18] *Herberstein, Felician de* (vezi biografia lui în volumul de faţă p.).

[19] În textul publicat: la *Hongrie dévouée au roy Jehan par accord*. În ms. original se poate citi: *demourée*.

[20] *Jehan* = Ioan Zápolya.

[21] Castelul Chioar.

[22] Probabil Ileanda Mare.

[23] *Samosch*.

[24] Bongars foloseşte peste tot termenul de „*disner*" care desemnează masa principală din zi.

[25] În textul publicat Déesbourg. În ms.: *Dees*.

[26] *Bourg* . . .

[27] *Cavatin Piedmontois*. Era probabil o ocnă de curînd deschisă de mineri piemontezi şi arătată ca o curiozitate călătorilor. „Archiv", p. 362, n. 16.

[28] = Gherla.

[29] Probabil Răscruci (jud. Cluj), întrucît Bongars a trecut a doua zi Someşul, lăsînd Clujul la dreapta.

[30] Clausenburg.

[31] *Torda*.

[32] *Bourg*.

[33] *Paulus July* (vezi mai jos şi relaţia lui Carrillo şi în *Călători*, II, relaţia lui Possevino p. 570). Se bucura de mare trecere la Ştefan Báthory care l-a însurat cu o rudă a Bathoreştilor. Rămasă văduvă, după executarea lui în 1592, ea a fost apoi căsătorită cu Ştefan Josica, executat şi el în 1598.

[34] Ştefan Báthory, regele Poloniei, care îşi păstrase cuvîntul hotărîtor în guvernarea Transilvaniei.

[35] *Arevasch*.

A doua zi am trecut rîul Arieş, am prînzit la Aiud[36], oraş şi castel vechi, 3 leghe aşezat lîngă Mureş[37]. Lucas Gracertus, om învăţat dar arian[38]. La castel se găsesc oseminte de uriaşi, capete de balauri[39] aduse dintr-un munte al Transilvaniei unde se spune că ar fi în foarte mare mulţime. Am stat <aici> o zi şi jumătate.

Vineri 7 <iunie>, am ajuns la Alba Iulia la prînz la Ieronim „Czenovois"[40], căpitan de artilerie. Am înfăţişat scrisorile noastre lui George Blandrata, fost medic al regelui Ioan[41] şi de atunci prim consilier al statului, lui Wolfgang Kovacsóczy cancelarul şi am salutat pe guvernatorul Ioan Géczy[42], bărbat de vreo 60 de ani, fost mai înainte căpitan al Oradiei[43] şi de aproape 15 zile pus în locul triumvirilor guvernatori ai Transilvaniei: Alexandru Kendy[44], Sigismund (!) Szombory[45] şi Wolfgang Kovacsóczy cancelarul; aceasta pentru faptul că era greu să alergi după trei inşi pentru aceeaşi treabă şi mai se iveau uneori şi neînţelegeri între ei, şi se mai iscaseră şi nişte nereguli băneşti în treburile legate de principele Petru[46] şi de oamenii săi de aproape[47] de care se îngrijise Sombory etc. Principele Sigismund Báthory de Somlyo[48] este în vîrstă de vreo 13 ani etc. Locul în care îşi are curtea era odinioară <capitlul> canonicilor[49] şi castelul era altădată locuinţa episcopului[50] pe care şi-o împarte acum pe jumătate cu iezuiţii. Alba <Iulia> se află pe un deal, într-un loc cu o poziţie tare, înconjurată de ziduri foarte vechi. Ea se numeşte pe ungureşte „Gyulafehérvár[51]", adică Iulia castelul alb, pe bulgăreşte Bello-

---

[36] În textul publicat: Hegnedin. În fotocopia manuscrisului Heynedin.

[37] *Marusium.*

[38] Adică unitarian.

[39] Poate mamuţi?

[40] Neidentificat. Poate Genevois (genovezul).

[41] În realitate al lui Ioan Sigismund, fiul lui Ioan Zápolya.

[42] Géczy, autoritar şi abil, a fost unul din autorii alungării iezuiţilor din Transilvania în 1588, după moartea lui Ştefan Báthory. Pentru atitudinea sa faţă de Possevino în 1583, cînd era comandant al Oradiei, vezi *Călători*, II, p. 555.

[43] *Varadin.*

[44] Vezi în volumul de faţă relaţia lui Sivori n. 82 şi cea a lui Busto p. 443—4 A fost executat împreună cu fratele său în august 1594 pentru aşa-zisa conspiraţie contra lui Sigismund. Curînd după aceea au fost executaţi şi cei doi gineri ai săi: Baltazar Báthory şi cancelarul Kovácsóczy.

[45] *Sambor* (Ladislau) numit aici greşit Sigismund (vezi relaţia lui Sivori n. 84 şi 213).

[46] Petru Cercel. Despre jefuirea comorilor aduse de el în Transilvania mărturiseşte Sivori. În urma cercetărilor făcute de Ladislau Szombory au fost trimise la Constantinopol lucruri şi bani în valoare de 105 000 fiorini, restul fiind însuşit de cîrmuitorii ţării.

[47] Autorul a putut avea informaţiile cele mai precise de la Felician de Herberstein care a fost printre sprijinitorii planurilor de evaziune ale fostului domn.

[48] *Somlie.*

[49] În ms. *estoit autrefois de chanoines.*

[50] Episcopia Transilvaniei fusese desfiinţată după moartea episcopului Statilius.

[51] *Jula Feirwar.*

grad, pe nemţeşte Hungarisch Weissenburg. [Siculia, ţara secuilor[52], ţară cu orînduire populară[53], subjugată de Báthory[54].] După[55] ce am primit scrisorile principelui către Mihnea voievodul şi paşaportul, am plecat la 16 iunie într-o duminică după prînz.

La o jumătate de leghe de oraş, am trecut Mureşul[56] pe un pod de lemn[57] pînă unde se spune că se întindea în vechime oraşul; pietrele, statuile şi coloanele care se scot de acolo stau mărturie[58] pentru aceasta. Am lăsat la dreapta Sebeşul[59] oraş săsesc, 2 m<ile> de Alba; am dormit la Miercurea[60] 2 1/2 mile, tîrg[61] săsesc bine clădit şi mare şi <bine> populat ca toate celelalte.

A doua zi pe la prînz, am ajuns la Sibiu[62] 2 1/2 <mile>; am trecut prin 5 sau 6 tîrguri mari şi frumoase ale saşilor, cu biserici făcute în chip de cetăţi şi de castele. Oraşul de frunte al saşilor, unde se ţin dietele lor etc. în germană Hermanstadt, de la întemeietor <şi> Cibinum de la un rîu mic care trecea pe alături numit Cibin. Oraş bine întărit prin meşteşug omenesc şi prin aşezare, pentru că este înconjurat de mlaştini[63] şi de mocirle şi este bine construit. Am predat scrisorile domnului de Herberstein[64] lui Albert Huet[65] judecător rînduit de regele Poloniei[66], dar băştinaş din partea locului şi am primit altele de la el către Mihnea. Am găsit pe Wilhelm Walter[67] etc.[68], cămăraş şi vistier al principelui[69], şi cu el am plecat la 19 <iunie> dimineaţa. Am prînzit la

---

52 Notă marginală: în textul publicat: Sikulia Zirkelland, în ms. Zickelland. Această notă nu are legătură cu itinerarul urmat de autor, ci cu informaţii culese în cursul călătoriei.

53 *Pays populaire.*

54 Ştefan Báthory, regele Poloniei, fost principe al Transilvaniei, care a reprimat o mişcare a lor în 1571. Autorul nu cunoaşte răscoala secuilor din 1562.

55 Notă marginală — *Marcellus Squarcialuppy medecin, David Sigismundus.*

56 *Maruse.*

57 *Ponte sublicio* = pare să fie vorba de un pod mobil.

58 În textul publicat: *en sont foy*. În ms. *en font foy.*

59 *Milsbach.*

60 *Reissmar* = Reussmarkt.

61 *Bourg* are înţelesul de tîrg, dar şi de oraş.

62 *Cibin.*

63 *Palus.*

64 Acelaşi care e autorul relaţiei din volumul de faţă. Bongars a fost primit de el la Baia Mare unde a stat cîteva săptămîni despre care nu a lăsat nici o însemnare în jurnal.

65 Albert Huet (1534—1607), jude regal al Sibiului, apărător al drepturilor *„naţiunii"* săseşti contra nobilimii maghiare. Depune stăruinţe pentru promovarea culturii saşilor. Joacă un rol important în 1594 cînd ca reprezentat al saşilor se opune în dietă (împreună şi cu secuii) la acceptarea renunţării lui Sigismund la principat. (Vezi şi T r a u s c h, *Schriftsteller Lexicon*, vol. II, p. 233).

66 Ştefan Báthory.

67 Poate rudă cu Baltazar Walther care a tradus istoria lui Mihai Viteazul.

68 Notă marginală: *Georgius Melas.*

69 = Sigismund Báthory.

Cîrţa[70], <un> sat, după ce am trecut aproape de acolo rîul Olt[71] care înseamnă a trînge[72], la 3 m <ile>.

După-amiază am trecut prin Făgăraş[73], oraş[74] şi castel întărit şi frumos la 3 m <ile>, apoi am mers prin păduri drum de o leghe. Am dormit la Şercaia[75], tîrg[76] al domnilor de la Braşov[77]. Am întîlnit pe fiul judelui de Braşov, judele Lucas Hirscher, preot[78] al unui tîrg[79] la o leghe de oraş, la poalele munţilor, puţin lîngă drum, unde ne-a dus să prînzim după ce am mers trei leghe mari prin păduri şi prin munţi numiţi pădurea Şercăii[80].

Am ajuns la Braşov, 4 m <ile>. Braşovul este un oraş mic bine clădit, înconjurat aproape de jur împrejur de munţi ca o coroană. De unde numele[81] de Cronstadt, Corona, Stephanopolis[82] etc. Paulus Kertz[83], medic. D. Petru[84], preot. <Oraşul> este populat din cauza tîrgului ce se ţine acolo în fiecare vineri şi sîmbătă la care vin toţi muntenii[85] şi moldovenii[86] ca la un bîlci. Înspre Sibiu <se află> o cîmpie ce se sfîrşeşte printr-o trecătoare a munţilor care formează intrarea în oraş. <Sînt> trei ieşiri, dintre care două sînt asemănătoare acelei de la Sibiu din cauza mlaştinilor.

Transilvania este o provincie bogată în vin şi grîne, toată numai dealuri înconjurate de munţi înalţi şi de păduri ca de un parapet. Este bogată în tot felul de metale; aurul se găseşte din belşug în rîuri şi sînt oameni[87] care sînt rînduiţi ca să-l strîngă[88]. Plăteşte tribut sultanului 14 000 de th <alleri>, fiind scutită de rest. Căci înfăţişîndu-se acum cîţiva ani la Constantinopol un transilvănean[89] care oferea 100 000 de th <alleri> tribut pentru a fi aşezat

---

70 *Chertz* (Kerz), sat pe Olt (jud. Braşov).
71 *Oot.*
72 Numirea Oltului pusă greşit în legătură cu ung. *oltirnî* = a strînge.
73 *Fougeras*, de la forma săsească Fugresch.
74 *Bourg.*
75 *Scharkaim.*
76 *Bourg.*
77 *Brassovia.*
78 Georg Kirscher, preot la Codlea în 1576—1603. (Vezi „Archiv.", p. 365, n. 28).
79 *Codlea.*
80 *Scharkainerdes* (= ung. Sárkányerdö).
81 Explicaţie fantezistă.
82 Traducerea greacă a numelui Cronstadt.
83 Vezi mai jos n. 139. Pentru însemnări biografice, vezi şi „Archiv.", n. 31.
84 Petrus Apus Bogner, preot la Braşov (1572—1591), (*ibid.*, n. 32).
85 *Vallaques.*
86 *Bogdans.*
87 Deasupra rîndului scris: *femmes.* Probabil în sensul că şi femeile spălau aurul din rîuri.
88 Pentru categoria de „aurilotores", vezi (*ibid.*, p. 366, n. 34).
89 Este vorba de Paul Márkhazi, fostul ginere al lui Moise Vodă care tocmai atunci umbla după tronul Transilvaniei. În toamna anului 1584 se oferise în adevăr să ridice tributul la 100 000 de ducaţi (vezi Veress, *Documente*, vol. II, p. 317 şi *Călători*, II. p. 580).

ca principe[90], rezidentul[91] <principelui> a obiectat dreptul ţării care nu <este> supusă sultanului, ci <se află doar> sub protecţia lui. Şi cu toată pofta mare pe care ar fi avut-o turcii să o supună ca pe Ţara Românească, totuşi susţinînd ei că aceia erau hotărîţi să se împotrivească cu armele şi fiind informaţi despre puterea ţării şi mai fiind şi împiedicaţi pe de altă parte, s-au lăsat de acest gînd în schimbul unor daruri. La Braşov am primit un paşaport din partea oraşului şi scrisori de la D. Paul[92] către Mihnea[93] şi către marele vornic Dimitrie[94] şi biletul de liberă trecere pe la Bran[95].

Am plecat la 24 <iunie>, într-o luni după prînz cu o călăuză a oraşului, am trecut la Rîşnov[96], tîrg şi castel, 1 milă, am dormit la „Tarzschiwar", ceea ce înseamnă castel care ţine <strajă>[97], castel aşezat între munţi şi care este pentru paza acestei trecători[98]. O parte din garnizoana castelului porneşte din castel dimineaţa şi alta seara, pentru a străbate pădurile şi munţii şi dacă întîlnesc pe careva care nu este din împrejurimi, îl iau prizonier etc.

Şi ei purced astfel pentru ca toată lumea să fie silită să treacă prin trecătoarea castelului care este şi singura trecere pentru trăsuri sau cai. Şi asemenea castele sînt la toate ieşirile Transilvaniei, astfel că nimeni nu poate nici să iasă nici să intre fără învoire.

Aproape la o leghe de castel, la poalele muntelui[99] este o cruce[100] care desparte Transilvania de Ţara Românească. Am prînzit pe cîmp, puţin mai departe şi apoi am trecut la coborîre peste o stîncă numită Piatra Craiului[101] pe unde trăsurile sînt coborîte cu funiile.

---

[90] *En l'estat.*

[91] Rezidentul (= Capuchehaia) era reprezentantul permanent al principelui Transilvaniei la Poartă.

[92] Desigur medicul braşovean Paul Kertz.

[93] = Mihnea Turcitul.

[94] *Demetrius.* Este Mitrea din Hotărani care era prin soţia sa, Neaga Mitroaia, unchiul doamnei lui Mihnea Turcitul. A fost mare vornic în 1578—81; 1585—86; 1589—91; 1593—94.

[95] *Tartaschwar, Tarschiwar.*

[96] *Rosenau.*

[97] *Id est Chasteau tenant.* Tălmacire fantezistă a silabei „Tartsh" după rădăcina maghiară „tart" = a ţine. Numele vine de la rîul Turci la care s-a adăugat cuvîntul *var* (cetatea), aşa precum în limba germană cetatea e numită Törczburg. Pentru derivarea (greşită) de la Lapis Tidrici vezi „Archiv.", p. 367, n. 37.

[98] Trecătoarea Branului.

[99] *Au sault du mont.*

[100] O asemenea cruce de hotar exista şi înspre raiaua Giurgiului la graniţa dintre Ţara Românească şi Imperiul otoman (vezi Sestini, *Viaggio da Constantinopole a Bukoresci fatti l'anno 1779*, Roma, 1795, p. 49, reprodus în „Archiva Societăţii ştiinţifice şi literare", IV, p. 574, n. 8).

[101] *Königstuhl* (în loc de Königstein), (vezi Silvestru Moldovan, *Ţara noastră*, Sibiu, 1894, p. 213 şi urm.; vezi descrierea trecătorii şi la Pigafetta, în acest volum).

[Călătoria prin Ţara Românească][102]

La poalele muntelui am trecut rîul Dîmboviţa[103]. Am dormit într-un sat aşezat de-a lungul Ialomiţei[104], rîu care se varsă apoi în Dîmboviţa. Castelul lui Negru Vodă[105].

La 26 iunie, am ajuns pe Dîmboviţa[106] şi am rămas noaptea la Tîrgovişte[107], unde am fost găzduiţi la călugării franciscani[108].

A doua zi era joi: am plecat tot de-a lungul Dîmboviţei şi am ajuns <la timp> pentru a petrece noaptea la Bucureşti[109], unde este curtea.

A doua zi, fiind chemaţi la divan, am înfăţişat scrisorile noastre lui Mihnea[110]. Aceea a principelui Transilvaniei avea ca adresă: „Strălucitului şi slăvitului domn Mihnea, prin graţia lui Dumnezeu adevărat stăpînitor şi moştenitor veşnic al Ţării Româneşti[111]. Barthelemy Betrandy, marsiliez[112]. Domnul, în vîrstă cam de 25 de ani,[113], a întrebat dacă vrem să-l slujim şi dacă nu avem daruri; a poruncit să ni se dea tain de la curte. În prima zi a lunii iulie a trimis pe marele postelnic[114] ca să ne cerceteze[115]. Acesta a luat toate hîrtiile noastre şi cum tîlmaciul său nu pricepea nimic, pentru a le da de rost s-au folosit de nişte nobili raguzani[116] şi apoi de călugări franciscani. Seara, ne-au fost înapoiate.

---

[102] Textul este reprodus în *Hurmuzaki*, XI, p. 190 şi urm., după care s-a făcut traducerea.

[103] *Dombovitza*.

[104] *Jolavitza*. Confuzia autorului. E vorba desigur aici de pîrîul ce se varsă în Dîmboviţa, mai jos de Stoeneşti.

[105] *Nigravoda*. Cetatea este pe malul Dîmboviţei în satul Stoeneşti jud. Argeş.

[106] *Dombe* (prescurtare în loc de „Dombawitza"). E vorba de rîu.

[107] *Tergovist*.

[108] Pentru misionarii franciscani de aici, vezi relaţia călugărului Pastis din Candia, precum şi cea a lui Pisculo din Melfi. Pentru pretinsa ardere pe rug a unor eretici de către Petru Cercel, vezi relaţia lui Capeci.

[109] *Bucorest*.

[110] *Mischna*.

[111] *Magnifico et spectabili domino Michne, Dei gratia vero domino et heredi perpetuo terrae transalpinensis*.

[112] Astfel în text fără altă lămurire.

[113] După izvoare contemporane (N. I o r g a, *Contribuţii la istoria Munteniei)*, Mihnea Turcitul ar fi avut 11—13 ani la suirea sa pe tron în 1577, p. 23.

[114] La 26 mai 1585 mare postelnic era Gheorghe iar la 6 iulie apare Paraschiva. (Vezi *Documente* B, veac. XVI, vol. V, pp. 190—191).

[115] *Fouiller*.

[116] Vezi N. I o r g a, *op. cit.*, pp. 36—37.

Marţi, 2 <iulie>, ni s-a adus un paşaport, pe sîrbeşte[117] pentru trecerea Dunării cu pecetea întipărită deasupra cu cerneală. Oricît ne-am străduit, nu am putut vorbi cu domnul. Dar postelnicul ca să scape de noi[118] ne-a dat un pungaş de „portar" pentru a ne călăuzi pînă la Dunăre unde zicea că vom prinde carele domneşti[119] care se duceau la Stambul <şi care> plecaseră cu o zi mai înainte. Am plecat deci seara şi am trecut podul Dîmboviţei şi un altul dincolo <de acela>; am ajuns şi la locul unde se găseau acele care şi a doua zi devreme, am trecut la Giurgiu[120] tîrg şi castel care are o garnizoană turcească pe Dunăre.

Ţara Românească este o ţară bogată în grîne, vin, vite, cai, avînd mine de aur şi de argint, de pucioasă, de sare, de ceară şi de chihlimbar. Chiar aurul se scoate în mare cantitate din rîuri. Pămîntul de la jumătate de zi dincoace de Tîrgovişte şi pînă la Dunăre <e> neted de tot în afară de faptul că <de la> jumătate de leghe dincoace de Tîrgovişte şi pînă la jumătate de leghe dincolo de Bucureşti[121] se vede ca o ridicătură care pare făcută cu mîna, deasupra căreia totuşi locul este şes[122].

De la intrarea în ţară pînă la amintita jumătate de zi de la Tîrgovişte se merge printre munţi înalţi, peste torenţi şi rîuri. Poporul de rînd, barbar şi greoi, este supus asupririi celor puternici şi din această cauză o ia la fugă cînd se apropie doi sau trei inşi. Se clădeşte prost, căci în toată ţara nu se află alte clădiri de piatră care să fie frumoase decît bisericile şi mănăstirile şi castelul de la Bucureşti. Dar Petru voievodul[123] în cele 20 de luni cît a domnit a făcut la Tîrgovişte[124], unde îşi avea curtea, un palat mic dar frumos şi impunător[125] pentru cît poate ţara[126] şi alături a clădit biserica sa[127], a adus trei izvoare de la o depărtare de două leghe, a pus să se toarne tunuri[128]. Românii folosesc în actele publice şi religioase alfabetul şi limba sîrbească. Transilvănenii îi numesc „Block" şi „Blocksland". Credem că este acelaşi

---

[117] Adică în limba slavonă.
[118] *A toute importunité.*
[119] *Carres dominesques.*
[120] *Jerva*, de la Jerkökü, numele turcesc al Giurgiului.
[121] *Boucorest.*
[122] Adică podiş.
[123] Petru Cercel (1583—1585).
[124] Petru Cercel dă aproape toate documentele sale din Tîrgovişte (vezi *Doc. ist. rom.* B., XVI, 5, (1581—1590).
[125] Vezi descrierea lui Sivori în acest volum.
[126] *Pour la portée du pays.*
[127] Mitropolia din Tîrgovişte, începută de Neagoe Basarab şi terminată de Petru Cercel, sau mai degrabă Biserica Domnească din Tîrgovişte?
[128] Petru Cercel a înfiinţat o turnătorie de tunuri. Din fragmentul de tun ce ne-a parvenit, rezultă că ţeava avea 1,50 m lungime, iar grosimea în diametru cca. 250 cm la bază şi 200 cm la capăt, calibrul fiind de 50 cm. Purta o inscripţie în limba slavonă şi un vultur cu crucea în cioc. (Vezi Gr. Tocilescu, *Petru Cercel*, Bucureşti, 1874, pp. 55—56).

lucru ca „Welschen“ sau „Wallen“[129]; alţii spun ai lui Flaccus[130] despre care vorbeşte Ovidiu din Pont.

3 iulie, într-o miercuri, către amiazi, am trecut Dunărea (după carele domneşti, ai căror conducători, după cum spunea portarul care ne adusese, nu ne-au făcut prea bună primire). Am trecut la Rusciuk[131], tîrg şi castel pe celălalt mal al Dunării uşuraţi de 3 taleri[132].

Am dormit la Cerno Waivoda[133], tîrg într-o vale frumoasă. Dealuri bune. La 4 <iulie> am prînzit în cîmp şi am poposit noaptea după ce am trecut peste un munte înalt care pare să fi fost altă dată în întregime pietros[134]. În sate se vorbeşte bulgăreşte. La 5 iulie dimineaţa am lăsat carele, ne-am distrat să prindem caii scăpaţi şi am pornit la drum cu 4 greci. Am trecut la Rasgrad[135].

---

[129] Vezi mai jos teoria lui Bongars despre identitatea dintre Galiţia pomenită în titlul Arpadienilor şi Valahia.

[130] Legendă pusă în circulaţie de Enea Silvio Piccolomini, o regăsim la Verancsics, Reicherstorffer, Gromo Possevino şi alţii.

[131] *Roustic*, azi Russe în R. P. Bulgaria.

[132] „*Rançonnez de 4 thallers*“, după cum se exprimă s-ar zice că e vorba de o taxă ilegală. Textul editat de Hagen are următoarea ciudată notă marginală „la jupponesse Brutus, le Saint Demostene“, adică „jupîneasa lui Brutti? sf. (?) Demostene“.

[133] *Cerno Waivoda* (Cervenvoda), localitate în Bulgaria la sud est de Russe.

[134] *Pavée.*

[135] *Crasgrade.*

[EPISTOLĂ DEDICATORIE]

1 martie 1597
Către
prea iubitul său frate Guillaume Lenormand „Trunionus“

Salutare[136]

Aceste puţine <inscripţii> adunate de mine prin Ungaria şi Transilvania le închin în cinstea ta, frate Guillaume, ca o tăbliţă <votivă> după un naufragiu[137]. Acestea au fost văzute de tine şi ţi-au fost citite cînd călătoream împreună spre Constantinopol, tovarăşi nedespărţiţi a unor lungi şi primejdioase peregrinări. Zic <că sînt> puţine acestea, dar celelalte şi mai numeroase şi mai însemnate au fost sau înghiţite sau împrăştiate de valurile şi vînturile războaielor mai mult decît civile de care patria noastră[138] a fost tulburată în vremea noastră şi nu s-a potolit încă.

---

[136] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de J. G. Schwandtner în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, Viena, 1746, I, p. 874.
[137] *Velut e naufragio tabellam appendo nomini tuo*. Cf. şi epistola sa către Lipsius citată în articolul lui Hagen *Jacobus Bongarsius*, p. 14.
[138] Franţa sfîşiată de luptele interne provocate de Ligă.

Îmi lipsesc mai ales cele cu privire la primele începuturi în Transilvania ale germanilor pe care lumea îi numeşte saşi sau saxoni, şi ale aşezărilor lor precise pe care le însemnasem şi care sînt necunoscute istoricilor. Dar îţi aminteşti că şi Paul Kertz[139], medicul braşovean sau dacă preferi, Coronens[140], bărbat distins prin bunăvoinţa sa şi ştiinţa sa, şi ceea ce este mai presus de toate, prin spiritul său cu adevărat religios, ne-a arătat actele[141] prin care li s-au dat teutonilor locuri de aşezare în Ultrasilvania[142] — căci astfel este ea numită acolo[143] — prin păduri, mlaştini şi locuri pustii, precum şi privilegiile hărăzite de Geyza al II-lea, întărite de Andrei, nepotul lui Geyza. Ne minunam, găsind în acele <acte> printre titlurile regelui şi pe acelea privind stăpînirea Galiţiei[144] despre care abia atunci ne-am lămurit că înseamnă a Valahiei[145], cînd trecînd prin Braşov munţii aceia de la care îi vine numele Transalpinei[146], am intrat în Valahia însăşi şi am auzit acest popor, desigur barbar, bîlbîind cuvinte aproape toate latineşti[147]. Ne venea în gînd că în Elveţia Walchii sînt acei pe care germanii îi numesc Welsche, nume cu care ei numesc uneori pe italieni şi alte ori şi pe toţi străinii, aşa precum neamul germanic al anglilor îi numeşte pe britanii alungaţi spre marginile insulei: walli[148] sau galli. Încît este evident că şi rămăşiţele romanilor[149] care apărau Dacia[150] nu şi-au luat numele de la pretinsul întemeietor al neamului, Flaccus[151], cum inventă în chip de basm cei mai mulţi <autori>, ci de la germanii vecini, şi că galii sau wallii — care pentru greci sînt Blachi — şi chiar şi walonii sînt cu toţii pentru germani unul şi acelaşi

---

[139] Vestit medic şi erudit sas din Braşov cu legături întinse şi dincoace de munţi. Ultima dată cînd mai apare în documente este în 1600 cînd intervine ca reprezentant al braşovenilor pe lîngă Mihai Viteazul pentru cruţarea oraşului şi a orăşenilor de eventualele excese ale trupelor din slujba domnului victorios.

[140] *Coronensem.*

[141] *Litteras.*

[142] Numire folosită în documentele mai vechi din secolele XIII—XIV.

[143] *Istic* (= în acele documente).

[144] *Galliciae.* Titlul regilor arpadieni la începutul veacului al XIII-lea era: rege al Ungariei, Dalmaţiei, Croaţiei, Ramei, Serbiei, Galiţiei şi Lodomeriei (vezi *Doc. ist. Rom.* C., veac XI, XII, XIII, 1 (= 1075—1250) doc. 157 (pp. 383—384 din 1224) la care se referă scriitorul. Identificarea Galiţia = Valahia este fantezistă, fiind vorba în realitate de Galiţia propriu-zisă, inclusă nominal în titlul pompos al lui Andrei al II-lea, care, sub urmaşii săi, şi-a mai adăugat şi Cumania şi Bulgaria.

[145] *Valachiae.* Părere total greşită rezultînd doar din speculaţii abstracte avînd ca punct de plecare corespondenţa dintre literele G şi V.

[146] *Transalpina* (Ţara Românească).

[147] Nota marginală: *Notavit et Leunclavius Pandectis et vidit Volaterranus.*

[148] *Wallos* sau *Gallos.*

[149] *Romanorum ... reliquias.*

[150] *Praesidiis tenebant.*

[151] *Gentis auctore ementito Flacco.*

popor[152]. De aceea după cum presupun eu, vechii germani lipsiţi de curiozitate pentru cei din afară nu cunoşteau dintre neamurile străine decît doar pe gali, aşa după cum şi azi în ochii orientalilor toţi apusenii sînt „franci" pentru că nu au cunoscut la început decît oştile şi vitejia „francilor"[153], dar despre acestea vom vorbi altă dată. Însă pierderea pe care o deplîng eu o va îndrepta grija unui ungur sau transilvănean, dacă cumva slaba noastră încercare va însufleţi pe vreunul la aceasta[153a]. Căci eu nu public aceste <inscripţii> în alt scop, întrucît nu le socot de aşa mare preţ ca să trebuiască să ocupe fie atelierul tipografului sau ochii cititorului învăţat. Dar se va întîmpla, sper, ca să se ridice unii care după ce vor vedea aceste puţine fragmente dintre nenumăratele fragmente ale antichităţii învăţate, scoase la lumină de un străin, să adune cu evlavie vechile inscripţii risipite ce zăceau fără cinste, şi să descrie întocmai locurile înseşi şi toate cele de pe ele vrednice de amintire sau de admiraţie, care pînă acum au rămas nepomenite sau poate pomenite superficial de către străini, fiind pentru ei foarte anevoie de cercetat, în timp ce ungurilor le stau la îndemînă la tot pasul. Dar ca să nu stărui asupra vestigiilor trecutului care pot fi citite acolo în tot locul, abia găseşti în toată lumea mai multe şi mai frecvente minuni ale naturii însăşi ce se joacă (parcă) şi se manifestă în felurite chipuri[154]. Pretutindeni se află necunoscute pînă şi de locuitori sau nebăgate în seamă izvoare care, sau denaturează, sau schimbă[155] formele corpurilor afundate în ele şi care îşi prefac chiar undele lor în piatră tare[156] sau transformă mase informe de fier în cupru[157] mai frumos la înfăţişare, mai uşor de îndoit şi mai bun de folosit decît cel natural[158], sau slobozesc ape fierbinţi sau reci, uimitor de felurite la gust şi la miros, unele spre salvarea şi altele spre prăpădul oamenilor şi al vitelor. Trec sub tăcere însuşirile felurite ale pămîntului însuşi şi ale gliei sale şi puterea dătătoare de viaţă sau de moarte a aerului şi a

---

152 *Idem omnes sint.*

153 Se referă la cruciaţii primelor cruciade în majoritate de limbă franceză, din care cauză toţi cruciaţii erau socotiţi „franci". De altminteri şi limba corcită folosită de negustori, călători etc. prin Locurile Sfinte şi prin noile state creştine din Mediterana orientală se numea *lingua franca*. Bongars, precum se ştie, a publicat izvoarele privitoare la cruciade *(Gesta Dei per Francos)*.

153a El nu cunoştea încercarea lui Reicherstorffer din Chorografia Transilvaniei şi nici cele rămase nepublicate ale lui Dernschwam şi Verancsics.

154 *Ludentis et sese varie explicantis Naturae miracula.*

155 *Aut vitiant aut variant.*

156 Este vorba de depozitele calcaroase ale apelor.

157 Autorul cu înclinări spre alchimie şi spre miraculos e vădit influenţat aici de lucrarea lui Wernherius pe care a şi editat-o în culegerea sa *Scriptorum rerum hungaricarum*, fiindu-i desigur comunicată de Felician de Herberstein la care a zăbovit aproximativ o lună la intrarea sa în Transilvania (vezi descrierea lui G. Werner intitulată *Hypomnemation)*.

158 *Nativo.*

emanaţiilor[159]. Acestea, tu ştii bine frate Guillaume, că sînt de la spiritele acelea metalice şi minerale[160] de care ţărîna mamă este atît de îngreunată, încît produce chiar vine de aur[161] printre brazdele înverzite şi bulgări[162] de aur printre nisipurile rîurilor repezi...[163]

Dar mă tem să păşesc mai adînc în acele taine înalte şi ascunse de care nu aş fi îndrăznit să mă apropiu decît călăuzit de tine a cărui putere vie a spiritului mi-ar fi deschis cu folos închizătorile ferecate ale porţilor Naturii.

Şi negreşit toate acestea stăteau deschise înaintea noastră mulţumită bunăvoinţei călduroase a celor de acolo[164] pe care vreau să o laud aici cu glas tare, şi mai ales cea a lui Paul Kertz, pe care l-am numit adineauri, şi a lui Albert Huet[165], jude regesc printre saşi, şi a cancelarului Wolfgang Kovácsóczy, şi printre aceştia a pribeagului[166] George Blandrata, — nu pot să nu-l amintesc cu recunoştinţă, nu că aş aproba rătăcirea sa, ci pentru că bunăvoinţa <sa> dovedită <în fapt> ne-a fost cu siguranţă de folos şi poate şi mîntuitoare atunci cînd în urma fugii domnului Ţării Româneşti Petru „Demetrius“ tulburîndu-se lucrurile, ciauşii turci cercetau cu cruzime pe toţi drumeţii străini; apoi şi după o găzduire generoasă şi plăcută de multe zile, recomandarea atentă a ilustrului bărbat Felician de Herberstein ne-a deschis calea de intrare în acea provincie şi de cunoaştere a bărbaţilor cei mai buni şi de seamă iar despre virtuţile sale strălucite dacă aş spune puţine cuvinte aş aduce o jignire prea însemnată omului care a meritat toată recunoştinţa noastră. Aşadar nu mai adaug multe, şi nici nu mi-ar îngădui durerea atît de cruntă pe care mi-a pricinuit-o mie moartea haină a prea iubitei mele Odette.

1 Martie 1597

---

159 *Vaporum.* Aceşti vapori ocupă un loc de cinste atît în alchimia timpului cît şi în medicina de atunci.

160 *Spiritibus illis metalicis et mineralibus.*

161 *Aureos cincinnos.*

162 *Aureas glebas.*

163 Sînt citate trei versuri din Lucreţiu.

164 *Humanitatem gentis.*

165 Pomenit de Bongars în jurnalul său.

166 *Exsulis* = Autorul face o deosebire între localnici şi străini. În cazul lui Blandrata termenul de exilat mai este justificat şi de îngrijorarea că acesta nu ar fi putut să se întoarcă în Italia din cauza rolului său în luptele religioase. Deşi Bongars însuşi este reformat, el consideră antitrinitarismul lui Blandrata ca o „rătăcire“. Este interesant de observat că dintre toţi cei numiţi el este cel care a obţinut pentru Bongars o protecţie specială necesară în împrejurările amintite.

[Urmează grupul de inscripţii transcrise de Bongars][166a]

[Bongars însemnă locul unde se aflau: „În *Alba Iulia* <incastrate> în *palatul principelui*" (Inscripţiile redate întocmai în forma în care se găsesc, fără întregiri de lectură, corespund la textele publicate în *Corpus Inscriptionum Latinarum* III, 1, p. 210, nr. 123; p. 211, nr. 1224; p, 230, nr. 1422). Cîteva note marginale semnalează îndreptarea vreunui nume sau prezenţa vreunui basorelief. Apoi: „În acea parte a *clădirii principale pe care o ocupau iezuiţii*" (vezi *Corpus*, p. 212, nr. 1246; p. 199, nr. 1121; p. 209, nr. 1204). Apoi la p. 878. „Tot acolo" (p. 194, nr. 1077; p. 201, nr. 1134; p. 204, nr. 1175) p. 879 „*Tot acolo*" (p. 211, nr. 1222; p. 206, nr. 1181; p. 206, nr. 1182) p. 880 „*Pe casa guvernatorului*" (praefectus regni) I. Géczy (p. 207, nr. 1193) „*Pe casa cancelarului Wolfgang Kovácsóczy*" (p. 206, nr. 1186; p. 184, nr. 978; p. 207, nr. 1188; p. 203, nr. 1158) p. 881 „*Pe casa comandantului cavaleriei*" (p. 195, nr. 1089; p. 197, nr. 1105; p. 206, nr. 1180). „*Înaintea uşilor bisericii*" (p. 193, nr. 1070; 189, nr. 1028; p. 191, nr. 1057; p. 190, nr. 1045; p. 187, nr. 1015; p. 187, nr. 1009; p. 186, nr. 998) p. 882. „*La Sibiu*" „*La biserică*" (p. 255, nr. 1615) „*La poarta spitalului*" (Ad portam Morb) (p. 194, nr. 1079) „*La Aiud în piaţă*" (p. 178, nr. 943; p. 178, nr. 942) „*La Turda în regiunea bisericii*" (p. 176, nr. 917). Toate inscripţiile acestea sînt redate de Bongars lapidar, respectînd normele epigrafice.]

p. 883 Acestea[167] au fost desigur cercetate şi notate de mine: şi dacă este ceva arătat greşit, iartă tu cititorule acest lucru punîndu-l pe seama grabei unui om cu gîndul la alte lucruri, şi în altă parte, căci pe cînd ne petrecem vremea printre acele ruine vestite şi printre rămăşiţele Imperiului roman, am auzit mai întîi de răscoalele nebuneşti ale concetăţenilor îndreptate printr-o crimă îngrozitoare împotriva regelui şi a patriei în anul 1585, datorită cărora patria a ajuns aproape deopotrivă cu aceste ruine. Din care cauză am lăsat în părăsire aceste preocupări negreşit mai savante. Iar cele ce le adaug mai jos, să ştii că au fost copiate după foaia[168] pe care mi-a comunicat-o sufletul îndatoritor al prea luminatului medic braşovean Paul Kertz[169]; din acestea

---

[166a] *Ibidem.*

[167] Inscripţiile precedente.

[168] *Charta.*

[169] În afară de inscripţia din Breţc toate celelalte sînt luate de acesta exact în aceeaşi ordine ca în Chorografia Transilvaniei a lui G. Reicherstorffer care le luase şi el de la Taurinus. O singură deosebire se vede la inscripţia: IOVI STATORI etc. care la Kertz se termină cu VOTUM SOLVIT în timp ce la Reicherstorffer urmează cu ASPICE ROMULE PATER, GAUDETE QUIRITES VESTRI EST GLORIA ISTA. Faptul că din totalitatea inscripţiilor lui Reicherstorffer lipseşte la P. Kertz aceea din biserica din Alba Iulia se datoreşte împrejurării că Bongars o copiase personal pe aceea şi deci o cuprinsese în lotul cercetat personal de el (vezi mai departe identificarea [Zarmis, azi Alba Iulia] luată din Chorografia lui Reicherstorffer).

pe cîteva ai să le citeşti <şi> la Beatus Rhenanus şi la Wolfgang Lazius. Dar şi acestea, o spun făţiş, se publică de noi ca să stîrnim sîrguinţa altora, ca nu cumva atîtea nobile morminte antice ce zac părăsite prin toată Transilvania să mai zacă expuse multă vreme distrugerii veacurilor şi a oamenilor barbari. Fără îndoială că va cîştiga mare laudă din partea celor ce urmăresc studiul istoriei antice, oricine le va scoate şi da la lumină; iar acestea, aşa cum sînt, ţi le dau mai departe ţie cititorule aşa cum le-am primit.

DE LA LUMINATUL BĂRBAT, DOMNUL PAUL KERTZ[170]
[Urmează inscripţiile comunicate de acesta][171]

— După ce au fost prinşi fugarii trimişi de Decebal pentru a-l răpune prin vicleşuguri pe Traian, soldaţii romani au făcut acest cîntec[172] ...

Unde erai Ramnusia, unde erai? Puţin a lipsit ca
să nu plîngă Roma. Dar trăieşte Traian[173]

Inscripţia podului lui Traian
[Copiată întocmai după Chorografie]

După ce s-a omorît Decebal[174] şi Traian a prefăcut Dacia în provincie romană, soldaţii romani cîntau aceste versuri: Nu ţi-am spus ţie Decebal că e lucru fatal să-l întărîţi pe Hercule? Nu faci bine că-ţi iei viaţa cu mîna ta „Dar oricum te-a învins Cezar şi tot te-a chemat pe veci augurul augustalilor“[175].

După ce a supus Traian Dacia şi a găsit în capitala Zarmis, Alba Iulia de azi (!), comorile lui Decebal ascunse sub rîul Sargilius [= Sargetis] a pus această inscripţie[176].

---

170 A. D. PAVLO KERTZIO V. CL.

171 În materialul luat din Chorografie se aflau şi două pretinse *cîntece* cîntate de legionarii romani. Culegerea de aşa-zise *inscripţii* dată de Kertz începe cu primul dintre ele.

172 Fraza aceasta care introduce versurile redate în text este alcătuită din frînturi ale textului lui Reicherstorffer, de exemplu: *A Decebalo missis qui Traianum per insidias interficerent*, *profugis deprehensis*, *milites romani tale carmen edebant* — rezumă vădit pasajul corespunzător din Chorografie. *Decebalus*... in Moesiam delectos *mittit* profugos qui... Traianum per occultas *insidias* tollerent aut confoderent: *deprehensi*, ultimo supplicio affecti sunt. Hinc, *milites romani*... tale Epigramma *edidere* in Panonia.

173 Pentru lămurirea acestui fals vezi *Corpus*... III$_1$, p. 8, nr. 36. Acelaşi text: *Ubi eras Ramnusia*... a fost atribuit de călătorul din 1574 Lescalopier unei inscripţii lapidare pe care *ar fi văzut-o el însuşi* (vezi *Călători*, II, pp. 440—441).

174 Şi aici se repetă procedeul semnalat în n. 171. De confruntat şi aici textele (vezi Schwandtner, *op. cit.*, pp. 784—785 comparate cu p. 883).

175 Vezi *Corpus*... III$_1$, p. 10, nr. 74.

176 Vezi *Ibidem* p. 9, n. 69.

[Urmează inscripţia tot după Chorografie. După alte cinci inscripţii[177] repertoriul se încheie cu transcrierea şi traducerea celor două fragmente de inscripţie găsite în 1547 aproape de Breţc în secuime][178].

---

[177] Adică două de la „Zarmis", una de la Cluj, una de la Abrud şi una de la Zlatna (vezi p. 170, nr. 860; p. 234, nr. 1458; p. 232, nr. 1443; p. 214, nr. 1266; p. 219, nr. 1317).

[178] În concluzie aportul real al lui Paul Kertz se reduce la inscripţia din Breţc. Materialul celălalt a fost împrumutat de el din Chorografie, cum rezultă din ordinea păstrată, precum şi din constatarea contragerii textului lui Reicherstörffer (vezi mai sus notele 172 şi 174) fără a-l preveni pe Bongars de existenţa măcar a acestei cărţi.

HENRY AUSTELL

(? — după 1586)

*

Henry Austell, emisarul lui William Harborne, ambasadorul Angliei în Imperiul otoman, a întreprins o călătorie din insulele britanice la Constantinopol, în vara anului 1585 (9 iunie-septembrie). La întoarcerea sa în patrie, pe drumul de uscat prin Balcani, Polonia, Germania şi Olanda, el a trecut în 1585 prin ţările noastre însoţit de Giacomo Manucci, pretins negustor, de fapt un agent în slujba secretarului de stat, Sir Francis Walsingham.

Înarmat cu un salvconduct al sultanului Murad al III-lea, dobîndit la stăruinţa lui Harborne, Austell a părăsit Constantinopolul la 26 septembrie, străbătînd Bulgaria şi Dobrogea pînă la Isaccea. Intrînd în Moldova, a urmat acelaşi drum ca Newberie. Prezenţa lui şi a lui Manucci la Iaşi este semnalată într-o scrisoare adresată din reşedinţa de scaun a Moldovei de un oarecare Georgio Calvo Coressi ambasadorului Harborne la 26 octombrie 1585 (vezi E. D. Tappe, *Documents concerning Rumanian history*..., pp. 49—50, nr. 63). Înapoierea lui Austell în Anglia a avut loc la 7 ianuarie 1586.

În notele sumare pe care le-a lăsat cu privire la călătoria în ţările noastre, trimisul englez nu se opreşte asupra împrejurărilor locale, cum ar fi aspectul oraşului şi al curţii din Iaşi, sau asupra persoanei domnului Petru Şchiopul, mulţumindu-se să pomenească doar, în treacăt, buna primire ce i s-a făcut. Jurnalul călătoriei sale, intitulat *The voyage of Master Henry Austell by Venice and thence to Ragusa over land, and so to Constantinople: and from thence by Moldavia, Polonia, Silesia and Germanie to Hamburg*, &c., a fost publicat în colecţia lui Richard Hackluyt, *The principal navigations, voyages, Traffiques and discoueries of the English nation made by sea and overland, to the South and South-east parts of the world, at any time within the compasse of these 1600 yeares. Divided in two severall parts*... Imprinted at London by George Bishop, Ralph Newbery and Robert Barker, Anno 1599, vol. II, pp. 194—198, unde se dă şi textul salvconductului sultanului (p. 198), reprodus şi de N. Iorga în colecţia *Hurmuzaki*, XI, p. 194, doc. 320. Fragmentul din jurnalul lui Austell privitor la călătoria sa în Moldova a fost retipărit după ediţia Hackluyt în amintitul volum *Hurmuzaki*, p. 195, doc. 321 cu data greşită septembrie 1586 în loc de octombrie 1585.

Călătoria lui Austell a fost folosită de N. Iorga în *Istoria românilor prin călători*, I, pp. 211—213 şi în studiul *Les premières relations entre l'Angleterre et les pays roumains du Danube (1427-à 1611)* în *Mélanges Bémont*, Paris, 1913, pp. 563—565. Este menţionată şi de Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini*, p. 75.

CĂLĂTORIA DOMNULUI HENRY AUSTELL PRIN VENEŢIA ŞI DE ACOLO LA RAGUZA PE USCAT ŞI APOI LA CONSTANTINOPOL ŞI DE ACOLO PRIN MOLDOVA, POLONIA, SILEZIA ŞI GERMANIA LA HAMBURG etc.[1]

1585

La 9 (octombrie) am ajuns la Isaccea[2] pe p. 196
malul Dunării.

La 10 am trecut numitul rîu, care în acel loc are cam o milă (lăţime) şi apoi am intrat în ţara Moldovei[3]; (moldovenii) sînt creştini, dar supuşi turcilor.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul publicat de R. Hackluyt, *The principal navigations, voyages...*, II, p. 196 şi reprodus de N. Iorga în *Hurmuzaki*, XI, p. 195, doc. nr. 321.

[2] *Saxi.* Forma coruptă a numelui turc Isakče. Asupra călătoriei pe uscat între Varna şi Isaccea, deci prin Bulgaria de nord-est şi Dobrogea, Austell nu înserează nici o menţiune în jurnalul său de călătorie.

[3] *Bogdania.*

La 12, am ajuns la Fălciu[4], pe rîul Prut.

La 14, am ajuns la Iaşi[5], oraşul cel mai de seamă din Moldova, unde îşi are reşedinţa Petru voievodul; am fost foarte bine primiţi atît de el cît şi de boierii[6] curţii sale. Şi a pus să fim călăuziţi bine prin numita sa ţară şi duşi fără cheltuială[7].

La 17, am ajuns la Ştefăneşti[8].

La 19, am ajuns la Hotin care e ultimul oraş . . . se află pe rîul Nistru. La 20 am trecut malul Nistrului[9] şi am ajuns la Cameniţa[10].

---

[4] *Palsin.*
[5] *Yas.*
[6] *The gentlemen of his Court.*
[7] Vezi relaţia călătoriei lui François de Pavie, baron de Fourquevaux.
[8] *Stepanitze* (Suceava).
[9] *Nyester.*
[10] *Camyenetz.*

FRANÇOIS DE PAVIE
BARON DE FOURQUEVAUX

(1563—1611)

François de Pavie, baron de Fourquevaux, s-a născut în anul 1563 în castelul Fourquevaux lîngă Toulouse. El era fiul ambasadorului Franței în Spania, Raimond Beccarie.

A îndeplinit diferite funcții la curtea regelui Navarrei Henric, viitorul Henric al IV-lea al Franței. A murit la 6 martie 1611 în vîrstă de patruzeci și opt de ani. La vîrsta de 22 de ani a părăsit Franța (15 iunie 1585) și trecînd prin Italia, Corfu, Zante, Siria și Egipt a ajuns în noiembrie 1585 la Constantinopol, unde a stat șase săptămîni. La întoarcere, l-a însoțit pe locotenentul Octavian, originar din Rimini, care mergea în Lituania. În călătoria sa pe Marea Neagră, în Dobrogea și Moldova, Fourquevaux a fost întovărășit de doi francezi, Bioncourt și Montalais.

A lăsat o relatare a călătoriei sale care a fost ilustrată de Bioncourt. Manuscrisul original al acestei relații, considerat multă vreme pierdut, a fost descoperit la Biblioteca Națională din Paris de N. Iorga care a publicat, în *Acte și Fragmente*, I, pp. 34—39, partea privitoare la călătoria în Dobrogea și Moldova sub titlul: *Relation de François*

de Pavie, seigneur de Fourquevauls, d'un sien voyage fait l'an MDLXXXV aux terres du Turc et autres divers lieux de l'Europe.

Cum nu avem decît fragmentul publicat de N. Iorga în care este vorba de călătoria prin Moldova, şi nici o posibilitate de a face vreo comparaţie cu restul descrierii, nu putem ajunge la o părere definitivă, ci doar la o impresie generală de povestire puţin cam vînătorească, de căutare a senzaţionalului şi a pitorescului cu orice preţ. Este păcat că nu cunoaştem ilustraţiile lui Bioncourt, chiar şi numai fără referire la locurile noastre, pentru a ne da seama de spiritul în care a fost compusă această reconstituire. Alături de elemente reale şi preţioase, ca de pildă pasajul despre pescuitul morunului la gurile Dunării, apare exagerarea: găleata care e scoasă din puţ încărcată cu şerpi (pe Insula Şerpilor) etc. Povestea este plină de lacune. Într-un pasaj anterior amintit în notă de N. Iorga este vorba de o escală la Varna unde coboară cei ce merg în Ţara Românească. Despre o nouă escală la gura Sulina nu ni se spune nimic, dar ea pare să rezulte din fraza despre preţul de vînzare al peştelui la gurile Dunării. Şi de asemenea şi din cuvintele: *lăsînd în urma noastră aceste guri... am coborît în...* insula [Şerpilor]. Ar fi vorba de fapt de vărsarea braţului Sulina de care se depărtează după escală. Dar de ce a mai fost nevoie de o nouă provizie de apă din Insula Şerpilor, dacă tocmai putuse fi luată apă dulce din braţul Dunării? De la Varna spre gurile Dunării autorul menţionase mai înainte Mangalia („Bengala") şi Constanţa („Constance") şi Caraorman. S-a mai oprit în vreun port? Unde a văzut acele familii nomade în căruţe foarte lungi... cu mai multe caturi, şi cu o moară de vînt? Arătarea din text: *în diferite locuri* e foarte puţin convingătoare. În cursul cărei escale a putut observa această curioasă apariţie? Deşi călătoreşte iarna, el pomeneşte de insectele de apă care trăiesc în apa fluviului „Turla" (Nistru) vara. Este o suprapunere neîncetată de elemente fanteziste peste un text iniţial plauzibil. De exemplu, el spune că de la Akerman a trebuit să călătorească spre Iaşi într-un car cu boi în care au luat cu ei puţine merinde. Mai departe precizează că nu aveau drept hrană decît doar pastramă şi biscuiţi. Dar după aceea pretinde că duceau cu ei şi vin, şi că *alergau oamenii chiar de departe să le ceară vin* pentru nişte bolnavi ai lor (!). Tot astfel pretinde că în timpul drumului se distrau cu *vînătoarea de urşi şi mistreţi*, pîndindu-i noaptea din vîrful copacilor şi folosind archebuze (!) de care şi-au făcut rost la Akerman (!). Tot astfel la Iaşi îşi cumpără fiecare din ei cîte o trăsurică foarte uşoară plătind-o cu cal cu tot cu cîte doi-trei scuzi cel mult (!), adică, după echivalenţa arătată mai sus, cu patru taleri = lei!! În timpul drumului se temeau de cazaci şi stăteau noaptea de veghe, dar aprindeau totuşi focuri mari spre a se încălzi fără a se gîndi că ele ar putea fi văzute de cetele acestora. Noaptea erau uneori pătrunşi pînă la cămaşă de umezeală şi de răcoare, dar mai apoi se precizează că atunci cînd au ajuns la Iaşi purtau cu toţii cojoace şi căciuli! Pe drum aveau ca distracţie bufoneriile valetului italian care „juca singur comedii în care înfăţişa, schimbîndu-şi glasul şi fizionomia, trei sau patru personagii deodată"! În cursul trecerii de la Akerman la Iaşi *(care a durat 9 zile)* călăuzele (cîte? şi luate de unde?) au învăţat pe călători să mănînce dintr-o buruiană cu frunze ca de măcriş (!) şi gust ca de usturoi (!) care însă trebuia neapărat însoţită de o sorbitură de vin. Tot atunci şi-a pierdut unul din ei unghiile din cauza frigului. Locuitorii... puţini...

săraci etc. pășeau cu greu, încurcați de încălțămintea lor din piei [= opinci] sau din mușchi și scoarță de copac! Călătorul afirmă că fiind recomandat lui Bruti el a putut să fie prezentat domnului de către acesta (lucru posibil), dar că domnul stînd la judecată a poruncit ca ei să fie duși să-i vadă casa (!) scuzîndu-se că unor călători ca ei li se va părea puțin lucru etc. ceea ce nu pare verosimil... Pasajul despre țigani și închipuita lor origine din Moldova este un alt exemplu al spiritului neserios al autorului. Tabloul final al apariției pline de grație a tinerelor fete, fiecare singură într-o trăsurică aidoma acelei a călătorilor cu care ele rîd și glumesc, vînzîndu-le lapte, prepelițe (??) și ouă, peste care călcau fără să le spargă (!) este evident o transpunere fantezistă a unei realități mai simple. În sfîrșit toată pățania lui cu marele arendaș al vămilor și cu scrisoarea de credit neonorată la Liov pare o simplă invenție pentru a explica renunțarea sa de a-și continua călătoria în Polonia... Pe lîngă elementul adăugat aflăm o seamă de completări pedante (referire la Arrian, sau la alți istorici antici) luate din cărți și unele informații disparate privind țara, destul de neexacte.

Fourquevaux a scris și o compilație intitulată: *Vie des plus grands capitaines français*, apărută postum la Paris în 1643.

Dintre istoricii români, N. Iorga a înfățișat elementele biografiei lui și a analizat descrierea lui de călătorie în lucrările sale: *Istoria românilor prin călători*, vol. I, pp. 188—94, *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, Paris, 1918, pp. 50—55 și *Les voyageurs français dans l'Orient européen*, Paris, 1928, pp. 28—30.. M. Costăchescu a redat în revista „Ioan Neculce", 1924, p. 268 partea din relație privitoare la Iași, iar Sadi Ionescu i-a cuprins textul în *Bibliografia călătorilor*, pp. 73—74.

RELATAREA LUI FRANÇOIS DE PAVIE, SENIOR DE FOURQUEVAUX A UNEI CĂLĂTORII FĂCUTE DE EL ÎN ANUL 1585 ÎN ŢINUTURILE <SULTANULUI> ŞI ÎN DIFERITE LOCURI DIN EUROPA[1]

p. 34 ... <guvernatorii turci> dînd daruri pot să jupoaie, fără teamă de pedepse, oraşele sau provinciile pe care le vor avea sub cîrmuire; acestea le sînt încredinţate pentru ca ei să se ducă să făptuiască acolo tot felul de cruzimi şi de împilări cu îndatorirea, cum am spus, să dea o parte şi celor care se bucură de trecere. Astfel, cînd sultanul[2] încredinţează un sangeacat[3] sau o altă dregătorie mai mare, aceasta se numeşte cu un cuvînt italian corupt *mangeria* ...[4]

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul francez publicat de N. Iorga, în *Acte şi Fragmente*, I, pp. 34—39.

[2] *Le seigneur*.

[3] *Sangeacat*, de la termenul turc „sandjak" care înseamnă steag, feudă militară şi unitate teritorială şi administrativă turcă.

[4] Mîncătorie.

La gura acestui mare fluviu[5] se prinde un mare număr de moruni[5a] pe care i-am văzut cum se vînd sau, mai bine zis, se dăruiesc la mai puţin de doi bani[6] din moneda noastră bucata, şi totuşi erau atît de mari încît fiecare ajungea să încarce un catîr; de aceea locuitorii nu pescuiesc atîţia, deşi sînt foarte buni de mîncat, decît pentru a-i spinteca şi a scoate ouăle din care pregătesc icre tescuite[7] şi icre moi, feluri mult cerute în Grecia şi în ţările în care se observă religia ortodoxă, din cauza posturilor lor, dintre care unul îi sileşte să nu mănînce nimic care să aibă sînge.

De-a lungul acestei coaste vedem, în diferite locuri, familii[8] care îşi schimbă din cînd în cînd locul de şedere, după cum îi reţin înlesnirile[9] locurilor şi iarba de păscut; fiecare din aceste <familii> nu are vreun alt acoperămînt drept casă decît nişte căruţe cu patru roţi, foarte lungi, care au mai multe caturi şi la capătul lor se află o moară de vînt, cu patru sau şase pînze, pentru ca să macine făina lor; şi aceste căruţe sînt trase de mai multe perechi de cai sau de boi, peste tot unde vor. // p. 35

Lăsînd în urma noastră[10] aceste guri <ale Dunării> noi am coborît într-o insulă nelocuită [Insula Şerpilor], foarte mică şi atît de plină de şerpi, încît abia puteai pune piciorul fără să calci pe vreunul din ei, care nu sînt totuşi vătămători; şi nici nu puteau corăbiile să se îndestuleze cu apă[11] de la vreun puţ care să nu fie atît de plin de şerpi, încît găleata cu care scoteam apa noastră revenea la suprafaţă, încărcată cu ei. Despre această insulă povesteşte mai multe lucruri istoricul şi filozoful Arrian[12] în scrisoarea trimisă împăratului Adrian August[13] în care pomeneşte de porturile, fluviile, cetăţile şi fortăreţele ce pot fi întîlnite urmînd coastele Mării Negre[14].

La 70 de mile de „Kili"[15] am intrat într-un rîu frumos şi mare al turcilor, numit Turla[16]; la zece mile în susul acestui <rîu> este aşezat oraşul Creman[17] sau Magraman, — unde mergea ca guvernator ca să-l cîrmuiască

---

[5] = Dunărea.

[5a] *Estourgeons.*

[6] *Deux souls* (= sols).

[7] *Boutargues.*

[8] Familii de tătari.

[9] *La commodité,* adică resursele locale.

[10] *Laissant ces embouchures à poupe.*

[11] *Aiquade* (de la provensalul *aigada*) termen folosit în secolul al XVI-lea.

[12] Flavius Arrianus, istoric (sec. II. e.n.). Ca guvernator al Capadociei, Arrian a cercetat coastele Pontului Euxin de la Trapezunt pînă la Sebastopolis (Dioscurias) pe care le-a descris sub formă de scrisoare către împărat.

[13] Împărat roman (117—138 e.n.).

[14] *Mer du Pont.*

[15] *Quili,* de la forma turcească: Kili.

[16] = Nistru.

[17] = Akerman.

pentru sultan, acela <chiar> care echipase cele două corăbii[18] — şi unde era locul nostru de debarcare[19] pentru a ne duce la curtea Poloniei.

Pe acest rîu Turla care socotesc că este cel care se numea în vechime Nistru sau Tyras se văd în timpul verii o mulţime de vietăţi mici care dimineaţa se nasc ca viermi şi aleargă pe apă, la prînz îşi pun aripi şi zboară pe mal şi la apusul soarelui mor; mi se pare că am citit la vreun istoric vechi că filozofii naturalişti[20] îi numesc Ephemeri[21].

Creman este un oraş din Moldova pe care sultanul l-a supus de nouăzeci şi cinci de ani cînd l-a luat de la genovezi[22]; <este> aşezat, după cum am mai spus, pe malul rîului Turla avînd la unul din capete o cetate cu nenumărate turnuri, două rînduri de ziduri şi şanţuri adînci, clădită după sistemul vechi, dar ticluită cum nu se poate mai bine; mahalalele[23] sînt mai întinse decît oraşul şi casele sînt făcute toate de sus pînă jos din lemn, negăsindu-se piatră decît foarte anevoie. Acest oraş era numit odinioară Monte Castro sau Citta Alba şi în acest oraş a trebuit să încep meseria de om pedestru deoarece nu se găseau cai sau carete pentru a mă duce la curtea Moldovei[24] către care m-am îndreptat după ce am încărcat într-un car cu boi toate hainele noastre şi cîteva merinde cu atît mai mult, cu cît nu se găsesc decît arareori locuri de unde să se poată îndestula omul cu cele trebuitoare. După ce am călătorit o zi în acest chip, înaintînd mai adînc am ajuns la un sat numit Purcari[25] care desparte ţara sultanului de ţara Moldovei şi la alte cîteva aşezări nenorocite care nu merită vreo atenţie, atît este de puţin locuit acest loc şi de puţin
p. 36 roditor, în afară numai de păşuni unde se găseşte o mulţime mare de vite, boi, cai, oi şi capre la preţuri foarte joase.

De-a lungul acestor drumuri se purcede cu mare frică, iar noi care nu aveam alt culcuş decît prin pajişti şi prin păduri, trebuia să facem de strajă toată noaptea pentru a nu fi luaţi de ei pe nepregătite, şi să aprindem focuri mari pentru a ne feri de frigul cumplit de care nu mai vorbesc, de teamă de a nu fi crezut de cei care, nepărăsindu-şi iarna încăperea cea mai călduroasă din casa lor, nu pot să-şi dea seama de frigul acestor locuri vecine cu nordul. Iăr cînd era frigul cel mai mic, ajungea totuşi ca să ne aflăm în fiecare dimineaţă, cînd ne sculam pentru a pleca mai departe, pătrunşi pînă la cămaşă de rouă şi de răcoarea nopţii, care e atît de răspîndită în acest loc; şi cîţiva

---

[18] *Galiotes*, galeră mică, uşoară şi rapidă.
[19] *Ou estoit notre adresse de nous désambarquer.*
[20] Partizani ai naturalismului în filozofie.
[21] Insecte care fac parte din familia efemeridelor, a căror existenţă larvară se petrece în apă.
[22] În realitate, în iulie 1484 şi nu de la genovezi.
[23] *Fausbourgs.* Este vorba de partea dinafara zidurilor.
[24] *Bogdania*, de la forma turcească Bogdan Ili.
[25] *Porcaer.*

dintre cei mai puţin încotoşmăniţi din ceata noastră şi-au prăpădit unghiile[26], mai avînd pe lîngă aceste neplăceri şi pe aceea de a-l vedea pe domnul de Montallays bolnav, gata să-şi dea duhul şi ajuns într-atît de uscat, încît stomacul său îi atingea şira spinării, pe cînd noi nu aveam pentru a-i veni în ajutor decît biscuiţi şi pastramă[27] şi îl tîram cum puteam, cînd pe jos, cînd în căruţă, mai rîzînd încă adeseori, în ciuda acestor neajunsuri, de un valet italian al seniorului Octavian care, ştiind să vorbească puţin sîrbeşte[28], ne slujea uneori de tălmaci şi de obicei de bufon, jucînd el singur comedii în care înfăţişa perfect glasurile şi feţele a trei sau patru personagii deodată.

Printre aceste cîmpii se găsesc nenumărate pîraie şi lacuri şi acolo în timp ce înaintam ne îndeletniceam să vînăm pe drum, nesfîrşite feluri de păsări, de asemenea şi pădurile ne ofereau noaptea vînători tot atît de plăcute de mistreţi şi de urşi pe care îi pîndeam din vîrful copacilor cu archebuzele de care îşi făcuse rost fiecare din noi la „Creman“ şi dacă popasul nostru se afla lîngă pădure, atunci aprindeam un foc mare în cerc în mijlocul căruia puneam căruţa noastră cu noi culcaţi sub ea pe saltelele noastre.

Cît am străbătut ţara, călăuzele noastre ne-au învăţat să mîncăm dintr-o buruiană pe care o găseam din belşug, ale cărei frunze seamănă cu măcrişul lung şi al cărui gust este întru totul asemănător cu al usturoiului, fără ca totuşi mirosul să rămînă în gură şi nici să revină din stomac, dacă se bea îndată după aceea vin care se găseşte însă atît de rar aici încît // alergau p. 37
<oamenii> de foarte departe să ne ceară nouă cu mari rugăminţi <vin> pentru bolnavii lor, deoarece noi duceam puţin vin în căruţa noastră[29].

Aceşti oameni, puţini la număr, de care vedem că e populată pe alocuri această ţară, sînt săraci şi lipsiţi, îmbrăcaţi cu cîteva piei de oaie, avînd picioarele învelite, în loc de încălţăminte, cu piei sau cu muşchi şi scoarţă de copac, legate şi învălătucite deasupra şi dedesubt cu o sfoară şi păşind deci cu greu, încurcaţi de toate acestea. A noua zi în sfîrşit, după ce am trecut rîul Prut la Ţuţora[30] am ajuns la Iaşi, foarte obosiţi şi foarte rebegiţi, deşi eram îmbrăcaţi din cap pînă în picioare după portul ţării cu căciuli şi cu haine din piei[31], de asemenea îmblănite.

Iaşul este un oraş mare[32] unde îşi are reşedinţa principele ţării şi e aşezat într-o cîmpie fără să fie închis cu ziduri, avînd spre sud un lac[33] ce se trage dintr-un izvor şi în acesta se prinde mult peşte.

---

[26] *En perdent les ongles.*
[27] *Chair sallée.*
[28] *Esclavon*, adică în general o limbă slavă.
[29] Descrierea aceasta lasă impresia unei călătorii foarte îndelungate. Ea a durat însă nouă zile după propria mărturisire a autorului.
[30] *Sussurra.*
[31] *Robes de peaux.*
[32] *Un grand bourg.*
[33] Lacul de la mănăstirea Frumoasa.

Această ţară a Bogdaniei, a cărei aşezare de frunte este Iaşul, era numită mai obişnuit Moldova, dar de cincizeci de ani de cînd sultanii turci au supus-o tributului[34], numele a fost schimbat în Bogdania sau Caraboldan[35] care înseamnă pămînt negru[36] şi aceasta din cauza nesfîrşitelor măceluri săvîrşite la cucerirea acestei provincii. Ea este foarte întinsă, şi principele ei, care se ţine de religia ortodoxă, şi al cărui stat poate să valoreze un milion de taleri[37] (monedă care corespunde cu trei sferturi de scud)[38] dă în fiece an turcului ca tribut şaizeci de mii de taleri, cincizeci de şoimi şi şaizeci de cai, fără să mai socotim îndoitul acestei sume care merge <sub formă de> daruri către paşale şi marii dregători ai Porţii.

Această curte mică este frumoasă şi face să vezi măreţia şi rangul pe care îl ţine acest duce[39] căruia i-am sărutat mîna mulţumită ocrotirii şi călăuzirii domnului Brutti[40], nobil albanez mare favorit al principelui; acestui Brutti îi adusesem în acest scop scrisori de la nişte prieteni de ai săi, ce erau atunci la Constantinopol, din a căror recomandare sau mai de grabă din curtenia lui însuşi, ne-a primit şi ne-a ospătat cît se poate de bine şi ne-a înlesnit să-l vedem pe acest principe în strălucirea sa, dînd audienţă în felul acesta.

Într-o piaţă mare, în faţa castelului, am găsit trei pînă la patru sute de ostaşi îmbrăcaţi în felul unguresc, înarmaţi cu iatagan la brîu şi cu o secure în mînă, aşezaţi doi cîte doi pînă la un umbrar[41] sub care ducele, aşezat, cu toţi marii dregători în jurul său asculta fără osebire plîngerile tuturor celor
p. 38 care veniseră şi care <stînd> la o sută de paşi de el // în genunchi, îşi arătau cu glas tare, unul după altul păsurile, şi el îi trimitea înapoi cu sentinţa care i se părea cea mai dreaptă. În timpul acelei ceremonii, el a poruncit să fim duşi să vedem casa lui care, spunea el, nu va putea să pară decît puţin lucru unor <călători> ca aceştia ce au văzut şi au cutreierat atîtea curţi princiare. Şi într-adevăr nu face <să te minunezi> fiind clădită numai din lemn şi cu foarte puţină piatră, prost îmbinată.

---

[34] Informaţiile conţinute în această scurtă notă istorică geografică sînt în mare parte greşite. Pentru datarea primului tribut plătit de Moldova (vezi P. P. Panaitescu, *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la impunerea Moldovei la tributul turcesc*, în „Studii", an, 5, 1952, nr. III iulie—septembrie, p. 187 ş. u.; vezi în volumul de faţă şi raportul din 1578 atribuit de noi cu probabilitate lui Comuleo).

[35] De la forma turcească *Kara Boghdan* = Bogdania neagră.

[36] Confuzie între Kara Bogdan cu sensul de Moldova şi Kara bildan cu sensul de ţinuturi negre, acest sens din urmă decurgînd din adăparea pămîntului cu sîngele celor măcelăriţi.

[37] *Talars.* Apreciere fără arătarea vreunui temei sigur şi fără explicarea sensului în care trebuie înţeleasă expresia. Autorul consideră aici fondul sau venitul anual al ţării?

[38] *Escu.*

[39] Domnul Moldovei Petru Şchiopul.

[40] Marele postelnic şi favorit al domnului, Bartolomeo Brutti.

[41] *Fraiscade.*

În afara înconjurului Iaşilor se află un număr de case ce socotesc eu că ajung la două mii, toate clădite din paie şi din lemn[42] şi în care locuiesc multe familii din acele neamuri rătăcitoare numite ţigani[43] sau <în părţile> dinspre noi, egipteni; care plătesc tribut ducelui. De aceea socot, văzînd că ei au o locuinţă statornică <numai> în această singură ţară, cum că şi-au tras de aici obîrşia[44] în vreun secol oarecare din trecut şi că şi-au păstrat de asemenea portul, căci femeile mai de seamă din Moldova se îmbracă tot aşa cum vedem pe acele egiptene (ţigănci) rătăcitoare[45] şi de asemenea <îşi gătesc> şi capul deasupra căruia aşază o roată mare făcută din benzi de pînză strîmte de două degete, îndoite una peste alta (în felul în care negustorii îşi învălătucesc panglicele lor sul), pînă la mărimea unui ciur, pe care-l împodobesc pe deasupra după starea lor. Doar aceasta este deosebirea între aceste fiinţe rătăcitoare şi femeile moldovence: anume că acestea sînt albe şi bălae şi acelea negre <la faţă>, dar în mod artificial, folosind la spălat decocţii de buruieni.

Acest popor a fost altă dată o colonie a romanilor şi păstrează încă ceva din limbă, care este alcătuită din italiană, slavă, greacă, turcă şi din mai multe altele[46].

Aceşti principi sînt cei care poartă marele stindard în războaiele în care sultanii turci merg ei înşişi <la luptă> şi nimeni altul nu are acest privilegiu decît numai ei.

La plecarea din această curte a Moldovei, fiecare din noi şi-a cumpărat pe preţul total de doi sau trei scuzi cel mult o trăsurică[47] trasă de un cal aşa cum se fac acolo, atît de joasă şi de uşoară, încît într-un loc primejdios se poate trece uşor <ridicînd-o> pe umeri, în această <trăsură> nu poate încăpea decît un singur ins <cu> salteaua şi merindele sale. Am trecut prin multe sate fără însemnătate, pămîntul fiind ca şi în cealaltă parte, şes şi bun

---

[42] *Toutes basties de chaume et de bois.*

[43] *Singres.*

[44] Presupunere tot atît de întemeiată ca numele dat de francezi ţiganilor de „bohémiens", adică locuitori ai Boemiei (!), alături de cel de egipteni (gitani, gipsy), folosit îndeobşte de occidentali. Textul este cam ambiguu fiind vorba mai întîi de acele case de lemn apreciate la vreo 2 000 (!) din înconjurul oraşului. Apoi se adaugă că în ele locuiesc *multe* familii de ţigani. Dar aici adjectivul multe înseamnă tocmai o îngustare şi în acelaşi timp o estompare a noţiunii numerice de la început. Avem de fapt o afirmare că în această parte semănînd mai mult a sat locuiesc şi familii de ţigani aşezaţi.

[45] Avem aici o inversare a constatării că ţigăncile folosesc portul localnicilor. Şi în vremuri mai puţin depărtate puteau fi găsite de pildă la ţigăncile de la Cîmpulung cele mai frumoase şi mai autentice ii, amintind de cele ale domniţelor de pe frescele bisericilor.

[46] Formulare defectuoasă punînd pe acelaşi plan toate aceste influenţe sau împrumuturi fără o dozare a importanţei lor şi fără a recunoaşte elementului romanic (aici numit *italian*) rolul său esenţial.

[47] *Se monta d'un petit carrosse.*

de pășune. Pe alocuri este bine lucrat și cultivat <cît am mers> pînă în ziua a treia cînd trecem din nou rîul Prut pomenit mai sus, înainte de a ajunge la Hotin, fără să ne batem capul prea mult cu îngrijirea[48] cailor noștri cît am străbătut această țară atît de puțin locuită, căci acolo se obișnuiește doar să se deshame caii și să-i lase să pască pe cîmp și merg întotdeauna nepotcoviți.

Hotinul este un oraș[49] mai jos de care trece fluviul Nistru ... pe care
p. 39 l-am pomenit mai înainte ... cu numele de Turla. Pe malul // lui este așezat un castel mic, încins cu ziduri înalte de cărămidă, clădit după sistemul vechi și dominînd[50] în toate părțile ...

Pe aceste drumuri noi întîlneam adesea laolaltă douăzeci sau treizeci din acele trăsuri mici pomenite <mai sus> și pe fiecare din ele era cîte o fată care se întorcea de la tîrgul din satele dimprejur, frumoase <toate> peste măsură și fără meșteșug, cu o cunună de flori pe cap pentru a arăta că sînt încă în așteptarea măritișului; noi cumpăram de la ele în trecere lapte, prepelițe (pe care le numeau în limba lor „perpelissa") și ouă cu care mai multe din aceste fete își umpluseră trăsurelele pînă sus și le așezaseră cu vîrful în sus, pe care ele călcau și se sprijineau fără să le spargă.

În acest loc (Camenița) noi ne-am dus să-l salutăm pe episcop care era un bătrîn onorabil, dedat mult studiului. El ne-a poftit a doua zi la cină, unde ne-am grăbit să mergen însoțiți de un franciscan[51] pe care ni-l dăduse domnul Brutti la trecerea <noastră> prin Iași și care ne slujea de tălmaci, dar a cărui latină proastă a stîrnit rîsul episcopului și uimirea sa de atîta neștiință, căci această limbă este folosită în aceste țări nordice pînă chiar și de ultimii argați din hanuri (!)

Încredințasem la Iași toți banii, mulți puțini cît îmi rămăseseră, marelui arendaș al vămilor[51a] care este acel care ia cu arendă de la ducele Moldovei

[48] *A coigner nos chevaux*. Dacă transcrierea este exactă, atunci ar putea fi vorba de *înfierarea* cailor. Dar este mai probabilă aici o eroare: *coigner*, în loc de: *soigner*, care se și potrivește cu contextul.

[49] *Grand bourg*.

[50] *Commandé* (corect: *commande*).

[51] Nivelul de cultură al franciscanilor era în general destul de redus. Acel al misionarilor din Moldova reiese și din vizitația lui Quirini din 1599. Dar atitudinea episcopului — dacă într-adevăr autorul a fost poftit la el și a avut loc scena povestită — este poate în legătură cu rezistența ce se opunea din partea catolicilor din Moldova pretențiilor de dominație ale bisericii polone. Cît privește afirmația că în „țările nordice" pînă și ultimii dintre argați ar vorbi latinește, ea arată o lipsă de seriozitate ce se vădește și în alte judecăți grăbite. (Vezi mai sus n. 46).

[51a] *Comercier*. Toată această întîmplare pare cam fantezistă cu atît mai mult cu cît nu se arată nici suma încredințată, nici calitatea precisă a acestui *commercier* (?). Dacă într-adevăr autorul fusese recomandat lui Brutti și bine primit de el, pare foarte puțin probabil ca vreunul din arendașii vămilor domnești să fi încercat să-l păcălească printr-un fel de „cec fără provizie". Din context pare să rezulte că autorul căuta să explice în felul acesta scurtarea călătoriei sale el renunțînd a mai merge la curtea regelui Poloniei, cum se lăudase la început.

toate veniturile ducatului său pentru a mi-i da înapoi la Liov[52], crezînd că fac o bună socoteală[53] din care speram să cîştig pe jumătate asupra monedei[54] <dar> scrisorile pe care mi le dăduse n-au fost de nici un folos faţă de cei cărora le erau îndreptate, astfel că m-am trezit cu aşa de puţine mijloace că abia aveam cu ce-mi plăti gazdă. Iar ca să mă hotărăsc să mă înapoiez la Iaşi, mi-era teamă de lungimea dusului şi întorsului cît şi de a-i întîrzia pe aceia cu care eram, apoi şi de primejdia tîlharilor şi <mă muncea> gîndul că nu voi face nici un pas înainte în recăpătarea banilor mei, astfel că a trebuit să mă hotărăsc să-i pierd şi să-mi încerc norocul de a mă întoarce în Italia, fără a fi împovărat <de bani>, cu ajutorul celor care, mai chibzuiţi ca mine, se obosiseră să şi-i ducă cu ei, părîndu-mi ... doar rău de scurtarea călătoriei mele ...

---

[52] *Leopoli.*
[53] „*Un mesnage*", adică o economie, o afacere.
[54] *Sur les espèces.*

FELICIAN DE HERBERSTEIN

(? — înainte de 1 iulie 1591)

*

Felician de Herberstein, nobil de origine austriacă, este fiul lui Sigismund *„liber baro* (=Freiherr) *in Herberstein, Nyperg et Gutenhag"*, fost sol al regelui Ungariei în Polonia şi la Moscova, căruia îi este dedicată lucrarea *Hypomnemation* a lui George Werner despre apele Ungariei (vezi şi *Călători*, II). El însuşi ocupa un loc de cinste la curtea lui Rudolf al II-lea. În 1583—1584, el este unul din comisarii imperiali delegaţi la negocierile purtate între împărat şi regele Poloniei, Ştefan Báthory, sub mediaţia lui Possevino, pentru curmarea litigiului dintre ei cu privire la cetatea şi regiunea Satu Mare. Drept compensare ar fi urmat ca regele să primească oraşul şi regiunea Baia Mare, împăratul păstrînd Satu Mare dar cu obligaţia de a-l demantela. Possevino în „comentariul" său, intitulat *Transilvania* (cartea a IV-a, cap. 14, ed. Veress, Budapest—Cluj, 1913), dezvăluie manevrele lui Herberstein care, spre a cîştiga favoarea lui Ştefan Báthory, îndeamnă în taină pe reprezentantul acestuia să-şi mai sporească pretenţiile (probabil pentru a include întreaga regiune minieră care îl interesa). Luase în exploatare minele de la Cavnic (Capnic) lîngă Baia Mare pe doi ani cu o arendă de 200 de „gire" anual. Dar curînd de-

clară că este în pagubă şi cere şi folosinţa satelor ţinînd de Cavnic, precum şi prelungirea contractului pe 12 ani, oferind un spor de 50 de gire anual (propunere înaintată de Prezidiul Transilvaniei regelui Ştefan Báthory la 13 august 1584). Este desigur o legătură între serviciul tainic amintit de Possevino şi noile propuneri pentru un contract mai avantajos. Totodată, Herberstein s-a oferit să-şi dea părerea sa de specialist asupra modului de exploatare a minelor aparţinînd principelui, cu gîndul neexprimat al unei extinderi a domeniului său de activitate şi în centrul Transilvaniei. Venirea sa în toiul iernii arată oarecare grabă, justificată de altminteri, deoarece cîteva luni după aceea murea Ştefan Báthory de a cărui favoare se asigurase în modul amintit mai sus. Jacques Bongars a fost oaspetele său la Baia Mare trei săptămîni încheiate, în care interval a vizitat desigur şi minele de aur exploatate de el. Dar, destul de ciudat, nu avem nici o însemnare în jurnal pentru acest răstimp. Trebuie amintit că Felician de Herberstein a fost unul din puţinii sprijinitori ai încercării de eliberare a lui Petru Cercel din închisoarea de la Chioar (vezi textul lui Sivori din volumul de faţă).

Cît priveşte vizita din 1585 la minele de la Zlatna, Almaş, Ruda, Brad, Abrud şi Băiţa, ea s-a făcut în grabă, pe o vreme neprielnică şi fără participarea unor alţi cunoscători ai mineralogiei. Guvernatorul Ioan Géczy îi dăduse ca însoţitor pe tînărul secretar al principelui, Ştefan Iosica, profan în această materie. Acestuia îi semnalează Herberstein diferite nepotriviri constatate în fugă. Raportul redactat curînd după aceea e un amestec de observaţii directe vădind o experienţă reală şi de formule sau imagini care mai păstrează ceva din mistica alchimiştilor. Acelaşi spirit poate fi regăsit şi în descrierea lui G. Werner *(Hypomnemation)*, citată mai sus, şi în corespondenţa lui Bongars, ba chiar în epistola dedicatorie a acestuia către Guillaume Lenormand în care pomeneşte de „spiritele acelea metalice şi minerale... care fecundează ţărîna şi fac să crească aur"... Căci se credea că există şi un aur vegetal. Aşa trebuie înţeleasă şi reprezentarea vînei de aur din pămînt ca un pom cu rădăcină, trunchi, frunze, fructe etc. — cum apare în raportul de faţă. În sfîrşit, în partea finală vizitatorul trage concluzii practice. Modul de exploatare în uz este defectuos şi nerentabil. Herberstein se propune ca arendaş pe termen de patru ani pentru trei din acele mine: Zlatna, Almaş, Brad cu perspectiva unor adăugiri ulterioare şi un fel de promisiune nebuloasă că la expirarea contractului principele îşi va relua minele cu toate atelierele *(omnibus eorum officinis)*. Dar punctul cel mai important pentru Herberstein din cuprinsul raportului său este adaosul final conţinînd întrebarea, indirect, formulată, cu privire la hotărîrea regelui în chestiunea extinderii şi prelungirii contractului referitor la mina de la Cavnic. De aceea, cum subliniază şi editorul textului A. Veress (*Documente*, III, p. 64), a venit el în grabă în ciuda vremii de iarnă şi a condiţiilor mai puţin favorabile (ger, început de epidemie de ciumă etc.). După moartea sa, contractul este prelungit de principele Sigismund Báthory prin diploma din 1 iulie 1591 dată în folosul fiilor lui Herberstein, Sigismund şi Friedrich, în care sînt înşirate şi satele afectate exploatărilor miniere. Contractul prelungit pe 6 ani (1592—98) prevede şi dreptul de a folosi atelierele monetare pentru baterea de groşi şi denari pe lîngă o serie de privilegii şi imunităţi feudale, (vezi Fridwaldszky *Minero-Logia Magni Principatus Transilvaniae seu metalla, semi-metalla,*

sulphura, salia, lapides et aquae conscripta (Cluj), 1767, pp. 203—205, şi A. Veress, *Documente*, III, p. 65).

În vara anului 1597 aflăm că principele Sigismund Báthory „a spoliat numai din capriciu pe un nobil austriac care avea în arendă minele sale . . ." Este vorba de rezilierea, cu puţin înainte de termen, a contractului de care beneficia Friedrich, fiul lui Felician de Herberstein. Acesta, adresînd neîncetate plîngeri şi reclamaţii comisarilor imperiali, le strecura şi tot felul de informaţii. Şi tot astfel continuă el şi în timpul cîrmuirii lui Mihai Viteazul. Ba se plînge de faptul că a fost silit de domn să scoată bani pentru plata cazacilor cantonaţi anume pe pămîntul său, ba declară că este persecutat la instigarea doctorului Muraltus (sau Muraldo), cu care se află în proces pentru o datorie de 24 000 de taleri şi în rivalitate pentru exploatarea minei de la Zlatna, şi care este bine văzut de domn (*Hurmuzaki*, IV/1, pp. 24—25), ba trece la insinuări de natură politică. Dar lungile daraveri dintre Friedrich şi Muraltus, concretizate în procesul pe care Friedrich îl pierde pînă în cele din urmă, nu intră în cadrul cercetării şi valorificării raportului din 1585 înfăţişat aici. El a fost publicat de A. Veress în *Documente*, III, pp. 58—64 după o copie manuscrisă din secolul al XVIII-lea.Valoarea sa este evidentă căci dă amănunte preţioase asupra tehnicii extragerii şi asupra prelucrării minereului de aur şi de alte metale din cele şase mine din Transilvania amintite mai sus, deşi raportul este tendenţios şi urmăreşte să obţină darea în arendă a acestor exploatări şi renunţarea la munca în regie. Informaţiile sale completează pe cele din raportul comisarilor imperiali trimişi în Transilvania în anul 1552.

Felician de Herberstein mai apare indirect în volumul nostru: a) în relaţia lui Sivori care aminteşte cu recunoştinţă de ajutorul dat de el lui Petru Cercel, închis în cetatea Hust de unde a reuşit ulterior să fugă în noiembrie 1587, şi b) în relaţia lui Bongars, adică atît în jurnal cît şi în Epistola dedicatorie din 1597 către „fratele Guillaume Lenormand". În ele sînt amintite scrisorile de recomandare adresate de Felician persoanelor celor mai influente de la curtea princiară şi din oraşele Sibiu şi Braşov. Situaţia sa la marginea hotarului dintre statul lui Sigismund Báthory şi cel al împăratului îi conferea o importanţă deosebită. Prin interesele sale el era legat mai mult de principe decît de Ungaria imperială. Fiii săi, Friedrich şi Sigismund, vor avea un rol mult inferior aceluia care i-a revenit lui după cesiunea regiunii Baia ca urmare a mediaţiei lui Possevino.

Baia Mare 22 decembrie 1585[1]

...Am plecat apoi la minele din Zlatna şi am observat cu luare aminte, după cum îmi poruncise maiestatea voastră[2], starea exploatării[3] şi mijloacele de îndreptare şi m-am încredinţat că treaba nu este condusă cu pricepere de cel ce exploatează în prezent minele, întrucît nu se pricepe de loc la <extragerea> metalelor şi nu poate fi înduplecat nici chiar prin speranţa cîştigului să coboare în mină, aşa că tăietorii fac ce vor, şi dacă nu se vor lua alte măsuri în lucrurile acestea, minele acelea vor fi părăsite de nevoie din cauza aerului rău <din ele>[4]. O îndreptare a acestui p. 58

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de Veress în *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1931, III, pp. 58—64, doc. nr. 28.

[2] Relaţia este adresată regelui Poloniei Ştefan Báthory.

[3] *Culturae statum.*

[4] *Ob aëris incommoditatem.*

neajuns ar putea fi <adusă prin săparea unui> canal[5] plănuit din vechime[6]. În scopul acesta, şi (ar trebui săpat în stînca tare <în lungime> de vreo 22 de paşi[7] în direcţia minei mai vechi, ca să poată să iasă şi apa, şi aerul; în sfîrşit cum mina superioară şi mai recentă este supusă aceloraşi neajunsuri, din partea celei inferioare şi mai vechi, va trebui să se ducă pînă la ea un canal întru totul asemenea cu acela, chiar dacă distanţa ar fi mai mare şi ar cere cheltuieli mai mari. Şi această lucrare, avînd în vedere felul stîncii, va putea cred fi dusă la capăt în răstimp de trei ani. Speranţele <de cîştig> din partea acestor mine, deşi pînă acum se ivesc bulgări de aur care se separă după ardere, totuşi după părerea mea sînt îndoelnice întrucît toate minele de aur din întreaga Transilvanie sînt de aşa fel că se întind mai puţin în adîncime şi uneori degenerează la loc foarte adînc. Dar cum particularitatea sau caracteristica acestei vine metalice de la Zlatna[8] este că se ascunde ca un arbore în măruntaiele pămîntului şi în stînca tare şi[9] — judecînd după îmbelşugarea extragerilor celor mai curate — îşi dă ramurile sale mai luxuriante cu frunze abundente chiar în jurul trunchiului său şi nu îşi produce fructele sale strălucitoare şi mobile colo şi dincolo fără vreun raport necesar cu coroana sa de ramuri foarte întinsă, va trebui să ne gîndim la un alt arbore asemănător cu acel al acestei vine metalice, care va trebui căutat sau în adîncimea minei a doua prin canalul al treilea, sau într-adevăr — ceea ce este mai sigur — la suprafaţa stîncii solide, potrivit cu proporţia distanţei dintîi, căci de obicei locul unei asemenea vine metalice oferă după aceea arbori[10] mai depărtaţi după măsura munţilor şi a văilor. În sfîrşit, minereul extras nu este spălat în băi aşa cum trebuie, întrucît corpusculul de aur uşor se dezagregă[11] sub forma unui antimoniu foarte rafinat[12] şi poate fi lesne luat ca o spumă de

---

[5] *Cuniculus.*

[6] *Ab antiquis.*

[7] *Passus montanos* — nu cunoaştem deosebirea cantitativă între un *passus* simplu şi un *passus montanus* (referitor la mine).

[8] *Zalathnensis.*

[9] Dăm aici urmarea acestui pasaj din textul original: *et ramos suos pro ubertate purissimarum extractionum, circa truncum suum foliis latis luxuriori faciat, neque hac vel illac mobiles et rutilantes fructus suos extra proportionem frondibus nimium patulis exhoerat*... Credem că pare mai probabilă citirea *luxuriores* [ramos], decît *luxuriori* [ubertate]. Cuvîntul *mobiles* poate fi în legătură cu noţiunea de risipire colo sau colo *hac vel illac* — dar pare curios asociat de calificativul *rutilantes* care aparţine unei alte ordine de idei. Nu ar fi exclus să fie o citire greşită în loc de *nobiles* (et rutilantes) fructe nobile şi strălucitoare. Cuvîntul *exhaerat* este de fapt: *exserat.*

[10] *Mobiles* (?) (= nobiles?). Tot raţionamentul se întemeiază pe ideea unei simetrii necesare în filoanele metalice crescute în pămînt ca nişte arbori.

[11] *Fetiscat* (= fatiscit).

[12] *Nobilissimi.* În mineralogia influenţată încă de alchimie antimoniul juca un rol aproape magic.

apa năvalnică, ceea ce i-am arătat în faţă secretarului Ştefan Iosica[13] al prea luminatului principe care îmi fusese dat ca însoţitor pe drum de către măritul domn guvernator[14]. De aceea, apa ce vine cu forţă trebuie primită în multe bazine mici ca o apă purtătoare de aur şi purificată cu mare grijă ca să curgă de aici limpede şi nu tulbure.

Atelierul de topit poate să-şi împlinească sarcina sa încă şi mai anevoie, întrucît foalele sînt uzate şi cuptoarele sînt prea mici şi o dată cu piatra se mai adaugă o materie şi mai grosolană care o întrepătrunde şi care este rebelă la acest mod de topire, şi din cauza aceasta materia care trebuie topită este silită să rămînă în cuptor mai mult decît mi se pare potrivit, în sfîrşit se vede că nu este nici un fel de boltă deasupra cuptoarelor care să poată primi vaporii metalici[15] pentru ca uscăciunea pucioasei să nu ia cu sine umiditatea metalelor şi să o ducă în sus (în văzduh). Dar mai ales ceea ce se cere pînă în cele din urmă pentru o adevărată exploatare a metalelor este munca neîntreruptă toată iarna atît la atelierele de topire cît şi la băi, ceea ce de fapt fac eu la Baia Mare[16] şi se poate face în egală măsură şi la Zlatna, ca să nu fie aproape nici o pauză în muncă, şi în sfîrşit este mai mult belşug de apă în vreme de iarnă ca în vreme de vară, ceea ce este un lucru ce nu trebuie trecut cu vederea, întrucît locul acesta duce lipsă de apă.

Iar minereul de argint viu a fost aşa de mult distrus de ape[17] şi prăpădit de exploatările celor vechi, încît nicăieri nu se mai găseşte o vînă adevărată[18], şi nu este cercetată cu sîrguinţa ce s-ar cuveni, // nici materia brută[19], p. 60
care întotdeauna se sapă la întîmplare şi tot astfel nu se tratează cum trebuie, aşa că oamenii de azi[20] abia obţin jumătate <din cantitate>, căci ei nu fărîmă pietricelele în care sînt fixate pretutindeni grăunţe de metal alunecos şi uşor[21], ci scuturîndu-le printr-un fel de cernere mai primitivă ei adună toate cîte le pot <aduna> şi <din> acestea se mai pierde o bună parte din cauza presiunii prea mari a focului. De aceea sînt de părere ca acea materie amestecată cu cinabru să fie transportată spre valea[22] şi pîrîul Ampoiului şi acolo

---

[13] Român bănăţean aparţinînd nobilimii mărunte, catolic, trecut din slujba fraţilor Bathoreşti în aceea a tînărului principe pe care îl domină. În 1594 ajunge cancelar. Prin căsătoria sa se înrudeşte cu el. Arestat în aprilie 1598 este judecat de imperiali în august şi executat la Satu Mare, la 2 septembrie 1598 (vezi mai jos biografia lui Giov. de Marini Poli).

[14] Ioan Géczy.

[15] *Fumum metalicum.*

[16] *Rivulis Dominarum.*

[17] *Diluvio.*

[18] *Genuina.*

[19] *Vilis.*

[20] *Moderni.*

[21] *Tenui* (corect: *tenuis*).

[22] *Vallum* (= vallem).

să fie fărîmițată de zdrobitor[23] și să fie spălată cu atenție în felul care i se potrivește, pentru ca partea cea mai aleasă din ea să poată fi distilată cu grijă pricepută, supunînd-o în sfîrșit la acțiunea unui foc mai mic prin scufundare în apa rece ca să nu se evapore[24]. În locul vaselor de lut care crapă adesea spre marea vătămare a lucrărilor, s-ar putea face niște vase de fier deschise și putînd fi spălate, (?)[25] cu ciocuri mai lungi în partea dinapoi nu numai pentru ca să se păstreze mai bine materia, dar ca să se cruțe și cheltuielile de prisos.

În mina de argint din Almas[26], de care mi-a pomenit maiestatea voastră regească la Niepolomice nu am putut intra din cauza stricării canalului și a puțului, dar din fragmentele de minereu găsite în jurul minei se vede că vîna e de plumb conținînd argint. Cu al cărei ajutor s-ar putea realiza cu mai mult succes topirea minereurilor de la Zlatna. Iar mina de aur de la Almaș care odinioară era foarte bună este acum distrusă aproape cu desăvîrșire, astfel că nu este nici o nădejde de refacere, dar nu m-aș îndoi că dacă de acum încolo s-ar depune o grijă sîrguitoare făcîndu-se cercetări în jurul acelui deal[27] s-ar găsi de asemenea un cuib[28] de aur curat, întrucît pe toate văile Almașului se rostogolesc grăunțe de aur solid[29].

Lîngă satul Ruda[30], la o jumătate milă de Brad[31] am văzut o mină de aur care se exploatează acuma <și care e> a serenisimului principe al Transilvaniei. Cum însă vîna aceasta e foarte subțire și scurtă, iar piatra de pe margine <e> de așa fel că din cauza tăriei ei nu poate fi desfăcută bine în bucăți[32] nici cu fierul, și nici cu ajutorul focului, și că înaintînd în adîncime această vînă se arată a fi mai îngustă și mai puțin aleasă, mi se pare că e de slabă nădejde.

Lîngă satul Ruda au fost ridicate două pive[33] <dintre care> una cu un bazin[34], <dar> care nu vor fi de nici un folos din cauza puținătății apei. Iar piua nouă așezată pe rîul Criș ar putea ușor să facă față la fărîmarea mine-

---

[23] *Contusorium.*
[24] *Ne respiret.*
[25] *Lutabilia*, vezi Glosarul lui Du Cange-*lutare* = lavare.
[26] *Almaschiensem* = Almaș (jud. Hunedoara).
[27] *Promontorium.*
[28] *Nidus.*
[29] *Solidi* (adică nu în pulbere).
[30] *Rwda* contopit cu Barza, sat, com. Criscior în componența orașului Brad, jud. Hunedora.
[31] Brad.
[32] *In copia.*
[33] *Contussoria.*
[34] *Piscina.*

reului cu cele nouă pisăloage[35] <ale sale> chiar dacă s-ar îndoi numărul tăietorilor.

De la Brad am vrut să mă îndrept spre mina de aramă după cum aveam poruncă de la maiestatea voastră regească, dar întrucît a început să se răspîndească ciuma în satele de prin prejur și iarna grea amenința cu zăpada, care ar fi împiedicat să se poată face o cercetare așa cum trebuie // și se cuvine, am p. 61
socotit să mă las deocamdată de această treabă, dar o voi îndeplini de va vrea Dumnezeu pentru ca prinzînd prilejul <potrivit> să se împlinească în viitor voința îndurătoare a maiestății voastre și în această privință.

La Abrud minereurile de aur sînt din belșug și deci nu este nici o teamă că ar putea lipsi, dar apa pentru acționarea pivelor este așa de puțină în jurul minei, încît ar putea face puțină treabă. În sfîrșit modul de spălare, e cel mai prost <cu putință>, încît aș crede că bieții băeși[36] abia pot să păstreze jumătate <din cantitatea minereului>, căci ei nu mărunțesc minereul după cum trebuie, ci îl fărîmă într-un chip grosolan și pe un canal îngust întind o pînză de sită[37] în care nădăjduiesc <ei> că ar putea reține[38] aurul. Ceea ce iese de-a valma[39] pe acel canal, parte se varsă cu apa năvalnică în pîrîul ce curge pe de lături, parte însă se depune pe pămînt, și această depunere pe o suprafață foarte scurtă de-abia doi coți lungime, este din nou curățită printr-o agitație foarte violentă și astfel și rămășița de aur care mai există este gonită. Pirita purificată numită *Kyz*, ei o zdrobesc din nou în mori și o tratează apoi în chipul de mai sus, crezînd cu tărie că pirita fărîmițată în părticelele și fărîmele cele mai mici ar da aur <în chipul acesta>, ceea ce însă nu este, <adevărat> căci fiind o materie uniformă nu se poate nicidecum scoate din ea aurul decît prin topire și lichefiere. Iar pietricelele care se află nepurificate îndeajuns în pirită dau acel aur pe care ei îl obțin în cantitate mică prin spălarea a doua, din care — cea mai mare parte din cauza rotunjimii e dusă de apă cu mare pierdere încă de la primele spălări. Ar trebui deci să se adopte la spălări un fel de a proceda mai folositor și mai iscusit, pentru ca să se rețină nu numai părticelele mai mari de aur, dar chiar și pulberea cea mai măruntă care este amestecată cu porțiunile cele mai mici ale substanței pietrei și să se conserve cu grijă acea pirită, care la topire ar da nu numai aur dar și argint, dacă ar fi tratată cu meșteșug așa cum îi e cerința. Din cauza marei înălțimi a locului acela apa nu poate fi adusă în nici un chip de nicăieri, după cum am cercetat cu mare atenție, dar s-ar putea avea ceva ajutor de la mai multe iazuri, deși ar fi de cea mai mare însemnătate ca și acest lucru să nu depindă de așteptarea ploilor. Dar eu socot că trebuie să ne gîndim mai de-

35 *Pistillis.*
36 *Montanistas.*
37 *Telam ... sedatiam.*
38 *Excipere.*
39 *Turmatim.*

grabă în ce fel ar putea fi transportată masa de minereuri la o apă mai îmbelşugată, ceea ce cred că este nu numai de trebuinţă dar chiar cu putinţă. În adevăr în multe alte locuri minereul se transportă pînă la o depărtare mult mai mare, aici nu-ţi stă în cale nici o înălţime; s-ar putea face un drum în coborîş lin după dorinţă, şi deşi pe acei munţi nu s-ar putea greu hrăni un mai mare număr de cai din cauza lipsei de ovăz, totuşi aprovizionarea cu fîn este bună şi s-ar putea asigura pretutindeni sus-zisul transport al minereului
p. 62 cu boii, // desigur nu în chipul obişnuit, ci legaţi împreună de coarne, căci în cursul ploilor şi al zăpezilor care în mod obişnuit sînt foarte dese la munte, nu li s-ar răni pielea <grumazului> de jug, ba chiar li s-ar îndoi puterile, nemaifiind stingheriţi de nici o durere a pieptului. Astfel s-ar căra uşor orice povară oricît de mare <şi> la deal şi la vale pe partea mai puţin sensibilă a trupului de la spinare în jos[40], iar dacă i-ar stingheri gheaţa, s-ar putea potcovi copitele <boilor>, după cum se obişnuieşte în alte regiuni de munte. Iar, metodele subtile care ar trebui folosite la spălarea şi topirea acelor minereuri ar avea nevoie de o cercetare pătrunzătoare şi de exemplificare[41]. De aceea ar fi de prisos să mai reţin pe M. V. cu această înşirare plicticoasă dincolo de ce se cuvine... etc. Voi da toate lămuririle oricărei persoane ce va porunci maiestatea voastră, şi aceluia îi voi dezvălui cu dragă inimă nu numai cele de mai sus, dar şi alte lucruri apropiate şi mai însemnate, numai să fie <acela> un spirit capabil şi nu fără pricepere în exploatarea metalelor.

Despre chestiunile în legătură cu mina de aramă am voit să aduc respectuos la cunoştinţă maiestăţii voastre că meşteşugarii germani şi de ici şi de colo de prin oraşele săseşti se plîng nu numai de lipsa[42], dar chiar şi de „ductibilitatea"[43] acelei arame de Băiţa[44]; de aceea sfătuiesc în tot chipul ca arama pe care o numesc ei „neagră" să fie dusă la Zlatna şi acolo să se scoată din ea argintul cu ajutorul plumbului, şi apoi să se transporte de acolo la o milă jumătate în direcţia Alba Iulia, acolo unde curge un afluent al rîuşorului Ampoi şi îl îmbogăţeşte <cu apele sale>, şi acolo să se ridice o piuă cu ciocan[45] pentru fărîmarea mai grosolană a aramei şi săparea (?) <sa>[46]. Motivul sfatului meu este acesta.

Plumbul care se adaugă la separarea argintului de aramă se rafinează

---

[40] *Per insensibilem corporis spinae dorsi in fixam partem.*
[41] *Demonstratione.*
[42] *Defectus.* Oare de înţeles: calitate inferioară (defectus)?
[43] *Ductibilitate.*
[44] *Rezbanya* = Băiţa.
[45] *Officina cum malleo.*
[46] *Ad extenuandum... incavandumque* (!) Ultimul cuvînt pare greşit redat. Oare: lavandumque? Ar rămîne de justificat prima silabă i n.

acum cu mare pierdere <şi rămîne> sărac[47], şi acesta ar putea fi folosit a doua oară la topirea minereului din Zlatna şi ar putea fi îmbogăţit: în sfîrşit a se curăţa[48] în chipul cel mai potrivit de substanţa de argint şi de aramă amestecată cu plumb de acesta, datorită vaporilor de antimoniu, sulf şi arsenic care, obosind[49] (?) corpusculul unit cu aurul, îl trag în jos prin greutatea[50] vaporilor lor, aşa cum diavolii obişnuiesc să tragă cu ei sufletele nenorocite ale păcătoşilor[51]. În sfîrşit nu este nici o îndoială că s-ar putea descoperi în Transilvania multe mine de aramă şi de plumb, care, dacă s-ar pune în lucru, ar ieşi destui bani pentru folosul serenisimului principe — căci ar putea răscumpăra şi plumbul de la exploatatorii metalelor pe o sumă potrivită. Adică un „centenariu"[52] de plumb <pe> 3 florini, <unul> de aramă „neagră" pe 7 florini. O marcă[53] de argint conţinînd aramă (în afară de cele 6 pisete care trebuie întotdeauna scăzute pentru lucru) pe 8 florini. Şi dacă acel argint ar p. 63
conţine aur, atunci, pentru separarea fiecărei mărci, de asemenea 50 de denari. Iar aurul <s-ar plăti> la preţul <său> obişnuit, chiar dacă prin amestecul unei cantităţi mai mari de aramă metalul s-ar face mai moale şi mai ductil şi s-ar îndeplini opera de separare fără ajutorul unui plumb străin. În sfîrşit muncitorii germani, locuitori ai oraşelor, ar putea uşor să vină în număr mare la atelierul aşezat în apropiere şi să rînduiască lucrul după cum vor ei. Orice fabricare de vase de aramă[54] este zăbavnică, <aducătoare> de multe griji, şi mai degrabă o preocupare pentru un om particular, de aceea aş socoti că trebuie să ne lăsăm de ea. Nu trebuie scăpat din vedere şi faptul că dacă vasele făcute sînt în mîinile principelui <vor fi> pentru acestea stăruinţe neîncetate spre paguba tezaurului[55]. Iar dacă maiestatea voastră ar binevoi să aprobe sfatul meu în această privinţă, cred necesar că ar trebui să li se dea oricăror locuitori ai Transilvaniei, printr-o hotărîre publică şi irevocabilă, facultatea liberă de a exploata aceste două feluri de metale, dar totuşi cu taxa de mai sus a aramei <şi> plumbului <precum> şi a aurului şi argintului cuprinse în

---

47 *Magno dispendio pauperum modo affinatur.* De înţeles: pauperum (plumbum). Forma *pauperus*, se foloseşte alături de cea *pauper, ris.* Interpretarea noastră ţine seama de perspectiva de îmbogăţire care urmează: *ditius reddi posset.*

48 *Medetur* — Subiectul fiind subînţeles: aurul. Valoarea oarecum morală a acestei purificări completează comparaţia mistico-religioasă din restul frazei.

49 *Fatiscens;* aci în sens tranzitiv: hărţuind, atacînd, acţionînd asupra.

50 *Ponticitate* (= pondicitate).

51 Deci comparaţia este următoarea: antimoniul, sulful şi arsenicul joacă rolul diavolilor pedepsitori, aurul este sufletul curat care se mîntuie, iar corpusculul de materii impure ţinînd prizonier aurul este dezagregat şi acestea sînt trase în jos, asemenea sufletelor păcătoase.

52 *Centenarius* = 100 de libre, numit şi chintal.

53 *Marca* (măsură de greutate).

54 *Cuprorum vasorum perfectio.*

55 *Aerarii metalici.* E vorba de venitul principiului din exploatarea metalelor.

acestea, ca să poată să se consacre exploatării metalelor cu mai multă încredere şi siguranţă, căci dacă nu se face aşa, nimeni nu va schimba un lucru sigur pe care îl posedă pentru unul nesigur expus la mii de primejdii. Trebuie să se purceadă cu momeli pentru ca albinele încrezătoare să facă miere.

Cît ar profita statul de exploatarea minereurilor, nu mai trebuie să arăt cu prea multe argumente maiestăţii voastre ca unuia din principii cei mai prevăzători de pe lume; este destul că acest stat ar ajunge mai civilizat, mai populat şi mai bogat, şi ar putea să se împodobească în timp de pace cu aceste bogăţii iar în împrejurări vitrege să se ridice deasupra valurilor <adversităţii>. Dar de munca cui ar putea să se folosească maiestatea voastră pentru această treabă, în aşa mare lipsă de oameni capabili, nu văd <de loc>. Eu însumi, trei ani întregi am căutat cu toată sîrguinţa ce mi-a fost în putinţă în tot locul prin Germania pentru minele mele un administrator de credinţă, cumpătat şi priceput pentru ca atunci cînd s-ar întîmpla să lipsesc de aici o lună-două, pentru plăcere sau pentru vreo treabă, să vadă în acest timp cu îndemînarea cuvenită de interesele mele, însă pînă acuma soarta mea nu a voit să-mi scoată înainte un atare <om>. De aceea, după părerea mea, vor trebui instruiţi locuitorii ţării care vor fi întotdeauna la îndemînă. Şi dacă aş şti că s-ar satisface <astfel> voinţa îndurătoare a maiestăţii voastre, mi-aş oferi şi în această privinţă concursul meu devotat.

Aş lua în arendă pe patru ani Zlatna cu mina de argint de la Almaş şi Băiţa şi mi-aş construi toate clădirile pe cheltuiala mea, aşa cum propun[56]
p. 64 smerit în scrierea mea de faţă // şi le-aş îmbunătăţi pentru ca amintirea veşnică a serviciilor mele să rămînă ca un monument în această <regiune de> margine atît de vestită a lumii creştine. În sfîrşit ar putea fi organizate mai bine şi minele[57] din Abrud despre care nutresc mari speranţe că ar avea bogăţii nesfîrşite, şi ar spori venitul de la topire şi s-ar duce la împlinire cu acest prilej şi toate celelalte lucruri ce le-ar dori maiestatea voastră. Eu m-aş mulţumi cu simpla exploatare a minei de la Zlatna şi, dacă s-ar afla ceva aur sau argint împreună cu plumbul sau arama scoase din mine <aş consimţi> ca să fie transportat pentru rafinare în atelierele de la Zlatna, numai să-l pot duce fără vreo piedică la Baia Mare şi — după cum s-ar ivi nevoia — să-l pot separa şi pune în lucru[58], căci fără acest profit cu greu aş face faţă cheltuielilor pentru aceste munci serioase care cer un exploatator circumspect pentru o treabă atît de însemnată. În sfîrşit, dacă în vecinătatea minei de la Almaş s-ar vedea nişte mine bune[59] care să poată fi adăugate pe lîngă cele de la Zlatna, să mi se încredinţeze şi acelea cu această condiţie ca, după împlinirea

---

[56] *Consulo.*
[57] *Minerae.*
[58] *Separare et praelo subücere.*
[59] *Commodae.*

termenului meu de arendă, să rămînă în stăpînirea serenisimului principe cu toate atelierele lor. Nu mă îndoiesc că dacă maiestatea voastră regească şi serenisimul principe al Transilvaniei se vor încredinţa că ajutorul meu credincios este folositor chiar peste aşteptări vor arăta cu oarecare bunăvoinţă că acceptă această propunere cu dragă inimă etc.

Dat la Baia Mare în ziua de 22 decembrie A D 1585.

A maiestăţii voastre
prea smerită slugă
Felician L. baron de Herberstein

DESCRIERE ANONIMĂ A MOLDOVEI

*

Această descriere a fost întocmită în 1587 cu scopul de a informa pe papa Sixtus al V-lea despre posibilitățile de participare a Moldovei la o campanie împotriva turcilor.

Autorul care a cercetat în cronicile vremii și îndeosebi în opera lui Matthias Miechowski relațiile Moldovei cu turcii în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, și care cunoaște și greutățile întîmpinate de Petru Șchiopul la Poartă, stăruie îndeosebi asupra cruntei exploatări turcești, dînd date asupra cuantumului haraciului, asupra peșcheșurilor și contribuțiilor extraordinare plătite sultanului atît de Petru Șchiopul cît și de nepotul acestuia, Mihnea, domnul Țării Românești, înainte de mazilirea sa. După cum rezultă din text, informatorul său principal a fost însuși marele postelnic Bartolomeo Brutti.

Autorul relației caută să folosească propaganda catolică pentru o acțiune comună a moldovenilor, cazacilor și tătarilor împotriva turcilor, slăbiți de înfrîngerea suferită în Persia.

Din unele date cuprinse în text rezultă că relaţia a fost scrisă în prima jumătate a anului 1587, înaintea sosirii în Moldova a misiunii iezuite polone conduse de Stanislav Warszewicki (3 septembrie 1587). Am fi ispitiţi să credem că este datorată lui Comuleo care a venit în Moldova în 1586 (vezi relaţia acestuia în volumul de faţă).

A fost publicată de I. Filitti în lucrarea sa *Din Arhivele Vaticanului*, vol. II, Bucureşti, 1914, pp. 43—48 n. 43, după originalul aflat la Roma.

O DESCRIERE ANONIMĂ A MOLDOVEI DIN 1587[1]

p. 43

Rîul Bistriţa trece foarte repede prin văile
munţilor Transilvaniei ce despart pe moldoveni de transilvăneni. Restul ţării
p. 44 este acoperit cu dealuri şi păduri // şi de aceea, fiind întărită natural, Moldova
s-a putut păzi de invaziile şi prădăciunile tătarilor.

Moldova este lungă de opt zile de drum şi tot atîta de lată, este îmbelşugată în grîne şi ovăz, bogată în cai, boi şi oi, din care produce un număr atît de mare, încît în fiecare an trimite la Constantinopol peste 100 de mii de capete.

Are ocne de sare, vin şi miere de cea mai mare bunătate, piei şi lînă foarte aleasă; în munţii vecini cu Transilvania are cîteva vine de aur[2], prea

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de I. Filitti în cartea sa: *Din Arhivele Vaticanului,* vol. II, Bucureşti 1914, pp.43—49.

[2] Inexact. Această informaţie a fost luată probabil din Chorografia Moldovei a lui Reicherstorffer.

puţin exploatate de principii ţării, de teamă să nu dea turcilor prilej de a cere tribut mai mare[3].

Nu departe de aceşti munţi se află, pe un loc înalt, cetatea Sucevei, vechea reşedinţă a principilor, dar a fost dărîmată pe jumătate de voievodul Alexandru[4] în anul 1564, pentru ca duşmanii săi să nu poată pune din nou stăpînire pe ea; poate fi deci uşor refăcută.

Pe malul Nistrului, în faţa Cameniţei[5], oraş al Podoliei, se află Hotinul, o cetate foarte puternică.

Mai jos de Hotin, tot pe malul Nistrului se află Benderul[6] unde îşi are reşedinţa sangeacbeiul, iar la gura Nistrului aproape de Tighina este aşezat Akermanul[7], şi acolo unde Dunărea îşi sporeşte întinderea cu lagune, se vede oraşul negustoresc al Chiliei[8]. Aceste trei localităţi, fiind date de Ştefan cel Tînăr[9] sultanului Baiazid în semn de credinţă, au fost prefăcute într-un sangeacat, în care se află 300 de spahii, iar ceilalţi turci nu ating cifra de 600, deoarece în Chilia şi Akerman cei mai mulţi dintre locuitori sînt creştini, dar cetatea Bender a fost prădată şi subminată de cazaci în 1583.

Neamul moldovenesc este războinic şi de multe ori sub conducerea lui Ştefan cel Bătrîn[10], în timpul pontificatului lui Sixtus al IV-lea[11] căruia i-a trimis soli cu trofee ale înfrîngerii suferite de sultanul Muhamed, a învins pe turci, pe poloni şi pe tătari şi pe marele rege Matiaş Corvin, precum se citeşte în istoria Poloniei a lui Matthias Miechowski[12]. Şi chiar acum // 13 ani[13], p. 45
voievodul lor Ioan[14], care s-a răsculat împotriva sultanului Selim[15] şi a fost

[3] Vezi şi *Călători* II, relaţia lui Belsius.
[4] Alexandru Lăpuşneanu.
[5] *Cameniza.*
[6] *Bendero.*
[7] *Bielogrado.*
[8] *Kilia.*
[9] Autorul confundă pe Ştefan cel Mare cu Ştefăniţă, ştiind totuşi că sultanul care a ocupat aceste cetăţi este Baiazid al II-lea, mort în 1512 în timp ce domnia lui Ştefăniţă nu începe înainte de 1517.
[10] Ştefan cel Mare (1457—1504).
[11] Ocupă scaunul papal în anii 1471—1484.
[12] *Matthias de Miechow* (n. 1456), cunoscut cronicar polon care a scris la începutul domniei lui Sigismund lucrarea *Chronica Polonorum* (Cracovia, 1519—1521) în care laudă pe Ştefan cel Mare, numindu-l „bărbat admirabil şi biruitor". Părţile privitoare la istoria Moldovei au fost publicate de Hasdeu în *Arhiva Istorică* (tom. I partea 23, Bucureşti, 1865, p. 35 ş. u.). Vezi asupra lui Matthias Miechowski lucrarea Ludmilei Krakowiecka, *Maciej Miechowa, Lekarz i ucizony Odrozenia* (M. de Miechow, medic şi învăţat din perioada Renaşterii), Varşovia 1956.
[13] Textul fiind scris în 1587, se dă aici data 1574 a luptei de la Jilişte precum şi a acţiunilor din sudul ţării.
[14] *Giovani* Ioan Vodă cel cumplit.
[15] Selim al II-lea, sultan otoman (1566—1574).

învingător în cîteva bătălii, ar fi putut pricinui mari stricăciuni turcilor, dacă polonii, ocupaţi cu alegerea noului lor rege[16], ar fi putut să-l ajute.

Aceşti oameni <moldovenii>, deşi sînt de rit grecesc[17], privesc cu drag la ce este roman[18] fie din cauza limbii lor corupte din cea latină, sau pentru credinţa ce o au de a se trage din romani, <căci> <ei> se numesc între ei cu numele de romani. Acest lucru l-a arătat prin două semne neîndoioase voievodul Petru[19], domnul lor de acum, care, vorbind cu Bartolomeo Brutti[20], a spus că ar lua bucuros pe lîngă sine pe cineva de rit roman care să-i lămurească Sfînta scriptură. Şi curînd după aceea, cînd soldaţii lui unguri şi alţi unguri care locuiesc în Moldova (din care cei mai mulţi sînt eretici, din neştiinţă) au depus din postul de preot pe parohul lor catolic[21], şi au ales pe un arian[22], voievodul Petru de îndată ce a fost înştiinţat despre acest fapt de către locţiitorul[23] său Bartolomeo Brutti, a poruncit, împotriva voinţii soldaţilor săi, ca preotul catolic să fie întărit, ca <fiind> de o religie mult mai bună. Este un om bun din fire şi arată multă rîvnă pentru ridicarea de biserici şi mănăstiri. Este în vîrstă de vreo 50 de ani.

Veniturile lui trec de 500 mii de taleri[24], scoşi mai ales din dijme şi alte perceperi mai puţin sigure[25]. Are totuşi <ca venit> sigur, în seama tributului, 160 de mii de taleri şi vama mărfurilor[26] de 80 de mii, şi cu toate că are mulţi ostaşi călări[27] şi multă lume[28] la curtea sa, totuşi cheltuieşte foarte puţin, deoarece primeşte mereu daruri.

Marii boieri[29] moldoveni care stau în jurul domnului socotesc ca cel mai mare folos şi cea mai mare cinste a-l sluji pe domn fără plată, în schimbul scutirii de toate sarcinile în afară de tribut. Împărţiţi în 13 cete, ei ajung la o mie
p. 46 de călăreţi bine înarmaţi. În afară // de aceştia, principele ţine pentru paza sa

---

[16] După plecarea lui Henric de Valois a urmat un interegn agitat (1574—1575) pînă la alegerea lui Ştefan Báthory (14 decembrie 1575).

[17] Ortodox.

[18] *E però amica del nome Romano.*

[19] *Pietro Voivoda.* Este Petru Şchiopul, domn al Moldovei (1575—1577, 1578—1579, 1582—1591).

[20] Albanez italianizat, fratele lui Cristofor Brutti, tălmaciul ambasadorului veneţian din Constantinopol, a fost cămăraş de Lăpuşna şi mare postelnic, bucurîndu-se de încrederea lui Petru Şchiopul. A fost sprijinul de căpetenie al propagandei catolice în Moldova.

[21] *Loro huomo catolico.*

[22] *Ariano* (= unitarian).

[23] *Luogotenente* (termen impropriu folosit de autor pentru a desemna rolul deosebit de însemnat al lui Brutti pe lîngă domn).

[24] *Tallari* = monedă de 80—100 aspri.

[25] *Et altre cose incerti.*

[26] *Il datto de la mercanzie.*

[27] *Cavalli.*

[28] *Persone.*

[29] *I signori feudatarii Moldavi.*

400 de archebuzieri unguri şi 150 de oşteni călări, parte unguri, parte albanezi, greci şi sloveni. Din ţară strînge 4 mii de archebuzieri buni de luptă. Călare sînt 100 de boieri şi 300 de vasali de ai lor; restul cavaleriei se ridică pînă la 14 mii[30]. Pe lîngă aceasta mai are 60 de tunuri, între care sînt 4 tunuri de asediu şi 6 culevrine[31], celelalte sînt tunuri de cîmp.

Cu acest principe se învecinează, înspre pustiul tătăresc, cazacii, care locuiesc în ostroavele Niprului şi sînt groaza turcilor şi tătarilor, cărora le fac multe stricăciuni.

La miazănoapte[32] se află Podolia, la apus Transilvania, ţară plină de ostaşi viteji şi duşmani fireşti ai turcilor; iar la miazăzi, Ţara Românească avînd aceeaşi limbă precum şi acelaşi port, aceleaşi obiceiuri şi acelaşi rit, şi nu stă mai prejos decît Moldova nici în privinţa bogăţiilor de tot felul, nici a mărimii şi nici a aşezării ei întărite de multele sale ape şi o <şi> întrece prin cantitatea de vin pe care o produce.

Este lungă de 12 zile de mers şi lată de 4 zile de mers; este în cea mai mare parte cîmpie, udată de rîuri dese şi adînci ce se varsă în Dunăre, care scaldă o jumătate din ţară, servindu-i aproape de şanţ de apărare împotriva bulgarilor care se întind de cealaltă parte pînă la Marea Neagră.

Ţara Românească are 4 mii de sate, dintre care cel mai mic este de 100 de case, şi de aceea principele acestei ţări are oameni mai mulţi şi venituri mai mari decît acel al Moldovei. Poate ridica din ţară un milion de taleri şi 40 mii de ostaşi între care se află nişte oameni de la munte foarte viteji, numiţi „medinzi"[33].

Principele Ţării Româneşti se chiamă Mihnea[34] şi este fiul lui Alexandru voievod, fratele lui Petru, principele Moldovei[35]; pentru această înrudire şi din alte motive, Petru este iubit şi cinstit de Mihnea.

Locţiitorul lui Petru, principele moldovean, este Bartolomeo Brutti, care este catolic şi cunoscător al războaielor din acele ţări, iar acum se găseşte la graniţa dinspre tătari, atrăgîndu-şi duşmănia sultanului prin faptul că n-a mers la războiul din Persia[36]; dar este iubit şi preţuit de Petru pentru că l-a pus p. 47

---

[30] Cifrele par destul de fanteziste.

[31] Tunuri mici.

[32] *Tramonte.*

[33] *Medinzi:* Mehedinţeni? Răscoala lor întîmplată cu cîţiva ani mai înainte a putut fi cunoscută de autor.

[34] Mihnea Turcitul (1577—1583 şi 1585—1591).

[35] Alexandru al II-lea era în adevăr fratele lui Petru Şchiopul. În text, din greşeală, s-a mai adăugat, după Alexandru voievod, conjuncţia *şi* care schimbă sensul frazei îngăduind credinţa că Mihnea ar fi fost frate cu Petru Şchiopul.

[36] Războiul cu Persia a ţinut din 1577 pînă în 1590.

din nou în domnie prin mijlocirea şi bunăvoinţa pe care acela o căpătase de la Sinan paşa[37], pe atunci mare vizir, de neam albanez.

Acest locţiitor[38] şi-a arătat de multe ori dorinţa de a aduce Moldova la legea catolică şi a destăinuit nemulţumirile pe care le-a avut Petru voievod din partea turcilor şi de care se plînge oamenilor săi de încredere.

În primul rînd se plînge că în <15> 79 fusese chemat, sub felurite cuvinte, la Constantinopol şi chiar atunci <pe loc> ponegrit cu mii de calomnii şi minciuni, fusese despuiat de domnie şi de mult aur şi băgat la închisoare, în Alep, pînă în 1582; şi că apoi, fiind iarăşi chemat din închisoare la Constantinopol, nu din dragostea pe care ar fi avut-o turcii pentru el, ci din pricină că fugise Iancu[39], predecesorul său, şi că sperau să stoarcă bani de la el, i s-a făgăduit principatul fără vreo sporire a tributului sau a peşcheşurilor; şi pe cînd se pregătea să se întoarcă în Moldova a fost silit, prin noi intrigi, să împrumute 200 de mii de ţechini[40] cu 60% pentru a-i da sultanului şi să se lege a plăti în doi ani alte 200 de mii de ţechini precum şi datoriile lui Iancu, care treceau de 60 de mii de ţechini. Se mai plînge că pe lîngă tributul ştiut[41] de 15 mii de taleri, pe care-i plăteşte în fiecare an, nu poate sătura pe sultan şi pe paşale cu un tribut secret de peste 100 000[42] şi <aceştia>, din lăcomie de peşcheşuri şi fără a fi prevăzut lucrul în vreun tratat, îi trimit mereu noi ciauşi. Mihnea nepotul său, principele Ţării Româneşti, are aceleaşi cuvinte de a se plînge, căci după ce a plătit sultanului în 1582, pe lîngă tributul obişnuit de 140 de mii de taleri şi peşcheşuri de aceeaşi valoare, încă 400 de mii de ţechini pentru făgăduiala pe care i-o făcuse că nu-l va scoate din domnie, la sfîrşitul anului <15> 83, după ce s-a spetit dînd la peşcheşuri şi după ce a plătit tributul pe anul acela, a fost mazilit la Rhodos pînă la <15> 85[43].

p. 48 Astfel că, dacă sanctitatea sa[44] ar atrage de partea sa pentru împlinirea prea sfintelor sale dorinţi pe Petru Voievodul şi, cu autoritatea sa, ar convinge pe regele Poloniei să-l îndemne şi să-l ajute, se poate spera, cu mila lui Dumnezeu, că prin mijlocirea locţiitorului său va fi înduplecat să ridice armata contra turcilor, nu atît din cauza urii tainice pe care le-o poartă, cît mai ales pentru uşurinţa ce i se iveşte de a se libera de exploatarea şi stăpînirea tiraniei

---

[37] Sinan paşa, mare vizir (1582—1584, 1592—1593, 1593—1595). Ulterior acestui raport, în toamna anului 1589 Sinan paşa avînd nevoie de bani îl cheamă pe Petru Şchiopul la Poartă pentru a-l mazili. Cu un peşcheş de 200 000 de galbeni dat sultanului şi 60 000 vizirului, Petru Şchiopul evită drumul la Constantinopol şi mazilirea.

[38] Brutti.

[39] Iancu Sasul, domn al Moldovei (1579—1582).

[40] *Zechini.*

[41] *Tributo publico*, opus mai jos la *tributo secreto*.

[42] <de ţechini?>.

[43] Din septembrie 1583 pînă în 16 aprilie 1585 domneşte în Ţara Românească Petru Cercel.

[44] Sixt al V-lea, papă (1585—1590).

turceşti, datorită înfrîngerii pe care turcii au suferit-o în Persia, răscoalei tătarilor şi numărului mic de ostaşi pe care-i au în Europa şi datorită faptului că au lăsat nerăzbunate atacurile şi stricăciunile săvîrşite de cei 4 000 de cazaci în sangeacatul Benderului[45], neavînd pe cine trimite împotriva lor; şi îndeosebi pentru speranţa pe care o are de a se putea păstra mai departe domnia în neamul său, ceea ce nu s-ar putea niciodată dobîndi sub dominaţia turcilor. Întărit apoi cu forţele românilor[46], cazacilor şi tătarilor, care — lacomi de pradă — vor uita luptele dintre ei pentru a nu pierde doritul prilej de a prăda Grecia, va trece Dunărea şi, fără a întîmpina vreo piedică, va înainta pînă la Constantinopol, deoarece Bulgaria prin care s-ar trece — cum am atras atenţia — are puţini turci şi n-are o cetate, nici rîuri şi nici munţi anevoioşi <de trecut> care să-i poată întîrzia în iuţeala lor.

Şi cu toate că moldovenii sînt de rit grecesc, ei îi urăsc pe greci pentru că aceştia îl sfătuiesc pe principele lor să-i stoarcă de bani. Şi ţinînd seama de asemănarea cu numele de roman, vor îmbrăţişa legea romană, cu atît mai mult, cu cît preoţii lor, foarte puţin luminaţi, nu sînt în stare să se măsoare cu trainicul şi sfîntul adevăr al credinţei noastre romano-catolice.

---

[45] Au ridicat mai multe mii de vite din sangeacul Bender, vezi *Hurmuzaki*, XI, p. 693, doc. CXLVI, 11 iunie 1586.
[46] Din Ţara Românească.

LESTÁR GYULAFI

(1557 — după 1605)

*

Lestár Gyulafi, născut la 1557 în Ungaria, se stabilește de tînăr în Transilvania. La vîrsta de 24 de ani este numit secretar aulic, calitate pe care o păstrează, mai întîi sub Cristofor Báthory, apoi sub fiul acestuia Sigismund Báthory, pînă la plecarea lui difinitivă din Transilvania, în 1602.

Strînsele relații dintre Transilvania sub regele Ștefan Báthory explică faptul că Gyulafi a fost trimis în mai multe solii în Polonia.

În 1587, după moartea lui Ștefan Báthory, cînd s-a convocat la Varșovia dieta care avea să aleagă pe noul rege al Poloniei (iunie 1587), Gyulafi, ca și Ioan Czimor Decsi, făcea parte din delegația strălucită trimisă de Sigismund Báthory, principele Transilvaniei.

Delegația a plecat din Brașov la 19 mai îndreptîndu-se, prin Moldova, spre Polonia.

În octombrie 1594 Gyulafi a fost din nou trimis în Polonia, avînd și instrucțiuni privitoare la Moldova, care nu trebuia atacată de cazaci de vreme ce se pusese sub ocrotirea lui Sigismund Báthory (vezi I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români, 1566—1608*, Cluj, 1928, p. 98). În iulie 1596 Gyulafi a fost pentru a treia

oară în Polonia (*ibidem*, pp. 106—7) unde mai era să fie trimis şi de Mihai Viteazul cu două săptămîni înainte de conspiraţia urzită împotriva sa în 1600 (*ibidem*, p. 137).

A fost prieten cu cronicarul Szamosközy, pentru care pregătea rapoarte despre misiunile sale la curtea regelui Poloniei.

Gyulafi a lăsat o seamă de însemnări din anii 1565—1605, care au fost publicate de Carol Szabó în *Monumenta Hungariae Historica*, seria a II-a, *Scriptores*, vol. XXXI, sub titlul *Gyulai Lestár följegyzései*, Budapesta, 1881. De aici extragem în traducere, fragmentul de mai jos privind solia din 1587. Acelaşi fragment, fără partea finală, a mai fost publicat în româneşte de V. Motogna în „Revista istorică", XI, 1925, p. 18 în cuprinsul articolului *Un călător în Moldova la 1857* (greşeală de tipar în loc de 1587) cît şi la pp. 96—97 sub titlul: *Încă o dată un călător în Moldova la 1587*.

[CĂLĂTORIA PRIN MOLDOVA][1]

1587

Am mers cu Kovacsóczy la Varşovia pe următoarea cale: la Breţc peste Oituz, la Trotuş[2], Bacău[3], Tg. Roman[4]; am trecut apa Bistriţei la Bacău, iar apa Moldovei la Tg. Roman. De aici am mers la Suceava[5], care este capitala Moldovei; cetatea ei se află sus pe un deal, şi e numită cetatea lui Despot, pentru că în ea a fost ucis Despot. De aici am mers la Tîrgul Siret[6]; am trecut apa Siretului[7] pe plute, pentru că <rîul> se revărsase[8]. Am mers apoi la Cernăuţi[9]. La două leghe de aici se

[1] Traducerea s-a făcut după textul maghiar publicat în *Monumenta Hungariae Historica* seria a II-a, a *Scriptores*, vol. XXXI, p. 20.
[2] *Tatros.*
[3] *Bako.*
[4] *Romanvasarhel.*
[5] *Szucsva.*
[6] *Szeret — Vasarhel.*
[7] *Szeret.*
[8] Altfel s-ar fi trecut prin vad.
[9] *Csarnocz* (Ciarnoch, Cijarnoch)

află granița polonă. Aici, la Cernăuți, am trecut apa Prutului. De aici am mers la Sniatyn (?), care este un tîrg al Rusiei[10] ... În sus-amintitul Cernăuți se află vama cea mare a voievodului moldovean, care aduce în fiecare an mai bine de o sută de mii de florini.

Cînd treceam pe acolo era timpul Rusaliilor; la acest singur bîlci au fost aduse peste 30 de mii de vite; cele 30 de mii de vite prețuiesc 80 de mii de florini.

... Am sosit [la Varșovia] în 24 iunie, umblînd cinci săptămîni întregi și trei zile. Căci plecaserăm din Alba Iulia la 18 mai 1587. Am plecat înapoi din Varșovia la 16 august după vechiul calendar[11]. Am venit la Hust[12] și în sfîrșit la Alba Iulia, sosind cu ajutorul lui Dumnezeu, la 7 septembrie cu mare bucurie după multe greutăți și munci aproape herculee[13].

La întoarcerea spre casă am venit pe drumul Munkacsului. Orașele însemnate prin care am trecut sînt acestea: Sandomir, aici am trecut Vistula, Iaroslav, aici se află colegiul „paterilor"[14], apoi Przemysl, Zambor, Munkacs. De aici voiam să venim la Baia Mare[15], dar am aflat că nemții s-ar afla cu trupe la Baia Mare și ar vrea s-o ocupe pe seama împăratului[16]: am fost, deci siliți să ne îndreptăm spre Maramureș, și am mers la Sighet, care este un tîrgușor al Maramureșului, apoi la Vinczfalva, care este așezat la poalele urîtului și groaznicului munte al Lăpușului, care e atît de grozav de stîncos, de ascuțit și de noroios, cum n-am cuvinte să spun. De acolo am răzbit la Lăpușul românesc[17], un sat nenorocit, apoi la Lăpușul unguresc[18], apoi am trecut prin Chiuiești[19], și Dej[20]. . . . .

Am zăbovit în Varșovia cît a ținut dieta[21], adică șase săptămîni. Am mers în Moldova, cu mare ocol, nefiindu-ne îngăduit să trecem prin imperiul german. Domnul Moldovei[22] ne-a primit cu ospitalitate, dîndu-ne la fiecare popas doi boi de tăiat, 15 oi și un butoi cu bere și pe deasupra un butoi cu vin[23]. La întoarcere am trecut prin Hust și Maramureș.

---

[10] *Innet Russiaban, mely Oroszorszag oppidomja.* Construcție greșită pentru: am mers a Sniatin care este un tîrg al Rusiei.

[11] *Omnia iuxta vetus calendarum.*

[12] Oraș în comitatul Maramureș, care ținea de Transilvania. Azi în U.R.S.S.

[13] Pe latinește în text: *per multas rerum difficultates laboresque pene Herculeos.*

[14] Călugări iezuiți.

[15] *Nagy-Banya.*

[16] Datorită conflictului ivit în urma alegerii contestate a arhiducelui Maximilian de Habsburg ca rege al Poloniei. Chiar și după biruința lui Zamoyski asupra sa urmată de o renunțare forțată la coroană el a continuat să se intituleze rege al Poloniei.

[17] *Olah-Lapos.* Sat în jud. Maramureș.

[18] *Magyar Lapos.* Ca mai sus.

[19] Pecsétszeg, sat, la nord de Dej, jud. Cluj.

[20] *Deés.*

[21] 30 iunie — 19 august 1587.

[22] Petru Șchiopul în a doua domnie (1582—1591).

[23] *Altalag* (= atalag), un butoi de capacitatea a cca 75 l.

IOAN CZIMOR DECSI DE BARANYA

(1560—1601)

*

Ioan Czimor Decsi de Baranya, scriitor maghiar de seamă, s-a născut pe la 1560, în vestul Ungariei, în satul Decs de la care și-a luat și numele. A studiat la Tolna, Debrețin și Cluj. Consilierul Wolfgang Bánffy de Losoncz, unul din cei mai de seamă magnați ardeleni, îl ia ca preceptor pentru fiul său pe care îl trimite, sub supravegherea lui, la cursurile universitare din Wittenberg. Ei trec prin Moldova, sub protecția delegației conduse de cancelarul Wolfgang Kovacsóczy cu scopul a-l reprezenta pe Sigismund Báthory la dieta de la Varșovia convocată pentru alegerea succesorului lui Ștefan Báthory. Din această delegație făcea parte și Lestár Gyulafi.

De la Varșovia, Decsi și tînărul Bánffy de Losoncz și-au urmat singuri drumul pînă la Wittenberg. La întoarcerea sa din străinătate, Decsi s-a stabilit la Tîrgu Mureș unde a rămas ca profesor pînă la moartea sa, în 1601.

Este cunoscut printr-o serie de lucrări de istorie, filozofie, drept și filologie. Opera sa istorică a fost publicată de Toldi Ferencz sub titlul de: *Baranyai Decsi János Magyar*

Historiája (Istoria maghiară) (1592—1598) în *Monumenta Hungariae Historica*, seria II, *Scriptores*, vol. XVII, Budapesta, 1866.

Decsi a publicat şi o relaţie a călătoriei sale prin Moldova sub titlul prolix de *Hodoeporicon itineris Transylvanici Moldavici, Russici, Casubii, Masovici, Prusici, Borussici, Pomerani, Marchici et Saxonici, exantlati 1587*... scriptum per Johanem Cz. Deczium Wittembergas, ex typographia Simonis Gronobergi (MDLXXXVII) (din care există în ţara noastră un singur exemplar în Biblioteca documentară Teleki Bolyai din Tg. Mureş).

După acesta a publicat la noi V. Motogna un extras cuprinzînd relaţia călătoriei în Moldova în „Revista istorică", XI, 1925, pp. 15—22, după care s-a făcut traducerea de faţă. Relaţia lui Decsi a fost folosită de N. Iorga în *Istoria românilor prin călători*, I, pp. 214—215. Textul lui Ioan Czimor Decsi a trezit interes încă din secolul al XVIII-lea. A fost menţionat de Both Peter în „Magyar Athenas", 1766, pp. 68—69, şi apoi de Hóranyi Elek în 1775 în *Memoria Hungarorum*, I, Viena, 1775 care susţinea greşit că ar fi fost „scris în versuri". Primele modificări de greşeli însoţite de un rezumat succint aflăm la Konez József în 1891 în „Irodalomtortete Kizlemenyek", pp. 253—257, text reeditat în *A marosvásárhely evang. reform. kollegium története*, 1896, pp. 15—29 (Istoria colegiului reformat din Tg. Mureş 1896).

În sfîrşit o punere la punct definitivă se datoreşte lui Tardy Lajos: *Baranyai Decsi Czimor János Hodoeporiconja* în „Filológiai Közlöny", 1965, (3—4), pp. 359—71 (Hodoeporiconul lui Ioan Deczi Czimor din Baranya), în „Comunicări filologice", 1965, n. 3—4, pp. 359—371.

Valoarea textului pierde prin faptul că autorul îşi amplifică însemnările personale prin informaţii uneori greşite împrumutate din diferite compilaţii.

RELAŢIA CĂLĂTORIEI PRIN MOLDOVA[1]

1587

p. 19 Plecaţi aşadar de la Braşov într-un ceas bun cu un alai strălucit, am ajuns la poalele munţilor[2] Moldovei. Aceştia sînt Carpaţii care despart Transilvania sau „cele şapte cetăţi"[3] de Moldova şi Ţara Românească[4] şi care — în mare parte din cauza prea marei înălţimi, în parte din cauza lăţimii de cinci mile, în parte din cauza prea deselor asperităţi ale stîncilor prăpăstioase, în parte apoi din cauza ocolişurilor şerpuitoare ale rîului foarte repede al Oituzului[5] pe care a trebuit să-l trecem de cîte trei, cîte cinci sau de şi mai multe ori, pricinuiesc mari greutăţi celor care merg în Moldova.

---

[1] Traducerea s-a făcut după fragmentul publicat de V. Motogna în „Revista istorică", XI (1925), p. 19 ş.u.

[2] *Alpes.*

[3] *Septem castra* = Siebenbürgen.

[4] *Transalpina.*

[5] *Oitoz.*

A doua zi după ce am dat de munţi, deşi ne grăbeam ca să-i trecem, <dînd zor> pe cît puteau trage caii din ham, totuşi nu am putut ajunge pînă la ora a 12-a nici măcar pînă la creasta <lor>. Căci deşi <noi> toţi, aproape pînă la unul, ne-am dat jos din căruţele noastre şi am urmat pe jos (afară de solii[6] care mergeau călare), totuşi caii erau aşa de obosiţi, încît am fost siliţi să ne oprim chiar în acel loc.

Carul ce ducea bagajele în care pusesem şi banii era tras atît de anevoie, încît ba se rupeau lanţurile, ba cădeau caii (deşi erau 12 la număr). De aceea măritul domn Wolfgang Kovacsóczy[7], sfătuindu-se cu colegul său, a poruncit ca toţi să descalece să se întremeze cu hrană şi să se pregătească să mîntuie partea rămasă din drumul nespus de greu.

După săvîrşirea acestora, am pornit la drum şi pe cît stătea în putinţa cailor (căci nu au fost cruţaţi de loc, întrucît noi şi trimisesem spre Moldova cai bine hrăniţi pentru ca să fie în stare să înfrunte greutăţile drumului), ne străduiam din tot sulfetul să ieşim din Carpaţi. Dar noaptea întunecoasă ne-a ţintuit în mijlocul pădurilor şi apelor, astfel încît nu ne-a lăsat nici să ne întoarcem, nici să înaintăm mai mult, nici măcar să stăm pe loc. De aceea, deşi cea mai mare parte a însoţitorilor era de părere să se oprească şi să petreacă acolo noaptea oricum s-ar putea, totuşi măritul domn Wolfgang Kovacsóczy a hotărît să înaintăm pe cît se va putea, sperînd că vom găsi vreun loc potrivit pentru odihna de noapte. Înaintăm aşadar atît cît ne îngăduie pădurea nespus de deasă, întunericul, rîul foarte repede şi pietroaiele atît de mari; dar ba cad în apă caii înhămaţi <la care>, ba se răstoarnă carele în mijlocul apelor, ba se rup roţile, ba se greşeşte drumul, ba în sfîrşit sîntem ţinuţi în loc de alte piedici.

Desigur că în atît de multe şi atît de grele necazuri, spaima stăpînea inimile tuturor. Căci era primejdie ca nu cumva răsturnîndu-se carele în mijlocul rîului, să prindă sub ele chiar oamenii, mai ales cum în bezna atît de deasă nu se mai ivea nici un fel de lumină.

S-au aprins totuşi facle care să ne arăte drumul şi doi fierari // dregeau p. 20
necontenit cînd unele cînd altele din carele care se stricau.

Toţi mergeau cît puteau de iute şi unii se străduiau să-i întreacă pe ceilalţi de frica primejdiei, astfel încît cam şase care s-au abătut de la drumul drept, printre care a fost şi al nostru şi poate că ar fi ajuns într-o primejdie imediată dacă nu ni s-ar fi arătat din depărtare o torţă. Aşa urmînd torţa am

[6] Din delegaţie făceau parte: Gaspar Kornis, căpitanul cetăţii Hust, Ioan Szentpályi, Lestár Gyulafi, secretar aulic, Menhért Bogáthy, Petru Ghiczy, Luca Kraker, doctorul italian Iacobino Bernado şi autorul relaţiei, Ioan Czimor Decsi care însoţea pe tînărul Bánffy de Losoncz.

[7] Wolfgang Covacsoczius (1540—1594), cancelar al Transilvaniei, membru al consiliului de stat şi membru al triumviratului (1583), executat în 1594.

adăugat şi carul nostru la şirul celorlalte care şi, deşi nici caii n-aveau hrană sau grăunţe, şi chiar nici oamenii toţi nu aveau pîine şi un loc potrivit pentru odihnă, deoarece la tot pasul nu erau decît noroaie, ape şi arbori, totuşi după mari nemulţumiri şi murmure ale multora, ne-am oprit şi aprinzînd focuri (dacă se mai puteau aprinde pe undeva) am petrecut acea noapte acolo aproape fără somn. Căci cei mai mulţi dintre noi nu aveam nici foc, nici pîine, caii toţi pînă la unul stăteau pe loc şi flămînzeau şi noi înşine eram culcaţi parte în noroi, aşternut cu frunze, parte în care. Nu mai vorbesc de mulţimea ţînţarilor şi de ploile de care am fost bîntuiţi în acea noapte.

Deci după ce în acea noapte am sorbit pînă la fund <paharul> tuturor acestor necazuri, pornim a doua zi la drum în zorii zilei, dar înaintăm şi mai greu deoarece caii, trudiţi în parte de oboselile din ajun, în parte sleiţi cu desăvîrşire de foamea din timpul nopţii, se urneau desigur datorită surugiilor[8], dar nu prea o luau din loc. Învingînd totuşi aceste greutăţi ajungem către prînz la nişte colibe aşezate în trecătoarea însăşi a Carpaţilor, în care paznicii orînduiţi anume obişnuiesc să cerceteze cine sînt cei ce trec şi pentru ce pricină <trec> din Moldova în Transilvania sau din Transilvania în Moldova. Căci aceasta se face îndeobşte cu acest scop anume de a fi feriţi de incursiuni neaşteptate. Căci nu arareori s-a întîmplat în secolele trecute ca moldovenii şi tătarii, năvălind în Transilvania, să pornească cu fier şi pîrjol mai ales asupra nenorocitei populaţii a secuilor. De la aceste colibe pe coasta povîrnită a munţilor am coborît în sfîrşit către apusul soarelui în tîrgul moldovenesc Trotuş[9] unde slujbaşii voievodului sau domnului[10] ne-au găzduit şi ne-au ospătat destul de bine din porunca sa, cu locuinţă cu hrană şi cu băutură (după cum se obişnuieşte la popoarele barbare).

Valahia[11] (ca să descriu Moldova pe scurt) pare să fie numită astfel nu atît[12] după Flaccus, comandantul roman care a cîrmuit Moesia[13] sau Dacia, trimis acolo de Traian, cu treizeci de mii de oameni duşi şi colonizaţi acolo ca să muncească pămîntul şi să asigure aprovizionarea armatei romane care avea întotdeauna de luptat cu sciţii şi sarmaţii — cît de la cuvîntul *walch* care înseamnă în limba germană italian. Căci românii ca nişte coloni ai romanilor se ţin şi de o religie care nu este cu mult deosebită de cea pontificală şi folosesc şi o limbă latină deşi atît de stricată acum şi de schimbată, încît

---

[8] *Agitatoribus.*

[9] *Tartos,* apoi *Tataros.*

[10] *Procuratores Vaivodae seu palatini.*

[11] *Valachia ut paucis Moldaviam depingam*... Aici Valahia în sens de Moldova. Se poate vedea clar că paragraful ce urmează este împrumutat de autor de la vreun geograf probabil italian şi introdus astfel în textul relaţiei de călătorie. Aşa se explică puţin mai departe şi afluenţii ciudaţi ai rîului Moldova şi alte erori de acest fel.

[12] *Tamen.* Din context rezultă că trebuie citit *tantum,* deoarece urmează apoi *quam.*

[13] *Mysia.*

abia // apar în ea rămăşiţele şi ruinele vechii limbi. Valahia[14] este mărginita la răsărit de Marea Neagră[15], la sud de Dunăre, la apus de Transilvania, la nord de Rusia şi se împarte în Ţara Românească[16] şi Moldova. Moldova are de la fire un pămînt mănos şi potrivit pentru cultura strugurilor: este însă atît de sărăcită din cauza tiraniei nemăsurate a domnului, încît abia produce, în afară de grîu, cele trebuitoare traiului oamenilor. Căci domnul ba este alungat din scaun după bunul plac al turcilor, ba este aşezat din nou în vechea lui demnitate prin puterea cea mare a aurului şi astfel se întîmplă că în timp ce turcii storc bani de la domn, acesta stoarce bani de la bietul norod şi aproape toţi, pînă la unul, sînt aduşi în cea mai grozavă sărăcie şi pămîntul rămîne cu totul nelucrat. p. 21

De la Trotuş am ajuns în ziua următoare pe drumuri mai bunicele în oraşul Bacău[17] unde am trecut rîul Bistriţa[18] cu pluta[19] cu multe greutăţi. Iar dacă este cumva vreun pămînt îmbelşugat cu cele mai frumoase rîuri, apoi acela este pămîntul Moldovei. De la Bacău am sosit la tîrgul Roman[20] unde am trecut cu pluta peste rîul atît de limpede al Moldovei (de la care ţara Moldovei şi-a căpătat numele). Acest rîu Moldova taie ţara Moldovei pe la mijloc, izvorînd din munţii Transilvaniei mai jos de obîrşia Prutului[21], duce cu sine rîurile nesecate[22] „Hoina“, „Dobenisa“ şi „Argia“[23] pînă ce se varsă în „Allutum“[24] (care se numeşte acum „Olta“) care cotind spre răsărit (!) duce rîurile mai mici ale Moldovei şi Transilvaniei în Dunăre la Nicopole. Aici din cauza vecinătăţii cu Turcia, am putut vedea mai mulţi turci. Căci turcii obişnuiesc să tot treacă acolo nepedepsiţi pentru a face negoţ ca nişte vecini aliaţi sau mai degrabă ca nişte stăpîni ai Moldovei.

Plecînd din tîrgul Roman, ne-am abătut din drumul mare şi cum <omul> acela pe care, întîlnindu-l din întîmplare în calea noastră, l-au silit ai noştri să ne fie călăuză, a fugit într-o pădure învecinată sub ochii <noştri> ai tuturor[25], în cele din urmă am ajuns către asfinţitul soarelui în satul „Aracele“[26],

---

[14] Aici cuprinde amîndouă ţările române, atît Ţara Românească numită aici Transalpina, cît şi Moldova.

[15] *Ab ortu Euxino Ponto.*

[16] *Transalpina.*

[17] *Bako.*

[18] *Besterce.*

[19] *Navi.*

[20] *Forum Romanum.*

[21] *Hierassi fontes.*

[22] *Perennes amnes.*

[23] Argeşul! vezi mai sus n. 11

[24] Oltul. Eroare geografică.

[25] *Omnibus aspectantibus.*

[26] *Aracelam,* neidentificat.

unde a poposit o noapte regele Ştefan[27] cînd a plecat din Transilvania în Polonia prin Moldova.

De aici am ajuns a doua zi la Suceava[28], oraşul de scaun al Moldovei, unde am văzut prea frumosul palat şi cetatea distrusă. Această cetate a stăpînit-o acel <vestit> „Ivonia"[29] care nu s-a supus sultanului turc[30] cînd acesta i-a cerut un tribut mai mare decît cel obişnuit[31] şi a cîştigat de cîte trei şi mai multe ori biruinţa asupra turcilor[32] pînă ce, trădat fiind de Ieremia Cernăuţeanu[33], a fost ucis de turci împotriva cuvîntului dat[34]; această <cetate> a stăpînit-o Ştefan[35], acel principe[36] al Moldovei[37] care a înfrînt adesea cele mai mari armate ale moscoviţilor[38], sciţilor şi turcilor şi a nimicit pe Soliman
p. 22 paşa, beglerbegul Rumeliei[39] cu treizeci de mii de turci[40]. // Pe aceasta a stăpînit-o[41] Dracula[42] (!) care, cu ostaşi puţini, dar aleşi, a silit pe Mehmed[43], care tocmai se făcuse stăpîn pe Valahia mare[44] şi se grăbea să o ocupe pe cea mică[45], să se retragă peste Dunăre[46] şi pe care l-a dăruit Matei Corvin[47] pentru a-l reţine în slujba <sa> cu Ciceiul[48] şi Cetatea de Baltă[49] în locul

---

[27] Ştefan Báthory, principele Transilvaniei ales rege al Poloniei.

[28] *Soczaviam.*

[29] = Ioan Vodă, domn al Moldovei (1572—1574).

[30] = Selim al II-lea, sultan otoman (1566—1574).

[31] Valoarea haraciului obişnuit era de 35 000 galbeni (vezi M. Berza, *Haraciul Moldovei şi Ţării Româneşti*, în *Studii şi Materiale de Istorie Medie*, II, Bucureşti, 1957, Editura Academiei, p. 13 şi n. 2).

[32] Aluzie la lupta de la Jilişte, la asediul Brăilei, Chiliei, Cetăţii Albe şi Tighinei şi la lupta din Bugeac.

[33] *Ieremiam Czarnauvieczium.* Ieremia, fost staroste de Cernăuţi, apoi pîrcălab şi portar de Suceava, fiind cumpărat de turci cu 30 000 de galbeni, nu i-a împiedicat să treacă Dunărea şi s-a dat de partea lor în lupta de lîngă iezerul Cahulului, lîngă Obluciţa (10 iunie 1574).

[34] Comandantul turc Ahmed paşa jurase de şapte ori pe Coran iar Petru Şchiopul de şapte ori pe Evanghelie că vor duce pe Ioan viu, nevătămat, în faţa sultanului.

[35] Ştefan cel Mare.

[36] *Regulus.*

[37] *Valachiae.*

[38] Autorul confundă aici pe moscoviţi cu polonii.

[39] *Solymanum Bassam, Romaniae ducem.* Este Soliman Hadîmbul.

[40] Armata turcească număra 120 000 oameni în care intra şi corpul muntean al lui Laiota.

[41] Autorul confunda aici pe Ţepeş cu Ştefan cel Mare.

[42] *Dracula* = Vlad Ţepeş.

[43] Mehmed al II-lea, sultan otoman (1457—1481).

[44] *Maiore Valachia* (= Ţara Românească).

[45] *Minorem Valachiam* (= Moldova).

[46] Aluzie la expediţia din anul 1462.

[47] Matei Corvin, rege al Ungariei.

[48] *Cziczoviam.*

[49] *Chechillum* (= Küküllo).

Cetăţii Albe[50] pierdute[51]; în această <cetate> a locuit Iacob despotul[52] care, împreună cu Albert Laski, s-a făcut stăpîn pe Moldova; în această cetate a locuit apoi acel domn căruia, în zilele noastre[53], i s-a tăiat capul la Liov[54], din porunca lui Ştefan, regele Poloniei[55], fiindcă obişnuia să pună <să fie oprite> scrisorile lui Ştefan trimise turcilor şi să fie ucişi, împotriva dreptului popoarelor, solii turci[56]. Se povesteşte despre el că era atît de puternic la trup încît sfărîma fără nici o greutate potcoavele, de unde chiar a căpătat numele de Potcoavă[57].

Plecaţi din Suceava (sau cum o numesc astăzi „Suczua"), în dreptul Tîrgului Siret[58] am trecut cu pluta[59] Prutul[60], rîu foarte mare, numit de cei vechi Hirassus, care se varsă în Dunăre[61]. După ce am trecut rîul ni s-a ivit în faţă o pădure foarte mare pe care trebuia să o străbatem, dar fiindcă acea pădure era foarte de temut, în parte din cauza cazacilor, în parte din a tătarilor iar în parte din a românilor care nu erau nici cu unii nici cu alţii[62] <şi> care săvîrşeau acolo jafuri, măreţul domn[63] Wolfgang Kowacsóczy împreună cu nobilul domn Gaspar Kornis[64] au pus ca să ni se alăture cinci locuitori din acel loc şi să străbatem nevătămaţi acea pădure, înaintînd în ordine toţi ai noştri bine înarmaţi. Căci tătarii crîmleni[65], „asturcensi"[66], nogai[67], „rezihonensi"[68] şi circasieni obişnuesc să năvălească acolo şi să pustiască totul cu mare cruzime. Aceştia[69] au ca împărat pe hanul[70] Hoardei sau al adunării taberelor (căci ei

---

[50] *Moncastro.*

[51] Confuzie între Vlad Ţepeş şi Ştefan cel Mare.

[52] Iacob Heraclide Despot, domn al Moldovei (1561—1563).

[53] *Nostra memoria.*

[54] *Leopoli.*

[55] Ştefan Báthory.

[56] Nici un alt izvor nu pomeneşte acest fapt. Deczi face o confuzie între Ioan Potcoavă şi Iancu Sasul cum observă N. Iorga într-o notă.

[57] *Potkovani.*

[58] *Forum Amantis* (de la cuvîntul unguresc „szeretni" (a iubi).

[59] *Navi* (cu luntrea?).

[60] *Pruthem.*

[61] *Istrum.*

[62] *Neutrarum partium.*

[63] M <agnificus> D <ominus>.

[64] Căpitanul cetăţii Hust.

[65] *Tartari tauricenses.*

[66] *Asturcenses* (= din Astrahan).

[67] *Tartari naianenses.*

[68] Din Riazan (?)

[69] Cele ce urmează par să fie de asemenea împrumuturi străine însuşite de autor şi intercalate în text.

[70] *Principem.*

trăiesc pe cete[71], în tabere, fără de case); ca religie, au îmbrățișat Coranul, cei mai mulți cinstesc drept zei soarele, focul, duhurile rele, se hrănesc cu cea mai mare lăcomie cu carne de cal și aproape crudă, beau lapte de iapă cum beau vin[72] necredincioșii, socotesc căpățînele de cai drept mare bunătate și obișnuiesc să lupte fie în solda turcilor, fie în solda altor neamuri. Scăpînd de acești monștri cu ajutorul lui Dumnezeu am intrat pe pămîntul Rusiei[73] și fiindcă ni s-a pus oprelişte să nu înaintăm mai departe, ne-am oprit în satul Mezerich[74]. Căci senatul Poloniei a hotărît din obștească învoire ca hotarele Poloniei să fie păzite cu cea mai mare grijă de toate atingerile ca nu cumva moldovenii sau tătarii să găsească un prilej de a năvăli în timpul interregnului.

---

[71] Din timpul domniei lui Genghiz-han, tătarii erau împărțiți în unități care reprezentau formațiuni militare: tümen, mingghan, djan și harban.

[72] *Vini eretici* = vinul pe care nu-l pot bea decît necredincioșii, adică cei ce nu se țin de Coran și deci asimilați cu ereticii.

[73] *Finis Rusiae* (= Rusia Roșie).

[74] Neidentificat.

PASCAL DE'MARINI POLI

(? — după 1602)

Pascal de'Marini Poli era fratele mai mic şi foarte supus al autoritarului Giovanni sau Zuan pe care îl secunda în afacerile sale. În general se observă ca trăsătură comună la negustorii ragusani traficînd cu Veneţia şi cu diferite centre comerciale din Balcani, organizarea unor asociaţii de familie avînd pe cîte un frate la Ragusa şi pe celălalt sau la Veneţia, sau în cîte un oraş din Bulgaria. În felul acesta fraţii puteau fi siguri că cel puţin între ei nu se va strecura vreo înşelătorie. Cît îi privea pe cei din afară lucrul era mai puţin sigur. Nu cunoaştem data naşterii celor doi fraţi, dar din docilitatea lui Pascal şi din teama sa faţă de fratele său, am crede că deosebirea de vîrstă trebuia să fi fost apreciabilă. El vine în Ţara Românească chemat de Giovanni, după ce acesta se căpătuise bine la curtea lui Mihnea şi avea nevoie de un alter ego pentru treburile sale de aici, mai rentabile pesemne decît cele de la Veneţia unde se afla Pascal în momentul acela. Rosturile sale de acolo constau în parte în ţinerea legăturii cu sora doamnei Ecaterina, care trăia retrasă în mănăstirea San Mattei din Murano, de unde se revărsau cu orice prilej nesfîrşite plîngeri, cereri de bani, recomandări de persoane, mai mult ori mai puţin potrivite,

au veneau chiar trimişi de-ai ei pentru a cerşi slujbe pentru ei şi mici atenţii pentru ruda săracă şi oropsită. Încă din august 1582 doamna, văietîndu-se de grijile sale, adăuga „Şi domnia ta cauţi să-mi aprinzi capul: îmi trimiţi călugări, îmi trimiţi preoţi, frînci, greci, evrei; într-un cuvînt orice om găseşti, îmi scrii şi mi-l trimiţi. Nu-ţi vine în cap că dacă o singură scrisoare măcar a ta sau a mea... ar cădea în mîna străină, ce rău mi-ai face". Cît priveşte recomandările mai importante, tot Marioara propusese ca persoane de încredere pe fraţii Secondo şi Giovanni de Luccari, unul stînd la Silistra, celălalt la Ragusa, care şi personal, şi prin agentul lor de la Veneţia nu mai încetau cu adulaţiile şi ofertele de serviciu, şi după care a trebuit să pornească în mare grabă la Ragusa marele ban Mihalcea, în iunie 1583, în urmărirea unuia dintre fraţi, fugit din Ţara Românească cu blănuri, giuvaeruri şi tot felul de obiecte de preţ. Dar la reînscăunarea lui Mihnea tot ea se grăbeşte să-l recomande pe Giovanni de'Marini Poli. Cînd a apărut Giovanni la Tîrgovişte (dec. 1585), doamna a socotit ocazia binevenită pentru a stabili o legătură mai directă de a trimite bani la Veneţia, folosind prezenţa lui Pascal care avea să-i ducă banii signorei Marioara la Murano. În felul acesta era oarecum la adăpostul solicitatorilor de tot felul, trimişi de Marioara. Totodată Pascal, rămas deocamdată în locul lui Giovanni, cultiva cît putea pe sora doamnei şi îi transmitea veşti din Ţara Românească. După ce Giovanni, intrat în familia domnească, avea mai puţină nevoie de sprijinul Marioarei, Pascal, chemat de el în Ţara Românească, purta el acuma corespondenţa cu ruda cam plicticoasă de la Murano, căreia îi împărtăşea ultimele veşti de la curte, buletinele de sănătate ale familiei etc., dîndu-i pe deasupra şi sfaturi cum să se poarte cu doamna, ce să scrie şi ce să nu scrie în epistolele sale etc. În felul acesta, scrisorile lui constituie un izvor generos pentru viaţa de la curtea lui Mihnea în anii 1587—1589. Defilează pe rînd domnul, blajin şi apropiat, doamna consumată de griji băneşti care îi usucă sufletul, cei doi fii ai domnului, cel legiuit şi cel natural purtînd amîndoi numele de Radu — nepoatele ei — Ester-Prepia soţia lui Giovanni mai romanţioasă visînd evaziuni imposibile la Veneţia, măcar şi la mănăstirea din Murano pe lîngă mătuşa pe care nu o cunoştea, Beneta (Benedetta) şi Păuna măritate cu dregători ai Ţării Româneşti. Despre sora bună a doamnei Ecaterina — signora Lucreţia, care se lepădase de orice înrudire cu Marioara, spre marea jignire a acesteia, nu prea vorbeşte, ci doar în general subliniază stăruitor că, dintre rudele din Ţara Românească, Marioara nu trebuie să aştepte nimic decît de la domn, doamnă şi Prepia, care au un suflet generos. Dar între Marioara şi Giovanni se strecoară unele supărări. Marioara scrie cu oarecare acreală — sau aşa i se pare lui Pascal — că a auzit că Giovanni umblă cu haine de fir... Îndată Pascal ia foc. Şi de ce nu ar umbla Giovanni în haine de fir, avînd în vedere că face parte dintre marii boieri ai ţării. Alteori o ţine de rău pentru că ea s-a plîns că banii care i s-au trimis prin Giovanni i-au fost schimbaţi la un curs scăzut. Ea nu trebuia să facă una ca asta, ci să ajungă să se înţeleagă cu vorbă bună, căci Giovanni nu este omul care să înşele pe cineva. Apoi scrisorile ei sînt uneori scrise cam necugetat. Să se gîndească bine că epistolele ei către Pascal sînt citite de Giovanni, şi să nu scrie deci decît ce poate trece sub ochii lui. De pildă a intrat în mare supărare citind ce scria Marioara despre copila Paulina (de care se îngrijea, primind de la el bani pentru aceasta, fiind probabil vorba de un copil natural al lui Giovanni sau poate Pascal). Dar Marioara s-a apucat să scrie că mama Paulinei nu mai vrea să

ştie de ea! Şi aceasta a trezit furia lui Giovanni. Deci Marioara cînd scrie trebuie să se autocenzureze foarte serios şi nu trebuie să mai trimită diverşi emisari cu scrisori, din care i s-a tras şi o năpastă lui Giovanni. În sfîrşit, în legătură cu misiunea lui Giovanni la Veneţia în 1589 de a-l convinge pe Petru Cercel din partea lui Mihnea să nu persevereze în a cere domnia Ţării Româneşti, Pascal se străduieşte să o convingă pe Marioara că Giovanni a procedat foarte corect în interesul lui Mihnea, dar toată argumentarea sa nu face decît să vădească punctele slabe ale pledoariei sale. Dacă într-adevăr Petru Cercel ar fi vrut să-l răpună pe Giovanni în Ţara Românească în 1583 cum afirmă el, cum se poate spune îndată după aceea că fostul domn ştia că se poate încrede în Giovanni? Lucrul pare totuşi ciudat. S-ar părea că soluţia lui Giovanni consta în oferte de bani noului pretendent şi că cea adoptată în urmă de Mihnea şi de doamnă consta în mituirea dregătorilor Porţii. Scurtă vreme după reîntoarcerea de la Veneţia a lui Giovanni începe să se presimtă o schimbare. Giovanni anunţase intenţia sa de a o duce pe Prepia cu el la Veneţia, ceea ce nu i se părea indicat Marioarei care îl considera pe Giovanni cam mînă spartă *(di larga mano)*. Pascal combate această părere. Fratele său ştie ce se cuvine rangului său şi nu se dă în lături de la cheltuielile necesare prestigiului său. Dar curînd după aceasta Pascal îşi anunţă plecarea sa în Moldova şi Polonia, rămînînd ca Giovanni să poarte mai departe corespondenţa cu Marioara. Însă în mod neaşteptat Marioara află că mitropolitul a desfăcut în februarie căsătoria Prepiei şi că Giovanni a părăsit curtea după lichidarea socotelilor băneşti, printre care intra şi o sumă de bani ce îi fusese dată ei de către acesta. Trebuie oare pusă în legătură această despărţenie cu faptul amintit de unii dintre martorii lui Petru Şchiopul interogaţi la Liov asupra moralităţii fraţilor de'Marini Poli, şi care au spus că Giovanni, fiind lăsat de un compatriot ragusan ca epitrop al fiicei acestuia şi al întregii sale averi, a sedus-o pe fată şi i-a risipit şi averea? Sau a simţit el cumva că Mihnea nu mai are mult de domnit, şi a preferat să treacă în Moldova? Şi aici Pascal este folosit în subordine, iar la plecarea lui Petru Şchiopul îl însoţeşte pe domn împreună cu Giovanni care suferea văzînd cum pleacă tot mai departe comorile domneşti. În cursul procesului îndrăzneţ pornit de Giovanni, el îl trimite pe Pascal încoace şi încolo, la fraţii împăratului, la cuscrii lor, la rudele mai depărtate pentru a obţine recomandaţii şi proptele. Ba mai trebuiau spionate persoanele putînd da ştiri senzaţionale despre intenţiile domnului pribeag. O bună parte din aceste demersuri erau lăsate pe seama sa, în timp ce Giovanni colinda în dreapta şi în stînga ca agent al pretendentului Ştefan Surdul. Mai tîrziu, cînd Giovanni este angajat de vestitul doctor Pezzen ca agent habsburgic şi trimis la Aron vodă pentru a încheia legătura de vasalitate şi supunere dorită de acesta, Pascal rămîne să vegheze asupra procesului. Despre activitatea proprie a lui Pascal nu avem ştire. La moartea lui Giovanni, el reclamă sumele ce îi erau datorate acestuia.

Scrisorile lui Pascal către Marioara fac parte din corespondenţa mai vastă purtată de doamna Ecaterina cu sora ei din Murano publicată de N. Iorga în *Contribuţii la istoria Munteniei* în „Anal. Acad. Rom.“, Mem. secţ. ist., t. XVIII (1896).

Scrisorile greceşti au fost publicate şi în *Hurmuzaki*, XV... Despre fraţii de'Marini Poli s-a ocupat N. Iorga într-o serie de lucrări în care locul principal este ocupat de Giovanni, Pascal rămînînd în continuare aproape inexistent.

CĂTRE DOAMNA MARIOARA VALLARGA[1]

1587 iulie 2, Vidin

p. 72 După ce am scris domniei tale am ajuns, nu fără primejdia vieţii . . . astăzi aici în Vidin, pe Dunăre, port sau loc de trecere în ţara prea strălucitului domn al Ţării Româneşti[1a], nepotul domniei tale[2]. Care ţară este mai frumoasă decum credem şi (este) foarte mare, căci de aici trebuie nu mai puţin de o săptămînă pînă la Bucureşti, tot prin ţara lui. Şi de acolo îţi voi scrie mai pe larg; pînă atunci, nişte turci şi români[3], care au venit de acolo acum opt zile, spun că toţi sînt sănătoşi şi că domnul şi împreună cu el Giovanni[4] erau duşi în Transilvania sau în Moldova, cu

[1] Text italian redat după versiunea lui Nicolae Iorga din studiul: *Contribuţii la istoria Munteniei*, în „Anal. Acad. Rom.", Mem. sec. ist., t. XVIII, p. 72 şi urm.

[1a] Mihnea Turcitul (1577—1583; 1585—1591).

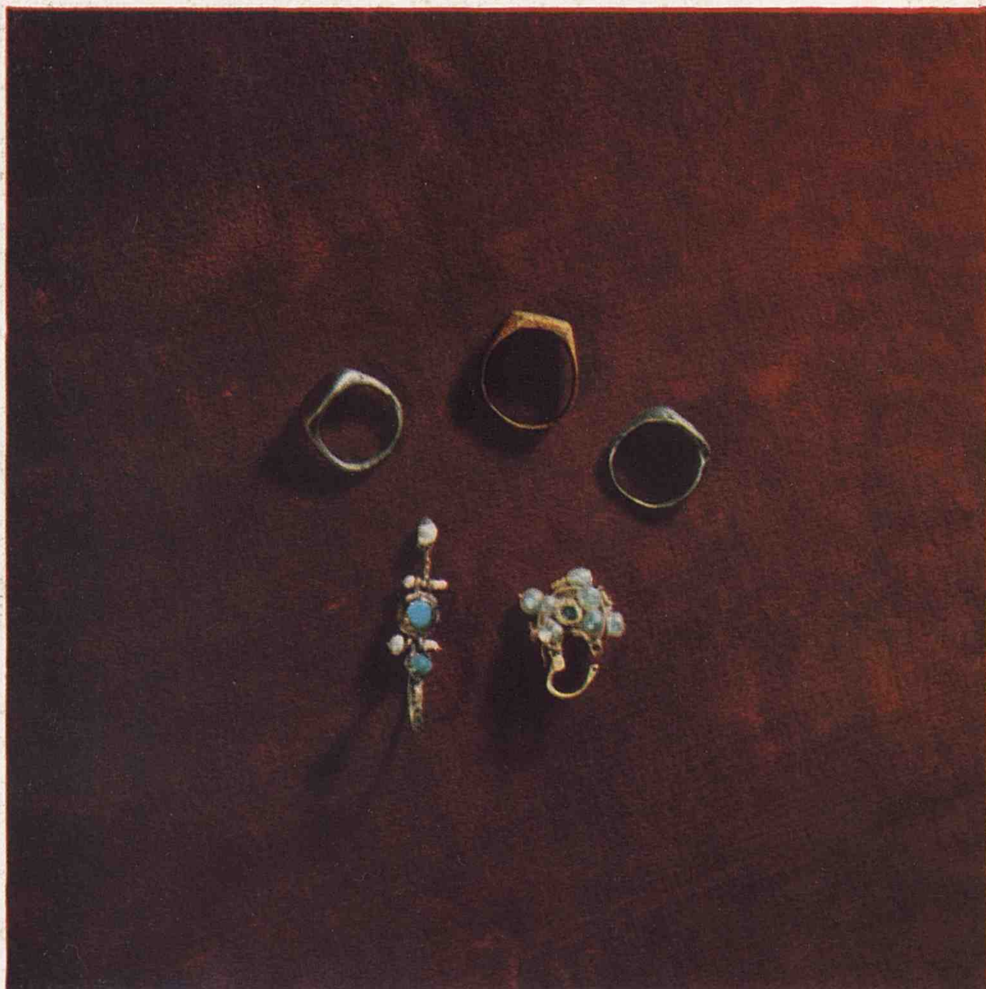
[2] Marioara Vallarga era sora doamnei Ecaterina.

[3] *Valachi*.

[4] Giovanni dei Marini Poli, fratele lui Pascal.

Ceramică descoperită la Curtea Veche (Muzeul de istorie al Municipiului Bucureşti) şi cercel (cabinet de num. al bibl. Acad. R.S.R.)

Podoabe (inele, cercei etc.) din sec. XVI, Bucureşti (Cabinetul de numismatică, Biblioteca Academiei R.S.R.) (Muzeul de ist. al Municipiului Bucureşti)

Costum boieresc din sec. XVI (idem)

3 000 de călăreţi şi o mie de puşcaşi[5] pentru a duce mireasa vărului[6] acestui domn.

[Pe Gaspar Mazza[7] nu l-a putut ajunge. Acesta ducea din Ţara Românească mărfuri.] Prin acesta dacă vor fi fiind scrisori greceşti de ale mele, vei pune să le citească domnia ta, pentru ca să ştii cum să răspunzi şi la scrisorile către domnia ta, şi la cele către mine cum ţi se va părea domniei tale că e mai bine. Căci nu e rău, ci bine să le tot scrii[8].

1587 august 15, Tîrgovişte[9].

Ţi-am scris ultima mea scrisoare din Bucureşti[10] şi ţi-am spus de sosirea mea cu sănătate . . . după ce am trecut prin multe primejdii; călătoria e foarte lungă; nu trebuie să te miri, uneori că primeşti scrisorile tîrziu (banii Marioarei au fost trimişi nu prin Mazza, ci via Sofia — plata făcîndu-se prin bani [galbeni] sau prin scrisoare de schimb). // Ţi-am spus că <doamna>[11] fusese bolnavă şi de aceea n-a putut merge cu domnul la Tîrgovişte[12] şi cumnata mea[13] a rămas la Bucureşti pentru dînsa, şi pentru ca să nu fie singură cumnata, am rămas şi eu, şi Giovanni s-a dus cu domnul, aşa că doamna s-a însănătoşit şi la 26 ale lunii trecute mă înţelesesem cu signora Prepia să vină în ziua aceea, duminică, la casa noastră, cum a făcut şi altă dată, şi aici s-ar fi putut vorbi mai pe larg, pentru că la curte nu mai are tihnă, fiindcă ţara e mare şi alte judecăţi nu sînt decît sau ea, sau domnul hotărăşte toate. Te uită domnia ta // dacă are de lucru! Dar n-a venit, pentru că la 25, sîmbătă, s-a îmbolnăvit din nou şi mai rău decît înainte. La 27 (iulie), signora Prepia mi-a spus că aş face bine să merg la Tîrgovişte, să spun din partea mea că îi este rău, ca să se îngrijească de alţi doctori. M-am dus îndată; am ajuns la 28 (iulie) la amiază şi domnul a trimis îndată o ştafetă[14] în Transilvania pentru un doftor bun care a venit curînd şi i-a adus . . . o uşurare mare şi . . . îi este mai bine . . . Cît despre mine, cum am ajuns aici la Tîrgovişte, în ziua de 28 (iulie) am

p. 74

p. 75

p. 76

[5] *Archibussieri.*
[6] Vlad, fiul lui Miloş vodă, fratele lui Alexandru. Vezi mai jos n. 23 şi 24 şi p. 256 n. 52.
[7] Negustor ragusan.
[8] Pascal adusese probabil din partea signorei Marioara Vallarga o scrisoare către Prepia, cu rugămintea ca aceasta să-i amintească doamnei despre ea, căci două zile mai tîrziu Prepia scrie Marioarei: „Află mama mea iubită cum că am văzut scrisoarea ta şi s-a bucurat inimioara mea cum că-mi scrii despre Veneţia şi am nădejde în Dumnezeu să mă bucur de tine şi aievea" . . . Esther.
[9] Către aceeaşi.
[10] *Buchureste.*
[11] Ecaterina Salvaresso, soţia lui Alexandru II (Mircea) şi mama lui Mihnea Turcitul.
[12] *Targoviste.*
[13] Prepia, vara lui Mihnea Turcitul, soţia lui Giovanni de'Marini Poli.
[14] *Astaffeta.*

căzut bolnav de friguri aşa de grozave şi năpraznice... că m-a ţinut pe alăturea de moarte, ori că va fi fost pentru drumul cel lung ce l-am îndurat. Oricum,... mă îndrept pe încetul... pe căldurile acestea, pînă se va mai răcori vremea...

[El scrie şi din partea Prepiei, care spune că scrie Giovanni şi Pascal pentru ea]. Şi mai zice că dacă nu te-ar vedea în viaţa ei nu va muri în pace căci, spune ea, îmi vîrîsem în minte că doamna mă va trimite cu vreun credincios pe mări ori pe uscat la Veneţia, mai că mi se părea că trăiesc cu dînsa la mănăstire şi doamna îmi făgăduise aceasta cînd s-a întors în domnie, şi Dumnezeu a vrut să mă mărit pînă atunci. Benetta[15] nu se mai poate lecui de picioare, pare că i le-a luat cineva. E măritată cu clucerul şi boierul Pîrvu[16], feciorul răposatului boier Ştefan care a fost un om mare pe lîngă Alexandru şi e din neamul nostru; dregătoria sa cu care se îndeletniceşte e că are grijă de toate cele ce vin la curtea domnului, cele ce se primesc şi se împart, şi nimeni nu-i poate lua socoteala. Păuna[17] e măritată cu spătarul cel mare Richiacana[18] (sic). Dar m-a supărat mult să tot aud spuindu-se că Prepia, după ce s-a măritat cu Giovanni, s-a îmbolnăvit şi înainte nu ştia ce e boala. Şi i s-a răspuns după cuviinţă. Oricum Prepia e cea mai cuminte şi mai bine privită şi de doamnă şi de domn, numai ca femeie cuminte şi cam sfioasă, pentru că de ar fi fost ceva mai îndrăzneaţă, ar avea de la doamnă şi de la domn ce ar voi. Domniei tale ştii cît bine îţi vrea doamna, dar domnul după judecata mea îţi vrea şi mai mult bine, pentru că îndată ce am sosit m-am dus să-i sărut mîna (domnului), şi din partea mea şi din a domniei tale, care sta pe scaunul regal[19], la judecată[20] cu boierii, ca în colegiu unde intră şi Giovanni şi salutîndu-l din partea domniei tale s-a ridicat în picioare, ceea ce-mi pare semn de mare bunăvoinţă căci se zice că nu se ridică niciodată în faţa nimănui decît înaintea ceauşului sultanului, cînd vine din Constantinopol. Pe urmă s-au făcut daruri din lucrurile aduse de mine şi le-au plăcut... [Despre bani nu a vorbit aşteaptă momentul potrivit.]

Aici e ţară mare, de am făcut o săptămînă întreagă de la intrarea în ţară pînă acasă; (este o) ţară îmbelşugată din firea sa, şi bogată, dar cam stoarsă de schimbările de domni, şi e foarte bună şi frumoasă, dar are frică mare de turci care stau zilnic cu gura căscată, ameninţînd cu schimbarea; aşa că are îndestul, dar îi şi lipsesc destule.

---

[15] Nepoata doamnei, fiica Lucreţiei.

[16] Pîrvu din Cioroiaşi, m. clucer (1586—1587), fiul lui Ştefan f. m. clucer şi m. ban 1571, 1573), ctitorul mănăstirii Bucovăţ.

[17] Cealaltă nepoată a doamnei.

[18] Spătar mare muntean era Pătru din Luciani (1585—1591).

[19] *Sedia regali.*

[20] *Pro tribunali con li baroni.*

August 19

Azi dimineaţa a venit ştafetă din Bucureşti la domn că doamna, sora domniei tale, e rău, să vină îndată la ea cum a şi făcut. S-a ridicat fără zăbavă cu toată curtea şi boierii şi am mers mai toată noaptea şi pe 20 dimineaţa am sosit. p. 78

Azi avem 25 (august)... Doamna, sora domniei tale s-a însănătoşit bine şi ieri a fost la Maica Domnului, cale de o zi de aici; astăzi serbează aici sfînta Maria; azi va sta acolo şi mîine se va întoarce aici... Ca şi cum n-ar fi ajuns aceasta, şi boala mea, iată că pe Ioan, fratele meu, l-am găsit aici bolnav, mai mult mort decît viu, de friguri grozave, căci fusese trei săptămîni pe căldură ca să slujească pe domn prin ţară, ca să scrie (dijmele) mierei pentru domn[21] şi mersese necontenit cu căruţa ca să-şi facă slujba mai repede, n-a mîntuit-o căci a făcut ca un om cuminte de s-a întors la timp acasă, fiindcă i s-au dat îngrijiri... Însă afară de friguri îl doare tot trupul de scuturătura căruţei. Îi trebuie o lună ca să se îndrepte.

August 31 în Bucureşti.

Ca răspuns cît priveşte ceea ce spui că ai vrea să fii şi domnia ta aici, ca să-i vezi pe ai domniei tale, şi mie mi-ar plăcea foarte şi cu un prilej potrivit poate vor rîndui şi vor trimite să te aducă, lucru care, nu numai ar putea să fie mulţumitor, şi de folos, dar după părerea mea ar trebui chiar să rînduiască a se face, şi cu îngrijire. Nu trebuie să te îndoieşti că şi noi şi doamna Prepia nu te vom uita niciodată, despre celelalte surori ale ei, nu trebuie să te reazemi pe ele, nici în fapt, nici în vorbă. [Cei 20 000 de aspri (în bani)... vor fi probabil mai mult de 200 de galbeni.] Surorii domniei tale nu trebuie să-i spui alta, numai cum îi vei primi: „Am primit cei 20 000 de aspri ce // mi-ai trimis prin Giovanni“ şi apoi să spui un cuvînt: „Doresc să ştiu dacă lui Pascal i-aţi plătit cei 200 de galbeni despre care ţi-am scris printr-însul“. Despre Paulina[22] spui prea pe larg, căci Giovanni citeşte... (scrisorile). Ce vrei să-ţi spun? Mai ales unde ai spus că mamă-sa nu vrea s-o vadă: pe cînd şi el prin vorbele mele prinsese iubire pentru fetiţă şi voia să răspundă mamei ei la o scrisoare ce-i scrisese ea. Dar cum a văzut scrisoarea domniei tale s-a supărat şi s-a înfuriat pe dînsa, şi eu n-am să pot face altă decît să mă îndrept după voia lui, voi scrie eu mamei Paulinei pentru acest lucru, căci ea ştie bine că fata e a ei şi nu a domniei tale şi eu ştiu cît înţeleg din vorbele ei, şi fiind eu sincer cred şi pe altul tot aşa, dar dacă ea se va îndărătnici aşa să n-o vadă, eu voi face şi mai rău, şi paguba va fi a ei, şi pe sufletul ei

p. 79 p. 80

[21] În realitate arendase un venit al ţării — dijma mierii — în schimbul unei sume de bani avansate vistieriei domneşti.

[22] Probabil un copil natural încredinţat ocrotirii Marioarei.

fie! dacă nu va voi ceea ce e cinstit şi se poate face şi să-şi ajute fata, pentru că ea e sigură şi eu nu.

81 [Despre obiectele cerute, lighean de argint, blănuri de samur — va căuta să vorbească la un prilej potrivit. Dar samurul e mai ieftin la Veneţia, mai bine să-l cumpere acolo. Doamna nu trebuie plictisită fiindcă are multe gînduri în cap.] Doamna Prepia a fost îngreunată şi înainte de a veni eu a pierdut un băiat.

...Ceea ce zici că ai aflat că Giovanni umbla îmbrăcat în postav de aur, cît despre aceasta are postavuri foarte frumoase, de orice fel şi cum se cuvine şi le poartă şi alţii, care se află acolo unde judecă domnul, ca acei din sfat. Şi ceea ce spui că ai auzit că face ce vrea, iar eu spun că face ce poate, şi mai puţin încă, fiindcă e foarte sfios, căci dacă el şi Prepia ar fi mai îndrăzneţi, ar putea mult...

Ceea ce spui că ai auzit că o nepoată, care e fiica Mircioaiei[23] trebuie să se mărite cu vărul primar al domnului care se numeşte Vlad voievod[24] a fost adevărat şi nunta s-a făcut în Moldova[25] şi domnul[26] a fost de faţă şi doamna şi toţi boierii şi curtea, poate 3 000 de oameni să fi mers cu domnul; la sosirea mea se întorsese. Şi ceea ce spui că ai aflat că doamna, sora voastră, era aşteptată la Constantinopol cu haraciul, n-a fost adevărat; haraciul a fost trimis şi s-au întors cei ce l-au dus acuma cîtva timp. Şi acuma la Constantinopol stă pentru domn marele ban[27], om cuminte şi prietenul domnului, care în timpul maziliei l-a ajutat mult ca să se întoarcă în domnie, şi cu înţelepciunea sa şi cu banii săi, căci este foarte bogat, aşa că atît timp cît va fi el la Constantinopol, doamna nu se va duce acolo, dacă n-ar mai fi el acolo, atunci s-ar duce cîteodată Radu voievod[28] care este ceva mai mare de 3 ani, copil sănătos şi deştept, şi un alt fiu de la altă femeie, mic, dar doamna pare că-i vrea tot binele (lui) Radu voievod ...[29].

Domnul Bernard Nale îmi scrie, plîngîndu-mi-se că a auzit de la domnia ta, că eu ţi-am spus că nu vreau să merg prin Ragusa, ci pe calea fără oprire[30], şi mie-mi spune că n-ar fi vrut să-mi spuie, ca unul ce-mi este prieten //, aşa că mai degrabă aş voi să mi se fi dat o palmă decît să aibă o astfel de părere şi pricină să-mi scrie. Dumnezeu să te ierte pentru ce ai spus; lucrul s-a făcut, nu se mai poate face nimic.

---

[23] *Mirzonia.* Este vorba de Chiajna, doamna lui Mircea Ciobanul.
[24] Tatăl lui Vlad, Miloş vodă, era fratele lui Alexandru al II-lea Mircea.
[25] La Tecuci.
[26] Petru Şchiopul.
[27] Iani, mare ban în Ţara Românească 1586—92, reprezentantul ţărilor române la Poartă.
[28] Radu Vodă, fiul doamnei Neaga, născut în 1584.
[29] *Ma domnia par che vol tuto suo ben, Radul Voivoda.*
[30] *Ma adi longo.*

(despre Salvarezzo)

În privinţa lui Salvarezzo[31], cît mi-ai spus i-am spus ce trebuie la sosirea mea aici şi cînd l-am văzut. Nu mai trebuie să-i spun altceva fiindcă el nu mai este în serviciul domnului, nici al doamnei, ca unul ce şi-a cerut voia, cum spune el, şi dîndu-i-se, i-au dăruit 8 000 de aspri, acuma face un fel de negoţ şi agoniseşte cum poate mai bine. „Iustinian[32] va pleca îndată cu nişte mărfuri ce va duce cu dînsul. Giovanni[33], frate-meu, după ce Iuliu[34] a luat voie de plecare pentru sine a avut o năpastă de la doamnă dar fără să fie vina nici a lui Iuliu nici a lui Zuane (Giovanni), dar nu ştiu ce diavol îi vîrîse în cap doamnei că Giovanni ar fi dat o scrisoare de recomandaţie domnului pentru Iuliu, care era tot aşa de adevărat cum ar fi că eu aş fi acolo la Veneţia, şi domnia ta aici. I-a spus deci lui Zuane în întîia supărare, cu mînie mare: „Ştii că ţi-am zis să nu te amesteci în trebile lui de fel, şi eu am simţit că ai dat o scrisoare de recomandaţie pentru dînsul fiului meu şi fără ştiinţa mea". Zuane, ştiindu-se nevinovat, a spus: Prea strălucită doamnă, dacă e aşa, eu sînt nevrednic de ocrotirea domniei tale, dar pînă în suflet îmi pare rău că sînt amestecat din închipuire, căci eu n-aş face nici un lucru ca acesta, nici altul împotriva poruncii domniei tale". Ea s-a liniştit şi l-a crezut înainte de a pleca de la dînsa. Dar lui Zuane nu i-a ajuns atîta: a spus domnului care a arătat adevărul şi ea s-a liniştit cu totul şi a spus: „Nu ştiam lucrul ca sigur, dar după bănuieli şi la mînie am învinovăţit pe un nevinovat..." p. 82

(Iscălit de amîndoi fraţii Pascal şi Giovanni.)

Octombrie 20 p. 83

...De o lună am scăpat de friguri, dar aşa de fără puteri şi de slăbit de boală încît abia pînă la Crăciun de mă voi îndrepta. [Chiar dacă nu îi scrie ,o are săpată în inimă ca pe o mamă prea iubită şi cinstită".]

Despre cei 20 000 de aspri, am aflat la sosirea mea că au fost trimişi prin Sofia şi Ragusa, aşa că, deşi au zăbovit, îţi vor fi de mare folos, cum vei vedea, cînd vor sosi; căci s-au dat scrisori de schimb pentru ei încă din Sofia, căci aşa am rînduit noi, pentru a înlătura primejdia pe cale şi să nu-ţi pară ciudat: e departe pînă acolo[35].

---

[31] Rudă cu doamna, se căpătuise la curte.

[32] Neidentificat.

[33] Numele lui Giovanni de'Marini Poli apare sub formele cele mai variate. Mai frecvent apar Zuane şi Giovanni.

[34] Neidentificat.

[35] La 11 noiembrie Nicolae al lui Petru Piraga scria Marioarei Vallarga că negustorii din Sofia, neputînd schimba cei 20 000 de aspri, au făcut scrisoare de schimb pentru 291 de lire, 3 solidi, căci atîta fac cei 300 de galbeni (*ibidem*, pp. 85, 86).

p 84 [Doamna a spus Prepiei cu vreo 15 zile mai înainte că a primit o scrisoare de la Marioara în care îi cere 200 de galbeni . . . pe care îi ceruse şi prin Pascal.] Sora domniei tale a spus Prepiei „ei cer de la mine ca şi cum ar avea capital, atîţia bani îi trimit, dacă cheltuieşte ceva, nu e după spusa mea şi te întreb, este datoria mea dacă au făcut cumpărături?“ Dar vedeam eu bine că la boala ei îi lipseau bani, şi ceea ce i se trimite abia îi ajunge pentru cheltuială. Apoi cu privire la un grec ciung, căruia i-ai făcut o scrisoare grecească către sora domniei tale pentru a-l recomanda, grecul acela s-a purtat pe lîngă curte ca să i-o dea, dar n-a putut să găsească alt chip, ci s-a rugat de o femeie ce intra s-o dea surorii domniei tale, şi ea care urăşte aceste recomandaţii şi scrisori ce scrii pentru oameni ce vin anume ca să aibă cîte ceva, a spus că a adus-o Giovanni al nostru: „Să mi-o aducă el“. A venit acea femeie cu grecul şi la noi cu o altă scrisoare italienească către mine. Giovanni, fratele meu, îndată i-a adus-o pe aceasta, crezînd că aşa e dorinţa prea stra-
p. 85 lucitei domniei tale surori, cum pusese // să-i spună. Însă de cum a mers
cu scrisoarea aceea a domniei tale ce ai făcut-o pentru grec, s-a mîniat aşa de tare pe Giovanni, precum că el este vinovat şi că domnia ta pui să dee la toţi prin scrisorile acestea ale domniei tale: „I-am şi scris să nu-mi trimită scrisori cu oameni anume şi din acei ce vor să mă sărăcească“. Şi mai ales acuma, cu scrisorile domniei tale, să nu-i mai scrii . . . (Doamna) n-a vrut să aprecieze nici să vadă scrisoarea aceea . . . şi ea e grozavă şi iute, şi pentru domnia ta e de folos să stai bine cu dînsa şi să nu faci şi să nu-i scrii pentru oameni care ştii că nu-i fac plăcere.

Ai scris la 15 august şi la 30 octombrie de reîntoarcerea lui Giovanni. Te rog să nu mai fie vorbă . . . de supărarea ce a fost pentru că între rude
p. 90 obişnuite a fi aşa adesea, mai ales cum este Giovanni cam iute şi domnia ta
încă şi mai mult . . . drept spunînd lui Zuan i s-a părut ciudat că nu ştiu cine te-a sfătuit într-adevăr fără dreptate să-l scoţi dator cu ce nu primise, ba încă el îţi dase domniei tale etc.

p. 91 . . . Mie mi se pare că puteai să laşi reclamaţia etc. şi // el iarăşi trebuia
să fie mai blînd şi să te lămurească . . . şi nu să se mînie.

. . . Cei două sute de galbeni a făgăduit domnul că-i va plăti . . . [Zuan i-a spus că Marioara va cheltui 700 de galbeni pentru capelă şi domnul a zis „Bine“. Trebuie răbdare . . . tact . . . domnul are cheltuieli şi răpiri de la turci. Pascal şi Zuan şi Prepia vor stărui pentru Marioara cît vor putea.]

. . . .

p. 92 Ceea ce spui că dacă Zuan are // de gînd să aducă pe Prepia în părţile
acelea, domnia ta nu eşti de părere pentru că Zuan e cheltuitor . . . dar şi aici se cheltuieşte mai mult decît acolo, şi Zuan, nu că e om să zvîrle banul său, dar e silit de împrejurarea înrudirii, nu se poate ascunde după deget. Şi paguba aceasta nu poate să fie pentru Prepia pentru că după cîte ştiu şi văd

să fac socoteală pe deasupra, mai mult are ea în mîinile lui Zuan decît Zuan
în ale ei . . . Crede, fiindcă e adevărat, şi cheltuielile mari, cum am spus, că e
silit de împrejurările de înrudire, le-a făcut şi le face; Dumnezeu îl va ajuta,
el e desigur în stare să cheltuiască şi să facă cinste şi lui, şi rudelor; e încă
şi om în stare să cîştige, ca orice alt negustor destoinic şi mai bine decît mine.
Să bagi de seamă cînd scrii, să scrii pentru noi sau cel puţin să laşi deo- p. 93
parte ceea ce ţi se pare că poate supăra. Şi ducă-se încolo orice altă ceartă,
pentru că Zuan deşi la întîia pornire mînios, pe de altă parte iubitor, că
nu pune la inimă, fiindcă atunci cînd i-a trecut mînia e de o fire blîndă şi
om bun, care nu numai că e prieten cu iubire pentru prieteni, dar chiar şi
cu vrăjmaşii ce-i vreau capul: nu că firea lui n-ar şti să facă rău dar şi în
legăturile lui cu dînşii nu ştie să se poarte altfel decît cu iubire şi prietenie
şi inimă deschisă, sau nu vorbeşte pentru că firea sa nu ştie să ascundă, nici
să facă rău nimănuia, ci e foarte blînd cu toţi. Cum îi este firea vei fi văzut
acolo la Veneţia în negocierile lui cu fugarul (Cercel), cel mai mare vrăjmaş
al său ce l-a avut vreodată, căci nu numai că cere această ţară, dar pe vremea
sa cînd a fost aici a plănuit pînă şi moartea lui Zuan! Dar Zuan om bun
cum este şi doritor să facă îndatorire prea strălucitului domn Mihnea — cum
a şi făcut pe deplin, cît îl priveşte pe dînsul şi cum i s-a dat poruncă de
aici — a negociat sincer şi cuminte pînă la urmă în slujba domnului Mihnea
şi n-a făcut rău vrăjmaşului . . . creştin . . . Şi de aici i s-a dat poruncă pentru
că domnul Mihnea ştiind cum e Zuan, crede că negocierea a fost de bună-cre-
dinţă şi spre folosul tuturora, precum şi acesta.
[Cercel], dacă nu l-ar fi ştiut aşa, nu s-ar fi încrezut într-însul cum
se încrede şi putea să fie sigur, pentru că Zuan mai la urmă e pornit şi
mînios, dar bun şi nu face rău nimănui. Desigur de s-ar fi făcut după sfatul
lui Zuan, acela ar fi încă la Veneţia, şi nu în închisoare şi în lanţuri, cum
e acuma la Constantinopol şi domnul Mihnea n-ar avea de ce să cheltuiască
pentru dînsul sute de mii de galbeni. Atîta ajungă-ţi că domnia ta ştii ceva şi
nu ştii altceva şi toate, dar fii sigură în sfîrşit că Zuan a negociat ca om
cuminte şi împărăteşte în slujba domnului Mihnea, dar ei au voit aşa: domnul
Mihnea a fost înştiinţat apoi de toate cele ce se întîmplau totdeauna cu cea
mai mare repeziciune şi sîrguinţă. Cea din urmă ştire a lui Zuan, foarte plă-
cută domnului Mihnea, // a venit în trei săptămîni la Dunăre în Muntenia p. 94
aşa că despre partea lui Zuan nu s-a călcat cîtuşi de puţin datoria adevărată
şi <a lucrat> totdeauna întocmai după poruncile ce le avea de aici: căci
dacă domnul Mihnea ar fi vrut altfel decît prieteneşte să se poarte cu dînsul
ar fi pus pe alţii decît pe Zuan, care cu arme potrivite şi nu cu bunătatea ar
fi negociat, dar domnul Mihnea e aşa de blajin, că de multe ori pentru drep-
tate nu poate face altfel decît să osîndească la moarte oameni şi de milă pe
de altă parte pune să roage pe potrivnici să-i ierte, fireşte cînd sînt lucruri
vrednice de dreptate şi milă.

Să ne ferească domnul de vrăjmaşi. [Ei sînt şi prieteni şi rude — e lesne cearta între ei — Socoteala bănească pentru 20 000 aspri: i s-au dat ei doar 200 galbeni — dar asprii au fost nu în bani ci în poveri — care făceau atunci 85 şi mai mult de fiecare galben, azi . . . 80 . . .

Ea i-a dat postav de aur lui Zuan, dar şi el zice că] ţi-a dat nu ştiu cît pe încetul.

[Pentru cei 200 de galbeni daţi cu împrumut de Zuan, să scrie ea domnului să-i plătească.]

Şi despre duşman care e la Constantinopol, n-aibi nici o grijă alta numai cît că pentru dînsul domnul va cheltui mult mai mult decît obişnuit cu turcii . . . // mulţumită lui Dumnezeu e la închisoare în fiare.

GIOVANNI DE'MARINI POLI

(? — 1600)

*

Giovanni (Zuane, Giva, Dziova, Sivo) de'Marini Poli, de fel din Ragusa, apare în Ţara Românească în 1583. Este unul şi acelaşi cu numitul Zuan de Polo despre care scria Francesco Vincenti din Bucureşti la 22 decembrie 1583 că ar fi fost desemnat de Petru Cercel pentru o misiune la Ragusa, dar că ulterior nu s-a mai pomenit nimic despre el, nu se ştie din ce cauză, dar pe care îl trimite totuşi Petru Cercel la 15 septembrie 1584 cu o scrisoare la Germigny (ambasadorul francez de la Constantinopol) pe care trebuia să-l mai găsească la Adrianopol Giovanni (Zuan) în trecerea sa, probabil spre Ragusa (vezi relaţia lui în volumul de faţă). Pascal, fratele său mai mic, afirma că el ar fi fost duşmănit (!) în Ţara Românească de Cercel, care chiar ar fi „plănuit" pînă şi moartea lui Zuan... pe vremea cînd a fost aici (Cercel) (din relaţia lui Pascal de'Marini Poli în volumul de faţă). Trebuie oare pusă în legătură această primă apariţie a sa în Ţara Românească cu informaţia dată prin 1593 de martorii Enachi Simon Grecul, Bate Ambrosie şi Gheorghe negustorul din Bucureşti chemaţi să depună mărturie în procesul dintre Zuan şi domnul fugar al Moldovei, Petru Şchiopul, şi care au decla-

rat că el fugise în Ţara Românească de urmărirea creditorilor de la Sofia, unde se ştie ca se afla o importantă colonie raguzană?

Declaraţia aceasta mai trebuie supusă unei cercetări critice, deoarece tot atunci ace martori au afirmat că el s-ar fi însurat în Ţara Românească cu o *văduvă bogată*, ceea ce nu pare să corespundă cu situaţia soţiei sale din anii 1587—1590, Esther Prepia, nepoata doamnei, despre care nu ştim să fi fost măritată mai înainte. Prima menţiune sigură a revenirii lui Giovanni în Ţara Românească o găsim în scrisoarea adresată de domnul Ţării Româneşti, Mihnea, la sfîrşitul lui decembrie 1585, mătuşii sale Marioara care trăia retrasă în mănăstirea San Mattei de la Murano. Intr-un post-scriptum al doamnei Ecaterina (mama sa), datat din 14 ianuarie 1586, sînt numiţi în aceeaşi frază şi Giovanni, prezent la curte şi Pascal care se afla la Veneţia, deoarece este vorba de încredinţarea unor bani lui Gio vanni la Tîrgovişte spre a fi plătiţi de Pascal la Murano. De astă dată ştim şi cum a venit în Ţara Românească: recomandat de sora doamnei care îi dă o scrisoare datată din 28 octombrie 1585. Este interesant de notat că el a ajuns la Bucureşti în lipsa doamnei, plecată la Constantinopol pentru a lichida, prin daruri foarte scumpe la Poartă, pretenţiile unui nou concurent la domnie. De altminteri şi scrisoarea încredinţată lui Giovanni era îndreptată direct către domn, nu către doamnă. Este iarăşi semnificativ faptul că textul ei nu seamănă de loc cu cel al scrisorilor obişnuite care veneau de la Murano. Am crede că ea a fost dictată de-a dreptul de agerul raguzan. Lucru cu atît mai probabil, cu cît avem numai scrisoarea credenţială dată de Marioara lui Giovanni şi nu o epistolă trimisă de ea rudelor din Ţara Românească. Mesajele trimise de ea aveau să fie comunicate verbal de priceputul ei emisar. Dar chiar şi în forma aceasta, scrisoarea conţine destule elemente compromiţătoare pentru familia domnească îndemnată să-şi trimită în taină rezerva de bani la Veneţia, pentru a justifica o eventuală supărare a doamnei, asemenea celei din cursul primei domnii a lui Mihnea (N. Iorga, *Contribuţii la istoria Munteniei*, în „Anal. Acad. Rom.", Mem. secţ. ist., t. XVIII, 1896, p. 35). Şi totuşi de astă dată încrederea cea mare a Marioarei, trimiţînd o asemenea scrisoare, în legătură cu cele discutate adesea de ea împreună cu Giovanni „spre binele lui (Mihnea) şi al fiilor lui" pare să fi fost împărtăşita şi de doamnă. Reîntoarsă în ţară la 31 decembrie 1585 îndată după primirea de către domn a lui Giovanni, ea s-a arătat de acord cu noua filieră de expediere a banilor îndreptaţi spre Murano. Foarte curînd Giovanni se insinuează în familia domnului, însurîndu-se cu vara primară a acestuia. La 22 aprilie 1587 doamna vorbind de el, îl numeşte „domnul Zuani, ginerele nostru". Curînd Giovanni îl cheamă şi pe Pascal în Ţara Românească pentru a-l secunda în perceperea dijmei de miere arendată de el. La 24 aprilie 1587, acesta din urmă pleacă din Veneţia spre Ţara Românească.

Despre rolul lui Pascal este vorba în notiţa însoţind relatarile sale de la curtea din Bucureşti şi Tîrgovişte. Inainte de venirea lui Pascal, Giovanni participase alături de familia domnului la nunta domnească din Moldova, unde domnea unchiul bun al lui Mihnea, Petru Şchiopul. Atunci a pus el poate primele jaloane pentru o eventuală căpătuire a sa în această ţară. In cursul anului 1589 îl aflăm plecat la Veneţia, trimis pare-se de domn pentru a căuta să-l abată pe Cercel de la încercarea de a redobîndi domnia Ţării Româneşti Reîntîlnindu-se cu Marioara Vallarga are loc o explicaţie furtunoasă pe care Pascal va

ncerca să o domolească după reîntoarcerea lui Giovanni la 30 octombrie. Se pare că fusese vorba să fie însoţit la Veneţia de soţia sa. Dar două săptămîni după reîntoarcerea lui Giovanni, Pascal anunţă că el însuşi va pleca în Moldova şi Polonia pînă în primăvară, iar scrisorile ce se vor îndrepta spre Murano vor fi scrise de acum încolo de Giovanni. În realitate, foarte curînd şi Giovanni avea să plece în Moldova. La 9 februarie 1590 un alt raguzan, Gaspar Mazza, venit cu treburi din Veneţia, îi scrie din Bucureşti Marioarei: ,Domnul a luat pe Prepia de la «Sivo» (Giva=Giovanni) şi patriarhul i-a despărţit... şi pomenitul «Zuan» va pleca din aceste ţări..." Totodată o înştiinţează că domnul a plătit lui Giovanni împrumutul Marioarei de 200 de galbeni şi a rupt sinetul — dar i se pare că mai trebuie luate şi alte măsuri de apărare, căci adaugă: „chitanţa voi pune să ţi-o trimită domnul) pentru ca zi ul «Zuan» să nu vie vreodată să te necăjească" (N. Iorga, *op. cit.*, p. 97), ceea ce arată o bună cunoaştere a firii acestuia.

În Moldova el reia întocmai firul manevrelor sale din Ţara Românească. Se instalează la curte, îşi caută relaţii influente şi se pare chiar că se logodeşte cu folos fără a mai pierde timp (*Hurmuzaki*, XI, p. 318), obţine prin protecţia lui Bartolomeo Brutti, sfetnicul atotputernic al domnului, arenda dijmei asupra vitelor — dată de hatîrul unui alt raguzan Domenico de'Giorgi cu care se grăbeşte să se asocieze. După trei luni îşi mai asociază un grec, Mano. La abdicarea domnului, 19 august 1591, asociaţii îşi împliniseră un an de arendă care curgea de la 15 august 1590. Domnul încheind socoteala cu ei le-a mai iertat o sumă de bani (cîteva mii de taleri) şi la plecarea în Austria Giovanni a găsit cu cale sa-l însoţească şi el, şi i-a mai smuls şi o recomandare pentru domnul care va urma în scaun. Dar asociaţii rămaşi în Moldova au continuat să-şi încaseze rămăşiţele din dări ale caror încasări se făceau la 8 septembrie pentru cornute şi 26 octombrie pentru oi, Giovanni fiind acum reprezentat de alt raguzan, Luciani. Totuşi în ciuda acestor fapte, Giovanni, secundat de Pascal, porneşte un proces răsunător împotriva fostului domn, obţinînd în mai 1592 recomandaţia regelui Poloniei Sigismund al III-lea Wasa către arhiducele Ferdinand, guvernatorul Tirolului, unde se stabilise domnul fugar, precum şi nenumărate intervenţii de la arhiducii Mathias şi Ernest, ba chiar de la marchizul de Mantova, socrul lui Ferdinand. Pîrîţii îşi întemeiau acţiunea pe alegaţia falsă că ei, după ce ar fi plătit dinainte banii de arendă, nu ar fi putut să-şi strîngă veniturile din cauza părăsirii scaunului de către domn. Greutatea pentru domn consta în faptul că boierii din timpul domniei sale care ar fi putut aduce mărturia lor asupra împrejurărilor din acea vreme, precum şi asupra modalităţii de executare a contractelor de arendă, se aflau fugiţi în Polonia. În cele din urmă însă aceştia îşi depun mărturia lor sub jurămînt în faţa autorităţilor orăşeneşti ale oraşului Liov, la 2 octombrie 1592 (vezi actul original latin emis de consilierii Liovului, la Veress *Documente*, IV, p. 347 şi textul românesc tradus de Luca Stroici în *Hurmuzaki*, XI, pp. 317—320) la cererea trimisului special al fostului domn plecat de la el la 20 august. Sentinţa definitivă s-a dat la 19 noiembrie 1593.

În cursul chiar al procesului, Giovanni îl denunţă (5 mai 1593) din Bolzano pe fostul domn că ar intenţiona să fugă în Turcia. Invoca informaţii trimise de la Veneţia de un alt raguzan, Bernardo di Nale, care spionînd pentru el aflase de la Aloiso Spa, *amico intimo et factor di Signora Matzora* (!) (Marioara) că fostul domn ar vrea să treacă la Veneţia

şi apoi la Constantinopol (*Hurmuzaki*, XI, p. 329). El însuşi, în curînd, va apărea meteoric la Veneţia ca reprezentant al noului candidat la scaunul Ţării Româneşti Ştefan Bogdan Surdul. Cum nici acest filon nu ducea prea departe, el profită de faptul că fostul ambasador habsburgic la Poartă, doctorul Bartolomeo Pezzen, fusese însărcinat să cerceteze actele procesului intentat de el lui Petru Şchiopul (*Hurmuzaki*, XI, p. LXXXVI) pentru a intra în legătură cu acesta, oferindu-şi serviciile ca agent pe lîngă domnii din ţările româneşti şi principele Transilvaniei. La 18 martie 1594, el intră în slujba împăratului cu o misiune la domnii români şi la Sigismund Báthory (vezi *Hurmuzaki*, III/1, pp. 184—185 scrisoarea de acreditare; pp. 186—187 instrucţiunile pentru încheierea unei alianţe antiturceşti). Negocierile pornite cu Aron în Moldova erau în realitate mult uşurate de faptul că domnul fusese convins încă de mai înainte de către nemeşul ungur Valentin Prepostvary din slujba împăratului, lucru nemenţionat în raportul recapitulativ (*Hurmuzaki*, III/1, pp. 200—201) şi probabil nici în cel trimis (după spusa sa) din Moldova Legatului Comuleo la 1 iunie 1594. Tratatul de alianţă se încheie la Iaşi la 16 august 1594 (Veress, *Documente*, IV, pp. 95—97, vezi şi *Hurmuzaki*, III/1, pp. 193—194) şi este încredinţat de Aron comandantului gărzii sale de unguri Mihai Tolnay care trebuia să-l supună împăratului. Tolnay pleacă împreună cu Giovanni spre curtea de la Praga, oprindu-se însă destul de mult în Transilvania. La Praga ajunge tocmai în ziua de 11 octombrie. Declaraţiile „moldoveanului" (Mihai Tolnay, solul lui Aron) fac senzaţie. Creştinii pot fi liniştiţi, acuma vor ajunge şi la Constantinopol.

Dar această misiune a lui Giovanni în Moldova este împletită cu o alta în Transilvania. Nu pot fi cunoscute precis însărcinările iniţiale date lui Giovanni în privinţa tratativelor habsburgice cu Sigismund Báthory. Ele fuseseră pornite mai înainte de alţii încă de la sfîrşitul anului precedent (1593) şi se purtau în continuare de către Carrillo. Deci nu ar mai fi fost loc pentru un nou negociator, ci cel mult pentru un mesager ocazional. Problema pe care trebuia s-o trateze Giovanni cu conducerea Transilvaniei era aceea a coordonării apărării contra tătarilor, adică tocmai unul din obiectivele lui Comuleo care trecuse la 25 martie 1594 prin Iaşi, şi rămăsese în legătură cu Aron pentru procurarea de trupe de cazaci. După un prim contact cu Aron, Giovanni pleacă în Transilvania pentru a stabili cuantumul ajutoarelor militare la care s-ar obliga această ţară faţă de Moldova. Cum în rapoartele lui Giovanni nu se dă data precisă a acestor tocmeli, ea trebuie dedusă din context. Giovanni menţionează discuţiile sale cu senatorii şi cu senatul. Acest lucru s-a petrecut în luna iunie. El mai adăuga că pînă în cele din urmă senatul şi dieta şi-au dat asentimentul în ceea ce priveşte acordul principelui cu împăratul. Se ştie că acest lucru s-a întîmplat la 11 iulie. Plecînd spre Braşov Giovanni află acolo de năvălirea tătarilor în Moldova care se îndreptau spre Ungaria superioară. Se cunosc ecourile acestei treceri în evenimentele din Transilvania din zilele de 16—22 iulie. Întors în Moldova, Giovanni încheie tratatul amintit cu Aron, după perturbarea pricinuită de tătari şi expedierea de nevoie a tributului către Poartă, cam pe la sfîrşitul lui august. Revenind în Transilvania, el soseşte după măcelul de la Cluj (29 august) şi înainte de plecarea lui Sigismund spre Alba Iulia (8 septembrie). Kowácsóczy şi Baltazar Báthory nu fuseseră încă ucişi (ceea ce se va întîmpla la 13 septembrie). Giovanni stăruie pentru uciderea mai ales a cancelarului,

El nu se grăbeşte să plece din Transilvania. Abia în octombrie ajunge el cu „moldoveanul" Tolnay la Praga.

La a doua sa venire în Transilvania, el nu-l mai găseşte pe Carrillo, care plecase spre Praga la 2 august, după prima fază a aşa-zisei conspiraţii. Acum persoana cea mai influentă pe lîngă Sigismund era Ştefan Josica, numit cancelar după lichidarea lui Kowácsóczy. Sînt unele indicii că în acest moment Giovanni lucra mînă în mînă cu Josica. Lucrurile aveau să se complice însă prin aprilie-mai 1595.

Apar o serie de îndoieli în legătură cu acţiunile lui Giovanni de'Marini Poli, zis şi Giva. Cînd a colindat în 1594 prin Moldova şi Transilvania, nu s-a arătat prea grăbit să treacă şi în Ţara Românească. De altminteri în scrisorile sale de acreditare întocmite după informaţiile sale, el indicase ca domn al Ţării Româneşti pe pretendentul pentru care se ostenise şi el la Veneţia, adică Ştefan Bogdan Surdul. Cînd a coborît de la Alba Iulia la Braşov, prin iulie, el nu se gîndea nicidecum să treacă în Ţara Românească, ci doar în Moldova, după cum spune însuşi (*Hurmuzaki*, III/1, p. 201). Totuşi apoi vorbeşte de întîlnirea sa cu trimisul lui Mihai Viteazul în Transilvania care îl chema în Ţara Românească. Însă *„după ce s-au dat pe faţă unele trădări"* nu s-a mai încumetat să meargă nici el şi nici Comuleo, după cum a arătat prin scrisoarea din 13 iulie din Moldova prin mijlocirea reverendului părinte Alfonso! Aici cronologia pare cam încurcată. Carrillo, plecat de la Alba Iulia la 18 iulie, a fost reţinut de „conspiratori" la Beclean etc. şi apoi a părăsit Chioarul la 2 august. În raportul lui Comuleo nu se vorbeşte de trădări, ci de o neîncredere în domnul Ţării Româneşti, socotit prin situaţia sa prea dependent de turci. Este probabil că acele „trădări" să fi fost inventate ulterior de Giva pentru a explica lipsa de interes faţă de Ţara Românească în 1594, în contrast cu zelul clocotitor pentru aceeaşi ţară în 1595. În adevăr în ianuarie 1595, el vine în Transilvania, unde îl găseşte pe Sigismund la Braşov. Este primit de acesta în audienţă la Alba Iulia, cu care prilej începe o adevărată campanie de denigrare a domnilor din Ţara Românească şi din Moldova, şi îl îndeamnă pe principele Transilvaniei să ia el lucrurile în mînă. De astă dată Giva omul lui Josica, este autorul planului de acaparare a ţărilor române. Lucrul reiese clar din raportul din 10 aprilie 1595. Înlocuirea lui Aron e pregătită de Mihai Tolnay, în unire cu Ştefan Răzvan şi cu cancelarul. Giva nu mai vrea să meargă în Moldova, socotindu-se în nesiguranţă la acel „tiran" pe care îl acuză de informarea turcilor, de trădarea creştinilor etc., şi cere să i se dea scrisori de liberă trecere în Ţara Românească, la Mihai Viteazul, la care trebuia să fie trimis Ioan de Pojon. Dar nu mai poate fi vorba cîtuşi de puţin de a răspunde la chemarea domnului Ţării Româneşti, amintită mai sus, înainte de 13 iulie 1594, ci auzind că ar fi semne de răscoală împotriva ungurilor, Giva vrea să ajungă cît mai curînd pentru a pescui în apă tulbure, sau — cum se exprimă cu solemnitate — „dacă s-ar produce vreo schimbare, să fiu acolo în acea ţară ca servitor al împăratului şi cu scrisorile sale pentru a menţine moralul şi liniştea poporului". Această linişte ar fi fost pare-se ameninţată de un climat de răzvrătire împotriva ungurilor pe care cei din Ţara Românească erau gata să-i taie în bucăţi pînă în 20 de zile! Această veste fusese adusă în grabă de un călugăr franciscan în urma destăinuirii pe care i-o făcuse un boier din divanul domnesc! Este zvonul pe care îl comunică drept realitate Simon Genga fratelui său în Italia,

şi pe care îl invocă anumiţi comandanţi unguri din Ţara Românească pentru a justifica neparticiparea lor la acţiunile domnului contra tătarilor. Pentru Giva acest zvon era o armă cu două tăişuri care putea fi întoarsă la nevoie contra cancelarului, arătînd că din cauza măsurilor sale nesăbuite Ţara Românească este gata să se ridice împotriva abuzurilor ostaşilor străini care o tratează ca pe o ţară cucerită. Dar mai era un motiv pentru care Giva trebuia să ajungă în Ţara Românească, anume să ţină legătură cu diverşi informatori plătiţi pentru a da ştiri despre situaţia din imperiul turcesc. Giva se plînge însă că unii sînt nemulţumiţi cu cît poate să-i plătească. Ar fi avut nevoie de mai mulţi bani... Probabil că din aceste tranzacţii trăgea un profit şi agentul imperial.

O privire asupra rapoartelor lui Giva din 1594, precum şi asupra celor din 10 şi 28 aprilie şi din august 1595 ne oferă unele surprize. În rapoartele din 10 şi 28 aprilie aflam un rechizitoriu contra lui Aron, un climat de neîncredere la adresa domnilor români în general şi în sfîrşit unele insinuări referitoare la gîndurile ascunse ale lui Josica cu privire la domnia ţărilor româneşti. În cel din august, acuzarea este îndreptată împotriva lui Carrillo ca şi a lui Josica, şi este denunţat complotul împotriva lui Aron, declarat acum devotat creştinilor, victima a stăruinţei sale în credinţa sa faţă de împărat. Toate insinuările din raportul din 10 aprilie dispar. Ba unele argumente folosite mai înainte împotriva lui Aron — de pildă faptul că s-ar afla în afară un număr de 8 000 (!) de pribegi care trebuiau readuşi cu binele în ţară — sînt întoarse, acum sub altă formă, împotriva lui Ştefan Răzvan şi a complicilor săi. De astă dată este vorba numai de 30 de mari boieri. Nu se mai preconizează preluarea de către principe a funcţiei domnilor români, ci dimpotrivă se pune accentul pe abuzul strigător săvîrşit împotriva drepturilor celor mai sfinte ale ţărilor româneşti, şi pe nemulţumirea profundă a boierilor lui Mihai Viteazul siliţi să încuviinţeze, împotriva voinţei lor, „capitolele", ce le fuseseră impuse. Este drept că raportul din august este redactat după intervenţia polonilor în Moldova. Pare deci normal ca să ofere o optică mult schimbată. Dar faptele înseşi sînt schimbate diametral. Aşadar, vor trebui controlate cu cea mai mare atenţie toate afirmaţiile lui Giva, înainte de a putea fi acceptate.

Asupra lui Giva judecata lui Speciano pare aproape de adevăr. Este un om „potente di lingua" care trebuie îmbunat şi îndulcit, măgulindu-i vanitatea şi interesul. Întotdeauna gata să-şi manifeste zelul, denunţînd abateri sau trădări, el denunţă torenţial ba trădarea de la Gyor, ba gîndurile de răzvrătire ale poporului din Ţara Românească împotriva ostaşilor lui Sigismund, ba nesinceritatea domnilor români, ba perfidia senatorilor din Transilvania etc. Dacă simpla comparaţie a rapoartelor sale scoate la lumină manevrele sale în legătură cu acapararea ţărilor române de către Sigismund în aprilie—mai 1595, demonstraţia va fi mai puţin uşoară pentru alte intervenţii din alte momente.

Se observă că importanţa pe care şi-o dădea Giva în Transilvania, Moldova sau Ţara Românească nu corespundea cu atenţia limitată de care se bucura la miniştri imperiali. Ofertele lui de a expune împăratului dovezile trădării de la Gyor nu află nici un ecou. Abia mai tîrziu, cu prilejul procesului lui Josica (august 1598), va reuşi cu perseverenţă să-şi atingă ţelul. Dar (în 1594 şi 1595) la Alba Iulia, îndemnurile sale erau socotite a veni chiar din partea împăratului sau în orice caz erau folosite în sensul acesta, de către Josica

şi Carrillo. Ce sens a avut complicitatea sa cu cancelarul, schimbată apoi în duşmănia cea mai cruntă nu e greu de ghicit. El a fost folosit pentru a-l convinge pe Sigismund şi totodată a-l încondeia pe Aron faţă de imperiali, dar nu i s-a făcut pesemene şi lui parte din prada împărţită între complici. Reţinerea lui în Transilvania pînă după întocmirea „capitolelor" privitoare la Ţara Românească şi oprirea lui de a însoţi pe delegaţii din Ţara Românească la reîntoarcerea lor au tulburat planurile sale de a intra în legătură cu foşti pretendenţi la domnie, cărora le şi trimisese promisiuni şi îmbieri să treacă în tabăra creştină (vezi *Hurmuzaki*, XII, p. 36, unde e vorba de Mihnea Turcitul şi de Bogdan) sau eventual cu alţii care s-ar mai fi putut ivi, sau în cazul cel mai rău cu domnul însuşi. Concedierea sa prin scrisoarea redactată de mîna lui Sigismund la 9 iunie, după zece zile de laborioase încercări de a întocmi o ciornă potrivită, a constituit desigur o lovitură, de care se va răzbuna în august 1598. Dar ce rol a jucat el pe lîngă boierii lui Mihai Viteazul, delegaţi la Alba Iulia? Aceştia au protestat în faţa lui pentru condiţiile impuse de Sigismund. El însuşi spune că el a fost acela care i-a îndemnat să încuviinţeze capitolele, dîndu-le speranţa că împăratul — autoritate supremă — nu va menţine o încuviinţare dată în mod forţat. Dar poate nu spune totul. În hîrtiile lui Giva se află două liste de mari boieri pămînteni din Ţara Românească şi din Moldova. Nu s-a observat pînă acum că lista „magnaţilor" pămînteni din Ţara Românească se suprapune aproape perfect cu lista delegaţilor trimişi de Mihai Viteazul în Transilvania. Cunoscînd fobia lui Giva faţă de boierii greci, nu este exclus ca el să fi fost inspiratorul clauzei prevăzînd excluderea grecilor din divan şi din dregătoriile mai însemnate.

Peste doi ani Giva reapare la Alba Iulia. De astă dată rapoartele sale sînt adresate direct împăratului. La 31 iunie 1597 îl informează din Alba Iulia despre pregătirile turcilor şi tătarilor, avînd grijă să folosească curierii lui Teuffenbach şi nu ştafetele din Transilvania. Despre tătari speră să aibă veşti sigure de la Ieremia Movilă. „Ştirile pe care le scria în trecut Mihai Voievod principelui (Sigismund) cum că voievodul Ieremia a încheiat o înţelegere cu turcii ca să vină împreună cu tătarii asupra principelui şi a lui Mihai Voievod nu se adeveresc, ci dimpotrivă se bănuieşte că doar din răutate şi pentru scopuri proprii se dădeau aceste ştiri, socotindu-se dimpotrivă că ceilalţi vor să-l tulbure pe Ieremia *(travalar a Hieremia Waivoda)*, după cum se poate înţelege din multele argumente valabile *(degni ragioni)* scrise în ultimele rapoarte... A fost trimis spre Ţara Românească numai căpitanul Moise Szekely, cred că are soldaţii <tocmiţi> în numele maiestăţii voastre, şi Mihai Voievod se pregăteşte şi îşi năimeşte ostaşi — însă pînă acuma nu se ştie dacă împotriva turcilor, sau pentru a-l ataca pe Ieremia!". Avem aici un exemplu tipic al utilizării subtile din partea domnului Moldovei a tuturor agenţilor posibili pentru a-şi pregăti trecerea în tabăra adversă atunci cînd ea s-ar impune de la sine. În decembrie 1595 după tragerea în ţeapă a lui Ştefan Răzvan a folosit pe raguzanul Paolo Georgi care îl însoţise pe acesta în Moldova şi fusese luat prizonier, trimiţîndu-l drept sol al său în Transilvania cu oferte de înţelegere. Cînd vine apoi Bocskay pentru a trata slobozirea prizonierilor — e primit în modul cel mai măgulitor. E utilizat pînă şi Arsengo, vicarul episcopiei catolice din Moldova, trimis la Roma pentru a căuta să stabilească o legătură cu papa şi cu Liga creştină. Bogăţia vestită a lui Ieremia oferea argumente foarte convingătoare, mai ales în

absenţa altor posibilităţi de acţiune. Căci o dată mai mult i se refuza lui Giva trecerea în Ţara Românească.

În octombrie 1597 el reuşeşte în sfîrşit să ajungă în Ţara Românească, într-un moment în care Sigismund se hotărîse să-l lipsească pe domn şi de subsidiile pecuniare trimise de ımparat, şi de cele militare venite din Transilvania. Încă de la început Giva adoptă o atitudine diametral opusă celei din luna iunie cu privire la Ieremia Movilă. Acum el expune cu claritate punctul de vedere al domnului Ţării Româneşti. Prezenţa lui Ieremia în Moldova constituie o primejdie permanentă pentru orice acţiune pe care ar întreprinde-o Mihai Viteazul contra turcilor. Este adevărat că agentul habsburgic are grijă să-şi rezerve posibilitatea unei bateri în retragere. El nu a pătruns încă tot gîndul domnului şi nici oa tea acestuia nu a văzut-o încă. Dar după aceste prudente rezerve generale, el înfăţişează pe rînd cu toată convingerea punctele cele mai îndrăzneţe ale planului lui Mihai: înţelegerea aparentă cu turcii, alungarea lui Ieremia cu îngăduinţa acestora, ca etape premergatoare ale unei acţiuni masive peste Dunăre. Stăruie asupra legăturilor acestuia cu creştinii din Peninsula Balcanică. Aşteaptă venirea unui emisar al mitropolitului de Tîrnovo Rally ca să-l ducă cu el la împărat, pe care îl va informa personal de întreaga situaţie de la Dunăre. Totodată îi va arăta marea nevoie de bani a lui Mihai pentru plata lefurilor mercenarilor săi.

Pot fi observate diferite faze în şirul rapoartelor privitoare la Ţara Românească îndreptate spre împarat. Într-o primă fază agentul habsburgic reuşeşte să se transforme într un fel de purtător de cuvînt al domnului, transmiţînd cererile şi dorinţele acestuia. Cu cîtă sinceră dezinteresare o face, ramîne de văzut. În acelaşi timp, el caută să arate cît de necesare sînt îndemnurile sale catre domn ca să nu dea uitării planul unei acţiuni războinice în Balcani.

Este o încercare de a transforma mandatul său limitat într-o misiune permanentă, asumînd un rol de intermediar necesar. Pentru domn important era să poată folosi această cale pentru a striga nevoia imperioasă de bani pentru plata cazacilor, luîndu-l de chezaş pe agentul habsburgic martor al zbuciumului său. Această fază se încheie cu plecarea lui Giva la 16 martie spre Praga. Urma ca de acum încolo Mihai să ia contact direct cu comisarii imperiali aşteptaţi în Transilvania. În drum însă Giva s-a încrucişat cu comisarii imperiali trimişi la Alba Iulia pentru definitivarea renunţării lui Sigismund şi preluarea cîrmuirii Transilvaniei. Primul comisar, doctorul Pezzen, patronul şi ocrotitorul lui Giva, l-a reţinut în Transilvania, recomandîndu-l arhiducelui Maximilian, care ar fi urmat să l plătească de atunci încolo. Recomandaţia scrisă ulterior din Viena poartă data de 10 iulie. La 12 august, cum şi în ce calitate nu ştim, Giva este de faţă la primirea solului lui Mihai la Praga.

O a doua fază corespunde cu procesul lui Josica, în care Giva vine ca acuzator şi regizor al întregii proceduri (vezi *Hurmuzaki*, XII, pp. 382—385 şi Veress, *Documente*, V, pp. 182—187, textul procesului-verbal al judecăţii, cu acuzările aduse de Giva şi unele concluzii intercalate de preşedintele comisiei de judecată, Mihai Szekely, comandantul cetăţii Satu Mare). O parte din capetele de acuzare sînt cele cuprinse în raportul său din august 1595 cu privire la complotul care a dus la capturarea şi înlăturarea lui Aron (23 aprilie/2 mai 1595) la care se adaugă şi oprirea trecerii lui Giva în Ţara Românească. Nu sînt

uitate nici învinuirile de otrăvire a lui Aron din porunca lui Josica, de uneltiri contra cesiunii Transilvaniei habsburgilor şi de încercări de fugă din închisoare. În cursul procesului, Giva foloseşte şi unele informaţii atribuite lui Mihai Viteazul. Nu e vorba de depoziţii sau declaraţii făcute de domn în vederea procesului, căci pornirea procedurii a fost hotărîtă de urgenţă la Praga în ziua de 13 august şi judecata s-a ţinut la Satu Mare între 27 şi 31 august. La 27 august, Giva aflîndu-se la Satu Mare îi scrie domnului despre modul cum a fost primit de împărat la Praga solul lui Mihai, grecul Hector Vorsi, adăugînd „Am plecat pentru îndeplinirea *unei slujbe grele (ardua)* a maiestăţii sale, care odată terminată, sînt sigur că domnia voastră ilustrisimă se va bucura şi odată cu ea toţi cei mai cu credinţă faţă de maiestatea cezaree!" Aşadar, nu poate fi vorba de o adevărată mărturie a lui Mihai Viteazul în procesul lui Josica, despre care domnul nici nu avea ştiinţă, ci mai degrabă de invocarea unor frînturi de spuse întîmplătoare ale domnului şi potrivite ulterior de ingeniosul raguzan după cele prinse de el în cursul intervalului de la 16 octombrie 1597 pînă la 16 martie 1598, cînd l-a însoţit prin ţară, adică *dintr-o vreme cînd nu putea fi prevăzută arestarea cancelarului*, produsă cu totul pe neaşteptate la 4 aprilie 1598. De altminteri şi punctele privitoare la Mihai Viteazul în procesul-verbal de la Satu Mare nu sînt legate între ele într-un mod coerent şi logic. Sînt menţionate mai întîi manevrele lui Josica pentru a-l îndepărta din domnie pe domnul Ţării Româneşti, aşa cum a reuşit să-l înlăture pe Aron al Moldovei. Porţiunea din text care se referă la această chestiune apare sub forma unei interpelări a lui Mihai Szekely, preşedintele comisiei de judecată, care rezumă în stilul său caracteristic cele expuse la acel punct şi trage şi concluziile pe care le socoteşte necesare. După ce a arătat pe larg rolul cancelarului în lichidarea lui Aron vodă se adaugă: „Şi tot cu asemenea vicleşuguri a vrut să purceadă Josica şi cu Mihai voievodul, folosind ca pîrîş pe nunţiul papal *(per informationem papae nuntii)* şi pe un călugăr Francesco, care a fost confesorul transilvanului. Însă Mihai Voievodul care era mai isteţ ca Josica a băgat de seamă, şi deci a îndulcit pe trimisul papal şi pe alţi domni cu bani şi cu alte daruri, încît a trebuit ca acela să se lase de cele puse la cale". Aici sînt confundate probabil două chestiuni deosebite: a) manevra încercată pe baza pîrilor călugărului „Francesco" şi a nunţiului (?) şi b) practica abuzivă de a se pretinde plocoane scumpe care ar fi fost împărţite între Josica şi nunţiul Visconti. Dar, în privinţa manevrei nunţiului şi a confesorului, trebuie observat faptul consemnat în corespondenţa nunţiului că la primul prilej acesta a încercat să obţină rechemarea în Italia şi căpătuirea în statul veneţian a călugărului Francesco, pe care îl socotea indezirabil la Alba Iulia pe lîngă Sigismund. Aşadar, nu poate fi vorba de o manevră combinată între ei. Este mai probabil că acel franciscan era o creatură a cancelarului. Acesta, pînă la venirea iezuitului Carrillo în 1594, îl îndemna pe principe să-i urmeze exemplul, nedîndu-se pe mîna unui duhovnic anume, ci folosind la întîmplare cînd ar fi nevoie serviciile vreunui călugăr franciscan. Absenţa prelungită a lui Carrillo a putut să-i ofere prilejul unei noi încercări în sensul acesta. Să fie cumva vorba de două pîri deosebite şi chiar din momente deosebite? Giovanni de'Marini Poli menţionează la 28 aprilie 1595 sosirea recentă, în mare grabă, la Alba Iulia, a unui franciscan venit să comunice vestea dezvăluită de un boier din divanul Ţării Româneşti că locuitorii sînt hotărîţi să se ridice şi să măcelărească pe

ostașii unguri pînă în 20 de zile dacă principele (Sigismund) nu va pune capăt samavolnicii-lor lor. În textul său e menționat și domnul, dar în mod cam confuz *„quel voievoda che il populo chimera levarsi davanti li Ungari"*. Această alarmă ar putea corespunde la pîra fratelui Francesco. Dar ea nu are nici o legătură cu nunțiul care nu ajunge la Alba Iulia decît la 16 mai!

A doua mențiune a lui Mihai în procesul-verbal este și ea introdusă în mod artificial într-un text consacrat exclusiv reconstituirii capturării lui Aron. După ce se arată împărțirea între complicii principali a banilor acestuia, și se amintește de pedeapsa divină care i-a ajuns pe cei mai mulți în Moldova, se adaugă destul de abrupt: „Și așa spune și Mihai Voievod că a văzut cu ochii săi cum vistierul Caloghera i-a dat lui Josica zece mii de ducați bani gata cu condiția să-i facă parte și trimisului papal, și că și Dan vistierul [din Țara Românească, același care dovedindu-se necredincios lui Mihai în 1596 a fugit în Moldova] ar fi dat trimisului papal o șubă de samur împreună cu o altă blană, numai ca să potrivească să fie toate bune cu Josica, întrucît ei sînt împreună într-un gînd *(dieweil sie mit einander gar wol eins sind)*. Precum se vede sînt invocate în mod confuz fapte care se referă la alte momente decît cel al capturării lui Aron. Mihai Viteazul nu a putut vedea cu ochii înmînarea acelor bani decît în cursul campaniei din Țara Românească, și în momentul acela dregătoria de vistier a lui Caloghera ajunsese pur nominală prin înlăturarea lui Ștefan Răzvan din Moldova. Informația relativă la gestul oarecum similar al vistierului Dan față de nunțiu este adusă numai pentru a sublinia reciprocitatea dintre nunțiu și cancelar. Caloghera îl mituiește pe nunțiu prin Josica, iar Dan pe Josica prin nunțiu. Și această parte a frazei e dată în mod dubitativ: *und soll der Dan Wistier... verehrt haben*. În sfîrșit, ultimele afirmații atribuite lui Mihai cu privire la o eventuală conlucrare cu Josica, dacă acesta ar fi ales voievod al Transilvaniei, sînt, evident, niște răstălmăciri destul de primejdioase, avînd de scop a-l dovedi pe acuzat de uneltiri vinovate, chiar cu riscul de a-l compromite și pe domn. Astfel, e amintită și chiar subliniată prietenia manifestată de cancelar domnului cu care trebuia să se și încuscrească pentru a cîștiga sprijinul său cînd va fi ales Josica voievod al Transilvaniei. Urmează o frază intercalată de Mihai Szekely, al cărui stil e ușor de recunoscut, cum că degeaba a încercat Josica să-l ispitească pe domn la el în Țara Românească și să-l prindă cu asemenea vicleșuguri, căci nu i-a mers, întrucît acesta a fost mai isteț decît Josica, și este un servitor credincios al împăratului. Dar destul de curios după această apreciere finală a președintelui comisiei de judecată se pot citi ultimele două „declarații" atribuite lui Mihai, care se contrazic între ele și pe care a ținut probabil Giva să le consemneze în procesul-verbal al judecății. Este limpede că domnul nu avea nici un interes să pomenească de propuneri concrete care i s-ar fi făcut ca să se împotrivească eventual arhiducelui Maximilian de dragul lui Josica, și nici nu este verosimil ca el să fi discutat această chestiune cu agentul habsburgic cu cîteva luni sau chiar săptămîni înainte de prăbușirea cu totul neașteptată a cancelarului atotputernic. Așadar va trebui reconsiderată atitudinea atribuită lui Mihai în acel proces, pe baza pseudomărturiilor invocate de ingeniosul Giva, și care constau dintr-o însăilare arbitrară de fapte disparate, dispuse într-un anumit sens, după o schemă proprie pentru un scop propriu. Este vrednic de observat că peste tot cancelarul este făcut

singur răspunzător de toate faptele imputate, subliniindu-se cu tot dinadinsul că principele nu le-ar fi cunoscut. Față de acesta se păstrează aparent, peste tot, un ton foarte respectuos. Dar tot atunci din Satu Mare Giva, scriind la 28 august arhiducelui Maximilian, se dezlănțuie împotriva acestui copilandru *sfrenato et fidefracto* vinovat de lucruri nemaiauzite... etc. (*Hurmuzaki*, XII, p. 389).

Osîndirea lui Josica era în realitate un act politic menit să rupă toate punțile pe care le-ar mai fi putut folosi Sigismund, reîntors pe neașteptate la Cluj la 21 august. De aceea, Giva punea un preț deosebit pe ultimele declarații făcute de cancelar capelanului lui Mihai Szekely, comandantul cetății Satu Mare. Se face o subtilă deosebire între confesiunea propriu-zisă, al cărei secret este inviolabil, și declarațiile din urmă ale prizonierului. Textul publicat în Veress, *Documente*, V, p. 187 poartă data de 1 septembrie 1598 și este intitulat în mod destul de incorect *Memoriale di quello che ha ditto Josicha cangilier a la fine et prima della sua morte R*do *Padre Marino di Gioanni* (!) *cappellano del Ill*mo *signor colonello di Sacmar*. Este evident că includerea numelui lui Giva în locul acela se datorește unei erori. Trebuie citit în continuare: *al R*do *Padre cappellano*... etc. Numele lui Giva (Marino di Giovanni) redat de altminteri destul de incorect după o însemnare, probabil marginală, apare aici ca al persoanei care a pus să fie întocmită darea de seamă care trebuia adusă sub ochii împăratului. În pragul morții cancelarul declara că el singur ar putea menține Transilvania în pace pentru arhiducele Maximilian, urmînd ca Sigismund să plece din țară, iar arhiducesa să fie liberă (de legătură căsătoriei cu principele), căci acesta o urăște tare și există teama ca într-o zi să n-o omoare cu pistolul sau să pună să fie otrăvită *cum a mai încercat în alte rînduri*. Despre Sigismund spunea că dacă va mai zăbovi arhiducele, atunci el va face pace cu turcii, după gîndul lui din totdeauna. Aceste declarații au fost făcute probabil în credința că sentința nu va fi executată înainte de a fi întrebat împăratul căruia îi oferea in extremis serviciile sale într-o ultimă tentativă de a-și salva viața.

În cursul procesului cancelarul îndreptase acuzări grave contra nunțiului Visconti pe care îl bănuia probabil a fi divulgat propunerile sale relative la cîrmuirea Transilvaniei și la rolul pe care și-l rezervase. Josica declara că nunțiul umbla după o cesiune a Transilvaniei către papă (!) în locul cesiunii făgăduite Habsburgilor. Înarmat cu aceste informații Giva denunță trădarea lui Sigismund într-un raport către Maximilian, căruia îi trimite la 28 august un adevărat plan de bătaie constînd în atacarea lui Sigismund din trei părți deodată — de către Mihai Viteazul — de către secui care vor putea fi cîștigați restituindu-li-se privilegiile răpite de Bathorești — lucru care s-ar putea trata prin mijlocirea voievodului Mihai — și de către oastea imperialilor (*Hurmuzaki*, XII, p. 381). Dar în mod inexplicabil el crede că ar putea fi atras și Ieremia în tabăra lui Maximilian. În ajun, în scrisoarea către Mihai, Giva îi comunicase veștile cele mai îmbucurătoare: împăratul îl prețuiește, îi va trimite 50 de mii de taleri prin negustorul Henkler de la Viena care are legături de afaceri cu Clujul, a pus să-i pregătească și careta cu 12 cai cerută de domn. Giva care va pleca peste trei zile spre a fi la Praga la 15 septembrie îl roagă stăruitor pe domn să *împlinească neapărat cele ce va cere aducătorul!*

Observăm că despre mersul procesului lui Josica, aflat foarte aproape de deznodămînt,

Giva nu suflă nici un cuvînt, deşi în actul său de acuzare angajase şi persoana domnului ca martor al acuzării. Asigurările sale măgulitoare către Mihai se termină cu o cerere de bani lăsată pe seama aducătorului scrisorii. Totodată fluctuaţiile sale privind bunele dispoziţii ale lui Ieremia faţă de imperiali şi posibilitatea unei cooperări cu el par să indice o lipsă de sinceritate evidentă. Dar rolul lui Giva faţă de împrejurările din Ţara Românească nu mai avea aceeaşi importanţă după venirea comisarilor imperiali la Tîrgovişte şi încheierea legăturii directe dintre domn şi delegaţii împăratului. În aceste condiţii nu mai era nevoie de intermediari. Însă lucrurile se schimbă cînd în locul lui Sigismund trece cardinalul Báthory. La 4 octombrie 1599 Consiliul imperial răspunde la întrebările lui Mihai Viteazul în legătură cu noua situaţie, dînd ca însoţitor solului trimis de domn pe Giva cu scrisoare de acreditare şi mesaje verbale (*Hurmuzaki*, III/1, p. 337, III/2, p. 328).

Giva reapare îndată după victoria lui Mihai contra cardinalului. Este însărcinat de împărat să-i ducă o sumă de bani. La 5 noiembrie 1599 scrie din Caşovia veştile aflate de la preotul Stan, omul de încredere al domnului, trimis de acesta ca să ceară banii pentru plata a 300 de cazaci. Giva se va duce în persoană să-i ducă domnului la Alba Iulia. Urmează o dare de seamă a dialogului acestuia cu cardinalul, înaintea luptei, a efectivelor după informaţiile preotului Stan, în sfîrşit a calomniilor lui Basta în unire cu Malaspina pe care îl apostrofează sever domnul. Giva garantează pentru domn! Dar într-o scrisoare din decembrie 1599 ce pare a fi scrisă de el (*ibidem*, p. 526) încep să se ivească semne de nesinceritate. Într-o alta neîndoioasă din 22 decembrie (*ibidem*, 551), în aparenţă foarte favorabilă, adresată lui Mihai Szekely la Satu Mare, apar nişte sublinieri ale afirmaţiilor celor mai pozitive, iar pe margine este repetată însemnarea *nota*, *nota*, *nota* şi acolo unde se declară că domnul abia aşteaptă sosirea comisarului Pezzen pentru a-i preda Transilvania — se poate citi explicarea *Nota, cosa mai pensata realmente*, adică infirmarea hotărîtă a declaraţiei din textul scrisorii. La aceeaşi dată scria acelaşi Giva lui Pezzen (*Hurmuzaki*, III/1, p. 394) că e nevoie urgentă de comisari, căci nobilii s-au săturat foarte curînd de această stăpînire. În jurul voievodului sînt destui oameni răi care caută să-l îndepărteze de slujba datorată împăratului şi să trezească nemulţumirea în sufletul lui... şi dintre aceştia sînt mai ales cei ce au fost ca soli la curtea imperială (adică Mihalcea şi vistierul Stoica).

Numai arhiepiscopul de Tîrnovo (Dionisie Rally) se străduie pentru împărat. Giva nu ştie cum să-l convingă să persevereze pe această cale. I-a făgăduit lui Rally bunăvoinţa împăratului. Domnul îl va trimite pe Rally în solie la papă şi la regele Spaniei, precum şi la împărat pentru a trata despre căsătoria fiului său şi va merge şi Giva cu el. El speră că voievodul e împotriva unor îndemnuri rele, dar răuvoitorii au toată putinţa să-l sfătuiască rău. Rally i-a destăinuit că a venit la Mihai un „*dotor Isepo francese*" care fusese şi pe la Sigismund cu o scrisoare de la regele Franţei (Henric al IV-lea), îndemnîndu-l contra Casei de Austria. Se află un sol moldovean la Mihai — ar fi vorba de o logodnă a fiului acestuia cu o fiică a lui Ieremia etc.

Şi tot în aceeaşi zi, îl pune Giva pe Rally să scrie şi el lui Pezzen. Acesta după ce declară că îl îndeamnă pe Mihai pentru împărat şi că acesta arde de zel pentru Casa de Austria şi abia aşteaptă venirea comisarilor pentru a se putea apuca de războiul cu

turcii, adaugă că el ar *avea de comunicat multe lucruri tainice* lui Pezzen. Nu îndrăzneşte să scrie. Să nu spună lui Mihalcea şi vistierului Stoica cumva că Rally i-a scris, pentru că aceşti oameni *(la gente)* sînt foarte geloşi, şi nu vor să fie decît ei în jurul domnului, Rally îşi va destăinui secretul doar lui Pezzen. Îi va arăta scrisorile... (?). Să vină iute... Cînd scrie împăratul lui Mihai, să-i scrie cît mai dulce şi va avea cîştig de cauza. Împăratul dacă ar vrea să caute oricît nu va găsi un altul cum e Mihai Voievodul *fidelissimo e sincerissimo.* Tot atunci scrie Rally şi împăratului în acelaşi sens, invocînd oarecum recomandarea lui Giva şi dîndu-i-o şi el pe a sa. Tot de pe atunci trebuie să fie şi scrisoarea către împărat a lui Paolo Georgi, recomandîndu-l pe Rally şi cerînd pentru el mici daruri şi încredinţarea lui grijii comisarilor din Transilvania (*Hurmuzaki*, XII, p. 565). Şi acuma Giva joacă un joc dublu pe care îl pătrunde întrucîtva bănuitorul şi acritul comisar David Ungnad, cu toate dovezile de zel aparent ale raguzanului. La 21 februarie 1600 Giva comunica comisarilor (recte Ungnad) că Mihai tratează cu turcii ca să-l pună pe cumnatul său (?) în Moldova. Acest lucru i-a fost împărtăşit în mare taină de către domn! Totodată domnul i-a spus că Andrei Taranowski nu a venit în Transilvania pentru treburi particulare, cum pretinde acesta, ci publice. I-a şi arătat unele scrisori ale regelui Poloniei, dar nu i-a destăinuit scopul venirii acestuia! La 24 februarie, trei zile după aceea, Giva pleca spre împărat cu o scrisoare de acreditare a lui Mihai, spre marele năduf al lui Ungnad care se duce să-l iscodească pe Dionisie Rally, bolnav de podagră, de la care află, între altele, o ştire pe care o păstrase Giva pentru sine. Domnul pregăteşte o scrisoare pe care o va încredinţa lui Rally să o ducă la Roma papii şi celorlalţi potentaţi creştini, şi în care povestind tot ce a făcut contra turcilor se plînge de puţinul ajutor obţinut de la împărat, şi recurge la arbitrajul papii între el şi împărat pentru rezolvarea cererilor sale. Giovanni a ştiut de această scrisoare, pe care i-a comunicat-o acesta în limba croată *(Also hatts der Marini inn crobatisch Sprah von im gehört).* Dar nu a gasit cu cale să-i informeze şi pe comisari. Pesemne că vrea să comunice acest fapt direct împăratului! Dar pentru mai multă siguranţă comisarii (Ungnad) îi comunică şi acest lucru. De altfel acest om cumsecade *(der guet Man,* cu o nuanţă de oarecare desconsiderare ca în formula corespunzătoare franceză: *ce brave homme*) a ajuns mult prea asiduu *(gar zu gemein worden)* pe lîngă domn, a mîncat la curte *(drin)* aproape zilnic (în afară de postul de acuma), a ascuns (?) [*ist überweint worden*, poate: „Überweist" întrucît forma din text nu se află în dicţionare, şi nici nu ar corespunde sensul ei probabil cu contextul] adesea faptul că tocmai a fost de a petrecut cu el, şi poate i-a şi înfăţişat ce e negru drept alb, aşa cum l-a şi convins acuma să-i dea „o scrisoare de acreditare către maiestatea voastră spre a trata lucruri mari — deşi după cîte ne-a raportat Napragy [cancelarul Transilvaniei] este vorba doar de o chitanţă pentru suma de 25 000 de taleri..." De altminteri cînd face Giva pe tălmaciul pentru comisari, el nu redă întocmai spusele lor, spre a nu-l mînia pe domn! (*Hurmuzaki*, XII, pp. 730—731).

În acelaşi timp, şi pentru alte motive, acelaşi cancelar Napragy denunţînd şi el în taină secretarului împăratului Ioan Thoracominus cîteva puncte în legătură cu venirea iminentă a unor ceauşi la Alba Iulia, şi cu unele declaraţii ale lui Taranowski etc. găseşte cu cale ca din cele cinci puncte enunţate, punctul trei să glăsuiască astfel: „Pentru anu-

mite motive nu mai trebuie ca „Ioannes Marinus“ să fie trimis de la Curtea (imperială) aici la domnul voievod! (*Ibidem*, p. 723). Dar Ioannes Marinus neştiind nimic din toate acestea se opreşte la 18 martie pentru o zi la Caşovia, unde nu-l vorbeşte de bine pe „valah“, şi nici pe sfetnicii acestuia: vistierul Stoica fiind declarat un diavol împotriva împăratului etc. Nicolae Rossi, ciracul lui Basta, are grijă să comunice toate acestea doctorului Pezzen.

Urmîndu-şi drumul spre Praga Giva se opreşte la Tyrnavia (azi în R.S. Cehoslovacă) unde se întîlneşte la 1 aprilie 1600 cu vechiul său cunoscut şi prieten, banul Mihalcea, care se întorcea de la Praga, cu care stă de vorbă o seară întreagă bînd vin şi mîncînd castane. Lovit probabil de dambla, moare în acest oraş, doctorul Pezzen avînd grijă să răspîndească peste tot acuzaţia că ar fi fost otrăvit de Mihalcea!

Giovanni de'Marini Poli a lăsat un material extrem de bogat care a fost folosit de toţi istoricii şi cercetătorii evenimentelor din Transilvania, Moldova şi Ţara Românească din anii 1594—1600, fără a mai vorbi aici de toată corespondenţa din faza anterioară avînd drept punct central procesul contra lui Petru Şchiopul. De aceea, trimitem în mod general la N. Iorga, *Contribuţiuni la istoria Munteniei*, în „Anal. Acad. Rom.“, Mem. secţ. ist., seria a III-a, t. XVIII, 1896 pentru anii 1587—1598, iar pentru faza următoare acelaşi, *Istoria Românilor*, vol. V, *Istoria lui Mihai Viteazul*... I. Sîrbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul*, Bucureşti, 1904, P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul* Bucureşti, 1936, Emil Turdeanu în *Trois mémoires*... etc. Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini* (pp. 76—77).

RELAŢIE DIN MOLDOVA, ŢARA ROMÂNEASCĂ ŞI TRANSILVANIA[1]

sfîrşit 1594

[După plecarea sa de la Curtea Imperială a scris din Cracovia Jaroslav şi Liov].

. . . Ajuns în Moldova, am înfăţişat . . . domnului acestei ţări, Aron Voie- p. 200
vodul scrisorile şi patentele Maiestăţii Voastre, pe care le-a primit cu toată cinstea, gata la îndemnurile şi poruncile Maiestăţii Voastre şi după lungi pertractări şi discuţii s-a oferit <să intre> în credinţa şi slujba necurmată a Maiestăţii Voastre şi am încheiat o ligă şi alianţă sub aripa Maiestăţii Voastre.

Ne-am mai înţeles să oprim calea tătarilor punînd să aducă ajutoare de la cazacii pe care maiestatea voastră i-a tocmit să slujească în solda sa, şi de asemenea de la ungurii din Transilvania, totodată l-am hotărît să oprească expedierea tributului ce trebuia să-l trimită turcului. Şi am încheiat înţelegerea

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian al raportului către împăratul Rudolf publicat în *Hurmuzaki*, III/1, pp. 200—206.

p 201 cu cazacii şi cu sus-zisul Aron Vodă prin mijlocirea prea reverendului Legat // apostolic[2], ca acei cazaci să fie întotdeauna gata şi pregătiţi a veni în ajutorul acestui voievod pentru a închide calea tătarilor şi ca acest domn Aron Vodă să le dea pe fiecare lună trei mii de taleri şi tain[3] pe care l-a şi trimis pentru hrana lor, şi aceşti cazaci erau adunaţi cam la 8 000 <de oameni>. Şi apoi <cînd a fost> la nevoie, la trecerea tătarilor nu s-a avut nici un ajutor de la aceşti cazaci, şi am aflat din loc sigur că acest lucru s-a făcut din lucrătura marelui cancelar al Poloniei[4] care a dat acea poruncă, şi vrînd să mă lămuresc am fost să mă întîlnesc cu cazacii, şi întrebînd pe un hatman al cazacilor numit Michossenski, Hatman Zaporojean, — precum şi pe Stanislav Clopizchi[5] — mi-a spus că adunase 8 000 de cazaci şi cum nu li s-a plătit nici o leafă (doar că domnul Aron le-a trimis tainul) şi cum ei nu pot să trăiască fără a fi plătiţi s-au întors la casele lor. Dar el nu ştia sigur de ce au plecat, sau pentru că nu li s-a plătit, sau <cumva> din porunca marelui cancelar...

[A scris despre acestea Împăratului folosind numele Legatului (Comuleo), dar scrisorile au fost deschise de căpitanul din Cameniţa numit Potocki...]

Şi apoi am plecat în Transilvania după sfatul domnului Aron să caut ajutoare de la acel principe pentru a închide calea tătarilor. Şi ajuns în Transilvania am înfăţişat scrisorile Maiestăţii Voastre principelui Sigismund şi am avut o lungă întrevedere cu el. Mi-a dat toată crezarea în numele maiestăţii voastre, fără a primi scrisoarea din cauza deosebirii de titlu <ce i se dedea>[6], dar m-a ascultat cu toată deferenţa şi s-a arătat gata la poruncile Maiestăţii Voastre oferindu-şi serviciile pînă la moarte.

...Cu acest Principe în plin Senat[7] ne-am înţeles <ca să dea> zece mii de unguri în ajutorul lui Aron vodă ca să închidă calea tătarilor, şi să fie trimisă oastea din comitatul secuilor la graniţa Moldovei şi <totodată şi> căpitanul Pancratiu Senniey, şi nu numai acest ajutor, dar a mai şi distribuit armată şi în alte locuri unde prindea bine pentru a închide trecerea acestor tătari... şi toate acestea le-am tratat prin prea reverendul părinte Alfonso <Carrillo> şi <principele le-a> făgăduit Maiestăţii Voastre. Principele se plîngea de zăbava pentru care dădea vina pe senatorii săi, căci el din partea lui încă de două luni ar fi ieşit cu oastea la luptă împotriva duşmanului, dar

---

[2] Alessandro Comuleo.

[3] *mangi.*

[4] Zamoyski.

[5] Pentru Klopicki vezi biografia lui Lassota şi cea a lui Comuleo din volumul de faţă.

[6] Vezi atitudinea similară raportată de Matyas Kis în februarie 1594. El pretindea să i se dea titlul de serenisim principe al Transilvaniei şi nu să i se zică *voievodul nostru transilvan,* sau măcar voievodul transilvan.

[7] Era constituit din cei 13 sau 15 senatori sau consilieri moşteniţi de Sigismund din vechea organizare a principatului.

senatorii săi se împotriveau[8], însă el a hotărît să cheme o Dietă și mi-a spus să scriu Maiestății Voastre că „voi face în fel și chip ca acești senatori ai mei să-mi cedeze“ și dacă ei nu vor cu binele atunci va purcede el cu ei în alt fel, și că va îndeplini aevea tot ce a făgăduit maiestății voastre, și eu cu autorizația acestui Principe am discutat cu senatorii în numele maiestății voastre și la lungile mele expuneri ei mi-au răspuns cu răceală, de unde s-a cunoscut înșelăciunea și trădarea lor, și am referit apoi totul principelui care a luat din nou de la mine scrisoarea maiestății voastre, pentru ca să o poată arăta în senat și a căpătat apoi și asentimentul senatului și al dietei din Alba Iulia[9].

Apoi am plecat spre Moldova și am ajuns la Brașov, oraș din Transilvania, și aflînd acolo prin stafete de ale lui Aron cum că tătarii intraseră în Moldova unde au înaintat timp de trei zile și s-au întors într-o zi și jumătate la granița Poloniei la cetatea Snyatin, unde a stat tătarul trei zile așteptînd ce va face marele cancelar[10], am scris în mare grabă principelui Transilvaniei, așa cum
ne fusese învoiala și de asemenea am scris // căpitanului din Satu Mare[11] și p. 202
generalului din Ungaria Superioară[12] să facă bine să ia măsuri și să se oprească trecerea tătarilor, și ar fi putut-o face, de ar fi vrut, fiind vestiți din timp... dar totul a mers de-a-ndoaselea din cauza trădării mișelești a senatului din Transilvania, <trădare> cunoscută maiestății voastre și din relatarea mersului său <cît> și a pedepsirii trădătorilor[13]. Și ajungînd în Moldova, la Aron Vodă, toate cele ce le hotărîserăm au ieșit pe dos și el a fost silit să trimită tributul sultanului și să se prefacă față de Hanul[14] tătarilor, trimițîndu-i daruri și dîndu-le găzduire <tătarilor> și îndreptînd către el (către Han) un ambasador pe care acesta l-a amenințat <poruncindu-i> să-i spună lui Aron Vodă că a auzit că <moldovenii> sînt aliați cu transilvănenii și cazacii... Aceste știri i le-au dat trădătorii din Transilvania[15]. De la acel ambasador[16] trimis de Aron Vodă, cînd s-a întors, am aflat că acel tătar avea drept călăuză oameni de ai cancelarului Poloniei, cam vreo 20 de poloni și alți douăzeci de la trădătorii

---

[8] Pentru aceste discuții vezi biografia lui Carrillo și Observațiile noastre critice la relația lui Busto.

[9] La 11 iulie.

[10] Zamoyski.

[11] Mihail Szekely, Cetatea Satu Mare îi aparținea împăratului.

[12] Cristofor Teuffenbach cu sediul la Cașovia.

[13] Așa-zișii „conspiratori“ tăiați în august-septembrie la Cluj și în restul țării.

[14] Gazi Ghirai.

[15] Afirmație în spiritul comunicării lui Sigismund către papă prin Fabio Genga.

[16] Comandantul gărzii de unguri, Mihail Tolnay, trimis cu tratatul iscălit de domn la Praga, unde cunoaște oarecare popularitate ca „moldovean“ și se semnalează prin declarații destul de încrezute.

din Transilvania şi ceva boieri şi greci de ai lui Petru Moldoveanul[17] care au fost în legătură cu el în Imperiu, şi mi s-a mai spus — doar între noi — că acel Han al tătarilor trimisese cancelarului <polon> o sumă de bani şi giuvaeruri, şi că sultanul[18] îi trimisese <pe tătari>[19] întrucît am aflat acestea în urma unei confidenţe de la o persoană care a fost de faţă la Constantinopol cînd solul polon trata, prin mijlocirea ambasadorului englez[20] pentru trecerea acestor tătari. Este un indiciu foarte serios faptul că tătarul a stat trei zile la graniţa Poloniei în faţa cetăţii Snyatin din Podolia de sub comanda nobilului Iasloviecki pînă ce i-a venit răspunsul de la acest cancelar, întrucît se temea să intre în Polonia fără o poruncă hotărîtă, căci se ştia că Polonia este înarmată, mai ales că acest cancelar era foarte puternic şi cu o armată de 50 000 de poloni la o depărtare de patru leghe de armata tătarilor, aşa că dacă ar fi vrut să facă ceva din cele făgăduite cu jurămînt Legatului Papei[21] ar fi putut-o face...

...Să nu-l ierte Dumnezeu pentru atîtea pierderi aduse creştinătăţii.

Aron Vodă a fost tot timpul gata de luptă cu armata sa aşteptînd ajutorul cazacilor şi pe al ungurilor din Transilvania, dar din cauza trădării acestor mişei s-a întîmplat aşa precum am spus, încît Aron Vodă[22] plîngea de turbare şi de durere pentru trecerea tătarilor. El a scris scrisori înfuriate marelui cancelor <polon> şi principelui Transilvaniei, bănuindu-l pe acesta, căci nu se ştia că lucrul a fost făcut de viclenii trădători din senatul său, aşa cum s-a aflat mai apoi cînd s-a dat totul pe faţă. Iar Aron Vodă făgăduise poporului său că va avea ajutorul cazacilor şi pe al Transilvaniei ca să lovească în tătari, şi locuitorii erau mulţumiţi să asculte de domnul lor, dar cînd lucrurile s-au întors altfel ei şi-au luat slobozire să meargă la casele lor să-şi salveze copiii şi soţiile, şi a rămas acolo domnul Aron cu garda sa de unguri şi cu curtea şi s-a întărit într-un castel al Curţii[23] înconjurîndu-se cu artilerie, şi în jurul întregii cetăţi a pus să se facă şanţuri contra năvalei cavaleriei tătăreşti.

---

[17] Fostul domn Petru Şchiopul refugiat în Tirol, împotriva căruia Giovanni purta un proces plin de şicane, bizuindu-se şi pe sprijinul lui Bartolomeu Pezzen care trebuia sa refere asupra cauzei, şi care este tocmai acel care îl angajase pe Giovanni în slujba împăratului. În rapoartele acestuia către Pezzen el nu uită să amintească de procesul său, îl foloseşte acum şi prilejul acesta de a-l acuza pe refugiat de uneltiri în imperiu împreună cu acei boieri şi greci nenumiţi.

[18] Murad al III-lea.

[19] Pentru a coopera la campania turcilor din Ungaria.

[20] Edward Barton — afirmaţie neserioasă.

[21] Comuleo. Vezi nota biografică din care se vede clar că această afirmaţie este lipsită de adevăr.

[22] De comparat această prezentare a atitudinii sale cu cea înfăţişată de acelaşi Giovanni în rapoartele sale din 10 şi 28 aprilie 1594.

[23] Domnul se închisese în Iaşi. V. N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul* I, p 136.

Şi cînd am ajuns în Transilvania m-am găsit cu trimisul[24] domnul Mihai al Ţării Româneşti, cu care am tratat îndelung despre unele lucruri, <învoindu-ne> cu jurămînt ca să vină <cineva> din partea acestui principe împreună cu prea reverendul Legat al Papei care avea şi breva papală pentru acel Principe. De asemenea şi eu le-am arătat scrisori de la Maiestatea Voastră, pe care le-a cercetat cu toată cinstirea în numele principelui său şi ne-am învoit cu principele Transilvaniei, cu jurămînt să iasă neîntîrziat la luptă şi să ia armele contra duşmanului împreună cu acest principe al Ţării Româneşti şi cu acel al Moldovei, şi acestea s-au încheiat între trimisul din Ţara Românească şi principele Transilvaniei cu jurămînt de a rămîne uniţi şi aliaţi cu Maiestatea Voastră şi cu toată creştinătatea, înrolînd 10 000 de soldaţi din ţară şi m-a
întrebat // cînd i-am putea aduce 10 000 de cazaci, căci principele lor ar fi p. 203
mulţumit să-i hrănească în ţară, măcar că i-am spus că Marele duce al Moscovei[25] a făgăduit un număr de ostaşi Maiestăţii Voastre, şi a răspuns totuşi că „dacă este cu putinţă să fie aduşi în ţara noastră noi am fi mulţumiţi să-i hrănim şi va vedea Maiestatea Sa ce ispravă vom face pentru toată Creştinătatea“, dar mai apoi după ce s-au dat pe faţă unele trădări[26] nici eu şi nici prea reverendul Legat al Papei nu ne-am încumetat să mergem la acel principe al Ţării Româneşti, mai ales că am aflat că el nu avea gardă de unguri îndestulă ca Aron Vodă, că se temea mai mult de turci şi era mai mult sub puterea lor decît Aron Vodă: şi aşa pentru multe cuvinte temeinice nu am mers <la el> deşi el ne chema cu mari stăruinţe cum se vede din scrisoarea sa pe care am dat-o Maiestăţii Voastre, şi de toate acestea v-am dat de ştire prin scrisoarea mea din 13 iulie din Moldova prin mijlocirea reverendului Părinte Alfonso[27].

[Vine în Moldova un ceauş pentru aprovizionarea Constantinopolului, de la care el află de legăturile dintre tot senatul şi baronii din Transilvania, precum şi dintre nobilii din Ungaria Superioară cu Sinan Paşa. Li s-a făgăduit un rege al Ungariei luat din mijlocul lor. De la ceauş află autorul scrisorii că
legăturile cu turcii se fac prin „groff mestar campo sotola Strigonia“ şi alţii p. 204
printre care şi „quel senza naso“ socotit vinovat şi de trecerea tătarilor. Alte informaţii trimise de autor în legătură cu lucrăturile[28] acestea. Vrea să pornească o acţiune în peninsula Balcanică].

---

[24] Radu Buzescu Clucerul, vezi N. Iorga, *Ist. lui Mihai Viteazul*, pp. 139—141 pentru calitatea acestuia de trimis personal şi secret al lui Mihai. Întîlnirea cu Giovanni ar fi avut loc în iunie.

[25] Boris Godunov.

[26] Se referă probabil la bănuielile puse în circulaţie chiar de Sigismund contra amîndurор domnilor români. Vezi Verres, *Carrillo*, I. p. 92. Dar se pare că de fapt Giovanni se cam codea la început, pentru motive personale, să meargă în Ţara Românească.

[27] Acesta a plecat din Alba Iulia spre Praga la 18 iulie, şi după oprirea sa de către „conspiratori“ a pornit din nou la 2 august.

[28] Îl acuză de trădare şi pe comandantul din Györ, contele Hardegg.

Şi după ce am încheiat şi supunerea lui Aron Vodă în formă autentică[29] şi l-am hotărît să trimită ambasadorul[30] său împreună cu mine la Maiestatea Voastră am ajuns în Transilvania, unde l-am găsit pe principe în mare triumf şi bucuria de a fi învins pe trădătorii săi care au pricinuit toate pierderile şi tulburările armatei creştinilor, dintre care <trădători> o parte fusese pedepsită de el după merite şi cealaltă fusese închisă[31]. Şi eu l-am îndemnat şi i-am pomenit de cazul acela asemănător şi cumplit cînd Maiestatea Sa Catolică[32] nu l-a iertat pe unicul său fiu, îndemnîndu-l şi pe el să nu dea iertare vicleinilor trădători răspunzători de mari pierderi pentru creştinătate, mai ales cancelarul Transilvaniei[33] care are o minte destul de ascuţită ca să primejduiască pe toţi creştinii şi după o lungă convorbire cu principele // mi-a spus că: „Dumnezeu mi-a hărăzit să mă scap de aceşti trădători ai mei. Spuneţi
p. 205 din partea mea Maiestăţii Sale . . . că aştept să termin treaba cu aceşti trădători ai mei şi să pun ţara pe calea cea bună şi în stare de apărare pentru a fi liber şi pregătit a asculta poruncile Maiestăţii Sale" . . . şi peste o săptămînă îi va trimite pe ambasadorii săi . . .

Amintesc că Ţara Moldovei şi Ţara Românească <sînt> cîrmuiri absolute, fără dietă şi fără consiliu, tot ce promite principele poate să ţină, şi la fel principele din Ţara Românească. Aceste două ţări pot să aibă împreună 60 000 de luptători, Moldova 25 şi Ţara Românească 35 de mii de „tscernide"[34] care sînt nobili din <acea> ţară care nu plătesc nici o dare, dar sînt întotdeauna datori să iasă la război pe cheltuiala lor, fără nici o plată, şi Transilvania fără să se strîmtoreze cu nimic poate să aibă 40 000 de luptători buni şi să se unească cu Moldova şi Ţara Românească, cum sper că se va întîmpla în curînd, şi astfel s-ar tăia aprovizionarea duşmanului care în fiecare an scoate din aceste provincii grîne nemăsurate şi vite şi alte alimente, şi dimpotrivă <ele> s-ar da armatelor creştine; şi în cele din urmă l-am convins pe principele Transilvaniei în numele Maiestăţii Sale să binevoiască să trimită 10 000 de ostaşi în Moldova şi Ţara Românească, să se unească cu acei principi şi să-i poftească să-l urmeze peste Dunăre împotriva duşmanului . . . [avantajele unei acţiuni în Peninsula Balcanică unde populaţia e creştină . . . Să-i scrie Împăratul lui Sigismund în acest sens şi, cînd s-ar mişca el, la fel ar face şi domnii din Moldova şi Ţara Românească] . . .

---

29 La 16 august.

30 Mihai Tolnay.

31 Deci a venit după execuţiile din 30 august, şi înainte de cele tainice din 13 septembrie.

32 Filip al II-lea punînd să fie ucis don Carlos.

33 Wolfgang Kovacsóczy.

34 De citit probabil: C e r v e n i adică într-o redare sud-slavă termenul de r o ş i i — Cifra dată pentru această categorie este cu totul fantezistă.

Şi să nu fie nici o îndoială că poporul din Moldova şi Ţara Românească nu ar asculta cumva de principele lor[35], de aceasta să nu-şi facă nici un gînd căci Dumnezeu a lăsat ca Transilvania să se unească cu creştinii, şi ea îi ţine în respect, întrucît ei se tem mult de această ţară, căci adesea au fost bătuţi de aceşti transilvăneni la cererea sultanului, deci Transilvania le porunceşte tot ce vrea (?) şi ei sînt siliţi să asculte, şi chiar locuitorii din aceste provincii, se roagă la Dumnezeu chiar de la sine să vină creştinii ca să se odihnească sub ocrotirea Maiestăţii Voastre şi mai degrabă s-ar mulţumi să se lupte într-una sub ascultarea creştinilor decît a sta în pace sub tirania turcilor şi a grecilor, măcar că Moldova odinioară ţinea în respect şi Transilvania şi Polonia şi pe turci, atunci cînd era în floare şi puternică cu 100 000 de luptători[36] şi cînd avea o populaţie războinică; dar după ce a fost secătuită de tirania turcilor şi a grecilor, populaţia s-a risipit ... dar cum ... se vor ridica armele contra duşmanului se vor popula mult aceste provincii pentru fertilitatea şi belşugul lor, şi regiunile duşmanului se vor pustii şi vor slăbi.

[La Cluj a văzut pe nişte nobili din Ungaria superioară. Ei dau informaţii rele despre Maiestatea Sa, // zicînd că el nu-şi plăteşte soldaţii şi că au p. 206
fugit mulţi soldaţi unguri din armată şi din cetăţi şi că Sinan este darnic cu bani, mai văitîndu-se de soldaţii germani care le făceau atîtea pagube pe moşii şi care le-au mîncat toate vitele ... şi ţara este ruinată pe unde au trecut tătarii].

---

[35] Adică de Sigismund! Urmează afirmaţii tot atît de serioase.
[36] Cifră mult exagerată.

RAPORT CĂTRE DOCTORUL PEZZEN[37]

1595 aprilie 10, Alba Iulia

[Despre incursiunile creştinilor peste Dunăre. E atacată Silistra etc. A primit scrisoarea împăratului şi va face ce îi spune.]
p. 41 Pînă acuma nu am avut prilejul, căci m-am îndoit întotdeauna de acei voievozi şi de nestatornicia lor, mai ales a lui Aron vodă, care nu a încetat nici azi. Toate ştirile care veneau despre el s-au dovedit contrare <adevărului>. Alteţa sa era nemulţumită şi foarte mîniată din cauza diverselor <sale> minciuni şi din cauza comportării aceluia faţă de el, mai ales se spunea că <Aron> punea să fie ucişi unii unguri din oastea acestui principe, făcîndu-i să dispară în timpul nopţii şi apoi dînd ca scuză că au fugit: cu aceasta vreau să arăt lumii întregi cauza pentru care nu am îndrăznit, şi nu îndrăznesc nici azi să merg în Moldova, cunoscînd bine nestatornicia sa din cauza sfetnicilor pe care îi are pe lîngă sine; nişte greci trădători, adepţi ai Constantinopolului,

[37] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki,* XII, pp. 41—44.

şi mari duşmani ai tuturor creştinilor; nu că nu aş fi vrut <să merg> sau nu aş fi putut fără un prilej îndreptăţit, dar aş fi putut — dacă s-ar fi ivit prilejul pentru serviciul Maiestăţii Sale cezaree — să merg şi la Constantinopol şi în Arabia şi în Barbaria şi prin lumea întreagă acolo unde mi-aţi comanda, mai degrabă decît în Moldova la un asemenea tiran. Mai ales că mi-a povestit aicea Mihail Tolnai, care a fost ca sol al lui Aron la Maiestatea sa cezaree[38], că şi lui a vrut să-i taie capul ca răsplată pentru solia purtată de el, pentru că a găsit că servitorii acestuia îi arseseră nişte paie. Acest Mihail aga a fost pe aici acum cîteva zile, şi mi-a dezvăluit că l-au pus în primejdie şi acuma din sfatul acelor greci, consilierii lui, adepţi ai Constantinopolului. Aceştia cred[39] că el ar fi tratat aici în taină excluderea lui din domnie; lucru ce mai că aş crede că ar fi foarte necesar, şi în urma declaraţiilor din amîndouă ţările, înfăţişate alteţei sale de către *persoane pricepute şi cu experienţă*[40] din acele ţări şi din Turcia; şi în caz că ar urma să se facă schimbarea ar rămîne p. 42
ca guvernator Ştefan Răzvan, hatman şi căpitan general al acelei ţări, care se poartă vitejeşte contra turcilor, deşi zilele trecute a fost pus pe fugă de turci şi tătari uniţi cu acei moldoveni ce sînt pribegi şi fugiţi din ţară din cauza tiraniei lui Aron contra lor, despre care se zice *salvo il vero* că ar fi 8 000 de moldoveni, şi lucrul e de crezut, căci toţi boierii mai de seamă din Moldova s-au împrăştiat, cei mai mulţi în Polonia, şi aceştia îi răscoală şi pe ceilalţi locuitori şi e mare îndoială cum că aceşti moldoveni din primul moment, cînd ar ieşi oştile duşmane la luptă, s-ar uni cu acestea contra lui Aron, şi deci este nevoie ca principele să ia măsuri . . . căci e foarte necesar ca voievodul din această ţară să fie unit cu boierii şi cu poporul, şi să fie iubit de ei. Despre acest lucru i-am vorbit alteţei sale cu mare stăruinţă, arătîndu-i ce poate să se întîmple, pentru ca să poată din timp lua măsurile cuvenite . . . ca să nu lase aşa de capul lor pe aceşti voievozi nestatornici, căci s-ar putea naşte mari neajunsuri pentru creştinătate şi pentru împărat, şi nespusă pagubă pentru acest principe care va trebui să se apere de atacuri pornite din trei părţi.

[A fost cucerit Ismailul de hatmanul Ştefan Răzvan. Cazacii asediază Tighina. I s-a scris principelui că Aron a prevenit pe turcii din corpul de expediţie contra Ismailului] lucru de mirare, desigur, şi trebuie crezut pentru că însuşi principele mi-a spus aceasta cu tot dinadinsul [şi aceasta vine de la sfetnicii greci ai lui Aron] mai ales <Nichifor> Dascălul locotenent patriarhal[41] pe care acest Aron l-a adus legat de la Constantinopol, plătindu-l cu 20 de poveri de aspri şi azi e sfetnicul său de frunte împreună cu alţi greci din Constanti-

[38] În octombrie 1594.
[39] După cum s-a şi dovedit ulterior.
[40] Nu este vorba aici de cei 12 boieri sosiţi mai tîrziu.
[41] *Logotenente di patriarchi di Constantinopoli.*

nopol, duşmanii creştinătăţii. Despre toate acestea am discutat cu principele, ca să-l conving să înlăture pe acei sfetnici greci care, stînd pe lîngă Aron, nu ştiu decît să-l piardă cu atîtea sfaturi rele şi trădătoare, ca să se îngrijească din timp de îndreptarea de adus în aceste ţări. Principele înţelege foarte bine toate acestea, şi mi-a spus că la 16 se face dietă generală şi a scris lui Aron
p. 43 şi lui Mihai Vodă chemîndu-i să vină la dietă sau să trimită 12 boieri. // Ei sînt aşteptaţi, şi dacă nu vin, nici ei, nici boierii, se vor da pe faţă că sînt trădători . . . şi dacă cumva nu ar veni, cred că acest principe va luat grabnic măsuri şi va schimba pe sus-zişii domni [pentru binele creştinătăţii (!)].

[Hotărîrea sa de a merge în Ţara Românească a fost împiedicată de cancelar, care crede că mersul lui acolo cu scrisori de la împărat ar fi împotriva planurilor lor. A discutat cu principele. Prezenţa sa cu scrisorile împăratului ar fi foarte necesară, pentru ca *în cazul că s-ar produce vreo schimbare* (mutatione) *el să fie acolo*] *ca servitor al împăratului şi cu scrisori de la acesta pentru a-i ţine pe acei locuitori în bune dispoziţii şi în linişte* . . .

[Principele a poruncit să i se facă paşaportul pentru a putea merge în Ţara Românească, urmînd ca Ioan de Pojon (destinat la început a fi trimis el în Ţara Românească) să fie expediat în Moldova întrucît Giovanni — după cîte a auzit despre Aron — nu se simte în siguranţă să meargă la el. Noi piedici din partea lui Josica după ce se hotărîse plecarea lui Giovanni pe ziua de 10 aprilie. Se reîntorc Bocskay[42] şi Carrillo. Giovanni li se plînge, ei se miră şi vorbesc cu cancelarul, care spune că trebuie aşteptată dieta din 16 a lunii. El nu-l lasă nici să meargă, nici să trimită <pe cineva>, Carrillo şi Bocskay i-au arătat] scrisori de la Praga cum că împăratul şi consilierii săi au spus legatului papal[43] că aceste ţări au fost atribuite în întregime de către împărat acestui principe[44], ceea ce eu nu cred că ar fi aşa cum spun şi înţeleg ei.

[S-a învoit să aştepte pînă la dietă, şi dacă vor veni boierii, să vadă ce se va hotărî] şi apoi să plec în Ţara Românească de cum vor fi terminat, ca să nu se înşele şi să se grăşească aşa cum spun ei, ceea ce eu nu cred nicidecum, dar bănuiesc că ei se înşeală şi sînt foarte rău informaţi despre aceste ţări. Eu am auzit de la Petru Moldoveanul că Moldova şi Ţara Românească . . . cer multă grijă pentru a cîştiga sufletul poporului mai degrabă cu binele decît cu forţa . . . [După dietă va pleca sigur în Ţara Românească, iar dacă i se vor face greutăţi va cere slobozire de plecare spre curtea împăratului . . . După impresia sa turcii îşi vor îndrepta forţele contra Ţării Româneşti şi Moldova, unde sînt locuri deschise şi alimente din belşug] . . .

---

[42] În text, greşit: Barchai.
[43] Oare Comuleo?
[44] *Che questi provincie totalmente aveva atribuito S.M.C. a questa altezza.*

CĂTRE ACELAŞI[45]

1595 aprilie 28, Alba Iulia

[Climat de neîncredere din cauza nevenirii arhiducesei[46].] p. 203

[Este reţinut sub cuvînt că sînt aşteptaţi boierii din Ţara Românească ce nu au venit încă.]

Într-adevăr nu pot de loc înţelege pe acest cancelar nici aceste greutăţi aduse urmării călătoriei în slujba maiestăţii sale cezaree, şi zilele trecute stînd de vorbă cu cancelarul i-am spus: „Cum eu vreau să-mi urmez în orice chip drumul acesta, aşa cum mi-a fost poruncit de la început de către maiestatea sa cezaree, trebuie să vă hotărîţi dacă vreţi să vă puneţi de-a curmezişul şi să răpiţi această autoritate împăratului întregii creştinătăţi", a răspuns că maiestatea sa cezaree nu trebuie să se mai înverşuneze[47] în Moldova sau Ţara Românească şi nici să scrie domnilor acelora, căci cine ştie ce scrie p. 204
maiestatea sa în acele scrisori, care ar putea aduce mare pagubă principelui . . . [Giovanni cere voia principelui de a fi lăsat să-şi urmeze drumul mergînd înainte (în Ţara Românească)] „sau întorcîndu-mă (la împărat) căci sînt în stare să găsesc altă cale şi să îndeplinesc ce mi s-a poruncit". [Principele aflînd de aceasta se scuză prin părintele Alfonso, şi Şt. Bocskay, şi cancelar şi spune că doreşte ca el să aştepte ţinerea dietei şi venirea boierilor. El se supune din consideraţie pentru principe]. Dar acest cancelar, nu ştiu ce gînduri i-a băgat în cap cu aceste multe argumente şi dificultăţi. Cred că se gîndeşte să se facă monarh al lumii cu atît mai iute, dacă se şi face stăpîn atît de uşor peste Moldova şi Ţara Românească. Dumnezeu să-i dea succes, nu pentru împrejurările de acum, care văd că îi reuşesc, dar peste trei luni. Voi vorbi cu el atunci cînd forţele duşmane vor ieşi la luptă, şi va trebui vărsat mult sînge pentru cine va voi să fie stăpînul acestei ţări. [Urmează ştiri despre succesele contra turcilor. La Tighina au fost capturate 96 de tunuri, Ismailul, asediat de cazaci, moldoveni, unguri, e cucerit. Este luată Brăila. Se porneşte spre Giurgiu şi Turnu contra cetăţii Nicopole. Ştiri despre forţe turceşti ce vin pe Marea Neagră contra Moldovei şi Ţării Româneşti. Va spune principelui că e nevoie de trupe mai numeroase. Sînt 3 000 de unguri în Moldova, tot atîţia (de curînd) în Ţara Românească. E nevoie de încă cel

---

[45] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Veress, *Documente*, IV, pp. 203—206.

[46] Este un moment de adevărată criză. Vezi relaţia lui Visconti. Sigismund se şi vedea înşelat de Habsburgi. De aceea la îndemnul lui Josica privea cu neîncredere şi misiunea lui Giovanni în Ţara Românească.

[47] *Impazzare.*

puţin 10 000 de unguri şi alţi 10 000 de cazaci *per la provincia* (Ţara Românească).

p 205 Dar văd că acest cancelar e foarte tînăr şi necunoscător al războaielor şi al curţilor, căci a fost (doar) „servitorul“ lui Baltazar Báthory la vremea încăierării cu serenisimul arhiduce Maximilian, ales rege al Poloniei[48]. De neam este român, a învăţat limba italiană numai de la acest principe, care îl iubeşte şi i-a dat drept soţie pe o rudă a sa[49].

De aceea am vrut să-l fac atent că în războaie e nevoie de alte capete şi minţi cel puţin asemenea domnului Nadasdy ... [Îl previne de tot ce ştie, de dragul creştinătăţii. Se spune că turcii au oşti numeroase, nu poate şti nimic sigur, nefiind în Ţara Românească de unde ar putea afla veşti mai uşor şi trimite informatori aproape în fiecare săptămînă în toate direcţiile pentru a culege veşti. Trebuie ca împăratul şi consilierii săi să protesteze la principe, plîngîndu-se de cancelar care îndrăzneşte să pună îngrădiri şi condiţii unui împă-
p 206 rat etc.] Eu, după părerea mea, am pătruns multe lucruri la care visează acest cancelar de a-i schimba pe aceşti domni din Moldova şi Ţara Românească // şi l-am observat, dar am voit să-i smulg adevărul, zicîndu-i: „Dacă aceşti voievozi nu sînt sinceri, scoteţi-i. Dumneavoastră aţi fi potrivit (ca domn) pentru una din ţări, mai ales fiind de acelaşi neam“. Dar a tăgăduit gîndul rău bine ghicit[50]. Şi pentru ţara cealaltă umbla Simon Genga[51] pentru fratele său, care în acest scop a luat soţie din neamul voievozilor din Ţara Românească şi din Moldova[52]. Şi aceasta ar aprinde în vremurile de faţă o vîlvătaie de lupte civile pe care nici dracul nu le ar potoli, căci nu aşteaptă altceva aceşti locuitori *(populi)* decît această provocare pentru a se ridica împotriva îndrăznelii ungurilor. După cîte aflu s-a descoperit că în Ţara Românească acel voievod, cît şi poporul visează să se răscoale împotriva ungurilor, cu care veste a venit deunăzi un frate minorit[53] cu poşta, lucrul fiindu-i dezvăluit de către unul din boierii Ţării Româneşti care a fost de faţă la divanul de la Bucureşti, cum că dacă principele nu se îngrijeşte de samavolniciile acestor unguri, îi vor tăia pe toţi şi se vor răscula pînă în 20 de zile. [Principele e cuprins de mare teamă, de aceea probabil nu-l lasă pe Giovanni

---

[48] În iarna anului 1588 cînd Maximilian luat prizonier de Zamoyski a trebuit să renunţe la coroană.

[49] Văduva lui Paul Gyulai. Căsătoria a avut loc la 14 februarie 1593.

[50] *Malo bene penetrato.*

[51] Acesta însă, ca şi fratele său Fabio, nu era în termeni prea buni cu cancelarul (vezi şi relaţia lui Capponi).

[52] Velica, fiica lui Ioan Norocea şi a domniţei Stana, care era fiica lui Mircea Ciobanul şi a doamnei Chiajna. Fusese măritată foarte scurtă vreme cu domnul nominal al Ţării Româneşti Vlad, fiul lui Miloş, şi de aceea era doamnă.

[53] Pentru această intrigă vezi relaţia lui Francesco de Pastis din volumul de faţă.

să plece] „văzînd şi ştiind cît sînt de iubit de acel popor. Este vreo mare bănuială la mijloc, dacă ei fac atîtea greutăţi din cale afară de mari. Cu adevărat despre voievod se aud mari vitejii din Ţara Românească, şi nu ştiu, cu privire la Aron[54], s-ar putea să fie oarecare nestatornicie datorită sfaturilor rele ale grecilor pe care îi are <pe lîngă el> precum am zis.

Astă-seară va veni un căpitan ungur al principelui, trimis de boierii (moldoveni) la dietă. [Speră să afle veşti bune]. [Îi recomandă procesul său de la Innsbruck].

---

[54] Acesta avea să fie înlăturat din domnie la 2 mai, deci patru zile după scrierea acestei scrisori.

RAPORT CĂTRE ÎMPĂRAT

1595 august Praga

[Despre reţinerea sa cu sila în Transilvania de către Cancelarul Josica şi despre politica acestuia faţă de Ţara Româ-
p. 250 nească şi Moldova . . . etc.][55]

---

[55] Traducerea s-a făcut după textul italian al raportului adresat împăratului Rudolf al II-lea publicat de Veress în *Documente*, vol. IV, p. 250—257. Acest raport recapitulativ a fost scris după reîntoarcerea lui Giovanni la Praga în urma concedierii sale de către Sigismund. Zăbovind mai întîi la Caşovia la arhiducele Maximilian, unde se afla în trecere şi tînăra arhiducesă, mireasa lui Sigismund cu arhiducesa mamă, Giovanni protestează în faţa tuturor contra procedeelor folosite faţă de el. Despre acţiunea de anexare a celor două ţări române pusă la cale de Josica (şi Sigismund) se exprimă foarte clar faţă de nunţiul Speciano, vorbind chiar de gînduri de răscoală ale românilor contra lui Sigismund dacă ar fi lăsaţi la discreţia lui şi nu s-ar declara că ei sînt supuşi împăratului: vezi Veress, *Relationes nuntiorum* p. 105. Din cuprins se vede că raportul este posterior instalării lui Ieremia în Moldova. Lucru nerelevat pînă acum: între acest raport recapitulativ şi rapoar-

După ce am plecat de la Curtea Cezaree cu scrisori şi instrucţii ce mi s-au dat pentru ... principele Transilvaniei şi Aron voievodul Moldovei şi Mihai, voievodul din Ţara Românească, cum părintele iezuit[56] a stăruit ca să-mi îndrept călătoria spre // Transilvania, după cum l-am şi ascultat, se poate p. 251
înţelege după cele ce au urmat tîlcul acestei stăruinţe, care a fost ca să mă poată reţine pentru ca să nu-mi pot urma drumul hotărît în Moldova şi Ţara Românească[57]. Cînd am ajuns în Transilvania în luna ianuarie principele se afla la Braşov unde veniseră nişte căpetenii de ai cazacilor cărora le-a dat daruri şi steagul său, primindu-i în slujba sa şi s-a scuzat faţă de mine că acei cazaci au venit din a lor pornire ... etc. [Şi că a şi declarat acestea slujbaşului imperial care era cu acei cazaci etc. şi a şi scris şi el, Giovanni, din însărcinarea lui la 5 şi 14 februarie].

Şi la sosirea acestui principe la Alba-Iulia mi-a dat o audienţă cît se poate de satisfăcătoare ... etc. ... a poruncit îndată cancelarului[58] <să pună> să mi se facă paşapoartele pentru ca să-mi urmez mai departe drumul spre Moldova şi Ţara Românească. Dar acest lucru nu s-a făcut din sfatul rău şi îndemnurile potrivnice[59] din partea sus-zisului cancelar la acel principe cum că numai măria sa <principele> avea ce căuta în acele ţări, şi nu Maiestatea Voastră Cezaree, împreună şi cu alte vorbe necuviincioase şi necugetate, şi cu aceste spuse ale sale a schimbat intenţia sinceră şi bună a principelui ... deşi i s-a arătat bine acelui cancelar că ... acele provincii îndeosebi s-au dăruit din a lor voinţă nesilită[60] slujbei Maiestăţii Voastre Cezaree ... şi că domnii împreună cu poporul au fost aduşi la credinţa maiestăţii voastre Cezaree, lucru binecunoscut.

Şi aceasta s-a făcut fără nici o răsplată sau plată — aşa <cum se făcuse> pe vremea neînvinsului împărat Carol Quintul cu marele Petru Moldoveanul ... după cum <mi> a spus Aron Vodă că s-ar fi învoit[61] prin mijlocirea marchizului de Brandeburg, pe atunci comandant suprem al Imperialilor cu făgăduiala de o jumătate de milion de aur ca plată anuală — <ci doar> prin ostenelile mele ... fără nici o plată sau răsplată, cu succesele notorii ce s-au obţinut // în slujba Maiestăţii Voastre Cesaree şi a creştinătăţii. Şi dacă p. 252

tele la care se referă se constată deosebiri esenţiale. Acestea sînt datorate schimbării de atitudine a lui Giovanni faţă de cancelar după înlăturarea lui Aron. Poate că se aştepta să se înfrupte şi el din comorile lui Aron împărţite în parte de protagonişti între ei, o bună porţiune revenind lui Sigismund.

56 Alfonso Carrillo se afla la Praga din august 1594 pînă în aprilie 1595.

57 Pentru a nu stînjeni acapararea lor de către Sigismund. Vezi biografia lui Carrillo în volumul de faţă.

58 Josica.

59 *Contrario offitio* vezi raportul din Alba Iulia din 28 aprilie 1595 către doctorul Pezzen (Veress, *Documente*, IV, p. 203).

60 *Spontanea volontà.*

61 Adică Rareş.

într-adevăr s-a adus o tulburare neîndreptăţită din partea polonilor[62] <aceasta s-a făcut> prin imprudenţa sus-zisului cancelar al Transilvaniei[63] împotriva oricărei îndatoriri faţă de înţeleptul sfat al Maiestăţii Voastre Cezaree şi al meu, sluga sa prea credincioasă.

[Transilvănenii nu se pot lipsi de ocrotirea Casei de Austria ... etc.] ... Dumnezeu să ierte pe cel care m-a împiedicat să-mi urmez drumul spre acele provincii[64] <drum> care era nespus de necesar pentru a fi neîncetat pe lîngă aceste popoare şi a le ţine în dispoziţii bune cu făgăduiala îndurării Maiestăţii Voastre Cezaree, în felul şi în chipul care e potrivit faţă de ei <şi atunci> ei ar fi rămas în credinţa lor şi nu ar fi urmat dezordinile[65] ce s-au produs . . şi încă mai e nădejde de îndreptare dacă polonii ar rămîne de o parte[66], cu învoire sinceră din partea Transilvaniei ... etc. [trimite la rapoartele sale din 20, 21, 27 şi sfîrşitul lui februarie].

Apoi a sosit curierul Maiestăţii Voastre Cezaree cu scrisorile către Alteţa sa cu noile sale titluri[67], de care s-a bucurat mult, şi din nou a poruncit cancelarului să-mi facă paşapoarte pentru călătoria mea în Moldova şi Ţara Românească, mai fiind şi o scrisoare a Maiestăţii Voastre Cezaree pentru aceşti domni, dar zisul cancelar, ca de obicei l-a făcut să-şi schimbe gîndul, şi nu a mai fost cu putinţă să-mi urmez călătoria ... etc. [Trimite la rapoartele sale din 24, 29 martie şi 10 şi 25 aprilie]. Şi apoi a ajuns aici domnul Ştefan Bocskai[68] şi părintele iezuit, [Carrillo][69] cărora plîngîndu-mă de arbitrarul cancelarului, acela[70] atîta s-a apucat să spună şi să dreagă încît au hotărît ca să aştept pentru ducerea la capăt a călătoriei mele ca să se ţină mai întîi Dieta, la care au chemat pe boierii[71] cei mai însemnaţi din cele două provincii, şi numai după aceea ar urma să mă duc în acele provincii. Dar după ce s-a terminat Dieta, din nou a dat poruncă principele cancelarului
p. 253 pentru acele paşapoarte şi scrisori către domni şi către comandanţii trupelor sale, cu ordin anume ca ei să stea de vorbă cu mine şi să nu se facă nimic fără a se lua legătura cu mine[72]. Alteţa sa cunoştea bine experienţa şi cunoştinţele ce le am despre acei locuitori — dar nici acest <or-

---

[62] Pătrunzînd în Moldova.
[63] Care l-a înlocuit pe Aron prin Şt. Răzvan la 23 aprilie/2 mai.
[64] Moldova şi Ţara Românească.
[65] Nu ştim la ce anume se referă. Poate la acţiunile lui Ştefan Răzvan (cruzimi, atrocităţi etc.).
[66] Neutrali.
[67] De principe al Transilvaniei, Moldovei şi Ţării Româneşti.
[68] În original greşit: *Barchai.*
[69] Fuseseră împreună la Graz pentru căsătoria prin procuraţie a lui Sigismund.
[70] Cancelarul.
[71] Baroni.
[72] Afirmaţie neverosimilă.

din> nu a avut <urmare> ci am fost oprit de a pleca aşa cum fusese hotărît împreună cu acei boieri, care veniseră din Ţara Românească la Dietă şi care mi se plîngeau[73] că împotriva voinţei lor au încuviinţat şi au confirmat capitolele, iar eu pentru ca să fie bine, i-am mîngîiat din tot sufletul şi cît am putut mai bine (avînd în vedere nevoia ce era de ei şi încă mult mai mult de Transilvania) ca ei deocamdată să se dea după[74] vremuri căci capitolele şi jurămintele făcute prin silă nu se ţin după dreptul Imperiului[75], şi cum împăratul este unul singur pe lume <e> mai presus de toţi creştinii şi este nespus de drept şi de îndurător cu toţi, de aceea el v-a recomandat mult principelui Transilvaniei ca să vă fie ocrotitor şi să vă apere ca fiind vecin mai
de aproape, cu toată puterea sa — şi // Maiestatea Voastră Cezaree nu va lipsi p. 254
de a mai trimite şi alte ajutoare potrivite — şi stînd mult cu ei la sfat s-au arătat foarte devotaţi Maiestăţii Voastre Cezaree şi întregii Auguste Case de Austria şi mi-au arătat scrisori patente ce aveau de la împăratul Sigismund de slăvită amintire, şi eu le-am arătat scrisorile şi patentele de la Maiestatea Voastră Cezaree şi s-au bucurat mult, dorind să viu la ei cît mai curînd, şi mi-au spus că domnul lor Mihai Voievod a trimis către Maiestatea Voastră Cezaree un sol oficial[76], pe marele ban de Craiova numit Mihalcea[77] în tovărăşia unui alt sol, căpitanul Samoil, care au fost reţinuţi în Transilvania şi puşi să facă întoarsă calea, ceea ce s-a întîmplat înainte de sosirea mea în Transilvania la principe. Iar acest principe auzind de venirea Serenisimului Maximilian în Ungaria Superioară, vorbind cu mine, dorea mult să se întîlnească cu el în ţara sa cu prilejul acestei nunţi[78] şi a acestor războaie, dar apoi se pare că acel cancelar şi generalul Ferencz Geszti l-au făcut să-şi mute gîndul, zicînd că nu e bine să introduci în ţara ta principi sau oşti străine şi alte asemenea lucruri fără rost. Şi cu toate acestea principele a scris Sanctităţii sale că ar fi mulţumit ca armata maiestăţii voastre cezaree şi cea a Sanctităţii Sale[79] să ierneze în ţara sa care e înconjurată de munţi ca o cetate, pentru a-l ataca mai uşor pe duşman în timpul iernii ... etc. [Trimite la rapoartele din 28 aprilie şi 27 mai]. Aceleaşi îndemnuri[80] făcute pe lîngă boierii munteni // s-ar fi putut face şi pe lîngă boierii din Moldova dacă ar fi venit

[73] Mărturie însemnată pentru atitudinea boierilor manevraţi de oamenii lui Sigismund şi ai cancelarului. Nu poate fi vorba de o judecare globală a lor. Au existat desigur divergenţe între ei. Dar credem că iniţiativa nu a fost niciodată a lor ci că s-au aflat înaintea unui „diktat" ce nu comporta discuţii.

[74] *Si accomodino.*

[75] Urmează un pasaj în vorbire directă adresîndu-se la persoana a doua boierilor.

[76] *Solennissimus ambasciator.*

[77] *Michailo.*

[78] A lui Sigismund cu arhiducesa Maria Christierna. Voia chiar după o altă formulă să meargă incognito cu nunţiul Visconti pînă la Maximilian, vezi biografia lui Visconti.

[79] Armata pontificală comandată de Giov. Fr. Aldobrandini.

[80] *Al medesimo offitio* = aceeaşi acţiune.

la Dietă, dar nu au venit cînd au fost chemaţi, căci în acel timp s-a întîmplat luarea în prinsoare a lui Aron Vodă şi în locul lui a urmat Ştefan Răzvan. <Acesta> a trimis pe Mihail Tolnai[81] <care e> ungur, şi pe Calugier[82] <care e> grec, în Transilvania, şi cu aceştia au întocmit capitolele confirmate <apoi> de stăpînirea din Moldova şi de Ştefan Răzvan. Trebuie amintit că înainte de a fi închis Aron i s-a trimis din Transilvania un sfetnic al acelui principe, numit Christofor Diach[83], pentru ca sus-zisul Aron să se închine şi să-l recunoască de mai mare al său[84] pe principele Transilvaniei. Dar Aron a respins această propunere cu un răspuns mîndru, zicînd că nu recunoaşte după Dumnezeu pe alţii mai mari decît pe Papă şi pe Împărat ca fiind capii creştinătăţii, şi că nu are de ce să i se închine principelui Transilvaniei ci să se poarte cu el „ca fraţii <între ei> şi buni vecini şi prieteni ce am fost şi ne-am unit contra turcului pentru binele creştinătăţii". După care[85] Aron a fost socotit drept trădător şi învinuit că s-ar fi înţeles cu turcii. Şi aceasta s-a făcut neţinînd seama şi socoteala de dreptul legiuit[86]. Cît mă priveşte pe mine eu l-am găsit întotdeauna cum se cuvine, gata pentru slujba Maiestăţii Voastre, Cezaree, şi el a fost primul dintre toţi care a intrat <în confederaţie> şi s-a unit <cu aliaţii> pentru binele creştinilor, este adevărat că nu fără oarecare greutate[87], aşa cum toate lucrurile se pornesc mai greu la început... Şi fiind el pîrît în faţa Principelui de oamenii săi cei mai de aproape[88], a fost trimisa o ceată de soldaţi secui ca să-l prindă pe Aron şi să-l scoată din domnie pe neaşteptate, căci avea două mii de soldaţi unguri în slujba sa, al căror comandant era Ştefan Răzvan, cel care l-a pîrît (ca să ia el locul lui Aron) şi împreună cu ceilalţi doi complici numiţi Mihai Tolnai, ungurul şi Calogera, grecul, şi unul din cei doi, adică Mihail Tolnai ungurul, a fost mai înainte de aceasta în două rînduri la Alba Iulia spre a trata despre unele sau altele cu cancelarul Transilvaniei, şi în cele din urmă Aron a fost luat în prinsoare cu mare batjocură, şi i s-a luat tot tezaurul, şi se zice că acel cancelar împreună cu acei pîrîşi şi-au împărţit între ei o parte din tezaur, alta au împărţit-o soldaţilor şi cazacilor ca să-i îmbuneze ca să nu ia apărarea lui Aron... etc. [trimite la raportul din 12 şi 15 mai].

p. 255 Cît priveşte pe principele Transilvaniei... // dacă ar fi fost lăsat fără a pleca urechea la cancelarul său sau la alţii, m-ar fi lăsat să-mi urmez drumul

[81] Fost comandant al gărzii de unguri a lui Aron.

[82] Numit îndeobşte Calogera, grec ajuns mare boier, bucurîndu-se de încrederea domnului Moldovei, Aron.

[83] *Cristof Diach* = Cristofor Kereszturi.

[84] Adecă suzeran.

[85] *Al qual.*

[86] *Il che non s'è havisto, ne inteso legitimo iure* etc.

[87] Inexact, totul a mers fără nici o piedică.

[88] *Suoi intimi.*

început spre acele ţări... etc. şi acestea s-ar afla în alte împrejurări decît cele care sînt acum. Principele va putea să-şi amintească bine că eu nu m-am lăsat fără a-i spune şi a-l îndemna — întrucît erau mulţi moldoveni retraşi în Polonia, printre care vreo treizeci de boieri mari şi ca neam şi ca număr de dependenţi[89] — ca să caute să-i tragă de partea noastră, şi înţeles cu ei să facă o rînduială bună şi paşnică în acea ţară[90], rînduială pe care aş fi ştiut eu să o fac cu ajutorul lui Dumnezeu spre binele tuturor. Dar dimpotrivă s-a făcut o strigare[91] cum că dacă pînă în trei luni nu se întorc acei boieri în ţară, averea lor va fi confiscată, ceea ce s-a făcut la cererea sus-zisului Ştefan Răzvan şi a celor doi complici ai săi pentru a-şi însuşi ei aceste averi, — şi aşa dar oamenii împinşi la deznădejde au trebuit să se gîndească să întîmpine această păgubire a lor[92] şi să nu ajungă sub autoritatea celor ce îi duşmăneau şi le erau potrivnici chiar pînă la primejduirea vieţii. Se poate vedea cum s-au îngrijit cu ajutorul polonilor, acela ce este azi voievod în Moldova, cu numele de Ieremia, şi împreună cu el celălalt, Luca Stroici care este azi Mare Logofăt al Moldovei — iar aceşti Ieremia şi Luca, aud că anul trecut, au fost aici la curtea Maiestăţii Voastre Cezaree. Şi cum aceştia au fost instrumentul pentru a se face mare încurcătură[93] — cum s-a şi făcut — îmi pare rău că atunci cînd au fost ei pe acolo nu am fost şi eu pentru a lua măsuri din vreme. Pe vremea cînd a fost prins Aron se aflau în Moldova vreo 10 000 de cazaci pe care îi ţinea în ţară zisul Aron şi cu toată silinţa[94]. Aceşti cazaci au vrut să pornească la luptă pentru Aron, ca să nu fie scos din domnie sau prins, dar li s-a spus că el era înţeles cu turcii şi că voia să-i trădeze şi pe ei — pe cazaci şi pe soldaţii unguri, dîndu-i în mîna turcului — şi le-au dat 24 de mii de ducaţi de aur din tezaurul lui Aron şi în chipul acesta i-au potolit, şi în urma tuturor acestor <întîmplări> ei au plecat din acea ţară fără a fi urmărit mai departe sau a fi săvîrşit vreun lucru bun, cum plănuise Aron cu aceşti cazaci (pentru ca) o altă armată a sa să <poată> trece Dunărea împotriva turcilor, cum a trebuit să raporteze în privinţa cazacilor domnul Giacomi Henckl[95]... etc. // [Trimite la raportul din 28 aprilie şi 15, 25, şi 31 mai].

---

[89] *Baroni et di sangue et di seguito.*

[90] Vezi raportul lui din aprilie în care este vorba într-adevăr de pribegii din Moldova, dar care este îndreptat contra lui Aron!

[91] *Un bando.*

[92] La Veress; textul original îndreptat greşit: *per preveder a lor donne* (în loc de *demne*, corect: damne sau danne).

[93] *Metter gran confusion.* Aceşti boieri erau chiar aceia care dăduseră la Liov mărturie împotriva lui Giovanni în procesul acestuia cu Petru Şchiopul.

[94] *Ogni industria.*

[95] *Giacomi Henckl.* Iakob Henkel von Donnersmark. La 20 februarie 1594 dădea instrucţiuni lui Lassota pentru misiunea acestuia la Cazaci.

... Şi apoi a apărut domnul Carlo Magnus[96] cu scrisori către principe care
p. 256 din nou mi-a făgăduit paşapoarte pentru a-mi urma călătoria plănuită în Ţara Românească şi Moldova, şi în vremea aceasta a sosit şi Nunţiul[97] Sanctităţii Sale căruia m-am plîns de această întîrziere şi care, vorbind cu principele, acesta i-a spus de asemenea că mă va lăsa să-mi urmez drumul spre acele ţări, ceea ce nu s-a întîmplat, căci de fiecare dată cancelarul tulbura gîndul bun al principelui cu noi născociri şi greutăţi diabolice şi îl făcea să tot amîne mereu, şi eu văzînd că aşa cum stau lucrurile nu mai este nici o nădejde şi nici o putinţă de îndreptare, după ce am făcut tot ce se putea, m-am hotărît să cer să se hotărască din două una: ori să mă lase să-mi urmez drumul, sau să mi se dea slobozire de a pleca pentru a merge la curtea Maiestăţii Voastre Cezaree căreia i-a scris principele cauzele pentru care nu m-a lăsat să-mi urmez drumul, şi faţă de mine scuzîndu-se a zis: „Doamne fereşte ca eu să împiedic trecerea şi drumul slujitorilor împăratului, dar rog să se mai aştepte pînă se întoarce o ştafetă din Ţara Românească de la Voievodul Mihai“, iar pe cancelar niciodată nu l-a putut convinge vreo raţiune oarecare ci numai impresiile şi himerele sale foarte depărtate de realitate. Şi apoi s-a întors ştafeta din Ţara Românească de la acel voievod şi nu a urmat nimic din cele
p. 257 făgăduite datorită obişnuitelor // răutăţi şi hotărîri arbitrare ale cancelarului, şi am plecat cu bună slobozire la Caşovia să-l regăsesc pe serenisimul Maximilian[98] şi pe Serenisima Arhiducesă Mamă şi Serenisima logodnică a principelui ... [cărora le-a raportat totul ... etc.].

CĂTRE ACELAŞI[99]

[Despre pregătirile expediţiei peste Dunăre, plecarea lui Moise Székely şi drumul domnului la Craiova]

1598, ianuarie Caracal — martie 6, Tîrgovişte

p. 330 Prin ultimele scrisori din decembrie înainte de plecarea mea împreună cu Ilustrul Voievod prin ţară, cînd se întorseseră tocmai ambasadorii săi de la principele Transilvaniei fără a fi ajuns la nici un fel de bună rînduire <a treburilor> aşa cum dorise Ilustrul Voievod cu prile-

---

[96] Carlo Magno, gentilom de curte al împăratului, a sosit la Alba Iulia înainte de 16 mai 1595.

[97] Alfonso Visconti, vezi relaţia sa din volumul de faţă.

[98] Acesta l-a sfătuit să meargă la împărat, la care a ajuns la sfîrşitul lunii iulie, primind de la el porunca să se întoarcă în Transilvania.

[99] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în Hurmuzaki XII, pp. 330—333.

jul venirii nobilului Pancraţiu Sennyei — ba chiar a fost rechemat în Transilvania comandantul Moise Székely cu regimentul său de unguri[100] mi-am arătat părerea de rău pentru plecarea acestuia, arătînd cu tărie bunele prilejuri care se pierd cu reîntoarcerea lui în <Transilvania> şi cu faptul că nu s-a rînduit nimic în Transilvania pentru expediţia dorită, // aşa cum fusese ordinul şi p. 331
porunca expresă a acelui serenisim principe şi aplecarea deosebită de favorabilă a acestiu Prea Ilustru Voievod. Iar acel Moise Székely îndreptăţindu-se faţă de mine cu diferite scuze şi cu lipsa de luntre dacă nu ar îngheţa Dunărea, lucru greu în vremea aceasta, mi-a spus: „Dar dacă dă Dumnezeu ca să îngheţe Dunărea am rînduit totul cu Voievodul ca să mă întorc de îndată cu această oaste, fiind aici la graniţă cu toată această trupă, în trei zile sînt gata pregătit de cum mă va chema Voievodul şi va fi Dunărea îngheţată". Dar mă tem să nu fie totul dimpotrivă, mai întîi pentru că Voievodul dorea să avem <totul> pregătit în Transilvania pentru plata regimentului din oastea acestui Moise Székely pentru că odată pornită cu bine expediţia şi trecerea în părţile acelea[101], să nu fie lăsat[102] acest voievod la cheremul <ostaşilor> unguri, ca ei să jefuiască şi să omoare, cum le este obiceiul, şi apoi să se întoarcă — ceea ce ar aduce iar sub jug pe acei bieţi creştini care aşteaptă cu sete ajutorul dorit . . . etc.

Şi în acelaşi timp s-au întors din Transilvania solii Sultanului şi Hanului[103] tătarilor [aducînd cu ei pe Bernárdfy şi Gh. Rácz ce vor merge ca soli din partea Principelui şi a domnului la tătari].

[Nu se ştie cine este de vină că nu s-a executat planul de la început pentru care venise şi principele Transilvaniei pînă la Braşov[104]. Dispoziţiile lui Mihai de a trece Dunărea de cum va fi îngheţată. Îşi sporeşte oastea cu cazaci şi bulgari pe care îi atrage în slujba sa].

Pe cît am putut înţelege de la acest voievod el a fost necurmat cu gîndul şi însufleţirea cea mai mare de a sluji din plin pe Maiestatea Voastră şi păstrează înainte neclintită această sfîntă şi bună hotărîre. Numai că Maiestatea Voastră să-i dea unele satisfacţii şi făgăduieli de ajutor potrivit şi de nelipsit în această slujbă atît de anevoioasă. Şi e cu gîndul hotărît fără încetare de a trece Dunărea, inspectînd prin toată ţara oastea şi apropiindu-se de Dunăre, rugîndu-se la Dumnezeu ca să îngheţe Dunărea. Şi cînd am ajuns <noi> la Craiova[105] turcii din Vidin s-au înspăimîntat, gîndind că Mihai Vodă vine asupra lor, temîndu-se ei mult de el, şi din această teamă, deodată din toate ţările înconjurătoare şi pînă la Sultanul din Constantinopol s-au ridicat plîn-

100 În solda împăratului. Vezi şi relaţia lui Lassota din Veress, *Documente*, V, p. 78 ş. u.

101 *A quela banda*, peste Dunăre.

102 *Abandonato*.

103 Gazi Ghirai.

104 Vezi şi corespondenţa lui Visconti de la data respectivă.

105 *Kralevoly*.

geri cum că vine Mihai Vodă asupra lor cu oaste de 40 de mii de oameni, şi au cerut ajutor. Iar apoi a îndreptat lucrul Prea strălucitul Voievod trimiţîndu-le soli pentru ca să nu se teamă, căci el nu venise decît doar la nunta Banului Mare din Craiova[106], care apoi a urmat, pentru a nu da de bănuit duşmanilor. Acest Voievod ascunzîndu-şi totuşi gîndul faţă de aceşti turci cu toată iscusinţa[107] şi pregătindu-se apoi în taină şi rînduind toate lucrurile trebuitoare pentru război a chemat la el pe cazacii care erau în Transilvania
p. 332 şi a trimis după alţii în Polonia la cneazul Vasile, palatinul Rusiei[108], cu care are bună înţelegere pentru aceşti cazaci şi pentru toate celelalte de trebuinţă şi a mai pus să-i ademenească pe cazacii din garda lui Ieremia Voievodul, care s-au şi hărţuit în Moldova cu moldovenii şi au trecut cu anasina prin Moldova cu toată împotrivirea lui Ieremia Voievodul ... şi aşadar Mihail Voievodul aşteaptă un număr de cazaci de aceştia prin mijlocirea cneazului Vasile Palatinul, pe care îi ţine pe toţi cu leafă, pe lîngă darurile în bani pe care le trimite cînd pune să-i cheme. Totuşi după aceea planurile au căzut; de unde se credea că va fi ger şi senin, s-a schimbat vremea şi au crescut mari apele şi a fost silit Ilustrul Voievod să se întoarcă la Bucureşti.

Din Caracal, 31 ian. 1598.

[Despre năimirea cazacilor]

Tîrgovişte, 8 martie 1598.

[A sosit de la Împărat agentul lui Mihai, Marcho <Raguzanul>. Voievodul este mulţumit.]

Voievodul a pus să mă cheme în grabă zicîndu-mi: „Rămîneţi aici de faţă căci voi chema toate căpeteniile de frunte ale cazacilor şi le voi cere părerea lor şi cel care va fi mai priceput, pe acela îl voi trimite după cazacii aceia mai de seamă care stau întotdeauna în stepă[109]. Şi astfel eu fac toate pregătirile după făgăduiala Maiestăţii Sale". Şi eu l-am încredinţat pe viaţa şi cinstea mea să se încreadă în cuvîntul şi făgăduiala Maiestăţii Voastre şi el foarte mulţumit a tratat cu acei cazaci ... şi a ales trei din ei, unul mai priceput pentru această slujbă cu un alt om de credinţă al său ... Şi s-a învoit cu aceşti cazaci ... să-i aducă pe acei cazaci de seamă care au stat întotdeauna în stepă, despre care au spus ei că nu sînt de obicei decît 3 mii sau cel mult vreo 4 mii, totuşi pe lîngă ei se adună mulţi alţii după cum s-au <şi>oferit[110]. Şi întrebîndu-i ce lucruri să le trimită în dar, ca să fie lucrul mai tăinuit şi să nu pună să li se trimită ghioage, spade sau lucruri de cele

---

[106] Este vorba de nunta fiicei banului Mihalcea cu Buzescu.
[107] *Astutia.*
[108] Constantin Vasile de Ostrog, voievod de Kiev.
[109] *Deserto.*
[110] *Sicome si hanno offerto.*

trimise de el şi mai înainte — acele căpetenii de cazaci i-au zis să le trimită o mie de ducaţi de aur şi să le scrie scrisori în care să le făgăduiască suma de bani ce le-o va da drept leafă. Iar voievodul le-a trimis, nu numai o mie de[111] ducaţi, dar <chiar> două mii <de ducaţi> de aur şi le-a scris scrisori făgăduindu-le suma ce le-o va da drept leafă, mai dîndu-le nădăjdea că îndată ce vor trece dincolo[112] le va da multă pradă şi bogăţii de ale turcilor, numai ei să fie cu credinţă şi cu ascultare în slujba creştinilor. Şi le-a spus voievodul că el vrea să-şi verse sîngele împreună cu ei pentru a face bună slujbă Sfintei Cruci şi creştinilor contra păgînilor şi a celor ce-i ajută pe păgîni contra creştinilor şi contra împăratului creştin.

Iar acei cazaci au găsit mulţumitoare ofertele şi făgăduielile voievodului şi toţi într-un glas s-au arătat gata să scrie tovarăşilor arătînd gîndul bun al voievodului faţă de ei pentru slujirea întregii creştinătăţi împotriva păgînilor, numai să asculte de el şi să-l aibă mai mare peste ei[113]. Şi i-a trimis zilele trecute spre Transilvania dînd de ştire despre toate acestea serenisimului Principe, neîncrezîndu-se <a-i trimite> prin Moldova pe la Ieremia Movilă, pe unde era drumul mai drept — şi le-a poruncit că îndată ce vor ajunge la rîul Nistru să-i trimită o ştafetă, şi el va veni cu oastea sa în întîmpinarea lor ca să nu-i lovească[114] Voievodul Ieremia, ci să treacă cu forţa prin Moldova şi dacă se va vedea că Ieremia se pune împotriva ajutării creştinilor contra turcilor, să-l alunge din ţară şi uniţi cu moldovenii din ţara <Moldovei> cu care are legături voievodul, şi <aceştia> uniţi cu cazacii şi // cu p. 333
oastea sa să treacă dincolo[115]. Şi acest lucru e bine şi neapărat de făcut mai înainte de a începe să se pună în mişcare turcii şi tătarii. De aceea voievodul doreşte să aibă cît mai curînd scrisori de la iluştrii domni comisari ai Maiestăţii Voastre împărăteşti ca să-şi rînduiască pregătirile de război.

. . . Au şi sosit ştiri din părţile turceşti că turcii îşi pregătesc lemnul trebuitor şi fac luntre[116] pentru poduri, şi umblă zvonul pe acolo că vor face trei poduri: la Silistra, la Ruşciuc[117] în faţa Giurgiului şi la Vidin[118] . . . etc. Apoi a vorbit mult cu mine voievodul zicîndu-mi: „Îmi vin cinci mii de cazaci pe seama mea[119] şi acum[120] nu ştiu dacă voi merge să mă unesc cu ei şi să-l alung pe voievodul din Moldova. Apoi ce vor spune turcii şi ce voi

---

[111] *In text: non solo molto ducati, ma dua millia d'oro.* Probabil de citit: Non solo mille ducati = nu numai o mie de ducaţi.

[112] *A quella banda.*

[113] *Li hanno per il suo capo.*

[114] *Li molestase.*

[115] *A quela banda.*

[116] *barcke.*

[117] *Russi.*

[118] *Vidino, cioe Bodoni.*

[119] *A nome mio.*

[120] *Adesso.*

răspunde eu tătarilor? Sînt încredinţat că pot ţine piept tătarilor, dar ce voi face cu turcii? Şi ajutoarele de la Maiestatea sa zăbovesc, şi nu ştiu cînd va sosi ceva[121]. Eu mi-am pus viaţa în primejdie şi nu văd nici un ajutor, dacă aş servi pe un alt principe duşman al acestora mi-ar da tot ce aş vrea" . . . I-am răspuns că tot ceea ce i-a făgăduit Maiestatea Voastră va împlini şi mai mult încă, şi aud că Ianus din Pojon a şi sosit la Cluj, şi va veni în scurtă vreme, şi cred că aceşti domni comisari vor avea porunca pe care o şi au[122] de a sosi la Alba Iulia, şi că îl vor mulţumi pe deplin, căci sper că vor avea puteri depline. Voievodul a fost de părere şi în trecut şi acuma să trimită o solie solemnă la Maiestatea Voastră imperială, dar cred că a amînat-o pînă după venirea lui Ianus din Pojon cu banii de la Maiestatea Voastră şi cu făgăduieli mai sigure de ajutor din partea sa, sau cel puţin prin scrisorile iluştrilor domni comisari în numele Maiestăţii Voastre. Iar Voievodul crede desigur că ei vor avea depline puteri de la Maiestatea Voastră, potrivit cu ştirile de la Marco, omul său sosit la Curtea imperială, care îi arată că Maiestatea Voastră îi va da ajutoare mai multe chiar decît cele cerute de el. Şi Voievodul uneori rămîne foarte mulţumit, iar alteori socoteşte stranie zăbava, şi mai ales atunci cînd primeşte vestea că îi vin aceşti cinci mii de cazaci şi trebuie să scoată mulţi bani pentru a-i plăti pe aceşti cazaci şi <încă şi> alte mii <de oameni>[123].

„Eu puteam să stau în pace cu turcii şi tătarii trimiţînd cinci poveri[124] de bani în semn de tribut, acuma nu ştiu cui să răspund mai întîi, după ce am acoperit lucrul atîta vreme, nu pot să-l mai ascund căci se apropie cazacii şi trebuie să-l alung cu forţa pe acel voievod al Moldovei ca duşman al creştinilor, nu pentru a-i cotropi ţara, şi nici dintr-o lăcomie oarecare, dar ca să nu poată aduce o piedică la planul expediţiei în Turcia". Şi întreabă într-una: „Ce voi face fără bani pentru plata soldaţilor?" luîndu-mă de martor, căci fiind eu de faţă văd că el nu are <cu ce face plata> şi că ce scoate din veniturile ţării[125] <e> pentru soldaţii pe care îi ţine în chip obişnuit „şi am intrat în mare horă[126] şi alţii stau în pace ca(?) cei din Transilvania[127] şi eu la toate trebuie să fac faţă cu mîinile goale". Şi eu cu cuvinte blînde şi prudente m-am străduit să-l potolesc, făgăduindu-i că tot ce i s-a promis de Maiestatea Voastră i se va împlini „mai ales văzînd bunele succese ale Domniei Voastre strălucite"[128].

. . . Tîrgovişte 8 martie — 98.

---

[121] *Alchuna cosa.*
[122] *Haveranno ordine . . . che hanno.*
[123] *Alli Kazakij et ad altra milia.*
[124] *Cinque somme di danari.*
[125] *Che chave della provintia.*
[126] *Havendone messo in gran giocho.*
[127] *Et alteri stano in pace con (?=come?) Transylvani.*
[128] Adică ale domnului.

(LISTA MARILOR BOIERI PĂMÎNTENI)

NUMELE MAGNAȚILOR DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ[129]

Dimitrie[130] care a fost mare ban al Craiovei[131] din Oltenia[132], azi vornic[133]; p. 196

Danciul[134], fost mare logofăt, azi vornic //; p. 197

[129] Traducerea s-a făcut după textul original italian aflat în arhiva Ministerului de război din Viena și reprodus în *Hurmuzaki*, III₁, pp. 196—197.

[130] Dumitru (din Cepturi Dădești și Epotești); m. ban 1584 ian. 27—1585 sept. 13; m. log. 1587 apr. 30—1589 mart. 21; m. vornic 1589 apr. 20—1592 iul. 19; m. log. 1591 iun. 1—1592 aug. 27; în actul de la Alba Iulia din 20 mai 1595 el apare ca logofăt.

[131] *Kralieva*.

[132] *Inferioris Valachiae*.

[133] *Marescial*. De observat că și Dan (Danciul) e declarat și el azi vornic.

[134] *Danzul*. Calitatea de mare vornic l-ar indica pe Danciul (din Brîncoveni) m. vornic 1591 iun. 1—1593 aug. 18; fost m. vornic 1594 aug. 29. Dar el nu a fost m. logofăt. Iar mai departe apare pe listă însuși Danciul din Brîncoveni (vezi n. 155) cu calitatea de m. postelnic pe care nu a avut-o. Este oare vorba de o dedublare a lui Danciu din Brîncoveni, trecut de două ori pe listă din greșeală, sau sînt două persoane deosebite ale căror dregătorii au putut fi confundate?

„Mitri“[135], fost mare vornic şi mare vistier;
Dan[136], vistier (sau mare tezaurar), a fost logofăt al doilea[137].
Petru spătarul[138] (mare purtător al spadei);
Chissari[139], mare vornic, a fost mare logofăt;
Radul[140], comisul[141];
Vintilă[142], stolnicul[143];
Dimitrie[144], paharnicul, mare cupar;
Ivan din Ruda, mare logofăt[145];
Ioan aga[146], mare căpitan de călăraşi şi pedestraşi;
Radul „Alimas Cusa“[147], vel armaş[148], dar slujbă de cinste la români.
Vlad paharnicul[149], mare cupar;
„Calosa“[150], mare împărţitor de tainuri[151];
Stroiţa „Cusa“[152], „camerier“;
Borsa, slugerul[153];
Radul din Băleni[154], mare comis;

---

[135] *Mitri* Mitrea (din Hotărani); m. vistier 1574—1578; m. vornic 1578—1581; 1585 apr. 16—1586 dec. 17; 1589 aug.—1591 mai 22; m. log. 1593 mai 18—aug. 18; m. vornic 1593 oct. 25—1594 sept. 21.

[136] Dan (Danilovici), ctitorul mănăstirii Mărcuţa; log. II 1585—1586; m. vistier 1592— mai 15—iun. 17.

[137] *Vicecancelier.*

[138] Pătru (din Luciani); m. spătar 1585 apr. 16—1591 mai 22; fost m. spătar 1591—1594 (vezi N. Iorga, *Istoria românilor*, 1937, V, p. 268). Petru Răşcanu, însurat cu vara lui Mihnea.

[139] Chisar (din Leoteşti); m. log. 1585 apr. 12—1586 oct. 11; m. vornic 1586 dec. 18—1589 mart. 31; m.log. 1589 apr. 20—iul. 18; m. log. 1594 oct...

[140] Radu (din Cepari); m. comis 1580 dec. 30—1583 iun. 15.

[141] *Gran cavalarino.*

[142] *Stolnik Vintelas* Vintilă (Benga) Bengescu, m. stolnic 1586 iul. 17—1588 mai 30; m. clucer 1589—1590.

[143] *Gran contestabile* (sic).

[144] Dumitru (din Popeşti); m. paharnic 1583 sept. 5—1585 mart. 25.

[145] Ivan din Ruda (Rudeanu); m. log. 1589—1590.

[146] Ioan Aga (din Cepari), frate cu Radu, vel comis.

[147] De citit Armaş în loc de Alimas, şi Busa în loc de Cusa.

[148] Funcţia de vel armaş este redată prin echivalentul: *barigiel di campagna*, transcris greşit „*Carigiel*“ — m. armaş 1588 apr. 1—1589 iun. 13; fost m. armaş 1590—1592; m. spătar 1593 ian.—aug. 18.

[149] Între 1586—1591.

[150] Calotă (din Lipov); m. sluger 1587 noiemb. 18; clucer 1591—1595.

[151] *Gran dispensator di vetovaglie.*

[152] *Stroizza „Cusa“* (Busa, Buzescu), postelnic 1591 iul. 2—1593 ian. 15.

[153] *Borsa slutchiar* (vezi N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, p. 178; Borcea logofătul după *Hurmuzaki*, III, p. 210).

[154] Radu „di Galiani (= Baglian), din Băleni m. clucer 1585; nu este m. comis.

Danciul din Brîncoveni[155], mare postelnic;
Petru din Băleni[156], mare logofăt;
Udrişte, vicecomis[157];
Udrişte, postelnicul[158];
Radul[159] Socol, postelnicul;
Dragomir[160], postelnicul;
„Calosa“[161], postelnicul;
Radu[162], vicevistier (sau sub trezorier);
Wulso[163], vicespătar.

NUMELE „MAGNAŢILOR“ DIN MOLDOVA p. 197

Vartic[164], mare vornic;
Luca Stroici[165], mare logofăt;
Ieremia[166], vornicul (mare mareşal);
Sava Stolnicul[167];
Ureche[168], mare logofăt;
Vasile, paharnicul[169] (mare cupar);
Ioan Norocea[170], mare logofăt;

---

[155] *Danzul di brancovani*, vezi mai sus n. 134 şi 136. Danzul; m. vornic 1591 iul. 1—1593 aug. 18; fost m. vornic 1594 aug. 29; nu a fost m. postelnic.

[156] Petru *di Bagliani* (din Băleni); m. log. 1583 sept. 5—dec. 27; fost m. log. 1587—1589.

[157] Udrişte, vicecomis *„sotocavalario“* neidentificat.

[158] Udrişte (din Drăgoeşti) din neamul Bălenilor, Udrea banul de mai tîrziu, m. postelnic 1588 ian. 13—mart. 25.

[159] Radu Socol *(Sokol)* (din Boldeşti); postelnic.

[160] Dragomir postelnicul (poate fratele Doamnei Stanca, soţia lui Mihai).

[161] *Calosa postelnik* = Calota (din Cocorăşti).

[162] *Radu vice Westier o soto Thesorier* (din Cepturoaia), văr cu Radu Buzescu clucerul, postelnic 1581—1592, vistier II (1593—1594).

[163] *Vicespatar o gladifero* = Vîlcu? neidentificat.

[164] *Vartica;* m. vornic Ţara de sus 1583 mart. 4 — mai 15; m. vornic Ţara de jos 1583 aug. 6 — 1587 sept. 6; 1593 mart. 1594; Ţara de sus, sept. 1594. La 12 dec. 1594 menţiune „pierit în hiclenie“.

[165] *Stroiza;* m. log. 1580 mart. 20 — 1591 iul. 10; 1595 oct. — 1610 ian. 10.

[166] Ieremia Movilă, m. vornic Ţ. de sus 1583 aug. 1 — 1590 ian. 28; m. vornic Ţ. de jos 1591, mart. 16.

[167] Sava Stolnicul (cu menţiunea *Contestabile*); m. stolnic 1588 ian. 28 — 1591 iun. 16.

[168] Nestor Ureche, m. log. 1592; m. vornic 1596 mart. 28 — 1611 apr. 22.

[169] m. paharnic, 1591 apr. 25 — iun. 16.

[170] *Juan Norochia*, nu a fost m. log. în Moldova (a fost hatman 1593 mart. 12 — aprilie 20). Pentru trecerile sale din Ţara Românească în Transilvania, apoi de aici în Moldova şi apoi iar în Ţara Românească, vezi cele două studii excelente ale regretatei Georgeta Totoiu *Rolul logofătului Ivan Norocea în viaţa politică a ţărilor române în a doua jumătate a sec. XVI*, în revista „Studii“ 1963, (2) pp. 410—428 şi *Date noi în legătură cu logofătul Ivan Norocea din Piteşti* în „Apulum“ V, p. 324 ş.u.

Gheorghe[171], pîrcălabul (castelan) de Hotin,
Andrei hatmanul[172], căpitan suprem al pedestraşilor;
Albota[173], mare logofăt;
Talpeş[174] hatman, mare căpitan;
Caraman Aga[175]; căpitanul călăreţilor;
Melisuan[176] (?), mare postelnic;
Gheorghe „Setepite"[177], vicepostelnic;
Androne, mare postelnic[178].

Aceştia toţi sînt băştinaşi ai ţării. Azi marii dregători sînt străini şi în cea mai mare parte greci fără credinţă.

---

[171] În 1578, 1580, 1585, 1589, 1591 mart. 16 — iun. 16; 1597 mart. 3 — 1610 dec. 21.

[172] Andrei (Corcodel), hatman 1586 apr. 11 — 1589 aug. 24; 1591 dec. 25 — 1592 mai 3.

[173] Nu a fost logofăt.

[174] Nu există. A fost un Grigore Talpă, m. stolnic 1597—1608...

[175] Caraiman, agă 1591—1592. Unul şi acelaşi cu Karman aga care l-a însoţit pînă în Ungaria pe Petru Şchiopul la plecarea acestuia. La întoarcerea sa prin Transilvania a fost despuiat de nobilul ungur Blasiu Kerekes. Pentru procesul ce a urmat, şi care a fost cîştigat de boierul moldovean la 25 ianuarie 1592, precum şi pentru lista obiectelor ce fuseseră oprite, vezi Veress, *Documente*, III, pp. 252—262 şi 264—265.

[176] Neidentificat.

[177] Neidentificat.

[178] *Androne*, m. postelnic nu corespunde: (între 1590—1600 mari postelnici sînt: Bartolomeu Brutti, 1580—1591; Pangratie, 1591, Oprea, 1592; Zota Ţigara, 1593; Enache, 1594; Iani (Caragea?), 1594; Drăgan, 1597—1600).

OBSERVAŢII CRITICE

Această listă, întocmită de Giovanni de'Marini Poli şi aflată printre rapoartele sale, a fost redată aşa cum se vede, fără contextul necesar care ar putea lămuri sensul împrejurărilor în care a fost făcută, îngăduind şi unele concluzii cu privire la scopul urmărit şi la calitatea interesului lui pentru acest subiect. Credem că există o legătură între atenţia acordată de Giovanni aici boierilor băştinaşi şi adevărata sa fobie pentru boierii greci din ţările române. O observaţie care nu a fost făcută pînă acuma şi care poate să deschidă perspective noi, după cum credem, este următoarea. Lista celor 27 de boieri pămînteni din Ţara Românească arătată aici începe cu acei *„12 boieri" trimişi de Mihai Viteazul la dieta de la Alba Iulia*, unde au iscălit actul din 20 mai, sub presiunea exercitată de Sigismund şi de cancelarul Josica, inspiratorul politicii de acaparare şi anexare a ţărilor române, folosind ameninţarea turcească drept argument fără replică. Din acest număr, care se reduce în realitate la 11 boieri, la care se adaugă cei doi episcopi de Rîmnic şi de Buzău şi mitropolitul, opt apar direct în lista lui Giovanni, şi poate încă doi oarecum indirect prin substituirea de pildă a lui Ioan în locul

lui Teodosie Rudeanu, sau a lui Stroie în al lui Preda Buzescu. Pentru o infirmare a identificării lui Preda logofătul cu Preda Buzescu, vezi totuşi I. Ionaşcu, *Mihai Viteazul şi autorii tratatului de la Alba Iulia (1595)*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj, V (1962), pp. 111—144. Lipseşte doar acel enigmatic „Ztomile" Stănilă postelnic din lista luată din *Historia*... lui W. Bethlen, unde numele este evident deformat la transcriere ca şi numele mitropolitului. Jafreneia în loc de Eftimie (Jeftimie?). Pentru rest avem un număr de boieri din divanele lui Cercel şi Mihnea din timpul şederii lui Giovanni în Ţara Românească, precum şi vreo trei boieri din familia Bălenilor, despre care a putut fi informat prin Radu Buzescu. Aceste particularităţi ne îndreptăţesc să tragem unele concluzii. Lista lui Giovanni a fost întocmită după iscălirea actului de la 20 mai, pe baza contactului stabilit cu boierii (în primul rînd cu Radu Buzescu — apoi desigur şi cu ceilalţi, Giovanni vorbind româneşte). Este posibil ca lista să nu fi fost întocmită chiar pe loc, ci ulterior la Praga, din memorie, cînd şi-a compus raportul recapitulativ.

Lista boierilor pămînteni făcea desigur parte din darea de seamă asupra acaparării Ţării Româneşti şi a Moldovei, contra căreia s-a declarat după reîntoarcerea sa la Praga. La Alba Iulia el a recomandat boierilor încredere în împărat şi răbdare. Ţinînd seama de neîncrederea manifestată de el constant în boierii greci, ne putem întreba dacă Josica nu a folosit aceste manifestări pentru a cuprinde în act îngrădirea adusă acum intrării grecilor în marile dregătorii, aşa precum a ştiut să inspire şi să folosească insinuările şi acuzările aduse de el lui Aron.

Lista boierilor pămînteni din Moldova este mult mai puţin reală şi actuală decît cea a boierilor din Ţara Românească. După cum a subliniat N. Iorga (*Ist. rom.*, V, p. 268). Luca Stroici, Ieremia Movilă şi Nestor Ureche se aflau atunci în exil, Andrei hatmanul era la Bucureşti, Ivan Norocea a fost doar scurtă vreme hatman în 1593 etc. Se vădeşte aşadar cît de mult datoreşte lista boierilor din Ţara Românească actualităţii vii reprezentată de momentul de la 20 mai.

Pentru lista cronologică a dregătorilor şi identificarea lor, precum şi pentru unele identificări genealogice, am apelat la concursul competent al tovarăşilor I. Pleşa şi N. Stoicescu de la Institutul de istorie „Nicolae Iorga".

STANISLAW WARSZEWICKI

(1529—1591)

*

Stanislaw Warszewicki, fratele istoricului Krzystof Warszewicki (1543—1603), s-a născut în anul 1529.

Şi-a făcut studiile la Universitatea din Wittemberg, lăsîndu-se atras pentru un scurt timp de influenţa luterană.

Reîntors în Polonia, a ajuns secretarul regelui Sigismund August care l-a folosit în diferite solii. Intrînd în cler, a ajuns canonic iar cu prilejul unei călătorii la Roma (1566) a fost primit în ordinul iezuiţilor. A fost trimis de Scaunul apostolic pentru a face propagandă religioasă în Lituania, la Wilno, şi apoi în Suedia unde a ajuns preceptorul tînărului principe Sigismund Wasa, viitorul rege Sigismund al III-lea al Poloniei. În 1583 Warszewicki a fost numit rector al Colegiului din Lublin.

În urma cererii lui Bartolomeo Brutti, sfetnicul lui Petru Şchiopul, care ducea o politică statornică de catolicizare şi care s-a adresat arhiepiscopului de Liov Dimitrie Solikowski, nunţiului apostolic din Polonia, Annibale de Capua, legatului Ippolito Aldobran-

dini şi chiar papii Sixtus al V-lea, Warszewicki a fost trimis în Moldova să conducă doi preoţi iezuiţi Jan Kunig din Schonhofen şi Justyn Raab.

În seara zilei de 3 septembrie 1588, Warszewicki a fost primit în audienţă de Petru Şchiopul în tabăra de lîngă Roman, unde se refugiase curtea de frica ciumei care bîntuia în ţară.

Încurajat de domn care a îndepărtat pe preoţii reformaţi, Warszewicki şi-a început opera de propagandă la Roman. Silit să se întoarcă la Lublin, a înfăţişat nunţiului apostolic, la începutul lunii ianuarie 1589, un memoriu prin care cerea grabnica înfiinţare a unui seminar catolic, arătînd că domnul precum şi un mare număr de boieri şi însuşi mitropolitul erau favorabili unirii cu Roma, şi chiar turcii nu s-ar opune dacă s-ar continua să li se plătească haraciul (*Missye Katolickie*, Cracovia, 1882, p. 151. A. Theiner *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimorun historiam illustrantia III*, Roma, 1863, p. 129).

Warszewicki a murit în 1591.

Raportul său despre primirea pe care i-a făcut-o Petre Şchiopul a fost publicat în *Hurmuzaki*, III/1 pp. 108—109, nr. 49. Acest raport arată punctul de vedere al iezuiţilor care se bazau pe capul statului pentru a duce la bun sfîrşit opera lor de propagandă.

El pare să fie autorul şi unui alt memoriu pentru convertirea la catolicism a Moldovei, Ţării Româneşti şi a Transilvaniei (*Hurmuzaki*, III/1, pp. 120—121). Condiţiile erau prielnice, şi Petru Şchiopul, şi Mihnea se arătau favorabili, patriarhul constantinopolitan rătăcea prin Rusia. Formula preconizată anticipa cu 7 ani pe aceea adoptată pentru unirea rutenilor. Se mai recomanda întemeierea unui seminar de limba greacă pentru tinerii din Moldova . . .

De Warszewicki s-a ocupat Chiril Kralewski în *Relaţiunile dintre domnii români şi Sf. Scaun în a doua jumătate a veacului al XVI-lea*, în „Revista catolică", II, 1913, pp. 197—198 şi 1914, pp. 178—181, cît şi N. Iorga în expunerea magistrală din prefaţa la vol. XL din colecţia *Hurmuzaki*, p. LXIII şi în *Istoria Bisericii româneşti*, ed. a II-a, vol. I, Bucureşti, 1928, p. 198.

[DESPRE PRIMIREA SA DE CĂTRE DOMNUL MOLDOVEI][1]

1588 septembrie 7 — Din tabăra domnului Moldovei

Am venit în Moldova împreună cu doi pă- 108
rinţi[2] ai Societăţii noastre la strălucitul domn al Moldovei, pe care l-am salu-
tat în ziua de trei a lunii de faţă, în tabăra unde locuieşte acuma sub cort
<fugind> de primejdia ciumei . . . (etc.). I-am înmînat domnului scrisoarea
ilustrului cardinal Aldobrandini[3] şi pe cea a sfinţiei voastre[4] precum şi ale 109
celorlalţi ce le adusesem, pe care le-a primit cu mari semne de prietenie şi
mai ales pe ale stăpînului nostru (papa) nu numai sărutîndu-le, dar chiar şi
ridicîndu-le la frunte în semn de supunere şi ascultare. L-am găsit foarte

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul raportului către nunţiul papal din Polonia publicat în *Hurmuzaki*, III/1, pp. 108—109 doc.

[2] Jan Künig din Schonhofen şi Justyn Raab.

[3] Ippoliti Aldobrandini, cardinal preot al bisericii Sf. Pancratiu, viitorul papă Clement al VIII-lea.

[4] Cardinalul Annibale di Capua, arhiepiscop de Neapole, legat papal în Polonia.

dispus să dea ascultare sanctităţii sale, ba chiar gata şi doritor să introducă religia catolică în acele oraşe şi părţi supuse dominaţiei sale care au fost odinioară sub ascultarea bisericii romane, şi plin de zel pentru stîrpirea ereziei[5] din ele. Căci pe lîngă faptul că încă mai înainte poruncise ca să fie alungaţi preoţii eretici, acuma din nou, fiind noi de faţă, a dat o poruncă, cu învoirea vlădicilor[6] credinţei greceşti, ca să se întoarcă toţi la religia catolică sau să plece din ţară, căci altminteri o să-i urgisească cu fier şi foc. În sfîrşit nu mai vrea să mai rabde de acum încolo în garda sa, constînd din mai bine de 500 *de unguri, pe nici* un eretic. A vrut să supună jurisdicţiei noastre pe toţi saşii şi ungurii, dar i-am spus că nu este aceasta datoria noastră, şi că este nevoie de o ierarhie bisericească şi de parohi care să conducă bisericile.

Deci de aceştia va trebui avută cea mai mare grijă şi mai ales de saşi şi de unguri, căci aceştia au ţinut mai înainte de biserica romană. Iar cu timpul vor putea fi formaţi preoţi chiar şi pentru moldoveni, cînd se vor fi aşezat statornic ai noştri aici, după cum se pare că voieşte prea luminatul domn. În sfîrşit se pare că se deschide cu ajutorul de sus o cale largă pentru propagarea religiei catolice, mai mult decît în Transilvania şi în alte locuri ocupate de eretici, şi aceasta datorită voinţei puternice a domnului şi a puterii sale supreme şi absolute de viaţă, şi de moarte asupra tuturor. Căci el nu poate fi oprit de nici un fel de legi şi nici de puterea sau autoritatea cuiva, ca să nu ducă la îndeplinire ceea ce va fi hotărît în cugetul său. Am vrut deocamdată să dau de ştire lucrurile acestea, voi scrie mai multe cînd voi porni de aici, cum nădăjduiesc peste 14 zile. Voi mai adăuga doar că solul reginei Angliei[7] care a venit pe aici întorcîndu-se de la Constantinopol, a văzut cu mare ocară, pentru el şi pentru regina sa, pe iezuiţi <veniţi> aici şi pe eretici alungaţi sau primind credinţa catolică pe care aceia <= englezii> au alungat-o din ţara lor cu mare blestemăţie . . . etc.

---

[5] În 1588 spunea clerului catolic: „Già a voi ho dato e libertà di incarzerar gli eretici". Chiril Karalewski, *Relaţiunile dintre domnii români şi sfîntul Scaun în a doua jumătate a veacului al XVI-lea* în „Revista catolică" II, 1913, p. 54.

[6] Episcopilor — Warszewicki citează ulterior ca favorabili catolicismului pe mitropolitul Gheorghe Movilă şi pe episcopii Agaton şi Ghedeon (A. Theiner *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, III, p. 129. doc. CIII din 15 ianuarie 1589).

[7] = William Harborne, ambasadorul reginei Elisabeta la Constantinopol (vezi relatarea sa din volumul de faţă).

PRIMA MISIUNE IEZUITĂ ÎN MOLDOVA

(august stil vechi 1588)

Textul înfăţişat aici poartă toate caracteristicile unui text de propagandă. Nu este vorba de un raport informativ către un adresant anume, ci de o expunere îndreptată către un public mai larg deşi aparţinînd unei anumite categorii. Publicaţia „*Annuae Litterae Societatis Jesu* era destinată unui cerc închis, acela al iezuiţilor. Elaborarea textelor difuzate de acest anuar ţinea seamă de nevoia de a reţine atenţia şi a impresiona imaginaţia. De obicei se punea accentul pe victoriile repurtate în cîmpul prozelitismului religios. Nu lipseau mai niciodată nici unele elemente superstiţioase: manifestări minunate, alungări de demoni exorcizaţi de părinţii ordinului, inspiraţii divine etc. Materialul pentru această literatură edificatoare era împrumutat unor rapoarte reale, în general mai precise şi mai seci. Acestea filtrate şi prelucrate îşi pierdeau caracterul dintîi, intrînd în tipicul acestui gen. Trebuie deci îndreptată lămurirea dată de editor, cum că ar fi vorba de *raportul generalului iezuiţilor către soţii săi* (!). În realitate este o dare de seamă despersonalizată şi anonimă, asemenea aceleia despre călătoria lui Possevino în Transilvania în 1583 de pildă (vezi *Călători*, II, *Însoţitorul lui Possevino*.)

Textul de faţă se compune dintr-o listă a domnilor Moldovei de la Alexandru Lăpuşneanu la Petru Schiopul, apoi dintr-un scurt istoric al demersurilor care au precedat trimiterea misiunii iezuite în Moldova, în sfîrşit din descrierea succintă a primirii ei de către domn şi a dispoziţiilor acestuia faţă de ea. Aci e introdus un dialog în contradictoriu între domn exprimînd punctul de vedere al catolicilor (!) şi un preot ortodox „Călugarul", personaj inventat numai pentru a susţine dialogul. După o reîntoarcere la realitatea de toate zilele cu măsurile luate de domn în favoarea iezuiţilor, bucata se încheie cu arătarea cifrei de 15 oraşe *(oppida)* şi cu amintirea (sub rezervă totuşi) a originii romane a poporului.

Dacă precum am văzut nu poate fi vorba de un autor al acestei prezentări, putem totuşi încerca să aflăm care a fost autorul raportului folosit la întocmirea textului de faţă. Acesta este desigur St. Warszewicki, şeful misiunii, al cărui nume nu e menţionat în text, ci numai numele celor doi iezuiţi aduşi de el, lucru absolut normal într-un raport care a trebuit să fie întocmit de el. Această atribuire este confirmată de informaţiile contemporane date de Rafael Skrzynecki asupra misiunii lui Warszewicki în Moldova, şi îndeosebi asupra întrevederilor acestuia cu Petru Şchiopul (vezi B. P. Hasdeu „Arhiva istorică a României", I/1, pp. 174—175, doc. 257).

Relaţia lasă să se întrevadă zădărnicia unei propagande catolice în poporul băştinaş, neîncrezător în misionari şi de aceea calificat de autor de „mai mult şiret decît simplu".

Trecerea sub tăcere a franciscanilor, împămînteniţi de veacuri în Moldova, trebuie atribuită rivalităţii dintre cele două ordine, care era înăsprită şi de neînţelegerile dintre franciscani şi Bartolomeo Brutti, sprijinitorul iezuiţilor poloni. Relaţia cuprinsă în colecţia *Annuae Litterae Societatis Jesu anii 1588 ad Patres et fratres eiusdem Societatis*, Romae, 1590, pp. 100—104, a fost publicată de a A. Veress în *Documente*, III, pp. 155—157, doc. nr. 99.

RELAŢIA PRIMEI MISIUNI IEZUITE ÎN MOLDOVA[1]

1588, Roma

Moldova care este o parte a Valahiei în hotar cu Transilvania a fost odinioară mult zguduită atît de războaie cît şi de rivalităţile dintre consîngeni, şi chiar în vremea noastră, în timpul domniei lui Sigismund August[2] în Polonia, Alexandru[3] a domnit cîtva timp în pace, apoi a fost alungat din domnie de Despotul de Samos[4], paşalele turceşti fiind mituite cu aur, după cum a umblat zvonul, şi dîndu-i sprijin şi ereticii din Polonia. Despot a exercitat domnia cu aceeaşi necredinţă cu care năvălise <în ţară>; luînd bisericile catolice de la adevăraţii lor posesori le-a dat ereticilor ca să le pîngărească. Dar mai apoi, conspirînd moldovenii, p. 155

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin din: *Annuae litterae Societatis Jesu anni 1588*, reprodus de A. Veress, *Documente*, III, p. 155—157.
[2] (1548—1572).
[3] A. Lăpuşneanu (1552—1564; 1564—1568).
[4] = Despot Vodă (1561—1563).

i-a luat Tomşa[5] şi viaţa, şi domnia. Dar nici domnia lui Tomşa nu a fost lungă. Urît de moldoveni pentru cruzimea sa, a fost alungat, fiind rechemat Alexandru şi neamul său, iar el fiind decapitat la Liov[6] din porunca regelui Sigismund. La moartea lui Alexandru, domnia Moldovei trece asupra fiului său Bogdan[7]; acesta cînd a umblat în chip nechibzuit dincolo de hotarul ţării sale a fost aruncat în lanţuri de Cristofor Zborowski[8]; crezîndu-l mort, moldovenii l-au ales de domn pe Ioan[9], bărbat viteaz şi neîntrecut în luptă. Sigismund a încercat să-l pună iar pe Bogdan, dar împotrivindu-se marea mulţime a turcilor, nici el nu este pus iarăşi în domnie, şi chiar Ioan este răpus în luptă[10], făcîndu-se mare măcel printre duşmani. Turcii pun în Moldova pe Petru[11], om plin de cumpătare şi destoinic pentru o povară atît de grea şi, după ce a domnit scurtă vreme, năvălind în Moldova Iancul[12] ajutat de turci, el s-a retras în Turcia. Nu mult după aceea cum Iancul s-a pornit cu cruzime împotriva alor săi şi cu trufie împotriva polonilor, şi regele Ştefan[13] al Poloniei s-a plîns turcilor cu care era aliat, este readus Petru în Moldova. Iancul fuge şi este prins şi adus la Ştefan, fiind pedepsit cu pierderea capului.

Aşadar cum Petru are mare veneraţie pentru Ştefan şi cum a auzit de la Bartolomeo Brutti, albanezul, postelnicul <său>, despre evlavia şi zelul <regelui> pentru credinţa adevărată[14], s-a gîndit să restituie şi el după această pildă catolicilor bisericile <lor>; el a însărcinat atunci pe arhiepiscopul[15] de Liov şi pe cel de Neapole[16] care era în acea vreme nunţiu pontifical în Polonia ca să obţină de la papă[17] un număr de iezuiţi care să promoveze credinţa catolică. Marele pontifice nu a rămas nepăsător la această <dorinţă> şi lucrul a fost dat în seama prepozitului nostru general la Roma[18] şi nunţiului în Polonia, precum şi cardinalului Aldobrandini[19], legatul <apostolic> ca să-l ducă la îndeplinire. <Dar> moare <regele> Ştefan, arhiepis-

---

[5] Ştefan Tomşa, domn al Moldovei (1563—1564).

[6] În mai 1564.

[7] Bogdan Lăpuşneanu (1568—1572).

[8] Cristofor Zborowski, fiul lui Martin Zborowski, nobil polon, s-a răzbunat astfel pentru ruperea logodnei sale cu sora lui Bogdan Lăpuşneanu.

[9] = Ioan Vodă (1572—1574).

[10] A fost asasinat în tabăra turcească, deşi Ahmed paşa căruia i se predase îi jurase că-l va duce nevătămat înaintea sultanului.

[11] = Petru Şchiopul (1574—1577; 1578—1579; 1582—1591).

[12] Ianicula (= Iancu Sasul) (1579—1582).

[13] Ştefan Báthory.

[14] *Ortodoxae religionis* (în sensul de credinţă catolică).

[15] Dimitrie Solikowski.

[16] Annibale di Capua.

[17] Sixtus al V-lea (1585—1590).

[18] Claudio Aquaviva, generalul iezuiţilor.

[19] Viitorul Clement al VIII-lea.

copul de Liov se reîntoarce la Roma, şi cum domnul Petru stăruie pentru a grăbi împlinirea acestui lucru, în sfîrşit în anul acesta la 1 septembrie [stil nou] au intrat în Moldova doi preoţi Ioan Schonovianus[20] şi Justus Rab, recomandaţi de papă şi de regele Poloniei, Sigismund[21]. Şi au fost primiţi cu mare cinste. Dar deoarece domnul era în tabără şi foarte multe locuri erau bîntuite de ciumă, ei au fost aşezaţi pînă la potolirea molimei într-un oraş, într-un loc destul de ferit şi de prielnic, numit Roman.

Va fi de folos să se cunoască unele amănunte despre evlavia domnului pentru ca să se poată socoti rezultatul pe care îl va avea misiunea cu ajutorul lui Dumnezeu. Cum i s-a înmînat scrisoarea pontificelui a sărutat-o, a ridicat-o la frunte după obiceiul păgîn[22] pentru a-i arăta cinste. <Ei> au vorbit cu el prin tălmaci şi au fost ascultaţi cu atîta drag, încît i-au ţîşnit lacrimi din ochi. I s-au oferit şi mici daruri: *un agnus dei*[23] din ceară sfinţită şi o cărţulie a martirilor împodobită cu chipurile lor, care <toate> au fost primite cu mare muţumire. Două zile după aceea, cînd domnul a răsfoit cărţulia a întrebat pe preotul ortodox pe care îl numesc Călugăr[24], cu ochii aţintiţi asupra martiriului lui Petru, ce crede despre întîietatea lui Petru, acest grec a spus că este desemnat ca primul dintre apostoli, în ce priveşte rîndul său, şi îl cita ca martor pe Hieronim: altminteri toţi au avut puteri deopotrivă. Dar domnul stăruie <şi întreabă>: „Cui a încredinţat domnul cheile?"

— „Lui Petru", răspunde celălalt.

— „Unde şi-a vărsat sîngele Petru?"

— „La Roma".

— „Unde se odihnesc moaştele lui?"

— „Tot acolo".

— „Aşadar, adaugă Domnul unde şi-a pus Petru capul, acolo a lăsat şi cheile pentru urmaşii săi". Şi apoi îl întreabă din nou pe Călugăr dacă ar vrea să primească martiriul pentru Hristos, şi Călugărul răspunse că l-ar primi, dar nu cu sufletul chiar aşa de împăcat[25]. „Iar mie, a spus domnul, mi-ar fi trupul fără de cătare[26] dacă prin aceasta s-ar dobîndi glorie chiar plătind-o cu viaţa". A mai spus el fraţilor noştri (care în răstimpul celor

---

[20] Jan Kunig de Schonhofen, originar din Germania, în vîrstă de vreo 45 de ani, intrat la iezuiţi în 1562. A murit în Moldova în timpul misiunii.

[21] Vezi scrisoarea de recomandare publicată de A. V e r e s s (*Documente,* III, pp. 140—142, doc. nr. 117) cu data de august 1588.

[22] *More gentico* (= gentilico) aici în sensul de oriental.

[23] *Coelestis agnus,* sau *agnus dei,* ceară sfinţită de papă şi purtînd chipul simbolic al mielului.

[24] *de Graeco sacerdote Calogerum vocant.*

[25] *Non ita aequo animo.*

[26] *Vile.*

două zile cît au stat în tabără au fost de trei ori la el) că în ţara sa nu vrea să rabde nici un ministrant eretic şi că el trece în puterea <fraţi>lor toate parohiile[27] care folosesc ritul roman, şi pe toţi cei ce ţin de ele[28]. A trimis apoi la ei pe un preot, şi pe al doilea preot, care se căsătoriseră ca să le hotărască o pedeapsă pe care să o îndeplinească de îndată din porunca lui. Iar ai noştri au spus că nu au venit ca să facă să piară oamenii, ci ca să se convertească şi să trăiască, totuşi domnul a înlăturat pe acei preoţi din biserică. Apoi însuşi Petru şi o mare parte a ţării folosesc ritul grec[29] şi pe cel rutean[30], în limba ruteană[31] şi nici nu-l recunosc pe patriarhul din Bizanţ.

În toată ţara sînt cam 15 oraşe în care, ca şi în satele din apropiere, se află şi unguri şi saşi[32], dar cea mai mare parte a lor[33] este fără carte şi aproape fără nici o cunoştinţă. Şi totuşi nu pătrunzi în sufletul poporului, mai mult şiret decît simplu[34]. Se crede, după chipul, vorba şi obiceiurile <lor> că ei ar fi fost o colonie a romanilor şi nici nu lipseşte speranţa unor roade ce vor rămîne pe viitor, numai să fie chemaţi preoţi (căci pînă acuma în afară de ai noştri, alţii nu mai sînt[35]) pentru că să pătrundă sufletele de învăţătura noastră> şi să le cîrmuiască pentru ca ei să urmeze rînduielile noastre.

---

[27] În text: *curias* (desigur în loc de: curas).

[28] *Curiales.*

[29] *Ortodox.*

[30] Este o confuzie. Nu poate fi vorba de ritul rutean, ci doar de limba slavonă.

[31] Slavona bisericească.

[32] Aici este vorba de fapt de elementele aşezate în tîrguri pentru exercitarea unor meşteşuguri.

[33] A locuitorilor, adică a moldovenilor.

[34] *Nec habes ingenium gentis magis callidae quam simplicis.*

[35] Sînt trecuţi sub tăcere franciscanii.

WILLIAM HARBORNE

(1552—1617)

*

Wiliam Harborne s-a născut la Great Yarmouth în 1552, intrînd în administraţia ţinutului natal unde a funcţionat ca „bailiff" din 1572. Deşi ales în 1575 membru al parlamentului, totuşi printr-o flagrantă încălcare a legii, elecţiunea sa nu a fost validată. Datorită legăturilor sale de prietenie cu Sir Edward Osborne, primarul general al Londrei, şi cu influentul negustor Richard Staper, interesaţi în comerţul oriental, Harborne a acceptat să întreprindă o călătorie în Turcia, spre a lua contact cu autorităţile otomane. Deşi regina Elisabeta I a aprobat proiectul, n-a sprijinit din punct de vedere financiar călătoria lui Harborne, considerat doar ca simplu emisar al unei companii comerciale private, dar totuşi i-a încredinţat o scrisoare de recomandare către sultanul Murad al III-lea. Harborne a sosit la Constantinopol în octombrie 1578, însoţit de Joseph Clements, începînd de îndată negocierile cu dregătorii Porţii. Prin răspunsul înaintat reginei la 15 martie 1579, sultanul aviza favorabil cererile companiei negustorilor englezi de a desfăşura o activitate comercială nestînjenită în imperiu, fără să o extindă însă la toţi conaţionalii regatului insular şi neaprobînd dreptul de navigaţie sub pavilion propriu. Harborne a încer·

cat să obţină mai multe concesii din partea sultanului, combătînd influenţa ambasadorului francez Germigny de Germolles, ostil oricăror înlesniri aduse comerţului englez în Mediterana orientală şi a reuşit să atragă de partea sa, prin daruri pe autotputernicul vizir, Mehmed Sokolli. Datorită insistenţelor vizirului şi unei noi scrisori a reginei Elisabeta din 25 octombrie 1579, repetînd cererile formulate de Harborne şi pledînd chiar pentru încheierea unei alianţe îndreptate împotriva lui Filip al II-lea al Spaniei, Murad al III-lea a acordat trimisului negustorilor englezi în iunie 1580, printr-un firman, privilegiile reclamate. Dar la protestele vehemente ale lui Germigny, capitulaţiile au fost retrase. În faţa acestei situaţii, Harborne a hotărît să se reîntoarcă în patrie pentru a cere reginei să fie învestit cu depline puteri şi acreditat ca ambasador pe lîngă Înalta Poartă. La 17 iulie 1581 acest trimis al comerţului englez se îndrepta pe Marea Neagră, prin Moldova şi Polonia spre Gdańsk (*Hurmuzaki*, XI, p. 651, doc. 89), folosind drumul pe care îl urmaseră înaintea lui negustorul Newberie şi chiar oamenii săi care mergeau să cumpere blănuri peste Nistru.

Căpătînd titlul de ambasador şi scrisori de acreditare din partea reginei Elisabeta la 20 noiembrie 1582, Harborne se îmbarcă în ianuarie 1583 pe corabia „Susan", sosind la Constantinopol la 29 martie. El a fost primit în audienţă solemnă de sultan la 18 mai, cînd a repus în vigoare prevederile tratatului abrogat din 1580. Recunoscut ca ambasador la Poartă, Harborne şi-a fixat reşedinţa la Rapamat, lîngă Pera, şi a numit consuli, însărcinaţi cu supravegherea comerţului englez în Levant, la Alexandria, Cairo şi Tripoli în Siria. În timpul ambasadei sale, Harborne a militat consecvent pentru încheierea unei alianţe între Anglia şi Imperiul otoman îndreptată împotriva Spaniei lui Filip al II-lea, dar n-a reuşit să obţină decît vagi promisiuni, turcii refuzînd să se angajeze într-o acţiune armată şi să rupă armistiţiul încheiat cu suveranul de la Madrid. Deşi pe plan politic misiunea lui Harborne n-a fost încununată de succes, totuşi a dat rezultate foarte importante în domeniul economic, unde poziţiile obţinute de englezi în comerţul levantin au fost considerabil extinse şi întărite.

Rechemat din postul său în vara anului 1588, Harborne s-a înapoiat în Anglia, însoţind în călătoria sa de întoarcere pe calea Dunării de jos pe ambasadorul polon care venise să prezinte sultanului scuze pentru prădăciunile săvîrşite de cazaci.

În trecerea sa prin Moldova, emisarul englez a obţinut de la Petru vodă Şchiopul un privilegiu care îngăduia negustorilor englezi să beneficieze de tariful ce se aplica atît localnicilor, cît şi celorlalţi negustori străini. Acest privilegiu de comerţ, emis la 27 august 1588 (stil vechi) (*Hurmuzaki*, III1, p. 108, doc. 114, a fost redactat, după părerea lui N. Iorga, de Harborne însuşi şi de consilierul principal al domnului, Bartolomeo Brutti, în stilul actelor occidentale.

Din Moldova, Harborne s-a înapoiat prin Polonia şi Germania în Anglia, unde a ajuns în decembrie 1588.

După întoarcerea sa în patrie, fostul ambasador a redactat două memorii asupra activităţii desfăşurate în Imperiul otoman, destinate cercurilor de afaceri din Londra; aceste documente, rămase în manuscris, se intitulau: *William Harborn (!) his seruice to her Magestie (!) and Commons in his tenn yeares forrayne (!) travell and residence att Constantinoble (!), herevnder specefied* (British Museum, *Tanner MSS 5577*, f. 8 ş. u.) şi *The relation of my*

ten years of foreign travel in procuring and establishing the intercourse into the Grand Signor's Dominions begun A.D. 1577 and finished 1588, specifying the services done to Her Majesty and Commonwealth with such particular profit as the traders thither have and do enjoy thereby (ibidem, Lansdowne MSS 57, art. 23).

Deși retras din viața publică, Harborne a continuat să se intereseze de activitatea comercială a englezilor în Mediterana orientală, întocmind în 1591 chiar un proiect în care pleda pentru fuzionarea companiei negustorilor din Turcia cu a celor din Veneția spre a spori eficacitatea penetrației lor în Levant; recomandările sale cuprinse în memoriul *(Mr. Harborne's opinion of the New Incorporation of the Venetian and Turkey Merchant 1591, ibidem, Lansdowne MSS* 67, art. 106), au fost acceptate și cele două companii au fuzionat întemeind „The Company of Merchants of the Levant", ce a primit o cartă regală de privilegii la 7 ianuarie 1592.

Harborne și-a petrecut ultimii ani ai vieții în comitatul natal și a murit la Mundham în Norfolk la 6 noiembrie 1617, fiind înmormîntat în biserica parohială din localitate, unde i se păstrează și astăzi lespedea funerară cu un epitaf în versuri.

În ceea ce privește legăturile lui Harborne cu țările române, în afara știrilor cuprinse în rapoartele înaintate Secretarului de Stat Walsingham între iulie 1583 — iulie 1585 (publicate de E. D. Tappe, *Documents concerning Rumanian history 1427—1601*, The Hague, 1964, pp. 44—49, nr. 56—62), mai există o expunere, foarte succintă, asupra călătoriei sale la întoarcerea în Anglia din anul 1588 prin Moldova *(The returne of Master William Harborne from Constantinople over land to London, 1588)*. Acest jurnal a fost publicat de Richard Hackluyt în *The principal navigations, voyages, traffiques and discoueries of the English nation*, vol. II, pp. 289—290; partea referitoare la Moldova a fost reprodusă și în colecția *Hurmuzaki*, III_1, pp. 122, doc. 107. Acest fragment a fost tradus în limba română și publicat în „Zimbrul", anul IV, Iași, 1856, nr. 26 (9 februarie), p. 1 și T. Codrescu în *Uricariul*, IV, p.395. Este menționat și de Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor*, pp. 67—68.

Asupra vieții și activității lui William Harborne se găsesc date în *Dictionary of National Biography*, vol. XXIV, p. 316, precum și în studiile lui H. G. Rawlinson, *The embassy of William Harborne to Constantinople, 1583—8*, în „Transactions of the Royal Historical Society, Fourth series, vol. V (1922), pp. 1—27 și A. L. Horniker, *William Harborne and the beginning of Anglo-Turkish diplomatic and commercial relations*, în „The Journal of Modern History", vol. XIV (1942), nr. 3, pp. 289—316. Datele privitoare la trecerea lui Harborne prin Moldova au fost folosite de N. Iorga în studiul său *Les premières relations entre l'Angleterre et les pays roumains du Danube (1427 à 1611)* în *Mélanges Bémont*, Paris, 1913, pp. 565—567 și în *Istoria românilor prin călători*, vol. I, București, 1928, pp. 213—214.

DESPRE SITUAŢIA DIN ŢARA ROMÂNEASCĂ ÎN 1583[1].

1584 ianuarie 27, Pera[2].

[Metoda lui Petru Cercel de a stoarce bani. El cere sacrificii marilor boieri. Pe unul care a vrut să discute l-a şi tăiat... etc.]. Acest domn va duce la distrugere totală această ţară atît de mănoasă unde articolele principale de care se folosesc oamenii sînt pe nimica *(in base price)* din cauza lipsei de numerar *(through scarcity of treasure)* din care cauză majoritatea locuitorilor sînt atît de lipsiţi (în ciuda marelui belşug de alte lucruri), încît nu sînt în stare să plătească darea *(the tribute)* impusă de voievod, după cum ne-am încredinţat noi înşine, cînd am venit aici şi cînd ne-am întors — întrucît am cumpărat un batal foarte gras cu 12 d(penny), un sfert de bou cu 18 d. o găină excepţională cu 1 penny şi 24 de ouă în acel preţ şi cantitatea corespunzătoare de pîine, bere şi vin.

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul englez publicat de E. D. Tappe, în *Documents concerning rumanian history (1427—1601)*, collected from british Archives (London, The Hague), 1964, p. 46.

[2] Raport al lui Harborne către Walsingham.

ÎNAPOIEREA DOMNULUI WILLIAM HARBORNE DE LA CONSTANTINOPOL PE USCAT SPRE LONDRA, 1588[3].

1588

Am plecat de la Constantinopol cu 30 de persoane din suita mea şi din familia mea la 3 august. Trecînd prin ţinuturile Traciei, acum numită Romania cea mare[4], Ţara Românească[5] şi Moldova unde am ajuns la 5 septembrie[6]; potrivit firmanului[7] sultanului[8], am fost primit[9] p. 289

[3] Traducerea s-a făcut după textul publicat de Hackluyt, *The principal navigation voyages...*, II, p. 289 şi reprodus în *Hurmuzaki*, III/1, p. 122, doc. 107.

[4] Rumelia de azi.

[5] *Valachia.*

[6] După stilul nou al calendarului Gregorian.

[7] Pentru lămurirea conţinutului unui atare firman vezi cel dat în 1585 pentru Henry Austell (Vezi şi Hackluyt, *op. cit.*, II, p. 198, reprodus în *Hurmuzaki*, XI, p. 194, doc. 320).

[8] Murad al III-lea, sultan otoman (1574—1595).

[9] Domnul se afla atunci „în tabără" de unde datează şi privilegiul său comercial fiind plecat din oraş de teama ciumei.

foarte curtenitor de Petru[10], domnul său legiuit[11], de religie ortodoxă[12], cu care s-a încheiat înţelegerea potrivit căreia supuşii maiestăţii sale[13] care fac negustorie acolo nu vor plăti decît $3^0/_0$, după cum plătesc atît supuşii lui cît şi <negustorii de> toate neamurile[14] celelalte; scrisorile sale către maiestatea sa sînt în fiinţă şi acum. De acolo am purces în Polonia, unde marele cancelar a trimis după mine la 27 ale aceleiaşi luni.

---

[10] Petru Şchiopul, domn al Moldovei.
[11] *His positiue prince.*
[12] *A Greake by profession.*
[13] Elisabeta I, regina Angliei (1558—1603).
[14] Vezi privilegiul lui Petru Şchiopul, dat la 27 august 1588 în Hackluyt, *op. cit.*, II, p. 290, reprodus în *Hurmuzaki*, III/1, p. 108, d. 114.

HENRY CAVENDISH

(1550—1616)

*

Henry Cavendish, fiul lui Sir William Cavendish 1505?—1557) şi al Elisabetei de Hardwick (1518?—1608), s-a născut la 17 decembrie 1550. La 9 februarie 1568, el s-a însurat la Sheffield, cu Grace, fiica lui George Talbot, conte de Shrewsbury, un dregător influent de la curtea reginei Elisabeta, care i-a adus o însemnată avere. Cariera parlamentară a lui Cavendish a început cu titlul de cavaler de comitat *(knight of shire)*, fiind ales, în mai multe rînduri (1572—1597), reprezentant al comitatului de Derby (Derbyshire) în Camera Comunelor, fără a se remarca printr-o activitate deosebită. Hotărît să participe pe continent la lupta Ţărilor de Jos împotriva opresiunii spaniole, Cavendish a echipat pe cheltuiala sa 500—600 de voluntari pe care i-a trimis să lupte în Flandra, înzestrîndu-i totodată cu arme şi muniţii în valoare de 1 000 de lire sterline. Recomandat de secretarul de stat Walsingham agentului diplomatic englez în Olanda, William Davison, Cavendish a slujit ca voluntar în rîndurile rebelilor în calitate de căpitan; după ce s-a distins în lupta de la Aerschot, a fost înălţat la rangul de colonel, în iulie, 1578. Reîntors în patrie, el s-a amestecat în anii 1584—1585 în intrigi de curte, menite să ajute

la evadarea reginei Scoţiei, Maria Stuart, închisă în castelul de la Tutbury, aflat în imediata vecinătate a domeniilor sale. Incidentul a rămas fără urmări. Mai tîrziu, Cavendish a hotărît să părăsească din nou Anglia. În primăvara anului 1589, însoţit de un slujitor credincios, Fox şi de înstăritul negustor Richard Mallorye, a plecat într-o călătorie de afaceri la Constantinopol. După ce au străbătut timp de trei luni Germania, Austria, posesiunile venețiene, Ragusa şi Balcanii, drumeţii au ajuns pe malurile Bosforului la 16 iunie 1589. După o şedere de numai două săptămîni în capitala Imperiului otoman, călătorii s-au întors prin Bulgaria, Ţara Românească, Moldova, Polonia şi Germania, în Anglia unde au ajuns la sfîrşitul lunii septembrie a aceluiaşi an. Aici Cavendish s-a amestecat din nou în politică, susţinînd de data aceasta, pretenţiile la tron ale Arabellei Stuart, din familia domnitoare a Scoţiei. Salvat prin moartea Elisabetei (24 martie 1603), Cavendish s-a retras din viaţa publică, petrecîndu-şi ultimii ani ai vieţii pe domeniile sale de la Chatsworth. A murit la 12 octombrie 1616, fiind înmormîntat la Edensor (comitatul de Derby). Nu a lăsat urmaşi legitimi.

Despre tovarăşii săi de călătorie din Turcia la 1589, Richard Mallorye şi Fox, se cunosc mult mai puţine date biografice. Fără a figura printre membrii Companiei Levantului, Mallorye era totuşi un negustor londonez de vază, interesat în comerţul cu Orientul şi se bucura de încrederea secretarului de stat Walsingham, care i-a dat o scrisoare de recomandare către ambasadorul englez de la Constantinopol, Barton. Se pare totuşi că peste zece ani, adică în 1599, Mallorye a fost implicat într-o afacere frauduloasă de taleri falsificaţi, puşi în circulaţie în mod clandestin în Turcia, fiind anchetat de către autorităţi.

Privitor la Fox, slujitorul lui Cavendish şi autorul jurnalului său de călătorie în Turcia, nu se ştie nimic în afară de ceea ce reiese din propriile lui relatări. După modul lui de exprimare şi mentalitatea de care dă dovadă, rezultă că era un om simplu cu cunoştinţe limitate, adept al moralei protestante de rînd, dar nu lipsit de bunul-simţ, înţelegerea şi spiritul practic, tipice englezului mijlociu. Fox se dovedeşte a fi avut discernămînt, făcînd de multe ori aprecieri judicioase asupra realităţilor observate şi nu se arată insensibil faţă de artă. Ochiului său ager de om de la ţară nu i-au scăpat problemele legate de cultura pămîntului, unde îşi relevă uneori competenţa.

Ştirile referitoare la Ţara Românească şi Moldova din jurnalul de călătorie ţinut de Fox nu sînt, comparativ, atît de bogate ca acelea privind Serbia şi Bulgaria, asupra cărora drumeţul englez dă mai multe amănunte, atît în ceea ce priveşte caracterul regimului agrar cît şi asupra felului de trai al populaţiilor. Nu sînt lipsite de interes nici unele date cu caracter politic şi militar pe care jurnalul de călătorie le consemnează asupra situaţiei de la Constantinopol şi din Imperiul otoman în vara anului 1589, precum şi informaţiile generale cu privire la celelalte ţări vizitate, cum ar fi Austria, Republica veneţiană, Polonia ş.a.

Manuscrisul original al jurnalului de călătorie intitulat *Mr. Harrie Cavendish his journey to and from Constantinople 1589 by Fox, his servant*, de 33 de file, a fost descoperit în arhiva castelului ducilor de Devonshire de la Chatsworth de cercetătorul Alfred C. Wood şi editat integral în „Camden Miscellany", vol. XVII (Camden Third Series, vol. LXIV). London, Offices of the Royal Historical Society, 1940, X+29 p., cu o introducere, date biografice asupra călătorului şi unele identificări reclamate de text.

Editorul a lăsat însă deoparte itinerarul anexat de Fox jurnalului de călătorie al stăpînului său, alcătuit sub formă de tabel, în care a înşirat zilnic lista tuturor localităţilor străbătute, cu o scurtă menţiune asupra popasurilor peste noapte. Wood s-a mărginit doar a reproduce drept mostră un scurt pasaj privind călătoria între Ragusa şi Sofia.

Fragmentele privitoare la călătoria în Balcani şi ţările române au fost analizate de Paul Cernovodeanu în cuprinsul articolelor *Le voyage de Henry Cavendish à travers les Balkans en 1589* (în „Revue des études sud-est européennes", VIII (1970), nr. 2) şi *Călătoria lui Henry Cavendish în ţările române la 1589* (în „Anuarul Institutului de istorie «A. D. Xenopol»", Iaşi, vol. VII (1970); cîteva ştiri sînt reproduse de M. M. Alexandrescu Dersca, *Economia agrară a Ţării Româneşti şi Moldovei descrisă de călători srăini (sec. XV—XVII)* în „Studii", 21 (1968), nr. 5, pp. 845, 847—8, 852, 856.

CĂLĂTORIA D-LUI HARRIE CAVENDISH SPRE ŞI DE LA CONSTANTINOPOL, 1589 <POVESTITĂ> DE FOX, OMUL SĂU DE CASĂ[1].

p. 17 ... După cum am spus, am trecut de cealaltă parte a rîului în Ţara Românească[2] şi după o jumătate de zi de drum, <am pornit> spre Iaşi în acea zi; marţea următoare am poposit la Buzău[3], un oraş mare[4] <cu case> de lemn, unde am întîlnit <nişte> negustori din Cipru, cu ajutorul cărora ne-am aprovizionat mult mai bine. În ziua următoare am
p. 18 poposit într-un sat prin care trece un rîuleţ[5] ce desparte Ţara Românească // de Moldova. În această noapte ne-am gîndit să ne oprim la Tecuci[6], dar am

[1] Traducerea s-a făcut după textul editat de A. C. Wood, în „Camden Miscellany", vol. XVII, London, 1940, pp. 17—19.

[2] Drumeţii au părăsit Silistra duminică 13 iulie 1589, trecînd Dunărea, care în acel loc avea o lăţime de un sfert de milă, spre a intra în principatul muntean.

[3] *Bowza.*

[4] *A great ould toune.*

[5] Milcovul.

[6] *Coocouche.*

fost împiedicaţi de un rîu <ce trecea> în apropiere de oraş, pe malul căruia am rămas peste noapte din lipsa unui vad, deoarece unii dintre barcagii erau atît de nevolnici, încît nici nu puteau să muncească iar <alţi> cîţiva <erau> atît de beţi, încît nu puteau să stea <în picioare>. Aşadar, neajutoraţi cum eram, am poposit pe malul rîului împreună cu mai multe căruţe, cîteva din Polonia, altele din Ţara Românească şi Moldova. În dimineaţa următoare am fost primii care am trecut rîul şi am ajuns la Tecuci la ora 10 dimineaţa unde am rămas peste noapte.

Ţara Românească este o ţară de şes, fără dealuri, <cu> pămîntul roditor, dar din lipsă de bună gospodărire produce numai grîne de calitate slabă. <Ţăranii> îşi ară pămîntul lor numai o dată, în care timp îşi seamănă grînele, dar niciodată nu-şi plivesc ogoarele. Ei au mari întinderi de pămînt dar, în raport cu mărimea lor, o mică rezervă de vite, pentru a căror hrană imaşurile sînt pline de buruieni, pelin şi măcriş, în loc de nutreţ, dar pămîntul lor este roditor şi ar putea produce grîu bun şi fîn bun dacă ar fi bine gospodărit. Ţara dă o cantitate mică de lemn şi apă foarte proastă, dar pentru călători drumurile cele mai pitoreşti pe care le-am întîlnit în toată călătoria noastră. Domnul acestei ţări plăteşte tribut turcilor şi ia mult de la ţăranii săraci pentru viile lor, deoarece <aceştia> nu plătesc dijmă pentru pămîntul lor, ci plătesc pentru întreaga lor familie după capete şi după ce această <dare> este plătită, au grijă să nu mai fie supăraţi <de alte dări>; dar dacă s-ar fi aflat despre vreunul că ar fi bogat, domnul l-ar sărăci de îndată[7]. În această ţară carnea este foarte ieftină, deoarece am cumpărat o oaie grasă pentru 3 şaini[8] care valorează aproape cît a 15-a parte dintr-o liră sterlină şi pui mari pentru un aspru. Asprul valorează cît 3 farthingi[9]. Pîinea lor este foarte tare, dar ieftină. Ei coc turte întotdeauna înainte de prînz şi cină.

---

[7] Pentru regimul agrar şi fiscal al ţărănimii din Ţara Românească în această perioadă, precum şi pentru plata haraciului a se vedea în special D. Mioc, *Despre modul de impunere şi percepere a birului în Ţara Românească pînă la 1632*, în „Studii şi materiale de istorie medie", II (1957), pp. 49—116 şi *Cuantumul birului pe gospodăria ţărănească în Ţara Românească în secolul al XVI-lea* în *loc. cit.*, V (1962), pp. 151—173; M. Berza, *Haraciul Moldovei şi Ţării Româneşti în sec. XV—XIX*, în *loc. cit.*, II, pp. 7—47; D. Mioc şi H. Chircă şi Şt. Ştefănescu, *L'évolution de la rente féodale en Valachie et en Moldavie du XIVe au XVIIIe siècle*, în „Nouvelles études d'histoire", II, Bucureşti, 1960, pp. 222—228, 236—241; unele probleme şi la P. P. Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova. Orînduirea feudală*, Bucureşti, 1964, pp. 87—94, 204—211 etc.

[8] Monedă subdivizionară otomană de argint intitulată *shâhî* sau *shâhîn*, emisă de sultanii turci, dar de origine persană, echivalînd cu 10 aspri (vezi O. Iliescu, *Une monnaie orientale peu connue signalée en Valachie vers 1600* în „Studia et acta orientalia", III (1960), pp. 197—200.

[9] Monedă subdivizionară engleză valorînd un sfert de penny.

Duminică în a 20-a zi a acestei luni iulie, am ajuns la Iaşi, care este capitala Moldovei şi reşedinţa de scaun a domnului. Stăpînul meu a fost trimis la curte unde domnul[10] l-a primit cu multă prietenie, l-a luat de mînă şi i-a vorbit timp de o jumătate de oră cu ajutorul tălmaciului care se numea Barnadyno Barrysco[11]. Acest domn a dăruit stăpînului meu, în prima noapte,
p. 19 un sac de ovăz pentru caii noştri, un coş cu pîine, // patru sticle de vin, o tipsie cu pere şi o oaie grasă şi ceva tain tot timpul cît am stat în Iaşi.

Acest Iaşi este doar un biet oraş <cu case> de lemn şi curtea domnului este <construită> numai din lemn şi acoperită cu şiţă[12]. Acest domn era un om în vîrstă[13]. Ne-a trimis salvconductul lui pentru vameşul de la hotarele sale ca să ajungem dincolo cu bine şi nesupăraţi.

Moldovenii sînt gospodari mai buni decît muntenii, căci imaşurile lor sînt bine înzestrate cu vite, boi, vaci cît şi oi şi au o rasă bună de cai. Ţara are un pămînt bun şi roditor, bine împădurit şi cu apă foarte bună, dar locuinţele lor sînt acoperite cu papură şi rogoz şi ca şi celelalte <din Ţara Românească> tot din lemn.

Două zile înainte de a sosi la Iaşi mi-a venit la urechi dangătul unor mici clopote ale bisericilor lor, pe care nu l-am mai auzit de la Ragusa, ce se află la o depărtare de vreo mie de mile. În timpul şederii noastre la Iaşi, a fost o vijelie puternică, cu vînt, grindină şi tunete, cum nu s-a mai pomenit vreodată prin aceste locuri, după spusele oamenilor.

Aşadar, marţi noapte, avînd la mînă scrisorile domnului pentru a ne înlesni trecerea, am părăsit Iaşii şi am poposit la 2 mile afară din oraş, iar în vinerea următoare am înnoptat la Hotin[14], un oraş scăldat de ape, pe unde am trecut rîul Nipru (!) în Podolia şi am poposit la Cameniţa[15].

---

[10] Petru Şchiopul.

[11] Bernardo Borisi, nepot de soră al influentului levantin Bartolomeo Brutti, mare postelnic în sfatul domnesc şi sfetnic de seamă al lui Petru Şchiopul (vezi *Documente privind istoria României*, veac XVII, A, vol. IV, pp. 269—270, nr. 323 şi pp. 279—280, nr. 335).

[12] Pentru datele cele mai recente privind trecutul oraşului Iaşi şi al curţii domneşti vezi în special V. Neamţu, *Stabilirea capitalei Moldovei la Iaşi* în „Analele ştiinţifice ale Univer ităţii «Al. I. Cuza» din Iaşi (serie nouă), secţiunea a III-a a. *Istorie*, t. XIV (1968), pp. 111—125.

[13] Petru Şchiopul moare în pribegie la Bolzano în Tirol la 1 iulie 1594; în vîrstă de peste 60 de ani (vezi *Hurmuzaki...*, XI, p. 454, n. DXCV; N. Iorga, *Ştiri nouă privitoare la familia lui Petru Şchiopul* în „Anal. Acad. Rom.", Mem. secţ. ist., s. III, XII (1931—1932), pp. 285—290 şi *Ospiti romeni in Venezia (1570—1610)...*, Bucarest, 1932, pp. 106—119 etc.

[14] *Cowchene.*

[15] *Cammanyc.*

IEREMIA AL II-LEA

(1536—1595)

*

Ieremia Tranos, cunoscut ca patriarh sub numele de Ieremia al II-lea, s-a născut în anul 1536 la Anhialos şi a murit în 1595 la Constantinopol.

Călugărindu-se, a ajuns mitropolit al Larissei şi apoi patriarh al Constantinopolului (5 mai 1572). În cursul primei sale păstoriri a făcut mai multe călătorii la Drama (1573) în Pelopones (1574, 1578) şi în Grecia (1578). Voia să vină şi în ţările române spre a aduna ajutoare băneşti. A renunţat însă în urma întoarcerii la Constantinopol a fostului patriarh Mitrofan al III-lea (1565—1572). Cearta dintre cei doi prelaţi care a înjosit biserica (vezi scrisoarea lui Gerlach către Samuel Haitland la Martin Crusius, *Turco-Grecia,* Basilaea, 1584, p. 211) s-a sfîrşit, după moartea lui Mihail Cantacuzino, zis Şaitanoglu (3 martie 1578), protectorul lui Ieremia, prin destituirea şi caterisirea acestuia din urmă.

După moartea lui Mitrofan (9 august 1580), sinodul din Constantinopol l-a reabilitat, alegîndu-l din nou patriarh (august 1580). Dar în urma unor intrigi a fost destituit şi exilat în insula Rhodos (martie 1584). Datorită demersurilor lui Germigny, ambasadorul Franţei la Constantinopol, Ieremia a fost rechemat din exil şi ales din nou patriarh (1586). În cursul acestei din urmă păstoriri a întreprins o călătorie în Rusia, înălţînd mitropolia din Moscova la rangul de patriarhie (26 ianuarie 1589).

Cu acest prilej, Ieremia a trecut prin Ţara Românească şi Moldova fiind foarte bine primit de Mihnea Turcitul şi de doamna Ecaterina, pe care îi cunoscuse în exil la Rhodos, cît şi de Petru Şchiopul.

La înapoierea sa din Rusia şi Polonia, patriarhul, însoţit de mitropoliţii Ierotei al Monembasiei şi Arsenie al Elasonului, a străbătut din nou Moldova unde a stat puţin, fiind rechemat de sultan care era nemulţumit de locţiitorul său, Nichifor Dascălul. În drumul său spre Constantinopol a trecut prin Bucureşti (martie 1591), unde domnea acum Ştefan Surdul (1591—1592). În timpul şederii sale în capitala Ţării Româneşti, Ieremia a dat o carte patriarhicească, arătînd împrejurările ridicării mănăstirii sf. Niculae a lui Mihail Banul (Mihai Viteazul), Documentul original se păstrează în arhiva Patriarhiei greceşti din Constantinopol. O copie făcută în 1906 se află în depozitul bibliotecii Academiei R.S.R. (nr. 53, pachet DXCV). O altă copie datînd din veacul al XVIII-lea se află la Arhivele statului, mănăstirea Mihai Vodă V/3 (S.I. nr. 1463).

Cartea lui Ieremia a fost publicată, după copia aflată în Biblioteca Academiei, de N. Iorga în colecţia *Hurmuzaki*, XIV_1, Bucureşti 1915, cu o traducere în limba română. O nouă traducere a fost publicată în anexa studiului întocmit de S. Morintz şi Gh. Cantacuzino *Săpăturile arheologice din sectorul Mihai Vodă*, apărut în lucrarea colectivă: *Bucureşti. Rezultatul săpăturilor arheologice şi al cercetărilor istorice din anul 1953*, vol. I (Bucureşti), Editura Academiei, 1954, pp. 130—131.

S-a mai păstrat de la Ieremia al II-lea o scrisoare de mulţumire adresată în 1583 regelui Franţei Henric al III-lea pentru sprijinul acordat lui Petru Cercel. Această scrisoare a fost publicată după originalul păstrat în Biblioteca Naţională din Paris de G. Hofmann, în studiul *Griechische Patriarchen und römische Päpste*, Roma, 1932 (extras din *Orientalia Christiana*, XXV, 2, Roma, 1932, pp. 246—248).

Informaţii despre Ieremia al II-lea se află în lucrările lui Manoil I. Ghedeon, Πατριαρχι (Listele de patriarhi), Constantinopol, 1884, pp. 518—523, 524—525, 531—536; I. Schmidt, *Verhandlungen über die Annahme der (Kalender) Reform durch die orientalischen Kirchen* în „Historisches Jahrbuch der Görre-Gesellschaft, III, 1882; C. Sathas, Βιογραφικον σχεδιασμα περὶ τοῦ πατριαρχον 'Ιερεμιον Β' (Schiţă biografică despre Ieremia) II, Atena, 1897; Pierling, *La Russie et le Saint Siège*, II, Paris *1897;* Chr. Papadopulos, Εχέοεις ὀρθοδοξων· καὶ λατὶνων κατὰ τὸνις 'αιῶνα (Relaţiile dintre ortodocşi şi catolici în secolul XVI), în Θεωλογὶα III, 1925 şi Anastasie P. Stamulo în Θρακικὰ VI, 1935.

Dintre istoricii români care s-au ocupat de Ieremia al II-lea, cităm pe eps. Melchisedec, *Relaţiuni istorice despre ţările române în epoca de la finele veacului al XVI-lea şi începutul celui al XVII-lea*, în Anal. Acad. Rom., s. II, t., III, secţ. II, 1882, p. 14; G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureştilor*, Bucureşti, 1897, p. 259; N. Iorga, *Nichifor Dascălul, Exarh patriarhal şi legăturile lui cu ţările noastre (1580—1599)* în „Anal. Acad. Rom.", Mem. secţ. ist., seria a II-a, t. XXVII, 1905 pp. 183—200; N. M. Popescu, *Patriarhii Ţarigradului prin Ţările Româneşti, veacul XVI*, Bucureşti 1914, p. 46; Al. Sadi Ionescu, *Bibliografia călătorilor străini*, p. 81; N. Iorga, *Istoria bisericii române*, I. Bucureşti, 1928, p. 154.

[CARTE PATRIARHICEASCĂ][1]

1591 octombrie

. . . .

. . . Aşadar, deoarece smerenia noastră călătorind am ajuns în drumul nostru şi la prea sfînta Mitropolie a Ungro-Vlahiei şi am stat aici în sinod, şezînd împreună cu noi şi arhiereii care se aflau acolo, s-a înfăţişat prea cucernicul între ieromonahi kir Evghenie de la cinstita mănăstire Simopetra[2], ce se află la Sfîntul Munte, şi ne-a adus la cunoştinţă că metohul[3] din Bucureşti al acestei sfinte mănăstiri, în toate celelalte privinţe

[1] Traducerea s-a făcut după documentul grec nr. 53, pachet DXCV din Biblioteca Academiei R.S.R.

[2] Mănăstire la Muntele Athos.

[3] Este biserica sfîntul Nicolae, ctitoria jupînesii Caplea şi a soţului ei Ghiorma, mare postelnic în sfatul domnesc al lui Petru cel Tînăr între 31 martie 1564 şi 8 iunie 1568 (*Doc. ist. Rom.* B, XVI/3, p. 187, nr. 222 şi p. 268, nr. 308) (vezi cu privire la istoria acestei mănăstiri D. C a s e l l i, *Biserica sf. Nicolae a jupînesii Caplea* . . . în revista „Bucureşti", III (1937), nr. 1—2 pp. 137—45).

este cu adevărat îmbelşugat şi încărcat cu bunuri de tot felul, mişcătoare şi nemişcătoare şi cu oameni ce se trudesc, după rînduiala vieţii călugăreşti, cu o mulţime de vii închinate, cu ogoare, mori de apă, sate destule împreună cu vecinii <şi> ţiganii din ele şi cu multe altele, întrecîndu-se, în cele mai multe privinţe, în asemuire cu altele. Are însă şi un neajuns, care pricinuieşte nu puţină pagubă: adică monahii trimişi pentru îndeplinirea slujbelor nu pot locui, fără supărare şi cu mulţumire, din pricină că locul este mlăştinos şi aducător de boli şi neprielnic pentru toţi, întrucît <metohul> se află la poalele muntelui şi aproape de rîul ce curge acolo; din această pricină, fiind inundat mai totdeauna, păţeşte multe rele, nu numai în timp de iarnă, cînd aerul este cît se poate de rece şi aspru, ci şi în celelalte trei anotimpuri, primăvara, vara şi toamna, după cum ne-au încredinţat mulţi alţii dintre cucernici şi, precum şi noi înşine am văzut cu ochii noştri din întîmplare şi am rămas uimit.

Deci acesta[4], neputînd găsi un alt leac de apărare într-alt chip şi folositor, a cerut învoire ca, păstrîndu-se zisul metoh, aşa cum se găseşte, păzit de doi sau de mai mulţi călugări, aşa cum se cade, să se clădească un alt metoh, mult mai bun decît acesta, pe un loc mai înalt, pentru ca monahii care vor avea prilej să locuiască, dobîndind într-un chip plăcut lui dumnezeu odihnă sufletească şi trupească, să petreacă în el fără supărare, ca şi cum ar fi ancoraţi într-un liman senin.

Şi căpătînd învoire deplină <Kir Evghenie> a găsit pe prea cucernicul jupan Mihai banul[5], bărbat cu adevărat evlavios şi de mult însetat de aceasta, care, nu numai cu vorba, dar necruţînd nici truda şi osteneala şi nici o cheltuială, a ridicat, chiar din temelii, o altă biserică foarte frumoasă şi cu hramul marelui Nicolae[6] şi a numit-o metoh al cinstitei mănăstiri a Simopetriştilor. A ridicat în jurul ei foarte multe chilii pentru ca să locuiască sfinţii bărbaţi care vin acolo şi, pe lîngă aceasta, i-a închinat şi sfinte odoare şi felurite podoabe din argint şi de aur. Pe lîngă aceasta i-a mai dat şi sate cu vecinii lor[7] şi multe alte lucruri de preţ i-a închinat întru slava lui dumnezeu şi sufleteasca sa mîntuire, ca rob şi om credincios al Domnului.

Drept aceea, scriind smerenia noastră, porunceşte întru duhul sfînt şi cu părerea arhiereilor care se află cu noi, ca această cinstită şi prea frumoasă biserică a marelui Nicolaie, ridicată de curînd pe un deal în faţa metohului

---

[4] I romonanul Evghenie.

[5] Μιχαιλ τὸν Μπανου Mihai, ban de Mehedinţi (1 ianuarie — 28 noiembrie 1588), şi locţiitorul lui Iane Epirotul, mare ban al Craiovei între 1589—1591, apoi domn al Ţării Româneşti sub numele de Mihai Viteazul.

[6] Este mănăstirea numită mai tîrziu Mihai Vodă (vezi N. Stoicescu, *Bibliografie privind monumentele istorice din R.P.R.*, p. 183, nr. 149; H. Stahl, *Mănăstirea Mihai Vodă, palat domnesc*, în „Buletinul Comisiunii monumentelor istorice“, VII (1914), pp. 35—39.

[7] Vezi *Doc. ist. Rom.*, XVI/49, pp. 82—83; 148

— aşezat spre răsărit — al Prorocului. Înainte-Mergătorului şi Botezătorului Ioan[8] împreună cu toate chiliile ridicate din nou în jurul ei, la catul de jos şi la catul de sus cu cele închinate de la început şi amintite mai sus, mişcătoare şi nemişcătoare şi cu toate cele adăugate de curînd de prea evlaviosul jupan Mihai banul care se află însemnate după nume şi după felul lor în cartea lui de danie, să fie şi să se numească metoh al mănăstirii Simopetriştilor, fiind preferat întru totul metohului celui vechi, pe de o parte pentru că a fost sfinţit, ca stavropeghie patriarhicească de către smerenia noastră, care am sălăşluit noi înşine acolo, iar pe de altă parte pentru că este zidit ca să fie un lăcaş potrivit, nu numai pentru cei care se îndeletnicesc acolo şi au intrat în rîndul fraţilor întru Hristos, dar încă şi pentru cei care ar voi să poposească acolo, venind din ţări străine şi fiind în trecere... 7100 octombrie, indictionul 5 (=octombrie 1591).

---

[8] Mănăstirea astăzi dispărută, ctitoria lui Andrei mare vistier (vezi *Doc. ist. Rom.* B, XVI/5, p. 199; 6, p. 50 septembrie 1585 — 12 iunie 1592).

Vedere generală a mrei Galata; turnul de la intrare (Fototeca Direcţiei generale a Monumentelor Istorice).

Portrete de ctitori domneşti la mănăstirea Galata (idem).

Aron Woywoda.

Portret al lui Aron Vodă al Moldovei
(reprodus din A. Veress, *Documente* . . ., vol. II)

Stephanus Rezuan,
hatman

Monedă de la Ştefan Vadă Răzvan (Cabinetul de numi-matică al bibliotecii Academiei R.S.R.) iscălitura (Hurmuzaki XII, pl. II).

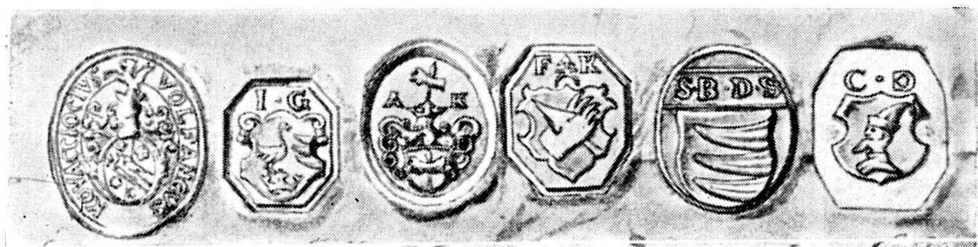

Taler de argint de la Sigismund Báthory (avers şi revers) (idem).

Sigiliul orașului Cluj (după A. Veress, *Kakas István*); iscălitura cancelarului W. Kowachoczy și aceea a lui Sigismund Báthory; pecețile nobililor executați de Báthory (reproducere din A. Veress, *Berzeviczy Márton . . .*).

Portretul arhiducesei Maria Christierna, soția lui S. Báthory (reprodus din A. Randa, *Pro Republica Christiana* . . .); iscălitura sa (după A. Veress, *Kakas István*).

Maria Christierna

Casa Kakas—Báthory din Cluj (idem).

Portretul împăratului Rudolf al II-lea (reprodus din *Pannoniae Historia Chronologica* . . . Frankfurt, 1596).

✠ SERENISS. SIGISMVNDVS BATHORIVS TRANSYLVANIÆ, MOLDAVIÆ, WALACHIÆ TRANSALPINÆ, ET SAC. ROM. IMP. PRINCEPS, EC.

Hunc saltem euerso iuuenem succurrere sæclo
Ne prohibete.

Alexander Mair aug. fe. A° 96

Portretul lui Sigismund Báthory (cabinetul de stampe al bibliotecii Acad. R.S.R.)

Detaliu din harta lui Domenicus Custos din 1596 înfățișînd teatrul de luptă din Țara Românească la 1595 (Cabinetul de hărți al bibliotecii Acad. R.S.R.).

ALFONSO CARRILLO

(1553—1608)

*

Alfonso sau Alonço Carrillo, vestitul iezuit spaniol, s-a născut în 1553 la Alcala de Henarez, patria lui Cervantes, oraş din apropierea Madridului înzestrat, din anul 1508, cu o universitate, la care părintele său preda dreptul. La 18 ani a intrat la iezuiţii din Toledo şi s-a calificat ca profesor adjunct de gramatică. Şi-a continuat studiile la Roma, unde a stat şapte ani urmînd filozofia şi apoi teologia. A trecut apoi la Paris unde a fost opt ani „lector de filozofie şi de teologie", obţinînd titlul de doctor în teologie. În 1589 se afla la Viena pe lîngă provincialul iezuiţilor din Austria, după a cărui recomandare a fost desemnat de generalul iezuiţilor, Claudio Aquaviva, pentru a fi trimis în misiune în Transilvania (sfîrşitul lui decembrie 1590). În ce trebuia să constea de fapt activitatea sa, nu ştiau atunci nici iezuiţii din Austria, şi nici Carrillo însuşi, încredinţaţi fiind că absenţa sa nu va întrece 2—3 luni. Condiţiile aflate în Transilvania aveau să dezmintă aceste pronosticuri. De la alungarea iezuiţilor, decretată de dieta Transilvaniei în decembrie 1588 şi încuviinţată de nevoie şi de tînărul principe Sigismund Báthory, se deschisese o problemă tot mai gravă, aceea a rechemării lor. Prin-

cipele, prin consimţămîntul său, căzuse sub sancţiunile religioase cele mai grave, temîndu-se chiar de excomunicare. Totodată pierduse şi sprijinul moral al fostului său mentor, Ioan Leleszi, silit şi el să plece de la curte împreună cu ceilalţi iezuiţi. I se îngăduise doar să rămînă un timp la Chioar, fiind bolnav şi neputînd călători departe în plină iarnă. Îndată, chiar din luna ianuarie 1589 Sigismund trimite zadarnic o sanie cu şase cai după Leleszi ca să se întoarcă. Jurămîntul depus de principe de a nu-i rechema pe iezuiţi era socotit de el nul, în virtutea unor rezerve mintale la rostirea lui. Urmează o serie de demersuri tainice la papă pe căi ocolite, prin nunţiul de la Veneţia şi prin cel din Polonia, pentru a obţine absoluţiunea pentru acel consimţămînt dat şi, totodată, de a i se trimite noi preoţi. În sfîrşit, cu mare frică de a fi descoperit, scrie direct o scrisoare către papă pe care nu îndrăzneşte să o încredinţeze altcuiva decît lui Leleszi. În ianuarie 1590, plin de zel, îl numeşte pe vărul său, cardinalul Báthory, vizitator al catolicilor în secuime, răscumpără moşiile foste ale acestora şi vîndute de ei pe nimic, cheamă la curte şi numeşte în slujbe de preferinţă nobili catolici. Văzînd că vigilenţa consilierilor calvini nu s-a manifestat cu prilejul reîntoarcerii în Transilvania a iezuitului secui Valentin Lado (care îşi aflase un rost în Moldova pe lîngă iezuiţii poloni trimişi la cererea lui Petru Şchiopul, în 1587, şi care se reîntoarce acum la chemarea lui Baltazar Báthory pentru a-i sluji de preot), Sigismund trimite la Roma ca emisar special pe nobilul catolic Ştefan Bodoni pentru a expune situaţia catolicilor din Transilvania şi a cere grabnica trimitere a *cel puţin* trei iezuiţi. Această cerere, sprijinită şi de Ioan Leleszi, convins că era absolută nevoie ca principele să aibă pe lîngă sine pe cineva care să-l călăuzească, a fost încuviinţată de papă, şi urma ca iezuitul spaniol Alfonso Carrillo cu cei doi însoţitori unguri ai săi să aştepte la Viena reîntoarcerea de la Roma a lui Bodoni care să-i ducă cu el în Transilvania cît mai discret, spre a nu trezi bănuieli.

La 10 martie pornesc tustrei iezuiţii la drum. Acesta durează 18 zile. Carrillo se opreşte la Clujmănăştur şi aşteaptă să fie chemat de principe la Alba Iulia. La 6 aprilie soseşte acolo şi e primit oficial a doua zi. Şi el, şi colegii săi locuiesc în fostul locaş al iezuiţilor şi sînt întreţinuţi pe cheltuiala principelui. Ei veneau ca simpli preoţi maghiari în portul acestora, destul de deosebit de al iezuiţilor. Carrillo era prezentat ca teolog al principelui.

Din primele clipe ale desemnării sale (22. II. 1594), Carrillo se interesase de locul pe care îl va avea faţă de acei preoţi care se aflau de mai înainte în Transilvania. Chiar de la început se poate observa la el o manevră pentru înlăturarea sau neutralizarea celorlalţi membri ai misiunii. Cei doi iezuiţi veniţi o dată cu el sînt lichidaţi pe nesimţite. Dintre ei trebuia desemnat predicatorul de limbă ungară pentru principe. Dar unul, părintele Leon, sas din Braşov, nu putea să predice pe ungureşte, iar celălalt, Gabriel Schemberger, nu primise încă ordinele majore şi trebuia mai întîi trimis spre a fi făcut măcar subdiacon. Rămînea deci pentru Sigismund şi curtea sa să predice Carrillo pe latineşte. Mai erau aşteptaţi, după sfatul lui Leleszi, cîţiva iezuiţi din Polonia, stabiliţi un timp în Moldova. Era vorba să mai fie cerut şi un anume părinte Emanuel Vega, pentru Ştefan Báthory, care era guvernator al Oradiei. Dar Carrillo accentua că Leleszi ar fi atras atenţia că acel iezuit nu era nicidecum potrivit pentru Sigismund, ci *numai* pentru Ştefan Báthory. Din

Austria ar fi putut fi ceruţi alţi doi părinţi. Dar de unul nu se puteau lipsi iezuiţii din Austria, iar celălalt avea purtări mai puţin edificatoare (!). Acesta din urmă, un părinte Nicolaus Martonus, a venit totuşi, dar nu a rezistat multă vreme sistemului inaugurat de Carrillo. Foarte curînd, acesta a manifestat o grijă chinuitoare pentru sănătatea părinţilor, şi au fost concediaţi, cu duhul blîndeţii, unul după altul. Părintele Gabriel era cu siguranţă sau epileptic sau hemiplegic şi la un moment dat nu se mai putea folosi de mîinile sale. După o serie de buletine de sănătate foarte alarmante, el a fost trimis în Austria. Dar seria începuse, încă dinainte, cu Nicolaus Martonus care *a trebuit să fie reexpediat în Austria* fără a se arăta motivul. Ulterior s-a invocat atitudinea sa intransigentă şi sectară în chestiunea portului misionarilor iezuiţi din Transilvania, care ar fi putut genera „scandaluri" (în sensul bisericesc al cuvîntului), şi în cele din urmă s-a mai adăugat, după vreo şase luni de la concedierea sa, că şi starea sănătăţii lui constituise unul dintre motivele acestei hotărîri. În sfîrşit, părintele Grigore „Vasarhelinus", predicator în limba ungară, este şi el declarat un om bolnăvicios. Treptat, adaugă că acest părinte nu-i plăcuse principelui, încă de la început, dar că de la o vreme îi devenise chiar nesuferit. Deşi poporul era mulţumit de el, principele şi nobilii doreau un predicator mai învăţat. Şi principele însuşi a întrerupt o convorbire mai importantă cu Carrillo pentru a-i cere să aducă un alt predicator la Alba Iulia în locul lui Grigore, adăugînd pe italieneşte: „Mă tem să nu facă o poznă". Se adaugă şi explicaţia acestor cuvinte. În lipsa lui Carrillo, acela voise să excomunice în mod public pe portarul principelui pentru că acesta îşi îngropase fiul în cimitirul ereticilor (Veress, *Carrillo*, I, p. 30 din 4 august 1592). Întrucît din aceste informaţii ale lui Carrillo s-ar putea crea impresia că acel Grigore era prăpădit de boală şi sclerozat de vîrstă, se poate preciza că, în 1587, cînd îşi facea noviciatul la iezuiţii din Cluj el era în vîrstă de 27 de ani, sănătos şi zdravăn *(Epistolae et Acta Iesuitarum*, II, p. 212). De atunci nu trecuseră decît cinci ani. Tot aşteptînd aprobarea generalului Societăţii pentru îndepărtarea lui, Grigore fu trimis cît mai departe cu putinţă, la Tîrgu Mureş, unde era un fel de capitală a arienilor (antitrinitari). La 30 martie 1593 se afla acolo (*ibidem*, p. 43). La 1 mai, Carrillo se şi îngrijea de mijloacele de transport pentru a-l duce în Austria (p. 47), dar la 31 mai tot el declară că acel părinte e parcă mai sănătos, că doreşte să mai rămînă măcar jumătate de an şi chiar este *insignis ungarus concionator*. În sfîrşit, în 1594, în darea de seamă edificatoare, întocmită de Carrillo pentru anuarul Societăţii iezuiţilor — *Annuae Litterae* (Veress, *Carrillo*, I, pp. 54—55), — el este lăudat şi ca predicator, şi ca preot zelos la Tîrgu Mureş. Aşadar, cum a plecat de la curtea de la Alba Iulia i s-au îmbunătăţit simţitor şi sănătatea, şi capacitatea. Cu iezuitul care îl precedase la Alba Iulia, părintele Valentin Lado, a fost nevoie de mai multă subtilitate. Carrillo a prins primul moment (22 august 1592) ca să-l numească paroh la Feneş, proprietate a cardinalului Báthory, unde îşi avea sediul un „pseudoepiscop" calvin. După aceea nu mai putea fi luat de acolo spre a nu-i jigni pe Bathoreşti. Pe lîngă aceasta, părintele Valentin nu-şi lepădase portul iezuit, şi principele, care pînă la venirea misiunii (constînd din Carrillo cu ceilalţi doi iezuiţi) suportase foarte bine această prezenţă la curtea sa, nici nu a mai vrut să audă de păstrarea lui. De altminteri nu o dată, printr-o minunată coincidenţă iezuitul rosteşte în mod spontan tocmai ceea ce gîndise dar nu exprimase principele — de

pildă, în privința împiedicării trecerii misiunii iezuite din Transilvania sub autoritatea fostului rector al Colegiului de la Cluj, Vangrovitius, sau Wuyek (vezi pentru el „Călători", vol. II) — sau în cea a cererii ca părintele Gregorius să fie mutat din Alba Iulia, sau în adoptarea cu strictețe a punctului de vedere al lui Carrillo referitor la portul membrilor misiunii iezuite, etc.

Urmîndu-și calea în chipul acesta, Carrillo a reușit să rămînă singur pe lîngă principe și să rezolve în sensul voit de el atîrnarea teoretică a misiunii iezuite din Transilvania, și anume nu de autoritarul Vangrovitius de la Cracovia, cu care nu avusese legături pînă atunci, ci de provincialul binevoitor de la Viena, Viller. Dar cînd acesta, în ajunul plecării sale la Roma, îl cheamă la el pentru rezolvarea unor chestiuni privind acea misiune, Carrillo invocă faptul că principele are nevoie de el și nu-l lasă să plece (pentru a-și păstra astfel o oarecare neatîrnare). Abia după reîntoarcerea provincialului de la Roma urmează să se vadă cum ar trebui soluționată problema acestei subordonări. De fapt, el e în corespondență directă cu generalul ordinului, Claudio Aquaviva, pe care îl informează și despre situația de la Alba Iulia, și căruia îi cere stăruitor să-i trimită textul privilegiilor acordate de Grigore al XIII-lea primei misiuni iezuite din Transilvania, trecute de Ioan Leleszi asupra noii misiuni iezuite a lui Carrillo din 1592. Conform acestor dispoziții Carrillo ar fi dispus și de unele prerogative aproape episcopale. Poziția lui era foarte tare. De la venirea sa, el preluase și sarcina de duhovnic al lui Sigismund care — după cum se văita de departe Leleszi foarte atent la ecourile din Alba Iulia — sub influența lui Josica se lăsase de bunele sale obiceiuri de devoțiune și se spovedea în grabă unui călugăr oarecare neluminat, ales de favoritul său. Acum Carrillo anunță răspicat lui Wuyek că el este unicul duhovnic al principelui. În curînd va căuta să acapareze și unele atribuții asumate pînă atunci de cardinalul Báthory și chiar de Josica. În lipsa unui episcop al Transilvaniei, cardinalul exercita un fel de control asupra bisericii din regiunile catolice ale țării. Dar prezența lui în Transilvania fiind intermitentă, îi rămînea lui Josica, foarte zelos militant catolic, de la un timp încoace, să țină legătura dintre catolici și principe. În această calitate, el l-a îndemnat pe Sigismund să redeschidă colegiul iezuit sub formă de școală la Alba Iulia, folosind iezuiți nedeclarați ca atare. În sensul acesta a trebuit să intervină la papă și la generalul ordinului pentru a obține fondurile și personalul necesar. O altă prezență de care trebuia Carrillo să țină seama pe teren religios era aceea a cardinalului Báthory, atunci cînd acesta apărea în Transilvania venind din Polonia, unde era episcop de Varmia. Mai erau și ceilalți frați Báthory, Ștefan la Oradea și Baltazar la Făgăraș, dar problemele legate de ei erau de natură mai mult politică. Carrillo, care primise instrucțiuni să acționeze pentru rechemarea iezuiților, se bizuia în primul rînd pe cooperarea acestor frați. Trebuia ca în dieta din noiembrie (1591), în așa-zisele comiții generale, să se dea un decret care să-l anuleze pe cel din decembrie 1588. Se schițau chiar unele tocmeli și soluții de compromis, propuse de niște nobili care încercau un fel de mediație cu majoritatea reformată și comunicate și la Roma, limitîndu-se la patru centrele iezuite și îngrădindu-se dreptul iezuiților de a primi danii sau de a cumpăra proprietăți. În pregătirea viitoarei diete, Carrillo cere de la generalul ordinului, Aquaviva, trimiterea de către papă a unor scrisori adresate și principelui și Bathoreștilor cu îndemnuri în sensul dorit. Dar

cînd vine cardinalul pentru a lua parte la lucrările dietei, el nu se arată un prieten al iezuiţilor, cu care intrase în conflict în Polonia în legătură cu pretenţiile ridicate de el la episcopia de Cracovia. Scriind papii, el întreabă care alte ordine ar fi de introdus în Transilvania în locul iezuiţilor, dacă aceştia nu ar fi acceptaţi pentru motivul imixtiunii lor binecunoscute în conducerea politică a statului. Datorită acestei atitudini ale sale, cît şi politicii lui Sigismund, care încercase prin daruri însemnate să-i cîştige pe principalii reformaţi, precum şi dîrzeniei membrilor dietei, decretul mult aşteptat, în loc să-l anuleze pe cel din 1588, a mai adus noi îngrădiri, nu numai iezuiţilor, dar chiar şi catolicilor în general. Acest rezultat s-a răsfrînt şi asupra raporturilor lui Sigismund cu verii săi. De acum încolo Carrillo atribuie insuccesul dietei numărului prea mic al nobililor catolici şi dezbinării dintre principe şi Bathoreşti *(propter discordes consanguineos suos)* *(ibidem*, p. 9, scrisoare din 23. I. 1592).

Această referire la „discordia Bathoreştilor" revine în toate scrisorile sale. Ba Carrillo mai adaugă ca informaţie sugestivă şi faptul că Baltazar se însurase cu o calvină, fiica senatorului A. Kendy (unul din „triumvirii" care au cîrmuit Transilvania în anii 1583—1585).

Prima iniţiativă luată de Sigismund după înfrîngere a fost informarea papii, încredinţată lui Josica trimis în Italia într-o solie personală la marele duce de Toscana (vezi şi relaţia lui Busto) şi apoi la papă. Delegatul lui Sigismund avea să arate nevinovăţia principelui şi toată răspunderea apăsînd asupra Bathoreştilor şi a cardinalului. Totodată avea să ceară şi redeschiderea Colegiului de la Cluj, sub altă formă la Alba Iulia, fără să se dezvăluie lumii că acea şcoală era a iezuiţilor, părinţii trebuind să urmeze exemplul misiunii lui Carrillo şi să-şi schimbe portul în acest scop. Se cerea subvenţionarea şcolii cu sumele afectate odinioară seminarului de la Cluj.

Dar la Alba Iulia Carrillo ajunge la alte concluzii. După ce la 23 ianuarie îi scrie lui Aquaviva o scrisoare (*ibidem*, pp. 7—10) evident compusă sub ochii lui Sigismund, în care spune că principele şi el însuşi aşteaptă cu nerăbdare trimiterea personalului pentru acea şcoală *(subsidium ... personarum)* atingînd şi alte puncte în legătură cu organizarea ei, el ia din nou condeiul la 24 ianuarie (*ibidem*, pp. 14—15), de astădată fără ştirea principelui şi arată deschis motivele pentru care socoate că cererea de mai sus era inoportună. Este suficient să i se acorde principelui pentru satisfacţia lui doi sau trei misionari, aşa cum sînt acuma. El însuşi, Carrillo, va fi primul care va suferi de această prudentă măsură, neavînd pe nimeni să-l ajute ... dar mai bine să sufere el singur decît toţi împreună ... etc. Într-un post-scriptum din 28 ianuarie pare să revină asupra celor scrise, ceea ce nu-l împiedică să trimită totuşi scrisoarea. Are grijă să recomande tăcere absolută faţă de Josica *(Hanc infirmationem a me datam, non intelligat dominus Iosika. Neque enim hoc expediret)*. Vreo lună după aceea, scriind lui Aquaviva, îi trimite cu tot dinadinsul un exemplar al decretului din noiembrie contra catolicilor, în eventualitatea că Josica nu i l-ar fi predat pe acel pe care îl luase în acest scop.

Dar venirea lui Amalteo avea să-i deschidă perspective noi. Cele şase săptămîni de meditaţii împreună la Clujmănăştur şi prin Transilvania în tovărăşia „reverendisimului" au oferit cel mai bun prilej lui Carrillo să treacă de la micile abilităţi din sînul misiunii la planuri mai vaste. Şi astfel, datorită ingeniozităţii lui Carrillo, reverendisimul, *care nu*

fusese trimis ca nunțiu, s-a trezit deodată primit ca atare, și misiunea lui de informare despre situația din Transilvania și de propagandă pentru cauza iezuiților s-a transformat într-una de mediație între principe și Bathorești! Și chiar într-un moment foarte critic pentru aceștia. Bănuielile contra lui Baltazar prinseseră rădăcini (vezi relația lui Amalteo). Puțin mai lipsea ca Sigismund să treacă la hotărîri ireparabile. Dar îndemnurile lui Amalteo, rostite ca din partea papii, ajutate de monițiunile duhovnicului au limpezit atmosfera cel puțin în aparență, și la plecarea „nunțiului" (cum e calificat Amalteo *o singură dată* de către Carrillo, care de obicei îl numește doar reverendisimul, sau uneori internunțiul) domnește cordialitatea cea mai desăvîrșită, și Baltazar însuși, cu ocazia întrevederii cu Amalteo, se oferă să exercite întreaga sa influență asupra dietei viitoare spre a-i smulge un decret favorabil. Euforia acestei cordialități restabilite nu este decît o etapă a traseului plănuit să ducă la ruperea definitivă a principelui de grupul consilierilor eretici, ostili iezuiților. La primul prilej, este folosită falsa alarmă contra lui Baltazar (din 24 iulie 1592) pentru a demasca pe doi din cei mai de seamă senatori din tabăra opusă iezuiților, după ce mai întîi fusese vizat însuși cancelarul „arian" Kovacsóczy. Aceștia erau Ioan Gálfy. pentru care Possevino și I. Leleszi nu avuseseră decît cuvinte bune în vremea minorității lui Sigismund, și Paul Gyulai, înrudit prin soția sa cu Sigismund. Amîndoi au fost lipsiți de slujbele lor și îndepărtați de la curte. Dar pentru planurile lui Carrillo nu era suficientă această victorie. Trebuia dată o lovitură care să bage spaima în tabăra adversă și să paralizeze orice veleitate de rezistență. La 10 decembrie, din porunca lui Sigismund, Paul Gyulai este ucis în propria sa casă, în care fusese primit principele, cu șase luni mai înainte, și de unde îl plimbase cu plutele pe Arieș, în timp ce răsunau cîntecele lăutelor și flautelor și salvele puștilor slobozite de bucurie. Gálfy reușește să fugă, dar e recunoscut la graniță și închis la Oradea, apoi la Hust, unde va fi și el tăiat la 8 martie. La 13 decembrie, trei zile după primul omor, Carrillo îi scria lui Aquaviva justificînd osînda lui Sigismund: *„I s-a părut serenisimului să dea celor doi o pedeapsă atît de grea încît să le fie altora de exemplu...“* În realitate, așa cum rezultă din corespondența lui Carrillo, jertfirea celor doi senatori este propia sa operă. De altminteri, scriind în aceeași zi lui Leleszi, Carrillo se exprimă destul de clar. Numai o mare binefacere a lui Dumnezeu a făcut ca Gálfy să fie prins așa de aproape de hotar. Acuma cînd umblă foarte mulți să-l scape, Leleszi este îndemnat de el să scrie cît de curînd principelui, arătîndu-și părerea în această privință. Căci Carrillo nu poate vorbi liber pentru a nu cădea în așa-zisa *iregularitate* (decăderea lovind pe cei ce se amestecă în chestiuni capitale). Leleszi însă, care nu era supus acestor restricții, era chemat să dea glas îndemnurilor nerostite de Carrillo. Scrisoarea e trimisă din Cluj, de unde îl însoțea pe Sigismund într-o călătorie prin țară, în cursul căreia principele rămînea izolat de consilierii săi. Ordinul fatal, executat la 10 decembrie, fusese probabil smuls la începutul călătoriei. Carrillo știa că nu se putea bizui pe statornicia lui Sigismund. O mărturisire în acest sens se află în întrebarea adresată de el, încă din 4 noiembrie 1592, lui Aquaviva (Veress, *Carrillo*, I, p. 36). Principele se teme să nu fie silit să ia chiar el armele contra creștinilor... Ce va trebui să facă atunci Carrillo, într-o asemenea eventualitate? El știe că intențiile principelui sînt foarte bune, întocmai ca în cauza iezuiților, împreună cu ilustrisimii Bathorești, dar: *timor maxime in iuvenibus*

multa operatur praeter ius et aequitatem. Acelaşi Carrillo avusese prilejul la 24 iulie să-l vadă pe Sigismund *timore perculsus* cînd cu falsa alarmă a „învrăjbitorilor".

Totodată Carrillo era departe de a şti în tot momentul ce gîndeşte penitentul său. La 31 iulie 1593 generalul iezuiţilor, Aquaviva, îi scrie anume lui Carrillo ca să-l întrebe foarte serios despre zvonurile ce umblau prin Austria despre o călătorie secretă proiectată de Sigismund în Italia, „lucru care pare aproape de necrezut" şi să-l facă atent la primejdiile unui asemenea gest (*ibidem*, p. 49). Era desigur una din manifestările obsesiei constante de evaziune a principelui, de cîte ori trebuia să facă faţă la greutăţi sau răspunderi.

Cererile de cooperare ale turcilor se înteţeau. Numai în luna august 1593 au venit trei rînduri de ceauşi, trimişi de Sinan paşa, solicitîndu-i cooperarea efectivă în războiul contra creştinilor. În dieta generală, convocată urgent, s-au preconizat măsuri dilatorii, daruri către dregătorii sultanului şi intervenţii în afară, la regina Elisabeta a Angliei, către care pleca un sol special prin Polonia. Noul mareşal catolic al lui Sigismund, Pancratiu Sennyei, a fost trimis la jumătatea lui septembrie la Constantinopol, cu promisiuni, scuze şi daruri pentru Sinan. Dar pe lîngă aceşti trimişi oficiali, Sigismund îl mai expediază în taină pe Carrillo la papă pentru a cere îndrumări şi ajutor. Scrisoarea sa de acreditare este din 20 septembrie 1593. Principele însuşi, simulînd zelul unui supus credincios al sultanului, şi-a îndreptat oastea, adunată la Cluj, parte spre Oradea şi parte în direcţia cetăţii imperiale Satu Mare, vestindu-l în taină pe comandantul habsburgic Cristofor Teuffenbach despre intenţiile sale amicale, şi dîndu-i informaţii privitoare la mişcările turcilor. Totodată, trimitea turcilor ştiri false despre forţele militare duşmane care se îndreptau spre ei. Pînă la sfîrşitul anului izbutise să evite o participare efectivă la operaţiile turcilor. Plecarea lui Carrillo la Roma a constituit începutul unor lungi şi adesea zadarnice peregrinări. La Roma e primit de papă în ajunul pornirii lui Comuleo spre Transilvania, Ţara Românească şi Moldova, Polonia, Moscova. Misiunea lui Carrillo consta în a cere ajutorul papii pentru încheierea unui pact cu imperialii şi totodată garantarea integrităţii statului din partea acestora. Împăratul trebuia să se angajeze a nu încheia pace cu sultanul fără a cuprinde în tratatul respectiv şi Transilvania principelui Sigismund. Îndreptat spre Praga Carrillo are sprijinul nunţiului apostolic de acolo, episcopul de Cremona, Speciano, dar are de luptat cu zăbava şi reaua-voinţă a miniştrilor habsburgici, nicidecum grăbiţi să renunţe la ideea, ca în caz de victorie, să ocupe Transilvania pentru arhiducele Maximilian, fostul candidat fără noroc la tronul Poloniei, şi totodată foarte bănuitori pe iezuiţi după experienţa lor cu mediaţia lui Possevino în 1583. O dificultate mai rezulta şi din faptul că el nu avea depline puteri pentru a încheia el acordul, ci acesta mai trebuia supus aprobării lui Sigismund înainte de a fi acceptat în forma ultimă de împărat. În martie vine în sfîrşit la Alba Iulia cu proiectul acordului spre a-l supune principelui şi sfetnicilor iniţiaţi în această negociere. Acolo se afla şi Comuleo, emisarul şi propagandistul Ligii creştine. Cardinalul Báthory sosit tîrziu, după formularea definitivă a „celor 12 capitole", protestează împotriva felului cum sînt purtate negocierile, scriindu-i la 9 martie şi la 8 aprilie lui Carrillo care se grăbise să se înapoieze la Praga cu textul redactat. Urmează noi întîrzieri din partea miniştrilor imperiali. Abia în mai Carrillo e în Transilvania pentru votul dietei. După discuţii laborioase şi presiuni ameninţătoare, este votat decretul de ruptură cu turcii

şi de aderare la tabăra creştină. Dar năvălirea tătarilor din mijlocul lunii iulie creează o situaţie nouă. Sigismund este invitat să renunţe la alianţa cu creştinii. La 18 iulie el îl trimite pe Carrillo cu scrisori la papă şi împărat. [Pentru renunţarea lui Sigismund la principat (la 20 iulie) şi interceptarea lui Carrillo de către trupa lui Baltazar vezi observaţiile critice la textul lui Busto din volumul de faţă]. Dar reîntoarcerea lui Carrillo răstoarnă toată situaţia. Se porneşte o acţiune de anulare a renunţării atribuită acum unei conspiraţii. Sînt puşi în mişcare căpitanii cetăţilor, sînt îndreptate scrisori către două din „cele trei naţiuni", anume către saşi şi secui spre a ţine în şah pe a treia „naţiune" constituită de nobilime. Dieta chemată la Cluj pentru alegerea unui nou principe, în urma renunţării voluntare a lui Sigismund, ajunge fără obiect prin tăgăduirea renunţării şi prin refuzul celor două naţiuni de a alege un alt principe. Urmează un fel de împăcare. Delegaţii dietei sînt bine primiţi la Chioar, se creează impresia că totul s-a uitat şi s-a iertat şi se ajunge la un compromis. Senatorii vor vota din nou decretul din 11 iulie într-o nouă dietă care se va ţine în continuare tot la Cluj. La 2 august Carrillo pleacă din nou spre Praga, iar Sigismund a doua zi spre Cluj, întîmpinat de nobilimea încrezătoare şi urmat de corpurile de trupă ale căpitanilor de cetăţi. Cînd s-a produs lovitura de la Cluj în ziua de 28 august, Carrillo se afla la Praga, unde dusese vestea primei faze a aşa-zisei „conspiraţii", cu restabilirea cordialităţii aparente dintre părţi în ajunul plecării sale. Amestecul său în represiunea de la Cluj a fost mult discutat. Este incontestabil că el era absent din Transilvania în momentul lichidării „conspiratorilor". În sensul acesta conchide şi László Szilas, autorul iezuit al unei recente lucrări despre Carrillo. Totuşi pot fi surprinse în scrisorile sale anumite indicaţii, implicînd o cunoaştere prea sigură a ce va trebui să urmeze, pentru ca să nu se strecoare bănuiala că planul întregii desfăşurări de la Cluj fusese schiţat de el, cu indicarea proscrişilor principali şi cu distribuirea rolurilor executanţilor. El însuşi declara sus şi tare înainte de a se putea şti ce se întîmplă la Cluj că mulţumeşte lui Dumnezeu că nu fusese acolo pentru a nu i se atribui lui pedepsirea lui Baltazar. Această acuzaţie a fost totuşi făcută de cardinalul Andrei Báthory într-o scrisoare către papă. El arată şi motivul: dorinţa pătimaşă a lui Carrillo de a fi singurul realizator al aducerii Transilvaniei în tabăra creştină.

La Praga prin comunicări orale şi prin scrisori abile, Carrillo elaborează versiunea „conspiraţiei": pe care o va da apoi în relaţia sa în limba spaniolă şi după care va fi făcută şi cea latină destinată papii. Totodată inaugurează şi rolul de agent de propagandă a victoriilor lui Sigismund, fluturînd buletinele trimise de acesta şi răspîndind calomnii la adresa voievozilor din Ţara Românească şi Moldova spre a justifica uzurparea drepturilor lor de viitorul mîndru suveran al Daciei. Astfel, la 6 martie din Graz unde se afla împreună cu Bocskay pentru a cere mîna arhiducesei Maria Cristierna pentru Sigismund, el comunică victoriile anunţate de Sigismund la 21 februarie, în care au pierit într-una şase mii de turci şi tătari, iar în cealaltă douăzeci de mii împreună cu hanul tătarilor! „Şi aceasta s-a făcut numai de către transilvanii noştri, căci ei au observat necredinţa acestor voievozi, şi de aceea alteţa sa e silită să ia măsuri din vreme, ca să nu se întoarcă iar aceste ţări spre turci, chiar dacă ar fi să fie înlăturaţi aceia *(etiamdio che siano mossi quelli)*". Aceste buletine erau urmate de cereri de bani (Veress, *Carrillo*, I, p. 130). În

sfîrşit, la 5 aprilie, Carrillo şi Bocskay sosesc împreună la Alba Iulia şi la 9 aprilie Carrillo trimite nunţiului Speciano, la Praga, spre a fi comunicată împăratului şi papii, vestea că *înainte de sosirea lui Carrillo*, Sigismund a fost *silit* să-şi asume titlul de „principe al celor două Valahii", fiind convins la aceasta *de către boierii înşişi* (!) care afirmau că nu pot fi siguri (?) de aceste ţări în alt chip, deoarece poporul îl va asculta mai mult pe principe cînd va purta acest titlu, pentru ca cei doi voievozi să nu-l poată părăsi, la momentul cel mai favorabil *(non ci lascino al meglior tempo)*. „L-am găsit aici pe domnul Ioan Marino (Giovanni de'Marini Poli) care a cerut atunci alteţei sale ca, văzînd pericolul, să se înstăpînească cu totul în aceste ţări *(impatronirsene affato de quei provincie)*. Deci, zicînd domnii din Consiliu ca M.S. vrea să încredinţeze totul prudenţei alteţei sale care este mai aproape şi cunoaşte mai bine nevoile şi împrejurările, i s-a părut potrivit alteţei sale şi acestor domni (consilieri) ca domnul Ioan Marino şi un alt curier al M.S., care au sosit cu puţin înaintea noastră spre a trece în Ţara Românească, să rămînă aici pînă la încheierea dietei generale care va începe la 16, la care se *spune* că vor veni înşişi voievozii celor două ţări sau 12 boieri în numele lor pentru a rîndui treburile acestor ţări unite şi legate de aceasta... etc." (*ibidem*, pp. 141—142.)

Trebuie semnalată o nepotrivire de dată cu privire la împrejurările adoptării noului titlu al lui Sigismund. Aceasta s-a îmtîmplat înainte de sosirea lui Carrillo, deci înainte de 5 aprilie. Dar boierii din Ţara Românească nu sosesc în Transilvania decît la 2 mai! Iar aşa-zisul tratat al lui Sigismund cu Ţara Românească şi cu Moldova este comunicat de Carrillo la Praga şi Roma tocmai la 10 iunie.

La sfîrşitul scrisorii este strecurată şi informaţia că înainte de sosirea lui Carrillo la Alba Iulia s-a eliberat un salvconduct pentru un ceauş de la Constantinopol venit sa aducă nişte daruri! Dar acest lucru s-a făcut doar pentru a afla de la el veşti pe care le va comunica Sigismund împăratului. Tot astfel, la 29 aprilie, Carrillo scrie că în ajun, fără să aibă vreo cunoştinţă despre aceasta, s-a hotărît în dietă emiterea unui nou decret contra tuturor rebelilor şi conspiratorilor (din 1594)... printre care *a fost inclus şi cardinalul Bàthory, cu confiscarea bunurilor sale* — „Aşadar aflînd eu lucrul cînd era şi încheiat, şi nici decretul nu se făcuse chiar în momentul acela cînd m-au anunţat cei de la curte, nu a fost chip de a mai schimba ceva..." De vină era numai întîrzierea nunţiului Visconti! Principele va scrie însuşi papii (*ibidem*, p. 149). Curînd la 10 iunie, el trimite lui Speciano, spre a fi arătat la Praga şi înaintat la Roma, tratatul cu Moldova şi Ţara Românească, prin care „acele popoare s-au supus cu totul şi întru totul alteţei sale". La 25 iunie soseşte un răspuns satisfăcător. Dar la 1 august Speciano îi atrage atenţia asupra nemulţumirii lui Marino Ragusanul (Giovanni de'Marini Poli) de a nu fi fost lăsat să treacă în Moldova (!). Acesta i-a adus cu mare întîrziere scrisoarea lui Carrillo din 19 iunie „fiind reţinut, zicea el, de serenisima principesă la Caşovia". Ar fi trebuit, după sugestia făcută mai înainte şi lui Carrillo şi principelui, ca „să fie îndulcit acest om, căci aşa trebuie umblat cu acest fel de oameni *potente di lingua*".

Ceva mai tîrziu, victoria contra lui Sinan îi va oferi prilejul unei fabulaţii extrem de ingenioase. Căci exploatînd anumite semne — ivirea unei comete — apariţia la Piatra

Craiului a acelui vultur despre care se informa și papa — el sublinia deosebita ocrotire cerească manifestată principelui care a învins pe păgîni, printre cei uciși fiind și *„miser Michael Voivoda olim... nunc vero turco facto"*.

Impresia creată de acest comunicat avea drept scop discreditarea domnului Țării Românești, mulțumită confuziei voite cu Mihnea Turcitul, care de altminteri nu a luat parte la acea campanie a lui Sinan (vezi textul în cele două broșuri germane din anexă).

În urma venirii nunțiului Visconti la 16 mai și a celebrării căsătoriei cu arhiducesa la 6 august, precum și a emiterii decretului de către dietă în favoarea iezuiților și în general a tuturor catolicilor, misiunea lui Carrillo putea fi socotită ca încheiată în modul cel mai satisfăcător. Dar realitatea era alta. Din acest moment Sigismund se desparte sufletește de duhovnicul său pe care îl face răspunzător de falimentul căsătoriei sale și al alianței habsburgice. Înstrăinarea aceasta iese în evidență cu prilejul adoptării, ca duhovnic în preajma campaniei din Țara Românească, a franciscanului Francesco Pastis din Candia. Carrillo va fi însă folosit în toate chestiunile comportînd un apel desperat la Roma: de pildă în chestia Bathoreștilor, și foarte curînd în cea a conflictului cu Polonia pentru Moldova. Curînd i se va părea lui Sigismund că nu-i mai ajung strădaniile nunțiului Visconti și ale lui Carrillo și că îi mai trebuie și un reprezentant al său direct la Roma, de preferință un membru al familiei Genga, Gianbattiata, sau Simon pentru care cere în octombrie 1595 purpura de cardinal.

În timpul campaniei din Țara Românească rolul lui Carrillo, rămas în Transilvania, a constat în întocmirea buletinelor de victorie. După aceea a fost trimis de Sigismund la Lipova de curînd ocupată, spre a studia posibilitățile ridicării unui colegiu iezuit acolo (!). Nu știm dacă, în criza morală declanșată de înfrîngerea și uciderea lui Ștefan Răzvan, Sigismund a apelat sau nu la Carrillo. Acesta îl însoțește împreună cu nunțiul Visconti și cu Josica la Praga, călătorie hotărîtă brusc de Sigismund fără să fi consultat pe vreunul din sfetnicii săi. În schimb, favoritul său Cosimo Capponi cunoștea gîndul tainic al principelui de a face o călătorie secretă la Loreto în Italia. Dar despre intenția lui Sigismund de a renunța la principat, nu a răsuflat absolut nimic pînă la propunerea făcută de el însuși direct împăratului. Motivul acestui gest este analizat cu luciditate de nunțiu și de Carrillo, vorbind liber cu nepotul papii, generalul Giovan-Francesco Aldobrandini: „Ei spun ca este atît de înfricoșat *(essere in tanta timore)* încît ar face orice învoială pentru a se elibera de acel principat al Transilvaniei". — Dar o atare renunțare putea periclita situația taberei creștine. Se țese așadar un fel de conspirație a tăcerii. Principele trebuia încurajat, lăudat, lingușit. Carrillo este trimis urgent la papă și de acolo la regele Spaniei cu o scrisoare de la Rudolf al II-lea pentru bani și pentru conferirea ordinului Lînei de aur (Toson) fără de care nu se putea ține piept turcilor! La 16 martie pleacă din Viena, apoi la 16 aprilie din Roma și ajunge la Madrid la 16 mai! Bătrînul Filip al II-lea, bolnav, la Toledo, îl primește și îi acordă și bani, și promisiunea sprijinului diplomatic față de Polonia, și cooperarea flotei spaniole la o eventuală campanie în Balcani și, în sfîrșit, Lîna de aur pentru tînărul erou pe care îl va slăvi Lope de Vega într-una din piesele sale sub numele de „principele prodigios", alături de care va fi înfățișat și Carrillo sub cel de „maestro". La întoarcere trebuia să se oprească pentru a primi efectiv la Veneția

banii făgăduiţi de papă. Deghizat ca soldat, el străbate sudul Franţei şi valea Padului spre lagune, şi apoi, în grabă, se îndreaptă cu banii spre Alba Iulia unde ajunge, în sfîrşit, la 15 septembrie. Dar aici, ca un trăsnet, află că trebuie să plece iar, de astă dată la Roma, la Graz şi la Praga, spre a desface tot ce făcuse cu atîta greutate, şi să se străduiască de rîndul acesta pentru o anulare (a căsătoriei) şi o renunţare (la principat).

Discuţiile se prelungesc peste măsură. Pînă la sfîrşitul anului nu se păşise încă la rezolvarea definitivă a problemei compensaţiilor de oferit lui Sigismund. Acesta trimite un ultimatum. Dacă nu se ajunge la o încheiere în ianuarie 1598, el e liber să facă pace cu turcii! La 28 ianuarie Carrillo e la Alba Iulia cu acordul definitiv privind compensaţiile la renunţare. Dar problema adevărată e cea a predării principatului. Către cine va fi făcută? Şi cînd? Arhiducele Maximilian desemnat de împărat nu se grăbea. Trebuia ca dieta generală de primăvară să lichideze această chestiune. Căci erau riscuri mari: fie că se răzgîndea Sigismund, fie că refuza dieta încuviinţarea necesară. Carrillo era pentru soluţii de moment, şi de persoană. După o încercare zadarnică de a ocoli soluţiile radicale prin compromisul ingenios al unei tovărăşii frăţeşti între Sigismund şi arhiducesă (indiferent de faptul că el voise să o ucidă de mai multe ori şi că răspîndise zvonuri calomnioase despre o pretinsă intrigă a ei cu un secretar particular fugit la tătari) — el se opreşte la expediente parţiale. O dată ce Sigismund se declarase doritor să îmbrăţişeze starea ecleziastică, trebuia satisfăcut cît mai repede, căci acest pas crea ireparabilul, tăind orice posibilitate a unei reveniri ulterioare. Iar greutăţile rezultînd din zăbava lui Maximilian puteau fi neutralizate printr-o regenţă interimară a arhiducesei care ar. urma chiar să se mărite cu acest văr al ei, de cum va fi fost anulată căsătoria cu Sigismund.

Mai tîrziu, după reîntoarcerea intempestivă a acestuia şi pornirea unor pertractări simultane cu împăratul, cu Andrei Báthory şi cu turcii, Carrillo observînd starea sănătăţii lui cu accese mult prea frecvente de „colici" (crize nervoase?) adaugă cu pioasă speranţă: „Facă Domnul cum va fi mai bine!"

Dar înainte de toate era nevoie de grabă, şi caracteristica negocierilor habsburgice continua să fie zăbava. Şi instabilitatea lui Sigismund deschidea perspective stranii. Josica, în rivalitate ascunsă cu Bocskay, încearcă un demers ciudat pe lîngă Visconti, arătîndu-şi îndoieli poate sincere şi unele speranţe nu îndestul de mascate, recomandînd şi anume soluţii spre a fi comunicate mai departe. Visconti comunică totul lui Carrillo spre a-l informa acesta prin Speciano pe împărat. După Carrillo toate acestea nu ar fi decît himere născute din ambiţia lui Josica! Important e să vină comisarii imperiali înainte de închiderea dietei şi să aibă depline puteri pentru a prelua conducerea. La 4 aprilie are loc declaraţia de renunţare în faţa comisarilor şi totodată şi arestarea neaşteptată a lui Josica din porunca lui Sigismund! Nu ar fi exclus să găsim aici tot mîna lui Carrillo. Motivarea arestării din scrisoarea sa din 5 aprilie se inspiră prea mult din scrisoarea lui Visconti către acesta pentru ca să nu fie o legătură strînsă între ele. S-ar părea că din nou Sigismund avea nevoie de prezenţa lui Carrillo pe care ţinea să-l ia cu el în Silezia. Această prezenţă era cu atît mai necesară, cu cît orice contrarietate putea determina un act necugetat, cu atît mai primejdios, cu cît Maximilian zăbovea să treacă în Transilvania. Chiar papa — în loc să grăbească formalităţile anulării căsătoriei şi acordarea ordinelor religioase lui Sigis-

mund care s-ar fi dus îndată după aceea la Roma — lăsa cîmp liber tuturor şicanelor birocratice ale procedurii de anulare a căsătoriei. Şi în timpul acesta scrisorile lui Sigismund rămîneau fără răspuns. Carrillo este trimis la Praga să protesteze contra stării de ruină a castelelor date ca reşedinţă lui Sigismund şi să anunţe venirea iminentă la curte a acestuia. Cînd soseşte Carrillo cu vestea că a obţinut pentru Sigismund frumosul castel Leithemisch cerut de el, dar că apariţia sa la curtea împăratului ar fi deocamdată inoportună — este concediat ca o slugă. Sigismund porneşte în goană înapoi spre Transilvania. Trimis de papă după el, Carrillo găseşte la curte o situaţie cu totul nouă, anume tocmai cea preconizată de el fără succes mai înainte: o mare dragoste şi cordialitate domnind (aparent) între Sigismund şi arhiducesă. Sînt trimişi delegaţi la împărat pentru a se reveni asupra renunţării şi a se cere restituirea cetăţilor ocupate de imperiali sau pentru tratarea unor noi condiţii de renunţare. Dacă nu putea ajunge la nici o soluţie, Sigismund nu-şi ascundea intenţia de a se înţelege cu turcii. Carrillo, primind instrucţiuni de la papă să nu se depărteze de loc de Sigismund, caută acum să-l însoţească în oraşele saşilor şi chiar să-l urmeze singur la Mediaş unde se deschidea dieta, arhiducesa rămînînd în castelul de la Făgăraş. Dar Sigismund îl trimite înapoi şi îi porunceşte să meargă la Alba Iulia. Un timp a nutrit credinţa că informaţiile pe care le trimetea în taină îi puteau primejdui viaţa. De altminteri însăşi arhiducesa s-a temut să transmită o scrisoare a lui, reţinînd-o mai multe zile.

Cu a doua renunţare a lui Sigismund se termină rolul lui Carrillo, în Transilvania. Merge la Roma şi la Praga, să dea seama de desfăşurarea întregului proces şi să urmărească obţinerea brevelor de anulare a căsătoriei lui Sigismund. El rămîne la iezuiţii din Ungaria ca rector al Colegiului de la Vagsellya. În 1600 e numit provincial al iezuiţilor din Austria. El se bucură de tot sprijinul familiei arhiducale de la Graz. O soră a arhiducesei Maria Cristierna se măritase cu tînărul rege al Spaniei Filip al III-lea. Este amestecat într-o intrigă a arhiducilor asociaţi pentru a impune împăratului punctul lor de vedere cu privire la ordinea succesorală la imperiu. În 1606 (8 ianuarie) Sigismund Báthory, la cererea lui, arată în scris că renunţarea sa la principat nu a fost făcută la sugestia iezuiţilor şi a lui Carrillo, ci dimpotrivă în ciuda tuturor stăruinţelor acestuia de a părăsi gîndurile sale de plecare. În 1611 Sigismund îi scrie din Praga arătînd regimul la care a fost supus timp de 14 luni, tratat ca un prizonier şi lipsit de bunurile sale, şi îi cere sa intervină pe lîngă regele Spaniei pentru a i se mări pensia sau a i se restitui *„le mie provincie"*. Din primăvara anului 1608 funcţionează ca rector al Colegiului iezuit din Alcala (Spania). Pînă la moartea sa, la 22 octombrie 1618, Carrillo mai deţine şi alte funcţii importante.

Despre rolul lui Carrillo au scris mai toţi istoricii evenimentelor din Transilvania din anii 1592—1599, fără însă a cunoaşte temeinic materialul documentar dat la lumină abia în 1906 şi 1943 de către A. Veress. Într-adevăr, abia de la publicarea celor două volume de scrisori şi corespondenţă poate fi vorba de o prezentare obiectivă a activităţii sale. Primii paşi spre o reconsiderare a acţiunii sale au fost făcuţi de A. Szilágyi cu prilejul pregătirii spre publicare a actelor dietelor Transilvaniei: *Monumenta comitialia Regni Transylvaniae* (Budapesta 1876—1898), cînd a dat la iveală circa 50 de scrisori ale lui

Carrillo din anii 1597—1599. (A Szilágyi *Carrillo Alfons diplomacziai működése* (1594—1598) apărut în „Értekezések a történelmi tudomány köréből", vol. VI, nr. 10, Budapesta, 1877). Dar aportul cel mai important îl constituie volumul I de corespondenţă dat de A. Veress, *Epistolae et Acta P. Alfonsi Carrillii S. J. (1591—1618)* în *Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria*, vol. XXXII (Budapesta, 1906), completat în 1943 cu vol. II, publicat în aceeaşi colecţie, vol. XLI. Titlul maghiar este *Carrillo Alfons Jezuita, atya Levelezése és Iratai (1591—1618)*. Pentru înlesnirea cititorilor vom cita peste tot Veress, Carrillo, I (sau eventual II cînd va fi cazul). Dintre aprecierile mai recente vom cita pe cea a lui A. Randa, *Pro republica christiana Die Walachei im „langen Türkenkrieg" der katholischen Universalmächte (1593—1608)*, München, 1964. Dar cea mai importantă valorificare a materialului publicat se află în lucrarea iezuitului László Szilas: *Der Jesuit Alfonso Carrillo in Siebenbürgen 1591—1599* (Roma, 1966), o adevărată încercare de reabilitare, subliniind străduinţa lui Carrillo de a-l abate pe Sigismund Báthory de la gîndul primei sale renunţări. Autorul nu a urmărit atît să reconstituie portretul moral al vestitului iezuit, cît să arate atitudinea sa faţă de unele iniţiative ale lui Sigismund. Anumite aspecte ale acţiunii lui Carrillo sînt atinse mai mult formal, autorul neţinînd să tragă toate concluziile sugerate de material. De exemplu, cu privire la rolul lui Carrillo în uciderea senatorilor I. Gálfi şi Paul Gyulai, sau în epilogul aşa-zisei conspiraţii din 1594, sau în lovitura de graţie dată lui Josica în chiar ziua declaraţiei de renunţare a lui Sigismund. De fapt pe autor nu-l interesează problema sincerităţii lui Carrillo, ci a fidelităţii sale la o cauză socotită de valoare superioară. Cît priveşte atitudinea lui Carrillo faţă de ţările noastre, constatăm că din anul 1598 el nu se mai face ecoul denunţărilor calomnioase ale lui Sigismund faţă de Mihai Viteazul de pildă, ci dimpotrivă arată preţuire pentru atitudinea sa, primind cu satisfacţie şi vestea înfrîngerii cardinalului.

SCRISOARE[1] CĂTRE AQUAVIVA[2]

1592 mai 17

p 24 La începutul lunii mai mi-au adus două scrisori ale sfinţiei voastre măritul domn Josica şi reverendisimul Amalteus, a cărui fire şi a cărui pietate le-am găsit spre marea mea mulţumire sufletească întocmai aşa cum le-aţi descris sf. voastră. Aflînd de venirea lui în Transilvania, serenisimul principe ne-a trimis, pe măritul domn Cristofor Kereszturi, căpitanul cetăţii Chioar, şi pe mine de la Alba Iulia la hotarul ţării ca să-l întîmpinăm şi să-l aducem spre el cu toată cinstea. Am fost totuşi siliţi să ne oprim împreună cu reverendisimul la Clujmănăştur de cincisprezece zile în-

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de Veress în vol. *Carrillo Alfons Jezsuita-atya levelezése és iratai (1591—1618).* (Actele şi corespondenţa părintelui iezuit Alfons Carrillo), Budapest, 1906 în *Mon. Hung. hist. Dipl.*, vol. XXXII). Va fi citat mai departe Veress, *Carrillo,* I) spre deosebire de vol. II apărut tot în *Mon. Hung. hist Dipl.*, vol. XLI.

[2] Secretarul general al societăţii iezuiţilor, începînd din 1583.

coace, din cauza ceauşilor sultanului care au sosit de la Constantinopol la Alba Iulia după plecarea mea. Vor fi sloboziţi pînă în cîteva zile şi îndată după plecarea lor reverendisimul va merge la Alba Iulia ca să trateze *(agat)* cu serenisimul. Căci nu ar fi fost potrivit ca să se arate reverendisimul cît erau turcii de faţă. Apoi cît priveşte rezultatul aşteptat de la venirea reverendisimului, acesta nu va putea fi obţinut aşa curînd, după cum am mai arătat adesea în scrisorile mele, dar totuşi, aşa cum nădăjduise, ea (= venirea aceasta) va arunca sămînţa din care să se culeagă la vremea sa rodul nespus de salutar, dacă nu va fi împiedicat de păcatele noastre. A ajuns aici după terminarea comiţiilor parţiale în care nu s-a tratat nimic referitor la religie şi nici nu era momentul potrivit pentru a se trata. Dumnezeu cel puternic va da pînă în cele din urmă binecuvîntarea sa la vremea potrivită mai ales dacă reverendisimul va împăca şi readuce la bună înţelegere, precum doreşte şi a hotărît să-i aducă, pe fraţii Báthory împreună cu serenisimul. Căci această dezbinare întîrzie lucrurile nespus de mult . . .

1592 iunie 26, Alba Iulia[3] p. 27

. . . Eu de o lună şi jumătate l-am însoţit pe reverendisimul Attilio Amalteo nunţiul[4] sanctităţii sale, în care timp cercetînd o bună parte a Transilvaniei s-a achitat de misiunea sa faţă de ilustrisimul cardinal Báthory şi faţă de ilustr. Ştefan Báthory. Ieri seară în sfîrşit l-am condus la Alba Iulia unde a fost primit cu toată cinstea. Mîine dimineaţa va avea audienţă publică. Negreşit el este un bărbat cu multă iubire pentru noi, chibzuit şi pios care se poartă aici neîncetat cu multă dibăcie spre marea edificare a tuturor. De aceea nu mă îndoiesc că misiunea lui va fi rodnică. Iluştrii Bathoreşti, fraţii[5] serenisimului sînt acum atît de plini de însufleţire pentru reînstaurarea societăţii lui Iisus şi promovarea tuturor celor ce ţin de religia catolică, încît acum îmi promit numai lucruri bune de la ei, afară doar dacă diavolul cu vicleşugurile sale ar împiedica acest bine. În acest lucru, foarte mult s-a străduit reverendisimul nunţiu cu care a cooperat şi puţinătatea mea. Iar serenisimul principe este acelaşi ca mai înainte, adică nu e nevoie să fie mînat din urmă în direcţia aceasta.

. . . Părintele Gabriel este bolnav va trebui trimis înapoi în Austria, tot ca şi părintele Nicolaus Marton care, printre alte cauze, a fost trimis înapoi şi din cauza aceasta.

---

[3] Către acelaşi Aquaviva.

[4] Este singurul loc din această corespondenţă în care îi dă acest titlu. Altminteri îl numeşte doar „reverendisimul" sau o dată sau de două ori „internunţiul".

[5] În documentele medievale latine din Transilvania verii primari erau adesea numiţi fraţi.

1592 august 3, Alba Iulia[6]

p. 28 ...Buna înţelegere între serenisimul şi iluştrii săi fraţi a fost întărită într-un chip uimitor în cursul acestei săptămîni datorită unei născociri pe care au scornit-o duşmanii: şi anume că ilustrul Baltazar Báthory s-ar îndrepta cu cîteva mii de oameni spre Alba Iulia ca în lipsa principelui (care plecase în diferite locuri ca să se recreeze) să ocupe capitala principelui, adică Alba Iulia. Aşadar, serenisimul este rechemat cu scrisori de către domnul cancelar[7], unul din principalii autori ai alungării părinţilor noştri şi duşman al concordiei Bathoreştilor. Serenisimul care se reîntoarce în mare grabă cu poşta, călătorind o noapte întreagă, este rechemat. Sînt chemaţi şi alţi oameni de seamă cu oaste, cancelarul porunceşte şi cetăţii să apuce armele. Soseşte serenisimul încremenit de frică[8], şi apoi după puţine ore urmează şi ilustrul Baltazar fără arme, fără soldaţi, necugetînd cîtuşi de puţin la o asemenea faptă, împreună cu nevasta sa şi cu puţini nobili de curte[9] cu care se întîlnise la Şimleu[10] cu reverendisimul Atilio, fiind şi eu de faţă, de la care şi primise sfatul să vină neîntîrziat la Alba Iulia, după cum a şi venit. Fiind pătrunsă marea înşelare, serenisimul împreună cu toată curtea a primit cu cea mai mare cinste pe ilustrul Baltazar... Iar autorii născocirii care se insinuaseră altădată în graţia principelui au pierdut foarte mult din autoritatea şi milostivirea de care se bucurau faţă de măria sa şi de alţii. De aceea din zi în zi îmi creşte speranţa pentru izbînda pînă în cele din urmă a cauzei religiei...

Un nobil însemnat din secuime[11] a îndrăznit să-şi descarce flinta sa în crucea[12] pe care o purtau catolicii în fruntea unei procesiuni. Acesta, prins pe loc de către domnul Mindszenti[13], foarte bun catolic, a fost îndată ucis din porunca principelui şi averea confiscată, deşi lucrul acesta a fost rău văzut de consilierii şi senatorii de religie adversă.

1592 august 4, Alba Iulia

p. 29 ...Ieri am arătat că datorită unei născociri a duşmanilor religiei, care a fost dată pe faţă, a fost întărită într-un chip minunat buna înţelegere pentru care s-a depus atîta străduinţă din partea reverendisimului internunţiu

---

[6] Către acelaşi.

[7] Wolfgang Kovacsóczy.

[8] *Perculsus timore* — mărturisire importantă de avut în vedere la reconstituirea aşa-zisei conspiraţii din 1594. Ea concordă şi cu caracterizarea lui Sigismund făcută în 1596 de către Visconti şi Carrillo, şi consemnată de generalul Giovan-Francesco Aldobrandini (Veress, *Documente*, V p. 21).

[9] *Aulicis.*

[10] *Somlyo.*

[11] Petru Prybek, nemeş din Odorhei.

[12] *Crucis vexillum* — cruce cu mîner lung, purtată pe sus.

[13] Benedict Mindszenti, căpitan din scaunul Odorhei.

şi dintr-a mea. Azi dimineaţa am vorbit cu serenisimul şi l-am găsit în dispoziţiile cele mai bune şi hotărît să cultive întru toate această prietenie cu ilustrele sale rude Bathoreşti, întrucît vede că de ea depinde propăşirea religiei.

În cursul aceleiaşi convorbiri de dimineaţă serenisimul mi-a cerut ca să pun aici la Alba Iulia pe altul în locul părintelui Gregorius Vasarhelinus, adăugînd pe italieneşte motivul: *Ho paura che non faccia qualche scapato* (Mă tem să nu facă o poznă). Căci în lipsa mea a vrut să excomunice în mod public pe portarul principelui pentru că îşi îngropase fiul în cimitirul ereticilor... Aşadar cum acela este şi bolnăvicios va trebui trimis de acolo, dar în ce loc?

1592 august 22, Alba Iulia

Buna înţelegere între serenisimul şi iluştrii Bathoreşti pe care am promovat-o, reverendisimul Amalteo şi cu mine, întrucît de ea singură depinde toată propăşirea religiei catolice, se întăreşte din zi în zi prin darul domnului. Cît va dăinui vor putea fi sperate toate bunele împliniri. Toate acestea le va înţelege mai pe larg de la reverendisimul Attilio. p 31

[La Feneş lîngă Cluj, care aparţine cardinalului Báthory şi unde se încuibase un pseudoepiscop calvin, l-a introdus ca paroh pe Valentin Lado.

Părintele Greg. Vasarhelinus a fost atît de bolnav de două săptămîni, încît Carrillo a fost silit să-l trimită cu voia principelui la el în patrie.

Pe părintele Gabriel — care nu se mai putea folosi de mîinile sale şi era atît de bolnav, a fost silit a-l trimite înapoi în Austria pînă în două săptămîni. El însuşi a rămas singur, fără nici un ajutor.]

1592 septembrie 27, Alba Iulia p. 32

Acuma s-au ţinut comiţiile aşa-zise parţiale[14], în care desigur pe drept cuvînt nu s-a făcut nimic. Deşi chestiunea aceasta cere comiţii generale pentru care momentul şi starea lucrurilor nu sînt încă pe deplin potrivite, totuşi pe zi ce trece toate se rînduiesc pentru o mai bună îndeplinire a acestui lucru, după ce au fost aduşi la bună înţelegere iluştrii Bàthoreşti împreună cu serenisimul principe, şi acuma chiar cu cancelarul[15] datorită cărui lucru a fost îndepărtat un obstacol considerabil. Căci astfel este acum // confirmată buna înţelegere încît acuma nu mă mai tem că aceasta nu ar fi solidă şi permanentă. Acuma este cu desăvîrşire demonstrată nevinovăţia şi fidelitatea Bàthoreştilor în toate chestiunile în care erau pîrîţi şi primejduiţi să-şi piardă viaţa; p 33

---

[14] Dietele sau comiţiile parţiale se ţineau fără participarea „celor trei naţiuni" ci numai a nobilimii din comitate. În aceste adunări se pregăteau lucrările dietei generale.
[15] Kovacsóczy.

de asemenea a fost dat pe faţă impostorul şi autorul tuturor tragediilor, un bărbat bineînţeles străin de religia noastră, şi considerabil prin locul său de vază, căruia nu o să-i meargă bine de acum încolo.

Serenisimul le-a dezvăluit iluştrilor Bathoreşti că, atunci cînd i-au avut pe toţi contra lor, nu m-au avut decît doar pe mine ca apărător, şi acest lucru este foarte adevărat. De aceea, pentru acest motiv, şi Serenisimul şi ilustrisimii ne aduc adesea mari mulţumiri şi ne sînt atît de îndatoraţi cu toţii împreună, încît nu aş putea dori o dispoziţie sufletească mai bună faţă de noi. Şi mai declară şi foarte mulţi, ale căror bunuri şi viaţă erau în cumpănă, că noi le-am fost îngeri de pază şi ocrotitori. Dumnezeu ştie cu cîtă strîngere de inimă trăiam tot timpul cît rezultatul era îndoielnic.

În Moldova se poartă luptă între doi care se bat pentru domnie. De aici au fost trimise cîteva mii de oameni în ajutorul lui Aron care a fost alungat de cazaci[16].

1592 noiembrie 4, Alba Iulia

p 36 ... [Despre iminentul război al creştinilor cu turcii] cu privire la care mă tem şi se teme şi serenisimul să nu fie silit şi el să poarte război cu creştinii. I-am spus că acest lucru nu poate fi împlinit cu conştiinţa liniştită şi fără ca să sufere şi l-am îndemnat să ceară sfatul sanctităţii sale ...

... Dacă ar fi constrîns să se ridice contra creştinilor nu aş socoti că se cade ca vreunul dintre ai noştri să mai rămînă aici. Ştiu că bunul principe are gîndurile cele mai bune, ca şi pentru cauza noastră, împreună cu ilustrisimii Bathoreşti, dar firea *îi face mai ales pe tineri să făptuiască multe lucruri fără dreptate şi echitate.*

Buna înţelegere a acestor bărbaţi *(heroum)* este pînă acum statornică. Şi împotriva voii mele s-a răspîndit peste tot că numai prin sfatul meu au fost ei salvaţi împreună cu mulţi alţii. De aceea, deşi aud bine că sînt lăudat în toată ţara şi sînt preţuit, trebuie totuşi să mă tem cu tot dinadinsul ... etc ... acest lucru stîrneşte o mare ură la aceştia ... Mareşalul <Ioan Gálfy> este socotit acuma autorul acelor trădări şi dezbinări, şi de aceea este lipsit de toate slujbele sale şi scos de la curtea şi din leafa principelui.

[Are de gînd să-i ceară principelui să hotărască un termen cert, pentru discutarea chestiei iezuiţilor ... Negreşit principele este foarte doritor al acestui lucru ... // şi tot astfel şi toţi Bathoreştii care acuma îmi sînt cu toţii
p 37 foarte îndatoraţi ... etc ...] ... Serenisimul a trimis de aici în Moldova la sfîrşitul primăverii o oaste împotriva cazacilor, la cererea turcilor. La sfîrşitul lunii trecute ea a cîştigat o victorie însemnată contra cazacilor, capturînd pe domnul pe care îl aduseseră în Moldova după ce alungaseră mai întîi pe cel cu numele de Aron căruia i s-a restituit acum domnia.

---

[16] Veniţi cu Petru Cazacul.

1592 decembrie 13, Cluj

[Despre autorii dezbinării dintre principe şi Bathoreşti care au fost îndepărtaţi de la curte.] Aceştia erau: domnul // Gálfy, mareşalul serenisimului principe şi al principatului, şi domnul Paul Iulanus <Gyulai>[17], consilier al serenisimului şi senator, amîndoi duşmani de frunte ai religiei, amîndoi autori ai alungării părinţilor şi care după aceea se împotriveau cel mai mult rechemării lor. În săptămîna trecută principele a trimis ostaşi la castelele şi curţile lor ca să-i ucidă[18]. Gyulai a fost găsit acasă şi îndată a fost tăiat. Gálfy însă mirosind decretul a fugit la timp şi din această cauză au fost confiscate castelul şi bunurile sale foarte bogate. Dar Dumnezeu ... a făcut ca atunci cînd mai că ajunsese la frontiera cu Turcia şi nu mai avea decît două mile de străbătut să fie oprit de un căpitan al serenisimului, şi astfel acum a fost readus şi e ţinut în închisoare sub bună pază. De care fapt au fost atît de deprimaţi[19] duşmanii religiei, încît s-ar putea acuma hotărî orice. Comiţiile generale se vor aduna peste cîteva luni ... Serenisimul şi Bathoreştii au de gînd să încerce lucrul a doua oară, şi sînt atît de însufleţiţi şi înţeleşi între ei ... etc. p. 38

... A venit la noi părintele Ioan Mediomontanus din Moldova întrucît nu mai poate rămîne acolo în siguranţă ... Din 13 decembrie din Cluj. Sînt acuma aici cu serenisimul pe care îl însoţesc în iarna aceasta în timp ce vizitează diverse locuri ale stăpînirii sale.

1592 decembrie 13, Cluj[20]

[Aminteşte de îndepărtarea celor doi autori ai dezbinării dintre Sigismund şi Bathoreşti] ... I s-a părut însă serenisimului să dea celor doi o pedeapsă atît de grea încît să le fie altora de pomină ... [Ca în scrisoarea precedentă, apoi]: Însă domnul Gálfy ... într-o noapte înainte de a veni soldaţii a fugit — castelul „Ujvar"[21] împreună cu celelalte bunuri ale sale a fost confiscat ... şi cînd a ajuns la hotarul ţării la Beiuş[22], de unde putea veni într-o jumătate de zi la prima cetate a turcilor, Inău[23], îşi schimbase numele şi îşi spunea acum Ordög[24] Ianos, nume vrednic de acea persoană, a fost prins chiar la acel hotar de către slujbaşul acelor mine[25]. De acolo a fost dus la Oradia şi este ţinut în cetate de unde va fi dus apoi în cetatea Hust. Se ocupă acuma foarte mulţi de eliberarea lui. Sfinţia voastră poate să scrie neîntîrziat principelui părerea p. 39 p 40

[17] Fost secretar al regelui Ştefan Báthory.
[18] *Capite plecterentur.*
[19] *Cristas deposuerunt.*
[20] Scrisoare către Leleszi.
[21] *Ujvar.*
[22] *Belinyes.*
[23] *Jenö.*
[24] = Dracu.
[25] Identificat de editor: Petru Csukat.

sa în această privinţă. Ea ştie că eu nu pot vorbi liber *„propter irregularitatem“*[26].

În săptămîna aceasta Ioannes Jó, pastor (minister) de vază din Alba Iulia, deşi nu suferea de nici o boală, a fost găsit mort în aceeaşi noapte în care se îngrijise să fie omorît copilul pe care îl avusese de la o femeie pe care o avea la el ca o soră, pentru ca să nu se afle lucrul. Şi aşa s-a întîmplat ca în ziua următoare tatăl şi fiul au fost îngropaţi morţi, şi puţin după aceea mama a fost îngropată de vie după sentinţa dată conform legilor ţării . . .

1593 februarie 12, Alba Iulia[27]

p. 42 . . . Acel domn mareşal Gálfy rămîne în aceeaşi închisoare, şi nu se crede să mai rămînă în viaţă decît puţine zile, întrucît în zilele din urmă toate bunurile lui au fost date altora după marea osîndă a lui Dumnezeu *(magno Dei iudicio)*.

1593 martie 30, Alba Iulia

p. 43 . . . Sînt cele mai mari speranţe de izbîndă în chestiunea iezuiţilor, întrucît buna înţelegere între aceşti bărbaţi a fost confirmată şi doi din cei mai mari duşmani ai religiei catolice, şi cu spiritele cele mai energice şi-au pierdut capul, adică domnul Paul Gyulai, consilier şi senator al ţării puţin înainte de Crăciun[28], iar domnul Gálfy, şi el consilier şi mareşal, acum cincisprezece zile. Acela în casa proprie, acesta în cetatea Hust în care a fost aruncat drept închisoare de către serenisimul (şi ţinut) o lună şi jumătate. Astfel fiind înlăturate piedicile cele mai mari, serenisimul şi ilustrisimii Bathoreşti au hotărît să atace serios în viitoarele comiţii chestiunea religiei.

1 mai, Alba Iulia

p. 44 Nu a venit părintele Merclerus . . . aşteptat din Polonia, ci numai părintele Ioannes Mediomontanus, care, fără nici o chemare, ci din cauza primejdiilor războiului s-a refugiat din Moldova la mine şi acuma stă în reşedinţa de la Fenes.

[Înlăturarea piedicilor prin supliciul lui Gálfy şi Gyulai şi concordia cu Bathoreştii.] Pe lîngă acestea în săptămîna aceasta a fost făcut mareşal un foarte bun catolic, domnul Pancratie Sennyei.

---

[26] Iezuiţii nu aveau să se amestece în chestiuni de ucidere sau condamnări la moarte sub sancţiunea unei asemenea decăderi. Existau însă dispense, cerute de altminteri de mai înainte de către Carrillo dar fără a le fi obţinut. Ioan Leleszi intra în condiţiile de scutire şi deci nu avea a se teme de această opreliște.

[27] Aceasta şi scrisorile următoare sînt adresate lui Aquaviva.

[28] La 10 decembrie.

[DESPRE RENUNŢAREA LUI SIGISMUND ŞI ARESTAREA LUI JOSICA]

1598 aprilie 5, Alba Iulia[29]

După plecarea domnului nunţiu[30] şi sosirea p. 278
la Alba Iulia a celor trei ambasadori imperiali[31], ieri s-a deschis dieta în care alteţa sa însăşi a făcut propunerea <de renunţare> şi după ce s-a retras el, toţi au răspuns că vor să moară pentru serenisima Casă de Austria. Azi încep
toţi să depună jurămîntul de credinţă pentru împărat // . p. 279

În aceeaşi zi a fost arestat, de către alteţa sa, cancelarul[32] pentru vina de a fi umblat după principat, şi a fi încercat cu scrisori diverse să inspire teamă maiestăţii sale născocind că ţara ar vrea să dea în mîinile turcilor pe

---

[29] Către cardinalul Petru Aldobrandini (text latin).
[30] Alfonso Visconti, plecat la 30 martie pentru a nu fi de faţă la renunţare.
[31] Istoricul Istvanffy, doctorul Pezzen şi episcopul de Vać.
[32] Ştefan Josica.

succesor, sau să-l omoare, lucru născocit doar din capul său, şi i s-a confiscat averea în folosul maiestăţii sale[33].

Serenisima[34] voia foarte hotărît să plece la Graz (dar va trebui să vină neîntîrziat la Alba Iulia pentru a prelua cîrmuirea... etc.).

[Dare de seamă a situaţiei aflate de Carrillo la reîntoarcerea sa în Transilvania din porunca papii][35].

1598 noiembrie 11, Chioar

p. 313 În ziua de 4 noiembrie l-am găsit pe serenisimul Sigismund în cetatea episcopală Gilău unde se retrăsese de la armată[36] potrivit cu voinţa ţării şi cu
p. 314 îndemnul serenisimului Maximilian[37] //. Şi în cele din urmă deşi Alteţa sa dorea ca armata sa să urmărească împreună cu cea imperială pe turci în retragerea lor, cînd aceştia s-au retras de la Oradea, lucru <care ar fi fost> de cel mai mare folos pentru creştinătate, nu s-a făcut totuşi astfel, căci turcii au cîştigat succese în drumul şi în retragerea lor. Dar dacă ar fi existat încredere între cele două părţi creştine, cred că lucrurile s-ar fi petrecut altfel, şi de aceea pînă nu se va face împăcarea dintre Transilvania şi maiestatea sa, nu se poate spera prea mult bine. Alteţa sa a primit foarte bine recomandarea transmisă de mine din partea papii şi e doritoare să persevereze contra turcului; dar zice că nu ar putea-o face fără ajutor de bani[38], ceea ce văd ca este mult prea adevărat — şi fără o împăcare cu maiestatea sa (cu) restituirea Oradiei[39] şi de aceea ar fi bine să vină curînd nunţiul apostolic.

Aud că înainte de sosirea mea serenisimul a început să trateze şi împăcarea sa cu domnii Bàthoreşti.

---

[33] Vezi şi *Carrillo*, I, p. 279 (scrisoarea din 10 aprilie 1598 către arhiducesa-mama: principele renunţă la principat şi se retrage ca simplu particular la Kisfalud). „Toate s-au petrecut în cea mai mare linişte după ce a fost arestat mai întîi cancelarul, precum am scris mai înainte".

[34] Ea se afla în cetatea Chioar ca o primă etapă în drumul ei spre Graz. După toata comedia afecţiunii jucată de Sigismund la reîntoarcerea sa în Transilvania, acum el revine la atitudinea sa firească (*ibidem*, scrisoarea lui Carrillo, din 10 aprilie 1598 p. 280. P.S. — Serenisimul nu o va mai vedea pe serenisima, totuşi nu are importanţă. Nu am obţinut nici banii pe care îi speram pentru întreţinerea serenisimei. Dumnezeu să-l cruţe pe el, e vrednic de plîns, căci e cu totul orbit. Acestea le spun doar seninătăţii voastre.)

[35] Scrisoare italiană adresată cardinalului Petru Aldobrandini.

[36] Pentru apărarea Oradiei de turci. La renunţarea din aprilie ea fusese ocupată de armata imperială, astfel că venirea lui Sigismund spre Oradia, sub ochii turcilor, putea crea situaţii primejdioase.

[37] Venit să apere Oradea, dar oraşul nu l-a primit aşteptînd un ordin expres al împaratului (vezi relaţia contelui Isolano în V e r e s s, *Documente* V, p. 196 ş. u.).

[38] *Senza agiuto di quatrini.*

[39] Sigismund, cerea restituirea Oradiei, ca şi cea a celorlalte cetăţi transilvănene

Serenisima[40], la care am ajuns alaltăieri, s-a retras în această cetate din cauza războiului. Se va întoarce curînd la Alba Iulia... Mîine mă voi duce la serenisimul Sigismund... Înţeleg că nu s-a consumat căsătoria pînă acum... <lucrurile> merg bine. Serenisimul scrie stăpînului nostru papa pentru confirmarea „episcopului ales“ de Alba[41].

Din Chioar la 11 noiembrie 1598

1598 decembrie 9, Alba Iulia[42]

După ultima mea scrisoare acum trei săptămîni din Chioar unde am lăsat-o pe serenisima, alteţa sa s-a întors la Alba Iulia, unde amîndoi principii se înţeleg bine[43] şi după cît se vede pe din afară nu s-ar putea dori mai mult. De ar da domnul să fie aşa şi în adîncul sufletului //. Principele şi senatorii au hotărît să trimită o delegaţie formată din episcopul ales al Transilvaniei şi Ştefan Bocskay pentru împăcarea cu împăratul. Sigismund a trimis încă de mai înainte în Polonia pentru o împăcare cu Bathoreştii. p. 315 p. 316

1599 ianuarie 2, Alba Iulia[44]

[Sosind solvconductul pentru delegaţii către împărat, este socotit insuficient şi se amînă trimiterea lor pînă după consultarea adunării senatorilor împreună cu comiţii de comitat şi cu juzii regeşti, care trebuie să se pronunţe cît de curînd] //. Alteţa sa e pe zi ce trece mai scoasă din fire de progresul pe care îl realizează împotriva (sa)[45] imperialii în jurul Oradiei, şi al Băii Mari[46], serenisimul Maximilian cerînd în numele maiestăţii sale Beiuşul[47], ca fiind un castel ce ţinea altădată ca jurisdicţie de Oradea, măcar că a rămas sub ascultarea alteţei sale. Mă tem că şi dacă s-ar împăca lucrurile, ele să nu aibă stabilitate din cauza exasperării cugetelor. Mă silesc cît pot, ca să se rămînă alături de creştini... Să ştiţi că starea lucrurilor, şi prin urmare (şi) condiţiile păcii sînt acum atît de deosebite de cele din momentul cînd a plecat domnul conte Sigismondo de la Torre, cît e cerul de pămînt, din care cauză, fără a mă consulta, alteţele lor au scris domnului conte că nu mai e nevoie să p 316 p. 317

---

[40] Arhiducesa.
[41] Episcopul Dumitru Napragy.
[42] Către acelaşi.
[43] Ambii principi (Sigismund şi arhiducesa) *stanno bene.*
[44] Către acelaşi.
[45] *Per il progresso che fanno contra i Cesariani.*
[46] Ribulino (schimbarea lui v. în b. caracteristică spaniolilor, revine destul de des la Carrillo. Aici e vorba de *Rivulus dominarum).*
[47] *Belényes.*

stăruie în solia sa ... Serenisimul este adesea bolnav, de colică[48], a treia oară într-un interval de o lună. Se îmbolnăveşte într-adevăr foarte des. Nu ştiu dacă va trăi mult. Să facă Dumnezeu cum va fi mai bine! ...

1599 ianuarie 17, Alba Iulia[49]

p. 319 [Au plecat delegaţii de 14 zile, dar ei vor cere restituirea cetăţilor şi, dacă refuză împăratul, atunci vor trata schimbul, şi dacă // nu vor fi satisfăcuţi nici în această privinţă, atunci principele va fi silit să se înţeleagă cu turcii. A fost trimis la 16. I, un fost ceauş reţinut ca prizonier pentru a oferi turcilor condiţii de pace fără vreun amestec în războiul contra creştinilor, arătînd totodată că în acelaşi timp se poartă tratative şi cu împăratul. Tot în aceeaşi zi s-a trimis salvconduct cardinalului Báthory ca să vină neîntîrziat să se întîlnească cu Sigismund la Alba Iulia], lucru care displace mult multor senatori, şi cred că va displace încă şi mai mult împăratului.

[De pe urma acestor trei tratative cu trei foruri atît de deosebite ca realitate şi ca aspiraţii, Carrillo nu întrevede decît încurcături şi nenorociri.] Eu mai de grabă mă tem de rău decît sper binele, văzînd mai ales raporturile dintre soţi rămase în starea lor de odinioară, în afară de cordialitatea exterioară care nu mă satisface fără <înţelegerea> interioară. Şi spun în concluzie că dacă serenisimul rămîne principe, va încerca la orice prilej <o acţiune>, contra împăratului, şi va relua în mîinile sale Oradea cu mai multă uşurinţă dacă Dumnezeu nu-l va împiedica. Ce va face ilustrul d. cardinal nu ştiu, dar atîta pot spune că, rămînînd acest principat electiv, cum va rămîne dacă nu îl ia împăratul, va suferi religia de o mie de ori ... aşa că ... în orice chip trebuie să ne temem de multe rele ... După ce alteţa sa a părăsit calea cea dreaptă pe care fusese pusă de Dumnezeu, cum văd că nu revine la sine, nu sper să poată face bine ...

... Ar fi riscat a se răspunde la cele scrise aici, scrisoarea putînd să cadă în alte mîini ...

1599 februarie 3, Alba Iulia[50]

p 322 După ultima mea scrisoare serenisimul principe a reînceput să bolească de colică a cincea oară în două luni şi jumătate, dar acum e bine, şi în vremea aceasta s-a apropiat mai mult de serenisima, dar totuşi *non so nulla de la consumatione*.

---

[48] Este vorba probabil de accese de nervi. În vremea lui Ioan Sigismund Zapolya care era epileptic se vorbea de asemenea de „colici".
[49] Către acelaşi
[50] Către acelaşi.

Ambasadorii transilvăneni vor fi trecut mîine dincolo de Caşovia. Prin Ungaria iernează mulţi tătari şi turci.

Mihai Voievod şi alţii se tem să nu pătrundă pacostea prin Moldova, de aceea şi-a trimis solii la alteţa sa, ar dori să procedeze iute fiind gata cu armata sa[51]. Nu ştiu ce vor face. Despre ilustrul domn cardinal nu se ştie nimic.

1599 februarie 25, Alba Iulia[52]

[A primit scrisorile cu instrucţiunile din 2 ianuarie de a nu-l părăsi o clipă pe principe şi de a nu lăsa să se ajungă la înţelegere cu turcii.] Toate acestea le voi face şi am făcut tot ce am putut. Şi chiar dacă eu am rămas la Alba Iulia în timp ce serenisimul cutreera pe la saşi[53] unde foarte adesea m-a invitat serenisimul cu toată dragostea ca să merg cu el, şi eu m-am scuzat cu motive valabile, văzînd că au pornit ambasadorii spre Praga — acuma pentru a asculta de stăpînul nostru (papa) plec chiar azi, sperînd să mă întîlnesc mîine cu serenisimul, la care a trebuit să sosească azi sau poate ieri pe seară d. cardinal Báthory.

Tătarii au făcut raite spre hotarul Transilvaniei, cu pagubele obişnuite . . .

Dacă rămîne cu creştinii serenisimul, cred că va voi să fie ajutat, căci într-adevăr este istovit . . .

1599 martie 22, Sighişoara[54]

. . . În ziua de 26 februarie am dat de Alteţa sa cu care pînă acuma tot bat drumul şi îl voi bate înainte cît voi putea. p. 324

După ce am început să stau de vorbă cu alteţa sa mi-a arătat o aprigă dorinţă de a se răzbuna pe împărat, mărturisind că nu se mai poate încrede în el, întrucît, după cît spune alteţa sa (dar eu nu ştiu lucrul acesta din altă parte, şi nu îl pot crede), împăratul uneltea să-l ucidă cît se afla în ducatul Opoliei. După această convorbire am stat de vorbă cu d. cardinal Báthory, căruia i-am explicat nu numai ce era cuprins în scrisoarea ilustrităţii voastre în legătură cu pacea sa cu serenisimul principe, dar i-am explicat şi cum stăpînul nostru (papa) dorea să se facă totul pentru ca serenisimul să fie păstrat în pace cu maiestatea imperială (şi) contra turcului, astfel că dacă d. cardinal ar purcede altfel să nu poată invoca drept scuză că nu a cunoscut voinţa stăpînului nostru.

---

[51] *Desidera remediare per tempo, essendo pronto con il suo essercito.*
[52] Către acelaşi.
[53] Fusese cu arhiducesa şapte zile la Sibiu.
[54] Către acelaşi.

. . . Şi să ştiţi că niciodată lucrurile nu au stat mai rău <ca acuma> căci o dată cu bănuiala împotriva împăratului, strecurată în mintea sereni i-mului prin acţiunea unora, s-a întors dorinţa de răzbunare împotriva căreia am luptat mult şi serenisimul era în parte liniştit, dar acum e mai înflăcărat ca niciodată, şi de aceea tratează alteţa sa cu ilustrul domn cardinal să facă un schimb al acestei ţări cu regele Poloniei şi să-şi lase soţia pe care să o
p. 325 ia ilustrisimul cardinal. // Şi s-a şi scris în Polonia după cît mi se spune şi tratativele sînt în toi. Ei îşi propun să umble cu linguşeli pe lîngă împărat ca să le restituie cetăţile ocupate, şi *să dezlege pe transilvani de jurămîntul care îi tulbură pe mulţi în conştiinţa lor*, şi după aceea ei vor întoarce spatele sub un pretext oarecare, înşelîndu-l.

. . . Vedeţi că acest al doilea tratat[55] este fără dreptate şi fără justificare şi va fi sămînţă de războaie între germani şi unguri pe de o parte, şi între poloni şi transilvani pe de alta. Despre acest tratat nu mi-a dat alteţa sa nici o ştire, dar eu am aflat despre el pe mai multe căi absolut sigure, şi <tratatul> este <încheiat> împotriva voinţei senatorilor[56]. Alteţa sa nu îndrăzneşte să-mi spună nimic, ştiind că eu nu voi aproba asemenea sfaturi.

. . . Vedeţi deci ce trebuie făcut. Eu aş crede ca stăpînul nostru să scrie cît mai degrabă şi în taină regelui Poloniei . . . ca să nu accepte oferta . . . iar împăratului ca să deschidă ochii, şi domnului cardinal ca să acţioneze mereu contra turcului.

Principele a scris ambasadorilor săi de la Praga cu mare supărare declarînd că nu vrea să mai aştepte decît pînă la Paşte[57]. Azi vorbind cu ilustrul domn cardinal Báthory mi-a expus clar punctul despre luarea în căsătorie <a arhiducesei> şi că principele voia să-l facă succesorul său de îndată, dar nu mi-a destăinuit nimic despre schimbul cu Polonia[58]; menţionînd însă schimbul cu imperialii mi-a zis: „Facă domnul să nu trateze despre schimb cu vreun altul, şi ca să nu fie ultima dare în schimb mai rea ca prima". A mai adăugat că nu ar sfătui să-l părăsească pe împărat atît de iute şi fără motiv. Dar e uşor, precum se vede, de a găsi motiv şi pretext pentru acel ce nu e cu adevărat hotărît <să fie> contra turcului.

Aceste rînduri le scriu cu cea mai mare primejdie a mea şi a celorlalţi părinţi <iezuiţi> ai mei, căci de cum va scrie stăpînul nostru regelui Polo-
p. 326 niei, serenisimul va afla îndată prin d. cardinal Báthory // şi îndată vor spune că stăpînul nostru a fost înştiinţat de mine. La Praga nu se ţine nimic secret. Aşadar, vedeţi ce e mai bine de făcut şi dacă ar fi mai bine <să plec> atunci să mă recheme îndată. Eu pentru creştini voi suferi orice.

---

[55] Tratatul cu Andrei Báthory înţeles de Carrillo ca ascunzînd o cesiune făcută Poloniei.
[56] *Et è contra i senatori.*
[57] Adică la 11 aprilie.
[58] *La permuta polonica* (vezi n. 1).

Cît despre nunțiu[59] cred că serenisimul nu-l mai dorește acuma, după cîte mi-a spus astăzi d. cardinal, declarînd că s-ar mulțumi cu mine dacă mi s-ar da facultatea de a da dispensele ce obișnuiesc a fi date de nunțiu. Dar eu găsesc mai degrabă că ar trebui să fiu rechemat din acest labirint primejdios și obositor . . . Facă Domnul cum va fi mai bine . . .

Din Sighișoara, în 2 martie 99

În numele lui Dumnezeu, această scrisoare să fie arsă, și să nu fie copiată, și să nu ajungă în alte mîini decît ale stăpînului nostru, și ale ilustrisităţii voastre, și va fi bine să se păstreze aceeași regulă pe toată durata acestei chestiuni. Și să se bage de seamă cum trebuie să mi se scrie, pentru a nu se aduce vreo vătămare dacă ar fi cumva scrisorile interceptate, ceea ce însă nu s-a întîmplat niciodată pînă acum după cît știu.

1599 martie 17, Făgăraș[60] p. 327

Cele întîmplate de la ultima mea scrisoare încoace sînt că serenisimii au ajuns ieri la Făgăraș, iar azi lăsînd-o aici pe serenisima, serenisimul și ilustrul cardinal vor pleca îndată la Mediaș pentru a ține dieta care va da naștere la multe lucruri. Dea Domnul să nu fie spre vătămarea bieților creștini. Pînă acuma alteța sa e hotărîtă să cedeze în acea dietă principatul ilustrului cardinal, care va da alteței sale anumite bunuri // cumpărate în Polonia, și pe deasupra va mai da niște sume de bani. Deci se crede că alteța sa se va muta îndată în Polonia, lăsîndu-și soția în posesiunea bunurilor pe care le are în Transilvania, ceea ce cred că ea nu va vrea, ci ar dori să se întoarcă la ai săi. Deci în Brașov, după sfatul cardinalului[61] alteța sa a trimis la turc prin mijlocirea și pe calea lui Ieremia, voievodul Moldovei, ca să trimită salvconduct pentru ambasadorii ce vor trebui să trateze înțelegerea cu el. Și cu trei zile mai înainte alteța sa a trimis un servitor cu poșta ca să-și recheme ambasadorii din Praga, vrînd ca ei să se întoarcă chiar dacă nu au încheiat nimic spre a se afla aici de Paște. Și în așa fel că și dacă au încheiat vreun acord, alteța sa nu mai vrea să ratifice acel acord cu împăratul. Din aceste fapte puteți să trageți concluziile. Despre toate acestea eu pînă în clipa de față nu am știut nimic direct de la alteța sa, care nu vrea absolut de loc să-mi comunice nimic, și nici serenisimei soții alteța sa nu i-a făcut parte de aceste lucruri, și această învoială displace multor domni. Dumnezeu știe ce va mai fi. Eu fac și am făcut tot ce se putea ca să nu se alăture turcului. Și mulți se tem, nu fără motiv, de a vedea multe rele. Eu cu toate acestea, potrivit ordinului stăpînului nostru, urmez curtea serenisimului. Doamne ajută, din Făgăraș, din 17 martie 99.

(p. 328 in margin)

---

59 Visconti.
60 Către același.
61 *Di M-re.*

1599 martie 27, Alba Iulia

p. 327 Ultima mea scrisoare din 15 și 16 martie din Făgăraș — cum aud azi de la serenisima prințesă care s-a întors acum — nu a fost trimisă, fiindu-i
p. 328 frică alteței sale // a păstrat-o la ea, dar acum a fost trimisă, măcar că îmi pare rău de zăbavă, fără nici o vină din partea bunei serenisime, care a rămas atunci la Făgăraș, în vreme ce eu, potrivit ordinelor stăpînului nostru, am mers după serenisim la Mediaș, locul unde se ține dieta, de unde însă am fost constrîns să plec și să mă întorc la Alba Iulia, după porunca serenisimului: așadar m-am despărțit de alteța sa, la 20 martie după ce am aflat mai întîi pe o cale secretă că alteța sa era cît se poate de hotărîtă, și declarase întru totul domnului cardinal că îl face îndată principe al Transilvaniei păstrîndu-și orașul Bistrița și cetatea Chioar pe lîngă alți 20 de mii de taleri anuali pînă ce va avea răspunsul și acordul cu regele Poloniei, și că serenisima rămîne în posesiunea bunurilor sale și va contracta o nouă căsătorie cu d. cardinal.

Serenisima a plecat din Făgăraș la 22 martie, iar la 24 părintele Marcello, confesorul ei, a fost chemat din cursul călătoriei de către d. cardinal <ca să meargă> la Mediaș. Cu acesta și cu serenisimul a discutat <d. cardinal> ieri și alaltăieri, iar în astă-seară s-a înapoiat cu ordinul de a-i explica serenisimei că azi trebuie să fie declarat principe în dietă domnul cardinal, și că deci serenisimul o roagă să binevoiască să consimtă să se mărite cu d. cardinal. Serenisimul îi mai cere serenisimei să-i restituie giuvaerele dăruite de el în timpul căsătoriei, cerere pe care o s-o aprecieze stăpînul nostru și ilustritatea voastră, dacă este dreaptă și cinstită.

Serenisima este cu totul împotriva tuturor acestor lucruri tratate și eu de asemenea din partea mea, văzînd că este motiv de luptă și de amenințări și un lucru foarte nedrept, de n-ar fi decît ambasada trimisă atît de solemn către împărat, subscrisă de serenisim și de toți senatorii, comiții și seniorii, împotriva căreia s-a făcut tot acest tratat.

Serenisimul îmi face cunoscut că din consens general a fost restituit în dieta aceasta colegiul nostru[62] din Alba Iulia, lucru care în această împrejurare îmi displace nespus de mult . . .

---

[62] Care fusese desființat o dată cu alungarea iezuiților, hotărîtă tot de o dietă a Transilvaniei în 1588.

ATILIO AMALTEO

(circa 1550? — după 1603)

*

Atilio Amalteo aparţine unei familii de scriitori şi de poeţi din Friul care a dat în decurs de aproape două veacuri (XVI, XVII) numeroşi umanişti şi literaţi ai aşa-zisului „umanism al Contrareformei". Seria începe cu fraţii Paolo şi Marcantonio Amalteo, profesori la Viena, iar primul din ei, şi poet oficial al împăratului Maximilian. O altă ramură e reprezentată de trei fraţi poeţi: Girolamo (1507—1574), Giambattista şi Cornelio, dintre care primii doi au fost socotiţi cei mai străluciţi poeţi latini din cinquecento. Girolamo a fost totodată profesor de medicină la Padova, apoi medic, Giambattista, poet şi în limba greacă, a ajuns secretar al republicii Ragusa, de unde, trecînd la Roma, a fost multă vreme „*segretario ai Brevi — e alla congregazione del concilio*". Era deci firesc ca şi Atilio, fiul lui Girolamo, să se distingă printr-o latinitate elegantă şi un stil desăvîrşit în redactarea corespondenţei de la Vatican, unde ajunge sub papa Grigore al XIII-lea protonotar şi secretar al cifrului, funcţie de mare încredere păstrată şi sub papii următori şi constînd în cifrarea şi descifrarea corespondenţei dintre Vatican şi nunţii apostolici din toată lumea catolică. Pe firmamentul curiei romane ocupă un

loc onorabil, dar lipsit de strălucire. De aceea cînd Clement al VIII-lea a vrut să răspundă la mesajul particular al lui Sigismund Báthory pe care-l adusese Ştefan Josica în 1592, şi să încerce cu prudenţă o cale spre reluarea legăturilor cu Transilvania după criza pricinuită de alungarea iezuiţilor în 1588 efectuată cu consimţămîntul smuls de nevoie, este adevărat, al tînărului principe, el a ales pe acest protonotar apostolic care trebuia să-i comunice dorinţele sale. Acestea sînt clar formulate în instrucţiunile întocmite la Roma cu data de 10 martie 1592 şi pot fi rezumate în trei puncte: anularea oficială prin votul unei diete a măsurii luate în 1588 (tot prin votul unei diete) împotriva iezuiţilor, restituirea bunurilor şi locaşurilor acestora, îndemnul către principe să nu se însoare decît cu o catolică. Trimisul papii trebuia să obţină cooperarea fraţilor Báthory: Baltazar, Ştefan şi cardinalul Andrei, pentru atingerea primelor două puncte. Pentru însurătoare i se recomandă să se sfătuiască, cu Ştefan Josica (favoritul lui Sigismund care avea asupra acestuia o influenţă neţărmurită). Bănuind probabil dificultăţile ce le-ar întîmpina o alianţă de familie cu Casa de Austria, neacceptabilă pentru Poartă (care de altminteri a şi reacţionat imediat la încercarea neizbutită a lui Josica la curtea toscană) sultanul dîndu-i de ştire lui Sigismund că-l opreşte de la o căsătorie cu o prinţesă italiană şi că dacă nu-şi poate găsi perechea în Transilvania este gata să-i dea pe una din propriile sale fiice împreună şi cu coroana Ungariei (!), — papa pusese să i se întocmească şi o listă de prinţese catolice franceze din Casa de Lorena pe care avea să le propună emisarul său. Acesta în realitate nu fusese trimis ca nunţiu deşi a fost primit ca atare, ci doar ca emisar particular al papii. Misiunea lui fusese provocată de expunerea la Roma a situaţiei catolicismului în Transilvania, de către Josica. În instrucţiunile date lui Amalteo se arăta chiar că el va putea călători împreună cu acesta, sau chiar să-l prindă din urmă la Viena. Se cerea grabă pentru a fi prezent în Transilvania în timpul ţinerii dietei, în care credea papa că s-ar putea relua chestiunea catolicilor şi a iezuiţilor şi că Amalteo ar putea cîştiga bunăvoinţa senatorilor, bizuindu-se ferm pe sprijinul Bathoreştilor. Aceştia reprezentau cheia de boltă a întregului plan de acţiune. Dar plecarea lui Amalteo nu a fost imediată, Josica a socotit mai expedient să plece singur înainte şi, îndată ajuns la Alba Iulia, să nu răspundă decît prin scrisoare bietului secretar al cifrului atunci cînd acesta s-a oprit de nevoie la Clujmănăştur, aflînd că la curtea principelui au venit doi ceauşi turci. De la sosirea sa la Cluj (la 2 mai) pînă la venirea la Alba Iulia (25 iunie) şi primirea sa de către principe, Amalteo a avut tot timpul să mediteze şi să se informeze, aşa cum îi cereau instrucţiunile. A doua zi după sosirea sa la Clujmănăştur, a fost salutat de duhovnicul Carrillo şi de comandantul cetăţii Chioar care fuseseră să-l întîmpine pe un alt drum, şi care s-au scuzat mult pentru aşteptarea impusă de prezenţa ceauşilor. La întrebarea lor dacă vrea să fie primit oficial (bineînţeles la momentul potrivit), el se pronunţă pentru o primire particulară, ca simplu servitor particular al papii. În cele aproape opt săptămîni de aşteptare, Amalteo a scris mai întîi lui Possevino, apoi după o săptămînă cardinalului Andrei Báthory, de care îl legau vechi obligaţii, în sfîrşit papii. Acestuia îi mărturiseşte că scopul principal al venirii sale — anularea decretului contra iezuiţilor — nu va putea fi atins în împrejurările existente atunci, dar că prezenţa sa totuşi va fi rodnică mai mult decît s-ar crede. Faţă de Possevino este mai

explicit, lăudîndu-l mult pe iezuitul Carrillo, atît de bine informat, cu o cunoştinţă atît de amănunţită şi temeinică a stării actuale a lucrurilor. De fapt, acesta îl informează, atît cît găseşte cu cale, despre intrigile şi dezbinările ivite în ultimele opt luni între principe şi verii săi, fraţii Báthory, indicaţi de papă ca viitori cooperatori necesari în acţiunea ce va fi reluată pentru restituirea drepturilor catolicilor în Transilvania, şi cărora papa le trimisese prin Amalteo afectuoasa sa binecuvîntare. Se încheie un fel de pact între Amalteo şi Carrillo. Primul va stărui pentru împăcare pe lîngă fraţi, celălalt pe lîngă principe. Amalteo e poftit de cardinal la Făgăraş, de Ştefan Báthory la Şimleu. Pe Baltazar nu l-a putut vedea încă, acesta fiind (sau declarîndu-se) beteag de un picior. Toată greutatea consta în realizarea unei adevărate şi sincere împăcări. Dar s-au străduit şi Amalteo, şi Carrillo şi sînt speranţe, deşi de opt luni încoace s-au produs între ei *disgusti et male satisfattioni*, încît s-ar fi crezut că nu vor putea fi potolite. „Şi ceea ce e mai important, e că aceste (nemulţumiri) au mai crescut din partea principelui după sosirea mea în Transilvania din cauza gravelor şi grelelor învinuiri aduse lui Baltazar, şi cum ele priveau însăşi viaţa şi domnia principelui, acesta ajunsese atît de departe, încît nu o dată s-a gîndit să recurgă la mijloacele extreme, pe care în asemenea împrejurări obişnuiesc uşor principii să şi le îngăduie. Dar... îndemnat de Carrillo... principele nu a vrut să ia nici o hotărîre pînă ce nu va fi convins de adevăr. Se pare că bănuielile se risipesc... etc. (vezi relaţia atît de sugestivă a lui A. Carrillo în volumul de faţă). Dar lunga aşteptare ia sfîrşit. În mod destul de neaşteptat primirea lui Amalteo, care trebuia să aibă un caracter cu totul neoficial, conform hotărîrilor luate la început (*Relationes* p. 14), întrucît el declarase că nu venise în calitate de nunţiu, ci de „*servitore privato*" al papii, precum şi era, se desfăşoară totuşi cu solemnitate, ca o ceremonie publică, în urma hotărîrii principelui care era încredinţat că era vorba de un nunţiu adevărat şi a cărui vanitate era măgulită de o atenţie de care nu avuseseră parte nici unchiul său, Ştefan Báthory, principe al Transilvaniei, apoi rege al Poloniei, şi nici părintele său. Amalteo într-o scrisoare către papă se scuză cum că această iniţiativă nu a pornit de la el. Căci în realitate nici nu se putea vorbi de trimiterea unui nunţiu cîtă vreme nu fusese rezolvată problema situaţiei catolicilor din Transilvania. Şi de fapt Carrillo nu îl numeşte în corespondenţa sa nunţiu, ci întotdeauna foloseşte formula: *reverendisimul* şi o singură dată, chiar în ziua recepţiei oficiale de la Alba Iulia, foloseşte în scris termenul apropiat, dar esenţial deosebit de *internunţiu*. Am crede că soluţia adoptată, creîndu-se un fel de confuzie voită între nunţiu şi internunţiu, se datoreşte lui Carrillo şi că ea avea un scop precis, anume acela de a da mai multă greutate cuvintelor lui Amalteo. După primirea oficială, are loc o audienţă secretă în care Amalteo comunică direct principelui dorinţele papii. Ele sînt rezumate în cinci puncte, la care ulterior Sigismund a răspuns în scris, ocolind însă răspunsul la punctul despre obligaţia de a nu se căsători decît cu o catolică.

Intr-un memoriu scris mai tîrziu după indicaţiile şi materialul lui Amalteo la o dată necunoscută, dar posterioară anului 1603, sau cel puţin datînd din acel an, e redat răspunsul verbal al lui Sigismund, care încearcă să facă unele rezerve în cazul că ar fi vorba de o căsătorie cu sora eretică a regelui Sigismund al III-lea Wasa al Poloniei care i-ar asigura alegerea la tronul acestei ţări. Trebuie observat că între relatarea audienţei secrete

din raportul lui Amalteo către papă din 11 iulie și redarea ei din memoriul amintit sînt deosebiri foarte apreciabile și care privesc împăcarea principelui cu frații Báthory (vezi Observațiile critice la p. 345 ș. u.). Asupra acestui punct cade tot accentul rapoartelor consacrate de Amalteo misiunii sale în Transilvania. De altminteri, cum a remarcat cu oarecare acreală cardinalul Cinzio Aldobrandini, cam la aceasta s-a rezumat aportul său. După reîntoarcerea lui Amalteo la Roma, îl mai întîlnim prin 1596 la Viena, însărcinat de papă să asigure expedierea fondurilor făgăduite lui Sigismund pentru cheltuielile militare. La un moment dat Sigismund îl recomandă papii pentru numirea lui ca episcop.

Nu cunoaștem activitatea ulterioară a lui Amalteo și nici data morții sale, desigur posterioară anului 1603 cînd este numit *Monsignor* Amalteo, fără nici o formulă, care să indice că el ar fi murit. Rapoartele sale privind Transilvania împreună cu instrucțiunile papale au fost publicate de A. Veress în volumul intitulat *Relationes nuntiorum apostolicorum in Transilvaniam missorum a Clemente VIII (1592—1600)* din colecția Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia, Series II, tom 3, Budapest, 1909. Vom cita în continuare titlul: Veress: *Relationes*... Titlul maghiar este: *Erdélyi pápai követek jelentései VIII Kelemen idejéből (1592—1600).*

Tot acolo, într-un adaos final este publicat și memoriul întocmit după 1603 pe baza rapoartelor sale și a unor completări ulterioare (pp. 382—394).

Pentru amănunte cu privire la viața și activitatea lui, vezi *Dizionario di eruditione storico ecclesiastico*, XLVIII, 261, LX, 132 și A. Veress, *Nunții apostolici în Ardeal (1592—1600)*, în Anal. Acad. Rom., Mem. secț. ist., s. III, t. VIII, mem. 13, 1928), pp. 314—318.

(CĂTRE IEZUITUL POSSEVINO)[1]

1592, mai 16 Clujmănăştur

Am ajuns cu bine aici la Cluj cu ajutorul p. 11
Domnului în ziua de 2 mai şi stau din porunca alteţei sale în această mănăstire ce se află la o milă[2] de oraş, şi care a fost a Companiei <iezuiţilor> pînă ce vor fi expediaţi cei doi ceauşi care sînt la Alba Iulia, trimişi de sultan[3] pentru unele neînţelegeri. Pînă atunci mă aflu aici bine ospătat şi întovărăşit de reverendul părinte Alfonso Carrillo[4] pe care l-a trimes principele în întîmpinarea mea la hotarul ţării din prima clipă de cînd a avut principele

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de A. Veress în volumul *Relationes nuntiorum apostolicorum in Transilvaniam missorum a Clemente VIII (1592—1600)*, Budapest, 1909, p. 11.

[2] E vorba de mila italiană, nu de cea ungară mult mai mare.

[3] Murad al III-lea.

[4] Iezuit spaniol, duhovnic al principelui Sigismund Báthory, inspiratorul cotiturii politice din 1594 (vezi relaţia sa în volum).

ştire despre venirea mea, dar nu m-a găsit, pentru că eu am urmat alt drum[5]. Mulţumită acestor împrejurări m-am putut lumina bine cu privire la starea actuală a lucrurilor acestora, acest părinte fiind atît de bine informat, cum nu cred să mai fie altul care să poată avea o cunoştinţă mai amănunţită şi mai temeinică. [Este informat de situaţie de acesta. Îşi dă seama şi se întristează că nu va putea obţine nimic din cererile sale.] Totuşi, după cîte îmi spune părintele, venirea mea nu va fi fost cu totul fără vreun folos, căci speră că va arunca sămînţa care va da roadele dorite la vremea potrivită. [Cauzele acestor piedici le va explica atunci cînd îl va vedea]... După socoteala părintelui va trebui să plec cu siguranţă de aici pînă într-o lună, sau o lună şi jumătate, pentru a nu cădea în primejdia evidentă de a fi dus în Turcia[6] la întoarcerea prin Ungaria, primejdie care nu a fost prea depărtată la venirea mea. Dar providenţa divină m-a făcut să mă opresc două zile în drum din cauza unei ape[7] care nu putea fi trecută, ceea ce m-a salvat, căci altminteri am fi ajuns tocmai atunci în acel oraş *(villa)*[8] de unde 800 de turci au ridicat şi dus cu ei 80 de suflete din două tîrguri vecine, de aci. [Să-l asigure pe papă că s-a grăbit cît a putut, dar drumurile foarte proaste l-au întîrziat şi oricum trebuia să aştepte stînd deoparte să se fi ţinut dieta, şi a zăbovit şi din cauza turcilor. De altminteri şi principele, şi ceilalţi catolici socotesc că nu e încă momentul de a relua aşa de curînd această chestiune «a iezuiţilor».]

---

[5] Vezi scrisoarea lui Amalteo către papă: (V e r e s s, *Relationes*... p. 13) aflînd că la Alba Iulia, spre care se îndreaptă, se află doi ceauşi pentru nişte neînţelegeri de frontieră, a scris chiar în aceeaşi zi printr-un curier lui Ştefan Josica, fost în urmă sol la Roma, anunţîndu-şi sosirea şi arătînd cauza opririi sale. A aflat şi din răspunsul lui Josica şi din spusele lui Carrillo, care a sosit a doua zi, că dorinţa principelui era ca el să aştepte la Clujmănăştur plecarea ceauşilor. Principele trimisese în întîmpinarea lui pe Carrillo şi pe nobilul Cristofor Kereszturi... etc.

[6] De către ceauşi.

[7] Tisa.

[8] Vezi V e r e s s, *op. cit.*, p. 11, n. 6, Szolnok.

[RAPORT CĂTRE PAPA CLEMENT AL VIII-LEA][9]

1592, iulie 2, Alba Iulia

După cum am scris sanctităţii voas- p. 20
tre [10] în ultimele mele scrisori, mi-am făcut intrarea oficială în Alba Iulia la 25 iunie şi la 27 (iunie) am avut prima audieţă, tot oficială. Cît despre
intrare, am fost întîmpinat cam la trei mile de oraş de domnul Ştefan Josica[11], p. 21

---

[9] Traducerea s-a făcut după textul publicat de V e r e s s în *Relationes*... pp. 20—22.

[10] Papa Clement al VIII-lea (1592—1600).

[11] Ştefan Josica, de origine română din Banat, a servit mai întîi pe fraţii Bathoreşti în funcţii mai mărunte. În 1585 este „secretar" al principelui şi ca atare îl însoţeşte pe Felician de Herberstein la minele din Transilvania, din porunca guvernatorului I. Géczy. Se va căsători în februarie 1594 cu văduva senatorului Páal Gyulai (fostul secretar al regelui Ştefan Báthory, ucis din ordinul lui Sigismund scurtă vreme după plecarea lui Amalteo) ca fiind rudă cu Sigismund. După executarea lui Kovácsoczy devine cancelar (august 1594). El însuşi e arestat de Sigismund în aprilie 1598. Condamnat la moarte prin judecata prezidată la Satu Mare de comandantul cetăţii imperiale el este executat imediat la 2 sept. 1598 (vezi biografia lui A. Visconti din volumul de faţă p. 471).

mare cămăraş[12] al alteţei sale, <care era> însoţit de un număr mare de alţi nobili călări. Cînd am ajuns în apropierea (sa), el a descălecat împreună cu toţi ceilalţi şi eu m-am coborît de asemenea din careta mea şi după ce am rostit salutarea obişnuită, m-a poftit în careta alteţei sale care fusese adusă acolo în acest scop. La intrarea în oraş în afară de populaţia care se adunase, se mai aflau vreo cinci sute de pedestraşi din garda alteţei sale, îmbrăcaţi cu toţii în albastru[13], şi astfel am fost însoţit pînă la locuinţa mea care se afla în camerele ce fuseseră adinioară ale părinţilor Companiei[14].

Cît despre audienţă, domnul Ştefan Báthory, care era nobilul cel mai cu vază pe lîngă alteţa sa, a venit să mă ia de acasă, însoţit de alţii tot călare şi astfel ei călare iar eu tot în aceeaşi caretă a principelui, am mers la palatul alteţei sale; acesta, venind în întîmpinarea mea afară din sală, pînă aproape de capul scării, m-a primit cu multă bunăvoinţă şi mi-a oferit de mai multe ori locul din dreapta; dar eu, judecînd ce mi se cade, nu numai că nu am primit, ci am arătat prin cuvinte şi prin alte semne că înţeleg cît de mult mă cinsteşte alteţa sa. Şi pe cînd treceam prin odăi am felicitat pe alteţa sa că am găsit-o sănătoasă, dîndu-i binecuvîntarea sanctităţii voastre. Ajungînd într-o sală mare alteţa sa s-a aşezat pe un scaun şi în acelaşi timp s-a tras şi pentru mine unul în faţa alteţei sale; iar el acoperindu-şi <capul> m-a pus să mi-l acopăr şi eu, toţi senatorii şi ceilalţi domni care erau de faţă în mare număr rămînînd în picioare şi cu capul gol. Şi astfel am spus cît am putut mai bine cele cîteva cuvinte cuprinse în foaia aici alăturată[15].

Nu am pomenit de negocierile religioase, deoarece trebuind eu să vorbesc în public cu siguranţă că le-aşi fi îngreunat şi mai mult situaţia dacă aşi fi atins această chestiune de la primele cuvinte pe care le-am schimbat. Mai este şi răspunsul pe care cancelarul[16] alteţei sale mi l-a dat la audienţa publică pe care am avut-o, cînd mi-am luat rămas bun de la alteţa sa. Şi deoarece unii senatori sfătuiau pe alteţa sa cum să mă primească <adică> să nu-mi iasă în întîmpinare, să mă lase să vorbesc în picioare şi întotdeauna <cu capul> descoperit, cu condiţia însă ca şi alteţa sa să mă asculte în picioare şi cu capul descoperit în timpul cînd vorbeam eu, dar să se acopere apoi cînd începe cancelarul să dea răspunsul; eu, prin diferite argumente şi <invocînd> obiceiurile celor mai mari principi ai creştinătăţii, m-am stră-

---

[12] *Maestro di camera.*
[13] Trabanţii.
[14] Compania iezuiţilor care fusese alungată din Transilvania în decembrie 1588.
[15] Foaia anexă lipseşte.
[16] Kovácsóczy.

p. 22 duit să // arăt că nu se cuvenea în nici un chip ca să stau <cu capul> descoperit cînd și-l acoperă alteța sa și totodată am obținut să fiu ascultat mai degrabă stînd jos decît stînd în picioare. Într-un cuvînt, am obținut ceea ce doream fără <să întîmpin> vreo împotrivire oarecare din partea alteței sale care s-a arătat întotdeauna gata să mă cinstească tot atît cît ar fi făcut orice alt principe față de egalul său. La biserică de asemenea am avut un loc de mare cinste, adică în fața alteței sale cînd nu era acolo domnul cardinal[17], și atunci cînd venea și el, eu stăteam alături de domnia sa prea strălucită.

Am crezut că trebuie să fac sanctității voastre o dare de seamă atît de amănunțită despre această ceremonie, deoarece eu sînt primul nunțiu apostolic care a fost trimis anume de la Roma la principele Transilvaniei, și de aceea va trebui să slujească drept îndreptar pentru ceilalți care ar putea fi trimiși <în viitor> de beatitudinea voastră sau de ceilalți urmași ai săi. Și am socotit din aceeași clipă că este necesar să obțin să fiu primit cu acea cinste care se cuvine demnității acestui Sfînt Scaun și totodată și beatitudinii voastre, deoarece alteța sa se hotărîse să mă primească oficial și ca nunțiu al sanctității voastre. Cît despre mine, beatitudinea voastră poate să fie sigură, și părintele Alfonso[18] îmi este un bun martor, că întotdeauna am lăsat să se înțeleagă că vreau mai degrabă să fiu primit neoficial decît oficial. Dar cred, după cîte pot să înțeleg, că alteța sa, ca un tînăr dornic de cinste și de glorie, cuprins de dorința pe care o are de a arăta în orice face marele său respect și marea sa evlavie față de Scaunul apostolic și de sanctitatea voastră, a ținut ca intrarea mea să fie oficială pentru mai-marele său renume, părîndu-i-se că este mai mare cinste, dacă mă primește solemn, ca nunțiu al sanctității voastre, decît particular, ca simplu preot al lui; și de aceea, vorbind într-o zi și alteța sa cu domnul Ștefan Báthory și lăudîndu-se cu <legăturile sale cu> sanctitatea voastră, i-a spus că deși regele Ștefan[19], unchiul său, și principele Cristofor[20], tatăl său, fuseseră principi atît de mari, totuși nu li s-a trimis niciodată un nunțiu anume de la Roma de către papii trecuți, cum i-a fost trimis lui de către sanctitatea voastră, și de aceea va recunoaște cu atît mai mult îndatorirea pe care o are de a sluji beatitudinii voastre.

Din Alba Iulia, 2 iulie 1592

---

[17] Andrei Báthory.
[18] Alfonso Carrillo, duhovnicul principelui (vezi biografia în volumul de față).
[19] Ștefán Báthory, rege al Poloniei (1575—1587).
[20] Cristofor Báthory, principe al Transilvaniei (1576—1583).

Către același[21]

1592 iulie 11, Clujmănăștur

p. 26 [La prima audiență secretă Amalteo tratează despre iezuiți și despre împăcarea cu Bathoreștii]... Și am găsit-o pe alteța sa așa bine dispusă și gata să se împace cu ei, încît nu a trebuit să folosesc multe argumente pentru a o convinge. Și puține zile după aceea, venind la Alba Iulia domnul cardinal, l-a primit cu atîta dragoste și cinste, încît acesta a rămas satisfăcut pe deplin de principe. La fel a făcut și cu d. Ștefan, fratele domnului cardinal, și cît au stat aici au fost neîncetat cu alteța sa cu mari demonstrații de încredere și mulțumire de ambele părți și principele este tot mai încredințat că zvonul care s-a răspîndit în toată țara că d. Baltazar ar fi cerut de la sultan principatul Transilvaniei este fără temei, și că totul a fost o înșelare a unor eretici și dușmani ai acestor Báthory.

[Frații Báthory i-au declarat lui Amalteo că sînt gata la prima dietă să obțină satisfacerea cererilor papii cu privire la iezuiți.]

D. Baltazar, împiedicat de beteșugul ce-l are la un picior, nu a putut
p. 27 pînă acum să vină la principe, dar va merge de îndată ce va fi tămăduit... Înainte de plecarea mea din țară voi trece să-l vizitez și să-i duc breva sanctității voastre. [Știri din Polonia în legătură cu alegerea eventuală a unui nou rege. Sultanul nu ar admite candidatura unui Habsburg, ci l-ar vrea pe Sigismund, să fie gata cu toate forțele sale. Sigismund l-a prevenit pe Zamoyski. Acesta crede că regele va rămîne în Suedia.]......

p. 28 Înțelegînd că o ședere mai lungă aici ar aduce mai mult rău decît bine cauzei religiei, am hotărît în unire cu sfatul principelui și al părintelui Carrillo
p. 29 să plec din Alba Iulia // și așa am făcut acum trei zile, petrecut pînă afară din oraș cu același ceremonial ca la sosire. Peste două zile voi pleca din această mănăstire spre Șimleu, vechiul castel al Bathoreștilor și apoi prin Polonia... în Italia.

[În P.S. e descrisă moartea grozavă a ereziarhului Demetrius Hunyadinus lovit de apoplexie la 5 iulie pe cînd predica în biserica mare din Cluj.]

[Adaos la raportul precedent, dus de Amalteo cu el la Cracovia și trimis de acolo cu rîndurile următoare, datate 1 august]

...Înainte de a părăsi Transilvania, am vizitat la Gilău, castel al
p. 31 domnului cardinal[22], pe d. Baltazar, fratele său... [A tratat cu el punctul rechemării iezuiților] și l-am găsit, dacă nu mai dispus și prompt ca prin-

[21] *Ibidem*, pp. 26—29.

[22] Fost castel al episcopului Transilvaniei pînă la moartea lui Statilius în 1542. Dăruit de regele Ștefan Báthory nepotului său cardinalul Andrei Báthory.

cipele şi fraţii lui întru promovarea acestei chestiuni, cel puţin mai hotărît şi plin de încredere ca toţi ceilalţi de a o putea duce la capăt ... încredinţat ... că nimeni nu ar îndrăzni să se împotrivească dacă l-ar vedea pe principe hotărît să readucă neapărat pe iezuiţi, şi în eventualitatea că ar fi unii în dietă care s-ar opune, el va propune să-i readucă chiar împotriva voinţei ţării[23], numai să-i dea alteţa sa puterea[24] şi autoritatea necesară ... [Amalteo deşi nu aprobă măsurile violente se bizuie însă pe sufletul generos şi hotărît al cancelarului[25], care îl va îmbărbăta pe cel care poate ar avea nevoie de îmbărbătare — şi speră totodată să mai fie şi unii care să modereze impetuozitatea lui Baltazar ... Cît a stat la Gilău a fost pus un preot catolic într-un tîrg însemnat al cardinalului, cu 200 de focuri, unde mai înainte au fost doar eretici ... Cu cîteva zile mai înainte au fost puşi alţi doi preoţi catolici, unul într-o localitate a cardinalului şi celălalt într-o posesiune a Clujmănăşturului. Cardinalul a mers apoi de la Gilău la Şimleu, vechiul castel al Bathoreştilor, unde era poftit şi Amalteo de către Ştefan Báthory] ... şi în ziua următoare, care a fost în 20 (iulie), am plecat. D. Cardinal pe un drum, şi eu pe altul [pentru a nu da prilej de bănuieli că a fost cu cardinalul în timpul acelor zvonuri despre Polonia][26].

[Despre moartea primului ceauş ... care era din Transilvania şi de sectă ariană înainte de a se face turc. Regele Ştefan Báthory ar fi vrut să pună mîna pe el şi să-l ardă ... El a fugit la Constantinopol unde s-a turcit, şi ameninţa că se va răzbuna de nedreptatea ce pretindea că i s-ar fi făcut. Şi într-adevăr ... se socoteşte că în cîţiva ani Transilvania a plătit din cauza lui în afară de tributul obişnuit mai mult de 200 000 de taleri în diversele ocazii cu care a bîntuit această ţară după moda turcească, şi faţă de care a fost atît de vătămător şi primejdios încît ştiu bine din loc sigur că de mai multe ori *si e pensato di farlo secretamente levar di vita* ... Şi-a vrut Dumnezeu să moară la Alba Iulia unde hotărîse regele Ştefan să-l ardă de viu! ... A murit în puţine săptămîni de morbul galic ... care îl rosese şi îl distrusese într-atîta încît era îngrozitor la vedere.]

---

[23] *Contro la volontà del regno.*

[24] *Il bracio.*

[25] Kovácsóczy. Acesta deşi reformat era pentru o politică de înţelegere cu puterile creştine, fără însă a merge pînă la riscurile unei rupturi cu turcii. E lămuritoare atitudinea sa şi faţă de Possevino în 1583. La primirea lui Amalteo, a rostit discursul de bun venit. În conflictul cu Bathoreştii cancelarul a avut şi el un rol justificat de manevrele acestora în 1587—1588 de a-l înlătura pe guvernatorul Transilvaniei I. Géczy (vezi V e r e s s, *Documente*, III, pp. 102, 104).

[26] Despre veleităţile cardinalului de a fi ales rege în Polonia unde era nemulţumită nobilimea de absenţa regelui Sigismund Wasa ajuns prin moştenire şi rege al Suediei, şi obligat să stea şi în acea ţară.

CAUZA NEÎNŢELEGERILOR DINTRE PRINCIPE ŞI FRAŢII BÁTHORY[27]

p. 7 Cauzele nemulţumirilor dintre principe şi cei trei fraţi Báthory au fost următoarele:

Prima a fost părerea pe care şi-a făcut-o principele că d. cardinal şi ceilalţi doi fraţi nu au procedat cu sinceritate în chestiunea privind religia în dieta generală din anul trecut, fiind el încredinţat că dacă l-ar fi ajutat, potrivit cu făgăduiala pe care i-o dăduseră, părinţii iezuiţi ar fi fost rechemaţi fără nici o îndoială. Şi aceasta este cauza principală pentru care sufletul principelui a început să se înstrăineze de ei.

A doua a fost plîngerea pe care a făcut-o cancelarul către principe contra domnului Baltazar care ar fi încercat pe mai multe căi *d'haver sua moglie*[28].

---

[27] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de V e r e s s, în volumul *Relationes*... unde însă a fost adăugat în mod greşit ca o anexă la instrucţiuni, p. 7.

[28] Soţia cancelarului se numea Catherina Harinnyai, vezi relaţia lui Busto n. 72.

A treia a fost bănuiala care s-a născut că zisul d. Baltazar ar fi conspirat (!) să ucidă în propria anticameră a principelui pe cancelar şi pe d. Ştefan Josica, ca unii care erau socotiţi a fi principalii lui duşmani şi care îl ponegresc continuu la alteţa sa.

A patra a fost absenţa de la curte a celor trei fraţi nemulţumiţi de principe care încă după cele arătate mai sus nu îi mai făcea părtaşi la treburile statului cum îi făcuse pînă atunci.

Ultima, care a dus parcă pînă la capăt înstrăinarea sufletului alteţei sale de ei, a fost învinuirea că d. Baltazar ar fi cerut de la turc principatul cu gîndul de a-l ucide pe principe sau de a-l duce la Constantinopol. Şi deşi se crede că învinuirea este falsă, totuşi modul în care a fost înfăţişată şi colorată de către cancelar şi de cîţiva alţi senatori, care au mers la alteţa sa cu lacrimi în ochi compătimind starea şi pericolul în care se afla, şi regretînd că întîrzie atîta în a se îngriji de sine, a făcut o impresie nu mică asupra bietului principe, care, fiind tînăr şi înconjurat de consilieri potrivnici lui Dumnezeu şi chiar lui, mai că nu ştia ce hotărîre să ia, şi cu adevărat, dacă nu ar fi fost d. cardinal care să-l sfătuiască să nu dea aşa de uşor crezare la o asemenea învinuire — căci nu e verosimil ca rudele sale de sînge[29] să-i facă supărare atît de mare — ci să nu se lase de a cerceta cu iscusinţă adevărul, interogînd separat pe toţi senatorii asupra faptului şi de asemenea pe cel ce li-l dezvăluise[30], şi apoi să-l descoasă şi pe acesta, şi să vadă dacă între depoziţiile lor se află vreo contradicţie; dacă, repet, nu ar fi fost d. cardinal, era lucrul cel mai lesnicios ca alteţa sa să fi încercat să-l aresteze pe acest frate, ceea ce ar fi pricinuit fără de îndoială un război lăuntric, care nu se ştie cînd s-ar fi sfîrşit. Nu s-a lăsat însă nici alteţa sa de a-i leza[31], luînd de la d. Ştefan o cetate[32] vecină cu Oradia, sub cuvîntul că în vremea acestor mişcări ale turcilor el ar putea mai bine s-o păzească decît nimeni altul.

Şi acestea sînt cauzele pe care le aduce înainte principele din partea sa. Iar cele care au alterat sufletul acelor fraţi sînt următoarele: că principele în chestiunea privind religia nu a vrut să urmeze sfatul şi calea domnului cardinal, care vroia ca principele să declare pe faţă că el vrea ca părinţii să fie trataţi cu cinste, întrucît fuseseră alungaţi pe nedrept şi nici nu fuseseră ascultate argumentele lor, cum ar fi fost drept, şi că principele cînd a subscris acel decret[33] era tînăr şi nu ştia ce face, şi susţinea că nu este obligat să-l menţină, şi că dacă în felul acesta principele s-ar fi exprimat cu hotărîre[34]

---

[29] *Fratelli carnali.*
[30] *Auctor* (= denunţător).
[31] *Non e restata S.A. di far qualche ingiuria.*
[32] Cetatea Chioar.
[33] Din decembrie 1588.
[34] *Animosamente.*

şi fiind ajutat de cei trei fraţi şi de rudele şi prietenii lor — nu e nici o îndoială că lucrul ar fi reuşit pe deplin. Dar principele, care începuse să trateze chestiunea pe altă cale, adică cea a uneltirilor şi a mituirilor, şi avînd mari făgăduieli de la eretici, se pare, după cum zice cardinalul, că nu a vrut să părăsească acea cale pe care apucase şi de aceea se crede că d. cardinal, ofensat că ereticii îi sînt preferaţi lui şi că principele nu l-a mai ţinut în cunoştinţă cu mersul chestiunii, cum făcea mai înainte, s-a răcit, astfel că, în loc să ajute cauza, a făcut în aşa fel ca să vadă principele că nu poate face nimic fără ei . . .

OBSERVAŢII CRITICE

Cercetarea rapoartelor lui Amalteo, precum şi a instrucţiunilor papale din 10 martie 1592 publicate de A. Veress în volumul său *Relationes*... duce la următoarele observaţii: 1) Există o contradicţie evidentă între textul instrucţiunilor de la pp. 1—18 şi redarea substanţei lor în memoriul tîrziu de la pp. 382—394. Instrucţiunile nu cuprind nici un punct care să recomande sau să menţioneze măcar nevoia unei împăcări dintre principe şi fraţii Báthory, ci pur şi simplu preconizează folosirea concursului acestora pentru rechemarea iezuiţilor. Nici în prima scrisoare a lui Amalteo către papă nu aflăm nici o aluzie la o asemenea însărcinare. Dar în memoriul posterior, se afirmă hotărît că papa l-ar fi însărcinat anume pe Amalteo să facă acea împăcare. 2) Tot astfel descrierea audienţei secrete ne e dată în două versiuni. Prima, din raportul către papă din 11 iulie (*Relationes* p. 26), îl arată pe principe „atît de bine dispus şi gata să se împace... încît nu a fost nevoie de multe argumente pentru a-l convinge". Iar în cea din memoriu principele manifestă o mare supărare cînd relatează despre purtarea lor rău voitoare, cursele pe care i le-au întins nu o dată pentru a-i răpi principatul, lucrăturile lor tainice în unire cu

nobilimea pentru ca să nu fie rechemaţi părinţii (iezuiţi) cu prilejul dietei ţinute în toamna anului precedent, deşi de ochii lumii ei arătau că doresc reîntoarcerea acestora... etc. Şi de unde în prima versiune principele, era aproape împăcat, în memoriu e redată întreaga argumentare a lui Amalteo, care adoptă în aparenţă punctul de vedere al lui Sigismund, dar îi recomandă drept o necesitate politică să-şi ascundă necazul şi să se arate binevoitor.

Este probabil că Amalteo printr-o interpretare, dictată poate şi de deferenţa sa faţă de cardinalul Báthory, a forţat oarecum instrucţiunile primite, socotind că fără acea împăcare nu va fi posibilă cooperarea prescrisă. Dar se pare că şi faţă de principe el a folosit un artificiu, înfăţişînd îndemnurile sale proprii spre împăcare ca fiind înseşi îndemnurile papii. Aşa se explică desigur şi frazele din scrisoarea îndreptată către Clement al VIII-lea de Ştefan Josica la 9 iulie, înainte de plecarea lui Amalteo, cum că acesta va raporta sanctităţii sale despre starea principatului, despre respectul principelui către papă, despre dispoziţiile Bathoreştilor faţă de principe şi de religie. Nunţiul le-a putut observa toate el însuşi cu mintea sa înţeleaptă, „şi din partea noastră toate i-au stat deschise" *(et per nos ei cuncta patuerunt)*. (*Relationes*, pp. 380—381). Pentru a-şi acoperi propria sa subtilitate, în memoriul scris 11 ani mai tîrziu, unul dintre cele trei puncte din instrucţiunile iniţiale va include în mod ingenios şi punctul împăcării.

Trecem la o altă constatare ce ni se pare deosebit de importantă. În prezentarea textelor de către Veress în *Relationes*... instrucţiunile datate din Roma, din 10 martie 1592, sînt urmate de o însemnare (pp. 7—8) intitulată *Cauza neînţelegerilor dintre principe şi fraţii Báthory*, scrisă pe o foaie izolată. Editorul a considerat-o ca fiind o anexă la instrucţiuni şi a fost datată: Roma 10 martie 1592 (iniţial, aceasta n-a avut nici o menţiune de timp sau loc, după cum rezultă din faptul că precizările aduse de editor sînt închise în paranteze drepte). Dar o citire atentă a acestei însemnări vădeşte clar că ea cuprinde prea multe precizări care arată o *cunoaştere* imediată a stării din chiar acel moment, pentru a putea crede că ar fi fost redactată la Roma pe baza unor informaţii culese anterior din Transilvania. Chiar dacă Josica se plînsese papii de atitudinea pasivă a Bathoreştilor în dieta din toamna precedentă, el nu putuse atinge împrejurările arătate în acea foaie la punctele 2 şi 3, în acest din urmă punct apărînd chiar el direct în cauză. De altminteri, Josica plecase din Transilvania la scurtă vreme după dieta din 1—22 noiembrie (scrisoarea de acreditare către Marele duce de Toscana poartă data de 28 noiembrie 1591) şi înveninarea dintre Bathoreşti şi principe s-a agravat începînd cu luna noiembrie, deci în lipsa lui Josica. În scrisorile sale din martie 1592 şi în cele următoare, Carrillo se referă la *discordia consanguineorum* ca la o stare oarecum constantă în relaţiile dintre veri. Ea capătă o acuitate dramatică tocmai în preajma sosirii lui Amalteo. Cam tot atunci l-a deposedat Sigismund pe Ştefan Báthory de cetatea Chioar, iar în iunie i-a luat postul de comandant al Oradiei. De fapt lămuririle din acea foaie izolată nu erau destinate informării lui Amalteo de către papă, ci invers. Ele constau dintr-o listă a capetelor de acuzare contra Bathoreştilor, formulate în cinci puncte, dintre care trei îl privesc numai pe Baltazar, două dintre ele fiind destul de grave putîndu-i primejdui chiar viaţa. Celelalte două se referă la fraţii Bathoreşti împreună, consideraţi ca formînd un bloc. După această expu-

nere a versiunii principelui urmează îndată versiunea fraţilor, rezumată critic în concluzie de către autorul notiţei.

Aşadar, datarea editorului trebuie înlăturată. Notiţa a fost scrisă în Transilvania pe baza informaţiilor de acolo. Deci textul publicat de Veress ca o anexă la instrucţiuni este dimpotrivă o anexă la rapoartele trimise din Transilvania sau înfăţişate verbal de Amalteo papii. Se ivesc două posibilităţi: a) textul ar putea fi o copie sau o însemnare proprie a lui Amalteo pe baza informaţiilor primite de la Carrillo în cursul acelor săptămîni de iniţiere şi aşteptare petrecute la Clujmănăştur; b) textul ar putea aparţine lui Carrillo şi ar fi fost înmînat lui Amalteo spre a fi înfăţişat la Roma secretarului iezuiţilor, Aquaviva, şi la nevoie chiar papii, adînc interesat de situaţia Bathoreştilor.

Din cele de mai sus rezultă că trebuie serios reconsiderate unele interpretări date instrucţiunilor redactate pentru Amalteo care au dus la afirmarea greşită că acesta a fost trimis în Transilvania ca *nunţiu*. În realitate a fost primit ca atare în urma unei manevre subtile, datorată negreşit lui Carrillo. După acea primire oficială, a putut şi papa să se refere la calitatea aparentă de nunţiu (dobîndită în felul acesta). Tot astfel şi faptul că misiunea sa ar fi fost de a-i împăca pe Bathoreşti. Şi în sfîrşit că papa l-ar fi iniţiat pe Amalteo (trimis de el tocmai pentru a culege informaţii) în labirintul vrajbei dintre Sigismund şi verii săi.

TRIFON KOROBEINIKOV

(? — după 1594)

*

Diacul moscovit Trifon Korobeinikov a însoţit în 1582 pe negustorul Ivan Matveevici Mişenin trimis de Ivan al IV-lea cu daruri la Constantinopol şi la muntele Athos pentru pomenirea ţareviciului Ivan Ivanovici.

După o petrecere de 7 luni în capitala Imperiului Otoman (20 noiembrie 1582— 20 iunie 1583), unde prezenţa sa este atestată de Meletie Pigas care afirmă, prin anii 1590—1593, că patriarhul Silvestru al Alexandriei (12 april 1569—iulie 1590) l-ar fi văzut acolo, Korobeinikov a plecat pe mare la Athos unde a ajuns la 3 iulie 1583. A pornit înapoi la 19 noiembrie prin Adrianopol, Bulgaria, Moldova şi Lituania, ajungînd la Moscova la 28 februarie 1584.

În anii 1588 şi 1589 Korobeinikov a îndeplinit slujba de diac la curtea ţarului. În 1593 Ivan al IV-lea l-a trimis la Ierusalim împreună cu diacul Mihail Ogarkov pentru a duce daruri cu prilejul naşterii nepoatei ţarului, principesa Feodosia Feodorovna (1592).

Korobeinikov a trecut prin Moldova, înfăţişîndu-se la Iaşi lui Aron vodă. La începutul lunii aprilie 1593 se afla la Constantinopol, îndreptîndu-se, după o şedere de 4 luni

în capitala otomană, spre Ierusalim, unde a sosit la 28 septembrie 1593. S-a înapoiat prin Antiohia şi Constantinopol la Moscova.

Lui Korobeinikov i s-a atribuit o descriere de călătorie care s-a bucurat, începînd din veacul al XVII-lea, de o mare faimă şi de o largă răspîndire, cunoscîndu-se peste 200 de copii şi peste 40 de ediţii. După trei secole, această autoritate a fost zdruncinată cînd cercetătorul rus I. E. Zabelin a constatat, în 1884, că aceste însemnări reproduc, pentru partea privitoare la călătoria la Ierusalim, relaţia mai veche a negustorului Vasile Pozniakov din Smolensk datînd din anii 1558—1561. Această părere a fost confirmată ulterior de cercetările lui H. Loparev care socoteşte că aşa-zisa *Călătorie a lui Trifon Korobeinikov prin Locurile Sfinte din Orient în anul 1582* i-a fost greşit atribuită, întrucît Korobeinikov nici nu ar fi fost atunci la Ierusalim şi de loc la Sinai.

Korobeinikov este autorul indiscutabil al unei relaţii de călătorie din anul 1593 care cuprinde descrierea drumului de la Moscova la Constantinopol în cursul căruia a trecut prin Moldova şi Dobrogea. Indică distanţele străbătute, cît şi toate popasurile, de bună seamă pentru informarea călătorilor ruşi care mergeau la Constantinopol. Cu tot laconismul său, relaţia cuprinde scurte observaţii asupra aşezării, aspectului general şi clădirilor mai de seamă din localităţile moldoveneşti pe care le-a străbătut: cetatea Hotin, satele Botoşani şi Ştefăneşti şi capitala Iaşi. Pe alocuri se găsesc amănunte de un interes deosebit, ca de pildă descrierea primirii solilor ruşi de către Aron vodă.

Relaţia călătoriei lui Korobeinikov în Moldova a fost publicată după copiile lui A. Uvarov, A. N. Popov şi N. S. Tihonorov de S. Dolgov cu multe greşeli şi fără o critică a textului în Чтения в обществе истории и древностей росийских (publicaţia periodică a Societăţii de istorie şi antichităţi ruseşti din Moldova), 1877, 1880, 1881 sub titlul: Второе хождение Т. Корабейнникова (A doua călătorie a lui T. Korobeinikov). H. Loparev, care a criticat această ediţie în Журнал Мнннстерства народного просвещения (Revista Ministerului Instrucţiei Publice), 1887, vol. 254 pp. 137—140, a publicat relaţia acelei călătorii a lui Korobeinikov după copia lui Uvarov nr. 560 în culegerea palestiniană Православный Палестинский сборник, 1889, tom. IX, fasc. 3, pp. 72—83).

Relaţia pelerinajului lui Pozniakov la Ierusalim, reprodusă de Korobeinikov, a fost tradusă în limba franceză de Varvara Hitrovo (Berthe de Khitrowo) în *Itinéraires russes en Orient traduits pour la Société de l'Orient latin I*, Geneva, 1889—1890, pp. 309—334.

Pe baza textului editat de S. Dolgov, slavistul Ion Bogdan a publicat o traducere în limba română a călătoriei în Moldova, apărută în „Arhiva Societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi", 1890, I, pp. 762—764. Călătoria prin Moldova a fost tradusă şi de Gh. Bezviconi în *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Bucureşti, 1947, pp. 35—37. Importanţa acestei relaţii de călătorie a fost semnalată tot de Gh. Bezviconi în articolul *Însemnări biobibliografice despre Călători ruşi în ţările noastre în sec. XV—XVIII* apărut în „Analele româno-sovietice", seria istorie ianuarie—martie 1957, pp. 65—66 cu o bogată bibliografie, precum şi în lucrarea *Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse* . . ., Bucureşti, 1962, p. 60.

Korobeinikov a scris şi o *Dare de seamă asupra împărţirii milosteniilor ţarului* în care arată numele a numeroşi clerici din Orient cu care a venit în contact, notează ajutoarele împărţite şi dă unele informaţii asupra situaţiei cultului ortodox. Constituie astfel un însemnat izvor istoric. A fost publicată de H. Loparev împreună cu călătoria reprodusă în culegerea amintită mai sus.

De Korobeinikov s-au ocupat îndeosebi O. Rubţov în К вопросу о „хождений" Т. Корабейникова в святую землю в 1582 ?. (Contribuţii la problema pelerinajului lui T. Korobeinikov în Ţara Sfîntă în 1582), în Журнал Министерства Народного просвещения (Revista Ministerului Instrucţiei Publice), 1901, IV, pp. 359—388, şi H. Loparev în introducerea la ediţia sa.

[CĂLĂTORIA ÎN MOLDOVA][1]

1593

Iar din Cameniţa[2] am plecat vineri 9 martie; p. 78
primul popas a fost la 10 verste[3] de Cameniţa, la graniţa dintre Lituania şi Moldova, în cetatea Hotin[4]. Cetatea este de piatră; nu este mare; sînt puţine case mai mari de dieci; este aşezată pe un dîmb înalt de piatră şi pe malul unui fluviu; iar fluviul <care trece> pe sub el este mai mare decît rîul Moscova; iar tîrgul este mic, numai cam cît Bolvanovie[5].

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul rus publicat de H. Loparev în Православный Палестинский Сборник 1889, tom. IX. f. 3, p. 78 şi urm. Microfilm Biblioteca Centrală.

[2] *Каменец* (*Kamenetz*)

[3] Versta corespunde cu 1.06678 km.

[4] *Хотнея*

[5] Cartier cunoscut în Moscova.

La 10 verste depărtare de orăşelul Hotin se află rîul Prut, cam cît rîul Moscova; iar trecînd rîul <Prut> pînă la satul Boluşeni[6] sînt 10 verste de la acel rîu; aici a fost al doilea[7] popas.

De la satul Boluşeni pînă în satul Ştefăneşti[8] sînt 30 de verste; în satul Ştefăneşti sînt 3 biserici, o piaţă şi 150 de curţi. Aici a fost al treilea popas.

De la satul Ştefăneşti pînă la oraşul Iaşi unde locuieşte domnul Moldovei sînt 25 de verste şi cu totul de la Cameniţa pînă la Iaşi sînt 105 verste. La Iaşi a fost popasul al patrulea şi al cincilea[9].

În Iaşi nu este cetate, deoarece sultanul turcesc nu îngăduie să se ridice aici cetate. În jurul curţii domnului se află un zid de piatră şi palate. În Iaşi sînt zece şi <chiar> mai multe biserici de piatră şi de lemn iar biserica <mare> catedrală a lui Nicolae făcătorul de minuni[9a] este mai măreaţă decît biserica lui <sfîntu> Nicolae Gostunski[10] <şi> este zugrăvită pe din afară şi este zugrăvit de asemenea altarul; clopotniţa, tot de piatră, se ridică deasupra pridvorului; porticul din jurul bisericii este mare; înăuntru, biserica este împărţită în două <părţi>, din care una este încălzită. Şi cum intri în biserică în dreapta, în dosul stranei, se află locul domnesc pe un postament lucrat ca strana, închis din toate părţile şi îmbrăcat cu postav roşu; şi locul mitropolitului <Bisericii> Albe[11] este tot aici în biserică şi în aceeaşi biserică slujeşte protopopul Achim[12] cu patru preoţi şi doi diaconi ai catedralei; şi această biserică se află în faţa curţii domneşti.

Şi în apropiere de tîrg este un rîu mic[13] şi un heleşteu; şi tîrgul este cam
p. 79 cît Rostovul şi <are> pieţe bune, multe prăvălii şi tot felul // de mărfuri.

În ziua de 13 martie, la ora 3 din noapte[14], Trifon [Korobeinikov] şi Mihail au venit la voievodul Aron şi au sosit călări în curtea domnească, la scară. Şi au fost primiţi la el în odaia <domnului> iar în odaie e o podea

---

[6] *Болушан* cătun, com. Coţuşca, judeţul Botoşani.
[7] În text se spune greşit că este al patrulea popas.
[8] *Степановца* Ştefăneşti, sat, judeţul Botoşani.
[9] Probabil că autorul a rămas la Iaşi două nopţi.
[9a] Ridicată de Ştefan cel Mare (1 iulie 1491—august 1493).
[10] Biserică din Moscova.
[11] În text белинскиево P. P. Panaitescu credea că această desemnare s-ar datora faptului că mitropolitul Moldovei ar fi fost şi mitropolit al Cetăţii Albe. Cum însă biserica Sf. Nicolae ajunsă mitropolie era numită şi Biserica Albă este probabil că diacul Korobeinikov a folo it de aceea calificativul de mai sus. Gheorghe Movilă este pomenit ca mitropolit la 20 decembrie 1591 (Vezi N. Iorga, *Istoria Bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, ed. a II-a, Bucureşti, 1932, p. 325).
[12] Protopopul Ioachim.
[13] Kamena.
[14] În realitate primirea a avut loc după amiază.

mai ridicată[15] cu trepte, înaltă pînă la brîul unui om, acoperită cu covoare; pe acea podea şedea domnul pe un loc <anumit> iar locul este făcut astfel ca să poată şedea turceşte şi în faţa lui erau două lumînări în şfeşnice[16] şi tot lîngă el stătea şi tîlmaciul[17] său, vistierul, care vorbea româneşte şi ruseşte[18] şi toţi oamenii săi stăteau descoperiţi în faţa lui. Şi <Trifon cu tovarăşii săi> i-au sărutat mîna şi el[19], sculîndu-se în picioare, a întrebat de sănătatea ţarului[20] şi despre întreaga lui împărăţie. Şi a poruncit ca darurile ce i s-au adus să fie toate aşezate în faţa lui; şi la orice vorbă spunea despre ţar, el se scula în picioare. Şi ne-a dat drumul să plecăm şi a poruncit să <ni> se dea hrana pentru oameni şi pentru cai; şi a mai poruncit să nu <ni> se ia nici o vamă şi să ni se dea scrisori de trecere prin toată ţara sa şi călăuze.

Tot în ţara Moldovei se află oraşul Suceava[21] al aceluiaşi domn; şi mai înainte locuiau în acest oraş domnii Moldovei; în acel oraş este şi curtea domnească iar astăzi în acel oraş este un turc[22] care nu îngăduie să locuiască în el domnii Moldovei pentru că este aproape de graniţa Lituaniei şi ca domnii Moldovei să nu poată fugi <sau> la împărat[23] sau în Lituania.

Popasul al şaselea a fost în cîmp, la 15 verste depărtare de Iaşi; al şaptelea popas a avut loc la o distanţă de 15 verste de la acest popas, tot în cîmp, lîngă rîu[24]; al optulea popas a fost pe acelaşi rîu, <dar> pe partea cealaltă, pentru că apele erau mari; al nouălea popas a fost tot în cîmp, în apropierea unui sat, la o depărtare de vreo 15 verste de popasul al optulea; popasul al zecelea a fost tot în cîmp, lîngă „Gniloi Potok"[25], la vreo zece verste depărtare de popasul al nouălea; s-a mers tot pe dealuri, prin pădure; sate nu sînt. Al unsprezecelea popas a fost tot în cîmp, la şapte verste depărtare de popasul al zecelea, pentru că dealurile erau mari; faţă de al unsprezecelea <popas>, al doisprezecelea popas a fost la vreo // 20 de verste, într-un sat; p. 80
al treisprezecelea popas a fost la trecerea Dunării[26] la o depărtare de vreo 15 verste de la acel popas. Şi de la Cameniţa pînă la Iaşi unde locuieşte

[15] *урундук* termen polon care înseamnă: podium de scînduri cu trepte. Se potriveşte cu descrierea corespunzătoare din textul lui Lescalopier privind palatul domnului Ţării Româneşti unde este vorba de aşa-numitele „*reliefs*".

[16] *шандан*, Şandan, şamdan, termen tătăresc care înseamnă „sfeşnic".

[17] În text: *его речь* = vorba lui, adică tîlmaci.

[18] поволоскй — по лоски adică ruseşte?

[19] Aron Vodă.

[20] Teodor I. Ivanovici, mare principe şi ţar al Rusiei (1584—1598).

[21] *Сычав*

[22] Inexact.

[23] E vorba de Rudolf al II-lea (1576—1612).

[24] Prut.

[25] *Гнилой Поток* înseamnă Şuvoiul Putred, neidentificat.

[26] *Донские заводи* probabil „Dunaiskie Zavodi", adică trecerea Dunării.

domnul sînt cu totul 105 verste, iar de la Iaşi pînă la fluviul Dunărea sînt 122 verste; şi amîndouă, de la Cameniţa pînă la Dunăre <fac> 257 de verste.

Al 15-lea popas şi al 16-lea şi al 17 a fost pe celălalt mal al fluviului Dunărea, pe partea turcească, în locul de abordare, în tîrgul Isaccea[27], <zisă> şi Oblucita. Şi am plecat din acest tîrg după trei zile <de la> ziua Bunei Vestiri[28].

Primul popas a fost în pădure, la <o depărtare de> 3 verste de tîrguşor, pe malul rîului Ceşme pe unde curge „apa adusă"[29]; al doilea popas a fost pe cîmpia Dobrogei[30] lîngă lac[31]; <mergînd> de la Dunăre <mai departe> este un sat tătăresc şi trecînd şi de „Svinaia Gora"[32], iar acel lac la Marea Neagră, unde a fost popasul se află la o depărtare de vreo 30 de verste de primul popas; şi de la fluviul Dunării pînă în Dobrogea se merge vreo 15 verste tot prin pădure şi printre dealuri. Iar în cîmpia Dobrogei drumul e bun, nu este <nici> o pădure; de la <cele> două popasuri pînă la tîrgul Baba<dag>[33] sînt trei verste; al treilea popas a fost tot în cîmp, la vreo 17 verste de Baba<dag>; al 4-lea popas a fost în tîrgul Kara-su[34] la vreo 30 de verste de al 3-lea popas, iar lîngă acel tîrg locuiau tătarii dobrogeni şi turcii; al 5-lea popas a fost în Dobrogea, în pădurea tătărească, la o distanţă de vreo 30 de verste de la popasul al 4-lea. Iar de la acel popas pînă la tîrguşorul zis Hagioglu Bazargic . . .

---

[27] *Сакча*

[28] 25 martie 1593.

[29] *Приводная вода* este vorba de valea Ceşme-Kulak care se desface din dealul Golovar-Bair.

[30] *Брынское Поле* probabil lectura greşită pentru „<Do> brinskoe pole" = Dobrogea.

[31] Probabil lacul Razelm.

[32] *Свиная Гора* = Dealul Porcilor, neidentificat.

[33] numele vechi al Babadagului, după eponimul Sari Saltik Baba.

[34] Medgidia.

ALESSANDRO COMULEO

(1548—1608)

*

Misionarul croat, cunoscut sub numele latinizat de Alessandro Comuleo (în formă slavă Komulović), era originar din Spoleto, unde s-a născut în 1548. El a studiat teologia la Roma (1576), a intrat în mănăstirea croată Sf. Hieronim şi a ajuns canonic de Zara, iar mai apoi (1587) arhiereu, superior al mănăstirii sf. Hieronim, arhipresbiter al bisericii dalmate şi abate de Nona.

În timpul pontificatului lui Grigore al XIII-lea (1572—1585) a fost trimis de papă ca vizitator apostolic al creştinilor catolici din imperiul turcesc. A rămas în această calitate trei ani (pentru durată, vezi *Hurmuzaki*, III/2, p. 13). La înapoiere a întocmit un raport succint (publicat în „Starine", XVI, Zagreb, 1884...) care nu trebuie confundat cu o altă listă a sa dînd situaţia numerică a populaţiei creştine (ortodoxe sau catolice) din Peninsula Balcanică, considerată din punctul de vedere al unor eventuale efective militare, publicată în *Hurmuzaki (loc. cit.)* sub data arbitrară de 1580 (!), care nu rezultă din context. Se observă că toate cifrele sînt ireale. De pildă, Bosnia ar putea să dea 200 mii de luptători (!), Bulgaria 400 de mii (!) etc. În total, fără Grecia propriu-zisă s-ar

ridica la 1 140 000 de luptători creştini! Aceste socoteli fanteziste trebuie mai degrabă puse în legătură cu planurile vaste ale Ligii creştine, iniţiată de noul papă Clement al VIII-lea (1592—1605), în slujba căruia va intra Comuleo în noiembrie 1593.

În timpul funcţionării sale ca vizitator apostolic, Comuleo a trecut prin Ţara Românească unde a fost primit în 1583 (!) de Mihnea care i-a şi eliberat un act în slavona curentă, atestînd că se află sub ocrotirea sa. Numele trecut în acest act este Alisantrocomoli (!), iar calitatea e cea de trimis al papii Sixt al V-lea (vezi I. Bărbulescu, *Cercetări istorico-filologice*, Bucureşti, 1900, p. 81). Cum pontificatul lui Sixt al V-lea începe în 1585 şi nu în 1583, este aici o eroare evidentă de dată. În 1586 trece şi în Moldova.

În noiembrie 1593 papa Clement, de curînd ales, îl trimite într-un lung turneu de negocieri politice şi de propagandă în Transilvania, Moldova, Polonia şi Rusia (şi dacă s-ar putea şi Ţara Românească) pentru a atrage aceste ţări în Liga antiturcească. Numirea e din 8 noiembrie, dar instrucţiunile poartă data de 21 noiembrie. (Partea privitoare la Transilvania şi Polonia a fost publicată în A. Veres, *Relationes nuntiorum*... pp. 35—41. Restul relativ la ţările noastre şi la cazaci se află publicat în *Hurmuzaki*, III/2, pp. 36—40, iar brevele către cazaci şi către domnii români în vol. III/1, pp. 173—175.) Misiunea cea mai urgentă era cea îndreptată către Sigismund Báthory. Comuleo, care se întorsese din două călătorii, şi se afla la Veneţia, trebuia să pornească de urgenţă prin Innsbruck şi Viena în Transilvania, unde era absolut necesar ca el să-l întîlnească şi pe cardinalul Báthory, spre a determina împreună natura răspunsului pe care trebuia să-l dea principele la cererile Porţii de a se lăsa trecerea tătarilor prin Transilvania spre Ungaria, unde se aprinsese din nou războiul ameninţînd cu prăpăd întreaga Europă centrală. Printr-o coincidenţă socotită într-adevăr minunată, o zi înainte de plecarea lui Comuleo spre Transilvania, soseşte la papă iezuitul Alfonso Carrillo, venit din Transilvania în numele lui Sigismund să ceară sfaturi şi îndrumări. Acesta va fi şi el îndreptat către împărat. Comuleo, călătoreşte prin Viena şi Praga, unde ia legătură cu nunţiul Cesare Speciano, episcop de Cremona, care trebuia să-l informeze continuu despre situaţia negocierilor şi să transmită de asemenea şi rapoartele sale din Transilvania la Roma cardinalului de San Georgio (Cinzio Aldobrandini). El face un popas la Caşovia, sediul comandantului imperial Cristofor Teuffenbach, şi apoi intrînd în Transilvania se opreşte la cetatea Chioar, unde soseşte pe la 10 ianuarie şi aşteaptă să fie chemat de Sigismund (situaţie oarecum asemănătoare cu a lui Amalteo, doi ani mai înainte). Cam tot atunci pleca şi Carrillo de la Praga, unde fusese să trateze cu curtea imperială condiţiile unui acord concretizat în 12 puncte sau „capitole“, care trebuia să fie acceptate la Alba Iulia de Sigismund şi sfetnicii săi înainte de a fi supuse împăratului. Cînd soseşte Comuleo la 7 februarie la Alba Iulia, Carrillo abia se înapoiase. Principele el însuşi se întorsese de patru zile de la Braşov şi Făgăraş. Tot atunci se iveşte şi un emisar tainic trimis de comandantul de la Caşovia cu scrisori de la împărat şi cu comunicări secrete de care nu trebuia să afle Comuleo! În sfîrşit era aşteptat cardinalul Báthory, care neprimind la timp porunca papii se îndreptase spre Prusia, fiind apoi ajuns din urmă şi întors din cale spre a lua drumul Transilvaniei. Comuleo se strecurase conspirativ, nevăzut şi neştiut, pînă la mănăstirea catolică unde îl aştepta Carrillo. El e primit pe furiş pe principe care e nespus de mulţumit de

grija aceasta de a nu-l descoperi. Papa şi trimisul său Comuleo credeau că ar fi posibile şi căi ocolite în întîmpinarea dilemei provocate de cererile turceşti. În instrucţiunile papale se întrevedeau trei soluţii posibile: 1) un refuz făţiş; 2) o tărăgănare dibace pentru a mai cîştiga timp, invocîndu-se teama de mişcări interne sau de vexaţiuni din afară, de pildă din partea cazacilor, şi punînd toată încetineala la adunarea forţelor militare, şi 3) o simulare de ascultare, pornind chiar oastea înspre teatrul războiului, cu ferma intenţie de a se întoarce împotriva turcilor la momentul oportun. Celelalte puncte indicate mai apoi erau o reeditare a celor formulate de Amalteo în anul precedent: cooperare cu fraţii Bathoreşti, încredinţarea comandamentului militar lui Baltazar Báthory, luptător încercat, în sfîrşit, un îndemn pentru o căsătorie cu o catolică, poate chiar una din arhiducese. Dar problema cea mai urgentă era întîmpinarea unei eventuale invazii a tătarilor în Transilvania în calea lor spre Ungaria imperială. Şi ea nu putea fi rezolvată decît apelînd la concursul cazacilor. Numai teama de expediţiile acestora contra sălaşelor tătăreşti, lăsate fără apărare în timpul unei asemenea incursiuni în afară, putea să-i mai ţină în frîu. De aceea, cazacii constituiau pentru Comuleo adevărata cheie de boltă a sistemului său de garantare a creştinătăţii. Şi de aceea toate eforturile sale vor fi îndreptate în acest sens.

Dar primele două audienţe la principe sînt pur formale. Sigismund se menţine la nivelul generalităţilor. Abia la ultima audienţă, din 10 februarie, a anunţat că peste două zile îşi va declara precis intenţiile sale. Pînă atunci trebuia să sosească şi cardinalul Báthory potrivit ordinului papii. Dar cardinalul nu se grăbea spre Alba Iulia, deşi era de mai bine de cinci zile în Transilvania, şi fără el Sigismund nu putea lua hotărîrea anunţată. De altminteri, aşa cum s-a văzut mai tîrziu, principele era o simplă marionetă manevrată din culise, deocamdată de Carrillo şi de Bathoreşti. Dar, cît aşteaptă, emisarul papii e foarte atent la toate, şi astfel poate să descifreze ambiţia nesăbuită a tînărului Sigismund, care nutreşte încă de acum planuri de acaparare a ţărilor româneşti, puse apoi în aplicare în aprilie—mai 1595. Patru zile abia după plecarea lui Carrillo, Comuleo îşi descarcă sufletul catre nunţiul Speciano, specificînd că acest iezuit care plecase spre Praga nu ştie nimic (şi nu trebuie să ştie nimic) despre această scrisoare. Totodată denunţă planurile cardinalului de a se face rege al Poloniei. O altă notă scrisă în fugă la 6 martie către acelaşi Speciano îngăduie o reconstituire a discuţiei purtate cu cardinalul în jurul chestiunii răspunsului ce trebuia dat cererilor turceşti şi al clauzelor acordului cu împăratul. Aceste clauze formulate în timpul cît fusese aşteptat cardinalul la Alba, şi deci fără participarea acestuia, au stîrnit o reacţie violentă, de a cărei manifestare s-a scuzat mai apoi. El avea să scrie la 9 martie (şi apoi după o lună la 9 aprilie) lui Carrillo la Praga, protestînd contra „capitolelor" care transformau Transilvania în stat ereditar din stat electiv, şi contra purtării unor negocieri tainice fără încuviinţarea statelor care ar fi trebuit consultate într-o dietă generală.

Impresiile lui Comuleo de la curtea de la Alba Iulia trebuie adesea ghicite printre rînduri. Corespondenţa trecea prin mîinile principelui şi ale lui Carrillo. Numai pe alocuri aflăm implicaţii preţioase, şi — după plecarea lui Carrillo — afirmaţii categorice.

La 22 martie Comuleo sosea la Iaşi. Despre Moldova şi despre Aron vodă a scris mai întîi din Cameniţa la 31 martie. Şederea sa la Iaşi a fost foarte scurtă: din noaptea

de 22 martie pînă către prînzul zilei din 25 martie. Este deci foarte natural ca relaţia sa să se rezume de fapt la menţionarea obţinerii scrisorilor de recomandare din partea domnului către aceleaşi persoane către care erau de fapt îndreptate brevele papale, precum şi a asocierii lui Aron la demersul lui Comuleo la cazaci, pentru asigurarea frontierei Moldovei şi prin aceasta şi a Transilvaniei. Cît priveşte descrierea Moldovei, este evident că ea a fost alcătuită după descrierile geografice mai răspîndite legate poate de reminiscenţe din 1586. De la Cameniţa trimite la Roma scrisoarea îndreptată de Aron către papă, iar el aleargă la toţi cei numiţi în instrucţiunile papii, aşteptînd oarecare rezultat şi de la marele cancelar Zamoyski. După o lună de alergătură şi demersuri tocmai la Ostrog, unde e de Paşti, apoi la Liov al cărui arhiepiscop îi înlesneşte o întîlnire cu marele cancelar aflat în apropiere, căruia îi supune cererea lui Aron de a i se da ajutor militar pentru a împiedica trecerea tătarilor prin Moldova în Ungaria în ajutorul turcilor, el îşi dă în sfîrşit seama de zădărnicia acestei căi. Cancelarul declară, pînă în cele din urmă că nu poate face nimic în lipsa regelui (plecat în Suedia a cărei coroană o moştenise de curînd), dar că, negreşit, tătarii nu vor îndrăzni să treacă... etc. Despre Ligă i-a spus că el însuşi va face propagandă, dar a adăugat cu intenţie că trebuie ca papa să trimită ca legat un cardinal ilustru (adică nu un misionar obscur ca el). Nemaiaşteptînd nimic de la poloni, Comuleo urmăreşte o înţelegere directă cu moscoviţii şi cu cazacii zaporojeni. Dar la sfîrşitul lui aprilie se îndreaptă spre Cameniţa şi spre Moldova pentru a căuta să menţină moralul domnului „ca să nu facă cumva vreo poznă din desperare sau teamă" („Starine", XVI, Zagreb, p. 90). Tocmai soseşte şi răspunsul din Ostrog de la palatinul Kievului, Constantin de Ostrog. Cazacii sînt la Marea Neagră aşteptînd prilejul de a intra pe gurile Dunării (p. 100). Comuleo menţionează, în raportul său din 14 octombrie din Cracovia, vreo două drumuri pe care le-ar fi făcut după aceea din Ucraina în Moldova pentru a discuta cu Aron înţelegerea încheiată de el cu cazacii îndemnaţi să vină în Moldova. Primul din aceste drumuri se situează acum, în primele zile din mai. La prezenţa sa în Moldova din acel moment se referă cuvintele din raportul amintit „pînă să plec de la el, s-a căit... etc." A doua apariţie a sa în Moldova a trebuit să aibă loc prin iulie cînd îndreaptă pe cazaci spre cetăţile turceşti de la gurile Dunării, unde vor găsi o prada bogată. Cu prilejul unuia din aceste drumuri, prezenţa lui în Moldova coincide cu a lui Giovanni de'Marini Poli. Este curios de observat faptul că atitudinea amîndurora faţă de Aron al Moldovei e supusă unor fluctuaţii identice: încredere — neîncredere — încredere (?).

Despre încercările lui Comuleo de a pune la cale o vastă acţiune de intimidare şi reprimare a tătarilor, apelînd la palatinul Kievului, Constantin de Ostrog, apoi la starostele de Sniatin, Jazlowiecki, pe care l-a şi ajutat cu banii daţi de papă pentru asemenea scopuri, nu e locul să stăruim aici. Împreună cu nunţiul din Polonia, Germanico Malaspina, alcătuieşte un proiect pentru intrarea Poloniei în Liga antiotomană (octombrie 1594). Dar în februarie 1595 dieta votează menţinerea păcii cu turcii.

Bine primit la Moscova în primăvara anului 1595, Comuleo îşi dă seama abia cu prilejul celei de-a doua sa solie (vara 1596) de imposibilitatea realizării proiectelor sale privitoare la unirea cu Roma, cît şi la intrarea Rusiei în Ligă. Singurul rezultat pozitiv pe

care l-a dobîndit în cursul călătoriei sale în nordul Europei, a fost reorganizarea diocezei Lituaniei.

După un popas la Varşovia (1597—98), el se înapoiază la Roma şi intră în ordinul iezuiţilor (1599). A murit la Ragusa la 2 iulie 1608.

În planurile vaste ale Ligii, şi în politica himerică pe care o urmărea, nu e de mirare că realitatea de toate zilele îi rămînea adesea necunoscută. Ţările noastre erau socotite ca un simplu pion în jocul de şah al politicii universale. El declară că „e absolut necesar pentru poloni să ocupe Moldova şi Ţara Românească dacă vor să oprească ajutoarele turceşti către cei din Chersonez". Dar cînd coboară din norii contemplaţiei politicii universului ştie să surprindă uneori intenţii ascunse sub vălul nevinovăţiei.

A lăsat rapoarte asupra misiunii sale în Peninsula Balcanică, Transilvania şi Moldova. Au fost publicate de Fr. Rácki şi O. Pierling în „Starine", XIV, Zagreb, 1882, pp. 86—124 şi XVI, 1884, pp. 219—20, 250—251, împreună cu instrucţiunile şi scrisorile papii şi cardinalilor (XVI, pp. 209—251). O publicare mai completă a dat A. Veress în *Relationes nuntiorum*, precum şi *Hurmuzaki*.

De Comuleo s-au ocupat:

S. Gliubich, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Viena, 1856, p. 89.

O. Pierling şi Fr. Rácki, *L. Komoulovića izvjestaj i listovi o poslanstvu njegovu u Tursku, Erdelj, Moldavsku i Poljsku* (Raportul şi scrisorile lui Komulović despre solia lui în Turcia, Transilvania, Moldova şi Polonia) în „Starine", XIV, 1882, pp. 83—86; O. Pierling, în *loc. cit.*, XVI, pp. 209—210; Idem, *La Russie et le Saint Siège*, II, Paris, 1897, pp. 332—368; A. Veress, *Nunţii apostolici în Ardeal (1592—1600)*, Bucureşti, 1928 (extr. din „Anal. Acad. Rom.", Mem. secţ. ist. s. III, t. VIII, pp. 318—322; N. Iorga în *Istoria lui Mihai Viteazul*, vol. I, Bucureşti, 1935, p. 126 şi urm.; în *Istoria românilor*, vol. V, p. 266 şi în *Istoria românilor prin călători*, iar recent, Peter Bartl în articolul *Marciare verso Constantinopoli — Zur Türkenpolitik Klemens VIII*, în „Saeculum" 20, 1969, fasc. I, pp. 47—49.

Sadi Ionescu l-a cuprins în *Bibliografia călătorilor străini* pp. 86—87.

RAPORT[1] CĂTRE CARDINALUL DE SAN GIORGIO[2]

1594 februarie 16, Alba Iulia

p. 89 Sînt două săptămîni, de cînd aş fi vrut să trimit o descriere întocmai a spiritului, gîndurilor, dorinţelor şi a întregii dispoziţii ale acestui principe al Transilvaniei,[3] dar din cauza dietei generale a statului, care a început aici în Alba Iulia din ziua Purificării [2 februarie] şi a luat sfîrşit ieri noapte, nu am putut încă avea o convorbire particulară cu principele. Vă fac cunoscut că e mai mult de o lună de cînd am ajuns în Transilvania în aşa mare taină, că nimeni nu ar fi putut avea vreo bănuială, lucru de care principele a fost extrem de mulţumit. Am avut de două ori audienţă la principe în care s-a arătat în general[4] foarte prompt să îndepli-

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în revista „Starine" (Zagreb), XIV, 1882, p. 89 şi urm.
[2] Cinzio Aldobrandini, nepotul papii.
[3] Sigismund Báthory.
[4] Declaraţie neprecisă care nu lega în nici un mod pe cel ce o făcea.

nească tot ce ar vrea și ar hotărî stăpînul nostru[5]. Sînt șase zile de cînd am avut ultima audiență în care mi-a spus că peste două zile își va declara precis planurile, gîndurile, intenția și felul de a se uni cu creștinătatea spre paguba dușmanului comun, turcul. Cauza întîrzierii pînă acum a principelui de a face această declarație se datorește unei scrisori primite acum cinci zile de la cardinalul Báthory, care îi scrie că a și ajuns în Transilvania din porunca sanctității sale. El este așteptat aici peste două zile. Părintele Carrillo[6] mi-a afirmat azi că îndată ce va fi aici cardinalul, principele se va declara în particular [ca mai sus] și că în cursul acestei săptămîni sau cel mult în cea următoare principele îl va trimite pe părinte la Curtea imperială cu textul înțelegerii *(con li capitoli)* și cu împuternicirea de a încheia acordurile dacă maiestatea sa[7] nu va fi împotrivă. Intenția precisă a principelui, după cîte mi-au arătat părintele Carrillo și domnii Ștefan și Baltazar Báthory, este să trimită la primăvară oastea sa sub steagul și conducerea lui Baltazar Báthory, cu planul secret de a lovi din spate armata turcească la momentul cel mai potrivit, și pînă atunci de a se arăta pe cît va fi cu putință prieten cu turcul.

... Mă voi sili de îndată ca să aibă principele înțelegere cu moldoveanul[8] și cu munteanul[9], și cu alții, așa cum voi aprecia eu însumi cînd voi fi ajuns la hotarul cazacilor, pentru ca principele, de cum va fi aflat victoria mult sperată a armatei imperiale, să pornească de îndată în persoană prin Țara Românească și Moldova și să se îndrepte cu o armată puternică spre Constantinopol: și dacă voi vedea că principele este ferm hotărît pentru această acțiune, mă voi îngriji ca să scrie și el sanctității sale. Eu nu mă căiesc[10] că am venit aici, și trag nădejde să închei o mare înțelegere cu acele popoare septentrionale, căci este evident că a fost extrem de necesar ca să fi venit și să fi stat aici pînă acuma, fiindcă fără nici o îndoială se va încheia lucrul potrivit cu dorința sanctității sale.

[Urmează o serie de recomandări și deziderate într-o perspectivă măreață de triumf al creștinătății: // să binevoiască arhiducele Ferdinand, numit general al împăratului, să dea luptă cu dușmanul, și după ce îi va învinge să meargă direct la Constantinopol, fără a se opri în drum ca să cucerească Buda sau alte orașe ... Să fie folosiți și albanezii. Să aibă creștinii și 25 de galere care să coopereze cu armata și în 8 zile va fi cucerit Constantinopolul ... și se vor preda toate celelalte fortărețe ale turcilor din Europa ... etc.] p. 90

---

[5] Clement al VIII-lea.
[6] Iezuitul spaniol A. Carrillo, confesorul lui Sigismund.
[7] Rudolf al II-lea.
[8] Aron vodă.
[9] Mihai Viteazul.
[10] Afirmație care ascunde tocmai anumite îndoieli cu privire la succesul misiunii în Transilvania.

. . . Sper pînă în opt zile[11] să vă comunic în modul cel mai precis *(particolarissimamente)* gîndul şi intenţia principelui, şi îndată mă voi îndrepta spre cazaci . . . [apoi la Moscova] . . .

Cînd voi pleca de aici, dacă voi vedea că trebuie să discut cu principii din Ţara Românească şi Moldova pentru o alianţă *(unione)* cu principele Transilvaniei, nu voi lipsi a face aceasta . . . Turcul a pus în vedere principelui să lase să treacă prin Transilvania 40 000 de tătari care vin împotriva Ungariei, şi fără nici o îndoială principele nu-i va lăsa. Cînd va sosi aici cardinalul voi propune ca să stabilească o înţelegere secretă cu moldoveanul şi cu munteanul, fie pentru a li se închide calea sau a-i lăsa pe turci să intre în Transilvania şi a-i măcelări, căci cred că nu vom avea mai puţin de zece mii.

Cum aceşti transilvani sînt prin chiar firea lor destul de nestatornici[12] *(in parte instabili)* va fi nevoie să scrieţi cît de curînd cardinalului // ca să
p. 91 rămînă aici în Transilvania toată vara, ceea ce va fi de mare folos şi spre a însufleţi şi sfătui pe principe pentru această acţiune. Eu nu voi lipsi de a stărui pe lîngă cardinal să rămînă cel puţin pînă la reîntoarcerea părintelui Carrillo . . .

---

[11] Mai sus fusese vorba de două zile.
[12] Din context se vede că se referă de fapt la Sigismund.

POST SCRIPTUM CĂTRE NUNȚIUL[13] DE LA PRAGA

p. 92

1594 februarie 17, Alba Iulia

Chiar acum, în dimineața zilei de 17 februarie cînd mi-am și adunat toate scrisorile, a venit părintele Carrillo pe care îl trimisesem la principe, și mi-a spus din partea acestuia că ieri noapte, în camera principelui, s-au redactat clauzele *(li capitoli)*[14] cu care va pleca părintele, cel mai tîrziu luni, că domnul cardinal Báthory va fi aici cel mai tîrziu în duminica viitoare și că principele cu toți consilierii săi au hotărît cu subscrierea tuturor să se unească cu împăratul și să lupte din toate puterile contra turcului.

---

[13] Speciano, care transmitea rapoartele lui Comuleo la Roma cardinalului Cinzio.
[14] Ale acordului cu împăratul.

RAPORT CĂTRE CARDINALUL DE SAN GEORGIO

1594 februarie 23, Alba Iulia

Azi pleacă părintele Alfonso Carrillo ... la împărat cu scrisorile şi acordurile principelui [Dacă s-ar ivi unele pretenţii ale împăratului, Sigismund
p. 93 lasă totul la hotărîrea papii // Se repetă cele spuse cu privire la rolul atribuit lui Baltazar şi la cel rezervat principelui ...]

O dată obţinută victoria principelui în Ungaria ... s-ar avea tot ce se doreşte, căci şi moldoveanul şi munteanul depind cu toţii de el. Acum patru zile[15] au trimis să-l roage pe principe şi să stăruie ca să-şi unească toate forţele lor împotriva turcului; dar acesta de teamă să nu se arate încă de pe acum duşman al turcului nu îndrăzneşte să se declare deschis în toate acestea faţă de ei, ci îi ţine cu speranţa. Totuşi eu sper că pînă în opt zile cu ajutorul cardinalului Báthory, care e aşteptat din oră în oră, să-l fac să se declare şi să se alieze cu sus-zişii [domni], şi cu privire la acest lucru am scris monseniorului de Cremona[16] ca să trateze acest punct cu împăratul.

Cînd vor fi uniţi cei trei principi şi adunaţi cu armatele lor în Moldova, sper să-i atrag şi pe cazaci, circasieni, moscoviţi şi foarte mulţi poloni ... [ar rezulta o armată foarte numeroasă care ar putea fi folosită la cucerirea Constantinopolului dacă cumva cea din Ungaria nu ar putea-o face].

Cazacii acum sînt înţeleşi cu moldovenii să se împotrivească împreună la orice năvală *(furia)* a tătarilor care ar voi să treacă în ţările acestea, în aşa fel că tătarii s-au retras, neavînd intenţia să treacă [încoace] cu toată chemarea turcului.

... Acest principe a trimis ieri seară pe părintele Carrillo să-mi spună, ca un fel de scuză, că nu mi-a putut da audienţa în mai multe rînduri, aşa cum ar fi dorit, fiind împiedicat de multe treburi ale statului cu prilejul dietei aproape terminată, şi că odată ce va fi sosit d. cardinal Báthory va trata cu mine mai frecvent, mai pe larg şi mai amănunţit despre // afacerile iminente.
p. 94 [Comuleo doreşte să plece] de cum voi putea duce vreo ştire din partea principelui către acele popoare cu care voi trata, acesta fiind singurul lucru care mă ţine în loc şi întîrzie plecarea mea.

[Principele a dăruit în această dietă multe bunuri *(boni stabili)* de ale statului, baronilor şi nobililor, pentru a-i cîştiga cu toţii pentru acea expediţie militară.]

---

[15] Deci la 19 februarie.
[16] Speciano.

SCRISOARE CĂTRE SPECIANO[17]

1594 februarie 28, Alba Iulia

Acest principe mi se pare că nu vrea să se alieze cu moldoveanul, şi nici cu cel din Ţara Românească. Doreşte să ocupe Moldova şi Ţara Românească, să-i ucidă pe acei principi şi să ia pentru el aceste ţări. Părintele Carrillo nu ştie despre această scrisoare. Ţara Românească şi Moldova nemaifiind cu turcul[18], întrucît au şi dat de ştire că vor să intre în Liga principilor creştini, va trebui găsit un general pentru oastea din Moldova, care va fi de cel puţin o sută de mii de oameni (!) şi care să vrea să meargă spre Constantinopol. Cel mai bun ar fi arhiducele Maximilian[19], cu el vor veni mulţi poloni. Cardinalul Báthory vrea să se facă rege al Poloniei; crede că nu se va întoarce regele[20]. A scris papii să-i trimită bani ca să înjghebeze o armată contra turcului // şi ca el să fie în fruntea ei şi că mulţi palatini i-au şi promis să-l urmeze numai să-i ajute cu bani. Cred că gîndul său este ca să cîştige cu acei bani pe palatini, să facă o armată, şi în noiembrie al anului de faţă să se ridice rege al Poloniei[21]. El îmi spune că dacă regele nu s-ar întoarce pînă în noiembrie, toţi [cei din Polonia] sînt de părere să ridice de îndată un alt rege; în consecinţă ar fi de mare importanţă ca arhiducele să se afle atunci în Moldova cu acea armată, şi toată nobilimea, de îndată îl va proclama rege. Arhiepiscopul de Gnezno şi marele cancelar sînt bănuiţi că ar fi amestecaţi în această chestiune[22], Să se dea de ştire sanctităţii sale şi împăratului.

p. 48

p. 49

SCRISOARE CĂTRE SPECIANO[23]

1594 martie 6, Alba Iulia

. . . Primele cuvinte pe care mi le-a spus cardinalul Báthory au fost relative la scrisoarea privitoare la cele douăsprezece capitole: a spus că a scris-o cam repezit în prima furie, pentru că Transilvania se afla în mare primejdie şi declara că se căieşte de a o fi trimis papii. (Despre Zamoyski asigură că este sincer, şi că sfaturile lui sînt îndreptate către o atitudine prudentă, el fiind de aceea opus încheierii acestei alianţe în cursul acestui an).

[17] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat doar de V e r e s s, în *Relationes*... pp. 48—49. Nu este cuprins în seria din „Starine“, 1882.

[18] Text defectuos: *La Valachia et Moldavia non piu di Turco* (lipseşte verbul).

[19] E fostul candidat la tronul polon, învins de Zamoyski şi silit să se retragă.

[20] Sigismund al III-lea Wasa era şi rege al Poloniei (1587—1632) şi al Suediei începînd din 1592 (1592—1604), ceea ce îl obliga la şederi prelungite în Suedia.

[21] Era o veche ambiţie de a-l moşteni oarecum, măcar şi cu oarecare zăbavă, pe unchiul său regele Ştefan Báthory, mort în 1587. De altminteri chiar în timpul acestor tratative de la Alba Iulia el urmărea, aprobînd tacit planurile secrete ale fratelui său Baltazar, de a se face domn al Ţării Româneşti.

[22] *Si habbino per sospetti di tutto questo.*

[23] *Ibidem*, p. 49.

CĂTRE CARDINALUL DE SAN GEORGIO[24]

[Situaţia din Moldova]

II 1594 martie 31, Cameniţa

... Am sosit noaptea în Iaşi, în ziua de 22 a
p. 94 lunii de faţă. ... În ziua următoare am pus să fie vestit domnul Moldovei[25] de venirea mea. Acesta nu mi-a putut da audienţă în ziua aceea, dar în ziua următoare mi-a dat-o şi dimineaţa şi seara, pe îndelete şi în taină.

L-am aflat între nădejde şi spaimă. S-a bucurat mult, şi parcă i-ar fi venit inima la loc cînd i-am înfăţişat breva stăpînului nostru (papa)[26] şi l-am poftit să intre în Liga principilor creştini. Mi-a spus că va face orice va hotărî sanctitatea sa. Mi-a dat, cînd i-am cerut, scrisori de încredinţare către marele cancelar al Poloniei[27], către hatmanul cazacilor, către castelanul din Cameniţa[28]

[24] Traducerea s-a făcut după textul italian din „Starine", XIV, 1882, pp. 94—96 incl.
[25] Aron vodă.
[26] Clement al VIII-lea.
[27] Jan Zamoyski.
[28] Jan Potoki, castelan de Kamenec, general al Podoliei. El fusese indicat anume de papă în istrucţiunile sale ca fiind singurul dregător catolic din acel loc.

şi către marele cneaz al // Moscovei[29]. A trimis şi pe un credincios al său cu mine ca să-i pot trimite prin acesta înţelegerea ce voi fi încheiat-o cu cazacii. p. 95

Am plecat în ziua următoare din Iaşi după liturghia de sărbătoarea Bunei Vestiri (25 martie) spre Cameniţa.

Sus-numitul domn al Moldovei Aron a fost pe acolo[30] în vremea lui Sixtus al V-lea[31] de fericită pomenire, şi a fost mîngîiat şi ajutat de el şi cred că va fi făcut mărturisirea credinţei [catolice] în faţa <cardinalului> Santa Severina[32].

Cu domnul[33] din Ţara Românească nu se cuvine să se trateze acum, căci stă la Bucureşti cu mai mulţi turci decît creştini: dar de cum va porni la luptă domnul Moldovei el va fugi într-o clipă cu acei turci, şi toată Ţara Românească va alerga la oastea ce va fi în Moldova, sau cu adevărat transilvanul[34], fără a scoate sabia din teacă, va lua în stăpînire acea ţară . . .

. . . În toată acea ţară[35] se face vinul cel mai ales: mult mai bun şi mai variat ca în Ungaria şi Transilvania. Acolo sînt multe mine de tot felul de metale, dar mai ales de aur (!) mult mai multe ca în Transilvania, zăcăminte de sare, de chihlimbar galben şi negru, de ceară şi de păcură[36]: ceara şi păcura se adună în stare lichidă la suprafaţa unor lacuri unde stau ca uleiul, şi izvorăsc din fundul acelor lacuri în cantitate foarte mare. Ceara de asemenea se adună în acelaşi chip de pe un rîu care îşi ia fiinţă dintr-un mic munte. <Locuitorii> nu îndăznesc să exploateze aceste zăcăminte din cauza turcilor. Ţara e foarte mănoasă cu tot felul de roade, cireşi, piersici mai mari şi mai gustoase ca acelea din aceste locuri. Sînt tot felul de fructe care se află acolo în afară de smochine; în ţara aceea se găsesc pe cîmp „spauri“ (bureţi) mari de grosimea mîinii, foarte gustoşi şi în mare număr. Se ară <pămîntul> o singură dată, cînd se şi însămînţează, şi produce mai mult ca pe aici. Nu este ţară în toată lumea unde să se înmulţească mai mult caii, boii, oile şi altele asemănătoare, ca acolo. Lungă de 15 zile de drum, şi largă — acolo unde este mai îngustă — de două zile <de drum>, această ţară este aproape toată loc şes: este doar lipsă de lemne pe alocuri.

---

[29] Feodor (1584—1598).

[30] *Costi,* adică în Occident.

[31] Deci între 1585 şi 1590.

[32] Personalitate de seamă sub papa Grigore al XIII-lea şi urmaşii săi. A fost primul conducător al Colegiului grec al sfîntului Atanasie din Roma. I se spunea: Protector al întregului Levant.

[33] Mihai Viteazul.

[34] Sigismund Báthory.

[35] Ţara Românească.

[36] Sînt reproduse informaţii luate din cărţi — probabil de la geografii italieni, (de ex. Botero pe care l-a putut cunoaşte şi personal).

Moldova e şi ea îmbelşugată în multe din locurile arătate mai sus, dar nu în aşa mare măsură. Dar la vedere, nu e ţară mai frumoasă ca aceasta în toată lumea: toată numai dealuri şi văi nespus de frumoase, acoperite la timpul lor de flori de multe feluri, din care pricină este bogată în miere — astfel că din aceasta şi din ceară se scoate în fiecare an pînă la două milioane în aur, şi dacă nu ar omorî albinele ar scoate şi mai mult. E lucru obişnuit în această ţară să se păstreze mai departe numărul dintîi al stupilor de albine, dar numărul albinelor obişnuieşte să se înmulţească de şapte ori mai mult, astfel că
p. 96 din o sută de stupi se înmulţesc pînă la şapte sute într-un an; // din tot acest număr locuitorii nu aleg decît doar o sută <de albine> şi pe toate celelalte, cam şase sute, le omoară. Moldova aceasta are o lărgime de opt zile de drum, şi tot atîta în lungime. Moldovenii sînt oameni războinici, dar muntenii dimpotrivă. Din aceste două ţări în întregime nu se munceşte şi nu se ară decît abia a suta parte, cu toate că sînt în întregime cultivabile.

În clipa de faţă aceste ţări din cauză că au fost de douăzeci de ani încoace sub tirania[37] turcului, sau încă a acestor domni care au cîrmuit-o, sînt aproape nelocuite. Cînd se revarsă Dunărea atunci lacurile din aceste ţări, care se află în apropiere, se umplu de tot felul de peşti care se găsesc în acel rîu, în aşa măsură, că <ei> într-o zi scot din aceste lacuri o mie de scuzi pe peşte; şi îl sărează şi îl cară prin multe ţări la vînzare. Pe lîngă aceasta <aici> sînt rîuri multe şi frumoase, pline de peşti buni şi variaţi.

Sînt multe alte bogăţii în aceste ţări, pe care nu le mai pomenesc aici...

RAPORT CĂTRE ACELAŞI

1594 octombrie 14, Cracovia

[Primind răspunsul cazacilor] am început să tratez cu mai mult zor această chestiune cu domnul Moldovei.

Acest principe, pînă să plec de la el, s-a căit de a-mi fi făgăduit să se unească cu cazacii contra turcilor, în parte de teama turcului, în parte chiar de a cazacilor, căci nu se încredea în ei, parte în urma scrisorii pe care i-o trimisese G[38] — după cum am auzit din loc sigur — în care îl făcea // atent să nu se pună rău cu turcul şi să păstreze prietenia lui dacă vrea să rămînă

---

[37] Ambasadorul Angliei la Constantinopol, Edward Barton, scria la 3 februarie 1594 că ţările române erau „în cea mai mare parte necultivate din cauza tiraniei la care sînt supuse şi a deselor schimbări de domni" care costau „cel puţin un milion de galbeni", (E. D. Tappe, *Documents concerning Rumanian History* (1427—1601), La Haye, 1964, p. 63).

[38] Cifru desemnînd probabil pe marele cancelar Zamoyski.

domn al Moldovei. Şi aşa, zisul principe a început să mă poarte cu vorba, tot amînînd tratativele, aducînd înainte greutăţile ... etc... Îi şi făcusem pe cazaci să se apropie de hotarele Moldovei şi se aflau aşezaţi chiar lîngă oastea moldoveanului care în parte datorită stăruinţelor şi îndemnurilor mele — pentru care am mai intrat apoi încă de două ori în Moldova — în parte de teama turcului şi a tătarului, căci primise ştire că turcul încerca să-l scoată din domnie cu ajutorul tătarilor — îşi făcuse o armată de 21 mii de oameni, înzestraţi cu tunuri bune, şi ieşise la trecătoarea pe unde obişnuiau tătarii să pătrundă în Moldova[39] pentru a trece în Ungaria, cu gîndul de a li se împotrivi cu tărie şi a nu-i lăsa să treacă. Cînd apoi m-am încredinţat că acest moldovean nu-i voia pe cazaci, am trimis să-i îndemn să nu mai stea în acel loc în zadar, ci să meargă să prade aşezările[40] turceşti care nu erau departe de acolo, făgăduindu-le că moldoveanul nu îi va împiedica de la aceasta şi oferind în taină un dar din partea mea căpeteniei lor, lăsîndu-l să spere cu timpul un dar mai bogat. Acela a plecat cu cazacii şi a făcut pîrjoliri, aşa cum se poate vedea ... dintr-o scrisoare ce mi s-a scris mie la 21 iulie de acea căpetenie căreia îi trimisesem o sută de florini — căci atîta aveam la mine — promiţîndu-i să-i alătur pe cazacii de pe Nipru pentru a face o pradă bună. El nu a vrut să mai aştepte, ci a mers sub cetatea Chiliei şi a stat acolo ... În timpul acela, cît tratam cu moldoveanul şi cu cazacii, ne-a venit la ureche din mai multe locuri că G răspîndea în taină despre mine zvonul că aş fi spionul lui X[41] şi multe alte infamii, pentru a mă face urît de toţi, îndemnînd nobilimea să nu facă război ...

[Confirmat în bănuieli de castelanul de Cameniţa ... Vrea acum să găsească un şef care să pornească o acţiune contra tătarilor pe care el, Comuleo, ar sprijini-o cu bani. Palatinul Kievului[42] la început consimte, apoi dă înapoi. În aceeaşi săptămînă intră tătarii în Podolia cu pîrjol mergînd spre Ungaria. În sfîrşit se înţelege cu starostele de Sniatin, N. Jazlowiecki, care cu asentimentul neoficial şi nesincer al lui Zamoyski se pregăteşte să atace pe tătari acasă la ei. Dacă în Moldova şi Ţara Românească ar intra o oaste creştină s-ar scula toţi creştinii de sub turci.] Şi acest lucru voisem eu să-l fac dacă l-aşi fi aflat pe domnul Moldovei, după dorinţa mea, şi mai credincios, şi aşa cum se arătase la început. Pe el nu se poate pune nici un temei, promite orice şi apoi face aşa cum îi vine la socoteală pentru a-şi menţine favoarea turcului şi a paşalei pînă ce scapă, trimiţîndu-le neîncetat bani, daruri şi cred şi infor-

---

[39] Barton arată că Aron vodă pregătise provizii pentru tătari, şi îşi retrăsese supuşii din calea lor. Tătarii nu au respectat însă înţelegerea şi au urmărit pe moldoveni în locurile unde se retrăseseră spre a-i jefui (*ibidem*, p. 17).

[40] *Ville*, satele şi suburbiile cetăţilor turceşti.

[41] Cifru nedezlegat. Poate desemnează pe împăratul german.

[42] Constantin de Ostrog. Apare şi sub numele de Constantin-Vasile sau Vasile.

maţii despre creştini. Acum cred că trebuie să aibă un milion în aur şi vrea să fugă cu el, fie la Moscova prin Polonia, dar nu se încrede în poloni, sau într-adevăr în Germania prin Transilvania şi Ungaria, dar nici în aceia nu se încrede. Aş crede că G va fi mai şiret ca toţi, ajutîndu-l să scape pentru un bacşiş bun[43]. Am făcut această digresiune pentru a vă descrie persoana care nu merită să se facă un capitol separat pentru ea. Mi-a promis să-mi dea ajutor în bani şi oameni pentru Jazlowiecki împotriva tătarilor şi apoi nu a mai vrut să facă acest lucru. M-a chemat cu mare stăruinţă să viu la el, poate cumva ca să mă predea turcului şi să-şi potrivească treburile lui, eu însă nu am vrut să merg[44].

1594 noiembrie 3

Cu două luni înainte[45] de a trece tătarii prin Polonia în Ungaria, domnul Aron al Moldovei, la care sosiseră atunci nişte englezi de la Constantinopol pentru a trece în această ţară, trezindu-i mare bănuială[46], mi-a dat de ştire ca să cercetez cu mare sîrguinţă la cine şi pentru ce merg <în Polonia>. Acei englezi au sosit la Cameniţa unde mă aflam atunci. Dar trăgeam nădejde să-i abat din drum[47]; tîlmaciul care era un sîrb venit cu ei de la Constantinopol a făcut treaba aceasta şi acuma e la mine în slujba mea. Acesta mi-a spus că acei servitori duceau daruri către regina Angliei din partea sultanei Valide[48], alt nu mai ştie nimic; apoi, dîndu-mi osteneala să aflu pe unde au călătorit acei englezi, am aflat în mod sigur că acei englezi au stat mai mult de două săptămîni să trateze cu marele cancelar[49].

---

[43] *Per qualche buona manza.*

[44] Este interesant de notat că această atitudine a lui Comuleo coincide cu cea a lui Giovanni de'Marini Poli, tovarăşul său de drum la plecarea sa din Moldova, şi că este în oarecare contradicţie cu cea din raportul următor.

[45] Deci prin mai.

[46] Este vorba probabil de cei doi englezi care se întorceau de la Constantinopol în Anglia cu scrisori de la sultan către regina Elisabeta, menţionaţi de Edward Barton într-o scrisoare din 16 iunie 1594 (T a p p e, *op. cit.*, p. 70). Bănuielile lui Aron se refereau poate şi la posibilitatea ca acei englezi să fi fost însărcinaţi cu demersuri împotriva sa pentru refuzul său de a-şi achita datoriile băneşti către Ed. Barton şi alţi englezi, printre care şi Thomas Wilcox care a venit şi în persoană în Moldova, unde a rămas pînă la ridicarea lui Aron din domnie. Motivul aparent al venirii acestuia fusese o intervenţie în favoarea locuitorilor reformaţi din Moldova persecutaţi de iezuiţii aşezaţi în Moldova, dar în realitate rămăsese dator vîndut şi nu mai avea altă cale. Barton a intervenit la Sigismund Báthory şi la Zamoyski pentru a nu-l lăsa pe Aron să fugă prin Transilvania sau Polonia cu comorile sale *(ibidem)*.

[47] *Desviarli.*

[48] Safiye sultan, de origine veneţiană, din familia Baffa din Corfu, mama sultanului Mehmed al III-lea (1595—1603) avea o influenţă hotărîtoare în chestiunile politice.

[49] Este momentul cînd se ridica problema aderării Poloniei la Liga creştină, la care se opunea Zamoyski, chiar împotriva voinţei regelui. Ambasadorul englez urmărea în mod activ acest proces în desfăşurare.

Domnul Aron mi-a trimis vorbă acum două luni printr-un om cu greutate[50] cum că o lună şi mai bine înainte de a trece tătarii prin Polonia în Ungaria, domnul l-a vestit neîncetat cu de-amănuntul pe marele cancelar prin scrisori <trimise> de mai multe ori pe săptămînă despre acei tătari şi despre toate trecătorile pe unde treceau, la care scrisori cancelarul îi răspundea întotdeauna rugîndu-l să-i dea de ştire neapărat şi pe viitor despre aceasta. În cele din urmă domnul, încredinţîndu-se că acei tătari aveau să intre în Polonia, a scris toate acestea cancelarului, îndemnîndu-l ca el cu armata lui să se aşeze la una din trecătorile pe unde trebuiau să treacă, şi că domnul îi va urmări pe tătari sau în adevăr că domnul se va aşeza la una din acele trecători şi că acel cancelar să vină din urma <lor> ca să-i prindă la mijloc şi în felul acesta să nu scape nici unul, cancelarul nu a vrut să dea nici un fel de răspuns la această scrisoare din urmă şi a lăsat-o să treacă în tăcere şi tătarii au trecut opt zile după aceea netulburaţi prin Polonia în Ungaria. Domnul mi-a dat de ştire ca să înştiinţez pe rege despre aceasta, dar cum nu s-a înfăţişat pînă acuma acest om <de seamă> aici aş crede că domnul cancelar s-a descotorosit de această învinuire[51].

[50] *Homo d'importanza.*
[51] *S'habbi discomprato da queste vessatione.*

MÁTYÁS KIS, EMISARUL LUI TEUFFENBACH

(? — după 1594)

*

Matyas Kis, emisarul lui Cristofor Teuffenbach, comandantul Ungariei Superioare, nu ne este cunoscut decît din raportul întocmit de el asupra misiunii sale la Alba Iulia din zilele de 5—6 februarie 1594. Misiunea aceasta tainică avea să rămînă fără alt rezultat decît crearea unui climat de insatisfacţie mutuală între comandantul Ungariei Superioare şi tînărul principe al Transilvaniei care nu va scăpa nici un prilej după aceea de a umbla să determine înlocuirea acestuia.

În toamna anului 1593 Sigismund Báthory a trebuit să simuleze un început de cooperare cu turcii, în războiul lor din Ungaria. Adunîndu-şi oastea, a împărţit-o în două corpuri şi le-a îndreptat spre hotarul de vest, avînd grijă a trimite în taină la comandantul Ungariei Superioare, Cristofor Teuffenbach, asigurarea că nu va porni nici o acţiune contra lui, cerîndu-i reciprocitate. De asemenea se oferea să dea informaţii greşite turcilor asupra forţelor imperiale. În sfîrşit îi cerea ajutor dacă ar fi atacat de turci, rugîndu-l să transmită împăratului dorinţa sa de a încheia o alianţă antiturcească. Scrisoarea pe care o aduce în taină emisarul lui Teuffenbach era răspunsul la acest demers tainic. Sigismund nu a vrut

să o primească, deoarece ea era adresată *„voievodului nostru al Transilvaniei"* și nu principelui Transilvaniei. Lipseau de asemenea termenii de alteță serenisimă. Gestul lui Sigismund de a-i înapoia augusta scrisoare, precum și procedeul de a exprima răspunsul indirect prin Carrillo pentru „a se feri de învinuire și bănuieli" *(propter... evitandam notam et suspitionem),* folosind tocmai justificarea lui Teuffenbach pentru ce nu a venit el însuși cu scrisoarea ci a trimis-o prin mesager, au indispus pe comandantul habsburgic care și-a exprimat ulterior mirarea că asemenea chestiuni atît de grave sînt tratate de ecleziastici străini (aluzie la Carrillo care era spaniol și în general la emisarii bisericii romane, mai toți italieni). Teuffenbach el însuși era reformat și ca atare rău văzut de nunții papali prezenți și viitori (Speciano, Visconti...). În sfîrșit scriind miniștrilor lui Rudolf, el sublinia faptul că principele nu se sfătuise decît cu Carrillo cînd a refuzat să primească scrisoarea, și nu cu senatul care l-ar fi îndemnat fără excepție să o primească. Această scrisoare a lui Teuffenbach asociată cu două scrisori interceptate ale cardinalului Báthory către Carrillo din martie-aprilie 1594 — protestînd de felul sectar în care acesta purta negocierile fără a consulta senatul — au avut un efect negativ asupra mersului negocierilor (vezi Veress *Carrillo,* I, pp. 476—477).

În realitate răspunsul adus de Matyas Kis nu mai era de actualitate după pornirea acțiunii lui Carrillo la Praga cu sprijinul papii pentru tratarea condițiilor unui pact statornic între Transilvania și imperiu.

MATYAS KIS[1] CĂTRE CRISTOFOR TEUFFENBACH[2]

1594 februarie 24, Caşovia

p. 445 Cum din cauza greutăţii drumului, am ajuns în ziua de 6 februarie în jurul orei 11 din prînz la Alba Iulia unde se întorsese şi ilustrul domn voievod[3] cu patru zile mai înainte de la Braşov şi Făgăraş, m-am instalat la fierarul ilustrului domn voievod, care nu chiar de multă vreme s-a dus de aici, de la Caşovia, acolo. Găzduindu-mă aici, în aceeaşi zi a sosirii mele, după o oră, cam pe la ora trei după prînz, am intrat în oraş spre a-l căuta pe reverendul domn Alfonso Carrillo, duhovnicul ilustrului domn voievod care a fost de curînd pe la măria voastră, pentru a mă informa despre prezenţa ilustrisimului şi reverendisimului domn Alessandro Comuleo, legatul papii precum şi despre modul de a putea pătrunde la ilustrisimul voievod. Mi

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin publicat în Veress, *Carrillo*, I, pp. 445—448.
[2] Comandantul habsburgic al Ungariei Superioare.
[3] Sigismund Báthory.

s-a arătat în sfîrşit locuinţa sa din mănăstirea în care se săvîrşesc slujbele bisericeşti pentru ilustrisimul domn voievod. Bătînd acolo la uşă, am fost întrebat pe cine caut? Am răspuns: Pe reverendul domn Alfonso, despre care mi-au spus că ar fi la principe. L-am aşteptat deci cam vreo oră în mănăstire, şi îndată ce s-a întors m-a recunoscut. L-am salutat în numele măriei voastre p. 446
şi el m-a dus cu sine în odaia sa, şi mi-a spus că am venit la vreme foarte potrivită, şi că va obţine de la ilustrul voievod să pot avea audienţă fără zăbavă, pentru care lucru l-am rugat şi eu stăruitor în numele măriei voastre, căci misiunea este a maiestăţii sale şi de aceea nu suferă întîrziere.

Sfîrşindu-se această convorbire l-am întrebat despre prezenţa domnului Alessandro Comuleo[4]. A răspuns: „acesta nu a sosit încă şi (deci) nu şi-a expus pînă acuma misiunea sa principelui, dar este totuşi aşteptat pe seară". Mi-a arătat locul de găzduire pregătit pentru el, ca să pot să ajung la el a doua zi. M-am mirat unde a zăbovit aşa mult domnul Alessandro. Mi-a răspuns domnul Alfonso că acesta a aşteptat pînă acuma la Chioar înapoierea principelui. M-am bucurat că pot să-i iau înainte <expunîndu-mi> misiunea mea, şi m-am rugat tot mai mult de domnul Alfonso ca să-mi obţină acea audienţă. Mi-a făgăduit că o va obţine pentru mine în ziua următoare, adică a şaptea a acestei luni. În sfîrşit l-am lăsat şi m-am dus la gazdă. Iar el mi-a spus ca să vin din nou la el în ziua următoare la ora şapte dimineaţa, ceea ce am făcut cu toată sîrguinţa.

Sosind ora a şaptea, eu nu l-am găsit, căci fusese chemat mai înainte la ilustrul domn voievod, şi aşadar, l-am aşteptat aproape o oră. În acest timp, un alt canonic văzîndu-mă că stau acolo mi-a vorbit, spunîndu-mi că i-a poruncit domnul Alfonso, dacă mă va vedea, să mă îndrepte, de îndată, la ilustrisimul domn Alessandro care a şi sosit . . .

În timpul acesta a intrat şi domnul Alfonso care mi-a spus că a şi făcut cunoscută prezenţa mea ilustrisimului domn voievod şi că acela vrea bucuros să mă asculte în acea zi. Şi zicînd acestea m-a luat de mînă şi m-a dus în camera sa, lăsîndu-l pe domnul Alessandro, şi m-a întrebat dacă aveam scrisoarea maiestăţii sale. Am răspuns că o am. Atunci el îndată, fiind eu de faţă, a scris un bilet domnului voievod şi l-a trimis ca să fie dus prin camerierul său. Reîntorcîndu-se, acesta a spus: // că a depus îndată biletul în mîi- p. 447
nile ilustrului domn voievod şi că principele va răspunde după prînz.

Eu vrînd apoi să plec la gazdă nu am fost lăsat de domnul Alfonso, ci reţinut la prînz. Am prînzit împreună cu domnul Alessandro. Înainte de a se fi terminat prînzul, a fost anunţat domnul Alfonso că trebuie să merg împreună cu el la ilustrisimul domn voievod. Eu îl rugasem totuşi pe domnul Alfonso ca să-mi obţină de la principe o audienţă particulară şi secretă *(pri-*

---

[4] Vezi relaţia lui din volumul de faţă.

vatam et secretam), căci misiunea mea este foarte secretă, de aceea să-l anunţe pe principe să binevoiască să-mi dea audienţă fără a fi prezenţi consilierii săi.

Şi astfel lăsîndu-ne prînzul, am intrat în cetate suindu-ne pînă la palatul principelui, unde, intrînd mai întîi domnul Alfonso, mi-a poruncit să aştept puţin afară, şi apoi a ieşit din nou şi m-a întrebat de-a dreptul *(ex abrupto)* în numele principelui dacă am scrisoarea maiestăţii sale şi cum este ea intitulată? I-am spus că am scrisorile maiestăţii sale şi ale măriei voastre şi i le-am arătat pentru ca să vadă intitulaţia lor. După ce le-a văzut a intrat la principe şi puţin după aceea ieşind iarăşi am fost chemat de el, şi astfel fiind de faţă acel domn Alfonso, am salutat pe domnul voievod în numele măriei voastre cu tot respectul cuvenit... şi am înfăţişat scrisoarea maiestăţii sale, arătînd că măria voastră are o anume însărcinare din partea maiestăţii sale către domnia sa ilustrisimă, pe care ar fi trebuit să o îndeplinească el însuşi, însă din cauza sănătăţii şubrede şi a frămîntărilor războinice şi pentru a se feri de învinuire şi bănuieli nu a putut satisface milostiva poruncă a maiestăţii sale...

Şi astfel am încheiat misiunea mea la ilustrul domn voievod, care îndată, fiind faţă reverendul domn Alfonso, mi-a răspuns pe scurt la fiecare din articolele propuse...

Şi aşadar astăzi, în ziua a 11-a a acestei luni, la ora opt dimineaţa am fost chemat de domnul Alfonso care (mi-)a dat răvaşul[5] ilustrului domn voievod scris către mine de mîna proprie (a acestuia) în limba ungară, ca să dau crezare absolută cuvintelor domnului Alfonso şi să raportez maiestăţii voastre ceea ce îmi va zice. Împreună cu acel răvaş mi-a restituit şi milostiva scrisoare a maiestăţii cezaree, pe care o înfăţişasem domnului voievod // arătînd motivul pentru care domnul voievod nu a deschis-o pentru că negreşit domnul voievod ar trebui să arate acea scrisoare consilierilor săi, care fără îndoială văzînd titlul acelei scrisori s-ar indispune rău de tot şi s-ar opune lucrului început. De asemenea a mai adăugat că principele ar fi dorit bucuros să-mi arate el însuşi aceste lucruri şi încă altele, dar ***pentru a se feri de învinuire şi bănuieli*** a găsit mai potrivit ca ele să-mi fie comunicate şi arătate de domnul Alfonso. În ceea ce priveşte moartea solului maiestăţii sale, a afirmat că nu ştie dacă a murit de moarte firească: se va sîrgui să dea de ştire maiestăţii voastre la timp toate veştile de la Constantinopol şi din alte locuri ce le va putea afla prin solii săi, aşa după cum a anunţat chiar de curînd prin omul său special mişcarea tătarilor, ceea ce nu va înceta de a face şi în viitor.

Despre pregătirile împăratului turcilor, a declarat că nu a aflat nimic sigur. A auzit că georgienii şi cerkezii s-au răsculat contra sultanului şi că

---

[5] *Schaedam.*

perşii poartă război, totuşi aşteaptă pe curînd ştiri mai sigure despre toate acestea şi de îndată va da de ştire măriei voastre.

Spune că Sinan paşa se află la Belgrad şi că i-ar fi venit într-ajutor nişte trupe fără arme şi de nici o ispravă şi că ei sînt în mare spaimă.

Acestea mi le-a transmis reverendul domn Alfonso în numele ilustrului domn voievod şi mi-a dat scrisoarea domnului voievod scrisă către măria voastră care declara măriei voastre că titlul[6] scrisorii maiestăţii sale nu va întîrzia şi nici nu va împiedica lucrul început în ceea ce îl priveşte pe domnul voievod.

Şi astfel am fost slobozit de plecare de către domnia sa, luînd rămas bun şi de la domnul Alessandro care a salutat cu toată consideraţia pe măria voastră, urîndu-i numai bine şi promiţînd că va scrie fără zăbavă măriei voastre dacă va fi putut realiza ceva, şi a rugat-o şi pe măria voastră să nu omită a-i scrie cînd va porni cu armata maiestăţii sale.

---

[6] Adică de fapt folosirea în adresă a unui titlu socotit necorespunzător şi jignitor.

PAOLO GIORGI

(c. 1560? — după 8 mai 1600)

*

Nu cunoaştem anii vieţii sale. Datele autobiografice furnizate de el în mod adesea voit inexact nu merg în trecut mai sus de anul 1580. Originea nobilă pe care i-o presupune G. Bascapé, editorul din 1931 al *Discursului* său, nu corespunde datelor ştiute. El aparţinea unei familii din Ragusa care se ocupa cu comerţul. După spusele sale, el a venit din Italia în părţile turceşti în 1580 şi a rămas acolo patru ani, cutreierînd mai ales Macedonia şi Bulgaria, în legătură, desigur, cu interese comerciale. El nu se întoarce în Turcia decît în 1590 (ulterior va indica anul 1593, cînd va vorbi de şederea sa în Bulgaria, la Provadia şi apoi, în 1594, la Silistra). Dar el nu va veni aici decît silit de împrejurări, căci puţin înainte, la plîngerea florentinilor Capponi, este trimis din Florenţa un procurator al acestora, Girolamo Grassi, la Ragusa ca să ceară achitarea datoriilor lăsate de Martolo şi Paolo Giorgi, *faliţi şi fugiţi de creditori* (vezi Vincentius Makušev, *Monumenta historica Slavorum meridionalium vicinorumque populorum e tabulariis et bibliothecis italicis deprompta, collecta atque illustrata*, vol. I, Varsavae, 1874, p. 514, corespondenţa din 23. III. 1589). În ianuarie 1595 îl aflăm la Alba Iulia,

unde ține, în fața lui Sigismund, *Discursul* său despre bulgari, *la sugestia cancelarului Josica*. (Nu este vorba de un apel în favoarea bulgarilor de sub turci, ci mai degrabă de semnalarea aportului pe care l-ar putea constitui ei în campania iminentă a creștinilor.) Este descrisă sumar împărțirea în sangeacate a Bulgariei pînă la Munții Balcani, stăruind asupra stării populației creștine, asupra virtuților ei războinice și a pasivității turcilor și arătînd cum ar putea fi folosiți atît bulgarii, cît și albanezii așezați în mijlocul lor și bine înarmați, care ar putea ocupa trecătorile spre Tîrnovo. Există o serie de indicii despre unele legături ale sale cu Moldova. El pomenește în Memoriile sale de un frate al său, care *ar fi stat în imperiul turcesc 22 de ani*, precum și de un văr al său, desigur Simone Ragnina, ambasadorul ragusan la Poartă. Dar acest frate nenumit, nu este cumva unul și același cu ragusanul Domenico de'Giorgi, om însemnat, cu afaceri în Țara Românească înainte de 1585, și cu interese statornice în Moldova, unde apare ca un ocrotit al lui Bartolomeo Brutti și ca principal arendaș al vămilor de vite din Moldova pe anul 1591—92, rămas în Moldova un timp și după fuga lui Petru Șchiopul și plecat apoi probabil după uciderea lui Bartolomeo Brutti de către Aron?

Ar fi deci posibil ca Paolo, fugind din Italia (precum și din Ragusa, unde era urmărit de trimisul florentin), să fi venit în Moldova lui Petru Șchiopul, găsindu-și un rost pe lîngă ragusanii de acolo, și în primul rînd pe lîngă Domenico.

În sensul acesta ar pleda legăturile sale cu Giovanni de'Marini Poli, precum și faptul că, în decembrie 1595, atunci cînd cade prizonier în Moldova, în înfrîngerea lui Ștefan Răzvan, el își datorește salvarea faptului că era cunoscut noului domn Ieremia Movilă încă dinainte, adică înainte de pribegirea acestuia. (Așadar Paolo este bine tratat la curte, în timp ce Răzvan este tras în țeapă (!), ba chiar este trimis curînd ca sol al lui Ieremia la Alba Iulia, în fruntea unei delegații de boieri!) Una din epistolele sale apocrife este datată de el din *Iași* din ... (sic) iunie 1595.

Cum de obicei la întocmirea unui fals sînt folosite destule elemente reale, este posibil ca într-adevăr la acea dată Paolo să fi fost la Iași. Dar în această scrisoare fabricată, el mai afirmă că în vara anului 1594 ar fi scris din Bulgaria cancelarului Transilvaniei de pe atunci, Kovácsoczy, îndemnîndu-l să trimită o oaste de 3 000 de oameni în Bulgaria, mai cerîndu-i și sprijinul pentru a-și putea urmări incasarea unor creanțe ale sale în Moldova (!)

Cînd trece în Transilvania, la sfîrșitul lui 1594, deci după uciderea lui Kovácsoczy, fostul cancelar, și înlocuirea acestuia prin Josica, el ține în fața lui Sigismund un *discurs despre Moldova*, dar Josica îl pune să compună un altul despre bulgari, spunîndu-i că „în ce privește acea provincie (=Moldova), alteța sa „*di quella provincia con buon modo s'era sicurata*". Dar și așa în noul său discurs ținut în ianuarie (ziua variază în diferitele manuscrise) el strecoară o serie de aluzii răuvoitoare la adresa domnului Moldovei, Aron, și mai multe informații anterioare cu vreo doi ani privitoare la această țară. Și după aceea îl vom mai găsi în Moldova în mai multe rînduri. Dacă am admite deci că în 1590—1593 el s-ar fi aflat în Moldova, s-ar explica și nepotrivirea datei venirii sale a doua oară, căci în 1590 el ar fi revenit într-adevăr în „părțile turcești" în care el înglobează probabil și Moldova vasală, iar în 1593 el s-a reîntors în Bulgaria (la Pro-

vadia). A luat parte la campania creştină de la Tîrgovişte şi Giurgiu (oct. 1595) şi a folosit prezenţa sa în grupul de sub comanda lui Ştefan Răzvan pentru a se da bine pe lîngă acest viitor comandant prezumat al unei expediţii iminente în Bulgaria şi a-l însoţi pînă atunci în cea din Moldova.

Cînd vine din Moldova cu solia de pace la Sigismund, negăsindu-l pe acesta în ţară, şi nici pe nunţiul Visconti, căci amîndoi se mai aflau la curtea lui Rudolf al II-lea la Praga, împreună şi cu Josica — ci doar pe unchiul lui Sigismund, Ştefan Bocskay, care nu se arăta prea mare iubitor de străini — Paolo nu-şi mai află nici un rost şi pleacă, după ce scrie probabil din Alba Iulia lui Visconti care, pomenind de acea solie cardinalului Aldobrandini, îl numeşte pe Paolo „om de bine şi prieten al meu!", reuşind să deştepte şi în secretarul papii mari speranţe într-un element atît de merituos. Încotro s-a putut duce? Oare în Bulgaria, de unde plecase de un an şi jumătate şi unde turcii se arătau vitregi cu creştinii? Sau mai degrabă în Moldova, de unde venea, unde avea interese băneşti, precum şi ocrotirea domnului? Nu-l mai aflăm prezent la Alba Iulia decît prin august-septembrie.

Există o copie după o scrisoare (?) a sa foarte dubioasă, aparent adresată nunţiului Visconti, şi formată din bucăţi disparate, dintre care una cuprinde indicaţia „azi 20 aprilie". Ea a fost publicată de Veress (în *Nunţii apostolici în Ardeal, 1592—1600*, Bucureşti, 1928, anexa VI, pp. 48—52), sub data nedovedită de [Bulgaria, 20 aprilie 1596], deşi toată partea finală a scrisorii, completată şi de un post-scriptum, aparţine unui buletin despre *succesele militare ale forţelor lui Sigismund* la Timişoara, deci corespunde unui alt moment, şi anume aceluia cînd Paolo se afla din nou în Transilvania. Această compoziţie este o plăsmuire menită să creeze impresia că Paolo fusese în Bulgaria în vara anului 1596. Motivul va apărea atunci cînd va fi vorba de memoriul din „11 mai 1598" către marele duce de Toscana. Dar cum în tot textul nu aflăm nici un indiciu al unei acţiuni purtate de Paolo în Bulgaria, sau măcar al întîlnirii lui cu fruntaşii bulgari, acest text constituie, în fond, mai degrabă o dovadă contrară. Aşadar, atestarea prezenţei lui Paolo în Bulgaria cade de la sine. Avem motive să credem că Paolo este unul şi acelaşi cu ragusanul amintit de analele Fugger (*Hurmuzaki*, III, 1, p. 269) care vine la Alba Iulia la 11 august, după ce a stat la curtea voievodului Moldovei *şase luni*, şi care declară că la Nistru sînt cîteva mii de tătari care vor să treacă dincoace. Numărul lor nu ar fi chiar aşa de mare, iar *domnul* (Ieremia) *nu ar vrea să pornească vreo acţiune contra principelui!*

Cele şase luni corespund cu timpul scurs de la reîntoarcerea lui Paolo în Moldova după comunicarea soliei trimise de Ieremia. El a însoţit foarte probabil pe solii moldoveni la reîntoarcerea lor la Suceava. Se poate chiar ca el să fi mijlocit ulterior şi apropierea dintre Visconti şi Ieremia Movilă, constatată de noi (vezi biografia lui Visconti din volumul de faţă).

În septembrie soseşte la Alba Iulia un trimis tainic al bulgarilor — Teodor Ballina — cu cererea acestora sprijinită stăruitor de Mihai Viteazul pe lîngă nunţiu să fie ajutaţi cu 2 000—3 000 de soldaţi, care să ia comanda populaţiei gata de răscoală. Vreo 30 000 de oameni s-ar afla ascunşi prin păduri, înarmaţi cu arme ţinute pînă atunci îngropate în pămînt. La stăruinţele agentului imperial Carlo Magno (vezi Makušev, *op. cit.*, s. II,

în „Glasnik sîrpskog Drus̆tva..., t. XV, Belgrad, 1883, vezi mai jos p. 389 lista bibliografică), prezent la consfătuire, nunţiul Visconti s-a văzut forţat să promită banii pentru năimirea a 400 de călăreţi albanezi aflaţi în Ţara Românească şi care vor trece în Bulgaria. Este desemnat Paolo să-l însoţească pe Ballina şi — poate — să controleze modul de angajare a banilor făgăduiţi. El a fost foarte probabil ales chiar de către Visconti. Oficial se pune accentul pe calitatea sa de *bun cunoscător al acestor locuri.* De acum abia începe cariera lui Paolo de părinte al redeşteptării bulgarilor. Dar îndată, la 26 octombrie, are loc înfrîngerea creştinilor la Mezökeresztes, în Ungaria. La această luptă participă şi Sigismund cu oastea ardeleană, alături de arhiducele Maximilian de Habsburg.

Consecinţele pentru creştinii din împărăţia turcească au fost catastrofale. Tătarii se revarsă asupra Bulgariei pentru a se uni cu turcii din Banat şi Ungaria, zădărnicind speranţele bulgarilor. Clipa favorabilă unei acţiuni a acestora trecuse. Acum toţi (inclusiv Habsburgii) nu mai umblau decît după o pace sau un armistiţiu cu turcii. Dar această situaţie nu îl împiedică pe Paolo să brodeze o întreagă epopee în jurul său.

La începutul anului 1597 cînd Sigismund se află din nou la Praga obsedat de ideea fixă a cesiunii Transilvaniei, apar la curte şi solii Ţării Româneşti şi cei ai bulgarilor. Aceştia din urmă erau Teodor Ballina — acelaşi care venise la Alba Iulia în septembrie 1596 — şi Paolo Giorgi, un fel de adjunct al său („Zugeordneter"). (Veress *Documente*, V, p. 60). La 14 martie li se distribuie daruri din partea împăratului. Ballina primeşte 300 de guldeni renani şi obiecte de argintărie, Paolo doar 200 de guldeni renani. Dar acesta inversează ordinea meritelor în memoriul pe care îl adresează arhiducelui Maximilian, succesorul probabil al lui Sigismund în Transilvania, căruia îi oferă acum serviciile sale, prevalîndu-se de un îndemn al agentului habsburgic Giovanni de'Marini Poli, a cărui mărturie este invocată în cursul expunerii. (Contrar părerii generale a istoricilor Paolo nu venise în 1594—1595 în Transilvania ca agent imperial. Abia de acum încolo se va îndrepta pe această cale, fără a reuşi să-şi atingă scopul.)

Paolo după *Discursul* său nu încetează să repete că Bulgaria era golită de trupe şi fără posibilitatea vreunei rezistenţe la un atac la care ar participa şi populaţia creştină din sudul Dunării. În discurs, el îşi propusese serviciile pentru propaganda necesară la Varna, Provadia şi Şumla, urmînd ca de Tîrnovo şi Rusciuk să se ocupe o altă familie de ragusani, Sorgo. Aceste îndemnuri erau însoţite de descrierea stării mult înrăutăţite a bulgarilor în ultimii 15 ani. Acum folosind substanţa *Discursului* din ianuarie 1595, el îi schimbă oarecum caracterul, bulgarii nu mai sînt consideraţi doar din punctul de vedere al folosirii lor contra turcilor, ci şi ca un element cu o viaţă proprie.

Totodată propriul său rol capătă o amploare care va merge crescînd şi în memoriile din 1598. Este interesant de urmărit această amplificare.

a) În memoriul către Maximilian (22 februarie 1597) el aminteşte de *Discursul* său din ianuarie 1593 ca de un *îndemn de a veni în ajutorul bulgarilor.* Lucrul nu i-a fost cu putinţă chiar atunci. Dar el a perseverat şi s-a putut face un pas înainte. Căci de cum s-a înapoiat Sigismund de la Praga, a scris arhiepiscopului de Tîrnovo şi nunţiul a scris şi el lui Rally. S-a stabilit o legătură cu Ballina, şi astfel s-a ajuns prin scrisori la un acord asupra acţiunii de eliberare. A urmat la Tîrnovo jurămîntul celor patru episcopi bul-

gari. Ulterior Ballina, *după sfatul lui Paolo*, a cutreierat Bulgaria, primind jurămîntul tuturor preoților. A avut un succes deosebit la Stara Planina [în Munții Balcani], unde locuitorii sînt înarmați cu archebuze. Aceștia s-au declarat gata să ocupe trecătorile ca să nu poată fugi nici un turc! Apoi Ballina s-a dus, la Nicopole, unde a luat jurămîntul a 23 de clerici și 40 de fruntași ai orașului... Cu ajutorul principelui (Sigismund) și al împăratului se va ajunge pînă la Adrianopol... [După rezumatul în limba germană al lui Hajek, vezi lista bibliografică la sfîrșitul acestei notițe.]

b) În memoriul către papă, care poartă data nereală de 15 martie 1598 (în realitate 30 noiembrie 1598), el face un pas mai departe. El, și nu Sigismund, a luat inițiativa în această chestiune. Propunerile și stăruințele sale în anul 1596 i-au determinat pe Sigismund și pe Visconti să-i scrie lui Dionisie Rally *(a mie persuasione e preghiere). După aceea* în vara acelui an Rally merge la beii din Silistra și Nicopole, în realitate ca să spioneze mijloacele acestora. În concluzie: „Dionisie Rally și cu mine am făcut tot ce omenește se putea face... Sfinția sa nu s-a gîndit la primejdia sa și nici la cheltuială... și cred că și eu *ho fatto la mia parte*... Întîi propunînd acest lucru... apoi m-am obosit *con propria persona* fără a mă gîndi la cheltuială sau la primejdie... am arătat cît de ușoară ar fi întreprinderea, timpul potrivit pentru aceasta, modul de a păstra cîștigul dobîndit, în aceste, precum și în celelalte chestiuni propuse de mine principelui... Monseniorul Visconti va putea fi martor..." (Sînt menționați și episcopii de Adrianopol și de Sofia ca înțeleși și ei cu Rally). Urmează meritele lui Rally, primejdiile întîmpinate, spaima continuă în care trăiește, datoriile pe care le face la negustorii ragusani pentru a astupa gura celor care l-ar putea denunța... etc. Apoi meritele proprii, ostenelile, cheltuielile, primejdiile... Meritele principelui, sinceritatea sa față de creștinătate... El a silit la război pe cei ce se împotriveau... Paolo speră că recuperarea cetății Gyor va oferi din nou împrejurări tot atît de favorabile ca cele din 1596 pentru acțiunea de eliberare a bulgarilor. În sfîrșit, două aluzii perfide la Mihailo Voivoda și din nou acuzații aruncate cancelarului (Josica) invocîndu-se și mărturia lui Visconti.

Se observă în această versiune *o anihilare completă a lui Ballina în favoarea lui Dionisie Rally acționat de Paolo*. În felul acesta se putea face abstracție totală de inițiativa lui Mihai Viteazul și de rolul lui Ballina în hotărîrea de la 17 septembrie 1596.

De acest memoriu se leagă o altă scrisoare purtînd aceeași dată și îndreptată tot către papă. Ea avea drept scop să însoțească o pretinsă epistolă a lui Rally către Paolo, comunicată acum *în copie* (!) papii „pentru a-i dovedi însuflețirea de care sînt cuprinși creștinii din Bulgaria, în eventualitatea că monseniorul Visconti *nu a fost informat pe deplin despre aceasta, și nu a putut să-l informeze deci nici pe papă*". Această scrisoare a lui Rally (!) publicată de Veress (*Documente*, V... pp. 68—69), fără să i se pună la îndoială autenticitatea, are un stil absolut deosebit față de cel al scrisorilor cunoscute ale acestui prelat (vezi *Hurmuzaki*, XII, pp. 290—292). Includerea ei trebuia să confirme spusele lui Paolo și totodată să strecoare o insinuare contra domnului român, căci „Bulgarii ar fi zdrobit pe turci... dacă Mihai ar fi trecut cu oastea sa la ei și dacă ar fi făcut la fel toți creștinii din Europa supuși turcilor..."

În sfîrşit, în memoriul către ducele de Toscana din 11 mai 1598 (!) aflăm o versiune încă şi mai personală. Paolo pretinde că ar fi fost *păcălit* de nunţiul Visconti, cu care încheiase un fel de înţelegere *in aprilio passato* [de corectat anul 1596 şi nu 1597, cum ar părea la prima vedere. Vezi mai departe p. 423 explicarea acestei inconsecvenţe]. Aşadar, în aprilie el i-a comunicat nunţiului planul său original după ce i-a cerut şi a obţinut de la el promisiunea solemnă de a-i pune la dispoziţie resursele necesare pentru subsidiile a patru mii (!) de ostaşi afectaţi acestei operaţii, în eventualitatea că principele ar voi să o întreprindă el. După aceea Paolo a pornit la traducerea în fapt a planului său. *L-a determinat chiar el pe arhiepiscopul de Tîrnovo (D. Rally) să scrie principelui şi nunţiului în numele creştinilor* din acea ţară (=Bulgaria) că sînt gata să lupte pentru creştinătate. *Acesta a trimis pe un om din acea ţară* (=un bulgar laic) *la principe ca să-l convingă di questa buona volonta* şi să-l asigure că ei erau îndestulători pentru a zdrobi pe duşmanii din Bulgaria. Şi pentru mai multă siguranţă, arhiepiscopul şi tot clerul s-au legat prin jurămînt să rămînă cu creştinii pînă la moarte. Apoi arhiepiscopul şi cu episcopii au fost şi la toţi preoţii de ţară, lucru pe *care de altminteri îl făcuse mai înainte Teodor Ballina* (?). *Şi apoi, în luna septembrie* i-au scris principelui într-un moment cînd forţele turceşti erau în Ungaria, iar Bulgaria era golită de trupe, ca să trimită ajutorul promis de el şi de nunţiu, cu care s-ar fi realizat lucruri mari.

Dar de frică ajutorul nu a fost dat şi Paolo s-a ales *cu toată cheltuiala*, şi mai-mai cu pierderea vieţii. „Dar aceasta nu înseamnă nimic faţă de ce mi-a făcut bunul *Monsignor*, după ce i-am făcut tot ce dorise el în această chestiune. Dar cinstitul *(il galante)* prelat s-a alăturat *(si e attachato co)* lui Mihai Voievod şi eu am rămas păcălit, şi de cînd am înţeles cum s-a purtat m-am tras deoparte şi nu l-am mai vizitat!" (Menţionăm în treacăt că editorul (Veress) a crezut că prin *Monsignor* ar fi fost desemnat Dionisie Rally, după cum se constată din regestul respectiv.)

Vedem că Paolo inversează acuma ordinea etapelor din celelalte expuneri ale sale. Totul nu mai purcede de la scrisorile *din Transilvania* (ale lui Sigismund şi ale lui Visconti, inspirate şi dictate de Paolo), ci *de la îndemnul adresat de el direct lui Rally* ca acesta să scrie (tot sub inspiraţia lui Paolo!) *din Bulgaria* în Transilvania, principelui. Pe lîngă această schimbare diametrală, noua versiune aduce o transpunere şi o deformare a celor hotărîte la 17 septembrie, la Alba Iulia. Regăsim uşor elementele iniţiale.

Banii pentru tocmirea celor 400 de albanezi trecuţi în Ţara Românească s-au transformat în subsidii pentru 4 000 (!) de soldaţi, iar rolul lui Paolo de om bun la toate şi de executant al unui mandat limitat, în impulsul creator al inspiratorului şi înfăptuitorului unei acţiuni inexistente de fapt, care însă se conturează tot mai puternic în memoriile lui succesive despre bulgari (22 februarie 1597, 15 martie 1598, 11 mai 1598). Sînt schimbate intenţionat datele. Întreg acest capitol nu ar fi început în septembrie (vezi scrisoarea lui Carlo Magno din 17 septembrie 1596 din Alba Iulia), ci în aprilie 1596 (vezi memoriul din 11 mai!). Căci fusese nevoie de un interval (aprilie-septembrie), în care să se fi efectuat pregătirile, expuse pe larg, şi totodată trebuia păstrată datarea din septembrie sub forma aceasta negativă, spre a putea fi anulată mai uşor, fiind confundată şi pierzîndu-şi sensul ei iniţial.

Impingerea înapoi în timp a întregii acţiuni era absolut necesară din cauza datelor mult prea apropiate de 17 septembrie şi 26 octombrie (Mezőkeresztes). Toată această falsificare are un scop: acela de a monopoliza rolul principal. Dar ce fel de rol fără nici o acţiune? Tocmai de aceea repetă el la nesfîrşit amănuntele pregătirilor, jurămintele clericilor, spionajul lui Rally, urmărirea acestuia, peregrinările lui Ballina, propriile sale primejdii şi cheltuieli... Ba mai plăsmuieşte şi pseudoscrisoarea din [...] mai 1597 a arhiepiscopului bulgar, spre a crea din nimic o aparenţă de ceva. Procedeu folosit şi mai tîrziu în alte declaraţii ale sale către Barvitzius, din anul 1600.

În realitate, rolul lui Paolo cu toate infloriturile sale fusese minor. Trebuia deci amplificat orice chip. În memoriul din 11 mai 1598, care manifestă mai flagrant mistificarea aceasta, noi surprindem panica şi incoerenţa. El răspunde unei clipe cînd, prin plecarea principelui şi nevenirea arhiducelui Maximilian, Paolo se afla fără reazem. După unele declaraţii ale sale din 1600, el ar fi început să-l informeze pe doctorul Pezzen, specialistul habsburgic al problemelor din sud-est, încă din cursul anului 1597. Dar aceasta probabil în legătură cu soluţia întrevăzută de el în februarie 1597, la Praga. În faţa acestei noi situaţii, el se întoarce spre promotorii Ligii creştine: papa şi marele duce de Toscana.

Memoriul din 11 mai este înfăţişat ca răspunzînd unei scrisori a marelui duce de Toscana, adresată din Livorno lui Paolo, la 10 ianuarie 1598. Ea a trebuit să fie provocată de vreun apel al lui Paolo, probabil folosind intercesiunea lui „Signor Genga“, pomenit de două ori în cuprinsul acestui memoriu.

Este vorba de Simon Genga — fostul favorit şi factotum al lui Sigismund ajuns în 1595 în opoziţie deschisă cu Josica, îndeosebi în chestiunea folosirii „toscanilor“ şi a lui Piccolomini — acelaşi pentru care principele, scriind papii de pe cîmpul de luptă din Ţara Românească spre a-i vesti victoria creştinilor, avusese inconştienţa să ceară purpura de cardinal! Simon, plecînd nemulţumit de la curtea din Alba Iulia în 1597, va duce o adevărată campanie de acuzări împotriva principelui *şi a lui Visconti*, găsind ascultare la Florenţa, la curtea ducală, unde era persona grata, şi poate şi la cardinalii din Roma. La 6 iulie 1597 nunţiul de la Praga, Speciano, semnala în acelaşi timp această acţiune a lui Simon şi aceea tot atît de perseverentă a lui Giovanni de'Marini Poli contra lui Sigismund şi a lui Josica. Se poate deci ca atitudinea faţă de Visconti şi de Josica să răspundă şi unui oportunism de moment, impus de victoria lui Genga asupra acestora. Dar acum se mai ivesc şi izbucniri de violenţă care par să indice veleităţi contrariate, de pildă cînd Paolo aminteşte de Ragusanii din familia Sorgo (aceiaşi propuşi de el în *Discursul* din ianuarie 1595, pentru a acţiona la Tîrnovo şi Rusciuk) care au ştiut să profite, monopolizînd oarecum toată prada ce putea fi făcută în Bulgaria.

Aceştia îi propuneau principelui adevărate expediţii de jaf la Nicopole spre a împărţi apoi prada cu acesta şi cu consilierii săi, în timp ce el, săracul, nu a avut parte decît de o vitregire nedreaptă din partea lui Josica! Blestemele contra acestuia sînt însoţite de un fel de regret nostalgic că nu s-a putut hotărî şi el să aibă haiduci sub ordinele sale, cu care ar fi putut realiza lucruri însemnate... Dar nu a făcut-o pentru că aceia erau nedisciplinaţi, şi lucrul s-ar fi întors în paguba creştinilor. Un pasaj despre lăcomia co-

mandanţilor unguri ai lui Sigismund poate fi găsit în scrisoarea apocrifă „din Bulgaria" din „20 aprilie 1596".

O afirmaţie privitoare la albanezii susceptibili a fi folosiţi contra turcilor, pare destul de sugestivă. Aceştia nici nu ar voi să fie plătiţi, fiind gata a se lupta cu turcii fără vreo soldă. Deci nu ca mercenari plătiţi, ci ca *haiduci*, trăind din prada agonisită. Dar rostul năimirii lor pentru sprijinirea bulgarilor avea tocmai scopul să înlăture dezordinea şi jaful unui asemenea corp de trupă, înlocuindu-l cu o trupă de soldaţi de tip obişnuit. Punînd în legătură această afirmaţie cu pasajul despre „i Sorghi" ne putem întreba dacă nu cumva Paolo ar fi încercat, sau ar fi dorit, să-şi înjghebeze din asemenea elemente o trupă personală, asemenea aceleia strînse de ei. Dar el nu se mulţumeşte să-şi invidieze conaţionalii, el se vede pe sine în concurenţă chiar cu Mihai Viteazul şi se simte lezat de acesta în unire cu Visconti. Despre domn nu uită să strecoare o ştire încă nesigură despre negocieri de pace purtate la Constantinopol de către acesta şi de către Sigismund. Însă această frază este introdusă în mod cu totul anacronic în memoriul din 11 mai 1598 (!) ea neputînd aparţine acelui moment (cînd Sigismund se afla plecat din domnie şi din ţară încă de la 4 aprilie!). Dar apar contradicţii şi mai grave. Lipseşte logica cea mai elementară nu numai în formularea unor judecăţi sau demonstraţii, dar chiar în raportul necesar dintre subiect şi obiect, dintre premise şi concluzie. Fraza, ca cea despre amestecul fratelui lui Paolo la numirea unui domn al Moldovei, şi chiar la oferta ce i s-ar fi făcut acestuia de a se face el însuşi domn, sau despre legătura dintre ragusanii Sorgo şi Ţara Românească, pe care ar fi *dat-o aceştia principelui* (!!), sînt şi rămîn de neînţeles. Peste fragmentele disparate se revarsă un val de patimă nestăpînită. Faţă de Sigismund, atitudinea scriitorului este plină de implicaţii şi de insinuări strecurate printre rînduri. Principele a răspuns negativ la toate sugestiile lui Paolo, fiind manevrat de Josica... etc. Criticile nu sînt formulate direct, ci trebuie să fie citite printre rînduri. Astfel, cînd este vorba de frica datorită căreia nu s-a răspuns la apelul din septembrie (!) al bulgarilor, intenţia lui Paolo este vădită. Într-un singur loc apare o notă mai potolită, cînd precizează că neplăcerile care i s-au făcut se datorau cancelarului şi nu principelui.

Această atitudine se schimbă total după reintrarea sa în slujba principelui. Avem dovada în rîndurile care însoţesc trimiterea pretinsei copii a „scrisorii din Iaşi, din iunie 1595 (!)" lui Belisarie Vinta. El subliniază nevoia de a se da satisfacţie lui Sigismund din partea împăratului, ale cărui trupe intraseră în Baia Mare. Cît priveşte textul însuşi, al pretinsei scrisori, rostul său era de a înfăţişa noi prezumţii în sprijinul acuzaţiei aduse lui Visconti în memoriul din 11 mai.

Este un paralelism perfect între raporturile reciproce dintre Paolo şi Visconti în cele două tranzacţii fictive din [...] iunie 1595 şi aprilie (?) 1596, create de imaginaţia neobosită a lui Paolo. O ficţiune similară venea să o confirme pe cea iniţială. În mod ingenios invenţia din urmă era înfăţişată ca anterioară acesteia. În încheiere el declara că s-a sîrguit să-şi copieze scrisoarea „pentru ca să recunoască lumea şi îndeosebi Visconti dacă am propus, la timpul potrivit, prin această scrisoare mijlocul cel mai bun şi de un succes asigurat, vrednic de gloria serenisimului principe... etc. Acuma va vedea monse-

niorul că oamenii nu merg prin lume legaţi la ochi...". (Declaraţie uimitoare, avînd în vedere caracterul apocrif al acelei compoziţii.)

Dar fantezia lui Paolo continuă să se exercite şi mai departe. Vom schiţa aici şi activitatea ulterioară a lui Paolo, după a doua renunţare a lui Sigismund.

Nu putem şti care a fost situaţia lui Paolo după substituirea în principat a cardinalului. După victoria lui Mihai (28 octombrie 1599) el reapare într-un timp record cu insinuări, acuzaţii şi îndemnuri. La 16 noiembrie 1599 (*Hurmuzaki*, III, 1, pp. 351—352) scrie din Alba Iulia împăratului declarînd că *s-a adeverit tot ce a scris el de doi ani încoace doctorului Pezzen*. Mihai nu va da din mînă Transilvania. A trimis în Polonia după 12 000 de cazaci. I-a expediat lui Ibrahim paşa 30 000 de taleri. Declaraţiile sale că va merge în Moldova, sînt prefăcute. Este urît de toţi. Boierii lui nu sînt de acord asupra politicii sale... Buzeştii de o parte, sîrbii şi grecii de alta etc. Aceasta este singura comunicare expediată de el *din Transilvania* cu o dată completă.

Toate celelalte scrisori sînt datate doar cu anul *(1600)*, fără să se indice ziua sau luna. Ele repetă în esenţă acuzaţii şi invenţii acumulate de el spre a fi comunicate personal împăratului la Praga.

O dată mai mult, se foloseşte de numele lui Dionisie Rally, făcînd din el oarecum garantul invenţiilor sale. El afirmă că duce o scrisoare a acestuia, care l-a rugat cu cerul şi pămîntul să-i destăinuiască verbal împăratului faptele şi gîndurile negre ale lui Mihai. Scrisoare reală cumva, sau tot o compoziţie asemenea celei din „[...] aprilie 1570" (!)? Există în documentele *Hurmuzaki* o scrisoare a lui Rally către împărat fără alt obiect decît acela de a-l asigura de devotamentul său. Este datată din 15 februarie 1600. Paolo pretinde (Veress, *Documente*, VI, p. 94) că ar fi pornit la drum din Alba Iulia (?) în ziua cînd au sosit ceauşii cu steagurile de domnie la Sebeşul Săsesc (la o leghe de Alba Iulia), deci puţin înainte de 11 martie! Cum Rally aştepta de mai multă vreme un răspuns de la împărat, căruia îi scrisese de două ori, nu este exclus să-i fi dat cele cîteva rînduri ale sale spre a fi înmînate personal acestuia. Totodată Paolo adresează împăratului — bineînţeles fără ştirea lui Rally — un fel de suplică şi atestare (fără rost) în favoarea acestui arhiepiscop. Paolo cerşeşte pentru el o scrisoare de la împărat, un mic dar, *asigurarea întreţinerii lui* (în ciuda faptului că era ţinut în mare cinste şi ospătat cu toată vrednicia de către domn). Urmează cu patos odiseea dramatică a acestuia, fuga lui de oamenii sultanului, datoriile băneşti făcute pentru a se putea salva... (Sînt arătate sumele în aspri şi în taleri) etc. etc. Şi iată cum atestarea lui Rally devine propria lui atestare: „O, neînvinse şi milostive împărate, *eu* sînt cauza tuturor acestor primejdii şi pagube ale sale, *căci atunci cînd am propus principelui Sigismund acţiunea din Bulgaria, ceea ce am făcut spre a servi pe maiestatea voastră şi creştinătatea* (a beneficio di V.M. e della republica Cristiana) am propus şi persoana lui (= a lui Rally), care poate fi de cel mai mare folos... etc. în calitatea sa de arhiepiscop de Tîrnovo... coborîtor din Cantacuzini... etc." După această abilă prezentare, el se foloseşte de interpretarea ambiguă dată de el propriei sale slujbe prestate (în aparenţă) lui Sigismund, dar, prin intermediul acestuia, chiar împăratului, pentru a declara (*ibidem*, p. 740) că *de şase ani a servit pe împărat* şi, dorind să-l servească şi mai departe, vrea să vină la curtea imperială, *ascultînd*

şi de rugăminţile celor mai credincioşi dintre supuşii împăratului, pentru a-i arăta adevărul despre gîndurile lui Mihai Voievodul şi dispoziţia celor din Transilvania, aşa cum s-a şi achitat prin scrisorile sale către împărat şi către ilustrisimul doctor Pezzen de trei ani încoace. Urmează un potop de acuzări privind intenţiile, sentimentele, cuvintele domnului îndreptate contra împăratului etc., apoi dezafecţiunea stărilor din Transilvania etc. Mihai a vrut să-l ucidă pe Corniş, şi ar fi făcut-o *dacă nu l-ar fi ajutat pe acela cu multă bărbăţie (gagliardamente) arhiepiscopul de Tîrnovo*, „*şi el a făcut acest lucru pentru că îi spusesem eu că acela este cel mai devotat servitor al maiestăţii voastre*". Apoi transmite (nu ştim cît de sincer) nişte mesaje ba ale lui Bornemisza — zorind venirea trupelor imperiale pentru a pune capăt exceselor săvîrşite contra femeilor (!) etc., ba ale lui Rally, căruia îi atribuie în mod vădit cuvinte pe care acesta nu le spusese. În sfîrşit, ajunge la vechea sa acuzare: „Intenţia voievodului a fost întotdeauna să ceară maiestăţii voastre bani şi nu trupe, pentru a o putea înşela, cum a făcut în 1597, *căci nu a vrut de loc să treacă în Bulgaria*, aşa cum făgăduise că va face, căci în vremea aceasta trata cu coroana Poloniei ca să i se supună. Acest lucru mi l-a spus în Moldova, în 1598, un polon, secretar al lui Ieremia Vodă, care fusese mai înainte al cancelarului... Este un om fără credinţă. A pus să fie ucis Radu Calomfirescu..." etc. (Va fi părăsit de toţi... Deli Marcu cu oamenii săi şi Baba Novak de asemenea vor trece în slujba împăratului, moldovenii şi călăreţii sîrbi îl vor părăsi pentru că nu au fost plătiţi de patru luni. O mie de cazaci l-au şi părăsit... Domnul vrea să distrugă nobilimea sub diferite pretexte printre care cel religios...) „Cînd a venit de la Belgrad grecul Stavrinos (Stavarnol) care a sosit cu zece zile înainte de venirea Agăi cu steagurile de domnie, şi a fost găzduit de arhiepiscop, acesta *(Monsignore)* m-a întrebat dacă cetăţile de la Oradea şi de la Satu Mare erau îndestulate cu provizii şi oameni. Eu i-am răspuns că da..." (ulterior s-a gîndit că ar avea intenţia Ibrahim paşa să cucerească aceste cetăţi...) În sfîrşit mai transmite ofertele de serviciu ale lui Herberstein şi Hoffkirchen (cu care se întîlneşte la Caşovia!) şi încheie cu consideraţii asupra necesităţii grabnicei trimiteri a doctorului Pezzen în Transilvania.

Aşadar, această recomandare a lui Rally a fost compusă fie la Caşovia (sub inspiraţia directă sau indirectă *a lui Basta*), fie îndată după aceea. Ea este fără dată şi loc pentru că era dusă personal de Paolo la Praga. Înainte de 15 martie el era la Caşovia, sediul lui Basta, unde obţinea de la Hoffkirchen un raport către Maximilian de o inspiraţie similară (*ibidem*, pp. 779—784), amîndouă aceste compoziţii confirmîndu-se reciproc. Tot acolo îi comunică lui Basta un fel de rezumat al raportului său, în care pasajul despre Stavrinos apare într-o nouă formă: „*Un amic* m-a întrebat dacă sînt garnizoane în Oradea şi Satu Mare. I-am spus că da, şi nu l-am mai întrebat nimic, dar apoi pe drum m-am gîndit la aceasta, şi cred că prietenul m-a întrebat despre garnizoane pentru că era un grec de-al lui Ibrahim paşa. Aşadar *mă tem că voievodul are vreo înţelegere cu paşa cu privire la aceste cetăţi...*" etc. La 22 martie Basta îi scrie arhiducelui Maximilian că îi trimite nişte informaţii primite din Transilvania şi printre ele una de la „*un personaggio molto grave*, al cărui nume nu-l pot scrie acuma, din care se vor putea vedea artificiile Valahului pentru a cîştiga timp..." Urmează în esenţă pseudodestăinuirile acestui anonim de seamă, [Rally], urmate de aceste cuvinte. „*Şi pentru un lucru atît de însemnat m-a rugat*

de dragul lui Dumnezeu ca eu să-l previn prin viu grai pe ilustrul domn Basta, pentru a fi informat de dispoziția voievodului și pentru a putea lua măsuri din vreme", și pentru această cauză [Rally] îl trimite pe Paolo de Giorgi la împărat, pe care îl va putea informa prin viu grai despre tot, nefiind nici un mod sigur de a (putea) scrie. Roagă să fie primite acestea în bună parte și să fie crezut credincios pînă la moarte.

Pe Giovanni Marini îl bănuiește că ar fi devotat voievodului, și roagă să se ferească de el. Cuvintele subliniate de noi sînt cele rostite de mesagerul acelui personaj însemnat. Mesagerul, desemnat mai apoi la persoana a treia, este Paolo. Cît despre personajul de seamă, este iarăși bietul Rally, manevrat (fără știrea sa) ca o marionetă de devotatul său ragusan. Lucrul apare lămurit în raportul trimis personal de doctorul Pezzen din Viena la 7 (?) aprilie împăratului în care arată că la 4 aprilie i s-a înfățișat aducătorul acestor rînduri (trimise de Pezzen împăratului), un ragusan cunoscut care a stat o vreme în Transilvania și Țara Românească și care, *„cu prilejul venirii noastre precedente în Transilvania, ne-a făcut mie și celorlalți comisari niște comunicări secrete.* Pe acesta *îl trimite în cea mai mare taină încoace arhiepiscopul de Tîrnovo* — care se află la domnul român și care prețuiește nespus interesele maiestății voastre, împreună și cu Bornemisza și alți devotați ai maiestății voastre pentru că ei nu au putința să scrie".

Am crede după aceasta că ingeniozitatea nescrupuloasă a lui Paolo nu ar mai putea aduce noi subiecte de uimire. Și totuși, ele vor fi furnizate de ultimele sale declarații, care ne sînt cunoscute, și anume cele făcute secretarului Barvitzius la Praga, la 8 mai, în preajma plecării sale de acolo (*Hurmuzaki*, XII, pp. 895—897). La Praga a fost primit de secretarul Rumpff, dar cam rapid după voia lui Paolo. De aceea, amintind cele spuse lui Rumpff, mai adaugă punctele pe care nu a ajuns să i le comunice. În esență, este tot ce conținea comunicarea sa din martie, analizată sumar mai sus. Dar acum, pentru a dovedi că el nu are nici un fel de ură pe Mihai, ba dimpotrivă, și nu îi este opus decît pentru că îl vede că este dușman împăratului, făurește o nouă ficțiune, poate cea mai transparentă din toate, și anume că el ar fi trimis la Mihai, să-l prevină de trădarea lui Zlatarič. „Cînd... a plecat de aici (= de la Praga) Ieronim Zlatarič bosniacul, și a venit la cardinalul Báthory să-i destăinuiască tot ce se tratase între împărat și voievod despre Transilvania — ceea ce eu cunoșteam încă de trei luni (!) — nu am trimis eu oare în Țara Românească pe un preot bulgar cu instrucțiuni despre ce trebuia să-i spună voievodului? Și anume că pînă în zece zile el trebuie să fie atacat de trei armate: de cea din Moldova de 10 000 de combatanți, de cea din Turcia de 15 000, și de cea din Transilvania constituită din toate forțele principatului și că prin urmare el să se închidă și să se întărească în vreo cetate. Dar această expediere a mesagerului *nu s-a putut face* pentru că toate trecătorile erau păzite din ordinul cardinalului și nu putea trece nimeni în Țara Românească. Nu i-am mai spus eu și doctorului Peverelli cel tînăr tot ce fusese urzit împotriva sa (lucru pe care îl știam, dar *nu mai arăt aici pe ce cale îl aflasem pentru a fi mai scurt*) și nu l-am rugat eu ca în drumul său spre Cluj să dea de știre prin vreun prieten al său *al signor Basta*, pentru ca în caz de primejdie să-i poată da ceva ajutor? Și eu nu am făcut aceasta decît pentru că Alovise Radibrat m-a făcut să cred *forzamente* că

voievodul ar fi credincios maiestății sale, afirmîndu-mi aceasta sub jurămînt... Am vrut să spun aceste cuvinte ca o justificare a mea, pentru ca nimeni să nu-și poată face despre mine *qualche sinistra opinione*..., Ba pe deasupra am mai fost și în cea mai mare primejdie cînd a fost cardinalul chiar lîngă Sibiu; căci Ștefan Báthory a pus să mă caute noaptea, desigur nu pentru a-mi face vreun bine, el fusese informat că eu eram în corespondență *(io mi scrivevo con)* cu Mihai Voievod, ceea ce era fals... Eu dacă îi vreau răul este pentru că văd că îl trădează pe împărat..." etc.

Această grijă de a se lepăda de orice sentiment personal, precum și faptul că nu a fost trimis în Transilvania cu însărcinări din partea împăratului, ci avea să fie îndreptat spre *patrie*, trecînd mai întîi pe la Roma, cu prilejul jubileului (!) (unde intenționa desigur vreo manevră similară, contînd probabil pe Malaspina) ar îndreptăți presupunerea că impresia creată la Praga nu fusese cea dorită. De altminteri el se plînge că este lăsat *să aștepte de două luni* și că își cheltuiește în felul acesta banii pe care îi are! Acestea sînt ultimele informații pe care le avem despre el. Probabil însă că prin arhivele străine se mai află destule compoziții fanteziste de ale sale.

Cum a fost citat aici și un material care depășește perioada ce intră în volumul de față, trimitem pentru perioada de după instalarea lui Mihai în Transilvania la colecțiile următoare: *Hurmuzaki*, XII, pp. 740—742; 780—781; 797; 895—897; *Hurmuzaki*, III, 1, p. 352, Veress, *Documente*, VI, pp. 93—96.

Pentru textele privind perioada cuprinsă în volumul de față, dar cu prelungiri și în anul 1598, materialul se află publicat în lucrările și colecțiile următoare:

Discursul despre bulgari rostit la Alba Iulia în ianuarie 1595 a fost publicat mai întîi de V. Makušev în *Monumenta historica Slavorum meridionalium vicinorumqe populorum*, II, cuprins în гласник српког ученог друштва,.. seria a II-a, vol. XV, Belgrad, 1883 după copiile din Biblioteca Ambrosiană din Milan și ulterior de G. Bascapé *după toate Manuscrisele existente*, deci și după cele din Arhivele Vaticanului, în *Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI*, Roma, 1931, pp. 178—183, după care a fost tradus fragmentul despre Dobrogea, cuprins în volumul de față.

O traducere în limba bulgară a dat, încă din 1874, M. Drinov. Identificarea localităților menționate a fost urmărită de C. Jireček în *Einige Bemerkungen über die Überreste der Petschenegen und Kumanen*, publicate în „Sitzungsberichte der Köngl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften", 1889, Praga, 1890, p. 17. Vezi și Alexandru Arbore, *Așezarea bulgarilor*, publicat în „Arhiva Dobrogei", I, 1916, pp. 21—22 și II p. 216.

Pentru celelalte texte va trebui să subliniem caracterul apocrif al unora dintre ele:

— Copia pretinsei scrisori către Visconti din Iași în *[...] iunie 1595*, publicată de Verres drept autentică în *Relationes Nuntiorum apostolicorum*, pp. 93—97.

— Scrisoarea (reală) către Visconti din Brașov, 22 noiembrie 1595, publicată în *Hurmuzaki*, XII, p. 178.

— Pretinsa scrisoare din Bulgaria din *20 aprilie 1596* publicată ca bună de Veress în *Nunții apostolici în Ardeal 1592—1600*, București, 1928, pp. 48/352—52/356.

— Memoriul către arhiducele Maximilian, înfățișat la Praga la 22 februarie 1597. A fost publicat doar ca rezumat în limba germană de către Hajek în *Bulgarien unter Tür-*

kenherrschaft, Berlin—Leipzig, 1925, şi redat succint în extrase din text (în limba italiană) în *Hurmuzaki*, XII, pp. 289—290. Textul original italian, rămas inedit, se află în Arhiva imperială de stat din Innsbruck.

— Memoriul către papă cu data nereală de *15 martie 1598*, Alba Iulia, a fost publicat fragmentar de Cl. Isopescu în *Documenti inediti della fine del cinquecento*, în „Anal. Acad. Rom.", Mem. secţ. ist., s. III, t. X, mem. 2, Bucureşti, 1929, pp. 94/104 — 97/107, doc. CXXII. Completarea părţilor omise a fost dată în Veress, *Documente*, V, pp. 149—150.

Scrisoarea către papă purtînd aceeaşi dată nereală *15 martie 1598* Alba Iulia, publicată de Cl. Isopescu, *op. cit.*, pp. 97/107 — 98/108.

Scrisoarea către papă datată din 30 noiembrie 1598, Alba Iulia publicată *ibidem*, pp. 99/109 — 101/111.

Memoriul către marele duce de Toscana cu data de *11 mai 1598*, Alba Iulia, publicat în Veress, *Documente*, V, pp. 159—161, cu un regest greşit în care se face o confuzie evidentă între Visconti şi Rally.

Despre Paolo Giorgi au scris şi unii istorici ai bulgarilor, care îl numesc Georgics. Este menţionat în cîteva rînduri de Hajek în lucrarea citată mai sus. La noi, este menţionat de N. Iorga în *Istoria lui Mihai Viteazul*, *Istoria românilor*, vol. V.

O prezentare mai insistentă a încercat E. Turdeanu în *Quelques ragusains auprès de Michel le brave*, în „Etudes roumaines, trois Mémoires", Bucarest, 1938 pp. 51, 55, 57—59; 61, 64, 65. Este menţionat şi de A. Randa în *Pro Republica Christiana*, München, 1964, care însă îl crede frate cu Giovanni de'Marini Poli.

Prezentarea de faţă a avut la bază un articol al nostru în curs de publicare, M. Holban, *Autour des impostures de Paolo Giorgi: son véritable rôle dans le mouvement d'éliberation des bulgares (1595—1600)*.

COPIA UNUI DISCURS[1] AL DOMNULUI PAOLO GIORGI, NOBIL RAGUZAN ŢINUT ÎN FAŢA SERENISIMULUI PRINCIPE AL TRANSILVANIEI[2] ÎN ZIUA DE 10 IANUARIE 1595[3] ÎN TIMP CE ALTEŢA SA ÎŞI AVEA CAVALERIA ŞI INFANTERIA SA ÎN MOLDOVA, <ANUME> 13 000 DE CAZACI ŞI 3 000 DE UNGURI ŞI OAMENI DIN ŢARĂ, 14 000 DE CĂLĂREŢI ŞI 5 000 DE PEDESTRAŞI, ŞI ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ O ARMATĂ DE 10 000 DE UNGURI.

I 1595

... Cît priveşte trecerea cazacilor, ungurilor, p. 178
şi moldovenilor spre ţara turcilor prin Galaţi, localitate pe Dunăre în Moldova, va trebui depusă o silinţă extremă de a se porni cît mai curînd, căci în iuţeală stă asigurarea succesului.

[Nu există o pază bună a turcilor în Dobrogea şi Deliorman. Locuitorii p. 179
turci nu sînt în stare să reziste creştinilor.]

Am locuit mulţi ani în această ţară. Locuitorii suferă de <lipsă de> lemne de foc, se slujesc în locul lor de bălegar de boi sau de vaci care se găseşte în belşug în acea ţară.

---

[1] Traducerea s-a efectuat după textul italian publicat de G. Bascapé, în *Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI*, Roma 1931, p. 178 şi urm.

[2] Sigismund Báthory.

[3] Copiile discursului au fost scrise la epoci diferite, în cei 3 codici Ambrosiani apare data de 5 ianuarie, iar în Codicele Vatican, data de 21 ianuarie.

Suferă de <lipsă de> apă şi deşi şi-o scot cu dibăcie săpînd puţuri adînci de 70—80 de paşi chiar şi aceasta este foarte rea. Dobrogea este locuită de creştini[4] şi are aceste oraşe[5]: „Charar“[6], „Maluch“[7], Constanţa[8], Mangalia, Tuzla[9] . . . Nici unul din aceste oraşe nu este locuit numai de turci sau de creştini. În interior, această ţară este locuită, pe uscat de turci şi se găsesc acolo oraşele pomenite mai jos: Jatuchio[10], Baba <Dagh>[11], Carassuni[12]. . . La „Javaccui“[13] şi la Baba <dagh> locuiesc şi turci dar în fiecare din oraşe numărul creştinilor este mai mare decît al turcilor. Toate oraşele sînt locuite de oameni din Asia, veniţi aici pentru a face negoţ şi care au rămas aici cu acel prilej; nu sînt prea iscusiţi în treburile militare, dar locuitorii sînt viteji şi se poate strînge laolaltă un număr însemnat <de oşteni> deşi nu au alte arme decît spada şi puţini <au> arc cu săgeţi.

[Imperiul turcesc ar putea strînge din Bulgaria cam 30 000 de turci prost înarmaţi şi cel mult o mie de spahii.] Această populaţie nu este în stare să ţină piept oamenilor Alteţii Voastre nici chiar creştinilor bulgari. Şi ca să vedeţi că nu vă spun decît adevărul uitaţi-vă; unul din acestea este următorul: acum doi ani cînd beglerbegul Rumeliei[14] l-a dus pe Aron Vodă pentru a-l pune din nou în scaunul Moldovei deşi adusese cu el 40 000 de turci, totuşi Petru vodă Cazacul[15] care fusese ales de moldoveni ca domn al lor, s-a apărat frumos împotriva turcilor cu acei prea puţini oameni pe care-i
p. 180 avea[16], astfel că l-a oprit să pătrundă în ţara sa //; nu i-ar fi lăsat niciodată

---

[4] C. Jireček crede că aceşti creştini sînt cumani creştinaţi înainte de venirea turcilor care s-au menţinut, avînd aceeaşi limbă ca populaţia turcească aşezată în Dobrogea, formînd insule de populaţie găgăuţă (*Einige Bemerkungen über die Überreste der Petchenegen und Kumanen*, p. 28; Idem, *Das Fürstentum Bulgarien*, p. 145. Iorga crede că erau greci care locuiau în oraşe, care au adoptat limba turcă, dar şi-au păstrat religia greacă avînd după mărturia lui Gerlach o biserică la Constantinopol unde se slujea în limba turcă („Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe Sud-Orientale“, 1915, pp. 242—243).

[5] *Terre.*

[6] În cod. Vatican: Caraharmaluch. După alte menţiuni este o localitate aproape de gurile Dunării, nu departe de Babadag; vezi scrisoarea din 30 noiembrie 1598.

[7] În realitate este completarea numelui de mai sus.

[8] *Costanza.*

[9] *Erosla*, în Cod. Vatican: Tusta. M. Drinov şi Jireček citesc „Irosta“.

[10] M. Drinov: *Tuluchia* identificat cu Tulcea (*Ibidem*, loc.).

[11] Identificarea lui M. Drinov.

[12] M. Drinov dă lectura „Carassui“ şi o identifică cu Karasu. Bascapé identifică Carassuni cu Stara Reka (Medgidia).

[13] Probabil egal cu „Jatuchio“.

[14] *Il Bellerbei di Rumelia.*

[15] *Pietro Voievoda Kasacho*, era fiul nelegitim al lui Alexandru Lăpuşneanul.

[16] La 26 septembrie 1592 Petre Cazacul înainta pînă la Baia spre a apăra graniţa. Vezi Hurmuzaki XV/1, pp. 713—14 nov. 1592.

să treacă „Siveso“[17], apă foarte mare, care aproape desparte Moldova de Ţara Românească, dacă nu s-ar fi înspăimîntat de oamenii A<lteţei> V<oastre> pe care i-aţi trimis în ajutorul lui Aron[18] şi care au fost cauza retragerii voievodului Cazac spre casă. Se povesteşte în diferite chipuri <despre locul> şi felul în care a ajuns în mîinile ungurilor şi apoi în ale lui Aron, încît pentru a nu-mi întrerupe şirul, voi lăsa ca alţii să meargă să cerceteze; şi nu greşesc cînd spun că Aron are noroc mai mare atunci cînd este mai încercat, deoarece fiind el mazilit[19] şi dus la Constantinopol[20] pentru a fi pedepsit cu moartea, l-a scăpat ambasadorul Angliei[21] de primejdia în care se afla şi l-a pus din nou în domnie prin ocrotirea sa, dîndu-i o mare sumă de bani din ai săi[22]; totuşi a fost foarte nerecunoscător[23] şi cred că a plătit în acelaşi chip <Alteţei Voastre> deşi l-a pus iar în domnie în două rînduri, iar acum[24] cînd s-a scuzat, nu s-a umilit de voie ci de nevoie, căci fiind mazilit la Constantinopol, ce alt sprijin putea obţine decît acel al A<lteţei> V<oastre>?

Mai mult vă spun că acum doi ani, în timpul lui Alexandru voievod[25], cam 60 de archebuzieri au trecut prin Ţara Românească în Turcia şi deşi i-a atacat o mulţime de turci, totuşi nu au putut să le facă nici un rău; chiar au fost siliţi la întoarcerea lor să le lase liberă trecerea . . .

[Tîrnovo, capitală şi metropolă, are drept arhiepiscop pe unul din fa- p. 181
milia Daghi[26] [=Ralli,] care are sub autoritatea sa 260 de aşezări creştine, fiecare de cîte 200—300 de case.]

---

[17] Desigur Siretul.

[18] Aluzie la lupta din 11 octombrie 1592. A. Veress, *op. cit.*, pp. 313—14, nr. 220. Totuşi Aron se plîngea că Transilvănenii nu i-ar fi fost de mare ajutor. *Ibid.*, pp. 325—26, nr. 231.

[19] *Sendo levato dallo Stato.*

[20] Ajunge la 25 iunie 1592.

[21] Edward Barton; vezi I. I. Podea, *A contribution to the study of Queen Elizabeth's eastern Policy*, în „Mélanges d'Histoire Generale“, Cluj, 1938. Vezi şi Tappe *Documents*.

[22] Ai ambasadorului şi ai altora. Vezi Tappe *op. cit.*, p. străduinţele lui Wilcox ca să ajungă la domn să-i ceară achitarea datoriei sale.

[23] De pus în legătură cu adevărata campanie pornită curînd după aceea de Giovanni de'Marini Poli contra lui Aron.

[24] *Ma hore con l'occasione della scusa si è humiliato.* La ce moment se referă? La baterea în retragere a lui Aron, atacat în toamnă de proprii săi cazaci tocmiţi cu leafă şi nemulţumiţi de el? Între Aron şi Sigismund se produsese oarecare răceală în vara anului precedent, domnul plîngîndu-se că nu a primit ajutor de la Sigismund cînd au năvălit tătarii în drumul lor spre Ungaria. Să fie deci vorba de o pocăire? Dar Aron departe de a se supune pretenţiilor lui Sigismund invoca legătura sa cu împăratul. Să fie cumva aici o greşeală *scusa*, în loc de *scossa* (zdruncinătură, lovitură, nenorocire)?

[25] Alexandru cel Rău (iunie 1592).

[26] Este probabil o eroare de transcriere numele fiind dat poate Ragli din care două litere au fost prost citite R=D l—h.

...[Principele să poruncească să fie bulgarii bine trataţi *(accarezzati)* şi nu oprimaţi. Să li se lase lor prada pe care o vor face. Să nu fie lacomi căpitanii lui Sigismund[27].]

...[Bulgarii sînt bine dispuşi faţă de creştini. În iarna precedentă se bucurau de succesele acestora ...... La prima sa venire în Turcia, bulgarii erau bine trataţi de turci. La a doua venire în *1590* găseşte o mare schimbare ...... Trecătorile din Balcani ... şi drumurile de care pot fi ţinute cu un număr mic de oameni ... În Bulgaria sînt 4 000 de albanezi. 600 s-au oferit în anul precedent lui Sigismund.]

Este bine ca luptele să se poarte departe de stăpînirile alteţei sale. [Se oferă să facă propagandă la Bulgari pentru Sigismund la Varna, Provadia, Şumla — iar ragusanii Sorgo (i Sorghi) la Rusciuk şi Tîrnovo.]

---

[27] Vezi în acelaşi sens scrisoarea din 1596 din Bulgaria (!) şi memoriul din 11 mai (!)

SCRISOARE [IMAGINARĂ] CĂTRE VISCONTI[28]

1595 ... iunie Iaşi (!)

De cînd am plecat încoace[29] am tot mers p. 93
cercetînd cum stau lucrurile cu turcii care vin să ocupe Ţara Românească. [Nu este adevărat că ar fi mulţi. În anul precedent în iulie, cînd era în Bulgaria a văzut cu cîtă greutate plecau turcii la războiul din Ungaria, mai ales ienicerii care s-au îmbogăţit în Moldova şi Ţara Românească şi acuma sînt oameni însuraţi[30]. Deci crede că nu vin contra Ţării Româneşti atîţia cîţi se spune. Dar chiar aşa nu vor fi ostaşi buni. Vor fi 1 800

[28] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Veress în *Relationes nuntiorum apostolicorum*, pp. 93—97 incl. Pentru discutarea acestui fals, vezi notiţa bibliografică şi Observaţiile critice la sfîrşitul acestui capitol.

[29] *De costà* (= de acolo). Se referă la locul în care se află adresantul, deci în cazul de faţă ar fi vorba de Alba Iulia.

[30] Ienicerii precum se ştie nu aveau dreptul să aibă familii proprii, pentru a rămâne cu totul devotaţi slujbei lor închinate sultanului.

p. 94 de spahii, căci atîţia vin din Sangeacatele de Silistra[31] Nicopole şi Vidin Vor mai fi trupe din Asia, dar fără tragere de inimă. În zilele trecute s-a gîndit la un mod de a se purcede, pe care îl destăinuie lui Visconti pentru ca acesta să-l comunice principelui dacă va crede de cuviinţă.] Şi pentru că senioria voastră ilustrisimă este nobilă *(Signore)* prin fire, prin sînge şi prin comportare şi vitejie, îi voi spune cu încredere gîndul meu, ştiind că dacă i se va părea vrednic a fi luat în consideraţie, nu numai că va porni să-l realizeze, dar va binevoi să-mi recunoască şi prioritatea[32]. Se ştie bine că în anul trecut sultanul şi-a trimis toate forţele în Ungaria iar în Bulgaria şi Grecia şi în celelalte provincii nu a mai rămas un singur om bun de luptă. Eu vorbesc astfel despre Bulgaria pentru că *hisce oculis egomet vidi* ... Şi dacă în acel moment alteţa sa ar fi trimis nu mai mult de 3 000 de unguri, ar fi cucerit fără nici o greutate acea ţară şi nimicea în întregime pe duşmanii de acolo pînă la Muntele Hemus (=Balcani), pătrunzînd pînă la Adrianopol ... I-am scris fostului cancelar toate aceste lucruri *(partico-*
p. 95 *larità)* pentru ca să le aducă la cunoştinţa alteţei sale, şi cu acel prilej // l-am rugat să-mi acorde ocrotirea sa pentru creanţele mele din Moldova. Această scrisoare a sosit în momentul cînd a fost descoperită infidelitatea sa[33] faţă de stăpînul său şi astfel a rămas în mîinile lui Lorenzo Sorgo[34]. Nu voi omite să spun aici că în anul trecut, în luna iunie cînd bîntuiau cazacii ţara pînă sub oraşul Bender, sangeacul din acel loc a trimis un om al său în grabă la beiul din Silistra *(Darstor)* (unde mă aflam şi eu în acea vreme) ca să-i trimită trupe de ajutor spre a se putea împotrivi duşmanului, şi că în toate oraşele şi în toată ţara Bulgariei s-a făcut strigare că dacă ar vrea cineva să meargă în ajutorul Benderului, va fi făcut ienicer, spahiu sau spahioglan *(spahoplan)* cu leafă bună, şi nu s-a găsit nici măcar un om care să aibă dorinţa de a merge acolo. Dar dacă această frică îi stăpînea pe turci în timpul cînd aveau război doar cu împăratul, cît de mare trebuie să fie ea acum cînd au război cu alteţa sa, care de atunci încoace a ocupat[35] două ţări atît de însemnate *(potentissime provintie)*, Moldova şi Ţara Românească, şi a dobîndit trei cetăţi principale care sînt situate la Dunăre. [A vrut să spună toate acestea pentru ca să se cunoască *la viltà loro.*]

[În anul trecut sultanul a golit toate provinciile sale pentru războiul din Ungaria. Toţi oamenii din Constantinopol, Adrianopol, Filipopol au mers la Dunăre, şi nu a rămas nici un om bun de luptă pe porţiunea dintre Mare

[31] *Darstor.*
[32] *... mi favorirà riportarmi il primo honore.*
[33] Este vorba de aşa-zisul complot din Cluj.
[34] Ragusan din Bulgaria, amintit doar aici.
[35] Această *ocupaţie* se referă la noul statut impus la 20 mai Ţării Româneşti şi curînd după aceea Moldovei, folosind ameninţarea turcească şi nevoia unui ajutor imediat din Transilvania.

şi Dunăre. Este probabil că şi acum o bună parte din forţe vor merge la Dunăre pentru apărarea Bulgariei şi cucerirea Ţării Româneşti. Vor mai fi trimişi şi în Ungaria, Bosnia, Croaţia şi în părţile maritime ale Greciei *(nelle marine della Grecia).*]

Aşadar dacă lucrurile stau astfel... *de quibus expertus loquor* căci anul trecut eu le-am văzut cu ochii *(oculatim)*... etc... Dacă, ilustrisime monseniore, alteţa sa ar binevoi să-mi acorde[36] treizeci de vase de o capacitate de o sută de oameni precum şi trei mii de archebuzieri, s-ar putea fără nici un pericol sau greutate, intra în Marea Neagră, şi ajunge pînă în portul Varna, — căci de la gura Dunării pînă la Varna nu sînt mai mult de două sute de mile, care pot fi străbătute într-o zi şi o noapte dacă Dumnezeu ne-ar ajuta, cum a făcut cu un curent favorabil (?)[37] — şi pînă în această parte a Europei, care se întinde pînă la Constantinopol, şi ocupa fortăreaţa din acel oraş[38] nepăzit de turci, ci locuit de creştini, şi devasta acea parte a regiunii[39] care este locuită de duşmani, împreună cu cea de la Balcic[40], care este tot la mare, fiind doar la 10 mile italiene de Varna. Desigur nu numai asupra uneia şi celeilalte s-ar îndeplini planul meu şi totul s-ar realiza în 6 ore şi acelaşi lucru s-ar putea face în regiunea de la Bazargic, Provadia şi Şumla[41], şi nu va trebui mai mult de două zile pentru a le face una cu pămîntul[42], şi dacă ar obiecta cineva că aceste locuri sînt păzite de careva, să nu aibă nici o teamă căci nu pot fi atacaţi de nimeni, întrucît toţi turcii care locuiesc în Bulgaria vor fi la Dunăre. Şi de la punctul cel mai apropiat al Dunării pînă la mare sînt trei zile de drum. Şi mai înainte de a fi ajuns pînă la oastea duşmană vestea sosirii noastre va fi timp îndeajuns de a vătăma locurile duşmanilor în modul în care aş voi. Şi nu numai aceste lucruri le-ar putea face, dar încă mult mai însemnate. [Dacă ar avea cunoştinţă nunţiul despre aceste locuri *(questi paesi)* şi în ce fel a fost paza în anul trecut şi cum va fi în anul acesta, şi în ce loc se află aşezările[43] care vor trebui devastate şi arse] în fiecare dintre acestea eu am fost de o sută de ori — s-ar încredinţa şi ar fi convins că vor reuşi nu numai cele arătate aici, ci încă lucruri mult mai mari care l-ar arunca pe duşman în spaimă şi confuziune. Şi după ce vor fi fost îndeplinite cele de mai sus, la întoarcerea noastră am putea să pîrjolim aşezările de la Mangalia, Tusla, Constanţa şi Karakarmanluch cu

p. 96

[36] *Mi volesse favorire di trenta vascelli.*
[37] *Del corso del acqua.*
[38] *Varna.*
[39] *Della terra.*
[40] *Balcich.*
[41] *Passargic, Provasse, Sumghia.*
[42] *far... ruine.*
[43] *Le terre.*

care prilej acestea s-ar desființa și s-ar împiedica pe viitor încărcarea de grîne și de alte cele pentru Constantinopol.

[Într-o luptă în doi trebuie ca cel mai slab să lovească în locurile mai puțin păzite. Și pe deasupra în felul acesta s-ar obține ca inamicul să nu realizeze ceea ce vrea în Țara Românească. Ar mai fi multe lucruri de precizat, *dar o va face atunci cînd principele va dori să treacă la această acțiune.*] Mai amintesc că pentru a realiza cele arătate de mine, mai rămîne ca timp favorabil vreo două luni și jumătate[44], după aceea marea va fi mai furioasă... Să profite așadar alteța sa de bunul prilej pe care i-l oferă

p. 97 Dumnezeu: căci pentru a // realiza această operație greutatea venea din lipsa marinarilor, dar aceasta a fost înlăturată, *întrucît aici se găsesc mulți marinari de nație greacă,* și nu ar mai rămîne decît consimțămîntul principelui... gloria sa viitoare... etc. Și eu sper să strîng împreună vreo 50 de oameni de naționalitatea mea[45], printre care va fi și un gentilom numit Jacomo Fuccari care se pricepe bine la navigație... deci dacă domnia sa[46] ilustrisimă [= nunțiul] va dori ca această operație să se facă, cine oare va dobîndi mai mare cinste de pe urma reușitei acestei întreprinderi ajutate de Dumnezeu decît domnia sa, căci măcar că eu sînt autorul acestui plan, la ce mi-ar fi de folos dacă nu aș avea favoarea sa?[47] Desigur la nimic. [Va lăsa deoparte toate interesele sale cînd ar fi nevoie de el pentru a traduce în fapt cele propuse] dar să aibă grijă mai presus de toate ca nimeni altul să nu știe despre acestea decît confidenții principelui, căci dacă secretul ar fi aflat de dușmani, ei ar putea ușor să ia măsuri de apărare și totul s-ar da de rîpă... etc...[48].

Din Iași în Moldova... în ziua de... (sic) iunie 1595.[49]

---

[44] Adică pînă în septembrie.

[45] Adică 50 de marinari ragusani.

[46] Este folosită persoana a treia denotînd mai mult respect; Paolo se adresează și acum tot nunțiului.

[47] Raportul subliniat aici dintre Paolo, autorul planului nereal și nunțiul în care se încrede destăinuindu-i-l (!) trebuia să confirme oarecum raportul tot atît de imaginar dintre ei cu privire la planul pregătirii unei expediții în Bulgaria în anul 1596, invocat de el în memoriul din 11 mai 1598.

[48] Pe baza cuprinsului acestei scrisori, probabil, editorul său (Veress) a explicat într-o notă că Paolo Giorgi ar fi fost în aprilie la Dunăre, fără a da însă alte referințe.

[49] În *Relationes*... textul pretinsei scrisori este urmat de un fragment dintr-o scrisoare reală posterioară însoțind-o pe aceasta dintîi și adresată cancelarului toscan Belizarie Vinta. Redarea fragmentară a scrisorii reale (datată de noi în comparație cu cea din 30 noiembrie, ca aparținînd oarecum aceluiași moment — deci sfîrșitul anului 1598) lasă unele nelămuriri, deși se vădește în chipul cel mai clar că expediția cazacilor din anul 1598 (august sau septembrie?) i-a inspirat lui Paolo așa-zisul său plan din... iunie 1595 (!) O comparație a acestui text cu cel al scrisorii din 30 noiembrie către papă — unde este de asemeni relatată acea expediție — este concludentă. Totodată întregul text, atît cel din... iunie 1595 cît și cel al fragmentului din... 1598 nu este decît o încercare de completare și confirmare a raportului din 11 mai 1598 către marele duce de Toscana.

SCRISOARE CĂTRE NUNȚIUL VISCONTI[50]

1595 noiembrie 22, Brașov

Ilustrisime. După plecarea domniei voastre ilustrisime au sosit aici oameni din Țara Românească care aduc știrea că niște oameni ai lui Mihail Voievodul au trecut la Rusciuk[51] și aceștia *si sono assicurati* să-și urmeze drumul pînă la Razgrad, localitate la o zi depărtare de Dunăre. Pînă acolo au găsit toată regiunea părăsită. Din aceasta va vedea domnia voastră ilustrisimă dacă am avut dreptate cînd am spus întotdeauna că turcii erau foarte speriați[52]; și dacă atunci cînd eram sub <zidurile> Giurgiului alteța sa ar fi pus să treacă de partea cealaltă un număr de archebuzieri buni, desigur că domnia voastră ilustrisimă ați fi p. 178

[50] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki,* XII, p. 178.

[51] *Rusi.*

[52] Pentru o explicație mai precisă, vezi scrisoarea lui Pigafetta din 6 decembrie tot din Brașov. Din comparația celor două texte rezultă clar că informația lui Pigafetta venea de la Paolo Giorgi.

văzut cu ochii proprii cum fuge duşmanul dincolo de Muntele Hemus (Balcani). Dacă acest lucru nu s-a întîmplat acum, Dumnezeu se va îndura ca să se întîmple în iarna aceasta dacă Ştefan Vodă[53] va intra cu oastea sa în ţara Deliormanului *(nel regno di Deliorman).* Cred că Ştefan va pleca duminică [26] spre Moldova[54], spre care şi-a trimis azi oamenii cu scrisorile sale. Sper că va intra în această ţară *(Provincia)* a sa fără nici o piedică . . . Cu aceasta închei . . .

---

[53] Ştefan Răzvan.

[54] Pentru a o redobîndi. Paolo omite să adauge că avea să plece şi el cu acesta, desigur pentru că ştia că nunţiul se împotrivise cît putuse la o asemenea expediţie. Tot ce a obţinut de la Sigismund, a fost ca acesta să nu trimită o armată proprie, ci doar să ajute cu oameni oastea lui Ştefan Răzvan.

SCRISOARE CĂTRE NUNŢIUL VISCONTI[55]

[1596 aprilie 20 (?) Din Bulgaria (?)] p. 48

[Autorul reconstituie pentru „Sinioria sa ilustrisimă" fazele campaniei lui Sinan în Ţara Românească, arată efectivele sale, dezertările din oaste şi spaima stîrnită la auzul cifrelor exagerate ale armatei creştine pornite împotriva sa. Urmează diferite zvonuri aflate indirect de la un spion al lui Sinan paşa, *trimis acum aici* (?)[56]. Sultanul ar dori să găsească o modalitate de a face pace cu creştinii fără să ia el iniţiativa. Este reţinut acasă de sultana Validé, dar îndemnat de paşale să meargă la oaste. Spaimă la Constantinopol. În anul precedent a fost lipsă de alimente la Constantinopol.] p. 49 p. 50

---

[55] Rezumarea ansamblului şi traducerea parţială a unora din pasaje, s-au făcut după textul italian publicat de Veress în *Nunţii apostolici în Ardeal 1592—1600*, anexa VI, pp. 48—52.

[56] Nu se arată nici un loc în tot cursul aşa-zisei scrisori. Pare destul de curios ca Sinan paşa să trimită un spion în *Bulgaria* (?).

În Dobrogea se vinde chila[57] de grîu cu 140 de aspri, de orz cu 120, de ovăz cu 100, şi cu cît vom înainta în timp cu atît se va scumpi mai tare şi ar fi preţul mult mai mare dacă Mihai Voievodul nu ar lăsa pe viitor ca să se scoată grîu din Ţara Românească *pentru turci,* aşa cum a făcut pînă acum[58], asupra acestui fapt este bine să fim atenţi.

Turcii din Dobrogea l-au pus pe Mihnea vodă să se retragă împreună cu fiul său[59] pentru a nu stîrni din nou război cu ungurii, şi de aceea mi se pare că ar fi bine ca Mihai Voievod să nu tulbure ţara lor, ci doar să se apere de înşelăciunile duşmanilor.

Sînt 15 zile de cînd a sosit aici[60] ca să treacă în Polonia un ceauş de la Constantinopol care este reţinut la Cameniţa [el aduce o scrisoare a sultanului, care cere ca polonii să rămînă neutri în războiul care va începe]. Şi le mai cere să lase pe tătari să treacă prin Moldova. Dacă nu i-ar lăsa, au pregătit 13 vase *(barchone)* putînd conţine fiecare 100 de cai, ca să-i treacă în Dobrogea.

Dintre aceştia nu ar putea să treacă mai mult de 30 de mii[61], căci anul trecut nu au fost mai numeroşi de 35 de mii ... [Sinan intenţionează să se întîlnească cu tătarii în Ţara Românească pentru a o ocupa şi a ataca Transilvania.] Dacă polonii nu-i vor lăsa pe tătari să treacă[62], atunci va merge el în persoană cu o armată puternică spre Timişoara.

[Zvon despre o răscoală a albanezilor în iarna precedentă.] Azi — în ziua de 20 aprilie — a sosit vestea că Sinan paşa a murit în felul acesta. [Urmează două versiuni anecdotice ale acestui fapt.] [Zvonuri despre strămutarea patriarhului de la Constantinopol într-o fortăreaţă — despre o viitoare răscoală a soldaţilor, despre făgăduiala sultanului făcută bulgarilor şi sîrbilor de a nu le mai lua fiii spre a-i face ieniceri.] Şi dacă stăpînul lor se poartă cu ei cu atîta bunătate, cu cît mai mult ar trebui să porun-

---

[57] *Il chilo di grano.*

[58] Afirmaţie ciudată. Ce grîne a putut vinde Mihai Viteazul turcilor pînă la 20 aprilie, avînd în vedere ca în anul 1595 turcii au prădat toate alimentele cu prilejul campaniei din ţară, şi că la 20 aprilie următor ar fi fost greu să existe o recoltă?

[59] Pentru numirea acestuia prin ianuarie 1596 vezi şi *Cronicele turceşti privind ţările române,* I, Bucureşti, 1966, p. 376 şi urm.

[60] Vezi mai sus interpretarea noastră din notiţa biobibliografică în care se arată că toate ştirile acestea în legătură cu ceauşul care a trecut prin Moldova au fost culese în Moldova. Aşadar *aici* ar putea să însemne la *Suceava.*

[61] Nu prea este clară socoteala. Ar fi vorba de trecerea a 13×100 de cai (cu călăreţi) într-un transport. Deci de 1 300 de oameni. Sau cifra de 13 bărci este greşită în loc de 30, sau fraza aceasta este absolut independentă de cea dinainte şi este vorba în general de numărul tătarilor ce ar fi să acţioneze împreună cu turcii?

[62] S-ar părea că informaţia despre acele vase *(barchone)* a fost introdusă în text fără a o pune de acord cu contextul.

cească principele căpitanilor săi să facă încă şi mai mult şi *să nu ucidă pentru lăcomia lor pe bieţii creştini, jefuindu-i de averea lor, cum au făcut ei, mai ducîndu-i încă şi în robie*[63].

[Zvonuri despre calitatea efectivelor din Asia.] p. 51

După moartea lui Sinan, în locul său a fost făcut mare paşă şi comandant suprem Hassan paşa, fiul lui Mehemet paşa, Cigala va fi şi el general, şi s-ar putea să fie <trimis> spre Timişoara. De aceea ilustrisime monsenior, înainte de a veni inamicul *convingeţi-l pe principe să meargă* sau să *trimită să cucerească acea cetate*[64], căci cu dobîndirea ei ar băga spaima în duşmani . . . etc.

[A treia versiune a morţii lui Sinan — s-ar fi sinucis, fiind acuzat . . . că a devastat Ţara Românească şi apoi a fugit . . . etc.]

[Sultanul va fi la 15 al lunii de faţă[65] la Adrianopol.

Armata care merge în Ungaria e de 300 000 de oameni . . .]

Bulgaria este golită de turci. Mai deunăzi lîngă Timişoara ai noştri au răpus 500 de spahii şi au ars o palancă cu uciderea multor duşmani. Ai noştri în mare număr (!)[66] au prădat cămara de alimente (?)[67] din . . . a ienicerilor, // cu omorîrea a multor ieniceri. *Altro non è innovato.* În tabăra p. 52
alteţei sale se vor produce peste puţine zile lucruri mari.

P.S. Alaltăieri a sosit ştirea[68] că au trecut 1 080 de haiduci[69] din Ţara Românească în Turcia care au ars oraşul Baba[70] cuprinzînd zece mii de focuri[71] cu mare ucidere de turci, şi au strîns o pradă de orez, de căruţe <întregi> cu aur, argint şi lucruri <de tot felul>; dar zăbovind trei zile pentru a face acestea, şi fiind acea regiune înconjurată de aşezări de turci, aceştia i-au împresurat[72] şi au pierit toţi haiducii şi 6 mii de turci. Această ştire este adevărată[73].

---

[63] Vezi o critică similară în Memoriul către marele duce de Toscana din „11 mai 1598“.

[64] În contradicţie flagrantă cu buletinul de la Timişoara care urmează pe aceeaşi pagină.

[65] Vezi mai jos, p. 420 observaţiile privind datarea scrisorii.

[66] *In molti.*

[67] *La chucina di . . .*

[68] În ce loc a sosit ştirea?

[69] În cronică (vezi Istoria ed. Const. Grecescu şi . . . Simonescu . . . este menţionată această expediţie a lui Velicico la Baba la 7 mai. După analele Fugger ea a avut loc la 7 august: (*Hurmuzaki*, III, 1, p . . .).

[70] Babadag.

[71] Adică 10 mii de case! Cifră desigur exagerată.

[72] Pentru o versiune mai colorată dar cu data neexactă, vezi *Cronicile turceşti* . . . citate mai sus, I, pp. 382—383.

[73] Pe verso: *Avvisi per l'Ill-mo Nuntio Visconti in Transilvania.* (Manuscrisul acesta se păstrează în Arhiva Medicilor din Florenţa unde se mai află şi scrisoarea din „iunie 1595“ şi memoriul din „11 mai 1598“ ale aceluiaşi Paolo.)

MEMORIU CĂTRE PAPĂ[74]

1598 „martie 15", Alba Iulia . . .

p. 94 . . . În anul 1595[75], ilustrisimul monsenior Visconti . . . a trimis sanctității voastre o relațiune făcută de mine despre Bulgaria și despre dispoziția sufletească a acelor bieți creștini.

[Urmează o descriere mai amplă a stării acestora în 1580—1584 și apoi mult înrăutățită la a doua venire a lui Paolo în 1593] . . . Iar aceștia

[74] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Cl. Isopescu în *Documenti inediti della fine del Cinquecento*, pp. 94—97.

[75] Acest text a fost în adevăr trimis, papii, deoarece un exemplar al *Discursului* din 1595 se află printre hîrtiile sale. Însă am crede că această trimitere a avut loc mai tîrziu, deoarece în martie 1596 cînd Visconti pomenește de Paolo Giorgi cardinalului Cinzio Aldobrandini în legătură cu solia lui Ieremia Movilă, el îl înfățișează ca pe un element necunoscut acestuia și fără a se referi la *Discurs*, cum ar fi fost firesc dacă acesta ar fi fost expediat papii încă din anul precedent.

s-au rugat neîncetat scriind serenisimului principe să le trimită ajutorul făgăduit...

Acum vreo patru ani am făgăduit alteţei sale să aduc sub supunerea sa[76] pe toţi creştinii din Bulgaria, şi deşi am făcut acest lucru prin intermediul nunţiului sanctităţii voastre[77] şi măcar că principele ar fi avut mare tragere de inimă pentru o asemenea cerere, totuşi nu a dus-o la împlinire deşi era „rarissima", şi acest lucru nu din vina sa, ci a cancelarului Josica, care, după părerea mea, a respins în diverse moduri toate bunele prilejuri care i se propuneau pentru gloria stăpînului său şi folosul statului. Cum a făcut în anul 1596 în care am propus[78] alteţei sale acţiunea din Bulgaria arătînd modul şi uşurinţa cu care putea fi executată dacă ar fi fost făcută la timpul potrivit (dînd asigurări despre dispoziţia creştinilor din acea ţară). Astfel că alteţa sa, ca să vadă dacă era adevărat ceea ce îi spusesem eu, a pus să se scrie în numele său o scrisoare[79] către reverendisimul arhiepiscop de Tîrnovo, care este din familia Rally... etc. care de cum a primit această scrisoare a alteţei sale şi a monseniorului Visconti care i-au scris şi unul şi altul la rugăciunea mea... a chemat la sine pe cei patru episcopi //, le-a comunicat scrisoarea şi au jurat cu toţii pe evanghelie să p. 95
se unească cu creştinii. Arhiepiscopul... a răspuns principelui în sensul pe care îl promisesem alteţei sale şi monseniorului Visconti şi a trimis cu un preot al său acest răspuns cum că îşi va face datoria, precum şi-a şi făcut-o, căci în vara aceea[80] s-a dus personal să viziteze pe beii de Silistra şi de Nicopole, numai ca să vadă cîţi ostaşi turci ţine fiecare şi cît sînt de buni... etc. [Despre această propunere] şi despre alte propuneri făcute de mine alteţei sale poate mărturisi monseniorul Visconti cît şi multe alte persoane de vază.

...Această acţiune s-ar fi putut îndeplini în 1596 cu foarte puţină oaste... etc. etc. [Vinovăţia lui Josica... primejdia lui Rally... Situaţia p. 96

---

[76] În realitate el s-a oferit a face propagandă la bulgarii din Provadia, Şumla şi Varna, propunînd pe conaţionalii săi, ragusanii Sorgo pentru regiunea Rusciuk-Tîrnovo.

[77] El însuşi declară în *Discurs* că acesta i-a fost comandat de cancelarul Josica. Dar această frază este în legătură cu invenţia scrisorii „din... iunie din Iaşi" în care el îi propune lui Visconti o expediţie pe Dunăre şi Mare asupra Varnei şi asupra porturilor de la Marea Neagră.

[78] Vezi observaţiile noastre din notiţa biobibliografică privind falsificarea întregii desfăşurări a înţelegerii cu bulgarii în sensul monopolizării acestei iniţiative de către Paolo.

[79] Se observă o contradicţie între această *scrisoare scrisă* în numele său, şi cele *două* scrisori amintite apoi ca fiind scrise de Sigismund şi de Visconti. Aşadar ar fi vorba de trei scrisori (?) una informativă şi două de îndemn la noile stăruinţe ale lui Paolo.

[80] În memoriul din 22 febr. 1597 se arăta că jurămîntul de la Tîrnovo a urmat *după* contactul dintre curtea de la Alba Iulia şi bulgari (dar acesta a avut loc, după mărturia lui Carlo Magno, agentul împăratului, la *17 sept. 1596*). Acum însă este mutată toată desfăşurarea acestor pregătiri în prima jumătate a anului. În memoriul din 11 mai 1598 Paolo va afirma că el a luat iniţiativa acestor înţelegeri *în aprilie!*

favorabilă din 1596, ca şi cea din anul 1594[81], Nu au perseverat în primul zel cei ce ar fi trebuit să o facă... Nu este vina principelui... meritele lui, etc.].

p. 97 ...Cred că recuperarea Giavarinului [cetatea Gyor din Ungaria] va oferi un prilej asemenea celui din 1596 întrucît forţele turceşti vor trebui să se îndrepte spre Ungaria. Şi cu atît mai mult este de crezut cu cît *Mihai Voievodul a trimis la Constantinopol*[82] *în contul tributului zece mii de taleri, acţiune extraordinară (operation mirabile) dacă va fi fost făcută cu sinceritate şi cu scopul de a se preface şi a înşela pe inamic*...

[Bulgarii se menţin în aceleaşi dispoziţii][83]... etc.

...În afară de lucrurile pe care le-am spus mai sus despre bulgari şi de cele pe care aş putea să le spun din nou pentru a arăta lumii sinceritatea sufletului lor, voi spune numai două (lucruri) şi acestea sînt adevărate; unul din ele este că mulţi bulgari au trecut în Ţara Românească cu familiile lor şi cu agonisita lor; celălalt că robii care au fugit din Turcia au fost eliberaţi cu ajutorul lor, ceea ce este adevărat căci dacă acei bulgari nu i-ar fi însoţit din sat în sat şi nu i-ar fi trecut Dunărea în Ţara Românească, nici o pasăre nu ar fi putut fugi din acele părţi, cu atît mai puţin un om...

Papa se poate convinge de dragostea pe care o poartă bulgarii creştinilor, din marea mulţime de robi pe care i-au trecut în anul acesta peste Dunăre; nu este zi în care să nu se ivească cîte şase şi cîte opt dintre aceştia[84].

Cît despre albanezii care locuiesc în Bulgaria, atît cei care sînt de credinţă catolică cît şi cei de credinţă ortodoxă, pot pune laolaltă cinci mii de luptători; în anul 1595 cînd Mihai Voievod a ars Rusciukul, toţi acei albanezi care locuiau la Cervena Vodă[85], localitate foarte frumoasă ca aşezare, au trecut în Ţara Românească cu femei şi cu copii, sperînd, nenorociţii, că creştinii trebuiau să folosească prilejul dat de Dumnezeu... Şi aceştia şi acuma sînt gata să servească în operaţiile din Bulgaria fără plată [Invocă mărturia lui Visconti pentru obstrucţia lui Josica... laudă pe principe.]

---

[81] Acesta este motivul inventării acelei „scrisori" trimise de Paolo, din Bulgaria, cancelarului Kovácsóczy în iulie 1594, şi bineînţeles neajunsă la adresă pe motivul descoperirii necredinţei acestuia, cum aşa-zisul complot de la Cluj a dus la reprimarea sîngeroasă din august 1594.

[82] Intenţia duşmănoasă a acestor cuvinte este vădită. O versiune contemporană înregistra faptul că banii trimişi ar fi fost falsi! Formularea lui Paolo pare lipsită de logică, dar e plină de implicaţii.

[83] Rîndurile care urmează pînă la n. 84 au fost luate după textul publicat în Veress, *Documente*, V, p. 153, întrucît au fost omise din redarea lui Cl. Isopescu.

[84] De aici încolo textul se află publicat de amîndoi editorii.

[85] *Cervena Voda*. Localitate în Bulgaria, la trei leghe de Rusciuk. Pentru trecerea albanezilor în Ţara Românească, vezi şi *Hurmuzaki*, XII, pp. 37, 51.

SCRISOARE CĂTRE PAPĂ[86]

1598 martie 15, Alba Iulia

... Cînd mă gîndesc la forţele acestui principat, şi la prilejul prielnic pe care l-a avut de a vătăma pe duşman, precum şi la *cunoaşterea* <deplină> pe *care a avut-o principele prin mine*[87] *a sentimentelor bune pe care le au creştinii care // locuiesc în Bulgaria,* cît şi la *marea spaimă a turcilor* ... şi la ocaziile unice pe care le-a avut principele în anii trecuţi şi la puţinele roade obţinute peste Dunăre în acelaşi timp, mă cuprinde mirarea ... etc. [S-ar fi putut realiza lucruri mari] dacă Josica ar fi procedat sincer, dar el a zădărnicit ocaziile unice pe care le-a avut principele, fapt despre care sper că sanctitatea voastră a fost informată pînă acum. p. 97 p. 98

---

[86] *Ibidem,* text italian. Pentru discutarea datei şi rostului său vezi mai sus p. 382.

[87] *Adică prin Discurs* şi prin comunicări verbale.

Dar pentru că s-ar putea ca monseniorul Visconti[88] să nu fi fost informat pe deplin despre Bulgaria şi despre dispoziţia sufletească a creştinilor care locuiesc acolo, trimit fericirii voastre scrisoarea de faţă[89] ca să poată să cunoască bunăvoinţa din suflet pe care o au aceşti nenorociţi creştini pentru creştinătate, ... Dar ... sanctitatea voastră desigur nu ştie că în anul 1596 în care s-a petrecut lupta *(fatto di arme)* de la *„Checherente“*[90] *între creştini şi turci la care şi eu mă aflam de faţă* ... s-au răsculat contra turcilor cinci comitate din Ducatul Sf. Sava din vecinătatea imediată a Ragusei, ucigînd mulţi duşmani ... etc. Acelaşi lucru aveau de gînd să-l facă şi bulgarii, şi *s-ar fi şi realizat dacă Mihai Voievodul ar fi trecut*[91] *la ei cu armata sa*, şi luîndu-se după ei ar fi făcut la fel toţi creştinii din Europa de sub jugul turcilor [Pentru a putea avea biruinţă pe viitor ar trebui ca papa să ajute cu bani şi oaste pe principe ... etc.]

---

[88] Îndoială ciudată, avînd în vedere începutul memoriului către papă *trimis în aceeaşi zi* de către Paolo.

[89] Scrisoare falsă după cum rezultă din simpla comparaţie cu scrisorile reale ale lui Rally (vezi *Hurmuzaki*, XII, pp. 290—292). A fost publicată în Veress, *Documente V*, pp. 68—69.

[90] Oare se referă la lupta de la Keresztesi (sau Mezökeresztesi) din 28 octombrie 1596 cînd era plecat cu Ballina spre Ţara Românească şi Dunăre? Ar fi greu de presupus că s-ar referi la vreo luptă minoră din părţile Banatului unde există un Kekes în preajma Lipovei. Oricum afirmaţia aceasta pare foarte îndoielnică.

[91] În realitate, el a şi trecut, dar noua întorsătură luată de evenimente după înfrîngerea din Ungaria a frînat orice posibilitate de a înfăptui planul iniţial. Paolo omite orice aluzie la năvălirile tătarilor care s-au produs atunci în Ţara Românească şi Bulgaria.

MEMORIU CĂTRE MARELE DUCE DE TOSCANA[92]

1598 mai 11, Alba Iulia

Scrisoarea alteței voastre serenisime, scrisă p. 159
din Livorno[93] la 10 ianuarie mi-a fost predată chiar acum de către secretarul monseniorului Visconti, măcar că ar fi putut face acest lucru cu douăzeci de zile mai înainte, căci atîtea au trecut de cînd a sosit aici, și nici acum nu ar fi pus să mi se dea dacă nu ar fi văzut-o *Signor* Genga[94] în casa acestuia . . . etc.

. . . Sînt doi ani și jumătate de cînd am venit în această țară și de îndată m-am străduit <a face> ca principele să tindă la acțiunea din Bul-

---

[92] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în V e r e s s, *Documente*, V, pp. 159—161.

[93] În Toscana.

[94] Simon Genga, arhitect militar florentin, fost în slujba regelui Ștefan Báthory, în Polonia, apoi a lui Sigismund în Transilvania. Era oarecum însărcinat cu corespondența acestuia cu curțile italiene și cu cea papală. Un frate Gianbattista era stabilit la Roma,

garia, şi aceasta a fost pe cînd[95] avea sub puterea sa Moldova în care se aflau pe cheltuiala împăratului[96] şi puşi sub ascultarea acestui principe 12 mii de cazaci[97], patru mii de unguri, şi 15 mii de moldoveni, iar în Ţara Românească 6 mii de unguri, şi m-am oferit pe mine însumi pentru a dispune sufletele locuitorilor din acea ţară la credinţă *(a devotione)* faţă de principe:
p. 160 în vremea aceea // am făcut şi o dare de seamă[98] succintă despre acea ţară. Totuşi această propunere[99] a mea nu a găsit ascultare pentru că aşa a vrut cancelarul[100], împreună cu ceilalţi senatori care întotdeauna au fost foarte opuşi acestui război pe care l-au condus cu atîta vicleşug *(tale stratagemma)* pentru că ei vor ca principele să fie silit a face pace: dar eu nu m-am abţinut pentru acest motiv de a-l urma pe principe în Ţara Românească cu zece lănci[101] pe socoteala mea împotriva lui Sinan paşa şi nici de a-i propune prin intermediul monseniorului Visconti, în chiar ziua în care *Signor* Silvio[102] a intrat în a doua aşezare[103] din Ţara Românească mijlocul de a strica podul făcut de duşman peste Dunăre, lucru care s-ar fi putut face în două nopţi în vreme ce armata principelui nu putea ajunge pînă acolo nici în opt zile[104]: şi eu mă ofeream pe mine însumi pentru această acţiune oricînd mi s-ar fi dat o mie de archebuzieri.

Dar nici această <propunere> nu a fost primită de alteţa sa, şi la fel s-a întîmplat sub Giurgiu de unde, dacă s-ar fi trecut de partea cealaltă în cursul nopţii, s-ar fi adus mare pagubă duşmanului care era tăbărît aproape de Dunăre, şi într-un loc în care nu ar fi putut să atace pe ai noştri cu cavaleria sa. Dar nici eu nu am vrut să mă las de a face din nou o încer-

---

celălalt, Fabio, care era interesat în exploatările miniere din Transilvania, a fost şi el folosit de Sigismund în toamna anului 1594 cînd l-a trimis la papă ca să dea seama, în felul său, de „complotul" şi execuţiile de la Cluj. În campania din octombrie 1595 s-a accentuat neînţelegerea dintre Simon şi cancelarul Josica. Sigismund îl recomandă papii cu rugămintea a fi numit cardinal. În 1597 părăseşte curtea lui Sigismund, nemulţumit de principe şi de nunţiu, pe care îi critică violent în Italia.

95 Subliniere cu scopul a scoate în evidenţă atitudinea negativă a lui Sigismund.

96 Vezi biografia lui Comuleo din volumul de faţă.

97 Vezi biografia lui Giovanni de'Marini Poli.

98 Este vorba de *Discursul* din ianuarie 1595, pe care îl disociază de aşa-zisa sa propunere.

99 Înfăţişată ca un demers independent de *Discursul* amintit.

100 Dar însuşi Josica îi indicase tema bulgarilor în ianuarie. „Vicleşugul" *(stratagemma)* conducătorilor este o formulă care rezumă impresia generală şi decepţia italienilor şi mai ales a „toscanilor" reîntorşi din campania din 1595.

101 Zece călăreţi cu personal auxiliar. Poate simplă afirmaţie gratuită.

102 Piccolomini, comandantul „toscanilor".

103 *Secondo casale* (vezi discuţia referitoare la acest termen, precum şi la „oferta" lui Paolo în Observaţiile critice p. 424).

104 În campania din octombrie drumul de la Tîrgovişte la Giurgiu a durat în adevăr opt zile, dar pentru că Sigismund a înaintat foarte încet, ascunzîndu-se de teama unor stratageme (!) şi folosind drumurile cele mai rele.

care pentru acţiunea din Bulgaria prin intermediul monseniorului Visconti, şi aşa am făcut *în aprilie trecut*[105], dar înainte de a-i propune această treabă m-am asigurat pe chezăşia cuvîntului său că dacă alteţa sa nu ar voi să se apuce de această operaţie atunci domnia sa reverendisimă mi-a promis că îmi va da din banii stăpînului nostru <papa> <suma trebuitoare> pentru patru mii de oameni în vederea acestei acţiuni, şi aşadar am îndreptat lucrurile în felul acesta: am făcut în aşa fel ca arhiepiscopul de Tîrnovo[106] să-i scrie alteţei sale şi monseniorului Nunţiu că el împreună cu creştinii din acea ţară erau cît se poate de doritori să-şi verse sîngele pentru creştinătate, şi a trimis un om din acea ţară ca să se roage de alteţa sa şi să-i dea asigurări despre această însufleţită voinţă *(buona volontà)* a lor, şi <să arate> că sînt destui ca să nimicească pe duşmanii care sînt în Bulgaria. Şi pentru a întări mai bine această acţiune, arhiepiscopul împreună cu episcopii, preoţii şi fruntaşii acestei ţări, au jurat în biserică pe evanghelie că vor fi uniţi şi nedespărţiţi de creştini pînă la moarte. Şi apoi acesta împreună cu episcopii săi s-au dus prin diocezele lor să facă acelaşi lucru cu preoţii de sat[107] şi cu fruntaşii, *ceea ce făcuse cu puţin înainte şi Teodor Ballina*[108]. Şi apoi în *luna septembrie* ei au scris principelui într-un moment cînd forţele turceşti se aflau în Ungaria şi ţara era golită de duşmani, ca să le trimită ajutorul ce le fusese promis de către alteţa sa şi de către monsenior, cu care sînt sigur că ei ar fi realizat distrugerea duşmanului pînă la Constantinopol.

Dar frica şi slaba cunoaştere // a celor de aici pentru împrejurările p. 161
turceşti au făcut să se piardă un prilej atît de strălucit care fusese dus de mine la acea perfecţiune pe care o vede alteţa voastră serenisimă. Şi eu nu am realizat alt cîştig decît că am rămas condamnat[109] la plata cheltuielilor şi puţin a lipsit ca să nu fie şi <la pierderea> vieţii. Dar acest lucru nu este nimic faţă de ce mi-a făcut bunul monsenior, după ce am îndeplinit tot ce voise el în această chestiune. Dar cinstitul prelat s-a alăturat lui Mihai Voievodul, şi eu am rămas păcălit, şi de cînd mi-am dat seama de acest fel de a proceda m-am tras înapoi şi nu l-am mai vizitat. Să mă creadă alteţa voastră serenisimă că în 1593 cînd fratele meu[110] era în Constantinopol, trebuia să fie numit[111] voievod al Moldovei un servitor al unui

---

[105] De fapt aprilie 1596 (vezi Observaţiile critice şi notiţa biobibliografică).

[106] Dionisie Rally.

[107] *Preti di casale.*

[108] Este numit aici doar incidental. Dar rezultă totuşi rolul său anterior momentului descris în legătură cu Rally.

[109] *Condennato nella spesa,* formulă judecătorească folosită aici metaforic.

[110] Oare Domenico de'Georgi? Vezi notiţa biobibliografică.

[111] Text foarte neclar. *mio fratello del 1593 essendo in Constantinopoli, hebbe a far voievoda di Moldavia uno servitore d'un mio cugino, il che sarebbe seguito, se li suoi ambasciatori (!) non l'havesse impedito.*

văr al meu, şi acest lucru s-ar fi întîmplat dacă ambasadorii săi nu l-ar fi împiedicat, dar cînd el însuşi a fost rugat ca să se facă el însuşi <domn> el nu a voit, dar a greşit rău, pentru că în acea vreme putea să o facă şi să se unească cu principii creştini în alt fel decît cum au făcut *certi rustici*. Acest lucru am crezut că trebuie să-l spun pentru ca să se ştie cine este Mihai Voievod[112].

Acţiunea din Bulgaria nu a fost propusă de nimeni niciodată principelui decît doar de gentilomii ragusani Sorgo[113] <care propuneau> să se jefuiască Nicopolul pentru a captura acolo o mare pradă, cum s-ar fi şi întîmplat (dar cu păgubirea totodată a creştinilor) şi această pradă trebuia să se împartă între principe, consilierii săi şi sus-zişii Sorgo, şi *aceştia*[114] *le-au mai dat Valahia* (?) *şi s-a mai cheltuit cinci mii de taleri pentru a-i face slujbă cu mulţi servitori trei ani în şir*[115]. Şi dacă alteţa voastră serenisimă ar şti în ce mod am fost răsplătit, ar fi cuprinsă de milă, căci toate neplăcerile care s-ar fi putut închipui le-am îndurat, nu din partea principelui, ci a acestui cancelar care, împreună cu monseniorul, a fost prăvălit la pămînt de către Signor Genga. Dumnezeu va avea grijă de pedepsirea sa.

Eu am putut să am prilejul de a avea mulţi haiduci[116] pentru a săvîrşi lucruri glorioase, dar pentru că acestea s-ar fi făcut şi cu păgubirea creştinilor, întrucît aceşti luptători sînt nedisciplinaţi şi neascultători, m-am abţinut de a o face. Cei de aici ar fi putut realiza succese mari împotriva turcilor şi în favoarea lor, dar nu au vrut să o facă pentru că aşa le-a plăcut.

Mihai Voievodul şi acest principe au trimis un om la Constantinopol se zice că pentru a trata pacea. Voi afla curînd adevărul şi voi da de ştire alteţei voastre etc.

Alba Iulia, 11 mai 1598

---

[112] Concluzie fără vreun raport aparent cu cele spuse mai înainte.

[113] În text: Iorghi, cu citirea greşită a literei S.

[114] Probabil consilierii amintiţi.

[115] Text neclar: i Sorghi i quali anco li hanno dato la Valachia (?) e speso da 5 mila tallari per servirlo con molti servitori.

[116] Text neclar.

SCRISOARE CĂTRE PAPA CLEMENT AL VIII-LEA[117]

1598 noiembrie 30, Alba Iulia

Prea fericite părinte, p. 99

După ce am scris fericirii voastre şi după ce am lăsat ca acele scrisori să vă fie trimise, le-am găsit aici la reîntoarcerea mea din Moldova, spre marea mea supărare. De aceea, le trimit din nou sanctităţii voastre şi pe deasupra mai dau socoteală şi de ce a urmat în ţara Moldovei în care a trebuit să rămîn contrar părerii mele[118] *per conto mio particolare* patru luni[119].

---

[117] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Cl. Isopescu (vezi *Documenti inediti della fine del Cinquecento,* 1929 în „Anal. Acad. Rom.", Mem. secţ. ist., s. III, t. X, mem. 2, pp. 99—101).

[118] *Che in quella fuor di mia opinione mi convenne dimorar per conto mio particolare.* Paolo accentuează faptul că şederea sa trebuia să fie mai scurtă de patru luni, şi că el plecase în Moldova pentru treburile sale particulare, *deci fără vreo contingenţă cu curtea lui Ieremia.* Este probabil că el ascunde adevărul, şi că în realitate intervalul a fost mai lung şi rosturile sale mai puţin particulare.

[119] *Quatro mesi.* Dar acest interval nu acoperă spaţiul dintre data aparentă a memo-

Puţine săptămîni după sosirea mea la Suceava, oraş din „provincia" Moldovei (în care îşi are mai departe reşedinţa Ieremia Movilă, după ocuparea sa), a sosit hanul[120] tătarilor cu oastea sa în cîmpiile din jurul cetăţii Bender[121] în care şade beiul în acea parte a Moldovei care se întinde spre Marea Neagră şi care este supusă turcilor; unde s-a oprit cîteva zile ca să observe ieşirea celor şapte mii de cazaci care sosiseră pe fluviul Nistru [din Polonia] cu intenţia de a trece în Ţara Românească, în slujba lui Mihai Voievodul, şi cărora Ieremia, făcînd voia hanului, le-a oprit trecerea cu armata sa[122] avînd drept căpitan pe fratele său[123], măcar că ei ar fi cerut cu cea mai aleasă deferenţă <să fie lăsaţi să treacă> făgăduind hotărît că nu vor face nici o pagubă ţării lui[124], căci dacă nu ar fi bănuit că forţele tătarilor erau unite cu ale moldovenilor ei şi-ar fi forţat trecerea pe calea armelor şi fără îndoială ar fi reuşit, şi aceasta a fost cauza pentru care s-au pornit înapoi foarte supăraţi spre casele lor şi într-atîta încît s-au hotărît să treacă prin ţinuturile tătarilor[125], pe care găsindu-le golite de ostaşi[126] le-au bîntuit cu foc şi cu pîrjol şi au strîns o foarte mare pradă de femei, copii, şi tot felul de animale... Şi nemulţumindu-se cu aşa mare pradă, şi-au pus din nou în gînd — după ce au stat cîteva zile să se odihnească la casele lor — să treacă pe mare în Bulgaria, ceea ce au şi făcut — cu gîndul de a ajunge la Varna, dar aflînd în portul Karakarmaluch[127] (oraş la Marea Neagră care este cel mai aproape de cele cinci guri ale Dunării) douăzeci şi şapte de vase *(vascelli)* încărcate cu mărfuri foarte scumpe, aceasta a fost cauza pentru care s-au întors din nou la ei acasă. Se spune că la zvonul despre acei cazaci aga ienicerilor a ieşit din Constantinopol pentru a se

---

riului (15 martie 1598) şi data expedierii textului acesta din urmă (30 noiembrie 1598). Incidentul cu cazacii este de la începutul lui iulie. Dacă deci am socoti „puţinele săptămîni" menţionate la vreo cinci, atunci sosirea sa ar fi fost la începutul lui iunie sau sfîrşitul lui mai. Plecarea din Moldova ar fi fost pe la începutul lui octombrie, după consolidarea lui Sigismund în Transilvania.

120 Ghazi Ghirai.

121 Stăpînită de turci. Beiul ei este amintit în raportul polon al expediţiei lui Zamoyski în Moldova.

122 Această acţiune a fost anterioară datei de 14 iulie 1598 (vezi *Hurmuzaki*, XII, p. 374).

123 Simeon Movilă.

124 Punctuaţia este redată greşit, ca şi accentul pe e transformat dintr-o conjuncţie (e) într-un verb (è). „Ancorche con ogni sorte di humanità, è (!) certa promessa,... etc... lo havessero domandato".

125 *Nella Tartaria.*

126 *Spogliata di genti.*

127 = „Karakarmanlîk", Poate Caramanchioi la N de Jurilovca.

împotrivi oştii lui Mihai Voievod care a trecut în Bulgaria, măcar că nu cu rezultatul pe care l-ar fi putut avea[128] <apoi?> s-a reîntors cu ienicerii săi la Constantinopol ... [Teama care s-a trezit la turci ... etc.]

... Eu ca unul care cred că am ceva cunoştinţă despre Moldova, Ţara Românească şi ţara turcilor, nu pot decît să fiu nemulţumit de operaţiile timorate[129] ce se fac acolo, şi aceasta o spun *(la faccio)* pentru că eu cunosc prea bine că acest serenisim principe şi Mihai Voievod ar putea face mult mai mult în aceste părţi şi în anumite momente prielnice: şi aceştia, cred eu că nu înaintează mai mult din mai multe considerente, şi alteţa sa o face pe bună dreptate, pentru că cei care sînt obligaţi să-i trimită ajutor nu fac aceasta şi cu atît mai puţin trebuie să spere vreunul de la alţi principi, pentru interese pe care nu // le mai arăt. Şi de aceea alteţa sa, fiind înţeleaptă, p. 100
nu porneşte acţiuni mai mari, precum ar fi putut face. Dacă sanctitatea voastră l-ar fi ajutat cu trupe şi cu bani, cum l-a ajutat pe împărat, nici soldaţii nu ar fi suferit nici un neajuns pentru întreţinerea lor[130], căci Mihai Voievod le-ar fi dat gratuit tot ce le-ar fi trebuit pentru trai. [Dacă papa l-ar ajuta pe principe cu bani, atunci acesta nu ar lipsi numai pe turci de Bulgaria, de unde este aprovizionat Constantinopolul, dar ar avea chiar prilejul de a ajunge pînă la Constantinopol şi de a-l arde *(abrusciarlo)*.] Şi toată această <realizare> depinde de iuţeala <execuţiei>, căci de unde pînă acuma se mergea de la Dunăre pînă la Constantinopol în nouă zile, acum după *noul meu sistem* s-ar putea face drumul în cinci zile, şi pentru aceasta cred că momentul cel mai potrivit ar fi toată luna februarie, care ar coincide cu vremea cînd tătarii se vor fi înapoiat la casele lor şi cînd spahii şi ceilalţi soldaţi s-ar duce să se odihnească de oboselile războiului ... şi pentru a realiza acest lucru ... e nevoie de *secreteza* ... *et presteza*, şi celelalte condiţii *(circonstanze)* care sînt de mai mare importanţă nu le spun aici de teamă să nu nimerească unde nu trebuie (?) ... Eu îi spun sanctităţii voastre ceea ce ştiu că este adevărat şi nu mînat de vreun interes al meu, măcar că de patru ani încoace eu îmi cheltuiesc banii mei, şi măcar că de cînd sînt în această ţară am primit de la fiecare mai degrabă păgubire şi jignire decît vreun bine *(ombra di Utile piacere)*, în afară doar de serenisimul principe de la care cred că dacă l-aş ruga, aş primi tot felul de favoruri. Dar eu vorbesc cu toată sinceritatea. Şi mai adaug şi aceasta: că dacă serenisimul Maximilian[131] ar fi intrat în acest principat, ar fi fost vai de Ungaria, de

---

[128] *Se ben non con quel frutto che ha potuto* (insinuare care revine şi după aceea cînd condamnă prea marea prudenţă a operaţiilor în acele locuri, avînd grijă să găsească justificări *numai* pentru Sigismund).

[129] *Li timidi progresse.*

[130] *Nelle vite loro.*

[131] Căruia îi cedase Sigismund principatul, dar care sub diferite pretexte şi-a tot amînat sosirea.

persoana sa și de trupele sale. Dar Dumnezeu a întors spre bine aceste primejdii atît de mari prin fericita reîntoarcere a serenisimului principe, căci el singur este cauza pentru care toate lucrăturile care au fost urzite în timpul absenței mele s-au dus de rîpă. Eu nu vorbesc la întîmplare, ci cu bună știință, dar din motive foarte valabile păstrez tăcere asupra amănuntelor. [Trebuie să se bucure toți de acest eveniment care a salvat principatul și cauza creștină . . . etc.]

Cînd sanctitatea voastră va înțelege din spusele mele cît ar fi de necesar ca serenisimul principe și Mihai Voievodul să o ia înaintea inamicului în această iarnă, pentru a scăpa de pericolele și de pagubele pe care le-ar avea de întîmpinat în vara viitoare, sper și sînt sigur că fericirea voastră
p. 101 își va oferi ajutorul // acestei țări . . .

Și este lucrul cel mai sigur că turcul se teme mai mult de forțele din Transilvania și Țara Românească, decît de ale împăratului . . . dar în iulie viitor sultanul cu toată puterea sa va lovi Țara Românească în care va pătrunde fără greutate: și aceasta fiind nespus de bogată, el își va putea întreține armata fără a fi aprovizionat cu alimente din Bulgaria; căci va avea acest ajutor chiar de la români (întrucît îi va ierta pentru rebeliunea lor)[132] și va încerca să intre în țara aceasta și hanul cu forțele sale și forțele din Moldova, pe care Ieremia va fi silit să le unească cu ale sale, va face același lucru <venind> din Moldova. Și nici germanii nu vor putea da vreun ajutor, căci nici pe sine nu s-au ajutat cînd nevoia o cerea. Și de aceea mă tem că, dacă nu vor fi luate măsuri preventive . . . să nu fie rău lovite țara aceasta, Țara Românească și toată creștinătatea.

. . . Și mai adaug că dacă împăratul va da satisfacție alteței sale și o va ajuta, trag nădejde într-un succes bun.

---

[132] Observație urmărind întărirea insinuărilor strecurate și mai înainte împotriva lui Mihai.

OBSERVAŢII CRITICE

Afirmaţiile şi informaţiile lui Paolo Giorgi conţin atîtea ficţiuni şi invenţii proprii, încît se impune controlul riguros al întregului material oferit de el. Acesta se împarte într-un număr de *documente avînd o existenţă concretă* şi în *altele citate doar de el* şi aflate într-o primă fază de elaborare, adică închipuite dar nerealizate încă.

Din această categorie din urmă face parte pretinsa scrisoare pe care ar fi trimis-o autorul, din Bulgaria în iulie 1594, cancelarului Transilvaniei Kovácsóczy, îndemnîndu-l să trimită 3 000 de oameni în Bulgaria care se afla golită de ostaşi turci. Categoria materialului concret se împarte şi ea în documente *reale* şi în *pseudocopii* ale unor originale care nu au existat niciodată, apropiindu-se deci de categoria întîi. Ca pseudocopii avem a) scrisoarea fictivă din Iaşi (?) datată necomplet [...] *iunie 1595* Iaşi, trimisă *în copie* (!) de către Paolo cancelarului toscan Belizarie Vinta însoţită de cîteva rînduri ce par să coincidă ca timp cu scrisoarea sa trimisă de el papii la 30 noiembrie 1598, şi b) pseudoscrisoarea (?) din Bulgaria (?) adresată aparent lui Visconti şi datată de editorul

ei (Veress în *Nunţii apostolici în Ardeal)* ca fiind din aprilie 1596 din Bulgaria. Originalul este inexistent, copia (!) se află în aceeaşi arhivă din Florenţa. Mai există un al treilea compartiment acela al documentelor *false*, plăsmuite pe de-a întregul de Paolo. Din acesta face parte pretinsa copie după scrisoarea fictivă a arhiepiscopului de Tîrnovo Dionisie Rally trimisă (!) din Tîrnovo lui Paolo în ziua de [...] Mai 1597. O *copie* (!) a fost comunicată papii de către Paolo la „15 martie 1598" (dată nereală care va fi discutată de noi mai jos). Despre această scrisoare falsă nu ne vom ocupa acum. O cităm aici numai pentru a ilustra varietatea talentelor lui Paolo. Materialul celălalt, pe care l-am numi *real* (dar numai din punctul de vedere al existenţei concrete a originalelor) oferă şi el destule elemente fictive. De exemplu, memoriul către papă şi scrisoarea însoţind pretinsa copie a epistolei false, atribuite lui Dionisie Rally, sînt *amîndouă* datate din 15 martie 1598, dată infirmată de conţinutul lor şi care trebuie împinsă pînă la cea de 30 noiembrie cînd a fost adresată curţii papale o altă scrisoare a lui Paolo *împreună cu aceste două texte din 15 Martie* (!). Apar o serie de date contradictorii şi înăuntrul textelor, fie în anumite scopuri precise, fie pentru că textul respectiv a fost compus din fragmente aparţinînd unor scrieri anterioare. Cît priveşte conţinutul acestor materiale *reale*, el este adesea destul de străin de realitate sau de adevăr. Ne vom ocupa aici mai deaproape doar de materialul din anii 1595—1598 inclusiv, menţionînd însă în mod informativ şi materialul din anii 1599 şi 1600 care nu intră în cadrul volumului de faţă. Pentru mai multă claritate vom urma aici firul aparent cronologic. Trebuie arătat în prealabil că scopul falsificărilor lui Paolo era de a-şi atribui un rol de o însemnătate depăşind mult gradul ei real. El a căutat să-l extindă în trecut, şi să-i schimbe totodată şi caracterul.

Aşa se explică inventarea scrisorii mitice din iulie 1594 care ar fi fost încredinţată unui ragusan din Bulgaria Lorenzo Sorgo spre a o duce cancelarului Transilvaniei Kovácsóczy. El însă nu a ajuns să i-o mai înmîneze, descoperindu-se chiar atunci necredinţa acestuia. (Este vorba de aşa-zisul complot de la Cluj). Acest pretins prim îndemn al lui Paolo din 1594 către o acţiune în sudul Dunării este amintit de el tocmai la sfîrşitul anului 1598 în scrisoarea apocrifă din Iaşi din... iunie 1595 (!) *Discursul despre bulgari*, rostit de Paolo la Alba Iulia, se păstrează în trei manuscrise din Biblioteca Ambrosiană din Milan şi în unul de la Biblioteca Vaticană. Există deosebiri mari între el, după afirmaţia lui G. Bascapé, care dă o nouă ediţie în 1931 după toate manuscrisele, mult posterioară celei dată de Makušev, în 1883, după unul din manuscrisele Bibliotecii Ambrosiene. O comparaţie a celor două ediţii din 1883 şi 1931 ne-a lăsat însă impresia unei cvasi-identităţi a celor două texte. Doar transcrierea numelor e mai corect redată într-una faţă de cealaltă. Sînt însă deosebiri în redarea datei cînd a fost rostit *Discursul*, dar nu prea însemnate, ele variind între 5 şi 10 ianuarie. *Tema despre bulgari i-a fost impusă de cancelarul Josica*, probabil în legătură cu operaţiile ce se purtau în acea iarnă în sudul Dunării. Ea constă în semnalarea aportului militar ce-l puteau oferi bulgarii în campania antiturcească. Ulterior, el avea să prezinte altfel tîlcul *Discursului* din ianuarie 1595. Pretinsa scrisoare din Iaşi, din iunie 1595, a fost compusă în toamna anului 1598 ca o completare şi corectare a memoriului către Marele Duce de Toscana, datat din 11 mai 1598. Nu avem elemente care să confirme sau să infirme această dată. În orice caz memoriul

este anterior reintrării lui Paolo în slujba lui Sigismund, reîntors în Transilvania la 20 august 1598, iar scrisoarea este posterioară acestei schimbări. Ea a fost publicată de Veress în lucrarea sa *Relationes Nuntiorum apostolicorum*... fără a-i pune la îndoială autenticitatea. Textul, de o lungime neobişnuită, constă din arabescuri stilistice învăluind oferta mărinimoasă a lui Paolo făcută nunţiului Visconti a unui plan original de a veni pe Dunăre şi pe mare în Dobrogea spre a opera o debarcare şi a declanşa răscoala creştinilor din Bulgaria, mai devastînd şi incendiind pe parcurs porturile de la Marea Neagră. Această acţiune avea să deschidă calea spre Constantinopol. Nunţiul trebuia să facă rost de 3 000 de archebuzieri şi 30 de şeici *(vascelli)*, iar Paolo de echipajul lor. El se lăuda că a şi găsit în Moldova 50 de marinari ragusani, precum şi un gentilom tot ragusan foarte priceput la navigaţie care să le fie comandant. De fapt, ideea unei asemenea expediţii îi fusese sugerată de încercarea cazacilor de a ajunge la Varna, şi de acolo în Ţara Românească, povestită de el în scrisoarea din 30 noiembrie 1598! Sînt şi mari analogii între descrierea din 30 noiembrie şi rîndurile către Belizarie Vinta însoţind trimiterea scrisorii apocrife. Caracterul fantezist al întregii invenţii apare flagrant.

Nunţiul abia sosise la Alba Iulia la *16 Mai*!!! şi Paolo i se şi adresează în *iunie*, de la Iaşi, în *termeni presupunînd între ei legături destul de strînse*. Este drept că tonul său este în acelaşi timp foarte ceremonios şi deferent pe alocuri, şi destul de insinuant şi îndrăzneţ în alte pasaje ale epistolei neobişnuit de lungi, în care Paolo se înfăţişează absolut pe acelaşi plan cu nunţiul. Dar cînd a ajuns Paolo să se apropie de nunţiu, şi mulţumită cărui fapt? Acest lucru nu s-a petrecut decît *în cursul campaniei din Ţara Românească*, cînd toţi participanţii italieni şi ragusani au fost repartizaţi în grupul comandat de Ştefan Răzvan, în care au intrat şi ragusanul Francesco Sorgo, şi „cavalerii toscani", precum şi comandantul lor Silvio Piccolomini şi Filippo Pigafetta. Prin aceştia s-a putut face destul de uşor legătura cu nunţiul, atestată chiar de acesta în martie 1596, cînd îl declară pe Paolo „om de bine şi prieten al meu". Dar această campanie s-a desfăşurat *în Octombrie 1595*. La venirea lui Visconti la curtea de la Alba Iulia (16 mai) nici nu erau la ordinea zilei pregătiri de operaţii contra turcilor, ci doar impunerea noului statut poruncit de Sigismund Ţării Româneşti şi Moldovei (jurămîntul boierilor are loc la 20 mai) şi *primirea ceauşului venit cu propuneri îmbietoare şi ţinut în rezervă de principe*, foarte iritat de întîrzierea arhiducesei, care nu soseşte decît în August! Pînă atunci au fost întrerupte toate pregătirile începute în vederea expediţiei contra turcilor. Misiunea cea mai importantă a lui Visconti fusese aceea de a încerca o aplanare a conflictului violent, izbucnit între Sigismund şi verii săi, cardinalul Andrei şi Ştefan Báthory. Este semnificativ faptul că în Memoriul său din 11 mai 1598, în care Paolo se laudă cu planurile sale strategice din campania din octombrie 1595, el nu suflă nici un cuvînt despre această propunere senzaţională a sa din iunie 1595 şi nici despre îndemnul său către cancelarul Kovácsóczy din 1594.

Scrisoarea din Braşov trimisă de Paolo nunţiului Visconti la *22 noiembrie 1595* este poate singurul text al lui perfect autentic şi nesupus unei falsificări ulterioare. El poate folosi ca material comparativ faţă de pretinsa scrisoare din Iaşi (... iunie 1595), analizată pe scurt mai sus. Stilul firesc, dimensiunile raţionale ale comunicării, subiectul

perfect normal contrastează cu construcţia fantastică din iunie (!) 1595. Dar nici aici nu poate fi vorba de o adevărată sinceritate. Căci Paolo se fereşte de a mărturisi că va pleca şi el cu Ştefan Răzvan în Moldova, deşi în scrisoare pomeneşte de plecarea iminentă a acestuia!.

Cu aşa-zisa *scrisoare din Bulgaria din 20 aprilie 1596*, publicată de Veress în *Nunţii apostolici în Ardeal* sub datele de loc şi timp arătate aici ne apropiem de una dintre ghicitorile cele mai obscure propuse de inventivul Paolo. *Copia* manuscrisă din arhiva de la Florenţa ce stă la baza publicaţiei sale poartă pe verso menţiunea: *Avviso pe l'Ill-mo Nuntio Visconti in Transilvania.* Textul conţine diverse ştiri referitoare la turci, aruncate oarecum la întîmplare. Începe printr-o reconstituire a campaniei lui Sinan din anul precedent, pe care autorul o oferă lui Visconti crezînd că îl va interesa. Urmează diferite spicuiri de zvonuri nesigure, informaţii despre efectivele armatei turceşti în pregătire pentru noua campanie, trei versiuni destul de anecdotice ale morţii lui Sinan Paşa, aflată de autor la 20 aprilie, dintre care una culeasă de la un prieten al unui spion (?) al lui Sinan etc. Nimic nu confirmă datarea acestei „scrisori" din Bulgaria. Dobrogea este menţionată oarecum incidental în legătură cu sporirea preţului cerealelor, informaţie folosită ca punct de plecare pentru strecurarea unor acuzaţii oblice împotriva domnului Ţării Româneşti. O altă menţiune se referă la turcii din Dobrogea care nu au sprijinit expediţia pentru instalarea pretendentului Radu, fiul lui Mihnea Turcitul, trimis (!) din Constantinopol contra lui Mihai, şi care deci ar trebui cruţaţi. In sfîrşit, o ştire neconfirmată cum că sultanul ar fi acordat unele îmbunătăţiri regimului sîrbilor şi bulgarilor, urmată de un avertisment şi o critică adusă comandanţilor lui Sigismund care îi jefuiesc crunt din lăcomie.

Puţinele referiri la realităţile din Bulgaria se puteau baza pe informaţii primite de la agenţii turci care străbăteau Dobrogea, venind de la Poartă. Dar în această ciudată scrisoare este tocmai vorba de sosirea unui ceauş care merge în Polonia (fără a se spune în ce loc) şi care este reţinut la Cameniţa. El trebuia să trateze chestuinea neutralităţii Poloniei în cursul campaniei viitoare a sultanului, precum şi cea a liberei treceri a tătarilor prin Moldova. Constatăm că din toată epistola analizată aici, aceasta este singura informaţie actuală concretă. (Pentru confirmarea ei, vezi Cl. Isopescu *Documente inedite...*, Bucureşti, 1929, p. 46.) Toate informaţiile şi zvonurile celelalte au putut fi şi ele culese în Moldova. Scrisoarea este lipsită în chip foarte ciudat de unitate de timp şi de loc. După cuvintele „azi 20 aprilie", care determină momentul aflării morţii lui Sinan paşa, citim mai departe că sultanul va fi la *15 ale* lunii prezente (?!) la Adrianopol, unde va rămîne tot postul şi de unde nu va pleca decît la 5 iunie. Dar dintr-o comunicare făcută de Mihai Viteazul, în August 1596, lui P. Sennyei în Transilvania, despre ştirile primite, la 18 iulie, de la Constantinopol, reiese că *sultanul nu a părăsit Constantinopolul decît la 10 iunie*, de unde a făcut 12 popasuri pînă la Adrianopol, de acolo încă 12 pînă la Sofia şi de acolo 16 pînă la Belgrad (*Hurmuzaki*, XII, p. 269).

Buletinul final, care aparţine altui moment, nu a trezit atenţia editorului. In schimb, vestea din post-scriptum care ar fi fost primită „alaltăieri" despre soarta celor 1 080 de

haiduci din Ţara Românească (care după ce au atacat şi prădat localitatea „Baba" au fost măcelăriţi de turci) inspiră editorului o notă curioasă, trimiţînd la un text din 8 iulie 1595 (!) (vezi *Hurmuzaki*, VIII, p. 192) privitor la ocuparea la acea dată a acelei localităţi de către creştini. Potrivit cu acea notă ar fi vorba de o prezentare a unor *„ştiri vechi ca lucruri noi pentru a-şi face rapoartele cît mai interesante"* (!) Dar de fapt aici este vorba de o acţiune nu anterioară, ci posterioară datei de 20 aprilie 1596, cunoscută şi Cronicii Ţării Româneşti [*Istoria Ţării Româneşti, Letopiseţul Cantacuzinesc*, ed. crit. C. Grecescu, D. Simonescu], care o situează însă (greşit) la 6 mai 1596. În realitate, după ştirile absolut contemporane (extrasele analelor Casei Fugger publicate în *Hurmuzaki*, III, 1, p. 269) aflăm că la 21 august a sosit la Alba Iulia o informaţie din Ţara Românească referitoare la episodul de la „Baba" (Babadag) care s-ar fi produs cu 14 zile mai înainte, deci la 7 august 1596. Acele anale mai conţin şi o altă informaţie despre o întîmplare oarecum asemănătoare petrecută la Plevna şi al cărei ecou ajunge la Alba Iulia la 6 mai (pp. 266—267). Amănuntele date nu îngăduie reducerea celor două episoade, la unul singur. Dar s-ar părea că la întocmirea acestei ciudate scrisori s-a produs o confuzie între acţiunea din aprilie—mai şi cea din august. Înseamnă deci că redactarea scrisorii este posterioară acestei date din urmă. În ce priveşte unitatea de loc, vedem că prima parte a „scrisorii" este adresată de undeva dinafară către nunţiu, în Transilvania, iar partea finală se îndreaptă din Transilvania în afară, către alt corespondent decît Visconti. Căci nu i se poate adresa lui, din Bulgaria (?), buletinul despre succesele celor din Transilvania „Bulgaria este golită de turci; deunăzi *sub Timişoara ai noştri au ucis 500 de spahii* şi au ars o palancă cu răpunerea a mulţi duşmani. Ai noştri au prădat „la chucina di..." (bucătăria?) a ienicerilor cu omorîrea multor ieniceri. *„În tabăra alteţei sale serenisime se vor produce peste puţine zile lucruri mari"*.

Deci în realitate nu este vorba de o scrisoare adevărată, ci mai degrabă de o dovadă fabricată pentru a crea impresia că Paolo fusese în Bulgaria în vara anului 1596.

Inexactităţile constatate indică un decalaj în timp între evenimentele raportate şi momentul întocmirii aşa-zisei scrisori. Stilul aduce cu cel al textului redat parţial de Giovanni de'Marini Poli după relatarea lui Nicolae din Lovcea în toamna anului 1597 (*Hurmuzaki*, XII, 269). Acest text era cunoscut de Paolo, căruia i se şi trimiteau pe această cale salutările vărului său de la Constantinopol, ambasadorul regusan Ragnina. Este sugestiv faptul că în nici una din expunerile sale relative la starea bulgarilor din 1597 şi 1598, el nu se referă la constatări personale *de visu* mai tîrzii ca anul 1594!

Tema folosirii bulgarilor ocupă un loc de frunte în toate declaraţiile şi memoriile lui Paolo. Impusă mai întîi de Josica, ea capătă o acuitate nouă după misiunea ce i se încredinţează la 17 septembrie 1596 cînd este trimis să-l însoţească pe Teodor Ballina în Ţara Românească. Începînd din acest moment, el îşi transformă şi îşi amplifică rolul.

La început cu mai multă discreţie, apoi fără nici o reţinere, el ajunge în expunerile sale să se înfăţişeze ca iniţiatorul şi promotorul întregului plan bulgăresc. Dar aceste memorii asupra bulgarilor sînt de fapt acompaniamentul unor oferte de serviciu făcute Habsburgilor, papii şi marelui duce de Toscana, în felul în care şi *Discursul* din ianuarie

1595 fusese tot o asemenea ofertă. Dacă data primului dintre ele este destul de lămurită, celelalte două vădesc contradicţii flagrante.

Memoriul către papă poartă data de 15 martie 1598. Această dată este nereală, căci nunţiul se mai afla la Alba Iulia şi deci Paolo nu s-ar fi putut adresa direct papii. Nu se poate obiecta că el ar fi rupt orice legături cu Visconti (vezi memoriul din 11 mai 1598) şi că deci era explicabil să nu mai recurgă la el. Argumentul nu este valabil. Chiar în acest memoriu *Paolo invocă de două ori mărturia lui Visconti!* La 15 martie în toată Alba Iulia, ca şi în toată Transilvania, lumea era preocupată exclusiv de renunţarea principelui la domnie. Nunţiul *care nu plecase încă* se străduia din răsputeri să zorească apariţia comisarilor habsburgici. Peste tot domnea îngrijorarea, nemulţumirea, teama. La Roma papa urmărea cu îndoială rezolvarea acestei probleme. Momentul nu era cel mai prielnic pentru acest memoriu. Dar un amănunt care nu e lipsit de importanţă se impune atenţiei. În memoriu, care ar fi fost scris cu 19 zile înainte de prăbuşirea atotputernicului Josica (pe care nu o putea prevedea nimeni), numele cancelarului este însoţit de blesteme şi el este făcut răspunzator de împiedicarea în toate chipurile a pornirii acţiunii proiectate în Bulgaria. Cum în memoriul din 22 februarie 1597 către arhiducele Maximilian din vremea atotputerniciei lui Josica frînarea acestei acţiuni fusese pusă de către acelaşi Paolo pe seama tătarilor şi a decretelor divine şi nicidecum pe a cancelarului, ca în acest memoriu din „15 martie“ (ca şi în cel din 11 mai de altminteri), este limpede că se schimbase ceva. Dacă ar mai fi vreo îndoială ea ar dispare văzînd că nici memoriul nici scrisoarea către papa din „15 martie“ nu au fost expediate atunci, ci tocmai la *30 noiembrie*, după reîntoarcerea lui Paolo din Moldova, adică o dată cu scrisoarea avînd data reală de 30 noiembrie. Aceasta începe cu relatarea unui incident petrecut în Moldova cîteva săptămîni după sosirea sa la Suceava, reşedinţa domnului. Noi ştim însă că incidentul acela s-a petrecut înainte de 14 iulie cînd este pomenit şi în documente. Este povestită sosirea hanului tătarilor la Bender spre a împiedica trecerea cazacilor spre Ţara Românească unde erau aşteptaţi în oastea lui Mihai Viteazul. Aceiaşi cazaci opriţi în calea lor, se duc să prade părţile tătăreşti şi pornesc apoi pe mare pentru a-şi croi drum prin Varna şi Bulgaria spre Ţara Românească. Dar găsind 26 de vase încărcate cu mărfuri scumpe la „Karakarmanluk“, ei le capturează şi se întorc cu prada la ei acasă. Urmează un fel de critică generală cum că Mihai şi serenisimul principe ar fi putut realiza mai mult folosind prilejurile prielnice, însă *principele cu drept cuvînt nu poate întreprinde nimic pentru că nu este ajutat.* Dacă papa l-ar fi ajutat cu trupe şi bani, cum l-a ajutat pe împărat, trupele ar fi fost ţinute pe cheltuiala lui Mihai, iar dacă l-ar ajuta acuma cu bani, ar putea opri aprovizionarea turcilor cu produsele din Bulgaria, şi ar putea chiar ajunge pînă la Constantinopol. S-ar porni în februarie cînd tătarii şi spahiii stau la odihnă. Este nevoie de taină şi de promptitudine *(secreteza* e *presteza)* şi încă de alte condiţii de o mare importanţă pe care se teme să le comunice *„per temenza che le mie non capitino male“*. El este sincer şi dezinteresat dar... nu a întîmpinat decît pagube şi vorbe rele de la toţi afară de *principe*... A fost o adevărată fericire, reîntoarcerea acestuia. Dacă ar fi intrat Maximilian în Transilvania, ar fi fost vai de el, şi vai de Ungaria şi de oastea sa. E absolut necesară o acţiune a lui Sigis-

mund şi a lui Mihai în iarna ce vine. Dacă nu va fi pornită, atunci în iulie turcii vor intra în Ţara Românească, tătarii în Moldova şi aceste ţări vor fi constrînse să le dea concursul. Ajutorul germanilor va lipsi o dată mai mult... *Dacă împăratul va da satisfacţie principelui şi dacă acesta va fi ajutat*, se poate spera într-un succes mare.

Această scrisoare aduce dovada că la 30 noiembrie Paolo se afla în slujba lui Sigismund. El a folosit această împrejurare pentru a-şi oferi serviciile papii, sub forma voluminosului său memoriu despre bulgari antedatat de el, spre a da impresia că a fost întocmit înainte de renunţarea principelui consumată la 4 aprilie. Dar acuzaţiile aduse lui Josica şi tonul pe care sînt făcute arată limpede că în *momentul redactării memoriului*, cancelarul atotputernic fusese lichidat. Căderea lui s-a produs în momentul renunţării, în chiar aceeaşi zi. Judecat de imperiali, a fost executat la 2 septembrie 1598. La 30 noiembrie, cînd îşi trimite Paolo memoriul său, pe care pretinde că l-ar fi expediat înainte de plecarea sa în Moldova, Josica era mort de aproape trei luni.

Data plecării în Moldova este arătată în mod contradictoriu. Şederea lui Paolo în această ţară ar fi fost de patru luni. Dar tăcerea dintre cele două date extreme ale corespondenţei cu Roma 15 martie—30 noiembrie ocupă un interval de *opt luni şi jumătate*. Paolo ţine să precizeze cu tot dinadinsul: a) că şederea sa de *patru luni* a fost mai lungă decît se aşteptase şi b) că el a stat în Moldova numai pentru treburi personale. Această grijă a sa de a minimaliza importanţa rostului său în Moldova a putut să-l facă să declare o durată mai mică decît cea reală. Pe de altă parte el pretinde că se afla de cîteva săptămîni la Suceava în momentul incidentului cu cazacii [petrecut înainte de 14 iulie]. Aşadar plecarea sa din Alba Iulia a putut să aibă loc pe la sfîrşitul lui mai sau începutul lui iunie. Această precizare este necesară pentru a rezolva întrebarea dacă data de 11 mai a memoriului către Marele duce de Toscana este reală sau nu. Textul acestuia este foarte ciudat: fragmentar şi neomogen în redactare, pătimaş şi incoerent în concepţie. Apar contradicţii de date din raportarea greşită a faptelor la momentul aparent al întocmirii raportului. Se afirmă că (la 11 mai 1598) sînt doi ani şi jumătate de la *Discursul* din ianuarie 1595. O intervenţie a bulgarilor (din 1596) este amintită ca fiind făcută în *aprilie passato* (!) În sfîrşit memoriul se încheie cu o informaţie despre nişte negocieri tainice de pace cu turcii pe care le-ar fi purtînd Mihai şi Sigismund, această frază neputînd aparţine momentului din 11 mai 1598 cînd principele era plecat din Transilvania după renunţarea sa la principat, ci desigur anului 1597. Este vorba deci de bucăţi deprinse din nişte rapoarte redactate de Paolo în 1597, poate pentru doctorul Pezzen căruia el i-ar fi trimis informaţii în cursul anilor 1597—1600 (după declaraţiile lui Paolo din 1600). Aşadar putem conchide că memoriul din 11 mai a fost înjghebat din bucăţi mai vechi într-un moment cînd Paolo îşi căuta zadarnic un patron şi se gîndea fără duioşie la fostul său stăpîn. Cum scrisoarea de la Livorno a marelui duce de Toscana nu i-a deschis pe semne nici o perspectivă de căpătuială sub oblăduirea lui, el încearcă după aceea ultima carte ce îi mai rămăsese: solicitarea vreunui rost pe lîngă Ieremia în Moldova. Aflat aici el aude de reîntoarcerea aventuroasă a lui Sigismund la 20 august. Succesul acestuia se confirmă din zi în zi. Pînă şi papa îl trimite pe Carrillo la principe. Paolo se înfiinţează şi el, poate nu cu prea mare

grabă, ci numai cînd se putea întrevedea oarecare stabilitate. Aşa se explică faptul că scrisoarea către papă solicitînd bunăvoinţa şi ajutoarele pentru principe poartă data tîrzie de 30 noiembrie.

Va mai trebui cercetat adevărul şi asupra aşa ziselor planuri strategice ale lui Paolo în campania de la Dunăre pentru care avem: a) versiunea lui Pigafetta (din scrisoarea din Braşov din 6 decembrie 1595 redată în volumul de faţă) după informaţiile *date chiar de Paolo*, şi b) versiunea lui Paolo din memoriul din 11 mai adresat marelui duce de Toscana, patronul şi ocrotitorul acestuia. La Pigafetta planul apare într-o lumină cu totul ipotetică. *Dacă* ar fi fost forţe suficiente principele *ar fi putut* să atace pe turci după ce ar fi distrus în prealabil podul de peste Dunăre, şi *fără îndoială* ar fi obţinut cea mai grozavă victorie pe care ar fi repurtat-o creştinii vreodată. „Podul *ar fi putut fi stricat după sugestia* lui Paolo Giorgi din Ragusa, bun cunoscător al acestor regiuni, care *propunea* să se facă un număr de vase (barconi) pe rîul Olt... şi să îmbarce în ele 2 000 de archebuzieri şi material incendiar, şi să ajungă noaptea la pod să-l distrugă şi să atace Rusciukul... etc.... *Erat occasio bene gerendae.* — Dar despre ce fel de *sugestie (avviso)* sau *propunere* poate fi vorba? O propunere reală făcută la timp, sau o soluţie propusă *post festum?* Pigafetta nu a asistat el însuşi la operaţiile de la Giurgiu, dar le-a descris cu o vervă deosebită după informaţiile primite de la participanţi. Şi aici el foloseşte elementele comunicate de Paolo *bun cunoscător al locurilor* (molto practico di quelle contade) şi deci el nu se întreabă cît de navigabil este Oltul, şi pe care porţiuni anume, ce fel de îmbarcaţii ar putea fi folosite pe el pentru transportarea acelor două mii de archebuzieri, la care s-ar mai adăuga luntraşii şi artificierii amintiţi. Un alt punct neluat în consideraţie este acel al timpului. De cît timp ar fi fost nevoie pentru fabricarea sau amenajarea acelor luntre *(barcone)*, pentru pregătirea materialului incendiar, pentru organizarea acelui corp expediţionar, în sfîrşit pentru pornirea lor pînă la punctul de îmbarcare, şi apoi pentru plutirea la vale pînă la Giurgiu. Căci trebuia sincronizată apariţia lor pe Dunăre în faţa podului cu cea a oastei de uscat în faţa cetăţii Giurgiului, şi rapiditatea era condiţia principală a unei asemenea operaţii menite să-i taie posibilităţile de retragere lui Sinan paşa în momentul cînd ar fi atacat de oastea creştină. În sfîrşit — amănunt neglijat de aceşti strategi — pe Dunăre se mai aflau şi şeici turceşti (!) (vezi în volumul de faţă şi amintirile lui Diego Galan, prizonier creştin pus să vîslească pe o asemenea îmbarcaţie turcească.)

Versiunea lui Paolo nu corespunde întocmai aceleia a lui Pigafetta. Faţă de cei două mii de archebuzieri menţionaţi de acesta, Paolo nu aminteşte decît de o mie de archebuzieri. El precizează în plus şi momentul cînd ar fi făcut această ofertă, anume „chiar în ziua cînd domnul Silvio [Piccolomini] a intrat în a doua localitate din Ţara Românească" *(nel secondo casale di Valachia).* Formularea este neclară. Ce înseamnă *secondo casale?* Dacă se referă la a doua localitate ocupată de oastea creştină, ar putea fi vorba de *oraşul* Giurgiu, nu cetatea care a mai rezistat cîteva zile. Dacă însă trebuie înţeles al doilea oraş din ţară, ar fi desemnată a doua capitală: Tîrgoviştea. Însă din mărturiile imediate ale unor participanţi la expediţie ca Visconti, Piccolomini, Pigafetta, reiese că preocuparea generală în această fază a operaţiilor era de a se pune la adăpostul unui atac-surpriză al lui Sinan, şi nu de a tăia retragerea lui Sinan. În memoriul său din „11 mai" Paolo se

ferește parcă să dea amănunte concrete asupra mijlocului propus de el pentru stricarea podului. Numai însemnările lui Pigafetta lămuresc că este vorba de înjghebarea unei *flotile* care să coboare pe Olt și apoi pe Dunăre la vale pînă la podul de vase, avînd de împlinit *o dublă misiune:* distrugerea podului și efectuarea unei debarcări la Rusciuk. Dar Paolo vorbește de *două acțiuni independente* propuse la date deosebite, prima prin intermediul lui Visconti, a doua direct principelui „sotto Giurgino". Aceasta din urmă — debarcarea de noapte — apare într-o formă mult mai anodină în scrisoarea reală a lui Paolo către Visconti din 22 noiembrie 1595, în care declară că nu a greșit cînd a susținut tot timpul că turcii sînt înfricoșați, adăugînd „dacă atunci cînd eram sub <zidurile> Giurgiului *(sotto Giorgiu)*, Alteța sa ar fi pus să treacă de la partea cealaltă un număr oarecare de buni archebuzieri, desigur că Domnia Voastră ilustrisimă ar fi văzut cu ochii cum fug dușmanii dincolo de Munții Emo (Balcani)". Sîntem departe de sublimarea eroică operată de fantezia creatoare a lui Pigafetta asupra unui material oferit de Paolo într-o formă mai mult sau mai puțin ambiguă, spre a îngădui toate exagerările. Față de Visconti însă, care fusese prezent la întreaga desfășurare a campaniei, asemenea artificii nu ar fi fost posibile.

Natura materialului ne-a obligat să dăm o parte din discuția critică în notița biobibliografică, întrucît expunerea faptelor era adesea condiționată de concluziile unor asemenea discuții. De asemenea se vor găsi și în aparatul critic la textele ce le redăm, o serie de sublinieri și completări în strînsă legătură cu aceste Observații critice

VALENTIN PRÉPOSTVÁRI

(cca. 1540 — după 1595)

*

Valentin Prépostvári era un nobil maghiar din Ungaria de nord de sub stăpînirea Habsburgilor. Încă din anul 1562 îl aflăm sub ordinele lui Francisc Zay făcînd slujba de curier al acestuia în Moldova lui Despot. Ca atare duce corespondența mai importantă avînd de întîmpinat uneori împotrivirea armată a paznicilor ținutului de graniță al Poloniei prin care trecea drumul curierului. Mult mai tîrziu — prin decembrie 1593 — ajuns unul din comandanții trupelor Ungariei imperiale, căpitan suprem al Agriei și comite de Hevas — are rol însemnat în începerea tratativelor dintre Aron al Moldovei și tabăra imperială. Cu acest prilej, el pomenește de „slava vitejească și numele nepieritor al credinciosului Ștefan vodă de odinioară" și amintește că el însuși a slujit cu dragoste domnilor și principilor moldoveni, dinaintea lui Aron.

În seria de față a fost cuprins un fragment de scrisoare-raport din ianuarie 1595 adresat arhiducelui Mathias în care arăta starea de plîns a regiunii de vest al Transilvaniei, în urma așezării acolo a tătarilor, în legătură cu războiul dintre imperiul turc și cel hab-

sburgic. Elementele ce le aduce completează ştirile despre starea populaţiei de rînd din regiunea de margine, supusă tuturor apăsărilor atît din partea duşmanilor, cît şi a oştilor creştine.

Raportul a fost publicat de A. Veress împreună cu o traducere românească în *Documente*, IV, pp. 176—181, după originalul păstrat în Arhiva de război din Budapesta.

[DESPRE NĂPĂDIREA ŢĂRĂNIMII BĂNĂŢENE DE TĂTARI ÎN 1594—1595]

1595 ianuarie 9, Remetea

p. 180 ... O parte[1] din tătari s-au aşezat în oraşele şi satele din preajma Timişoarei, iar o parte au venit aici către hotarul Ardealului şi s-au aşezat la fel în oraşele şi satele de sub Muntele Makra[2] din preajma Şiriei[3]. Iar aşezarea lor, astfel să o înţeleagă măria ta[4], că au cuprins de la sărmana ţărănime jumătate din oraşe şi sate şi au strîns laolaltă întreaga ţărănime, aşa că în fiecare oraş şi sat, într-o parte locuiesc tătarii iar în cealaltă sărăcimea. Cu mare grozăvie trăiesc ei printre sărmana // ţărănime. Iar în ce priveşte hrana lor, ei trăiesc cum vreau <ei> cu hrana pe care a avut-o sărmana ţărănime, ba şi în ce priveşte hrana, ei sînt gazdele în fiecare oraş

---

[1] După traducerea lui A. Veress publicată în *Documente*, IV, pp. 179—181.
[2] *Makra hegy*.
[3] *Wilagoswár*.
[4] Arhiducele Mathias.

şi sat, din care pricină sărăcimea a ajuns de istov la cerşit. Pe deasupra, în zilele trecute, în cele două tîlhării pe care le-au făcut aici în ţinutul nostru, o spun cu încredinţare, că au mînat oi, vite, cai, mai mult de o sută de mii, aşa că pînă acum nu s-a putut sfîrşi hrana de carne; dacă aceea se sfîrşeşte, cred că vin <iar> după şi mai multă, ba ne mai temem zi de zi să nu mai facă o nouă tîlhărie, pentru că partea aceea a tătarilor care s-a aşezat sub Makra, dacă pleacă, poate să vină slobodă în două zile şi în două nopţi, încît ne poate jecmăni ţinutul pînă la Satu Mare.

...De bună seamă înţelege măria ta aceea că tîlharii iernează aici la noi, ceea ce nu este fără nici o pricină, ci pentru ca să se apuce foarte de vreme de pustiirea acestui ţinut: dacă ne pustieşte pe noi, atunci maiestatea sa[5] nu poate avea nici o oaste de aici, de la noi. Şi cu cele două tîlhării din zilele trecute au făcut mare pustiire.

[Recomandă tocmirea cu plată a peste 4 000 de cazaci „căci şi cazacii în ce priveşte iuţeala sînt la fel cu tătarii“ ... şi începerea unei acţiuni înainte de dezgheţ împreună şi cu locuitorii ţării împotriva tătarilor celor mai de aproape, anume din preajma Şiriei“.]

Iară dacă am merge împotriva tătarilor... am ridica cu totul ţărănimea din preajma Timişoarei cu muierile, i-am aduce cu copii, cu toate vitele <lor,> şi pustiirile pe care le-au făcut[6] în ţara aceasta le-am împlini cu aceea, şi ar fi spre cea mai mare stricăciune a turcilor, dacă nu ar fi cine să le samene şi să le cosească, dar ar fi spre folosul maiestăţii sale şi chiar şi al nostru dacă ne-am clădi pustiirea noastră din a lor...

[Pomeneşte de expediţiile voievozilor dincolo de Dunăre. Îndeamnă să le scrie — oferă să trimită de zor scrisoarea voievozilor,...]

---

[5] Împăratul Rudolf al II-lea.
[6] Tătarii.

MIHAIL HORVÁTH

(după 1550? — după 1595)

*

Mihail Horváth, ostaş al lui Sigismund Báthory, bucurîndu-se de încrederea lui, a fost numit căpitan al importantei cetăţi a Făgăraşului după confiscarea acesteia de la Baltazar Báthory, ucis în închisoare la 13 septembrie 1594. Trebuie menţionat că înainte de cedarea Făgăraşului lui Baltazar Báthory (prin 1587—88) aflăm ca „provizor" al castelului tot un Horváth, poate rudă cu acesta (Veress, *Documente*, III, p. 25). La începutul lui noiembrie Mihail Horváth pornea din Transilvania în fruntea unei trupe de vreo 2 000 de ostaşi cu plată şi de secui spre a sprijini acţiunea lui Mihai Viteazul contra turcilor, ce trebuia să constituie declaraţia de ruptură a acestuia de imperiul turcesc. La 10 noiembrie erau la Braşov la 15 la Bucureşti unde participau la urmărirea şi exterminarea turcilor.

Iată cum apare această acţiune în ochii lui Sigismund „Au tăiat pînă la unul pe toţi turcii pe care i-au găsit în Bucureşti sau aiurea în acea ţară şi *au cuprins ţara pe seama noastră*, şi acuma merg tot înainte în fiecare zi de-a lungul Dunării! (Scrisori către Va-

lentin Prépostvári, la Veress, *Documente*, IV, pp. 158—9 textul maghiar, pp. 159—160 versiunea română.)

Cooperarea contingentului transilvănean cu Mihai Viteazul nu a fost fără rezerve şi reticenţe. Credincios instrucţiunilor primite M. Horváth, prezenta întreaga acţiune ca fiind numai a ostaşilor săi. El însuşi nu se socotea dator să ţină seama de hotărîrile domnului, considerîndu-se oarecum independent. Incursiunile rapide de iarnă peste Dunărea îngheţată care ofereau şi o pradă foarte binevenită interesau mai mult decît soarta populaţiei creştine răsăritene supusă la toate silniciile războiului. Nu numai cei de dincolo de Dunăre erau expuşi samavolniciilor ostaşilor cu plată, ci chiar şi populaţia din Ţara Românească. Un ecou despre purtarea şi jafurile lor răzbate şi în raportul lui G. de'Marini Poli din 28 aprilie 1595. Se creează deci între tabăra domnului şi cea a trupelor de ajutor din Transilvania un climat de rivalitate şi neîncredere. Raportul lui Mihail Horváth despre acţiunea de la cetatea de Floci, susţinută la 10 ianuarie de micul detaşament călare trimis de el spre pază acolo, ilustrează bine spiritul în care erau întocmite aceste dări de seamă. Pe de o parte, se manifestă exagerarea cea mai evidentă a cifrelor, pe de alta, înfaţişarea necompletă a faptelor, şi în concluzie apar insinuări strecurate în treacăt contra ostaşilor domnului. Se afirmă că 60 de călăreţi au pus pe fugă o trupă de cavalerie de mai bine 2 000 de oameni (!) ucigînd 108 dintre aceştia, iar ei rămînînd teferi! Dar din context se vede că în cetate erau şi 300 de pedestraşi precum şi călăreţi de ai domnului, despre care nu se mai aminteşte *expres* nimica. Se spune că *ungurii* aflînd de venirea cetei de călăreţi turci au încălecat şi au pornit contra lor, fără a lămuri dacă au vestit despre aceasta şi pe călăreţii Domnului. Se mai vorbeşte de *acest prim atac*, ceea ce implică în mod necesar şi un al doilea, despre care însă nu se spune nimic, probabil pentru că a fost dat de călăreţii domnului. Apoi se subliniază faptul că *dintre rîndurile ungurilor* nu s-a pierdut nimeni. De ce ar fi fost necesară precizarea aceasta dacă acţiunea ar fi aparţinut exclusiv acestora? Aşadar despre participarea călăreţilor domnului nu se spune nimic, deşi ea rezultă din citirea atentă a raportului. În schimb, se accentuează faptul că pedestraşii români nu au ajuns cu piciorul pînă la locul luptei în timp util pentru a lua parte la lupta călăreţilor (şi aici nu se precizează care călăreţi). Se menţionează, este drept, troienele de zăpadă, fără însă a trage şi concluzia evidentă că acestea au contribuit la încetinirea mersului pedestraşilor români. Aşa se explică şi atitudinea lui Horváth care, cu toată porunca domnului, *întîrzia* să vină să lupte la Şerpăteşti contra turcilor şi tătarilor uniţi, dînd ca motiv pesemne straniile acuzări păstrate în scrisoarea lui Simon Genga din febr. 1595 (publicată de A. Veress în *Campania creştinilor*). De aceea, domnul a cerut şi obţinut ca să fie înlocuit la comandă (vezi P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 112 şi N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, p. 157; I. Sîrbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul* . . . I, p.).

În 1599 aflăm printre dregătorii lui Andrei Báthory şi menţiunea unui *Nicolaie* Horváth castelan de Făgăraş împreună cu Andrei Themedek. Cum în limba maghiară confuzia este foarte uşoară între Mikloş şi Mihali, ar fi totuşi posibil ca să fie vorba de Mihail Horváth.

RAPORT CĂTRE CANCELARUL JÓSIKA

[Despre o încăierare cu turcii la cetatea de Floci][1]

1595 ianuarie 12 (Țara Românească)

Acum mai bine de două săptămîni am trimis cam șaizeci de călăreți pînă, la <cetatea> Floci care este așezată la țărmul Dunării chiar la graniță și <se afla> în stăpînirea acestuia[2] pentru ca ei să facă de pază acestei cetăți și să se și împotrivească dacă s-ar ivi cumva vreun atac al dușmanului. Totodată a trimis și domnul acestei țări[3] călăreți în cetatea sus-zisă în acel<ași> scop în care trimisesem și eu mai înainte, adică pentru apărarea acelei cetăți și păzirea sa de focul <ce l-ar pune> dușmanul. Însă alaltăieri[4] chiar în sărbătoarea Circumciziunii Domnului după vechiul

[1] Traducerea s-a făcut după textul latin reprodus de V e r e s s în *Documente*, IV, pp. 183—184.

[2] A domnului.

[3] *Loci hujus palatinus;* Mihai Viteazul.

[4] *Nudius tertius.*

calendar[5], o ceată de turci, cam la vreo două mii sau chiar mai mulţi (după cum i s-a raportat atît domnului cît şi mie[6]), venită să atace cetatea, neştiind nimic de trupa de unguri rînduită acolo, s-a oprit într-un sat oarecare. Ungurii aflînd de venirea lor au încălecat care de care mai iute şi au atacat în grabă pe duşman, şi nici nu au fost mai bine de şaizeci de călăreţi de ai noştri în acest prim atac care şi-au îndreptat cu mare însufleţire lăncile lor asupra duşmanului; prin care fapt, Dumnezeu <însuşi> sprijinind cele începute, au băgat aşa spaimă în duşmani, încît aceştia au fost siliţi să o ia la fugă pe nepusă masă, iar ai noştri, urmărindu-i pe cît îngăduiau troienele adînci de zăpadă, au tăiat o sută opt din ei, mai prinzînd şi pe cîţiva alţii al căror număr nu ne-a fost raportat. Dintre rîndurile ungurilor, cu ajutorul şi ocrotirea lui Dumenezeu nu a lipsit nimeni. Au fost totuşi unii răniţi, mi-au capturat pe un slujitor al meu, pe altul numit Ştefan Nagy l-au rănit. Chiar în acea cetate de Floci se aflau şi pedestraşii domnului muntean, avînd de comandant pe ungurul Francisc Nagy. Aceştia nu se ştie dacă împiedicaţi cumva de zăpezi sau de vreo altă cauză nu au luat parte la luptă şi nici măcar nu au putut ajunge cu piciorul acolo cînd s-au apucat să se lupte călăreţii.

---

[5] Adică 1 ianuarie stil vechi corespunzînd la 10 ianuarie stil nou.

[6] *Utinam ipsi Palatino quam mihi scripto allatum est* (corect: *uti tam* în loc de: *utinam*).

PIETRO BUSTO

(? — după mai 1595)

*

Pietro Busto din Brescia, muzicant de curte al principelui Transilvaniei Sigismund Báthory, făcea parte din acel grup intim de slugi şi devotaţi, de stare oarecum inferioară, în tovărăşia cărora el se simţea bine, şi de care se lăsa influenţat spre nemulţumirea supuşilor săi, scandalizaţi de frivolitatea lui, doritor doar de joc şi cîntec *(sonare et balare)* precum şi de climatul mult prea străin al curţii de la Alba Iulia şi în general de favoarea arătată oricărui italian mai răsărit. Tineri aventurieri venind să-şi ofere serviciile erau primiţi cu braţele deschise.

Oameni mai bătrîni, ca Simon Genga, fost inginer militar în slujba lui Sigismund, devin sfetnicii apropiaţi ai principelui, ascultaţi fie în problema relaţiilor cu curţile italiene, fie în aceea a exploatării bogăţiilor naturale ale Transilvaniei. Locul lui Simon îl va lua apoi fratele său, Fabio, ceilalţi membri ai familiei Genga, Gianbattista, şi Girolamo, avînd să joace şi ei un rol în cursul domniei lui Sigismund.

Cînd la sfîrşitul lui 1591 se pregăteşte un demers pentru negocierea unei căsătorii între Sigismund şi o nepoată a marelui duce de Toscana, Simon e cel care întocmeşte

raportul către curtea ducelui, descriind situaţia Transilvaniei şi persoana principelui, în numele căruia porneşte favoritul acestuia, Ştefan Josica, la Florenţa (unde ajunge la la 7 februarie şi e primit la Pisa de marele duce la 15 februarie). Textul lui Genga nu ne-a parvenit, ci numai un rezumat însoţit de un comentar al cancelariei ducale (vezi A. Veress, *Documente*, III, p. 268 şi urm.). Dar el poate fi reconstituit după alte două texte, oarecum similare, publicate de Pernice în *Un episodio del valore toscano nelle guerre di Valachia alla fine del secolo XVI*, în „Archivio Storico Italiano", 1925, vol. III, pp. 249—275, şi de A. Oţetea *Ştiri italiene privitoare la ţările româneşti* (Iaşi, 1928) pp. 12—16, în „Cercetări istorice", anul IV, nr. 1. Schema este oarecum aceeaşi ca cea a primei descrieri a Transilvaniei datorate lui Gromo prin 1565. Doar proporţiile sînt mai reduse. Punctele însă sînt aceleaşi: o descriere geografică şi istorică, urmată de un portret al principelui, bineînţeles foarte elogios.

Dar dacă vom cerceta aşa-zisa scrisoare a lui Pietro Busto către fratele său, vom constata că şi aici este vorba tot de un text de propagandă în favoarea principelui. Sau mai bine zis de două texte datorate unor împrejurări deosebite, dar cusute împreună, avînd ca element comun persoana lui Sigismund. Prima şi ultima parte corespund acelor descrieri-prospect întocmite în vederea unei alianţe matrimoniale de felul celor arătate mai sus, urmată de portretul principelui. Dar ele sînt despărţite aici de un text de o natură cu totul deosebită, anume de o descriere tendenţioasă a evenimentelor din iulie-august 1594 prezentate drept o conspiraţie contra lui Sigismund.

Acest caracter propagandistic al aşa-zisei scrisori este confirmat şi de multiplicarea ei în şapte copii şi variante aflate azi în diferitele biblioteci din Franţa, Anglia şi Italia. Nu poate fi vorba aici de o copiere întîmplătoare de către unii sau alţii numai în vederea alcătuirii unor *avvisi politici* fără un scop bine determinat (cum crede Bascapé în *Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI*, Roma, 1931, p. 168). De altminteri simplul fapt că există variante deosebite este destul de sugestiv. Dar toate variantele împreună nu reprezintă de fapt decît un exemplar dintr-o întreagă categorie de asemenea scrieri consacrate „conspiraţiei" din 1594. Numai în vol. IV din A. Veress *Documente*, avem o serie de asemenea relatări cu interesante variaţii pe o aceeaşi temă, în limbile spaniolă, italiană, latină şi germană, destinate „informării" curţilor italiene, împăratului, regelui Spaniei etc. Acelaşi scop trebuia să-l îndeplinească, la principii italieni şi la Roma, Fabio Genga, trimisul personal al lui Sigismund la papă. Această propagandă urmărea un dublu scop: să justifice execuţiile arbitrare, fără vreo judecată prealabilă şi să cadă asupra acestor „conspiratori" răspunderea pentru pasivitatea catastrofală arătată şi cu prilejul trecerii silnice a tătarilor prin Transilvania în Ungaria superioară şi pentru zdrobirea răscoalei sîrbilor, stîrniţi de agenţi ai principelui şi lăsaţi apoi pradă represiunii turceşti. Ilustrarea cea mai evidentă a acestui spirit se află în instrucţiunile date lui Fabio Genga (*Hurmuzaki*, III_2, pp. 387—390) (vezi mai jos Observaţii critice . . .).

Interesul textului lui Busto stă în faptul că el ne oferă o versiune posterioară instrucţiunilor către Fabio Genga şi sub inspiraţia directă a camarilei lui Sigismund.

Printre cei care l-au însoţit pe Sigismund la plecarea sa precipitată de la Alba Iulia, se afla şi bătrînul Simon Genga, fratele lui Fabio, cel trimis acum la Roma. Este foarte

semnificativă menţionarea cu tot dinadinsul a lui Simon Genga de către Busto într-una din variantele amintite, destinate curţilor italiene, şi întocmite după modelul raportului aceluiaşi Simon încredinţat lui Ştefan Josica, în 1592.

O dată ce caracterul pur propagandistic al aşa-zisei „scrisori" a lui Busto este evident, textul său intrînd în rîndul numeroaselor naraţiuni ale „conspiraţiei" sancţionate în august-septembrie 1594 de către principe, biografia lui Busto nu poate aduce nici un element de întregire. Şi de altminteri tot ce se mai ştie despre el este că în mai 1595 principele Sigismund l-a pus în stăpînirea unei case la Alba Iulia pe Uliţa italienilor (Veress, *Documente*, IV, pp. 216—217). Faptul nu are vreo semnificaţie excepţională, avînd în vedere favoarea arătată în general de el muzicanţilor italieni, concretizată şi în porunca dată, în 1597, ca să fie înmormîntat în catedrala din Alba Iulia maestrul său de capelă M. Giovanni Battista Mosto din Veneţia.

Mărturia lui Busto a fost folosită de istorici împreună cu alte mărturii contemporane în cercetarea momentului din iunie-august 1594, fără însă a fi supusă unei analize critice mai strînse. Pentru situarea textului în ansamblul acestor scrieri de propagandă precum şi în contextul istoric, vezi mai jos Observaţiile critice. Textul lui P. Busto s-a păstrat în mai multe copii şi variante, care se află răspîndite la Biblioteca Ambrosiană din Milano (fol. 142, r.—145 v.; ms. B. ibid., fol. 146—150 v.) la Biblioteca Naţională din Paris (Fonds ital., n. 1513), la Biblioteca Vaticanului (Ottob. 2604, 480—487 şi Urb. 817, 337—350), la Biblioteca Trinity College din Oxford (ms. 638 I, pp. 121—127) şi la cea din Veneţia (Museo Civico Correa ms. 2738). A fost publicat integral de Giacomo Bascapé după ms. din Milano în *Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI*, Roma, 1931, pp. 169—172. Sub formă fragmentară fusese publicat cu unele mici deosebiri de N. Iorga în colecţia *Hurmuzaki*, vol. XII (p. 28), după manuscrisul din Veneţia, ulterior publicat integral în noiembrie 1931 în revista „Le vie dell'Oriente", pp. 42—45.

De Busto s-a ocupat la noi, dar numai din punctul de vedere al descrierii geografice, Cl. Isopescu în *Notizie intorno ai romeni nella letteratura geografica italiana del cinquecento* în „Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine", t. XVI, Bucureşti, 1929, p. 84.

SCRISOAREA[1] LUI M. PIETRO BUSTO DIN BRESCIA, MUZICIAN AL SERENISIMULUI PRINCIPE AL TRANSILVANIEI[2], CĂTRE FRATELE SĂU ÎN CARE POVESTEŞTE MAREA CONJURAŢIE ÎMPOTRIVA PERSOANEI ALTEŢEI SALE SERENISIME ÎMPREUNĂ CU DESCRIEREA TRANSILVANIEI

1595 ianuarie 21, Alba Iulia

Transilvania are o formă între cea ovală şi cea triunghiulară; se mărgineşte la răsărit[3] cu Ţara Românească, la miazăzi cu Bulgaria[4] la Macau[5], localitate a turcilor, la apus cu Ungaria şi la nord cu Polonia; este înconjurată de munţi, foarte sălbatici, în care se pătrunde prin trecători înguste, afară doar spre Ungaria; are cîmpii puţine dar pline de dealuri[6] roditoare, cu pămînt bun şi plăcute ochilor, cu văi frumoase, p. 169

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Bascapé, *Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI*, Roma, 1931, p. 169 şi urm.

[2] Sigismund Báthory.

[3] Greşit în loc de sud. Toată orientarea este foarte aproximativă.

[4] Eroare geografică.

[5] *Macons* (ung. Makó). Oraş în Ungaria la nord de Banat, în unghiul format de Tisa şi Mureş.

[6] *Monti.*

udate de mici rîuri ce curg spre rîul Mureş[7], <care e> navigabil şi care intră pe la nord-est[8] şi iese pe la sud-vest[9], vărsîndu-se în Tisa[10], ce-l duce apoi în Dunăre, nu departe de Belgrad; este bogată în rîuri, îmbelşugată în vin — şi mai mult de cel alb — foarte roditoare în grîne, poame, fîn, vite de orice fel şi cai buni pentru cavalerie[11]; grînele se păstrează multă vreme în spice şi după ce au fost treierate <se ţin> în gropi. Aici se scoate sarea din ocne, făcîndu-se puţuri adînci de o sută şi mai bine de paşi, joase, întărite cu lemnărie pînă ce dau de stana de sare[12] şi apoi o taie cu ciocane ascuţite, în bucăţi dreptunghiulare, pentru ca un om să o poată mînui şi o scot afară cu <un vîrtej cu> scripete şi cu cai. Această sare este dură şi străvezie şi cînd este pisată seamănă cu zăpada; se extrage de asemenea sarea gemă care este asemănătoare cu cristalul de rocă.

Aici se fac clădiri din pietre scoase din ruinele romanilor, nu prea tari, ci asemănătoare pietrei de Padova şi săpînd se găsesc antichităţi: statui de marmură cu multe inscripţii[13] şi multe medalii de argint şi, cîteodată, de aur.

Aici se află din belşug mine de aur, de argint şi de tot felul de metale şi de argint viu. Sînt şapte[14] oraşe fără a socoti Oradea care se află în afara Transilvaniei[15] dar face totuşi parte din acest stat şi pe lîngă <acestea sînt> multe castele cu satele lor. Oraşul de scaun unde îşi are reşedinţa alteţa sa este Alba Iulia, un oraş nu prea atrăgător, dar cu o aşezare foarte prielnică pentru curte; este locuit de unguri. Clujul[16] <este> cel mai mare <oraş> locuit de unguri şi de alte neamuri, are mulţi negustori, fiind <un oraş> negustoresc. Sibiul[17] e locuit în cea mai mare parte de saşi; Braşovul[18] cel mai frumos <oraş e> locuit tot de saşi, Bistriţa[19], Mediaş[20] şi Sighişoara[21] cu multe castele şi sate <sînt> locuite de asemenea de saşi. Multe alte castele cu satele lor sînt, în parte, ale principelui şi în parte ale diferiţilor nobili

---

[7] *Márisca.*
[8] *Per greco.*
[9] *Per Garbino.*
[10] *Tibisco.*
[11] *Buoni cavalli de lancia.*
[12] *Sasso salato.*
[13] *Lettere.*
[14] S-ar părea că autorul stăruie asupra acestui număr în legătură cu numele Transilvaniei.
[15] Este vorba de comitatele exterioare care formau ţinutul numit „Partium".
[16] *Collosvar.*
[17] *Sibino.*
[18] *Corona.*
[19] *Bistrilica.*
[20] *Meges.*
[21] *Seghesvar.*

maghiari şi senatori[22] ai statului; locuitorii satelor A<lteţei> S<ale> şi ai nobililor maghiari sînt români, iobagi ai ungurilor, şi sînt siliţi să muncească pămînturile stăpînilor lor fără nici o altă cheltuială[23] <din partea> acestora şi bogaţia stăpınilor constă în a avea mulţi din aceşti iobagi pentru că nu duc lipsă de pămînturi. Aceştia sînt rămăşiţele[24] lăsate de romani, cînd i-au gonit hunii şi păstrează credinţa ortodoxă. Limba lor este un fel de latină coruptă de cuvinte barbare, aproape ca graiul din Friul[25], dar încă şi mai alterată.

Mai sînt încă în toate oraşele şi castelele mulţi ţigani[26] care locuiesc iarna în afara oraşelor[27] în case de pămînt, acoperite cu paie şi vara sub
cerul liber; şi // îndeletnicirile lor sînt spurcate, căci ei fac şi pe călăii. Şi p. 170
aici se vorbeşte ungureşte, nemţeşte şi româneşte. Ungurii se îndeletnicesc cu meşteşugul armelor iar saşii sînt negustori şi meşteşugari. Aici se vinde un staio[28] veneţian de grîu cu 4 livre[29], vinul, 30 de soldi[30] găleata[31], carnea de mînzat, un soldo funtul[32] de 16 uncii[33], un viţel, o jumătate de scud[34]; 3 şi 5 livre cînd sînt scumpi; un miel 24 de soldi şi undelemnul de măsline 30 de soldi funtul; şi peştele este ieftin, dar vara nu se găseşte mult.

Cît despre religie, saşii urmează credinţa luterană. Ungurii au fost odinioară buni catolici dar mai tîrziu lipsindu-le prelaţii care au fost nimiciţi de războaiele necurmate cu turcii[35] şi împreună cu ei acei buni regi catolici, şi turcii uzurpînd Buda împreună cu aproape întreaga Ungarie după moartea

---

[22] Aceştia exercitau autoritatea supremă în prima parte a regenţei (1581—1583). În 1583 regele Poloniei a instituit aşa-zisul triumvirat cu Alex. Kendy, Wolfgang Kovácsóczy şi Lad. Szombory, asistat de restul senatorilor, formulă schimbată apoi în 1585 cînd a fost institut Ioan Géczy ca guvernator unic, cancelar fiind Kovácsóczy.

[23] *Senz' altra spesa.*

[24] *La feccia.*

[25] *El furlano.* Friuli, provincie în nord-estul Italiei.

[26] *Cingari.*

[27] *Borghi.*

[28] *Staio* = măsură de capacitate italiană echivalînd la Veneţia cu 83, 31 l.

[29] *L.* (libră, livră, liră) monedă. Desemnează şi o greutate de circa 300—340 g, mergînd pînă la 500 g.

[30] *Soldo* = 1/20 parte din libră sau livră; sau 1/10 din paolo.

[31] *Il secchio.*

[32] *Libra,* tradusă de noi prin funt pentru a evita confuziile.

[33] *Onice* = a 12-a parte din libră (libra din Brescia avea 320,81 g).

[34] *Scudo* = monedă italiană de 10 „paoli".

[35] În lupta de la Mohács (1526) au căzut mulţi prelaţi, ale căror scaune au rămas multă vreme vacante din cauza războiului civil care a urmat între Ferdinand I şi Ioan Zápolya.

regelui Ioan[36] serenisimul Ştefan Báthory[37] a luat el acest principat; în acel timp locuia aici un medic Blandrata[38], un italian care, ajungînd din sfătuitor sfetnic datorită darului vorbirii, a ştiut atît de bine să-i convingă în ascuns pe unguri, încît i-a atras la secta ariană[39] şi acum au rămas puţini catolici; şi sînt încă mulţi calvini şi anabaptişti[40], manicheeni[41] pînă şi epicurei[42]. Şi aceste secte au stat cîtva timp liniştite, dar îndată ce acest medic a fost <trimis ca> sol[43] la poloni şi a obţinut alegerea serenisimului rege Ştefan în locul regelui Henric al Franţei[44] şi acela a lăsat principatul Transilvaniei fratelui său de fericită pomenire, serenisimul Cristofor Báthory[45], precum şi comitatul Făgăraş[46] domnului Baltazar Báthory[47], nepotul său, fratele prea

---

[36] Ioan Zápolya a murit în 1540. Autorul sare de-a dreptul la Ştefan Báthory care a urmat doar după Ioan Sigismund Zápolya (1540—1571), confundat aici cu tatăl său „regele" Ioan.

[37] Ştefan Bathory, principe al Transilvaniei şi rege al Poloniei.

[38] Pentru activitatea lui Blandrata în Transilvania, vezi *Călători*, II, relaţia lui Possevino. Pentru biografia sa, vezi şi *Enciclopedia italiană*.

[39] Numită şi antitrinitară sau, cum se numeşte azi, în general, unitariană.

[40] Secta religioasă şi politică a anabaptiştilor, în ciuda înfrîngerii de la Frankenhausen, s-a răspîndit în toată Germania şi mai ales în Elveţia, ajungînd pînă şi în Transilvania.

[41] Adepţi ai doctrinei lui Manes (secolul al III-lea), întemeiată pe existenţa a două principii contrare: binele şi răul (Dumnezeu şi satana); printre manicheeni sînt socotiţi bogomilii sau pavlichienii din Bulgaria, catarii şi albigensii din Franţa etc.

[42] Nu pare să fi existat o asemenea sectă în Ardeal. Autorul foloseşte, poate din greşeală, acest termen pentru ebionişti. În secolul al XVI-lea a apărut o sectă care căuta să reînvie ebionismul. În Transilvania, a fost întemeiată de Andrei Eössi, un magnat secui, dar distrusă prin secolul al XVII-lea. Poate aici să aibă şi sensul de liber-cugetători, atei.

[43] *Oratore*.

[44] *Henric de Valois*, principe francez, rege ales al Poloniei (1574), mai apoi rege al Franţei sub numele de Henric al III-lea (1574—1579).

[45] *Christoforo Báthory*. A cîrmuit Transilvania din 1576 pînă la moartea sa (1581).

[46] *Il contado di Fogaras*. Prin testamentul său regele lăsase de asemenea castelele Şimleu şi Solyomkö celuilalt frate Ştefan (Veress, *Documente*, III, pp. 139—140).

[47] Baltazar Báthory, crescut la curtea unchiului său regele Poloniei, Ştefan Báthory, şi luînd parte la diferite campanii ale acestuia, a venit după moartea regelui în Transilvania la curtea principelui minor Sigismund, vărul său, care l-a pus în stăpînirea comitatului Făgăraş, împreună cu posesiunile aferente. A umblat după locul de guvernator al Transilvaniei ocupat de Ioan Géczy (vezi Veress, *Documente*... III, pp. 100—102), iar mai apoi succesiv şi după domnia Ţării Româneşti şi acea a Moldovei. Pentru planurile ce i se atribuiau de a-l înlocui pe Sigismund, vezi şi relaţia lui Amalteo din volumul de faţă. Pentru menţiunea peregrinărilor sale prin Occident în diferite expediţii militare şi a rolului său la dieta de alegere a regelui Poloniei, vezi Veress, *Documente*, IV, pp. 158—163. Cei trei fraţi Bathoreşti erau fiii Margaretei Mailat, deci nepoţii de fiică ai fostului voievod al Transilvaniei, Ştefan Mailat, care a murit precum se ştie prizonier la Constantinopol. Cardinalul Andrei care vorbea în 1599 cu trufie de „ciobanii" români avea şi el sînge de acesta românesc. Fraţii Bathoreşti stăpîneau în Transilvania, înainte de lovitura de la Cluj, cele mai importante castele din Transilvania: Făgăraş, Şimleu, Gilău. În 1592 principele luase cetatea Chioar de la Ştefan Báthory. În iulie—august 1594 Baltazar a fost implicat în aşa-zisul complot de la Cluj şi ucis în închisoare în septembrie.

strălucitului cardinal al Poloniei[48] şi al domnului Ştefan, care fusese odinioară guvernator al Oradiei, iar după moartea acelui serenisim principe Cristofor a fost ales <principele> de faţă, fiul său şi stăpînul meu serenisimul Sigismund Báthory, pe atunci copil în vîrstă fragedă, lăsat sub <supravegherea> guvernatorilor statului şi în paza părinţilor iezuiţi[49], atunci au ieşit făţiş la iveală tot felul de erezii, <căci> guvernatorii nu <li> se împotriveau nicidecum; astfel că nu mai lipsea decît <doar să treacă> la legea turcească; căci din cauza certurilor dintre creştini[50], aceştia au fost siliţi să se unească cu turcii şi să se recunoască tributarii şi vasalii lor, pînă într-atît că atunci cînd principii mergeau prin ţară ei purtau, împreună cu steagul lor, steagul sultanului şi nici nu este socotită <a fi> casă de nobil care nu are insigna lunii şi a stelei sus pe creasta acoperişului.

S-a întîmplat că în aceste zile tătarii au trecut prin Polonia fără să fie stînjeniţi de marele cancelar[51] care se afla atunci în expediţie avînd cu el mulţi ostaşi şi poate chiar erau înţeleşi cu transilvănenii[52]; acei tătari au intrat fără de veste[53] în părţile de margine ale Transilvaniei în apropierea castelului Hust[54] pătrunzînd într-o vale[55] ce duce în Ungaria împărătească. Imperialii li s-au împotrivit acestora din faţă <fiind> în înţelegere cu acest principe <al Transilvaniei> ca să-i lovească el din spate[56]. El trimisese o oştire bună, uşor înarmată cu lănci şi cu archebuze, dar primind

---

[48] Andrei Báthory era nepotul de frate al regelui Poloniei Ştefan Báthory. În 1594 familia Báthory din ramura Somlyo (Şimleu) se compunea: a) din cei doi copii ai lui Cristofor (fratele regelui), anume principele Sigismund, şi sora sa Griseldis măritată în 1583 cu marele cancelar Jan Zamoyski, b) din cei trei fii, Andrei, Ştefan şi Baltazar şi o fiică ai lui Andrei Báthory, însurat cu Margareta Mailat, fiica vestitului voievod al Transilvaniei Ştefan Mailat.

[49] Vezi mai sus relaţia lui F. Capeci şi în Călători II cea a lui Leleszi.

[50] Pentru coroana Ungariei, după moartea regelui la Mohács.

[51] Zamoyski.

[52] Se afirmă mai întîi formă *dubitativă* această presupusă înţelegere a tătarilor cu şefii opoziţiei la răsturnarea politicii tradiţionale de supunere faţă de Poartă, prin decretul de la Alba Iulia din 11 iulie 1594.

[53] Trecerea prin Transilvania a avut loc pe la mijlocul lui iulie; căpitanul cetăţii Hust, Gaspar Kornis, era informat încă din februarie că tătarii se pregătesc să treacă prin Polonia spre vest (V e r e s s, IV, 67, 91, 100—101). Turcii îi ceruseră lui Sigismund încă de la sfîrşitul anului 1593 să lase cale deschisă prin Transilvania tătarilor ce vor trece spre teatrul războiului din Ungaria imperială. Totuşi trecerea lor a venit ca o surpriză, căci informaţiile de la Poartă indicau că ei vor trece prin Moldova şi Ţara Românească la Belgrad.

[54] *Ulst.*

[55] Valea Tisei.

[56] Din rapoartele lui Comuleo despre discuţiile purtate prin ianuarie-martie 1594 nu rezultă acest lucru. Ulterior în cursul tratativelor cu imperialii se cerea din partea acestora ca un fel de condiţie prealabilă a acordului ca principele să se declare făţiş şi să pornească la acţiune.

căpitanul[57] scrisori false din care se părea că A<lteţa> S<a> îi poruncea să nu supere în nici un fel pe tătari şi neputînd imperialii să ţină piept năvalei, au trecut tătarii aceştia cu mare omor — şi dintr-o parte şi dintr-alta — şi multă vătămare a creştinilor. Şi de aici a înţeles A<lteţa> S<a> că a fost trădat pe deplin de ai săi. De aceea s-a hotărît să părăsească ţara ca un om căzut în deznădejde[58] <şi aceasta> a fost fie dintr-o prefăcătorie, fie dintr-o bună judecată şi astfel a părăsit Alba Iulia cu puţini slujitori credincioşi ai săi, unguri, şi cu cîţiva italieni[59], printre care se afla domnul Simon Genga[60], fost arhitect al defunctului mare duce de Toscana[61], şi cu aproape o jumătate de milion de odoare de preţ în aur şi giuvaere, lăsînd <să se răspîndească> zvonul că A<lteţa> S<a> se ducea spre Italia; şi călărind el zi şi noapte în cea mai mare primejdie, a ajuns la un castel al său foarte puternic numit Chioar[62] şi s-a oprit aici. Şi chiar domnul Baltazar Báthory, care era comandantul armatei şi mai fusese încă lăsat de curînd ca guvernator al ţării[63], a trimis înainte 100 de lăncieri pentru a-i răpi tezaurul o dată cu viaţa; dar cînd au văzut că A<lteţa> S<a> s-a oprit într-un loc sigur, l-au rugat să-şi urmeze călătoria deoarece se purtau tratative să-l predea legat în mîinile sultanului[64] pentru a îmblînzi

---

[57] Căpitanul de Hust Gaspar Kornis. Pentru discutarea acestor afirmaţii, vezi mai jos Observaţiile critice.

[58] Carrillo în scrisoarea sa din 1592 îl arată încremenit de spaimă *perculsus timore*, cînd cu falsa alarmă despre Baltazar Báthory. În 1596 generalul Aldobrandini, Visconti şi Carrillo indicau ca mobil al gîndurilor de renunţare frica de turci, de tătari şi de duşmanii dinăuntru. Acest sentiment îl domină complet în 1597—1598. Nu este greu deci de înţeles de ce în iulie 1594 Sigismund nu a avut alt gînd decît de plecare.

[59] Vezi E. Kastner, *Cultura italiana alla Corte transilvana nel secolo XVI*, Budapesta, 1922.

[60] Fost în slujba marelui duce de Toscana, apoi a lui Ştefan Báthory, regele Poloniei, după moartea căruia a intrat în slujba lui Sigismund Báthory, atrăgînd după el şi pe fraţii şi rudele sale. Purta corespondenţa cu marele duce de Toscana şi cu ceilalţi principi din Italia de nord pe care îi informa oficial despre principe şi despre Transilvania. În 1595 este mare camerier al principelui. În toamna acelui an este vorba să se retragă în Italia. Sigismund scrie din tabăra de la Giurgiu papii, ca să-i ceară purpura de cardinal pentru Simon (care avea atunci 70 de ani). Fratele lui, Gianbattista, avea o slujbă la Roma pe lîngă papă, un alt frate Fabio este cel trimis, în septembrie 1594, pentru a raporta sfîntului părinte despre „conspiraţie". Acesta se reîntoarce în Transilvania în preajma campaniei creştinilor din octombrie 1595. Simon cu prilejul venirii toscanilor va căuta să le găsească un rost în ţară şi se va ciocni de puternicul cancelar, Josica (vezi Veress, *Relationes*, p. 53; idem, *Documente*, III, IV; idem, *Campania Creştinilor*. Vezi şi scrisoarea sa despre Ţara Românească din febr. 1595 etc.).

[61] Francesco I de Medici, mare duce 1574—1587.

[62] *Cuivar*, aici comanda Cristofor Kereszturi, catolic zelos devotat lui Sigismund.

[63] Calitate conferită de Sigismund lui Baltazar o dată cu renunţarea sa, pînă la alegerea în dietă a noului principe. Autorul dinadins se fereşte să arate împrejurările în care acesta a primit noua sarcină.

[64] Murad al III-lea (1574—1595).

mînia sa care se aprinsese împotriva principatului din cauza lui. Dar principele care descoperea puţin cîte puţin adevărul, prin felurite mijloace, începu să se prefacă şi îi pofti la ospeţe în castel; aceştia se duseră pentru a nu se trăda, dar nutrind mari bănuieli; iar A<lteţa> S<a> le dădu daruri bogate pentru a le spulbera bănuielile.

În fruntea acestei „secte"[65] se afla domnul Alexandru Kendy[66] care p. 171
îşi măritase de curînd două fete, una cu domnul Baltazar Báthory şi cealaltă cu marele cancelar al principatului[67], şi aceştia trei fiind aşadar înţeleşi fiecare a atras în această conjuraţie pe credincioşii săi, cu hotărîrea neşovăitoare să curme viaţa principelui şi să ridice în locul lui pe domnul Baltazar Báthory, vărul A<lteţei> S<ale>; în acest timp se plîngea toată lumea, că pierduse un principe atît de bun şi că are în schimb unul atît de rău, încît nu se auzeau decît plînsete şi rugăciuni către Dumnezeu.

Oştenii începuseră să se agite împreună cu căpitanii lor şi să cîrtească împotriva guvernatorului general[68] <spunînd> că nu-i vor da nici o ascultare fără principele lor legiuit şi că nu înţelegeau să lupte decît pentru creştini potrivit gîndului lămurit al alteţei s<ale>.

Văzînd aceste manifestări şi încă şi altele, conjuraţii au rămas îngroziţi, dar, prefăcîndu-se cît puteau ei mai bine, se îndreptau cu vorbe bune şi către principe şi către popor, punînd la cale între ei să-l otrăvească[69]. A<lteţa> S<a> fiind chemată la dietă la Cluj s-a învoit cu ei, dar mai înainte voia să sosească 8 000 de secui (pentru care se şi trimisese poruncă comandantului lor, care fusese odinioară camerierul lui prea credincios)[70] şi care erau acum pe drum; şi îndată ce au ajuns, au fost trimişi la Cluj împreună cu saşii care ţineau partea A<lteţei> S<ale>; şi au sosit acolo vineri şi sîmbătă a dat de ştire senatorilor care nu bănuiau nimic, crezînd că nici principele nu-i bănuia pe ei, că A<lteţa> S<a> voia să meargă să asculte liturghia duminică dimineaţa şi că îi poftea să-l întovărăşească, potrivit obiceiului. Această <veste> a fost pe placul tuturor, căci erau înţe-

---

[65] În sensul de conventicul sau conspiraţie.

[66] Senator de mare prestigiu, fost şef al „triumviratului" din 1583—1585. Era în fruntea opozanţilor la schimbarea liniei politice socotind-o imprudentă şi preferîndu-i pe turci imperialilor.

[67] Wolfgang Kovácsóczy. Informaţia este adevărată. (A. Veress, *Relationes*... într-o notă la raportul lui Amalteo, din iunie 1592 dă numele soţiei cancelarului: Kata Harinnay. Dar la 24 februarie 1593 el se însoară cu Cristina Kendy vezi Szamosközi în Monumenta Hungariae Historica 9 II Scriptores vol. 30 p. 460. Cu zece zile mai înainte se însurase Josica cu văduva lui Paul Gyulai. Iar Baltazar se însurase în 1592 în primăvară cu Suzana Kendy. Autorul vrea să deducă din această înrudire prin soţii, constituirea unui bloc conspirativ împotriva vieţii lui Sigismund, Vezi şi Obs. critice.

[68] Baltazar.

[69] Acuzaţie formulată mai întîi în instrucţiunile către Fabio Genga.

[70] Poate Mindszenty.

ieşi între ei să-l ucidă[71] în timp ce se ducea la liturghie, spunînd: „deoarece nu putem să ne îndeplinim planul nostru cu otrava, sîntem siliţi să-l înlăturăm prin orice chip, şi, după ce va fi mort, fiecare se va potoli şi nimeni nu va îndrăzni să facă vreo mişcare împotriva noastră". Dar mîna lui Dumnezeu care era cu acel bun principe l-a înştiinţat despre tot <ce se uneltise> şi astfel pe cînd se aflau adunaţi toţi domnii duminică dimineaţa în sala palatului şi fuseseră rînduite mai dinainte, în mare taină, măsurile pentru zădărnicirea <complotului>, <deodată> treizeci din cei mai mari domni ai ţării au fost <îndată> legaţi spre uimirea lumii, fără zgomot şi fără vreo apărare şi, punîndu-le îndată fiare grele la picioare, au fost aruncaţi în grea închisoare. Şi punînd A<lteţa> S<a> de îndată să fie căutaţi, li s-au găsit scrisori şi răvaşe de îndatorare pe care şi le scriseseră unul altuia şi cu peceţi false[72] şi citindu-le A<lteţa> S<a> în faţa lor şi arătîndu-le <lor,> nici unul dintre ei nu a îndrăznit să tăgăduiască nimic, ci erau foarte încurcaţi, auzind că sînt mustraţi pentru atîtea trădări groaznice prin gura însăşi a A<lteţei> S<ale> şi unii din ei, fiind supuşi la cazne[73], au mărturisit toate întocmai şi s-au aflat toţi părtaşii lor; şi astfel, marţi dimineaţă[74] în piaţa din Cluj au fost decapitaţi pentru fapte dovedite cinci dintre ei, adică domnul Alexandru Kendy cu alţi patru, apoi după cîteva zile au fost sugrumaţi patru în închisoare[75] şi alţi patru au fost duşi la Alba Iulia; acestora li s-a dăruit viaţa[76] din îndurare, ca ne<fiind> vinovaţi.

Acel fals medic[77] Blandrata a lăsat sfatul că de vor să păstreze această ţară în pace, nu trebuie să părăsească niciodată prietenia cu sultanul. Sînt vreo 7 ani de cînd acest medic bătrîn <ajungînd> neputincios şi părîndu-i-se unui nepot al său că el întîrzie <prea> mult să-i lase banii săi, care nu

---

[71] Vezi nota 69.

[72] Afirmaţie curioasă, neputînd fi vorba decît de angajamente personale întărite cu peceţi inelare.

[73] Pentru a smulge în orice chip mărturisiri putînd părea destul de convingătoare.

[74] În ziua de 30 august la patru dimineaţa. Pentru datele cele mai exacte cu privire la aceste execuţii vezi analele lui L e s t á r G y u l a f i, publicate în „Törtenelmi Tar", 1893, p. 121. Împreună cu A. Kendy au mai fost tăiaţi Gabriel Kendy şi Ioan Iffiu (tatăl vitreg al fraţilor Bathoreşti „în biserica mică" (?), iar Ioan Forro şi Grigore Literatul (Diacul) afară. În relaţia latină (V e r e s s, *Documente*, IV, pp. 190—136, nr. 72) se spune că toţi au fost tăiaţi în piaţa mare.

[75] La plecarea lui Sigismund din Cluj la 8 septembrie a pus să fie transportaţi Baltazar Báthory şi Kovácsóczy la Gherla, iar Francisc Kendy şi I. Bornemisza la Gilău. Toţi au fost gîtuiţi la 13 septembrie. Înainte de aceasta, la 1 septembrie a fost executat George Vass, căpitanul cetăţii Gherla.

[76] Ioan Gerendi, Baltazar Silvasi, şi Albert Lonay fost căpitan al cetăţii Hust. Al patrulea, nenumit de Gyulaffy, este menţionat în relaţia latină destul de prolixă şi uneori şi fantezistă întocmită la Viena publicată în V e r e s s, *Documente*, IV, pp. 130—136.

[77] Textul care urmează nu mai face parte din relatarea celor petrecute în iulie-august 1594, ci serveşte de tranziţie către portretul lui Sigismund.

erau puţini, l-a ucis într-o noapte; descoperindu-se acest fapt, a fost spînzurat; şi sfîrşitul pentru amîndoi a fost aşa cum îl meritau.

Deci cînd a murit guvernatorul[78], tînărul principe avea şi mintea şi vîrsta <potrivite> pentru a putea guverna, deoarece era foarte bine înzestrat de acei cinstiţi părinţi <iezuiţi>[79] cu toate însuşirile, <fiind> foarte învăţat în scrierile cărturarilor, avînd darul strălucit al vorbirii, fiind scriitor desăvîrşit şi avînd un suflet religios şi evlavios. Este de statură mijlocie, astfel că printre cei înalţi nu pare mic, nici printre cei mici nu pare mare, faţa lui este de o culoare sănătoasă, între oacheş şi alb; nu se ştie ca el să fie <cîndva> trist, deoarece este voios şi nu-şi iese din fire în nici o împrejurare <nici> rea şi <nici> bună, astfel că oricine îl cunoaşte este îndemnat să-l îndrăgească. Totuşi, cînd este mîniat este grozav la înfăţişare, dar repede îşi potoleşte singur mînia; are mădulare tari, este puternic, ager şi iscusit în jocul cu mingea <şi> cu roata, dansează după moda italiană, mînuieşte bine spada, în întreceri aruncă ghiuleaua şi alte unelte de fier, ridică greutăţi, rupe fiare şi frînghii, astfel încît nu-i găseşti perechea ca putere; nu se poate vedea cineva mai priceput în strunirea cailor şi în turnirul cu lancea; cîntă foarte bine din orice fel de instrument şi compune muzică întocmai ca cei mai buni muzicieni. Vorbeşte bine limba italiană
şi îi plac mult // obiceiurile italieneşti; nu dispreţuieşte pe cei mai de jos, p. 172
numai să fie înzestraţi cu însuşiri deosebite; cu ai săi însă nu se mulţumeşte aşa de uşor[80]. Este foarte darnic, drept, milos, într-un cuvînt foarte binevoitor în toate faptele sale. Fiind, spun, de o desăvîrşită chibzuială în conducerea statului, a pus să se adune dieta generală[81], cerîndu-i jurămîntul de ascultare şi credinţă; dar i s-a răspuns la aceasta că dieta aprobă bucuroasă dar cu legămîntul de a-i izgoni din ţară pe iezuiţi, învinuiţi că s-ar amesteca în treburile statului şi că au dezvăluit tainele lor altor principi. Neavînd atunci pe nimeni cu inima vitează în preajma sa, a cedat ceea ce nu putea păstra şi a încuviinţat această <cerere> cu sufletul sfîşiat de durere şi în locul acelor <iezuiţi> s-a înconjurat în plimbările sale de o

---

[78] I. Géczy, guvernator al Transilvaniei din 1585 pînă la sfîrşitul lui 1588. Autorul crede, greşit, că Sigismund a preluat cîrmuirea Transilvaniei *după moartea guvernatorului* şi că alungarea iezuiţilor a fost condiţia pentru acceptarea sa de către dietă. În realitate, guvernatorul era în viaţă şi în funcţie la darea decretului de alungare a iezuiţilor în ziua de 24 decembrie. Dieta care a dat acel decret a pus capăt şi funcţiei sale de guvernator. I. Géczy a murit foarte curînd după aceea, la 7 ianuarie 1589.

[79] Cu privire la educaţia lui Sigismund, vezi relaţia lui Capeci în volumul de faţă, precum şi cea a lui Leleszi în Călători II.

[80] Constatare de natură a nemulţumi pe unguri. O dovadă mai mult că această „scrisoare" era compusă pentru italieni.

[81] Convocată la Mediaş în decembrie (vezi *Monum. Comit. Trans.*, III, pp. 236—248, iar pentru alungarea iezuiţilor vezi relaţia întocmită de aceştia *Brevis relatio eiectionis societatis Iesu e Transilvania,* în V e r e s s, *Epist. et Acta,* II, pp. 254—263).

ceată de buni muzicanţi, al căror conducător era M. Giovanni Battista Mosto[82].

În privinţa celor ale dragostei este socotit pînă acum virgin, atît de mult a fost el crescut în smerenie.

Alteţa sa nu a lipsit niciodată să pună doi sau trei preoţi să slujească în biserica sa: printre aceştia era şi un părinte iezuit, numit don Alfonso[83], spaniol, foarte învăţat, care predica într-o latină foarte bună; alteţa sa s-a slujit de el în diferite rînduri, trimiţîndu-l la sanctitatea sa şi la maiestatea sa împăratul.

Întîmplîndu-se anul trecut[84] mari mişcări de război, sultanul a stăruit prin diferiţi ceauşi, cerînd acestui principe bani, pînze de cort, frînghii, provizii şi alte lucruri şi a poruncit cu ameninţări A<lteţei> S<ale> să iasă cu oamenii săi împotriva imperialilor; lucru la care s-au învoit aproape toţi senatorii[85], amintindu-şi de sfatul doctorului Blandrata. Dar A<lteţa> S<a> a avut întotdeauna un suflet viteaz, voind mai de grabă să moară cu armele în mînă <în luptă> împotriva necredincioşilor, din dragoste pentru Hristos, decît să se întoarcă vreodată împotriva credincioşilor lui. Şi acelaşi gînd <însufleţea> aproape pe toţi oştenii unguri şi saşi şi secui, împreună cu principii Ţării Româneşti şi Moldovei care s-au arătat gata să asculte de ordinele sale[86] şi de asemeni şi pe rascieni, bulgari şi sîrbi popoare supuse turcilor, spre a se elibera de atîta cruzime şi tiranie. Şi atunci se şi ridicaseră cu arme pe neaşteptate aproape 15 000 de <oameni>[87], au trimis A<lteţei> S<ale> rugămintea să le dea un căpitan bun[88] şi muniţii, oferindu-se să lupte sub steagurile sale şi să-i predea la prima lovitură Timi-

---

[82] Maestrul de capelă al principelui. A murit în 1597 şi a fost îngropat în catedrala de la Alba Iulia din porunca acestuia.

[83] Carrillo. Vezi biografia sa din volumul de faţă.

[84] Pentru prezentarea situaţiei din 1593, vezi notiţele biografice ale lui Comuleo şi Carrillo.

[85] În 1593, în realitate senatorii s-au învoit doar la trimiterea articolelor cerute, dar nu la o cooperare militară contra creştinilor (vezi şi László Szilas, *Der Iesuit Alfonso Carrillo* în *Siebenbürgen 1591—1599*, pp. 45—47 şi *Mon. Comit. Trans.*, III, 296 (dieta din 1593 şi propunerile lui A. Kendy). Pentru cererile turceşti, vezi Veress, *Documente*, IV, 33—34.

[86] În realitate ca să încheie o alianţă. Pentru intenţiile nesincere ale celor din jurul lui Sigismund, vezi raportul lui Comuleo ... din Alba Iulia în care denunţă gîndul lor ascuns de a ucide pe domni şi a anexa aceste ţări.

[87] Este vorba de răscoala românilor şi sîrbilor din paşalîcul Timişoara în 1594; nefiind însă efectiv sprijinită de Sigismund Báthory — care o aţîţase — a fost înăbuşită de turci, P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 46. Sigismund tăgăduieşte la Poartă orice amestec (vezi Veress, *op. cit.*, p. 81).

[88] La 11 iulie 1594 Carrillo informează pe secretarul general al iezuiţilor Claudio Aquaviva că Sigismund trimite sîrbilor un militar distins într-ajutor (A. Veress, *Carrillo*, vol. II, în *Monumenta Hungariae historica* XL, pp. 101—108). Ajutor zăbavnic şi pur formal, pentru a lua ochii papii şi ai imperialilor.

şoara, aşa cum i-au şi dat o cetate însemnată[89] în apropiere. Au mai spus că dacă ar fi fost ajutaţi de un număr mare de călăreţi, ar fi ajuns repede la aproape 50 de mii de oşteni şi ar fi făcut orice sforţare pentru a-şi recăpăta libertatea.

Principele şi senatul le-au făgăduit aceasta dar, îndată ce au ieşit nobilii de la consiliu, şi-au schimbat repede părerea, amînînd lucrul şi poate chiar aducînd aceasta la cunoştinţa turcilor. Aceştia <turcii> fiind înştiinţaţi[90], mulţi dintre aceia [= răsculaţi] au fost surprinşi rău înarmaţi şi risipiţi în dezordine şi aşa după cum a aflat A<lteţa> S<a> trădarea, <lor> tot ei au predat turcilor şi acea cetate, ţinînd mereu legături tainice cu aceştia [cu turcii][91]. Dacă s-ar fi îndeplinit de la început voinţa acestui principe, primind acest dar al lui Dumnezeu şi al acestor popoare care se şi răzvrătiseră, pînă acum turcii ar fi fost înfrînţi bine în această parte; au avut astfel timp să-şi sporească armata, să întărească Timişoara şi alte locuri de la graniţă, ameninţînd să se răzbune împotriva acestui stat, astfel că acum se cade să facem şi noi acelaşi lucru; şi apoi după aceea acest principe, adunînd dieta[92], a intrat el însuşi la consiliu, fapt care nu este obişnuit decît în consiliul privat, şi a convins şi a determinat senatul printr-o minunată cuvîntare şi s-a făgăduit că se va face ceea ce poruncise A<lteţa> S<a>; dar, cum au ieşi din palat, <nobilii> au pus la cale multe înşelăciuni.

Mărinimosul[93] domn Francisc Geszthy[94] care a fost întotdeauna un căpitan viteaz <în luptele> cu turcii împotriva cărora a dat de mai multe ori dovezi minunate <de vitejie>, şi care are un castel numit Deva[95] la

---

[89] Răsculaţii au ocupat Becicherecul.

[90] Afirmaţie categorică după timida insinuare din fraza precedentă.

[91] În felul acesta se arunca răspunderea zdrobirii sîrbilor asupra nobililor trădători (vezi şi instrucţiunile către Fabio Genga cu acuzaţii similare contra „conspiratorilor“, precum şi cea că ar fi călăuzit pe tătari prin Transilvania). În realitate agenţii lui Sigismund făgăduiseră răsculaţilor un concurs pe care acesta nu l-a putut da.

[92] Domneşte o mare confuzie cronologică. Dieta la care a luat cuvîntul este cea din 27 iunie care s-a încheiat fără rezultat. Decretul va fi votat tocmai la 11 iulie cînd se şi celebrează un tedeum. Cele două deliberări ale dietei nu pot fi confundate (vezi László Szilas, *op. cit.*, pp. 67—69).

[93] Se face din nou un salt în timp, de la dezbaterile din 27 iunie la situaţia de după lovitura de la Cluj, adică de prin septembrie.

[94] *Francesco Gesti* — Era căpitanul cetăţii Deva, locotenent al principelui Sigismund Báthory şi căpitan general al Transilvaniei. Fiind înrudit cu familia Báthory a avut mare trecere la curte, mai ales, în timpul lui Sigismund Báthory, pe care l-a sprijinit în lupta cu partidul filo-turc. Moare subit în 1595. A avut şi un însemnat rol cultural, tipărind pe cheltuiala sa Palia de la Orăştie (vezi Veress, *Bibliografia româno-ungară*, vol. I, Bucureşti, 1931, p. 45, nr. 107; idem, *Geszthy Ferenc*, Deva, 1898).

[95] *Denti.*

graniţele turcilor şi domnul Ştefan Bocskay[96], guvernator al Oradiei iar acum căpitan general al armatei, au fost buni sfătuitori[97] şi prieteni ai A<lteţei> S<ale> în aceste împrejurări atît de grele. Deci acest principe, deşi este sărac şi fără putere, face totuşi acum mari pregătiri de război pentru a slăvi numele domnului nostru Isus Hristos şi al sfintei credinţe catolice, spre distrugerea duşmanilor săi cei mai cruzi.

Din Alba Iulia 21 ianuarie [1595]

---

[96] *Bogeni.* Sub această formă greu de recunoscut se ascunde numele lui Ştefan Bocskay, unchiul lui Sigismund, care a avut un rol însemnat în neutralizarea „conspiraţiei" din 1594 şi readucerea lui Sigismund. Alături de comandanţii cetăţilor Oradea şi Deva, citaţi de Busto, este menţionat în alte relatări şi comandantul cetăţii Hust, Gaşpar Kornis.

[97] Pentru rolul lor în uciderile de la Cluj şi apoi în suprimarea lui Baltazar Báthory şi a cancelarului, vezi László Szilas, *op. cit.*, p. 75, după Szamosközi.

OBSERVAŢII CRITICE

Pentru a înţelege tîlcul „scrisorii" lui Busto trebuie mai întîi reconstituită aşa-zisa „conspiraţie" din 1594, care este doar un episod sîngeros al luptei dintre Sigismund şi partida antihabsburgică, reprezentată de senatorii calvini avînd în frunte pe Alexandru Kendy, fostul şef al triumviratului din 1583—1585 şi acum şef al opozanţilor la noua politică pe care voia să o impună principele. În mai 1594 este chemată o dietă generală pentru a lua cunoştinţă de cererile turcilor de cooperare efectivă. Cancelarul Kovácsóczy arată că Transilvania nu poate lupta alături de turci contra Ungariei. Propune chemarea la arme a poporului şi votarea de subsidii de război. Stările cer ruperea de turci şi aderarea la creştini. Dar Alexandru Kendy este pentru o politică de expectativă. Numai după cedarea Budei va putea Transilvania să-şi rupă lanţurile. Totodată el este contra unui pact cu Habsburgii. Se adoptă moţiunea lui. Dar Sigismund trebuia să obţină încuviinţarea la pactul tratat cu imperialii la Praga fără ştirea majorităţii senatorilor! La începutul lui iunie se ţine adunarea senatului împreună cu reprezentanţii comitatelor spre a pregăti lucrările dietei.

Asupra atitudinii acestora, izvoarele nu sînt de acord. Se adună dieta, la 27 iunie, dar în loc să fie ţinută ca de obicei intr-o biserică, membrii ei sînt îndreptaţi spre sala de festivităţi din palatul principelui, sub paza unei gărzi mult sporite. Senatorii îşi manifestă nemulţumirea. Se şoptea că Sigismund s-ar fi gîndit să-şi lichideze consilierii, dacă ar fi putut obţine concursul comandantului gărzii. După cancelar, principele ia el însuşi cuvîntul (împotriva tuturor uzanţelor) şi îşi termină discursul cu ameninţări.

Asupra votului exprimat domneşte oarecare incertitudine. Lucrările dietei sînt întrerupte. Se face chemarea la oaste pe data de 1 iulie. Sigismund trimite la dietă în locul său pe căpitanul Devei, Francisc Geszti, om neşlefuit şi brutal care indispune pe senatori (după versiunea unor istorici, întemeiaţi pe *Historia* lui Bethlen). În încercarea de reconstituire a evenimentelor, datorată recent lui László Szilas în *Der Jesuit Alfonso Carrillo in Siebenbürgen. 1591—1593* (Roma, 1966), se ia de bază scrisoarea lui Carrillo din 11 iulie 1594 anunţînd lui Claudio Aquaviva încuviinţarea dată de „toate stările ţării" la războiul sfînt contra turcilor. A doua zi se cîntă un Te Deum de mulţumire. Dar peste 5—6 zile se produce trecerea năvalnică a tătarilor peste teritoriul de margine al Transilvaniei în Ungaria superioară din porunca sultanului pentru a-i ajuta pe turci în războiul contra imperialilor. Acest fapt schimbă esenţial datele problemei. Transilvania se afla acum înconjurată aproape de jur împrejur de duşmani. Pînă şi senatorii moderaţi dispuşi să favorizeze noua politică au trebuit să dea înapoi. Numai Sigismund a înţeles să aplice automat soluţiile discutate în februarie şi martie cu Comuleo. El îl numeşte pe Baltazar Báthory general al forţelor sale şi îl trimite contra puhoiului tătarilor, închipuindu-şi că mai putea fi folosită o mişcare combinată cu imperialii, din păcate tot tît de surprinşi de această năvală neaşteptată. Dar Baltazar, trimiţînd trupele spre graniţă cu porunca a le apăra, s-a îndreptat el însuşi spre Turda unde fusese chemată o adunare a nobilimii. Opozanţii, care murmuraseră pe furiş la votarea decretului, se străduiau acum să anuleze hotărîrile luate, socotindu-le catastrofale. I s-a pus în vedere principelui că va trebui să renunţe la politica sa antiturcească sau să plece. El trimite în grabă la 18 iulie pe Carrillo la împărat cu decretul de încuviinţare a acordului. Dar iezuitul este oprit aproape de graniţă de adversarii noii politici, şi dus la castelul din Beclean (Bethlen) al Bathoreştilor unde e ţinut două zile prizonier. În acest timp, rămas fără reazem, Sigismund intră în panică. Chemat la dieta din Turda ca să-şi reînnoiască jurămîntul său din 1588 el este încredinţat că senatorii îi cheamă ca să-l asasineze. Înspăimîntat de diferite zvonuri că urma să fie predat turcilor, el îl cheamă pe Baltazar şi îi dă de bunăvoie o scrisoare de renunţare la principat în favoarea acestuia, numit deocamdată guvernator general al Transilvaniei, şi pleacă cu gîndul să se ducă la Loreto, unde mai trăia Ioan Leleszi, fostul său aducator. Sigismund anunţă el însuşi hotărîrea sa cancelarului Kovácsóczy, care o aprobă, înainte de a merge la Turda să adere la soluţia ce părea singura posibilă a împăcării cu turcii. Baltazar porunceşte să fie eliberat Carrillo spre a-l însoţi pe Sigismund în drumul său spre Italia. Dar Carrillo, prinzîndu-l din urmă pe principe îl însoţeşte la cetatea Chioar, unde pune să fie chemaţi comandanţii militari de la Hust, Oradea, şi Deva spre a se porni o contraofensivă pentru anularea renunţării spontane din 20 iulie. În nici un caz însă nu putea fi mărturisit

adevărul pur şi simplu al prăbuşirii morale a principelui. A trebuit deci inventată o conspiraţie contra vieţii lui Sigismund. Prinzînd de veste, principele s-ar fi prefăcut că pleacă pentru a ieşi din mîinile duşmanilor şi a chema la sine pe comandanţii rămaşi credincioşi. Nicăieri nu se pomeneşte nici atunci, nici mai tîrziu de actul de renunţare spontană dat de Sigismund. În schimb, se îngrămădesc acuzaţiile cele mai absurde pentru a înfiripa din ele această primă conspiraţie. Dar cînd au trebuit justificate execuţiile de la Cluj s-a simţit nevoia să se mai inventeze o a doua conspiraţie mai periculoasă ca prima, deşi tot atît de fictivă, anume plănuirea într-o a doua fază (corespunzînd reîntoarcerii principelui de la Chioar) a asasinării sale, prin otravă, prin „archebuzetele" tăinuite ale lui Baltazar, prin acţiunea colectivă a senatorilor veniţi la Cluj. Drept dovadă aveau să fie invocate mărturisirile smulse, după arestare, sub tortură şi teroare. Dar tot acest material edificator trebuia difuzat. Acestui scop îi este subordonat şi textul lui Busto. O privire de ansamblu asupra descrierilor celor mai cunoscute ale „conspiraţiei" din 1594 permite integrarea descrierii acestia în seria unor asemenea mărturii. Dacă vom lăsa deoparte relatările mai fanteziste, ca de pildă cea publicată de Szilagyi în *Monumenta Comitialia Transylvaniae*, III, p. 453 în care apar şi greşeli grosolane, de exemplu nobilul Ioan Iffiu, tatăl vitreg al fraţilor Bathoreşti, este declarat *cancelar*, sau alte versiuni prinse din zvon public, ca acea naraţiune romanţată făcută de un preot polon din partida episcopului de Cracovia Radziwill, duşman al cardinalului Andrei Báthory (Veress, *Documente*, IV, naraţiunea italiană datată 21 sept. 1594) şi ne vom limita la cinci relatări mai însemnate, publicate de A. Veress, în *Documente*, IV, şi anume la cele purtînd numerele 59, 70, 71, 72, şi 118 vom putea ajunge la unele concluzii interesante. Aceste descrieri sînt intitulate: a) *Relacion de las cosas de Transilvania* (în limba spaniolă) care descrie evenimentele de la reîntoarcerea lui Carrillo de la Praga în luna mai pînă la 2 august, data plecării lui Sigismund spre Cluj şi a lui Carrillo înapoi spre Praga (Veress, *Documente*, IV, pp. 99—101). Această versiune se datoreşte lui Carrillo. Pentru urmare, *ibidem*, nr. 71.

b) *Presa et ammazzamento fatto dal Principe di Transilvania delli congiurati contra di lui*, scriere anonimă italiană nedatată, consemnează evenimentele de la 2 august cînd pleacă Sigismund de la Chioar pînă la începutul lui septembrie cînd se duce la Alba Iulia (*ibidem*, pp. 123—125, no. 70). Povestirea aceasta, scrisă evident după gustul italian pentru italieni pune accentul pe elementele mai senzaţionale, acordă un rol activ lui Sigismund care apare totuşi aproape caricatural cu toată admiraţia autorului pentru geniul disimulării şi prefăcătoriei de care a dat dovadă. Conţine şi afirmaţii neadevărate făcute cu bună ştiinţă.

c) *Relacion de lo sucedido en Transilvania desde tres de Agosto hasta veinticinco de Setiembre de 1594*, în limba spaniolă, continuarea relaţiei no. 59 datorată tot lui Carrillo. Se extinde de la 3 august pînă la 20 octombrie, pentru că la textul iniţial mergînd pînă la 25 septembrie au mai fost adăugate buletine din Transilvania trimise la 6 şi 20 octombrie (*ibidem*, pp. 126—129, no. 71).

d) *Coniuratio contra principem Transylvaniae ex epistola cuiusdam Transylvani fide dignissimi. Viennae extracta*, text latin destul de solemn aducînd o versiune oficială cu multe

amănunte preţioase, cu lista completă a celor arestaţi şi executaţi, dar afirmînd aceleaşi neadevăruri despre complotul pentru uciderea lui Sigismund la 28 august, despre pretinsa recunoaştere a vinovăţiei lor de către senatorii Kendy şi ceilalţi şi despre ciudata declaraţie a lui Grigore Literatul invocînd şi mărturia soţiei şi fiicei sale. Se mai dau şi unele amănunte suplimentare: Baltazar ar fi murit în închisoare poate de disenterie (!) după zvonul obştesc, iar principele ar fi plîns privind cadavrele celor tăiaţi, aruncînd răspunderea acestui măcel asupra verilor săi, şi după această înduioşare ar fi poruncit să fie duşi cei rămaşi în viaţă în alte închisori unde au fost şi ei ucişi. (*Ibidem*, pp. 130—136, no. 72). Se află în biblioteca Vaticanului. Se datoreşte probabil tot lui Carrillo cu a cărui relaţie spaniolă are multe asemănări şi a fost întocmit anume pentru papă. Data votării decretului de către dietă este arătată ca 21 (!) iunie 1594. corect 11 iulie).

e) *Kurzer bericht wie alle Sachen in Siebenbürgen zwischen dem Fürsten Sigmund Bathori und etlichen Verrätern anno 1594 verloffen gestellt den 2 Maii anno 1595 auf Begehren Herrn Ferdinanden Hofman, Freiherrn und Hofeamer-Praesidenten.* Povestire mai tîrzie, atribuie un rol important saşilor şi lui Albert Huet, „Haupt der sächsischen Nation". Are amănunte ce nu apar în celelalte relaţii. Se încheie cu socoteala precisă a bunurilor confiscate de la cei executaţi. Urmează un adaos despre Mihai Viteazul, numărul ostaşilor săi, modul lor de plată etc. în sfîrşit despre operaţiile de la Dunăre (*ibidem*, pp. 208—215, nr. 118).

Printre aceste relaţii se situează şi „scrisoarea" lui Busto. O cercetare comparativă a tuturor acestor relaţii vădeşte fondul lor comun, indiferent de faptul că unele din ele se opresc înainte de lovitura de la Cluj, iar altele numai asupra acestui moment, sau indiferent de faptul că în privinţa documentului 59 avem de a face cu o mărturie directă a lui Carrillo pînă la 3 august, iar de la 3 august încolo (doc. 71) avem o mărturie indirectă întocmită după informaţiile date de Sigismund (atît în scrisorile sale personale, cît şi în comunicările făcute de Fabio Genga cu care s-a întîlnit Carrillo la Viena...) sau că doc. 118 a fost redactat în mai 1595 la Viena din porunca unui dregător vienez şi subliniază îndeosebi rolul saşilor şi al judelui regesc Albert Huet.

Esenţiale rămîn trăsăturile următoare:

a) În toate este vorba de o *conspiraţie* împotriva principelui.

b) Nicăieri nu se menţionează renunţarea *voluntară* a lui Sigismund cuprins de panică şi conferind lui Baltazar titlul de guvernator general al Transilvaniei pînă la viitoarea lui alegere de principe al Transilvaniei.

c) Se cheltuieşte multă ingeniozitate pentru a transforma fuga sa spre Loreto într-o retragere tactică vădind sînge rece şi hotărîre. În textul lui Busto aflăm o formulă mai ciudată: s-a hotărît să părăsească ţara *ca un om căzut în deznădejde* (şi aceasta) *a fost fie dintr-o prefăcătorie, fie dintr-o bună judecată* (!)

d) Se invocă mai multe planuri puse la cale pentru asasinarea principelui: fie prin otravă, fie de mîna lui Baltazar Báthory. (În versiunea mai fantezistă din textul german redat în *Monumenta Comitialia Transylvaniae* este vorba şi de alt plan. Conjuraţii s-ar fi prefăcut de acord cu politica lui Sigismund şi ar fi pornit cu el contra turcilor, cu care prilej Ioan Bornemisza ar fi avut de gînd să-l ucidă pe principe

chiar în cortul său!). Acestea ar fi constituit o a doua conspirație justificînd măcelul care a urmat.

e) Se caută a se atribui un rol activ lui Sigismund, atît în retragerea sa tactică la Chioar (luînd cu el și tezaurul) cît și în scena arestării foștilor săi consilieri. În relatarea spaniolă (doc. 71) ca și în cea latină (doc. 72) el e arătat mai întîi glumind și rîzînd cu cei pe care îi osîndise în gînd și răspunzînd cu prezență de spirit la întrebarea mirată a lui Baltazar, care vedea că au intrat secuii în oraș. „Ce e de mirare? Doar sînt și ei catolici, și vin la biserică".

Sigismund se retrage în camera sa, declarînd că-l doare capul, și în acest timp pătrunde garda în sala unde se aflau consilierii și îi arestează cu brutalitate, dar nu fără concursul inimosului principe care dăduse semnalul convenit de la fereastra sa, și apoi de acolo ținea discursuri eroice, îmbărbătîndu-și vitejește ostașii să-și împlinească datoria.

f) În aceeași ordine de idei se insistă asupra discursului pe care l-a ținut principele la dieta, din iunie. În doc. 72 în care toate datele calendaristice sînt însă greșite, se dă și un rezumat al acestuia, subliniindu-se amenințările cu care se încheie.

g) „Conspiratorii" sînt făcuți direct răspunzători de înfrîngerea sîrbilor răsculați și de trecerea tătarilor.

S-ar părea deci că toate aceste descrieri au avut un îndreptar comun. Din compararea lor cu instrucțiunile lui Sigismund către Fabio Genga, trimis în grabă în septembrie la Roma și la principii italieni spre a-i informa și în primul rînd pe papă, de cele întîmplate și a cere ajutor (*Hurmuzaki*, III/2, pp. 387—390), se constată că descrierile sînt vădit superioare instrucțiunilor. Acest lucru este valabil mai ales în ce privește construcția logică întrucît punctele principale sînt aceleași, dar înfățișate pueril de Sigismund și răsucite ingenios de Carrillo.

În întreaga redactare a instrucțiunilor se observă o mare stîngăcie. Plecarea lui Sigismund ar fi fost provocată de „conspiratori" care l-au anunțat cu lacrimi false că va fi ucis la dieta din Turda chemată de el, și l-au îndemnat să nu mai aștepte. Înțelegînd perfidia, el a plecat totuși, pentru a-i înșela pe dușmani, dar a declarat îndată că nu renunță la principat. În felul acesta, el încerca să ascundă faptul real al renunțării sale. Nu lipsesc nici acuzațiile de pregătire a asasinării sale prin otravă, de trădare a sîrbilor răsculați, de călăuzire a tătarilor invadatori etc. de informare a turcilor din Timișoara. La acestea se adaugă 20 de capete de acuzare împotriva conjuraților extrase din mărturisirile lor (!), dintre care 16 îndreptate numai contra lui Baltazar. E sugestivă acuzația că el a apăsat greu asupra justiției și administrației Transilvaniei în multe chipuri, îngăduind „*stupri, adulterii, assassinamente di strada*", baterea de bani falsi în castelele lor (!) A uneltit cu boierii din Moldova să-l scoată pe domn (Aron) pentru că ținea cu creștinii, și să aleagă altul plăcut turcilor... etc. Spre deosebire de relațiile amintite, care acordă o atenție constantă arestărilor și execuțiilor, instrucțiunile se feresc de acest subiect. Arătarea modului cum au decurs ele e lăsată pe seama lui Fabio, spre a fi făcută într-o comunicare verbală. Despre execuții se pretinde că au fost precedate de legiuita judecată și sentință! În realitate ele au fost încuviințate *post factum* prin votul dietei din aprilie 1595. În instrucțiuni se afirmă că în afară de primii cinci „rebeli", ceilalți împreună cu Baltazar au fost lăsați în viață „pentru

a fi pedepsiţi după lege la vremea potrivită... şi pentru ca papa să poată cunoaşte mai bine adevărul... în afară de faptul că nu se cade a se face o execuţie publică cu cei din sîngele principelui, şi totodată şi din consideraţie pentru ilustrisimul cardinal, fratele aceluia, măcar că Ştefan Báthory a uneltit contra principelui conform celor mărturisite de rebeli..."

Faptul că Baltazar e declarat încă în viaţă ar indica o dată anterioară zilei de 13 septembrie. Dar din corespondenţa de la Roma (Veress, *Carrillo*, *I*, p. 90) rezultă că pînă la 19 noiembrie Fabio nu sosise încă la Roma. La 24 septembrie este la Viena unde vine Carrillo de la Praga ca să-l întîlnească. Aşadar, plecarea sa a putut totuşi să fie posterioară uciderii lui Baltazar smulsă lui Sigismund de către stăruinţele lui Bocskay şi Gezti (după Szamosközi, IV, p. 43, citat de László Szilas, *op. cit.*, p. 75). Acest fapt nou, departe de a impune emisarului principelui o mare grabă de a ajunge la Roma, părea dimpotrivă să-i ofere motive valabile de zăbavă. Nu era nici un zor de a veni prea devreme cu asemenea veste. Instrucţiunile au putut rămîne neschimbate cu privire la menţionarea rămînerii în viaţă a lui Baltazar. Dar poate că acum au fos aruncate la iuţeală şi în dezordine toate capetele de acuzare care trebuiau să justifice înlăturarea lui. La Roma se aşteptau cu înfrigurare informaţii din Transilvania şi se primeau plîngerile indignate ale cardinalului Báthory. Abia după această perioadă de tăcere încep să apară ecouri despre cele întîmplate.

În decembrie Carrillo se plînge papii că Fabio Genga răspîndeşte zvonul că el ar fi inspirat măsurile lui Sigismund împotriva „conspiratorilor". Aceasta era de altminteri părerea multora, şi în special a cardinalului Báthory. Poate de aceea a dat Carrillo la lumină relatarea sa în limba spaniolă împărţită în două perioade pentru a accentua absenţa sa din Transilvania în perioada a doua. Relatarea lui Carrillo era foarte necesară pentru o prezentare coerentă şi logică a aşa-zisei „conspiraţii". El nu foloseşte din instrucţiunile lui Genga, pe care le-a copiat negreşit la Viena, decît acele puncte care îngăduie o reconstituire liniară a faptelor în sensul voit. După acelaşi model vor fi construite apoi şi celelalte scrieri similare, compuse în afara Transilvaniei. Spre deosebire de acestea, textul lui Busto are altă filiaţie şi un alt caracter. Numai o parte este consacrată „conspiraţiei", restul fiind o descriere istorico-geografică a Transilvaniei. Dar chiar şi partea privind conspiraţia este fracţionată în bucăţi care nu respectă vreo ordine cronologică. Se observă un fel de bîjbîială. Autorul nu are nici un model la îndemînă, ci doar datele oferite de versiunea oficială concretizată în instrucţiunile către Fabio Genga. Aşa-zisa „scrisoare" a lui Busto este o improvizaţie socotită poate necesară de Simon Genga, fratele lui Fabio, care, dîndu-şi seama de impresia produsă de textul nefericit al instrucţiunilor, a simţit nevoia unor versiuni mai coerente. Totodată Fabio Genga încercase tot în septembrie—octombrie 1594 să lege relaţii de afaceri cu eventuali cumpărători sau exploratori ai bogăţiilor Transilvaniei. Caracterul oarecum nefinisat al textului ne-ar sugera faptul că el ar fi fost scris înainte de 21 ianuarie 1595, dată declarată a aşa-zisei „scrisori". Poate că această dată este cea a punerei ei în circulaţie în Italia deoarece se adresa italienilor. Dar spre deosebire de relaţiile publicate în Veress, *Documente*, IV, analizate de noi mai sus, documentul fusese scris în Transilvania, este drept că din inspiraţie sau cu concursul italianului Simon Genga, şi poate al brescianului Busto. Interesul lui constă în faptul că reprezintă o fază intermediară între instrucţiunile haotice către Fabio şi relaţia logică a lui Carrillo.

ALFONSO VISCONTI

(cca. 1550—1608)

Alfonso Visconti este primul nunţiu apostolic acreditat oficial pe lîngă Sigismund Báthory după aderarea făţişă a acestuia la Liga creştină. Rolul său nu încetează decît o dată cu prima renunţare a principelui Transilvaniei, în aprilie 1598. Coborîtor din ilustra familie a foştilor stăpîni ai Milanului, el s-a dedicat de la început carierei ecleziastice. După terminarea studiilor universitare în 1574 şi un stagiu în colegiul jurisconsulţilor din Milan, intră în slujba Vaticanului, primind însărcinările cele mai variate, atît de natură birocratică şi administrativă, cît şi politică şi diplomatică. Însărcinările sale alternează. Este trimis ca nunţiu la curtea din Turin (1581) şi apoi în calitate de colector în Portugalia. Este prefect al conclavului în 1585. În anii 1589—1591 e trimis la Praga ca nunţiu apostolic pe lîngă împăratul Rudolf al II-lea. La înapoiere e răsplătit apoi cu înălţarea la episcopia de Cervia. Numit preşedinte al provinciei Romagna (1591), el dovedeşte o energie deosebită stîrpind bandele de tîlhari care bîntuiau tot ţinutul roman. Misiunea sa în Transilvania avea să aibă un caracter cu totul excepţional. După măcelul de la Cluj, Sigismund înspăimîntat îşi căuta un sprijin la papă, căruia îi promitea solemn că

va porni război contra turcilor de cum va fi liberat de teama unor uneltiri din Polonia (unde se refugiase Ştefan Báthory, pe lîngă fratele său, cardinalul Andrei). Pe lîngă ajutorul militar şi financiar pe care îl solicita pentru intrarea în acţiune, el mai cerea şi un ajutor moral. Cerea să i se trimită drept nunţiu un călăuzitor şi sfătuitor care să fie nedeslipit de lîngă el, deoarece el nu ar fi avut pe nimeni.

Alegerea lui Visconti a fost determinată în parte de experienţa cîştigată în timpul nunţiaturii la Praga, în parte de spiritul hotărît dovedit în cîrmuirea provinciei Romagna. Dar trimiterea lui s-a făcut cu mare zăbavă. El însuşi ar fi preferat să aştepte numirea sa ca arhiepiscop de Milan. Au fost întocmite trei rînduri de instrucţiuni. I se indicau persoanele care îi vor da concursul, iezuiţii A. Carrillo şi V. Ladó, fraţii Genga eventual şi Ştefan Josica, Cristofor Kereszturi, şi fostul educator al lui Sigismund, iezuitul Leleszi retras la Loreto, pe care l-ar fi putut lua cu sine, dar apoi s-a renunţat la el ca să nu-l supere prin aceasta pe Carrillo etc. În sfîrşit, după ce primeşte şi al treilea rînd de instrucţiuni porneşte din Roma la 12 februarie 1595, trecînd pe la marele duce de Toscana, membru important al Ligii creştine, şi apoi pe la curţile de la Praga şi Cracovia. Trebuia intervenit la împărat pentru accelerarea trimiterii ajutoarelor făgăduite, ţinute în loc de zăbava tradiţională a miniştrilor habsburgici la care se mai adăuga şi oarecare rea-voinţă faţă de garantarea independenţei Transilvaniei prin recentul tratat de la Praga. În Polonia trebuia, după instrucţiunile papii, găsită o modalitate de împăcare a lui Sigismund cu cardinalul Báthory, fratele lui Baltazar, executat în taină în închisoare în septembrie 1594. Ca în 1592, cînd înţelegerea dintre trimisul papii, monseniorul Amalteo şi Carrillo a determinat destinderea dintre principe şi Báthoreşti, se puneau tot astfel şi acum mari speranţe pe acţiunea nunţiului din Polonia Malaspina pe lîngă cardinalul Báthory, o acţiune paralelă avînd a fi exercitată din partea lui Carrillo pe lîngă Sigismund la Alba Iulia. Dar la venirea sa la Cracovia Visconti nu-l găseşte pe cardinal şi este obligat să-l aştepte cam mult. Cînd în sfîrşit are loc întîlnirea, ea nu oferă perspective pozitive. Cardinalul se arată pornit, intransigent, gata la orice. Îi citeşte lui Visconti propria scrisoare a lui Sigismund prin care acesta declarase în iulie 1594 că renunţă la Transilvania cedînd-o de bunăvoie lui Baltazar, şi îi dă şi o copie secretă după acea scrisoare înfăţişată de curînd de el şi în dieta polonă. Era dovada cea mai clară a inexistenţei aşa-zisei conspiraţii, născocită pentru a ascunde acel „*mancamento di animo*" din partea principelui. Fără prea mari speranţe Visconti intervine pînă şi la rege pentru a opri acţiunea cardinalului, urmînd ca papa să hotărască un compromis care să dea satisfacţie ambelor părţi. Demersul următor al lui Visconti în această chestiune trebuia încercat de el chiar la Alba Iulia, discutînd deschis cu Sigismund toate punctele conflictului. Dar cînd soseşte în sfîrşit la Alba Iulia, la 16 mai, găseşte o situaţie neaşteptată. Dieta Transilvaniei dăduse în preajma venirii nunţiului un decret încuviinţînd execuţiile şi confiscările din anul precedent, efectuate împotriva „conspiratorilor" cărora le asocia acum şi pe cardinal, declarat rebel şi lipsit de toate bunurile sale. Era răspunsul lui Sigismund la declaraţiile cardinalului Báthory în dieta polonă. Îndată după aceea, cuprins de panică, Sigismund trimite la papa să-i ceară ajutor.

Prin temperamentul său totodată repezit şi şovăitor, principele recurgea de cele mai multe ori la procedeul faptului împlinit, de care se înfricoşa apoi el însuşi alergînd la alţii

pentru sprijin. Pînă la venirea nunţiului fuseseră lichidate toate problemele mai însemnate. Delegaţii din Ţara Românească fuseseră siliţi să încuviinţeze „capitolele“ ce le fuseseră aduse gata elaborate. Domnul Moldovei Aron fusese capturat din ordin de către propria sa gardă de unguri şi dus prizonier în Transilvania mai întîi la Sibiu, de unde va fi transportat la Alba Iulia şi la Vinţul de Jos, unde va şi muri pînă în doi ani.

Nunţiul se mulţumeşte să înregistreze aceste fapte, subliniind îndeosebi amănuntul important că principele foloseşte titlul celor două principate în titulatura sa din documente. Reproduce în treacăt motivele date de Sigismund şi pentru înlăturarea lui Aron şi pentru păstrarea pe seama sa a judecăţilor capitale. Mai importantă i se pare însă prezenţa la curte a unui ceauş turc, venit cu oferte către principe, tocmai într-un moment cînd amînarea sosirii arhiducesei trezea mari bănuieli şi nemulţumiri, unele din ele îndreptate contra lui Carrillo, cel care încheiase tratatul de la Praga. De aceea găseşte cu cale să amîne şi el discuţia cu Sigismund în privinţa cardinalului Báthory pînă după plecarea ceauşului (scrisoare din 18 mai). La bănuielile lui Sigismund se mai adăuga şi teama unei agresiuni turceşti. Nunţiul căuta să-i ofere perspectiva liniştitoare a venirii în Transilvania a generalului apostolic Giovan-Francesco Aldobrandini cu trupele sale aflate în Ungaria superioară. Ele ar putea fi ţinute şi pe iarnă, încercînd şi incursiuni în Bulgaria de cum ar îngheţa Dunărea (scrisoare din 25 mai). Nu mai e oportună discutarea chestiunii cardinalului. Principele e atît de înfuriat contra lui încît se schimbă la faţă cînd se vorbeşte de cardinal. Nunţiul îi recomandă colegului Malaspina să atragă atenţia cardinalului să nu-i mai trimită scrisori prin servitorii lui (uşor de recunoscut) pentru a nu trezi bănuielile lui Sigismund (scrisoare din 26 mai). Climatul de incertitudine se intensifică. Sosesc ştiri din Ţara Românească despre pregătirile turcilor — ei fac trei poduri la Belgrad, Vidin şi Nicopole. Şi-a mai anunţat sosirea şi un alt ceauş trimes chiar de sultan. Principele i-a expediat salvconductul cerut. Ajutoarele împăratului zăbovesc. Singura speranţă o constituie perspectiva venirii generalului Aldobrandini (scrisoarea din 10 iunie). Dar curînd se luminează orizontul. Turcii sînt foarte slăbiţi. Podurile se fac doar de ochii lumii. Venirea ceauşului al doilea ar fi o dovadă de slăbiciune. Principele trimete ostaşi împreună cu patru tunuri în Ţara Românească spre Dunăre, unde ar fi să încerce turcii trecerea. Cînd vor sosi ajutoarele imperiale va trece chiar el în Bulgaria unde se vor răscula creştinii! O singură teamă îl chinuie — un eventual atac al tătarilor asupra Moldovei. Se şopteşte că nu numai că polonii nu vor da vreun ajutor contra tătarilor, dar chiar oastea polonă ar fi să intre cu gînduri rele în Moldova (scrisoare din 13 iunie). Succesele unei incursiuni creştine la Nicopole şi ale luptelor cu turcii din raiaua Dunării de jos, vestea sosirii iminente a arhiducesei, oferta a 3 000 de cazaci de a intra în slujba lui Sigismund, aduc oarecare înviorare mergînd pînă la inconştienţă. Principele vrea să pornească şi el incognito în suita nunţiului cînd va pleca acesta în întîmpinarea arhiducesei la Caşovia ţinînd mult să ia contact cu arhiducele Maximilian spre a se sfătui cu el (scrisoarea din 3 iulie). El trebuie însă să renunţe la această fantezie. Sosind în sfîrşit arhiducesa, nunţiul oficiază slujba căsătoriei, iar Carrillo ţine mirilor o alocuţiune latină mult admirată.

După terminarea festivităţilor şi escortarea solemnă la plecare a arhiducesei-mame — care se ducea la Cracovia să-şi vadă cealaltă fiică, regina Poloniei, cu care prilej spera

Sigismund să obţină concursul binevoitor al regelui contra ameninţărilor eventuale asupra Moldovei — apoi petrecerea noii principese pînă la castelul de la Gherla unde avea să aştepte sfîrşitul expediţiei, se pune în sfîrşit în mişcare la 27 august oastea destinată operaţiilor în Ţara Românească. Chiar a doua zi — la 28 august — soseşte în tabăra de la Sebeşul săsesc vestea luptei de la Călugăreni. Lipsind din tabără Simon Genga, nunţiul e rugat de principe să comunice el la Praga şi Roma buletinul despre operaţiile „oastei alteţei sale" fără vreo menţiune specială a domnului (scrisoare din 28 august). Dar Sigismund nu se grăbea să meargă contra lui Sinan. La 13 septembrie mai era la Braşov tot aşteptînd venirea raiterilor făgăduiţi de imperiali. Acolo află de lovitura lui Zamoyski în Moldova şi îndată după aceea de pretinsul succes al lui Ştefan Răzvan.

De la începutul lunii octombrie nunţiul va redacta dările de seamă despre compunerea oştii lui Sigismun şi despre mişcările ei, avînd grijă să-l laude necontenit pe principe, care citea o parte măcar din textele expediate, nunţiul mai reuşind totuşi să strecoare şi unele necenzurate. Un procedeu cu care se împăca mai greu consta în oprirea trimeterii curierului pănă la înregistrarea unor succese avînd a fi trîmbiţate *urbi et orbi*. Pînă atunci puteau să aştepte dările de seamă şi informaţiile care se îngrămădeau în răstimp. În tot timpul campaniei, care a fost mai degrabă o plimbare, Visconti umbla în platoşă şi echipament ostăşesc, făcînd paradă de însuşirile sale marţiale, puse totuşi la grea încercare de nepriceperea celor ce aveau conducerea armatei. Desele alarme fără rost, oboseala unor nopţi întregi de veghe nemişcată călare reuşiseră să scoată din sărite pe ostaşii italieni uimiţi de totala lipsă de organizare a taberei transilvănene. Se desenează pînă şi în rapoartele lui Visconti acel sentiment de neîncredere şi antipatie reciprocă dintre italieni şi unguri. Cu toată diplomaţia sa, nunţiul e silit să deplore graba excesivă a nobilimii de a pleca din Ţara Românească, manifestată uneori sub formele cele mai supărătoare pentru localnici: incendierea cetăţii Giurgiu, înecarea tunurilor pe care nu voiau sau nu puteau să le transporte din cauza noroaielor etc. Totodată subliniază reaua-voinţă a sfetnicilor principelui faţă de italieni, ridicînd piedici la proiectul schiţat mai înainte de a se oferi întreţinerea pe iarnă corpului de trupă al lui Giovan-Francesco Aldobrandini (îmbiat de nunţiu să vină) şi negăsind cu cale să reţină în slujba lui Sigismund pe Silvio Piccolomini. Ceva din constatările făcute răzbate în rapoartele sale, dar fără libertatea şi patima uneori nedreaptă a unui Pigafetta, de pildă. Cu toate laudele nunţiului, nulitatea militară a principelui se vădeşte la fiece pas. De aceea laudele se îndreaptă mai ales spre acţiuni manifestînd, în aparenţă cel puţin, o exemplară cucernicie faţă de biserica romană.

Plecarea precipitată din Ţara Românească, determinată de faptul că nobilii lui Sigismund nu mai voiau să audă de continuarea campaniei, a fost atribuită oficial pierderii unui număr mare de cai aparţinînd nobilimii transilvănene, datorită lipsei de furaj. În realitate ea era consecinţa dorinţei unanime de a încheia pace. Totuşi se mai discuta în ce parte avea să fie îndreptată oastea, spre vest contra cetăţii Timişoara, sau spre est contra noului domn al Moldovei pus abuziv de cancelarul Zamoyski. În cele din urmă s-a considerat că vremea era prea înaintată pentru o acţiune la Timişoara şi s-a slobozit armata precum şi cetele de secui care fuseseră amăgiţi cu făgăduiala restituirii vechilor lor privilegii, la care s-au opus nobilii din dietă, şi astfel secuimea devine o regiune explozivă accesibilă oricăror

subversiuni. Sigismund, care considera scoaterea lui Ştefan Răzvan ca un afront personal, voia să pornească el însuşi împotriva polonilor. Nunţiul abia l-a putut potoli şi convinge să renunţe la o participare personală. Dar nu l-a putut opri de a-i da domnului exilat o oaste cu care să-şi recucerească Moldova.

La 27 noiembrie pornea spre Moldova Ştefan Răzvan cu o oaste de 5 000 de oameni (mai tîrziu în scrisoarea din 25 decembrie cifra e redusă la 2 000). Nunţiul se arăta destul de liniştit, întrucît domnea convingerea că armata polonă s-ar fi retras din Moldova. Cum papa hotărîse să arbitreze el însuşi neînţelegerea dintre Polonia şi Transilvania (care era susţinută de împărat) şi să trimită un legat special la Praga şi la Cracovia, Visconti a propus că şi dacă Ştefan Răzvan ar reocupa Moldova, el totuşi să renunţe la ea lăsînd-o la hotărîrea papii! Care ar fi fost această hotărîre, nu e uşor de spus. Din corespondenţa lui Visconti cu cardinalul Cinzio Aldobrandini ar rezulta că papa ar fi înclinat pentru un compromis lăsînd Moldova în zona de influenţă a Poloniei, cu condiţia însă ca Moldova să nu mai fie înfeudată turciei sau tătarilor. Dar acest lucru nu ar fi fost posibil decît dacă Polonia însăşi ar fi intrat în Liga creştină, rupînd legăturile sale cu turcii. Moldova ar fi plătit astfel preţul aderării Poloniei la alianţa antiturcească. În situaţia existentă după instalarea lui Ieremia Movilă şi încheierea acordului său cu tătarii, aceştia se legaseră să nu atace Moldova, dar se subînţelegea că ei ar putea totuşi trece prin Moldova spre a ataca fie Transilvania, fie Ţara Românească! De la Roma veneau injoncţiuni precise lui Visconti să oprească orice acţiune a lui Ştefan Răzvan în Moldova. Fatalist, dar nu lipsit de optimism, Viconti răspundea la 5 decembrie că acum nu se mai putea schimba nimic.

Principele se înapoiase la Alba Iulia în ziua de duminică 3 decembrie. Venind în oraş, a descălecat chiar la uşa bisericii unde Visconti i-a ieşit în întîmpinare împreună cu arhiducesa, sosită cu două zile mai înainte. „Părintele Carrillo a ţinut o prea frumoasă cuvîntare latină. S-a cîntat liturghia şi apoi am fost de am prînzit cu alteţele lor, cu ambasadorul (marelui duce) de Toscana, cu domnul Bocskay şi cu trei alţi magnaţi mai însemnaţi ai ţării, stînd două ore la masă şi închinînd după obiceiul pămîntului...“ (Vezi în volum şi relaţia lui Don Cezar Viadana).

Două zile după aceea, Sigismund trimite în grabă un gentilom al său la Praga, cu o scrisoare către împărat, cerînd să fie primit cît de curînd, în credinţa că va putea discuta direct cu el şi chestiunea ajutoarelor şi cea a Moldovei, şi îl va putea întîlni şi pe generalul Giovan-Francesco Aldobrandini care se mai afla poate acolo. Sigismund îl roagă pe nunţiu să-l însoţească şi să-l ajute. El vrea însă să călătorească incognito ca simplu însoţitor al nunţiului. Dar pînă la plecare află de înfrîngerea şi capturarea lui Ştefan Răzvan. Doar mersul la Praga îl împiedică pe principe de a lua *qualche strana risolutione*.

Însă el nu-şi mărturisise tot gîndul, care era să ajungă în Italia. Nunţiul nu bănuia nimic. Doar Cosimo Capponi prinsese ceva din aceste intenţii şi se oferise chiar să-l însoţească (vezi relaţia sa în volumul de faţă), propunere respinsă de Sigismund spre a nu fi recunoscut în Italia unde prezenţa sa trebuia să rămînă secretă. Totuşi, în cursul şederii sale la Praga, pînă şi cancelaria papală aflase din zvon public de intenţia principelui de a merge la Roma, ceea ce părea cu totul imprudent şi neoportun cardinalului Aldobrandini, care

adăuga totuşi într-un post-scriptum confuz că bineînţeles dacă acesta ar persevera în gîndul său va fi bine primit de toţi.

Absenţa din Transilvania a lui Sigismund, care plecase însoţit de cancelarul Josica, pe lîngă prezenţa mai ştearsă acuma a lui Carrillo, se prelungise peste orice previziune. În Transilvania rămăsese ca regentă arhiducesa, fără alt sprijin la îndemînă decît un eventual apel la concursul lui Cristofor Teuffenbach, comandantul militar al Ungariei superioare, soluţie provizorie valabilă doar pentru un interval scurt şi o absenţă nedată în vileag. Dar principele pierduse contactul cu realitatea. Îmbolnăvirea sa de vărsat de vînt la Praga a fost urmată de o perioadă de recluziune pînă la dispariţia semnelor neestetice lăsate de boală, apoi de alta datorată şirului de festivităţi organizate în cinstea sa la curte. El îşi mai propunea să meargă şi la Graz la arhiducesa-mamă, şi poate chiar să se abată de acolo şi în Italia la marele duce de Toscana şi la papă! Cum la sosirea sa la Praga, el se afla încă sub impresia grozavă a evenimentelor din Moldova, s-a făcut totul atît din partea împăratului şi a miniştrilor săi, cît şi a reprezentanţilor papii pentru a-i reda încrederea în steaua sa, mit popularizat sub toate formele de linguşitorii săi. Împăratul îi asigura ajutoare militare (6 000 de raiteri) şi plata unor sume importante lunare din care trebuia să încaseze un semestru înainte de întoarcerea sa în Transilvania. Papa promitea subsidii însemnate şi poate chiar cooperarea corpului de trupe al generalului Giovan-Francesco Aldobrandini care fusese trimis în Ungaria superioară. Trecînd de la desnădejdea absolută la prezumţia cea mai naivă, Sigismund pretindea să i se cedeze şi guvernarea Ungariei superioare. Apoi deodată, pe neaşteptate, a cerut să-l vadă singur pe împărat căruia i-a declarat că îi cedează Transilvania în schimbul unei compensaţii. Nu s-a sfiit să-i ceară chiar Tirolul! Ulterior s-ar fi mulţumit şi cu ducatele sileziene. Ar fi primit orice pentru a scăpa de năluca primejdiilor din partea turcilor, dar mai ales din a tătarilor şi a Báthoreştilor. (În privinţa Moldovei Sigismund primise ideea unui arbitraj al papii.)

Visconti neaflînd de propunerea lui Sigismund făcută împăratului decît după aceea, se găsea exact în situaţia lui Carrillo după renunţarea din iulie 1954. Singura deosebire era că împăratul nu acceptase propunerea. La 4 martie Sigismund pleca din Praga încărcat de daruri ca şi sfetnicii săi şi cu toţii împreună cît se poate de mulţumiţi *(contentissimi)*. Dar în drum spre Viena, unde trebuia să încaseze sumele ordonanţate de împărat, îl ajung doi curieri cu veşti alarmante despre intenţiile agresive ale turcilor contra cetăţilor pierdute de ei în Ţara Românească: Giurgiu şi Brăila — şi în Banat: Lipova şi Inău, precum şi cu ştirea uneltirilor în secuime ale lui Ştefan Báthory care s-ar fi aflînd în Moldova. Alte informaţii indirecte semnalau trecerea cardinalului Báthory incognito spre Transilvania! Cuprins din nou de panică Sigismund ar fi dorit să nu se mai întoarcă în Transilvania, ci să rămînă pentru a continua discuţiile privitoare la schimbul propus de el. L-a rugat cu mari stăruinţe pe Visconti să trateze el această chestiune. Acesta însă a refuzat, intrucît germanii erau priviţi cu ură în Transilvania şi ar fi deci teamă de o eventuală răzvrătire, iar împăratul, avînd destule de făcut şi aşa, nu ar fi putut păstra Transilvania împotriva localnicilor şi împotriva turcilor totodată. În sfîrşit trebuia aflat şi ce gîndea papa. Un nou prilej de agitaţie era negăsirea la Viena a banilor făgăduiţi de împărat. Foarte surescitat principele ia de martor pe generalul pontifical Giovan-Francesco Aldobrandini, care îl întîmpină la

Viena şi căruia i se plînge de lipsa de ajutoare din partea împăratului precum şi a papii (!) Astfel şi în campania din Ţara Românească nu i-au venit din Germania decît 500 (!) de raiteri în loc de 2 000, cum fusese vorba, şi încă în octombrie, iar din Italia doar şaizeci de toscani. In schimb, turcii oferă să-i lase Transilvania, Ţara Românească şi Moldova, cerîndu-i doar să stea deoparte, fără a se amesteca în luptă: (vezi scrisoarea generalului Aldobrandini din 16 martie în Veress, *Documente*, V, pp. 19—22 şi cea a lui Visconti din 12 martie, *Relationes*, pp. 190—192, amîndouă adresate cardinalului Cinzio Aldobrandini.) Visconti ajuns la capătul răbdării mărturiseşte că dacă nu s-ar fi temut să-l nemulţumească pe papă nu s-ar mai înapoia acum în Transilvania, „căci (ca să vorbim liber acuma că pot să scriu de aici în siguranţă), principele nu este aşa cum îl cred cei din afară, şi dacă în Transilvania pot fi ascunse lipsurile lui", (la curtea cezaree însă se descoperă totul)... şi ce e mai rău e că nu are pe lîngă el un om de nădejde... şi cancelarul care e cel mai rău dintre toţi e şi cauza tuturor relelor".

Dar chiar scriind fără teama că textul său ar ajunge sub ochii lui Sigismund, se constată o mai mare rezervă în scrisoarea lui Visconti decît în cea a generalului Aldobrandini, deşi în aceasta sînt redate şi rezumate propriile judecăţi ale lui Visconti şi Carrillo asupra principelui. De pildă, cu privire la posibilitatea unei eventuale înţelegeri cu turcii, nunţiul o întrevede numai ca un act de desperare dacă Sigismund ar fi lipsit de ajutor, în vreme ce generalul Aldobrandini, reproducînd o informaţie dată tot de Visconti, arată că Sigismund oscila între două atitudini diametral opuse: refuzul categoric de a se înţelege cu turcii şi o părere contrară tot atît de categorică. Dar amîndoi sînt de acord, principele trebuie neapărat ajutat cu toată grija şi cît de urgent, căci altminteri e în stare să facă cu turcii orice fel de învoială care va duce pînă la urmă la pieirea sa şi totodată la dezastrul întregii Ungarii. Speranţa lui Visconti că un schimb de păreri al principelui cu generalul Aldobrandini, pe care dorise atît de mult să-l vadă, ar avea urmări bune, se izbeşte de supărarea lui Sigismund că acesta nu şi-a putut lua nici un angajament personal cu privire la un eventual concurs al armatei pontificale (care nu putea fi hotărît decît de papă), şi, în loc să mai rămînă o zi la Viena, hotărăşte brusc să meargă la Pojon (Bratislava) să se întîlnească cu arhiducii Mathia şi Maximilian. Visconti rămîne în urmă o zi pentru o consfătuire sinceră în trei, cu Carrillo care pleca a doua zi spre Graz, Roma şi Spania şi cu generalul pontifical care se reîntorcea şi el la Roma. Tot ce putea face spre a preveni noi complicaţii era să-l adjure cu toată tăria pe principe să nu pomenească nimic arhiducilor despre propunerea sa de renunţare.

După reîntoarcerea la Alba Iulia, rapoartele lui Visconti revin la stilul lor obişnuit, fără izbucniri de sinceritate. De mai multe ori se mulţumeşte să spună că va ţine ochii deschişi (în legătură cu eventualele negocieri tainice cu turcii). Se dau ştiri despre pregătirea unei acţiuni în Banat în ajutorul Lipovei asediate de turci. Sigismund se mulţumeşte numai să meargă la Deva, la zece leghe de punctul ameninţat, dar în mod mai mult informativ. Urma să fie mai întîi adunată oastea cu care îşi propunea apoi principele să despresoare oraşul. Pe planul intîi al preocupărilor sale erau banii făgăduiţi de papă şi care vor fi trimeşi de la Viena de către monseniorul Atilio Amalteo în două care solide, unul singur neputînd ajunge pentru suma de 60 de mii de florini în monedă de argint

polonă sau ungurească. Pe de altă parte, dispoziţia curiei papale faţă de Sigismund suferă oarecare temperări. După sacrificiile băneşti făcute în favoarea sa şi îndreptarea către el a contelui Anguisciola cu insignele de comandant militar victorios (bereta şi bastonul de comandament) pentru a-i ridica moralul, cancelaria papală găseşte că nu trebuie ca interesul unuia să primeze asupra intereselor Ligii. Aşadar, chestiunea Moldovei va fi tratată împreună cu alte chestiuni în litigiu între împărat şi republica polonă. Papa trimete succesiv doi legaţi, unul la Praga (episcopul de Caserta) celălalt la Cracovia (cardinalul Henric Caetani) pentru lichidarea conflictelor existente spre a pregăti aderarea Poloniei la Ligă. Curînd e invitat şi Sigismund să-şi trimită un secretar al său care va fi Lestar Gyulafi. Acţiunea lui Zamoyski în Moldova este acum înfăţişată într-o lumină nouă. Marele cancelar nu mai este acuzat pentru intervenţia sa în Moldova, ci dimpotrivă lăudat pentru prudenţa cu care a prevenit o năvălire catastrofală a tătarilor şi a turcilor. Sigismund este invitat să se împace cu el! Cît priveşte pe Bathoreşti, aşa-zisele lor uneltiri în secuime sînt pure născociri. Ei se aflau atunci în Prusia ocupaţi cu nunta lui Ştefan Bárthory şi nicidecum cu intrigi politice. De altminteri mişcările lor puteau fi confirmate şi de spionii curiei care le urmăreau cu mult interes. Venirea la Roma a cardinalului Andrei Báthory, chemat stăruitor de papă, nu ar fi posibilă decît dacă i s-ar putea da o sumă de bani... absolut necesară pe care curia nu ar avea de unde să o scoată. Se propune deci ca Sigismund, care a confiscat bunurile Bathoreştilor după aşa-zisa conspiraţie din 1594, precum şi ale cardinalului chiar prin decretul dietei din aprilie—mai 1595, să vîndă pe sub mînă cîte ceva din ele pentru a-i despăgubi întrucîtva (*Relationes*... p. 200). Se mai ridică o problemă sugerată chiar de Visconti. Aceea a relaţiilor viitoare cu domnul Moldovei, Ieremia Movilă, pentru care nunţiul pare să fi avut un interes deosebit. Legătura dintre Ieremia şi Transilvania, după înfrîngerea lui Ştefan Răzvan, s-a făcut mai întîi prin intermediul dubiosului Paolo Giorgi, căzut prizonier o dată cu Ştefan Răzvan. Bine tratat de domn cînd a aflat cine era, el a fost trimes înapoi ca sol al acestuia spre a negocia modalitatea restituirii prizonierilor şi a încheierii unei păci. Surprinde oarecum proclamarea amiciţiei dintre nunţiu şi acest ragusan, *(e homo da bene et amico meo)* care îşi dădea o mare importanţă, ca strateg şi se înfăţişa ca exponent al bulgarilor din Balcani, gata de răscoală, dar care în realitate umbla după căpătuială.

Faţă de Ieremia, Visconti preconiza altă bază de discuţii decît situaţia derizorie impusă lui Răzvan. Acest punct de vedere este aprobat şi de cardinalul Cinzio (4 mai 1596) doritor pe calea aceasta de o apropiere de Polonia. Dar curînd (22 iunie) cardinalul Cinzio se întreabă ce încredere se poate avea în Ieremia, adăugînd totuşi că manifestîndu-i încredere ar putea fi cîştigat pentru tabăra creştină, şi aşadar vor fi încuviinţate toate bunele oficii viitoare ale nunţiului, asemenea celor dintîi. Cînd vin la Sigismund pribegi din Moldova prin iulie—august 1596 să se plîngă de Ieremia, Visconti îl îndeamnă pe principe să nu se încreadă în el! (*Relationes*, p. 240). Cînd în decembrie (28 dec. 1596) cardinalul Cinzio e informat din Veneţia că Ieronimo Arsengo (care fusese la Roma cu scrisori către papă de la domnul Ieremia Movilă şi de la fratele acestuia, mitropolitul Gheorghe), are de gînd să-i spună domnului Moldovei că nu s-a ţinut seamă de el şi că papa nu a trimis nici o scrisoare de răspuns acestuia (şi nici fratelui său) pentru a nu-i da titlul de

domn al Moldovei în ciuda lui Sigismund, el se adresează îndată lui Visconti cu rugămintea ca acesta să neutralizeze spusele lui Arsengo dacă ele ar fi într-adevăr îndreptate contra curiei romane, arătînd că nu din lipsă de consideraţie pentru domn nu i s-a răspuns nici lui, nici fratelui său, ci din cauza unor informaţii defavorabile ale lui Arsengo şi a bănuielii că scrisoarea ar fi fost falsă (deşi cardinalul adaugă confidenţial că în realitate nu s-a răspuns pentru a nu-l jigni pe principele Transilvaniei). Visconti avea legături personale cu domnul Moldovei, căruia după propriile sale declaraţii i-a scris de mai multe ori cu încuviinţarea lui Sigismund, dîndu-i titlul de voievod al Moldovei, şi cu care era de altminteri într-o corespondenţă susţinută. La 2 februarie 1597 răspunzînd cererii cardinalului Cinzio din 28 decembrie, el pomeneşte acest fapt şi strecoară un fel de atestare în favoarea domnului care e „*homo sodo*“ (un om ponderat) devotat Sfîntului scaun şi nu acordă acestui călugăr importanţa pe care acesta o arată. Cît de dezinteresate erau aceste legături cu Ieremia nu se poate şti. Domnul era foarte bogat şi dispus să facă daruri strălucite cînd era nevoie. Iar despre oarecare tendinţă a nunţiului de a se lăsa îndulcit de asemenea atenţii mărturiseşte o afirmaţie a lui Mihai Viteazul reprodusă de Giovanni de'Marini Poli, nu ştim însă cu cîtă exactitate (vezi biografia acestuia în volumul de faţă). Fapt e că Ieremia ţinea contactul cu nunţiul şi-i trimitea informaţii adesea inexacte despre mişcările tătarilor.

Nu s-au păstrat din rapoartele lui Visconti decît o parte. Pentru anii 1596 şi 1597 apar lacune importante, ce pot fi completate întru cîtva, urmărind scrisorile de răspuns ale celor doi cardinali secretari, Cinzio şi Petru. Dar se pare că şi nunţiul trimitea acum rapoarte mult mai succinte, uneori simple informaţii despre turci sau tătari a căror ameninţare era constantă. Era prea mare contrastul dintre speranţele proclamate de cei din jurul papii care şi vedeau Timişoara cucerită de Sigismund şi toată Peninsula Balcanică în picioare şi realitatea tristă a Lipovei, asediată de turci şi lăsată fără ajutor două luni, pînă se eliberează singură. La Roma circulau zvonuri despre o pretinsă cucerire a Timişoarei în urma unei grele înfrîngeri a turcilor, fiind foarte probabil ecoul buletinelor fanteziste trimise de Simon Genga fratelui său Gianbattista la Roma (Veress, *Documente*, V, pp. 37—38, unde însă din greşeală adresantul e numit Fabio). În realitate, după un asalt nereuşit dat acestei cetăţi, principele s-a retras la 23 iunie la zvonul necontrolat al venirii de auxiliari (tătari). Nobilii au primit slobozire să se ducă să-şi adune recolta, urmînd să se înfăţişeze la Alba Iulia pe ziua de 25 iulie. Pînă atunci vor sosi desigur ajutoarele aşteptate (Veress, *Documente*, V, pp. 38—39, scrisoarea cancelarului Josica). Nunţiul, la 6 iulie, pomeneşte de chemarea secuilor, dar acordă mai multă atenţie demersului lui Hasan paşa beglerbegul Greciei, care îl asigura pe Sigismund de bunăvoinţa sultanului, dînd vina neînţelegerilor din trecut pe Sinan paşa, şi îl invita să facă pace, fără însă a specifica vreo condiţie anume (vezi textul scrisorii sale în *Hurmuzaki*, XII, pp. 274—275 cu data greşită a editorului „prin August“). Principele cu sfatul consiliului său răspunde că aşteaptă condiţiile, asigurîndu-l însă pe Visconti că face aceasta doar pentru a cîştiga timp şi a evita năvăliri din afară şi răscoala dinăuntru. Nobilimea declară că nu are de gînd să lupte în afara hotarelor pentru a-l face pe principe mai puternic (*Relationes*, p. 226). De altminteri nobilii erau nemulţumiţi de faptul că nu fuseseră despăgubiţi de pierderea cailor lor în campania din Ţara Românească (Veress, *Documente*, V, p. 35). La rîndul său Mihai Viteazul comu-

nică scrisoarea primită de el cu oferte de împăcare din partea marelui vizir Ibrahim care cere să fie întrebat de îndată şi Sigismund dacă vrea să facă pace. I s-ar recunoaşte vechile hotare din vremea reginei Isabella, restituindu-i-se deci Timişoara, regiunea Gyula şi Cenadul. Din Moldova se află că domnul împreună cu tătarii vor să vină să-l instaleze în Ţara Românească pe Simion Movilă. Aşadar Sigismund şi Mihai Viteazul vor purta tratative cu turcii, dar numai pentru a cîştiga timp, declaraţie făcută de principe şi contelui Anguisciola venit să-i aducă insignele de comandant tocmai în momentul retragerii din faţa Timişoarei. Tot timpul cît a rămas pe lîngă Sigismund, acesta i s-a plîns de lipsa de ajutor din partea împăratului (*Relationes*, pp. 225—227). Ceva mai înainte de demersul lui Hassan, nunţiul adresase oficial principelui şi consiliului său cinci întrebări în legătură cu o eventuală venire a generalului pontifical Giovan-Francesco Aldobrandini. (*Relationes*, pp. 229—231, text datat de editor din *iulie 1596*). Răspunsul dat de principe şi de consiliu are un ton destul de semnificativ. Generalul nu va putea recruta în Transilvania nici un fel de soldaţi nici pedestraşi nici călăreţi (întrebarea pusă se referea la 6 000 de călăreţi). Ajutorul aşteptat de la papă va trebui să constea *în bani*. Dacă ar vrea să vină generalul cu vreo 3 000 de pedestraşi şi 1 000 de călăreţi va fi primit cu mare mulţumire. Se va bucura de aceeaşi aprovizionare în alimente ca restul taberei. Artileria este suficientă. Nu e nevoie de bărci pentru poduri, căci nu va fi vorba în anul acesta de a se încerca o trecere în Bulgaria. Dimpotrivă, duşmanul va încerca el să treacă încoace. Nu poate fi schiţat un plan de acţiune neştiindu-se unde ar fi să atace duşmanul care e foarte numeros: beglerbegul Hassan în Bulgaria, Giafer paşa cu 30 000 (!) de tătari la Belgrad, de unde se îndreaptă spre Timişoara. Sultanul însuşi a plecat din Constantinopol pentru a lua parte la campanie. Va trebui păzit şi hotarul dinspre Moldova, întrucît Polonia nu şi-a luat obligaţia de a impiedica trecerea tătarilor. Ţara e secătuită de bani — ajutoarele făgăduite zăbovesc. Dacă ar fi fost la îndemînă banii făgăduiţi de împărat şi de papă s-ar fi şi atacat inamicul care a trecut Dunărea şi nu ar fi fost lăsat să se întărească. Principele a intrat în acest război, bizuindu-se absolut pe ajutoarele băneşti făgăduite de papă.

Este limpede că întrebările puse de Visconti îi fuseseră trimise gata formulate de la Roma, unde se credea că Sigismund merge din victorie în victorie şi că ar fi nevoie de bărci pentru podurile necesare trecerii Dunării în vederea unei ofensive în Balcani. O dată cu Anguisciola pleca şi Fabio Genga la Roma ca trimis personal al lui Sigismund, ceea ce ar indica poate din partea acestuia intenţia de a-şi asigura comunicări directe care nu ar mai trece pe sub ochii nunţiului. (Într-o notă din *Relationes*, p. 247, n. 1 editorul presupune greşit că Fabio ar fi unul şi acelaşi cu agentul personal al lui Visconti, trimis cu o justificare preventivă a acestuia împotriva unor pîri neprecizate în text.)

Poziţia nunţiului era tot mai grea. De la cardinalul Caetani din Polonia soseau veşti rele. Chiar dacă această ţară ar adera la Ligă, tot nu ar putea să stăvilească năvălirile tătarilor din cauza configuraţiei terenului său lipsit de obstacole naturale. Urma ca Transilvania să-şi apere ea însăşi trecătorile (*Relationes*, p. 242). Se ofereau ca încurajare prorocirile de la Veneţia interpretînd apariţia recentă a unei comete ca semn al morţii iminente a sultanului şi al viitoarei stăpîniri a lui Sigismund asupra Constantinopolului (*ibidem*, p. 247). Dar acelaşi Caetani reuşeşte să determine oarecare destindere cu car-

dinalul Báthory care roagă la 7 septembrie să fie lăsată bătrîna sa mamă (care în execuțiile de la Cluj, din 1594, își pierduse soțul Ioan Iffiu și îndată după aceea fiul, Baltazar) să vină la el în Prusia ca să-l vadă, după care să se întoarcă în Transilvania (*ibidem*, p. 248).

Trei luni după aceea, se va propune o învoială în scris. Bathoreștii nu vor unelti împotriva principelui, și acesta îi va despăgubi de confiscările făcute și va revoca sentința care îi declara trădători. Inspiratorul acestei soluții de compromis avea să fie nunțiul Malaspina (*ibidem*, p. 271 din 27 ianuarie 1597).

O lacună importantă din corespondența lui Visconti se așterne pe un interval destul de lung, cuprins între 6 iulie 1596 și 12 ianuarie 1597. Lipsesc deci informații sau judecăți asupra unor inițiative de un mare interes, cum sînt: trimiterea neașteptată a lui Carrillo la Praga, Graz și Roma pentru a trata desfacerea căsătoriei și renunțarea la principat a lui Sigismund (vezi biografia lui Carrillo în volumul de față), participarea principelui cu o oaste de 16 000 de oameni, după unele izvoare doar 6 000, sub comandă proprie, la luptă cu turcii conduși chiar de sultan și care s-a soldat cu înfrîngerea dezastruoasă din 26 octombrie de la Mezőkeresztes, la care a asistat și Visconti, în sfîrșit chemarea lui Mihai Viteazul la Alba Iulia în decembrie 1596.

(Pentru purtarea lui Sigismund în acea luptă, vezi judecata solului spaniol Don Guillem de Santa Clemente la A. Randa, *Pro republica Christiana*, pp. 143—144.)

O scurtă comunicare a lui Visconti din 26 noiembrie către arhiducele Maximilian se referă la tratative pornite de Sigismund cu turcii, cu știința împăratului și în limitele încuviințate de acesta după afirmația principelui și a consilierilor săi (*Relationes*, p. 265). Din scrisoarea lui Hassan pașa din 7 ianuarie, din Belgrad, rezultă că Sigismund a intrat în legătură cu acesta apelînd la mijlocirea lui Mihai Viteazul (Veress, *Documente*, V, pp. 52—56). Urma să se trimită la el un ceauș al sultanului.

Dările de seamă obișnuite își reiau firul la 12 ianuarie. Principele care trebuia să plece la 6 ianuarie la Praga pentru a primi ordinul Lînei de aur conferit de Filip al II-lea și a discuta serios chestiunea ajutoarelor imperiale și a planului de acțiune pe acel an — cel puțin acestea erau motivele aparente ale călătoriei sale — și-a amînat plecarea așteptînd zadarnic venirea ceaușilor pînă la 12 ianuarie, cînd pornește la drum.

Un amănunt revelator al lipsei de încredere a lui Visconti în principe e cuprins în însemnarea din scrisoarea trimisă de el la 2 februarie în drum spre Praga, în care arată că ultima sumă de bani primită din partea papii a fost lăsată de el în păstrare la Cașovia fără a mai pomeni de ea principelui, deoarece a socotit că nu era cu adevărat nevoie de acei bani.

De astă dată Sigismund nu mai călătorește incognito, ci escortat de 140 de însoțitori. Cu unele deosebiri de amănunt, este o reeditare fidelă a încercării din anul precedent. Aproape de Praga la Böhmischbrod este întîmpinat de Carlo Magno la 13 februarie cu o invitație din partea arhiducelui Maximilian să-l aștepte acolo, unde acesta sosește într-adevăr a doua zi. Urmează lungi discuții în patru ochi, fiecare de cîte cinci ore, în cursul celor două zile (14 și 15) și mari dovezi de afecțiune și familiaritate cu prilejul meselor luate împreună. Principele îi comunică apoi nunțiului că împăratul l-ar fi

întrebat pe Maximilian dacă ar fi dispus „să accepte principatul și soția" și după răspunsul afirmativ al acestuia nu a mai adăugat nimic. Principele s-a declarat de acord cu Maximilian. Urma să hotărască definitiv împăratul. La rîndul său, Maximilian îi destăinuiește lui Visconti că împăratul și miniștrii săi ar fi destul de încurcați, întrucît obținerea Transilvaniei ar spori mult sorții arhiducelui Maximilian la succesiunea coroanelor Ungariei și Boemiei și chiar la alegerea imperială în detrimentul arhiducelui Mathia și că împăratul va căuta să-l abată pe Sigismund de la gîndul renunțării, căci miniștri săi nu sînt convinși că lucrurile ar fi chiar atît de desperate, cum arăta Carrillo. Visconti însă declară cardinalului Cinzio că situația e încă și mai rea, și că nici nu se pot reda prin scris pornirile pătimașe care pun stăpînire pe sufletul principelui. Această infirmitate arătată de nunțiu în stare incipientă în anul precedent a tot sporit mereu. Nunțiul își propune să stăruie la împărat pentru acordarea de ajutoare militare importante și pentru strămutarea operațiilor cu turcii dincolo de Tisa, punînd la adăpost Transilvania, reușind astfel să-l îmbie pe Sigismund să o mai ducă înainte măcar un an, fără a-i răpi totuși speranța într-o împlinire a dorinței sale la momentul oportun. Părerea militarilor și dregătorilor transilvăneni ar fi să se îndrepte efortul principal spre cucerirea Timișoarei. Pornind de aici și folosind acțiunea domnului Țării Românești și ridicarea simultană a bulgarilor, care atît așteaptă, s-ar pregăti condițiile unei eliberări a întregii Ungarii cisdanubiene (*ibidem*, pp. 274—276). Rapoartele confidențiale următoare (din 22 și 24 februarie și apoi din 3 martie) redau în modul cel mai viu atitudinea neschimbată a lui Sigismund (repetînd cu sînge rece că dacă împăratul nu va primi Transilvania, el va fi constrîns să facă pace cu turcii), cea destul de enigmatică a împăratului și a miniștrilor săi, și propriile sale sforțări pentru a împiedica primirea renunțării. El înfățișează împăratului adevăratele motive ale lui Sigismund; o înclinare înnăscută de a fugi de eforturi, o stare de nemulțumire creată de insuccesul căsătoriei contractate, o teamă de a nu fi ajutat îndeajuns și de a cădea împreună cu țara pradă turcilor. Totodată el indica și măsurile cele mai potrivite: îndepărtarea temporară a arhiducesei sub cuvîntul primejdiilor amenințînd Transilvania și darea de ajutoare militare serioase, precum și strămutarea operațiilor principale mai departe de Transilvania. Este interesantă și aprecierea rolului lui Josica în această chestiune „Cancelarul se gîndește la interesul său de moment. A smuls de la principe atîtea castele și moșii, că e lucru de mirare, și în urmă de tot și castelul, și posesiunea foarte însemnată a Vințului în cazul că reușește chestiunea renunțării. Așadar ajung să cred că el dorește un alt stăpîn mai statornic din fire, temîndu-se ca principele, cu aceeași ușurință cu care i-a dăruit atîtea lucruri fără nici un motiv, să nu aibă într-o zi capriciul de a-i relua totul și pe deasupra, și viața; și de aceea cred eu că dorește această schimbare, căci în ceea ce îl privește pe el nu pot crede că ar aspira la ceva". Sigismund rezistă la toate asalturile combinate, sfătuindu-se doar cu Josica. Totul părea terminat, cînd deodată intervine o schimbare neașteptată. Sigismund consimte să lase chestiunea nerezolvată și să se întoarcă în Transilvania. Visconti îl însoțește pentru a fi de față la dieta transilvăneană ce trebuia să se țină la 27 aprilie. S-ar părea că motivul acestei schimbări ar fi cel

indicat de ministrul Rumpf: „Toate spusele și dorințele sale tindeau la aceasta: el nu voia să se afle în același loc în care se află strălucita principesă și ca nici ea să nu fie acolo unde ar fi el. Cum a înțeles că s-ar putea ca principesa să plece într-o călătorie spre luminăția voastră (Rumpf se adresează arhiducesei-mame, la Graz) deodată nu numai că nu i-a mai fost atîta silă de Transilvania, ba chiar ideea de a o părăsi sub propriile sale condiții i-a fost atît de nesuferită, încît nu ne putem mira îndeajuns" (László Szilas, *op. cit.*, p. 95). Dar expedientul adoptat de a se renunța deocamdată la desfacerea căsătoriei s-a dovedit efemer. Reîntors în Transilvania, Sigismund în prada unor sentimente contradictorii află oarecare liniște în purtarea tratativelor cu turcii, în care timp se simțea la adăpostul amenințărilor din partea lor. Dar îndrumările repetate să nu se încreadă în ei și în promisiunile lor trezesc vechea sa panică. De aceea în mai îi scrie lui Carrillo să reia negocierile pentru desfacerea căsătoriei și renunțarea la principat, întrucît este ferm hotărît să îmbrățișeze starea ecleziastică. Două sînt motivele principale pe care le invocă. Dacă împăratul va face pace cu turcii, după cum sînt semne, aceștia se vor răzbuna contra lui și a Transilvaniei, chiar dacă ar fi cuprins și el în tratatul încheiat între ei. În chestiunea Moldovei el nu vrea și nu poate să cedeze și de aceea neînțelegerile dintre Transilvania și Polonia nu vor putea fi potolite cît va rămîne el în țară (Veress, *Carrillo*, I, pp. 629—631).

Nunțiul înregistrează diferite dovezi de inconsecvență și inconștiență ale lui Sigismund dar nu vrea totuși să recunoască realitatea că, de fapt, se mergea spre pace (p. 290, scrisoare din 20 iunie). El nu împărtășea părerea curții de la Praga, menționată de nunțiul Speciano, că principele ar înclina spre pace, chiar ajutat fiind, și răspunde fără entuziasm cardinalului Cinzio: „Cînd se va ivi prilejul, *pe care încă nu îl văd*, de a-l abate de la pace, voi face acest lucru (așa cum porunciți), astfel că stăpînul nostru (papa) să nu fie obligat de <a da> alte ajutoare. Din ajutoarele împăratului (6 000 de călăreți și 4 000 de pedestrași) se porniseră să vină doar 1 500 de raiteri. Dar veștile erau totuși liniștitoare. Sultanul nu va veni la oaste, hanul tătarilor nu va fi în situație de a ieși din țara sa.

Două puncte interesau în mod particular politica papală: satisfacerea Poloniei prin renunțarea lui Sigismund la pretențiile sale asupra Moldovei, și problema Bathoreștilor. Amîndouă sînt atinse în scrisorile lui Visconti din 20 iunie. La 19 iunie a venit din Moldova provincialul pentru Orient al franciscanilor, Giovanni Battista di Leo, cu scrisori de acreditare ale domnului către nunțiu, spunînd din gură că domnul Ieremia e gata, de cum va fi de acord principele Transilvaniei, să încredințeze această pricină hotărîrii papii. Sigismund destul de indispus indică drept arbitri pe lîngă papă și pe împărat, adăugînd că speră în curînd să scape de acestea și de alte griji (*Relationes*, pp. 291—292, nr. 215 din 20 iunie). O chestiune mult mai spinoasă este aceea a Bathoreștilor. De aceea, deși bolnav, nunțiul se silește să scrie cu mîna sa proprie răspunsul la recomandarea făcută de cardinalul Cinzio într-un P.S. scris și el de asemenea de mîna proprie a acestuia. Nunțiul cu abilitate a introdus subiectul Bathoreștilor, aducînd vorba despre castelul și posesiunea Șimleu, leagănul ramurii „de Somlyo" a familiei, dar

fără prea mare succes. Sigismund declară că va ceda aceste bunuri împăratului care va putea da în schimb Bathoreştilor alte posesiuni în Ungaria superioară.

Dar cum la Praga el hotărîse să o dea altor rude din neamul Báthory — lucrul i se părea lui Visconti destul de nesigur. Cît despre dorinţa Bathoreştilor de a obţine ei principatul, posibilitate privită pare-se cu oarecare favoare de papă, nunţiul se referă la alte discuţii anterioare îndreptate în mai multe rînduri de el asupra acestui subiect. Din motivele de refuz ale principelui raportate de nunţiu merită să fie reţinut ultimul. El nu ar putea face aceasta fără a primejdui viaţa lui Bocskay, a cancelarului şi a altor dregători principali... care... ar fi gata să răscoale toată ţara pentru a nu încăpea sub cardinal sau Ştefan Báthory (*Relationes*, pp. 292—293, nr. 216).

Trebuie subliniată o particularitate a corespondenţei lui Visconti în vremea aceasta, şi anume existenţa a două serii de scrisori, unele publice, altele particulare, adresate uneori în aceeaşi zi aceluiaşi cardinal Cinzio (şi ocazional Petru) Aldobrandini. De exemplu, la 20 iunie avem o scrisoare publică (*Relationes*. pp. 291—292, nr. 215) cu privire la atitudinea lui Sigismund faţă de Moldova, şi una particulară (pp. 292—293, nr. 216) despre Bathoreşti analizată de noi mai sus, care e urmată de o mărturisire preţioasă: „Mă simt atît de slab şi istovit, încît nu am putut să *scriu această scrisoare cu mîna mea* şi să mă şi extind mai mult, dar în rezumat aici este cuprins totul, şi părintele Alfonso va putea lămuri oral din plin pe domnia voastră ilustrisimă". Este clar că această scrisoare trebuia ferită de ochii principelui, pe cînd cealaltă expunea pur şi simplu punctul de vedere al acestuia. Pot fi recunoscute scrisorile publice prin faptul că dau numai ştiri oficiale constituind un fel de buletin, de înşirare de „*avvisi*". De pildă, scrisoarea din 30 iunie (*ibidem*, pp. 292—293, nr. 218) atinge chestiuni discutate cu principele şi cu cancelarul şi diferite ştiri despre oastea turcească, venirea tătarilor la Tighina, chemare la oaste pe ziua de 15 iulie, înmormîntarea lui Aron, în sfîrşit venirea unui emisar al regelui polon la Mihai Viteazul, ceea ce oferă prilejul unor insinuări contra sincerităţii credinţei acestuia, temă binecunoscută a nenumărate variaţiuni inspirate încă din ianuarie 1595 de principe fraţilor Genga, lui Carrillo, acuma lui Visconti.

O nouă lacună în corespondenţă pe intervalul 1 iulie — 11 octombrie lasă o oarecare îndoială faţă de felul cum privea Visconti acţiunea militară mai mult nominală din Banat, pentru care se făcuse chemarea oştii pe 15 iulie (scrisoarea din 30 iunie). Apar unele nepotriviri. Se arată sosirea la Oradea a unor trupe imperiale (1 500 de raiteri şi 500 de pedestraşi) care sînt îndreptate spre Lipova, unde se constituie o altă oaste, deosebită de cea de la Alba Iulia. Dar Giovanni de'Marini Poli scrie din Alba Iulia la 22 august că oastea e chemată la *10 septembrie*! Abia la 12 octombrie aminteşte Visconti de plecarea spre Timişoara a cancelarului cu corpul principal de armată şi cu artileria, în timp ce Sigismund, aflînd că s-ar apropia tătarii de hotarul Moldovei, a hotărît împreună cu consiliul său *să se retragă la Alba Iulia*, şi apoi în secuime, pentru a se lămuri cu privire la mişcările tătarilor şi a *da suflet şi căldură voievodului Ţării Româneşti (dar calor et animo)*, pentru ca acesta să facă ce va putea. Dar din alte informaţii se ştie că în vremea aceasta nu fuseseră rupte negocierile secrete cu turcii! Oare plecarea lui Sigismund se datoreşte într-adevăr unei alarme provocate de tătari, sau unei

manevre politice? Nu avem decît ecoul oficial din scrisorile publice ale nunţiului, şi acestea incomplete. Lipseşte orice menţiune a unei acţiuni încercate de Josica la 17 octombrie, la Timişoara. Tocmai la 13 noiembrie Visconti anunţă că peste două zile vor fi sosit secuii în faţa Timişoarei şi că, dacă vremea se va menţine bună, se vor putea spera unele succese, cu atît mai mult cu cît inamicul nu a primit ajutoare. Dar vremea se strică şi trupele se înapoiază într-o stare atît de proastă — mai ales caii din cauza vremii rele şi a privaţiunilor — încît ţi se rupe inima văzîndu-i, dar soldaţii spun că turcii (de la Timişoara) o duc şi mai rău şi că sînt încercuiţi de jur împrejur de „ai noştri" (adică de transilvăneni) şi de 1 500 de haiduci rămaşi acolo (*Relationes*, p. 299, scrisoare din 11 decembrie). În realitate, principele era hotărît să rămînă neutru, menţinîndu-se în defensivă (bizuit pe tratativele cu turcii) şi acţionînd doar de ochii lumii, păstrîndu-şi posibilitatea să se împace oricînd cu turcii, dacă nu se va încheia acordul său cu împăratul privind compensările cerute în schimbul Transilvaniei. Scrisorile lui Visconti arată clar că şi pentru el punctul principal nu era cel privitor la operaţiile militare, ci cel relativ la pertractările pentru cedarea Transilvaniei, care nu mai era un secret pentru nimeni. La 11 decembrie Sigismund dictează lui Visconti o comunicare către nunţiul Speciano. În aceeaşi zi, la 11 decembrie, Visconti adresase cardinalului Cinzio două scrisori: una oficială (nr. 222), dînd seama de felul cum a primit principele vestea uzurpării Ferrarei de către Cezar de Este, a doua (nr. 224), particulară, se referea la ordinul ultimativ pe care avea de gînd să-l trimită Sigismund lui Carrillo să încheie pertractările cu imperialii înainte de sfîrşitul lunii ianuarie: nunţiul lămurea şi starea de spirit a principelui care pricepuse că papa, avînd greutăţi în Italia, nu va mai putea da ajutoare şi aflase totodată de la Carrillo de mersul îndoielnic al negocierilor sale. Merită să fie reţinută mărturisirea de la urmă: *„Şi eu văd limpede că va face să se încheie pacea* căci a trimis (precum am arătat în scrisoarea precedentă) un secretar la hanul tătarilor şi a scris la Poartă ca să menţină vii şi pline de speranţă tratativele (de pace) spre a putea fi în stare de a o încheia de cum s-ar hotărî la aceasta; dacă totuşi datorită marii aversiuni pe care o arată ţării acesteia, *nu ar da în vreuna din acele extravaganţe* pe care le-a arătat oral acolo *(costi)* părintele Alfonso". Este vorba de declaraţia lui Carrillo făcută ambasadorului Spaniei, în cursul tocmelilor tot mai meschine de la Praga, că dacă s-ar oferi polonilor Transilvania, aceştia ar da 200 de mii de florini anual principelui (vezi Veress, *Carrillo*, I, p. 568, scrisoare din Praga din 22 noiembrie). Visconti mărturiseşte şi oarecare descurajare şi teamă personală *(mi vedo posto in grandi angustie)* şi se roagă o dată mai mult să fie rechemat. Este semnificativ faptul că şi Carrillo la Praga declara că a fost înşelat de miniştrii imperiali şi că reaua lor credinţă *îi pune capul în primejdie.*

La 29 decembrie, surprindem iar sistemul dublu al celor două scrisori adresate cardinalului Cinzio — una publică nr. 226 cu ştiri oficiale privitoare la Ţara Românească şi la operaţiile (nu prea importante) din Banat, precum şi cu veşti din Moldova despre intenţiile tătarilor, cealaltă particulară (nr. 225) răspunzînd la interesul curiei papale (manifestat la 4 octombrie pentru cele două probleme discutate de Visconti şi la 20 iunie: a) litigiul cu Polonia în privinţa Moldovei şi b) problema Bathoreştilor). O simplă

citire a raportului nunţiului (*Relationes*, p. 302, nr. 225) confirmă caracterizarea de particulară dată acestei comunicări. Prima chestiune a fost tratată cu principele şi cu consiliul, a doua cu principele singur. Acesta repetă că şi-a dat cuvîntul lui Bocskay şi cancelarului de a nu veni cu soluţii noi *(di non far innovatione)* şi că în conjunctura existentă siguranţa sa impune menţinere acestor doi <sfetnici> în credinţă şi în încredere deplină. Dar el se hotărăşte deodată să ia pe lîngă sine pe fiul lui Ştefan Báthory, aflat în grija lui Ştefan Báthory de Ecsed, în Ungaria superioară, ca să-l înfieze şi să-l recunoască drept moştenitor al său în orice stare s-ar afla. Şi îndată, fără a mai consulta pe nimeni, şi trimete după el, la Ecsed. Însă unchiul copilului nu-l dă, temîndu-se poate pentru el, şi îl declară bolnav, dar îi transmite lui Sigismund o scrisoare a lui Ştefan Báthory de Somlyo (Şimleu), plîngîndu-se de greutăţile sale şi rugîndu-l să mijlocească o împăcare a sa cu Sigismund. Acesta a arătat scrisoarea lui Bocskay şi Josica. Iniţiativa intempestivă a principelui a rămas fără alte urmări decît nemulţumirea acestora pe motivul că gestul lui Sigismund ar putea să dea anumite idei multora. Sugestia zadarnică a lui Visconti ca Sigismund să menţină legătura cu vărul Bathoreştilor, răspunzîndu-i binevoitor, pare să indice o nouă direcţie imprimată politicii sale faţă de planurile de cesiune a Transilvaniei. Încă de la început (primăvara 1596) nunţii de la Alba Iulia şi Praga încercau din răsputeri să împiedice orice fel de renunţare. În 1597 sforţările lui Visconti au părut încununate de succes. La pornirea noilor demersuri cu imperialii în mai 1597 Carrillo nu obţine concursul nunţiului Speciano, prevenit de Roma de a se feri de orice amestec în această chestiune. Visconti însuşi trebuia să-şi concentreze toată atenţia doar asupra împiedicării unei păci cu turcii. La Roma formalităţile pentru desfacerea căsătoriei sînt frînate pe tăcute sub felurite motive. Cînd Visconti, necunoscînd noua orientare, transmite ideea contelui della Torre de a favoriza recăsătorirea arhiducesei cu prinţul de Parma, i se pune în vedere că este prematur de a vorbi de aceasta cît nu s-a pornit procedura de anulare a căsătoriei. La Roma, constatîndu-se imposibilitatea de a-l abate pe Sigismund de la gîndul renunţării, s-a întrevăzut poate o soluţie transilvană a problemei favorizînd pretenţiile cardinalului. Dar acest lucru nu a fost niciodată expus pe faţă, ci prezentat mereu în mod oblic, ca problema Bathoreştilor. În loc de explicaţii nunţiul trebuia să ia de bază implicaţiile deduse în mod firesc din solicitudinea perseverentă manifestată la Roma pentru aceştia. Cu definitivarea acordului cu împăratul înăuntrul termenului fixat ultimativ de Sigismund se pune capăt oricăror alte veleităţi ale Romei. Cedarea Transilvaniei era un rău mai mic decît încheierea păcii cu turcii. Acum toate sforţările trebuiau să tindă la traducerea ei în fapt. Visconti primeşte învoirea de a se reîntoarce la Roma, de cum va crede că va putea pleca din Transilvania fără periclitarea stării lucrurilor de acolo. Dar deşi pînă atunci solicitase cu perseverenţă această favoare, acuma declară că aşteaptă să ducă lucrurile pînă la capăt. În ultimul moment în faţa întîrzierii comisarilor imperiali de a veni să preia Transilvania, el scria lui Bartolomeu Pezzen, stăruind cu toată puterea ca să vină pînă nu se încheie lucrările dietei, căci pe urmă ar fi prea tîrziu. Dar deşi voise să rămînă pînă la capăt, el pleacă totuşi trei zile înainte de şedinţa dietei care încuviinţează renunţarea lui Sigismund şi în care se produce ca un trăsnet arestarea cancelarului Josica. Este vreo legătură între

această plecare grabnică şi prăbuşirea favoritului atotputernic? Care a fost rolul adevărat al lui Visconti în această dramă?

Pe baza unor afirmaţii ale lui Szamosközi, istoriograful oficial şi părtinitor din slujba lui Bocskay, s-a ajuns la o reconstituire inexactă a faptelor, adoptată de altminteri şi de Veress în comunicarea sa *Nunţii apostolici în Ardeal* deşi ca editor al corespondenţei lui Visconti din timpul nunţiaturii acestuia în Transilvania (în *Relationes* ar fi fost în măsură să corecteze versiunea lui Szamosközi. Căci, pretinsa scrisoare redactată de Josica cu asentimentul şi în numele lui Sigismund, pentru a opri venirea comisarilor, şi pe care ar fi arătat-o şi lui Visconti, nebănuind că acesta s-ar grăbi să iasă în întîmpinarea lor ca să le denunţe faptul (!) — nu a existat niciodată. În schimb s-a păstrat adevărata scrisoare care a provocat căderea cancelarului. Ea a fost scrisă de Visconti lui Carrillo care se afla atunci la Chioar unde se retrăsese arhiducesa pregătindu-se de plecare spre Graz (*Relationes*, pp. 305—308, nr. 231 din 8 februarie). Alarmat de pronosticurile destul de sumbre ale cancelarului, venit anume la el pentru a-i înfăţişa situaţia critică a Transilvaniei în ajunul cedării ei definitive, nunţiul s-a grăbit să însemne foarte amănunţit toate punctele atinse de acesta în expunerea sa, precum şi soluţiile concrete propuse de el. Aceste soluţii trebuiau aduse de nunţiu la cunoştinţa împăratului şi discutate şi cu principele, cancelarul neputînd să le discute liber (cu acesta), deoarece spunea că principele devine bănuitor şi se lasă cuprins de mii de suspiciuni.

Visconti a comunicat grabnic toate acestea lui Carrillo pentru a fi înfăţişate arhiducesei şi — dacă ar fi cazul — expuse chiar împăratului. Dacă scrisoarea sa ar fi eventual trimisă la Praga, atunci să nu fie încredinţată vreunui ministru al împăratului, ci nunţiului Speciano, care o va arăta împăratului şi cui va mai fi nevoie. Scrisoarea a fost efectiv trimisă de Carrillo lui Speciano cu comentariul că toate acestea sînt doar *himere inventate de ambiţia cancelarului.*

Josica, cerînd nunţiului să comunice mai departe propunerile sale, nu s-a gîndit că ele vor fi însoţite şi de redarea unor declaraţii imprudente din expunerea sa (ca cele de la punctele 1, 2, 3, 4 şi 7). 1) Bocskay umblă după domnie şi ar putea reuşi el sau Csaki să răscoale ţara cu ajutorul facţiunii numeroase a ereticilor doritori să alunge pe (noul) episcop, pe iezuiţi şi să persecute religia catolică. 2) Locuitorii nu-i vor pe principii din casa de Austria şi nici secuii, convinşi că aceasta ar însemna ducerea războiului la nesfîrşit fără a putea fi măcar apăraţi de împărat. 3) Că şi dacă Maximilian va fi impus acum, va fi uşor lucru să fie răsturnat şi dat pe mîna turcilor, iar toţi cei ce l-ar fi ajutat ar fi ucişi, şi el (Josica) ar fi unul dintre primii din cauza devotamentului său. 4) Iar dacă după venirea comisarilor lucrul nu s-ar mai face şi principele ar rămîne mai departe <în domnie> ar fi lucrul cel mai rău pentru ţară şi creştinătate, pentru că ar fi să-şi piardă viaţa mulţi nobili care au nemulţumit pe principe în cursul acestor tratative; şi Dumnezeu ştie ce hotărîre ciudată ar lua cu privire la domnie şi chiar la sine, pentru că <Josica> îl vede atît de hotărît şi neclintit în a nu voi să mai rămînă. Şi de aceea, spune el, că toţi consilierii s-au depărtat de curte sub diferite pre-

texte pentru a nu nemulţumi fie pe principe, fie ţara. Că în această treabă principele se încrede prea mult în autoritatea sa, şi cînd se va ajunge la actul însusi <de cesiune>, şi ţara se va rosti pe faţă în comiţii, atunci va vedea el că nu-i va reuşi lucrul aşa cum crede.

Calea propusă de cancelar consta într-o alegere făcută de dietă (îndată după schimbul de jurăminte de credinţă, pe de o parte şi de menţinere a pactului încheiat, de cealaltă) între trei soluţii care ar fi propuse de către comisari: a) numirea unui principe asemenea celui de acum, în persoana unui frate al împăratului, b) cîrmuirea ţării de către principesă asistată de consiliu şi de un general care să fie localnic, c) crearea unui guvernator sau voievod care să fie localnic. Dacă s-ar adopta această soluţie comisarii ar propune atunci una sau mai multe persoane dintre care să fie desemnat voievodul. Bineînţeles că Josica se vedea pe sine în această calitate.

O dovadă că din această scrisoare i s-a tras pieirea poate fi dedusă şi din revărsarea de patimă a lui Josica împotriva nunţiului, acuzat de el în cursul procesului de la Satu Mare că a urmărit să obţină cesiunea Transilvaniei împotriva împăratului şi în favoarea papii. Cum a avut principele cunoştinţă de aprecierile cancelarului care au determinat brusca sa arestare? Poate prin Carrillo.

La reîntoarcerea sa la Roma Visconti a fost înălţat la cardinalat pentru serviciile aduse în timpul nunţiaturii sale. Cariera onorurilor continuă şi sub Paul V. El moare în 1608.

Misiunea lui pe lîngă principele Transilvaniei a avut un caracter cu totul deosebit. Ca sfătuitor al lui Sigismund el a încercat nu o dată să frîneze unele iniţiative necugetate sau de-a dreptul extravagante ale acestuia, nereuşind întotdeauna. Ca informator al Curiei el a folosit sistemul unei filtrări a ştirilor în rapoarte publice şi particulare. Datele cuprinse în ele trebuie valorificate, ţinînd seama de aceasta. Faţă de Mihai Viteazul atitudinea sa a fost influenţată de climatul din jurul lui Sigismund. Nepomenind de el în descrierea campaniei creştinilor la Dunăre din 1595, el îl suspectează în unele rapoarte publice şi îl recomandă în altele particulare. După Giovanni de'Marini Poli, el ar fi avut un amestec în intrigi ţesute contra domnului de către călugărul Francesco Pastis din Candia (vezi în biografia lui G. de'Marini Poli, partea referitoare la procesul lui Josica).

Corespondenţa sa din timpul misiunii sale în Transilvania a fost publicată de Veress în *Erdelyországi pápai Követek jelentései VIII Kelemen idejéből (1592—1600) (Relationes nuntiorum apostolicorum in Transilvaniam missorum a Clemente VIII (1592—1600)*, Budapesta, 1909, pp. 50—315. Descrierea primirii sale la Alba Iulia este publicată în colecţia *Hurmuzaki*, XII, pp. 52—53, doc. 111.

Relaţia despre campania de la Dunăre din octombrie 1595 a mai fost publicată şi în *Hurmuzaki*, XII, pp. 121—127 şi în Veress, *Documente*, IV, pp. 125—135 şi parţial în *Hurmuzaki*, III/2 pp. 151—153. Originalele se află în Biblioteca Vaticană. O serie de scrisori din anii 1596—1598 se mai află publicate şi în Veress, *Carrillo*, I.

Alte rapoarte fără legătură cu ţara noastră au fost editate de Schweitzer în *Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte der Görres Gesellschaft*, vol. XVIII, Paderborn, 1919. Pentru rolul său în diplomaţia papală, vezi şi . H. Biaudet, *Les nonciatures apostoliques permanentes jusqu'en 1648* şi *Etudes romaines* în „Annales de l'Académie des sciences de Finlande", Helsinki, 1910. Pentru rolul său în Transilvania, vezi Veress, *Nunţii apostolici în Ardeal (1592—1600)*, în Anal. Acad. Rom., Mem. secţ. ist., s. III, t. VIII, Bucureşti, 1928, p. 324 şi urm., unde însă s-au strecurat şi unele greşeli.

[RELAŢIA CĂLĂTORIEI SALE ÎN TRANSILVANIA][1]

1595 mai 18

p. 75 Am ajuns aici la Alba Iulia abia la 16 mai[2], găsind drumul mult mai lung şi <mai>greu decît aş fi crezut la plecare. În afară de faptul că în Ungaria şi în unele părţi din Transilvania pe unde
p. 76 au trecut tătarii[3] am dus mare lipsă de hrană pentru cai care aproape m-au lăsat pe drum[4], şi a trebuit să mă folosesc de boi din loc în loc, punînd

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de V e r e s s, în *Erdélyországi pápai követek jelentései VIII Kelemen idejéből* (Rapoartele nunţilor apostolici în Transilvania, din timpul lui Clement al VIII-lea) (1592—1600), Budapesta 1909, pp. 75—77. Citat la noi: *Relationes*.

[2] Pentru sosirea şi primirea în Alba Iulia, vezi Veress, *Documente*, IV, p. 222, unde însă data e greşită (6 mai).

[3] Trecerea tătarilor a avut loc în vara anului 1594; au fost devastate părţi întinse din Ungaria şi partea de apus a Transilvaniei. Pentru sensul ei, vezi relaţia lui Comuleo. Pentru consecinţele ei politice, vezi relaţia lui Busto, amîndouă în volumul de faţă.

[4] *Mi sono mancati per la strada.*

să fie duşi caii de frîu[5]; aşadar am ajuns aici cu totul istovit. Într-un cuvînt, nu am îndurat niciodată în călătoriile mele trecute mai multă trudă şi încercări mai multe ca în aceasta.

Principele[6], crezînd că trebuia să intru în ţara sa prin partea dinspre Satu Mare[7] care spun ei că ar fi calea cea mai obişnuită, a trimis să mă întîmpine la hotarul de acolo. Dar cum am intrat destul de departe de acolo, nu au aflat de sosirea mea decît la trei zile de drum de acolo[8]; unde am fost primit şi însoţit apoi tot timpul cu toate înlesnirile pînă la Alba Iulia; iar alteţa sa a poruncit să fiu primit la două leghe depărtare <de capitală> de cancelarul său[9] împreună cu toată nobilimea care se găsea în oraş şi cu soldaţii din garda sa.

În dimineaţa aceasta am avut audienţă publică, principele venind în întîmpinarea mea pînă la scară şi a trebuit să îndrug ceva[10] pe latineşte pentru a mă supune stilului care <mi> se spune că este urmat aici. La această primă întrevedere am rămas mulţumit de alteţa sa, care mi se pare foarte inteligent, înţelept şi vioi şi de la care se poate spera, cu timpul, o mare izbîndă.

Principele Moldovei[11] a fost luat în prinsoare de oştenii alteţei sale şi se găseşte la Sibiu[12], cale de o zi şi jumătate <de aci>, şi aflu că soţia[13] şi fiii săi sînt şi ei aduşi lîngă el. Principele mi-a spus că poruncise această arestare, deoarece descoperise că el întreţinea legături tainice[14] cu sultanul[15] şi că voia să măcelărească pe toţi oştenii pe care îi trimisese în ajutorul lui. Şi de aceea a vrut să se asigure în felul acesta, punînd să fie ales acolo un guvernator[16], om de ţară care să atîrne de el.

Se află aici mai mulţi nobili[17] <=boieri> din Ţara Românească şi unii episcopi din acea provincie pentru a stabili cu alteţa sa în numele

---

[5] *A mano.*

[6] Sigismund Báthory.

[7] *Saccomar.*

[8] Probabil la Cluj.

[9] Ştefan Josica.

[10] *Far un quamquam latino.* S-a urmat ceremonialul din 1592 pentru Amalteo.

[11] Aron Vodă, domnul Moldovei (1592—1595).

[12] *Zibinio*, Aron a fost dus apoi în castelul de la Vinţ unde a şi murit la sfîrşitul lui iunie 1597 nu fără bănuială de otrăvire.

[13] După N. Iorga, *Byzance après Byzance*, ea era o Cantacuzină de la Constantinopol. Pentru confundarea ei cu Velica, vezi mai jos p. 658.

[14] *Intelligenza occulta.* Pentru felul cum au fost alimentate aceste bănuieli, vezi relaţia lui Giovanni de'Marini Poli.

[15] *Turco*, Mehmed al III-lea (1595—1603).

[16] *Signor governatore.* Este vorba de Ştefan Răzvan, fostul hatman şi comandant al gărzii domneşti, alcătuite din unguri. Termenul de „guvernator" oglindeşte destul de bine concepţia lui Sigismund despre rolul pe care voia să-l lase domnilor români prin statutul impus de el prin actul din 20 mai 1595.

[17] Vezi relaţia lui Lubieniecki n. n. 19 şi 20.

acelui principe şi acelei ţări un tratat printre ale cărui articole cel mai însemnat este recunoaşterea alteţei sale ca suzeran[18] şi ca de el singur să atîrne judecarea pricinilor capitale[19] ale boierilor pentru ca <aceştia> să se asigure împotriva tiraniei domnilor lor care, spre a se îmbogăţi, pun să fie ridicaţi la cel mai mic prilej oamenii cei mai bogaţi din ţară. Ei spun că domnul lor a adunat o oştire de peste 30 000 de români şi că alteţa sa[20] ar avea acolo mai bine de 10 000 soldaţi maghiari; aceşti oameni ar fi pricinuit mai multe înfrîngeri oamenilor sultanului, alungîndu-i din ţară şi luîndu-le toate cetăţile pe care le aveau acolo, iar doi oşteni asigurau că se întîmplase acelaşi lucru şi în Moldova[21]. Am aflat că alteţa sa foloseşte titlul acestor principate în toate actele sale de cancelarie[22].

p. 77 Acesta este zvonul care circulă pe aici şi pe care l-am auzit încă din Ungaria şi // românii înşişi susţin că este adevărat şi eu îl dau domniei voastre prea strălucite astfel cum l-am aflat, încredinţat că se va lămuri totul cu trecerea timpului.

Am găsit aici un ceauş al sultanului care oferă lucruri mari pentru a îndepărta pe principe de la unirea cu creştinii (=Liga creştină); dar aş preţui puţin asemenea oferte şi cred că nu vor face vreo impresie asupra sufletului alteţei sale dacă se îndeplineşte de către împărat tratatul <încheiat>, căci întîrzierea sosirii serenisimei arhiducese[23] face să se nască o mare bănuială nu numai în sînul nobilimii, ci şi al stărilor acestui regat.

Voi căuta să păstrez şi mai departe bunăvoinţa alteţei sale şi pînă ce nu mi-o voi fi asigurat-o şi nu voi vedea că acela[24] a plecat de aici, nu socotesc potrivit să duc tratative cu privire la afacerile ilustrului domn cardinal Báthory[25].

Trimit aceasta domniei voastre prea strălucite prin mijlocirea unui nobil care merge acolo şi care mi-a făgăduit să o ducă la destinaţia cea bună.

Din Alba Iulia, la 18 mai 1595

---

[18] *Supremo signore*. De fapt drepturile pe care şi le aroga depăşeau mult pe acelea ale unui suzeran, fiind mai degrabă ale unui stăpîn absolut.

[19] *Cause di sangue*.

[20] Sigismund.

[21] Adică succesele în amîndouă ţările s-ar fi datorat trupelor lui Sigismund.

[22] Pentru data acestei adoptări, vezi biografia lui Carrillo.

[23] Maria Christierna. Căsătoria ei hotărîtă prin tratatul de la Praga constituia baza acordului dintre împărat şi Sigismund. Zăbava venirii ei datorită îmbolnăvirii sale a deşteptat bănuielile acestuia.

[24] Ceauşul.

[25] Vezi notiţa biografică.

[DESPRE PREGĂTIREA CAMPANIEI DIN ŢARA ROMÂNEASCĂ][26]

1595 septembrie 13 Braşov[27]

Nimic nou din Ţara Românească, decît doar că Sinan întăreşte două mănăstiri de călugări din Bucureşti, şi ai noştri stau la Tîrgovişte... Principele este cantonat sub munţii ce duc în Ţara Românească şi a trimis înainte artileria şi muniţiile şi în fiecare zi trimite oameni la armata care e dincolo de munţi şi nu mai aşteaptă decît sosirea raiterilor pentru a trece şi el în persoană. p. 109

Oastea principelui, cînd va fi adunată împreună, va fi de 8—10 000 de lăncieri, 4 000 de archebuzieri pedeştri din saşi localnici, 25 000 de secui pedeştri, oameni de munte zdraveni care nu cunosc teama, 5 000 din ei p. 110 înarmaţi cu archebuze şi // ceilalţi cu ciomege şi suliţe *(cum fustibus et hastis)*, Mihai, domnul Ţării Româneşti, va avea cam 10 000 de români.

---

[26] Traducerea s-a făcut după textul publicat de Veress în *Relationes*..., p. 109.
[27] Scrisoare adresată nunţiului de la Praga, Speciano. Scrisă la 12 sept. a fost sporită cu un P.S. la 13 sept.

Voievodul Moldovei venea cu 16 000 de moldoveni, călăreţi şi pedestraşi, dar trei zile după ce a pornit la drum, cazacii cu sprijinul oştii cancelarului Poloniei[28] (după cum se spune) au adus pe unul din acei boieri din Moldova care au fost la curtea cezaree, şi l-au proclamat voievod al Moldovei[29], în numele sultanului, al regelui polon şi al hanului tătar. Din care cauză toţi moldovenii care veneau cu voievodul [Ştefan Răzvan] l-au părăsit şi s-au întors înapoi. Ceea ce îngreuiază izbînda care putea părea sigură contra lui Sinan avînd acel număr de oameni...

Serenisimul Maximilian s-a oferit principelui să vină aici în persoană şi A.S. îl roagă să vină cît de curînd...

Din tabăra de lîngă Braşov 12 sept. 1595

[Scrisori sosesc noaptea de la voievodul Ştefan care cu 2 000 de unguri a înfrînt pe boierii răsculaţi împreună cu mulţi cazaci... S-a întors înapoi pentru a-l alunga pe noul voievod... etc. Va mai sta în Moldova.]

p. 114 *1595 octombrie 8, tabăra de la Tîrgovişte*[30]

Principele a trecut munţii acum opt zile cu nădejdea a fi urmat îndată de raiteri, dar pînă azi ei tot nu au sosit.

După cum umblă zvonul, şi mi-a confirmat şi alteţa sa, sîntem cu totul 40 000, dar bine înarmaţi sînt abia 25 000. Tabăra noastră e la două leghe de Tîrgovişte unde e tăbărît duşmanul care (după cum se aude) şi-a şi făcut două întărituri mari, una în oraş, şi cealaltă într-o mănăstire de călu-
p. 115 gări, pe un deal vecin[31]. Ai noştri fac numeroase raite şi nu se întorc niciodată fără capete tăiate sau fără prizonieri de la duşmani: iar aceştia cu ajutorul lui Dumnezeu nu au putut încă ataca pe nici unul dintre ai noştri.

De cînd sîntem aci au fost ploi neîncetate, care mai ţin încă; şi îndată ce vor înceta va fi mutată tabăra în faţa duşmanului, unde nu se va putea ajunge decît după două sau trei popasuri, căci trebuie înaintat în bună rînduială o dată cu artileria, şi pe un drum foarte păcătos. Prinşii spun toţi că Sinan va pleca degrabă şi va lăsa pază bună în forturi, şi că deşi armata este numeroasă, nu are totuşi decît puţini soldaţi buni. Dar mie mi se pare că prizonierii făcuţi pînă acum nu sînt oameni care să poată cunoaşte planurile lui Sinan şi nici nu se poate da multă crezare la cele ce spun ei.

---

[28] Zamoyski.
[29] Ieremia Movilă.
[30] Către cardinalul Cinzio.
[31] Mănăstirea Dealul.

Ploile aduc mari greutăţi şi mai ales cailor care stau cu toţii fără adăpost. Este lipsă de pîine, de nutreţ şi de vin şi trebuie ca fiecare să trimită să se îndestuleze la Braşov şi să transporte totul pe spinarea cailor pe nişte drumuri foarte rele. Şi dacă vremea rea sau rămînerea duşmanului în forturi va împiedica să se ajungă la o acţiune, atunci va fi tot mai rău pentru noi. Armata este cît se poate de doritoare să lupte, şi s-ar părea că ţine izbînda în mînă. Şi se spune că în raitele lor turcii nu mai dau piept cu ai noştri. S-a mai socotit de armată ca un semn bun şi faptul că la primul popas al principelui dincoace de munţi, a zburat un vultur spre cortul său şi a fost prins viu de către cei din gardă şi A.S. a pus să fie ţinut legat şi să i se dea hrană lîngă cortul său . . .

Din tabăra imperială nu am avut scrisori, decît ieri una de la prea înălţatul domn Giovan-Francesco[32] trimisă aici de către d. Fabio Genga rămas bolnav la Alba şi din care văd că măria sa mi-a scris şi în alte rînduri, însă scrisorile nu au fost niciodată primite. Şi nici d. Carlo Magno care luase hotărîrea // de a chema un maestru de poştă nu a ştiut să afle p. 116
mijlocul, căci aceştia pretind taxe[33] şi plăţi însemnate, căci principele nu vrea, şi nici nu poate să dea <el banii>, neexistînd aici o mare circulaţie de scrisori de particulari şi de negustori din care să poată fi plătiţi cei cu poşta.

D. Simon Genga s-a întors ieri în tabără, lăsînd în urma sa la o distanţă de două zile pe d. Silvio Piccolomini cu cei „o sută de gentilomi"[34] pe care îi trimete marele duce <de Toscana>. Din Moldova nu se mai aude, slavă Domnului, nimic. Se zice că armata principelui din spre Lipova[35] a cucerit Inăul[36], dar alteţa sa nu a primit vreo informaţie în sensul acesta.

Din tabăra din Ţara Românească, 8 oct. 1595

---

[32] Generalul G. F. Aldobrandini. La 20 octombrie el scrie din Pojon cardinalului Cinzio: „Din Transilvania am primit o scrisoare f. scurtă de la d. Visconti, în care îmi scrie din partea alteţei sale că dacă nu pot să merg eu însumi în persoană cu toată oastea, să-i trimet măcar cît de mult voi putea, şi nu-mi scrie nimic despre sosirea lui Fabio Genga şi nici dacă a primit scrisorile mele, nici în ce chip ar fi de dus acei oameni, ci doar *seccamente* că am avea condiţii bune de iernat".

[33] *Prestanze*.

[34] Vezi relaţia toscanilor.

[35] *Lippa*.

[36] *Jenő*.

DARE DE SEAMĂ DESPRE SUCCESELE PRINCIPELUI TRANSILVANIEI CONTRA TURCILOR <ÎN> 1595[37]

1595 octombrie 25, tabăra de lîngă Giurgiu

[Scrisorile din 15—18 octombrie şi 22 octombrie, din tabăra de la Tîrgovişte, cuprinzînd cam tot aceleaşi informaţii ca relaţia celor o sută de toscani nu au mai fost redate aici.]

p. 124 *25 octombrie — din tabăra de lîngă Giurgiu ...*

... Principele s-a oprit toată ziua de 20 <octombrie> sub <zidurile> Tîrgoviştei pentru a aştepta alimentele ce veneau din Transilvania, şi în ziua de 21, foarte devreme, a pornit spre Bucureşti. Dar auzind seara,

[37] Traducerea s-a făcut după textul italian reprodus în *Hurmuzaki*, XII, doc. 195, pp. 121—127, ce cuprinde scrisori din intervalul 15 octombrie—3 noiembrie 1595. Destinatarul scrisorilor care nu e arătat în *Hurmuzaki* e cardinalul secretar Cinzio Aldobrandini. Textul se află şi în Veress, *Relationes*, pp. 128—131 şi în *Hurmuzaki*, III, 2, p. 151.

de la nişte fugari, de plecarea lui Sinan, şi că tăiase podul de pe rîul Argeş[38], s-a hotărît să meargă pe alt drum spre Giurgiu. Acesta dovedindu-se anevoios datorită multelor mlaştini[39] şi poduri, pe care trebuia să le străbatem, nu am putut ajunge din cauza artileriei mai înainte de <ziua de> 23[40] spre prînz. Aici am aflat să Sinan trecuse Dunărea cu cea mai mare parte a armatei, şi că îşi aşezase tabăra pe ţărm, lăsînd în cetatea Giurgiu 600 de pedestraşi[41], şi în afară de aceştia 5 000 de soldaţi, care păzeau podul din partea de dincoace, pe lîngă un mare număr de robi români, de vite, cămile şi bagaje ce nu putuseră fi trecute. S-a pornit deodată infanteria şi cavaleria, care mergea ca avangardă asupra turcilor, spre spaima acestora, <care a fost> atît de mare că mulţi au fugit spre pod, mulţi s-au aruncat în apă unde s-au înecat şi mulţi au fost ucişi pe ţărm: ostaşii noştri neţinînd seama de focul tunurilor ce trăgeau necontenit din cetate. Şi mai înainte de a se înopta, au fost liberaţi mai bine de 4 000 de bieţi robi, şi printre aceştia un mare număr de copii: şi soldaţii făceau o pradă nespusă de tot felul de vite. Spre noapte turcii s-au strîns la gura podului, sub cetate, şi acolo au opus rezistenţă[42], ajutaţi din spate continuu de cei mai buni din armata lor, pe care îi trimitea Sinan. S-au repezit acolo cei mai viteji[43] din oastea noastră şi o bună bucată de timp s-au încăierat cu mare însufleţire, dar în cele din urmă ai noştri au împins pe turci dincolo de pod, pe o bună distanţă şi acolo au tăiat podul pe o lungime de patruzeci de braţe[44], şi în acest timp a fost adusă şi artileria sub cetate: şi acolo au rămas morţi pe loc sub focurile de archebuză şi de tun cam două sute din ai noştri; dar dintre turci, au pierit atît ucişi cît şi înecaţi, mai bine de 3 000.

S-a început baterea cetăţii către sfîrşitul zilei, şi a urmat cu bine pînă a doua zi la prînz, dar din cauza ineficacităţii acestor bombardiere (?), şi din faptul că nu erau aici piese mai mari decît patru „colubrine" mijlocii[45], de 30—35 de libre, alteţa sa mi-a poruncit să-l rog pe domnul Silvio Piccolomini să binevoiască să meargă la locul de tragere, şi să se îngrijească, împreună cu italienii pe care îi avea cu el, ca s-o pornească bine. <Însărcinare> pe care a primit-o cu toată însufleţirea, şi s-a întors la baterie[46] şi a raportat lipsurile de acolo chiar principelui însuşi care se dusese

[38] *Argis.*
[39] *pantane.*
[40] În text, greşit: 28.
[41] *Fanti.*
[42] *Fecero testa.*
[43] *Il nervo.*
[44] *Braccia* — braţul măsura cît 3 picioare.
[45] *Quatro mezze colobrine da 30 in 35 libre.* Colubrinele erau nişte tunuri mai lungi şi mai subţiri.
[46] *Alla batteria.*

acolo, şi pe loc s-au împlinit lipsurile şi s-a pornit din nou la baterea <cetăţii> cu mai multă regulă, dar cum nu se trăgea mai mult de trei ore pe zi, se putea ajunge[47] doar la puţin lucru. Dimineaţa s-a dat un asalt inimos într-o parte a cetăţii, numai pentru a atrage acolo pe turci, şi a cuceri pe partea cealaltă, un pod care este peste un mic braţ al Dunării ce face înconjurul acestei cetăţi, şi pentru ca împreună să apropie mai mult artileria. Plan care a reuşit în întregime şi s-a mai tăiat încă o bucată din podul mare de peste Dunăre, pentru a răpi cu totul turcilor putinţa de a sări în ajutorul cetăţii, avînd în vedere că ei se sileau să refacă partea distrusă prima dată.

Eri dimineaţa, s-a continuat cu baterea cetăţii, şi aşa de bine a condus-o *signor* Silvio <Piccolomini> că o oră după-amiază s-a făcut o spărtură aşa mare, că se putea da asaltul; şi părîndu-li-se ungurilor că ar fi prea devreme[48], s-au pornit italienii lui *signor* Silvio cu multă însufleţire, şi
p. 125 <anume> *signor* Gasparo Turloni cu un număr de <ostaşi> de ai săi, *signor* Cosimo Capponi, contele // Alessandro di Campegna, *signor* Girolamo Genga, şi şase din ai mei care plecaseră de dimineaţă cu *signor* Silvio la tranşee[49], măcar că au fost întîmpinaţi cu lovituri vii de archebuze, cu bolovani şi cu focuri, şi urmînd după ei şi ungurii cu multă îndrăzneală, au ocupat o parte din zid, şi înfigînd stindardul principelui au dat atacul[50] în aşa fel că au ucis pe turcii ce erau în curtea de apărare[51], şi ceilalţi s-au retras în bună parte în cetăţuie[52], mai înăuntru, şi în puţine ore a fost ocupat <oraşul> <măcar că> turcii se luptau cu foarte mare vitejie. Totodată aruncîndu-se de pe zidul dinspre Dunăre într-o galeră, ce era aproape, vreo sută de turci pentru a se salva, au fost îndată urmăriţi de unguri care au şi împresurat cetatea, şi care au intrat peste ei în galeră şi au pus stăpînire pe ea, rămînînd mulţi turci ucişi şi o parte înecaţi în Dunăre.

În timp ce se cucerea cetatea, Sinan stătea pe malul celălalt, privind[53] şi punea necontenit să se tragă din patru falconete[54], aşezate în insula care e în mijlocul Dunării, asupra <ostaşilor> noştri care erau în faţa cetăţii, pricinuind moartea multora, dar după cucerire, ai noştri şi-au întors în partea aceea piesele <de artilerie> care le-au răspuns cu pagube asemănătoare.

---

47 *Avvanzando.*
48 Formulă diplomatică pentru sublinierea absenţei lor de la începutul acţiunii.
49 *Alle trinciere.*
50 *Rinforzorno.*
51 *Alla piazza diffesa.*
52 *Maschio* (=donjon).
53 *Mirando.*
54 Tunuri mici.

Rămăseseră sub cetate, dinspre partea Dunării, mulţi bieţi români robiţi, care au fost liberaţi cu toţii, şi se socoteşte[55] că în totul au fost liberate vreo şaşe mii de suflete. Dintre italieni nu a murit nici unul, căci erau împlătoşaţi[56] după obiceiul italian şi mulţi au fost loviţi cu pietre.

Numărul ungurilor ucişi de artileria lui Sinan nu a ajuns la patruzeci, şi cred că puţini alţii să fi murit în această acţiune, măcar că mulţi au fost loviţi.

S-a aflat că pe Dunăre în jos, la vreo trei sau patru mile, s-a scufundat una din cele patru galere pe care le avea Sinan pe lîngă pod[57], şi care din prima zi au fost risipite de acolo cu lovituri de tun, ce au făcut mari stricăciuni ancorelor[58].

Tabăra turcească putea fi atît de bine văzută de <armata> noastră, mulţumită configuraţiei terenului, încît puteai număra oamenii şi corturile, şi într-adevăr ea e aşa de mare şi numeroasă, că se cunoaşte limpede că <doar> mîna lui Dumnezeu e aceea care le-a strecurat în suflet atîta spaimă, căci dacă s-ar fi apărat <turcii> sub această cetate a Giurgiului, cum mai aveau şi avantajul terenului, chiar dacă victoria ar fi fost cîştigată de vitejia ungurilor, această izbîndă pe cît ar fi fost de mare, ar fi fost extrem de sîngeroasă <pentru creştini>.

Principele[59] s-a purtat tot timpul cu aşa mare vitejie că e pe cale de a se distinge în meşteşugul armelor, căci Dumnezeu i-a dat o extraordinară putere a trupului de a rezista la osteneală, şi prudenţă şi vitejie pentru a începe şi a conduce bine expediţia.

Din tabăra de sub Giurgiu, din ultima zi a lunii octombrie azi cînd sîntem la 1 noiembrie.

S-a auzit că sultanul l-a destituit pe Sinan, şi se spune că au fost trimişi căpitani de la Poartă ca să-l ducă în închisoare şi că locul său a fost dat lui Hassan paşa[60].

Tabăra duşmană se arată mult scăzută ca număr de corturi, măcar că nu a fost ridicată cu totul, şi în noaptea aceasta turcii au dat foc şi la rămăşiţa podului care rămăsese de partea lor. În cetatea de la Giurgiu s-a pornit de asemenea un foc, şi măcar că se spune că s-ar fi aprins din întîmplare, există totuşi temerea ca să fi fost o stratagemă a unui mic număr de unguri pentru ca principele să nu trebuiască să lase o garnizoană de pază[61], şi aceasta

---

[53] *Si fa tanto,* poate: *conto.*
[56] *Tutti armati.*
[57] *Contro al ponte.*
[58] *Dalle quale l'affondata resto molto offesa.*
[59] Pasaj destinat a fi văzut de acesta.
[60] *Assan-Bassà.*
[61] *Che sia stato artifitio di questi pochi Ongari, perché il Principe non v'habbia lasciar guardia.*

mi s-a părut un lucru cu totul fără noimă şi l-am şi spus, dar nu am putut face mai mult, pentru că ei spun că nu se poate aduce nici o îndreptare. Cred că mîine alteţa sa va pleca de aici spre Transilvania, întrucît armata începe să se destrame de la sine.

31 octombrie[66].

De la paşa de Caramania, care a fost făcut prizonier în cetatea de la Tîrgovişte, s-a aflat că Sinan aştepta treizeci şi şase de mii de tătari, şi <aceştia> ar fi avut liberă trecere prin Moldova, şi de asemenea că şi cancelarul Poloniei[67] şi Ieremia — făcut acum în urmă voievod al acestei ţări — au trimis emisari la Sinan, cît era la Tîrgovişte, ca să dobîndească prin el steagul de domnie şi confirmarea acelui voievod, ducîndu-i-<şi>tributul pe
p. 126 anul trecut şi pe anul acesta. Dar Sinan a răspuns că acea ţară // fusese concedată de sultan hanului tătărăsc, şi că de aceea nu se putea amesteca <în această treabă>. Şi toate acestea le-a spus paşa principelui fiind eu de faţă şi *signor* Silvio Piccolomini, în consiliu, şi de aceea alteţa sa a hotărît, sub cuvîntul de a-i vesti cancelarului izbînda de la Tîrgovişte, de a trimite cu tot dinadinsul un gentilom pentru a se lămuri mai bine asupra intenţiilor tătarilor. Gentilomul trimis s-a întors ieri noapte, şi a raportat că acel cancelar era aşezat la graniţa Moldovei, la o zi depărtare de turci, şi că şi-a pus tabăra între două rîuri de care se folosea <ca de> două forturi, în aşa fel că era bine întărit[68] din toate părţile. Că el nu a putut ajunge pînă la cancelar, căci intraseră mulţi tătari în ţară[69] care opreau trecerea, dar că a înţeles oficial că Ieremia a trimis după stindard la hanul tătarilor care i l-a dat, şi că s-au înţeles împreună cu cancelarul să nu tulbure şi să nu intre în Polonia, sau să facă vreo pagubă Moldovei, şi pe de altă parte domnul Moldovei le-a îngăduit libera trecere pe trei căi, una pe care se merge în secuime, cealaltă în Transilvania aproape de Braşov[70], şi a treia vine în Ţara Românească şi a poruncit că de pe aceste drumuri să plece toţi locuitorii, şi totuşi[71] să lase provizii în locuri hotărîte.

Această veste a tulburat mult pe alteţa sa, şi văd că e foarte supărat pe cancelar şi murmură[72] că ei îl vor sili să termine <treaba> cu o hotărîre neaşteptată[73] (?) dacă i se pun atîtea piedici în expediţia contra turcilor.

---

[66] Text publicat şi în *Relationes*, pp. 131—132.
[67] Zamoyski.
[68] *Trincierato.*
[69] Moldova.
[70] *Corona.*
[71] *Peró.*
[72] *Va mottègiando.*
[73] *Strana* (adică încheierea unei păci cu turcii).

Eu nu pierd nici un prilej de a potoli pe alteţa sa şi de a-l convinge că lucrurile nu vor rămîne astfel, şi că tătarii, auzind de fuga lui Sinan şi de uciderea atîtor turci şi de pierderea cetăţii, nu vor îndrăzni să meargă mai departe.

Cred că aceste ştiri, <precum şi> vremea atît de înaintată <şi> slobozirea de plecare pe care şi-o cer „raiterii" şi lipsa de alimente — întrucît turcii au consumat tot ce era <pe aici> — vor fi cauza pentru care alteţa sa a hotărît să se întoarcă în Transilvania şi să-şi slobozească armata, părăsind gîndul de a face vreo încercare asupra cetăţilor de la Dunăre şi de pe ţărmul Mării Negre, cum plănuise <mai înainte>, măcar că pînă acuma, cînd sîntem în ultima zi a lunii nu a hotărît nimic, întrucît Sinan nu s-a mişcat din locul în care era cantonat.

Nobilimea ungară cere imperios[74] să se reîntoarcă în oraş[75] (?) căci din cauza lipsei <de aici> au suferit mult caii lor, şi se tem că la venirea ploilor, cu noroaie <mari> pe aceste locuri şese, ei nu vor mai putea ieşi <de aici>.

Din tabăra de sub Giurgiu în ultima zi a lui octombrie 1595.

Sîntem în ziua de 3 noiembrie, şi alteţa sa nu a expediat încă curierul. În astă-noapte Pancratiu Sennyei, <nobil> catolic, care a stat să păzească trecătorile dinspre Moldova a trimis o scrisoare principelui din ziua de 26, scrisă lui de un secretar al cancelarului Poloniei, prin care îl vesteşte că acel cancelar s-a hărţuit de două ori cu tătarii, alături de care era şi sangeacul de Tighina, şi că în cele din urmă au ajuns la împăcarea <aceasta> ca Ieremia voievod să fie confirmat în domnie, şi tătarii să nu tulbure Moldova sau să treacă în Polonia, după aceea tătarii s-au retras spre Tighina...

...Eu văd că sufletul principelui este tot mai mîniat împotriva cancelarului şi acest Ştefan voievod[76] îl stîrneşte şi-l îmboldeşte tot mereu[77], dar eu mă îngrijesc pe cît pot să-l potolesc şi să-l frînez, şi sper că alteţa sa nu se va hotărî în sensul acesta, căci i-am înfăţişat multele neajunsuri ce ar putea urma, pe lîngă faptul că nobilimea ungară vrea să se reîntoarcă acasă. Şi ieri am plecat din Giurgiu, şi am mers în aşa fel că noaptea am dat de mlaştini şi de păduri, şi am poposit la ora trei din noapte <neavînd> decît puţine corturi, întrucît aproape tot bagajul a rămas în urmă. //

Cu toate argumentele cîte le-am putut invoca, eu şi cu *signor* Silvio p. 127
Piccolomini, înaintea alteţei sale nu l-am putut dispune să refacă cetatea distrusă şi să lase acolo o garnizoană[78]; ba chiar au scufundat în Dunăre artileria, pe care au capturat-o în cetate, neavînd posibilitatea de a o tran-

---

[74] *Esclama.*
[75] *In città.*
[76] Ştefan Răsvan.
[77] *L'infiamma et sprona.*
[78] *Pressidio.*

sporta de acolo, numai din cauza incapacităţii ofiţerilor[79]. Să dea Dumnezeu, aşa cum am mai spus în urmă, ca cel puţin să o distrugă de tot şi destul de iute, pentru ca Hassan paşa, care a rămas pe malul celălalt cu tabăra, măcar că <apa este> destul de scăzută, să nu trimită soldaţi cu luntre[80] care să se instaleze în ea şi să o dreagă, căci pe <ţărmul> Dunării nu a mai rămas la zece mile împrejur nici un ostaş, şi nici un locuitor.

Cred că alteţa sa va lăsa voievodului trei sau patru mii de unguri, pentru ca să-şi poată păzi ţara împreună cu ostăşimea din ţară[81], şi azi-dimineaţă s-a hotărît să scrie prea măritului Gian-Francesco [Aldobrandini] ca să-l roage să vină să petreacă iarna alături de trupele[82] sale, ceea ce ar fi desigur de un mare folos pentru această expediţie, şi astfel ar sta aici în iarna aceasta, pentru a fi gata <de luptă> la primăvară, înainte <de a se fi gătit> turcii. Dar eu totuşi văd aici greutăţi din cauza alimentelor pentru hrana soldaţilor, de care am şi dat de ştire excelenţei sale, căci pînă acum principele şi sfetnicii săi mi-au spus întotdeauna că în Transilvania nu erau alimente îndestulătoare pentru a putea ţine pe iarnă trupele excelenţei sale. Alteţa sa spunea azi-dimineaţă că ar putea veni pe drumul de la Oradea spre Timişoara şi să încerce să cucerească această cetate[83], şi să treacă apoi în Ţara Românească lucru care — fiind vremea atît de înaintată — mi se pare cu neputinţă, excelenţa sa neputînd să primească acea scrisoare în mai puţin de douăsprezece zile, şi chiar dacă ar pleca îndată, nu ar fi sub <zidurile> Timişoarei decît într-o lună, cînd iarna este în toi[84] şi e foarte frig în acea regiune. În sfîrşit trebuie să spun domniei voastre ilustrisime că principele nu are în jurul său nici un om destoinic[85], sau care să cunoască meşteşugul războiului, ci doar ostaşi buni de luptă. Şi <militarii> străini sînt atît de puţin ascultaţi sau bine trataţi, încît *signor* Silvio s-a hotărît să se înapoieze <la el> şi a şi cerut slobozire de plecare de la principe; care aici nu are nici o vină[86] pentru că are cea mai mare bunăvoinţă, dar domnii Bocskay şi Kornis, senatorii calvini care au în sarcina lor conducerea războiului[87], vor să-l poarte în felul lor...

...Din tabăra în drum spre Bucureşti, 3 noiembrie 1595.

---

[79] *Per mera dappocagine d'offitiale.*

[80] *Barche.*

[81] *Con la gente del paese.*

[82] *Suoi genti.*

[83] *Luogo.*

[84] *Ch'é il centro del'inverno.*

[85] *Huomo alcuno che vaglia.*

[86] *La quale in ciò non tiene colpa.*

[87] *Il carico della guerra.*

1595 decembrie 6, Alba Iulia[88]

Domnul Carlo Magno, care e foarte supărat că principele a trimis un gentilom în chip de curier la împărat, fără a-l informa despre aceasta din Sibiu, după plecarea mea, şi care dă cu bobii *(va astrologando)* ca să-i afle cauza, nemulţumindu-se cu aceea pe care o arăt în scrisorile oficiale, a venit acum să-mi spună că a descoperit de la cancelar că <acela a fost trimis> pentru a anunţa pe M. S. că dacă nu crede că îi poate da ajutoarele pe care i le cere, să o spună, pentru că are prilejul de a se împăca cu turcul, şi că dacă şi M. S. ar face la fel i s-ar restitui Giavarino (Györ) iar principelui Timişoara. Orice lucru este cu putinţă, şi poate exista teama din cauza acestor sfetnici principali, eretici pe care îi are pe lîngă sine, dar eu nu cred acest lucru pentru că principele obişnuieşte să discute sincer cu mine. p. 159

Şi ieri seară pe cînd stăteam puţin de vorbă cu el mi-a spus chiar că vrea să-l trimită pe d. Bocskay pentru a afla răspicat ce are de gînd să facă împăratul. S-a plîns de miniştrii acestuia care îi puneau beţe în roate, manifestîndu-şi dorinţa de a putea trata în persoană cu M. S. chestiunea ajutoarelor pe care le vrea, şi fără a trece prin intermediul acelor miniştri, dar nu a intrat în asemenea // amănunte. Şi apoi mi-a spus că speră ca prin begul de Lipova, pe care îl are prizonier, să cîştige cu puţini oameni o bună izbîndă la Timişoara, de cum ar da îngheţul . . . [Visconti va fi totuşi vigilent . . .] p. 160

---

[88] Către cardinalul Cinzio. Text italian în *Relationes*, p. 159.

VISCONTI CĂTRE CARDINALUL PETRU ALDOBRANDINI[89]

1597 aprilie 10, Alba Iulia

p. 284 Întrucît din scrisorile publice domnia voastră ilustrisimă va înțelege tot ce se petrece... vă voi spune doar că deși principele a fost sfîșiat de gînduri contradictorii în privința păcii, totuși s-a liniștit pînă în cele din urmă înțelegînd că poate fi mai primejduit de o pace nesinceră a inamicului decît de războiul pe față. Și acest lucru îl recunosc și îl mărturisesc și mai-marii statului, doar cei din popor care nu pătrund în adîncul lucrurilor și se gîndesc doar la starea prezentă doresc pacea și tihna...

p. 285 Cred că principesa se va reîntoarce la Graz, și îmi pare rău de acest lucru, pentru că știu că va pleca cu supărare din această serenisimă casă, și mă tem că în urma plecării ei interesele alteței sale <principelui> vor fi într-o oarecare măsură mai puțin respectate. Dar <el> este atît de dominat de pa-

---

[89] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Veress în *Relationes*, p. 284

siuni, încît nu se lasă convins de orice i s-ar spune spre binele său. Eu nu ştiu din clipă în clipă în ce stadiu se află treburile acestui principe spre a le putea apăra, căci văd întotdeauna creierul său în acţiune, şi nu se ţine de nici un lucru; şi de aceea, sînt mai grele toate negocierile, şi trebuie să încerci să-l conduci spre ţelul propus mai mult folosind procedee şi moduri indirecte decît metodele obişnuite.

[Visconti nu doreşte decît a fi rechemat... şi aşteaptă cu nerăbdare numirea noului episcop al Transilvaniei ... etc.]

1597 mai 20, Alba Iulia

[A arătat în scrisorile publice hotărîrea luată de principe de a-l trimite pe p. Alfonso la Graz şi de acolo la Roma pentru a trata acolo cele discutate la Praga[90]. După plecarea acestui părinte, principele nu s-a putut abţine de a nu propune acelaşi lucru solilor imperiali şi de a nu-i întreba dacă aveau împuternicire de a duce tratative în această materie, şi bănuiesc că în special a dat împuternicire domnului Adam Gallo Popel[91] în care se încrede mult ca să trateze cu împăratul, pentru că am auzit de la d. conte della Torre[92] că principele i-a dat un cifru pentru a-l folosi amîndoi împreună. Nu am putut afla întregul adevăr despre aceste tratative cu solii, pentru că ei nu mi-au comunicat nimic [şi Visconti însuşi a fost bolnav de friguri...] p. 286

Principele s-a declarat de acord ca pînă la terminarea acestor tratative, serenisima principesă să rămînă aci, fiind însă hotărît să desfacă legătura căsătoriei, sperînd să obţină acest lucru de la stăpînul nostru, papa, prin mijlocirea părintelui Alfonso, şi dacă nu l-ar obţine, să o trimită acasă. Deci sărmana doamnă care ştie totul, stă într-o jale continuă, nutrindu-se cu lacrimi şi suspine, încît ţi-e mai mare mila văzînd-o. D. conte della Torre care şi el s-a obosit <pînă> aici ca să-l readucă pe principe pe calea cea bună, şi care a găsit lucrurile în stare desperată, vede că, pînă în cele din urmă, într-un fel sau altul va trebui să se ajungă la desfacerea acestei căsătorii. Acesta

---

[90] Adică renunţarea la principat şi despărţirea de arhiducesă.

[91] Unul din solii lui Rudolf, celălalt fiind episcopul de Vač. Pentru rolul lor în legătură cu bănuielile trezite de Sigismund la Praga, vezi *Hurmuzaki*, III/2, pp. 237—239; 246. Popel venise să distribuie banii promişi pentru plata trupelor, să asiste la dietă, să vadă ce răspuns primeşte ceauşul Ali venit la curtea principelui cu o scrisoare a sultanului în vederea păcii, şi să rămînă cît de mult în Transilvania ca observator, ceea ce însă a fost rău văzut de principe şi sfetnicii săi, astfel că pe la mijlocul lunii mai a trebuit să plece.

[92] Sigismondo della Torre (sau Turn, Turri etc.) a fost trimis de arhiducesa-mamă în Transilvania spre a purta de grijă principesei şi a o apăra la nevoie.

discută cu nunţiul dacă nu s-ar putea trata căsătoria arhiducesei cu serenisimul
p. 287 principe de Parma Ranuccio Farnese ... [Avantajele acestei soluţii.]

Aici lucrurile în legătură cu războiul se menţin cum pot, căci în afară de soldaţii de la frontieră, restul trupei e neplătită de patru luni încoace. Principele nu vrea să se ocupe absolut de nimic, şi sînt cîteva zile de cînd a plecat să se distreze prin ţară, singur cu trei sau patru muzicanţi, iar eu văzînd aceste capricii ale sale şi această rea guvernare stau într-o teamă continuă de vreo dezordine ... etc. În zilele acestea din urmă cancelarul era certat cu principele, dar apoi s-a împăcat şi a revenit la atîta favoare şi autoritate, încît el conduce absolut totul, şi acum a primit în dar de la principe două posesiuni cu un castel frumos şi mai bine de treizeci de sate, încît pe o distanţă de o leghe de aici şi pînă la Lipova, care este o cale de cinci zile, el e stăpîn pe toate cele: nu ştiu pînă unde va ajunge în cele din urmă ...

1597 iunie 4, Alba Iulia

p. 288 [Principele a plecat la petreceri cu cancelarul şi nu e nimic nou decît scrisoarea de la ceauşul Ali că a ajuns cu omul principelui în Bulgaria la 15 mai unde au fost primiţi cu onoruri în numele sultanului.]

Soldaţii din Lipova bănuind pe căpitanul lor că ar trata predarea acelei fortăreţe în mîinile turcilor, care, după cum se afla prin spioni, se adunau în acest scop sub Timişoara — l-au făcut prizonier, şi alteţa sa a poruncit să fie adus aici ca să facă cercetare, crezîndu-se că totul nu e decît o bănuială, deşi se aude că după arestarea acestuia, turcii aceia s-au reîntors la locurile lor fără a mai încerca ceva. Altminteri linişte la hotare. Nu au venit trupele promise de împărat. [Ştiri din secuime despre intenţia tătarilor de a trece prin Moldova în Ţara Românească şi în Ungaria (prin Hust)].

iunie 10

p. 289 [Linişte la hotare şi în Ţara Românească unde voievodul se ocupă de primirea trupelor trimise din Transilvania pe cheltuiala împăratului], stînd gata şi pregătit cu ai săi pentru orice prilej care s-ar putea ivi în slujba creştinătăţii. Principele s-a întors aseară ... P.S. ... Cancelarul a fost pe la mine şi mi-a spus că nu mai vine Cicala ci Mehemet paşa (care merge la Belgrad să maseze acolo trupele turceşti). De aceea, principele a poruncit ca forţele prin-

cipatului să se îndrepte spre Lipova şi să se facă acolo tabără ca fiind locul cel mai potrivit atît pentru apărare cît şi pentru atac[93].

1597 iunie 20.

... Principesa este tot mereu la Făgăraş unde principele nu se duce nici // nu trimete şi nu ştim dacă măcar are politeţa să-i scrie. Contele della Torre a fost acolo pînă acum, şi cred că se va reîntoarce iarăşi peste puţine zile, şi va rămîne acolo pînă ce va primi noi ordine de la Arhiducesa mamă. p. 291

[93] În realitate era o simplă demonstraţie ca să arunce praf în ochii imperialilor şi ai papii.

LUBIENIECKI

(? — după 1595)

*

Lubieniecki, nepotul lui Andrei Taranowski, a fost trimis în vara anului 1595 de Ján Zamoyski, cancelarul Poloniei, în Ţara Românească, în urma cererilor de ajutor ale lui Mihai Viteazul ameninţat de o expediţie turcească. Nu se cunosc alte amănunte despre el: nici prenumele şi nici anii vieţii.

Lubieniecki a fost primit de Mihai Viteazul la 27 iulie 1595 la curtea domnească din Bucureşti. Domnul care avea nevoie de ajutor militar grabnic i-a făgăduit să recunoască suzeranitatea polonă, deoarece nici împăratul Rudolf al II-lea nici Sigismund Báthory nu-i trimiteau ajutoare îndestulătoare. Lubieniecki i-a făgăduit să înainteze cererea sa regelui Sigismund al III-lea al Poloniei pe care îl credea dispus să-i primească închinarea. La 28 iulie Lubieniecki a părăsit Bucureştii însoţit de solul lui Mihai Viteazul, armeanul Petru Grigorovici din Liov.

Lubieniecki a redactat un raport în limba polonă asupra misiunii sale în Ţara Românească. Relaţia aceasta are marele merit de a reda direct cuvintele lui Mihai Viteazul într-un moment foarte critic determinat de pretenţiile lui Sigismund Báthory oglindite în

tratatul de la Alba Iulia (20 mai 1595). Căutînd să scape de tutela acestuia, şi temîndu-se să nu aibă soarta lui Aron predat în mîinile lui Sigismund de mercenarii săi unguri, domnul încearcă o apropiere de Polonia. Se cuprind şi anumite amănunte asupra dificultăţilor băneşti ale domnului, asupra originii şi antecedentelor lui Ştefan Răzvan etc. Acest raport, păstrat în Arhivele bibliotecii din Kórnik (voievodatul Poznań) (ms. 289, fol. 111—116), a fost semnalat de Ilie Corfus şi folosit în lucrarea sa *Mihai Viteazul şi Polonii,* Bucureşti, 1938, p. 21, n. 1. Textul acestui original polon comunicat de Institutul Ossolincki din Varşovia a fost tradus de regretatul P. P. Panaitescu pentru colectivul „Călători străini". O versiune contemporană latină, mai succintă, destinată fără îndoială cardinalului Cinzio Aldobrandini care conducea departamentul relaţiilor cu Transilvania şi imperiul, fusese descoperită în Arhivele Vaticanului (Fondo Borghese, s. III, vol. 19-b, fol. 221—222), de Claudiu Isopescu care a publicat-o în *Alcuni Documenti inediti della fine del Cinquecento. Seconda serie*, în „Diplomatarium Italicum", I, Roma 1925, pp. 396—399, doc. XV. Traducerea era intitulată *Dominus Lubienieczki Nuntius ad Palatinum Moldaviae, quomodo ab eo exceptus 27 julii anno domini 1595, et quid cum eo contulerit, significat.* Ea a fost analizată de N. Iorga în *Originea lui Ştefan Răzvan*, publicată în „Anal. Acad. Rom.", Mem. secţ. ist., s. III, t. XI, Bucureşti, 1930, pp. 158—160.

Tălmăcirea română a acestui text latin însoţit de un comentariu de Aurel Decei a apărut în culegerea *Literatura română veche (1402—1647)* (ediţie îngrijită de G. Mihăilă şi Dan Zamfirescu), vol. II, Bucureşti, 1969, pp. 6—10, 27, 39.

De Lubieniecki s-au ocupat J. Mačurek, *Zápas Polaka a Habsburku o oristup Černému Marina na sklonku 16 stol* (Rivalitatea Poloniei cu Habsburgii pentru ieşirea la Marea Neagră, la sfîrşitul secolului al XVI-lea), Praga, 1931, p. 95, n. 20; P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1936, pp. 82, 140; I. Corfus, *Mihai Viteazul şi Polonii*, Bucureşti, 1938, pp. 19—21.

[SOLIA LA CURTEA LUI MIHAI VITEAZUL][1]

1595 iulie 27

Anul Domnului 1595—1 iulie (!)[2]

Voievodul Țării Românești a primit azi pe Pan Lubieniecki, dar încă cu două săptămîni înainte voise să iasă înaintea lui la București cu toți boierii lui. Aflînd despre dînsul <că n-a venit,> a spus că și mai tîrziu îl va întîmpina. Toată ziua și noaptea au sunat clopotele în biserici, mulțumind lui Dumnezeu și slujind liturghia. N-au ieșit din biserică

---

[1] Traducerea s-a făcut de către P. P. Panaitescu după textul ms. polon comunicat de Institutul Ossolinski din Varșovia, aparatul critic aparține colectivului „*Călători străini*" care a lucrat la Institutul de istorie „N. Iorga".

[2] In textul latin mai succint publicat în *Diplomatarium Italicum* pp. 396—399 data arătată e 27 iulie. Titlul este: *Domnul Lubieniecki sol la domnul „Moldovei" (= Țării Românești) arată cum a fost primit de el la 27 iulie din anul domnului 1595 și ce a vorbit cu el:* Intre textul polon și versiunea latină există unele deosebiri, primul fiind mai bogat în amănunte, dar cel latin pare mai aproape de stilul direct al lui Mihai Viteazul, așa cum îl cunoaștem din alte împrejurări. Textul latin a fost redat în note de cîte ori deosebirile de nuanță puteau fi observate mai clar. Data celor două texte diferă. In cel polon avem

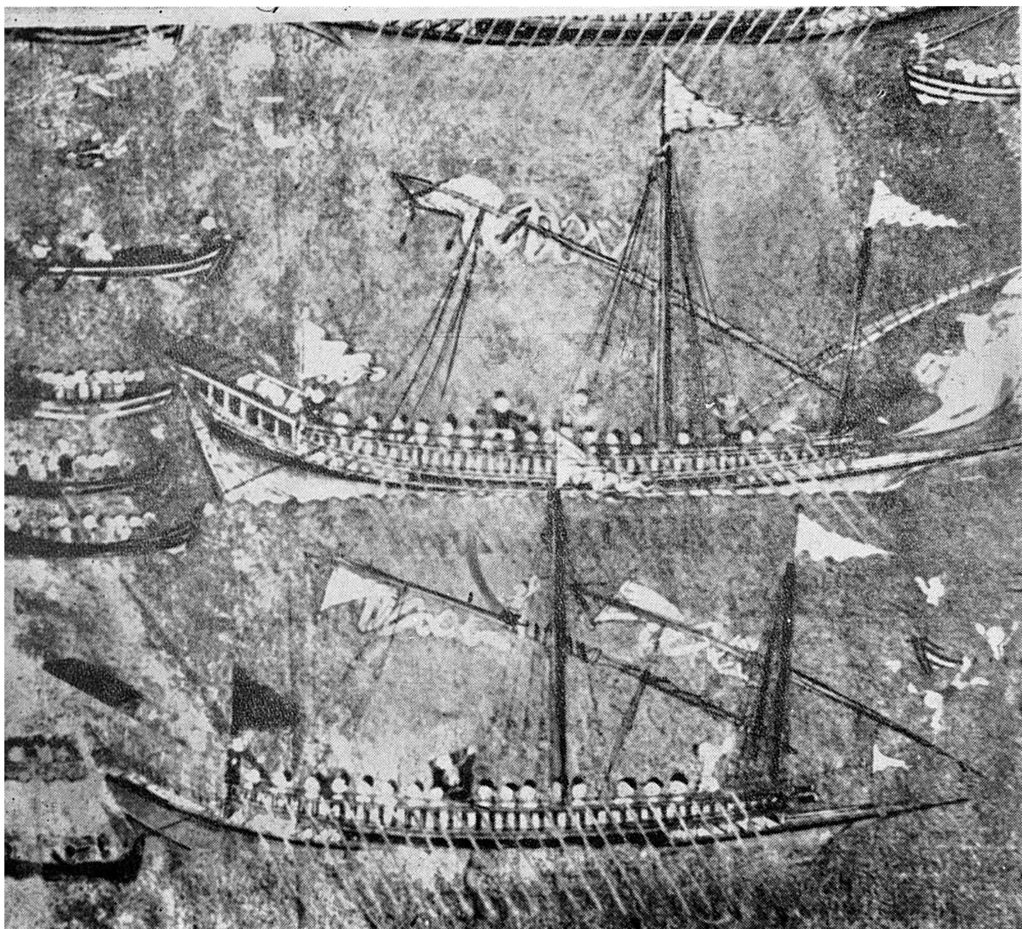
Portretul lui Mihai Viteazul. (Cabinetul de stampe al bibliotecii Academiei R.S.R.).

Portretul sultanului Mehmed al III-lea (reprodus din *Türkische, Ungarische Chronica* ..., Nürnberg, 1663).

Portretul lui Sinan paşa (reprodus din *Pannoniae Historia Chronologica*...).

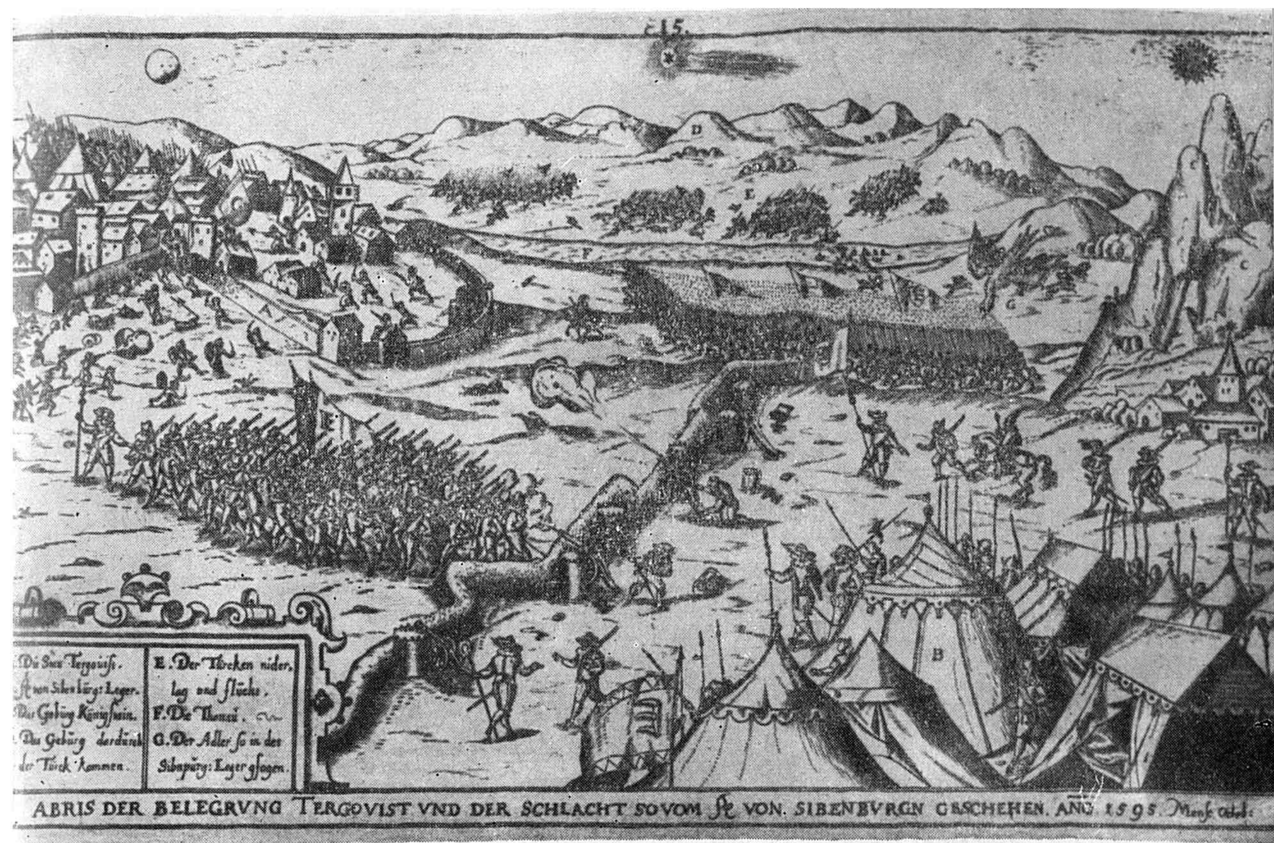
Galeote turcești de război;
(reproducere din P. Coles, *The Ottoman Impact on Europe*).

Turcii construind un pod la Giurgiu
(reprodus din *Pannoniae Historia Chronologica*...).

Bătălia de la Tîrgoviște (după *Pannoniae Historia Chronologica* . . .).

Bătălia de la Tîrgoviște (după *Türkische u. Ungarische Chronica* ...).

Portretul lui Christophor Teuffenbach (reprodus din *Pannoniae Historia Chronologica* . . .).

pînă la plecarea celor trei boieri: vistierul[3], logofătul[4], postelnicul[5], pe care i-a trimis în întîmpinarea lui, întrebînd de sănătatea domnilor hatmani şi de sănătatea întregii oştiri. Boierii m-au însoţit pînă la gazdă, care se afla chiar alături de curtea domnească şi apoi au plecat. După aceea a trimis pe Gheorghe, mareşalul[6] său, cel mai credincios, ca să mă viziteze şi să întrebe de sănătatea măriei sale[7] şi de a domnilor hatmani, întrebînd de asemenea, dacă sînt gata să îndeplinesc cele pentru care venisem şi dacă am avea de spus ceva în taină, ca să mă primească şi în altă vreme, în sfîrşit, dacă, pînă atunci ar putea veni căpitanul Kiraly[8] Albert. La acestea s-a răspuns că este gata căpitanul şi poate veni, căci cele ce urma să le spuie, vor fi după scrisoare. După ce a orînduit în acest chip lucrurile sale, voievodul a trimis să mă cheme, punîndu-mi la îndemînă un cal de paradă de al său şi trimiţînd pe cîţiva boieri, ca să mă conducă pînă la dînsul. După ce am sosit cu această suită, l-am salutat din partea măriei sale regelui şi a domnilor hatmani şi a întregii oştiri, pentru care a fost recunoscător. După primirea scrisorii, pe care a pus să fie citită cu glas tare <voievodul> a întrebat de sănătatea măriei sale regelui şi de a domnilor hatmani. Apoi a început să întrebe dacă Liga[9] s-a încheiat sau nu? I-am spus că nu s-a încheiat, căci au socotit-o nefavorabilă măria sa regele, domnii sfetnici şi locuitorii ţării coroanei polone, care...* s-au trimis. După aceea a întrebat dacă avem oaste. I-am spus că măria sa

---

1 iulie, în cel latin 27 iulie. În textul polon, trecerile destul de frecvente de la persoana I la persoana a III-a creează un fel de confuzie. În textul latin confuzia rezultă mai degrabă din inversarea ordinii în redarea spuselor lui Lubieniecki. Informarea despre oastea polonă apare ca o lămurire dată boierilor ce l-au primit şi nu domnului. În textul latin domnul e numit, după obiceiul polon, „palatinus Moldaviae".

[3] Teodosie Rudeanu (13 dec. 1594—23 iunie 1596).

[4] Miroslav din Rîfov (12 febr. 1595—24 iulie 1595).

[5] Preda Buzescu (12 iunie 1595—28 dec. 1599).

[6] Termenul de „mareşal" e lipsit aici de precizie. Numele de Gheorghe care apare în *textul acesta polon* nu îngăduie identificarea cu vornicul Chisar, propusă de A. Decei în notele la versiunea română a textului latin corespunzător (vezi în *Literatura română veche*, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 33). Credem că e vorba aici tot de Deli Gheorghe care vine să-l conducă, după aceea, seara la domn pentru audienţa secretă. În textul latin aflăm o formă foarte neprecisă *„alius marescalcus"*, indicînd pentru termenul folosit un sens destul de general şi nedînd nici un nume.

[7] Sigismund al III-lea, rege ales al Poloniei (1587—1632). Ajunge prin moştenire şi rege al Suediei (1593—1604).

[8] *Kiroi*. Fostul comandant al gărzii lui Sigismund Báthory, care a executat ordinul de arestare a magnaţilor „conjuraţi" la Cluj în 28 august 1594 (vezi relaţia lui Busto în volumul de faţă). El l-a înlocuit pe Mihail Horváth care comanda corpul maghiar trimis de Sigismund în Ţara Românească, în noiembrie 1594. Pentru atitudinea sa faţă de Mihai Viteazul la Călugăreni, vezi P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 118.

[9] Coaliţia antiotomană, înjghebată în 1590—1592, sub auspiciile papalităţii care o numeşte „Liga sfîntă". Din ea făceau parte Imperiul habsburgic, Spania, Veneţia şi Toscana. Pentru stăruinţele depuse în vederea cîştigării Poloniei, vezi şi biografia lui Comuleo.

* Lacună în textul deteriorat.

regele are gata două oşti de lefegii, în număr de 10 000, împotriva oricărui duşman, pe lîngă trupele auxiliare, pe care le-au făgăduit panii sfetnici şi obişnuiesc să le trimită, după poruncile scrise, fiind răspîndite în diferite locuri la granițe. <Acestea le>-am spus după informațiile pe care le aveam de la domnul hatman de cîmp[10]. A întrebat despre Lobodă[11], ce are de gînd şi ce face? I-am spus că acum a fost primit în grația măriei sale şi va face ceea ce îi va porunci măria sa regele şi are oaste de peste 10 000 de oameni şi se va aşeza cu ele la Olsanicia[12]. Pe lîngă acestea este gata <să fie chemată> ridicarea generală în arme, în cazul cînd acea oaste de lefegii nu ar putea face fața nevoilor. A întrebat cît de mare ar putea fi aceasta? I-am spus că ar putea fi pînă la cîteva sute de mii. A întrebat dacă s-ar putea ca să aibă aşa de mulți oameni coroana <Poloniei>? I-am spus că şi mai mulți, dar că aceşti oameni nu vor fi adunați, decît pentru o nevoie hotărîtă şi grea, căci este vădit că adunarea lor ar aduce pagube țării. La plecare, am întrebat dacă are vreo veste sigură despre tătari şi despre turci. A spus: „dar despre tătari aştept veşti de la voi[13]. Spionii mei nu mi-au dat nici o ştire sigură". Despre turci a spus că este sigur că se află aşezați în 12 locuri, adunîndu-se în două cete, unii spre Rusciuk, alții spre Silistra. Spionii lui i-au adus aceste veşti din diferite locuri. Asupra oştirii turceşti este comandant Ferhat[14] paşa, care şi-a adunat oastea la Rusciuk. Cît de mare este oastea, nu a putut afla, nici de la spioni, nici de la fugari, nici de la prizonieri, căci unii spun că este de 160 000 de oameni, iar alții spun că este de 120 000. El socoate ca lucru sigur că sînt 160 000, căci aşa a spus un prizonier, care se potriveşte în spuse cu dezertorii, şi care a fost bucătar la paşa comandant[15]. Aceasta se poate vedea, a spus el, şi după numărul corturilor, că este o oaste foarte mare. Acest Ferhat paşa a fost înlăturat de la comandă printr-un oarecare „Farshanson"[16] vistier al împăratului şi care va rămîne, pînă va sosi la oaste Sinan paşa, pe care-l aşteaptă pe curînd. Îndată ce va sosi, vor trece Dunărea, căci au podurile gata la Rusciuk şi Silistra.

După ce a spus el acestea, făgăduind să dea de ştire despre toate prin

---

[10] Hatman de cîmp era Stanislav Zolkiewski, hatman al coroanei Ian Zamoyski.

[11] Lobodă, hatman al cazacilor.

[12] *Olsenia.*

[13] În textul latin: *De Tartaris ex te cognoscere volui.*

[14] În textul latin: *Ferhat Bassa*, în cel polon *Ferarf*—Ferhad paşa, mare vizir (1590—92, 1595—96).

[15] Textul latin sună: *Tormenta bellica 160 esse. Manucaptus cocus Bassae narravit quod idem coniectura quadam assecutum se Palatinus Moldaviae confermavit.*

[16] În textul latin: *Ias Hassen* (vezi A. Decei, *op. cit.*, p. 34, identificarea cu Bas Hasan Efendi care a fost bas defterdar de la 4 martie la 6 august 1595).

mine domnilor hatmani, m-au condus la gazdă. Seara[17] a trimis după mine pe Deli Gheorghe, favoritul său, cu care m-am dus îndată la dînsul. Cînd am sosit, m-a întrebat dacă am vreun tîlmaci credincios, sau dacă aş putea vorbi singur cu dînsul pe turceşte. I-am spus că pot înţelege ceea ce va spune, dar nu voi putea să-i răspund. De asemenea că nu am un tîlmaci aşa de credincios. După aceea i-am arătat pe acel tînăr turc, care va păstra credinţa măriei sale domnului. El a cerut de la mine şi de la dînsul ca să jurăm că nu vom spune acestea nimănui, afară de celor cărora li se cuvine. I-am spus că n-am jurat niciodată şi nici nu o voi face niciodată. După aceea mi-a cerut ca să repet aceasta cu cuvinte clare, ceea ce am şi făcut, dar cînd am văzut că s-a supărat, m-am învoit să jur pe sabie. El nu a voit, ci a cerut numai jurămînt pe sfînta Evanghelie. Cînd m-am învoit şi la aceasta, văzînd el atîta bunăvoinţă din partea mea, a renunţat la jurăminte.

A început întîi să se plîngă împotriva lui Ştefan Răzvan voievodul Moldovei, „că este un trădător, care a mîncat pîinea mea, nu este un ţăran, ci un şerb al meu. Dacă ai fi rămas încă puţin pe lîngă mine, aş fi trimis după mama lui, din sat, ca să ştii cine este. El mi-a furat 6 000 de zloţi roşii, cînd l-am trimis la Ţarigrad. Iar acum zice că-mi este frate[18]. Cînd am îndreptat în cîteva rînduri la măria sa regele şi la domnii hatmani pe trimişii mei, n-a vrut să-i lase să treacă, dînd de ştire despre toate păgînilor, precum şi despre prietenia mea faţă de toată Republica Poloniei".

După aceea s-a plîns de cei 12 boieri ai lui[19], pe care îi trimisese la voievodul Transilvaniei, dar care nu au tratat după punctele pe care le aveau în instrucţiunile ce li se încredinţaseră, ci au făcut după voia lor, dobîndind

---

[17] Textul latin mult mai succint. *„Veni tandem vesperi ad ipsum palatinum, scire voluit ex me si me potuisset sermone turcico alloqui, cui me linguam turcicam intelligere, loqui vero turci re nescire respondi. Nonconvenientibus nobis de interpraete, iuramentum a me exigebat silentii et fidelitatis. Me annuente super gladium falcatum illo vero exigente super Evangelium acquievi.*

[18] În textul latin: ... *Quod is est meus fidefragus, meus subditus, non Kmetho sed hortulanus, cuius mater subdita mea est, et furatus est mihi sex millia aureorum ungaricalium cum esset a me missus Constantinopolim, nunc non fratrem meum esse se ait. Nuntios meos ad Serenissimum regem Poloniae et ducesbelli qui a me illo mittebantur in negotio regni Poloniae retrahebat et transitum impediebat.* (Lipseşte: dînd de ştire ... păgînilor etc.). (În textul latin: zice că *nu* îmi este frate.)

[19] În textul latin: (Despre cei 12 boieri trimişi în Transilvania) *qui non id quod in mandatis habebant, agebant, sed quod e re eorum erat, obtentis quibusdam privilegiis sibi, et cum Aarone ipsum consociaverunt subiicientes se Caesari Christianorum* (vezi lista boierilor la N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, p. 178: mitropolitul Eftimie, cu episcopii de Rîmnic şi Buzău. (Teofil şi Luca) şi următorii boieri: vornicul Mitrea, vornicul Chisar, logofătul Dumitru, vistierul Dan, Radu postelnicul, Radu clucerul Buzescu, Radu postelnicul cel mare, logofătul Borcea, clucerul Vintilă, postelnicul Stănilă, logofătul Preda Buzescu).

unele drepturi şi privilegii[20], „iar Aron, supunîndu-se cezarului[21], a aderat la Ligă la care eu nu aş fi aderat şi nici Aron[22] dacă nu ne-ar fi asigurat că şi măria sa regele ar fi aderat la Ligă şi vrea să continue războiul împotriva turcilor. În schimb, i s-a întîmplat <rău> lui Aron, căci cu toate făgăduielile ce i se făcuseră a fost răsturnat din domnie în favoarea trădătorului său[23]. A pierdut toate şi a fost aruncat în închisoare. Acelaşi lucru mă aştept să mi se întîmple şi mie, căci nu mă încred în boierii mei, care m-au trădat, căci nu au transmis ceea ce am poruncit eu şi nu au făcut aşa cum le-am spus eu. De asemenea nu mă încred nici în ungurii care sînt pe lîngă mine, în număr de 6 000[24], de care mă tem mai mult decît de turcii care se aflau odinioară în ţara mea, căci pe atunci eram mai în siguranţă sub turci, decît acum sub creştini. Împăratul creştin şi domnul voievod al Transilvaniei mi-au făgăduit oaste mare în ajutor şi ca fiul meu să rămîie moştenitor veşnic în ţara mea. De la împăratul creştin nu am nici un ajutor. Voievodul Transilvaniei mi-a trimis numai 3 000 de unguri, pe care îi plătesc de şapte[25] luni, zălogind tot ce aveam, luînd şi giuvaericalele soţiei mele şi acum am ajuns la atîta strîmtoare, încît sînt silit să mă ating şi de averile mănăstirilor. Nu mă pot aştepta la nici un ajutor[26], căci ştiu că şi voievodul Transilvaniei va avea să facă faţă la o primejdie tot aşa de mare ca şi mine. De asemenea şi măria sa împăratul <nu mă poate ajuta>, de vreme ce nu este înţelegere între principii imperiului". După aceea, iarăşi a întrebat de ce Liga nu a izbutit. Eu i-am spus la fel, cum îi spusesem şi mai înainte. A întrebat despre condiţiile alianţei, i-am spus ceea ce ştiam din înscrisul, pe care-l văzusem, dintre care unele condiţii i s-au părut că sînt potrivite, altele nepotrivite. Mi-a spus că „noi, creştinii, nu vrem să ne legăm împreună împotriva păgînilor, şi atunci păgînii ne vor lega ei pe noi[27]". Şi spune că aşa ştie de la spioni, de la fugari, de la prizonierii, care fug din oastea turcească, cum că turcii şi-au îndreptat toate forţele către aceste ţări, afară de puţini oameni, pe care i-au trimis cu

---

[20] Sînt analizate de N. Iorga, *op. cit.*, pp. 180—181. Textul tratatului de la 10/20 mai 1595 e publicat în *Hurmuzaki*, III, 1, pp. 209—213 (vezi şi discuţia lui I. Ionaşcu, *Mihai Viteazul şi autorii tratatului de la Alba Iulia (1595)*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", V, (1962), pp. 111—144).

[21] Rudolf al II-lea.

[22] În textul latin lipseşte: nici Aron ...

[23] În textul latin: *Diversum factum Aaroni contra fidem datam exutus est dominio suo ...*

[24] În textul latin: *Ungari nullam habeo fidem, quorum circa me sunt septem millia*, cifra diferă!

[25] În textul latin: *sex mensium.*

[26] În textul latin = *Auxilium nullum est, nec aliud speratur: huic oneri sustinendo Palatinus Transilvaniae impar: habebit ipse quod agat cum turca sicut et ego. Et inter Caesarem et Principes Christianos nulla concordia.*

[27] *Ibidem: Nolumus nos colligare, sed ligabimur a paganis.* [Se referă aci la faptul că nu s-au unit între ei împăratul şi regele Poloniei contra turcilor.]

„Asari" Bașa[28] pentru apărarea acelor cetăți din Ungaria, pe care le-au luat de la creștini, mai ales la Rab[29]. Acesta este gîndul lor: să treacă Dunărea, pentru care au toate gata, să ia cît mai repede orașul București, capitala Țării Românești, să-l înconjure cu ziduri și valuri, să se înarmeze cu puști și să așeze acolo pe un pașă al lor. După ce vor face la fel și la Iași, scaunul Moldovei, ca și aici — și pentru aceasta au adus pe toți meșteșugarii, care sînt cu dînșii, cu toate uneltele — au de gînd să se îndrepte împotriva Transilvaniei, la care Dumnezeu să nu-i ajute. Și vor să facă aceasta din două pricini, precum spun prinșii, spionii și fugarii, care cu toții sînt de aceeași părere asupra acestui lucru: întîi pentru că au pierdut toate dijmele[30] pe care le cărau mai înainte din teritoriul Moldovei și al Țării Românești, ca: tributul, porcii, untul, grîul, boii, oile, orzul, berbecii, caii. Al doilea, pentru că atunci cînd vor avea garnizoanele lor aici, mai ușor le va fi tătarilor să năvălească în toate țările creștine pentru care lucru văd că se pregătesc. „Și dacă[31] acel foc va trece peste Dunăre în țara mea și apoi în Țara Moldovei, atunci la același lucru trebuie să se aștepte și măria sa regele în țările sale. Așadar ar fi mai bine ca domnii hatmani să nu aștepte pe turci la Nistru, ci să-i aștepte la Dunăre".

„Astăzi, după plecarea ta de la mine, au adus veste spionii mei că turcii în număr de cîteva sute au trecut de la Rusciuk la Giurgiu și că au aruncat și un pod peste Dunăre, care, cum nu ajunge pînă la mal, l-au întors iar la malul celălalt, totuși au toate uneltele spre a-l face din nou. Eu pornesc mîine împotriva lor, silindu-mă cu ajutorul lui Dumnezeu, să le împiedic trecerea cît voi putea. Ceea ce am început, o fac, neavînd nici o pricină din partea turcilor; dimpotrivă, am făgăduieli de la dînșii că mă vor lăsa pe mine și pe urmașii mei pe vecie în stăpînire. Toate le-am făcut din cauza vărsării sîngelui lui Hristos și pentru întreaga creștinătate[32]. Acum, vărsînd sîngele nostru, port greutatea războiului împotriva păgînilor și văd în fața ochilor că nu am puterea trebuitoare, ca să mă împotrivesc lor[33]. Dacă ar fi rămas în domnia Moldovei, Aron, fratele meu, cu care făcusem jurămînt, ca unul pentru altul să ne punem capul, încă aș avea nădejde că noi am putea să împiedicăm trecerea turcilor peste Dunăre, și mai ales dacă tătarii nu ne-ar lovi din spate.

---

[28] *Ibidem: Assan Bassa.*

[29] *Araboniam*... numit și Győr sau Iavarinum.

[30] În textul latin: *magna tributa turcis proveniebant quae nunc ipsis non dantur.*

[31] În textul latin: *Si iste ignis serpserit per Danubium in patriam meam, deinde in terram Moldaviae, nihil boni sperare et expectare debet serenissimus rex Poloniae. Melius ut ipse rex suis rebus consulat et Duces illius belli cum exercitu suo ut non ad Tyram sive Nestrum, sed ad Danubium Turcas expectent et transitum Danubii prohibeant et impediant.*

[32] În textul latin: *Quicquid facio, amore Christianitatis facio, ne sanguis Christianorum effundatur.*

[33] Este mai clar în textul latin: *Nunc effundere sanguinem meum paratus sum nam ad bellum cum turcis progredior, quod viribus meis impar.*

Dar[34], cum acela nu mai este în domnie și îmi este greu să mă încred în acest țigan, voievod al Moldovei, care mai întîi, m-a trădat pe mine, pe cînd mă slujea, după aceea a trădat pe Aron, domnul său, și s-a așezat în scaunul lui, nu[35] văd pentru mine nici o mîntuire, bucuros mi-aș adăposti capul la măria sa regele; te rog, sfătuiește-mă pe conștiința ta, căci acestea nu le-am încredințat nimănui, numai lui Dumnezeu și ție. Dacă aș putea să cîștig bunăvoința lui, m-aș pune, cu toți urmașii mei, sub sceptrul și apărarea măriei sale regelui; și dacă măria sa regele ar binevoi să mă primească, eu însumi și soția mea și copiii noștri vrem să ne supunem protecției măriei sale regelui, vreau să prezint credința și supunerea mea întreagă și nestrămutată, iar dările pe care le dădeam turcilor, voi fi dator să le dau măriei sale regelui și Republicii. Și fac aceasta nu fără motiv, căci văd în chip sigur că nu pot avea nici o scăpare, nici de la împăratul creștin, nici de la voievodul Transilvaniei. Dacă ar fi după acela, Țara Românească și Moldova s-ar îndrepta spre pieire. Aceasta încă de mult aș fi făcut-o împreună și cu Aron, dacă nu s-ar fi împotrivit boierii mei. Și dacă poate fi vreo scăpare de acolo, de la voi, spune-mi".

I-am spus la aceasta că „nu am poruncă în instrucțiunile mele, ca să discut despre aceasta cu măria ta domnească, totuși știu că măria sa regele, ca un domn creștin, nu părăsește pe orice om creștin să se năruie dacă se adăpostește sub protecția sa. Bunăvoința măriei tale domnești o va primi cu plăcere; despre aceasta, eu voi vorbi cu domnii hatmani la întoarcerea mea, și vă asigur că nu trebuie să vă îndoiți de bunăvoința lor față de măria voastră domnească".

Mi-a mulțumit[36] și iar mi-a mulțumit pentru aceasta, spunînd că și pan

---

[34] *Sed cum ille non est, huic non Palatino Valachice, Cygano genere nulla fides est, is cum me serviret me decepit, dein Aarone domino suo deturbato, pro ipso Valachis imperat.*

[35] *Non est qui mihi opilaretur, nec locus est quo reclinem caput. Si ad regem Poloniae debeam confugere consule mihi, rogo fideliter et sub conscientia. Haec omnes celo, tibi non (=nunc?) pando si ille voluerit me recipere in tutelam suam cum uxore et dominio meo hereditario fidelitatem et subiectionem meam ipsi profiterer praestandam, et tributum Turcae a me dari consuetum Regi et Rei publicae penderem. Dum me regi subjicio causa est, quia neque a Cesare, neque a Palatino Transylvaniae auxilium speratur: difficile est eos mihi opem ferre posse, cum et ipsos a Turcis non intermittendos certum est, Constitutum erat inter me et Aaronem nos militiam professuros contra communem hostem Turcam sub signis Regiis sed is Aaron a famulo suo, et ego a meis subditis viris primariis sum fraudatus et deceptus. Quare tu Lubeneci, si inde queram habere auxilium dic mihi?*

[36] Text mai sobru în versiunea latină: *Grato animo haec suscepit ipse palatinus Moldaviae simulque narravit mihi D. Taranovium pollicitum ipsi suam amicitiam ac petiit ut cum Taranovio ipsos Dominos, duces belli adirem omnemque causam eius e ipsis exponerem, ut per ipsos commendaretur Regi propter ferendum ipsi auxilium. Ad haec subintulit ille Palatinus, „et Regi et ducibus belli mitterentur a me apophoretu gratitudinis et animi promptitudinis declarandae ergo sed vereor ne ambo in periculum conjiciamur eorum causa. Quod periculum effugientes nullas tibi do litteras, tam ad Serenissimum Regem, quam ad duces belli Attamen quod tibi committo diligenter obi. Quod tibi omni genere officiorum sarciam".*

Taranowski[37] „mi s-a oferit să-mi fie prieten. Roagă-l stăruitor să meargă cu tine şi să roage, pentru Dumnezeu, pe domnii hatmani, ca să pună vorbă pentru mine la măria sa regele, în aceste grele încercări ale mele. Aş trimite bucuros prin tine daruri domnului hatman, dar acest lucru ar fi primejdios şi pentru mine, şi pentru tine. Aş fi scris măriei sale regelui şi domnilor hatmani, dar nu se cuvine, din cauza a tot felul de bănuieli, însă ceea ce vorbesc cu tine şi spun prin tine, acelea să le spui mai departe, întocmai şi sub jurămînt, măriei sale regelui, domnilor hatmani şi domnului Taranowski. Roagă-i pentru Dumnezeu şi eu te rog pentru Dumnezeu, şi el te va răsplăti. Roagă pe domnul hatman al coroanei să-mi fie tată[38], iar domnul hatman de cîmp să-mi fie frate, pentru ca eu, la stăruinţa lor, să pot avea apărare întru toate. Şi să-mi dea de ştire, dacă pot să nădăjduiesc ceva neîntîrziat, iar eu mă leg pentru aceasta să împart moştenirea şi averea mea, dacă se poate ca acum în grabă să vie oastea polonă care numără 10 000 de oameni pentru apărarea împotriva trecerii păgînilor, şi înainte ca să treacă trei luni, îţi dau cuvîntul meu domnesc că-i voi răsplăti şi-i voi plăti, căci turcii nu mi-ar mai sta pe cap, dacă ar şti că dau de oastea cea mare a Poloniei. Să păzească bine domnii hatmani, ca tătarii şi turcii să nu se adune la un loc, căci atunci întreaga creştinătate nu i-ar putea învinge. Însă ei acum sînt gata, iar creştinătatea abia se gîndeşte să se pregătească."

„Pe soţia şi pe fiul meu i-am trimis la Tîrgovişte, sub munţii Transilvaniei, împreună cu tezaurul, alte <tezaure> le-am îngropat la mănăstiri, dar dacă aş putea avea nădejde de acolo <din Polonia>, atunci aş trimite pe soţie şi pe fiu şi averile mele acolo, pentru mai mare siguranţă".

---

[37] Pentru legăturile mai vechi ale acestuia cu ţările române, vezi *Călători*, II; pentru cele cu Mihai Viteazul, vezi menţiunile din *Hurmuzaki*, XII; Veress, *Documente*, vol. V; I. Corfus, *Mihai Viteazul şi polonii*.

[38] În textul latin: *Supremum ducem belli velim habere pro patre et copiarum campaestrium Ducem pro fratre ut ad eorum interventum, a Serenissimo Rege, et ordinibus Regni in protectionem et tutelam suscipiar utque me certiorem reddant quam citissime, si aliqua spes futura sit auxilii et protectionis. Vellem habere decem millia hominum Polonorum ad impediendum transitum Danubii turcis in eam crepidinem, quibus copiae meae adiungerentur. Si is numerus militum Polonorum esset Turcae timerent nos adoriri, putantes magnum exercitum Polonorum ad ipsum Danubium esse. His militibus stipem ante trimestre tempus exolvam.*

Caveant duces belli ne Tartari simul in unum locum convenient: qui si convenirent in unum, impossibile est Christianos eorum impetum sustinere posse. Illi enim parati et manu prompti, Christiani vero non nisi ab hostibus invasi, et dum pars erum magna in servitutem agitur, deliberant de modo defensionis.

Uxorem et filium meum ad Targoviscum in submontana Transylvaniae cum parte supellectilis meae quasi in locum tutiorem deduxi, reliquam in monasteriis defodi, sed si scirem me Regem et ordines regni in protectionem suam suscepturum, eo uxoris et filii cum bonis meis remitterem.

A doua zi am avut audienţă publică de plecare şi mi-a dat şi o scrisoare[39], rugînd <pe ai noştri> să supravegheze cu grijă pe tătari şi să-l mîntuiască de dînşii. În aceeaşi zi după slujba religioasă, a pornit cu toată oastea sa şi cu armele de război, spre Rusciuk, unde se adunase toată oastea păgînilor. El şi-a aşezat tabăra la Giurgiu, în faţa Rusciukului, la două mile de ale noastre şi de Dunăre, vrînd, cu ajutorul lui Dumnezeu, să împiedice trecerea lor, cît timp îi va putea opri.

---

[39] În textul latin: *Postridie illius dialogismi nostri, publice num litterae datae ad duces belli et inde dimissus discessi ab eo, publice etiam imploravit auxilium a nobis utque Tartari ab aditu ditionum Valachicae et Moldavicae prohibeantur. Eadem die ille palatinus cum militibus suis stipendiatis, et multanieis cum omni apparatu bellico, versus Ruscicum ubi sunt exercitus Paganici progressus est et castra metatus est ad Dziurdzieroum et opposito Ruscici, duobus miliaribus distantem a Danubio, per quam divino auxilio proposuit impedire transitum Turcis in oras nostras.*

— *Sermo qui intercessit Domino Lubienieczky nuntio palatino Moldaviae cum eodem domino palatino.*

COSIMO CAPPONI

(? — după 1597)

*

Nu posedăm decît puţine date despre acest tînăr nobil roman, venit în Transilvania în suita nunţiului Alfonso Visconti, căruia îi fusese recomandat de atotputernicul cardinal Petru Aldobrandini (desemnat de obicei sub numele de cardinal Aldobrandini spre deosebire de cardinalul Cinzio Aldobrandini care purta titulatura de cardinal di San Georgio). Din spusele sale ar rezulta că era militar de carieră şi că fusese (probabil în calitate de mercenar) în Franţa şi de acolo se abătuse prin Toscana unde se bucurase de ocrotirea marelui duce Ferdinand de'Medici, pe care continua să-l socotească drept un fel de patron al său. La Alba Iulia a beneficiat chiar din primul moment de preferinţa lui Sigismund pentru tot ce era italian, precum şi de favoarea noului nunţiu care era un fel de mentor al principelui. Primit în slujba acestuia ca gentilom al său, el ar fi gata să intre într-un corp de mercenari italieni care s-ar putea constitui în Transilvania. Leafa pe care o primeşte din pură favoare, ca gentilom al principelui, i se pare mică, deşi întrece cu mult lefurile date nemeşilor unguri. Părtinirea lui Sigismund pentru italieni jignea adînc pe localnici, iar semnele de favoare deosebite trezeau vigilenţa

cancelarului Josica pe care Capponi şi-l socotea duşman. Surprindem unele trăsături care ne îngăduie o reconstituire a portretului său moral. Apare de la început la el o tendinţă spre linguşire manifestată în cifrele şi aprecierile exagerate ale armatei lui Sigismund, în calificarea gratuită a acestuia de principe *atît de valoros*, apoi în cascada de laude care se revarsă fără deosebire asupra arhiducesei, atît de cucernică, asupra arhiducesei-mame, atît de atotştiutoare şi atotfăcătoare, asupra monseniorului nunţiu, atît de iubit de principe pentru care este ca un părinte etc., şi, în sfîrşit, în amănuntele fabuloase ale victoriei asupra paşei de Timişoara precum şi în calcularea nespuselor realizări care l-ar aştepta în Banat pe principe dacă n-ar fi silit să meargă în Ţara Românească!

O altă formă de linguşire constă în deprecierea oştii şi a domnului Ţării Româneşti după reţeta fraţilor Genga. O trăsătură şi mai puţin recomandabilă constă în lipsa de scrupul cu care destăinuieşte curţii toscane intenţiile secrete ale principelui, stăpînul său, de a merge incognito în Italia trecînd şi pe la Florenţa. În sfîrşit, comportarea sa la curte, ca tovarăş de chefuri al principelui, este aspru judecată de istoricul contemporan Szomosközi „*inter ludibria aulae habitus est, anno 1597*" (cartea IV, p. 76, apud Veress, *Relationes*, p. 71).

Care este valoarea informaţiilor pe care le trimite la Florenţa? Trebuie observat că în multe rînduri el nu dovedeşte spirit critic, ci repetă cele auzite şi uneori rău înţelese. De altminteri el nu aşteaptă confirmarea veştilor şi nici chiar stabilirea propriei sale convingeri înainte de a le răspîndi (vezi, de pildă, ultimul paragraf al scrisorii din 2 martie 1596). Întîlnim la el formule variate: *Habbiamo per certo* ..., *si ha nuova certa*, ... *si ha publicamente* etc. care, deşi par să întărească ştirile pe care le însoţesc, sînt dimpotrivă mărturisirea nevoii de a afla pentru acestea o confirmare. Din categoria aceasta fac parte unele ştiri care nu mai apar în alte izvoare şi faţă de care trebuie exercitată multă prudenţă. De pildă, aşa-zisa ocupare a Brăilei de către turci prin februarie (?) 1596, apoi strania capturare a 300 de cazaci de către românii răzvrătiţi din Oltenia şi ajutaţi de turcii de la Vidin în urma prea ciudatului procedeu al domnului de a preface polcul de 300 de cazaci din slujba sa într-un fel de corp de zapcii, chemat să silească pe locuitori la plata dajdiei foarte grele. Scrisorile sale din Alba Iulia au fost publicate de Veress în *Documente* vol. IV şi V după care s-a făcut traducerea din volumul de faţă.

CĂTRE MARELE DUCE DE TOSCANA[1]

1595 august 14, Alba Iulia

Data nunţii[2] a fost grăbită pentru a se cîştiga mai mult timp pentru război, şi se crede că nu vor trece zece zile[3] şi alteţa sa va porni călare spre Ţara Românească spre a-l opri pe Sinan de a trece Dunărea. Acesta se şi află acolo cu o armată mare şi încearcă să treacă în Ţara Românească pe un pod făcut din pontoane[4]. Această ţară s-a străduit cît a putut ca să adune împreună 10 000 de oameni, măcar că cei mai mulţi nu sînt soldaţi[5]. Dar sosirea alteţei sale cu vreo 25 000 //

p. 258
p. 259

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de A. Veress, în *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. IV, pp. 258—259. Adresantul era marele duce de Toscana Ferdinand de'Medici.

[2] A lui Sigismund.

[3] De fapt au trecut mai bine de 40 de zile pînă să ajungă în Ţara Românească.

[4] *Barche*.

[5] În sensul de soldaţi de meserie.

de soldaţi, călăreţi şi pedestraşi va da prilej celor fără experienţă să înveţe de la ostaşii încercaţi, şi cu atît mai mult sub îndrumarea acestui principe atît de valoros care acum două zile a declarat: „Vreau totuşi să văd ce voi şti să fac cu ungurii mei, deoarece nu am alt ajutor de aiurea..." Alteţa sa aşteaptă cu mare nerăbdare venirea domnului Silvio[6]... Ce bine ar fi dacă ar veni şi armata papii[7] tot aici în loc să meargă în Ungaria să-şi irosească puterile asediind vreo cetate... Ar cîştiga glorie... şi noi am conserva aceste două ţări: Ţara Românească şi Moldova, şi am spera să facem cuceriri cu duiumul din imperiul turcesc... Sigismund e voios şi fără teamă.

Principesa[8] aceasta este mîndră şi desăvîrşită, şi înzestrată cu toate virtuţile, şi de mare pildă, şi în fiecare zi de lucru ascultă două liturghii şi în zilele de sărbătoare încă şi slujba scurtă şi slujba mare şi pe deasupra încă două predici, una în germană şi alta în limba ungară, şi întotdeauna se pleacă pînă la pămînt şi toţi rămîn uimiţi de atîta smerenie. Şi-a făcut intrarea în Alba Iulia în ziua de 1 august întîmpinată la patru mile de oraş de alteţa sa cu 2 500 de călăreţi cu tobe, trîmbiţe şi artilerie, şi cum au sosit, s-au dus la biserica mare[9] unde monseniorul nunţiu a săvîrşit ceremoniile cuvenite şi s-au împărtăşit înainte de consumarea căsătoriei.

Serenisima arhiducesă-mamă, renumită pentru marea ei pricepere şi în guvernare şi în arta militară, va pleca a doua zi de sărbătoarea Stăpînei noastre[10] şi se speră că va obţine de la poloni ce n-au putut obţine pînă acum atîţia soli, şi nici împăratul, nici chiar stăpînul nostru, papa, anume să-l convingă pe rege să ia armele contra turcului[11].

Se poate spune că monseniorul nunţiu a devenit părintele alteţei sale, care nu face un pas fără el, şi sper că pe fiece zi va avea mai multă influenţă asupra alteţei sale... în orice împrejurare mă recomandă favoarei alteţei sale, şi cînd a prins bunul prilej acum cîteva zile să-i spună: „alteţa voastră va da voie desigur domnului Capponi să meargă să-l salute pe domnul Giovan-Francesco"[12], el a răspuns: „Îl vreau pe domnul Cosimo aici cu

---

[6] Piccolomini.

[7] Comandată de Giovan-Francesco Aldobrandini.

[8] Arhiducesa Maria Cristierna era fiica defunctului arhiduce Carol de Graz. Era soră cu soţia regelui Poloniei Sigismund al III-lea şi cu viitoarea soţie a moştenitorului Spaniei.

[9] Vechea şi mîndra catedrală care fusese reluată de curînd de la reformaţi.

[10] Sf. Maria de la 15 august. Deci data indicată este 16 august.

[11] In realitate se ducea la fiica ei care trebuia să nască.

[12] Generalul G. Fr. Aldobrandini, nepotul papii şi generalul armatei papale trimise în Ungaria în ajutorul împăratului. Pentru invitarea lui de către Sigismund, vezi şi relaţia lui Visconti din volumul de faţă.

mine, şi va avea prilejul să-l întîlnească în tabără, pentru că toţi vom fi împreună". Dar alteţa sa a rămas foarte jignită, căci se confirmase în speranţa venirii excelenţei sale... şi dacă aş putea merge la excelenţa sa, vă asigur că i-aş arăta în ce cumpănă ar rămîne Ungaria dacă s-ar pierde aceste două ţări.

Din Alba Iulia din ziua de 16 august

De două zile... de cînd am scris... ai noştri au cucerit o cetate[13] lîngă Timişoara, şi pe cînd se întorceau s-au întîlnit cu paşa de Timişoara care venea în ajutorul acestor cetăţi şi s-a pornit luptă; deodată paşa a luat-o la fugă împreună cu toţi ai săi care erau cam la 9—10 000, iar ai noştri i-au urmărit mai bine de douăzeci de mile italiene tot ucigîndu-i ca pe nişte pui de găină, şi paşa s-a ascuns într-o pădure, dar se speră din oră în oră aflarea prinderii sau morţii sale. În acea dimineaţă principele şi toată Curtea au fost a *cantare il Te Deum*. A doua zi va pleca arhiducesa-mamă în Polonia, petrecută de principe 6 leghe afară din oraş; el se va pregăti îndată să meargă la război. Tătarii au trecut prin Polonia şi se crede că vor trece prin Moldova... Pînă acuma nu a apărut nici un călăreţ din afară venit în ajutorul alteţei sale...

---

[13] În scrisoarea din aceeaşi zi a lui Sigismund către trimisul său pe lîngă papa, Gianbattista Genga (V e r e s s, *Documente*, IV, p. 262), se arată numele acelei „cetăţi" care s-a predat cu anumite condiţii *(preso a patti)*. E localitatea Făget *(Facset)*. Tot acolo mai sînt numite şi alte trei forturi *(forte): Bocşa*, luat *a patti*, Verşeţ, luat cu forţa, şi tot astfel şi Totvărădia.

SCRISOARE CĂTRE BELISARIE VINTA[14]

1595 august 25, Alba Iulia

p. 266 [Știe că Simon Genga îl ține pe marele duce în curent cu tot ce se întîmplă zi de zi. De aceea va fi scurt...]. Azi-dimineață alteța sa s-a întors de la Gherla[15], cetate însemnată unde a mers să-și ia reședința serenisima soție pe tot timpul absenței principelui, și poimîine va pleca, pe ziua de 27, cu restul armatei care este aici, și el nu a rămas la principesă decît puține ore pentru a grăbi cît mai mult pornirea.

Azi-de-dimineață a venit vestea ocupării Lipovei lîngă Timișoara, o foarte bună cetate, și dacă nu ar fi nevoită alteța sa să meargă în Țara Românească, ar cuprinde Timișoara și tot ce stăpînește turcul în această parte de dincoace[16]. Și ce este mai rău e că nu poate să trimită acestei ar-

---

[14] Era cancelarul marelui duce de Toscana.
[15] *Oivar*. Construită de Martinuzzi, cetatea era socotită foarte puternică.
[16] *Questa banda di qua.*

mate patru mii de oameni într-ajutor, pe care dacă i-ar trimite ar fi speranţa de a cuceri prin ei Timişoara. Şi e sigur că izbînda pe care ai noştri au avut-o după luarea Făgetului a fost mult mai mare decît se credea, întrucît pe o distanţă de şaisprezece sau optsprezece mile italiene nu se văd decît turci morţi, şi unul pe care l-au luat prizonier acum la Lipova declară că 6 000 au rămas pe cîmpul de luptă, şi cei doi begi[17] vor fi aici în astăseară, şi sînt oameni de seamă.

Ieri, în ziua de sf. Bartolomeu a sosit aici în Alba Iulia domnul Gasparo Turloni[18] cu doisprezece gentilomi. Toţi arată a soldaţi de nădejde, şi acest cavaler a venit să cineze cu mine, unde se mai afla şi domnul cavaler Marchion Michele, la care s-a dus apoi să stea, şi alteţa sa a avut o foarte mare bucurie de sosirea lui, căci zice că a venit din Veneţia dinadins ca să intre în slujba alteţei sale. Aşadar se speră că principele va înfiinţa o companie de italieni de optzeci de călăreţi[19], deoarece azi poate uşor fi adunat acest număr, şi sper că venirea ilustrului domn Silvio va oferi un prilej însemnat de a spori aici numărul celor aparţinînd acestei naţiuni ... // p. 267

Principele ... e recunoscător marelui duce, care a făcut pentru el mai mult decît însuşi împăratul care e obligat prin convenţia încheiată[20] să-i dea ajutor ... şi se bucură să poată arăta ungurilor că italienii merită să fie preţuiţi, iubiţi ... etc. ... mai ales că vine un cavaler atît de desăvîrşit şi priceput, cum e domnul Silvio, atît de cunoscut pentru reputaţia sa de către alteţa sa.

[Capponi e gata să slujească sub ordinele domnului Silvio măcar că principele a zis deunăzi că îl vrea mereu lîngă el] şi eu mă descurc foarte bine călare, ca şi doi din oamenii mei[21], soldaţi merituoşi pe care i-am echipat şi pe ei cu cai împreună cu alţii asemenea ... şi mă silesc să fac cinste patriei mele şi marelui duce ... şi neamului meu. Şi desigur că aş dori să-i pot face principelui un serviciu mai însemnat, dar îmi lipseşte putinţa de a o face, căci aici chiar dacă într-adevăr se trăieşte bine, totuşi se cheltuieşte destul, şi alteţa sa nu-mi dă decît douăzeci şi cinci de taleri pe lună, chiar dacă el — dar nu zic numai el, căci e un principe prea bun şi îndurător, dar toţi aceşti domni consilieri şi cancelarul — exclamă zicînd că alteţa sa nu a obişnuit niciodată să dea leafă[22] în felul în care îmi dă mie, fără

---

[17] De Lipova şi de Ineu.

[18] Menţionat în relaţiile italienilor despre campania din Ţara Românească Sigismund îl recomandă în mod special dogelui.

[19] *Lancie.* Acest termen desemnează întotdeauna călăreţi.

[20] *Su capitoli.* Pentru cele 12 „capitole", vezi relaţia lui Carrillo în volumul de faţă.

[21] *Servitori.*

[22] *Dare provisione.*

nici o obligaţie şi desigur aici toţi o socot o favoare deosebită, ca şi titlul de gentilom al său, şi asigurarea că ori de cîte ori aş vrea să fiu echipat cu cai mi-i va da, şi chiar o sută dacă aş vrea atîţia ... etc ... m-am hotărît să ţin cinci sau şase cai, după posibilităţile mele şi pe cheltuiala mea, mai degrabă decît 50 *di provisione*... etc.

... [Declaraţii de recunoştinţă marelui duce care s-a arătat atît de bun şi îndurător cu el la înapoierea sa din Franţa.]

SCRISOARE CĂTRE MARELE DUCE DE TOSCANA[23]

1596 ianuarie 5, Alba Iulia

p. 1

...Serenisimul principe a plecat acum trei zile, în direcţia Praga avînd a călători în grabă[24] îndată ce va fi ieşit din ţară, şi m-a lăsat să o slujesc pe serenisima arhiducesă, soţia sa, pentru motivul pe care vi-l voi arăta mai încolo. Alteţa sa e foarte hotărîtă, vă spun acest lucru doar înălţimii voastre ca să se abată în fugă pe acolo[25] dacă din întîmplare nu va fi împiedicată de mulţimea acelor ce prevăd că vor veni pe capul său. Eu vă vestesc că alteţa sa e hotărîtă, aşa cum am spus, să treacă pînă la Roma şi la Loreto, numai cu trei sau patru însoţitori şi *incognito*, şi va trece prin Florenţa — şi mi s-a părut că e de datoria mea să dau de ştire înălţimei voastre, dacă va vrea să fie prevenită, ca să ştie

---

[23] *Ibidem*, vol. V p. 1—3.
[24] *Per montare su le poste.*
[25] *Costà* (indică un loc apropiat de persoana cu care se vorbeşte).

totul — şi temîndu-se poate că dacă aş fi eu cu el aş fi recunoscut, mi-a poruncit să o servesc pe serenisima pînă la reîntoarcerea sa. Dar s-ar putea să fie împiedicată această călătorie a alteţei sale, întrucît Ştefan vodă a fost tras în ţeapă de moldoveni şi poloni, şi s-au unit împreună polonii, tătarii şi turcul, şi cred că anul acesta vom avea destul de lucru, şi dacă nu vom fi ajutaţi va fi rău de noi; şi pe deasupra şi secuii, care au fost întotdeauna cu multă credinţă faţă de acest principe, acuma o parte din ei s-au răzvrătit aproape, din cauza privilegiilor care le-au fost răpite de alteţa sa, şi au ucis mulţi servitori ai nobililor care aveau acolo moşii şi mergeau să le stăpînească, şi care slujesc alteţei sale, şi dacă nu-şi ţine făgăduiala pentru libertăţile lor, se vor răscula cu toţii. Şi aceasta e din cauza cardinalului şi a lui Ştefan Báthory care le promit libertatea. Patru sute de unguri au fost robiţi de moldoveni şi de poloni[26], pe care i-au împărţit între ei: cei două sute de la poloni au fost lăsaţi să plece, ceilalţi de la moldoveni sînt prizonieri. p. 2

La Timişoara au sosit 8 000 de turci, care vor sili pe alteţa sa să ţină acolo în jurul lor mai multe mii de oameni şi eu văd că din nenorocire noi nu avem ajutor în bani sau oameni; acum tot mai mult regretă alteţa sa plecarea ilustrului domn Silvio, şi l-am văzut mai bine de două ori lăcrămînd cînd vorbea de aceasta cu mine, şi e lucru limpede că acel cancelar Josica va aduce căderea şi a lui, şi a ţării. Toţi ascultă de el cu ştreangul de gît şi siliţi, şi trebuie că el a făcut vreun mare serviciu (?)[27] alteţei sale, deoarece este atotputernic şi era doar un român sărac[28] şi azi a dat peste o comoară, şi dacă lucrul merge înainte îmi pare rău să văd că această ţară merge la pierzanie, căci nimeni nu îndrăzneşte să vorbească din cauza sa; de fapt el e principele, el e şi duşmanul naţiunii noastre şi nu s-a lăsat pînă nu l-a doborît de tot, pînă la pămînt aproape, pe sărmanul domn Genga[29], lucru care nu-mi place. Eu nu am nimic de-a face cu el, nici mult, nici puţin, am grijă să-l însoţesc şi să-l servesc pe principe, şi ştiu ce trebuie să fac, numai că în afară de el cred că nu este nici unul care să nu-mi vrea binele dintre aceşti nobili şi baroni şi senatori, şi mulţumesc lui Dumnezeu că aproape toţi mă ridică în slăvi. Dar nu pot să cred că într-o zi nu va da de pămînt spre necazul lui... etc... şi alteţa sa nu poate să creadă că cel puţin persoana ilustrului domn Silvio nu s-ar întoarce aici ca să comande artileria, şi desigur alteţa sa adesea a spus: „Sînt nespus de

---

[26] Cînd a fost înfrînt Ştefan Răzvan.
[27] *Lui habbi fatto qualche gran cosa a S.A.*
[28] *E pure un povero valacho.*
[29] Fabio.

îndatorat față de... marele duce", și în fiecare zi recomanda ca acei domni să fie bine tratați, și cancelarul zicea că face și drege, dar nu făcea altceva decît să zică. În concluzie, el a zis într-o zi alteței sale, și lucrul acesta l-am știut de la cineva care era de față, că mai degrabă ar vrea să conducă o armată de 100 000 de unguri decît 100 de italieni, și alteța sa, atît de bună, tăcea la cuvintele lui arogante . . . .

SCRISOARE CĂTRE BELISARIE VINTA

1596 martie 2, Alba Iulia

p. 16 ... În zilele trecute „haiducii"[30] au trimis să aducă serenisimei principese partea cuvenită din prada luată de la paşa de Timişoara şi aşa au făcut şi cu domnul Bocskay. Cît priveşte pe secui, lucrurile s-au liniştit, deşi s-au desfăşurat cu ceva vărsare de sînge...

[Vestea îndreptării sănătăţii principelui[31] a sosit în ajun spre marea bucurie a tuturor].

---

[30] În regiunile de frontieră şi de gherilă acţionau formaţii locale de luptători, purtînd această denumire. Prada luată de la duşmani era împărţită între ei. În cazul de faţă se aduce şi partea principelui care era predată arhiducesei, precum şi partea lui Bocskay, unchiul acestuia, care împreună cu Josica exercitau cea mai mare influenţă în conducerea statului. Bocskay era plecat în Moldova pentru repatrierea prizonierilor din decembrie.

[31] Se îmbolnăvise de vărsat de vînt în cursul vizitei sale la împărat.

În direcţia Lipova sînt trimişi ostaşi în fiecare zi, şi se mai aude că Deli Marcu[32] a adunat împreună mai bine de 2 000 de haiduci liberi şi a fost ales de toţi drept căpitan general, şi că apoi s-a mutat într-un loc puţin depărtat de Timişoara de unde se aşteaptă rezultate bune.

Din Ţara Românească ni se dă ca sigur[33] că nişte turci împreună cu tătarii au trecut într-acolo şi au ocupat Brăila, din care cauză Mihai Voievod a trimis îndată ceva cavalerie şi pedestraşi în acea direcţie, ceea ce aflînd turcii şi tătarii n-au îndrăznit să-i aştepte pe ai noştri, ci au părăsit în grabă locul acela. Am mai auzit ca ştire sigură[34] că punînd Mihai Voievod o dare grea pe ţară şi neputînd săracii destul de prăpădiţi răspunde la această împovărare i-au dat de ştire că nu aveau cu ce plăti. Auzind aceasta voievodul a trimis 300 de lefegii cazaci ai săi ca să-i silească să plătească suma pusă asupra lor, dar românii aflînd că veneau cazacii asupra lor s-au hotărît să se ajute singuri, şi au trecut Dunărea la Vidin, loc ţinut de turci şi au chemat 800 de turci care au trecut dincoace uniţi cu românii, care ştiind unde erau găzduiţi cazacii au mers noaptea să-i atace şi i-au luat pe toţi prizonieri ducîndu-i cu sine la Vidin.

Pe deasupra se spune îndeobşte[35] că a fost un ceauş să se întîlnească cu Mihai Voievod, şi că după patru zile s-a întors la Constantinopol, ceea ce dă mult de bănuit, şi de aceea (?)[36] serenisima a purces cu prudenţă mai

---

[32] Pentru acesta, vezi rolul său în respingerea incursiunii vidinenilor veniţi asupra Craiovei — după informaţiile din 24 martie 1595 date de Giovanni de'Marini Poli care îl declară raguzan (*Hurmuzaki*, XII, p. 36). Era căpitan de haiduci. A fost în slujba lui Mihai Viteazul din 1597 pînă la moartea sa în 1600.

[33] *Habbiamo per certo* — expresie care nu trebuie înţeleasă ca arătînd o certitudine absolută, întrucît mai jos se vede contradicţia între *cosa certissima* şi mărturisirea *non sapendosene la certezza* (neştiindu-se cît este de sigur) din ultimul paragraf.

[34] *Si ha ancora nuova certa* — formulă parcă mai puţin categorică decît cea precedentă. Întregul incident nu mai este amintit *de nici un alt izvor*. Istoricii români l-au înregistrat fără a discuta veracitatea elementelor sale. Dintr-o cercetare mai atentă a ştirilor şi zvonurilor transmise de Capponi se poate vedea că el primeşte orice fără spirit critic. Nu ar fi exclus să avem de-a face aici cu o înţelegere greşită şi cu o redare într-o formă deformată a evenimentelor de la începutul anului 1595 cînd a avut loc incursiunea amintită mai sus (în n. 32). Nu este poate întîmplător că cele două incidente povestite aici, adică lupta de la Brăila cu turco-tătarii şi incursiunea de la Vidin, îşi află corespondenţe în întîmplările din 1595 şi urmează îndată după menţionarea prezenţei în Banat a lui Deli Marcu, legat şi el de incursiunea vidineană din 1595.

[35] *Si ha publicamente* (umblă zvonul) Netemeinicia acestor zvonuri ar reieşi din scrisoarea următoare (24 martie) anunţînd desemnarea de către turci a unui nou domn pentru Ţara Românească.

[36] În text *benche* (deşi, cu toate că) dar care nu se potriveşte cu contextul. De altminteri Capponi foloseşte această conjuncţie în acelaşi sens şi în scrisoarea din 24 martie (vezi mai jos, p. 516).

oprind aici[37] pe doamnă cu fiul ei, dînd ca motiv că îl așteaptă pe principe pentru a-i putea mai bine împlini cererea[38].

Din Moldova se confirmă ca lucrul cel mai sigur: că Ieremia a primit steagul de la turc, mai fiind încă oarecare îndoială privind pe tătari[39], și că acolo se află personal Ștefan Báthory[40]. Însă neștiindu-se cît este de sigur, nu mai scriu altceva deși eu am avut înștiințarea de la amicul din Brașov și dacă voi afla știri mai sigure vi le voi trimite îndată.

1596 martie 24, Alba Iulia

p. 22 Aflăm ca lucru sigur că sultanul a ales un alt voievod român[41] pentru Țara Românească, despre care se zice că a și sosit în Moldova cu mare număr de tătari și turci, de unde ar vrea să meargă apoi asupra lui Mihai Voievod pentru a se înstăpîni în acea țară. De aceea Mihai trimite să ceară cu mare stăruință ajutoare de aici, pentru ca, venind dușmanul, el să se
p. 23 poată apăra, și dacă nu le va avea, va fi silit să părăsească // totul. Azi au fost trimiși două sute de trabanți din cei din garda principelui și încă din alte locuri, pînă ce va veni principele cu ceva ajutoare în bani de care e mare lipsă, și de aceea acești unguri neîncrezători spun că nu vor fi decît vorbe goale, atît în privința ajutoarelor de la maiestatea sa împăratul cît și în privința celorlalte ajutoare din afară.

Mulțimea de tătari despre care am scris mai înainte că se aflau în Silistra, se spune că ar fi plecat în direcția Ungariei spre Buda, de unde se raportează că au distrus totul în jurul lor, și pe deasupra că ei luau pe fiii acestor turci strigînd că dacă nu le dau hrană pentru traiul lor, îi vor mînca pe aceștia, și se spune că au făcut mare pagubă în acea trecere.

S-a spus de către un om care a sosit azi din Țara Românească cum că sultanul se pregătește să vină personal la Adrianopol... Atacul s-ar îndrepta spre Ungaria și Timișoara, pentru că ar fi prea riscat să piardă

---

37 *Ritenuto a dietro la Vaivoda con il figlio* — Maria Cristierna exercita regența în lipsa lui Sigismund.

38 *Effetuare la sua dimanda*, adică cererea doamnei de a merge în Țara Românească împreună cu Nicolae Pătrașcu. Erau socotiți chezași ai credinței lui Mihai.

39 În legătură cu dreptul de suzeranitate asupra Moldovei cedat de sultan hanului tătarilor, și pretins de acesta cu prilejul învestirii lui Ieremia Movilă.

40 Vezi manifestul trimis de el secuilor (V e r e s s, *Documente*, V, p. 12).

41 Nu se dă nici un nume. Izvoarele contemporane nu pomenesc de o asemenea numire în acel moment. Zvonul a putut să se nască din trimiterea ceaușului către domnul Moldovei. Misteriosul pretendent sosește și el tot în Moldova! Capponi a legat acest zvon greu controlabil de cererile din partea lui Mihai pe care le putea foarte bine cunoaște întrucît era în serviciul regentei Maria Cristierna. Pentru presupunerea că ar fi fost vorba de Radu, vezi N. I o r g a, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 227 cu nuanțările ulterioare din *Istoria românilor*, V, p. 213.

cumva lupta în Ţara Românească, prea aproape de Constantinopol... etc. Şi acestea le-am auzit de la un negustor care acum mai puţin de cincisprezece zile se afla la Nicopole, datorită libertăţii pe care o au acuma românii şi turcii de a purta negoţ împreună. Mai zice că dacă turcii nu ar fi avut alimentele[42] din Ţara Românească, cei din Bulgaria ar fi murit de foame aproape cu toţii, şi că Ţara Românească era îmbelşugată atît în alimente cît şi în oameni, ca şi cum nici n-ar fi fost război...

Din Lipova... se scrie că pînă acuma se găsesc acolo patru mii de haiduci liberi şi aproape în fiecare zi iau prizonieri din jurul Timişoarei.

[Dinspre Moldova şi Polonia înştiinţare că s-au răsculat cazacii împotriva polonilor, cerîndu-le să ia armele contra turcilor.]

---

[42] *Sponda di vettovaglio.*

DIEGO GALÁN

(n. 1575 — m. după 1621)

*

Spaniolul Diego Galán, originar din orăşelul Consuegra (Noua Castilie) aşezat pe drumul ce leagă Toledo de Ciudad-Real, s-a născut în anul 1575, trăgîndu-se dintr-o familie se pare modestă. A făcut studii pînă la vîrsta de 14 ani cînd a început o viaţă de aventuri, cu gîndul de a cîştiga avere şi de a-şi croi o soartă mai bună.

Sub influenţa curentului de emigraţie, deosebit de puternic în Spania, Galán a părăsit în 1589 casa părintească, îndreptîndu-se spre Malaga unde s-a înrolat ca ostaş.

Îmbarcat pe o navă ce mergea la Oran, pe coasta Africii, Galán nu a ajuns însă la destinaţie, căci după două zile de navigaţie a fost prins de piraţi, ajungînd din ostaş sclav.

Dus la Alger, a fost vîndut paşalei oraşului care l-a însărcinat cu îngrijirea şi educarea copiilor lui, luîndu-l şi ca vîslaş pe corabie în cursul unor expediţii navale. A luat astfel parte în 1592 la expediţia kapudanului Sinan paşa Cighalazade pe coastele Italiei; iar în 1593 a ajuns pînă în Egipt. În 1595 a însoţit un nou stăpîn, pe renegatul scoţian Mami paşa, în expediţia de pe Dunăre ce trebuia să sprijine oştirea marelui vizir Khodja

Sinan pașa, trimisă de sultanul Mehmed al III-lea pentru a pedepsi afirmația de independență a domnului Țării Românești, Mihai Viteazul.

Diego Galán se afla, ca vîslaș, pe una din cele patru galere de sub comanda lui Mami pașa. După scurte popasuri la Varna și Caliacra, a ajuns la gurile Dunării, intrînd în apele fluviului.

De pe banca vîslașilor, Galán a urmărit cu atenție atît acțiunile flotilei otomane — asupra cărora nu există nici o altă relație — cît și fazele campaniei lui Sinan pașa, de la construcția podului pe Dunăre și pregătirea operațiilor militare ce culminează cu bătălia de la Călugăreni (23 august 1595) pînă la contraatacarea turcilor de către oștile lui Mihai Viteazul și Sigismund Báthory în cursul retragerii trupelor otomane peste Dunăre, de la Giurgiu la Rusciuk.

Scăpat din măcel, Galán a ajuns după douăzeci de zile de navigație la Constantinopol unde domnea o atmosferă de mare mîhnire provocată de această înfrîngere gravă. După spusele lui Galán, timp de 15 zile sultanul s-a ascuns de oamenii săi cei mai de încredere și chiar de servitorii săi intimi.

În 1599, după alți patru ani de robie, Galán a izbutit să fugă, profitînd de oprirea navei sale într-un port din Grecia. După nenumărate peripeții de un pitoresc deosebit, Galán a ajuns în Italia de unde s-a întors în Spania, la Consuegra. Însurîndu-se, a rămas în orașul său natal pînă la sfîrșitul zilelor sale.

Data morții sale nu este cunoscută. Dar întrucît Galán menționează în memoriile sale pe regele Filip al IV-lea, este sigur că a murit după 1621, data urcării pe tron a acestui suveran.

Diego Galán a lăsat memorii redactate după înapoierea sa în Spania, ceea ce explică unele exagerări și confuzii. Scrise cu scopul de a fi publicate, aceste memorii păstrate într-o copie manuscrisă în biblioteca din Toledo, au văzut lumina tiparului abia în 1913 cînd au fost editate de Societatea Bibliofililor spanioli sub titlul *Cautiverio y trabajos de Diego Galán, natural de Consuegra y vecino de Toledo, 1589 a 1600*, Madrid, 1913, în 8-o, XCV-448 p.

În cartea Întîia (Libro Primero) a memoriilor lui Galán se cuprind știri despre răzvrătirea lui Mihai Viteazul văzută din lagărul otoman (pp. 139—142), relatarea expediției navale a lui Mami pașa (pp. 147—153, 161—166) și a campaniei lui Sinan pașa în Țara Românească (pp. 167—192).

Înzestrat cu o curiozitate veșnic trează și cu un ascuțit spirit de observație, Diego Galán a consemnat unele detalii și explicații noi, înregistrate de pe locul unde era înlănțuit ca vîslaș. De o deosebită însemnătate sînt în special informațiile de ordin economic privind bogăția de vite ridicate de Turci din Țara Românească și prăbușirea prețurilor acestora concomitent cu ridicarea vertiginoasă a costului pîinii în urma distrugerii recoltei de către turci precum și a fugii și luării în prinsoare a țăranilor români. Alte știri necunoscute pînă acum privesc soarta robilor dintre care mulți au pierit de foame, pe cînd alții se strecurau pe poteci necunoscute spre a da de veste lui Mihai Viteazul despre mișcările armatei otomane.

Memoriile lui Diego Galán, scrise de un creştin izolat printre turci, trădează o optică deosebită: aceea a auxiliarului care nu are nici un rol în luptă şi care tocmai de aceea urmăreşte mai bine desfăşurarea evenimentelor. Înconjurat de duşmani într-o ţară străină, simpatiile lui Galán se îndreaptă spre români de care se simte legat prin credinţă şi comunitate de soartă, dorind înfrîngerea turcilor în măsura în care nu este lovit direct.

Prin sinceritatea şi vioiciunea expunerii care redă freamătul luptelor şi fiorul morţii, relaţia lui Diego Galán constituie o mărturie vie asupra uneia din cele mai vestite bătălii din istoria noastră, bătălia de la Călugăreni, fiind pereche cu povestirea unui alt captiv, Giovanni Maria Angiolello, care a descris campania lui Mehmed al II-lea în Moldova şi bătălia de la Valea Albă (1476).

Fiind însă scrisă abia după înapoierea sa în Spania (1599), relaţia lui Diego Galán prezintă unele exagerări de cifre privind de pildă vîrsta lui Sinan paşa, forţele otomane care au luptat la Călugăreni — o oaste de 125 000 de oameni nu ar fi încăput pe cîmpul de luptă de la Călugăreni etc. Se constată de asemenea unele inexactităţi privind prezenţa unei garnizoane turceşti la Tîrgovişte înainte de răscoala lui Mihai Viteazul, distrugerea cetăţii de la Tîrgovişte de către acest domn sau retragerea lui în Transilvania după bătălia de la Călugăreni. Mai trebuie în sfîrşit relevată tendinţa lui Galán de a impresiona publicul spaniol printr-o descriere mai mult literară decît veridică a retragerii armatei otomane peste Dunăre. În realitate grosul oştii lui Sinan paşa trecuse pe malul bulgăresc înainte de sosirea forţelor lui Mihai Viteazul şi Sigismund Báthory. Nici un izvor contemporan nu pomeneşte de înapoierea unor trupe turceşti care să se fi întîlnit pe pod cu fugarii din Ţara Românească. Iar turcii nu au fost mînaţi din urmă de români — cum afirmă Galán — căci numai garnizoana din Giurgiu le-a mai opus rezistenţă. Rezultă deci că relaţia lui Diego Galán, redactată după un interval de cîţiva ani şi urmărind un scop mai mult literar, trebuie folosită cu discernămînt.

Memoriile lui Diego Galán sînt menţionate de celebrul bibliograf Don Bartolomeo José Gallardo în *Ensayo de una Biblioteca espanola*, vol. III, Madrid, 1888, col. 1—4. Iar relaţia expediţiei lui Sinan paşa a fost prezentată de Alexandru Ciorănescu în articolul *Un témoin espagnol de la campagne roumaine de 1595*, publicat în „Revue des Études Roumaines“, t. IX—X, Paris, 1965, pp. 77—96, după care s-a dat traducerea de faţă, însoţită de completări la aparatul critic.

RELAŢIA EXPEDIŢIEI LUI SINAN PAŞA ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ[1]

Principele Mihai, voievod şi domn al Ţării Româneşti care este supusă sultanului, s-a răsculat în 1596[2] (acesta are numai două cetăţi, una cu garnizoană turcă[3] în oraşul Tîrgovişte[4] şi alta pe Dunăre, p. 80

---

[1] Traducerea s-a făcut după fragmentele din *Cautiverio y trabajos de Diego Galán, natural de Consuegra y vecino de Toledo, 1589, a 1600*, Madrid, 1913, reproduse de Al. Ciorănescu, în „Revue des Études Roumaines", t. IX—X, Paris, 1965, pp. 80—94.

[2] Galán care scrie după amintirile sale se înşală cu doi ani asupra datei răscoalei lui Mihai Viteazul care s-a produs în noiembrie 1594.

[3] Prezenţa unei garnizoane otomane la Tîrgovişte după ocuparea acestui oraş de către Sinan paşa care a construit aici o cetate (Mehmed bin Mehmed, *Nuhbet ül tevarih ve'l-ahbar* (Cronică aleasă şi informativă), Istanbul, 1276 H/1860, I, p. 179; *Cronici turceşti privind Ţările Române*, Extrase, vol. I, sec. XV — mijlocul sec. XVII, volumul întocmit de Mihail Guboglu şi Mustafa Mehmed, Editura, Academiei R.S.R., Bucureşti, 1966, p. 420) a indus în eroare pe Galán.

[4] *Droguxta.*

numită Giurgiu[5], fără locuitori, numai cu o cetate întărită cu artilerie grea și cu o însemnată garnizoană). Se întemeia pe bunăvoința și protecția lui Matthias, regele Ungariei[6] și pe ajutorul principelui Transilvaniei[7] care amîndoi îi sînt
p. 81 vecini. Aceștia se legaseră prin jurămînt să-l ajute și // să-l sprijine, punîndu-și în cumpănă viața și țara, pentru a-l apăra, căci se săturaseră văzînd asupririle făptuite zilnic de turci împotriva credincioșilor lor supuși.

Încrezîndu-se deci în legămîntul acestor principi și nădăjduind să ajungă, cu ajutorul lui Dumnezeu și prin alianța cu pămîntenii, la rezultatul așteptat și la victoria dorită, el atacase cu violență cetatea stăpînită de turci în orașul Tîrgoviște[8] — după cum am spus. A cucerit-o ușor, căci garnizoana turcă era redusă iar forțele domnului însemnate; dar factorul hotărîtor al victoriei a fost prezența sa, căci prezența și vitejia domnului sînt necesare pentru obținerea unor rezultate însemnate.

Acest început fericit al războiului l-a îmbărbătat, împingîndu-l să asedieze cealaltă cetate aflată pe malul Dunării[9]. Dar nu a putut-o cuceri căci era înzestrată cu toate cele de trebuință pentru a se apăra, garnizoana temîndu-se de un dezastru asemenea celui de la Tîrgoviște. A văzut deci că pierdea timpul fără folos și a fost silit să părăsească asediul spre a se pregăti să reziste furiei turcilor care veneau cu o armată mare în ajutorul cetăților lor. A luat hotărîrea să nu-și împrăștie forțele și să amîne acest asediu pentru un prilej mai bun, ceea ce a fost spre paguba sa, după cum se va vedea din povestirea ce va urma.

Se spune că sultanul Mehmed[10] voia să plece el însuși în expediție pentru a pedepsi această îndrăzneală, căci, fiind primul său an de domnie, voia să se facă cunoscut și temut.

---

[5] *Zigascie.* În realitate Giurgiu era stăpînit de turci din timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn (1417). (U r u d j b e n A d i l, *Tevarikh-i al-i Osman* (Istoria neamului otoman), ed. Fr. Babinger, Hanovra, 1925, pp. 43, 109).

[6] Matthias al II-lea de Habsburg a ajuns abia în iunie 1608 rege al Ungariei.

[7] Sigismund Báthory, principele Transilvaniei în prima sa domnie (1581—1597).

[8] Galán a intervertit ordinea evenimentelor, așezînd greșit izgonirea turcilor din Tîrgoviște (18 octombrie 1595) înainte de bătălia de la Călugăreni (23 august 1595). S-ar putea să fi așezat greșit la Tîrgoviște acțiunea dezlănțuită de Mihai Viteazul împotriva creditorilor turci, printre care se aflau și ieniceri (N. I o r g a, *Acte și fragmente cu privire la Istoria Românilor*, I, București, 1895, p. 129; *Hurmuzaki*, XII, p. 18, doc. nr. XLVI, 23 noiembrie 1594; *Hurmuzaki*, III/2, p. 65; cf. și cronica lui B a l t a s a r W a l t e r, ed. Dan Simonescu în *Studii și materiale de istorie medie*, III, Editura Academiei, București, 1959, p. 65).

[9] După uciderea creditorilor turci, Mihai Viteazul a năvălit cu cetele sale asupra Giurgiului și a prădat orașul ucigînd peste 4 000 de musulmani (N a i m a, *Tarih* (Istorie), ed. IV, Istanbul, 1283 H/1866, p. 105) dar nu a putut cuceri cetatea (V e r e s s, *Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IV, București, 1932, p. 172; doc. 94; B a l t a s a r W a l t e r, *ed. cit.*, p. 65).

[10] Mehmed al III-lea Adil, sultan otoman (27 ianuarie 1595—6 decembrie 1603).

[Armata comandată de Sinan paşa] despre care turcii spun că avea 120 de ani[11] [era alcătuită din 125 000 de oameni] foarte bine îmbrăcaţi, cei mai mulţi veterani cu multă experienţă.

[S-au trimis şi patru galere prin gurile Dunării] pentru ca armata turcului să poată trece în ţara străină; căci nu este nimic altceva care să despartă cele două ţări decît Dunărea care slujeşte de apărare pentru domn şi de frînă pentru sultan, din cauza greutăţilor întîmpinate de nave pentru a se ridica pînă acolo...

[Renegatul Mami a fost numit şeful acestei expediţii navale][12]

Am fost într-adevăr mulţumit să iau parte la această expediţie, deşi pentru mine a fost mai anevoioasă decît pentru ceilalţi. Aveam în grija mea spălatul rufelor stăpînului meu, ceea ce mă silea să muncesc mai mult decît ceilalţi. Cînd ajungeam în port, chiar dacă nu mai puteam <de oboseală> de a fi vîslit fără întrerupere, ceilalţi vîslaşi se odihneau de munca lor de toate zilele (care nu este uşoară) // pe cînd eu mă duceam să spăl rufe. p. 82

Săpunul îmi înmuia bătăturile care se refăceau de îndată ce reluam vîslele, ceea ce mă făcea să sufăr mai mult în fiecare zi. Totuşi uitam toate acestea văzînd lucruri noi şi socoteam că toate aceste suferinţe nu erau de prisos căci aveam ceea ce doream mai mult.

Galerele au plecat din Constantinopol şi după scurte escale la Varna şi Caliacra, am ajuns la gurile Dunării intrînd în apele acestui fluviu. După două zile de navigaţie, au întîlnit luntrele corsarilor[13] care s-au ascuns în canalele laterale. În ziua a treia, s-au oprit la Beş Tepe[14] care în limba turcă înseamnă „cinci munţi" şi, mulţumiţi de a vedea în sfîrşit pămîntul am aruncat repede ancora în port unde am luat unele provizii, dar prea puţine, căci locul acesta este sărac şi păcătos ca în general întreaga ţară a Bulgariei ce se aseamănă îndeajuns cu acea parte a Spaniei numită Galicia.

[Galerele au ajuns apoi la Tulcea, port mare dar puţin sigur, unde turcii au fost primiţi cu strigăte de bucurie şi cu salve de archebuze.]

Două din personalităţile cele mai însemnate din acel loc, trimise în acest scop, au cerut stăpînului meu[15] să însoţească şi să sprijine o flotilă de o sută de luntre pe care o întocmiseră pentru a merge împotriva unui oraş din provincia Moldovei[16] (ţară care nu este supusă sultanului)[17].

---

[11] În realitate Khodja Sinan paşa avea 83 sau 84 de ani (vezi biografia lui în volumul de faţă).

[12] Într-un proiect anterior armata otomană trebuia susţinută de o flotă de 30 de galere sub comanda fostului Kapudan paşa, Cighala-zade Sinan paşa, renegat italian care a refuzat această cinste. (Tappe, *op. cit.*, pp. 86, 88).

[13] Existenţa unor piraţi munteni şi moldoveni pe Dunăre este atestată de Ed. Barton, ambasadorul Angliei la Constantinopol, I. D. T a p p e, *op. cit.*, p. 86 doc. 124, 9 iunie 1595.

[14] *Vextipe*, azi Beştepe în vecinătatea Mahmudiei.

[15] Mami paşa, renegat scoţian, comandantul expediţiei pe Dunăre.

[16] *Caraboldán*, de la Kara Bogdan, nume dat de turci Moldovei.

[17] Galán face aluzie la statutul special al Moldovei care în urma închinării ei către sultan (1456) nu făcea parte integrantă din Imperiul otoman, fiind numai o ţară vasală.

[Luntrele plecate din Tulcea în fruntea galerelor au ajuns a doua zi în faţa unui oraş aşezat pe o înălţime, probabil Reni, pe care paşa l-a bombardat fără rezultat] dar în momentul cînd să coboare <pe uscat> ei <= turcii> au văzut că soseau două companii de cavalerie care ocroteau fortăreaţa; şi aceasta i-a făcut să renunţe la gîndul lor, căci nu îndrăzneau să coboare <pe uscat> din pricina călăreţilor. Cei de pe galere, văzînd că tirul lor este zadarnic şi că nu făceau nici o pagubă fortăreţei care nu şi-a pierdut nici un crenel, au încetat canonada, au părăsit luntrele şi şi-au urmat drumul, căci misiunea lor era mai importantă decît grija de a ajuta pe aceşti nenorociţi[18]. Aceştia din urmă, văzîndu-se părăsiţi de galere, s-au întors destul de întristaţi şi nemulţumiţi; iar cei din partea cealaltă[19], văzînd că galerele se depărtaseră şi că îşi urmau călătoria, au pregătit ei înşişi o flotilă de luntre, au atacat Tulcea şi au ars-o împreună cu toţi locuitorii ei, astfel că nu au lăsat pe nimeni pentru a plînge pe această ruină; la înapoierea noastră, am găsit-o arsă cu desăvîrşire şi fără nici un suflet.

În aceiaşi zi, la căderea nopţii, am ajuns într-o altă fortăreaţă a moldovenilor, care se numeşte Brăila[20]. În bastioanele sale erau aşezate douăsprezece piese de artilerie; dar ele nu ne-au făcut nici o pagubă, căci toate ghiulelele treceau mai jos de noi. Stăpînul meu a dat ordin să vîslim cît mai repede cu putinţă, pentru a trece de oraş înainte să fi avut vreme să încarce din nou tunurile.

[Manevra a reuşit şi cele patru galere au petrecut noaptea probabil la Măcin. A doua zi au ajuns la] Cristopoli[21], fortăreaţă a moldovenilor (!) supuşii sultanului. [Flota s-a oprit la Silistra] ... oraş turc care în cea mai mare parte fusese distrus de flăcări[22] astfel că nu mai rămăsese decît ruine. Distrugerea aceasta fusese opera domnului care trecuse fluviul în timpul

---

[18] Adică pe turcii din Tulcea veniţi cu luntrele.

[19] Românii. Galán atribuie aceste incursiuni duşmăniei dintre cele două oraşe vecine, fără a-şi da seama că era vorba de acţiuni ale creştinilor în război cu turcii.

[20] *Habrail.* Brăila fusese cucerită de Albert Kiraly şi de Banul Manta la 10 aprilie 1595 (*Hurmuzaki*, III/1, p. 234, doc. CIII, 4 mai 1595 p. 476; doc. XLI, 3 iunie 1595; XII, p. 48; doc. C, 8 mai 1595; doc. CI, 9 mai 1595; doc. CII, 9 mai 1595; doc. CIII, 10 mai 1595; *Historia von den Empörungen so sich in Koenigreich Ungarn, auch Siebenbürgen Moldaw in der Bergischen Walachey und anderen oerthern zugetragen, haben* Coelln, 1596, p. 71, n. 32; vezi şi Simon Massa und Markus Fuchs, *Chronik* (Auszug aus der) în *Quellen zur Geschichte der Stadt Vrassó*, vol. V, Brásso, 1909, p. 277; vezi şi cronica lui Baltasar Walter, *ed. cit.*, p. 75).

[21] Poate Hîrşova.

[22] Silistra a fost arsă de două ori; în timpul expediţiei lui Mihalcea Banul şi Albert Kiraly (8 ianuarie 1595) (Baltasar Walter, *ed. cit.*, pp. 67—68) şi în primăvara anului 1595 (*Hurmuzaki*, III/1, p. 232; III/2, p. 95; vezi şi *Historia von den Empörungen*, p. 70). În raportul său din 24 martie 1595, Giovanni de'Marini Poli susţine că după expediţia Banului Mihalcea, Silistra a fost arsă de turci şi de Ştefan Surdul (*Hurmuzaki*, XII, p. 37, doc. LXXXV).

iernii trecute cînd apa era acoperită cu un strat de ghiaţă şi care dăduse foc orașului. Numai cetatea scăpase pentru că era izolată şi fără nici o casă de jur împrejur. Departe de a se mulţumi cu acest succes, el trecuse la Rusciuk[23] care a suferit acelaşi dezastru ca Silistra şi încă mai rău, căci nu a rămas nici o casă în picioare. De acolo s-a dus să ardă toate fortăreţele de la graniţa ţării sale, ceea ce a putut face fără mare greutate şi fără a-şi risca trupele. Aceasta indignase pe sultan mai mult încă decît răscoala şi din această pricină adunase o armată atît de puternică pentru a isprăvi o dată cu domnul şi pentru a nu-şi face grijă în toţi anii <următori>.

[La Silistra paşa a aflat că românii aşezaseră în sus de oraş la o jumătate de zi de plutire] o mare ambuscadă de muschete, cu mai bine de douăzeci de piese de artilerie aşezate pe malul apei în locul unde fluviul era mai strîmt pentru a-şi atinge mai sigur scopul. Vestea aceasta a stîrnit tulburare în expediţie şi stăpînul meu a hotărît să nu meargă mai departe înainte de p. 84
a primi noi ordine de la serdar[24]. A trimis un curier cu o scrisoare prin care arăta de ce se oprise şi teama sa de a fi dat la fund dacă trece <mai departe>, căci şeful artileriei din ambuscadă spusese că i se va putea tăia capul dacă o singură galeră va izbuti să treacă fără a fi scufundată.

[Curierul s-a întors cu ordinul de a merge înainte cu orice preţ.] Pilotul a semnalat locul unde se ascundeau românii[25]; acesta era un desiş de copaci. A trecut mai întîi o fregată mică salutată de două lovituri de tun pentru a lăsa să se înţeleagă că nu se mai afla acolo nici o alta. Una din lovituri a ucis doi turci şi cealaltă a lăsat să pătrundă în corpul navei un val mare de apă şi nu a lipsit mult să fie scufundată. [Fregata a trecut totuşi de ambuscadă, fiind urmată de cele patru galere.]

În clipa în care am ajuns în faţa ambuscadei, am primit deodată toate <loviturile> artileriei precum şi lovituri de archebuze. Au fost peste două sute de morţi, atît turci cît şi prizonieri; o ghiulea a smuls mîneca dreaptă a hainei roşii a comandantului nostru. Această ploaie de gloanţe a stîrnit printre noi o panică atît de mare, încît turcii fugeau să se ascundă sub punte şi prizonierii părăseau vîslele. Stăpînul meu a văzut această dezordine şi a început să străbată puntea cu iataganul în mînă, strigînd că acela care ar îndrăzni să

---

[23] La 22 februarie ambasadorul Angliei la Constantinopol, Eduard Barton, scrie că într-o noapte românii au atacat tabăra turcilor de la Rusciuk, punîndu-i pe fugă (I. D. Tappe, *op. cit.*, p. 78, doc. 115; vezi şi cronica lui Baltasar Walter, *ed. cit.*, p. 70). Simon Massa und Markus Fuchs (*ed. cit.*, IV, p. 158, V., p. 277) precizează că incursiunea lui Mihai Viteazul la Rusciuk a avut loc la 19 februarie 1595, soldîndu-se cu moartea lui Mustafa paşa, nepotul lui Sinan paşa (*Hurmuzaki*, III/1, p. 469, doc. XXXVII, 6 martie 1595; vezi şi „Revista Arhivelor“, X, 1967, p. 209, doc. 23, martie 1595, publicat de A. Decei).

[24] Sinan paşa.

[25] Românii par să fi ocupat un loc puţin mai jos de Olteniţa.

părăsească vîsla își va pierde o dată cu ea viața. Curentul fluviului fiind năvalnic și împotrivindu-se strădaniilor noastre, luptam zadarnic pentru a ne pune la adăpost, căci furia valurilor nu ne îngăduia să înaintăm; aceasta ne îndurera, căci nu ne puteam gîndi să ne recăpătăm libertatea în caz de înfrîngere a turcilor, ci să ne înecăm spre a sluji drept hrană peștilor și a ne sfîrși în chip dezonorant viața.

Pe cînd bîjbîiam astfel, cei din ambuscadă au avut vreme să-și încarce tunurile și trăgînd în același timp, ne-au trimis o altă salvă mult mai rea decît cea dintîi, căci mai multe ghiulele ne-au atins sub linia de plutire. Au început să tragă cu atîta înflăcărare, încît a trebuit repede să ne îngrijim de astuparea spărturilor și să scoatem apa cu ispolul, căci ne aflam în primejdie de a ne scufunda . . .

Aceasta a doua salvă a trimis spre banca mea o ghiulea mare cît o portocală și a ucis pe doi din cei patru prizonieri care țineau ultima vîslă, pe cînd celorlalți doi le-a pîrlit pantalonii de pînză groasă pe care îi purtau. De acolo ghiuleaua a ricoșat la banca din fața noastră și la stînga și a retezat capul unui turc: trupul a rămas în picioare cît ai spune de două ori crezul, agitat de o mișcare de du-te-vino ca și cînd nu ar fi crezut în propria sa moarte; aceasta nu ne-a speriat, atît de repede a urmat executarea după amenințare. Tovarășul meu și cu mine eram atît de tulburați încît am lăsat să cadă vîsla; dar cîinele nostru de stăpîn a apărut îndată, amenințîndu-ne cu iataganul și strigînd: „Înainte, cîini! Va fi pentru toți viața sau moartea!"

p. 85 Frica ne-a făcut să reluăm vîsla. Turcii ne-au ajutat ei înșiși astfel că la a treia descărcare ghiulelele nu ne mai nimereau: ne-am putut retrage într-un loc unde eram în sfîrșit la adăpost, aducînd mulțumiri lui Dumnezeu pentru mila sa. Am aruncat ancora și ne-am pus îndată să scoatem apa cu ispolul și să calfatăm găurile făcute de ghiulele; erau atît de multe încît se vedeau vreo șapte numai pe galera mea. Am petrecut acolo restul zilei, îndeletnicindu-ne cu repararea stricăciunilor, cu îngrijirea răniților și cu scoaterea lanțurilor de pe leșurile prinșilor pentru a-i arunca în apă, ceea ce am făcut cu multă întristare și părere de rău.

Cei din ambuscadă se străduiau să-și transporte artileria într-un loc de unde socoteau că ne-ar <putea> nimeri din nou; dar nu au izbutit pentru că între ei și noi era o insulă care ne slujea de adăpost și de protecție. Văzînd că nu-și pot atinge țelul, au vrut să treacă peste un braț al fluviului și să se așeze în insulă, dar această operație nu le-a reușit; aceasta i-a făcut să-și piardă speranța de a ne scufunda și a sporit pe a noastră de a ieși din încurcătură.

[A doua zi flota a pornit, ajungînd după trei zile la Rusciuk unde Mami pașa s-a înfățișat înaintea lui Sinan pașa].

Cele patru galere au fost trimise la Nicopol[26] pentru aducerea celor 70 de luntre făcute acolo în vederea construirii podului pe care trebuia să treacă armata în ţara domnului şi în regiunea Ţării Româneşti. [Dar după o zi de plutire, galerele au întîlnit pe Mehmed paşa[27], fiul lui Sinan paşa, care venea cu cele 70 luntre şi] cu patru galere foarte frumoase şi bine înarmate cu piese de artilerie purtînd stema Imperiului german [cucerite de turci de la imperiali[28]. Era însoţit de trupe de cavalerie de elită care mergeau pe malul bulgăresc al Dunării. Galerele lui Mami s-au întors la Rusciuk unde a început să se construiască un pod de vase.]

Luntrele de care se slujeau erau înalte la bord, căci se ridicau cu un stat şi jumătate deasupra nivelului apei; măsurau în lăţime două staturi <de om> iar în lungime patru şi fiecare <din ele> erau prevăzute cu o bîrnă ce mergea de la proră pînă la pupă. Pentru a le ţine pe loc şi a împiedica mişcarea produsă de curent, în loc de ancoră au fost aruncate gabioane mari cu gura strîmtă, făcute din curpeni de viţă sălbatică care creşte din belşug pe malurile fluviului; fiecare gabion cuprindea o sută de „arroba"[29] de pietre. De gabion era legată o funie groasă făcută tot din curpeni <cu care> era ridicat la prora luntrei şi era <apoi> aruncat în fluviu, dînd drumul funiei pînă ce gabionul atingea fundul; atunci căpătîiul acestei funii era legat de luntrea următoare şi prima <luntre> era fixată şi asigurată împotriva vremei rele.

Fluviul a fost trecut în felul acesta; apoi s-au fixat bîrne care treceau de pe o luntre pe cealaltă, fiind aşezate foarte strîns una lîngă alta şi prinse cu cuie <lungi> de o jumătate de „vara[30]"; s-a făcut astfel un pod foarte uniform astfel că nu mai trebuia să sari de pe o luntre pe cealaltă şi caii puteau să treacă în siguranţă şi repede. După ce s-a sfîrşit această <lucrare de> îmbinare a luntrelor s-au aşezat pe amîndouă laturile parapete de bîrne groase astfel că podul s-a întărit mai mult, ajungînd destul de mare şi de sigur pentru a îngădui trecerea întregii oştiri[31].

---

[26] *Niebul.* Nicopolul fusese ars de Mihai Viteazul care a dat foc unui număr de 58 de luntre pregătite pentru facerea unui pod pe Dunăre şi a capturat patru nave pline cu muniţii şi alimente şi a ucis trei mii de turci (Cesare Campana, *Compendio historico delle guerre ultimamente succese tra Christiani et Turchi*, Vinegia, 1597, fol. 36; Veress, *Campania creştinilor în contra lui Sinan paşa în 1595*, în „Anal. Acad. Rom., Mem. secţ. ist.", s. III, t. IV, 1925, p. 78).

[27] Fost beglerbeg de Rumelia (Naima, *Tarih*, p. 118; Ibrahim Pecevi, *Tarih*, II, Istanbul 1283 H/1866—1867, p. 165).

[28] În cursul războiului purtat de Liga sfîntă împotriva turcilor (1593—1606) (vezi Al. Randa, *Pro Republica Christiana. Die Valachei im langen Türkenkrieg der katolischen Universalmächte* (1593—1606), Roma, 1964.

[29] Măsură de greutate spaniolă echivalînd cu 11,500 kg.

[30] Unitate de lungime spaniolă de circa 84 cm.

[31] Galán aprecia armata otomană la 125 000 de oameni „foarte bine" echipaţi.

Podul acesta începea la Rusciuk şi se termina la picioarele cetăţii Giurgiu pe care turcii o stăpînesc în Ţara Domnului şi despre care am spus că nu o putuse cuceri la începutul răscoalei sale; aceasta i-a adus toată nenorocirea sa. Dacă ar fi putut-o ocupa, două piese de artilerie i-ar fi ajuns pentru a împiedica construirea podului; aceasta era destul pentru a asigura victoria creştinilor, fără să-şi risipească sîngele şi pentru a răpi turcilor speranţa de a trece de partea cealaltă, căci nu este un alt loc <potrivit> pentru a trece Dunărea care desparte cele două ţări.

În ziua următoare au trecut ienicerii cu cămilele lor şi cu artileria lor trasă de şase perechi de bivoli. Greutatea acestora a provocat stricăciuni care au necesitat reparaţii.

[Între timp Sinan paşa a poruncit lui Mami paşa să coboare cu patru galere în josul <Dunării> pentru a primi <la bord> şi a transporta pe hanul tătarilor[32] care venea să ajute pe turci şi care, după ce străbătuse Moldova fără greutate, nu îndrăznea să intre în Ţara Românească din pricina războiului; într-adevăr el se temea de primejdiile pe care ar fi trebuit să le întîmpine în numeroasele păduri[33] care înfrumuseţează ţara aceasta şi în acelaşi timp de sprijinul pe care principele Transilvaniei[34], vecinul lui Mihai vodă, îl dădea acestuia împotriva sultanului, — căci avea tot interesul, dacă voia să-şi păstreze principatul, ca sultanul să nu ocupe Ţara Românească.

Marele han era un bărbat cu faţa plăcută, alb şi bălan şi foarte
p. 88 chipeş. Veşmintele sale nu erau nici bătătoare la ochi nici costisitoare, ci mai degrabă foarte simple. Purta o haină strînsă, pe trup de brocard îmblănit cu samur şi şalvari largi de damasc cărămiziu. Era încălţat cu colţuni roşii strînşi pe picior şi, pe deasupra, încălţămintea după moda turcească. Pe cap purta un calpac roşu îmblănit cu samur, cu o agrafă de aur împodobită cu mărgăritare mari ca alunele şi la mijloc cu un rubin mare ca o monetă care preţuia, după cîte se spunea, 100 000 de ducaţi.

[Hanul cu o parte din oamenii săi s-a urcat pe galere. Tătarii care nu au putut încăpea în galere au trecut Dunărea cu caii lor, căci] tătarii au obiceiul de a lua cu ei la război cinci sau şase cai pentru fiecare din ei, spre a le sluji drept hrană. Cînd au nevoie se adună în cete de cîte zece sau doisprezece, ucid un cal şi îl mănîncă cîteodată după ce l-au fript uşor şi alteori crud, căci nu sînt oameni care să se scîrbească pentru atît de puţin <lucru>.

[La Giurgiu hanul a fost primit de Sinan paşa cu mare cinste. Armata a pornit după miezul nopţii, oprindu-se la Călugăreni[35], pe malul Neajlovului.

---

[32] Gazi Ghirai al II-lea, fiul lui Devlet Ghirai (1588—1608).

[33] La începutul anului 1595 tătarii fuseseră înfrînţi la Putinei, la Stăneşti şi la Serpăteşti, astfel că hanul avea motive temeinice de a se teme de codrii din Ţara Românească (vezi cronica lui B a l t a s a r W a l t e r, *ed. cit.*, pp. 69—70).

[34] Sigismund Báthory.

[35] După relaţia lui Diego Galán, turcii s-au oprit la 9 dimineaţa la Călugăreni.

Sinan paşa s-a oprit din pricina] unui pod de lemn pe care l-a văzut deasupra mlaştinii; nu mai fusese niciodată vreun pod acolo în afară de cele construite de turci uneori pentru a trece peste apă. Bănuiala era întemeiată, căci s-a văzut pe urmă că domnul pusese să-l facă pentru a îmbia pe turci să treacă, întrucît de partea cealaltă a mlaştinii era o pădure foarte deasă[36] în care se ascunsese împreună cu puţinii oameni de care dispunea şi cu douăsprezece piese de artilerie[37]. Se gîndea să-i lase să treacă şi în clipa cînd ar fi trecut un număr <de turci> pe care l-ar putea ataca cu folos, să se arunce asupra lor şi să-i treacă prin ascuţişul săbiei; căci nu era îndeajuns de puternic pentru a se opune furiei otomane, nici pentru a o aştepta, astfel că era silit să recurgă la şiretlicuri pentru a obţine victorii mari cu preţul cel mai mic şi fără a-şi pune în cumpănă forţele.

Oricum ar fi fost, turcii, miraţi de a vedea un pod acolo unde nu mai fusese niciodată, au făcut ca urşii care, sosind la o stupină împrejmuită a cărei poartă o găsesc deschisă, se tem de primejdie şi se depărtează, chiar dacă le este foame.

[Oştirea a rămas pe loc toată dimineaţa[38].] Către orele trei după-amiază, p. 89
domnul a văzut că se opriseră şi că îi ghiciseră intenţiile; şi temîndu-se că nu şi-ar putea realiza planul, a ieşit din pădure cu vreo cinci sute de oameni[39] — şi cu cele douăsprezece piese de artilerie pe căruţe trase fiecare de doi cai, lăsînd în ascunzătoarea lor pe cei mai mulţi din oamenii săi cu scopul care se va arăta mai apoi.

El <domnul> s-a apropiat de mlaştină ca şi cînd ar fi vrut să lase să se înţeleagă că nu avea alţi oameni decît cei cu care ieşise din pădure. Ajungînd pe malul apei, a început să tragă focuri de artilerie, folosindu-şi foarte bine ostaşii săi care făceau mari pagube în tabăra turcilor şi i-a zgîndărit îndeajuns pentru a-i hotărî să treacă podul. S-a sunat goarna pentru chemare la atac. Turcii erau furioşi văzînd că patru desculţi îşi băteau joc de ei într-un chip atît de sîngeros şi că 500 de oameni îndrăzneau să se împotrivească unor forţe atît de disproporţionate; astfel că au început să treacă în grabă[40]

---

[36] N a i m a (*Tarih*, I, pp. 128—129) afirmă că era o pădure de stejar la capătul Călugărenilor (Kalukeran başi).

[37] Cifra se regăseşte şi la N a i m a (*op. cit.*, I, p. 129).

[38] N a i m a, (*op. cit.*) arată că lupta a început cu două sau trei ceasuri înainte de amiază.

[39] Un document englez din 7 septembrie 1595 dă cifra de 200 de călăreţi uşor înarmaţi (I. D. T a p p e, *Documents*, p. 91, doc. 138).

[40] N a i m a, (*op. cit.*, I, p. 129) arată că „ghiaurii au început lupta" şi că atunci cînd s-au adunat tunurile şi puşcaşii aşezaţi la marginea pădurii, Saturgi Mehmed paşa, Haidar paşa, Husein paşa şi Ayas paşazade, Mustafa paşa au trecut podul cu foarte multă oaste şi s-au împotrivit duşmanului.

întocmai cum pretindea domnul. Îndată ce i-a văzut că vin de partea cealaltă, s-a întors şi a început să o ia la fugă dar tot în bună rînduială, prevăzînd ceea ce s-ar putea întîmpla.

Serdarul a trecut cel dintîiu — ceea ce a îmbărbătat pe toţi ceilalţi. Vreo 3 000 de turci au trecut astfel repede; numărul acesta ar fi fost mai mult decît îndestulător — dacă operaţia s-ar fi săvîrşit în bună rînduială — pentru a înfrînge forţe mai mari decît acelea ale <domnului> român. Dar cum el îi înşelase, arătîndu-se cu atît de puţini oameni în jurul său, se credea că venise momentul de a sfîrşi războiul şi de a pune mîna pe el. S-a pornit astfel şi serdarul în urmărirea lui împreună cu ceilalţi, pînă ce au ajuns în pădurea unde ascundea pe ceilalţi oameni ai lui <care şedeau> la pîndă. Au ieşit cu toţii în sunetele unei goarne şi în aceeaşi clipă au căzut de pretutindeni asupra turcilor care fugeau, răspîndiţi pe cîmp atacîndu-i cu atîta furie, vitejie şi voinţă de a învinge încît i-a silit să se retragă în neorînduială; terenul rămînea în spatele lor semănat cu leşuri al căror număr depăşea 10 000 şi rîuri de sînge curgeau din toate aceste trupuri şi inundau cîmpia. A voi să arăt cu de-amănuntul loviturile de săbii, braţele tăiate, capetele retezate pe care le-am văzut mai tîrziu, ar fi din partea mea curată îngîmfare, şi exagerările cele mai mari ar rămîne mai prejos de adevăr. Este mai bine să las pe cititor să şi le închipuie şi eu să povestesc urmările acestei ambuscade.

<Turcii> au fost urmăriţi deaproape şi hărţuiţi pînă la rîu şi la pod. Acolo, numărul celor care au pierit înecaţi a fost încă mai mare decît al celor ucişi de români; căci fiecare voind să se pună cel dintîi la adăpost, se încurcau unii pe alţii, fără ca nici unul din ei să poată trece şi cum podul nu avea parapet, o mulţime nesfîrşită a căzut în mlaştină unde toţi au pierit jalnic. Strînsoarea era atît <de mare>, încît turcii care veneau, urmăriţi de creştini, îşi înghesuiau serdarul, pierzînd orice respect faţă de el. Acolo unde propria viaţă este în joc, nu mai dai atenţie vieţii altuia, chiar dacă e vorba de cei mai mari şi de cei mai demni de respect; fapt este că a fost înghiontit şi că a căzut în mocirlă unde ar fi avut soarta celorlalţi dacă nu ar fi fost ajutat
p. 90 repede, fiind cel de care atîrna soarta întregii armate. Au fost peste 20 000 // de morţi în retragerea aceasta; şi ceilalţi au rămas <pe loc>, unii răniţi, alţii tare molestaţi, astfel că dintre cei 30 000 care plecaseră pentru a pedepsi pe provocatori, nu s-a mai întors nici unul singur care să mai fi fost încă în stare de a mînui armele.

După această fericită intervenţie, voievodul s-a retras, pierzînd 30 de ostaşi şi 22 de răniţi[41], ceea ce a constituit o slabă compensaţie pentru mul-

[41] Intr-o scrisoare trimisă la Veneţia la 24 august 1595 Albert Kiraly scria că pierderile creştinilor erau extrem de reduse („Revista Arhivelor", X, 1967, p. 223, doc. nr. 60 publicat de A. Decei).

ţimea turcilor măcelăriţi. S-a retras repede, noaptea, la Bucureşti[42], oraşul său de scaun. A petrecut acolo numai noaptea aceea, căci dispunînd de prea puţine forţe, nu a îndrăznit să aştepte mînia turcilor şi l-a părăsit spre a se salva (căci atunci cînd poţi trage din aceasta un folos, curajul constă mai degrabă în a fugi decît în a aştepta; restul nu ar fi decît îndrăzneală care este fiica fricii şi a laşităţii). În sfîrşit şi-a strîns toate bogăţiile şi toate lucrurile de preţ pe care le avea, şi ceilalţi i-au urmat pilda, luînd şi odoarele bisericeşti şi icoanele de teamă ca turcii să nu se răzbune şi pe ele (grijă care merită fără îndoială multe laude); dar n-au avut timpul de a coborî clopotele bisericilor pe care turcii le-au încărcat pe galerele lor pentru a face din ele piese de artilerie. Nefiind în siguranţă la Bucureşti, s-au dus mai departe în oraşul Tîrgovişte[43] şi bănuind că mînia turcilor nu s-ar potoli fără <a trece la> acte de răzbunare şi că l-ar urmări pînă la capătul pămîntului, nu s-a întărit la Tîrgovişte, ci s-a retras cu toate trupele sale în Transilvania[44], lăsînd locul liber înverşunării serdarului care avea să jefuiască şi să pustiască toată ţara.

Ceilalţi oameni din această provincie erau modeşti şi săraci şi îşi ţineau zilele cu cîştigul nenorocit pe care-l scoteau din munca lor; şi cum nu aveau nimic de pierdut, nu s-au temut de ameninţarea ce venea asupra lor; au rămas pe loc pentru a nu se face vinovaţi prin fugă, gîndindu-se să se predea turcilor şi să se dezvinovăţească sub cuvînt că nu se răzvrătiseră ei şi că erau tot atît de supuşi ca întotdeauna.

În timpul nopţii care a urmat după măcel, turcii au strîns leşurile tovarăşilor lor. Tatăl îşi recunoştea fiul, altul pe fratele său şi un al treilea pe ruda sa, ucişi toţi de duşmani. Priveliştea aceasta le-a aţîţat mînia şi ei s-au jurat să-i răzbune. Au fost îngropaţi chiar pe cîmpia aceasta; şi după ce au săvîrşit <îngroparea> s-au retras pentru a se odihni în restul nopţii pînă în zori cînd au trecut în sfîrşit peste mlaştină.

Aşadar a doua zi[45] serdarul a trecut oştirea pe podul care îi costase atît de scump[46], de vreme ce îl plătiseră cu un număr nesfîrşit de vieţi <omeneşti>. Tabăra s-a pus în mişcare în sunetul trîmbiţelor şi tobelor, în aceeaşi rînduială ca pe podul de vase. Ziua aceea şi zilele următoare au fost prinse cu această îndeletnicire. Oştirea trecea în formaţie de luptă, gata să atace orice desiş pe care l-ar întîlni, să-l înconjure de pretutindeni şi să-i dea foc

42 *Bocurich.*
43 *Droguxta.*
44 În realitate Mihai Viteazul s-a retras la Stoieneşti pe Dîmboviţa, lîngă pasul Bran, aşteptînd ajutorul din Transilvania făgăduit de Sigismund Báthory.
45 24 august 1595 *(20 zilhidjdje 1004 H).*
46 Vezi epigrama consilierului aulic de război Hieronymus Areonatus asupra înfrîngerii lui Sinan paşa, „Revista Arhivelor", X, 1967, p. 225, doc. nr. 65, publicat de A. Decei).

pentru a nimici pe toţi cei care s-ar fi ascuns acolo; şi dacă vreunul ar scăpa de flăcări, să-l facă să cadă în mîinile lor; nu ştiu care din <aceste> două căi ar fi fost cea mai rea.

Întreaga oştire trecuse şi se aşezase în ordine <de luptă> cînd Sinan
paşa a primit vestea că Mihai Voievod se retrăsese de la Bucureşti şi de la
Tîrgovişte. A fost tare plictisit, căci credea că domnul îl va aştepta şi că l-ar
putea înfrînge şi lua în prinsoare. Dar domnul bănuia ce i s-ar putea întîmpla
şi îşi luase toate măsurile. Apoi, văzînd că poate înainta fără risc, şi-a îm-
părţit oştirea în mai multe grupuri şi a trimis pe fiecare paşă pe un alt drum,
cu ordinul strict de a distruge toate satele şi de a lua în prinsoare pe toţi cei
p. 91 pe care i-ar întîlni, să fure toate vitele mari sau mici şi // să lase pe ostaşi
să se îmbogăţească, fiecare după metodele pe care prefera să le întrebuinţeze
pentru a jefui mai bine ţara.

Cu aceste ordine, <turcii> au intrat pretutindeni, distrugînd şi dînd foc recoltei, fără a respecta pe nimeni; dimpotrivă, cel care se arăta mai umil era pedepsit mai aspru decît cel care nu se dezvinovăţea. S-a dovedit astfel că <băştinaşii> nu-şi făcuseră bine socotelile, căci ar fi făcut mai bine să nu stea în calea primului val decît să aştepte ca acesta să răsfrîngă asupra lor — deşi nevinovaţi — mînia care însufleţea <pe turci> împotriva domnului lor şi să se răzbune pe ei ca pe simple efigii, de vreme ce nu o puteau face asupra originalului care fusese cauza acestei răzvrătiri. Cu libertatea ce li se lăsase ostaşii au luat în prinsoare o mulţime atît de mare de creştini[47] încît nu mai ştiau ce să facă cu ei, nici unde să-i ţină şi cum <turcii> nu erau în propria lor ţară, ei <prinşii> fugeau foarte uşor. Aceasta a făcut să scadă preţul unui rob la trei bani de la trei reali de argint[48]; se plătea acelaşi preţ pentru o femeie cu doi copii în braţe şi nu se mai osteneau să ia robi. Aceasta a fost <soarta> mulţimei de plugari care nu voiseră să fugă în munţi — greşeală care i-a costat lacrimi de sînge cînd au văzut cît de tare se înşelaseră.

Cît despre mobile, le vedeai pretutindeni. Fiecare turc alesese ceea ce era mai bun şi mai uşor de cărat şi aruncase ceea ce nu mai voise <să păstreze>, astfel că toată cîmpia era acoperită şi năpădită de vechituri. Paşalele făceau zilnic incursiuni şi ridicau turme de vite, cele mai adeseori vaci, în număr atît de mare încît le vedeai trecînd mereu în toate zilele pe pod, spre pămîntul turcilor; erau atît de multe încît părea de necrezut că pe un pămînt de o întindere destul de restrînsă ca Ţara Românească să fie atîtea vite şi ca acestea să-şi fi găsit hrana pe cîmp. S-ar fi zis în adevăr că jumătate din Europa îşi trimisese acolo vitele — de care ar fi avut nevoie. Timp de două luni, tur-

[47] N a i m a (*op. cit.*, p. 135) relatează că în cursul expediţiei *(akîn)* turcii „au luat mai multe mii de care, prizonieri şi vite pe care le-au vîndut apoi pe preţ mic în armată".

[48] *Reale*, monetă de bază în sistemul monetar spaniol, valora 25 centimos sau 1/4 dintr-o „peseta".

mele şi vacile au continuat să treacă mereu, făcînd multe stricăciuni podului care trebuia întreţinut şi reparat zilnic. Mulţimea vacilor şi iepelor furate era atît de mare încît o vacă se vindea pe patru reali, un viţel pe doi <reali> şi un cal bun pe şase <reali>. Cît despre vitele mici, ca berbeci, capre sau oi, acestea nu aveau nici un preţ. Nu se găsea <pentru ele> cumpărător <nici> pentru o blanca[49]; astfel că fiecare mînca numai bucăţile ce-i erau pe plac, spre bucuria — pentru o dată — a pîntecelui şi arunca restul ca un lucru lipsit de interes . . .

Aşadar în mijlocul acestui belşug s-a văzut un lucru care ar putea să pară de necrezut dar care s-a petrecut întocmai cum îl povestesc, şi anume că o libră de pîine se vindea mai scump decît o vacă întreagă. Nu rămăsese nimeni pentru a culege grîul şi cerealele celelalte care rămăseseră în picioare (nesecerate), căci plugarii se făcuseră nevăzuţi sau fuseseră luaţi în prinsoare. În acelaşi timp oştirea sporise cu o mare mulţime de robi care se cereau hrăniţi sau lăsaţi să moară; astfel că // s-au sfîrşit repede proviziile aduse pentru p. 92
această expediţie: vorbesc de pîine, căci pentru celelalte, erau de toate din belşug. Totuşi cînd pîinea a început să lipsească, toate celelalte au ajuns de prisos, şi toate vitele nu au putut-o înlocui: mulţi turci şi mulţi robi au murit. Se săturau de carne de vacă şi beau apoi apă (cît despre vin, nu s-ar fi găsit un „*cuartillo*"[50] nici pentru o sută de ducaţi), ceea ce a provocat mii de boli de stomac şi febră. Tabăra s-a golit repede şi belşugul de două luni a fost scump plătit, căci în această expediţie au fost 40 000 de morţi din toate neamurile fără vreo altă cauză decît cea pe care am arătat-o . . . Cît despre robi, zilnic lipseau cîte o sută care fugeau pe poteci necunoscute şi se duceau la voievodul lor spre a-i povesti necazurile de care pătimeau supuşii lui şi a-l împinge să facă ceea ce voi povesti mai departe.

Timp de două luni, după cum am spus, turcii au rămas în Ţara Românească, distrugînd şi jefuind ţara. Au întărit cetatea pe care o distrusese voievodul[51] în oraşul Tîrgovişte[52] şi au pus acolo o garnizoană[53] cu multă artilerie spre a o păzi pentru ca, în cazul cînd domnul ar voi să o atace, să o găsească în stare de apărare şi destul de puternică spre a-i rezista. În tot timpul petrecut de turci în Ţara Românească, principele Mihai a stat în Transil-

---

[49] *Blanca*, monetă de o jumătate de „maravedis" sau 1,2 centime.

[50] *Cuartillo*, măsură de capacitate pentru lichide echivalînd cu 0,504 l sau 1/4 dintr-un „*azumbre*".

[51] Afirmaţie neîntemeiată.

[52] N a i m a, *op. cit.*, I, p. 135.

[53] După izvoarele turceşti (I b r a h i m P e c e v i, *Tarih*, II, pp. 171—172) M e h m e d bin M e h m e d, *Nuhbinet ül tevarikh ve'l ahbar* (Cronica aleasă şi informativă), Istanbul, 1276/1860, I, p. 80), garnizoana cetăţii Tîrgovişte era formată din oastea eialetului Trapezunt sub ordinele beglerbegului Ali bei Haidarpaşazade, ajutat de Khodja bei de Amasia.

vania[54], întărindu-şi trupele şi armamentul, şi aşteptînd ca otomanii să se retragă la ei în ziua Sf. Simeon şi Sf. Iuda[55]. Este un obicei pe care îi păzesc atît de punctual încît dacă serdarul întîrzie o singură zi şi nu dă ordin de întoarcere la Constantinopol, ostaşii fug fără să mai poată fi opriţi prin vreo proclamaţie. Creştinii din acele ţări, cunoscînd legile turcilor, le aşteaptă retragerea pentru a-şi realiza planurile şi ei urmăresc <de aceea> cu prilejul spionilor lor mişcările trupelor otomane.

Este ceea ce au făcut cei doi principi[56]. În timpul retragerii, au strîns peste 20 000 de pedestraşi şi 6 000 de călăreţi. În preajma sărbătorii de sf. Simeon şi sf. Iuda au pornit spre Ţara Românească în fruntea acestei oştiri şi s-au apropiat în marş forţat pentru a nu pierde prilejul <acesta>. Au avut norocul să ajungă la momentul potrivit cînd turcii începuseră să treacă podul şi cea mai bună parte din armată era chiar pe partea cealaltă <a Dunării>.

Cei doi principi văzînd că împrejurarea aceasta era prielnică, nu au lăsat-o să treacă şi sîmbătă dimineaţa în zori au pornit la atac împotriva celor care mai rămăseseră încă dincoace de Dunăre. Peste 10 000 de oameni stăteau în corturi în jurul cetăţii Giurgiu, aşteptînd ziua hotărîtă pentru trecerea <Dunării>. Domnul a avut chiar norocul de a vedea că robii, supuşii săi, nu trecuseră încă pe ţărmul celălalt. Erau foarte amărîţi şi nu ştiau de venirea domnului lor care i-a slobozit din robia[57] şi din nenorocirea lor; totodată a redobîndit cea mai mare parte din lucrurile furate din ţara sa (vorbesc de lucrurile de preţ, căci vitele sosiseră la Constantinopol). În sfîrşit sîmbătă dimineaţa, în ziua Sf. Simon şi Sf. Iuda, au atacat cu atîta furie şi vitejie încît pentru a povesti ceea ce s-a petrecut în ziua aceea am nevoie să-mi revin în fire . . .

Turcii prinseseră de veste de sosirea celor doi principi şi ei se grăbeau cît puteau să treacă fluviul[58] înainte de a fi prinşi de urmăritorii lor. Ştirea aceasta i-a speriat. Au aşezat un ostaş de gardă în cel mai înalt bastion al cetăţii Giurgiu pentru a străjui de acolo toată cîmpia şi a da de ştire de îndată ce ar vedea sosind creştinii. Ostaşul a stat trei zile în turn şi în ultima
p. 93 zi, care era ziua sf. Simon şi sf. Iuda, a dat de veste dis-de-dimineaţă că soseau şi că se aflau în apropiere la un sfert de leghe; căci bezna nopţii

---

[54] Confuzia făcută de Diego Galán se explică prin faptul că Mihai Viteazul a primit ajutor armat din Transilvania pe care l-a aşteptat în ţară la Stoieneşti.

[55] Sîmbătă 28 octombrie 1595 (stil nou).

[56] Mihai Viteazul şi Sigismund Báthory.

[57] Numărul robilor eliberaţi este evaluat de contemporani la 6 000 (*Hurmuzaki*, III/2, p. 151, doc. CLXXI, 21 noiembrie 1595).

[58] Sinan paşa care trecuse Dunărea noaptea împreună cu garda sa *(yüzü)* a dat învoire întregii oştiri să treacă fluviul. Pînă spre dimineaţă au trecut ienicerii, tunurile şi o parte din muniţii (N a i m a, *op. cit.*, I, p. 135).

nu le îngăduise să-i descopere mai devreme, anotimpul fiind înaintat și noaptea lungă și întunecoasă.

Îndată ce căpitanul castelului a înțeles știrea dată de paznic a pus să se sloboadă o lovitură de tun pentru a chema pe serdar în ajutor; acesta era de partea cealaltă, după cum am spus, cu trupele de elită și printre cei care mai rămăseseră încă pe țărmul acesta nu se afla nici o căpetenie în stare de a prelua comanda astfel că nu s-ar fi putut împotrivi mîniei românilor și a transilvănenilor. Auzind lovitura de tun, serdarul a înțeles îndată de ce era vorba și a dat repede ordin ca două pașale să treacă Dunărea cu trupele lor în ajutorul celorlalți[59]. Dar n-au avut timp să ajungă, căci creștinii le-au luat-o înainte și s-au năpustit pe de o parte asupra infanteriei cu un curaj atît de mare, încît turcii și-au dat seama de primejdie și de imposibilitatea de a se apăra. Nu s-au mai gîndit așadar decît să se pună la adăpost și și-au părăsit trofeele pentru a fugi mai repede, bucuroși să-și piardă averea pentru a-și păstra viața; căci moartea este amară și sperie chiar pe cei mai viteji.

Au ajuns la pod; și cum erau prea mulți pentru a-l trece toți deodată, fiecare a vrut să fie primul care să se retragă și s-au îmbrîncit atît de mult încît au căzut în fluviu unii după alții, pedestrași sau călăreți, fără ca nici unul din ei să se fi putut retrage liber din învălmășeală. Cum creștinii nu încetau de a-i împinge pe la spate, nu puteau nici înainta nici nu se puteau întoarce. Cei care cădeau nu aveau nici o speranță să se ridice și se înecau cu toții în chip jalnic: oamenii, caii, cămilele, toți împreună, în timp ce cei de afară îi priveau, fiind în cea mai mare încurcătură, fără să știe pe unde să le vină în ajutor. Țipetele, vaietele și zgomotul tunurilor și archebuzelor lăsau să ajungă la urechi numai frînturi de vorbe și pretutindeni se auzea numai: „Mă înec! Nu este oare nimeni care să mă ajute?" și tot restul ne ajungea la urechi fărămițat și nelămurit. Ceea ce i-a dus la pieire a fost nu numai faptul că nu se puteau ajuta unii pe alții ci și că nu lăsau să treacă pe cei care veneau să-i sprijine. Aceasta a sporit învălmășeala; cum unii se duceau și alții veneau, s-au întîlnit în mijlocul podului și au căzut unii asupra celorlalți fără a se putea întoarce; și cum din amîndouă părțile veneau mereu mai mulți iar podul era înțesat astfel că nici un țînțar nu ar mai fi găsit loc destul, a trebuit să se golească de amîndouă părțile; atîția au căzut în fluviu încît nu există o cifră destul de mare pentru a o arăta.

Cei doi principi, văzînd problemele turcilor, au voit să le rezolve. Au așezat două tunuri pe o înălțime care domina podul și l-au bombardat de acolo pînă ce l-au rupt la mijloc[60]. Trupele de ajutor nu au mai putut

---

[59] Știrea aceasta nu se află în mărturiile altor participanți la campanie.

[60] N a i m a (*op. cit.*, I, p. 136) afirmă că pedestrașii creștini de pe deal au tras cu tunurile și cu puștile și au tăiat podul în două, iar „oastea și poverile... au căzut în apă".

trece şi creştinii au copleşit atîta pe ceilalţi încît au liberat repede podul şi au pus stăpînire pe el după ce au aruncat în apă întreaga mulţime care încurca trecerea. Unii mureau înecaţi, ceilalţi loviţi de archebuze sau de lănci. Unii începeau să înoate şi căutau adăpost sub pod, căzînd astfel din Caribda în Scila, căci creştinii îi ucideau cu lovituri de sabie sau de suliţe[61]. Am văzut eu însumi (atît de mare este dorinţa de a-şi păstra viaţa) unii care se agăţau de săbii şi îşi tăiau mîinile, murind apoi în cele mai mari chinuri; căci primejdia nu părăseşte niciodată pe om nici în largul mării nici pe pămînt. Cei mai cuminţi veneau spre galere şi cereau funii pentru a se sprijini şi a se arunca în ele. Unii s-au putut astfel salva. Dar nu au fost mulţi <de aceştia> căci românii, băgînd de seamă, au început să bombardeze galerele şi să le urmărească silindu-le să se depărteze de mal. Toţi cei care strigau după ajutor, nu au putut fi aşadar ajutaţi; şi a fost un frumos succes să se poată pune la adăpost de ghiulele. Turcii ceilalţi care rămăseseră pe uscat s-au refugiat în cetate care s-a umplut de oameni, dar nu a fost
p. 94 decît o // amînare a sfîrşitului lor, căci cetatea s-a predat după trei zile şi au fost cu toţii trecuţi prin ascuţişul săbiilor.

Măcelul încheindu-se, o mulţime nesfîrşită de prinşi a fost salvată, ceea ce a făcut voievodului mai mare plăcere decît victoria însăşi. Văzînd că nu mai aveau pe cine ucide şi nefiind destul de mulţumiţi şi răzbunaţi cu ceea ce făcuseră, le-a venit o idee la care am fi renunţat foarte bucuros, noi cei care vîsleam. S-au pus să urmărească galerele cu cîteva tunuri lungi şi subţiri dar nu prea subţiri care aruncau ghiulele de 12 livre şi pe care le tîrîiau cu căruţe uşoare trase de patru cai. Ne-au pricinuit mari pagube; şi stăpînul meu, văzînd că nu se putea apăra în nici un chip, a luat-o la fugă în josul apei. Aceasta nu a fost de ajuns, căci ei ne urmăreau de-a lungul ţărmului tot atît de repede cît puteau înainta galerele. Ne imitau şi făceau tot ce ne vedeau făcînd: dacă ne opream, se opreau şi ei şi începeau să tragă şi dacă vîsleam, îşi încărcau din nou tunurile şi ne urmăreau. Am putut în sfîrşit să ne ascundem în spatele unei insule mici acoperită cu un tufăriş foarte des care a fost sf. Elmo[62] [adică limanul] chinurilor noastre, căci ne-a apărat şi ne-a salvat de duşmanii noştri. Am aruncat ancora spre a ne odihni; şi după un ceas s-a şi lăsat noaptea, mai întunecoasă ca de obicei. Turcii erau foarte supăraţi, pe cît erau robii de mulţumiţi; dar noi ne ascundeam mulţumirea şi ne făceam că sîntem întristaţi de teamă să nu plătim prea scump bucuria <noastră>.

---

[61] Naima *(op. cit.)* arată că „ghiaurii neştiind ce este iertarea, s-au repezit cu săbiile asupra lor" iar „sîngele turcilor s-a scurs".

[62] San Elmo, nume dat de spanioli patronilor marinarilor sf. Erasm şi dominicanului spaniol Pietro Gonzales (m. prin 1246) care s-a ilustrat în luptele purtate de regele Castiliei Ferdinand al III-lea împotriva maurilor (I. Taurisano, *Catalogus hagiographicus,* Roma 1918, p. 13).

Am petrecut acolo toată noaptea pînă în dimineaţa următoare; apoi s-a dat semnalul de plecare şi am pornit în zori, lăsîndu-ne mînaţi de curentul apei pînă la mare. Am găsit-o în plină vijelie căci sosise iarna; aceasta ne-a silit să rămînem opt zile pe loc, fără să ieşim din <albia> fluviului, în speranţa că vremea va fi mai bună. În fiecare dimineaţă scuturam zăpada care ne acoperea tendele. În iarna aceea frigul a fost atît de mare încît ne-a sporit chinurile şi bolile de care pătimeam. Ne aflam într-un ţinut unde ai fi dat în zadar 10 000 de ducaţi pe un pui, căci nu se putea găsi vreunul şi nimic altceva, atît era de sărăcăcios şi lipsit de toate ţărmul acela. Eram atît de slăbit încît nu mai credeam să scap <cu viaţă>; şi în toiul suferinţelor mele, singura mea mîngîiere era stăpînul meu care mă privea uneori lung şi îmi spunea: „Diego, nu-ţi face griji; eu îmi pierd banii, ceea ce este important şi tu viaţa care nu are nici o însemnătate <pentru tine>, căci <murind> astfel pui capăt robiei". Frumoasă mîngîiere îmi înfăţişa!

Pe scurt, ningea mai mult în fiecare zi şi bolile, se înteţeau. Au murit foarte mulţi prinşi dintre bătrînii căpătaţi pe preţ de nimic în timpul campaniei, atît din cauza izolării lor cît şi pentru că se lăsau să moară pur şi simplu, întocmai ca robii negri, numai pentru ca stăpînul lor să-şi piardă <astfel> banii. Acesta îi vedea pe toţi stingîndu-se şi nu mai ţinea la ei. Nerăbdarea sa era atît de mare, încît venea cîteodată să-i întrebe dacă nu-i doare capul; şi dacă vreunul din ei răspundea că da, el îşi trăgea iataganul şi îi tăia <capul> apoi arunca leşul în apă. Văzînd aceasta, cînd s-a întors să întrebe pe alţii dacă îi durea ceva, ei îi răspundeau că nu aveau nimic şi mureau într-un sfert de ceas.

În sfîrşit după opt zile vremea s-a mai îndreptat şi am pornit în larg. După ce ne-am luptat cu furtuni puternice, am ajuns la Constantinopol după 20 de zile de navigaţie. Am găsit oraşul întristat şi posomorît din pricina veştii despre înfrîngerea expediţiei noastre[63]. Sultanul regreta[64] mai puţin pierderea suferită, oricît de mare a fost <aceasta>, decît neputinţa sa de a se răzbuna din pricină că cetatea Giurgiu căzuse în puterea creştinilor.

---

[63] Efectul înfrîngerii lui Sinan asupra populaţiei din Constantinopol este arătat într-o scrisoare publicată de A. Decei în „Revista Arhivelor", X, 1967, p. 226, doc. 68, 17 septembrie 1595.

[64] Sultanul a stat o zi întreagă fără să mănînce *(ibidem)*.

GIOVAN PIETRO GIORDANO

CĂTRE MARELE DUCE DE TOSCANA[1]

1595 august 26, Alba Iulia

*

p. 269 ... Azi-dimineaţa au fost conduşi în faţa alteţei sale doi begi, persoane de seamă, cu două steaguri şi alţi 25 de turci prinşi în lupta de la Făget unde este foarte adevărat că au murit 10 000 de turci (!). Acuma armata aceasta se află la Lipova, şi acum două zile a ocupat oraşul, a rămas însă fortul acestuia, <dar> care nu poate să reziste, atît datorită vitejiei alor noştri, cît şi pentru că au fost ucişi în această înfrîngere turcii care erau <destinaţi> pazei acestuia. Se spune că pe 30 de mile italiene nu se găsesc decît leşuri şi turbane, căci au fost urmăriţi pînă la Timişoara la poarta căreia au ucis 20 de soldaţi, astfel că pe acolo, slavă Domnului, lucrurile merg bine, şi aceasta e din gura cuiva care a fost de

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în A. Veress, *Documente*, IV, p. 269. Nu se cunosc nici un fel de amănunte despre scriitorul acestor rînduri care era probabil vreun agent sau emisar al marelui duce de Toscana.

faţă la acţiune. Din Ţara Românească aflăm că Sinan paşa a trecut Dunărea făcînd un pod lung de mai bine de două mile italiene . . . etc.

[Din Moldova se aude că tătarii care erau la hotar au plecat să se unească cu Sinan . . . etc.]

Mîine pleacă alteţa sa cu monseniorul nunţiu care e foarte iubit de alteţa sa, cu o armată bună şi 50 de piese de artilerie. Nu se ştie încotro. Rascienii s-au răsculat în favoarea noastră, contra turcilor, şi se ţine ca lucru sigur că la fel vor face şi bulgarii. Aceste două provincii sînt cam cît Ţara Românească şi Moldova şi ei sînt foarte buni soldaţi . . . [Vom fi într-o bună zi victorioşi la Constantinopol.]

A sosit aici d. Gasparo Turloni cu 16 oameni foarte bine înarmaţi şi azi va avea audienţa la alteţa sa, care l-a poftit să bată cu el mingea (*giocare al ballone*). Se zice că vin aici domnia sa Don Antonio Medici şi domnia sa Don Verginio Orsino. Nu a sosit încă trupa trimisă de domnul duce.

FILIPPO PIGAFETTA

(1533—1604)

*

Cunoscutul istoric şi arhitect militar Filippo Pigafetta din familia vestitului Antonio Pigafetta, însoţitorul lui Magellan, s-a născut în 1533 la Vicenza.

De tînăr a îmbrăţişat cariera armelor, participînd la luptele creştinilor împotriva turcilor (Cipru, 1568; Lepanto, 1571). S-a specializat în arhitectura militară, executînd diferite construcţii de fortificaţii în Italia meridională. În 1577 a întreprins prima sa călătorie în Egipt, urmată de o alta în Franţa (1582) şi Anglia.

Intrînd în slujba curiei romane, Pigafetta a făcut alte călătorii, în cursul cărora a străbătut Siria şi Palestina (1586). La înapoiere a vizitat Germania, Boemia şi Polonia, ajungînd pînă în Suedia.

Stabilindu-se în 1592 la curtea marelui duce de Toscana Ferdinand I de'Medici în calitate de istoriograf şi consilier intim, Pigafetta — care se făcuse cunoscut prin traducerea vestitului tratat de război al împăratului Leon al IV-lea — s-a dedicat studiilor de istorie şi geografie.

În 1595 a însoţit corpul expediţionar toscan, trimis de marele duce Ferdinand în ajutorul lui Sigismund Báthory. Părăsind Florenţa la 25 iulie 1595, a ajuns la 28 septembrie la hotarul Transilvaniei. A străbătut ţara în marş forţat; după 35 de zile de călătorie a sosit la Tîrgovişte. Îmbolnăvindu-se, Pigafetta s-a înapoiat la Braşov cu convoiul care aducea doi din comandanţii turci făcuţi prizonieri la Tîrgovişte, şi anume paşa de Karaman şi sangeacul de Valona. Restabilindu-se, Pigafetta a străbătut din nou Ţara Românească, ajungînd pînă la Dunăre.

După terminarea expediţiei, s-a întors cu tovarăşii săi în Italia, unde şi-a reluat activitatea de cărturar. A murit la Vicenţa în 1603.

Mărturiile sale despre campania creştinilor în Ţara Românească constau în dări de seamă de la faţa locului adresate cancelarului toscan Belizarie Vinta şi în unele consideraţii ulterioare despre o eventuală valorificare militară a Ţării Româneşti într-o viitoare expediţie a turcilor pentru care foloseşte amănunte topografice observate de el în 1595 (vezi descrierea despre apărarea Transilvaniei). Dările de seamă oferă descrieri şi naraţiuni pline de vioiciune dar şi de patimă, căci el atribuie tot succesul ostaşilor italieni şi o dată cu aceasta subliniază lipsa de interes şi de participare a nobilimii transilvănene şi în general a conducerii militare transilvănene. Pentru Sigismund are însă o deosebită părtinire.

Descrierea operaţiilor de la Giurgiu, făcută de el cu mult talent după povestirea participanţilor italieni (el însuşi fiind silit de boală să se retragă la Braşov), nu a fost cuprinsă în volumul acesta. Au fost lăsate deoparte şi revărsările de critică exagerată la adresa ungurilor în contrast cu italienii. S-au păstrat însă însemnările sale de o mare acuitate despre problema secuilor şi a stării de spirit a ordinelor Transilvaniei, hotărît ostile războiului cu turcii, precum şi cele despre confuzia şi neeficienţa miniştrilor principelui.

Credem că îi putem atribui şi descrierea anonimă a expediţiei celor „o sută de toscani", cuprinsă în volumul de faţă.

Pigafetta a lăsat mai multe relaţii de călătorie bogate în date istorice şi geografice şi o vastă corespondenţă care se păstrează în manuscris la Biblioteca Ambrosiană din Milan, în Arhiva de stat din Florenţa, în Biblioteca Bertoliană din Vicenţa şi în Arhivele din Berlin.

Încă înainte de a veni în Transilvania şi Ţara Românească, Pigafetta înfăţişase ducelui Florenţei, la 28 octombrie 1593, un memoriu asupra situaţiei Imperiului otoman şi asupra raporturilor principelui Transilvaniei şi ale domnilor români cu turcii. A fost publicat de N. Iorga în rezumat în *Hurmuzaki*, XI, p. 369, doc. nr. DXIV. O altă lucrare a sa *Scrittura della difesa di Transilvania* adresată cardinalului Paravicino, trimisă la Ferrara la 2 mai 1598, cuprinde unele informaţii cu caracter geografico-militar, rezultate dintr-o bună cunoaştere a locurilor văzute. A fost publicată de N. Iorga în *Hurmuzaki*, XII, pp. 346—347 şi de Giacomo Bascapé în *Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI*, Roma, 1931, pp. 188—191.

Alte cinci rapoarte adresate cancelarului toscan Belizarie Vinta în care descrie campania creştinilor din Ţara Românească din octombrie 1595 au fost publicate de A. Veress în anexa studiului *Campania creştinilor contra lui Sinan paşa din 1595*, apărut

în „Anal. Acad. Rom.", Mem. Secţ. ist., s.-III, t. IV, 1924, pp. 101—108, 115—117, 119—128, 130—139. O scrisoare mai tirzie (2 februarie 1596), adresată aceluiaşi Belizarie Vinta în care e comentată înlăturarea lui Ştefan Răzvan de către poloni în contextul situaţiei generale a creştinătăţii, a fost publicată de A. Veress în *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, V, Bucureşti, 1932, pp. 9—11, doc. nr. 32. Credem că aici trebuie aşezată şi redactarea povestirii toscanilor (vezi textul redat în volumul de faţă).

Dintre relaţiile directe ale lui Pigafetta s-au publicat: *Relatione dell'Asedio di Parigi. Col dissegno di quella citta e de'luoghi circonvicini*, Roma, 1591; *Il viaggio dal Cairo al Monte Sinai nell'anno 1577* în *Viaggi vicentini inediti compendiati*, Venezia, 1837; iar dintre cele indirecte: *Relatione del reame del Congo et delle circonvicine contrade tratta dalli scritti et ragionamente di Odoardo Lopez Portughese*, Roma, 1591, tradusă în limbile engleză (1597), latină, franceză, olandeză şi germană şi însoţită de o foarte preţioasă hartă a Africii.

De Pigafetta s-au ocupat:

G. Lumbroso, *Descrittori italiani dell'Egytto et di Alessandria* în „Atti della reale Academia dei Lincei", seria 3, III, 1878—79; Amato di S. Filippo, *Biografia dei viaggiatori italiani*, Roma, 1882, pp.316—317; P. Angiol-Gabrielo di Santa Maria, *Biblioteca e storia de gli scrittori di Vicenza*, V, pp. 191—205; A. Magnaghi, *Il Golfo di Suez et il Mar rosso in una relazione inedita di Filippo Pigafetta* (1576—1577) da un manoscritto dell'archivio di stato di Torino, în „Bolletino della Reale Società geografica italiana", 1910; M. A. Scotti, *Filippo Pigafetta, notizie biografiche in Il nuovo repertorio biobibliografico dei viaggiatori italiani*, „Bolletino d. R. Società geografica italiana", seria VI, vol. I, 1924, p. 478. A. Veress, *Campania creştinilor, contra lui Sinan paşa din 1595* (extras din „Anal. Acad. Rom.", Mem. secţ. ist., s. III, t. IV, pp. 67—68); Cl. Isopescu, *Notizia intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del cinquecento*, Bucureşti, 1929, pp. 64—66, (extras din „Bulletin de la Section historique [de] l'Académie Roumaine", t. XVI, 1929, pp. 64—66).

CĂTRE BELISARIE VINTA[1] CANCELARUL MARELUI DUCE DE TOSCANA

1595 octombrie 18, Tîrgoviște

Din tabăra de sub Strigoniu[2] am ajuns la această armată cantonată în Țara Românească, prin strîmtorile și pasurile care se îndreaptă într-acolo, de-a lungul rîului Dîmbovița[3]. Armata se află la o depărtare de două zile de Brașov[4]; am făcut acest drum în 35 de zile de mers, fără a socoti popasurile și zilele în care s-a mers foarte puțin... p. 101

...Primul oraș pe care l-am întîlnit în Transilvania este Zalăul[5] la poarta de intrare în Transilvania și pe drumul care sfredelește munții, lăsînd

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de V e r e s s, *Campania creștinilor contra lui Sinan pașa, din 1595*, în „Anal. Acad. Rom.", Mem. secț. ist., s. III, t. IV, p. 101 și urm.

[2] Strigoniu, sau Esztergom, oraș în Ungaria pe malul drept al Dunării, la nord-vest de Budapesta. Ocupat de turci încă din 1543, era acum asediat de trupele imperiale.

[3] *Dumbovizza.*

[4] *Corona.*

[5] *Zila.*

în urmă localitatea Bator[6], sat însemnat din care se trag toţi aceşti nobili <din neamul> Báthory, dintre care unii se numesc de Somlyó[7] şi sînt din ramura principilor Transilvaniei, şi ceilalţi din Ecsed[8] care au luat sfîrşit cu p. 102 domnul Andrei[9]. Au rămas principele Sigismund, // cardinalul[10] şi Ştefan, fratele său, care s-au retras în Polonia[11] şi toate aceste locuri şi oraşele Şimleu, Ecsed şi Bator se află în acelaşi ţinut, la hotarele dintre Ungaria şi Transilvania. Din Ungaria se trece în Transilvania prin trei drumuri: primul duce sus prin Satu Mare[12], cetate a Împăratului şi de-a lungul rîului Lăpuş[13]; al doilea prin Zalău, pe unde am trecut noi[14] şi al treilea prin Oradea[15]. Acesta din mijloc nu este atît de greu pentru că dealurile sînt line şi în afară de păduri se poate merge călare peste tot locul.

Oraşele mai de seamă <întîlnite> în drumul nostru, după ce am intrat în această parte, sînt Clujul[16] care se numeşte şi Claudiopoli, oraş mare şi înconjurat cu ziduri. Apoi Alba Iulia, în rîndul al treilea Sibiul şi cel din urmă Braşovul, numit în acest grai[17] „Cronstadt"; în toate acestea se cultivă viţa de vie; şi ţara are din belşug cîmpii şi dealuri cu diferite rîuri navigabile, ca Mureşul[18], pe care se transportă sarea la Lipova[19], şi Oltul care trece în Ţara Românească. De la Braşov am ajuns în cele din urmă la tabăra <armatei>, intrînd prin această trecătoare muntoasă care duce în Ţara Românească <aflată> la o depărtare de 12 mile de Braşov, sau mai bine zis printr-o cheie în munţi sfredelită de rîul Turcu[20], care se varsă în Olt. Acolo s-a clădit un castel care aproape zăvoreşte valea, <căci> cu artileria închide

---

[6] Sau Nyir-Bátor. Azi în Ungaria, aproape de graniţa românească, la vreo 40 km nord-vest de Carei.

[7] *Somlio*, azi Şimleul Silvaniei.

[8] *Echied.*

[9] Andrei Báthory de Ecsed, căpitanul lui Ferdinand I († 4 oct. 1566). De fapt această ramură se stinge o dată cu nepoţii lui de frate: Ştefan (†1605) şi Elisabeta (†1614).

[10] Andrei Báthory îşi avea dintotdeauna reşedinţa permanentă în Polonia. Însă venea destul de des în Transilvania, unde, împreună cu fraţii săi Baltazar şi Ştefan, putea să pară o forţă (vezi relaţia lui Amalteo în volumul de faţă).

[11] În urma uciderii lui Baltazar, implicat în aşa-zisa conspiraţie din august-septembrie 1594, Ştefan Báthory a fugit în Polonia la cardinalul Andrei Báthory.

[12] *Zachmar.* Pe aici era drumul de veacuri dintre Polonia şi Transilvania (Cracovia-Caşovia-Ecsed-Satu Mare-Şimleu-Cluj).

[13] *Lapos.*

[14] Prin trecătoarea Meseşului, numită şi Poarta Meseşului, pe unde se face legătura dintre Transilvania şi Ungaria — o foarte lesnicioasă cale de pătrundere pentru trupe invadatoare.

[15] *Varadino.* Pe valea Crişului Repede, prin trecătoarea de la Ciucea.

[16] *Colosvar.*

[17] Adică în limba vorbită de saşi.

[18] *Maros.*

[19] *Lippa.*

[20] *Törch.*

trecerea pasului şi este numit „Törcsvar"[21], şi acolo se plăteşte vama. De aici, prin căi înguste dar pe care pot merge totuşi carele, am trecut culmea muntelui înalt şi stîncos peste care sînt trase carele, cu ajutorul funiilor şi am ajuns la tabăra aşezată pe rîul Dîmboviţa[22] care se varsă în Dunăre[23] după ce trece prin Bucureşti, oraş[24] al Ţării Româneşti; şi acest drum este plin de piedici şi anevoios şi nu cred că armatele să poată trece <dacă li se opune> o împotrivire oarecare.

[Urmează ecouri privind schimbarea domnului Moldovei de către poloni p. 103
şi rezumarea scrisorii de justificare a lui Zamoyski către Sigismund ... Armata e doritoare de luptă. Au sosit şi 1 200 de „raiteri" din cei 1 600 aşteptaţi.]

Şi aşa plecăm în ordinea cea mai bună şi mergînd pe valea acelui rîu prin unele locuri extrem de strîmte şi închise ajungem afară în loc deschis, şi lîngă şesul Ţării Româneşti, unde s-a tăbărît oastea, la o depărtare de duşmani de nu mai mult de 15 mile.

În ziua următoare aflîndu-se că duşmanul scăzuse mult ca număr din cauza „aventurierilor" şi a altora plecaţi cu prizonieri şi cu pradă, şi că paşa nu avea o armată superioară armatei noastre, s-a ridicat tabăra cu gîndul a se da lupta făţişă.

Ordinea a fost următoarea. În frunte mergea principele Ţării Româneşti, numit Mihai, cu 1 500 de lăncieri unguri şi alţii, români de ai săi, care păreau cam 2 000, şi poate o mie de archebuzieri români călare şi alţii călare cu suliţe de mărime mijlocie şi arme făcute din coadă de lance cu capătul de fier ascuţit în chipul vechilor topoare sau suliţe de aruncat[25], şi toată pedestrimea de secui şi de saşi în număr de vreo 800 de steaguri[26], care trebuiau să fie cam vreo 200 pentru fiecare, erau însă mai puţini[27], parte archebuzieri şi parte cu arme în vîrful unor cozi de lance ca nişte suliţe de mărime mijlocie cu fier la capăt în chip de ţepoaie de mistreţi. Aceştia mergeau, în avangarda condusă de român, şi pe flancuri călăreau cei 1 200 de raiteri în două grupuri foarte lungi şi cu cîte 5 călăreţi la fiecare rînd[28]. În acelaşi timp, înaintau 60 de piese de artilerie din care cea mai mare e colubrina de 16, apoi o alta de 14, iar restul de piese de 12 de 6 şi de 3, după care
urmau carele cu muniţiile // necesare. După avangardă urma corpul central[29] 104

[21] Numire care vine de la acea a rîului Turcu (Törch), după care saşii i-au dat numele de Törcsburg. Azi castelul de la Bran.

[22] *Dumbovizza.*

[23] Inexact. Dîmboviţa se varsă în Argeş.

[24] *Bucarest, terra di Valachia.*

[25] *Con mezze picche et arme in hasta con ferri a guisa di dardi et de pali antichi.*

[26] *Insegne.*

[27] *Assai manco.*

[28] *A guiso di spiedi di cingiale.*

[29] *La battaglia.*

condus de Ştefan voievodul Moldovei cu 1 500 de lăncieri, şi în dreapta toţi voluntarii[30] ragusani şi veneţieni şi de alte neamuri, şi personalul[31] nunţiului şi italienii principelui care cu toţii fuseseră puşi sub conducerea lui Piccolomini, în dreapta escadronului moldoveanului, împreună cu vreo 150 de cazaci tocmiţi ca lefegii de principele Transilvaniei, aşa că în total corpul de oaste condus de *Signor* Silvio putea să se ridice la vreo 300 de călăreţi înarmaţi în mod divers, cei mai mulţi din toscanii noştri *mal in arnese et a cavallo et pur molti anco con le sue corazze*[32]. În dreapta corpului central călăreau două alte escadroane de lăncieri unguri, de vreo mie de oameni fiecare. Era şi un voluntar nobil polon cu 200 de cazaci foarte viteji care alerga înainte încolo şi încoace după cheful său *quasi l'occhio del'esercito*, şi aceşti cazaci erau înarmaţi aproape ca tătarii, pe cai mici foarte viguroşi şi erau cu iatagane şi arcuri şi unii din ei cu archebuze lungi, şi cu şei înalte cu scările scurte în care se ridicau pentru a trage mai bine din arc . . .

Ariergarda era condusă de tînărul principe Sigismund, şi era constituită din trei escadroane — primul de 4 000 de lăncieri unde stăteau stindardele regale[33] roşii cu pajura cu două capete negre, şi propriul lui herb[34] care este format din trei dinţi albi pe cîmp roşu, cu coroana deasupra, şi de o parte şi de alta a pajurii sînt literele R.A. După acest escadron mare urmau alte două din 500 de lăncieri fiecare, aleşi dintre lăncierii din toată armata pentru paza principelui; în mijlocul primului din aceste corpuri avea să stea principele însuşi şi nunţiul cu patru oameni dintre ai săi, şi Turloni, voluntarul veneţian cu încă doi şi a invitat prin nunţiu şi pe Piccolomini, fiind eu trimis să-i duc invitaţia dacă voia să meargă cu şase dintre ai săi, dar, el fiind sfătuit şi de mine, a răspuns că nu ar vrea să-i părăsească pe ai săi, după care a repetat nunţiul invitaţia, dar acesta a rămas la hotărîrea sa dintîi. Principele în armură se ducea cu puţini însoţitori încolo şi încoace alergînd peste tot şi inspectînd cetele, punînd să-i fie purtate în urmă fanionul alb[35] în partea stîngă şi lancea sa cu banderole roşii în partea dreaptă în mod simetric. După aceste două ultime escadroane de lăncieri afectate persoanei sale, urmau bagajele şi impedimentele din tabără în vreo 3 000 de care şi alte harabale[36] împreună cu garda alcătuită din şase steaguri de pedestraşi.

Astfel, în ordine strînsă şi respectată[37] ieşind din acele strîmtori, intrăm în cîmpiile întinse ale Ţării Româneşti, în ţinutul Tîrgoviştei, oraş[38] de frunte

---

[30] *Aventurieri*, adică mercenari.
[31] *La famiglia.*
[32] Rău echipaţi, cu cai slabi, şi mulţi chiar cu armuri proaste.
[33] De fapt imperiale, purtînd iniţialele R<udolf> din Casa de A<ustria>.
[34] Al lui Sigismund.
[35] *La corneta bianca.*
[36] *Salmerie.*
[37] *Per salto* (sic) *ordine et obbedientia.*
[38] *Tergovista, città.*

din acea provincie și reședință arhiepiscopală, sub care își așezase tabăra Sinan pașa și, înaintînd, aflăm că, peste noapte, el fugise cu toată oastea de teama oștirii noastre și se așezase la două leghe depărtare care fac cel puțin 16 mile 105
italiene[39] și am văzut // arzînd acel oraș mare și plin de clădiri mîndre și de biserici, și mai ales mitropolia și palatul domnesc...

[Despre fuga lui Sinan mințind pe cei din Tîrgoviște că se întoarce...]

Stăm noaptea pe aceleași poziții, mai aproape de rîul care scaldă latura de nord a orașului. Noaptea s-a dat alarma de trei ori, dar fără rost, pentru că înapoindu-se turci răzleți în tabăra lor, neștiind de plecarea armatei lor, străjile strigau și se dădea alarma și se încărcau carele și căruțele și se strîngeau corturile. Nunțiul stătea înarmat în armură după chipul unguresc, avînd pe cap coiful cu *guarda naso*[40], și în noaptea aceea nu s-a descălecat niciodată, cu caii flămînzi și vlăguiți ca și călăreții; cu toate acestea vedeam atîta îndîrjire și însuflețire la acei oameni încît eram sigur de victorie. [Dis-
cursurile de îmbărbătare ale lui Sigismund, demonstrațiile sale de zel reli- 106
gios...]

A doua zi se pune tabăra de-a lungul rîului, moldoveanul în dreapta, cel din Țara Românească în stînga, și la mijloc principele avînd în spate rîul Ialomița, în dreapta munții în stînga orașul și din față dușmanul, dacă ar fi venit. Infanteria și artileria și carele în șiruri foarte lungi erau așezate în față, puțin mai departe, pe un dîmb care odinioară fusese chiar malul rîului. Și pentru că se dădea alarma fără nici o socoteală și pentru cel mai neînsemnat prilej, principele a poruncit să nu se mai dea alarma fără ordinul *del suo tamburo generale* și să nu se miște nimeni sub pedeapsa capitală. Căldura din această zi a fost din cale afară de mare, și nu se putea răcori oastea, apa fiind departe, și toți erau istoviți... [Se așază tabăra tîrziu, după ce se află că Sinan se depărtează spre București și Dunăre.]

În ziua de 18 a fost o ceață foarte deasă care a ținut vreo trei ore din zi, iar noaptea fulgerau necontenit turcii din cele patru tunuri, poate pentru a da semnal să li se vină în ajutor, și se știe că au fugit din oraș cîteva sute de ieniceri înfricoșați, și cei rămași erau în îndoială și voiau să se predea <văzîndu-se> înșelați de pașă și blestemîndu-l și învinuindu-l de minciună și înșelăciune. A pornit în recunoaștere Piccolomini[41] împreună cu Quaratese dar din cauza beznei nu au putut distinge nimic, decît doar că erau întăriți cu pari și obstacole dintr-o parte a orașului, cealaltă fiind pre-

[39] Adică autorul numește mila ungurească leghe și arată raportul ei față de mila italiană de vreo 7 ori mai mică.
[40] Prelungire a coifului peste nas pentru a-l apăra.
[41] Vezi relația sa în volumul de față.

făcută în cenuşă, şi s-a aflat apoi de la prizonieri că din 2 000 de turci nu mai rămăseseră înăuntru mai mult de 100. S-a luat hotărîrea să se dea asaltul după miezul zilei... [Vin secuii şi dau foc la palanca oraşului, turcii aproape că nu se apără, sînt ucişi în afară de cîţiva conducători care s-au predat şi au fost luaţi prizonieri, printre care un beglerbeg[42]. S-au găsit multe provizii şi bogăţii furate de la locuitorii aceia.

Perspective minunate dacă vor fi creştinii uniţi. După eliberarea completă a Ţării Româneşti va trebui ca această oaste să meargă în Moldova să alunge pe poloni... etc...]

După ce s-au întîmplat acestea, cum oastea noastră ducea lipsă de hrană, vivandierii aducîndu-ne extrem de puţină, din cauza drumurilor lungi şi anevoioase, pe care nu se pot tîrî carele din cauza noroaielor, şi fiind nutreţul consumat de caii turcilor, şi nemaigăsindu-se de loc, şi fiind foarte puţin ovăz, şi de loc vin şi bere, şi aflîndu-mă tot mereu suferind — din cauza apei pe care am băut-o şi din cauza lipsurilor răbdate, mai ales dormind pe pămîntul gol învelit în cojocul meu, răbdînd de frig noaptea, astfel că
108 dimineaţa de la genunchi în jos eram rece de tot şi parcă amorţit — mă voi retrage mîine spre Braşov, ca să nu mor, aşteptînd ordinele alteţei sale...

În oaste este bună înţelegere şi desigur dacă s-ar arunca aici bani ca în alte armate, ar fi belşug şi de hrană, dar lefurile sînt mici şi aceşti nobili şi gentilomi unguri şi transilvăneni pun să li se care hrana şi ovăzul de pe moşiile lor, fără a le cumpăra. Ar trebui anul acesta semănat în orice chip mai mult pentru a avea hrană pentru vite şi pentru oameni, pentru a putea întreţine armata, mai ales în Transilvania, căci în Ţara Românească nu *va fi cu putinţă, o dată ce turcii au scos din ţară şi pe oamenii care muncesc pămîntul*, şi *vitele* ...

1595 24 octombrie, Braşov.

115 ...Au fost aduşi aici cei doi prizonieri capturaţi la Tîrgovişte: unul este paşa de Caramania, azi destituit, de neam din Trapezunt, om viteaz după cum se cunoaşte după multele semne de răni primite în război care le poartă pe trupul său. Are un glonte de archebuză în spinare care a pătruns pînă la un deget adîncime şi nu se poate ajunge la el cu stiletul[43]: spune că Sinan paşa l-a lăsat în Tîrgovişte cu aproape 1 000 de oameni, întărind o parte a acelui oraş cu trei bastioane[44] şi un tun, folosind zidul vechi, şi reparîndu-l cu palănci, Sinan dîndu-i de ştire că numai forţele voievodului Ţării Româ-

---

[42] În realitate cei doi prizonieri de seamă de la Tîrgovişte au fost paşa de Caramania şi sangeacbegul de Valona.

[43] *Non si tocca con lon stilo* (stiletul de sondat rănile).

[44] *Baloardi.*

neşti erau laolaltă, nu şi ale principelui Transilvaniei şi cînd el i-a răspuns că acea garnizoană era puţină la număr, a spus că se întoarce negreşit cu toată armata în ajutor. Afirmă că în Ţara Românească nu sînt mai mult de 30 000 de turci cu paşa 10 000 la Bucureşti şi 5 000 la Giurgiu ... A luat tributul (?)[45] de 30 000 de ţechini, douăsprezece mănunchiuri de pene de bîtlan[46], 12 cai echipaţi cu şei extrem de bogate ... Spune că Sinan paşa are poruncă să lupte cu toate forţele sale, altminteri îl aşteaptă laţul dintr-o parte şi din cealaltă moartea pe care i-o aduce armata noastră. Că tabăra sa a scăzut cam la jumătate din cauza spahiilor şi ienicerilor fugiţi pentru a-şi pune la adăpost prada[47]. Că se // află cam 30 000 de combatanţi, fără acei 116
din Bucureşti şi de la paza podului, printre care sînt 3 000 de ieniceri şi un total de 12 000 de alţi pedestraşi, restul fiind cavalerie ... [Că turcii nu au crezut că ar veni principele Transilvaniei, pe care sultanul întotdeauna l-a considerat ca pe un fiu al său]. Celălalt prizonier este sangeacbegul de la Valona[48], rău lovit la cap şi împuns de suliţă la coapsă; şi ei spun că au căzut în luptă doi alţi sangeaci, unul de Silistra şi celălalt de Nicopole. Aceşti doi sînt îngrijiţi cu toată atenţia în acest oraş de către chirurgul alteţei sale.

Eri a plecat din acest oraş un nobil ungur spre Moldova spre a trata cu cancelarul Poloniei[49] în numele alteţei sale. Dacă eram sănătos mă invita să merg şi eu cu el. Duce un fel de ultimatum dacă nu pleacă şi nu îl lasă pe Ştefan Răzvan să reia domnia ...

1595 noiembrie, 14, Braşov

... Însănătoşindu-mă, m-am înapoiat la tabără, care se află sub Giurgiu, p. 119
cetate a Ţării Româneşti, stăpînită // de turci pe fluviul Dunărea, fiind fugit p. 120
Sinan paşa din Bucureşti cu armata turcească de teama creştinilor, şi trecînd şi Dunărea. Am călătorit cu domnul Luigi d'Avila, Cipriano, solul ducelui de Mantova care aducea daruri de giuvaere şi obiecte bogate de aur pentru mireasă şi un cal turcesc murg cu valtrapul brodat cu fir de aur şi o haină de pus peste armură cu aceeaşi broderie pentru principe, cu felicitări pentru noua legătură de rudenie.

... Am revăzut Tîrgovişte şi cetatea pe care au făcut-o turcii acolo[50], care are un zid înconjurător măsurînd pe dinafară 400 de paşi de ai calului

---

[45] *Na fatto taglia.*
[46] *12 mazze di penne d'airone.*
[47] Vezi relaţia lui Sinan în volumul de faţă.
[48] La Marea Adriatică.
[49] Zamoyski.
[50] Construcţia cetăţii a ţinut o lună (Ibrahim Pecevi, *op. cit.*, I, p. 171; Naima, *Tarih*, p. 134).

meu care sînt aproape cam cît paşii unui om obişnuit. Are trei turnuleţe mici rotunde iar a patra latură alcătuieşte poarta dinspre răsărit, mică şi acoperită cu benzi de fier. Alte două mai mici sînt la nord, spre rîu, al cărui ţărm ajută la întărirea şi mai puternică a acelei fortăreţe. Dinspre miazăzi se trăsese un şanţ larg de peste 8 braţe[51] şi se umpluseră palisadele şi gabioanele suprapuse cu pămînt nisipos şi cu pietriş. Aceste zaplazuri largi de opt braţe înconjurau acea cetate cu bîrne înfipte de-a curmezişul şi consolidate puternic cu pari de lemn după o lucrătură foarte bună. Dar turnuleţele nu aveau ferăstruici sau deschizături pentru tunuri şi cele 40 de bombarde erau aşezate în gabioanele atît ale turnuleţelor cît şi ale curtinelor[52]; erau mici (toate) şi învechite; unele din ele încărcate cu ghiulele[53] dar două erau foarte mari avînd proiectile de 30 şi mai bine de livre[54], care au fost duse şi folosite la Giurgiu. Toată cetatea era legată pe dinafară cu gratii şi cu gard[55] şi pe dinăuntru erau date cu tencuială de var[56], pentru ca să ţină strîns pămîntul. Dinspre răsărit se trăsese o tranşee de la turnuleţul făcut dintr-o bisericuţă pînă la rîul Ialomiţa care curge pe acolo. La capătul (tranşeei) fusese făcută o mică întăritură cu patru flancuri în scopul de a o păzi, mărind cetatea. În această cetate se află biserica nouă a sfîntului Francisc unde stau cîţiva călugări şi palatul domnesc care a rămas nevătămat împreună cu biserica; toate celelalte au fost prefăcute în cenuşă, afară de biserica mitropoliei, mare şi bogată, în care slujesc preoţi români de religie ortodoxă.

Acest oraş este foarte mare, deschis, mai de grabă în chip de sat dar cu cîmpii foarte roditoare, cu dealuri nu prea îndepărtate, care dau vinuri foarte bune şi miere şi foarte multă ceară, şi oi şi lînă şi poame de orice fel; şi cîmpiile ar fi foarte roditoare dacă ar fi lucrate; (pe ele) pasc nesfîrşit de multe vite mari; nu se vede altceva decît doar păşuni care în cea mai mare parte nu se cosesc.

De la Braşov la Tîrgovişte sînt 10 leghe de 7 mile[57] una, drumul duce prin cîmpie spre miazăzi, pînă la un castel slujind la închiderea văii, numit Törchvar[58], ca şi rîul cu acelaşi nume, care se varsă în rîul „Aluta“[59], numit

---

[51] 8 *braccia*. Unitate de măsură de 0,583 m la Florenţa, deci lăţimea arătată e de aproximativ patru metri şi jumătate.

[52] Curtină: acea parte a unei fortificaţii care se află între două bastioane.

[53] *Codette*.

[54] Calibrul tunurilor era arătat prin greutatea proiectilelor. O *livră* cîntărea la Florenţa 339,50 kg. Proiectilele acestea aveau deci cam 10 kg.

[55] *Siepi*.

[56] *Imbiancati con calcina*.

[57] Pentru mila italiană, vezi relaţia toscanilor, n. 32. Pentru raportul între leghe şi milă, vezi mai sus p. 547.

[58] Cetatea Bran. Saşii îi spuneau Törcsburg de la numele rîului Turcu din apropiere.

[59] Olt.

„Alt“ ce curge la nord-vest[60]. De aici se intră în munții abrupți și după două leghe se ajunge la creasta unde este hotarul Transilvaniei și // al Țării Românești, zis „Hatar“[61]. De aici se coboară munții drept la vale spre miazăzi, și se dă de o trecătoare a unui munte înalt, numit Sînpetru[62], pe vîrful căruia se trag carele cu multă trudă, și la coborît e nevoie să fie folosite funii din cauza prăpăstiei uriașe. De acolo drumul este săpat de rîul Dîmbovița și trebuie să treci încă prin multe văi întunecoase și adînci pînă să ajungi în cîmpiile Țării Românești la așa-numita Tîrgoviște, orașul cel mai de seamă din acel ținut. Astfel, cu puțină oaste s-ar împiedica trecerea oricărei armate puternice care ar încerca să pătrundă din Țara Românească în Transilvania sau din Transilvania în Țara Românească, deoarece ar întîlni trei trecători strîmte și păzite precum am spus. p. 121

De la Tîrgoviște pînă la București se numără nouă leghe prin șes, drumul ținîndu-se nu departe de rîul Dîmbovița ce trece prin acel oraș[63] deschis, nicidecum mai mic decît Tîrgoviștea, bogat în alimente și în negoț de mărfuri străine; este locuit aproape în întregime de greci[64], care practică religia ortodoxă[65] și dețin toate bisericile[66], dintre care foarte multe (sînt) bine clădite și frumoase la înfățișare. Acest oraș a fost de asemenea prefăcut în cenușă, ars și jefuit de turci și este al doilea oraș mare al Țării Românești, cu alte 12 de toate, și cu foarte multe sate și cătune.

De la București la Giurgiu[67] sînt 4 leghe scurte[68]. De cum am ajuns acolo m-am îndreptat ca să văd și cetatea și Dunărea, dar am întîlnit armata care se întorcea, după ce o cucerise; totuși mi-am urmat drumul înainte pentru a saluta Dunărea din Țara Românească, lată aici cam de o milă și mai mult, formînd ostroave, dar nu atîtea ca mai sus.

[Urmează relatarea, din auzite, a cuceririi Giurgiului la care nu a asistat Pigafetta.]

---

60 *In maestro*. Direcția nord-vest cu înclinație de 45°.

61 *Hatar*, termen unguresc care înseamnă hotar.

62 *Petersperg*. Muntele domină comuna Sînpetru de lîngă Brașov.

63 *Terra*. E vorba de București.

64 *Greci*. E vorba probabil de reprezentanți ai negustorimii mai însemnate.

65 *Religione greca*.

66 Nu este probabil să avem aci o aluzie la mănăstirile închinate ale țării ale căror venituri erau administrate de egumeni greci ca Plumbuita (închinată mănăstirii Xiropotamul de la Muntele Athos), biserica sf. Nicolae a jupînesii Caplea, mănăstirea sf. Nicolae (Mihai Vodă), închinată mănăstirii Simo Petra, biserica sf. Dimitrie, închinată mănăstirii Vladatos din Salonic (V. M. M. Popescu-Spineni, *Procesul mănăstirilor închinate. Contribuții la istoria socială românească*, București, 1936, pp. 13—29, 129—152), ci mai degrabă o confuzie între greci și ortodocși, asemenea celei îndată următoare despre principii greci care au clădit cetatea Giurgiu (!).

67 *Georgiu*.

68 *Lega corte* — măsură aproximativ egală cu 2 mile sau și mai puțin.

Acest Giurgiu stăpînit de turci, poate de vreo 100 ani, a fost clădit odinioară de principi greci[69], din piatră cioplită cu cîteva turnulețe groase și cu ziduri la fel, tot într-un loc prielnic, deoarece este așezată într-o insuliță a Dunării. Aceasta — ieșind din matca cea mare — îmbrățișează o milă din țară cu un rîuleț adînc de douăzeci de picioare pe care îl treci pe un pod făcut din două vase și, nu departe de țărm, este cetatea care are un înconjur[70] ca la o treime de milă. În partea de miazăzi curge brațul cel mare al Dunării, unde era podul de bărci, lung de două treimi de milă; și sînt două din vasele[71] cucerite anul trecut la Györ[72] și alte cîteva vase mici.

[În descrierea indirectă a asaltului de la Giurgiu se subliniază rolul precumpănitor al italienilor. Ungurii au dat foc la un morman de fascine din dreptul spărturii făcute de bombardament; fumul împiedica înaintarea italienilor.] Piccolomini striga și se despera pentru că ungurii nu voiau să-i urmeze pe italieni și să repete asaltul, iar ei răspundeau că nu este cu cale, fiind spărtura prea mică, și nu a fost de loc posibil să-i convingă. [Al doilea asalt, fără participarea ungurilor, care declarau această acțiune ca temerară din partea noastră. La al treilea a luat parte un stegar de trabanți, unguri din garda principelui, cu alți cîțiva dintre ai lor. Turcii declară că se predau.]

[În timpul acesta infanteria ungurilor a trecut de partea cealaltă a cetății invocînd numele lui Iisus ca pentru escaladare... Laudele pe care le aduce principele italienilor . . . etc. lui Piccolomini pe care vrea să-l ia în slujba sa . . . etc.]

Armata a plecat din Țara Românească după ce au trecut-o prin foc și sabie, și a părăsit cu rea chibzuială cetatea atît de însemnată a Giurgiului din lipsă de lefuri și alimente, căci s-a întîmplat că în unele zile o pîine de patru livre s-a plătit jumătate taler, și principele a mustrat tare pe voievodul Țării Românești și l-a amenințat pentru că nu și-a ținut marile lui promisiuni de a aproviziona cu alimente armata[73] și negreșit oamenii și vitele par // mumii slabe prăpădite și istovite.

p. 125 . . . Vremea e ploioasă, [nu mai e vorba de a continua campania sau a merge în Moldova.]

În seara sfîntului Martin principele a dat un banchet multor domni, și a fost și Gaspar Turloni, mercenarul venețian care îi slujește cu vreo 10 călăreți, și zice că vrea să treacă în Franța pentru că acest principe nu dă drept

---

[69] Ortodocși. De fapt de Mircea cel Bătrîn.
[70] Perimetru.
[71] *Galeotte*.
[72] Giavarino (lat. Iaurinum, mag. Györ, germ. Erlau) oraș în Ungaria, pe malul drept al Dunării, la jumătate de drum între Viena și Budapesta. Fusese cucerit de turci în vara anului 1594.
[73] Vezi Pisculo, biografia, în volumul de față.

leafă decît cuvinte foarte frumoase...[74] [Comentează evenimentele din Moldova, rolul marelui cancelar Zamoyski, intrigile Bathoreştilor pretinzînd că împăratul şi Sigismund ar amenința Polonia.] Au fost văzuți de curînd soli ai lui Sinan paşa în tabăra cancelarului şi doi ceauşi ai Porții purtînd haine de p. 126
negustori moldoveni iar solul era *un călugăr grec*[75] pentru a masca mai bine păcatul, şi mulți susțin că între cancelar, tătari şi turci ar fi o înțelegere şi o conspirație, lăsînd în suspensie gîndul nedeclarat al regelui Poloniei.

Chiar acum a intrat d. Bocskay, căpitanul general al armatei principelui, p. 127
precedat de 28 de steaguri luate de la turci, printre care sînt două tuiuri *(sangiacchi con le code di cavallo)*, în urmă erau purtate două stindarde ale principelui, şi apoi călărea generalul cu muzica militară de tobe, trîmbițe şi cimpoaie[76] cu mare alai. Ieri Davila a înfățişat principelui calul bogat împodobit cu haina din aceeaşi lucrătură în numele ducelui de Mantova şi giuvaerele, şi obiectele de aur pentru mireasă. Calul i-a plăcut mult şi a fost să-l vadă de mai multe ori şi în grajd. Azi a revenit vremea bună şi se va ține „dieta" pentru a hotărî (dacă se va merge în Banat sau spre Moldova).

Italienii noştri s-au retras la Sibiu, oraş de frunte al acestei țări[77], conduşi din porunca principelui de judele din acel oraş[78], mare iubitor al neamului nostru, vorbind latina şi italiana şi domn bogat, de națiune sas. Vor fi ținuți pe cheltuiala <oraşului> şi lăsați să se întremeze şi apoi vor porni în Italia cînd va da un îngheț bun care vine în toți anii. Şi negreşit toată armata[79], aceasta care apare în fiecare zi în acest oraş al Braşovului, este de asemenea în rea stare şi istovită, şi raiterii care din 1 600 nu au mai rămas decît 800, caii fiind morți de foame, şi oamenii prăpădiți şi ei de atîtea lipsuri.

Desigur sînt aici cîmpii întinse, care dacă s-ar însămînța mai mult şi s-ar cosi fînețele de munte şi de şes, şi s-ar transporta în ordine alimentele şi paiele la tabără, s-ar putea hrăni şi armate mai numeroase fără greutate. În Țara Românească au fost în vara aceasta două armate, aceea a turcului şi a noastră şi totuşi se mai găseau încă în cursul drumului fîn cosit şi adunat grămadă, căci aceea este o țară foarte mănoasă dar nu bine îngrijită şi condusă în privința ştiinței militare.

[A doua zi va fi „dieta". Ar fi îndemnat principele să se îndrepte spre Timişoara ... țara e îmbelşugată în alimente şi oraşe pentru cvartiruirea armatei. S-ar ajunge la 40 000 de combatanți! Pînă atunci va fi recîştigat şi Ştefan (Răzvan) domnia!]

---

[74] *Non dà trattenimento d'altro che di cortesissime parole.*
[75] Nichifor dascălul (vezi relația lui în volumul de față).
[76] *Nache, et trombe et pive in pompa.*
[77] *Citta principale di questo paese,* poate însemna şi capitală a saşilor.
[78] *Di quella terra.* Este probabil vorba de judele regal iudex regius A. Huet, şi nu de burgermaestrul Lucas Enyeder, iudex civium.
[79] A lui Sigismund.

Italienii noştri sînt atît de încercaţi de mizeriile războiului, încît chiar dacă i-ar cere principele, nu ştiu dacă ei ar putea să-l servească, mulţi din ei şi-au pierdut sănătatea şi caii şi sînt istoviţi. L-am sfătuit pe Piccolomini, care mi-a cerut părerea, că poate cu cinstea şi reputaţia sa, să rămînă în serviciul principelui (dacă) îl roagă.

1595 noiembrie 26, Sibiu

p. 130 Hotărîrea „dietei"[80] din urmă, de la Braşov, a fost ca să fie trimis Ştefan, voievodul Moldovei, cu oastea sa de 1 000 de pedestraşi şi 600 de lăncieri şi cu trupe de ajutor de la principe în total deci 5 000 de combatanţi şi să-l alunge pe voievodul Ieremia aşezat de cancelar[81], de turci şi de tătari, cu poruncă şi către voievodul Ţării Româneşti să-l ajute; ca domnul Silvio să rămînă cu trupa sa[82] şi să ierneze la Lipova cu scopul de a da asalt Timişoarei cu toată armata care ar merge acolo împreună cu principele, de cum va fi cu putinţă; pînă atunci va merge fiecare să se odihnească de oboselile de acum. S-a înţeles apoi că voievodul Ţării Româneşti a luat-o înainte spre
p. 131 Brăila, localitate însemnată[83] la Dunăre, la o depărtare // de 20 de leghe de Giurgiu în direcţia Moldovei, sperînd să o recîştige de la puţinii turci rămaşi acolo de pază, şi de a elibera astfel de ei toată Ţara Românească. După aflarea acestora am plecat din Braşov la 21 ale lunii de faţă, şi în cinci zile împreună cu nunţiul[84] am ajuns la Sibiu, capitala saşilor, unde a sosit şi principele pentru a fi de faţă la nunta judelui din acest oraş[85] care este bătrîn şi s-a însurat cu o mireasă tînără cu mare pompă şi cheltuială. De aici vom merge cu toţii la Alba Iulia unde se va ţine o altă dietă[86] despre situaţia generală[87]. Principele se află în situaţia aceasta şi dacă nu i se trimit ajutoare puternice de către împărat şi din Italia, el nu poate duce război cu turcii de unul singur. Locuitorii refuză să-i dea un alt concurs, în bani şi în oameni, decît cel obişnuit de ei, şi răspund că ei nu l-au îndemnat, nici sfătuit şi nici nu i-au dat încurajare la acest război atît de greu. Nobilii, aproape toţi eretici, nu-şi arată gîndul[88], deşi fapt este că a fost auzit cancelarul, care este

---

[80] Nu poate fi vorba de o dietă în înţelesul adevărat al cuvîntului, cum va fi vorba mai apoi ci de un consiliu sporit.

[81] Zamoyski (vezi relaţia sa din volumul de faţă).

[82] *Genti.*

[83] *Terra grossa.*

[84] Visconti.

[85] *Judex,* probabil judex regius A. Huet. Acesta era capul naţiunii săseşti. Pentru rolul său în favoarea lui Sigismund contra lui Baltazar, vezi V e r e s s, *Documente,* IV, p. 211.

[86] O dietă generală cu reprezentanţi ai celor trei naţiuni.

[87] *De summa rerum* (pe latineşte).

[88] *Non si lasciano intendere.*

catolic, spunînd că nu trebuie pierdut prilejul unei păci, o dată ce turcul o dorește, și aici în Alba Iulia sînt trei ceauși, dintre care unul are un salv-conduct și se poate duce cînd ar vrea. Cu adevărat, dacă nu vor fi trimise curînd ajutoare de acestea mă tem să nu ia hotărîrea de a se pune la adăpost.

[Întrebarea este dacă turcii sînt istoviți, sau se pregătesc să dea atacul de la Belgrad la Lipova, să intre de-a lungul Mureșului în inima Transilvaniei, iar tătarii în Moldova și Țara Românească cu ajutorul lui Ieremia — în această eventualitate creștinii nu s-ar putea apăra. Principele nu se poate apăra singur, toată nădejdea este la ajutoarele din afară... Altminteri va face pace 132
cu turcii și vai de Ungaria. Din Ungaria vești bune. Turcii nu ar mai avea decît 2 000 de oameni la Timișoara. I se scrie principelui să vină restul armatei — să o cucerească.] Iar dacă nu ar merge el, ar putea-o cuceri chiar de acolo, deoarece acel căpitan[89] are 6 000 de combatanți și așteaptă și ceva ajutor de la <arhiducele> Maximilian.

Ne aflăm aici pentru a merge în garnizoană într-un sat aproape de Alba Iulia, dar eu vreau să rămîn la curte ca să văd ce vor hotărî consilierii în apropiata dietă viitoare...

1595 decembrie 6, Alba Iulia

[Acțiunea lui Zamoyski în Moldova împotriva lui Ștefan Răzvan a lip- p. 133
sit pe Sigismund de forțele acestuia și de aceea nu a putut prinde oastea lui Sinan dusă de acela în Țara Românească.] Turcul ar fi putut fi atacat stricînd mai întîi podul peste Dunăre de la Giurgiu, obținînd cea mai memorabilă victorie pe care au repurtat-o cîndva creștinii. Podul ar fi fost distrus urmînd sfatul lui Paolo Georgii[90] ragusanul, care, cunoscînd bine acele locuri, propunea să construiască un fel de bărci mari[91] pe rîul Olt, care vine din Transilvania și se varsă în Dunăre tăind de-a curmezișul Țara Românească, și să îmbarce în ele două mii de archebuzieri cu focuri pregătite (?) *(et fuochi lovorati)* și să vină noaptea la pod să-l distrugă și să atace orașul Ruși al bulgarilor din fața Giurgiului din Țara Românească... avînd a se bucura de sprijinul bulgarilor...

[Situația din Moldova.] Cancelarul s-a retras o dată cu tătarii și Ștefan voievodul Moldovei a plecat cu 5 000 de combatanți spre acea țară, principele trimițînd o dată cu el pe Albert Kiraly, unul din cei mai de seamă căpitani din această națiune...

...Trebuie ajutat principele ca să nu ajungă a face pace... Transilvania p. 134
e poarta Ungariei, mai ales dacă e unită cu cele două Valahii, și nici turcul

---

[89] G. Borbély.
[90] Vezi relația lui în volumul de față.
[91] *Barconi.*

nu se poate război cu Ungaria... [Trebuie ajutat cît de curînd... ca să nu-şi ducă gîndul la pace... şi locuitorii secui, saşi şi unguri[92] se plîng de marea apăsare a dărilor şi de suferinţele războiului.]

...Aceşti domni[93] îşi exprimă părerea că ar fi îndestulătoare numai ajutoarele în bani, fără trupe străine... S-ar putea angaja şi cazaci. S-au înfăţişat la această curte acum o lună, din iniţiativa lui Fabio Genga, doi dintre căpitanii valoni care au fost în slujba împăratului la Strigoniu şi îi oferă principelui 1 000 de călăreţi împlătoşaţi şi archebuzieri pe preţul de 14 015 florini, adică 6 taleri[94] pe lună de cap. N-au obţinut încă o audienţă la principe, şi cancelarul nedîndu-le decît vorbe goale s-au supărat şi au hotărît să plece. Au mai ajuns în zilele trecute 300 de moschetari[95] numiţi scoţieni, dar care sînt de neamuri diferite, şi care adunaţi la Gdansk au ajuns pe drum de uscat în aceste locuri. Se spunea îndeobşte că toate aceste trupe străine vor fi puse sub autoritatea lui Piccolomini, şi valonii doreau acest lucru, crezîndu-se încă cu tot dinadinsul că principele doreşte ca el să rămînă în slujba sa cu aceşti italieni
p. 135 trimişi de serenisimul vostru // stăpîn. Mai repet o dată că aceşti domni nu ţin la străini, ci la bani[96]... [trebuie subsidii pentru principe, altminteri face pace].

Oastea întreagă e slobozită şi îndeosebi archebuzierii secui socotiţi a fi cei mai buni din aceste regiuni; pentru care nunţiul a şi predat 4 000 de archebuze plătite din banii papii care au fost foarte rău mînuite de cei mai mulţi dintre ei în aceste acţiuni din Ţara Românească; şi totuşi aceşti miniştri le-au luat de la ei (afară de acei care au plecat în Moldova cu voievodul) şi le-au pus la păstrare în arsenalul de la Alba Iulia, aşa că — măcar că ei ştiu să le descarce — nu pot dobîndi printr-o exercitare zilnică îndemînarea cerută de această sculă.

Principele avea de gînd ca să fie rînduiţi unii din aceşti căpitani din Italia trimişi de alteţa sa[97] pentru a-i instrui în iarna aceasta, dar nu a reuşit proiectul, căci nu vor baronii şi nobilii din acea ţară a secuilor ca aceşti oameni cruzi[98] să deprindă meşteşugul armelor, pentru a-i supune şi mai mult. Au ajuns robi şi şerbi din cauza răscoalei lor contra lui Ioan Zápolya[99], ultimul rege al Ungariei, şi au fost lipsiţi de bunurile lor care au fost date nobililor şi ei au rămas, şerbi... etc. Principele avînd nevoie de ei în războiul de faţă

---

[92] Adică cele „trei naţiuni" privilegiate. În loc de unguri trebuie citit: Nobili unguri.
[93] Consilierii principelui.
[94] *Taleri di lire 6.*
[95] *Moschettieri.*
[96] *Non amano li stranieri, ma li denari.*
[97] Marele duce al Toscanei (vezi relaţia toscanilor din acest volum).
[98] *Feroci.*
[99] Este vorba în realitate de răscoala din 1562 contra lui Ioan Sigismund Zápolya, fiul lui Ioan Zápolya.

i-a făcut liberi şi i-a reaşezat în starea lor de slobozire[100] spre paguba şi marea supărare a seniorilor cărora le fuseseră atribuite bunurile acestora, şi în dieta care a fost chemată pe ziua de 13 a lunii acesteia se va discuta despre despăgubirea acestor seniori cu alte posesiuni în regiunea cucerită de la turci din teritoriul Lipovei, şi în alte locuri părăsite de ei care sînt cam 12 la număr, aceştia [turcii] fiind hotărîţi să nu apere dincoace de Tisa alte puncte decît Timişoara şi Gyula.

În viitoarea dietă va trebui hotărît dacă în această iarna ar fi bine de p. 136
încercat o acţiune la Timişoara, căci se aude că turcii au trimis de acolo femeile, şi lucrurile mai de preţ şi persoanele ce nu pot purta armele şi că sînt foarte înfricoşaţi, şi că turcii din Timişoara nu trec de 2 000 de apărători.

... Timişoara este un oraş mic în afară de orice închipuire pentru că nu are de jur împrejur mai mult de o jumătate de milă; este încercuit de rîul Timiş ..., de la care îşi ia numele. „Var" înseamnă oraş sau cetate şi Timiş fiind rîul, ca şi cînd ar vrea să spună cetatea Timişului ... Jumătate din Timişoara este închisă de un zid de pămînt şi de lemn după obiceiul acestei ţări şi din această parte are mlaştini nespus de mari şi smîrcuri, şi şanţuri, şi ape foarte adînci, astfel că din cauza depărtării nu poate fi bătută cu artileria. Cealaltă jumătate este întărită cu ziduri de cărămidă, după sistemul vechi al balistelor. Înăuntrul <zidurilor> se întinde o tranşee modernă, lungă de 150 de paşi[101], şi largă şi adîncă de cel puţin trei paşi, socotind pasul la şase picioare, şi la mijloc, un turnuleţ care slujeşte de baterie pentru a apăra acea aşezare, care are şanţul de apărare format din acelaşi rîu Timiş.

Se va mai trata în această dietă despăgubirea nobililor transilvăneni cărora li s-au luat satele atribuite lor în trecut. Se va rezolva şi chestiunea domnului Piccolomini pe care ei vor să-l reţină în slujba principelui, numindu-l căpitan general al artileriei cu învoirea stăpînului nostru serenisim, precum încă şi pe toţi italienii dacă ar vrea să rămînă. Vor fi trimişi ambasadori către împărat ... poate Bocskay ... şi către papă, se crede că pentru a cere ajutoare spre a <putea> persevera şi el în război ...

Principele a ajuns în acest oraş[102] duminică dimineaţa fiind aşteptat de principesă cu curtea sa şi însoţit la intrarea în biserică de nunţiu şi de ambasadorul nostru[103], şi era grozav de frig şi el a venit călare după o oră şi jumătate, şi a fost îndată întîmpinat de toţi afară, la uşa bisericii şi apoi au intrat şi s-a cîntat un Tedeum cu muzică şi acompaniamentul multor instrumente. Apoi părintele Alfonso iezuitul a recitat pe latineşte o rugăciune cuprinzînd fericitele izbînzi ale acestui principe şi triumfurile meritate, comparîndu-l cu romanii, şi toate rostite în mod elocvent ...

---

[100] *Nel proprio stato di franchiggia* (adică în privilegiile lor).
[101] *150 passi a misura.* Pasul la Florenţa = 1,167 m.
[102] Alba Iulia.
[103] Vezi relaţia lui Cezar de Viadana.

Nunţiul şi ambasadorul nostru au rămas să prînzească cu alteţele lor şi cu Bocskay şi cu cancelarul[104] ... şi principele a închinat în sănătatea diverşilor principi, şi a serenisimilor noştri pahare mari şi pline, nefăcîndu-i nici un rău băutura multă, căci este foarte viguros ...

Ambasadorul nostru a vorbit puţin cu principesa, tălmaci fiind principele, solia sa avînd a fi expusă a doua zi care a fost luni, interpret fiind Carlo Magno, gentilom al împăratului, rezidînd la curtea aceasta. A fost chemat ambasadorul[105] de o persoană de mare vază care a venit pînă aici acasă cu o caretă în care s-a urcat ambasadorul şi cavalerul de'Medici, şi <acel ce venise să-l cheme>, călărea singur înainte. Apoi principele s-a simţit cam rău, fără totuşi a-şi întrerupe activitatea, şi s-a făcut bine. Azi fiind 6 decembrie, Davila, ambasadorul de Mantova, la poftit la prînz pe domnul Silvio şi mîine pleacă de la această curte.

Voievodul Moldovei, care este foarte bogat[106], nu încetează de a propune şi confirma, cu tot dinadinsul, că o dată ce va fi restabilit în scaun el vrea să tocmească dacă ar putea 8 000 de italieni pe cheltuiala sa.

Cît priveşte pe italienii noştri, într-adevăr că s-a ţinut puţin seama de situaţia lor, nu din vina principelui, ci din a miniştrilor, şi în această chestiune cancelarul a fost foarte lăsător, neducînd la îndeplinire poruncile date în privinţa lor. Lucrul s-a văzut limpede în tabără, în aprovizionarea cu hrană în care întotdeauna ai noştri duceau mai mare lipsă ca ceilalţi, precum şi cu
p. 138 nutreţul pentru cai; în punerea lor sub autoritatea // voievodului Moldovei şi în cantonarea lor în locurile cele mai rele, departe de apă şi de păduri. După slobozirea oştii au mai trebuit să moară de foame la înapoierea la Braşov, măcar că principele poruncise judelui de Sibiu să-i primească şi să-i întreţină cum se cuvine, şi au fost păgubiţi cîteva zile la Sibiu de alimentele ce li se cuveneau. Au fost conduşi apoi în drumul de acolo spre Alba Iulia în nişte sate, unde erau să fie ucişi de săteni care nu voiau să-i găzduiască, astfel că sînt aproape toţi deznădăjduiţi şi vor să plece ... [Dezamăgiţi că nu se poate ajunge la grade mari în oaste.]

Principele, după retragerea din Ţara Românească, le-a acordat, la cererea domnului Silvio, slobozire de plecare, dar apoi gîndindu-se mai bine la nevoia sa, le-a cerut să rămînă oferindu-le garnizoana din Lipova care are un teritoriu foarte întins şi produce cel mai bun vin din Ungaria, şi să le dea acolo găzduire şi sate şi să-i facă seniori peste vasali. [Cei mai mulţi vor să plece ... etc. Neglijenţa miniştrilor.] De fapt, principele ar vrea să-l reţină

---

[104] Josica.

[105] Primirea aceasta a fost făcută în realitate ambasadorului mantovan, Davila (vezi relaţia ambasadorului toscan, Viadana).

[106] In realitate zvonul despre marea bogăţie a domnului Moldovei se referise la Aron, înainte de răsturnarea sa. Ştefan Răzvan nu s-a ales decît cu o parte din averea fostului domn, jefuită de cei care l-au scos din domnie.

pe domnul Silvio, şi pe toţi ceilalţi dacă vor să rămînă... dar fără solda plătită de stăpînul nostru serenisim cu greu s-ar putea întreţine.

Gengà... a făcut pentru noi tot ce era posibil... dar poate că influenţa sa la cei de aici nu merge prea departe, mai ales faţă de cancelar (cu care nu este prieten), nici cu Bocskay, căpitanul armatei.

Eu... sînt bine, sănătos. M-am dus în casa domnului Piccolomini ca să nu stau în satul care ne-a fost atribuit, la zece mile de aici, unde cu siguranţă aş avea un cvartir mai bun, dar l-am rugat de găzduire ca să fiu prezent la dietă şi să văd cum se încheie, şi el a făcut acest lucru cu dragă inimă, mai ales avînd belşug de tot felul de hrană pentru oameni şi nutreţ pentru vite pe cheltuiala principelui. Drept este că locuinţa e lipsită de mobilă şi de paturi, şi eu dorm pe un sac de paie la căldura unei sobe şi nu am condiţiile necesare pentru a scrie sau a studia...

După această dietă, dacă vor fi trimişi ambasadori la împărat sau la Roma, poate voi veni în Italia pentru a mă întoarce după aceea dacă ar fi să fiu în slujba serenităţii sale, stăpînul nostru, de nu, aş voi să mă retrag, fiind ajuns la vîrsta de 65 de ani...

P.S. Timpul aici este rece şi uscat şi pămîntul a îngheţat, şi cum în zilele acestea din urmă a nins, a venit un vînt care a spulberat toată zăpada, şi deci a rămas pămîntul fără zăpadă şi îngheţat, şi nici frigul nu e de nerăbdat, dar acest pămînt e atît de noroios în vremea noroaielor că nu poţi să-ţi tragi picioarele.

SCRIERE DESPRE APĂRAREA TRANSILVANIEI[107]

1598, mai 2.

p. 189 „. . . Într-adevăr cele trei provincii Transilvania, Ţara Românească şi Moldova sînt trei cămări mari îmbelşugate şi nesecate din care se aduc alimente la Constantinopol, grîne de orice fel, vite şi prin urmare brînzeturi, unt şi alte produse din lapte, miere şi fructe de vară şi de iarnă. [Paguba morală şi materială rezultînd din pierderea acestor ţări în urma campaniei creştinilor.] Tributurile şi darurile[108] se urcau cam la 300 000 de sultanini, adică de ducaţi de visterie[109].

Din această cauză sultanul nu a încetat de loc să îndemne prin tot felul de oferte pe principele Transilvaniei să i se supună din nou şi ţine la acea curte ceauşi care sînt solii săi; dar aceasta nu i-a reuşit de loc; şi de aceea

[107] Traducerea s-a făcut după textul extras din *Scrittura della difesa di Transilvania fatta al Cardinale Paravicino*, publicat de B a s c a p é, *op. cit.*, pp. 189—190.
[108] Peşcheşurile.
[109] *Ducati de camera.*

a pus să-l otrăvească pe Sinan paşa pentru că acesta, la Giurgiu, cu puţină cinste pentru mîndria otomană, s-a retras peste Dunare, dinaintea armatei sus-numitului principe al Transilvaniei, care nu se ridica la 25 de mii de luptători . . .

[Urmează consideraţii asupra planurilor probabile ale sultanului.]

Ajungînd armata turcească pe uscat în Moldova, flota va înainta pe fluviu prin faţa Ţării Româneşti a cărei graniţă cu Moldova este rîul Focşani[110] pe care vara se trece prin vad cu caii; armatele concentrîndu-se la Giurgiu[111] care se află pe malul Dunării, oraş mare cu o cetate cucerită mai dinainte şi dărîmată[112] de principele Transilvaniei. În mijlocul rîului, care e foarte larg acolo, se ridică o insuliţă, se îngăduie construirea unui pod de bărci, aşa cum a făcut Sinan cînd s-a retras şi a transportat restul armatei sale. De la Giurgiu pînă la Bucureşti, alt oraş mare al Ţării Româneşti, prin care curge rîul Dîmboviţa[113] sînt 4 leghe transilvănene, asemenea celor ungureşti de 8 mile // sau ceva mai puţin[114] prin drumuri mlăştinoase şi loc şes şi p. 190
de la Bucureşti la Tîrgovişte, reşedinţa voievodului, se numără 9 leghe tot prin loc şes şi <pe> drum bun.

Pentru a fi într-un loc mai prielnic, Sinan a aşezat tabăra la Tîrgovişte, care are un mic rîu ce o scaldă în partea dinspre nord, numit Ialomiţa[115] cu dealuri plăcute ochilor de partea cealaltă, bogate în vii roditoare şi poame minunate. Acolo a făcut acel paşă o mică întăritură în jurul palatului domnesc şi al bisericii călugărilor sfîntului Francisc.

De la Tîrgovişte, duşmanul poate să plănuiască un atac împotriva Transilvaniei, întrucît sînt patru drumuri principale de pătrundere, două prin care se pot duce bombardele şi două pentru pedestraşi şi bagaje; primul este pe partea dreaptă, mai sus de Tîrgovişte, de-a lungul unei văi mai lungi decît cealaltă[116]; al doilea o ia la stînga şi, înaintînd cîteva mile în sus, intră într-o vale adîncă şi înfricoşătoare cu nişte chei cît se poate de strîmte, uşor de apărat cu oaste puţină, săpate de rîul Dîmboviţa despre care am spus că ajunge la Bucureşti. Prin acea vale a înaintat principele Transilvaniei cu armata pentru a-l găsi pe Sinan paşa, care a fugit peste Dunăre; astfel că noi poposim pe malul de apus[117] al rîului, sub Tîrgovişte, în chiar tabăra acestuia, la capătul acelei văi Stîncile munţilor — printre care se află una numită Piatra Craiului[118] în vîrful căreia e un mic castel cu artilerie — se apropie

---

110 *Foxa* (E vorba de Milcov).
111 *Georgia.*
112 *Minata* = ruinată.
113 *Dumbovizza.*
114 *Pari all Ungare di 8 miglia o poca manco l'una.*
115 *Jaulonizza.*
116 *Per una valle piu lunga dell'altra.*
117 *Australe.*
118 *Chiral Petra.*

într-atîta încît între ele rămîne doar albia rîului şi drumul este săpat la dreapta într-o stîncă înaltă şi dreaptă, aşa că tunurile şi carele trebuie ridicate în sus cu scripetele iar la scoborîre lăsate în jos cu funii.

De acolo înspre Braşov[119], oraş al saşilor, sînt dealuri şi păduri pînă se ajunge la şes şi la sus-numitul Braşov după 10 leghe de drum.

Mai este şi un alt drum mai strîmt pe unde pot umbla caii, destul de aproape de capătul acestei văi din Ţara Românească, tot la stînga, care ajunge chiar în şesul Braşovului; şi cînd Sinan şi-a aşezat tabăra la Tîrgovişte, a fost temerea că va trimite pe acele poteci o ceată mare de cavalerie şi va ataca armata noastră din spate, tăindu-i aprovizionarea şi ducînd-o la ananghie.

Al patrulea drum este de asemenea tot pentru cai; porneşte din ţinutul Sibiului, capitala saşilor, unde curge rîul Cibin ce se varsă în rîul Olt, pe care latinii îl numesc Aluta, lîngă Turnu Roşu[120] mică cetăţuie în strîmtorile muntelui Garchor[121], apoi se varsă în Dunăre la hotarele Ţării Româneşti lîngă oraşul Turnu[122], singurul <oraş>, stăpînit acum de turci în acea regiune de pe malul Dunării.

Se merge pe această cale 4 zile, aproape tot timpul numai pe povîrnişul muntelui sus-numit, înainte de a se ajunge în Ţara Românească şi nu se poate duce pe acolo artileria. Turcii pot pătrunde în Ţara Românească mergînd de-a lungul Dunării pe drumul pregătit de împăratul Traian în vremurile vechi, după ce a făcut podul deasupra acelui fluviu în localitatea Severin, astfel că sultanul <poate> cere ajutor de la acele cetăţi din ţinutul Timişoarei şi pînă la Turnu şi apoi de la Turnu <pînă> la Tîrgovişte.

Aşadar se găsesc pretutindeni poteci pentru a trece în Transilvania, deşi ea este înconjurată de munţi care nu pot fi trecuţi decît prin opt sau zece drumuri mai de seamă, încît un principe, dacă e slab, nu trebuie să se încreadă în apărarea trecătorilor împotriva unuia prea puternic.

---

[119] *Corona.*
[120] *Torre rossa.*
[121] Neidentificat.
[122] *Ternova.*

SILVIO PICCOLOMINI

(cca. 1560? — după 1596)

*

Silvio Piccolomini era unul din acei vestiţi comandanţi din secolul al XVI-lea, pentru care războiul era o adevărată artă. Sienez de origine, aparţinînd uneia din ramurile familiei care a dat pe vestitul Enea Silvio (papa Pius al II-lea) în secolul al XV-lea, iar în a doua jumătate a veacului al XVI-lea pe... Piccolomini, duce şi jefuitor al oraşelor, spînzurat în 1593 de marele duce de Toscana Ferdinand de'Medici, el se numără totuşi printre căpitanii toscani. Aceasta în ciuda faptului că părintele său şi el însuşi s-au manifestat ca adversari ai Medicilor. Tatăl său, Enea Piccolomini, care participase la o încercare de eliberare a Sienei de sub jugul spaniol, a trebuit să se retragă din viaţa publică, într-un fel de exil, în posesiunile sale. El însuşi se expatriază intrînd în slujba regelui Franţei Henric al III-lea apoi în cea a spaniolilor din Flandra, servind sub ordinele celebrului Alexandru Farnese. Dar în cele din urmă se împacă cu marele duce de Toscana, e făcut cavaler al ordinului San Stefano şi în 1594 participă la expediţia corpului de trupe trimis în Ungaria superioară contra turcilor sub comanda lui Don Antonio de'Medici pe lîngă care îndeplineşte rolul de consilier alături de cel de

comandant al archebuzierilor călări. Îl aflăm atunci ca şi în 1595 însoţit de Filippo Pigafetta. Un an după aceea e desemnat de marele duce drept comandant al cetei de militari toscani trimisă de acesta pe cheltuiala sa să lupte în Transilvania, drept contribuţie a sa ca membru al Ligii creştine. Silvio Piccolomini mai era însărcinat şi cu o misiune protocolară din partea lui Ferdinand de Toscana cu prilejul căsătoriei tînărului principe. La trecerea sa prin tabăra imperialilor este întîmpinat acolo de Fabio Genga, trimis înaintea „toscanilor". În rîndurile acestora se afla şi un frate al lui Silvio, Alessandro, care va fi rănit în asaltul de la Giurgiu. Peripeţiile expediţiei sînt redate in relaţia „toscanilor" *(Descrizione . . .)*. Alături de aceasta, scrisorile lui Piccolomini aduc unele completări şi temperări. Din ele aflăm că disciplina „toscanilor" cam lăsa de dorit. Scrisorile adresate marelui duce de Toscana nu stăruie atît asupra operaţiilor militare, cît asupra situaţiei şi perspectivei de viitor a „toscanilor" şi a dispoziţiilor principelui faţă de italieni. Chiar de la început răzbate amărăciunea decepţiei încercate în faţa condiţiilor aflate în Transilvania, unde nobilimea suspectează pe străini şi e fără tragere de inimă pentru acest război. El cere să fie rechemat cît de curînd împreună cu toscanii săi. Totodată îl informează indirect şi pe comandantul armatei pontificale Giov. Francesco Aldobrandini de situaţia nefavorabilă italienilor şi de greutăţile de aprovizionare pentru ca acesta să renunţe la proiectul de a veni în Transilvania. El însuşi era ţinut în suspensie, ba informat că principele vrea să-l reţină în slujba sa împreună cu militarii toscani, ba întîmpinat cu reticenţe şi scuze pentru că lucrul nu ar fi cu putinţă, ba îndemnat să aştepte a fi numit comandant al artileriei şi folosit în Banat . . . etc. Ar fi rămas poate dacă ar fi fost bine înţeles că el ar continua să fie plătit şi mai departe de ducele de Toscana şi menţinut în slujba acestuia.

Trebuie observat că scrisorile adresate acestuia cuprind şi o parte scrisă anume pentru a amăgi vanitatea lui Sigismund care era foarte atent la redactarea buletinelor pentru lumea din afară. Aşa cum pusese să-i fie citită relaţia lui Pellendi, redactată din ordin şi adresată unuia din comandanţii principali ai împăratului, tot astfel pretindea să cunoască rapoartele trimise în Italia de reprezentanţii ei de frunte; nunţiul şi căpitanul toscanilor, un rol însemnat în această privinţă revenindu-i nelipsitului Simon Genga însărcinat cu relaţiile cu străinătatea. Despre această cenzură mărturiseşte chiar nunţiul Visconti nu o dată. De aceea doar după tributul pompos adus vitejiei, priceperii etc. ale principelui se mai putea strecura pe furiş la urmă şi ştiri sau aprecieri mai sincere. În general corespondenţa lui Silvio stăruia mai mult asupra greutăţilor întîmpinate pe drum şi în tabără, asupra scumpetei, asupra diferitelor atenţii ale principelui etc. Despre activitatea sa de comandant vorbeşte Pigafetta, fără a uita relaţia toscanilor care ni-l arată destul de pedant în materie de artă militară. Operaţiile trebuiau să constituie un adevărat balet cu figurile de rigoare. Omiterea unora apărea ca un fel de erezie. Felul de luptă pe care îl află acum este calificat de italieni drept *alla bestiale*. Consultat de principe la fiece pas, el se simte dator să afle cusur — nu după realitatea concretă, ci după prescripţiile teoretice. La Tîrgovişte critică dispozitivul de luptă al sectorului lui Mihai pentru că acesta înţelegea să pornească la atac fără executarea în prealabil a unor operaţii mai lungi de pregătire a asaltului, prilej binevenit pentru Sigismund care dorea să pună ordine (!) şi să-şi afirme autoritatea asupra domnului. Pînă în cele din urmă oraşul este ocupat mulţumită tot mijloacelor primitive

folosite cu veacuri în urmă: incendierea întăriturilor de lemn de către nişte ostaşi secui. Consultat la Tîrgovişte, el recomandă toate măsurile de prudenţă impuse de teorie, pentru a nu fi surprins pe la spate de un atac venit din munţi (!), sau pentru a nu fi prins între două focuri, retragerea lui Sinan fiind socotită mai degrabă ca o amăgire a duşmanului. Cu acest exces de prudenţă în faţa Tîrgoviştei, unde s-a zăbovit prea mult, apoi cu ezitările şi în sfîrşit cu alegerea de către Sigismund pentru urmărirea lui Sinan a unui drum mult mai greu decît cel urmat de acesta, pentru a se păstra secretul operaţiilor (!) (vezi Pellerdi), se ajunge la Giurgiu după trecerea Dunării de către întreaga armată a turcilor cu excepţia garnizoanei de la Giurgiu şi a grupului lăsat să păzească mulţimea de bieţi creştini tîrîţi în robie şi imensa bogăţie de vite ridicată de peste tot din ţară. Aşadar, Sinan nu putea fi prins! Ca militar încercat Silvio declară marelui duce că de fapt campania a dat greş. Dar tot atunci nunţiul mulţumea lui Dumnezeu că Sinan, orbit de teama trupelor de ajutor străine pe care le credea mult mai mari, a fugit înainte de a se măsura cu oastea creştinilor, care în cazul cel mai bun ar fi cîştigat lupta cu mari pierderi. Este foarte curios că în relaţia „toscanilor" soluţia propusă de Piccolomini în faţa Tîrgoviştei este atribuită conducătorilor oştii lui Sigismund! Asupra rolului său efectiv în conducerea baterii zidurilor cetăţii Giurgiu nu încape nici o îndoială deşi relaţia oficială a lui Pellerdi îl trece sub tăcere. Este mai puţin clară misiunea ce i se încredinţase de a incendia podul mare de peste Dunăre. Căci după ce în relaţia „toscanilor" se vorbeşte de o încercare a sa amînată pe a doua zi din lipsă de focuri pregătite, ulterior nu se mai pomeneşte nimic despre aceasta, ba chiar se afirmă că Sinan însuşi l-ar fi stricat pentru a împiedica părăsirea de către garnizoană a cetăţii Giurgiu (vezi relaţia lui Pellerdi, n. 17). Scrisorile lui Silvio, mai temperate decît ale lui Pigafetta, sînt şi mai sărace în informaţii. Ele au fost date la lumină de A. Veress în *Campania creştinilor în contra lui Sinan paşa din 1595*, publicată în „Anal. Acad. Rom.", Mem. secţ. ist., s. III, t. IV, mem. 3, p. 44 şi urm., şi au fost folosite de Pernice în *Un episodio del valore toscano nelle guerre di Valacchia alla fine del secolo XVI*, în „Archivio storico italiano", s. VII, vol. III, 1925. Împreună cu relaţia „toscanilor" şi cu cea a lui Pigafetta ele constituie un izvor apreciabil pentru versiunea italiană a campaniei creştinilor în Ţara Românească în toamna anului 1595.

SCRISOARE CĂTRE MARELE DUCE DE TOSCANA[1]

1595 octombrie 19, Tîrgovişte

[A sosit cu bine. Înştiinţat că principele a pornit cu oastea şi primind comunicarea lui Simon Genga despre lipsa de
p. 44 alimente şi despre imposibilitatea de a trece carele cu bagaje prin munţi s-a hotărît să meargă oricum şi a vestit pe toţi militarii săi ca cei care aveau arme şi cai şi putinţa de a duce cu ei hrană pentru şase zile şi puteau să-l urmeze, să vină cu el, lăsînd carele şi pregătindu-se cu ce va fi posibil. S-au oferit cu toţii.]

Am sosit cu toţii în cantonamentul de unde plecase în dimineaţa aceea
p. 45 alteţa sa cu oastea, şi unde a trimis la mine monseniorul nunţiu care era încartiruit destul de aproape de acolo, şi m-a invitat dimineaţa să iau prînzul cu el. Dorind să-i vorbesc înainte de a mă înfăţişa alteţei sale care se afla

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de V e r e s s în *Campania creştinilor în contra lui Sinan Paşa din 1595*, p. 44 şi urm.

la o leghe depărtare de locul unde mă aflam eu, am lăsat trupa în cantonament şi am fost să-l găsesc pe el, pe drum m-am întîlnit cu un gentilom ragusan numit Francesco Lorga[1a], şi ajungînd la cvartirul monseniorului, am aflat că fusese chemat la alteţa sa şi că plecase. Înştiinţîndu-l el pe principe de sosirea mea, am fost chemat să-mi iau cvartirul şi să-mi întind cortul — am trimis după trupă şi rînduind-o lîngă mine, am fost spre tabără, unde la mică distanţă am fost întîmpinat de domnul Gaspar Sibrik, căpitanul gărzii alteţei sale[2] cu o bună escortă de gentilomi care m-au însoţit pînă la cortul meu, şi în aceeaşi seară a trimis principele să mi se ureze bun sosit, şi am fost vizitat de un gentilom polon (!), zis domnul George Palaticz[3], venit să-l servească pe principe ca mercenar (venturiere) (!) cu 60 de oameni, şi de către domnul Gaspar Turloni, veneţian care venea şi el ca mercenar cu 7 sau 8 oameni, şi de diverşi italieni[4] şi a fost tot timpul cu mine domnul Simon Genga prin care am cerut audienţă la principe.

În dimineaţa următoare am fost vizitat de nunţiu căruia i-am înapoiat seara vizita ... şi în dimineaţa următoare am fost în audienţă la alteţa sa, însoţit de toată trupa[5]. A trimis ca să fiu însoţit de mulţi oameni ai săi, dintre cei mai de seamnă ... şi a venit să mă primească, la uşa cortului său cu cea mai mare bunăvoinţă ... etc. ... şi am spus că aveam poruncă să mă duc s-o văd pe serenisima principesă, avînd la mine darul din partea perechii ducale de Toscana, despre care Genga îmi spusese că principele dorea să-l vadă *per assicurarmi del pericolo che porta la guerra*, i-am spus că-l aveam cu mine şi, pînă să pot avea putinţa de a-mi îndeplini în persoană misiunea, aş fi foarte bucuros ca Alteţa sa să ordone ca să fie luat în păstrare cîtă vreme vom fi la război, şi el l-a luat şi a spus că face acest lucru cu mare plăcere, după cum l-a şi făcut, şi cred că l-a şi trimis ca să fie văzut ... // etc. p. 46

[1a] Corect: Sorgo.

[2] Sibrik de Zarwaskend, căpitan al gărzii călare. Sigismund îl dăruieşte la 1 ianuarie 1593 cu o parte dintr-o moşie confiscată lui Paul Gyulai (executat la 10 decembrie 1592) pentru meritele sale în expediţia din Moldova în ajutorul lui Aron contra lui Petru Cazacul. Amănunte la Veress, *Documente*, IV, p. 2 în Nota explicativă. La 28 august 1594 a luat parte activă la arestarea senatorilor la Cluj (*Ibidem*, p. 212).

[3] Este fostul viceban, apoi ban de Caransebeş şi Lugoj (1593, 1594) în care calitate ţine legătura cu Mihai Viteazul (*Ibidem*, p. 75), la 17 aprilie 1594. În iunie 1595 este trimis la acesta (*ibidem*, pp. 242, 243). Numele său complet e redat de Veress ca Georgius Palatics de Illadya. Textul lui Piccolomini e desigur greşit fiind introduse cuvintele *detto il signor Giorgio Palaticz* în mijlocul unei fraze care trebuie, credem noi, reconstituită legînd de-a dreptul: *un gentilhuomo Polaccho* de *venuto a servire questo principe venturiere con 60 huomini*. În felul acesta dispare şi greşeala de a-l declara pe Palaticz polon şi ciudăţenia situaţiei sale cu totul neexplicabilă. Numele lui Palaticz îşi avea negreşit locul în altă parte. Poate alături de G. Sibrik.

[4] Vezi în relaţia lui Capponi din volumul de faţă sugestia de a se constitui un corp mai însemnat de italieni pe lîngă trupa lui Piccolomini.

[5] *Gente*. Aici este vorba de o trupă mai specială constituită din ofiţeri (stegari, locotenenţi). În sensul acesta este folosit peste tot termenul de trupă în lipsa altuia.

[Prezintă scrisoarea marelui duce referitoare la oferta lui[6] de a sluji ca soldat... arată sforţarea făcută pentru a veni cît mai repede... Nu a prezentat atunci trupa care era afară pentru ca să nu-l facă pe Sigismund să-şi părăsească cortul.] În prima dimineaţă cînd trebuia să pornim în marş cu trupa, l-am rugat pe principe să binevoiască să-mi poruncească în care parte a oştii aveam să înaintez cu trupa mea, şi înţelegînd că ar fi bucuros ca eu să pun trupa mea să înainteze cu corpul voievodului Moldovei, unde trimisese pe toţi ceilalţi italieni, şi ca eu să merg cu cinci sau şase dintre ai mei împreună cu persoana sa, i-am declarat că nu pot lăsa trupa fără mine, şi astfel am mers, aşa cum am mers întotdeauna, împreună cu corpul de trupă al acelui principe care slujeşte de avangardă celui al principelui Transilvaniei. Mi-am împărţit trupa în două grupuri, unul care nu are alte arme decît archebuzele şi pe care l-am pus să fie condus de către căpitanul Cinuzzi, şi altul al celor armaţi[7] pe care îl conduc eu... etc.

p. 47 [Piccolomini chemat la un consiliu de campanie pentru a decide înaintarea sau oprirea pentru cucerirea Tîrgoviştei. Propune să se pună tabăra mai aproape de hotar, urmînd Piccolomini a ataca oraşul, iar principele fiind gata a interveni dintr-o poziţie tare contra lui Sinan dacă acesta ar veni în ajutorul celor din Tîrgovişte. Se adoptă planul — a doua dimineaţă merge în inspecţie, constată unele lipsuri, le comunică principelui, şi oferă ca trupa sa să intre în acţiune. Principele mulţumeşte, va apela la ei dacă va fi nevoie.
p. 48 Vrea mai întîi să vadă ce vor face ai săi... // Se dă foc întăriturilor, seara tîrziu sînt chemaţi şi italienii şi se ocupă oraşul[8].]

Văzînd ce s-a făcut pînă acum mi se pare că alteţa Sa a realizat mai mult contra lui Sinan, decît Sinan anul trecut contra Ungariei.

Mai pot spune alteţei voastre că principele anul acesta are o oaste cît se poate de frumoasă care e de vreo 12 000 de călăreţi viteji bine armaţi, bine disciplinaţi, ascultători şi bine comandaţi şi are vreo 15 000 de pedestraşi, trupe de asemenea excelente, deşi aceştia ar putea să fie mai bine înarmaţi şi sînt sigur că dacă ar fi ajutat — avînd în vedere ostaşii pe care îi are şi norocul său[9] şi frica pe care au prins-o turcii de el, ar realiza lucruri mari. El se plînge că i s-a promis mult şi a obţinut puţin şi de aceea se arată de două ori îndatorat faţă de alteţa voastră, şi zice că măcar şi lipsit de putinţa

[6] Piccolomini.

[7] Adică avînd platoşe.

[8] Pasajul ce urmează pare să fi fost scris pentru a fi arătat lui Sigismund sau lui Simon Genga pentru a-l comunica mai sus (vezi şi observaţiile noastre la relaţia lui Visconti). Credem că pasajul acesta ostentativ se încheia înaintea cuvintelor *Între noi*.

[9] Era unul din clişeele linguşitorilor lui Sigismund şi în general al celor din jurul său. In acelaşi sens a fost exploatată şi apariţia vulturului ca un fel de semn vizibil al unei ocrotiri supranaturale.

de a cîştiga glorie[10] el tot nu se va lăsa de a face ceea ce a promis cu puţinele sale forţe contra unui duşman atît de puternic, încrezîndu-se în ajutorul lui Dumnezeu care nu-i va lipsi niciodată. După cîte am putut înţelege ar dori mai mult să primească ajutor în bani decît în ostaşi, pentru că zice că nu va duce lipsă de soldaţi dacă va avea bani, şi mi se pare că aceasta ar fi mai la socoteală şi pentru cine ar fi să-i dea ajutor, căci a trimite aici ostaşi costă mult, are multe neajunsuri şi lefurile noastre sînt mari, nu ştiu dacă o trupă de călăreţi din afară ar fi aşa de bună prin părţile acestea ca aceasta, şi aici alteţa sa nu plăteşte pe cei din cavalerie decît cu trei taleri pe lună, şi are o trupă *di molto servitio* şi care rabdă mult şi are multe înlesniri în ţară, pe care nu le pot avea ai noştri, şi nici nu are vreo supărare de la ei, neauzindu-se aici de vreo dezordine. Între noi[11] trupa alteţei voastre a avut mari cheltuieli pe drum, căci a trebuit să se plătească fiece lucru foarte scump şi în timpul drumului, şi aici în tabără, şi orice lucru este scump şi s-a cheltuit mult cu înarmarea lor, cumpărarea de cai, care, corturi şi alte lucruri necesare în tabără şi pentru a spune deschis alteţei voastre ceea ce cred, ca devotat ce-i sînt, mi se pare că trimiterea încoace a acestei trupe a fost pentru principe de un foarte mare serviciu, deoarece părerea generală este că, aflînd Sinan că la acest principe veneau // trupe de ajutor germane şi italiene, şi p. 49
crezîndu-ne mult mai numeroşi, acest lucru l-a determinat să se retragă. Însă trupa aceasta[12] — pentru care văd că ţine mult alteţa sa să-i aducă mulţumire alteţii voastre — mă tem să nu-i dea mai degrabă oarecare aprehensiune[13], fiind puţin numeroasă şi în oarecare privinţă nu prea bine armată, nu prea bine echipată în cai, şi mai fiind încă mulţi din ei care nu se poartă cu multă chibzuială, şi italienii nefiind aici prea iubiţi din cauza inoportunităţii unora care au fost aici. Eu îi ţin în frîu cu toată dibăcia de care sînt în stare şi fac ce pot ca să-i ţin într-o mai bună disciplină. [În rezumat: trupa marelui duce s-a comportat bine . . . şi nu a fost chiar fără de folos.]

Alteţa sa principele are multe atenţii faţă de mine şi mă reţine adesea la masă cu el, îmi comunică chestiunile ce le are de tratat şi îmi cere mereu la fiecare prilej părerea mea, iar eu încerc să-l servesc cît pot mai bine şi să mă adaptez la împrejurări, la loc, şi la persoane. Îmi pare rău că nu pot face faţă în multe privinţe fără ajutorul alteţei voastre, căci a trebuit să cumpăr aici căruţe, cai care să le tragă, corturi, arme aşa cum s-au putut găsi, şi multe alte lucruri extrem de necesare şi pricinuind o mare cheltuială, orice lucru fiind aici extrem de scump, şi eu fiind silit să am mult personal ca de pildă: căruţaşi, servitori de trimis în căutare <de ce trebuie>[14], paznici ai

---

[10] Traducerea probabilă *che si gloria esserli stato mancato a lui.*
[11] Se trece la partea confidenţială a raportului.
[12] *La genta qua.*
[13] *Qualche suggettione,* adică o idee nefavorabilă.
[14] *Garzoni da mandare alla busca.*

lucrurilor, valeţi care să mă escorteze şi încă alţii, care îmi fac mare cheltuială. Şi ce mă doare mai rău este faptul că nu avem cai de luptă[15], încît sînt silit să călăresc tot mereu calul pe care l-am folosit şi pe drum; îşi poate închipui alteţa voastră cît pot să mă încred că îmi face cinste, şi suferă şi consideraţia personală[16] să fiu văzut tot mereu cu acelaşi cal. Să nu creadă alteţa voastră că nu m-am străduit din toate puterile să-mi cumpăr altul. Însă aici din cauza războiului, pe lîngă că nu se găseşte vreunul de nădejde, mai se cere pentru orice cal mediocru 400—500 de scuzi. Am mers înainte totuşi, descurcîndu-mă cum am putut, arătînd că eu credeam să găsesc aici cai şi arme din belşug, că atît din cauza lungimii drumului cît şi din dorinţa de a sosi mai repede, am venit aşa de istoviţi, şi cu toate că mă aflu aşa rău echipat în cai, şi ca şi lipsit de arme, să fie asigurată alteţa voastră că nimeni nu a realizat şi nu va realiza mai mult ca noi . . . etc.

Aici s-a suferit multe zile din cauza greutăţii transportului de hrană prin munţii atît de aspri şi anevoioşi care trebuie trecuţi din Transilvania încoace, şi au fost chiar cinci sau şase zile în care am băut <doar> apă şi nu <am
p. 50 putut> da nutreţ // cailor, dar sîntem totuşi sănătoşi şi gata a face tot ce va trebui . . . Greutăţile pentru noi sînt mari, şi văd că acest principe suferă <din această cauză> şi văd puţină speranţă de îndreptare, şi cred că ar fi greu ca această trupă să se poată menţine în condiţiile acestea, şi nici nu văd că ar fi aici loc pentru ei ca să poată comanda [ca ofiţeri][17], iar ca să rămînă pe lîngă persoana alteţei sale, mi se pare că în această privinţă principele nu vrea să arate că nu s-ar încrede în aceşti unguri. [Declaraţii de afecţiune ale principelui pentru marele duce de Toscana — ale nunţiului care face tot ce poate pentru toscani — Simon Genga se străduieşte şi el cît poate etc . . .] În concluzie . . . principele are *bonissima volunta*, dar are multe dificultăţi în traducerea ei în fapt, atît datorită încercărilor războiului cît şi din cauză că e constrîns să ţină seama de cei de aici din ţară[18] care nu văd cu ochi buni pe străini, deci fiind greutăţile mai mari decît speranţele, voi face ce voi putea pînă la primirea răspunsului [de la marele duce]... Azi-dimineaţa s-a făcut un consiliu la care m-a chemat alteţa sa şi pe mine şi unde a fost adus paşa care a fost luat prizonier la Tîrgovişte; acesta a fost interogat, şi spune că el crede că Sinan ar fi în Bucureşti, şi e oarecare indiciu că podul

---

[15] *Cavalli di fattione.*

[16] *Reputazione.*

[17] Se şi schiţase un moment planul de a face din ei instructorii secuilor din care Sigismund îşi şi înjghebase în imaginaţie o armată de 40 000 de luptători (vezi scrisoarea lui Simon Genga către marele duce de Toscana, în Veress, *Documente*, IV, pp. 285—287, precum şi raportul lui Pigafetta din 6 decembrie, în volumul de faţă).

[18] *Il mantenersi quelli qua del paese.*

pe care l-au făcut peste Dunăre ar fi rupt[19]. S-a hotărît să se meargă <într-acolo> spre a-l afla <pe Sinan> şi a da luptă cu el, şi vom pleca dis-dedimineaţă . . .

[Roagă să fie rechemat.]

1595 octombrie 27. In tabăra spre Giurgiu[20].

[Au plecat în urmărirea lui Sinan.] Se crede că vrea să treacă Dunărea, p. 52
deci mîine dimineaţă vom merge să-l ajungem din urmă şi să ne luptăm cu
el dacă nu va fi trecut. Trupa noastră a suferit // atîta, şi a cheltuit atîta, şi eu p. 53
văd atît de puţine speranţe pentru noi, încît înţelegînd eu că principele se întristează de a ne vedea suferind atîta şi — aşa cum i-am arătat noi mai înainte — spre puţinul său folos şi spre marea <noastră> pagubă, am hotărît precis, fie că s-ar retrage Sinan, sau ar da luptă şi am rămîne victorioşi, să plecăm de aici, ceea ce se va face cu întreaga satisfacţie şi favoare a principelui.

Plecarea noastră va avea loc peste opt sau zece zile, şi sînt sigur că atunci cînd alteţa voastră va auzi cauzele, va aproba această hotărîre a mea, care a fost luată ca să fie mai bine[21]. [Vor pleca la Viena de unde vor aştepta instrucţiuni cît mai grabnice.]

În acest moment a sosit ştirea că Sinan a trecut podul de peste Dunăre, fugind cu mare spaimă, iar mîine vom ajunge în acel loc şi ne vom lămuri mai bine. Într-adevăr eu declar alteţei voastre că am pierdut un prea frumos prilej de a-l zdrobi împreună cu toţi ai săi.

1595 noiembrie 1, Giurgiu[22]

[Au sosit la Giurgiu în ziua de 28 octombrie — Sinan a trecut podul] p. 54
lăsînd nesfîrşite care, lucruri şi suflete pe care le ducea cu el, şi vreo 4 000 de oameni de ai săi, care au fost tăiaţi în bucăţi la venirea noastră, liberînd 6 000 de suflete pe care le scoteau din Ţara Românească şi pradă constînd din multe vite.

În ziua de 29 începem să facem tranşeele şi să aducem artilerie pentru a ataca Giurgiul; seara avînd cei localnici[23] oarecare dificultăţi, alteţa sa mi-a trimis răspuns prin nunţiu că ar dori să dau puţin ajutor cu trupa

---

[19] Numai în eventualitatea aceea ar mai fi putut prinde oastea lui Sinan în Ţara Românească.

[20] Către acelaşi.

[21] *Per il meglio.*

[22] Către acelaşi.

[23] *Quelli del paese.*

mea şi s-a hotărît să mă duc seara să dau foc podului pentru ca acel loc să fie lipsit de ajutorul lui Sinan, misiune pe care am primit-o, însă negăsind seara focurile <trebuitoare> a fost amînată pe seara următoare. Dimineaţa foarte devreme am chemat la mine pe toţi cei care aveau archebuze lungi şi m-am îndreptat într-acolo; părîndu-mi-se că artileria era rău aşezată şi dădea
p. 55 rezultate // slabe, am pus să fie mutată[24] după indicaţiile mele şi îndreptînd bătaia spre ziduri s-a făcut o deschizătură de cinci sau şase braţe. Dar văzînd că era muniţie puţină şi că dacă se dădea un răgaz duşmanului se puteau ivi dificultăţi mai mari — fiind asigurate flancurile — am trimis la atac (?) micul meu număr de luptători pe care îi aveam acolo şi care au pornit cu multă bărbăţie. Duşmanii văzînd atîta hotărîre au început să iasă prin partea dinspre fluviu ca să se salveze în direcţia aceea, dar atacaţi de ai noştri s-a ajuns ca să se arunce mulţi în apă şi li s-a luat o galeră în care sperau să se salveze. S-a produs oarecare încurcătură la intrare căci ai noştri luptînd cu vrednicie, unul din ei[25] s-a urcat pe zidul în care voiam eu să trag; el făcea semne că vor să se predea, măcar că strigam şi mă străduiam pentru a nu pierde şi nici a retrage trupa, dar nu a fost totuşi posibil, încît în cele din urmă, au pătruns înăuntru. (Pierderile turcilor ucişi şi înecaţi au fost apreciate la 1 000 de oameni.)

Auzind alteţa sa că oraşul a fost cucerit, cînd s-a înapoiat şi eu i-am sărutat mîna pentru a mă bucura împreună cu el că am avut o aşa frumoasă victorie, de a fi cucerit o poziţie în faţa unei armate turceşti, mi-a spus că se bucură că ungurii au cunoscut vitejia italienilor întotdeauna mult preţuită de el şi că-mi era nespus de îndatorat . . . etc . . .

Cred totuşi că voi pleca aşa cum am scris mai înainte pentru multe considerații valabile . . .

p. 64 *1595 noiembrie 15, Braşov*[26]

După luarea Giurgiului, înţelegînd că armata trebuia să se întoarcă în
p. 65 Transilvania, cu învoirea principelui, i-am cerut să ne acorde un loc în Transilvania // unde trupa să se poată odihni patru sau şase zile, după care să poată porni la drum, ceea ce alteţa sa mi-a acordat la Sibiu, localitate bogată[27] şi mi-a dat o patentă ca să fie întreţinerea gratuită, zicîndu-mi că va sosi acolo şi că voia să mă mai vadă.

Ne pornim pe drumul nostru şi împreună cu noi vine monseniorul nunţiu, acolo a sosit mergînd pe drumul său şi alteţa sa care şi-a pornit

[24] *Feci arimettare.*
[25] *Uno di loro.*
[26] Către acelaşi.
[27] *Luogo buono.*

tabăra în direcţia Braşov unde a poruncit să vină toată armata, căci hotărîse să ţină un consiliu <pentru a decide> dacă trebuie să treacă cu armata în Moldova sau în direcţia Timişoarei. Principele mi-a trimis răspuns să trimit trupa la Sibiu şi eu să vin la Braşov, dorind el ca eu să vin la acel consiliu, ceea ce am şi făcut. După ce am stat în acel loc am înţeles că alteţa sa e mulţumită de plecarea trupei, dar ar vrea să mă folosească pe mine, şi mi s-a spus că ar avea oarecare intenţie de a mă folosi în conducerea *(generalato)* artileriei, şi ar vrea ca eu să merg în expediţia împotriva Timişoarei... [Piccolomini vrea însă să se reîntoarcă cu toscanii săi.]

Aici a sosit un ambasador din Mantova[28] care a înfăţişat alteţei sale un cal bogat împodobit cu un valtrap somptuos după cîte am auzit, şi aduce nu ştiu ce dar principesei, zicînd că aceste daruri s-ar urca la 10 000 de scuzi.

Cred că în ciuda tuturor stăruinţelor făcute de împărat în scrisorile sale, alteţa voastră va vedea că principele nu renunţă de a trimite armată în Moldova împreună cu principele[29] făcut de el.

Aici, după cîte am putut cunoaşte, toţi consilierii alteţei sale şi aproape toată ţara doreşte pacea cu turcii, şi mă tem să nu-l constrîngă a o face. Şi din această cauză, şi pentru deosebirea de religie, străinii sînt foarte rău văzuţi şi trataţi aici. Să fie încredinţată alteţa voastră că dacă ei ar fi voit lucrul acesta ar fi fost zdrobită şi tăiată în bucăţi toată oastea lui Sinan, şi acest lucru totuşi s-ar fi produs dacă nu l-ar fi împiedicat marele cancelar[30] cu mişcările pe care le-a provocat în Moldova...

Înainte de expediţia de la Giurgiu, vorbind eu cu alteţa sa despre venirea în părţile acestea a domnului Giovani Francesco[31] cu o oaste italiană, a arătat că nu-l interesează, zicînd că ar avea mai degrabă nevoie de bani decît de oameni, dar apoi, cred că după încercarea făcută cu noi[32] s-a hotărît să-i scrie să vină...

Azi-dimineaţă pe cînd scriam aceste rînduri am fost chemat de alteţa sa care a vrut ca să iau şi eu parte la consiliul ce s-a ţinut, şi cred că alteţa sa va da 2 000 de călăreţi domnului Moldovei, care împreună cu două mii de călăreţi de ai săi, va trece în Moldova; se şi aude că marele cancelar al Poloniei s-a retras, şi cred că acesta se va reîntoarce în domnie. Cu privire

[28] Vezi relaţia lui Luigi d'Avila sau Davillata în volumul de faţă.
[29] Ştefan Răzvan, domnul pus în Moldova de Sigismund.
[30] Al Poloniei, Jan Zamoyski.
[31] Generalul pontifical Giov. Fr. Aldobrandini.
[32] *Dal saggio che hebbe di noi.*

la expediţia spre Timişoara toţi consilierii au fost de părere să nu se facă... şi a rămas să fie aşteptat cancelarul[33] ca să vină de acolo, fiind bine informat despre acel loc, pentru a se lua o hotărîre. El e aşteptat pînă în două zile, pînă atunci nu ştiu ce vor hotărî. [Crede momentul acesta cel mai potrivit pentru o acţiune care să alunge turcii din Europa.]

A mai sosit ştirea că 5 000 de tătari au trecut Dunărea, nu pot să-mi închipui în ce scop au făcut aceasta.

---

[33] Transilvaniei, Ştefan Josica.

DARE DE SEAMĂ A VENIRII CELOR „O SUTĂ DE TOSCANI" ÎN TRANSILVANIA ŞI ŢARA ROMÂNEASCĂ (1595)

*

Campania creştinilor purtată contra lui Sinan paşa în Ţara Românească în luna octombrie 1595 a oferit prilejul venirii unei trupe alese de gentilomi italieni trimisă din iniţiativa şi pe cheltuiala marelui duce de Toscana, Ferdinand de'Medici. Acesta era unul din primii membri ai Ligii creştine. Cooperarea acestor „o sută de toscani" reprezenta contribuţia lui la efortul comun contra înaintării cotropitoare a turcilor. În realitate numărul lor nu era de ordinea sutelor, ci a zecilor. Cifrele care apar mai stăruitor sînt de 62—75 de călăreţi. Ei fuseseră puşi sub comanda lui Silvio Piccolomini, general vestit din familia învăţatului papă Pius al II-lea, Enea-Silvio Piccolomini (vezi relaţia lui în volumul de faţă).

Plecarea lor din Italia stîrnise unele comentarii, nu totdeauna binevoitoare. Se şoptea că ei aparţineau unor familii sau grupuri opuse marelui duce, şi că absenţa lor, poate chiar definitivă, din statul toscan era binevenită. Şi comandantul lor era privit cu oarecare îndoială pentru motive care aparţineau trecutului.

Călătoria lor pentru a ajunge în Țara Românească a fost destul de grea. Într-o dare de seamă a fost îmbrățișată toată odiseea lor de la pornirea lor din Florența pînă la reîntoarcerea lor în patrie. S-ar putea spune că greutatea cea mare a constat mai degrabă în străbaterea unor distanțe atît de lungi pe drumuri rele, care le-au istovit caii și le-au pus la cruntă încercare rezistența fizică, decît în isprăvile lor militare. Călătoria a durat 75 de zile iar operațiile militare efective, mai puțin de 10 zile. Încă înainte de a ajunge ei în Transilvania se auzise la curtea lui Sigismund Báthory că starea în care se aflau și călăreții, și caii punea destule probleme. Încredințați din descrieri anterioare că în Transilvania pot fi găsiți cai din cei mai buni, „toscanii" își închipuiau că principele îi va înlocui pe ai lor, care abia își mai trăgeau sufletul, cu alții focoși, bine învățați și jucînd în buiestru. Comandantul făcea socoteala că dacă ar fi să cumpere el caii trebuitori, pe socoteala marelui duce, abia ar avea cu ce-i plăti. Dar și armamentul și echipamentul călăreților avuseseră de suferit. Cît despre provizii de tot felul pentru oameni și animale, înainte chiar de a fi ajuns ei pînă la principe, aflat în acel moment la Brașov, li se atrăgea atenția să-și aducă cu ei pîine, nutreț și vin, cel puțin pentru primele zile. Nunțiul papal Visconti, într-o scrisoare cordială, trimitea aceste sfaturi lui Piccolomini. Bătrînul Simon Genga, care ținea mereu legătura cu curtea marelui duce, încă de pe vremea (1592) cînd se încercase o alianță de familie între Sigismund și o nepoată a lui Ferdinand, căuta cu tot dinadinsul să-i mulțumească pe toți, atît oaspeții italieni, cît și gazdele maghiare, încercînd să inventeze rosturi noi pentru proaspeții veniți, care nu se prea încadrau în felul de a fi și de a lupta al celor ce se aflau aici. Nobilii unguri din oastea principelui îi priveau cu bănuială și gelozie, și nu puteau crede că plata acestora, plătită de altminteri de marele duce, s-ar ridica la sume atît de mari, cum spuneau ei. Semnele de bunăvoință arătate de principe se rezumau la formule verbale și uneori la gesturi măgulitoare, suficiente pentru a stîrni gelozii, dar nu-i ajutau întru nimic pe luptătorii veniți de departe spre a cîștiga glorie și pradă, și care erau lăsați să flămînzească singuri, deoparte, după ce fuseseră ținuți călare zeci de ore în șir din cauza unor alarme fanteziste, datorate lipsei de experiență a unora și altora.

Darea de seamă întocmită de ei conține o serie de critici întemeiate. Lipsa de plan a taberei îi umple de uimire. Totul este haotic, corturile se încurcă unele pe altele. Nu sînt lăsate căi sau drumuri de acces între ele. Nu este organizată o apărare a taberei. Nu sînt așezate sentinele înaintea ei. Alarma se dă la fiecare foșnet. Turcii răzleți care se întorceau în vechile lor cvartiruri neștiind că armata turcească se retrăsese cu nepusă masă, erau măcelăriți, și tot astfel și prizonierii din luptă, iar capetele lor înfipte în sulițe erau plimbate prin tabără, spre marea silă a italienilor.

Acțiunea lor proprie este descrisă de ei cu mare lux de amănunte. Comandantul lor Silvio Piccolomini este rugat de principe să dirijeze tragerea artileriei. La asaltul Giurgiului, ei își atribuie tot meritul chiar dacă se înghesuie cu toții și după ce garnizoana s-a predat (!). Dar după acel moment Sigismund și nobilii ungurii au socotit că misiunea lor a luat sfîrșit. Despre graba scandaloasă a lui Sigismund și a nobilimii de a părăsi țara

secătuită de război, nesocotind cele mai elementare măsuri de asigurare a ei pe viitor, mărturisesc rapoartele nunţiului A. Visconti şi ale lui Pigafetta. Plecarea italienilor se impunea de la sine. Expedientele sugerate de Simon Genga pentru a-i păstra în slujba lui Sigismund se loveau de lipsa de interes a acestuia, influenţat şi de cancelarul Ştefan Josica. Ideea ciudată de a face din ei nişte instructori ai secuilor liberi nu putea rezista contactului cu realitatea. Altă idee, de a-i păstra ca o gardă personală a principelui, se izbea de inconvenientul numărului lor prea redus. Despre încercarea de a-l reţine în slujba Transilvaniei pe Silvio Piccolomini a fost vorba în biografia acestuia. În definitiv „toscanii" s-au ales doar cu unele cuvinte bune, dar nici acestea prea entuziaste. În scrisoarea sa de mulţumire către marele duce Ferdinand (22 sept). Sigismund Báthory acordă o simplă frază de politeţe gestului acestuia. În scrisoarea din 18 noiembrie la slobozirea „toscanilor", el lasă foarte clar să se vadă că ar prefera să fie ajutat cu bani, nu cu oameni.

S-ar părea că momentul acela nu fusese cel mai bun pentru italieni, care se socoteau prigoniţi de Josica. De altminteri tot acum şi Simon Genga vrea să se retragă de la curte unde era de prisos, şi principele îndată găseşte soluţia cea mai firească, scriind papii să-l facă negreşit cardinal.

Călătoria toscanilor este descrisă pe scurt într-o relaţie anonimă din 1595 intitulată: *Descrizione del lungo e travagliato viaggio che anno fatto li cento Italiani o pur Toscani eletti del Serenissimo duce di Toscana del medesimo mandati al Principe di Transilvania; nel quale e anche il successo della guerra fatta felicemente questo anno contro il gran Turco, e a Sinan suo Bascia.*

Credem că ea trebuie atribuită hotărît lui Pigafetta. O comparaţie cu rapoartele sale confirmă această bănuială. Se va observa că descrierea operaţiilor de la Giurgiu are ca pivot central experienţele căpitanului imperial Cinuzzi. Lucrul este explicabil, întrucît Pigafetta îmbolnăvindu-se nu a participat la această acţiune, care i-a fost desigur povestită de acel căpitan. Spiritul de laudă necondiţionată a italienilor şi de critică ascuţită a comportării ungurilor caracterizează atît descrierea de faţă, cît şi rapoartele lui Pigafetta. Spre deosebire însă de acele rapoarte confidenţiale în care sînt atinse puncte negative, atît cu privire la situaţia politică a Transilvaniei şi la starea de spirit generală potrivnică războiului, cît şi la primirea puţin entuziastă a toscanilor de către sfetnicii principelui, în Descrierea anonimă sînt subliniate ofertele strălucite ce le-au fost făcute de principe, precum şi dispoziţiile date pentru întreţinerea lor gratuită de către oraşul Braşov.

Dar partea care ne interesează mai mult nu este cea privitoare la isprăvile individuale ale toscanilor, desigur mult exagerate de povestitor, ci aceea care constituie fundalul pe care se proiectează întreaga acţiune, în care abia este mărturisită uciderea „din greşeală" a bieţilor creştini robiţi de turci şi confundaţi cu aceştia (!) la Giurgiu, şi în care este surprinsă năvala sălbatică a dezrobitorilor pentru a jefui bogata pradă rezultată din jafurile turceşti şi considerată acum drept prada legitimă a creştinilor.

Partea privind operaţiile din Ţara Românească, care are mai mult caracterul unui raport militar, a fost publicată de N. Iorga în *Hurmuzaki*, XII, pp. 79—91 după ms. ital. VI. 118 din Biblioteca Marciana din Veneţia. A fost semnalată pentru importanţa datelor pe care le cuprinde, de R. Ortiz în lucrarea *Per la storia della cultura italiana in Romania*, Bucureşti, 1916, p. 63, n. 5 şi folosită de A. Pernice în studiul intitulat *Un episodio del valore toscano nelle guerre di Valachia alla fine del secolo XVI*, în „Archivio storico italiano“, seria VII, vol. III (1925), 1—2, p. 279 şi urm., precum şi de A. Veress în *Campania creştinilor în contra lui Sinan paşa din 1595* în „Anal. Acad. Rom,“ Mem. secţ. ist. s. III, t. IV, mem. 3, 1924.

DESCRIEREA LUNGII ŞI OBOSITOAREI CĂLĂTORII[1] PE CARE AU FĂCUT-O CEI O SUTĂ DE ITALIENI SAU TOSCANI ALEŞI DE SERENISIMUL <DUCE> DE TOSCANA[2] ŞI TRIMIŞI DE EL PRINCIPELUI TRANSILVANIEI[3]; CARE CUPRINDE ŞI REUŞITA RĂZBOIULUI PURTAT CU NOROC ÎN ACEST AN ÎMPOTRIVA SULTANULUI ŞI A LUI SINAN PAŞA

...Plecînd deci din Florenţa în anul 1595, p. 79
în ziua de 25 iulie, au străbătut drumul prin Ferara pînă la Trento [Ala, Viena şi Caşovia] şi au ajuns la 28 septembrie la hotarele Transilvaniei... <Pe aceasta> au fost nevoiţi să o străbată toată, fără a se odihni măcar o zi, pentru a putea ajunge la 8 octombrie sub munţii cei mari care des-

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Hurmuzaki,* XII, pp. 79—91, doc. 150.
[2] Ferdinand I de'Medici, mare duce de Toscana (1587—1609).
[3] Sigismund Báthory.

part Transilvania de Ţara Românească. Aici, s-au îndestulat pe cît le-a fost cu putinţă cu arme şi hrană pentru ei şi pentru cai, pe şase zile, sfătuiţi de ce trebuiau să facă printr-un curier <trimis> de Simon Genga[4], care i-a înştiinţat de asemenea că nu vor <putea> trece muntele cu carele. Şi cu toate aceste greutăţi, în ziua următoare a fost trimis, din ordinul domnului Silvio[5], căpitanul imperial Cinuzzi cu tot bagajul. Şi trecînd creasta munţilor au aşezat tabăra de cealaltă parte, la poalele lor. Dimineaţa a venit la domnul Silvio comandantul taberei[6], însoţit de mulţi călăreţi şi de alţi nobili din <acea> ţară, în a căror tovărăşie au ajuns la armată, unde se afla chiar principele Transilvaniei.

p. 80 Transilvania este înconjurată toată de munţi foarte înalţi dar toţi frumoşi la înfăţişare... Aceştia // îi dau ţării tărie şi siguranţă. Căci înconjurînd-o în întregime, lasă intrarea numai prin patru trecători, dintre care una se îndreaptă spre Bulgaria superioară, două sînt întoarse spre Ţara Românească, şi cealaltă spre Moldova; şi dintre toate aceste porţi ca să zicem aşa — ale ţării bine întărită şi bine păzită, ultima care vine din Moldova este cea mai sigură, munţii fiind mai abrupţi şi mai greu de trecut aici. Ţara e locuită de bărbaţi şi femei albi la piele, înalţi la stat, zdraveni la fire şi deci răbdători la oboseală, dar cu sufletul neavîntat şi slab (dacă piere însufleţirea dintîi) şi cu spiritul necioplit, străin de deprinderile civilizate, pentru că ei mănîncă, se îmbracă şi dorm ca ţăranii. Se îmbracă toţi în acelaşi fel: haine lungi căptuşite cu piei şi fără guler, cu mîneca pe jumătate; se încalţă cu încălţăminte fără căpută[7], poartă pălării atît de mici, încît abia le acoperă vîrful capului; numai însurăţeii[8] obişnuiesc să doarmă culcaţi în pat, toţi ceilalţi <dorm> pe jos, pe podea. Iar Ţara Românească ce creşte bărbaţi şi femei asemănători la fire şi la obiceiuri cu transilvănenii e mai bogată în şesuri decît <în> dealuri, pline de păduri încîntătoare şi udat de multe rîuri, îmbelşugată în grîu, cereale <de tot felul> şi în păşuni, pentru tot soiul de animale. Este o ţară puţin locuită, poate pentru că, avînd de îndurat dese schimbări din cauza războaielor, rămîne întotdeauna prada învingătorului. Dunărea o desparte de ţara bulgarilor de unde se ajunge în trei zile de călătorie la Constantinopol; din cealaltă parte se învecineşte cu Transilvania; aceste două graniţe mărginesc lăţimea anumitei provincii, căreia puţin îi lipseşte ca să atingă 110 mile italiene. Lungimea sa este mărginită într-o parte de

[4] *Genca*. Era marele camerier al lui Sigismund Báthory (vezi relaţia lui Pietro Busto, din volumul de faţă).
[5] Silvio Piccolomini, comandantul corpului toscan.
[6] *Il mestro di campo generale*. Nu este numit, credem că e G. Sibrik.
[7] *Calze senza pedule*.
[8] *Li coniugati*. Informaţie aflată la geografii italieni contemporani.

Macedonia[9] iar de cealaltă de Ungaria superioară, întinzîndu-se cam în 150 de mile de ale noastre.

Sinan paşa l-a silit pe serenisimul Sigismund să treacă în Ţara Românească, căci aruncînd un pod de 130 de bărci peste Dunăre, sau mai degrabă asupra unui braţ al acestui fluviu, a trecut din Bulgaria în Ţara Românească în dreptul[10] cetăţii Giurgiu ocupată de turci de peste 80 de ani şi de acolo, la 1 august cutreierînd toată provincia cu 150 000 de ostaşi, cu cavalerie <de tătari> din Perecop[11] a cuprins şi a pîrjolit orice a întîlnit, jefuind şi robind fără deosebire bărbaţi şi femei, tineri şi bătrîni; şi nemulţumindu-se cu aceasta a străbătut-o în lungime şi venind spre Transilvania a luat Bucureştii[12], scaunul mitropoliei şi capitala[13] <ţării>, oraş frumos; şi de aici s-a îndreptat spre Tîrgovişte, oraş frumos şi învecinat cu munţii Transilvaniei. Totuşi nu a fost atît de neaşteptată această mişcare a turcilor, încît Báthory, deşi ocupat cu desfătările nunţii sale, să nu adune un număr cît mai mare dintre oamenii săi, obişnuiţi cu meseria armelor, sperînd să aibă mult mai mulţi decît împăratul, noua sa rudă[14]. Oamenii săi din Transilvania şi Ungaria erau cam 7 000 de călăreţi, socotindu-se şi cei din părţile săseşti[15] pe care îi comanda judele regal din Sibiu[16]. Aceştia sînt înarmaţi cu lănci lungi cît sînt suliţele mijlocii de 25 de palme, poartă la şa buzdugan şi la şold iatagan, atîrnînd de cealaltă parte a şeii o sabie care străbate în jos <rezemată> de flancul calului. O folosesc cînd călăresc şi întrebuinţează iataganul împotriva duşmanului, <cînd luptă> pe jos. Îşi apără viaţa şi pieptul cu o cămaşă de zale dintr-un pieptar şi un spătar cu mîneci şi mănuşă tot de zale şi au pe cap un coif, după portul unguresc, care le acoperă tot gîtul şi faţa. Acestora le-a adăugat 5 000 de pedestraşi maghiari care nu poartă arme de apărare, dar parte din ei au archebuze şi parte au suliţe cu coadă scurtă, dar toţi au iatagane la şoldul stîng şi o mică bardă la brîu. Pe deasupra 6 000 de secui, fără nici o pavăză, dar cu puţine archebuze şi toţi cu seceri scurte ascuţite prinse de mînere şi cu iataganele lor şi cu bardele lor la şold. Erau acolo 2 000 de trabanţi înarmaţi în felul celor despre care a fost vorba mai sus, dar toţi cu archebuze, trupă foarte chipeşă care constituie garda de infanterie personală a serenisimului principe al Transilva-

---

[9] Afirmaţie evident greşită. (Nu se înţelege cum lungimea Ţării Româneşti poate avea ca puncte extreme Macedonia (?) oare citire greşită pentru Moldova) şi Ungaria superioară (!)

[10] *A un canto.*

[11] *Cavaleria perecopia,* adică de tătari din Crimeea.

[12] *Bucarest.*

[13] *Targovit.*

[14] În urma căsătoriei lui Sigismund cu arhiducesa Maria Cristierna, nepoata de frate a lui Rudolf al II-lea.

[15] *Sassonia.*

[16] *Sebino.* Jude regal de Sibiu era Albert Huet.

niei. Veniseră şi raiterii[17] împăratului, în număr de 1 500 călări pe cai buni şi bine înarmaţi cu spada, cu două pistoale şi două „paternale"[18] pentru fiecare din ei la şaua calului, iar oamenii purtau platoşe din cele mai bune. Domnul Ţării Româneşti, care ascultă[19] de principele Transilvaniei, a condus acolo 4 000 de călăreţi[20], 5 000 de secui înarmaţi <şi> unii şi alţii cum s-a arătat mai sus; ultimii au fost acei ai domnului Moldovei[21] care număra 4 000 de călăreţi şi 3 000 de unguri cu arme în chipul celor de care s-a vorbit mai sus, date de principele Transilvaniei.

p. 81 // După ce au trecut muntele cel mare care desparte Transilvania de Ţara Românească, au aşezat sub el tabăra, într-o vale străjuită de doi munţi, fiind trimis ca avangardă, domnul Ţării Româneşti cu toţi oamenii săi, dintre care infanteria stătea înainte, întoarsă spre Ţara Românească. La mijloc[22] era domnul Moldovei cu toţi ai săi iar el[23] stătea cu oamenii săi la ariergardă, unde avea artileria cu toate muniţiile de război. Nu s-a păzit în această aşezare a taberei (şi aşa a fost tot mereu) ordinea şi regula unei bune discipline, căci, alegîndu-şi locul fiecare după cheful său, ei nu întorceau faţa spre duşman, nici infanteria nu acoperea cavaleria, nici cvartirurile nu erau deosebite, fiecare cu bazele sale militare, generale şi particulare. Nu erau rînduite acolo străji, nici căi de intrare şi ieşire, nici cvartirurile nu se vedeau <a fi> apărate cu tranşee, cu santinele şi cu corpuri de gardă, ci amestecaţi cu cavaleria erau cantonaţi pedestraşii şi trupe deosebite se îndreptau în direcţii deosebite. Nu puţin necaz pricinuiau la trecerea înainte şi înapoi funiile pavilioanelor[24] şi ale corturilor, întinse după bunul plac al fiecăruia şi acolo unde le venise mai îndemînă, încît încurcau cu labirintul lor trecerea nu numai noaptea, dar chiar şi ziua. <Nici> steagurile, nici artileria şi nici pavilioanele generalilor nu erau păzite de vreun corp de gardă sau de santinele, deoarece n-au obiceiul să le pună în altă parte decît în faţă, la avangardă, <întoarse> spre duşmani. Cuvîntul de trecere[25] era purtat de jur împrejur de un trîmbiţaş călare care, făcînd înconjurul taberei, în sunetul trîmbiţei, îl împărtăşeşte fără deosebire oricui vrea să iasă sau să intre în tabără şi nici nu se folosesc de cuvîntul de trecere pentru altceva, fiind îngăduit fiecăruia şi ziua şi noaptea să alerge slobod prin toată armata. Cînd vine timpul să se rînduiască în formaţie de luptă ei nu sînt chemaţi prin

---

[17] *Raitri* (trupe de cavalerie).
[18] *Et due paternali... al'arcione del cavallo.*
[19] Ca vasal al acestuia după actul din 20 mai 1595.
[20] *Cavalli.* Urmează îndată cei 5 000 de secui rînduiţi în avangarda de sub comanda lui Mihai. Sigismund le făgăduise restituirea vechilor lor privilegii.
[21] Ştefan Răzvan, după înlăturarea lui Aron în aprilie 1595.
[22] *Nella battaglia* (termen militar desemnînd corpul central).
[23] Sigismund. Ordinea aceasta a trupelor e destul de sugestivă.
[24] *Padiglioni* (corturi mai somptuoase pentru comandanţi).
[25] *Il nome* (parola).

sunetul tobei sau al trîmbiţei, măcar că au mulţime de instrumente de acestea ca şi de giamparale, ci o fac îndată din imboldul lor, lucru ce merită să fie văzut <căci> nu se folosesc de tobă nici chiar pentru a suna deşteptarea. În acest cantonament domnul Silvio Piccolomini, escortat de mulţi nobili localnici, a fost primit într-o audienţă de principele Transilvaniei care i-a ieşit înainte pînă la intrarea cortului.

Aici s-a făcut popas trei zile pînă ce au prins ştiri — în parte de la iscoade, în parte de la unii prizonieri turci — despre mişcările duşmanului; <apoi> li s-au tăiat îndată capetele acelor turci şi înălţate pe suliţe, după obiceiul ungurilor, ele au fost duse prin toată tabăra ca şi cînd ar fi fost capete de trădători. Obicei puţin lăudabil printre soldaţi, a ucide cu sînge rece prizonierii. Sigismund Báthory, după cum s-a înţeles, era tăbărît în faţa Tîrgoviştei[26], oraş mare aşezat în cîmpie la ieşirea văii numite mai sus, pe unde se trece din Transilvania în Ţara Românească; valea coboară (?)[27] puţin cîte puţin şi se sfîrşeşte în cele din urmă în acea cîmpie. Principele Transilvaniei fiind hotărît să se apropie de duşman, în ziua următoare, la 15 octombrie, s-a coborît pe vale în această ordine; la avangardă mergea domnul Ţării Româneşti cu infanteria sa, înaintea transilvănenilor, urmat în locurile strîmte de călăreţii săi, iar cînd se lărgea valea pedestraşii, cu toate steagurile lor, mergeau pe flancurile cavaleriei, împărţiţi în două aripi şi avînd pe căpitanii lor în primele rînduri. Îndată după cavalerie veneau cele două stindarde generale, unul al Ţării Româneşti, la dreapta şi celălalt, al Transilvaniei, la stînga; urma apoi un şir de căpitani şi de alţi ofiţeri ai trupelor, şi aceştia aveau în spatele lor pe stegarii înarmaţi care purtau steagurile tuturor companiilor, urmaţi de trupele întregii cavalerii care mergeau foarte strîns şi într-o ordine şi o tăcere minunată. În flancul[28] tuturor acestor oameni din avangardă mergeau raiterii trei cîte trei, în două grupe, cu steagurile lor, înaintea cărora la începerea luptei se orînduiau apoi în două escadroane, puţin depărtate unul de celălalt, dar în acelaşi front, cu steagurile la mijloc. În aceeaşi ordine de bătaie şi de rînduire mergea şi domnul Moldovei, afară numai că infanteria sa avea la mijloc 35 de tunuri, dintre care trei erau pentru baterea zidurilor, iar restul erau mici tunuri de cîmp. Dar, cînd ajungeau în locuri largi, deschise, cavaleria sa venea pe stînga, mergînd deopotrivă cu infanteria în aceeaşi ordine de steaguri şi de căpetenii pe care am spus că o observau cei din Ţara Românească. La dreapta numitei cavalerii erau în două trupe egale, cei „o sută de ostaşi italieni“ trimişi de serenisimul // p. 82

---

[26] *Allogiato a Targovist.* (Dar din cursul povestirii se vede că abia după două zile se apropie de Tîrgovişte. Trebuie înţeles că firul succesiunii se întrerupe de mai multe ori şi că diferite momente se întrepătrund. Astfel după descrierea taberei de la Tîrgovişte se mai descrie coborîrea din Transilvania în Ţara Românească).

[27] *Scemando.*

[28] *A canto.*

<duce> de Toscana, dintre care una, înarmată cu platoşe, cu spade şi cu pistoale era alăturată marelui escadron al cavaleriei comandat de domnul Silvio Piccolomini; şi cealaltă la dreapta acesteia, înarmată cu spade şi cu archebuze, era comandată de căpitanul imperial Cinuzzi. La ariergardă venea serenisimul principe al Transilvaniei cu forţele principale ale armatei, flancate din orice parte de infanteria sa, înaintea căreia mergeau căpitanii şi steagurile lor. Înaintea cavaleriei sale care mergea la mijloc erau purtate trei stindarde generale: unul al împăratului, la dreapta, altul al Transilvaniei la mijloc, al treilea al Moldovei şi Ţării Româneşti, alăturate. După aceste stindarde era Bocskay[29], „locotenent" al armatei[30] şi unchiul principelui Transilvaniei, însoţit de căpitani şi de alţi ofiţeri ai trupei, urmat de toate steagurile companiei care mergeau înaintea trupei, de călăreţi. După un interval oarecare, venea o altă trupă de cavalerie, în mijlocul a 2 000 de trabanţi; aceasta era comandată de serenisimul principe al Transilvaniei, orînduită cu steaguri şi căpitani ca cele distribuite <cum s-a spus> mai sus; şi alături de aceasta veneau saşii, conduşi de judele regal al Sibiului. Se înainta în ordinea aceasta, cu carele cu bagaj, mergînd fiecare alături de trupa sa, în tăcere şi într-o ordine admirabilă, fără sunet de trîmbiţă sau de tobă, astfel încît nici nu părea că este o armată în marş, totuşi ieşeau mulţi cercetaşi în recunoaştere alergînd[31] înainte sau pe flancuri pentru a descoperi ambuscadele sau cursele duşmanilor. Şi după ce au umblat două leghe, care fac 25 de mile italiene[32], au ajuns într-o cîmpie mare udată de un rîu; unde şi-au aşezat tabăra în aceeaşi ordine şi în acelaşi fel. După ce abia îşi aşezaseră tabăra, întreaga armată a alergat la arme, căci, întorcîndu-se la tabără mulţi din ai noştri, au trecut mai departe şi s-a crezut şi născut teama să nu fie duşmani turci. Şi totuşi alarma a fost dată fără sunete de trîmbiţă sau bătaie de tobă. Dimineaţa următoare, cu un ceas înainte de ziuă, întreaga armată s-a pus în mişcare în aceeaşi ordine, şi mergînd astfel şi munţii făcîndu-se tot mai scunzi, încetul cu încetul a ajuns în mijlocul unei cîmpii întinse <unde era> începutul Ţării Româneşti. Aici s-a făcut popas vreme de un ceas şi în acest timp au fost trimişi 100 de călăreţi în recunoaştere, cari înaintînd pe o distanţă de trei mile, au raportat la întoarcere că turcul îşi ridicase tabăra de la Tîrgovişte, deoarece văzuseră tabăra sa plină de focuri *„et di carne"* (?)[33] şi de vite moarte. Dar au spus că Tîrgoviştea avînd două biserici întărite cu

---

[29] *Buccicai.* Era împreună cu cancelarul Josica inspiratorul politicii lui Sigismund.

[30] Adică al doilea comandant al întregii oşti, îndată după principe şi putîndu-l suplini în această calitate la nevoie.

[31] *Uscivano molti scorridori innanzi o da fianchi...*

[32] *Mile italiene* = măsură de lungime care avea, 1,460 km la Roma, Genova şi în Sicilia, 1,785 km în Lombardia, 1,855 km la Neapole şi 2,466 km în Piemont.

[33] *Pieni di fuochi et di carne;* vezi mai jos: *pieni di quantità Grande di bestie morte et vive et di fuochi.*

două turnuri şi alte case <întărite> era puternic apărată de turci, care i-au şi salutat pe ai noştri cu multe lovituri de tun. S-au minunat toţi ai noştri de plecarea turcului, care, avînd o poziţie aşa de favorabilă cu Tîrgoviştea în flanc, la dreapta, şi o pădure mare la stînga, iar în faţă o cîmpie atît de prielnică, putea cu siguranţă, fiind ajutat de atîtea înlesniri de poziţie, sau să-i nimicească pe ai noştri care nu puteau să iasă într-o ordine potrivită din strîmtoarea văii la lărgimea cîmpiei, sau să le închidă trecerea, ţinîndu-i închişi în acea vale cu speranţa sigură că în puţine zile vor fi pierit toţi de lipsă, căci aşteptînd ei proviziile şi muniţiile care trebuiau să vină din urmă, din Transilvania, era cu neputinţă să treacă cu caii încărcaţi şi încă mai puţin cu carele peste acei munţi atît de aspri şi de nelocuit atunci din cauza noroiului excesiv.

Veseli totuşi de un succes atît de mare, s-a hotărît, ţinîndu-se sfat călare, să se aşeze tabăra în faţa Tîrgoviştei. Şi fiind rînduită armata în cîmpie, ca pentru luptă, spre a se feri de cursele acelui bătrîn şiret Sinan, mergînd astfel încet, încet în ordinea obişnuită, au început să pătrundă în tabăra turcului, plină de o mare mulţime de vite, moarte şi vii, şi de focuri[34]; şi în timp ce treceau ai noştri printre <toate> acestea, artileria din Tîrgovişte trăgea necontenit asupra lor. Şi s-a cunoscut după drum că tabăra turcească era cam de cinci mile italiene lungime şi trei lăţime. Astfel, la apusul soarelui, ieşind armata noastră din cvartirul duşman, şi-a aşezat tabăra de-a lungul rîului[35] care trece sub Tîrgovişte. Aici, artileria noastră, în care se afla serenisimul principe al Transilvaniei, a rămas în faţă, în flancul Tîrgoviştei, şi centrul armatei şi avangarda, avînd acel rîu din spate, a mers în sus, desfăşurîndu-se cu faţa întoarsă spre cîmpie, pe unde se cunoştea că trecuse armata duşmanului. Artileria a fost aliniată înaintea tuturor, întorcîndu-şi gura către duşman şi cantonamentul s-a făcut fără vreo ordine, din cauza nopţii, dar mai degrabă din cauza // aşezării nepotrivite şi deschisă din toate părţile şi puţin sigură pentru tăbărîrea armatei. Şi abia s-a descălecat, că s-a şi dat alarma, căci mulţi turci ieşiţi din tabără se înapoiau, socotind să-i găsească pe ai lor unde îi lăsaseră şi astfel, pe neaşteptate, au rămas prizonierii gărzilor care patrulau necontenit pentru siguranţa <soldaţilor> noştri. Aceştia nu au răspuns altceva decît că se duseseră să-şi caute de ale gurii şi că se înapoiaseră aici fiind siguri că-i regăsesc pe ai lor, deoarece Sinan afirmase că voia să aştepte aici armata noastră, rămînînd <pe loc> zece zile în şir. La cei mai mulţi din aceştia li s-a şi tăiat capul de îndată, după obiceiul ungurilor. Acest incident a ţinut toată noapeta, de aceea toţi ai noştri stăteau călare salutaţi neîncetat de artileria din Tîrgovişte; în timp ce se du- p. 83

[34] Vezi nota precedentă.
[35] Ialomiţa.

ceau să jefuiască fără teamă[36] pe sub cetate pentru a-şi face rost de fîn şi alte prozivii, de aceea toată noaptea nu se auzea altceva decît că se dădea alarma şi că se aduceau turci prizonieri. O singură dată s-a dat alarma din cauza unor ţărani, care voind să se înapoieze la casele lor, la o depărtare de opt mile de tabăra noastră, şi aflînd că turcii îşi aşezaseră aici tabăra s-au întors la noi. De aceea ai noştri, după obiceiul armatelor, văzînd că vin oameni din afară, au strigat la arme. Astfel s-a scurs noaptea aceea fără pic de tihnă.

Dimineaţa următoare a dezvăluit greşelile nopţii trecute; de aceea cunoscîndu-se că toţi sînt cantonaţi cu prea puţină siguranţă, s-a ţinut sfat asupra celor ce trebuiau hotărîte. Principele Transilvaniei, tînăr însetat de glorie, voia să urmărească pe Sinan paşa care, şi după presupunerile <făcute> şi după spusele acelor ţărani, fugea speriat dinaintea ostaşilor noştri; de aceea trăgea concluzia, cu o bună argumentare militară, că sau toată armata sa s-ar risipi sau cel puţin s-ar împrăştia ariergarda. Domnul Silvio Piccolomini s-a alăturat la această părere împreună cu alţi cîţiva; cu toate acestea s-a urmat sfatul celorlalţi domni[37] care i-au convins să cucerească Tîrgoviştea pentru ca să nu se lase în urmă o cetate atît de puternică în mîinile duşmanului, care apoi fără îndoială n-ar fi lăsat ca armata noastră să primească din Transilvania provizii şi muniţii. Şi în acel interval s-ar fi avut ştiri sigure despre mişcările lui Sinan, care, avînd o armată atît de numeroasă, erau motive de a se teme că el, căpitan prevăzător şi îmbătrînit <în lupte>, s-ar fi retras mai degrabă pentru a întinde o cursă, decît ca să fugă atît de ruşinos. Luînd această hotărîre, comandantul taberei şi împreună cu el căpitanul imperial Cinuzzi trimis acolo de domnul Silvio, s-au pornit cu 300 de călăreţi în recunoaştere pentru a găsi poziţii prielnice aşezării armatei care urma să cucerească Tîrgoviştea. Principele Transilvaniei i-a spus acelui Cinuzzi în limba italiană să vorbească latineşte cu comandantul taberei pentru că ar înţelege foarte bine. Coborînd astfel de-a lungul rîului, au trecut în dreapta şi au descoperit dincolo de rîu o cîmpie care se întindea de la ieşirea văii pînă la Tîrgovişte, pe o porţiune de opt sau zece mile în lungime, avînd o lărgime de trei mile. Astfel, întorcîndu-şi faţa spre cetate, aveau la stînga rîul cu un zăgaz foarte mare, întărit cu trunchiuri foarte dese şi la dreapta munţii despre care am vorbit; de aceea, văzînd că poziţia este favorabilă mulţumită apelor şi a lemnelor <amintite> şi cunoscînd că este tare, pentru că nu putea fi atacată decît numai din faţă, şi pe deasupra <că era> şi foarte potrivită pentru a da asaltul asupra Tîrgoviştei, a

---

[36] *A certe.*

[37] *Signori* = nobilii unguri. Totuşi din spusele lui Piccolomini (vezi relaţia sa) rezultă că el a fost de părere să nu se înainteze în urmărirea lui Sinan, ci să se ocupe Tîrgoviştea.

şi dus armata acolo, pornind în ordinea obişnuită aşa cum s-a spus mai sus. Şi deoarece conducînd-o acolo, la stînga era cetatea duşmană şi la dreapta era acea cîmpie unde îşi aşezase tabăra Sinan împreună cu ai săi, pentru <mai multă> siguranţă s-a aşezat tot bagajul între armata noastră şi Tîrgovişte la stînga, ca un bastion mobil, iar în spre cîmpie la dreapta, mergea artileria, putînd uşor fi îndreptată împotriva duşmanului dacă ar fi venit să atace pe ai noştri. Turcii din Tîrgovişte, văzînd că se întoarce armata, credeau că acela era Sinan care venise pentru a-i prinde pe ai noştri la mijloc între el şi cetate; de aceea s-au înarmat 5 000[38] din ei pentru a face o ieşire <în clipa> cînd ar fi să iasă <din cetate> pentru a-i ajuta pe ai lor. Dar cînd au văzut că armata înainta tacticos, întorcînd un flanc către cetate şi celălalt spre partea din care se bănuia că ar putea veni Sinan, şi-au dat seama curînd că fuseseră înşelaţi de Sinan. Şi astfel au socotit că acea mişcare era pentru schimbarea poziţiei şi pentru aşezarea taberei în scopul de a veni să cucerească cetatea. Atît de tîrziu au aflat ei că Sinan le dăduse <doar> speranţa de a se înapoia, pentru ca, în timp ce ei apărau oraşul // şi ţineau pe p. 84
creştini în loc, el să poată cu armata sa, înaintînd pe drum, să scape de urmărirea <armatelor> noastre. Speriaţi din cauza aceasta, mai trăgeau doar cîteva lovituri de tun la trecerea creştinilor. Armata noastră şi-a aşezat tabăra ca de obicei: la avangardă, către Tîrgovişte şi munţi era domnul Ţării Româneşti; la centru domnul Moldovei şi la ariergardă serenisimul principe al Transilvaniei; şi fiecare trupă de cavalerie cantonase pe lîngă sine trupe de infanterie. Deodată, fără a face alte pregătiri de atac, infanteria domnului Ţării Româneşti a înaintat sub cetate, făcînd ici şi colo cîteva porţiuni de şanţ, mai mult pentru oarecare acoperire decît pentru a se asigura în vederea atacării cetăţii. Domnul Silvio, trimis de principele Transilvaniei împreună cu mulţi dintre ai săi pentru a recunoaşte locul, a raportat că oraşul este întărit cu o palisadă de lemne în picioare acoperite pe dinafară cu pămînt şi a atras atenţia că se observă puţină ordine din partea noastră, căci sub cetate se afla puţină infanterie aşezată de ai noştri, şi aceea într-o ordine proastă, răspîndită ici şi colo, iar artileria <era> puţin apărată sau chiar de loc, de aceea era primejdie că, fiind în oraş 4 000 sau 5 000 de turci, să nu iasă afară tăind în bucăţi pe ai noştri care erau în dezordine ici şi colo, capturînd astfel sau cel puţin ţintuind artileria. Pentru aceasta, principele Transilvaniei s-a îndreptat în grabă într-acolo, însoţit de multă lume şi a pus totul în ordine.

Noaptea a fost folosită de ai noştri la facerea cîtorva părţi de şanţ împotriva cărora turcii din oraş trăgeau multe lovituri de tun şi mare mulţime de focuri de archebuze. În ziua următoare <ai noştri> au deschis focul dar cu puţin folos pentru că urmăreau mai mult să strice zidurile decît să do-

[38] Cifră nereală (vezi relaţia lui Pigafetta).

boare curtinele[39] de zid pentru a face o spărtură, loviturile au fost rare şi nu prea puternice şi tindeau în special să dărîme un turn şi alte asemenea lucrări de apărare. Urmîndu-se astfel cu puţină speranţă către seară, un ofiţer de infanterie, soldat bătrîn, obţinînd în acest scop voia principelui Transilvaniei, a fugit cu o torţă aprinsă spre zidul <de apărare>, căruia i-a dat foc pentru că era de lemne împletite mai aţîţînd <focul> şi cu o legătură de nuiele pe care o ducea cu el. După pilda acestuia, căruia principele Transilvaniei îi promisese 1 000 de taleri pe an ca soldă, dacă ar săvîrşi o atare faptă, s-au pus în mişcare mulţi cu legături de nuiele ducîndu-le către acele palisade. De aceea foarte curînd s-a încins un foc care făcînd să cadă multă lemnărie[40] de pe care prăvălindu-se pămîntul ce fusese pus de curînd pentru întărire s-a făcut o spărtură destul de bună. Această întîmplare a deznădăjduit pe turci, gata îngroziţi de fuga lui Sinan; deci folosindu-se de înlesnirea prilejuită de fum şi de ceaţa care se lăsa o dată cu venirea nopţii, au început să fugă în mare număr prin poarta care dădea spre rîu; acolo unde ai noştri, împotriva regulilor războiului nu cantonaseră soldaţi. Ei erau cu totul 1 000 de oameni dintre care 100 erau ieniceri; dar toţi întîlnind cavaleria armatei noastre, care se dusese să inspecteze pe duşman, au fost tăiaţi în bucăţi, astfel că unul singur (mare minune) a ajuns ca să raporteze faptul lui Sinan la Bucureşti. Aflînd de prilejul <ivit> românii şi ungurii, intraţi în oraş în mai multe cete şi dînd peste puţină rezistenţă sau nedînd peste nici o rezistenţă, au ocupat oraşul şi făcînd puţini prizonieri, au tăiat cu săbiile pe toţi turcii, afară de două paşale, dintre care unul era rănit. S-a socotit că numărul morţilor, toţi oameni chipeşi, s-ar ridica la 5 000. Au fost capturate 30 de tunuri, nici mari nici mici, şi o mare mulţime de muniţii şi de provizii şi multe steaguri; şi peste toate acestea multe bogăţii însemnînd o reîmprospătare binevenită pentru ai noştri care şi începuseră să sufere din pricina lipsei multor lucruri. Principele Transilvaniei, vesel de o victorie atît de neaşteptată şi de nesperată, s-a înapoiat în cort cu cele două paşale prizoniere, şi toată noaptea aceea a fost folosită la ridicarea prăzii şi ducerea ei din oraş în tabără, ajutînd fiecare pentru a se bucura de pradă şi de victorie. În toate aceste progrese, răbdarea şi statornicia celor „o sută de italieni" a fost un lucru de admirat, căci consumîndu-se după cinci sau şase zile acele prime provizii pe care le aduseseră cu ei după sfatul lui Genga, au trăit timp de 21 de zile în şir într-o lipsă cumplită de orice hrană atît pentru ei cît şi pentru caii lor, avînd o soartă bună atunci cînd puteau să aibă carne de vacă sau de bou cu puţină pîine şi cel mult biscuiţi copţi pe jar şi bînd din mlaştini

---

[39] Curtina este partea unei fortificaţii între două bastioane.

[40] *Tela* desemnează aici împletitura de pari şi de nuiele. Pentru o descriere a fortificaţiei făcute de Sinan şi amintită şi de cronicarul turc Mustafa Naima Tarih, vezi relaţia lui Sinan în volumul de faţă.

apă tulbure şi amestecată <cu noroi>. Hrana cailor era din iarbă bine călcată în picioare şi din trestie, care fiind dispreţuită de pămînteni, se găsea în suficientă măsură în acele cîmpii. Noaptea dormeau în băltoace fără a avea sub ei nici măcar lemne, de aceea se sculau înţepeniţi şi cu dureri în tot trupul[41].

De pe cai nu scoteau şaua decît rar sau de loc, şi // cele mai adeseori p. 85
le mai lăsau şi căpăstrul fiind astfel siliţi să-i ţină cu mîna pe de o parte pentru că nu aveau de ce să-i lege, iar pe de alta pentru a se asigura împotriva hoţilor, care totuşi mai furaseră dintre ei în mai multe rînduri.

Furaj au avut numai de trei sau patru ori şi aceasta din ordinul principelui Transilvaniei, după multa lor[42] stăruinţă şi l-au plătit cu un preţ nespus de ridicat. Rîndaşii de la cai şi de la bagaje nu puteau să se ducă să strîngă furaj cu japca[43] pentru că nu erau deprinşi cu ţara şi pentru că, dacă totuşi, mergînd, se pricopseau cu cîte ceva, de cum erau cunoscuţi după haine, li se lua îndată totul şi adesea şi caii şi viaţa, astfel că preferau să înfigă cîte un par puternic de care legau caii şi păzindu-i acolo îi lăsau să pască puţină iarbă şi pămînt, mîncîndu-l de foame şi pe acela.

La tabără cînd ajungeau, nu mai rămînea nimic pentru ei, căci le luaseră înainte avangarda şi alţii care fuseseră înaintea lor; în sfîrşit, neputînd răbda de foame, se duceau în faţa celor care mîncau şi le făceau semne, obţinînd uneori de la ei, după ce se ţineau mult de capul lor, puţină hrană pe mulţi bani. Şi fără nici o îndoială nici o suferinţă n-a fost mai mare <ca a toscanilor> decît <poate> aceea a soldaţilor lui Caesar cînd, <luptînd> împotriva lui Pompei sub Duranzo (sic), au fost siliţi să se hrănească cu rădăcini de ierburi; dar aceasta li se întîmpla într-o ţară duşmană iar italienii au îndurat o lipsă atît de cumplită printre prieteni, care erau sgîrciţi[44] pînă şi la iarbă, la apă şi la paie. Din aceste lipsuri s-a întîmplat că ungurii, îmbolnăvindu-se, au murit aproape toţi în cîteva zile şi bolile întizîndu-se mai departe şi printre italieni fără a se găsi vreun leac împotriva acestor nenorociri, domnul Silvio le-a dat speranţa sigură că dacă Sinan continuă să se retragă, li s-ar da drumul pentru a se înapoia în Italia, aşa precum a şi făcut cu înţeleaptă hotărîre, deoarece vedea că acela nu era un război pentru nişte soldaţi străini, mai ales puţini la număr, pentru că nu puteau săvîrşi fapte măreţe şi nici să se facă respectaţi, iar pentru acele isprăvi pe care le-ar face (căci într-adevăr aceşti puţini italieni au săvîrşit lucruri însemnate) numele şi gloria lor ar fi dobîndite de alţii. Se adaugă că acei

[41] *Indolti* (vezi relaţia lui Pigafetta).
[42] a Toscanilor.
[43] *Andare a saccomano.*
[44] Afirmaţie neserioasă.

oameni[45] urăsc pe străini şi neavînd o pregătire[46] militară, ei ca trufaşii dispreţuiesc s-o înveţe de la alţii, punînd disciplina lor mai presus de aceea a multora; astfel nişte soldaţi vrednici de cinste neputînd dobîndi aici nici <noi> cunoştinţe militare, nici glorie, ei nu au un cîştig nici pentru ei înşişi, nici nu li se ţine seama că ar fi de ajutor acelora. Şi să nu se minuneze acel ce citeşte despre suferinţele povestite, căci fiecare se duce la război pe <cheltuiala> sa; aşadar dacă nobilii sînt întreţinuţi de vasalii şi de şerbii[47] lor pe <tot> acel timp pe care trebuie să-l slujească, ceilalţi rămîn în lipsă de cele trebuincioase, neluîndu-se măsuri de aprovizionare prin cantine publice sau prin pieţe publice; şi dacă totuşi vreun localnic duce ceva la tabără, nu mai ajunge însă să-şi cumpere ceva acela care, deosebit de ei prin haine, prin limbă şi prin obiceiuri şi cu bani ce sînt necunoscuţi aici, nu poate face altceva decît să-şi arate ca o maimuţă, prin semne, marea sa ananghie.

Acum întorcîndu-ne la subiectul nostru, cucerirea Tîrgoviştei a fost un lucru minunat să te gîndeşti că turcii numai în zece zile au întărit o cetate atît de mare, înconjurînd-o cu întărituri permanente. De la prizonierii acestora, şi anume de la cele două paşale, s-a înţeles pe deplin că Sinan (de care se plîngeau amarnic) le făgăduise să aştepte aici pe principele Transilvaniei pentru a-l prinde la mijloc între oraş şi armata sa şi că îi hrănise cu aceste speranţe, pentru ca, apărîndu-se ei împotriva creştinilor, să-i dea lui mai mult timp pentru ca să le scape din mînă. Ei socoteau că el este cu siguranţă la Bucureşti. Au adăugat că Sinan ştia foarte bine despre raiterii veniţi în ajutor din partea împăratului şi de cei „o sută de toscani", soldaţi aleşi, trimişi principelui Transilvaniei de serenisimul duce de Toscana şi că, speriat şi zguduit încă şi mai mult de aceste veşti, hotărîse să nu mai aştepte.

În ziua următoare, armata nu s-a mişcat pentru că aştepta 10 000 de infanterişti care rămăseseră puţin mai departe să păzească anumite trecători din <spre> Moldova; aceştia, din cauza ştirilor primite de ei că tătarii se duceau să prade acea provincie, în loc de a se îndrepta spre tabără, s-au dus mai departe să păzească alte trecători ale acelei ţări. S-a chibzuit, în ziua următoare, să fie dusă armata la Bucureşti, capitala acelei ţări, oraş mare şi însemnat, unde se credea cu siguranţă că Sinan s-ar opri ca să-l
p. 86 apere // punîndu-şi aici toată silinţa. S-a înaintat la stînga, lăsînd Bucureştii la dreapta pentru a ocoli bariera făcută de duşmanul Sinan[48] şi totodată cursele lui şi pentru a se putea îndestula mai sigur cu hrană; şi şi-a aşezat tabăra între nişte mlaştini, poziţie foarte tare şi sigură. În ziua următoare, în drum, s-a ştiut de la călăreţii noştri care se duseseră în noaptea dinainte să afle despre mişcările lui Sinan, că acesta părăsise Bucureştii şi arsese o

[45] E vorba de trupele lui Sigismund Báthory.
[46] *Politia* (organizare).
[47] *Servi.*
[48] *Per ischifar la serada fatta dall'inimico Sinan.*

bună parte din oraş, că rupsese toate podurile şi că în grabă părăsise o mare cantitate de provizii şi de muniţii şi că un tun foarte mare de cetate rămăsese prăvălit[49] la pămînt, că rămăseseră acolo multe maşini de război, pe care în grabă nu le putuse arde sau îngropa şi că pe drumul pe care se ştie că merge armata turcească, zăceau părăsite peste tot locul un mare număr de lucruri, de care, de cai şi de cămile împotmolite în noroi.

În ziua următoare, spre seară, s-a aşezat tabăra într-o vale mare şi cuprinzătoare, înconjurată de mlaştini, la o depărtare de Bucureşti de una pînă la patru mile de ale noastre. Aici s-a aşteptat să se înviorеze oamenii şi caii obosiţi de mersul neîncetat din cele două zile precedente şi suferind de lipsurile răbdate; căci în toate acele două zile se pătimise crunt din lipsa de hrană pentru oameni şi pentru animale. În acest popas ai noştri, trimişi noaptea în <recunoaştere>, au afirmat din nou fuga lui Sinan de la Bucureşti, care fără nici o îndoială alerga cu mare grabă spre Giurgiu, unde avea podul peste Dunăre. Din această cauză în ziua de 23 a aceleiaşi luni ne-am grăbit spre Dunăre <făcînd> pînă la zece mile de ale noastre. Drumul a fost mereu printre păduri şi dealuri şi locuri strîmte şi seara tîrziu s-a aşezat tabăra într-o vale sprijinită din toate părţile de munţi şi s-a făcut aceasta în mare dezordine, cum se întîmplă adeseori în asemenea împrejurări, căci mulţi rămaşi în urmă abia tîrziu şi căutînd cu greutate carele cu bagaje şi-au regăsit cvartirele lor.

Noi am stat aici, ne-am pus iar în ordine şi în ziua următoare, cîţiva pămînteni, care scăpaseră din mîinile turcilor, au afirmat că Sinan ajunsese la Dunăre unde podul era întreg, împotriva celor ce se auziseră. La 25 a înaintat întreaga armată care s-a aşezat într-un loc întărit, asemănător celui arătat mai sus. În acest cantonament s-a aflat de la doi români fugiţi, care fuseseră de copii robi ai turcilor, că Sinan trecuse Dunărea cu avangarda sa şi că erau două zile de cînd armata trecea neîncetat cu toată furia şi cu spaimă şi că era mare învălmăşeală la intrarea podului[50], dar că mai era acolo cea mai mare parte din ariergardă cu toată prada făcută în Ţara Românească, <anume> cu lucruri, vite şi oameni. Şi, deoarece nu se acorda prea mare încredere acestor fugari, au fost trimişi unii dintre ai noştri, parte pentru ca să facă o recunoaştere a locurilor de-a lungul drumului de două leghe care rămînea de făcut pentru a se ajunge la Dunăre, şi parte pentru a se asigura faţă de mişcările lui Sinan. Înapoindu-se ai noştri, au raportat că tot ceea ce afirmaseră cei doi români fugiţi era foarte adevărat, după cum au aflat de la turcii făcuţi prizonieri lîngă Giurgiu, la patru mile ale noastre; au mai adăugat că locurile de pe drumul <nostru> au o poziţie foarte

---

[49] *In terra era rimasto scavalchato*. (Adică răsturnat de pe afet).

[50] Naima (*Tarih*, I, p. 135) arăta că învălmăşeala a fost provocată de încasarea, la capătul podului, a dării de 5% ce se lua pentru prinşii de război, sub numele de *„pengik"*. La apropierea oştii lui Mihai Viteazul s-a renunţat la încasarea ei.

tare pentru că pînă la cinci mile (de ale noastre) de Giurgiu se trece mereu prin păduri, ieşind apoi, după coborîrea unei înălţimi, într-o cîmpie largă.

De aceea la 27, cu mare veselie pricinuită de speranţa victoriei şi a prăzilor şi, mult mai mult, de aceea de a pune capăt lipsurilor — care aproape că nu se pot număra — îndurate în toată această expediţie, am înaintat în chipul obişnuit spre Dunăre; şi s-au dovedit şi locul şi drumul întocmai aşa de sălbatice, după cum raportaseră ai noştri în ajun. Ajungînd avangarda la acea înălţime mai înainte ca să se fi început coborîrea în cîmpie care se întindea la patru mile de ale noastre de Giurgiu, s-a făcut un popas şi s-au trimis cercetaşi să culeagă ştiri; aceştia ne-au zorit să înaintăm cu toată armata cît de iute, căci mai rămăseseră să treacă podul numai prada şi robii români însoţiţi de 2 000 de călăreţi.

Deci, principele Transilvaniei, atras de un prilej atît de măreţ a pus îndată armata în ordine de bătaie; românii mergeau la avangardă, făcînd un escadron din toată cavaleria care era ţinută la mijloc de două corpuri de pedestraşi de-ai lor[51] şi toţi mergeau în front pe aceeaşi linie unul de altul şi cu o mare distanţă între ei pe flanc. După <aceea> venea domnul Moldovei care conducea armata, păzită la dreapta de infanterie <împărţită>
p. 87 în două corpuri şi la stînga de marele escadron de cavalerie, încadrată de cele două escadroane <*squadre*> de italieni care veneau cu el în aceeaşi linie pe front şi pe flancuri. La ariergardă înainta în ordine principele Transilvaniei şi cu mai mare mulţime de oameni fiind încadrată la mijloc cavaleria, condusă de Bocskay, de către două corpuri de infanterie; toţi veneau pe aceeaşi linie din front dar cu distanţă pe flanc. După aceştia, după un mare interval, venea formaţia de cavalerie a principelui Transilvaniei însoţită de saşi, aflaţi la mijloc, păziţi de două mici corpuri de trabanţi care fac parte din garda personală a principelui Transilvaniei. După toată armata urmau bagajele, carele şi oamenii fără vreun rost ostăşesc[52]. Ajungînd avangarda în cîmpie la o milă de acolo, s-a făcut alegerea cailor şi pedestraşilor din fiecare ceată şi au fost trimişi <oprindu-se pe loc întreaga armată> să hărţuiască pe duşman care era pe cale să termine trecerea podului. Şi a fost greu să-i ţină pe ceilalţi în formaţie, căci mulţi, deşi nu li se dăduse comanda, ieşeau să hărţuiască <pe duşmani>, căci autoritatea ofiţerilor nu era îndestulătoare pentru a-i opri deşi aceştia au bătut şi au ucis mulţi cu buzduganele. Acolo a fost jalnică priveliştea pe care au oferit-o turcii, căci apărîndu-se puţin în acele hărţuieli mari, aşteptau să fugă spre pod <iar> acesta neputîndu-i primi pe toţi, o mare mulţime <din ei> a căzut şi s-a înecat în rîu. Ai noştri, care pătrunseseră printre marele număr de care şi bagaje, ce

---

[51] *Due squadroni de'suoi fanti* (literal: *două escadroane* (!) din pedestraşii săi. Dar ascadronul este o formaţie de cavalerie).

[52] *Disutili.*

erau răspîndite în jurul Giurgiului şi de-a lungul Dunării, îi aşteptau ca să taie în bucăţi pe cîţi treceau prin faţa lor; principele cu domnul Silvio au adus patru tunuri la malul Dunării, şi trăgînd cu ele, au înspăimîntat pe duşmani. Au fost tăiaţi în bucăţi cam 1 500 de soldaţi turci care se apărau în jurul bagajelor şi cam 2 000 din alţi <oameni de> ai lor, dar oameni de jos; printre aceştia au fost ucişi <şi> dintre creştinii români luaţi ca robi, dar din greşeală, căci fiind cu capul ras după portul turcesc, nu au fost recunoscuţi. Au fost eliberate cam 8 000 de suflete, atît femei cît şi bărbaţi, care, deşi raşi în cap după portul turcesc dar adunîndu-se împreună şi făcînd semne au ajuns să fie recunoscuţi de ai noştri şi în parte, şi după veşmintele lor. Rămăşiţa bagajelor şi carelor pe care le prădaseră turcii în Ţara Românească şi care ocupa o întindere de o milă în jurul Giurgiului a fost într-o clipă jefuită şi furată de ai nostri[53], cum nu se poate mai rău. Armata noastră a stat toată noaptea în ordine de bătaie, fără să se mişte de fel din locul unde ziua, la venire, se făcuse popas şi nici nu au putut fi opriţi cei aplecaţi mai mult spre jaf decît spre bătălie, căci, în ciuda căpitanilor lor, şi-au petrecut toată noaptea făcînd prizonieri şi capturînd cai şi lucruri, de care era o mulţime ce nici nu poate fi socotită.

După hărţuială, principele Transilvaniei a trimis 4 000 de pedestraşi sub cetate, care, după obiceiul lor, au folosit noaptea ca să facă ici şi colo cîteva porţiuni de şanţ şi au aşezat opt tunuri dar fără platforme dedesubt şi fără a face gabioane sau alte lucrări de pregătire a atacului, împotriva cetăţii[54]. În ziua următoare, ridicîndu-se ceaţa, toată armata s-a apropiat de Giurgiu, învăluindu-l de jur împrejur, dar fără să ţină de ajuns seama de <împărţirea> pe sectoare[55] şi fără să observe bine poziţiile sau dacă au inamicul în faţa lor. Principele Transilvaniei, însoţit de mulţi nobili, s-a dus îndată să recunoască cetatea, dar pe jos, pentru că nu se putea apropia călare din cauza numărului nesfîrşit de cadavre de animale şi de oameni şi de bagaje care ocupau locul de jur împrejur, pînă la o milă. Nemainădăjduind să o poată cuceri prin surprindere, cum se obişnuieşte în acea ţară, atacînd descoperiţi zidurile şi escaladîndu-le brutal, sau dîndu-le foc, pentru că au descoperit că toată cetatea era din piatră tare; de aceea s-a socotit mai nimerit de a bombarda metodic — după obiceiul cel bun folosit de armata noastră şi de a folosi sau sape, sau lopeţi, sau mine, sau atacuri potrivite. Pentru aceasta a trimis îndată pe monseniorul nunţiu al sanctităţii sale la domnul Silvio pentru ca să-l roage să-şi ia însărcinarea de a cuceri această cetate. Domnul Silvio a primit pe loc această cinste şi a însărcinat îndată pe căpitanul imperial Cinuzzi şi împreună cu el, pe stegarul Giovanni Andrea, pe stegarul Megliorato,

---

[53] *Da nostri* (adică cei din oastea creştină).
[54] *Senza letto sotto et senza gabionato o altro approccio, rincontro Alla fortezza.*
[55] *Poca distintione di quartieri.*

pe Bernabo Cretesi şi pe adjutant (?)[56] ca să se ducă, înarmaţi, împreună cu el să facă o recunoaştere a cetăţii <Giurgiu>. Au găsit că fusese un oraş[57] mare şi frumos, aşa cum dovedeau numeroasele ruine rămase. Cum acest <oraş> fusese cucerit de turci şi dărîmat acum optzeci de ani, a rămas acolo această cetate care a slujit apoi drept palat. Se află pe malul Dunării şi este clădită cu cinci turnuleţe, cu flancuri şi ferăstrui de apărare[58]. Cetatea a rămas în-
p. 88 treagă // şi turnurile sînt masive. Zidul care leagă aceste turnuri între ele formează o curtină deopotrivă de înaltă ca turnurile. Pentru a da cetăţii o mai mare „piaţă de arme"[59], sultanul i-a adăugat[60] două curţi de apărare una spre Dunăre, iar cealaltă în partea opusă ei unde se află <şi> poarta mare a cetăţii; zidul acestor curţi de apărare este scund şi întru cîtva întărit. Pe o latură a cetăţii abătuse cu măiestrie un braţ al Dunării, spre a-i forma şanţul de apărare şi a o face mai puternică. Deasupra acestuia, construise Sinan un pod pe cinci bărci de pe care te coborai sub cetate, unde se afla o gratie[61], prinsă de un colţ al acestei cetăţi şi se isprăvea la zece sau doisprezece paşi de <porţiunea de>pămînt care se afla între cetate şi micul braţ al Dunării ce trecea pe aici pe lîngă ea şi se vărsa în Dunăre; de aici începea podul de 200 şi mai bine de bărci pe care <tot> trecea încoace şi încolo armata turcească.

După ce a făcut o recunoaştere asupra locului, domnul Silvio a poruncit să fie atacată acea curtină care se afla între cele două turnuri neîntărite şi care înainta spre acel braţ de apă al podeţului; trecînd peste acesta a hotărît să meargă apoi în jos spre cetate şi spre baterie; şi, înapoindu-se împreună cu ceilalţi la tabără pentru a raporta principelui Transilvaniei planurile sale, a rămas căpitanul imperial, împreună cu adjutantul, să aşeze artileria. La amiazi, ajutat de soldaţii unguri care păzeau acolo şanţul, cu care s-a înţeles prin semne şi prin cuvinte latine pe care le-a întrebuinţat, a aşezat cu mare greutate artileria, cît a putut mai bine, căci cei din cetate, trăgînd pentru a împiedica instalarea artileriei pe poziţie, au ucis doi oameni cu focul archebuzelor şi au rănit pe mulţi cu săgeţi. Aşadar au înspăimîntat într-atît pe unguri, încît aceştia speriaţi de zgomotul archebuzelor — după obiceiul acestor neamuri — nu au mai voit să ajute mai departe şi căpitanul imperial a fost nevoit să îngroape cu mîna lui pe acei doi creştini, pentru ca să nu mai fie văzuţi şi să înfricoşeze pe alţii şi, astfel, după ce a chemat alţi soldaţi în cele din urmă şi-a dus lucrarea la capăt, aşa cum se cădea. Turcii au ieşit de două

---

56 *Et al'aitante.*
57 *Citta* (în sens de oraş întărit).
58 *Con cinque torricelle, fianchi et feriture.*
59 *Piazza.* Loc de adunare pentru apărătorii cetăţii.
60 *Fiancheggiata.*
61 *Cancello o rastello* — gratie cu ţepi care se cobora pentru a închide poarta unei fortificaţii. Corespunde la termenul militar francez de *„herse"*.

ori ca să-i hărţuiască pe ai noştri şi să-i împiedice să aşeze tunurile pe poziţie; ei erau despărţiţi de ai noştri de apa podeţului. La ultima hărţuială căpitanul imperial, însoţit de unguri, i-a urmărit pe cei[62] care trecuseră pe acest <podeţ> şi, prinzîndu-i la mijloc, i-a tăiat în bucăţi sau i-a luat prizonieri pe mulţi dintre ei. Spre seară, căpitanul imperial s-a întors la tabără şi a raportat despre tot ce s-a întîmplat. De aici a trebuit să se ducă noaptea cu 30 de italieni aleşi, ca să strice podul făcut din cele 200 de bărci, căci s-a spus că această ispravă plină de vitejie era hărăzită de principele Transilvaniei faimei italienilor, pentru ca, făcîndu-se în ziua următoare baterea <cetăţii>, să nu poată Sinan s-o împiedice sau să dea ajutor la ai săi care erau închişi în cetate. Dar în timp ce Cinuzzi se pregătea împreună cu cei 30 să îndeplinească o ispravă atît de măreaţă, Sinan i-a luat-o înainte şi a stricat podul, fie de teamă să nu treacă ai noştri pentru ca să-l atace sau, ceea ce este mai uşor de crezut, pentru că cei de la Giurgiu nemaisperînd să se poată salva, fugind la armată după ai săi, să se apere luptînd cu mai multă bărbăţie. În dimineaţa următoare, domnul Silvio împreună cu căpitanul imperial au condus pe aceşti italieni la tranşee[63]; aveau archebuze, şi anume din acelea lungi. Ei erau cam patruzeci: [urmează numele lor, printre aceştia şi un musiu Pietro francese. Mai sînt menţionaţi în afară de toscani şi alţi cîţiva, printre care şi veneţianul Turlone]. După ce au ajuns la cetate, căpitanul[64] s-a dus împreună cu aceşti oameni să stea într-o tranşee din apropiere dar făcîndu-se baterea cetăţii fără vreun rezultat s-a dus el[65] împreună cu Bernabo Emtesi <la faţa locului>să vadă cum se p. 89
face tragerea. Aceasta se făcea cu 12 tunuri şi punînd <el> să fie descărcate toate deodată şi conducînd toate loviturile, la un semn, au început totuşi să strice acea curtină, deşi cu multă osteneală, căci ungurii le dădeau puţină ascultare, încît au fost nevoiţi de foarte multe ori să încarce ei înşişi tunurile şi să tragă cu ele. În timpul bombardării din partea noastră, în care nu s-a făcut nici o încercare de apărare, cei din interior au stat foarte liniştiţi, astfel încît toţi credeau că înăuntru nu este nimeni. Numai dintr-o insulă care se găsea pe Dunăre, în apropiere, şi unde se afla armata turcească, se trăgea împotriva noastră incontinuu cu trei colubrine, dar ei fiind mai jos iar noi într-un loc înălţat, au ucis doar un ungur, singur <de felul său> în tranşee în mijlocul tuturor toscanilor, lovindu-l la gît. Prinzînd deci curaj, mulţi unguri s-au dus pe sub cetate, trecînd podeţul unde au prădat mulţi cai şi multe lucruri care se aflau acolo, iar cei dinăuntru n-au tras împotriva lor nearuncînd nici măcar o piatră.

---

[62] Pe turcii ce făcuseră acea ieşire.
[63] În vederea atacului.
[64] Cinuzzi.
[65] Din alte mărturii rezultă că aici ar fi vorba de Silvio Piccolomini.

La amiază, în urma bombardamentului, zidul era spart cam pe o lungime de cinci braţe şi tot atît în înălţime şi părîndu-i-se domnului Silvio că prima deschizătură şi breşă nu este prea bună pentru a se trece la asalt, a poruncit să se continue cu tragerea, cînd iată că vine unul din turcii din armată, pe podul cel mare; acesta, ajungînd acolo unde podul era rupt din cauza îndepărtării bărcilor, a făcut semn celor din cetate ca să încerce să se salveze; pentru aceasta, ieşind doi dintre ai lor, au fugit sus pe pod şi, ajungînd la spărtură, au trecut înnot, la armata lui Sinan. De aceea domnul Silvio a făcut semn şi a strigat să se pornească iute la asalt; ceea ce s-a făcut şi întîlnindu-se, după obiceiul ungurilor care se aflau în tranşea cea mai apropiată, cu doi sau trei italieni care trecuseră cu ei podul în învălmăşeală şi merseră asupra cetăţii, urmaţi de italieni care la escaladarea breşei aceleia s-au găsit ţinînd pas cu ungurii; printre aceştia cel mai de seamă a fost, împreună cu alţi doi, locotenentul Crispolti Perugino. Breşa odată trecută cu greu, ei nu au izbutit să pătrundă în cetate, pentru că prin deschizătura făcută de bombardament nu încăpeau doi oameni odată; în plus mai erau împiedicaţi şi mai mult de o palisadă de bîrne groase care era pe dinăuntru chiar în faţă, făcută spre a întări bastionul, care era menit să dubleze zidul. De pe aceasta turcii se apărau zdravăn, căci fără să fie văzuţi şi cu atît mai puţin răniţi, respingeau voiniceşte pe asediatori cu lănci în loc de suliţe, în flanc, de jos şi cu săgeţi şi cu pietre, de sus. Dar cu toate acestea, un italian lovit dinăuntru cu o lance, agăţînd-o cu mîinile, a tras-o afară, luînd-o din mîinile celui care îl rănise. Au rămas toţi italienii plini de însufleţire sus la breşă, căci ungurii după primul atac, pierzînd nădejdea de a intra, se şi retrăseseră; acolo s-au luptat mai mult de un ceas, străduindu-se să intre, deşi <erau> puţini şi <aceştia> răniţi sau loviţi de pietre; şi cum se trăgea mereu cu tunurile pentru a se mări deschizătura, a fost o mare minune a lui Dumnezeu că aceştia n-au fost ucişi cu toţii, chiar de ghiulelele noastre care se înfigeau în ziduri. În acest timp, căpitanul imperial care la începutul asaltului, trecînd pe sub gratia <porţii[66]> se apropiase de portiţa[67] pe unde se ieşea spre podul de peste Dunăre, urmat de domnul Marzio Montaguto, de căpitanul Lelio Lucari, de stegarul Rigilino şi de alţi italieni şi de mulţi unguri, găsind-o deschisă a încercat să intre înfigînd înainte vîrful săbiei scoasă din teacă pe care o ţinea în mînă; dar a fost oprit de mulţimea celor dinăuntru care, îngrozită, se adunase la această poartă pentru a fugi pe pod. Şi, deoarece în această parte se afla curtea de apărare, cu ziduri foarte scunde, turcii, pentru a se salva, au început să se arunce de pe ziduri pe ţărm[68] în număr atît de mare, încît au silit pe ai noştri să se retragă de la acea portiţă. Înmulţind

---

[66] *Rastrello.*
[67] *Porticciula.*
[68] *Nella rena* (=nell'arena).

astfel numărul de locuri de ieşire şi mai fiind şi portiţa, ei ieşeau necontenit afară şi se luau la luptă cu ai noştri, care li se împotriveau cu îndîrjire pe malul fluviului pentru ca să nu ajungă la pod spre a fugi după cum se vedea limpede că le era gîndul.

Ai noştri luptînd astfel erau răniţi de pietre şi de săgeţile unor turci care continuau apărarea deasupra zidului, cînd deodată a fost văzută o galiotă fostă mai înainte a împăratului[69], care plină şi încărcată de cei dinăuntru s-a desprins de sub ziduri şi purtată de curentul fluviului, s-a oprit la pod; deşi ungurii, temîndu-se să nu fie loviţi din spate de cei din galiotă, au fugit spre gratia porţii lăsînd acolo numai pe căpitanii italieni care în fruntea tuturor // aşteptau să se lupte cu cei de pe mal şi deci fără îndoială şi-ar fi p. 90
lăsat viaţa, găsindu-se în mijlocul atîtor <duşmani>, dacă domnul Marcio Montaguti nu i-ar fi chemat cu glas tare să se retragă. Aşadar s-au retras spre gratie; iar cei din galiotă, debarcînd, s-au unit pe pod cu toţi acei de pe mal şi mergînd pentru a se salva, au ajuns cam vreo 300 pînă în locul unde lipseau bărcile; de aceea fără vreo nădejde de a mai trece la armata lor, întorcîndu-se în ordine desăvîrşită s-au înapoiat pentru a-şi croi drum ca să intre iarăşi în cetate, cunoscînd că ea nu fusese nimicită de bombardament. Atunci căpitanul imperial, observînd intenţia lor, a îndemnat prin semne şi cuvinte latine pe unguri care erau pe cale să cedeze, să nu părăsească poarta cu gratia şi să lupte cu vitejie cu ei, împiedicîndu-i cu toată puterea ca să se întoarcă înăuntru. Aici bătălia a fost grea, totuşi turcii nu se înspăimîntau foarte tare de multele focuri de archebuze ale ungurilor care erau zadarnice şi fără folos, căci nu foloseau serpentine[70], ci cu o mînă sprijineau archebuza de coapsă şi cu cealaltă dîndu-i foc ieşea ghiuleaua în sus lovind văzduhul. Numai trei sau patru dintre ai lor[71] au murit de lovituri de archebuze descărcate de unii italieni care se aflau întîmplător aici. În acest timp, căpitanul imperial a început să spargă „gratia" cu o secure, — fiecare soldat purta o secure — pentru ca ai noştri să poată, mai uniţi, să pornească împotriva turcilor. Fiind ajutat de mulţi gratia a fost în curînd distrusă cu totul. Turcii au înţeles intenţia, de aceea punîndu-şi la un loc forţele, au încercat cu toată puterea să-i nimicească pe ai noştri şi să se înapoieze în cetate; dar, fiind înfricoşaţi de loviturile noastre[72] de archebuze trase înpotriva lor <stînd cu ei> faţă în faţă, în cele din urmă au făcut cale întoarsă şi mergînd în jos pe pod au ajuns la locul unde lipseau bărcile; oprindu-se aici, au lăsat să treacă pe unii mai de seamă, şi intrînd în două bărci care făceau parte din

[69] Rudolf al II-lea. Fusese capturată la Györ (Giavarino).

[70] Piciorul de susţinere folosit la tragerea cu archebuza care trebuia proptită pe acest picior şi pe umăr.

[71] Dintre turci.

[72] În text greşit: *mie* în loc de nostre.

acel pod şi despărţindu-le de celelalte, mergeau împingîndu-le în cealaltă parte, ajutaţi de mulţi care aruncîndu-se înot, stăteau agăţaţi cu o mînă de barcă şi în acest fel au scăpat 10 sau 60 dintre ai lor. Toţi ai noştri <de> sub gratie au alergat pe pod pentru ca să-i respingă pe ceilalţi care, parte intrau în alte bărci, parte în galiota rezemată de pod, şi parte se întorceau spre cetate; aceştia au fost tăiaţi în bucăţi de ai noştri, pe cînd opuneau o mică împotrivire. Nişte lovituri de tun descărcate de ai noştri pe toată lungimea podului au ucis cinci creştini. Duşmanii de pe pod au fost îndată jefuiţi de localnici şi aruncaţi în apă, încă pe jumătate vii. Italienii care se găseau în această încăierare, deşi puţini la număr, s-au întors la ai lor, care deşi loviţi de pietre, răniţi şi stîlciţi, se încăpăţînaseră să lupte pe breşă pentru a intra în cetate prin deschizătura făcută de bombardament; dar neizbutind din cauza îngustimii locului, ungurii cu pricepere militară puţină au dat foc la nişte bîrne care din cauza bombardamentului căzuseră din cetate şi ofereau o spărtură <prin care să treacă>ai noştri[73]. Dar măcar că acest foc a adus mare neajuns italienilor sau toscanilor, cu toate acestea ei nu ar fi părăsit niciodată breşa; dar domnul Marzio Mantaguto, domnul Ermodine Gentili, domnul Turloni[74] veneţianul, domnul conte Della Carda, cavalerul fra Girolamo Placidi, Francesco Petrucci, căpitanul Niccolo Troscia, Alexandro Luzy, Mecenato Ottaviani, Carlo Belverdi, Alessandro Capponi şi alţi mulţi, împreună cu căpitanul imperial — care[75] tocmai intrase prin deschizătură pentru a face o recunoaştere —, au fost respinşi cu pietre şi împunşi de suliţe în piept, şi au căzut, cu mare primejdie, jos prin breşă chiar în foc, ceea ce s-a întîmplat şi cu mulţi alţii. Dar sculîndu-se[75a] a alergat la domnul Silvio care era lîngă pod şi i-a arătat că este cu neputinţă să se intre, dacă nu se face o deschizătură mai largă prin baterea zidurilor cu tunul, căci intrarea era îngustă iar o dată ajunşi în interior, aveau la o depărtare de două braţe palisada chiar în faţă ca o apărătoare <a asediaţilor>, încît nici nu puteau să pătrundă prin flanc şi apoi, odată ce ar fi intrat, trebuiau să sară la o înălţime de cinci braţe pentru a ajunge la nivelul curţii[76] acolo unde turcii se apărau în <toată> siguranţa doar cu o suliţă[77]. Dar gîndind domnul Silvio că este tîrziu pentru a reîncepe baterea cetăţii, i-a dat <căpitanului imperial> o suliţă de mărime mijlocie[78], îndemnîndu-l să intre împreună cu ceilalţi cu orice

[73] *Attaccorno fuoco a certo legname che, battendosi, era caduto della fortezza et a nostri facevano breccia.*

[74] Vezi nota despre el în relaţiile lui Pigafetta şi Capponi etc.

[75] Fraza defectuoasă se bifurcă în acest loc, întreruptă de propoziţia relativă şi rămîne de fapt neterminată.

[75a] Căpitanul imperial.

[76] *Cortile.*

[77] *Picco.*

[78] *Mezza picca.*

preţ. Au încercat cu vitejie să pătrundă <în cetate>, dar focul se înteţise atît de mult, încît nu mai puteau în nici un chip să rămînă pe breşă.

În acest timp, turcii dinăuntru, descurajaţi de pierderea tovarăşilor lor pe pod, făceau de pe ziduri semne că voiau să se predea, îndreptînd în acest scop în jos vîrfurile steagurilor lor, şi nemaitrăgînd împotriva a lor noştri de pe ziduri. Acest fapt ajungînd la cunoştinţa domnului Silvio, <acesta> l-a trimis p. 91
pe domnul Ermodine Gentile să înştiinţeze pe ai săi <care se aflau> la breşe, îndemnîndu-i să se oprească şi să se retragă. De aceea toţi au coborît la piciorul breşei, afară de doi italieni care voiau să rămînă acolo pînă la urmă. Ungurii, aflînd de hotărîrea turcilor, au ajuns la deschizătură sus pe breşă cu două steaguri şi cu mulţi dintre ai lor, arătînd că îi vor <pe turci> ca unii care s-au predat[79]. Au fost urmaţi de Mecenate Ottaviani, de Alessandro Capponi, de căpitanul Troscia, de Carlo Belverdi şi de Bertuccio Ghiberti[80]. Oprindu-se puţin aici, au intrat mai întîi în cetate cei doi unguri cu steagurile şi apoi Mecenate cu ceilalţi toscani: şi îndată ce au intrat <ungurii> au început să prade şi să facă prizonieri; turcii, părîndu-li-se că nu se ţine credinţa faţă de ei, au început din nou să se apere. Dar fiind ei <doar> în jurul a o sută <de oameni> răspîndiţi prin toate părţile cetăţii, au fost tăiaţi cu toţii în bucăţi de mulţimea ostaşilor noştri. Au fost răniţi doi italieni şi într-o clipă au fost ucişi şi prădaţi turcii şi cetatea jefuită şi golită. Principele Transilvaniei şi domnul nunţiu[81] al sanctităţii sale şi toată nobilimea armată au fost împreună spectatori şi martori ai virtuţii şi bărbăţiei arătate de italieni la asalt, dar mai mult la pod, şi alteţa sa a spus că era foarte vesel de victorie, dar mult mai mult pentru că armata sa a văzut că el nu are obiceiul să laude în zadar pe soldaţii din Italia. Alteţa sa ne-a făcut nouă tuturor ofertele cele mai mari[82], mulţumind pentru tot ceea ce se înfăptuise cu atîta bărbăţie şi îndeosebi a afirmat domnului Silvio că îi recunoştea lui şi a lor săi fericirea acestor succese, ca unii care puteau spune împreună cu Caesar: „am venit, am văzut, am învins"; căci în cîteva zile şi în aşa de puţine <zile> avînd de învins atîtea piedici, au făcut ca Sinan să fugă dincolo de Dunăre, iar Ţara Românească a fost redobîndită în faţa duşmanului împreună cu cele două cetăţi de frunte şi de mare însemnătate care au fost cucerite. După săvîrşirea acestora, serenisimul principe al Tran-

---

[79] *Mostrando volerli come arresi.*

[80] Pentru o listă a participanţilor toscani la această operaţie unde se arată şi cei care au fost răniţi, vezi V e r e s s, *Documente*, IV, 302.

[81] A. Visconti.

[82] Pentru ofertele concrete ale lui Sigismund, vezi relaţiile lui Silvio Piccolomini şi Pigafetta. În constrast cu discursurile sale bombastice dorinţa adevărată a lui Sigismund era să-i vadă plecaţi.

silvaniei s-a întors cu armata şi după ce a ajuns la Braşov şi a ţinut un sfat, s-au împărţit cantonamente tuturor pentru iernat[83].

[Urmează apoi consideraţii strategice, arătîndu-se că Sinan ar fi putut continua lupta sprijinindu-şi spatele pe cetatea Giurgiu. Se arată folosul ce se căpăta de la multele sale care. Se menţionează că a pierdut 10 000 de robi români[84].]

La Giurgiu erau numai două archebuze şi un mic tun care a tras în două zile numai patru lovituri; mai mult chiar, în timpul cît a ţinut baterea <cetăţii>nici unul din cei care se aflau înăuntru, nu s-a arătat o singură dată că ar fi tras măcar o piatră, nici că ar fi încercat să ne împiedice[85].

---

[83] Pentru refuzul saşilor de a-i ţine pe italieni peste iarnă, vezi relaţiile lui Piccolomini şi Pigafetta.

[84] Rezumat în *Hurmuzaki*, XII, p. 9.

[85] Editorul nu arată relaţia dintre acest pasaj şi raportul amplu redat mai sus. Este vorba cumva de o comentare, de adnotări făcute de alţii la textul amintit? S-ar părea că acel comentator reduce mult meritul toscanilor prin arătarea slabei rezistenţe întîmpinate. Lucrul ar merita să fie elucidat.

SINAN PAŞA

(? — 1596)

*

Sinan paşa, mare vizir otoman, era fiul unui ţăran albanez din Dibra (Debr) sau Delvino. Răpit din copilărie de turci, a fost crescut în serai, ajungînd în timpul domniei lui Soliman Magnificul Čaşnegirbaşî şi apoi mir-i liva de Malatia, Kastamuni, Ghazza, Tripoli, Erzerum şi Alep iar în 1568, guvernator al Egiptului (Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches*, III, p. 551). A făcut mai multe expediţii în Yemen pe care l-a anexat imperiului. A comandat armatele otomane în expediţia împotriva Tunisului (1574), încorporîndu-l imperiului. Ca răsplată pentru succesele militare dobîndite în Georgia (1580), a fost numit la 25 august 1580 mare vizir. Dar în urma tulburărilor din Georgia a fost destituit (5 decembrie 1582) şi exilat la Dimotica şi Malghara. Prin bani şi intrigi, Sinan izbuti să capete guvernămîntul Damascului (Hammer, *op. cit.*, IV p. 185), de unde se întoarse la Constantinopol, ca mare vizir (april 1589). Destituit în august 1590, Sinan este rechemat după răscoala ienicerilor (29 ianuarie 1593). În primăvara anului 1593 conduce expediţia din Ungaria, cucerind mai multe cetăţi. Dar după moartea sultanului Murad al III-lea este din nou destituit (16 februarie 1595) şi exilat la Malghara.

Izbutește însă curînd să ia locul marelui vizir Ferhad pașa (7 iulie 1595) și conduce în această calitate expediția din Țara Românească împotriva lui Mihai Viteazul. Înfrîngerea suferită în această expediție cît și pierderea cetății Gran (sau Esztergom) de care a fost făcut răspunzător fiul său, Mehmed pașa, beglerbegul Rumeliei, au avut ca urmare o nouă destituire și un nou exil la Malghara (19 noiembrie 1595). Totuși, după moartea fulgerătoare a urmașului său, Lala Mehmed pașa, a fost din nou numit, pentru a cincea oară, mare vizir. Pe cînd se pregătea să cucerească cetatea Agria în Ungaria, a murit la 3 aprilie 1596, fiind înmormîntat în propria sa türbe din mahalaua sofilor, la Constantinopol.

Sinan pașa a lăsat o scrisoare adresată în octombrie 1595 lui Nișandyi bașî, în care descrie expediția sa în Țara Românească căutînd să se dezvinovățească și aruncînd toată răspunderea insuccesului asupra întîrzierii oștii tătărăști. Cuprinde unele amănunte asupra întăriturilor de la București și Tîrgoviște cît și asupra distrugerilor săvîrșite de turci în capitala Țării Românești. Scrisoarea, păstrată în traducere italiană, a fost publicată de A. Veress în *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IV, pp. 297—300, doc. nr. 162 (octombrie 1595).

Informații despre Sinan pașa se cuprind în Alberi, *Relazioni degli ambasciatori veneti*, III/$_1$, p. 411, III/$_2$, p. 153 și urm., p. 358; III/$_3$ pp. 240, 329, 372 și urm., 420; St. Gherlach, *Tagebuch*, Frankfurt pe Main, 1674, pp. 31, 109; Paolo Giorgi în raportul său din martie 1596 publicat de A. Veress, *Nunții apostolici în Ardeal, (1592—1600)*, București, 1928 (extr. din „Anal. Acad. Rom.," Mem. secț. ist., s. III, t. VIII, p. 32 . . . H. F. v. Diez. *Denkwürdigkeiten von Asien*, Berlin, 1811, part. I, p. 101 și urm.; J. v. Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, IV, p. 258 și urm.; N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, III, p. 170; Fr. Babinger în *Encyclopédie de l'Islam*, IV, pp. 451—452.

[DESPRE PIERDEREA TÎRGOVIŞTEI ŞI RETRAGEREA SPRE BUCUREŞTI ŞI GIURGIU][1]

1595 octombrie <*Giurgiu*>

... Veţi şti[2] că după ce am venit cu oştile p. 297
biruitoare pe pămîntul Ţării Româneşti, blestematul şi nelegiuitul de Mihai[3] a venit cu oastea sa împotriva armatei musulmane, şi după ce ne-am luptat cu el, cu ajutorul şi sprijinul lui Dumnezeu cel prea înalt, a fost înfrînt[4]

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de V e r e s s, în *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, IV, Bucureşti, 1929, pp. 297—300.

[2] Adresantul este „Nessengi Passa", adică Nişandji başî, cancelarul Imperiului otoman, egal în rang cu defterdarul.

[3] *Mical.*

[4] Afirmaţie în contradicţie cu realitatea, recunoscută şi de cronicarii turci care subliniază caracterul dezastruos al luptei de la Călugăreni (vezi N a i m a, *Tarih*, ed. IV, Istanbul, 1283 H/1866, pp. 128—129). Pentru tactica urmată de Mihai, vezi G e n. R. R o s s e t t i, *Evoluţia strategiei la români*, în „Anal. Acad. Rom.", Mem. secţ. ist., t. VI, pp. 18—21; pp. 44—45. Pentru o reconstituire mai accesibilă, vezi P. P. P a n a i t e s c u, *Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1938, pp. 117—120.

acest nelegiuit cu oastea sa şi pus pe fugă şi aşa am sosit în oraşul Bucureşti unde pentru apărarea armatei s-a pus să se ridice întărituri din pari, grinzi şi pămînt, în care după ce am pus pentru pază îndestulătoare mulţi soldaţi de ai Porţii[5] „aventurieri[6], gebegii[7] şi topcii"[8] am venit în oraşul Tîrgovişte şi acolo de asemenea a început să se facă o cetăţuie[9]. Dar în timpul acesta, dînd Dumnezeu să vină vremea de iarnă, şi căzînd ploi mari multe zile fără încetare şi aşternîndu-se în munţi şi în tot locul zăpezi mari, şi cum nu se găseau nici alimente, nu s-a putut ţine în frîu soldăţimea de „aventurieri"[10] care, după ce şi-au luat prăzile făcute de ei, s-au tras mulţi dintre ei înapoi şi au plecat de acolo, căci blestematul de voievod al Transilvaniei[11] unindu-se cu nelegiuitul de Mihai au venit cu oştile lor în marginea Braşovului, cam la două zile apropiere de Tîrgovişte. Deşi din partea noastră s-a chibzuit de mai multe ori şi s-au făcut pregătiri pentru a merge împreună cu beglerbegii din Grecia şi Ţara Românească[12] şi cu armata musulmană împotriva acestor blestemaţi, dar pentru că cea mai mare parte a armatei noastre era plecată[13] neavînd pe lîngă noi pe archebuzierii ienicerilor, şi fiind şi locul unde se întăriseră aceşti nelegiuiţi, foarte greu de străbătut, stîncos şi păduros, ei nu au putut fi atacaţi în nici un chip. Cum oastea hanului[14] nu a venit să se alăture, am urmat mai departe cu ridicarea cetăţii în locul amintit, şi apoi am pus oştile noastre şi pe „aventurieri" să facă jafuri pe pămîntul Ţării Româneşti de unde au scos mulţime nesfîrşită de robi.

---

[5] *Della porta.*

[6] Este vorba de *akindji* (de la akin = razie), ostaşi fără plată care făceau incursiuni în ţările duşmane pentru a jefui şi a distruge; primeau în loc de soldă o parte din prada luată de ei, iar în timp de pace trăiau din produsele pămînturilor concedate, fiind scutiţi de dijmă *(ösr)*, de impozitele obişnuite *(rusum-i örfiye)* şi de contribuţii extraordinare *(avariz-i divaniyye)* (vezi Fr. Babinger, *Die Aufzeichnungen des Genuesen Jacopo de Promontorio de Campis über den Osmannenstaat um 1475*, München, 1957, p. 54, n. 4, pp. 60—61; Irène Beldiceanu-Steinherr, *En marge d'un acte concernant le penğyek et les aqinği*, în „Revue des Études islamiques", Paris, 1969/1, p. 26 şi urm.

[7] *Gebedjii*, corp de trupe înfiinţat de Mehmed al II-lea, însărcinat cu armamentul şi cu muniţiile. Era alcătuit din 2 divizii şi număra, după reforma lui Murad al III-lea, 7 300 de oameni.

[8] *Tozzi*, adică tunari.

[9] *Un castello.*

[10] *La milizia de venturieri.*

[11] Sigismund Báthory.

[12] *Li bellerbei della Grecia et Valachia.* Este vorba de Hassan paşa, fiul lui Mehmed Sokollu care a urmat lui Mehmed paşa, fiul lui Sinan paşa, în demnitatea de beglerbeg al Rumeliei şi de Satîrdji Mehmed paşa, desemnat ca viitor beglerbeg al Ţării Româneşti Ibrahim Pecevi, *Tarih*, Istanbul 1283 H/1865, II, pp. 165, 169, 171.

[13] *Partita* (de la *partire*, a pleca). Dar mai există şi verbul „*partire*" a împărţi. Amîndouă aceste sensuri se potrivesc cu contextul.

[14] *Del Tartaro* = gazi Ghirai al II-lea (1588—1608).

După ce am înzestrat cetăţuia cu tot <ce trebuia> am pus înăuntru, printre ieniceri, gebegii, „topcii“ şi asapi[15], vreo 1 600 de archebuzieri şi le-am mai dat 2 000 de călăreţi de-ai spahiilor din Silistra, Küstendil şi Valona, pe care după ce i-am lăsat de pază împreună cu Ali paşa[16], fiul lui Haidar paşa[17], şi <cu> sangeacii locurilor amintite mai sus, sosind iarna, şi neavînd putinţa de a rămîne mai mult, ne-am ridicat cu armata şi ne-am pornit spre Bucureşti. Dar blestematul de voievod al Transilvaniei care de multă vreme făcuse pregătiri împotriva stăpînului nostru, însurîndu-se cu fiica (!) regelui Ungariei, i-a scris acestui rege înştiinţîndu-l de gîndul său, şi acesta, după luarea Strigoniului, i-a trimis cam 30 000[18] de soldaţi — archebuzieri şi călăreţi — dintre acei soldaţi ce se aflau înspre Tokaj Caşovia[19] şi Kalló şi locuitorii din Ţara Românească au alergat la ajutorul lor şi li s-au supus lor. Deci unindu-se vreo 50—60 000[20] de necredincioşi, au venit cu hotărîre şi cu gîndul de a ne ataca din spate, dar a vrut îndurarea de sus ca aceşti blestemaţi au ajuns şi s-au tăbărît în chiar aceeaşi zi în care noi am plecat din Tîrgovişte. Iar ei au împresurat <cetatea> Tîrgovişte şi cum în ea nu rămăseseră decît cu mare greutate doar abia 200 de soldaţi dintre gebegii şi
topcii // iar dintre cei pe care îi pusesem acolo spahii din Küstendil şi din p. 299
Valona nu au voit să asculte de înaltele porunci, rămînînd acolo numai doar cîţiva din oastea din Silistra; pe scurt, nerămînînd acolo după atîta grijă[21] decît doar 300 sau 400 de soldaţi, necredincioşii au dat asaltul, şi sosindu-ne această ştire, din nou ne-am adunat armata şi ne-am chibzuit de chipul cum să mergem împotriva lor şi să-i atacăm. Dar fiindcă oastea, şi îndeosebi ienicerii în cea mai mare parte erau plecaţi şi duşi de acolo, iar cei care mai rămăseseră erau încurcaţi de prăzile şi de robii prinşi <de ei> şi neputîndu-i lăsa, nici unul nu a vrut şi nu s-a învoit[22] să meargă împotriva acelor necredincioşi care, în chiar noaptea aceea, uniţi împreună, deodată au dat foc şi pîrjol la acea cetăţuie[23] cu artificii, păcură şi lumînări <incendiare>[24] şi nefiind în ea mulţi soldaţi, au luat-o şi au distrus-o făcînd mucenici din sangeacii care se aflau înăuntru.

Ajunşi la Bucureşti ne-a sosit vestea despre această întîmplare şi am pus să fie din nou vestită toată armata şi să ne sfătuim cum să mergem

---

[15] Azapii erau unităţi de pedestraşi din armata otomană.
[16] Ali paşa era sangeac bei de Ciorum (Ibrahim Pecevi, *Tarih*, II, p. 171).
[17] Haidar paşa, fost beglerbeg de Rumelia.
[18] Cifră voit exagerată.
[19] *Tuccai.*
[20] Cifră voit exagerată.
[21] *Diligentia.*
[22] *Ne si contento.*
[23] Cetăţuie înjghebată de turci la Tîrgovişte.
[24] *Con fuochi artificiali, oglio di sasso et canele.*

împotriva necredincioşilor. Dar cum ei erau în număr mare şi aveau foarte mulţi archebuzieri, în timp ce la noi nu numai că nu se găseau archebuzieri, dar aproape mai mult de jumătate din armata noastră era plecată sau dusă de acolo, nici unul nu s-a învoit să meargă în nici un fel să-i atace, şi pentru că ne ajunsese iarna şi ne lipseau alimente şi alte lucruri de trebuinţă, nu se mai putea întîrzia pînă la venirea tătarilor; vrînd noi să încartiruim armata în întăriturile făcute la Bucureşti şi neînvoindu-se nimeni să rămînă, în cele din urmă am văzut că oricum e mai bine să scoatem armata şi artileria tefere şi nevătămate, mai înainte de a se strica drumurile şi de a creşte apele, întrucît nefiind în Ţara Românească cetăţi ridicate din vechime, ci doar făcute într-un răstimp de 15 zile <şi> numai pentru a adăposti[25] armata, şi care oricît ar fi fost de zdravene, cînd ar fi venit iarna necredincioşii asupra lor, ar fi putut cu artificii, păcură şi lumînări incendiare să le dea foc şi să le aprindă; şi <mai> fiind şi iarnă, cînd se strică şi se înfundă drumurile şi cînd se revarsă apele, nu se mai poate trece cu armata care este de această parte a Dunării în ajutorul şi sprijinul acelor cetăţi[26] căci de acea s-au făcut acele întărituri. Mai întîi s-a discutat şi hotărît că armatele nu pot rămîne acolo dacă nu se fac întărituri, şi după facerea lucrării ne-
p. 300 fiind ele întărite cum se cuvenea şi // neputînd fi nici păzite — pentru că nici unul nu mai avea însufleţirea sau puterea de a mai rămîne în ele, am vrut cu părerea şi consimţămîntul tuturor să dau foc acestor întărituri şi de asemenea tuturor caselor, bisericilor, grădinilor şi conacelor[27] şi scoţînd artileria noastră am condus-o împreună cu armata musulmană în cetatea noastră din Giurgiu[28]. Lui Dumnezeu i-a plăcut să ne mai apere odată în părţile acelea, căci dacă aş mai fi rămas acolo unde mă aflam, drumurile s-ar fi stricat şi înfundat într-atîta şi apele ar fi crescut aşa de mult încît nu aş mai fi putut nicidecum salva nici armata nici artileria, şi fără îndoială că ar fi urmat mari tulburări.

Într-adevăr, din mila domnului s-ar fi putut dobîndi multă cinste şi face ispravă bună dacă proasta pregătire şi nepăsare din trecut nu ar fi pricinuit întîrzierea sosirii oştii tătăreşti în locurile acestea şi dacă nu s-ar mai fi adăugat şi iarna pentru oastea musulmană.

---

[25] *Stanciare.*
[26] *Fortezza.*
[27] Vezi mai jos, pp. 616—617.
[28] Giorgi.

NICHIFOR DASCĂLUL

(? — circa 1599)

*

Nichifor Parasios, zis dascălul era originar din Tricala în Tesalia, fiind fiul unui negustor cu vază şi fratele unui ecleziastic de seamă. Datele sale biografice sînt reconstituite pe baza declaraţiilor sale la procesul în care apărea ca acuzat în 1597, precum şi a unor confruntări de mărturii contemporane. A făcut studii la Padova, dar nu ştim exact cînd. De fapt nu se cunoaşte nici data aproximativă a naşterii sale. După jurnalul lui Gerlach, predicatorul ambasadei germane la Constantinopol, el ar fi fost un nepot de fiică al vestitului Şaitanoglu, acelaş care a impus în 1572 în scaunul patriarhal pe Ieremia al II-lea, tot din Tesalia ca şi Nichifor, căruia Ieremia îi va fi ocrotitor în cursul arhipăstoririi sale, întreruptă de două ori de intrigile de la Constantinopol. Indiferent dacă a fost la Padova înainte de 1572, sau cumva prin 1580, la întoarcerea sa a fost făcut diacon, apoi arhidiacon, fără a primi darul preoţiei. În 1589, cînd pleacă Ieremia al II-lea la Moscova, el îi ţine locul, avînd în grija sa administrarea averei patriarhiei. El însuşi ar fi fost chemat de ortodocşii din Ucraina la şcoala din Ostrog unde însă nu s-a putut duce. În 1592 este protosinghel al patriarhiei. Avînd

legături cu turcii — o vară a sa era soția lui Sinan Pașa, și chiar o soră a sa era în haremul sultanului, s-a bucurat de ocrotirea atotputernicului Mare Vizir. S-a amestecat în mezatul pentru domniile țărilor române cu un rol apreciabil în numirile lui Aron Vodă care îi dădea chitanțe în alb, și chiar a lui Mihai Viteazul.

În 1592 cînd Aron este mazilit spre a fi înlocuit cu Alexandru cel rău, el determină agitația creditorilor de la Constantinopol care îl impun din nou în scaun. Ca răzbunare ienicerii din tabăra adversă, îi ard casa (N. Iorga, *Nichifor Dascălul*...).

În 1593 la reîntoarcerea patriarhului Ieremia de la Moscova, acesta se plînge, într-o scrisoare către Petru Șchiopul, de starea în care a găsit averea patriarhiei, împovărată de datorii. În cursul aceluiaș an, sau la începutul celui următor, Nichifor merge în Țara Românească, și apoi la Aron în Moldova, unde prezidează din partea patriarhiei sinodul mitropoliților și episcopilor munteni și moldoveni ținut la Iași la 17 august 1594 spre a pune stavilă ofensivei catolice pentru unirea ortodocșilor din Polonia. (Pentru stabilirea anului vezi P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 99). Dar socotelile bănești cu Aron, nemulțumit de cheltuielile prea mari la care a fost supus, duc la o ruptură. Nichifor părăsește Moldova și se întoarce la Constantinopol. În aprilie 1595 e menționat în mod reminiscent și anacronic de Giovanni de'Marini Poli ca principalul dintre răii sfătuitori ai lui Aron (Hurmuzaki, XII, p. 42 *Il qual eso Aaron fecce menar ligato di Constantinopol con spese di XX some di aspri, e hora è suo consilier principale).* El este înfățișat ca un exemplu reprezentativ al grecilor din Constantinopol *„Inimicissimi di Cristianità e capitali traditori, maxime il detto daschalo"*. În 1595 însoțește oastea lui Sinan Pașa în campania din Țara Românească și este trimis de acesta în Moldova la Zamoyski și Ieremia Movilă, mijlocind pacea și recunoașterea lui Ieremia de către turci. Pentru o reducere a rolului său vezi *„Ziarul expediției polone în Moldova în 1595* în volumul de fața după I. Corfus. Dar situația lui față de noul domn pe care îl ajutase nu mai semăna cu cea pe care o avusese sub Aron. Inclinația lui Ieremia pentru catolici, și legăturile mitropolitului Gheorghe Movilă, reinstalat și el, cu prozelitismul catolic-unit din răsărit împotriva căruia prezidase Nichifor sinodul de la Iași, creau împotriva acestuia o atmosferă tulbure. Cînd vrea să treacă în Polonia, ca exarh ortodox al rutenilor, este oprit și închis. Reușind să scape, el fuge în Polonia și se refugiază la cneazul Constantin de Ostrog de unde continuă lupta contra unirii. Se înfățișează la sinodul de la Brzesc unde rostește afurisenia contra prelaților ortodocși care au acceptat unirea. Dar este acuzat de iezuiți că ar fi spionul lui Mihai Viteazul. Urmărit de pîrile lui Zamoyski și Ieremia Movilă, este chemat la judecată în fața Dietei din 1597 unde este acuzat că ar fi fost spionul lui Sinan Pașa în Moldova pe care voia să o dea turcilor... etc. În cursul procesului au fost răscolite toate vechile învinuiri și șoapte din trecut. În 1590 ar fi pus să fie ucis Petru Cercel și ar fi trimis cadavrul jupuit și umplut cu paie (!) lui Mihnea Turcitul (alții spuneau lui Aron!), lucru tăgăduit de el. Invinuit că voia să dea turcilor Moldova, a declarat că în 1593 aflînd de planul lui Sinan Pașa de a preface țările române în pașalîcuri, a intervenit pe lîngă una din sultane, fiica unui preot grec rămasă în taină credincioasă legii sale, care a reușit să obțină de la sultan un ordin contrar. Dar condamnarea lui era dinainte hotărîtă. Prizonier în închisoarea din Malborg

în Prusia a fost ucis în taină prin 1599 pentru a nu fi predat sultanului care îl cerea. Se aplica o dată mai mult vechiul sistem al lui Ştefan Báthory de a menţine în felul acesta ficţiunea independenţei coroanei polone faţă de turci.

Textul „povestirei" lui Nichifor dascălul despre expediţia lui Sinan Paşa în Ţara Românească, redactat în limba polonă în vremea negocierilor duse de el cu Zamoyski în Moldova, a fost publicat de I. Bogdan în Hurmuzaki *Supliment* II/1, pp. 360—365 cu o traducere franceză de I. Skupiewski. El cuprinde date interesante despre stăpînirea turcească în Ţara Românească, după Călugăreni şi înainte de alungarea turcilor din ţară.

Despre Nichifor Parasios au scris: M. Kojalović Никифор великий протосинкел патриаршаго константинопольского престола и эксарх в западной русской церкви (Nichifor mare protosinghel al scaunului patriarhiei din Constantinopol şi exarh al bisericii din Rusia apuseană) în revista „Странник Petersburg IV (1860), pp. 197—217; eps. Melhisedec *Relaţiuni istorice despre ţările române din epoca de la finele veacului al XVI-lea şi începutul celui de al XVII-lea*, Bucureşti, 1882 (extras din „Anal. Acad. Rom. Mem. Secţ. ist.". s. II, t. III, pp. 25—31); N. Iorga, *Nichifor Dascălul, Exarh patriarhal şi legăturile lui cu ţările noastre (1580—1599)* „Analele Acad. Rom. Mem. Secţ. ist." ser. II, t. XXVII, 1905, pp. 183—200; Idem, *Istoria românilor prin călători*, Bucureşti, 1928, I, p. 259, II, p. 172 şi *Istoria bisericii româneşti*, Bucureşti, 1928—30, pp. 153—154; P. P. Panaitescu, *Despre Nichifor Dascălul şi legăturile lui cu noi* în „Revista istorică", XII, (1926), nr. 4—6 (april—iunie) p. 83; Idem, *Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1936 pp. 194—197; I. Corfus *Mihai Viteazul şi polonii*, Bucureşti, 1938, pp. 120—123. Iar Sadi Ionescu l-a cuprins în Bibliografia călătorilor străini, p. 87.

POVESTIREA LUI NICHIFOR[1]

1595 octombrie 26.

Anul 1595 ziua 26 octombrie. Povestirea lui Nichifor călugărul care a venit cu Sinan paşa de la Bucureşti, a plecat vineri[2] din Bucureşti.

Sinan paşa el însuşi urmează să ierneze pe lîngă împăratul turcesc[3] la Adrianopol, de aceea clădesc acolo palate şi pregătesc tot felul de provizii. Aici la Bucureşti va rămîne în locul lui Sinan paşa, Mehmet Satîrgi paşa, care a fost mai înainte beglerbeg al Anatoliei. Acum pe lîngă împărat se află Ibrahim paşa[4], dar se spune că fără Sinan paşa, împăratul nu face nimic.
. . . .

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul polon publicat în Hurmuzachi supl. II/1, pp. 360—365.
[2] 20 octombrie.
[3] Mehmed al III-lea (1595—1603).
[4] În calitate de caimacam.

În timpul cînd era el[5] acolo, Mehmet bei a fost făcut bei de Silistra, el are 30 de ani, iar beglerbegul mare al Rumeliei este Hasan paşa, fiul lui Sinan paşa.

În Ţara Românească Sinan paşa a numit 10 bei, peste care a numit paşă mai mare pe Mehmet paşa; la Tîrgovişte de asemenea este un bei[6].

Întăririle din jurul Bucureştilor sînt în chipul următor: a aşezat stîlpi mari pe două rînduri, între care locul a fost umplut cu pămînt, au clădit nouă bastioane, tot cu stîlpi în pămînt şi în fiecare bastion se pot aşeza cincisprezece tunuri, de la un bastion la altul este cam cît o aruncătură de săgeată. În jurul oraşului au făcut un şanţ, poate fi adînc de trei stînjeni şi tot atît de lat. p. 361

Sinan paşa a reclădit mai întîi mănăstirea, care era împrejmuită cu ziduri îndată lîngă oraş[7] tot în opt zile, precum şi cimitirul care avea şi el un zid de împrejmuire, de care e legat un alt zid de pămînt cu stîlpi în felul de mai sus. Sînt acolo 5 sau 7 bastioane, nu-şi aminteşte sigur; în acea cetăţuie ar putea sta cam 10 000 de oameni[8].

La Tîrgovişte de asemenea s-au clădit întărituri de stîlpi şi de pămînt, însă cuprinzînd o întindere mult mai mare decît la Bucureşti; Sinan paşa însuşi a măsurat o anume parte pentru ieniceri, alta pentru spahii, gebegii[9] şi alţii, fiecare a clădit porţiunea lui. Numai meseriaşi erau 3 000, iar oamenii care au lucrat la acesta 70 000. Bisericile din Bucureşti şi însuşi oraşul sînt

---

[5] Sinan.

[6] Ali bei, fiul lui Haidar paşa, sangeac bei de Ciorum.

[7] Este vorba de ctitoria lui Alexandru al II-lea Mircea (1568—1574) care există şi azi la Bucureşti şi se numeşte Radu Vodă, după numele lui Radu Mihnea care a refăcut-o după aceste evenimente. Pe atunci (1595) era cunoscută în documente sub numele de mănăstirea Sf. Troiţă.

[8] Întăriturile lui Sinan paşa sînt menţionate într-un document din 10 ian. 1623 prin care Radu Mihnea întăreşte călugărilor de la mănăstirea Sf. Troiţă (=Radu Vodă) un loc „din jurul oraşului Bucureşti... lîngă sfînta mănăstire, unde este palanga, pe care a făcut-o Sinan Paşa, însă de lîngă crucea lui Iştfan în sus, de unde ţine palanga, în jos, pe drumul Văcăreştilor pînă la hotarul Grecilor şi din drumul Văcăreştilor în jos pînă la Dîmboviţa şi de la palangă în jos, iar la Dîmboviţa" (*Documente B*, veacul al XVII-lea, vol. IV, Buc., 1954, p. 211 doc. 227). Urmele fortificaţiilor de lîngă mănăstirea Radu Vodă au fost descoperite în timpul săpăturilor arheologice din 1953—1954 (Vezi *Bucureşti. Rezultatul săpăturilor arheologice şi ale cercetărilor istorice din* 1953 Buc., 1954, I, pp. 148—151; I. Ionaşcu şi colaboratori, *Bucureştii de odinioară* pp. 66—68) în lumina săpăturilor arheologice Bucureşti 1959.

[9] Armurieri din armata otomană.

arse de unguri[10]. Biserica aceea, unde s-a făcut cetăţuia, a poruncit Sinan paşa să fie sfinţită după legea turcească, iar pe celelalte de zid, care au rămas, nu le-a atins, nici nu le-a turcit[11].

La Tîrgovişte a turcit de asemenea mitropolia, iar pe celelalte biserici le-a lăsat în pace.

La Brăila, ungurii au ars oraşul şi cetatea. Saban paşa[12] venind cu galerele, a refăcut cetatea, clădind-o din nou.

Sinan paşa cînd a venit cu oastea în Ţara Românească, avea o oaste de circa 300 000 de oameni dar foametea s-a abătut asupra oştirii şi îndată ce a clădit întăriturile acelor oraşe, a slobozit oastea. Aşa ştie că pe lîngă paşa se află acum 150 000 de oameni; la Tîrgovişte sînt numai 10 000 de oameni. Tot aici a lăsat 170 de tunuri mari şi mici, dar spune că nu le-a văzut, ci a auzit despre aceasta. La Bucureşti a lăsat cam 100 de tunuri. Spune că Sinan paşa a adus cu dînsul cu totul 6 000 de tunuri, cele ce au rămas pe lîngă dînsul se află în tabără. Sinan paşa aşteaptă să vie tătarii; după venirea lor el se va duce la „Sendinopol"[13].

Turcii n-au dat nici o luptă cu oamenii domnului voievod al Transilvaniei, căci nu s-au arătat nicăieri, iar locurile de asemenea sînt foarte muntoase, strîmte, stîncoase, pădurile sînt dese. Sinan paşa a trimis oameni de ai lui pentru ca să taie drumuri prin păduri în cîteva locuri, dar nu a putut face nimic, căci era ocupat şi cu ridicarea întăriturilor în jurul acelor cetăţi. Acei turci care au umblat prin munţi nu au văzut nicăieri pe ardeleni.

Despre Mihai voievod spune că a dat o luptă cu turcii între Bucureşti şi Dunăre, în locuri strîmte şi cu bălţi, la un pod[14], dar, fiind respins şi biruit de turci, deşi şi el a omorît mulţi turci cu ruşniţele[15], nu a putut susţine năvala lor şi a fost silit să se retragă şi s-a retras îndată. Acum se spune despre dînsul că se află în munţii dinspre Transilvania, în locuri foarte strîmte[16]; turcii care au mers după dînsul nu l-au putut găsi.

---

[10] Cei 200 ostaşi unguri de sub comanda lui Albert Király care fuseseră trimişi de Sigismund Báthory în ajutorul lui Mihai Viteazul (A. Veress, *Documente privind istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, IV, p. 202, n. 114; pp. 235, 238, n. 126) au pătruns, împreună cu alţi oşteni în oraş, fără ştirea domnului şi l-au jefuit" (Vezi cronica lui Balthasar Walter, *Brevis Rerum a Michaele Moldaviae Transalpinae sive Walachiae Palatino Michaele gestarum descriptio publicat* de Papiu Ilarian, *Tesaur de monumente istorice* I p. 17 şi editat din nou de D. Simonescu în Studii şi Cercetări de Istorie Medie" III, 1959, p. 79.

[11] Pentru o afirmaţie contrară vezi Naima *Tarih* II, p. 130.

[12] Comandant al galerelor de pe Dunăre.

[13] Semendria zisă şi Senderavia.

[14] Lupta de la Călugăreni, 13 august 1595.

[15] Ruşniţe, un fel de puşti folosite pe atunci mai ales de mercenarii germani.

[16] Mihai Viteazul se retrăsese în munţi la Stoeneşti, nu departe de trecătoarea Bran.

Sinan paşa urma ca după ce ar fi cucerit Moldova, aici spre Polonia, p. 362
şi o va fi luat în stăpînire în acelaşi chip ca şi Ţara Românească să trimită oastea turcească şi tătărească în Transilvania, iar de cealaltă parte urma să vie însuşi paşa de Timişoara[17]. Îndată ce va veni hanul[18] la oastea lui Sinan paşa, dacă va fi vreme frumoasă, îl va trimite cu o parte din oastea turcească la Timişoara împotriva Transilvaniei; dacă vremea nu va îngădui, atunci desigur hanul va ierna acolo.

A auzit că sub Timişoara a fost acum două luni oastea creştină, de asemenea sub Lipova, dar amîndouă nu au făcut nimic; spune că transilvănenii au luat o cetate turcească[19] oarecare chiar pe graniţă, dar după aceea a sosit acolo oastea turcească, au respins oastea transilvănenilor pînă la graniţă. Acolo venise oaste turcească din Anatolia.

---

[17] Mihalidjli Ahmed paşa, beiberbei de Timişoara.
[18] Feth Ghirai I.
[19] Verşetul, ocupat la 22 august 1595.

RELAŢIE ANONIMĂ ITALIANĂ

(31 octombrie 1595)

*

Unul din membrii corpului italian trimis de ducele de Toscana Ferdinand de'Medici, să participe la campania Ligii creştine din 1595, a lăsat o scurtă relaţie scrisă în tabăra principelui Transilvaniei Sigismund Báthory, la 31 octombrie cuprinzînd unele ştiri sumare, dar precise, asupra efectivelor otomane care apărau cetăţile Tîrgovişte şi Giurgiu, asupra tunurilor şi muniţiilor părăsite de Turci la Tîrgovişte şi Bucureşti, precum şi a cifrei robilor eliberaţi de creştini după retragerea oastei lui Sinan paşa peste Dunăre.

Ca şi ceilalţi participanţi italieni, autorul le atribuie lor cucerirea Giurgiului, subliniind faptul că ar fi pătruns primii în cetate de unde nu ar fi luat nici o pradă. Faţă de descrierile cunoscute pînă acum nu se aduce nici un element nou, în afara precizării orei cînd s-a dat asaltul la Tîrgovişte şi Giurgiu. Dar ora pare greşită (vezi mai jos p. 623).

Cel dintîi a ţinut de la zece seara la două noaptea! Al doilea a început la opt seara!

Relaţia anonimă italiană a fost descoperită de A. Decei în Arhivele Vaticanului (Codici Urbinati Latini vol. 1063) şi publicată împreună cu alte acte contemporane sub titlul „*Documente din Arhivele Vaticanului privind anul 1595*" în „Revista Arhivelor" X/1, Bucureşti 1967, p. 237, doc. nr. 88.

DIN TABĂRA PRINCIPELUI TRANSILVANIEI[1]

1595, octombrie 31

La 18 ale lunii de faţă, am ajuns în tabăra noastră de la Tîrgovişte, oraş de frunte[2] al Ţării Româneşti, unde am aflat că Sinan paşa plecase chiar în acea dimineaţă şi că lăsase în cetate 1 500 de turci în grija lui Ali paşa de Karaman[3]; şi toată noaptea am rămas călare, temîndu-ne să fim prinşi între două focuri[4], căci Sinan era la o leghe şi noi ne aflam la peste două mile de cetate.

În dimineaţa următoare ne-am întors, aşezîndu-ne tabăra într-un loc bun aproape de Tîrgovişte şi la orele 22 s-a dat asaltul şi la două din noapte

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de A. Decei sub titlul *Documente din Arhivele Vaticanului privind anul 1595* în „Revista Arhivelor" X/1, Bucureşti, 1967, p. 237, doc. nr. 88.

[2] *Cittá a Capo di tutta Valacchia.*

[3] Ali bei Haydarpasazade, beilerbei de Trapezunt.

[4] *Esser tolti di mezzo.*

cetatea a fost cucerită, măcelărindu-se toţi turcii afară de paşă[5] şi de un sangeac bei[6] şi alţi doi turci care au fost luaţi în prinsoare. În cetate s-au găsit 45 de tunuri dintre care trei mari şi celelalte mici. Aflînd Sinan de pierderea cetăţii, a părăsit Bucureştii unde se retrăsese, dîndu-i foc şi a lăsat 33 de tunuri, multe muniţii şi o foarte mare cantitate de alimente pe care nu le-a putut lua cu el, în fugă, şi s-a retras la Giurgiu, punîndu-şi oamenii să treacă fluviul cît mai repede puteau. La 28 octombrie am ajuns la Giurgiu pe la orele 21 şi am găsit vreo 4 000 de turci care treceau cu multe lucruri şi i-am atacat, măcelărindu-i şi înecîndu-i, astfel că au scăpat foarte puţini; am eliberat vreo 6 000 de suflete de robi şi am căpătat mulţi cai şi cămile încărcate cu pradă.

La 30 ale lunii am dat asalt cetăţii pe la orele 20 şi am cucerit-o; şi noi, italienii care eram vreo 60 am fost primii care am intrat înăuntru, spre marea uimire a ungurilor; şi de îndată ce am ucis pe turci, care erau vreo 600, am ieşit din cetate fără să fi luat pradă cît de puţină, lăsînd toate lucrurile în seama ungurilor. Nu a murit nimeni dintre noi, dar mulţi au fost răniţi de lovituri de pietre; în timp ce pornisem la asalt au venit pe pod vreo 500 de turci cu o galiotă mică înarmată pentru a le da ajutor, şi au fost ucişi de ai noştri, au fost înnecaţi şi li s-a luat nava.

Tabăra lui Sinan era dincolo de fluviu, la o lovitură de tun şi în prezenţa lui i-am luat cetatea şi am tăiat podul în mai multe locuri.

Veniseră 80 000[7] de tătari şi erau chiar la graniţa Moldovei dar aflînd de fuga lui Sinan s-au întors înapoi.

---

[5] Foçu bey de Amasia.

[6] Sangeac beii de Küstendil şi de Valona (Dilvina).

[7] Cifra este confirmată de izvoarele contemporane. Vezi Hurmuzaki III/2, p. 151, doc. CLXXI, 21 noiembrie 1595.

PETRU PELLÉRDI

(? — după 1596)

*

Péter Pellérdi zis şi Petru diacul era subcămăraşul principelui Sigismund Báthory încă din anul 1587. A fost totodată şi diac al cancelariei ardelene.

În această calitate a însoţit pe Sigismund Báthory în expediţia întreprinsă în toamna anului 1595 pentru a alunga din Ţara Românească oastea turcă condusă de marele vizir Sinan Paşa.

Pellérdi a alcătuit o relaţie oficială a evenimentelor la care a luat parte. E probabil să fi fost scrisă chiar sub ochii lui Sigismund Báthory, ceea ce ar explica exagerarea rolului acestuia. Ca şi alte relaţii de popularizare a campaniei din toamna anului 1595, scrise din îndemnul iezuitului Alfonso Carrillo, descrierea lui Pellérdi se înfăţişează printr-un artificiu destul de vizibil sub forma unei scrisori adresate unui baron de seamă din Ungaria, imperială anume Francisc Nádasdy, comite de Vass şi Şopron şi mare comis al regelui Ungariei. A fost publicată la începutul anului 1596 sub titlul: *Báthory Zsigmondnak, Erdélyország fejedelmének győzhetetlen nyereségéről, Tergovistya, Bukeres [sic] és Gyirgyó*

alatt, s azoknak megvételéről Istennek akaratjából: miként az egész História egy magyarországi foürhoz levele által. Nyomtatott Németujvárott Manlius János által Anno D.MDXCVI (Despre biruinţa lui Sigismund Báthory, principele Transilvaniei, la Tîrgovişte, Bucureşti şi Giurgiu şi despre cucerirea acestor cetăţi, de către luptătorul Petru Pellérdi în scrisoarea adresată unui nobil din Ungaria. Tipărită la Németújvár [Güssing] de Ioan Manlius în anul domnului 1596).

La începutul secolului al XX-lea, descoperindu-se originalul la abaţia din Pannonhalma, a fost publicat de profesorul Sörös Pongrác sub titlul: *Pellérdi Péter levele Báthory Zsigmondnak Szinán basán aratott gyözelméröl* (Scrisoarea lui Pétru Pellérdi privitoare la biruinţa lui Sigismund Báthory asupra lui Sinan Paşa) în „Anuarul Şcoalei Superioare a Abaţiei din Pannonhalma" pe anul şcolar 1913/1914, pp. 136—156. În introducere autorul indică deosebirile dintre original şi ediţia lui Manlius pe care o corectează după manuscris.

Relaţia lui Pellérdi a fost folosită pentru prima oară în istoriografia română de A. Veress în studiul *Campania creştinilor în contra lui Sinan Paşa din 1595*, publicat în „An. Acad. Rom. Mem. secţ. ist.", s. III, t. IV, 1925, pp. 65—148. O traducere fragmentară în limba română a fost dată de I. Crăciun în „Anuarul Institutului de Istorie Naţională" VI, Cluj, 1935.

Deşi sînt denaturate însăşi faptele şi exagerate peste măsură pierderile turcilor, întreaga dare de seamă avînd doar scopul de a-l preamări pe Sigismund, nepomenind nici măcar contribuţia mult lăudată a lui Piccolomini la baterea zidurilor cetăţii Giurgiu, şi cu atît mai puţin participarea efectivă a lui Mihai Viteazul (care nu se bucura de simpatia principelui) la operaţiile de la Tîrgovişte, textul lui Pellérdi este instructiv căci aruncă lumină asupra procedeelor lui Sigismund Báthory. Reţinem cifrele efectivelor date de diferitele oraşe şi regiuni şi itinerariul expediţiei, care nu au fost supuse la prefaceri.

[DESPRE CAMPANIA LUI SIGISMUND]

1595, noiembrie 1

p. 497 ... În ziua[1] de 27 august, Măria Sa Domnul nostru[2] a pornit cu oastea din Alba Iulia. Şi ne-am strîns în tabără, la Sebeş
p. 498 acest oraş al Măriei Sale e numai la o milă depărtare de Alba Iulia. Am zăbovit aici 3 zile; adunîndu-se apoi cu ajutorul lui dumnezeu şi ostaşi de frunte din ţinuturi îndepărtate, am mers încetul, cu încetul, astfel că am ajuns la Codlea, la locul hotărît mai dinainte pentru secui, în ziua de 3 septembrie. Secuii ne aşteptau acolo de vreo cîteva zile. Măria Sa împreună cu Gaspar Korniş[3] şi cu alte căpetenii mai mari, fiind de faţă şi Ştefan Bocskay[4], i-au

---

[1] După I. Crăciun în „Anuarul Institutului de Istorie Naţională", Cluj VI, 1935, p. 497 ş.u. cu unele modificări.
[2] Sigismund Báthory.
[3] Gaspar Kornis de Ruszka, căpitanul cetăţii Hust şi comite de Maramureş.
[4] Ştefan Bocskay de Kis Mária, căpitanul cetăţii Oradea şi comite de Bihor. Era unchiul lui Sigismund.

trecut în revistă; secuii care erau acolo în tabără se ridicau la 14 700. Trecerea în revistă a avut loc în ziua de 4 septembrie...

[Sigismund Báthory promulgă chiar la Codlea hrisovul de privilegii al secuilor[5].]

Secuii s-au adunat în curînd la peste 22 000 dintre care archebuzieri erau 8 200 iar ceilalţi lăncieri şi cu coase...

...Din Oradea Bocskay a adus 800 de călăreţi, toţi lăncieri, 1 200 de pedestraşi, toţi cu archebuze.

Ştefan Vodă zis Răzvan, care este acum Măria Sa Domnul Moldovei, a sosit şi el cu vreo 2 300 de pedestraşi minunat de frumoşi şi 700 de călăreţi, împreună cu 22 de tunuri mari.

[Amănunte asupra alcătuirii oastei lui Sigismund Báthory]

...Din Polonia... Ioan Wayer [Weiher]... cu 300 de cazaci... Ostaşi nemţi... 1 600... Oraşul Sibu 1 000 de trabanţi negri... Braşoveni 1 000 de trabanţi albaştri... Mediaşul, Sighişoara, care întreţin şi ele 1 000 de trabanţi verzi, toţi archebuzieri, au venit şi ei... Bistriţa 1 000 de pedeştri roşii... 1 000 de trabanţi albaştri de la Curtea Măriei Sale... Sebeşul, Orăştie, Scaunul Miercurei şi Scaunul Cincul Mare au dat 500 de archebuzieri... Afară de aceştia nemeşii veniţi în persoană din toate judeţele. Curtenii Măriei Sale 2 000 de călăreţi... Bocskay 300 de călăreţi... Cancelarul Josica 200 de călăreţi... Ştefan Csáki 100 de călăreţi... apoi 2 000 de călăreţi şi 1 000 de pedestraşi... plătiţi din vistieria Măriei Sale, sub conducerea lui Ştefan Török, Nicolae Sennyei, Gheorghe Bess şi Petru Huszár...

Voievodul Ţării Româneşti, Mihai, la fel ne-a aşteptat pregătit, cu oamenii săi, cu tunurile şi obuzele sale frumoase, cu ostaşi frumoşi, mulţi români buni care au fost cu Mihai Vodă cel puţin 8 000 de călăreţi şi pedeştri.

[Întreaga oaste era alcătuită din]:

20 000 de călăreţi lăncieri... 32 000 de pedestraşi... 10 tunuri mari aduse de Măria Sa Domnul nostru de la Alba Iulia, 53 de „obuze", multe p. 499
falconete şi colubrine; la acestea se adăugau 148 de căruţe încărcate cu praf de puşcă, gloanţe, cazmale, sape, funii. După ce am pornit din Codlea a trebuit să trecem pe la Bran, care ţine de Braşov, unde locul este foarte îngust, încît poate trece numai cîte un car; aici am numărat cîte care cu merinde aveam cu noi. Erau 3 718... care... iar pe lîngă aceste care, cel puţin 14 000 de oameni.

Oastea Măriei Sale fiind astfel adunată, am pornit din Codlea cu ajutorul lui Dumnezeu şi am mers cît se poate de încet[6] pînă ce ne-am aşezat

---

[5] La Barovius pp. 207—211; vezi şi Iacobinus *Brevis Enarratio rerum.*

[6] Nu se arată de ce trebuia să se meargă *atît de încet?*

tabăra la 1 sau 2 mile mici dincoace de Tîrgovişte[7], unde se afla Sinan Paşa, în ziua de 15 octombrie. Înţelegînd Sinan Paşa, că Măria Sa domnul nostru împreună cu oastea este atît de aproape, s-a ridicat în acea noapte cu oastea sa şi a plecat (lăsînd în cetatea Tîrgoviştei 1 200 de oameni) sub cuvînt că îl chiamă sultanul[8] şi trebuie să se grăbească; va zăbovi cîteva zile la Bucureşti şi dacă va fi nevoie şi-i va ataca duşmanul din vreo parte, îi va ajuta din Bucureşti cu 10 000 de oameni, însă acum n-au de cine să se teamă. Le-a lăsat mulţi ieniceri de frunte, un paşă şi un beg. Numele paşei este Tharapuluz Ali Paşa[9], numele begului e Baly Beg[10]. Sculîndu-ne dimineaţa, împreună cu domnul nostru, am plecat cu oastea. Dar ni s-a adus vestea că Sinan nu mai este nicăieri. Am mers mai departe şi am ajuns în ziua de 16 octombrie sub cetatea Tîrgoviştei, care este pe un loc atît de frumos încît mai frumos nici nu poate fi; pe de o parte se ridică un deal mare şi frumos, cu vii, deasupra căruia se întind, pe o lungime de 3 mile, păduri frumoase de stejar, iar pe sub ele curge un rîu frumos, apa Dîmboviţei[11], cu păstrăvi şi alţi peşti frumoşi, iar pe de altă parte se întinde acel şes mare şi frumos pe care omul nu-l poate cuprinde cu ochii; oraşul este mare, cu multe case frumoase[12] de piatră şi mănăstiri, toate pîrjolite şi arse. În ziua în care am sosit acolo, am stat cu toţii călare, noaptea aceea pînă în zori. A doua zi ne-am dus în tabără. Seara, domnul nostru a pus să se sape şanţuri sub cetate şi să umple coşuri cu pămînt[13]. A treia zi adică la 18 octombrie, domnul nostru a început să bată într-adevăr cetatea . . .

[Urmează laude exagerate la adresa lui Sigismund Báthory].

Împuşcăturile nu mai conteneau nici afară, nici înăuntru, dar cum lemnele de la palănci erau lemne foarte verzi şi nuielile de asemenea, precum şi pămîntul de umplutură moale, totul era încă neuscat. Pe dinăuntru, îngrăditura avea o umplutură de doi stînjeni, toată făcută de asemenea din lut moale, iar înălţimea ei era de jur împrejur de două suliţe fiind ferecată din loc în loc, în trei locuri. Nu a putut fi deloc stricată de împuşcături, dar marea lor mulţime, ajutată de fumul (?) groaznicelor împuşcături a stricat umplutura în mai multe locuri, a aprins îngrăditura cu praf de puşcă şi cu lemne uscate, în mai multe locuri, şi au pornit la asalt, urcînd pe scări foc

---

[7] La Stoeneşti; vezi I. Sîrbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul domnul Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1907, I. p. 336.

[8] Mehmed al III-lea.

[9] *Tharapwlwy Alli bassa*. Vezi cronica lui Balthazar Walter, ed. Dan Simionescu în „Studii şi Materiale de Istorie Medie", III, p. 82. Era fiul lui Haidar-paşa, sangeac bei de Ciorum.

[10] *Alumnay Baly bek*. Confuzie cu kocibei. Vezi Naima Tarih II, p. 134.

[11] *Domboricza vize*.

[12] Adjectivul frumos revine de 8 ori în frază.

[13] Adică să facă gabioane.

şi lemne uscate legate în mii de mănunchiuri. Din pricina fumului prea mare făcut de desele împuşcături, turcii nu puteau vedea nimic în afară, iar unde era vreo spărtură cît de mică, ai noştri o luau îndată de la ei şi îi dădeau foc. Astfel, neputînd suporta focul, turcii au ieşit din cetate şi au fost măcelăriţi cu toţii. În aceeaşi zi seara, cam pe la ceasurile 9, Dumnezeu ne-a dat în stăpînire cetatea pe care Sinan Paşa o zidise cu toate forţele sale timp de 6 săptămîni. Dumnezeu ne-a predat-o în mîinile noastre în 6 ceasuri. Paşa împreună cu begul, au fost aduşi vii înaintea Domnului nostru, iar cei rămaşi în cetate au fost cu toţii măcelăriţi. *Domnul nostru a dat tuturor voie să jefuiască* şi s-au găsit nenumărate comori şi aur . . . mulţi cai şi vite, mult praf de puşcă, gloanţe, două tunuri mari, împreună cu ghiulelele lor cîntărind 56 de funţi, iar sus pe îngrădituri 44 de falconete.

. . . Dintre creştini au pierit cel mult 400 . . . şi aceia erau nişte bieţi pedestraşi.

De acolo a purces Măria Sa cu oastea după Sinan; dacă <aşadar> acela nu-l aşteaptă la Tîrgovişte, el va merge după el la Bucureşti, sau oriunde i-l va da Dumnezeu în mîna Măriei Sale. A pornit din Tîrgovişte în ziua de 23 octombrie şi am făcut în acea zi două mile spre Bucureşti.

[S-au prins trei pribegi unguri] care, întrebaţi de domnul nostru unde este Sinan Paşa, au răspuns „e la Bucureşti, dar aflînd că Măria Ta ai luat atît de repede Tîrgoviştea, n-a îndrăznit să vă aştepte nici la Bucureşti, ci a plecat fugind în grabă, încît toate tunurile şi falconetele pe care le-a avut cu el, le-a lăsat pe toate acolo în cetate şi în tabără[14], împreună cu nenumărate provizii. Se omoară şi se taie între ei cînd ajung la un drum îngust sau la cîte un pod, lăsînd în urmă nenumăraţi catîri încărcaţi şi cămile . . . p. 501
şi fug; dacă nu cumva vă va aştepta la Giurgiu, căci nu credem să vă aştepte în altă parte; şi se zice că podul peste Dunăre s-ar fi rupt, poate de aceea se şi grăbeşte, ca să-l facă": Auzind acestea, Domnul nostru . . . a trimis într-acolo pe un slujitor mai mare al său, pe Gheorghe Farkas, împreună cu Nicolae Sennyei cu o sută de călăreţi, să vadă într-adevăr dacă este aşa cum spun cei trei tineri pribegi. Cînd s-au întors, aceştia au povestit faptele cu de-amănuntul domnului nostru zicînd că le-au găsit întocmai cum le-au spus tinerii. După aceea s-a hotărît că nu mai este nevoie să meargă la Bucureşti, ci Măria Sa lasă în grija lui Mihai Vodă, să trimită boieri acolo, iar el va merge cu oastea spre Giurgiu după Sinan. Măria Sa domnul nostru a urmat această hotărîre şi a plecat după Sinan cu ajutorul lui Dumnezeu. Nicăieri n-am mers pe drumuri de ţară, ci am mers prin locuri mai dosnice ca să putem umbla liniştiţi[15], să nu prindă Sinan de veste că sîntem pe urmele

[14] Cronicarul otoman Mustafa Naima afirmă dimpotrivă că turcii au retras din Bucureşti tunurile, au încărcat rechiziţiile în harabale, au golit şi dat foc fortăreţei pe care o zidiseră. (*Tarih*, II, p. 135), plecînd pe la miezul nopţii.

[15] De aceea au şi întîrziat peste măsură de la 23 octombrie pînă în seara de 28.

lui... şi n-a fost prins nimeni din tabăra noastră şi nu s-a aflat nimic sigur despre noi. Chiar în ziua de 28 octombrie dimineaţa, cînd voiam să pornim din tabără — care se afla într-o cîmpie, a fost adus înaintea domnului nostru un turc care a spus că Sinan Paşa trecuse încă de ieri Dunărea cu grosul oastei, căci îl înştiinţaseră desigur românii[16] că craiul Ardealului va sosi acolo luni sau marţi — trecerea avusese loc vineri — lăsînd dincoace vreo 8 000 de turci cu nenumăraţi robi români, cu multe care încărcate, neîndrăznind să treacă peste pod carele grele pînă ce nu va trece mai întîi călărimea, nici nu a hotărît pe cine şi cîţi ostaşi să lase în cetate, gîndindu-se că va putea orîndui toate acestea pînă marţi, numai să-şi poată trece mai întîi oamenii dincolo. Aflînd noi acestea, am pornit îndată şi am mers într-una, încît am ajuns la Giurgiu chiar în aceeaşi zi, sîmbătă după amiază, la ceasurile 4, nu marţi. Nimeni dintre călăreţi n-a descălecat, ci toţi au rămas călare, numai pedestraşii au fost rînduiţi de Domnul nostru să meargă sub cetate. Mulţimea de trabanţi a năvălit asupra carelor încărcate şi asupra turcilor. Dumnezeu slobozi în acel ceas pe toţi robii, 4—5 000. Am cîştigat peste 6 000 de care încărcate. Turcii au fugit val-vîrtej pe podul Dunării. La cetate nu se poate ajunge din nici o parte, pe uscat, căci este înconjurată de jur împrejur de Dunăre. Jumătate din cetate este aşezată, dintr-o parte, pe Dunărea turcească iar cealaltă parte este înconjurată
p. 502 de un braţ al Dunării. Nici nu au apucat să ridice lanţurile podului de peste acest braţ al Dunării şi ai noştri au şi năvălit şi au cucerit îndată primul pod; apoi au năvălit pe podul de luntre de peste Dunăre, stricîndu-l[17]. Atîţia turci au murit şi au pierit căzînd de pe primul pod în braţul Dunării, încît Dunărea şi-a oprit cursul, astfel că puteai merge pînă la cetate peste leşurile turcilor şi ai cailor morţi pe acel braţ al Dunării. Peste 5 000 de turci şi nenumăraţi cai, cam peste 3 000, au pierit înecaţi

---

[16] Aşa cum este formulată această presupunere a lui Pellérdi pare să atribuie românilor un rol dubios. Vezi şi confuzia voită dintre Mihai şi Mihnea turcitul din buletinul întocmit de Carrillo precum şi toate ştirile trimise de Sigismund fie direct fie prin Simon Genga, încă de la sfîrşitul anului 1594, în care acuză pe domnii români (şi în genere pe români) de gînduri trădătoare, justificînd o eventuală înlăturare a lor. Autorul afirmă că scrisoarea sa a fost citită de Sigismund. Poate chiar lui i se datoreşte această insinuare.

[17] Distrugerea podului este înfăţişată în mod deosebit în relaţia toscanilor — în care se afirmă că ar fi fost făcută chiar de Sinan după ce au început creştinii operaţiile contra cetăţii din insulă (Hurmuzaki, XII, p. 88) — şi de cea a lui Visconti (destul de asemănătoare cu a lui Pellérdi) în care se vorbeşte de două distrugeri parţiale făcute de creştini în două zile deosebite. Vezi şi versiunea dramatică a cronicarului turc Naima, (*Tarih*, II, p. 136) care afirmă că artileria creştină a tăiat podul în două, oastea turcă prăvălindu-se în Dunăre (!) „Multe mii de musulmani au pierit acolo" iar dintre akingii nici unul n-a scăpat... O astfel de nenorocire. — scrie cronicarul turc — nu s-a mai întîmplat nici cînd, şi o înfrîngere atît de mare nu s-a văzut niciodată".

în Dunăre sau loviţi de gloanţe. Au scăpat numai cei care au izbutit să fugă în cetate.

În noaptea aceea n-au putut duce în cetate nici de-ale mîncării, atît de repede au împresurat-o. Am stat călări în acea noapte pînă a doua zi la ceasurile 10, iar apoi în această de a doua zi, seara, adică la 29 octombrie s-au început săparea de şanţuri în două locuri sub cetate, iar tunurile luate la Tîrgovişte au fost îndreptate spre cetate împreună cu multe alte tunuri; seara au început să o bată, iar pînă în zori au spart atît de mult zidurile încît acestea au început să se surpe, iar spre seară, adică în ziua de 30 octombrie, s-a început asaltul — destul de greu — iar Dumnezeu ne-a dat şi această cetate în mîinile noastre. 800 de turci se aflau în cetate; dintre aceştia, numai unul a putut fugi, şi acesta sărind în Dunăre, a trecut înnot spre Sinan Paşa . . .

. . . Sinan Paşa se uita la noi de pe malul celălalt al Dunării însă nici n-a putut ajuta pe cei din cetate, nici pe noi nu ne-a putut vătăma pentru că nu avea cu el mai mult de 4 tunuri mici, rămînînd aici, dincoace de Dunăre, tot praful de puşcă şi toate gloanţele pentru tunuri. Şi aici, la Giurgiu, am cîştigat două tunuri mari, 38 de tunuri mici, mult praf de puşcă, gloanţe; adică la Giurgiu, Bucureşti şi Tîrgovişte am luat 110 tunuri mari şi mici. Dintre creştini au pierit sub cetatea Giurgiului 62, nici un om de seamă, ci numai pedestraşi. Atît de mult s-a milostivit Dumnezeu faţă de noi. Sinan s-a speriat cînd a văzut că am luat cetatea, crezînd că vom trece şi podul împotriva lui. A năvălit repede peste pod ca să poată trece în grabă pe ţărmul celălalt. Iar noi, din partea noastră, am stricat podul pentru că dacă nu l-am fi stricat, ar fi putut ajuta cetatea . . .

[Urmează laude la adresa lui Sigismund].

. . . nimeni altul nu va putea înştiinţa pe Măria Ta[18] cu mai mult adevăr şi mai în amănunt despre starea noastră de aici; într-adevăr poţi să mă crezi, Măria Ta, pentru că am fost de faţă pretutindeni, ba domnul nostru a şi citit această scrisoare“ . . .

Am scris această scrisoare sub cetatea Giurgiului, în prima zi a lui noiembrie, în anul 1595.

Petru Pellérdi

---

[18] Scrisoarea este adresată lui Francisc Nádasdy comite de Vass şi Sopron şi mare comis al regelui Ungariei.

GIUSEPPE PISCULO

(? — după noiembrie 1596)

*

Călugărul franciscan Giuseppe Pisculo, originar din Melfi în Italia a venit la sfîrşitul secolului al XVI-lea ca misionar în Ţara Românească unde a stat cîtva timp, fără a se putea preciza durata acestei şederi. În orice caz, a fost martor la expediţia lui Sinan Paşa împotriva lui Mihai Viteazul, (august 1595) şi apoi la eliberarea Tîrgoviştei de către armata creştină (octombrie 1595). Nu a asistat la luarea Giurgiului, deşi o descrie cu multe amănunte în cursul unui tratat mai lung întocmit de el în noiembrie 1596, la cererea unei persoane de seamă pe care o numeşte Excelenţa Voastră. A mai rămas în Ţara Românească cel puţin 15 zile după plecarea lui Sigismund în Transilvania. Din acest tratat istoricul A. Veress nu a publicat decît părţile privitoare la istoria românilor şi în special la campania din anul 1595. Textul astfel înfăţişat pune multe semne de întrebare. Care a fost scopul comandării acestei scrieri? Cine era Excelenţa Sa? Care era calificarea autorului, simplu călugăr franciscan, pentru a da, nu numai o mărturie a celor văzute şi auzite de el în legătură cu campaniile din Ţara Românească, ci consideraţii asupra politicii Transilvaniei, a descrierii dietei din vara anului 1594 şi a aşa-zisei

rebeliunii din iulie—august, sau judecăţi asupra unor personajii ca iezuitul Carrillo, cancelarul Josica, sau căpitanul George Bórbely, sau chiar propuneri de soluţii ingenioase, cum ar fi aceea de a transforma Ţara Românească într-un fel de „no man's land", golit de toate bucatele sale depozitate în munţi, şi ales ca teatru ideal de război cu turcii de cîte ori ar încerca aceştia a trece Dunărea spre a merge contra Transilvaniei.

Dar chiar din prima frază reprodusă de A. Veress (pag. 75/139) rezultă că autorul tratatului trebuia să dea o *prezentare a stării Transilvaniei, şi unele precizări privind evenimentele din Moldova* (adică instalarea în domnie a lui Ieremia Movilă de către Zamoyski), atît cît trebuia pentru a se putea ajunge la o concluzie necesară unei înţelegeri între poloni şi imperiali, de care avea să se ocupe legatul papal în Polonia, cardinalul Caetano. Astfel stînd lucrurile, va trebui bine deosebit ceea ce constituie o mărturie directă de ceea ce nu e de fapt adesea decît o înșeilare de informaţii culese de la alţii şi amestecată cu opinii proprii, vădind o atitudine de-a dreptul duşmănoasă faţă de populaţia Ţării Româneşti, şi oarecum contradictorie faţă de Mihai Viteazul. Este interesant de observat că informaţiile lui Pisculo par să fie împrumutate relaţiilor italienilor participanţi la campania din octombrie 1595. Este mai ales curios că un fapt acceptat de A. Veress, şi socotit foarte important, anume mustrările şi ameninţările adresate la Giurgiu de Sigismund lui Mihai Viteazul pe care îl făcea răspunzător de lipsa de alimente, nu se află pomenit decît de doi martori care nu au fost atunci la Giurgiu: Pigaffeta (p. 124) şi Pisoulo (p. 140). În schimb, Silvio Piccolomini, care a avut un rol activ la luarea Giurgiului, şi care era invitat să participe la consiliile de război ale principelui, nu atribuia niciodată lipsa de hrană şi de nutreţ din Ţara Românească unei deficienţe a domnului român, ci greutăţii organizării transportului în convoaie de căruţe ce trebuiau să aducă din Transilvania alimentele pentru hrana oastei. Dealtminteri însuşi Pigaffetta după ce este dispus să-l acuze pe domn de lipsa de alimente de la Giurgiu se plînge apoi de toată lumea: de cancelarul Josica pentru că ar fi nepărtinit pe italieni la distribuirea alimentelor, de dregătorii oraşului Braşov care i-au lăsat să moară de foame, de cei din Sibiu care i-au înşelat nedîndu-le alimentele datorate etc. Dar informaţia care e destul de laconică la Pigaffetta: („principele l-a mustrat tare pe domnul Ţării Româneşti şi l-a ameninţat că nu şi-a respectat promisiunile mari de a se îngriji de hrană pentru armată") capătă o amploare sporită la Pisculo. Acesta are o atitudine destul de inegală faţă de Mihai Viteazul. Amintind de Călugăreni, zice: „Sinan după ce a trecut pe un pod cu o parte a armatei, a fost lovit pe neaşteptate de Mihai Voievodul, care a adus multe pierderi turcilor luîndu-le steagul „regal", totuşi din cauza mulţimii duşmanilor, care creştea necontenit, pe înserate acel voievod a fost silit să se retragă mai sus de Tîrgovişte într-o vale îndreptată spre Braşov" (p. 76/140). Peste această primă redare cinstită se aşterne apoi un val de denigrare: „Susnumitul Mihai, care se retrăsese într-o vale, la vreo trei leghe depărtare de Tîrgovişte spre Braşov, solicita cît putea mai mult pe Transilvan ca să vină cu oastea sa, arătîndu-i că expediţia este foarte uşoară, susţinînd că Sinan avea o oaste cu totul nouă şi lipsită de experienţă şi că nu putuse să-şi facă rost de soldaţi din ţinuturile de la graniţa Ungariei,

căci aceştia erau cu toţii prinşi de lupta contra armatei imperiale de sub Strigoniu. Principele Transilvaniei... trece munţii cu armata sa, lucru într-adevăr foarte greu, mai ales trebuind să fie duse coloane de provizii, căci fusese mai înainte asigurat de acel Voievod cu privire la alimente că acestea după cum se făgăduise de către localnicii de aici s-ar fi şi aflat în munţii, în pădurile şi văile dimprejur, pentru ca la venirea lor ei să afle provizii îmbelşugate; şi deşi acest lucru a fost crezut s-a întîmplat cu totul dimpotrivă. (*Ibidem*, l. cit. şi p. 77/141). Uneori aflăm o combinare a celor două straturi amintite, de exemplu: „Cît despre mine, cred că victoria obţinută de principe (Sigismund) în Ţara Românească a fost determinată mai întîi de către Mihai Voievod care — fiind soldat viteaz şi cutezător, şi dînd dovada vitejiei sale <în luptă> împotriva oastei lui Sinan, după trecerea turcilor în Ţara Românească atunci cînd i-a atacat pe acel pod şi le-a pricinuit pierderi, el însă reîntorcîndu-se fără a prăpădi din ai săi — pentru interesul său propriu pentru a nu pierde acea ţară guvernată de el s-a sîrguit cu tot dinadinsul ca principele să treacă munţii spre a-l apăra. Dar dacă acesta ar fi ştiut de lipsa de alimente, eu nu cred că s-ar fi hotărît vreodată Alteţa sa să treacă în Ţara Românească, întrucît datorită unor asemenea lipsuri s-a văzut cum s-au prăpădit alte armate, precum s-a întîmplat cu aceia din Cazranel în Croaţia, şi îndeosebi s-ar fi putut întîmpla chiar acolo în Ţara Românească unde reîntoarcerea ar fi ajuns să fie foarte anevoioasă dacă s-ar fi dat de duşmani sus prin acei munţi." — Se observă aici şi oarecare lipsă de logică: duşmanii ipotetici din vîrful munţilor neavînd nici o legătură cu lipsa de alimente pusă în seama domnului.

Ar rezulta deci că am avea o redactare făcută în două momente deosebite, sau mai bine-zis folosirea ceva mai tîrzie a unor elemente oarecum cristalizate într-un alt spirit. Ţinînd seama de această particularitate se vor putea culege din textul inegal al lui Pisculo o serie de informaţii de un interes real şi pentru Ţara Românească şi pentru Transilvania. Căci pare mai mult ca probabil că fratele Pisculo, care a luat parte la slujba bisericească din dimineaţa pornirii acţiunii de la Tîrgovişte, şi care pare să fi fost prieten bun cu franciscanul Francesco Pastis din Candia, din mănăstirea catolică din Tîrgovişte — ajuns confesorul lui Sigismund — a pornit şi el vreo cincisprezece zile după principe căpătuindu-se într-un fel în principatul acestuia. Aşa s-ar explica şi cunoaşterea împrejurărilor din Banat de pildă, dar mai ales de la curtea lui Sigismund de care dă dovadă relaţia de faţă. Legătura cu italienii veniţi în expediţie, de la care a împrumutat descrierea cuceririi Giurgiului de pildă la care nu a fost de faţă, necunoscînd cîtuşi de puţin Giurgiul după propria sa declaraţie — s-a putut face direct înainte de plecarea toscanilor (tocmai în decembrie), sau indirect prin Capponi aflat în slujba lui Sigismund şi apoi a arhiducesei. Fiind italian, el însuşi, lucrul nu era greu. Deşi călugăr, frà Pisculo arată o deosebită aplecare pentru tot ce e militar: descrieri de cetăţi (cu o cunoaştere apreciabilă a elementelor şi termenilor tehnici), povestiri ale unor operaţii militare, în sfîrşit propuneri de planuri strategice. Vom reţine îndeosebi descrierea lucrărilor de fortificaţie făcute de turci în cetăţile din Tîrgovişte, Bucureşti şi Giurgiu. Evident, ar trebui cunoscut textul integral

pentru o judecată completă — dacă nu asupra părţii neprivind ţările noastre, — cel puţin asupra autorului.

Relaţia, redactată în limba italiană, se păstrează în original la Roma, la Biblioteca Vaticanului (Fondo Ottoboniano vol. 2510, f. 171—174). A fost publicată fragmentar şi cu o punctaţie uneori greşită de către A. Veress, în *Campania creştinilor în contra lui Sinan paşa din 1595*, extras din An. Acad. Rom., Mem. secţ. ist. s. III, t. IV, 1924, p. 75/139—84/148, doc. XII.

[DESPRE FORTIFICAŢIILE LUI SINAN][1]

1595 august

La 25 sau 26 al acelei luni[2], Sinan[3] a plecat din Bucureşti îndreptîndu-se cu armata spre Tîrgovişte, unde a ajuns la 29 august acolo a început îndată nişte lucrări de întărire şi anume fiind palatul principelui înconjurat de o palancă sau palisadă[4] după obiceiul acelei ţări, el a făcut o alta alături, lăsînd la mijloc un interval de 2 paşi; apoi a pus să se sape pe dinafară un şanţ, aruncînd pămîntul între cele două palisade şi făcînd astfel un val de pămînt cu trei laturi în total, dar care nu se sprijineau una pe alta; avea în spate spre răsărit un rîu de puţină însemnă-

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de A. Veress *Campania creştinilor în contra lui Sinan paşa din 1595* din An. Acad. Rom. Mem. secţ. ist. s. III, t. IV, 1924, p. 146 şi urm.

[2] August.

[3] Sinan paşa, mare vizir otoman

[4] *Palancato o palificato.*

tate, care nu vine mare decît în timpul ploilor, în față este orașul sau satul care se întinde de-a lungul rîului lung și îngust; în spate, spre răsărit de acel loc la o depărtare de acel rîu de o jumătate de milă italiană, sau mai degrabă mai puțin, este o livadă sau fîneață care se continuă cu un deal atrăgător, acoperit de vii, în vîrful căruia este o mănăstire[5] de călugări greci foarte frumoasă, cu o biserică tot atît de frumoasă acum devastată în întregime de turci. În timp ce se clădea cu multă sîrguință acea întăritură, armata turcească stătea în tabără, afară în cîmp, ocupînd 5 000 de pași în lungime și 1 500 de pași în lățime . . .

Fortul de la Tîrgoviște ridicat de Sinan de la 30 august pînă la 15 octombrie are de jur împrejur 1 000 de brațe pe partea dinăuntru fiind măsurat astfel de pe valul de pămînt. Are un turn nu prea înalt cu patru săcălușe[6] deasupra și cu gabioanele sale care nu erau încă umplute, căci nu le terminaseră, poate după cum cred eu, din lipsă de timp și șanțul rămăsese în multe locuri încă prea puțin săpat.

Am aflat că Giurgiul[7] pe care nu l-am văzut este mult mai mic decît Tîrgoviștea; era un castel clădit după sistemul vechi cu zid de piatră și cu patru turnuri fără val de pămînt.

Întăriturile începute la București[8] sînt mult mai mari decît cele de la Tîrgoviște și au o altă formă, cu bastioane care se apără unul pe altul.

Despre bogățiile Țării Românești

Țara Românească este îmbelșugată în grîne, fîn, vinuri și mai ales în tot felul de grăsimi, dar toate acestea sînt prost chivernisite din cauza deselor schimbări ale cîrmuirii pe care acel domn o exercită într-un chip tiranic și pe un timp anumit. Acesta după cum am spus, este schimbat, adeseori prin puterea banilor, fiind apoi dornic de a se despăgubi pe socoteala norodului; de aceea țara se golește de locuitori și nici nu se poate nădăjdui că s-ar putea sau că ar trebui să i se îmbunătățească soarta deoarece ei sînt tot atît de dedați jafului ca și turcii și tot astfel fac și căpeteniile oștirii.

Despre A. Carrillo[9] și Șt. Josica

Apropierea lui Sigismund de creștini a fost o favoare deosebită a cerului . . . Ca ajutor în lumea aceasta, eu nu văd vreun om de oarecare valoare p. 146

[5] Mănăstirea Dealului.
[6] *Falconetti* (corect: falconiere).
[7] *Giorgiu.*
[8] În jurul mănăstirii Radu Vodă, cf. și relația lui Nichifor Parasios din volumul de față.
[9] Aceste informații completează biografia lui Carrillo din volumul de față.

în acea țară care să-l fi ajutat sau asistat pe Sigismund altul decît un părinte iezuit spaniol numit padre Alfonso Carrillo, care a fost trimis în acest scop la Roma, la Praga și după reîntoarcerea sa, după încheierea acestor acorduri, i-a stat mereu alături pentru traducerea lor în fapt, și mai ales cînd a declarat voința sa vasalilor săi. Acest părinte era ziua și noaptea neîncetat lîngă Alteța sa, și după cît se poate deduce <principele> nu avea de la nimeni altul nici sprijin nici sfat; dar după ce s-a încheiat acordul cu împăratul și avîndu-l pe nunțiul stăpînului nostru (papa) pe lîngă sine și ajungînd la nimicirea rebelilor săi, mi se pare că s-a schimbat mult. La început acel părinte era confesorul său, și în fiecare chestiune importantă a sa el se sfătuia cu el. Acuma pare să se fi schimbat <dispoziția sa> în urmă, căci nu se mai mărturisește acestuia, ci unui călugăr conventual de al sfîntului Francisc, de neam candiot care stătea mai înainte în mănăstirea de la Tîrgoviște. Așa că îmi închipui și cred că Alteța sa nu mai ține la celălalt, căci în decursul a multe luni, de puține ori s-a mai sfătuit cu el[10] și de aceea nici nu l-a mai căutat niciodată cu dinadinsul[11], afară dacă cumva principele nu ar face aceasta dintr-o stratagemă și cu vreun scop arătînd că s-a plictisit și nu mai ține la el. Toate acestea s-au întîmplat după ce principele a avut acea victorie contra lui Sinan, dar după pierderea Moldovei[12], s-ar părea după semnele exterioare, că din nou a început să-l iubească, poate pentru a se putea sluji de el trimițîndu-l la regele catolic și la papă, cum a și făcut. Totuși nu l-a mai luat ca duhovnic al său, ci cînd se mărturisește, ceea ce face foarte rar, se mărturisește acelui părinte al sfîntului Francisc din ordinul nostru.

Cît despre guvernarea și sfatul de care se folosește principele, după cît se poate vedea și cunoaște, cel ce guvernează este domnul cancelar numit Ștefan Josica, român *di bassa natione* (!)[13] crescut la curte încă din copilăria sa[14], și trimis de Alteța sa în Italia la studii[15]. Acesta într-atîta conduce totul și trece totul prin mîna sa, încît se murmură în popor că el a vrăjit pe principe, fiind trecută autoritatea asupra lui peste orice ordine[16]. Și se vede că Alteța sa are atîta aplecare pentru el[17] încît preferă să stea la vorbă cu persoane de jos, decît cu persoane de neam ales, și ca o confirmare a acestui

---

[10] *Si è abbocato con esso.*

[11] *Lo ha mai ricercato.*

[12] Prin alungarea lui Ștefan Răzvan, omul lui Sigismund înlocuit cu Ieremia Movilă.

[13] Adică nefăcînd parte din națiunile privilegiate. Josica aparținea totuși nobilimii mărunte ridicate în Banat dintre luptătorii cu merite militare contra dușmanilor. Ca atare el intra în categoria nobilimii (măcar că măruntă) care constituia una din „națiunile" privilegiate. Se știe că ele erau: nobilimea ungară, sașii și secuii.

[14] A fost mai întîi pe lîngă Baltazar Báthory.

[15] Inexact. Se pare că a învățat limba italiană chiar de la Sigismund.

[16] *Fuori d'ordine.*

[17] *Tante inclinata.*

fapt se vede că el își petrece timpul de cele mai multe ori cu persoane de jos, îngăduind pînă și la masa sa chiar o lipsă de respect, flecărind și glumind și făcîndu-se uneori tovarăș și frate cu aceștia. Cancelarul îndeosebi îl canonește cum vrea, zicîndu-i și cuvinte disprețuitoare[18] și o dată la baie era să-l sufoce pe principe, băgîndu-l cu capul în apă. Cea mai mare artă a acestuia, după părerea mea este că știe să se prefacă, mai ales cu Alteța sa de la care suportă orice fel de cuvinte de ocară, și știe atît de bine să lingușească. Se menține în autoritatea și gravitatea funcției sale, poate pentru că principele nu vrea să-și dea nici o bătaie de cap, neavînd multă tragere de inimă pentru grija treburilor care țin de starea și principatul său; se menține cu abilitate și datorită istețimii sale și-l trage întru toate și pentru toate după voia sa. Apoi este interesat ca un avar, și văzînd acestea, mă tem că sub influența lui, Alteța sa să nu sufere (Doamne ferește!) vreun neajuns serios, pentru că nu are pe lîngă persoana sa pe nimeni altul socotit bun pentru a duce negocieri, căci are întîietate pînă și asupra lui Bocskai, rudă a principelui și locțiitor al acestuia la armată. [Urmează planul himeric de organizare a Țării Românești ca un fel de meterez al principatului Transilvaniei și de teatru de luptă cu turcii].

---

[18] *Parole vile.*

FRANCESCO PASTIS DIN CANDIA

(? — după noiembrie 1596)

*

Călugărul franciscan Francesco Pastis din Candia (Creta) era în 1595 „gardian“ (superior) al mănăstirii conventualilor franciscani din Tîrgoviște (Bărăția). A venit ca misionar prin țările noastre, unde a stat neîntrerupt 7 ani, conform cu o declarație a sa din anii 1595—1596. Ar urma deci că el a venit mai întîi în 1588 sau 1589 și a stat și în Țara Românească și în Moldova cum afirmă el în „informațiunile“ înaintate de el unui prelat de pe lîngă papă la cererea acestuia. S-ar părea că interesul sfîntului părinte de la Roma se adresa mai puțin țărilor române cît referentului. În adevăr numele lui destul de obscur a ajuns în mai multe rînduri în atenția Cardinalului Cinzio Aldobrandini, secretarul papei însărcinat cu relațiile cu această parte a Europei. Avem cel puțin trei asemenea momente (31 octombrie 1595, 23 martie 1596, 24 august 1596) toate legate de calitatea de confesor al principelui Transilvaniei dobîndită de fară Francesco probabil în preajma expediției lui Sigismund Báthory. Spunem probabil, pentru că prin aprilie 1595, un călugăr franciscan, probabil chiar el însuși, a alergat în mare grabă din Țara Românească la Alba Iulia, trimis din Tîrgoviște de către un boier de

divan să denunţe o ciudată conspiraţie avînd drept scop tăierea tuturor ostaşilor unguri trimişi din Transilvania în această ţară, care s-ar părea că treziseră ura locuitorilor prin samavolniciile lor. Venirea acestui călugăr e amintită de G. de'Marini Poli în luna aprilie. Nu se poate şti bineînţeles, de unde a pornit acest zvon senzaţional şi nici cine era acel mare boier. Nu ar fi exclus să fi fost chiar „Logofătul" Ioan Norocea, multă vreme locuitor al Transilvaniei, care s-a semnalat prin devotamentul său în momentul „conspiraţiei" de la Cluj din 1594 şi care intrase de scurtă vreme în divanul domnesc al lui Mihai. El era cunoscut prin zelul său pentru catolicism şi foarte bine văzut de Sigismund Báthory care cinsteşte cu daruri bogate căsătoria fiicei acestuia, Velica, văduva „domnului" Ţării Româneşti, Vlad fiul lui Miloş (care nu a ajuns să domnească) cu omul său de încredere bogatul cămăraş Fabio Genga, de curînd întors din Italia unde fusese trimis de Sigismund în toamna anului precedent curînd după baia de sînge de la Cluj (vezi biografia lui Busto). Este interesant de constatat că asemenea zvonuri alarmante pentru trupele lui Sigismund din Moldova şi Ţara Românească au fost puse în circulaţie încă din lunile ianuarie şi februarie cu scopul de a arunca bănuiala asupra domnilor din aceste ţări. În aprilie ele au justificat înlăturarea lui Aron din Moldova într-un mod foarte oportun pentru planurile cancelarului Josica. Ele ar fi putut justifica în împrejurări favorabile şi o încercare de a-l înlătura pe Mihai. De fapt în procesul lui Josica se pomeneşte şi de o intrigă încercată de acest frà Francesco, duhovnicul principelui, în unire cu nunţiul Visconti (!) contra domnului Ţării Româneşti (vezi biografia lui G. de'Marini Poli). S-ar putea ca pîra aceasta să fi fost tot în legătură cu acea pretinsă conspiraţie dată în vileag în primăvara anului 1595. Menţionarea lui Visconti impune însă o datare posterioară zilei de 16 mai a sosirii nunţiului la Alba Iulia. E probabil că fratele salvator nu s-a grăbit înapoi spre Tîrgovişte după împlinirea misiunii sale, ci a mai rămas să culeagă fărămiturile de la curte. De aceea am înclina să credem că el a însoţit neoficial pe principe în Ţara Românească în campania din octombrie 1595. Pe lîngă oastea lui Sigismund fusese afectat preotul iezuit Valentin Ladó binecunoscut de principe. Şi totuşi acesta nu i se mărturiseşte lui în timpul campaniei, ci îl preferă pe fratele Francesco Pastis.

La încheierea acelei scurte demonstraţii marţiale din oct. 1595 — ce nu a fost bine descifrată decît de cîţiva cunoscători ai artei militare, ca Silvio Piccolomini, care vedea în ea falimentul unor mari posibilităţi, ea rămînînd însă pentru marea mulţime o epopee legendară şi un triumf — principele s-a crezut în drept să ceară papii diferite recompense: de pildă un beneficiu în teritoriul veneţian pentru confesorul său întîmplător, aşa precum a cerut şi cardinalatul pentru bătrînul italian, Simon Genga moştenit de la regele Ştefan Báthory al Poloniei şi ajuns responsabil cu propaganda tînărului erou la curţile italiene. Cererea adresată cardinalului Cinzio Aldobrandini a fost încredinţată nunţiului Alfonso Visconti care a înaintat-o (31 oct. 1575) cardinalului-secretar cu recomandarea stăruitoare ca să se satisfacă cererea numindu-l pe acel frate la un beneficiu de al statului veneţian, sau dîndu-i-se o pensie de 200 de scuzi. Nunţiul Visconti adăuga în mod semnificativ „Din multe consideraţii ar fi un mare serviciu faţă de Dumnezeu ca acest părinte să fie miluit *(consolato)* şi să se poată reîntoarce (în Italia) *spre a sta în Veneţia, sau în vreun loc vecin cu Veneţia*". Precum se ştie misionarii nu se puteau reîntoarce în Italia de capul

lor, ci doar chemaţi sau autorizaţi anume. Aşadar cererea Nunţiului cuprindea şi obţinerea autorizaţiei de plecare, şi numirea într-un loc destul de depărtat de principe. Căci frà Francesco îl urmase pe Sigismund în Transilvania. Principele avusese ca duhovnic pe iezuitul Alfonso Carrillo. La plecarea în expediţia din Ţara Românească, Sigismund nu l-a mai luat cu el. Instrăinarea principelui de iezuit amintită şi de Giuseppe Pisculo în relaţia sa, nu datează cum crede acesta din urmă din vremea campaniei din oct. 1595 ci mai degrabă din luna august şi este în legătură cu o gravă criză sufletească care a dezechilibrat şi dezacordat şi mai mult firea slabă şi contradictorie a tînărului veleitar şi vanitos, silit să privească măcar o dată realitatea în faţă. Pentru el, Carrillo era făuritorul destinului, care trebuia să facă din el un erou al creştinilor şi un aliat foarte de aproape al Habsburgilor în temeiul căsătoriei sale cu arhiducesa promisă. Dar în ajun de a porni o acţiune militară, el era tot mai cuprins de panică şi doritor să răspundă afirmativ invitaţiei trimise de turci de a încheia o pace foarte avantajoasă înainte de a fi pornit propriu zis la luptă. Şi înainte chiar de încheierea căsătoriei habsburgice înţeleasă ca un element de bază al acordului său cu imperialii, el ştia că-şi greşise destinul. În ochii săi răspunzător de acest faliment era Carrillo. Dar pentru nunţiu nedeslipit de lîngă el, ca şi pentru cardinalul Cinzio la Roma, înstrăinarea principelui de Carrillo putea avea consecinţe incalculabile. Obiecţiunile înalţilor prelaţi nu erau pricinuite, orice s-ar fi spus, de personalitatea cumva necorespunzătoare a călugărului franciscan, ci mai degrabă de lipsa lui de personalitate. Sigismund trebuia să fie captat şi ţinut în frîu, supus unei observaţii neîncetate, menţinut în supunerea sa. Dar un frà Francesco însemna dimpotrivă o eliberare de această tutelă necesară. Părintele Ioan Leleszi, fostul educator al lui Sigismund se plîngea în 1591 că după plecarea iezuiţilor, discipolul său se lăsase de practicile sale religioase obişnuite, mulţumindu-se doar să se spovedească în mod formal vreunui călugăr nevrednic indicat de Josica. Se părea că Sigismund se reîntorsese la o fază anterioară venirii lui Carrillo. E posibil ca şi acesta să fi intervenit cu plîngeri la Roma, căci îndată după prima alarmă provocată de declararea neaşteptată a lui Sigismund de la începutul anului 1596 că are de gînd să renunţe la Transilvania, dînd-o împăratului în schimbul altor compensaţii, Cinzio manifesta oarecare îngrijorare la perspectiva unei noi călătorii a lui Carrillo. Cardinalul Cinzio îi scria nunţiului Visconti că „poate că Sigismund va renunţa la gîndul de a-l trimite aici pe P. Carrillo, pe care dealtminteri îl vom vedea întotdeauna bucuros, dar am dori pe lîngă Alteţa sa un duhovnic sau teolog de altă forţă decît cum auzim că este călugărul său candiot". Il lăsa liber de a alege momentul şi forma pentru realizarea acestei dorinţe. Acest moment pe semne că nu venise, deoarece la 24 august 1596 Cardinalul îi scrie din nou nunţiului. „Sîntem informaţi că acest gardian al sfîntului Francisc, duhovnic al principelui are un duh cu totul altul de cum se cuvine unei persoane dedicate religiei, şi că dacă nu va fi rechemat în Italia va fi unealta unor rele nesfîrşite. Stăpînul nostru (papa) a hotărît ca să fie silit să se reîntoarcă în orice chip, şi încredinţat cardinalului Cusano, ocrotitorul ordinului pentru ca acesta să-l cheme prin scrisorile sale... pentru a-i încredinţa un loc de cinste... etc. El e preţuit mai mult de eretici decît de alţii, şi aşadar ar putea să pună în mişcare şi pe miniştri [preoţii reformaţi] şi să nu se mai supună chiar în mod făţiş" — Nunţiul Visconti, în grea încurcătură era de părere sau să se procedeze cu multă dibăcie, sau să se

mai aştepte, mai ales într-un moment cînd exista temerea de a-l indispune pe principe pentru nişte lucruri mai importante.

Nu cunoaştem soarta ulterioară a „gardianului“ de la Bărăţia din Tîrgovişte. Darea sa de seamă intitulată *Informatione della Valachia*, şi nedatată a fost publicată în 1894 după manuscrisul păstrat în Arhivele Vaticanului (Codicele Ottobonian nr. 2419 f. 175) în colecţia Hurmuzaki VIII, p. 403, doc. nr. 585 cu unele omisiuni şi cu data greşită de 1622. N. Iorga a dat în 1901 o ediţie mai bună în *Studii şi documente, I—II*, pp. 415—416 propunînd datarea: înainte de 1600.

De Francesco Pastis s-a ocupat în treacăt Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 98—99.

INFORMAŢIUNI DESPRE ŢARA ROMÂNEASCĂ ŞI MOLDOVA[1]

c. 1595—1596

p. 415 Sanctitatea Voastră[2] voind să aibă cunoştinţă despre provinciile Ţării Româneşti şi Moldovei, despre felul de viaţă şi despre obiceiurile lor, vă voi spune cîte ştiu eu, întrucît am stat în aceste locuri vreo şapte ani în şir.

Şi în primul rînd, locuitorii lor trăiesc şi observă ritul (grecesc) şi sînt supuşi bisericii orientale, adică patriarhului de la Constantinopol. Dar slujesc
p. 416 // în biserici în limba slavonă, iar cititul şi scrisul se face aproape pretutindeni tot în limba slavonă. Limba lor cea veche era latina, dar acum au corupt-o atît de mult, încît abia se distinge cîte un cuvînt; aduce totuşi cu limba latină. Principii lor sînt români, sultanul îi pune şi îi scoate după

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian, publicat de N. Iorga în Studii şi Documente vol. I—II, pp. 415—417.

[2] Raportul este adresat probabil papii Clement al VIII-lea (Hippolit Aldobrandini) (1592—1605).

cum îi place şi dă domnia celui care oferă mai mult. Din această cauză, provinciile sînt tot mai slab populate căci fiecare principe care vine vrea ca locuitorii să plătească ei tot ceea ce a făgăduit el sultanului, astfel încît au ajuns în mare sărăcie şi păcătoşenie. Provinciile sînt însă foarte mănoase în orice fel de roade. Ţara Românească produce grîne din belşug şi vin în destul, vite destule, ca boi şi oi în mare număr, mare cantitate de miere şi ceară. Se găsesc din belşug tot felul de fructe şi la un preţ foarte mic.

Au episcopi şi arhiepiscopi. În oraşul Tîrgovişte[3] din ţara Românească sînt două biserici, în care se slujeşte după ritul roman[4]: una este a saşilor, iar cealaltă este mănăstirea în care stau călugării franciscani. Aceşti călugări slujesc în amîndouă bisericile şi cei care trăiesc după ritul roman sînt saşi şi sînt vreo treizeci de familii[5] şi cîţiva raguzani; şi acei saşi trăiau mai înainte după ritul luteran şi aveau un preot luteran. După ce am venit eu şi am avut acel loc sub conducerea mea, i-am convertit şi am alungat pe preotul lor[6]; din mila lui Dumnezeu, au trăit şi trăiesc şi acum după ritul roman.

În Moldova sînt multe oraşe, cu multe biserici, în care se slujeşte după ritul roman şi sînt mulţi catolici. În primul rînd la Iaşi[7], unde obişnuieşte să locuiască principele, se află o biserică. Aici sînt mulţi catolici; stă un preot iezuit. La Cotnari[8] se află trei biserici şi sînt mulţi catolici; stau doi preoţi iezuiţi. La Roman[9] sînt două biserici. La Bacău[10] este mănăstirea în care stau călugării franciscani, la Neamţ[11] sînt două biserici, la Piatra[12] este o biserică, la Baia[13] o biserică, în Satul nou[14] o biserică, la Suceava[15] două biserici, la Hîrlău[16] o biserică, la Bîrlad[17] o biserică, la Vaslui[18] o biserică, la Galaţi[19] o biserică, la Trotuş[20] o biserică. În toate aceste locuri sînt mulţi catolici, dar nu toţi au preoţi. Şi toţi aceşti catolici dau ascultare aceluia

---

[3] *Tîrgovişte.*

[4] Catolic.

[5] Giovanni Botero menţionează între 1588—1593 22 de case de saşi de rit latin. *Relationi Universali di Giovanni Botero, divise* în quatro parti, Torino, 1601, part. II, p. 160.

[6] Preotul luteran.

[7] *Iaşi.*

[8] *Cutunari.*

[9] *Rumano.*

[10] *Bacao.*

[11] *Namzo.*

[12] *Petra.*

[13] *Bagna.*

[14] *Villanova.*

[15] *Succhiaua.*

[16] *Chorloi.*

[17] *Berladi.*

[18] *Vasiludi.*

[19] *Galazi.*

[20] *Tetrusi.*

care poartă titlul de episcop şi această însărcinare este dată de domn cui
p. 417 îi place[21]. Toţi aceşti catolici // plătesc o dare episcopului, de fiecare casă.

După părerea mea, se află mai mult de 3 000 de suflete şi nici unul din aceşti oameni nu ştie ce este confirmaţiunea, neavînd un episcop în fruntea bisericii care să aibă grijă de aceste biete suflete . . .

Fra<tele> Francesco Pastis de Candia

---

[21] Afirmaţie prea categorică. Pentru limitele adevărate ale amestecului domnului în această numire vezi cazul lui Quirini — cînd domnul amînă recunoaşterea de fapt a episcopului, subordonînd-o înfăţişării unei breve papale mai recente decît cea adusă de episcopul numit de fostul papă decedat între timp.

ZIARUL EXPEDIŢIEI LUI ZAMOYSKI ÎN MOLDOVA DIN ANUL 1595

*

O amplă relaţie în limba polonă (18 pagini, in folio), descoperită recent în Arhiva centrală de acte vechi din Varşovia şi necunoscută istoriografiei polone şi nici celei româneşti cuprinde jurnalul campaniei lui Zamoyski în Moldova, începînd din 12 iulie 1595, cînd s-a pornit expediţia, şi pînă la 5 noiembrie acelaşi an, cînd armata polonă s-a întors acasă.

Ziarul cuprinde ample informaţii privind soliile sosite pe drum de la domnii români şi de la Sigismund Báthory, proclamarea de către Zamoyski în tabără a lui Ieremia Movilă ca domn al ţării, instalarea acestuia la Iaşi, situaţia jalnică în care se găseau capitala şi împrejurimile ei în urma distrugerilor pricinuite de cazaci şi tătari, soliile turcilor de la Tighina la noul domn, aşezarea şi întărirea cu şanţuri a taberii polone la Ţuţora, la care s-a ataşat şi tabăra domnului, sosirea tătarilor şi hărţuielile lor cu polonii, tratativele de pace şi recunoaşterea de către turci şi tătari a domnului impus de poloni etc.

Printr-o atentă confruntare a textului ziarului cu textul cronicii atribuite lui Ioachim Bielski, a putut fi identificat autorul lui. Acesta notează că, la data de 22 octombrie, cu

ocazia schimbului scrisorilor privitoare la acordul intervenit, au plecat în tabăra hanului: „domnul Herburt şi domnul Danirowicz şi eu, al treilea". La Bielski (III, p. 1740), cei trei poloni trimişi la tătari erau: Herburt, Danirowicz şi Piaskowski. Iată deci că autorul ziarului este acesta din urmă. El este deci Pavel Piaskowski, nobil polon din blazonul Iuno, fiul lui Matei. A servit în armată şi s-a distins în diferite lupte prin curajul său. A murit tînăr.

El a jucat un rol important în campania polonă din Moldova din 1595. Ofiţer din anturajul cel mai apropiat al lui Zamoyski, el a îndeplinit diferite misiuni de încredere. A participat la toate convorbirile dintre Zamoyski şi emisarii turci şi tătari în tabăra polonă. De aceea ziarul său are sub acest aspect o indiscutabilă valoare documentară.

Dar importanţa sa deosebită reiese şi din faptul că el a fost folosit la alcătuirea cronicii atribuite lui Ioachim Bielski. Cronologia, întîmplările descrise şi chiar fraze şi pasaje întregi din ziarul lui Piaskowski au fost intercalate aidoma în această cronică. Din confruntarea textelor se mai constată că ziarul nostru este pe alocuri mai precis în ceea ce priveşte cronologia şi redarea faptelor decît cronica amintită. Se poate ca din ziarul lui Piaskowski să se fi inspirat apoi, direct sau prin filiera Bielski, R. Heidenstein *(Rerum polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti libri XII*, Frankfurt, 1672, pp. 319—323) şi P. Piasecki (*Chronica gestorum in Europa singularium*, Cracovia, 1645, pp. 151—152), iar din acesta din urmă, precis, Miron Costin (Opere, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1965, pp. 7—9). Pentru istoriografia românească, ziarul oferă date şi fapte necunoscute, importante prin noutatea şi precizia lor.

[Această scurtă notă introductivă, extrasă dintr-o notă mai cuprinzătoare, cît şi textul care urmează, au la bază lucrarea istoricului Ilie Corfus descoperitorul manuscrisului necunoscut, prezentat în versiune românească în „Revista Arhivelor" 1970 nr. 2. Acest material inedit pus la dispoziţia noastră încă înainte de publicare, nu a putut fi inclus integral aici din cauza spaţiului limitat de care dispunem, unele părţi nefiind redate decît în rezumat. Dar şi în această formă prescurtată, textul îşi păstrează întreaga sa valoare. Trebuie subliniat că ziarul inedit al expediţiei polone în Moldova confirmă şi completează raportul latin despre operaţiile şi tratativele de la Ţuţora înfăţişat de Herburt regelui Poloniei la Cracovia, publicat de N. Iorga în *Hurmuzaki,* XII, pp. 157—160.]

ANUL 1595, DIN ZIUA DE 12 IULIE, CÎND S-A ADUNAT OASTEA LA TREMBOWLA PENTRU RECRUTARE LÎNGĂ MOGILNICA, ZILELE NOTATE PÎNĂ ÎN ZIUA DE 5 NOIEMBRIE CÎND A SOSIT DIN MOLDOVA LA CAMENIŢA[1]

5 august A sosit un sol din Moldova de la Răzvan, a dat scrisorile şi şi-a îndeplinit solia.

Acelaşi sol a fost ascultat de faţă cu domnii rotmiştri, în cerc, tot acolo[2].

---

[1] După versiunea inedită a lui I. Corfus cu unele mici modificări impuse de spaţiul limitat din corpul volumului nostru.

[2] La Bielski (III, p. 1728) solul a sosit la 9 august. El era pîrcălabul Sucevei (corect. Sorocei) şi, anunţînd că turcii au trecut Dunărea contra lui Mihai, a cerut ajutor împotriva lor. I s-a răspuns că scopul expediţiei polone este numai de a opri pe tătari să treacă în Ungaria.

9 A sosit trimisul[3] lui Mihai[4], voievodul Țării Românești[5] . . .

14 Is Adrás[6], ungurul, a sosit de la Răzvan din Moldova și și-a prezentat solia în cerc tot acolo[7].

15 Is Adrás a fost ascultat. Iar în urma veștilor care sosiră despre tătari, am plecat de la Lebiedówka . . .

20 A sosit „Piasecki"[8], sol de la Răzvan din Moldova, cerînd ajutor contra tătarilor . . .

Ne-am oprit pe cîmpia de la Vorniceni.

29 La Cosăuți, a sosit Ambrus Vas sol de la domnul voievod al Transilvaniei[9]. Zamoyski a respins propunerile de tratative ale lui Răzvan, sfătuindu-l, din contră, să se lase de război și să părăsească țara.

30 La Tețcani.

31 Pe Prut la Racovăț. Acolo au venit cîteva zeci de moldoveni, cerînd ajutor.

1 septembrie Am trecut Prutul. Ne-am oprit la Ștefănești, care era ars din temelie de cazaci.

2 Pe Prut, la Tabăra, 3 tot acolo.

4 La moștenitorii (!) lui Moțoc[10]. Acolo în cerc domnia sa domnul hatman a numit în domnie pe Ieremia Movilă (mai înainte

---

[3] Solul era Petru Grigorovici, negustor armean din Liov, și a cerut, în numele lui Mihai, ajutorul polonilor contra turcilor (Cl. Isopescu, *Alcuni documenti inediti della fine del cinquecento* în „Diplomatarium Italicum", I, p. 400).

[4] În textul polon al ziarului, greșit Mihnea.

[5] Semnul . . . * arată că au fost omise porțiuni din text mai puțin importante.

[6] Acest sol trebuie să fie unul și același cu acela, menționat ceva mai sus la 5 august fără a i se da numele — Ne putem întreba dacă nu se face aici o confuzie cu solul lui Sigismund Báthory venit cu un mesaj al acestuia referitor la situația lui Răzvan. Mai departe, la 29 august este menționat solul ardelean Ambrus Vas. Grafia destul de asemănătoare (Andras Is și Ambrus Vas) ar îndreptăți o atare presupunere. În orice caz nu pare probabil să fi sosit la așa scurt interval trei soli ai lui Răzvan (la 5 august, la 14 august, la 20 august!)

[7] Conținutul soliei, la Isopescu, op. cit., loc. cit., p. 401.

[8] Nu se poate identifica. S-ar putea ca acest nume să fie deformat și să ascundă în el două cuvinte: purkulab sorocki (pîrcălabul de Soroca), așa cum apare la Bielski (III, p. 1729).

[9] Scrisoarea lui Sigismund Báthory din 18 august 1595 către Zamoyski prin care-i declara din nou că lui îi este supusă Moldova, îi cerea s-o apere de tătari și să-i asculte solul, la Cl. Isopescu, op. cit., loc. cit., pp. 408—409, și la A. Veress, Documente . . ., IV, pp. 263—265. Rezumatul soliei, la Heidenstein, *Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi augusti libri* XII, Frankfurt, 1672, pp. 317—318.

[10] Poate: la moșiile lui Moțoc.

mare vornic, care acum locuia de cîţiva ani în Polonia cu soţia şi copiii).

5 Pe Jijia, la Iaşi.

6 De dimineaţă tare au plecat de la noi 100 de călăreţi cu domnia sa domnul hatman la Iaşi. Acolo, pregătind un loc în jurul castelului[11] s-a oprit puţin la curtea logofătului[12].

După aceea au condus pe Ieremia Movilă la Iaşi domniile lor domnii: domnul de Halicz[13], staroştii de Camenița, de Braclaw[14], prinţul Mihail Wiśniowiecki şi alţi mulţi domni rotmiştri... Înainte mergeau cîteva sute de pedeştri. După ei veneau cîteva sute de călăreţi de elită din roatele căzăceşti şi cîteva sute de husari, de elită, călare îmbrăcaţi splendid şi aproape cu eleganţă. Şi aşa domnitorul mergînd în frunte a fost condus la biserică, care se află în imediata apropiere de curtea domnească. Curtea era arsă de cazacii zaporojeni. Am găsit cîteva tunuri mari în curte, căci numai pereţii stau în picioare. Sînt vreo 15 tunuri înecate. Am găsit oraşul foarte pustiu. Apoi din biserică, unde s-au săvîrşit ceremoniile, domnul a fost condus la curtea vistierului. Acolo au luat prînzul cu el d.d. soldaţi după obiceiul căzăcesc, ca la domnie şi gospodărie nouă: totuşi vin, hidromel şi mîncare au fost îndeajuns. După aceea noi am mers la lagăr.

Despre hrană, şi mai ales pentru cai, a fost mai greu, căci au stricat şi au jefuit întîi cazacii zaporojeni, al doilea tătarii, al treilea Răzvan, încît ţara e aproape pustie, căci oamenii fug care încotro.

7 Ne-am oprit la Ţuţora pe Prut, unde erau curţi domneşti clădite frumos şi grădini, vii. Cazacii le-au ars şi pe acestea cu totul. Acolo este un pod pe vase aproape bun.

8, 9, 10 A fost ascultat Ambrus Vas, solul ardelean[15].

11 A fost adus un turc de la Cetatea Albă.

12 Au fost trimişi 500 de călăreţi, peste care era comandant domnul Jan Golski, împotriva lui Răzvan.

13, 14, 15 Au sosit scrisori din Tighina de la sangiac[16] care erau tare minunate, semn că-i cuprinsese frica.

---

[11] Care fusese ars.

[12] Luca Stroici.

[13] Castelanul de Halicz: Stanislaw Golski (Gulski).

[14] Struś.

[15] Răspunsul dat de Zamoyski: a venit în Moldova ca să oprească trecerea tătarilor în Ungaria şi să pună în scaunul văduvit de Răzvan, pe Ieremia Movilă, cerut şi ales de moldoveni (Bielski, III, p. 1732).

[16] Ahmed beg.

16 A sosit Radislav, sol de la voievodul Munteniei, şi a dat o scrisoare. Domnia sa l-a ascultat în cerc[17].

17, 18 Au sosit Mustafa, aga din Tighina şi cu el ienicerii şi cadii...

A fost condus prin tabără pînă la al doilea pod pe rîul Jijia. Acolo a fost primit de oamenii domnitorului. Acest Mustafa locuia la Iaşi, avînd sub comanda sa pe timpul lui Petru voievod cîteva sute de turci. Voia să fie primit de domnia sa domnul hatman. Avea solie de la sangiac, dar n-avea scrisoare. Domnia sa[17a] n-a voit să se vadă cu dînsul.

19 Domnia sa a plecat la Iaşi. A măsurat locul pentru şanţuri lîngă castel...*

20, 21 Mustafa aga a fost condus la fel prin tabără înapoi spre Tighina. 22, 23, 24, 25.

26 Ale-bei ceauşul sangiacului de Tighina a fost condus tot ca şi cel dintîi prin tabără la Iaşi. 27, 28, 29, 30.

în ziua de 1 oct. După cerc ceauşul Ale-bei de la sangiacul Tighinei şi-a expus solia la Iaşi la domn[18], a venit la lagărul nostru...*, fiind condus la cortul domniei sale domnului hatman. Acolo i-a dat ca amintire un arc turcesc...* [În rezumat] Domnul sangiac a fost mulţumit de acest domn, Ieremia, deşi el însuşi se scria acum paşă al Moldovei. A fost ospătat, dăruit şi condus peste Prut.

3—4 [Diferite unităţi trec Prutul la Ţuţora, pentru a scăpa de noroaiele mari pricinuite de ploi. Trece şi hatmanul la Ţuţora

7—8 Vestea apropierii hanului Tătarilor grăbeşte lucrările de apărare. Lagărul este închis prin două cercuri (probabil de căruţe) Se fac şanţuri de jur împrejur.]

18 [Are loc prima întîlnire cu tătarii la cîteva mile de lagăr.]

În aceeaşi zi domnul Moldovei a trecut Prutul şi s-a oprit la lagărul nostru sub deal. Şi în aceeaşi zi hanul s-a oprit cu oastea sa o milă şi jumătate numai de lagărul nostru în josul Prutului. A fost rînduită o strajă bună în oştirea noastră pen-

---

[17] Solul a declarat că Mihai ar fi bucuros să intre sub scutul şi apărarea regelui polon, dar Zamoyski i-a răspuns că-i prea tîrziu: „după masă, lingura" (Bielski, III, p. 1733). O copie de pe scrisoarea lui Mihai a trimis-o Zamoyski, la 18 septembrie nunţiului San-Severo, v. N. Iorga, în Hurmuzaki, XII, pp. 104—105, şi I. Bogdan, în Hurmuzaki, Supl. II-1, pp. 347—348.

[17a] Zamoyski.

[18] După Bielski (III, p. 1733), solul a prezentat lui Ieremia din partea sangeacului urări de domnie fericită, sfătuindu-l să trimită la Poartă după steag.

tru noaptea viitoare... Au fost trimise străji prin prejurul lagărului şi pînă sub oastea hanului...*

19 [Cînd se face ziuă tătarii înaintează.]

Se făcuse acum bine de amiază-zi, cînd hanul s-a oprit cu toată oastea sa pe deal, deasupra lagărului, acoperind cu oştirea lui cîmpii întinse care cuprind aproape în cerc lagărul nostru, pe care oamenii lui îl atacau bărbăteşte, strîngîndu-l de aproape.

[Au loc hărţuieli şi încăierări pînă seara. Hanul trimite cîteva mii de oameni cu „kalga"[19]. Polonii le ţin piept.]

Spre seară sangiacul Tighinei a trimis din oaste spre poarta noastră, la care era domnul de Halicz, pe Fedor, turcitul, care era de neamul lui din Socola, fiul lui Hrych, arătînd că a venit la negociere, despre care lucru striga în ucrainiană...*. În acea scrisoare sangiacul se intitula paşă al Moldovei; totuşi dorind să ducă lucrurile *ad media*[20], pentru ca împăratul turcesc să rămînă în vechile pacte cu măria sa regele polon, cerea ca să se poată ajunge la o convorbire pentru ziua de mîine...*.

Căci hanul a plecat înapoi cu oastea sa în josul Prutului la corgane, unde-şi lăsase tabăra... O parte din această seară a fost folosită cu ascultarea prizonierilor, pe care-i aveam de la ei, am făcut *inquisitio* [cercetare] cu aceşti prizonieri, şi mai ales cu acel mai de frunte, care era bucătarul hanului a cărui declaraţie *[confessio]* a fost obţinută atît de bună voie, cît şi prin forţă...

[Hatmanul rînduieşte străjile... etc. pentru ca] păgînul să nu caute trecători în josul şi în susul Prutului, prin care... să ne ia ultimul pumn de nutreţ pentru cai, şi înconjurîndu-ne să poată trăi cu atît mai bine cîtva timp. [Dimineaţa încep hărţuielile]... Atunci a venit în goană unul din partea sangiacului... chemînd la tratative... I s-a încredinţat scrisoarea hatmanului pe care, luînd-o, au alergat în grabă cu ea la han. Îndată s-a observat acolo că tătarii au început să-şi retragă hărţuitorii, ca să nu se ajungă la luptă. Apoi ca după un ceas bun au venit în goană Fedor şi cîţiva mîrzaci, spunînd că domnul sangiac merge la tratative şi rugînd pe lîngă aceasta ca domnia sa domnul hatman să nu dea lupta. Au mai cerut ca domnul Temruk interpretul să vină la ei. Iar cînd hanul a ajuns acum cu oastea sa pe deal, puştile din băştile noastre i-au salutat bine, omorînd pe cîţiva din ei în

[19] Locţiitorul hanului. Titlu purtat de fratele hanului.
[20] Adică la o soluţie de compromis.

imediata apropiere a hanului însuşi, cu care prilej a fost o mare amestecătură în oştirea lor. Ca urmare, hanul a trimis, spunînd că „eu merg la negociere, iar nu la luptă, căci chiar şi acum mi-au împuşcat înaintea ochilor mei pe cîţiva din oamenii mei de frunte“ . . .*

Întrunindu-se atunci cîte patru persoane din amîndouă părţile, au discutat cîteva ceasuri. Au hotărît ca sîmbătă, două ceasuri pe zi să vină domnul sangiac şi Ahmed aga la locul destinat la lagărul nostru ca să discute cu domnia sa domnul hatman, trebuind ca doi oameni de frunte din oastea noastră să fie trimişi la han ca ostateci . . . Sangiacul, despărţindu-se de ai noştri, a spus domnului Herburt: „Să fiţi atenţi şi să vă aveţi în bună pază caii, de asemenea să vă răspîndiţi cu băgare de seamă după nutreţ, deoarece ceambulurile hanului s-au împrăştiat pe o mare întindere, pe care greu putem să le supraveghem“. După aceasta sangiacul, ajungînd pe deal la oştire, s-a reîntors la tabăra sa cu hanul.

Această zi a trecut la un loc cu păgînii, fără pierdere din ai noştri. Spre seară au fost aduşi doi prizonieri, pe care i-au prins moldovenii în josul Prutului, din cealaltă parte. Unul era ungur, născut Poturnak, iar al doilea creştin, sluga hanului, a căror declaraţie *(confessio)* a amîndorura o trimit domniei tale . . .*

[Noaptea hatmanii iau dispoziţii] pentru lupta de mîine. Şi tabăra legată era acum pregătită . . . pentru a da lupta . . . Şi fiindcă ieri fusese luată hotărîrea ca să se întîlnească două ceasuri pe zi pentru tratat, s-a dat poruncă să se întindă un minunat cort turcesc în spatele lagărului, pe locul hotărît. Sosiseră acum şi acel Fedor, precum şi cîţiva mîrzaci de frunte, spunînd că domnul sangiac merge la negociere, şi că a spus că doreşte să vină la lagăr, pe cuvîntul hatmanului, de unul singur, fără nici un ostatec. Şi fiindcă hanul s-a mişcat cu toată tabăra de pe poziţia sa şi a mers cu toată oastea la deal pe lîngă lagărul nostru în susul Prutului, această negociere le-a fost d.d. hatmani cu bănuială, căci aproape ne şi înconjuraseră, . . . domnul hatman a poruncit să se ia cortul, dînd semn prin tobă şi trompetă ca oastea să încalece . . . A venit din nou în goană Aslan mîrza, dînd de ştire că au sosit domnul sangiac cu Ahmed aga. Cărui sangiac domnul hatman i-a arătat prin domnul Temruk[21] că nici el şi nici hanul nu-şi ţin cuvîntul, că a venit aici

[21] Interpretul.

cu oastea în susul Prutului. A răspuns sangiacul că hanul vine aici pentru pășunea cailor și pentru apă. Din nou a arătat domnul hatman sangiacului prin domnul Temruk: „Deși știu că hanul are oaste bună, totuși eu pot cu greu ține oamenii mei, atît de dornici [de luptă], dacă hanul nu se duce înapoi la locul său“ ... În urma acestei arătări, domnul sangiac a trimis într-o clipită la han și acolo unde l-au găsit pe han trimișii sangiacului, acolo s-a oprit acesta cu oastea. Și cînd sangiacul a dat deja de știre că hanul s-a oprit acolo, unde a fost găsit, că a cerut schimbul [de ostateci], că a trimis după Ahmed aga și că el însuși a sosit aproape de oamenii noștri, apoi domnul hatman a trimis pe domnul străjer[22] și pe domnul Golski ostateci la oastea hanului. După aceea s-a întîlnit cu sangiacul și cu Ahmed aga; al treilea Giantimir tîlmaci, al patrulea Fedor, al cincilea un mîrzac tînăr (ce era) cu Ahmed aga. Acolo s-a salutat cu domnul sangiac și apoi au vorbit mult timp între ei, stînd călare. [Se întocmește] o scrisoare[23] în limba polonă și sîrbească ... Ahmed aga, luînd această scrisoare, a plecat la han. În acest timp Fedor a dăruit din partea domnului sangiac un șal turcesc ca amintire domnului hatman, în mîinile domnului Herburt.

După aceea sangiacul a cerut să se cunoască și să se salute cu domnitorul. Ca urmare, a sosit domnitorul, cu care, salutîndu-se, au avut convorbiri. Apoi s-a adus vin de Malvazia, pîini albe, rachiuri de scorțișoară și de anason, zaharicale și alte dulciuri și așa s-au cinstit domnul sangiac și ceilalți mîrzaci.

Domnul hatman a dăruit domnului sangiac o pătură de axamit vișinie, căptușită cu atlas verde, pe care sangiacul luînd-o a spus: „Cum să nu-l numesc pe domnul hatman tată, cînd el îmi dă și daruri și mă cinstește“? Și așa au discutat între ei, ai noștri legîndu-se intim cu tătarii, pînă ce a venit apoi Ahmed aga de la han, spunînd că acesta, primind cu recunoștință această hotărîre, este de acord cu ea și dorește s-o țină sub jurămînt. Ceea ce sangiacul și Ahmed aga au întărit prin jurăminte pe Dumnezeu și pe cer și pe săbiile lor. Apoi domnul hatman a plecat la lagăr. Iar domnul de Halicz a zăbovit pe sangiac și pe Ahmed aga pînă ce au venit ai noștri din oastea hanului. Care, îndată ce s-au întors, salutîndu-se de plecare cu sangiacul, aceia au mers la han, iar ai noștri au venit la lagăr.

---

[22] Ioan Zamoyski (altul decît hatmanul cu același nume.)

[23] La cererea lui Zamoyski, tătarii au recunoscut pe Ieremia Movilă și s-au obligat să părăsească țara în trei zile.

Cînd domnul străjer, împreună cu domnul Golski[24], salutînd pe han la sosire, au fost conduşi la cort, hanul le-a trimis cîte o haină de brocart, iar pe o tavă turcească vinuri şi rachiuri, cinste căzăcească, zicîndu-le să le primească cu bunăvoinţă, aşa ca de la un călător . . .*

În timpul tratativelor nu puţini tătari au trecut în josul Prutului şi au luat cu ei parte din oamenii noştri care se duseseră fără grijă după iarbă şi fîn. Şi cum tabăra lor a fost aşezată aproape de lagărul nostru . . . [oastea polonă a fost foarte vigilentă toată noaptea.] . . .

22 Dimineaţa . . . trecuseră cîteva ceasuri, cînd a venit Ahmed aga către straja noastră, spunînd că hanul aşteaptă acele scrisori.

[Hatmanul trimite două scrisori: una în limba polonă pecetluită de el[25], alta în limba „sîrbească" care urma să fie pecetluită de han şi de sangiac. Sînt trimişi trei ostateci poloni (printre aceştia şi autorul relaţiei). Domnul Moldovei şi-a trimis şi el logofătul Luca Stroici.]* . . . Cînd am sosit la han, pe care l-am găsit călare, cu toată oastea, în mijlocul oştirii, am descălecat şi am salutat pe han şi pe Fetih Ghirai[26] kalgai[27]. Apoi domnul Herburt, salutînd pe han îi dă cele două scrisori (a doua spre pecetluire). Apoi (a dat) hanului ca amintire din partea domnului hatman o platoşă, mănuşi, chipul răposatului rege[28] şi cel al regelui de astăzi[29], un şoim şi un coroi. Domnul Herburt a dat şi lui Fetih Ghirai o platoşă şi un pui de şoim. Cum ne-a primit pe noi cu bunăvoinţă, aşa a primit şi aceste daruri.

Apoi logofătul a salutat pe han şi i-a urat bun sosit din partea domnului Moldovei şi a dăruit hanului o blană de samur şi o bucată de atlas. La fel şi lui Fetih Ghirai. Logofătul n-a prea fost primit cu bunăvoinţă de han, şi aceasta s-a putut vedea atît încă din atitudinea hanului, cît şi din răspunsul său, în care unele cuvinte au fost acestea: „Bogdani, Bogdani, voi întotdeauna trebuie să încurcaţi lumea. Şi acum aţi adus aici oştile polone, pe care, dacă n-ar fi aceste şanţuri, le-aş fi şters cu copitele calului meu".

După aceea domnul Herburt a rugat pe han ca, potrivit

[24] Trimişi ca ostateci la han.
[25] Publicată în Hurmuzaki, Documente, Supl. II, vol. I, pp. 353—354.
[26] Fratele mai mare al hanului.
[27] Kalgai = locţiitor (al hanului).
[28] Báthory.
[29] Sigismund al III-lea Wasa.

celor hotărîte, să nu strice această ţară a Moldovei, căci a pătimit destul. De asemenea să trimită prizonierii ce se aflau în oastea sa, căci prizonierii care erau la noi au fost înapoiaţi hanului. Deci hanul a asigurat că nu va strica ţara Moldovei, cu excepţia hranei pentru oaste şi a făgăduit că va părăsi, potrivit hotărîrii, această ţară şi va trimite prizonierii îndată ce-i va găsi în oştirea sa. Ceea ce a făgăduit şi pe cuvîntul său de han, adăugînd din nou că asemenea cuvîntului lui Dumnezeu cuvîntul hanului nu va lua schimbare. Sfîrşind acestea, ne-a spus să salutăm din parte-i pe domnul hatman.

Hanul însuşi şedea pe un cal de culoarea muştarului minunat îmbrăcat. Harnaşamentul, pe o pătură turcească cu pietre era minunat şi strălucitor. Pe el o mantie neagră de catifea căptuşită cu blană de jder; hanger de argint; se vedea o platoşă foarte fină, acoperită cu podoabe scumpe din bucăţi ca de marmură, minunată.

La dreapta hanului, puţin mai departe, sta Fetih Ghirai, sultanul[30], pe un armăsar murg, la fel minunat îmbrăcat. Avea pe el burnuz cafeniu, precum şi platoşă şi hanger de argint.

Nu departe de Fetih Ghirai stătea „episcopul"[31] hanului pe un cal minunat, într-un veşmînt de brocart. Abia după acesta stătea un şir mare de mîrzaci minunat şi splendid îmbrăcaţi: haine de diferite atlasuri şi mantii de felurite atlasuri, hangere, coifuri aurite, tolbe de săgeţi, săbii ferecate.

În stînga hanului stătea în imediata apropiere sangiacul Tighinei, lîngă care stăteau doi mîrzaci, nepoţii de soră ai hanului, în brocart, abia după acesta stăteau o mulţime de turci în îmbrăcăminte felurită.

Înaintea hanului stăteau înşeuaţi: iapa fratelui său, pe care încalecă el însuşi la fiecare luptă, şi doi armăsari, al treilea un murg . . .

Aceşti cai sînt de două ori mai mici ca cei obişnuiţi. Caii ce i-am văzut în această oaste erau toţi slabi şi nenorociţi.

După han stătea un steag mare, roşu, nedesfăcut cu totul, cu o măciulie aurie la vîrf, ca un măr. Ţinea acest steag un tătar bătrîn şi minunat îmbrăcat, avînd în jurul său pe dreapta şi pe stînga cîteva persoane la fel splendid îmbrăcate, şi cunoşteai de pe faţa lor că sînt viteji. După steagul acela, puţin mai departe, era alt steag, de asemenea mare, roşu, în vîrful căruia se afla ca o coroniţă aurie . . .

---

[30] Prinţ moştenitor.
[31] Muftiu, şef religios.

La stînga, acolo mai departe de sangiac, stătea steagul său, sub care se afla un şir mare de turci.

Aşa, luîndu-ne atunci rămas bun de la han, am încălecat şi am mers la oştirea noastră. Iar hanul a plecat cu oastea sa la stînga pe lîngă deal. Eu n-am văzut multe trupe ...* N-am văzut pe nimeni în această oştire cu doi cai. Au fost însă şi unităţi călări, alte aripi pe lîngă care am trecut, dar pe dealuri nici o strajă de frunte. La fel şi în unităţile călări, şi în tabăra, care a plecat într-o parte. Eu n-am văzut în acea oaste cu ochii mei nici un bou, nici o vită. Am văzut numai că hanul stătea pe calul său ca un adevărat stăpîn şi mare stăpîn şi mare războinic, avînd o mulţime de oameni plecaţi în faţa lui. Disciplina şi ordinea, ei le păzesc cu stricteţe. Căci, cînd ne conduceau înapoi, au mers cu noi pînă la vreo 15 000 de oameni, cu acei comandanţi, care ne conduceau, şi cînd numai unul din ei a pocnit din bici, îndată s-au şi împrăştiat cîteva mii de oameni. Căci, deşi tătarii ar fi voit şi ei să privească, au trebuit să alerge la vale. Tot acolo mergînd noi înapoi, tătarii fraternizau cu noi. Sosind dar la acel loc, unde stăteau mîrzacii în lagărul nostru ostateci pentru noi, şi, luîndu-ne rămas bun de la ei, au plecat.

Gian Ahmed celebi şi un alt sol, care au fost trimişi de han la măria sa regele, au venit îndată cu noi în lagăr şi au fost conduşi la tabăra domnitorului.

Hanul, cu toată oastea sa, s-a oprit în tabără către gorgane în josul Prutului. Tătarii au cerut trupurile celor morţi ca să le poată lua la tabără, ceea ce li s-a încuviinţat.

După această fraternizare, ai noştri au schimbat cu tătarii şi daruri între ei, fapt ce s-a petrecut în cîteva ceasuri. Noaptea de asemenea a fost asigurată prin strajă şi întăriri.

Aslan mîrza, sosind la miezul nopţii la straja noastră, a fost condus apoi la poarta unde era domnul de Liov. Tot acolo a sosit şi domnul hatman, pe lîngă care se aflau nu puţini oameni atît călări, cît şi pedeştri. Acolo Aslan mîrza a adus scrisoarea în limba sărbească de la han, pecetluită. A discutat cu el domnul hatman un ceas sau două. Nu ştiu cum, dar ai ce vorbi cu el, om şi cu judecată şi priceput în meşteşugul armelor.

23 Hanul a plecat dimineaţa cu oastea spre Tighina. S-a oprit la patru mile de noi. Ca urmare şi straja în oştire la noi a fost mai mică. Totuşi locurile trebuincioase au fost asigurate pretutindeni.

24 Hanul de asemenea a mers pînă la Bîc, cîteva zile, şi s-a oprit acolo . . . După amiază a plecat acel sol tătăresc în drumul său la măria sa regele, cu însoţitori de-ai noştri şi moldoveni. În aceeaşi zi au venit la noi patru din oştirea tătărească: doi petigorţi[32] şi doi prizonieri.

25 Domnul Herburt a plecat la măria sa regele cu toate aceste afaceri. Nichifor Vaslac[33] grecul, care fusese şi patriarh al Constantinopolului[34] o dată cu plecarea acelui Ieremia[35], cînd acesta a plecat la Moscova, a avut scrisoare de la Sinan paşa către domnul hatman şi către domnitor şi arătare orală, fapt ce vei binevoi domnia ta să înţelegi din această scrisoare a lui[36]. Se pare că în aceste cîteva zile Sinan paşa a plecat. Şi îndată a dat scrisoarea şi şi-a expus oral solia.

26 Acest Nichifor a fost ascultat de domnul hatman. D.d. hatmani şi d.d. rotmiştri au fost la prînz la domnitor.

27 Primul polc a pornit mult înainte de revărsatul zorilor, iar celelalte polcuri în faptul zilei. Domnitorul ne-a condus cu oamenii săi, şi oprindu-se la o milă depărtare, a ţinut o cuvîntare domnul hatman către domnitor şi către moldoveni, luîndu-şi rămas bun de la ei şi dorindu-le blagoslovirea lui Dumnezeu. Deci şi aceasta, ca primind cu recunoştinţă şi ostenelile şi trudele noastre, dacă ceva nu le-a fost pe gîndul lor, să pună aceasta pe seama vremilor, fiind siguri că vor datora măriei sale regelui şi Republicii la orice prilej de silnicie adusă acestei ţări de către păgînii cruzi aceeaşi binefacere pe care au cunoscut-o de pe urma noastră. După aceea, domnitorul însuşi şi boierii moldoveni, mulţumind pentru aceasta, şi-au luat rămas bun. Iar noi, trecînd Dolina, ne-am oprit cu oastea la Cîrniceni, adică patru mile distanţă de la Ţuţora.

28 În Inlovăţ (?). 29 în Vratîl (?). 20 în Boscoteni (?). 31 în Ţeţcani.

4 În Hotin. Acolo domnul hatman a lăsat domnitorului tunurile, pulberea şi plumbii săi.

3 În Cameniţa

(Archiwum Glówne Akt Dawnych, Varşovia, Zbiory Radziwillowekie, dzial II, 309).

---

[32] Tătari din regiunea Piatigorie.

[33] Poate Dascălul (vezi în volum relaţia lui Nichifor Parasios dascălul).

[34] Corect: exarh patriarhul.

[35] Fostul patriarh.

[36] Vezi mai sus p. 610. ş.u.

ALUISE DAVILATTA[1] CĂTRE DUCELE DE MANTOVA[2]

1595 noiembrie 13, Braşov

p. 303 În ziua de 28 a lunii trecute am ajuns la Braşov[3], de unde m-am îndreptat spre tabăra principelui; acesta urmărind armata duşmană în fugă, şi cucerind toate locurile ocupate de turci în Ţara Românească, sosise şi se tăbărîse lîngă Giurgiu[4], localitate tot a Ţării Româneşti aşezată pe o insuliţă a Dunării. Sinan paşa îşi şi trecuse în fugă toată armata sa pe ţărmul celălalt. Am ajuns în ziua de trei a lunii de faţă în Bucureşti, unde am aflat, nu numai luarea cu asalt a Giurgiului în faţa inamicului şi fuga totală a acestuia, dar şi faptul că alteţa sa pleca cu toată armata spre Braşov. În dimineaţa următoare m-am găsit cu domnul Simon

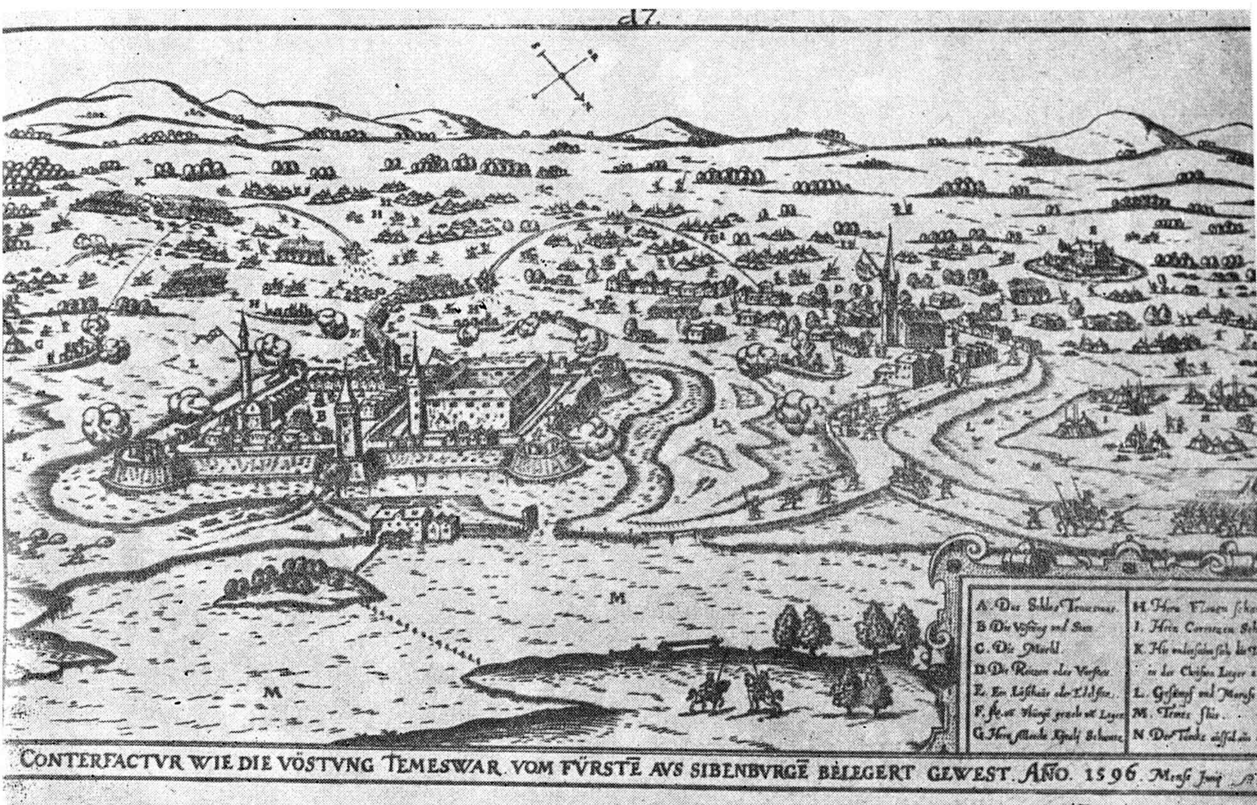
---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de A. Veress, *Documente*, IV, p. 303—304.

[2] Davilatta fusese trimis ca sol al acestuia cu urări şi daruri la nunta principelui.

[3] *Braxovia.*

[4] *Giorgiu.*

Bătălia de la Timişoara 1596 (după *Türkische . . . Chronica*).

Sybenbürgische Chronica vnd Kriegßhändel zu
Wasser vnd Lande.

Darinnen auch der
Wallachen/Moldawer vnd Podolier Vr-
sprung/vnd herkommen/Sitten/gewonheiten/Herr-
schafften/vnnd Reichthummen meldung geschicht/ in welcher
nicht allein von den Geschiechten Johannis Vaivoda inn Sybenbürgen
Anno 1528. sondern auch deß jetzigen Sigismundi Fürsten in Sybenbür-
gen/&c. Ritterlichen Kriegßthaten vnd glückseliger verrichtung
gegen gemeinem Erbfeind dem Türcken gehandelt
wirdt/continuirt biß auff den Aprilem
dieses 1596. Jars.

Sampt etlichen Kupfferstücken darinnen
des Sybenbürgischen Fürsten vnd Synan Bassa
wahre Contrafactur zusehen / beneben den vornembsten
Schlachten wider den Türcken / des Fürsten auß Sy-
benbürgen ankunfft / abzug auß Prag
vnd auch seine verrichtung.

Gedruckt zu Wallstatt im Jar / 1596.

Foaie de titlu a broşurii tipărite la Wallstatt (!) în 1596
(Bibl. Acad. R.S.R., 1 7026).

Newe Sybenbürgische Victoria, zaghaffte Flucht vnd Niderlag Synam Bassa.

Ordentliche Beschreibung/ welcher massen den Durchleuchtigen/ Hochgebornen Fürsten vnd Herrn/ Herrn Sigismunden/ Fürsten vnd Kriegs Helden in Sybenbürgen/ Walachey vnd Moldaw/ Graven in Zeckel ꝛc. der alte Synam Bassa/ von seinem Läger vor Tergovist/ auß forcht geflohen/ dasselbig verlassen/ auff Buccarest kommen/ vnd von dannen eylender Flucht nach Georgio sich begeben.

Deßgleichen auch/ wie Hochermelter Fürst dem flüchtigen Synam Bassa nachgesetzt/ sein Läger eingenommen/ die Vestung Tergovist mit gewalt eröbert/ vil tausend Türcken erlegt/ den Hassan Bassa als Obersten allda/ mit aygner Hand gefangen/ sowoln Susym vnd Thuram/ beede Beegen/ mit etlichen fürnemen Türcken gefenglich angenommen/ vnd den abtrünnigen Michael Wenda erschlagen/ auch zu Georgio vber die Brucken in die Insul daselbst getrieben/ die Vestung mit gestürmter Hand gewonnen/ vil tausendt Türcken an disem ort abermals erlegt/ groß Gut bekommen/ vnd etlich tausendt Seelen erlediget.

Auch was sich sonsten seithero der Mansfeldischen/ vnd zuuor gedruckten Sybenbürgischen Historia/ mit Türcken/ Tattern/ Polen/ Walachen vnd Moldawern/ an mehrer orten zu Wasser vnd Land/ wider vnd mit Sybenbürgen verloffen/ vnd biß auff dise zeit hero zugetragen hat/ mit lustigen schönen Figuren gezieret. Wie dann die Polnischen vnd Tartarischen Handlungen/ vnd Fridens vereynigung/ zu ende diser Historia nachfolgen vnd vermeldet werden.

Mit bewilligung gedruckt. 1596.

Foaie de titlu a broşurii tipărite la Nürnberg (1596). Întîlnirea între S. Báthory şi Hassan paşa. (bibl. Acad. R.S.R., I, 151947).

Derzu auch noch zween Beegen / Nemblich/ Susym Bergen zu Tergovist/ vnd Turam Beeg zu Buccarest/ vnd etlich wenig fürneme Türcken / auß gnaden gefangen worden / Aber der Abtrünnige verlaugnete Michael/ gewesner Weyda in der Walachey / von dem zuuor mehrmals meldung beschehen/ ist vnter den andern darnider gehaut/ gefunden worden.

Susym Beeg zu Tergovist gefangen.

Turam Beeg zu Buccarest auch zu Tergovist gefangen.

In disem Schloß oder Vestung Tergovist / hat der Fürst ein treffenlichen vorrath an Proviant/ sonderlich aber an Getraid/ Dann Synam Bassa alles Getraid in disem gantzen Circuit zu Tergovist/ als einen Schatz satfieln lassen / gefunden/ Munition/ Parschafft/ Goldt vnd Silbergeschmeidt/ sonderlich aber 42. Stück auff Rädern bekommen/ Vñ dieweiln man nun disen gantzen tag wie verstendig abzunemen/ mit disem Tergovist biß in die geschlagne Nacht zuthun/ vnd jr F. D. schier an allen orten darbey gewest/ vnd sich als ein fürsichtiger/ getrewer Kriegsfürst sehr vermühet / ist nach wolbestelter wach vnd Besatzung / so wol im Läger/ als inn der Statt vnd Vestung / solches Kriegswesen dise Nacht in ruhe eingestellt / auch ist dises Schloß ohn sonder Blutvergiessen der vnsrigen erhalten/ vnd gewonnen worden.

B iij Den

Filă cu Turen şi Sussim beg.

sche Keyser eigne Bottschafft an seine Bassa / Beegen vnd andere geschickt / sein sententz vnd meynung / wegen

der Vestungen (die hinfüro von den vnsern Belägert worden) geendert vnnd gelindert / folgenter gestallt / daß welche Vestungen sein Volck nicht erhalten köndten / sollen auffgegeben werden / damit sein Mannschafft beym Leben erhalten / vnnd nicht also nidergehauwen würde.

Vor wenig tagen ist der Jonas Albert zu Tameßwar gewest / vnd von dannen nach Constantinopel zum Türckischen Käyser verreist / welcher gewiß was sonders practicirn wird / dann der Suncko Pathori, Istian vnd Cardinal, haben deß Issio Ianus Sohn zum Türckischen Käyser geschickt / welche sich jetzunder bey dem Synam Bassa auffhalten / deßen wir in gewisser erfahrung / Es

H 3 sein

Scrisoare predată sultanului.

Den 18. Octob: gar früer Tagzeit / da Hassan Bassa/ als Kriegsoberster diser Vestung Tergovist/ welches dann ein fürnemer vnd Fürstlicher/ Weydawischer Sitz / in der Walachia/ die flucht deß Synam Bassæ/ der Christen grossen Kriegsgewalt vnd stärck/ ersehen vnnd betracht/ auch das die vnserigen als bald das Türckisch Läger eingenommen geplündert/ vnd sich darinn losirt/ hat er die Vestung vbergeben sich vnd sein vnderhabendes Kriegsvolck zu salvirn/ Aber die Janitscharn/ welcher bey 2000. in diser Besatzung gewest/ darein nit willigen wöllen/ sondern sich zu wehren vnderfangen: Hierauff disen Tag noch der Fürst mehrgemelte Tergovistam in grossem ernst angriffen / mit gestürmbter Hand erobert/ vnd einbekommen/ alles was darinnē gewest/ nidergehauet/ Ausserhalb Hassan Bassa/ den jr F. D. selbst gefengklich angenommen.

Hassan Bassa Obrister zu Tergovist/ vom Fürsten gefangen.

Filă cu Hassan pașa.

Portretul lui Sigismund Báthory (în fundal bătălia de la Tîrgoviște).
(Wallstatt).

Bătălia de la Tîrgoviște (Wallstatt).

Genga, fratele domnului Fabio şi *ministro di Camera* a Alteţei sale cu care am luat legătură, şi el a dat de ştire Alteţei sale despre venirea mea, ducîndu-se în grabă în acest scop pînă la tabără, şi la înapoierea sa mi-a arătat dorinţa Alteţei sale aflată în drum spre Braşov şi foarte ocupată cu marşul oastei, ca să binevoiesc să primesc ca audienţa mea să fie amînată pînă la sosirea la Braşov, unde va avea putinţa să mă primească în felul care ştia că se cuvine unui principe de măreţia Alteţei Voastre serenisime, // mai p. 304
adăugînd domnul Simon că i se poruncise să mă însoţească pînă la Braşov, spre care se îndrepta în grabă Alteţa sa, împreună şi cu alte lucruri pe care le voi raporta din gură la sosirea mea.

M-am întors aici în Braşov vineri în ziua de zece a lunii de faţă. Ieri dimineaţa am avut audienţă la Alteţa sa... cum nu se poate mai mulţumitoare... etc.... ea primind cu cea mai mare satisfacţie calul şi armura... trimise în dar... mulţumind nespus de mult şi arătîndu-şi plăcerea din cale afară de mare... A dorit să vadă şi darul pentru principesă şi punîndu-l pe domnul Simon să mi-l ceară, i l-am trimis Alteţei sale, care cu mîna sa a deschis toate cutiile...[5] şi l-a lăudat şi preţuit cît se poate de mult. Acuma aştept slobozirea mea, care sper că o voi primi pînă în trei sau patru zile, şi mergînd spre Serenisima principesă pentru a-mi îndeplini poruncile primite, voi apuca drumul spre Italia, sperînd să fiu în ianuarie la ordinele Alteţei voastre.

Aici lucrurile s-au petrecut cît se poate de favorabil pentru Alteţa sa, care nu numai că a alungat duşmanul cu cele mai mari pierderi pentru turci, aruncîndu-i cu desăvîrşire afară din Ţara Românească şi cucerind toate locurile întărite pe care le deţineau, dar chiar — de n-ar fi fost întîmplarea cu Polonia[6] care i-a răpit din puterea armatei sale — cum era victorios, ar fi putut ajunge la rezultate mai mari întru ajutorul creştinătăţii. Alteţa sa va delibera aici încotro va fi să se îndrepte[7] şi pentru aceasta aşteaptă ţinerea Consiliului.

---

[5] Urmează în text cuvintele: *di Monsr Nuntio*, fără sens în frază, deoarece şi înainte şi după ele este vorba doar de darul pentru principesă şi nu de cutiile Nunţiului. Probabil că au fost omise unele cuvinte făcînd legătura cu restul frazei — Nunţiul este Alfonso Visconti.

[6] Adică acţiunea lui Zamoyski înlocuindu-l pe Ştefan Răzvan cu Ieremia Movilă.

[7] Sigismund voia să meargă împotriva noului domn al Moldovei. Se vorbea şi de o acţiune la Timişoara. Dar pînă în cele din urmă nu s-a mers nicăieri.

CESARE VIADANA CĂTRE DUCELE DE MANTOVA[1]

1595 noiembrie 29, Alba Iulia.

p. 310 ... După ce am fost pînă la extrema margine a Țării Româneşti [de unde a scris dînd seama di quel pocho ch'è successo], acum, prin mila lui Dumnezeu ne aflăm iar în Alba Iulia unde stăm aşteptînd ca principele să-l slobozească de plecare pe domnul Avila[2], pentru a pleca îndată în Italia.

Serenisimul se întoarce victorios din expediţie, şi prin toate locurile pe unde trece prin oraşele sale ca: Braşov, Mediaş, Sibiu „Grosskirch"[3] şi alte

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Veress în *Documente*... IV, pp. 310—311. Solul toscan; Don Cesar Viadana, scriitorul acestor rînduri, pare să fi venit împreună cu trimisul ducelui de Mantova, al cărui nume apare în forme diverse Avila, d'Avila şi Davilata, însărcinat să aducă daruri de nuntă tinerei perechi princiare. Viadana se dusese pînă sub Giurgiu ca să-l întîlnească pe principe. I s-a făgăduit o audienţă la Alba Iulia, după reîntoarcerea din Ţara Românească.

[2] Vezi mai sus relaţia acestuia la p. 654.

[3] Poate greşit citat în loc de Grosschenk?

orașe principale, toate ale sale, este primit nu numai ca senior și stăpîn ci ca <erou> victorios, ca un alt cezar celebrîndu-și triumful, și din zi în zi este așteptat aici la Alba Iulia, capitala sa, unde am sosit cu o zi mai devreme pentru a găsi mai ușor găzduire, căci și aici se pregătesc arcuri triumfale, coloane și statui, și pe bună dreptate.

Principele a convocat o Dietă generală de sărbătoarea Crăciunului la Mediaș[4], la care se zice că s-ar încheia pace între sultan și el, căci în acest sens stăruie nobilimea[5], dar principele are alte gînduri, după cît se zice. La Timișoara au fost trimiși 3 000 de pedestrași cu luntrea, folosind o apă foarte mare, un rîu[6] care se varsă în Dunăre și trece pe aici pe lîngă Alba Iulia.

Dar, din faptul că serenisimul a dat salvconduct la doi ceauși, se șoptește că poate s-a și făcut cumva o înțelegere între el și sultan, ceea ce însă nu e primit ca sigur, dar dacă le-a dat această voie le-a dat-o ca să mulțumească nobilimea, și poate că în felul acesta el va ști (o dată ținută dieta) // să p. 311
bage vină voievodului Țării Românești, răsculat împotriva sultanului, se zice că nu va domni multă vreme, pentru că Sultanul a dat a înțelege că dacă principele Transilvaniei i-l va da în puterea sa[7], sultanul se va potoli, și chiar dacă nu va face pace, va face cel puțin un armistițiu.

Domnul Silvio Piccolomini se întoarce în Italia cu toți luptătorii săi, pentru că sașii nu au vrut să-l țină peste iarnă, protestînd mult la principe, totuși se spune că serenisimul îl va numi pe domnul Silvio general al artileriei.

Domnul Gasparo Turlone[8] e aici mare favorit al Alteței sale, deși pînă acuma nu i-a dat nimic, cu toate că mănîncă foarte des cu Alteța sa.

Fratele căpitanului, Alessandro[9], a fost rău lovit la asaltul Giurgiului.

Se spune că este ușor lucru ca principele să facă armistițiu cu Sultanul, întrucît el vrea să-și îndrepte forțele contra polonilor pentru că s-au făcut stăpîni pe Moldova, țară asupra căreia se declară adevărat și legitim stăpîn, precum și este în adevăr, și polonii au băgat în ea vreo 13 000 de tătari pentru a secătui această țară mănoasă[10] atît de rodnică și îmbelșugată.

---

[4] De fapt ea s-a ținut la Alba Iulia între 13—23 decembrie 1595 (n. Veress).
[5] *I signori del paese.*
[6] Mureșul.
[7] *Gli lo darà nelle forze.*
[8] Vezi și relația lui Piccolomini, a toscanilor, a lui Pigafetta.
[9] Alessandro Piccolomini, fratele „căpitanului" Silvio Piccolomini.
[10] *Buona.*

Serenisimul a dat de soţie domnului Fabio Genga, favoritul său pe fosta soţie a principelui Moldovei[11] dat morţii de către serenisimul principe[12], dîndu-i o zestre foarte însemnată şi nespus de bogată.

Eri seara au adus aici pe paşa de Anatolia[13] (care e) prizonier şi pe begul de Ineu[14], cetate a turcilor cu mare mulţime de oameni.

1595 decembrie 5 Alba Iulia[15].

p. 316 ... Serenisima este de statură scundă, cu pielea albă, cu acea buză caracteristică a celor din Casa de Austria. Ochii spălăciţi[16] dar mîna prea frumoasă, încît mi se pare că s-ar putea zice că *no es fea che spanta, ne hermosa che mata*[17], dar poate fi acceptabilă. Cît priveşte frumuseţea sufletească desigur că s-ar putea spune cu bună dreptate că ea o suplineşte din plin pe cealaltă acolo unde poate mai lipseşte. Cîntă la perfecţiune din gură şi din instrumente, şi am avut cinstea să cînt împreună cu Alteţa sa serenisimă unele din ariile[18] mele; apoi vorbeşte foarte bine latineşte, şi ceea ce e destul de uimitor este că vorbeşte latineşte cu toţi care nu înţeleg limba germană. După ce am

---

[11] Viadana face aici o confuzie evidentă între soţia lui Aron (care era încă în viaţă în noiembrie 1595, şi deci nu putea fi vorba de o nouă căsătorie a ei) şi Doamna Velica văduva tînărului domn Vlad, fiul lui Miloş, nepot al lui Petru Şchiopul, considerat ca succesor al acestuia, numit totuşi domn al Ţării Româneşti în concurenţă cu vărul său Mihnea al lui Alexandru Mircea, şi mort îndată după aceea. Tînăra văduvă se trăgea din Mircea Ciobanul şi doamna Chiajna, prin mama ei domniţa Stana. Tatăl ei era „logofătul" Ivan Norocea, care chiar cînd ţinea alte dregătorii, era desemnat în Transilvania cu calitatea aceasta. Căsătoria ei cu Fabio Genga (vezi Veress, *Documente*, IV, p. 270), precum arată raportul lui Giov. de' Marini Poli din 28. IV. 1595 este anterioară sfîrşitului lunii aprilie 1595 (Veress, IV, p. 205). Pentru rolul lui Ivan Norocea vezi contribuţiile remarcabile ale regretatei Georgeta Totoiu în „Studii" 1963 (2) p. 410—428 *(Rolul logofătului Ivan Norocea în viaţa politică a ţărilor române în a doua jumătate a sec. XVI)* şi „Apulum", V... p. 324 şi urm. *(Date noi în legătură cu logofătul Ivan Norocea din Piteşti).*

[12] *...la moglie che fu del principe di Moldavia, fatto morire dall'Altezza Sua serenissima...* A. Veress subliniază într-o notă că ar fi aici o confirmare a însemnării „cronicarului Michael Weiss cum că Aron Vodă a fost otrăvit de oamenii cancelarului Josica puţin după ce a fost adus în mai 1595 din Moldova în Ardeal şi arestat în castelul din Vinţ". În realitate Aron a murit în *iunie 1597* — Vezi Veress, *Relationes*, p. 294, raportul nunţiului Visconti din 30. VI. 1597.

[13] Se face o confuzie între Ali paşa Haidarogli luat prizonier la Tîrgovişte şi Hasan paşa fiul lui Mehmed Socoli, care a fost succesiv beglerbeg de Sam (Damasc), Anatolia, Buda şi Rumelia.

[14] *Genoa.*

[15] Către acelaşi.

[16] *Occhi bianchi.*

[17] În limba spaniolă.

[18] *Villanelle.*

ajuns în sala mare, s-a dat îndată apă pentru mîini, căci au rămas la prînz acolo Monsinior Nunțiul, domnul Silvio Piccolomini, un unchi al Serenisimului numit Bocskai, marele Cancelar[19] și doi alți baroni ai țării. Nu arăt modul de așezare la masă, alteța voastră își poate închipui că la dreapta ședea serenisimul, apoi serenisima, și pe de lături acești domni. Nu voi vorbi nici despre multele feluri de mîncare și despre rînduiala desăvîrșită după care sînt servite alteţele lor, dar voi spune totuși că erau două bufete[20] cu argintărie atît de frumoasă, numeroasă și curioasă încît nu aș ști să o descriu, piesele desigur sînt nespus de bogate. La masă nu s-a vorbit prea mult, căci toată atenția era îndreptată spre veselie și închinatul paharelor[21], totuși principele a spus Monsiniorului pe italienește că spera ca în anul ce va veni să se reîntoarcă în patrie în alt chip; ori cu bunăvoința principilor Austriei ori va trebui să se lase și de statele sale și de propria sa viață[22]: cuvinte care au fost auzite de toți. A mai spus că dacă polonii nu l-ar fi tulburat, altfel ar fi reușit lucrul, dar cu ajutorul lui Dumnezeu, stăpînul său (acestea sînt înseși cuvintele sale) nădăjduia să meargă din bine în mai bine. Cam acestea și cam atîtea au fost cele spuse de Alteța sa, apoi a început să bea închinînd în sănătatea celor de față după cum este obiceiul unguresc. Terminîndu-se prînzul, Alteţele s-au retras după ce s-a sfîrșit și muzica și cîntările, și eu m-am // dus acasă și am povestit totul lui Avillo[23] care nu p. 317
a fost la nici una din aceste recepții pentru că nu fusese încă primit în audiență de către serenisima[24]. A trimis îndată după prînz patru dintre nobilii cei mai de seamă, printre care era domnul Simon Genga, marele camerier[25] al serenisimului, ca să-l invite pe d. Avilio, iar principesa a trimis să-l anunțe că în ziua următoare îi va da audiență. Ceea ce s-a și întîmplat, căci a trimis pe aceiași gentilomi cu o caretă de catifea neagră cu șase cai, ca să-l ia de acasă, și i-a dat audiență în chipul cel mai binevoitor ... La toate am fost și eu de față, avînd misiunea a-i înfățișa darul, cînd serenisima a binevoit să condescindă pînă a-mi întinde mînă ca să-i fac cuvenita plecăciune[26], pe care i-am făcut-o cu toată smerenia și pe deasupra a rostit cuvintele pe care le-au ascultat toți: *De vestra virtute*

---

[19] Josica.
[20] *Credenze.*
[21] *Brindisi.*
[22] De pus în legătură cu gîndul său nemărturisit încă nimănui, de a renunța la Transilvania sau mai bine-zis de a efectua un schimb avantajos pentru liniștea sa.
[23] Numele apare în diverse forme chiar în cuprinsul aceleiași scrisori. Am păstrat și în versiunea românească această diversitate.
[24] Soția lui Sigismund.
[25] *Camariero Magyiore.*
[26] *Riverenza.*

audivi, si unquam potero rem gratam facere libentissime faciam" ... Între serenisima şi domnul d'Avila făcea pe tălmaciul domnul Carlo Magno agent al împăratului aici pe lîngă principe, căci domnul d'Avila vorbea italieneşte şi ea răspundea pe nemţeşte.

... Mîine, la 6 decembrie cred că vom pleca fără altă zăbavă spre Italia, căci nu mai aşteptăm decît răspunsul la scrisori.

Se spune că principele pregăteşte un prea frumos dar pentru domnul d'Avila, dar nu se ştie sigur ...

STANISLAW CHANSKI

DESPRE ÎNFRÎNGEREA LUI ŞTEFAN RĂZVAN ÎN MOLDOVA[1]

1596 februarie 8, Suceava

Comandantul Stanislaw Chanski[2] dă de știre, în numele oştirii sale, păr. Karnkowski, în acea vreme arhiepiscop de Gniezno. p. 221

Pînă acum chiar neavînd nici o bucurie din cauza vărsării sîngelui creştinesc, nu m-am grăbit să dau de veste d-tale, domnului meu milostiv, despre această biruinţă, pe care s-a îndurat să ne-o dea Dumnezeu.

În ziua de 12 decembrie, dimineaţa a apărut oastea voievodului Ardealului[3] cu Răzvan, la Suceava, care este acum capitala d-sale domnului voievod[4], pus de către măria sa regele, domnul nostru; au venit cu

[1] Versiunea română după lucrarea lui I. Corfus, „*Mihai Viteazul şi Polonii*, pp. 221—224 unde e dat şi textul polon, p. 217 şi urm.

[2] Pentru rolul acestuia în Moldova vezi Hurmuzaki, XII, p. 213 şi poate 394.

[3] Sigismund Báthory.

[4] Ieremie Movilă.

el 4 000 de oaste aleasă. De-ai noştri nu se aflau lîngă voievod mai mulţi decît polcul meu de 550 de călăreţi şi 150 din infanterie polonă, cu care stăm în vremea de faţă, din porunca dumnealor domnilor hatmani. Încă de la Ţuţora pe lîngă domnia sa voievodul au fost mai mulţi oameni, lăsaţi cu mine, dar mi-au fugit înainte de această luptă cu o săptămînă şi jumătate 350 din infanteria, formată din ostaşii moşiilor regale şi aproape 200 ai domniei sale domnului referendar al Coroanei. Totuşi cu această mînă de oameni, nevoind să ne afle în Suceava, am ieşit împotriva lui şi cu aceşti oameni l-am împiedicat prin hărţuieli şi larmă, pînă ce-a sosit, din fericire, domnul staroste al Camenițel[5], cu polcul său de 600 de călăreţi. În noaptea aceea, cînd am venit cu oamenii mei de la oastea lui Răzvan, pe care am lăsat-o numai la o milă şi jumătate depărtare de Suceava, am aflat aici în Suceava polcul domniei sale. A doua zi dimineaţa, aşezîndu-ne pentru bătaie, am aşteptat sosirea lui Răzvan cu care, cînd a lovit oastea sa asupra noastră, am dat lupta în numele Domnului. Moldovenii care aveau să lupte mai întîi, deoarece era în joc şi patria lor, înspăimîntîndu-se de o oaste aşa de puternică şi care scotea strigăte neîncetate, au fugit; au venit însă totuşi îndată să prade căci era ce. Prima luptă a dat-o roata mea, împreună cu roata domniei sale domnului Zebrzydowski. Domnul Tworzanski din polcul meu, cu 200 de cazaci, a ajutat bine, avînd astfel puţin de lucru. Alţii, luptîndu-se au avut mai mult de lucru, gonindu-i cîteva mile, cînd au început a fugi. Mai bogată ca oastea ungurească, e lucru nemaipomenit să fi fost cîndva, fapt ce nu-i de mirare. Căci au luat multe comori de ale lui Aron, şi s-au întors înapoi cu ele, ca la o reşedinţă sigură. Deci mare pradă au adus din ţara Munteniei, din înfrîngerea oştirii turceşti. Răzvan însuşi prins, nu îndată în aceiaşi zi, ci în cea următoare, a fost tras în ţeapă, hatmanul fratele său a fost tăiat, la care el privea din ţeapă, încă viu. Oastea lui întreagă a fost astfel înfrîntă, încît nu se ştie dacă a scăpat vreunul din ei pe loc, iar pe cei ce n-au pierit, goniţi de ai noştri atunci, i-au ucis ţăranii în timp ce rătăceau pe cîmpuri. Restul au pierit la Bistriţa. Tare s-a îndurat Dumnezeu cel atotputernic să pedepsească gîndul lor semeţ. Au fost scrise de el cărţi în numele voievodului Ardealului, poruncind moldovenilor să ne închidă calea la Nistru, să ne bată şi să ne prindă. Am luat cîteva zeci de steaguri şi pe acela, pe care l-a dat voievodul Ardealului lui Răzvan pentru domnia asupra Moldovei: pe acesta l-a luat domnul Cornarzewski din Polonia mare, tovarăşul roatei mele, omorînd pe stegar. Am luat tunuri, mitralii, archebuze, acestea la un loc şi cîteva zeci de bucăţi. Pînă acum, cinste şi slavă Domnului, sîntem în linişte din partea oricărui duşman.

---

[5] Jan Potocki.

Nu ştim însă dacă acest tinerel nesuferit[6] nu va căuta să se răzbune de aceasta. Are oaste gata, împotriva cui, e greu de ştiut. Feti Ghirai Galda, fratele adevărat al hanului Crimeii, stă în cîmpiile de la Dobnice, peste Dunăre, plecat îndată de la Ţuţora cu cîteva zeci de mii de tătari, aştep-tînd vreme bună şi noroc, dorind înadins să treacă Dunărea, nicăieri mai întîi, decît în ţările Munteniei şi Ardealului. De vor trece Dunărea, vor avea aceia de furcă cu dînşii. Iar pînă acum Dumnezeu s-a miluit de creştinii săi că nu a dat drumul acestor păgîni, care aşteptau aceasta de mult şi tare li s-au urît turcilor acolo peste Dunăre. Căci aşa au pustiit şi jefuit ţara lor acolo, că nu găseşti nicăieri în creştinătate ţară, atît de pustiită şi nimicită. Solii măriei sale voievodului[7] care au fost trimişi în-dată de la Ţuţora la Constantinopol, cu solii hanului Crimeii, pentru încheierea tratatelor, s-au întors. Nici cînd n-au fost la Poartă soli mai bine primiţi ca dînşii, ducînd această veste a înţelegerii noastre cu ei. S-au făcut mari triumfuri, s-a tras din tunuri etc. Pe Ahmed Paşa, care a fost trimis cu ei de către han cu acest contract, dîndu-le de ştire ce fel de voievod e pus în scaun, de către cine, în ce fel şi pentru care pricini, a şi poruncit să se pună pe el 3 haine ţesute în aur şi la toţi, care au sosit cu el la Poartă, la 24 li s-a dat cîte o haină ţesută cu aur. De voievod este mulţumit şi de purtarea M.S. regelui faţă de el. Se trimit îndată voievo-dului prin acelaşi Ahmed Aga, marele mareşal al hanului, daruri mari, steag, privilegiu peste măsură de mare, asemenea şi darul către M.S. regele şi domnia sa domnul hatman. Pe toţii fiii de voievozi, oricare din ei se afla la Poartă, a poruncit a-i bate şi a le tăia urechile, lăsînd întreg numai pe Ianculca[8] care fu aruncat în temniţă. De aceea, a poruncit să se facă aceasta, pentru ca să nu mai aibă loc, din cauza lor, tulburări de acestea în ţara Moldovei. Este gata să întărească pactul, dacă M.S. regele ar ţine cumva să se împace cu împăratul creştin şi cu toată creştinătatea şi dacă M.S. regele este de această părere. Iar de va voi să mijlocească pacea, atunci roagă să i se trimită cît mai degrabă soli. Atîta bunăvoinţă şi iubire nu se poate descrie, ceea ce stîrneşte mirarea tuturor. Rară este săptămîna în care să nu sosească la domnia sa voievodul ba cu o ştire, ba cu alta, după obiceiul dat al ţărilor <acelora>veniţi numai ca să capete ceva, unii din porunca hanului, alţii din partea paşalelor, dînd de ştire despre steag, pe care nu-l avem însă pînă acum. Cred că s-au bizuit în această chestiune pe călăreţi, iar dînşii au amînat să-l aducă, căci stă acum de cîteva duminici, în adăpost la Dunăre.

---

[6] Sigismund Báthory.
[7] Ieremie Movilă.
[8] Diminutiv de la Iancu.

Atunci cînd Răzvan a venit cu oastea voievodului Ardealului şi cu oamenii săi asupra noastră, oştirea M.S. Regelui a fost plecată în urma voievodului, Caraiman Ceauşu, Barbă-Sură, încercat în treburile războinice precum se spune, atunci cînd noi trebuia să dăm lupta, iar Răzvan s-a pornit cu oastea sa bine aşezată şi mai mare decît a noastră, înaintînd în tabăra minunată şi apropiindu-se acum de noi, cu strigăte straşnice de Isus, Isus, Isus, acest ceauş a sfătuit pe voievod să fugă la vreme, spunîndu-i că oastea noastră nu poate ţine piept oştirii lui Răzvan. Nu şi-a abătut mult ochii, pe care i-a întors acum spre pădure, ca să vadă că noi, cu ajutorul atotputernicului Dumnezeu, n-am rămas de rîs, astfel că el nu va întîrzia acum să ştie mai mult despre norodul polon şi să povestească despre el sultanului, domnului său, şi paşalelor, şi de mult se află acum cu această veste la Poartă iar noi îl aşteptăm cu bucurie să se întoarcă înapoi cu darurile, ce le-a făgăduit să ni le aducă, fiecăruia, din partea sultanului.

GIORGIO TOMASI

(? — după 1621)

*

Giorgio Tomasi de origine venețiană ar fi ocupat funcția de protonotar apostolic al nunțiului Alfonso Visconti, episcop de Cervia, cu care ar fi venit în mai 1595 în Transilvania după ipoteza lui I. Domșa (Vezi *Referințele*...).

După căderea în dizgrație a lui Simon Genga, ar fi fost numit secretar intim al principelui Transilvaniei, rămînînd în această funcție și după abdicarea lui Sigismund Báthory (martie 1598). După a doua abdicare a acestuia, cardinalul Andrei Báthory (martie 1599—31 octombrie 1599) l-a trimis la Roma să notifice papii urcarea sa pe tronul Transilvaniei (Ciro Spontoni, *Historia della Transilvania*, Veneția, 1638, p. 86). Nu se știe dacă Tomasi s-a mai înapoiat în Transilvania după îndeplinirea misiunii sale. Ar fi însă sigur că înainte de acest drum, timp de cel puțin 3 ani (1596—1599), a trăit la curtea din Alba Iulia, avînd astfel posibilitatea de a fi martorul ocular al evenimentelor pe care le descrie.

Din 1602, Tomasi este secretar al nunțiului apostolic de la Graz pe lîngă care pare să fi rămas pînă în 1606.

Deducţiile de mai sus pornesc de la elemente destul de neprecise. Nu se ştie în ce moment a obţinut G. Tomasi calitatea de protonotar apostolic. Nici un indiciu nu îl asociază cu nunţiul Visconti venit în mai 1595. El însuşi afirmă că ar fi fost numit secretar intim al perechei princiare după înfrîngerea de la Mezökeresztes (26 oct. 1596) fără alte precizări. În sfîrşit Simon Genga nu a ocupat niciodată postul de secretar intim al Principelui.

Din 1610 Tomasi s-a consacrat studiilor istorice. Lucrarea sa principală, intitulată *Delle guerre et rivolgimenti del regno d'Ungaria et della Transilvania con successi d'altre parti seguitti sotto l'imperio di Rodolfo e Mathia Cesari : sino alla creatione in imperatore di Ferdinando II Arhiduca d'Austria*... In Venetia appresso Giovanni Alberti, 1621, in 4°, 189 p., cuprinde o descriere a Transilvaniei alcătuită în parte pe baza notelor sale luate cu prilejul vizitei lui Sigismund Báthory în oraşele săseşti, în parte pe lucrările unor geografi italieni, ca Botero sau pe Chorografia lui Reichestorffer. El a folosit şi informaţiile pe care le-a putut obţine ca secretar al principelui cu privire la izvoarele de venituri ale acestuia — aurul şi sarea — la efectivele sale militare. Adaosul din text privind Moldova şi Ţara Românească este compus din împrumuturi de la diverşi autori şi în primul rînd de la Botero. Dar se lasă călăuzit în aprecierile sale de sentimentele sale de devotament faţă de Bathoreşti, de admiraţia sa faţă de italieni şi de credinţa sa religioasă. Opera sa constituie un izvor minor pentru istoria Transilvaniei şi descrierea ţărilor noastre, cu unele rezerve necesare asupra atitudinii sale hotărît parţiale Bathoreştilor.

În istoriografia română Tomasi a fost folosit de N. Bălcescu în *Istoria Românilor sub Mihai Vodă Viteazul*, *Puterea armată şi militară de la întemeierea principatului Valahiei pînă acum şi Campania românilor în contra turcilor de la anul 1595* (*Opere*, vol. I şi II, Editura Academiei, Bucureşti, 1953) care-l citează des; Claudio Isopescu, *Notizie intorno ai romeni nella letteratura geografica italiana del cinquecento*, în „Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine", t. XVI, 1929; C. Göllner, *Faima lui Mihai Viteazul în Apus, Broşuri contemporane* în „Anuarul Institutului de Istorie Naţională", Cluj, 1939—42, VIII, p. 150 şi îndeosebi de Ioan Domşa în articolul *Referinţele lui Giorgio Tomasi despre Transilvania şi ţările române*, în „Anuarul Institutului Cluj", 1945, X, pp. 290—320 (cu extrase din opera lui).

Tomasi a mai scris o lucrare intitulată *La Battorea . . . . . in duo libri*, Conegliano, M. Glaser, 1609, în 4°, 74 p., care nu se află în bibliotecile noastre.

[DESCRIEREA TRANSILVANIEI[1]]

În acest timp principele şi principesa <Transilvaniei[2]>, ca să se recreeze s-au dus să cerceteze oraşele săseşti, astfel numite după populaţia care, constrînsă de Carol cel Mare să vină aici[3], le-a clădit şi locuieşte în ele, păstrînd graiul german, obiceiurile şi legile imperiale, ducînd o intensă viaţă orăşenească[4] în felul unei republici fără ca să i se dea din partea principelui Transilvaniei altceva decît un superintendent cu titlul de judecător regal[5] care deţine oarecare autoritate asupra magistraţilor aleşi de senatul fiecăreia dintre cetăţi pentru a le cîrmui, ele p. 70

[1] Traducerea s-a făcut după lucrarea lui Giorgio Tomasi, *Delle guerre et rivolgimenti del regno d'Ungaria e della Transilvania*, Veneţia, 1621, p. 70 şi urm.
[2] Sigismund Báthory şi Maria Christierna au făcut această călătorie în febr. şi martie 1599.
[3] Tradiţie medievală lipsită de bază istorică.
[4] *Con grande politia.*
[5] *Iudex regius* sau *Königsrichter.*

recunoscînd de altminteri pe principe ca stăpîn absolut. Aceste cetăţi sînt în număr de şapte. Şi cele mai vestite <sînt> cinci: Sibiu, Braşov, Cluj, Sighişoara şi Mediaş. Sibiul este capitala tuturor, căci acolo este reşedinţa judecătorului regal. Este aşezat la şes, bine întărit de natură şi de mîna omului, avînd într-o parte mlaştini şi în celelalte bastioane foarte înalte şi puternice. Întinderea sa nu este depăşită de aceea a Vienei în Austria, fără de suburbii de care <Sibiul> este lipsit. Nu are prea mulţi locuitori faţă de întinderea sa. Este împodobit cu edificii atît particulare cît şi publice, foarte bine clădite, toate din zid, ceea ce se vede şi în alte oraşe săseşti, nelipsind nici în satele unde locuiesc oamenii de acest neam. Bisericile ca arhitectură sînt nobile şi măreţe, dar erezia, fie a lui Luther fie a lui Calvin, a izgonit din ele religia catolică.

Clujul ţine pasul cu el în <privinţa> clădirilor, dar ca întindere e mai prejos, fiind ceva mai mic decît Sibiul. Este aşezat la poalele unor dealuri falnice şi înconjurat de un zid înalt, despărţit prin turnuri după stilul <de construcţie> mai vechi. Are o populaţie foarte numeroasă, mai ales în suburbii care ocupă mult spaţiu în afară. În acest oraş, printre alte erezii, a pătruns în mare măsură blestemata sectă ariană[6]. Pentru distrugerea ei principele Ştefan Báthory a întemeiat aci un colegiu şi seminar al Societăţii lui Iisus[7] care aducea mare folos credinţei catolice şi mai apoi Sigismund a fost darnic în binefacerile sale, întemeind un alt colegiu la Alba Iulia care nu era mai puţin otrăvită de dogmele perverse ce fuseseră lăsate să se răspîndească după moartea reginei Isabella, de către Ioan, fiul ei[8], care s-a făcut arian.

Clujul face negoţ cu tot felul de mărfuri cu austriacii, ungurii, polonii
p. 71 şi cu alte naţiuni, avînd // din belşug toate lucrurile trebuitoare traiului omenesc.

Sighişoara şi Mediaşul nu sînt localităţi prea mari, dar au o aşezare frumoasă şi bună, prima fiind aşezată pe un deal plăcut ochilor şi a doua între vii şi dealuri lucrate <de mîna omului>. Oraşul din urmă a ajuns vestit în legătură cu veneţianul Gritti[9]. Favorit al lui Soliman[10] pentru că fusese crescut la Constantinopol de tatăl său[11] bailul, a fost trimis în

---

[6] A unitarienilor.

[7] În 1580. În timpul luptelor dintre Basta şi Moise Székely, biserica, colegiul şi şcolile iezuiţilor, au fost dărîmate pînă la temelii de unii arieni din Cluj (vezi G. Tomasi, *op. cit.*, p. 112).

[8] Ioan Sigismund Zápolya.

[9] Aloisio Gritti (1501—1534), favorit al marelui vizir Ibrahim, guvernator al Ungariei.

[10] Soliman I Magnificul, sultan otoman (1520—1566).

[11] Gritti era fiul natural al dogelui Veneţiei Andrea Gritti (1523—1538), fost bail la Pera.

Ungaria şi umblînd să ocupe <pentru el> Transilvania, a pus să i se taie capul episcopului de Oradea[12] care era guvernatorul ei. A fost asediat de transilvăneni, doborît împreună cu toţi ai săi şi în cele din urmă omorît[13].

Rămîne acum Braşovul, oraş nobil şi frumos, aşezat la graniţa acestei provincii cu Ţara Românească întocmai ca un teatru între munţi şi dealuri, care îl înconjură ca o cunună şi îl apără ca o cetate bine întărită. Are un înconjur de trei mile şi e ferecat cu ziduri bune, care, <fiind> acoperite în chip de ganguri, înlesnesc apărarea în timp de război iar în timp de pace fac ca oraşul să fie la adăpost din toate părţile.

Are o populaţie foarte numeroasă atît înăuntru cît şi în afară, se bucură de multe bogăţii, mai ales din cauza negoţului necurmat pe care îl fac aici <braşovenii> cu muntenii, moldovenii, grecii, armenii, bulgarii şi cu alte neamuri. Cu prilejul năvălirilor turceşti şi tătărăşti, voievozii şi locuitorii au încă obiceiul de a-şi păstra bogăţiile lor în acest oraş întărit.

Cu privilegii asemănătoare dar după alte legi trăiesc secuii, populaţie maghiară, <în> comitatul principelui Transilvaniei dinspre Moldova, unde au şapte oraşe numite de ei scaune aşezate în locuri muntoase şi greu de ajuns, <astfel că> ei se tem prea puţin de armele turcilor; împotriva acestora sau a altora care ar ataca pe principe sînt datori să lupte pe cheltuiala lor ieşind <la oaste> în unele împrejurări pînă la 20 000.

Se laudă că sînt nobili şi că se trag din primii sciţi care au venit în Ungaria şi că stîlcindu-se numele <lor> au fost mai apoi numiţi siculi iar ţara <lor>, din Sciţia a devenit Siculia[14]. Printre ei s-a păstrat religia catolică, deşi cu oarecare amestec din lipsă de preoţi, deoarece în privinţa călugărilor nu au decît cîteva mănăstiri de călugări din ordinul observanţilor sfîntului Francisc[15].

Restul Transilvaniei cuprinde multe oraşe, castele şi cetăţi şi un mare
număr de sate. Acestea sînt locuite, în afară de saşi, de unguri şi de români;
ungurii sînt nobilii care trăiesc în ţară ca domni şi stăpîni[16]; românii sînt
muncitorii pămîntului care nu se dedau la altă îndeletnicire din cauza
condiţiei lor nenorocite şi a inerţiei lor. Acest stat este împărţit în co- p. 72
mitate, ca şi regatul Ungariei. Fiecare <comitat> îşi are ostaşii săi şi principele a scos şi scoate în fiecare an pînă la 10 000 de călăreţi şi 30 000 de pedestraşi.

---

[12] Emeric Czibák, episcop de Oradea, comite de Bihor şi guvernator al Transilvaniei (1533—1534).

[13] Vezi *Călători*, I, relaţiile lui Della Valle, Tranquillo Andronicus, Agostino Museo.

[14] Adică: secui şi secuime. Pentru discuţia originii lor, vezi *Călători*, I.

[15] Un rol important şi pentru catolicii din Moldova a avut mănăstirea franciscană din Şimleu-Ciuc.

[16] *Delli ungari sono i nobili, che vivono per il paese con dominio e Giuridittione.* Nu se pomeneşte de ţăranii unguri care erau, ca şi cei români, iobagi.

Cetăţile mai însemnate afară de cele ocupate de turci[17], sînt: Oradea[18], Hust[19], Gherla[20], Chioar[21], Făgăraş şi Deva. Veniturile regelui îi vin din dijmele provinciei care sînt plătite principelui, din vămi şi din minele de aur, de argint şi din ocne. La Baia Mare[22], — oraş la capătul granitei cu Ungaria — despre care se spune chiar că ar face parte din această din urmă ţară[23], se extrage aur şi argint şi principele Transilvaniei <îşi> are aici monetăria sa.

Dar mai bogate sînt minele de la Zlatna[24], la o zi depărtare de Alba Iulia, mina însăşi producînd în parte aurul cel mai bun vrednic a fi curăţit prin foc; <aurul> mai provine <în parte> şi din apa rîurilor, care trecută cu meşteşug peste postavuri grosolane, îşi lasă acolo nisipul cel preţios[25].

Sarea nu se extrage în al chip decît metalele ascunse în măruntaiele pămîntului, <anume> prin tăiere cu dalte ascuţite, pentru că nu este mai puţin tare decît piatra şi ţara are din belşug <sare> în mai multe locuri; din cauza înlesnirii <pe care o înfăţişează> rîurile pentru transportul sării, nu se exploatează decît la Dej — localitate străveche pe Someş de unde se trimite o mare cantitate în Ungaria — şi la Turda[26], nu mai prejos ca vechime, căci se arătau deasupra unui deal urme de locuinţe ale romanilor care stătuseră acolo cu o legiune pentru a ţine în supunere şi în ascultare acea localitate pe atunci oraş însemnat, care se răsculase împreună cu alte <oraşe> ale Daciei.

În apropiere curge rîul Arieş care înseamnă aur[27], deoarece nisipul său aduce aur; sarea e transportată pe el, şi primită <apoi> de apele mai mari ale Mureşului[28], trece pe la Lipova[29] şi mai departe în ţara turcească. Din toate aceste folosinţe pot să-i vină principelui 250 000 de scuzi venituri ordinare, dar cînd vrea are mult mai mulţi bani din veniturile extraordinare.

---

[17] Ca de pildă, Timişoara, Lipova, Gyula, Ineu.
[18] *Varadino.*
[19] *Ust.*
[20] *Samosuivar.*
[21] *Cuivar.*
[22] *Noibagna.*
[23] Baia Mare a fost, în toată vremea obiect de ceartă între Habsburgi şi principii Transilvaniei (vezi tratativele pentru Baia în Possevino, *Transilvania*, ed. Bascape, p. 147; Veress, *Documente,* II, p. 280).
[24] *Slatina.*
[25] Vezi şi relaţia lui Lescalopier, în *Călători*, II.
[26] Se mai exploata şi în alte părţi, de exemplu la Ocna Sibiului.
[27] *Aragnes* (*aranyos* înseamnă în ung. auriu, de aur).
[28] *Maruggio.*
[29] *Lippa.*

Ca reşedinţă regală slujeşte Alba Iulia, nu atît din cauza vreunei însuşiri <deosebite> a oraşului, ci din cauza înlesnirii pe care o aduce, căci se află în centrul Transilvaniei. Ea este aşezată pe un podiş neted[30], care coboară într-o parte într-un fel de povîrniş ce se termină cu o cîmpie întinsă, astfel că o parte a oraşului rămîne aşezată ca pe un fel de deal lin. Înconjurul ei depăşeşte cu puţin o milă, e cu ziduri simple[31] şi cu clădiri fără mare însemnătate; în afară de palatul principelui, de biserica mare şi de locaşul iezuiţilor; are suburbii care mai aduc o oarecare sporire micimii sale; sînt locuite de felurite naţiuni care s-au retras de sub <dominaţia> sultanului, şi îndeosebi de greci şi de români, în afară de unguri p. 73
şi de marea mulţime de oşteni pedeştri şi călări pentru garda principelui.

În cîmpia care se întinde de la marginea dealului se recunosc ruinele unui mare oraş ale cărui rămăşiţe ar fi <după unii> Alba Iulia care — spun localnicii[32] — că se numise Apullum de la numele rîului[33] ce curgea prin mijlocul ei şi care se vărsa în Mureşul vecin, pînă la ale cărui maluri ajungea oraşul care a fost apoi pustiit în <timpul> răscoalelor din Dacia, împreună cu altele, de către împăratul Traian[34] şi printre dărîmăturile sale, păstorii şi alţii care se duc să scoată pietre găsesc des medalii cu nume de ale romanilor şi multe antichităţi de tot felul de care are din belşug Transilvania şi în alte locuri.

DESCRIEREA FĂGĂRAŞULUI[35]

Aşezat în cîmpie <Făgăraşul> se dovedeşte a fi o bună cetate, deşi p. 75
mică; tăria i-o dă un zid bastion care o încinge precum şi şanţul foarte larg pe care îl are împrejur, ce nu poate fi trecut decît pe un pod lung de lemn, care singur îngăduie intrarea, ajungînd la turnuri foarte întărite, păzite cu multă grijă de soldaţi. Puţin mai deoparte curge rîul Olt, mare şi navigabil, care ieşind din Carpaţii secuieşti[36] trimite printr-un canal o parte din apele sale cetăţii şi scaldă oraşul cu acelaşi nume de Făgăraş din preajma acestuia.

---

[30] *Piano.*
[31] Adică nu duble.
[32] *Paesani.*
[33] Ampoiul.
[34] Afirmaţie greşită.
[35] Castelul Făgăraş a slujit un timp de locuinţă noii principese a Transilvaniei Maria Cristierna.
[36] Munţii Harghita.

În cetate, Baltazar Báthory[37], fratele cardinalului, pe cînd era stăpîn[38], începuse o măreață clădire în stil italian, pentru locuința sa. Și a făcut în mijloc o sală mare pe care a împodobit-o cu picturi de mîna unui pictor <înzestrat>. Iar între acestea, pentru a umple golurile, unele erau însoțite de devize frumoase, potrivite <lor>, îndeosebi se vedea fenixul arzînd în flăcările aprinse de razele soarelui prin baterea aripilor care spunea: „*Sola facta. Solum deum sequor*[39]". Mai era, printre cărbuni aprinși deasupra altarului regelui Porsena care asedia Roma, mîna prea puternicului Scevola cu deviza: „*Fortia facere et pati, Romanum est*"[40], apărea un străbun cu tolba plină de săgeți cu deviza: „*Fortibus non deerunt*"[41]. Și un smarald strălucitor însoțit de aceste cuvinte: „*Hoc uno, fides, virtusque probatur*[42]. Lăsăm la o parte multe altele pentru a nu ne întinde prea mult.

DESCRIEREA ȚĂRII ROMÂNEȘTI ȘI A MOLDOVEI

Țara Românească numită „Transalpina", spre deosebire de Moldova numită „Cisalpina"[43], este despărțită de Transilvania prin munți și păduri iar ca să ajungi acolo trebuie să treci printr-un pas prăpăstios și foarte anevoie de trecut, este mai mică decît Moldova, dar și una și cealaltă <sînt> mai mari decît Transilvania, deși ea are lungimea de șase zile de mers și lățimea de patru. Ele[44] însă sînt întrecute de Transilvania prin numărul locuitorilor, al orașelor și al locurilor întărite, ele deosebindu-se cel mai mult, și mai ales de Transilvania muntoasă, prin localitățile și satele <lor> deschise <neavînd> decît puține clădiri ridicate din altceva
p. 74 decît din lemn, cu toate că // Suceava[45], capitala Moldovei, este socotită ca o cetate foarte însemnată.

Pămîntul lor este atît de roditor și cere atît de puțină osteneală pentru a fi muncit, încît îi face pe țărani lăsători și leneși[46]. Au din belșug

---

[37] Vărul lui Sigismund Báthory, executat în urma așa-zisei conspirații din 1594. Pentru alte date, vezi relația lui Busto din volumul de față.

[38] Stăpînește cetatea din 1587 pînă la arestarea sa, în 28 august 1594, moare sugrumat în închisoare la 13 septembrie 1594.

[39] Fenixul reprezenta un îndoit simbol: al unicității și al unei renașteri veșnice.

[40] A lupta și a răbda cu tărie e o însușire de roman.

[41] Nu vor lipsi <arme> eroilor.

[42] Numai prin acesta se încearcă credința și virtutea.

[43] Eroare; se vede clar că autorul nu cunoaște țările acestea și le descrie după informații culese de la Reicherstorffer și de la geografii italieni.

[44] Adică Țara Românească și Moldova.

[45] *Sochzava.*

[46] *Naghitosi e da poco.*

animale de tot felul, vin, miere, ceară şi alte lucruri, ei slujindu-se pentru munca cîmpului de bivoli din care au mare mulţime.

Ţara Românească are ca ciudăţenie o mină de ceară[47] care se extrage din pămînt. Aprinsă la foc arde şi se fac din ea lumînări care nu se deosebesc prin altceva de acelea din ceară obişnuită decît prin mirosul de smoală şi prin culoarea întunecată şi pămîntie.

Oastea se ridică în Ţara Românească la 8 000 şi mai bine de călăreţi cu multă pedestrime, dar prea puţin iscusită[48].

Şi Moldova[49] dă pînă la 11 000 de călăreţi şi un bun număr de pedestraşi.

Şi oştenii călări, atît dintr-o provincie cît şi din cealaltă, luptă după obiceiul tuturor ţărilor din acele părţi, pe cheltuiala lor, pentru scutirile şi imunităţile lor. Turcii au în Moldova, în părţile cele mai îndepărtate spre Marea Neagră, cîteva cetăţi, printre care Chilia[50] şi Cetatea Albă[51], numită de unii Moncastro. Amîndouă ţările româneşti[52] se desfăşoară ca nişte cîmpii întinse, Ţara Românească spre Dunăre şi cealaltă spre fluviul Nistru[53] şi mare.

Credinţa acestor popoare este cea greacă, schismatică. Ea se întinde peste o nesfîrşită mulţime de ţări, şi peste Rusia şi Moscovia, care recunosc de cap pe patriarhul de la Constantinopol, aşezat de sultan.

Limba, mai ales a Ţării Româneşti, unde locuiesc puţini oameni de alt neam decît românii este latina şi italiana coruptă, semn adevărat că aici au fost colonii ale romanilor, căci ei zic pentru Dumnezeu (Dio) „Zieo", <pentru> dumneata (dominatio tua) „Dominata" <pentru> cavallo: „cal"[54].

Iar portul, mai ales al femeilor, cu cosiţe bogate încolăcite în jurul capului este acelaşi cum obişnuiau vechile romane; bărbaţii se îmbracă cu haină lungă[55], dublă[56] deosebită de a ungurilor şi poartă pe cap acoperindu-şi părul pe care-l lasă să crească lung — ca şi barba — pălării înalte[57] şi mari, fără margine[58].

---

[47] Ceară de pămînt. Informaţie împrumutată de la Botero.
[48] *Di poco talento.*
[49] *Cisalpina.*
[50] *Kilia.*
[51] *Nestoralba.*
[52] *Tutte due le Valacchie.*
[53] *Nester.*
[54] *Dicendo à dio* Zieo <zeu>, *a Dominatio tua,* Dominata <domnia-ta>, *al cavallo,* callo <cal>.
[55] Zeghea.
[56] *Doppia.*
[57] Căciuli.
[58] *Senza ali.*

Socotesc de ocară numele de valah[59], nevoind să fie numiţi cu alt cuvînt decît „Romanischi" şi mîndrindu-se că se trag din romani.

În religie s-au purtat cu atîta statornicie încît nu au îngăduit niciodată să pătrundă în ea vreo erezie şi nici nu au lăsat ca alţii decît creştinii să fie domnii lor, cu toate că deseori sultanul încercase să aşeze aici cîrmuirea paşalelor sale.

p. 75 În Moldova, într-un anume loc deosebit de Chilia, se // spune că se găseşte încă amintirea şi rămăşiţele mormîntului lui Ovidiu[60], care, exilat din Roma, a murit în acele părţi.

---

[59] Observaţie foarte interesantă.

[60] Se credea că Ovidiu a fost exilat la Cetatea Albă, unde există un lac cu numele „Vidov". Despre Vidov-Ovidiu vorbeşte mai întîi Misail călugărul, interpolaţie la Ureche, *Letopiseţul*, ed. P. P. Panaitescu, ed. II, p. 71 (pare a fi vorba de Delta Dunării). Miron Costin vorbeşte de exilul lui Ovidiu la Cetatea Albă şi de lacul Vidov în patru locuri din cronicele sale (*Opere*, 1958, pp. 205, 248, 215, 265).

ANEXA I

TEXTE ORIGINALE

JACQUES BONGARS ...[1]

1585

*

6 May disné a Sagmar, 2 m. belle forteresse cinq bastions, bel arsenal et 35 belles pièces située en une isle d'une lieue de tour faite par la Schomouch qui ferme la forteresse de deux costez, garnie non obstant de leurs fossez plains d'eau. Le comte de Nogarol y a sa maison. Le capitaine Trechsel y commandoit en son absence. La garnison est de deux enseignes de 700 hommes, en dehors y a 300 houss et 50 Blaweröckel, entre lesquels force Italiens et des Frey Hejducken. Fut bastie 1565 par Schvendy ayant l'an 1562 soutenu un siège de 24.000 Turcs seulement a l'ayde de l'eau et de 4000 hommes dedans. Apres estre ung peu rehaussée de terre fut assiégée derechef 1566 avec grandes forces, lesquelles n'y pouvants rien gagner, se mirent devant ung chateau a une lieue de là, lequel en p. 75

[1] Text original reprodus după H. Hagen, *Jacobus Bongarsius. Ein Beitrag zur Geschichte der gelehrten Studien des 16—17 Jahrhubderts*, 1874, p. 75.

fin fut pris avec grande perte des Turcs. Ceux de dedans avoient fait dedans les fossez une couche de poudre et puys une de boys fort sec et le feu dedans, l'ennemy venant à l'assault. Ces troys forteresses ne sont que de terre soustenue de Zaun.

7 de May apres deisner couché Warola, village, passé lequel on parle après plus Valaque que Hongrois 3 m.

8 de May 3 m. a disner arrivez a Hungrisch Neustatt dite Bagno un mercredy.

Le premier de juin partys de Bania avec le docteur Appolonio Medabeno . . .

CALATORIA LUI CAVENDISH ÎN ȚARILE ROMÂNE.

1589

As I sayd, we being over the ryver wear p. 17
in Vallaka and went half a dayes jorney that day towards Yass, and uppon the Tusday folowing we bayted at Bowza, a great ould toune wher we found a company of marchantes of Cyprus, by whose meanes we made our provyssyon muche the better. The next day we bayted at a villag by whyche ther runes a brooke that devydes Vallakya // from Mulldavya. Thys nyght p. 18
we thought to have layne at Coocouche, but wear hyndred at a ryver nere unto the toune by whyche we lay all nyght for lack of passage, for some of the ferry men wear so weary that they could not worke and some so drunk that they could not stand. So, symply provyded as we wear, we camped by the ryver's syde and had the company of many waggons, some of Polonya and some of Valaka and some of Bogdanya. The next mornyng we wear the fyrst that gott over and wear at Cowcuche by x of the clock, wher we rested that nyght.

Vallakya ys a playn contry without hylls, the soyll good, but for want of good husbandry yt beares but bad corne. They plow ther land but

once, at whyche tyme so ther corne, and they never wede ther corne. They have great store of ground, but small store of cattell, for want wherof ther folds be over grown wythe wedes, wormwood and sour long grass, but the soyle ys good and would bear bothe good corne and good hay yf yt wear well husbanded. The contry yelds small store of wood and veary bad water, but the fayrest wayes for travell that we had in all our jorney. The prync of thys contry payes trybut to the Turke and takes muche of the poor peasants for ther poles, for they pay no rent for ther land, but pay for all ther famyly acordyng to ther number, and that being payd they care for noe more then wyll kepe them; for if any of them should be knowen to be ryche the prync would soone mak hym poore. In thys contry fleshe ys veary chepe, for we bought a fat shepe for iii sahyes, whyche ys about xvd. starlyng, and great chyckens for one asper. The asper ys about the value of iii farthyngs. Ther bread ys veary course but chepe. They bake cakes allwayes agaynst dynner and supper. Uppon Sunday the XXth day of thys monthe of July we cam to Yass whyche ys the chef toune of Molldavya, and the sea of the prync. My master was sent for to the court wher the prync entertayned hym kyndly, and took hym by the hand and talked wythe hym the spac of half an oure by hys interprytor whose name ys Barnadyno Barrysco. Thys prync presented my master the fyrst nyght wythe a sack
p. 19 of barley for our horses, a basket of bread // iiii bottels of wyne, a dyshe of peares and a fatt shepe, and every meall somethyng for the tyme we stayd at Yass.

Thys Yass ys but a poor wodden toune and the prynce's pallas ys but of wood and covred with boordes. Thys prync was ane ould man. He sent us hys pasport to the customer of hys borders for our better and safe passing. The Mulldavyans be better husbands then the Valakyans, for ther folds be well stored wythe cattell, bothe oxen, kyne and shepe, and have a good brede of horses. The contry ys a good fyrtell land, well wooded and veary good water, but their buyldyng much alyke, for the contry howses be covered wythe redes and seges and the both be but boorded. ii dayes before we cam to Yass we hard lyttell beles ryng in ther churches, whyche we had not senc our being at Ragusa, whyche ys about a thowsand myles. At the tyme of our being at Yass ther happend suche a storm of wynd, hayle and thunder as was neaver hard of in those partes by the report of the peple. So uppon Tusday at nyght, having the prynce's letters for our better passag, we left Yasse and logded ii myles out of the toune, and uppon the Fryday folowing we bayted at Cowchene, a toune upon the borders, at whych toune we past the ryver Nyper into Podolia and lodged at Cammanyc. (A. C. Wood, *Mr. Harrie Cavendish his journey to and from Constantinople*, p. 17—19).

COMULEO AL CARDINALE SAN GIORGIO[1]

1594 Martie 31 Cameniza

. . . Arrivai al notte in Jassi alli XXII di p. 94
questo mese dal principe di Moldavia. Il giorno seguente feci intendere a
detto principe la mia venuta, li quale quel dì non mi poutè dare audienze:
ma il giorno seguente mi la dete, la matina et la sera, a longo et secreto.
Lo trovai *inter spem et metum,* si ralegrò tutto et quasi che ritornasse il
spirito in lui quando li presentai il Breve di Nostro Signore, et l'invitai
nella lega di principi christiani. Mi disse che farà ogni cosa, che sia di
mente di Sua Santità. M'ha dato, secondo lo ricercai, lettere di credenza al
gran cancelero di Polonia, al capitaneo di Cosacchi, al capitaneo di Came-
niza et al Gran Duca di Moscovia. Ha mandato anco un suo familiare con p. 95
meco, per poter darli per esso la conclussione che farà con li Cosacchi.

---

[1] Starine 14 — (1882) p. 94—96.

Me partii il giorne seguente da Jassi, detta la messa, che fù la festa dell'Annunciata della B. Vergine, per Cameniza .... Il detto principe di Moldavia Aaron è stato costì a tempo di Sisto V fel.m. et da lui fù accarezato et aiutato, et credo habbi fatto la professione della fede coram ill. Sancta Severina.

Col principe di Vallachia non accade hora trattare, che stà con piu numero di Turchi che di Christiani in Buccorest: ma allora che uscirà il principe di Moldavia in compagna, lui subito con detti Turchi se ne fugirà, et tutta la Vallachia concorrerà all'esercito che sarà in Moldavia: o veramente il Transilvano, senza sfoderar la spade di quella provincia si impatronirà. Della quale non lassarò qui di dire a V.S. Illma le qualità d'essa: per tutta quella provincia nasce vino delicatissimo, assai migliore et di piu sorte che in Ungaria et Transilvania: sono in essa minere in gran quantità d'ogni sorte di metallo, ma sopra tutto d'oro, assai più che in Transilvania, minere di sale, minere d'ambro giallo e nero; minere di cera et di pece; la cera anco et la pece si racogliono liquide in certi laghi sopra l'acqua, che restano come l'olio, escono dal fondo di quelli laghi in gran quantita. La cera parimente si raccoglie a questa detta maniera da un fiume che nasce d'un monticello. Le dette minere non ardiscono cavare per causa delli Turchi. Detta provincia è fertilissima d'ogni sorte di frutti, cerasi et rissole più grande et più saporite che le di cotesta città; tutte le sorte di frutti, che costi si trovano, in fora del fico, ci sono in detta provincia et campagna, spauri grossi come il detto grosso di mano, saporitissimi et in gran quantita. Si ara una sola volta la terra quando si semina, et produce meglio assai che costì. Non c'è paese in tutto universo mondo, dove molteplichino piu li cavali, bovi, pecora et altre simili, che ivi. Quindici giornate di camino per longhezza, et nel più stretto due per larghezza, è detta provincia tutta quasi piana: c'è solo carestia di legna in alcuni lochi.

La Moldavia anco abonde di molte cose sudette, ma non in tanta quantità. Ma a visto non c'è paese in tutto il mondo più bello d'essa: tutta sta in colline et vallate bellissime, operte a tempo suo di mille sorte di fiori, per il che abonda di mielle, di modo che d'esso et di cera sino a dua millioni d'oro qualche anno sol fare: et se non amazzassero le ape assai più farebbero. E ordinario in detto paese riservare solamente il primo numero di casette delle api; sol moltiplicasi il numero delle api sette volte più, di modo che di cento
p. 96 casette si moltiplicano sino sette cento in un anno: // di tutto questo numero secernano solamente il cento, et tutte le altre per sei cento amazzano. Detta Moldavia è otto giornate di largezze, et altretanto di longezze. Moldavi sono homini bellicosi, ma li Valachi al contrario. Di tutte due provincie la centesima parte appena si lavora et ara, benche tutte quante sono coltivabili.

Hora dette provincie, a rispetto che erano XX anni addietro, per le tirannide sì del Turco, sì anco di quelli, principi, che l'hanno governate, sono quasi dishabitate. Quando inonda il Danubio, i laghi di dette provincie, che sono appresso, si impiscono d'ogni sorte di pesce, che si trovano in detto fiume di modo che in un dì pigliano intorno di detti laghi migliara di scudi del pesce; et salano et lo portano per molte provincie a vendere. Oltre ciò ci sono molti e belli fiumi di boni et diversi pesci.

Sono molto altre doti di dette provincie, che qui ometto per hora...

ANEXA II

MĂRTURII INDIRECTE

CEAUŞ TURC ÎN MOLDOVA

1595

*

Relaţie a unui ceauş turc scăpat din Moldova şi venit în fugă la Constantinopol la divan să vestească primejdia pentru împărăţia turcească a înaintării lui Aron, după cucerirea cetăţilor Ismail şi Cetatea Albă şi împresurarea Tighinei. S-a păstrat într-un rezumat dat de bailul Veneţian de la Constantinopol, Marco Venier, într-un raport al său. Cifrele sînt desigur exagerate; atît în privinţa efectivului lui Aron cît şi a numărului de tunuri capturate, dar ele redau valul de spaimă ce a cuprins pe turci în momentul acela. Textul italian a fost publicat în Veress, *Documente*, IV, p. 198.

[CAMPANIA LUI ARON DIN MOLDOVA][1]

1595 aprilie 19 Stambul

p. 198 ...A venit zilele trecute un ceauş fugit din Moldova îmbrăcat în haine soldăţeşti, cu tîmplele înfăşurate într-o zdreanţă păcătoasă[2], căci îşi pierduse capul, şi intrînd în chipul acesta în divan[3] i-a umplut pe toţi de uimire care apoi s-a schimbat în spaimă cînd el, vorbind tare, în faţa tuturor le-a dat de ştire că Aron, domnul Moldovei a luat şi a distrus Cetatea Albă[4], Chilia şi Ismailul unde a găsit o sută de tunuri, dintre care patru tunuri mari pentru a bate zidurile. Cu această artilerie, adăogată la cea pe care o ducea cu el îşi urma necontenit drumul înaintînd mult, avînd şi armată foarte numeroasă de vreo 70 000 de luptători, din care mulţi

---

[1] Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Veress în *Documente*, IV, p. 198.
[2] În loc de turban.
[3] *Publico divano*
[4] *Achierman*.

erau foarte buni archebuzieri şi că în tot locul el lăsa nenumărate urme de cruzime cumplită pustiind, stricînd şi arzînd totul, tăind în bucăţi populaţia fără deosebire bărbaţi şi femei, şi tineri şi bătrîni, lăsînd pradă cîinilor flămînzi şi altor fiare leşurile trunchiate ale morţilor; la Tighina[5] moldovenii au aruncat în aer cu minele lor totul, rămînînd în picioare doar cetăţuia, pe care însă o ţineau împresurată atît de strîns, că puţin putea să mai rămînă pînă a nu cădea în mîinile duşmanilor. Aşa dar s-a poruncit apoi ca acest <ceauş> să fie aruncat în închisoare, căci ziceau unii despre el că fiind zăpăcit de spaimă şi slab de înger i s-au părut mari şi însemnate nişte lucruri de nimic şi astfel le-a mai umflat peste adevăr, — dar de fapt <l-au închis> pentru că cei de aici nu vor nicidecum să se dea în felul acesta în vileag veştile rele.

---

[5] *Bender.*

ANEXA III

DESCRIERI GEOGRAFICE

CAMPANIA DIN ŢARA ROMÂNEASCĂ REPREZENTATĂ ÎN DOUĂ BROŞURI GERMANE DE PROPAGANDĂ SPRE LAUDA LUI SIGISMUND BÁTHORY (1596)

Reaprinderea războiului cu turcii în Ungaria imperială în 1591 a determinat apariţia unei propagande fireşti în principalele oraşe ale imperiului. Vestea victoriei din Ţara Românească şi a succeselor din Banat a inspirat o serie de broşuri în limba germană. Ele pot fi reduse la două tipuri: acela al unor buletine militare, şi acela al unor expuneri mai ample a cauzelor războiului, însoţite de o deschidere geografico-istorică a regiunilor în cumpănă, o denunţare a primejdiei turceşti şi o glorificare a victoriei obţinute. Printre aceste producţii trebuie făcut un loc aparte unui grup mai restrîns care se îndreaptă mai puţin spre denunţarea primejdiei turceşti şi stimularea efortului creştin, cît spre preamărirea persoanei lui Sigismund Báthory, transformat în erou şi propus admiraţiei lumii întregi. Cunoaştem cîteva exemplare ilustrînd acest gen de compoziţii. Ele se caracterizează de obicei prin dimensiuni ce le întrec pe cele obişnuite, printr-o atenţie deosebită dată ilustraţiei, printr-o informare inegală, ba fan-

tezistă, ba destul de amănunţită şi totodată tendenţioasă, şi printr-o intervenţie vădită în text a unor inspiratori oficiali care-şi primesc directivele chiar de la principe. Biblioteca Academiei R.S.R. posedă două asemenea broşuri cu un text în bună parte comun, a căror comparaţie poate să lumineze unele aspecte ale propagandei folosite de principe. Ele se află sub cotele următoare: c. rară I 151947 şi I 7026. Titlurile lor, ce ocupă cîte o pagină întreagă, însumînd toată tabla de materii, vor fi redate pe scurt aici prin primele lor cuvinte: *Newe Sybenbürgische Victorie* şi *Sybenbürgische Chronica*. Prima broşură poartă pe foaia de titlu, îndată sub gravura ce o împodobeşte, cuvintele *mit Bewilligung gedruckt*, urmate de anul 1596 care pare să fi fost adăugat ulterior de mînă (deşi felul cum sînt dispuse cuvintele de mai sus, lăsînd un spaţiu alb egal cu lungimea acestor cuvinte, îngăduie presupunerea că el trebuia totuşi umplut). Pe ultima foaie a textului (f F III r°), sub cuvîntul *Ende* — citim *Gedruckt zu Nürnberg* = tipărit la Nürnberg de către Leonhard Heussler, de vînzare la Ioachim Lochner. A doua broşură poartă, jos pe foaia de titlu, menţiunea *Gedruckt zu Wallstatt (?) im Iar 1596*, fără vreo altă însemnare pe ultima pagină (p. 100), ca în broşura dintîi. În schimb se specifică în titlu că expunerea evenimentelor este continuată pînă în aprilie 1596. Textul său este identic cu cel al primei broşuri, avînd însă în plus un adaos, iniţial de 30 de pagini (pp. 3—32 incl.) şi unul final de 8 pagini (pp. 92—100 incl.). Cele 30 de pagini iniţiale aparţin unui capitol geografico-istoric intitulat *Kurcze und wahrhafftige Beschreibung dess Landes Sybenbürgen und angrentzenden Orter* ... etc. care îşi propune să arate rodnicia, obiceiurile şi faptele războinice din aceste ţări. Sînt folosite scrierile lui Ştefan Broderith, Bonfinius şi citaţi ca referenţi Georgius Rithaymenus, papa Pius al II-lea (Enea Silviu Piccolomini) „Iohannes Aventinus“ şi Martin Cromer. Urmează o descriere a Valahiei Transalpine şi a Moldovei după geograful italian Lorenzo d'Anania fără însă a-l numi, fiind inclusă şi o descriere a cursului Dunării. Este tratată originea românilor după teoria lui Enea Silviu despre Flaccus. Sînt pomeniţi Ştefan cel Mare şi Vlad Ţepeş, într-un chip destul de ciudat. Primul a biruit pe Moscoviţi (!), a înfrînt şi nimicit mulţi turci. Vlad Ţepeş (Dracula) a primit de la regele Matiaş al Ungariei, spre a-l despăgubi de pierderea Moncastrului, Ciceiul şi Cetatea de Baltă (!) Această parte se încheie cu o prezentare a religiei şi obiceiurilor românilor (pp. 10—11). Totuşi, după aceea, au mai fost anexate alte 20 de pagini, despre Ioan Vodă cel Cumplit *(Ivonia)* şi luptele sale cu turcii (pp. 11—31 incl.).

Textul comun celor două broşuri, aşa-zisa *Historia*, începe la p. 33 (corespunde la f.A I v°) cu prezentarea lui Sinan care a fugit la Constantinopol după păţania sa [la Călugăreni] cînd a căzut de pe pod. Urmează pregătirile sale pentru a se răzbuna pe Sigismund (!) şi pornirea expediţiei

în Țara Românească cu o armată de 70 000 de oameni. I se alătură Hassan pașa și „*Michael gewessner abgefalner Weyda in Wallachey*“ (= Mihnea!). La Tîrgoviște turcii prefac o splendidă mănăstire în castel și cetate, Sigismund făgăduiește secuilor vechile lor libertăți, vin la oaste 25 000 de secui. Mai cheamă încă 15 000. El pleacă cu 80 000 de oameni. Plin de rîvnă, nu doarme și nu mănîncă, tot gîndind cum să doboare pe dușman. Este informat de venirea la Tîrgoviște a lui Hassan pașa (împreună cu fostul voievod al Valahiei fugit *beneben dem Abtrünnigen Gewesenen Weyda in der Walachey)*. Sigismund pornește spre Tîrgoviște. La primul sat (!) (=popas) din Țara Românească, un vultur mare zburînd de pe Piatra Craiului se lasă în jos lîngă cortul principelui. Prins de soldați, el este hrănit și îngrijit bine. (Această întîmplare este socotită un semn prodigios.) O gravură (p. 44 și A IIII) reprezintă tabăra și lupta de la Tîrgoviște cu vulturul ce se lasă din cer spre pămînt, în timp ce pe cer strălucește o cometă. În legenda gravurii se subliniază că ea conține două mari semne minunate: unul ceresc și altul pămîntesc. Această cometă s-a arătat la răsăritul soarelui, la 15 octombrie, cînd oastea era la jumătate zi de drum de Tîrgoviște, și a luminat o oră întreagă cerul. La 16 octombrie sosește Sigismund în fața cetății, se mărturisește și se împărtășește împreună cu ostașii.

. . . Ienicerii fug . . . Sinan a lăsat o garnizoană de 4 000 de turci împreună cu Hassan pașa, cu „*Michael Gewesner Weyda*“ . . . și cu mulți begi . . . Sinan a fugit la București care se află la o zi lungă de drum de Tîrgoviște. El trimite o scrisoare lui Hassan pașa să fugă (!) cît mai este podul bun, dacă nu poate să mai reziste. Dar curierul a fost prins de creștini (!).

Sigismund trimite 500 de pedestrași să salveze pe prinșii creștini duși în robie. La 17 oct. ocupă tabăra lui Sinan și capturează proviziile. La 18 oct. Hassan pașa predă cetatea (!) pentru a salva garnizoana. Dar ienicerii în număr de 2 000 au vrut să reziste. Așadar Sigismund a cucerit cetatea și i-a ucis pe toți afară de Hassan pașa, pe care l-a luat prizonier împreună cu cei doi begi de Tîrgoviște și de București: Susimbeg și Turambeg. Iar fostul voievod al Țării Românești, *der abtrünnige*, *verläugnete Michael*, a fost găsit sub un morman de cadavre. S-a dobîndit o pradă imensă: cereale etc. și 42 de tunuri pe roate. Sigismund este peste tot, neobosit . . . La 19 oct. îl supune la întrebări pe Hassan pașa care îl asigură că armata lui Sinan este slabă și că el așteaptă 5 000 de oameni de la noul domn al Moldovei (Ieremia) și îl îndeamnă chiar să-i taie retragerea spre pod! Sigismund îi cere ca modestă răscumpărare 100 000 de ducați (!). Sinan fuge la Giurgiu. Vin cei 4 000 de oameni (!) ai lui Sinan la vechiul lagăr turcesc, unde sînt măcelăriți de creștini. Li se ia prada: 60 000 de vite care erau îndreptate spre Constantinopol (!) La 21 oct. Sigismund merge la București ocupă orașul. La Giurgiu, Sinan trece peste pod și apoi îl strică. Oastea creștină are doar 4—5 tunuri mari. Silvio „Dricolomini“ (Piccolomini) pri-

meşte conducerea artileriei şi bate cetatea. Ea este cucerită. Pier 26 000 de turci (!) şi numai 250 de unguri. La 30 oct. creştinii ard în întregime podul. Sigismund este un al doilea Mansfeld. Se va duce şi în Moldova. Laude şi binecuvîntări. Au mai fost cucerite încă două aşezări şi o cetate frumoasă pe o înălţime *(Berg)* numită de turci „Russig" (= Rusciuk). Această povestire pe zile este urmată de referinţe: copii şi extrase de scrisori folosite la întocmirea expunerii narative. Aspectul tipografic al primei broşuri arată clar că între finalul naraţiunii şi actele doveditoare a mai fost introdusă povestirea (f.C IIII recto şi verso) marilor succese din Banat, capitularea turcilor de la Ineu, cu condiţia să fie lăsaţi să meargă la Pîncota, şi măcelărirea lor de către „haiducii liberi" (!). Urmează îndată un pasaj foarte curios despre intrigile Bathoreştilor (Ştefan şi cardinalul) cu turcii. Ionas Albert (?) a plecat de la Timişoara la Constantinopol. Fiul lui Ioan Iffiu [frate vitreg al Bathoreştilor, rămas orfan prin executarea lui Ioan Iffiu la Cluj în 1594 pentru aşa-zisa conspiraţie] a fost trimis la sultan şi se află pe lîngă Sinan. În sfîrşit, au sosit veşti că în Ţara Românească au fost loviţi *(Geschlagen)* o bună parte din oamenii lui Sinan paşa, cu foarte puţine pierderi „dintre ai noştri" (!). Acest adaos, care a obligat la o schimbare a aspectului tipografic al paginii precedente în care textul a fost înghesuit pentru a nu trece în pagina adăugată, a fost reprodus fără asemenea inegalităţi în broşura a doua, şi este urmat în continuare de textul latin cu care începe grupul referinţelor amintite. Este o dovadă că broşura a doua a fost copiată după executarea completă a primei broşuri. Grupul referinţelor este constituit din trei scrisori latine ale iezuitului Carrillo, redate şi în versiune germană, şi apoi de două scrisori redate doar în versiunea germană. Textele sînt distribuite astfel: primul poartă numele lui Carrillo, urmat de calitatea sa de confesor al principelui şi predicator al curţii. Al doilea dat în rezumat german este al lui „Stefan Iesto" (= Ştefan Josica) şi este datat din 24 octombrie (vezi textul în *Hurmuzaki*, XII, p. 131 sub data de 22 octombrie). Tot astfel este rezumat şi extrasul făcut de o *persoană de seamă din Cluj* (= Carrilo) după scrisorile lui Sigismund către arhiducesă şi către unii consilieri. Conţine aceleaşi elemente ca scrisoarea latină a lui Carrillo (vulturul, cometa, cucerirea Tîrgoviştei, prada, prizonierii, răpunerea lui „Michael" *wie der abtrünnige geweste Walachische Weyda Michael in der Festung erschlagen worden*. Ultimele două texte latine (ale lui Carrillo) sînt prezentate ca: a) „o scrisoare latină din Cluj din 2 noiembrie 1595, fără nici un nume şi b) o scrisoare latină a părintelui Alfonso din 18 noiembrie din Alba Iulia. Aşadar, cu excepţia rezumatului german făcut după scrisoarea lui Josica, *toate celelalte texte de referinţe îi aparţin lui Carrillo*. Trebuie semnalat aici un fapt care nu este întîmplător, anume stăruinţa cu care se revine neîncetat asupra acelui „Michael", fost voievod al Ţării Româneşti, fugit la turci, renegat etc.

S-a crezut într-adevăr că fostul domn Mihnea, după turcire Mehmed, s-ar fi aflat printre turcii din cetatea Tîrgovişte. În rezumatul german al scrisorii lui Josica se spune *Michael gewesner Weyda in Sybenburgen (!) so abtrünnig geworden ist inn diesem Schlagen tod geblieben.* Dar în *textul original latin* nu se dă numele de Michael, ci se spune doar: *Unus Begha, Bassa iste dicitur Mehmet qui ex Vaivoda illius regni, turcicam religionem amplexus tandem nunc, defunctus aliis officiis, imperium illius provinciae consequutus erat.* Se credea deci că fostul Mihnea fusese însărcinat de turci cu cîrmuirea Ţării Româneşti. Redarea numelui lui Mihnea prin Michael este însă neobişnuită. În toate textele contemporane se foloseşte forma Michna, Michne sau Michnia. Aşadar stăruirea asupra trădării şi fugii acestui *Michael* este intenţionată, pentru a-l discredita pe Mihai Viteazul. Autorul acestui artificiu este Carrillo încă din primul său buletin „*Michael Vaivoda, olim Valacie nunc vero turca facto ... et miser Michael Vaivoda olim merito periit* „Acest *nunc* în contextul acesta aduce la nivelul prezentului turcirea lui Mihnea din 1591. Se putea crede că era vorba de o turcire mai actuală, şi anume a lui Mihai Viteazul. În scrisoarea latină a lui Josica acel *nunc* era totuşi ancorat în trecut datorită timpului gramatical folosit *(consequutus erat)*. O confuzie similară între Mihai Viteazul şi Mihnea dar în sens invers se poate observa în Ştirile din Viena din 25 noiembrie (*Hurmuzaki*, XII, p. 185). Sigismund, plecînd din Ţara Românească din lipsă de provizii, *l-a instalat din nou în această ţară pe Michnou ca voievod şi i-a încredinţat cele două cetăţi recucerite şi încă una dobîndită acuma, precum şi toată Ţara Românească!*

S-a văzut că elementele esenţiale ale acestui scurt jurnal înfăţişat în broşură au fost oferite de Carrillo. Apar însă şi unele înflorituri: ştiri senzaţionale — femeia creştină luptînd ca bărbat contra turcilor şi dusă la Constantinopol; exagerări de cifre: turcii reîntorşi în tabăra părăsită de la Tîrgovişte cu provizii, ucişi de oastea lui Sigismund, ar fi fost în număr de 4 000! Vitele aduse de ei în tabără ar fi ajuns la 60 000 de capete! [Pentru asemenea ştiri, vezi şi *Hurmuzaki*, XII; Ştiri din Viena, pp. 183, 187; Extrase din Stafete ... pp. 204—209.] Se aflau în circulaţie o serie de zvonuri care se mai amplificau încă pe parcurs. Din acestea se alcătuiau foarte des micile cărţulii de propagandă. Aşadar, pe lîngă buletinele lui Carrillo, mai răzbeau în broşură şi aluviuni de acestea generale. Redactorul anonim al jurnalului pretindea într-un loc că ar fi fost şi el prizonierul turcilor o dată cu Samaria, Fa. Mathias şi vo Hoffkirchen ... Afirmaţie menită probabil să dea mai multă realitate spuselor sale. Sînt şi unele omisiuni sau contraziceri, de pildă se spune doar că Sinan ar fi stricat podul, în vreme ce în textul latin se arată că Sinan ar fi rămas blocat în insula Giurgiului de unde ar

fi putut fugi doar în noaptea următoare pe o galeră turcească. În încheierea acestei părţi relative la isprăvile lui Sigismund în Ţara Românească, nu se mai apelează decît parţial la ultimul buletin al lui Carrillo din 18 noiembrie.

În loc de a se sublinia efectul produs asupra turcilor de către disgraţierea sau chiar întemniţarea lui Sinan etc. se stăruie asupra impresiei produse în creştinătate — Scrisoarea lui Sigismund către papă, bucuria acestuia, Te Deumul la Viena în prezenţa arhiducelui Matthias, — şi se rezumă raportul entuziast al agentului imperial Carlo Magno.

Ca un fel de post-scriptum este raportată o altă ispravă săvîrşită după cucerirea Giurgiului, şi comunicată după cît se afirmă de către Sigismund la Praga. Este vorba de surprinderea a 600 de turci bogaţi, care nu erau ostaşi, şi care fugeau cu tot avutul şi familia lor dintr-un loc în Ţara Românească, nu departe de Giurgiu. Sigismund a „cucerit" locul unde se aflau acei turci care au fost măcelăriţi. S-a luat o pradă bogată, au fost capturate femeile cu copii lor şi eliberaţi 70 de robi creştini.

Acest adaos la jurnal se încheie cu vestea chemării la oaste trimisă de sultan în toată împărăţia în vederea campaniei de primăvară. El este cuprins de spaimă, văzînd realizările lui Sigismund. Acesta este un nou Mansfeld.

O rugăciune pentru el încheie acest capitol datat *s. decembr. 1595*.

Capitolul următor tratează despre Moldova sustrasă alianţei creştine prin intervenţia cancelarului Zamoyski. A fost instalat un domn, care plăteşte tribut sultanului, este supus lui Sinan şi va deschide turcilor şi tătarilor trei trecători spre Transilvania (p. 81). Titlul acestui capitol este *Pollnische, türkische und tartarische Handlung in der Moldau jüngs verloffen.*

Se dă un fel de jurnal „din Cracovia" a mişcărilor cancelarului polon. La 2 noiembrie (!) (= octombrie) este la Hotin, la 5 intră la Iaşi de unde plecase de două zile Ştefan Răzvan ca să se unească cu voievodul Mihai. Urmează înţelegerea încheiată cu tătarii, recunoaşterea lui Ieremia ... Corespondenţa din Cracovia se încheie la 14 noiembrie — Mai sînt adăugate a) intervenţia papii la regele Poloniei în favoarea lui Sigismund, şi b) presiunile Romei asupra cardinalului Báthory ca să pună capăt acţiunilor invidioase pornite contra rudei sale. Sinan a lăsat Moldova tătarilor, de aceea principele a strîns o oaste puternică de 25 000 de ostaşi (călăreţi şi pedeştri) poruncind voievodului Moldovei să reocupe această ţară şi să închidă astfel cele trei trecători deschise tătarilor spre Transilvania. Cu această siguranţă optimistă se încheie prima broşură.

Dar la sfîrşitul lui decembrie a avut loc precum se ştie înfrîngerea şi uciderea lui Ştefan Răzvan. De aceea în broşura a doua dispare întreg acest pasaj, înlocuit după cîteva fraze, de un altul mult mai modest. În

mod destul de ciudat a fost păstrat cel precedent lăudînd calitățile războinice și devotamentul secuilor, deși evenimentele din urmă au dezmințit această apreciere. De aici încolo nu mai avem decît textul adaosului final al broșurii din „Wallstatt“, intitulat *Urmează cele ce s-au mai întîmplat după victoria repurtată de principele Transilvaniei.* El începe cu evocarea unor succese anterioare ale lui Sigismund. El a trimis papei steagul cel verde pierdut de turci în țara Românească. Au fost capturate în Banat 70 de trăsuri încărcate cu lucruri scumpe ale turcilor ce voiau să fugă. Mai sînt amintite fapte mai vechi: capturarea begilor de Trapezunt, Ablona (!), Balona (!), oferta de răscumpărare a lui „Alibassa“ constînd în bani, corturi minunate, cai de preț și pene scumpe de bîtlan, apoi fuga și înecul celor 300 de turci din Brăila. Acum Țara Românească a fost eliberată pe de-a întregul de tirania turcilor. Numai după aceea este atinsă chestiunea expediției lui Ștefan Răzvan, pe un ton care contrastează cu cel din finalul broșurii precedente. Principele l-a trimis pe Ștefan Răzvan cu *un număr potrivit de oameni (mit einer Ziemlichen Anzahl Volcks)* în Moldova să-și încerce norocul dacă s-ar putea reinstala cu ajutorul acestor oameni, chiar fără voia polonilor — dar polonii care l-au împiedicat pe principe cu falsele lor lucrături și în cursul campaniei contra dușmanului de moarte (turcii) ... au folosit acum fățiș forța ... au nesocotit voința țării care scuturase jugul turcesc etc. Este înfierată intervenția Poloniei în Moldova și uciderea sălbatică a lui Ștefan Răzvan. Urmează apoi un fel de jurnal cu știri din Transilvania alternînd cu altele din Praga referitoare la persoana lui Sigismund. La 21 decembrie 1595 dieta Transilvaniei, hotărînd continuarea războiului, a pus o nouă taxă pe porți ... Principele a plecat spre împărat pentru a-i cere ajutor în campania viitoare ... a trecut pe la Cașovia cu 16 carete. Răscoala secuilor este tratată destul de insistent. Ea ar fi fost provocată de uneltirile cardinalului Ștefan (!) Báthory. Amănuntele reprimării sînt înfățișate cu sînge rece. Vești despre folosirea oștii contra lor, osîndirea celor 20 de „capi“ ai răscoalei la o moarte „foarte grea“, sluțirea prin tăierea nasului și urechilor a 300 de secui, tragerea în țeapă la Alba Iulia a unuia din ei, sînt întrerupte de ecouri frivole despre pregătirile primirii lui Sigismund (1 februarie), despre numărul și calitatea însoțitorilor săi, primirea sa în seara de 4 februarie, sau de știri puțin eroice, ca aceea a surprinderii fostului pașă de Timișoara rechemat în Turcia și călătorind spre țară cu 70 de cufere pline. Capul său tăiat și expus a fost considerat drept un adevărat trofeu, iar cuferele o pradă glorioasă. Este însemnată reapariția în public a lui Sigismund însănătoșit după o boală foarte ușoară.

La 26 februarie el bate mingea cu marchizul de Burgau! Este descrisă persoana sa: de înălțime obișnuită, cu mădulare puternice, o mustață neagră ascuțită (Knebelbart), un nas încovoiat, și oricît de bună i-ar fi dispoziția, ea nu se manifestă, ci el se arată ursuz și posac. Pentru vîrsta sa tînără de

douăzeci şi ceva de ani are o minte foarte luminată (!)... La biserică răspunde printr-un discurs latin foarte lung salutului latin al preotului. El declară că îşi va face întotdeauna datoria faţă de creştinătate, (27 februarie). În castelul din Praga are loc un carusel în cinstea lui... Va pleca după încheierea lucrărilor dietei. Vestea despre sosirea iminentă a 10 000 de sîrbi (!) *(Rätzen)* este urmată îndată de zvonul că ei ar fi fost mituiţi de turci să se întoarcă împotriva lui Sigismund, în loc să lupte cu cei 3 000 de ieniceri de la Timişoara. Sigismund se hotărăşte să se înapoieze cît mai curînd în Transilvania. Împăratul îi va da 2 000 de călăreţi şi 2 000 de pedestraşi cu întreţinerea lor pe 6 luni, şi încă în fiecare lună, 24 000 de taleri. La 4 martie el pleacă din Praga *mit guter Satisfaction*.

Din comparaţia broşurilor rezultă că *textul de bază este cel al broşurii din Nürnberg*. S-ar părea că elaborarea sa nu s-a făcut dintr-odată, ci a suferit modificări pe parcurs. Materia este distribuită în aşa fel ca diversele sale împărţiri să coincidă cu „caietele" sau coliţele de patru foi numerotate cu litere A, B... etc. pînă la F inclusiv.

Vedem pe alocuri cum textul după un sfert de pagină este înghesuit, folosind litere mici şi rînduri strînse pentru a putea cuprinde toată acea porţiune în limitele caietului (de pildă în caietul A, de la f. A III r° pînă la sfîrşitul caietului f.A IIII r°), pagina următoare fiind ocupată de gravura luptei de la Tîrgovişte. *Ar însemna deci că au mai fost incluse părţi de text după o primă cristalizare*. Lucrul pare şi mai probabil prin natura textului inclus în chipul acesta. După generalizări fără un interes real, sînt aduse elemente mai precise sau mai personale. Nu putem analiza aici toate aceste fluctuaţii tipografice întîlnite. Coincidenţa necesară între materie şi caiete ar implica poate şi o pregătire independentă a diferitelor caiete. Un fapt este destul de sugestiv. Caietul E care conţine buletinele de referinţe reprezintă o unitate aparte dar fără titlu propriu, acesta apărînd în josul paginii precedente care încheie caietul D.

Iar litera folosită în caietul E este deosebită de cea din restul caietelor cu excepţia caietului A. Ea este aproape identică cu litera broşurii din „Wallstatt". Diferă doar un detaliu foarte mărunt privind o trăsătură a literei r. Am crede deci că acest material alcătuind un fascicol aparte a fost încredinţat autorului broşurii ca îndreptar la alcătuirea textului. Corespondenţele dintre buletinele acestea şi jurnalul campaniei din broşură sînt concludente.

După întocmirea relaţiei a fost inclus şi fascicolul căruia i s-a adăugat titlul necesar primei scrisori.

Broşura din Wallstatt nu oferă variaţii tipografice de natura celor arătate aici, pentru că ea este copia unui text gata închegat.

Comparaţia ilustraţiilor arată că cele de la Nürnberg sînt superioare celor de la „Wallstatt". Acestea din urmă sînt nişte reproduceri îngroşate. Face

excepţie doar portretul lui Sigismund de la p. 8 fără nimic corespunzător în broşura din Nürnberg. El reprezintă probabil proiectul unei medalii evocînd rolul său în campania din 1595. A putut fi executat la Praga în timpul şederii acolo. Prezenţa sa în această broşură aduce dovada interesului de aproape al lui Sigismund pentru reclama organizată în jurul său. Ea corespunde cu alt moment decît cel al broşurii din Nürnberg, comandată probabil la începutul lui decembrie. Adăugirile ulterioare nu mai urmează o linie bine definită, păstrată în buletinul lui Carrillo, ci dau spicuiri diverse insistînd mai ales asupra elementelor putînd satisface vanitatea personală a lui Sigismund. Aşadar raportul dintre cele două broşuri este următorul. Compoziţia din „Wallstatt" este o corectare a celei din Nürnberg, ajunsă necesară după înfrîngerea din Moldova. Pentru a masca acest fapt textul a fost sporit cu adaosul iniţial (Descrierea geografică) şi cu cel final (aducerea sa la zi, adică la prezenţa principelui la Praga).

În realitate este semnificativă atitudinea luată după uciderea lui Ştefan Răzvan şi denunţarea acţiunii anticreştine a lui Zamoyski şi a instigaţiilor Bathoreştilor în secuime.

Ilustraţia primei broşuri a trecut aproape toată în a doua. Au fost omise medalioanele celor trei prizonieri turci, nu se ştie din care motiv. Calitatea mai slabă a gravurilor reproduse indică mai degrabă o imitaţie a gravurilor originale.

Litera folosită acum este şi ea mai puţin armonioasă ca cea din Nürnberg.

Dar unde trebuie situat misteriosul Wallstatt? Căci nu este vorba de o numire geografică, ci mai degrabă de mascarea lipsei unei asemenea localităţi. În broşura din Nürnberg au fost date precis indicaţiile oraşului, tipografului, şi librarului respectiv. Dincoace toate acestea sînt înlocuite prin cuvintele *zu Wallstatt*. Este vorba de un substantiv comun care nu apare în dicţionarele moderne şi care s-ar traduce în forma aceasta prin *cîmpul de luptă*. În sensul acesta este folosit în cuprinsul aceleiaşi broşuri (vezi p. 35), şi într-o altă broşură de propagandă privind luptele din Banat din luna mai, tipărită la Nürnberg în anul 1596 (vezi bibl. Ac. c. rară II 152023 *Neue Sibenbürgische Victorien mit Lippa, Temesvar und andern Orten Beschreibung* ... etc.), unde apare de două ori.

Dar o cvasiidentitate de sunet putea să permită şi o confuzie cu denumirea oraşului Frankfurt am Main unde avea loc alegerea împăraţilor germani *(die freye Wahlstadt)* şi care apare tot într-o asemenea cronică dusă însă pînă în septembrie 1664. În sfîrşit, poate mai era posibilă şi o apropiere dintre Walstatt şi numirea românilor din acel text: *Walschen* (p. 10 ... der Walschen Sitten ... etc.).

Aşadar folosirea acestei pseudoindicaţii este un artificiu. Dacă ne gîndim la buletinele întocmite la Cluj de Carrillo — şi probabil tipărite acolo în

acea formă de fascicol, cu o literă deosebită de cea din restul broşurii, dintîi. precum şi la marea asemănare a caracterelor tipografice cu cele de la „Wallstatt“ ne putem întreba dacă broşura a doua nu a fost tipărită la Cluj? În cazul acela Wallstadt (= Wall-stadt) s-ar traduce prin echivalentul lui Claudiopolis = oraşul închis cu ziduri, de la verbul *Claudere*. Bineînţeles înainte de a formula o ipoteză valabilă vor trebui cercetate textele tipărite la Cluj în acea vreme pentru a se putea controla litera folosită.

[BULETIN DESPRE CAMPANIA DIN ŢARA ROMÂNEASCĂ SUB FORMĂ DE SCRISOARE A LUI A. CARRILLO[1]]

1595 octombrie 19, Alba Iulia. p. 62

Azi-dimineaţă a trimis la mine serenisimul pe un nobil care să mă informeze despre situaţia de pe cîmpul de luptă. Acesta îl părăsise pe principe în ziua de 16 octombrie, în care principele rînduise să se asculte confesiunile ostaşilor aflîndu-se la un sfert de milă de Tîrgovişte unde îşi are Sinan armata. Iar serenisimul hotărîse să dea lupta peste două zile, adică ieri în ziua de 18. Iar în ziua de 15 în zori de zi, în văzul nobilului, a apărut o cometă deasupra armatei serenisimului <strălucind> mai bine de o oră pe un cer senin.

Tocmai cînd voia acest nobil să-şi ia slobozirea de plecare de la serenisim au fost aduşi doi creştini liberaţi din mîinile turcilor care au declarat că atît de mult s-a înfricoşat armata turcă de apropierea atît de mare a sereni-

---

[1] Text latin cuprins în broşurile de propagandă de la Nürnberg şi de la „Wallstatt".

simului, încît Sinan abia a putut face ca să nu fugă în acea noapte şi armata. Totuşi este sigur că o parte a ienicerilor s-a retras fără voia lui Sinan.

Nobilul afirmă că i se pare că oastea serenisimului este de 80 de mii de oameni sau negreşit mai numeroasă decît oastea de la Strigoniu din anul
p. 63 trecut, din care a făcut şi el parte //. Ieri reîntorcîndu-mă din Cluj aici am găsit scrisoarea din 6 octombrie a părintelui Valentin[2] din Societatea lui Iisus, pe care l-am trimis cu serenisimul pentru predicile pe limba maghiară, în care povesteşte că atunci cînd se întindea cortul serenisimului principe în primul sat al Ţării Româneşti, a zburat spre el de pe o stîncă înaltă din apropiere pe care lumea o numeşte Piatra Craiului o acvilă foarte mare şi s-a coborît atît de mult asupra acestuia, încît a fost prinsă de ai noştri, care o ţin şi o hrănesc în tabără pentru că ar fi un semn bun, dar eu cred că ar fi un semn mai bun acela pe care l-a mai amintit acel părinte; anume că în tabără se înteţesc confesiunile, şi că mulţi se convertesc la credinţa catolică.

Dat la Alba Iulia la 19 octombrie în anul 1595.

Fie domnul binecuvîntat în veci, care în marea sa bunătate a îngăduit, la 18 octombrie serenisimului principe, ca fără nici o vărsare de sînge să-l biruiască pe Sinan, căci bătrînul şi învechitul <ostaş> din zilele rele nu a suportat să dea ochii cu tînărul principe, ci zdruncinat de teamă şi înţelegînd că s-a luat hotărîrea a se da negreşit lupta, a fugit cu armata cu mare dezonoare două ore înainte de venirea serenisimului la Tîrgovişte, lăsînd în cetatea pe care o ridicase dintr-o mănăstire a oraşului pe care o întărise, doar o garnizoană de 4 000[3] de turci cu Hassan paşa şi cu Mihail, Voievodul dinainte al Ţării Româneşti, acuma însă trecut la religia turcească. Principele a capturat multe prăzi şi bombarde de ale lui Sinan şi a prins şi a ucis mulţi turci[4], care se duseseră departe după jaf, şi se reîntorceau în tabăra principelui ca şi cum ar mai fi fost a lui Sinan, şi abia cînd nenorociţii erau prinşi şi ucişi înţelegeau că se mutase tabăra. În sfîrşit, în ziua de 18 octombrie serenisimul a cucerit cu forţa cetatea Tîrgovişte şi oraşul, omorînd toată garnizoana. Şi el cu chiar mîna lui l-a capturat pe Hassan paşa, şi de aceea nu a lăsat ca acela să fie ucis, şi alţi begi au fost prinşi şi jalnicul Michael[5] fostul voievod a pierit cu bună dreptate. Sinan îndemna pe turcii din garnizoană printr-o scrisoare <trimisă> printr-un turc care a fost prins de ai noştri, ca să fugă părăsindu-şi postul dacă ar fi cu putinţă, el însuşi se grăbeşte

---

[2] Valentin Ládo, iezuit secui. Pentru activitatea sa, vezi Aspecte din Transilvania în volumul de faţă.

[3] Din informaţiile participanţilor la campanie, numărul lor era de vreo mie şi chiar mai puţini la ocuparea cetăţii.

[4] Carrillo caută neapărat să-i atribuie un rol activ lui Sigismund inventînd acţiuni inexistente. Vezi relaţia Toscanilor.

[5] Confuzie cu Mihnea care *nu* a fost la Tîrgovişte.

să-şi urmeze drumul pentru a trece Dunărea, şi de aceea s-a dus spre Bucureşti, şi ai noştri au hotărît să-l urmărească. Cu cîteva zile mai înainte, cinci sute de pedestraşi transilvăneni <porniţi> singuri[6] cu mare îndrăzneală prin locuri neumblate au ajuns în regiunea dintre Dunăre şi Bucureşti, unde au răpus foarte mulţi turci şi au slobozit trei mii de creştini români care erau duşi în robie de turci.

O ALTĂ COPIE A UNEI SCRIERI LATINEŞTI DIN CLUJ DIN ZIUA DE 2 NOIEMBRIE 1595

1595 noiembrie 2, Cluj.

Azi-dimineaţă a venit un curier din Ţara Românească cu scrisorile serenisimului principe, şi ale altora, date la 26 octombrie, ziua în care luminăţia sa a început să asedieze cetatea Giurgiu, principala cetate a lui Sinan în Ţara Românească. Dar acesta <Sinan> nu a îndrăznit să-l aştepte nici în acest loc, nici în Bucureşti. În această cetate ocupată de serenisim au fost găsite 39 de tunuri, iar în cetatea Tîrgoviştei, din care a plecat serenisimul la 20 octombrie în urmărirea lui Sinan, au fost găsite 42 de tunuri. Dar în fuga sa grabnică el a vrut să treacă podul într-un mod atît de tumultuos, încît rupîndu-se podul[7], foarte mulţi turci s-au înecat şi însuşi jalnicul Sinan (care în anul trecut îi silise pe ai noştri să se retragă din insulă) a fost silit să rămînă împreună cu o parte a armatei sale în Insula Dunării, din care ar fi dorit să fugă, dar era oprit de faptul că podul era stricat. În timpul nopţii însă fugarul Sinan a reuşit să fugă pe o luntre din insula amintită. Insula nu este departe de Giurgiu asediat de serenisim. Acestea sînt într-adevăr judecăţile şi înfăptuirile lui Dumnezeu. Serenisimul principe se poartă cu atîta vigilenţă şi atîta destoinicie încît toţi declară că în foarte scurtă vreme a ajuns un ostaş neobosit şi un comandant strălucit. Fie Domnul binecuvîntat.

Dat la Cluj, la 2 Noiembrie în anul 1595

DIN SCRISOAREA PĂRINTELUI ALFONSO

1595 noiembrie 18, Alba Iulia.

Azi a venit un curier de la serenisimul principe cu o scrisoare nespus de îmbucurătoare vestind că s-a terminat în chipul cel mai fericit lupta contra

[6] În alt loc se spune că ar fi fost trimişi de Sigismund.
[7] Informaţie fantezistă neconfirmată de participanţii la campanie şi necuprinsă de altminteri în naraţiunea din broşură.

lui Sinan cu nouă zile mai înainte cînd serenisimul a cucerit cetatea Giurgiu în care au fost găsite 39 de tunuri, a nimicit vreo treizeci de mii (!) de turci care nu putuseră să treacă așa iute o dată cu Sinan; a capturat atîtea arme, încît — după cum scrie luminăția sa — ar fi îndeajuns pentru două Transilvanii. Au fost capturate multe luntre încărcate și au fost sloboziți și foarte mulți robi. Și acuma serenisimul, după biruință, este pe drumul reîntoarcerii în jurul orașului București. Scrie Domnul mareșal că împărăția otomană nu a suferit niciodată un dezastru mai mare. Mai spune curierul că era un zvon că Sinan ar fi fost dus legat la Constantinopol. Mîine vor fi rugăciuni publice de mulțumire în biserica noastră. O altă oaste a serenisimului a cucerit cetatea Șiria *(Világosvár)*, nu departe de Ineu.

REPERTORIU CRONOLOGIC.

Franco Sivori	în Ţara Românească înc. sept. 1583
	în Transilvania solie sept. 1584
	în Transilvania refugiat 16 aprilie 1585
Giov. dei Marini Poli	Ţara Românească (I) înainte de 22 dec. 1583 — 15 sept. 1584
Francesco Vincenti	Ţara Românească 22 dec. 1583
G. P. Campani	Transilvania (I) sf. dec. 1583 — martie 1584
	[II] oct. 1585 — sf. ian. 1586
Ferrante Capeci	Transilvania sf. dec. 1583 — moare de ciumă la 31 iulie 1586
Aspecte din Transilvania (sf. 1583—1586)	
Superstiţii	dec. 1583, ian. 1584
Viaţă religioasă	8 aug. 1585
Rom. şi prop. rel. în Banat	mai 1586

Flagel în Transilvania	aprilie 1586, sf. mai 1586
Imigranţi balc.	vara 1585
Medic. la Cluj	text aprilie 1585 (situaţia din ian. 1583)
Ciuma în Trans.	text sf. iunie 1586 (situaţia începînd din mai 1586)
Ravagiile ciumei în colegiu	text 21 aug. 1586 (situaţia începînd din iunie 1586)
Modul de îngrijire	text înc. sept. 1586 (situaţia descrisă începînd de la 13 iunie)
Situaţia ... la Oradea	text din oct. 1587 (raport pe ultimii trei ani)
Misiunea iezuiţilor de la Oradea	acelaşi text (raport pe ultimii trei ani)
Jacques Bongars	Transilvania. La 6 mai 1585 e la Satu Mare. Trece în Transilvania propriu-zisă la 2 iunie. Ţara Românească la 26 iunie: 3 iulie trece Dunărea
Henry Austell	Moldova la 10 octombrie 1585, trece Dunărea la Isaccea — la 20 octombrie e la Cameniţa.
François de Pavie-Fourquevaux	Moldova decembrie 1585
Felician de Herberstein	Transilvania — text 22 decembrie 1585
Giov. dei Marini Poli	Ţara Românească (II) decembrie 1585 ... [III) octombrie 1589 — după februarie 1590. Moldova — după februarie 1590 — 19 august [1951].
Descriere anonimă a Moldovei (probabil a lui Comuleo, care se afla în Moldova în 1586)	Moldova — text anterior datei de 3 septembrie 1587
Lestár Gyulafi	Moldova mai 1587
Ioan Czimor Décsi	Moldova mai 1587
Pascal dei Marini Poli	Ţara Românească iulie 1587 — februarie 1590 Moldova după februarie 1590
Stanislaw Warszewicki	Moldova înainte de 3 septembrie 1588 — decembrie? 1588.
Prima misiune iezuită în Moldova	Corespunde cu venirea lui Warszewicki.
William Harborne	[Ţara Românească 1583] Ţara Românească (II) august—septembrie 1588. Moldova 5 septembrie 1588.
Henry Cavendish (=Fox)	Ţara Românească 13 iulie 1589 Moldova 16 (?) iulie 1589
Ieremia Tranos	Ţara Românească, Moldova sf. 1588; → Moscova → Moldova, Ţara Românească (Bucureşti), martie 1591.
Alfonso Carrillo	Transilvania sf. martie 1592 — aprilie 1598; [noiembrie 1598 — aprilie? 1599]

Atilio Amalteo	Transilvania înainte de 2 mai 1592 — după 20 iulie
Trifon Korobeinikov	Moldova 10 martie 1593 — 25 martie 1593 Dobrogea 25 martie — înc. aprilie
Alessandro Comuleo	(I) Ţara Românească 1585, Moldova 1586. (II) Transilvania, ianuarie 1594 — după 6 martie 1594. Moldova 20 (?) martie (la Iaşi 22—25 martie) mai revine în două rînduri: în iulie şi la o dată nedeterminată
Giovanni dei Marini Poli	Transilvania înc. 1594 → Moldova înainte de trecerea tătarilor → Transilvania mai? 1594 → Moldova după trecerea tătarilor (iunie), tratat 16 aug. — iar în Transilvania după „complot" (înc. sept.?) → Praga. [Transilvania ian. 1595 — iulie → Praga. În Ţara Românească sf. 1597 primăvara 1598.]
Matyas Kis	Transilvania încep. februarie 1594, la Alba Iulia la 6 februarie·
Paolo Giorgi	Moldova? 1593—1594 Transilvania ianuarie 1595 (Moldova (!) 1595); [Moldova sf. 1595 — ianuarie 1596. Transilvania februarie (Bulgaria! aprilie 1596), Transilvania august 1596 (Ţara Românească?) Transilvania Moldova mai—iunie 1598 — înainte de sf. noiembrie. Transilvania noiembrie 1598 — martie 1600]
Valentin Prepostváry	Banat, ianuarie 1595
Mihail Horváth	Ţara Românească 15 noiembrie 1594 la Bucureşti, raport din 12 ianuarie 1595.
Pietro Busto	Transilvania scris. din 21 ianuarie 1595 Alba Iulia.
Alfonso Visconti	Transilvania, 16 mai 1595 la Alba Iulia, text 18 mai 1595. (În campania din Ţara Românească octombrie-noiembrie) pleacă din Transilvania sf. martie 1598.
Lubieniecki	Ţara Românească, Bucureşti 27 iulie 1595
Cosimo Capponi	Transilvania vine cu A. Visconti mai 1595, text 14 august 1595 — martie 1596
Diego Galán	Ţara Românească vara şi toamna 1595 Călugăreni (?) şi campania creştină

Giovan Pietro Giordano	Transilvania august 1595
Filippo Pigafetta	Transilvania și Țara Românească oct.-dec. 1595 text: 18 oct. 1595 Tîrgoviște — 6 dec. Alba Iulia. Alt text 2 mai 1598.
Silvio Piccolomini	Transilvania și Țara Românească oct.-dec. 1595 text: 18 oct. 1595 Tîrgoviște — 6 dec. Alba Iulia. Alt text 2 mai 1598
Cei „o sută de toscani"	Transilvania și Țara Românească veniți o dată cu Piccolomini și Pigafetta — relatare mai tîrzie.
Sinan Pașa	Țara Românească august 1595 — octombrie 1595
Nichifor Dascălul	[Moldova 1594 . . . august . . .?] Țara Românească 1595, venit cu Sinan la București, pleacă în octombrie 1595 în Moldova la Zamoyski și Ieremia Movilă text f.d.
Anonim italian	Țara Românească octombrie 1595, text 31 octombrie 1595
Petru Pellérdi	Țara Românească — octombrie 1595, text 1 noiembrie 1595
Giuseppe Pisculo	Țara Românească . . . prezent în august 1595 . . . octombrie 1595 apoi Transilvania . . . text probabil din 1596
Francesco Pastis din Candia	[Moldova și Țara Românească 1588, 1589 (?) — 1595.] Transilvania aprilie? 1595 — apoi după campania din Țara Românească, (octombrie 1595) iar Transilvania pînă după 24 august 1596.
Jan Zamoyski, jurnalul de campanie al expediției lui — (iulie-noiembrie 1595)	Moldova evenimentele de la 5 august — 4 noiembrie 1595
Alvise Davilatta	Țara Românească — octombrie-noiembrie 1595. Transilvania, la Brașov la 10 noiembrie, text 13 noiembrie 1595
Cesare Viadana	Țara Românească — Transilvania, venit o dată cu Davilatta. Text decembrie 1595.
Stanislaw Chanski	Moldova — evenimente 12 dec. 1595 text 8 februarie 1596. Suceava.

Giorgio Tomasi	Transilvania. Venit după sf. oct. 1596 (?) Descrie ca martor ocular evenimente de la începutul lui 1599. text dintr-o istorie elaborată după 1610, publicată în 1621.
Anexă	
Ceauş turc	.... 1595.
Două broşuri	.... 1596.

INDICE*

A

* Introducerile, observaţiile critice, textele originale în limbi străine, mărturiile indirecte, precum şi descrierile geografice nu au fost incluse în acest indice.

B

C

D

E

F

G

J

K

L

M

O

Ö

P

R

S

Ţ

U

V

W

Z

O parte din materialul de față a fost lucrat într-o primă fază în colectivul „Călători" de la Institutul de Istorie N. Iorga. În general la început textele latine au fost traduse de M. Holban, cele franceze de M. M. Bulgaru și cele italiene de regretatul I. Totoiu și mai înainte de T. Sotirescu. Cu timpul însă textele italiene au fost împărțite fără deosebire între colaboratorii amintiți mai sus. Aportul colegului I. Totoiu a fost prețios și pentru o suma de texte maghiare precum și pentru aparatul critic și bibliografic însoțind unele din textele relative la Transilvania. La rîndul său regretatul P. P. Panaitescu a tradus textele polone și a fost consultat în multe probleme de istorie a românilor și de istorie a Poloniei. In această fază au existat inevitabile suprapuneri, rezultînd din revizuirea critică a textelor, din sugestiile date și discuțiile purtate, din adaosurile sau reducerile aduse textului inițial, notițelor introductive, aparatului critic etc.

Aceste contribuții complementare nu pot fi delimitate și arătate precis.

În faza a doua premergătoare tipăririi au fost reluate în cercetare textele existente pentru aducerea lor la zi. Cu acest prilej colegii P. Cernovodeanu și L. Demény au contribuit masiv la verificarea și îmbogățirea aparatului critic precum și la semnalarea de izvoare sau de cărți de un interes real pentru lucrare. În sfîrșit acum au fost incluși o serie de noi călători și totodată a fost completat materialul existent după noua optică a volumului. Au fost înlocuite unele notițe introductive bibliografice, care nu mai corespundeau cu lărgirea cadrului inițial și cu adîncirea unei cercetări analitice, întregite uneori și de Observații critice.

Pentru unii „călători" de ex. Carrillo, Visconti, Giovanni de'Marini Poli, Paolo Giorgi etc. aceste notițe introductive necesitau trecerea în revistă a întregii activități desfășurate de ei prin aceste locuri în decursul mai multor ani (respectiv 6, 3, 15 cu întreruperi, 5 etc.) depășind deci cadrul obișnuit al unor asemenea notițe referitoare la o singură problemă. Importanța concluziilor trase din asemenea

cercetări a fost accentuată şi în Introducerea la volum.

În evidenţa care urmează apar uneori unii călători pe două liste deosebite potrivit cu contribuţia autorilor respectivi. Cînd textul comportă bucăţi sau fragmente deosebite datorate unor autori diferiţi, se specifică numărul de pagini al fiecăruia.

În faza I s-a lucrat precum urmează:

I. TOTOIU

Capeci, t. ital. parţial 10 p. ap. crit.

Gyulafi t. magh. integral, ap. crit. notă introd.

P. P. PANAITESCU

Versiunea textului polon al lui Lubieniecki ap. crit. de M.H. şi intr. de M.B. şi M.H.

M. M. BULGARU

Sivori t. it. ap. crit.

Bongars t. fr. Jurnalul călătoriei în Transilvania şi Ţara Românească — fără Satu Mare.

Pavie-Fourquevaux t. fr. ap. crit. not. introd. parţial.

Decsi t. latin integral ap. crit. notă introd.

Descrierea anonimă a Moldovei în 1587 t. it. n. introd.

Pascal de'Marini Poli t. it. parţial versiunea N. Iorga 3 pag.

Giovanni de'Marini Poli t. it. parţial 2 p.

Warszewicki p. introd.

Amalteo t. it. parţial $2^1/_2$ p.

Korobeinikov (textul rus tradus de tov. Chişcă-Tistu în faza I, cu concursul ulterior al tov. A. Lazea în faza II. S-a renunţat apoi în această fază la prezentarea variantei aceluiaşi text după alt manuscris aproape identic în ce priveşte trecerea prin Moldova) ap. crit. n. introd.

Comuleo n. intr. din faza I.

Paolo Giorgi t. it. parţial 6. p. ap. cr.

Busto t. it. ap. crit. parţial.

Visconti t. it. parţial 3 p. ap. crit.

Toscani t. it. ap. cr.

Sinan n. introd.
Pellerdi t. mag. după versiunea rom. a lui I. Crăciun ap. crit. şi not. introd. împreună cu I. Totoiu şi M. Holban.
Pigafetta t. it. parţial 5 p. ap. crit. n. introd.
Pisculo t. it. parţial $1^1/_2$ p.
Pastis t. it. ap. crit parţial.
Tomasi t. it. ap. crit. n. introd.
Ieremia Tranos t. grec, ap. cr. n. introd.
Redarea într-o primă formă a relaţiilor succinte ale lui Austell şi Harborne (2—3 pag.) refăcute ulterior într-un context mai analitic şi mai cuprinzător de P. Cernovodeanu.
Întocmirea unui număr de notiţe introductive mai generale depăşite ulterior de extinderea şi adîncirea materialului.

M. HOLBAN

Bongars fragment inedit la noi referitor la Satu-Mare. Scrisoarea dedicatorie către Lenormantius ap. crit. inscripţii n. introd.
Warszewicki, t. it. ap. crit.
Herberstein t. lat. ap. cr. n. introd.
Prima misiune iezuită t. lat. ap. crit. n. intr.
Pascal de'Marini Poli completare 8. p. t. ap. cr. n. introd.
Giovanni de'Marini Poli t. parţial 16 p. ap. cr. n. introd.
Comuleo t. it. parţial ap. crit.
Prepostváry versiunea lui Veress op. cr. n. introd.
Horvath t. lat. ap. crit. n. introd.
Visconti t. ital. 10 p. ap. crit.
Sinan t. it. ap. crit.

In faza II

includeri noi:

M. M. BULGARU

Diego Galán — trad. rom. după versiunea fr. a lui A. Ciorănescu.
Relaţie anonimă italiană (f. succintă) a campaniei din 1595.

P. CERNOVODEANU

Austell t. engl. ap. cr. n. introd.
Harbornl t. engl. ap. cr. n. introd.
includere nouă

Cavendish — t. inedit la noi — ap. cr. n. introd.

M. HOLBAN

includeri de texte noi şi n. intr. noi.
Vincenti t. ital. ap. cr. n. intr.
Campani t. ital. ap. cr. n. intr.
Aspecte din Transilvania t. ital. ap. cr. n. introd.
Carrillo, t. lat. şi ital. ap. cr. n. introd.
Kis t. lat. ap. cr. n. introd.
Capponi t. ital. ap. cr. n. introd.
Giordano t. ital. ap. cr.
Davilata t. ital. ap. crit.
Viadana t. ital. ap. crit.
Chanski t. pol. vers. rom. I. Corfus ap. cr.
interpretări noi şi sporiri de text
Piccolomini t. ital. ap. cr. n. introd.
Capeci compl. ital. 7 p. ap. cr. n. intr.
Pascal de'M. Poli compl. text, n. introd.
Giovanni de'Marini Poli restul din text ap. cr. notă intr. Obs. crit.
Almalteo t. lat. şi ital. 7 p. n. introd. şi Obs. crit.
Comuleo t. ital. compl. ap. cr. n. introd. actuală.
Paolo Giorgi completare tot t. it. ap. cr. n. introd. Obs. crit.
Busto ap. crit. parţial n. introd. Obs. crit.
Visconti compl. restul din text ap. cr. n. intr.
Pigafetta compl. 14 p. t. ital. ap. cr. (cu atribuirea relaţiei anonime a Toscanilor)
Toscani n. introd.
Pi culo compl. t. 2 p. n. introd.
Pastis n. introd.
Nichifor dascălul n. intr.
Pavie-Fourquevaux, n. introd parţial.

adoptări de text

Jurnalul lui Piaskowski despre campania lui zamoyski în Moldova, publicat recent de I. Corfus, care ne-a comunicat materialul său înainte de publicare. Textul şi introducerea au fost folosite sub for-

mă de extrase legate între ele prin explicațiile necesare.

Intervenții în aparatul critic al materialului din volum de ex. la Sivori, la Busto etc. atribuirea *Primei misiuni* iezuite lui Warszewicki, a relației toscanilor lui Pigafetta, a Descrierei Moldovei din 1587 lui Comuleo.

CUPRINS

REDACTOR: ELENA CURTOV
TEHNOREDACTOR: FLORICA WEIDLE

COLI DE TIPAR: 49,25 + 44 PAG. PLANŞE. INDICI PENTRU CLASIFICARE ZECIMALĂ: BIBLIOTECI MARI: 9(498), BIBLIOTECI MICI: 9(498).

ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ CLUJ, STR. BRASSAI NR. 5—7, REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA.
COMANDA NR. 353/1971.

Lei 46,—